

ABSTRACT

Jääskeläinen, Petri

Instrumentality and verb derivation in Finnish. A semantic study

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2004, 504 p.

(Jyväskylä Studies in Humanities

ISSN 1459-4331; 22)

ISBN 951-39-1840-8

Diss.

This study investigates the category of instrumentality in the light of Finnish verb derivation. Instrumentality denotes the semantic class of denominal verbs the base noun of which refers to an instrument, e.g. the noun *saha* 'a saw' : *sahata* 'to cut with a saw'. The main goal was to describe and analyze the system of instrumental verbs and the notion of instrumentality. The objective was also to consider proposals for resolving puzzles in explaining of denominal verb formation and its semantic description.

In this lexical and semanticocentric approach verb derivation is seen and explained as a usage-based and analogical system within the framework of cognitive-functional linguistics. The analysed verbs were taken from the Basic Dictionary of the Finnish Language (1997). The main perspective is synchronic, but some diachronic viewpoints are also presented. Also examined was the productivity, semantic changes and meaning variation of the class. Both morpho-semantic and syntactic analyses were applied.

It appears that instrumentality is one derivational correlation in the network of lexical and conceptual relationships. Instrumental verbs can be seen on different continuums, which embrace to various semantic verb types and derivational relationships. Nevertheless, the instrumental verb prototype and the scheme of instrumentality can transparently be isolated. Membership of the category of instrumental verbs can influence a verb's syntactic and semantic behaviour, e.g. meaning extension.

The analysis indicates that the derivational scheme of instrumental verbs is potentially productive, although individual verbs are strongly subject to lexicalization. A schematic and flexible model of description is thus required.

Keywords: word formation, lexical semantics, instrumental verbs, Finnish, denominal verb, semantic role

Author's address

Petri Jääskeläinen
Department of Languages
University of Jyväskylä
P.O.BOX 35 (F), FIN-40014 Jyväskylä
FINLAND

Supervisors

Professor Matti Leiwo
Department of Languages
University of Jyväskylä
P.O.BOX 35 (F), FIN-40014 Jyväskylä
FINLAND

Reviewers

Professor Mauno Koski
Toistalontie 1 A 3, FIN-20320 Turku
FINLAND

Professor Urpo Nikanne
Department of Finnish language and Literature
Åbo Akademi
Fänriksgatan 3 A, FIN-20500 TURKU
FINLAND

Opponents

Professor Urpo Nikanne
Department of Finnish language and Literature
Åbo Akademi
Fänriksgatan 3 A, FIN-20500 TURKU
FINLAND

ESIPUHE

Kiinnostukseni suomen kielen johto-oppia ja semantiikkaa kohtaan heräsi ensimmäisinä opiskeluvuosinani lehtori Paavo Suihkosen pitämällä luennoilla. Nyt valmistuva työ on jatkoa pro gradu -tutkielmani teemoille.

Olen tehnyt tutkimusta tutkijakoulutettavana suomen kielen laitoksessa ja työskennellessäni yliopistonopettajana kielten laitoksessa Jyväskylän yliopistossa. Fennicumini väkeä haluan kiittää mukavasta ilmapiiristä ja kaikesta saamastani avusta.

Kiitän ohjaajaani ja esimiestäni professori Matti Leiwoa kaikesta siitä avusta, tuesta ja rohkaisusta, mitä häneltä työni aikana olen saanut. Työni esitarkastajia professori Mauno Koskea ja professori Urpo Nikannetta kiitän saamistani yksityiskohtaisista kommentteista ja ehdotuksista, jotka ovat olleet suureksi avuksi työni viimeistelyssä. Lehtori Jouko Koivistoa kiitän kaikesta tutkimukseeni, kieleen ja tekniikkaan liittyvästä avusta.

Itseorganisoituviin kartoituihin liittyvästä pohdiskelusta ja käytännön avusta kiitän maisteri Osmo Kervistä. Englanninkielisen tiivistelmän kielentarkistuksesta kiitän lehtori Michael Freemania.

Työskentelyn eri vaiheissa taloudellista tukea olen saanut Alfred Kordelinin yleiseltä edistys- ja sivistysrahastolta, Ellen ja Artturi Nyysösen säätiöltä, Jyväskylän yliopistoyhdistyksen Airilan rahastolta ja Jyväskylän yliopistolta kahteen otteeseen. Kiitän Jyväskylän yliopiston julkaisuyksikköä työn julkaisemisesta.

Kiitän läheisiäni ja ystäviäni tuesta ja myötäelämisestä.

Tärkein kiitos kuuluu omalle Nanalleni.

Jyväskylässä elokuun alussa 2004

Petri Jääskeläinen

SISÄLLYS

ABSTRACT

ESIPUHE

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	11
1.1	Aluksi	11
1.2	Tutkimuksen tavoitteet ja rakenne	14
1.3	Tutkimuksen aineistosta ja menetelmästä	16
1.4	Teoreettista taustaa	22
2	INSTRUMENTATIIVIJOHDOKSISTA KIRJALLISUUDESSA	34
3	JOHTO-OPIN JA SEMANTIIKAN KYSYMYKSIÄ	51
3.1	Johto-opin prototyypit ja jatkumot	51
3.1.1	Taustaa	51
3.1.2	Denominaalisuuden ja suuntaisuuden synkroninen tulkinta	54
3.1.3	Juurimorfeemi ja I-derivaation käsitteellinen motivaatio	58
3.1.4	Koonti	64
3.2	I-verbien merkityksen muodostuminen ja sen kuvaus	66
3.2.1	Johtimen merkitys ja funktio yleisverbistimenä	67
3.2.2	Instrumentatiivien parafrasikuvaus	70
3.2.3	Sääntö, skeema ja analogia sananmuodostuksessa	72
3.3	Substantiivin verbistäminen konseptuaalisena metonymiana	81
3.3.1	Taustaa	81
3.3.2	Kognitiivinen metonymiamalli ja I-verbien kuvautuminen	83
3.3.3	Metonymian ja denominaalisuuden suhteesta	88
3.4	I-derivaation leksikaalistuneisuus	92
3.5	Kokoavaa tarkastelua	99
4	INSTRUMENTATIIVIKATEGORIA	103
4.1	Tulkintakehyksen esittely	103
4.2	Kategorioita	115
4.2.1	Prototyypin instrumentatiivi	118
4.2.1.1	Instrumentti konseptuaalis-leksikaalisena kategoriana	118
4.2.1.2	Instrumentti-rooli	125
4.2.1.3	Instrumentin käsitteistyksen ja I-konstruktio	141
4.2.1.4	Kantasubstantiivien luokittelua	152
4.2.1.5	Kootusti: I-verbien prototyyppi	156
4.2.2	Lokatiivisuuden jatkumo	160
4.2.2.1	Lähtökohta	160

	4.2.2.2 Semanttisia tyyppejä	161
	4.2.2.3 Kahden tason jatkumot: väline ja lokaatio	177
4.2.3	Instruktiivisuuden jatkumo	179
	4.2.3.1 Lähtökohta	179
	4.2.3.2 Semanttisia tyyppejä	184
	4.2.3.3 Koontia ja erityistapauksia	193
	4.2.3.4 Lisänäkökulmia instruktiivien ja I-verbien suhteeseen	197
4.2.4	Perifeerisiä ryhmiä	204
	4.2.4.1 Effektiiviset kausatiivit	204
	4.2.4.2 Sisällönobjekti-verbit	207
	4.2.4.3 Ruumiinosan nimityksiin korreloivat verbit	210
4.3	I-verbien semanttisen luokittelun koontia	213
	4.3.1 I-verbien merkitystyyppiverkon kuvaus	213
	4.3.1.1 Skeemat ja prototyypiskeeman elaborointi	213
	4.3.1.2 Koherentit merkityskonstruktiot ja niiden vuorovaikutus	218
	4.3.1.3 Kootusti I-verbien suhteista	225
	4.3.2 Instrumentatiivisuus ja yleinen verbisemanttinen luokittelu	228
	4.3.3 Lopuksi	232
5	I-VERBIEN JOHTO-OPILLISTA TARKASTELUA	234
	5.1 Prototyypisten I-verbien johtosuhteet	234
	5.2 Jatkoderivaatioon liittyviä kysymyksiä	249
	5.3 I-verbien sarjat ja produktiivisuus	257
	5.3.1 I-verbien johtimien tarkastelua	260
	5.3.2 Johto-opilliset tendenssit ja sarjat	269
	5.3.3 Toteutumattomia johtosuhteita	281
6	VARIAATIOITA	296
	6.1 Merkitysvariaatio ja polysemia	296
	6.1.1 Polysemiasta	296
	6.1.2 Semanttiset korrelaatiot ja polysemia johtosuhteissa	301
	6.1.3 Semeemikorrelaatioiden lähempää tarkastelua	303
	6.1.3.1 Kantojen ja korrelaattien vaihtelua	303
	6.1.3.2 Verbien vaihtelua	312
	6.1.4 Kootusti I-derivaation semeemikohtaisuudesta	323
	6.2 I-verbien semanttiset laajentumis- ja muutostyypit	326
	6.2.1 Merkityksen laajentuminen	327
	6.2.2 Idiomaatistuminen	344
	6.2.3 Varjoargumenttivaihtelu	351
	6.3 Metaforiset variantit ja tendenssit	387
	6.3.1 Metafora ja derivaatio	387
	6.3.2 Metaforan kuvaamisesta	389

6.3.3	Metaforan käyttömotivaatioita ja attraktiivisia alueita	393
6.3.4	Substantiivin ja I-verbin metaforiset korrelaatiot	396
6.3.5	Metaforisten tendenssien ja I-verbien semanttisten luokkien yhteyksistä	401
6.3.6	Metaforat ja I-verbit: erityistapauksia ja oletuksia	406
6.3.7	Kootusti I-verbien metaforisuudesta	414
6.4	Merkityksen rajoittuneisuus	414
6.4.1	I-verbien ja parafraasien vastaavuussuhteet	415
6.4.2	Konseptuaalisia, leksikaalisia ja pragmaattisia rajoituksia	430
6.4.3	Verbien kiteytyneet käytöt ja konventionaalisuuden jatkumot	443
6.5	Luvun koonti	445
7	PÄÄTÄNTÖ	447
	SUMMARY	453
	LÄHTEET JA LYHENTEET	458
	LIITTEET	483
1	A Innovatiiviset I-verbit	483
	B Innovatiiviset semeemit ja metaforiset ei-konventionaaliset käytöt	492
2	Perusaineiston ulkopuolisia verbejä	494
3	I-verbikorrelaatiopariin liittyvät substantiivit ja verbit Suomen kielen taajuussanaston aineistossa	498
4	Aineiston kuvaaminen itseorganisoituvan kartan avulla	499

1 JOHDANTO

1.1 Aluksi

Useat ihmisen toiminnot ja tekemiset vaativat apuneuvokseen tai tapahtuakseen välineen. Välineen kanssa toimiminen voidaan kielentää eri tavoin. Yksi tapa on, että verbi ilmaisee toiminnan ja substantiivi verbin argumenttina välineen, esimerkiksi *taon vasaralla*. Myös verbi itsessään voi antaa viitteen merkityksensä kuuluvasta välineestä: *vasaroin*. Tällöin verbi on instrumentatiivinen johdos: se koodaa¹ eksplisiittisesti sekä muotonsa että merkityksensä puolesta välineen, jonka nimeävä substantiivi on johto-opillisesti verbin kantasana tai siihen vertautuva korrelaatti. Tässä työssä kuvataan tällaisia verbejä ja niitä luonnehtivaa instrumentatiivisuuden käsitettä. Käytän instrumentatiivisista verbeistä lyhennettä I-verbit. Nominikantaisiin eli denominaalisiin verbeihin viittaan nimityksellä D-verbit.

Verbit ja niihin liittyvät välinetarkoitteiset substantiivit voivat olla muodollis-semanttisilta sisältyvyysuhteiltaan (prototyypillisesti) kahdenlaisia: *saha* > *sahata* ja *kytkä* > *kytkin*. Edellisen parin verbi *sahata* on prototyypinen denominaalinen välinekantainen verbijohdos, I-verbi. Sen johto-opillinen kompositio

¹ Semanttisesta viittauksesta näkee käytettävän termejä designoida eli osoittaa (Langacker 1987), koodata (esim. Pajunen 1998a), kielentää (Pentti Leino 1993) ja leksikalisoita (Talmy 1985b, Pajunen 2001), joita käytän työssäni rinnan synonyymisesti. Välineen esiintuontia verbin kannalta on käsitellyt Talmy (1985b, 2000a) ns. leksikalisointimallissaan. Suorassa välineleksikalisoinnissa yksi verbin tyypillisesti koodaama tilanteeseen osallistuja eli rooli on toiminnan instrumentti. Instrumentatiivit toteuttavat siis tätä leksikalisointimallia (termeistä ks. Pajunen 2001: 21). Verbi voi koodata välinettä ainakin eksplisiittisesti (muodollis-semanttinen läpinäkyvyys) siten, että välinettä ilmoittava juuri sisältyy verbileksemin, *kammata*, tai implisiittisesti (inherentisti, muodollis-semanttinen opaakkius), *soutaa*, tai muutoin löyhemmin implikoida välinettä oletusarvoisesti, *lakaista*, tai kontekstin perusteella, *leikata hiukset*. Sekä läpinäkyvissä että läpinäkymättömissä tapauksissa välineen ilmipano tai tulkinta voi vaihdella rajattuuden tai löyhyyden suhteen, esimerkiksi *hiihtää* (sukset), *leikata* (veitsi, sakset, puukko), *porata* (pora), *sahata* (saha, veitsi). Välineen koodautumisen jatkumoista diskurssin kannalta ks. Givon (1984) (ks. myös lukua 6).

kuvataan siten, että välinettä tarkoittavasta substantiivista johdetaan verbi (liittämällä vartaloon verbinjohdin), joka merkitsee kantasubstantiivin tarkoitteen käyttämistä välineenä, *saha* → *sahata* 'leikata sahalla'. I-verbistä muodostetaan Suomessa tyypillisesti johdostyyppisiin *keihästää* (-tA-), *savustaa* (-stA-), *viilata* (-A-), *puukottaa* (-ttA-), *veneillä* (-ile-), *onkia* (-i-), *sauvoa* (-O-) ja *virvelöidä* (-Oi-) (johtimena ns. yleisverbistimet, ks. Kytömäki 1992: 272). Kantasubstantiivin ja verbin muodollis-semanttinen suhde on yleensä läpinäkyvä, tulkinnaltaan lähes automaattinen. Tässä mielessä I-verbien derivaatio näyttää selvältä. Sen sijaan instrumentatiivisuuden käsite sekä I-verbien derivointisysteemi ja sen kuvaus on ongelmallinen. Hankaluudet kumpuavat yleisistä verbiderivaation semantiikan ja johdosten semanttisen luokittelun ja tulkinnan kysymyksistä.

I-derivaation tutkimuksellista kiintoisuutta Suomessa ei motivoi ilmiön yleisyys eikä uutuusarvokaan, sillä denominaalinen verbiderivaatio on pysytellyt vakituksena tutkimuskohteena niin suomen kielessä kuin laajemminkin, varsinkin englannista (yleiskatsaukset Suomesta ks. Kytömäki 1992 ja Laakso 1997, englannista ks. Dirven 1986). Vähäisin tekijä kiinnostuksen ja toisaalta ongelmienkin määrään ei liene se, että D-verbiderivaation tarkastelussa kohtaavat niin morfologia, syntaksi, semantiikka ja pragmatiikka kuin kielioppi ja leksikko sekä diakronia ja synkronia (johto-opista näin ks. Laakso 1990). Työni semanttinen tarkastelu avaa toivottavasti uuden näkökulman aiheeseen.

D-verbistä on taajaan esitetty semanttisten tyyppien kokonaisluokitusmalleja tai tarkennettuja näkökulmia ilmiöön (tutkimuksista tarkemmin luvuissa 2 ja 3). Viimeisimmät perustelluimmat ja koherenteimmat kokonaisluokitukset ovat suomen osalta Kytömäki (1977 ja 1992) ja englannin osalta Dirven (1999). Kokonaisesityksinä ne kuitenkin joutuvat yleistämään ja osin karkeistamaan yksittäisen D-derivaatiotyypin kuvaa. Verbiksi johtamisen perusrelaatiot ja funktiot ne kyllä pystyvät vangitsemaan (ks. myös Clarkin ja Clarkin 1979 yksityiskohtainen tutkimus englannin nominiverbeistä). Kokonaisluokituksen tekeminen ei siis vie eteenpäin. Työssäni käsittelen yhtä semanttista ryhmää, sen yksittäistapausten semantiikkaa ja käyttöä.

Suomen verbiderivaation systeemi ja sen kuvaaminen on hankalampi kuin nominien (ks. esim. Kytömäki 1992). D-verbien ryhmitystä on haitannut johtimen ja sen funktion suhteen häilyvyys; vain harvalla johtimella ja johdinyhtymällä on erityistehtävä, jolloin merkitystyyppi olisi pääteltävissä morfologisin kriteerein. Fennistiikassa onkin nostettu esiin käsitys, että verbistimillä derivoitujen denominaalisten verbijohdosten merkityksenmääräytyminen vertautuu nominikompositumeihin sekä toisaalta esim. englannissa yleiseen konversioon (*conversion*) eli nollajohtoon (*zero-derivation*) (esim. *a hammer : to hammer*). Johdinlähtöisen merkitysvarianttien etsimisen sijaan on painotettu näkökulmaa, jossa johdoksen merkityksen kannalta ratkaisevassa osassa ovat kantanominin merkitys sekä kontekstuaalis-pragmaattinen tieto (Kytömäki 1990, 1992 ja 1993; Laakso 1989 ja 1997). Siksi merkitystyyppittäminen leviää yleisiin semantiikan ongelmiin, ja kokonaisuuden merkitystä on haettava muodostinrakenteen ulkopuolelta. Tällainen taustanäkemyksellinen korostus myös tässä tutkimuksessa, jossa pyrin reivaamaan näkökulmaa yleisempään suuntaan, sananmuodostuksen

funktioon ja kognitiivis-pragmaattisiin periaatteisiin. Sananmuodostuksen funktio puolestaan suuntaa näkökulman sanojen käyttöön, jolloin tarkastelu laskeutuu yksittäisten verbijohdosten (ja niiden sanueen ja paralleeli-ilmausten) semantiikkaan semeemi- ja kontekstitasolla. I-verbien analyysissa tällainen kielen käyttöpohjaisuuden vaatimus toteutuu verbien käyttöympäristön huomiointamisena. Sen sijaan analyysissa en tarkastele verbien käyttöä pragmaattisesta näkökulmasta, ts. mitä loppujen lopuksi verbillä kielen käytössä tehdään.

I-derivaation perusfunktioiksi voidaan olettaa yleiset sananmuodostuksen tehtävät: nimeäminen ja uudelleenkategoriointi (ks. esim. Kastovsky 1988, Räisänen 1988, Laakso 1990; yleisemmin ks. Mayo et al. 1995). Nimeämisfunktio vaikuttaa siihen, että johdoksia ja yhdyssanoja saatetaan pitää ikään kuin valmiina merkitysyksiköinä, ei ”osina produktiivisten rakenteiden verkostoa” (Kytömäki 1992: 188).² Pelkän nimeämisfunktion käsittely johtaa siihen, että johtamisen syntaktinen puoli, siihen liittyvä asiaintilojen uudelleenkategoriointi ja käsitteistykseen mukauttaminen jäävät taustalle. Produktiiviset johtamisprosessit ovat keino luoda teksteihin sekä muodollista että semanttista koheesiota ja koherenssia (Lipka 1990: 169–170) ja myös keino kielentää asiaintila eri tavoin.³ Otan tarkastelussa esiin myös I-derivaation tämän funktioihin liittyvän puolen: yksittäinen I-verbi voi olla leksikaalistunut palvelemaan tiettyä nimeämistehtävää, toisaalta I-derivaatiossa voidaan nähdä myös syntaktisen johdon piirteitä, jonkinlaista automaattisuutta.

Johto-opin kokonaissysteemiä voidaan luonnehtia heterogeeniseksi, mikä esimerkiksi taivutukseen nähden johtaa kuvauksessa usein luokitteluun ja listauksen (ks. Ravila 1967: 148). Prototyyppeinä tai skemaattisina ytiminä tällaisenkin luokituksen ryhmät tosin antavat verbien ryhmiintymisestä ja järjestäytymisestä hyvän kuvan. Toisaalta generatiivisissa käsittelyissä on ollut tarvetta muodostus- ja tulkintasääntöjen etsimiselle ja muotoilulle. Tällaiseen yksikkölistä-sääntöderivointi-asetteluun keskityn myös työssäni. Sanamuodostukseen liittyvä epäsystemaattisuus (ks. esim. Esa Itkonen 1997a: 106) vaatii kuvaukselta aukkoisuuden tai katkelmallisuuden sietoa, jollaista säännöllisyyttä analoginen hahmottaminen edustaa.

² Nimeämisfunktion korostuminen on Kytömäen (1992: 188) mukaan saattanut vaikuttaa siihen, että johto-oppi on niukasti esillä kieliopissa ja esim. kouluopetuksessa. Käsitteiden nimeämisen johtamisen funktioksi nostaa jo Renvall kieliopissaan vuonna 1840, ja sanakirjassaan (1823–26) hän katsoi, että denominaalisten johdosten esittely ei kuulu kielioppiin, vaan niiden selittäminen on sanakirjan tehtävä (Kytömäki 1992: 81, 96).

³ Asiaintilan ja sitä koodaavan kielellisen ilmauksen suhteessa on kyse vaihtoehtoisuudesta. Kielen ilmaisukeinojen kannalta voidaan puhua kerrostuneisuudesta eli kyvystä ilmaista sama propositio eri tavoin (ks. Vesa Koivisto 1995, Laitinen 1992) ja toisaalta yleisestä näkökulmaisuuudesta (ks. esim. Pajunen 1999) tai käsitteistykseen ja kielennyksen subjektiivisuudesta (ks. Lanckager 1987: luvut 3.2–3.3, Onikki 2000: 102 ja Pentti Leino 1993: 51–52). Esimerkiksi verbiderivaatioketju voi olla näkökulmaista kielennyksestä samasta asiaintilasta (*pudota–pudottaa–pudotuttaa*, ks. esim. Siitonen 1999: 60), ja laajemmin koko samajuurinen sanapesye voi olla tietyn asiaintilan, semanttisen alueen tai denotatiivisen aineksen näkökulmaistamista ja spesifiointia leksikaalis-johto-opillisin keinoin (ks. Pentti Leino 1993: 80). Kielennyksen taustalla on siis aina jonkinlainen käsitteistys ja siihen liittyvät erilaiset mielikuvaisuuden keinot, konstruoinnit (kootusti ks. esim. Herlin 1998: 259, Lichtenberg 1991).

Ongelmia D-derivaation kuvauksessa ja luokituksessa tuottavat semanttisten luokkien rajat ja kriteerit sekä ankkurointi muuhun semanttis-syntaktiseen luokitteluun. Lisäksi D-verbiderivaation ja yleensäkin johto-opin tarkastelussa joudutaan pohtimaan mm. diakronian ja synkronian suhdetta, kannan ja johdoksen määritelmiä, yleisten derivointimekanismien luonnetta ja niiden kuvausta, johdosten merkitysvariaatiota ja merkityksen määräytymistä sekä leksi-kaalistumisen määrittelyä. D-verbiderivaation tarkastelua voidaan hyvin sanoa kriteeri- ja valintasidonnaiseksi (ks. esim. Kytömäki 1992), lähtien jo siitä, mikä funktio D-verbien luokituksella yleensä tai kulloinkin on. Tätä taustaa vasten kuvaan seuraavaksi tutkimukseni tavoitteita ja niiden käsittelyä työssäni (luku 1.2), tutkimukseni aineistoa ja menetelmiä (luku 1.3) sekä teoreettista viitekehystä (luku 1.4).

1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja rakenne

Työssäni erittelen ja kuvaan kielen käyttötasolla triviaalia suhdetta, joka vallitsee välinettä tarkoittavan substantiivin ja siitä johdetun (tai siihen korreloituvan), sen tarkoitteen käyttöä merkitsevän verbin välillä, esim. *luuttu* 'siivousriepu' : *luututa* 'siivota luutulla'. Valotan I-verbijä eri näkökulmista ja luon kuvaa I-verbien ja niiden derivaation ja semantiikan systeemistä. Työn luvut ovat ennemminkin näkökulmia teeman tarkasteluun kuin selkeästi ketjuuntuva polku, mikä voi näyttäytyä lukijalle osin toisteisuutena, osin hyppäyksellisyytenä.

Tutkimukseni tavoitteena on selvittää, mitkä suomen nyky-yleiskielen verbijohdokset ovat instrumentatiivisia ja miten tuota luokkaa tulisi kuvata. Tavoitteen saavuttamiseksi on etsittävä ja pohdittava instrumentatiivisuuden kriteerejä. Niistä nousevat tutkimukseni muut juonteet, jotka liittyvät yleisemmin johto-opin ja sanasemantiikan teoriaan.

Luvussa 2 esittelen instrumentatiivin määrittymistä ja kriteereitä johtopillisissa tutkimuksissa. Kokoan ja vertailen suomen ja englannin D-verbitutkimuksia ja -luokituksia. Tällaista työtä ei fennistiikassa ole tehty (suomalaisista tutkimuksista kattavan kuvan antaa Kytömäki 1992). Teen kirjallisuuden perusteella alkuoletuksia, joita sovellan CD-Perussanakirjasta poimi- maani aineistoon (ks. lukua 1.3). Samalla hahmottelen instrumentatiivisuuden kategoriaa teoreettisista perusteista käsin.

Luvussa 3 luon katsauksen johto-opin ja semantiikan käsitteisiin ja ongelmiin denominaalisuuden tarkastelun kautta. Samalla eksplikoin työssäni käytettävää johto-opillis-semanttista käsitteistöä ja sen rajanvetoja. Luvussa 3 keskityn myös sananmuodostuksen semantiikan kuvaustapoihin sekä esittelen työssäni sovellettavaa kognitiivista metonymiamallia sekä skeemapohjaista kuvausmallia.

Luku 4 keskittyy I-verbien luokan karakterisointiin ja aineiston verbien tulkintaan ja luokitteluun. Luvussa 4.1 esittelen verbijohdosten tulkinnassa soveltamaani kehystä. Luvussa 4.2 määrittelen prototyypin I-verbien kategori-

an ja esittelen aineistoni I-verbejä. Toisaalta rajaan instrumentatiiveille läheisiä johto-opillis-semanttisia luokkia aineiston avulla (varsinkin kausatiiviset alaluokat lokatiivit ja instruktiivit). Luvussa 4 semanttinen näkökulma on johto-opilliselle kompositiolle alisteinen ja motivoituu verbien derivatiivisten semanttisten tyyppien jaosta. Pyrkimyksenä luokituksessa on instrumentatiivisuuden määrittely sekä I-kategorian tyypittely semanttisiin skeemoihin. Koska luokituksen kuvausvoimaisuus, spesifisyystaso ja analyysin hienojakoisuuden taso ovat kriteerisidonnaisia, vertaan lyhyesti D-verbien semanttisen luokitus-tason suhdetta yleisiin verbisemanttisiin luokituksiin (luku 4.3). Luvussa 4.3 kokoaan myös instrumentatiivisuuden asteittaista skeemapohjaista kategoriaa.

Luku 5 on painottunut johto-opillisesti. Vaikka työssäni tarkastelen sananmuodostukseen ja leksikaalis-semanttisiin kenttiin liittyvää systeemiä synkronisesti, on tarpeellista ottaa huomioon myös sen taustoja valikoiduilta osin. Diakroninen aspekti on työssäni esillä luvussa 5.1, jossa esittelen aineiston verbien johtosuhteita neljän karkean tyyppin avulla. Luvuissa 5.2–5.3 tarkastelen I-verbisyyttä myös jatkoderivaation ja produktiivisuuden näkökulmasta. Samalla käsitellään myös eritasoisten johto-opillis-semanttisten paralleelien suhdetta I-verbeihin.

Luvussa 6 näkökulma on I-verbien yleisessä ja spesifissä semantiikassa sekä käytössä: mitä I-verbeillä yleensä koodataan ja kuinka verbin merkitys joutaa ja vaihtelee tilanteittain. Luvussa 6.1 keskityn I-verbien ja korrelaattisubstantiivien polysemiaan. Erittelen aineiston semeemitason korrelaatioita, niiden tyyppisiä ja yleisyyttä sekä suhdetta johto-opilliseen tulkintaan. Luvuissa 6.2 ja 6.3 tarkastelen I-verbien merkityksen laajentumiskehityksiä ja metaforisuutta sekä ns. varjoargumenttivaihtelua aineistossani (*vyöttää ketjulla, nuijia vasaralla*). Erittelen I-verbien kuvalliset merkitykset ja etsin niitä yhdistäviä periaatteita. I-verbien analyysia laajennetaan myös suoran substantiivi-verbi-korrelaation ulkopuolelle luvussa 6.4, jossa näkökulmana on verbin merkityksen ja verbin käytön rajoittuneisuus sekä johto-opillinen systeemi ja sen suhde muihin ilmaisukeinoihin.

I-verbisyyden analyysin taustalla on myös kysymys, missä mielessä D-verbien johto-opillinen merkitysluokittelu on loogis-semanttisesti pätevä tai mitkä ovat sen tavoitteet. Jos oletetaan, että verbien samanlainen semantiikkaa heijastuu niiden käyttäytymiseen, tulisi tämän näkyä myös I-verbien luokassa. Semanttisen tyyppin ja syntaktisen käyttäytymisen yhteys oikeastaan implikoituu ja osin todentuukin Pajunen (1999 ja 2001) tutkimuksissa⁴. Instrumentatiivi-

⁴ Pajunen oletti (1983) ja myöhemmin (1999 ja 2001) osoitti vahvaa näyttöä, että verbien samanlaisen semantiikan, argumenttirakenteen ja muutosten välillä on yhteys: "samaa verbiryhmään ja ainakin samaan leksikaaliseen kenttään kuuluvat verbit usein muuttuvat samantapaisesti" (Pajunen 1983: 109). Esim. liikeverbit ovat tyyppillisesti agenttiivisia, mutta myös kuvaavat "jonkin pitkänomaisen sijaintia, jota suhteutetaan katselijaan", esim. *polku käy vuorille, tie menee ikkunan alta, arpi kulkee halki posken* (mts. 110). Näkökulmista ks. myös Lemmens (1998: 38). I-verbien käyttäytymisen yhtäläisyyksiä valaiseva tarkastelu voi olla perusteltua myös I-verbikategorian prototyypin määrittelyssä, jos oletetaan kuten Ross (1972, ks. Taylor 1995: 188), että kategorijäsenyyden asteittaisuuteen vaikuttaa se, millaisia muutoksia ja vaihteluita kategorian jäsenen liittyy. Ross tosin tutki kieliopillisia kategorioita – leksikaalis-

suuden koherenttiutta kategoriana tarkastelen semanttisen vaihtelun, merkityksen laajentumisen ja metaforisoitumisen sekä käytön rajoittuneisuuden näkökulmista luvussa 6. Kategorian perheyhtäläisyys on esillä myös luvun 5 johto-opillisessa tarkastelussa.

Työni luvut linkittyvät toisiinsa siten, että luku 2 on katsaus instrumentaatiivin määrittymiseen aiemmissa tutkimuksissa. Luku 3 taustoittaa johto-opin ja semantiikan kenttää ja tutkittavan ilmiön suhteutumista niihin. Luvussa 4 kuvaan ja sovellan aiemmissa luvuissa pohjustettua I-kategoriaa ja luokittelun aineiston verbejä johto-opillis-semanttisiin ryhmiin. Samalla pohdin instrumentatiivisuuden käsitteen ja verbien luokituksen yhteyttä muuhun johto-opilliseen kuvaukseen ja toisaalta verbien syntaktis-semanttiseen luokitteluun. Luku 5 tarkastelee I-verbien semanttiseen tyyppiin kuuluvia verbejä johto-opillisten kriteerien valossa. Luvussa 6 tarkastellaan aiemmissa luvuissa rajatun I-verbistön perheyhtäläisyyttä semanttisen varioinnin ja käytön näkökulmasta. Lopuksi luvussa 7 kokoon työni teemoja ja päätelmiä.

Sovellan työssäni osin kognitiivista viitekehystä suomen johto-opin kuvauksessa. Koska käsittelen yleisverbistinderivaatiota, johto-oppia tarkastellaan semanttisvoittoisesti, jolloin rakenteen analyysi jää vähemmälle. Samoin synkroninen näkökulma tallaa historiallista tarkastelua, jota ei kuitenkaan unohdeta. Työni teoreettisia lähtökohtia kokoon luvussa 1.4 ja johto-opin ja semantiikan kysymyksiä luvussa 3.

1.3 Tutkimuksen aineistosta ja menetelmästä

Sanojen johtamisen sijoittuminen kieliopin ja leksikon kuvauksen intersektioon tai näiden väliselle jatkumolle (ks. esim. Langacker 1999: 18, Laakso 1997; vrt. esim. Lyons 1995: 72–73) on ymmärrettävää ilmiöön liittyvän variaation vuoksi: osa johtoprosesseista rinnastuu automaattisuudessaan ja systemaattisuudessaan taivuttamiseen, osa johdoksista vertautuu vakiintuneeseen, johtamattomaan sanastoon (johtamisen ja taivuttamisen erosta ks. Kytömäki 1992: 3–6, laajemmin Bybee 1985; leksikon luonteesta tästä näkökulmasta ks. Kytömäki 1991: 25).

Tutkimuksessani tarkastellaan nyky-suomen leksikoituneita eli leksikkoon vakiintuneita I-verbejä. Niiden leksikkona on suomen yleiskielen makroleksikko, kieliyhteisön sosiaalinen varanto. Sen yhdenlaisena kuvauksena voidaan pitää sanakirjaa, jossa mikroleksikot ja idioleksikot sekoittuvat ja myös merkityskuvauksissa on ideaalistuksia. Johtamisen prosessien ja sanojen tuottamisen kannalta oleellinen varanto on mentaalileksikko, jonka luonteesta on esitetty eriäviä kantoja.⁵ Toisaalta yhdenlaisen leksikon määritelmälle ei liene perusteita, eikä ehkä

semanttisissa kategorioissa, jollainen I-verbisyyskin on, idiosynkrasia on oletusarvoista.

⁵ Kysymyksiä ovat mm. se, mitä mentaalinen leksikko (tai ”konstruktiivikko”, ks. Goldberg 1995: 5) sisältää ja millaisia prosesseja leksikossa tapahtuu. Oma kysymyksensä

tarvettakaan, kun leksikko ajatellaan teoreettiseksi konstruktiksi, jolloin kriteerit sen erilaisissa näkemyksissä ovat perusteltuja (Grandy 1992: 120). Koska mentaalileksikon ja idioleksikon tavoittaminen on hyvinkin hankalaa, on tutkimukseni I-verbistö poimittu CD-Perussanakirjan (1997) aineistosta, joka on ikään kuin niiden yleistettyä heijastumaa.

Nyky-suomen sanakirjaan verrattuna CD-Ps:n⁶ etuja on tuoreuden lisäksi homogeenisuus: NS sisältää murrevaikutteita esim. klassikkokirjailijoilta (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 25) ja kirjoittajien melko vakiintumattomia sanoja, samoin NS:n derivaation kuva on yksityiskohtaista ja osin redundanttia (esim. fleksiomaisen johtamisen tuotosten suuri määrä hakusanoina). Toki NS:n materiaali tarjoaa johtamisesta CD-Ps:aa monipuolisemman kuvan, joskin voidaan pohtia kuten Uotila-Arcelli ja Ojanen (1977: 247), ovatko ”virallisesti tunnustettujen” kirjailijoiden luomukset kielentutkijan intuitionvaraisia johdoksia luotettavampia kielen normien kannalta. Toisaalta kaikista sanakirjoista puuttuu potentiaaleja, jolloin rajanvetoa on vaikea tehdä (mts. 256). CD-Ps:n ja NS:n vertailusta aineistoina ks. myös Pajunen (1998a).

CD-Perussanakirjan aineiston lisäksi olen poiminut satunnaisesti I-johdoksia NS:sta sekä suomen kielen johto-opin tutkimuksista ja kuvauksista, varsinkin vanhemman, osin jo syrjäytyneen I-verbistön osalta (ks. liite 2). I-verbiluokkaan kuuluvia uudismuodosteita (luettelo esitetään liitteessä 1), olen poiminut satunnaisesti kaunokirjallisuudesta ja joukkoviestimistä. I-verbien käyttöesimerkkien aineslähteenä olen käyttänyt varsinkin Suomen kielen tekstipankin (SKTP)⁷ korpuksia satunnaisten itse poimimieni esimerkkien lisäksi. Käyttämäni aineslähteet on lueteltu työni lopussa, ja viittaa aineslähteisiin kunkin esimerkin jälkeen. Itse keksimäni systeemilauseet ovat viitemerkinnättä.

on myös mentaalileksikon laajuus ja yksilöllinen variaatio. Ainakaan leksikkoa ei voida esittää yhtenä taksonomisena puuna, joka spesifioituu ja haarautuu yhä useammiksi noodeiksi, kuten esim. perustason käsitteitä voidaan taksonomisoida (ks. Dirven-Verspoor 1998: 44), saati listana (Goldberg 1995: 72). Erilaisista leksikkokäsityksistä ks. Plag (1999: 9–11) ja Tucker (1998: 4–7), leksikon määrittelyä ks. Dirven (1985: 95), ks. myös Fillmore (1978), Miller (1978: 60–64), Koski (1983: luku 1), Bybee (1999), Aitchison (1987) ja Clark (1993: 2–3, 251–254), leksikon ja semantiikan kuvaamisen ongelmia luettelee Pustejovsky (1995; kootusti ks. Pajunen 2001: 64), mentaalisen leksikon ja mentaalisen ensyklopedian erottelun kysymyksenasettelusta ks. Blutner (1998: 143).

⁶ CD-Ps (1997) on kolmiosaisen Suomen kielen perussanakirjan (1990–1994) sähköinen laitos, johon verrattuna CD-Ps:aan on lisätty noin 2000 sana-artikkelia ja päivitetty noin 3000 artikkelia. CD-Ps:ssa on noin 100 000 sana-artikkelia. (CD-Ps:n käyttöohjeet.) Suomen kielen perussanakirja (1990–1994) sisältää noin 20 000 Nyky-suomen sanakirjasta (1951–1961) puuttuvaa hakusanaa, hakusanoja NS:ssa on noin kaksi kertaa enemmän. Perussanakirjan laatimis- ja esittämisperiaatteista ks. Haarala (1997), Haarala-Nissinen (1994), ks. myös Grönros (2002), yleisemmin johdosten leksikografisesta käsittelystä ks. Kytömäki (1991).

⁷ Suomen kielen tekstipankki on 1990-luvun kirjoitetun suomen yleiskielen sähköinen tutkimusaineisto. Tekstipankki koostuu kirjojen sekä sanoma- ja aikakauslehtien teksteistä ja siinä on nyt yli 180 miljoonaa juoksevaa sanaa (tieto 4.11.2002, Kotimaisen kielten tutkimuskeskus, ks. www.kotus.fi/aineistot/tekstipankki.shtml). Käytössäni on ollut vuosina 1999–2001 versio A:n a-, b- ja c-tekstit. Aineisto on sijoitettu tieteen tietotekniikan keskuksen CSC:n Kielipankki-palvelimelle (ks. www.csc.fi/kielipankki/).

Työni synkronisessa tarkastelussa on nykysuomi ja nykyinen yleiskieli eli ”nykyisin todella käypä kieli” (Koski 1981: 22), jota edustaa CD-Perussanakirja tietyn poikkeuksin. Työni käsittelee kirjoitettua yleiskieltä, mutta jonkin verran tarkastelua informaalimpaan kielenkäyttöön, osin puhekieleen laajentavat heterogeeniset Internetistä poimitut esimerkistöt ja jotkin erikoissanastot.

Aineiston valinnassa joudutaan pohtimaan kuvattavan ilmiön kiteymäluonnetta suhteessa ilmaisupotentiaaliin. Koska I-verbiderivaatio on produktiivi prosessi, ei kaikkia esiintymiä ja ilmaisupotentiaalia voi tavoittaa (ks. samoin Onikki-Rantajääskö 2001: 24): produktiivisuuden kannalta sanakirjat voivat esittää produktiivisina olleita sananmuodostusmalleja, mutta eivät nykyisiä innovaatioita (ks. Clark 1993: 130).

Työni funktionaalinen näkökulma puoltaa aineiston valikointia: koska tarkoituksena on käsitellä I-verbien systeemin toimimista, riittävät tähän tarkoitukseen prototyyppiset, systeemiä toteuttavat ja tätä havainnollistavat esimerkit. Tällöin esimerkiksi diakronisesti, semanttisesti, muodollisesti ja synkronisesti hankalasti hahmottuvia tapauksia voidaan jättää pois yksityiskohtaisesta käsittelystä. CD-Ps tarjoaa tähän yleiskielen nykytasolta riittävän laajan materiaalin. Näkökulmaa voidaan laajentaa ja verrata lisäverbistön keräämisellä esim. erikoisleksikoista. Laajemmankin aineiston kerääminen ja inventaari olisi mahdollista, mutta en usko sen hyödyntävän olennaisesti valittua lähestymistapaa. En ole ryhtynyt käymään systemaattisesti lävitse esim. Vuorelan (1981) *Kansanperinteen sanakirjaa*, joka kyllä lisäisi aineiston verbien määrää ja varmaankin antaisi lisävaloa produktiivisuus- ja suuntaisuussuhteisiin. En ole kerännyt myöskään aineistoa murre-sanakirjoista⁸. Tarkastelun rajaus CD-Ps:aan ja siten nyky-yleissuomeen on tehty myös aineistotulvan välttämiseksi (vrt. Leino et al. 2001: 16).

Olen hakenut tekstilauseaineistolla suuntaa ja tukea oletuksille tai tendensseille (aineiston roolista osin samantapaisesti ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 24–26 ja Leino et al. 2001: 16–18). Vaikka tekstikorpus ei kielen ei-positivistisuuden vuoksi ole välttämättä intuitiota parempi (Uotila-Arcelli-Ojanen 1977: 246), se kuitenkin tukee ja laajentaa intuitiota, tekee siitä intersubjektiviisemmän. Korpuksen käyttöä puoltaa se periaate, että semantiikan pohjaa etsitään ”kielen käyttämisen säännönmukaisuuksista” (ks. Hintikka 1982: 217). Tutkimuksessani CD-Ps ja tekstilause-esiintymät antavat esimerkistöä (laadul-

⁸ Murreaineistot toisivat toki uusia näkökulmia esim. johdinvariaatioon ja synonyymiin (ks. esim. Terho Itkosen 1957 esittelemä *suks-pesye*). Synonymiasta esimerkiksi käy Kustaa Vilkun maininta, jonka mukaan esim. jyrällä on Varsinais-Suomen murteissa ollut useita nimityksiä, mm. *julla*, *kuli*, *mankeli*, *rahmu*, *ruhmo* ja *rumho*, kuten ”yleensä nuorilla esineillä” (Janne Vilku 1989: 51). Muodollis-semanttisesta variaanssista esimerkkinä mainittakoon verbi *aidata*, joka SMS:n (s.v. *aidata*) mukaan on yleiskielistä vastinetta polyseemisempi (neljä semeemiä) ja jolla on rinnallaan kolme osittain samakantaista johdosta. Esimerkki Vuorelan sanastosta on pari *kora* ’järven rannoilta kaislan ja kortteen näyttämiseen käytetty kaksiteräinen viikate; koraviikate’ ja *korata* ’niittää vedessä kasvavaa kortetta’ (Vuorela 1981: 190; molemmat puuttuvat NS:sta ja SSA:sta) sekä substantiivi *kamppi* ’sirppi’, johon korreloituvaksi Nirvi (1982: 33) mainitsee verbin *kampittaa* ’heinäsirpillä hakata heinää maahan’ (Mäntyharju).

linen dimensio) sekä vahvistavat käsitystä käyttötaajuuksista ja -yleisyydestä (määrällinen dimensio).⁹

Makroleksikkona ajateltuna CD-Ps sisältää useita mikroleksikoita, joiden sisäistä sanojen korrelaatio on (vrt. kielenpuhujia). Kielitajun, mentaalileksikoiden ja tulkinnan häilynnän vuoksi CD-Ps on toisaalta ikään kuin yksi umpileksikko, jonka sisällä sana- ja semeemisuhteita voidaan tarkastella. Umpileksikkous asettaa toisaalta rajat tulkinnoille, missä myönteiseksi voidaan ajatella intersubjektiviisuus, kielteiseksi rajoittuneisuus, näkökulman suppeus ja yksipuolisuus. Mikroleksikkojen sisäisen korrelaation kriteeri on siten ristiriidassa CD-Ps:n makro- ja umpileksikkoroolin kanssa, tämä on vain hyväksyttävä eikä sinänsä ole tarkoituskaan päästä idioleksikon sisäisten korrelaatioiden jäljittelyyn. Korrelaatiot ja semanttisen yhteyden painotus itsessään ovat olennaisia johdosten tulkinnassa ja tuottamisessa (ks. esim. Räisänen 1978; Tapani Lehtinen 1979 ja 1993), joskin häilyväksi jää korrelaatioiden ja esimerkiksi johdosten leksikaalistuneisuuden tulkinta suhteessa ”usean puhujan yhteisen kielimuodon epämääräiseen abstraktioon” (ks. Laakso 1990: 15).

Toisaalta yleisverbistinderivaatio, johon I-verbitkin kuuluvat, on sillä tavoin synkronisesti produktiivi (ks. Suihkonen 1994: 27), että rajaa aktuaalisten ja potentiaalisten johdosten välillä on mahdoton tehdä. Selviä aktuaalistuneita yksiköitä ovat leksikaalistuneet johdokset, joiden merkitys on I-skeemaan eli tyypillisen I-verbin merkitystyyppiin nähden erityinen: sitä ei voi automaattisesti ennustaa tai päätelläkään johdoksen muodostinrakenteen pohjalta. I-verbityypin aktuaalistuneista johdoksista esimerkkejä antaa sanakirja, jossa olevia johdoksia kutsun työssäni leksikoituneiksi. Jos ne sanakirjan mukaan kuuluvat nyky-suomen keskeisiin sanavaroihin, voidaan niiden aseman yksikkönä katsoa olevan melko vakiintunut. Yksikön asemaan vakiintuneet I-skeeman toteutumukset ja vakiintumattomat I-skeeman toteutumukset muodostavat konventionaalisuuden jatkumon, johon sijoittuu statukseltaan häilyviä yksiköitä (periaatteesta ks. Pentti Leino 1993: 65). Työssäni jaotellut leksikoituneet tapaukset (CD-Ps) ja innovatiivit (liite 1) sijoittuvat siis konventionaalisuuden jatkumolle, jossa on yksilöllisiä eroja. Leksikaalistuneet johdokset ovat intersubjektivisemmin vakiintuneita, todennäköisesti myös leksikoituneet johdokset. Ne esiintyvät kielenkäyttäjillä vakiintuneina yksiköinä, joita ei tarvitse puhetilanteessa erikseen rakentaa. Innovatiiveissa on puolestaan selkeästi sellaisia I-verbeyä, joiden status yksikkönä on häilyvä. Vaikka liitteen 1 innovatiiviset verbit on jaettu kahteen ryhmään, sijoittuvat ne käytännössä jatkumolle sen mukaan, kuinka

⁹ Sanakirja- ja tekstiaineiston käytöstä sananmuodostuksen produktiivisuuden tutkimuksessa ks. Plag (1999: luku 5), nojatuolisemantiikan (*introspectio*), aikaansaadun aineiston (*elicitation*) ja korpuspohjaisen havainnoinnin ja analyysin vertailusta ks. Geeraerts et al. (1994: 17–) ja esim. Lemmens (1998: 17). Geeraerts et al. (1994: 14) korostavat referentiaalisen aineiston oleellisuutta semanttisessa erittelyssä (heillä: pukineiden nimien poimiminen muoti- ym. lehdistä, joissa lekseemin tarkoite on valokuvana). Sanakirja- ja tekstikorpuseaineistossa tällaisen näkökulman puuttuminen aiheuttaa yhden tason prototyyppi- tai stereotyyppiefektin: esimerkkilauseiden tulkinta pohjaa tulkitsijan yksilölliseen stereotyyppiseen mielikuvaan lauseen koodaamasta asiaintilasta (*observer's paradox*). Tutkimusmetodin ja teoreettisen viitekehysten aiheuttamien valintojen lisäksi tulkintaan vaikuttavia suodattimia työssäni ovat myös sanakirjan toimittajien näkemykset ja valinnat.

yleiseksi tai vakiintuneeksi niiden käyttö arvellaan. Yksittäinen johdos voi olla yksittäisellä kielenpuhujalla syntaktinen tai leksikaalinen muodoste: hän voi rakentaa sen puhetilanteessa kantasubstantiiviin ja I-skeemaan liittyvän tietonsa nojalla tai käyttää sitä vakiintuneena yksikkönä. Tässä on yksilöllisiä eroja. Yleistettynä sekä yksittäinen I-verbi että sen muodostamista ohjaava malli voivat olla samankin puhujan hallitsemia strategioita, mikä on kognitiivisessa kielipöissa oletusarvoista (ks. Langacker 1987: 29; Pentti Leino 1993: 112). Keski-vertokielenkäyttäjät voinee tuottaa sellaisen varustamista tarkoittavan verbin kuin *etiketöidä* (< *etiketti*) tai tarkoitteeseen siirtämistä tarkoittavan verbin kuin *lavata* (< *lava*) puhetilanteessa ensikertaa tilanteen, kantasubstantiivin ja semanttisen mallin pohjalta (vrt. *tapetoida* 'verhota tapetilla' ja *hyllyttää* 'panna hyllyyn'), vaikkakin verbin *etiketöidä* voi olettaa yksikköstatukseltaan melko vakiintuneeksi, koska se on CD-Ps:ssa. Alan ihmisten ammattikielessä verbit sen sijaan kuulunevat leksikkoon, esimerkiksi elintarvikkeita käsittelevässä oppikirjassa neuvotaan, kuinka "*tölkit etiketöidään ja lavataan*", ja samalla vakiinnutetaan alaa opiskelevien leksikkoon heille vielä innovatiivisia, mutta käytön toistuessa leksikoituneita johdoksia. Jako leksikoituneiden ja innovatiivisten verbien välillä työssäni on siis käytäntöä palveleva ratkaisu eikä oletta eri verbijohdosten kuulumista eri derivaatiotapojen piiriin.

Lekseemijä analysoin leksikaalisen yksikön tasolla: leksikaalinen yksikkö (*lexical unit*) on "yhden merkityksen ja kielellisen muodon liittymä" eli lekseemi semeemikohtaisesti (ks. Cruse 1986: luku 3, Koski 1991: 131, Pentti Leino 1993: 124). Semeemiyden rajat piirtyvät perheyhtäläisten tarkoitteiden mielleedustuksen vaihtelemattomuudesta (ks. Koski 1978a: 100, semeemin kriteereistä tarkemmin ks. lukua 6). Tällaisella terminologisella ja metodisella rajauksella on ainakin kaksi käytäntöön kytkeytyvää perustetta (valinnat eivät tässä ota kantaa siihen, miten kuvata leksikaalinen merkitys, ks. Karlsson 1998: 211). Ensimmäkin ratkaisu helpottaa suhtautumista kielenkuvauksen kannalta ongelmalliseen polysemiaan: kun keskitytään monoseemisiin leksikaalisiin yksiköihin, ikään kuin välttämään polysemian ongelmalta, sillä Crusen (1986) vaihtoehdossa polysemia on lekseemien (= "leksikaalisten yksikköjen perhe") ominaisuus (Pentti Leino 1993: 124).¹⁰ Toiseksi semeemikohtainen tarkastelutaso on perusteltu, kun oletetaan, että derivointisuhteet ovat sanojen semanttisten yksiköiden välisiä (Koski 1981: 15), ja tämä pyritään analyysin perusteella todentamaan.

¹⁰ Merkitysvariaation tai moniarvoisen merkityksen sallimisen vuoksi leksikaalinen yksikkö ei työssäni määritelmältään täysin vastaa Crusen (1986: 49–) termiä *lexical unit*. Leksikaalinen yksikkö on itsessään vaihtelevasti käytetty termi, esim. kollokatio-teoriassa se viittaa sanojen rypäaseen (ks. Tucker 1998: 11). Käsitteiden ja sanojen keskinäinen korrelaatio näkyy derivaation semeemikohtaisuutena: polyseemisen *vipu*-lekseemin tarkoitekirjo sisältää useita sellaisia vipuja, joilla ei *vivuta*, vaan jotka tekevät "vipuavan" liikkeen, esim. *katkaisin, kytkin* (vrt. CD-Ps:ssa *vipu₃* 'pyydys', joka lienee sanan alkuperäinen käyttöyhteys; ks. SSA s.v. *vipu*). Semeemihin tai kontekstuaaliseen mukautumiseen perustuva kuvaus näyttää sen, mihin "sanatasolla" oletettu kantasubstantiivin *vipu* ja verbijohdoksen *vivuta* korrelaatio "instrumentatiivis-semanttisesti" perustuu. Leksikaalisten yksikköjen välisiä suhteita, polysemiaa ja semanttista variaatiota kuvaan yksityiskohtaisesti, koska se luo kuvan johto-opillisesemanttisten suhteiden kompleksisuudesta ja varioinnista, jopa idiosynkrsiasta (ks. lukua 6).

Tulkinnan perustuminen semeemeihin liittyy semanttisen korrelaation tulkintaan leksikografisten periaatteiden mukaan jäsentyneestä aineistosta. Se on käytännöllinen ja palvelee konkreettista analyysia. Semeemien erottelussa pohjaan ensisijaisesti CD-Ps:n esitystapaan ja ratkaisuihin (ks. kuitenkin lukua 6). Homonymiaa merkitsen lekseemin etisellä numerolla (esim. *1sihdata*), semeemiä lekseemin jälkeisellä rivinalisella numerolla (*kepittää₁*). Karkeassa korrelaatiotulkinnassa, jossa osoitetaan instrumentatiivisen derivaatiomerkityksen olemassaolo, verbi- ja substantiivisemeemien ekstensiot eivät välttämättä ole yhtäläiset, riittävää on, että ne leikkaavat toisiaan. Sen sijaan semeemeillä on oltava sama tyyli ja käyttöala, jotta korrelaatio on mahdollinen (sanat kuuluvat samaan mikroleksikkoon). Rajauksesta mahdollisesti johtuvat karkeistukset ja vääristymät pyrin ehkäisemään tapauskohtaisen harkinnan mukaan. Derivaation ja semanttisten korrelaatioiden semeemikohtaisuutta käsittelen ja analysoin yksityiskohtaisesti luvussa 6.

Työssäni instrumentatiivisen korrelaation karkean tulkinnan lähtökohtana on johto-opillis-semanttinen parafrasipohjainen metodi: Kun tekstilauseen verbijohdos korvataan samassa lausekontekstissa johdoksen kantasanan (tai korrelaattisubstantiivin) sisältävällä analyttisellä ilmauksella (= parafraasi), johdosta voidaan tältä osin pitää instrumentatiivisena, jos verbijohdoksen sisältämä lause ja parafrasin sisältämä lause ovat samapropositioiset, jos kantasana täyttää morfologiset ja semanttiset instrumenttiin viittaavan verbikannan kriteerit ja jos parafrasiverbin ja kantasanan kollokaatio toteuttaa instrumenttiskeemaa (tyypillisesti 'tehdä välineellä').¹¹ Alustavassa merkitystyyppi- jaotuksessa kannan ja johdoksen semanttisen vastaavuuden taso on siis melkoisen väljä. Parafrasit eivät välttämättä vastaa suoraan CD-Ps:n merkitysmääritelmiä, vaan myös kontekstuaalinen vaihtelu otetaan huomioon: kriteeriksi instrumentatiiviseen tarkasteluun riittää, että verbijohdokselle on jossakin kontekstissa, ei välttämättä yleensä tai saati aina, esitettävissä edellä määritellyn kaltainen parafraasi. Verbin kanonisuus I-verbityypin kannalta on sitten osoitettava muilla keinoin. I-verbien kuvausta käsittelen tarkemmin luvuissa 2–4.

Olen eksplikoinut tutkimukseni menetelmällisiä valintoja (teoreettisesta viitekehystä ks. lukua 1.4), sillä niillä on oleellinen vaikutus siihen, millainen kuva I-derivaatiosta muodostuu.¹² Tutkimukseni on ensisijaisesti synkronisesti

¹¹ Tapa noudattaa oikeastaan klassista synonymian testausmenetelmää (ks. esim. Lemmens 1998: 56). Menetelmä on kuitenkin vain viitteellinen ja tukikriteeri tulkinnalle. Parafrasikuvaus on eksaktimpi kuin usein käytetty kielitajuun vetoaminen (ks. lukua 3). Koska menetelmä on suppeampi tai kapeampi kuin kielitajut yhteensä, se rajautuu siihen ydinalueeseen, joka on kielitajujen katteille yhteistä. Tietenkin osa käsitellyistä sanoista on sen verran outoja, esim. erikoisleksikot, että tulkinta osuu periferiaan. Kuvaustapa osoittaa myös kontekstin vaikutuksen kulloiseenkin tulkintaan. Jokaisesta tapauksesta tai tapaustyyppien esimerkistä on kokeiltava erilaisia tyyppi-konteksteja, jotta variaatio voidaan kuvata. Lähtökohtana on, että jos verbi saa yhdenkin instrumentatiivitulkinnan, se otetaan instrumentatiivitarkasteluun semeemiksi käyttötasolla.

¹² Tobinin (1993: 7) mukaan jokainen lingvistinen analyysi on tulos siitä tarkasta joukosta teoreettisia oletuksia, jotka liittyvät siihen, kuinka lingvisti "defines language, defines a linguistic problem, determines the source, kind and amount of data to be se-

kuvaava, valmiiden lekseemien välisiä suhteita selvittelevä. Tämä ei ole mahdollista ilman tiettyjä historiallisia oletuksia, varsinkaan johto-opissa. Houkutusena on tehdä systeemin kuvauksen perusteella päätelmiä sekä johdosten tuottamisprosessista että kielen ja kielenkäytön psykolingvivistisistä aspekteista. Tuottamisprosesseista voikin esittää jonkinlaisia arveluja. Työni menetelmällisten valintojen vuoksi jää jälkimmäinen ilmiöalue kirjallisuudessa kuvatun olettamukseksi. Työssäni keskityn yhden semanttis-syntaktisen suhteen ilmaisuun derivaation keinoin (ks. Koski 1978b: 105). Pyrin valottamaan I-verbien systeemiä erilaisten tapausesimerkkien, niin edustavien kuin perifeeristenkin avulla (periaatteesta osin ks. Geeraerts et al. 1994: 16). Kun ”kieli nähdään aina keskeneräisenä oliona” (Nieminen 2000: 113), ei I-verbisysteemin mekanismin ja periaatteiden etsiminen vaadi kuvaamaan jonkin tietyn korpuksen jäseniä aukottomasti. Perusaineistona CD-Ps rajaa ja selventää työni tarkastelua, koska se tarjoaa kollektiivisen perustan yleiskielen yhden aikatason leksikoituneiden sanojen tulkinnalle. Pyrkimys kuvata I-verbien systeemiä¹³, merkityksen motivaatiota, muodostumista ja tulkintaa on korrelaatiossa kielen ja sen käyttäjän toimintaan – kyse on siis kielen käyttöperiaatteiden löytämisestä ja niiden eksplikoinnista. Näkökulmaa motivoi se, että kielenkäyttö nähdään olemukseltaan tapana tai tottumuksena (ks. Nieminen 1998: 132). Tällöin instrumentatiivisuuden systeemin kuvaaminen on tutun ilmaisujen muodostamistavan kuvaamista.

1.4 Teoreettista taustaa

Työssäni kielen semanttisen rakenteen ja muotorakenteen tarkastelussa taustalla on kognitiivis-funktionaalinen viitekehys.¹⁴ Kognitiivisuus viittaa kiteytetysti

lected and analyzed, chooses a methodology to select and analyze the data, evaluates, compares and contrasts analyses in light of all the above.”

¹³ Työni useat luokitukset ja eronteot ovat intuitiivisia. Intuition intersubjektiivisuutta lisääväksi voitaneen katsoa se, että aineisto ja osin sen semanttinen tulkinta perustuu ensisijaisesti sanakirjoihin (ks. osin Pajunen 2001: 66 alv. 9). Lisäksi työni luokitusten lähtökohtia on koottu aiempia luokituksia vertailemalla. Liitteessä 4 esiteltävä itseorganisoidun kartan antama kuva luokkien suhteista on myös yksi intuitiota tukeva näkökulma, joskin kartan opetusaineisto on analysoitu ja kuvattu taas samaan intuitioon perustuen.

¹⁴ Langacker (1999) katsoo, että kognitiiviseksi lingvistiikaksi nimeytynyt liike on osa funktionaalista traditiota ja että kognitiivinen kielioppi on yksi kognitiivisen kielitieteen lähestymistapa. Lähtökohtana on oletus, että kieli muotoutuu ja rajoittuu niiden funktioiden mukaan, joita se palvelee (sekä liitännäistekijät kuten ympäristöön liittyvä, biologinen, psykologinen, kehityksellinen, historiallinen ja sosiokulttuurinen aspekti): käsitteistysten symbolointi äänteiden ja eleiden avulla (*semiological function*) sekä kommunikointi, ilmaiseminen ja sosiaalinen yhteisyys (*interactive function*). Funktiot eivät ole erillään, vaan ennemminkin saman kolikon puolia: voimme käyttää semioottista funktiota hiljaisessa ajattelussa, mutta omaksumme kielen sosiaalisessa interaktiossa, toisaalta, tarvitaan symbolisaatiota, jotta kieli voi toimia kommunikaatiossa. Kognitiivis-funktionaalinen lähestymistapa katsoo näiden seikkojen ymmärtämisen perustavaksi tai ennakkoehtoiseksi kielellisen rakenteen karakterisatiossa. Langackerin mukaan se tällä tavoin eroaa ns. formaalista lähestymistavasta, joka katsoo edeltävän oletuksen täydentäväksi näkökulmaksi.

siihen, ”että kieltä ei tarkastella autonomisena järjestelmänä vaan kytköksissä ihmisen kognitioon”, ja että kielenkuvaus ei saa ”olla ristiriidassa sen tiedon kanssa, mitä ihmisen kognitiosta tiedetään muilla tieteenaloilla” (Onikki-Rantajääskö 2001: 30; ks. myös Pentti Leino 1993: 21). Yksi tapa koota kielen kognitiivisen tarkastelun periaatteita on Fauconnierin (1999) idea kulissien takaisesta kognitiosta (*backstage cognition*), jota hän kuvaa kognitiivinen jäävuori-metamoralla:

Language is only the tip of a spectacular cognitive iceberg, and when we engage in any language activity, be it mundane or artistically creative, we draw unconsciously on vast cognitive resources, call up innumerable models and frames, set up multiple connections, coordinate large arrays of information, and engage in creative mappings, transfers, and elaborations. This is what language is about and what language is for. (Fauconnier 1999: 96.)

Käytännössä ”kognitiivisuus” sisältää sellaisia ilmiöitä¹⁵ kuin mentaaliset tilat (*mental spaces*) ja niiden sisäisistä ja välisistä suhteista syntyvät käsitteistykset, kuten metaforisuus ja metonyymisyys, joihin kielen rakenteen ja semantiikan ymmärtämisessä voidaan tukeutua. Kyse ei kuitenkaan ole reduktiosta, vaan siitä, että kielen rakenteen ja käytön tarkastelussa on aina mukana kaikki kognitiivinen tieto. Lähestymistapaa on kritisoitu mm. sen vuoksi, että se jättää kielelle inherentin sosiaalisen ja vuorovaikutteisen tason huomiotta (ks. esim. Määttä 1994: 162–166; Nieminen 2000).¹⁶ Koska työni on ennen kaikkea sanasemanttinen, edelliset jaottelukysymykset taka-alastuvat: tarkastelussa on synkroninen symbolisten yksiköiden motivaation ja suhteiden verkko, jossa oleellisia ovat konseptuaalisen tason analyysi ja kognitiiviset periaatteet. Näkökulman painottuminen on pakollinen jo sen lähtöoletuksen vuoksi, mikä työssäni tehdään sanan tai muun symbolin merkityksestä: sanan (muodon) funktiona on vihjata merkitystä, tarjota lähtökohta mielletason yhteyksien tulkinnoille. Sanalle voi-

¹⁵ Fauconnierin (1999: 96) mukaan kulissien takaiseen kognitioon sisältyvät mentaaliset tilat (*mental spaces*) ja niiden väliset vastinpariyhteydet ja -suhteet (*counterpart connections*) sekä kuvautumiset ja linkit niiden osien välillä (*metaphorical, analogical, and other mappings*), käsitteellinen yhdistyminen ja sulautuminen (*conceptual blending*), ideaalistetut mallit (ICM), hahmotus (*construal*), tarkastelu- ja viitepisteet (*viewpoints, reference points*), (semanttiset) roolit (*roles*), prototyypit (ja niihin pohjaava kategorisointi), kehystäminen (*framing*), metonymia, monimerkityksisyys (*polysemy*), kuvio-taustahahmotus (*figure-ground / profile-base / landmark-trajector organization*), subjektiivinen liike (*fictive motion*) ja voimadynamiikka (*force dynamics*). Erittelen ilmiötä tarpeen mukaan niiden soveltamisen yhteydessä työssäni.

¹⁶ Esimerkiksi Clark (1993: 3) luonnehtii lekseemin merkitystä seuraavasti: ”The meaning in a lexical entry can be characterized broadly as the conceptual information that is tagged or pointed to by the lexical item in question.” Tässä konseptuaalisen informaation (ts. kognitiivisen merkityksen) rajaus ja tulkinta on ongelmallinen ja lienee yksi syy esim. kognitiivisen reduktionismin syytöksille (ks. esim. Nieminen 2000; vrt. kuitenkin Langacker 1999). Lekseemin käyttöön liittyvä merkitys jää auki, joskin sosiaalis-vuorovaikutteinen aspekti voitaneen ymmärtää osaksi ”kognitiivista” (esim. Saukkonen 2001). Tällöin tilanteisesti ohjautuva merkin avaama pääsy tietorakenteisiin (muotoilu kognitiivisessa kieliopissa; ks. Pentti Leino 1993) sisältää semanttis-ensyklopedisen alueen mutta myös sosiaalis-viestinnällisen alueen sekä (merkin käytön) historiallisen alueen. Nuytsin (1992: 11–) mukaan puolestaan kognitivismiin kohdistettu kritiikki sosiaalisen puolen puuttumisesta perustuu kognition käsitteen väärinymmärrykseen (kognitiokäsityksen muuttumisesta ks. Määttä 1998: 21).

daan olettaa jonkinlainen vakioinen mielletason edustuma (vrt. sanakirjat) ja analysoida sitä irrallaan käytöstä, joskin aina joudutaan postuloimaan myös käyttötilanteesta, kommunikoijien intentioista jne. motivoituvia tulkintoja, jollaisia työssänikin pyrin eksplikoimaan. Pääpaino johdossysteemin tarkastelussa työssäni on siis mentaalisisessä kontekstissa (kieli kognitiivisina rakenteina tarkasteltuna ks. Määttä 1994: 19–24), ja kognitiivisuus ymmärretään kielen ja semantiikan motivoituneisuudeksi käsiterakenteista ja kognitiivisista periaatteista, ei reduktioksi niihin. I-verbin merkityksellä viitataan työssäni siis ensisijaisesti intersubjektiiviseen mielteeseen, joskin käyttöön ja kontekstiin liittyvät tekijät ovat käsittelyssä läsnä.

Kognitiivinen lähestymistapa korostaa siis ihmistä kielen rakenteen ja sisällön tarkastelussa (ihmiskeskeisyyden dimensioista ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 224–226), samoin korostuu kielen käyttöpohjaisuus. Koska kognitiivista kielioppia ja lähestymistapaa on esitelty Suomessa jo melkoisesti sovellusten yhteydessä,¹⁷ käsittelen tässä vain työni kannalta oleellisia aspekteja, lähinnä leksikaalisen semantiikan aluetta.

Kognitiivisen leksikaalisen semantiikan periaatteita

Kognitiivisessa semantiikassa merkitys on osa kielenkäyttäjän käsitteistystä ja tässä mielessä subjektiivinen, toki myös viestinnällis-sosiaalisesti intersubjektiivinen. Merkitys on dynaaminen ilmiö, jolloin kontekstin ja käsitteistyksen olemassaolo korostuu. Yhden kielen käyttäjää korostavan kiteytyksen tarjoaa Lichtenberk (1991):

Ihmisillä ei ole suoraa pääsyä todellisuuteen. Se on olemassa meistä riippumatta, mutta havaintomme on aktiivista, ei passiivista. Laajaltikin maailman havaitsemme määräytyy meissä olevien rakenteiden pohjalta. Käsitteet, joita muodostamme, liittyvät maailmaan sellaisena kuin sen havaitsemme. (Lichtenberk 1991: 477.)

Lichtenberkin (1991) oletuksesta seuraa, että kielellisten elementtien merkitys ei ole ilmiöiden ominaisuuksien heijastumaa, vaan ne heijastavat ihmisten käsitteistystä ominaisuuksista. Merkitykset ovat siis tässä mielessä subjektiivisia, eivätkä sanojen merkitykset ole täysin sidottuja, vaan ne ovat avoimia, joustavia. Sanoja voidaan soveltaa uusiin kokemuksiin, ilmaisemaan uusia havaittuja relaatioita ilmiöiden välillä, ja muodostamaan uusia kategorioita tai vaihtelevaan olemassa olevien kategorioiden ilmiöiden välillä ja liittämään yhteen ilmiöitä eri kognitiivisilta alueilta (ks. esim. Lakoff 1987, Jackendoff 1983, Langacker 1987 ja 1991, Fauconnier 1999). Merkityksen koostumisilmiöt laajenevat kieli- tai merkitykseltä laajempiin semioottisiin, kognitiivisiin ja sosiaalisiin ilmiöihin (esim. Fauconnier 1997). Tässä mielessä kognitiivisessa semantiikassa on oleellista katsoa asioiden hahmottumista kansantaksonomisesti arkitiedon (*folk knowledge*),

¹⁷ Kognitiivisen semantiikan ja laajemmin kielitieteen esittelyjä ja sovellusta suomessa ovat mm. Herlin (1998), Huomo (1997a), Pentti Leino (1993), Leino–Onikki (1992 ja 1994), Onikki (1997 ja 2000), Onikki-Rantajääskö (2001), Leino et al. (2001); yleiskatsauksia kognitiiviseen viitekehykseen tarjoavat esimerkiksi Ungerer–Schmid (1996), Taylor (1995), Barcelona (2000) ja Tsohatzidis (1990).

”arkiteorioiden” näkökulmasta: “[L]exical semantics should generally reflect naive mental conceptions, not the state of scientific knowledge” (Davis 1996: 86 alav. 14) (ks. myös Rips 1995, Kövecses 1993 ja Taylor 1995: 68–74, esimerkkejä leksikaalisessa semantiikassa ks. esim. Petruck 1995: 292 ja esim. Karlsson 1983a: 590–591).

Synkroninen esitys merkityksestä jää aina avoimeksi (Määttä 1994: 163 alav. 8). Tämä sanasemanttinen lähtökohta ilmenee myös sanojen toimintaperiaatteen luonteesta: “[-] the main function of a word is to activate its associated concept” (Cruse 1990: 396). Lisäksi käsitteet, joihin sanat viittaavat, ovat usein puolestaan epätarkkoja (*vagueness*), sanat itsessään voivat taas olla monimielisiä (*ambiguity*). Useimmiten leksikaalisella yksiköllä ei olekaan yhtä determinoitua merkitystä, vaan se on monimerkityksinen ja tarjoaa joustavan pääsyn avoimeen joukkoon kognitiivisia alueita (Langacker 1997: 247). Tässä mielessä esim. yhdyssanan osien tai johdoksen kannan ja johtimen kohdalla on vaikea ennustaa, mikä puoli tai alue niiden kategorioista kulloinkin reaalistuu ja on kokonaisuuden tulkinnessa läsnä. Kyse on ennemminkin muodon kautta avautuvasta vihjailusta merkitys- ja käsitetasolle.¹⁸ Kulloinkin tulkinta ja siten vähittäisen vakiintumisen ja hyväksynnän perusta on lisäksi käyttö- ja kontekstisidonnainen. Merkitystä ei ajatella myöskään yhdeksi abstraktiksi perusmerkitykseksi vaan ilmauksen useiden merkitysten toisiinsa kytkeytymiseksi merkitysverkon avulla (ks. Pentti Leino 1993). Tätä vasten kognitiivisen semantiikan oletus kielellisen merkityksen ensyklopedisuudesta on ymmärrettävä.¹⁹ Tietenkin kieli on symbolijärjestelmä ja konventio, joten muotojen ja rakenteiden suhde sisältöön on vakioinen.

Millä tavoin tällaiset oletukset vaikuttavat kielen kuvaukseen ja sen välineistöön? Leksikaalisen semantiikan ja leksikologian lähestymistavoissa kog-

¹⁸ Symbolisen yksikön merkityksen käsitteistyssidonnaisuutta, vihjailuun perustuvaa funktiota, tilanne- ja taustatietosidonnaisuutta on luonnehdittu eri tavoin painotusten karakterisaatioiden avulla. Esim. Cruse (2000: 30) on muotoillut myös strukturalistista periaatetta korostavamman merkitysfunktio-oletuksen: “[-] meaning of a word is (some kind of summation of) the conceptual content made accessible by the use of that word (as opposed to any other) in particular contexts.” Vihjaamisfunktion tarvitsemää tietovarantoa on luonnehdittu mm. ideaksi – “Language evokes ideas; it does not represent them. Linguistic expression is thus not a straightforward map of consciousness or thought. It is a highly selective and conventionally schematic map.” (Slobin 1979, ks. Clark 2001: 382.) – tai skeemaksi – “the word evokes a schema” (Kay 1997: 202) – kokemukselliseksi kognitiiviseksi edustumaksi – “experimental complex, cognitive representation” (Talmy 1988: 165) – tai taustatiedoksi: “All meaning – both pragmatics and semantics – is background information evoked by a linguistic signal” (Frawley 1992: 40). Yhtä kaikki, merkityksen tulkinta ilmauksesta (konvention vastaavoimaa unohtamatta) ei ole luonteeltaan mekaanista valmiiden säiliöiden siirtämistä: “An expression can be said to generate meaning” (Fauconnier 1997: 38).

¹⁹ Ensyklopedinen merkityskäsitys tarkoittaa (Haimannin 1980 ja Langacerkin 1987 pohjalta) karkeasti sitä, että kaikki käsitteestä tiedetty kuuluu sen tai siihen viittaavan merkin merkitykseen. Tästä seuraa, että lingvistisen semanttisen edustuman ja yleisen tietorakenteen välillä ei ole essentiaalista eroa. Funktionaalisesti korrekti terminologinen erittely voidaan sitten tehdä siten, että semanttinen edustuma ja siihen liittyvä tietorakenne vastaavat merkkiin liittyvää mielletä (*sense*), jolloin merkitys (*meaning*) on tietoa tai sääntö siitä, kuinka merkkiä käytetään (Keller 1998: 115). Tällaista käyttöohjettahan sanakirja-artikkeli pyrkii tarjoamaan.

niitiivinen näkökulma täydentää strukturalistisia periaatteita (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 29; Geeraerts et al. 1994: 192–193). Esimerkiksi merkitysten kuvaaminen ja erottelu piirteinä tai komponentteina ja toisaalta prototyyppi-analyysi eivät ole ristiriidassa semantiikan kuvausvälineinä (ks. Geeraerts et al. 1994: 38). Semantiikan kuvaaminen ilman oletusta dekompositionaalisuudesta ei liene hedelmällinen, toisaalta esim. yksittäisen sanan merkitystä tuskin pystytään tyhjentävästi kuvaamaan. Toisaalta painotuserojakin voidaan nostaa esiin. Geeraerts et al. (1994: 11–13) korostavat kolmea seikkaa erona kognitiivisen leksikaalisen semantiikan tai leksikologian suhteen verrattuna strukturalistiseen: referentiaalisen variaation korostuminen semanttisessa analyysissä, prototyyppisyyden, joustavuuden ja salienssin korostuminen semanttisten kategorioiden sisäisessä hahmottumisessa ja kategorisaation oleellisuus ylipäänsä. Käsittelen näitä näkökulmia lyhyesti seuraavassa.

Taustatieto, prototyyppisyys ja kategorisointi

Sanat ja käsitteet eivät esiinny eristyksissä, ne eivät ole mielen atomisia yksiköitä, vaan tarvitsevat taustatietoa tullakseen ymmärretyksi: “A substantial part of an expression's meaning derives from the context (in all its dimensions) rather than being contributed by linguistic elements” (Langacker 1997: 248). Taustatietoon viittaavat esimerkiksi termit (kognitiivinen) alue (*domain*) ja (semanttinen) kehys (*frame*). Langacker (1987: 147, 154) kutsuu alueeksi semanttisen yksikön eli merkityshahmon taustalla olevaa kontekstia, joka on siis kognitiivinen, esimerkiksi mentaalinen kokemus tai käsite.²⁰ Kehys on skemaattinen relationaalinen rakenne: se esittää yhdistyneet roolit ja suhteet, jotka muodostavat taustan jollekin semanttiselle tai käsitteelliselle kategorialle (ks. Fillmore 1978: 165; 1982: 111–115). Jokaiseen sanaan liittyy laajempi taustatieto tai kompleksinenkin taustatietojen valikko, joka aktivoituu eri tavoin eri käytöissä ja tilanteissa (esim. *potkia seinään ~ palloa ~ kelkalla*). Kääntäen merkityshahmo tulkitaan kulloinkin sen mukaan, millaiseen taustaan tai kehykseen se liittyy (esim. *vauva potkii mahassa, kala potkii veneen pohjalla, oppilas potkittiin koulusta*). Myös tarkoitteen, käsitteen tai muodon osallistuminen merkityksenantoon (“meaning as a process

²⁰ Yksi tapa lähestyä merkityksen hahmottamista on idealisoitu kognitiivinen malli (ICM), joka korostaa käsitteen ja sen taustatiedon idealisaatiota (esim. stereotyyppisyys) todellisuuteen nähden (ks. Lakoff 1987: luku 4). ICM:n idea ei sinänsä ole uusi. Esim. Roy Rappaport on soveltanut samantyyppistä ja -sisältöistä käsitettä antropologiassa ja etnografiassa jo 1960-luvulla (ks. Rappaport 1979: 97). Hänen terminsä *cognized model* tarkoittaa kuvausta siitä, mitä ihmiset tietävät ympäristöstään ja millaisia uskomuksia heillä siitä on. Käsite liittyy siis konstruktivismiin, ja on melkoisen paralleeli Lakoffin (1987) ICM:n käsitteen kanssa (en ole löytänyt Lakoffilta mainintaa Rappaportista), kuten seuraavasta lainauksesta voi päätellä: “Nature is seen by humans through a screen of beliefs, knowledge, and purposes, and it is in terms of their images of nature, rather than of the actual structure of nature, that they act. Yet, it is upon nature itself that they do act, and it is nature itself that acts upon them, nurturing or destroying them. Disparities between images of nature and the actual structure of ecosystems are inevitable. Humans are gifted learners and may continually enlarge and correct their knowledge of their environments, but their images of nature are always simpler than nature and in some degree or sense inexact, for ecological systems are complex and subtle beyond full comprehension.” (Rappaport 1979: 97.)

of sense creation”, Ravin–Leacock 2000: 5) voi vaihdella tilanteittain. Tätä voidaan kuvata käsitteellä aktiivinen vyöhyke tai alue (*active zone*), joka on se entiteetin tai kategorian osa, joka käsitteistyksessä on korostainen vuorovaikutuksessa muiden entiteettien kanssa (ks. esim. Pentti Leino 1993: 102, Leino et al. 2001: 81). Esimerkiksi kainalon käsitteen kontekstuaalisesti relevantti aktiivinen vyöhyke on erilainen lauseissa (1a) (taipeen ympäristö), (1b) (kehon alue) ja (1c) (vertikaalisuus):

(1a) Kun paat sinä suihkeen **kaenaloon**, nuorj voit olla ja vappaa! (J. Leskinen. Suihke kainaloon)

(1b) Oot voimani mun, niin vahva mä oon, sun **kainaloos** jos vain mä jäädä saan. (A. Eriksson. Oot voimani mun)

(1c) Kahlata vedessä **kainaloitaan** myöten. (CD-Ps)

Koska ilmauksen merkitys on viime kädessä tilanne- ja tulkintasidonnainen, käytän merkityksen spesifioitumisen kattokäsitteenä luentaaisuutta. Esimerkiksi I-verbi voi yksiluentaistua (*disambiguate*) lauseyhteydessään konkreettisen (*pumpata vettä*) ja metaforisen (*pumpata rautaa*) käytön suhteen lauseen muiden osien ja kehyksen kautta. Toisaalta luentaan vaikuttavat yksikön paradigmaattiset ja syntagmaattiset suhteet (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 28). Toki ilmaisu voi jäädä kontekstista huolimatta kaksiluentaiseksi, kuten konkreettisen ja kuvaannollisen tulkinnan mahdollisuus edellisessä esimerkkilauseessa (1b), tai sitten yksikön useita tulkintamahdollisuuksia ei kielenkäyttötilanteessa tulla ajatelleeksi (ks. Fauconnier 1985: 2).

Taustatiedon osuuden ilmauksen merkitykseen voinee karkeistaa konventionaalisuuden jatkumoihin. Jokin ilmaus saattaa olla konventionaalistunut tiettyyn käyttöön, jolloin se voi edustaa itsenäisestä merkityshahmotuksestaan poikkeavaa käsitteistystä (esim. paikka toimintaa; ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 73). Esimerkiksi Karihalme (1996: 156) katsoo, että termiytyemisessä ja termien käytössä on jatkuva prosessi, jossa käsitteet muotoutuvat, merkitys todennäköisesti täsmentyy, ja saavat lisäpiirteitä. Tilannetekijöillä ja merkityksillä ei välttämättä ole yhteyttä, mutta funktionaalis-pragmaattisesti voidaan olettaa, että "se, että tietyllä ilmauksella on tietty merkitys, riippuu siitä, mitä kielen käyttäjät tekevät kyseisellä ilmauksella" (mts. 156).²¹ Leksikaalisella tasolla paralleeli on leksikaalistuminen ylipäänsä sekä siihen liittyvä kontekstipiirteiden tarttuminen ilmaukseen käytön muusta (esim. käyttöfrekvenssin tai kognitiivisen rutiinin vaikutus). Sana avaa mahdollisuuden erilaisten työskentelyteorioiden käytölle ja luo päättelyprosesseille rajoja. Kielenkäyttäjän intuition näkökulmasta ilmauksen rakenteen ja semanttisten edustumien ja suhteiden painotus lie toissijainen sanan käyttömahdollisuuksiin ja niiden seurauksiin verrattuna (ks. osin Geeraerts et al. 1994: 42 ja Karihalme 1996: 130–31). Tämä tulee sitten ottaa

²¹ Tämä lienee dimensio, jossa kognitiivinen tutkimussuunta eroaa generativismin käytänteistä, esim. Hintikka (1982: 213) katsoo generativismille vieraaksi käsityksen, että "kielen ilmaisujen merkitys ilmeni niiden käyttämisestä erilaisten ei-kielellisten toimintojen yhteydessä". Generatiivisen merkityskäsityksen kritiikin tulkinnoista ks. Onikki (1992: 56 alav. 8).

huomioon kielen rakenteellis-semanttisessa analyysissä, tai ainakin sen pohjalta tehtävissä kielen käyttöä koskevissa yleistyksissä.

Leksikaalisen semantiikan analyysissä yhdistän prototyyppianalyysin, piirreanalyysin ja konseptuaalisen tarkastelun välineistöä. Käytän termiä piirre tai semanttinen piirre (vrt. *semantic-trait*, Cruse 1986: 16) yleisenä terminä, erottaakseni sen komponentti-käsitteestä ja siihen liittyvistä konnotaatioista (ns. check-list theory): piirteet vain karakterisoivat, eivät esitä välttämättömiä ja riittäviä "ehtoja".²² Piirteiden relevanttiuden ja laadun lisäksi myös niiden primäärius on käyttöyhteydessä eksplikoitava erikseen. Luokituspiirteiden ja kielenulkoisten entiteettien ominaisuuksien vastaavuussuhde on nähty joskus ongelmallisena (Geeraerts et al. 1994: 47): missä määrin kielellistä relevanssia on sillä, että analysoidaan enemmänkin kielenulkoisia tarkoitteita tai käsitteitä kuin niiden nimityksiä (ks. Koski 1987: 33; 1991: 131, Vilppula 1987: 39 ja Geeraerts et al. 1994: 38, ks. osin Karihalme 1996: 130–131 ja Helinä Koivisto 1987: 94, komponenteista ks. Nida 1975).

Tutkimuksessani kielenulkoisuus-kriteeri (tai tarkoitteeseen liittyvät mielteet) on siinä mielessä oleellinen, että D-verbien semanttisen tyyppin ja merkityksen määräytymisessä korosteista on kantasubstantiivin tarkoite ja sillä tyyppillisesti suoritettava toiminta (ks. Erkki Itkonen 1966: 244, Hakulinen–Karlsson 1988: 241, Jantunen 1998: 1, 85, ks. lisäksi Aronoff 1980 ja 1984, Dirven 1986, Farrell 1998a) ja että usein luokituksissa eronteot perustetaan myös verbiin liittyvän asiaintilan tarkoitteeseen suhteisiin (tätä käsittelen tarkemmin luvussa 4). Käsittelen työssäni useita liukuvarajaisia luokitusekstensiota, jolloin prototyyppianalyysi soveltuu luokan stereotyyppisten ominaisuuksien kartoittamiseen (ks. Koski 1987: 33–34). Ominaisuuksien analyysi ei ole kuitenkaan itse tarkoitus, vaan kuvauksen on pyrkimys tukeutua kielelliseen relevanssiin ja suhteellisuuteen. Piirteiden määrän kasvun voidaan katsoa olevan käänteisesti verrannollinen edustavien tapauksen määrään (Brown 1990: 35). Mahdollinen pirsta-

²² Ns. klassisen kategorisoinnin ja perinteisen (generatiivisen) semantiikan sekä prototyyppisyyteen perustuvan ajattelun (ns. *prototype effect*) eron voi (kärjistäen) yleistää seuraavasti (ks. Geeraerts 1987: 289): Edellisen mukaan havainnon kohteena oleva ilmiö joko on tai ei ole tarkkarajaisen luokan tasavertainen jäsen ja tämä luokkaan kuuluminen osoitetaan riittävillä ja välttämättömillä piirteillä (merkityskomponentit). Jälkimmäisen mukaan kategoriat voivat olla liukuvarajaisia tai päällekkäisiä ja ne järjestäytyvät asteittain kategorian edustavimman tapauksen (prototyyppi) ympärille. Luokkajäsenyyden aste (keskus-periferia-jatkumo) korreloi keskeisten ja luokan määrittelyn kannalta olennaisten piirteiden määrän kanssa. Piirreperustaisen semantiikan (*feature semantics*) ja prototyyppisiin perustuvan semantiikan suhteesta ks. Koski (1987: 33–36), Lipka (1990: 116–118), Geeraerts et al. (1994), Cruse (1990), ks. myös Wierzbicka (1996) ja Pajunen (1988: 24–27). Sovitteleva on Fillmoren (1978: 165) ehdotus, jonka mukaan kaikkia merkityksiä ei tulisikaan pyrkiä kuvaamaan samoin metodein ja termein, koska semanttiset alueet ovat erilaisia. (Työssäni suhtaudun vastakkainasetteluihin enemmänkin viitekehysten ja koulukuntien välisinä, jolloin oleellista on kunkin mallin sovellusarvo. Esimerkiksi kognitiivisen lingvistiikan kirjallisuudessa klassinen kategorisointi ja piirreanalyysi halutaan nähdä näin prototyyppiajattelua vasten. Lisäksi voidaan ajatella niin, että piirteiden diskreettisyys on kuvauksen ja luokittelun ongelma - formaalisessakin kategorisoinnissa lie eksplikoitu se seikka, että kategoriat sinänsä voivat olla usein sumeita ja joustavia eikä niitä voida tyhjentävästi piirteillä tai muutoinkaan kuvata, sen sijaan piirteillä voidaan osoittaa saman kentän sanojen tai käsitteiden suhteita.)

leisuus sekä esim. asteittaisuuden määrääminen on otettava huomioon kokonaiskuvan luomisessa. Lisäksi piirteen analyysi tarkoitetasolta on ulotettava kielellistä ilmausta motivoivan käsitteistyksen tasolle.

Työssäni käytän termiä prototyyppi vakiintuneeseen tapaan. Prototyyppi on konseptuaalisen tason mielleprojisoinnin (mielikuvan) kanoninen alue tai tapaus, tai tarkoitetaso laji tai sen esiintymä, joka vastaa kategorian kanonista miellettä. Prototyyppisyyteen perustuvan kategorian rakenteellisiksi ominaisuuksiksi mainitaan usein (ks. Geeraerts et al. 1994: 45–56), että kategorioita ei voida kuvata yhdellä pakollisten ja riittävien piirteiden joukolla (intensionaalinen ei-diskreettisyys), kategoriat rakentuvat perheyhtäläisyyksille, kategorijaäsenyys voi olla asteittaista ja kategorian rajat voivat olla sumeat (ekstensionaalinen ei-diskreettisyys). Näin ajateltuna kategoria rakentuu tyypillisen tarkoitteen mielikuvalle. Karakterististen piirteiden ei kuitenkaan tarvitse kaikissa tapauksissa esiintyä tai toteutua (esim. luonnollisten kategorioiden tarkkarajaisuus: jokin x on tai ei ole lintu). Sinänsä käsitteet tyypillinen, kanoninen tai stereotyyppinen ovat intuitiivisia oletuksia (kieli)yhteisön ja maailman suhteista, joita voi tosin puoltaa esim. frekvensseillä (ks. esim. Karlsson 1983a).²³

Sovellan prototyyppikuvausta edellisen ("prototyyppisen") karakterisointi mukaisesti, vaikkakaan tällainen prototyypin määrittely ja sillä operointi ei ole ongelmaton. Prototyypille on annettu varioivia tulkintoja ja prototyyppikuvausta on myös kritisoitu (ks. Taylor 1995, Pajunen 1988).²⁴

Prototyyppisyyden yhteydessä esiin tuleva kategorisoinnin oleellisuus painottuu myös kielen muodostinrakenteen ja ilmauksen sisällön komposition tulkinnassa. Käsitteiden kombinoinnin voidaan katsoa perustuvan päättelyyn ja luovaan kognitioon. Kategoriat itsessäänkin perustuvat joukkojen suhteisiin ennemminkin kuin samankaltaisiin piirteisiin. Kategoriat ovat eräänlaisia "miniteorioita" tai jokaisen kategorian ymmärtäminen ja kategorioiden vertailu tarvitsee jonkinlaisen "miniteorian", jonka pohjalta esim. samankaltaisuus päätelmään voidaan päästä (ks. Rips 1995).²⁵

²³ Prototyypin rinnakkaiskäsitteistä eri tutkijoilla ks. Karlsson (1983a: 583). Karlsson itse tarkastelee kvantitatiivisen prototyypin soveltumista syntaksiin. Hän ei väitä, että esiintymisfrekvenssi on ainut tekijä tyypillisyyden päättämisessä, ja myöntää, että on olemassa monia rajatapauksia, mutta esiintymisfrekvenssi–tyypillisyyys-frekvenssi on olemassa: "But what, in the first place, motivates the choice of certain properties or property values as central and especially characteristic of the prototype? The answer is fairly obvious: this choice is mostly dictated by common sense or empirically established knowledge of what the most frequently occurring, normal instances are." (Mts. 598–590.) Lisäksi prototyyppi tuntuu soveltuvan parhaiten perustason käsitteisiin (*basic-level categories*) niin sanastossa kuin kieliopissa (mts. 587, ks. myös Leino 1993).

²⁴ Prototyypeistä Roschilla ks. Lakoff (1987: 39–46), prototyypin ja perheyhtäläisyyden suhteesta ks. Crocco Galèas (1998), Nieminen (1998), Wierzbicka (1996: 245–249), prototyypeistä ja stereotyypeistä ks. Koski (1987a: 33–36), tyypillisyydsarvosta ja prototyypistä ks. Grady (1992: 112–119), prototyyppiteorian kritiikistä ks. Wierzbicka (1996: 148–169) ja Keller (1998: 73–86), keskustelua ks. esim. Wierzbicka (1990 ja 1996), Geeraerts et al. (1994: 40) sekä *Cognitive Linguistics* -lehden numero 3/1992, ks. sovelluksista myös esim. Pyysiäinen (1997).

²⁵ Rips (1995: 100) rinnastaa ymmärtämisen tai päättelyn ja kategorisoinnin, ja soveltaa niiden mekanismiksi ns. miniteoriaa (*Mini-Theory, theory theory*), joka on analoginen tieteelliselle luokittelulle vaikka onkin naiivi, stereotyyppinen tai "väärä" (mts. 76).

Kompositionaalisten prosessien kuvaamiseksi ja selittämiseksi on kognitiivisen lingvistiikan piirissä kehitelty käsitteellisen yhdistymisen (*conceptual integration*) ja blendaamisen (*blending*) mallia. Käsitteellinen yhdistyminen on inhimillisen informaation muodostamisen tutkimuksen teoreettinen viitekehys. Siihen liittyy operaatioita, joiden avulla voidaan vertailla dynaamisia kognitiivisia malleja mentaalisten tilojen verkossa. Ns. kognitiivisten mallien teoria (Fauconnier 1985, Lakoff 1987) sisältää mentaalaisia avaruuksia tai tiloja (*mental space*) sekä kognitiivisia malleja (*cognitive models*) ja kehyksiä (*frames*), jotka strukturoivat noita tiloja. Mentaalitala on käsitteellistämisen ja ajattelun välikappale: jokainen käsitteellistetty, rakennettu tai tapahtuva asiointi esitetään mentaalitalan avulla, jollaisia ovat esimerkiksi välitön todellisuutemme niin kuin sen ymmärrämme, kuvitteelliset tilanteet (esim. maalaus) ja abstraktit käsitteelliset alueet (esim. talous). Mentaalitalat ovat käsitteellisiä rakenteita, joita ihmiset konstruoivat ajatellessaan ja ilmaistessaan ajatuksiaan kielen avulla (Fauconnier 1997, Coulson 2000), ja niiden välisten suhteiden analyysi paljastaa kielellisen kompositionaalisuuden semanttisen motivaation. Käsitteelliseen yhdistymiseen liittyvä blendaaminen on prosessi, jossa kaksi tai useampi mentaalinen tila (esim. käsite) yhdistyvät ei-kompositionaalisesti siten, että tuloksena oleva uusi mentaalinen tila eli blendi on rakenteeltaan emergentti. Analogiaperustainen blendaaminen operoi käsitteellisen yhdistymisen tasolla, mikä sitten heijastuu muodossa, kielen rakenteessa (esim. luonnollisessa kielessä tai esim. kuvassa). Se toimii niin kompleksien metaforien, yhdyssanojen semantiikan kuin esim. vitsien tai mainosten mekanismina.

Esimerkiksi kuvitteellisessa "roskakoripallossa" (= lapset heittelevät paperipalloa roskakoriin) roskakorin ja koripallon käsitteet yhdistyvät niin asiointitalan tasolla kuin käsitteellisellä ja leksikaalisella tasolla (*roskakori - koripallo*) blendiksi, joka perii osittain syötöksien rakenteita ja piirteitä ja kehittää osin uusia (*trashcanbasketball*-esimerkki on Coulsonin, esim. 2001, laajemmin ks. Coulson 2000: luku 5). Tällaisessa blendaamisessa²⁶ myös metonymialla on tär-

Ripsin (1995: 99–100) esittelemässä miniteoriamekanismissa komponenttien t1 ja t2 miniteorioiden avulla luodaan miniteoria t3, joka selittää kategorian, johon nähden sekä t1 että t2 ovat yhdessä relevantteja. t3 ei voi olla t1 ja t2:n konjunktio. Miniteoriassa voi olla oletusarvoisia piirteitä (*default properties*), jotka ovat ristiriidassa (mts. 99). Kuitenkin t1:n ja t2:n yhteisrelevanssi (*joint relevance*) voidaan päätellä pragmaattiselta pohjalta (mts. 100). Käsitteellisten rakenteiden yhdistelyssä esim. savuisen omenan käsite muodostetaan päättelemällä 'savuisen' miniteorian ja 'omenan' miniteorian pohjalta, millainen savuinen omena ominaisuuksiltaan ennustettavasti on. Sen mahdollinen tulkinta pahanmakuiseksi on emergenttiä siinä mielessä, että se ei sinänsä sisälly savuisen käsitteeseen tai omenan käsitteeseen. Samansuuntaisesti ovat ydinkäsitteiden funktiota käsitelleet Miller ja Johnson-Laird (1976: 300), joiden mukaan ne ovat arkiteorioita siitä, kuinka maailmaa toimii ("[- -] commonsense theories about the way the world works. People rely on them in much the way scientists rely on their theories – to interpret the world, to make sense of phenomena, to predict the behaviour of entities."). Kategorisoinnin ja analogian yhteydestä ks. Rips (1989).

²⁶ Käytän termiä blendaaminen viittaamassa *conceptual integration and blending* -malliin paremman termin puuttuessa. Sellaiset suomenkieliset vastineet kuin vaikkapa sekoittuminen, yhdistyminen ja sekarakenteistuminen tai -rakentuminen voivat viitata myös yleisesti kompositionaalisiiin ilmiöihin. Esim. Onikki-Rantajääskö (2001: 187) käyttää blendistä suomennosta *sekarakenne*.

keä rooli (ks. Fauconnier ja Turner 1998 ja 1999). Esimerkissä kompositio etenee asiointilasta käsite- ja käsitteistystason kautta kielennykseen ja ilmauksen muotoon (*roskakoripallo*). Toisaalta, kielessä näkyvää on muoto, jolloin muodon ja sisällön (symbolisuus) vuorovaikutus tai muotolähtöinen uudelleenkategorisointi on myös mahdollista (esim. kansanetymologiat, lohkosyntyisyys). Hahmottuminen tapahtuu siten myös muodon antaman mallin kautta, mikä on asiointilan, käsitteellisen ja rakenteen tason vuorovaikutussuhteen molemman-suuntaisuuden odotuksen mukaista (ks. Croft 1999: 88).

Blendaamisen tapainen yhdistyminen voi operoida myös kieliopissa, kielen rakenteessa erilaisten konstruktioiden kesken. Esimerkiksi verbejä, niiden merkitystä ja käyttöä voidaan tarkastella lause- ja argumenttirakennekonstruktioiden näkökulmasta (ks. esim. Goldberg 1995, Lemmens 1998, Leino et al. 2001; kootusti ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 184–). Tällöin verbin merkitystä kulloisessakin käyttöyhteydessä ei nähdä pelkästään verbin itsensä kantamaksi, vaan osittain kulloisenkin argumenttirakennekonstruktion ohjaamaksi. Coulson (2000) tiivistää konstruktioiden ja leksikaalisen tiedon suhteen seuraavasti:

[- -] constructions represent abstract scenarios that are blended with lexical information to evoke a resultant construal both more specific than the abstract input and more complete than the construal a speaker might construct given lexical input alone (Coulson 2000: 129).

Tässä mielessä konstruktioajattelu²⁷, esim. juuri verbin ja argumenttirakennekonstruktion osalta, liittyy holistiseen merkityskäsitykseen ja hajautuneen merkitykseen ideaan: kokonaisuuden (esim. lauseen) merkitys rakentuu sen yksiköiden ja sen muodostaman kokonaisrakenteen vuorovaikutuksesta (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 29). Tällainen vihjearvoisuuden kasvaminen on motivoitua kielen kommunikaatiofunktion näkökulmasta: esimerkiksi aiheutettu liike-konstruktio (x aiheuttaa y liikkuu z:aan) rajaa merkitystä, oli verbi mikä tahansa, esim. *Lääkäri viilsi kolmivuotiaan sokkiin* (IS 29.4.2004) (laajemmin ks. Leino et al. 2001). Kielen rakenteen ja semantiikan kompositionaalisuus ei ole mekaanista muuttumattomien rakennuspalikoiden yhdistelemistä, vaan sisältää kehkeytyviä ominaisuuksia (*emergent properties*)²⁸, jotka voidaan motivoida blendaamisen prosessista.

²⁷ Konstruktioikieliopiksi nimeytynyt suuntaus (ks. esim. Goldberg 1995 ja Leino et al. 2001) on kiinnostunut varsinkin rakenteista, joilla on pragmaattinen kiteytynyt merkitys, esim. ihmetystä ilmentävä rakenne *Ei marjan marjaa, lantin lanttia*. Tietyntilaisen konstruktioalähtöisyyden, mallipohjautuvuuden nostaa esiin esim. Matti Kuusi (1997: V) sananlaskuissa: ”Tarkkaan ottaen sananlaskut ovat sarjatuotteita, jotka syntyvät toinen toisensa mallin mukaan [- -] Luovalla kielenkäyttäjällä oli ennen niin kuin nykyisinkin satoja tämäntapaisia muotteja, joihin sopi ja sopii valaa aina uusia aforismeja.”

²⁸ Emergenttiys rajataan työssäni saman tason komponenttien väliseksi kehkeytymissuhteeksi, tuotosrakenteiden redusoimattomuudeksi osiinsa nähden. Ajatus on väljästi klassinen: kokonaisuus on jotakin muuta kuin osien summa. Emergenssin rinnakkaiskäsitteeseen ja eri tavoin painottuneisiin määrittelyihin tarjoaa näkökulmia ja koontia Määttä et al. (2000) sekä MacWhinney (1999).

Kuvauksen tasolla edellä esiteltyt näkökulmat voidaan yhdistää skeemamallissa. Skemaattinen hierarkiarakenne oletetaan kognitiivisessa kieliopissa niin semanttisia, morfologisia kuin syntaktisia yksiköitä organisoivaksi struktuuriksi (Tuggy 1988: 589). Langacker (1999: 95–99) korostaa skemaattisen verkkomallin (*network model*) ensisijaisuutta kuvausvälineenä ja siten metaforana. Kognitiivisessa kieliopissa kieliopilliset säännöt ja kieliopilliset rakenteet (*constructions*) samastetaan, jolloin sääntöjä vastaavat rakenneskeemat (*constructional schemas*) (Langacker 1999: 19). Skeemaverkosto sisältää motivointi- tai periytyvyysuhteita, esimerkiksi verbin osoittama tapahtumatyyppi on konstruktion vastaavan yleisemmän eli skemaattisemman tapahtumatyyppin tarkentuma (semeemikohtaisesti), esim. antamiskonstruktio > *antaa* > *ojentaa* (Goldberg 1995: 60, Leino et al 2001: 57). Toisaalta se sallii monilähtöisen tai risteävän motivaation, esimerkiksi konstruktoiden skemaattisissa verkkosuhteissa voi yhtä useampi skeema aktivoitua samanaikaisesti, toisin kuin taksonomisessa hierarkkisessa skeemamallissa (ks. Mandler 1984: 109). Langackerilainen hierarkkinen skeemamalli ja siihen rinnastuva kompositionaalisten rakenteiden malli voidaan nähdä paralleelina konstruktoiden tai skeemojen ja osien (*slot*) yhdistymiseen. Tällaiset prosessit voidaan puolestaan sisällyttää osaksi konseptuaalisen yhdentymisen mallia. Konstruktioajattelu, blendaaminen ja skemaattisuusajattelu voitaneenkin tulkita saman näkökulman eripainotteisiksi variantteiksi.²⁹

Edellä esitellyssä kognitiivisessa näkökulmassa kielen muoto- ja merkitysrakenteen tarkastelu liittyy hahmopsykologian periaatteisiin (hahmopsykologian ja skematismien taustoista tiivistetysti ks. Saariluoma 1995: 30–35; fennistiikan ja hahmopsykologian yhteyksistä ks. Määttä 1994). Hahmopsykologista näkökulmaa edustaa edellä kuvattu merkityshahmon ja taustan jäsenysperiaate.³⁰

²⁹ Työssäni sovellettavien kuvausten viitekehyksissä - skeemoissa, konstruktoiden verkossa ja blendaamisessa - voidaan nähdä paralleelleja. Superskeema tai metakonstruktio vastaa yleistä tilaa (*generic space*), konstruktioit lähtötiloja (*space₁, space₂...space_N*) ja tuotoskonstruktio blendii (*blended space*). Blendaamisen malli operointiprosesseineen ja konstruktioajattelu täydentävät toisiaan oletuksissa kategorisoinnin ja kielentämisen suhteista (ks. esim. Mandelblit 2000). Yleisemminkin yksittäinen ilmiö voidaan hahmottaa useamman viitekehyksen kautta, esim. verbin mukautuminen siirtämiskonstruktioon lauseessa *He sneezed the tissue off the table* voidaan tulkita myös metonymiaksi 'keino toiminnan puolesta' (ks. Radden ja Kövecses 1999: 37).

³⁰ Hahmon ja taustan erotteluun liittyy Talmy kuvio-tausta-käsitteistyksen systeemi (*figure-ground*), jolla on yhtymäkohtia Langackerin (1991) jakoihin *profile-base* ja *landmark-trajector*. Talmy (2000a: 311) luonnehtii kuvio-tausta-systeemiä seuraavasti: "Kielessä on järjestelmä, jossa yksi käsite toimii viitepisteenä (*reference point*) toiselle käsitteelle. Kielessä on siis kaksi kognitiivista funktiota: kuvio (*Figure*), jota esittää ankkurointia vaativa käsite, sekä tausta (*Ground*), jota esittää ankkuroinnin suorittava käsite. Tällainen kognitiivinen ankkurointi voi vallita kahden toisiinsa liittyvän objektin välillä esim. liikkeen tai paikan suhteen, ja tätä voidaan ilmaista yhdellä lauseella ja kahdella nominaalisella ilmauksella. Toisaalta ankkurointi voi vallita kahden tapahtuman välillä, joita yhdistää toisiinsa temporaalinen, kausaalinen tai muunlainen situaatio, ja tämä voi edustua virkkeessä olevien lauseiden välisenä suhteena." Kuvio ja tausta käsitteistetään kielessä siten, että kuvio (F) on liikkuva tai konseptuaalisesti liikkumiskykyinen entiteetti, jonka väylä, sivu tai orientaatio ymmärretään variaabelina, kulloinkin (tilanteen kannalta) relevanttina olevan seikan tausta (G) on viitattava entiteetti, jolla on paikallaan pysyvä näkyminen suhteessa viittauskehukseen eli siihen, jonka suhteen kuvion väylä, sivu tai orientaatio luonnehditaan (mts.

Vahva rooli on myös analogialla. Sen korosteisuus kognitiivisessa viitekehyyksessä on oikeistaan osa ihmiskeskeisyyden korostamista:

[- -] ihminen hallitsee samojen hahmotusperiaatteiden avulla sekä kielellisen että kielenulkoisen todellisuuden rakennetta. Nämä yhteiset hahmopsykologiset periaatteet perustuvat samankaltaisuuden ja jatkuvuuden havaitsemiseen ja kykyyn siirtää (transponoida) tunnistettu hahmo (rakenne) uuteen ajallisesti, paikallisesti ja laadullisesti erilaiseen ympäristöön. (Määttä 1994: 189–190.)

Analogia, rakenneyhtäläisyyden periaate tulee esiin työni I-verbien analyysissä muodostinrakenteiden ja käsiterakenteiden erittelyn, motivaation ja yhdistymisen tarkastelussa niin yksikkö- kuin ryhmä- ja systeemitasolla. Koska suomen kielen I-verbiderivaatio on ihmisen kieleen kuuluva osasysteemi, on lähtökohdalle perusteita: "language thrives on analogical formations" (Quine 1973 ks. Schlesinger 1995: 95). Toisaalta, kun ajatellaan Ravilan (1967: 152) tapaan, että analogia on "laite, joka synnyttää yhtä hyvin oikeita kuin vääriäkin muotoja", on I-verbien systeemin selvittämisen ja kuvaamisen haaste selvä.

312; funktioiden piirteistä ks. mts. 315–316). Kuvion ja taustan ei-vaihdettavuudesta voidaan esittää esimerkkinä sekä fysikaalis-spatiaalisia (a) että ei-fysikaalisia (b) tilanteita (Talmy 2000a: 317–318): a) *TV-antenni* [Figure] *on katolla* (eli katon päällä) [Ground] - ?*Katto* [F] *on TV-antennin alla* [G], b) *Siskoni* [F] *muistuttaa Madonnan* [G] - ?*Madonna* [F] *muistuttaa minun siskoani* [G]. Kuvio-tausta-periaatetta sovelletaan työssäni tuonnempana instrumentti-roolin analyysissä sekä semanttisen variaation yhteydessä. Ongelmana Talmyn mallissa (kuten muissakin merkityksen hahmon ja taustan kuvaustavoissa kognitiivisessä kehyksessä, ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 31), on tietty epämääräisyys ja esim. sovellettavuuskriteerien puuttuminen.

2 INSTRUMENTATIIVIJOHDOKSISTA KIRJALLISUUDESSA

Suomen johto-opin kuvauksessa on vakiintunut yhdeksi D-verbien semanttiseksi tyyppiinstrumentatiivinen verbijohdos, joka tarkoittaa sillä toimimista, minkä kantasana ilmaisee (esim. Lepäsmä et al. 1996: 198). Instrumentatiivinimitys ja sen tarkoittama luokka ovat kuitenkin muotoutuneet ja hahmottuneet vähitellen johto-opillisten kuvausten muutosten myötä. Käsittelen seuraavaksi instrumentatiivi-termin vakiintumista fennistiikassa. Sen jälkeen tarkastelen I-verbien tulkintaa ja asemaa 1900-luvulla suomesta ja englannista tehdyissä luokituksissa. Lopuksi kokoan I-verbien luokittelun lähtökohtia ja tavoitteita.

Instrumentatiivisuuden hahmottumisesta suomen kielen kuvauksissa

Termin instrumentatiivi lienee tuonut suomenkieliseen johto-opin kuvaukseen Cannelin (1930). Myöhemmin termiä käyttää sitten jo Hakulinen Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksen ensimmäisessä painoksessa vuodelta 1941 (I osa, luku 67 § 2c) sekä esim. Penttilä vuonna 1957 kieliopissaan. Vuoden 1930 artikkelinsa alkupuheen mukaan Cannelin¹ on sovittanut instrumentatiivin suomen johto-opilliseen terminologiaan Noreenin ruotsin kielen kuvauksesta *Vårt språk* vuodelta 1904:

”Vårt språk” -nimisen teoksensa 5. nidoksen 11. luvussa prof. Adolf Noreen käsittelee ruotsinkielien verbejä merkitysoopin kannalta, esittäen siinä, eri otsakkein, mielipiteensä sellaisista kieliopillisista kategorioista kuin ”moduksesta”, ”tempuksesta”, ”aktiivista”, ”passiivista”, ”transitiivista”, ”aspektista” y.m. Näiden käsitteiden selvittelyn yhteydessä verbien johto-opillinen puoli ei varsinaisesti joudu puheeksi. Sen sijaan tapaamme hänellä [- -] erillisen, laajahkon selonteon, yhteisotsakkeena ”aktionsart”, sellaisista verbiopin alaan kuuluvista käsitteistä, jommoisia ovat nuo tunomaiset ”frekventatiivi”, ”momentaani”, ”refleksiivi” y.m.; mutta näiden lisäksi esiintyy useita meille oudompia termejä esim. ”affektiv”, ”effektiv”, ”traktativ”, ”in-koativ”, ”instrumentativ”, jommoisten kanssa emme ole oman kieleemme johto-opillisia ilmiöitä selviteltäessä vielä paljon ollenkaan joutuneet tekemisiin. Suurella

¹ Cannelin tosin itse jätti useat uudet terminsä ja myös instrumentatiivin pois vuonna 1932 ilmestyneestä kieliopistaan *Finska språket* (ks. Kytömäki 1992: 255–156).

mielenkiinnolla olen sentähden tämän, monessa suhteessa tavanomaisesta poikkeavan terminologian puitteissa syntyneeseen esitykseen tutustunut ja siitä saanut mielisän aiheen koettaa soveltaa Noreen'in periaatteita ja näkökohtia omassa kielesämme esiintyviin samantapaisiin ilmiöihin. (Cannelin 1930: 3–4.)

Cannelinia (1930) edeltäneissä johto-opin kuvauksissa voidaan nähdä instrumentatiivisuuden vähittäistä kehkeytymistä. Mielenkiintoinen on I-verbien suhde kausatiivisiin ja varsinkin instruktiivisiin verbeihin 1800-luvun kuvauksissa. Luon seuraavassa lyhyen katsauksen denominaalisten verbien ryhmitteilyn kehittymiseen Leena Kytömäen (1992) pohjalta, joka on eritellyt verbien johto-opin kuvausta ja sen muutoksia Suomessa.

Kytömäen (1992: 16) mukaan 1600-luvun kieliopissa ja sanakirjoissa D-verbien kuvaus jää hämäräksi, eikä ainakaan instrumentatiiveja vastaavaa semanttista ryhmää niissä eroteta. Myös 1700-luvun kuvauksissa D-verbien käsittely on hajanaista, joskin Jusleniuksen sanakirjassa vuodelta 1745 heijastuu sanojen merkityskuvauksissa denominaalisen verbiderivaation idea. Juslenius ei nimeä D-verbien merkitysryhmiä frekventatiiveja lukuun ottamatta (Kytömäki 1992: 39–42). 1800-luvun alun kieliopissa² ei denominaalista verbijohtoa eritellä tai nimetä semanttisten tyyppien tasolla eli kannan semanttisen roolin tai johdoksen merkitysparafraasin rakenteen mukaan (ks. Kytömäki 1992: 60–69; 87–114). Vaikkakaan D-verbien semanttiset ryhmät eivät ole vielä muotoutuneet, on kieliopissa havaittavissa esimerkkejä semanttispohjaisesta luokituksesta. Esimerkiksi Eurén nimeää *-tA*-johtimilliset verbit ”effektiivisiksi”, jolloin ne kattavat deverbaalien teettojohdosten lisäksi myös denominaaliset transitii-verbiverbit, eli usein kausatiivit ja siten myös instrumentatiivit, kuten *kiivittää* (Kytömäki 1992: 95, 105, 109).

Renvallin sanakirja (1823–1826) jättää denominaaliset merkitystyyppit nimeämättä (Kytömäki 1992: 70–86). Lönnrotin sanakirjassa (1866–1880) sen sijaan on kaksitoista nimettyä johdostyyppiä, joista luokka *verbum instructivum* tarkoittaa kantasubstantiivilla ilmaistulla varustamista. Ryhmän johdoksia on merkitty kolmella lyhenteellä, *v. instr.*, *v.* ja *v. fact.*, joilla kaikilla on kuitenkin yhteinen karkea merkitysparafraasi ’varustaa kantasanailla ilmaistulla’ (esim. sellaiset välinekantaiset verbit kuin *miekoittaa*, *kelkottaa*, *saapastaa*, *lukottaa* ja *teljettää* on katsottu varustamisverbeiksi; ks. Kytömäki 1992: 116, 120, 156). Ryhmään sisältyy sellaisiakin verbejä, jotka Kytömäen (1992: 158) mukaan pikemmin tarkoittavat kannan tarkoitteen käyttämistä välineenä kuin varustamista, (esimerkit ovat tosin tulkinnallisia, esim. *kouluttaa* ’bekosta ngn i en skola, undervisa’).³ Kytömäen esittelyjen perusteella näyttää siltä, että instruktiivi-

² Kieliopit ovat Strählmann 1816, Judén 1818, Von Becker 1824, Wickström 1832, Okulof 1836, Renvall 1840, Koranteri 1845 ja Korander 1859, Finelius 1845, Collan 1847, Eurén 1846 ja 1849 sekä Kellgren 1847, ks. tarkemmin Kytömäki (1992: 60–). Osin D-verbien semanttisen luokittelun vähäisyys saattaa Kytömäen (1992: 112) mukaan johtua siitä periaatteellisesta suhtautumisesta, jonka mukaan denominaalisten johdosten merkityksen yksityiskohtainen selvittäminen on sanakirjojen tehtävä (esim. Eurén).

³ Myös muissa Lönnrotin merkitysryhmissä tapaa satunnaisia instrumentatiiveja. *Verbum operativum* -ryhmän merkityksen Lönnrot määrittelee karkeasti ’toimittaa jotakin niin kuin kantasanan tarkoite’ (esim. *hoiperoita* ’toimittaa jotain kuin hoipero’), mutta ryhmässä on mainittu sellaiset I-verbiksi tulkittavat johdokset kuin *kihvelöitä*

nimitys ja nykyistä instruktiivisuutta suurin piirtein vastaava semanttinen ryhmä esiintyi ensi kertaa Lönnrotin sanakirjan johdannossa muodossa *verbum instructivum* (Kytömäki 1992: 116). Ennen tätä Renvallilla on sanakirjassaan (1823–26) jonkinlainen, joskaan ei kokonaisvaltainen, tendenssi erottaa kausatiiviset ja varsinkin instruktiiviset johdokset omaksi ryhmäkseen, jota hän merkitsee lyhenteellä Vf (= *Verbum factivum*) ja jonka koherenttius johtunee instruktiivisuuden ja *-ttA*-johtimen yhteydestä (ks. Kytömäki 1992: 70, 83). Collanin vuoden 1847 kieliopissa nykyiset instruktiivit hahmottuvat jo selkeäksi morfosemanttiseksi skeemaksi, esim. *kenkä* > *kengittää*. Johdokset ovat hänen mukaansa nominikantaisia faktitiiveja, jotka merkitsevät sellaiseksi tekemistä tai sillä varustamista, mitä kanta ilmaisee (Kytömäki 1992: 105). Eurénin vuoden 1846 kieliopissa sekä deverbaalit että denominaalit *-ttA*-johdokset kuuluvat efektiiviksi nimettyyn ryhmään (Kytömäki 1992: 109). Kaikissa näissä ryhmityksissä on kuitenkin sekoittuneena kriteereitä, jotka liittyvät johtimeen, kannan sanaluokkaan ja johdoksen merkitykseen.

Lönnrotin sanakirjassa korostuu varustamisen merkitystyyppi denominaalien ryhmässä, samoin kuin Länkelän vuonna 1867 ilmestyneessä verbijohdon kuvauksessa, jossa nykyisistä kausatiivisista alaryhmistä on esiin nostettu varustamista tarkoittavat verbit (Kytömäki 1992: 172). Myös Genetzin kieliopissa vuodelta 1881 I-verbien kannalta oleelliset ryhmät ovat instruktiiviset verbit, jotka ilmoittavat ”sillä varustamista, peittämistä tai päinvastoin sen poistamista sekä sillä toimimista, jota vartalosana ilmoittaa”, ja operatiiviset verbit, jotka ilmaisevat ”sen eli niiden tekemistä t. synnyttelemistä, sen toimittamista, pitämistä, nauttimista, kuin vartalosana ilmoittaa”. Varustamista ilmaisevia verbejä Genetzillä ovat mm. *evästää* ja *seppelöitä*, kantasanailla ilmaistulla toimimista ilmaisevia mm. *äestää*, *onkia* ja *meloä* (tarkemmin ks. Kytömäki 1992: 182–184).

Vaikkakaan Genetz ei käytä termiä instrumentatiivi, erottaa hän sitä nykyisin kanonisesti vastaavan merkitystyyppin yhdeksi instruktiivisen merkitystyyppin toteumaksi: verbit merkitsevät Genetzin mukaan ”sillä toimimista, jota vartalosana ilmoittaa” (Kytömäki 1992: 186, 233). Nimitystä instrumentatiivi ei käytä vielä Hämäläinen vuoden 1882 *Suomenkielen muoto-opissaan* eikä Eliot ensimmäisessä englanninkielisessä suomen kieliopissaan 1890⁴ (Kytömäen pohjalta 1992: 189, 193). Instrumentatiivi-nimitystä ei käytä myöskään Setälä (1898), jonka viisiluokkaisessa jaottelussa instrumentatiiveja vastaavat verbit sisältyvät laajan kausatiivi- ja faktiiviryhmän denominaalisiin faktiiviverbeihin, jotka

(*kihveli*) 'arbete med skyffel, skyffla', *tadikoita* (*tadikko*) 'mocka med dynggrepe, skyffla dynga' ja kiinnittämisverbi *liisteröitä* (*liisteri*) 'klistra' (ks. Kytömäki 1992: 152–153). Tämän nostaa esiin myös Kytömäki, joka katsoo, että ”kannan ilmaisemalla välineellä toimimista” merkitseviä johdoksia *verbum operativum* -ryhmässä ovat mm. *kurikoita*, *mankelita*, *moukaroita*, *patukoita* ja *sirkkelöitä* (mts. 154). Kaikkiaan Lönnrotin merkitystyyppijako ei käytännön erittelyssä toteudu, sillä selvästi samaan merkitystyyppiin kuuluvat I-verbit on nimetty eri ryhmiin, esim. *lapioita* (v. = vain denominaalinen), *kihvelöitä* (v. oper. = *verbum operativum*) ja *lusikoita* (v. rel. = *verbum relativum*) (mts. 154). Muistettava on, että varsinkin nominikantaisten verbien aineisto ei aina ole kielen todellista sanastoa, vaan Lönnrotin luomusta kielen rakennemahdollisuuksien rajoissa (Kytömäki 1992: 172).

⁴ Eliotin esityksessä instrumentatiivinen merkitystyyppi sisältyy operative-ryhmään 'implying the use or action of the substantive' (Eliot 1890: 112).

merkitsevät "sillä toimimista, siksi tekemistä, sen tekemistä, sinä toimimista, minkä kantavartalo ilmoittaa" (Kytömäki 1992: 196, kootusti kuvauslinjoista 1800-luvulla mts. 231–233).

Vaikka I-verbien semanttista skeemaa vastaavia verbijohdoksia on siis eriteltä katkelmallisesti jo 1800-luvun kuvauksissa, omana nimettynä ryhmänä I-verbit näyttäisivät siis olevan vasta Cannelinilla vuonna 1930. Nykyisestä instrumentatiivi-termin ja sen semanttisen ytimen vakiintumisesta huolimatta luokan määrittelyyn ja tulkintaan käytännön luokituksessa liittyy häilyntää eri tutkimuksissa. Tarkastelen seuraavassa lyhyesti instrumentiivin saamia karakterisaatioita ja tulkinnan rajankäyntejä lähinnä 1900-luvun suomen kielen johtopin kuvauksissa. Fokusoin tarkastelun luokituksissa ja niiden taustaoletuksissa esiintyviin eroihin. Toisaalta keskityn niihin teemoihin ja kysymyksiin, jotka vaikuttavat ongelmallisilta ja liittyvät työni kysymyksenasetteluun.

Instrumentatiivisten johdosten tulkinta 1900-luvun kuvauksissa

Kytömäki (1992: 251) hahmottelee kokonaiskuvaa D-verbiderivaation kuvauksista 1900-luvulla ja erottaa siinä kolme linjaa: 1) Denominaalisten verbijohdosten merkitykseen perustuvat ryhmittykset, joissa tavoitteena on mahdollisimman tarkka ryhmittely (esim. Cannelin 1930, Penttilä 1963) tai jotka perustuvat johdosten yleisiin merkityspiirteisiin (Kytömäki 1977, Kangasmaa-Minn 1982). 2) Johdinten inventointiin pyrkivät synkroniset (Karlsson 1983b) ja diakroniset kuvaukset (Hakulinen 1979). 3) Derivaatioprosessista lähtevät kuvaukset, jotka keskittyvät johdosten rakennemalleihin ja johdinten funktioihin (Kytömäki 1990, Kangasmaa-Minn 1994, joka on koonti). Edellisten linjausten taustalla olevat kriteerit ja oletukset vaikuttavat siihen, kuinka denominaalisuus on määriteltä, millaisia merkitystyyppisiä on erotettu ja kuinka verbijohdokset on morfologis-semanttisesti ylipäänsä tulkittu ja ryhmitelty. Tätä taustaa vasten instrumentatiivit voivat hahmottua eri tavoin eri luokituksissa lähinnä kolmen ulottuvuuden mukaan: merkitystyyppien määrä ja tyyppien karakterisaatiokriteerit, kannan ja johdoksen käsitteiden määrittely sekä (osittain sen taustalla oleva) synkronisuuden tai diakronisuuden painottuminen derivaation analyysissa, varsinkin johdosmaisuuksien ja semanttisen läpinäkyvyyden tulkinnassa.

Koska keskityn työssäni varsinkin instrumentatiivisuuden synkronis-semanttiseen tulkintaan, tarkastelen seuraavassa lähinnä ensin mainittua ulottuvuutta eli merkitystyyppisiä. Muita ulottuvuuksia käsittelen yleisemmässä johtooppiin keskittyvässä osiossa (luku 3), ja historiallisen johtopin näkökulmaa, lähinnä idiomaatistuneita I-verbejä (ks. varsinkin Hakulinen 1979: 283, 287), tuon esiin luvuissa 5 ja 6. Instrumentatiivin tai samaa derivatiivista merkitystä vastaavan tyyppin (ks. Kasik 1999: 268) suomen kielen tutkimuksissa saamia luonnehdintoja olen koontanut taulukkoon 1.

TAULUKKO 1 Instrumentatiivisen verbijohdoksen karakterisaatioita suomen kielen joh-to-opin tutkimuksissa ja kuvauksissa

Instrumentatiivin karakterisaatio	Lähde
Instrumentatiiviset johdannaiset ilmaisevat toimen, teon tai käytteilyn välikappaleeksi sen, mitä kantasana (subst.) osoittaa	Cannelin (1930: 15)
Instrumentatiiviset eli kantasanaalla ilmaistulla toimimista tarkoittavat johdokset; instrumentatiiviset verbisaneet ilmaisevat toiminnan välikappaleeksi kantasanaansa esiintymien tarkoitteen	Penttilä (1963: 317, 533)
Instrumentatiivinen eli jollakin toimimista merkitsevä johdos	Erkki Itkonen (1966: 244)
Instrumentatiivinen eli välinekantainen, ts. kantasanaalla ilmaistulla toimimista merkitsevä	Hakulinen (1979: 283)
Instrumentatiiviset johdokset: 1) Kantasanalla ilmaisemalla ruumiinosalla toimimista merkitsevät 2) Kantasanalla ilmaisemalla elottomalla instrumentilla toimimista merkitsevät 3) Kantasanalla ilmaisemalla abstraktikäsitteellä toimimista merkitsevät 4) Kantasanalla ilmaistun aiheuttamaa toimintaa merkitsevät johdokset	Raija Lehtinen (1976: 72-74)
Yksi laaja ryhmä on yleiskäyttöiset verbit, joista - <i>Oi</i> -verbien kohdalla erotetaan neljä päämerkitystä. Yhden ryhmän johdokset ilmaisevat suhteessaan kantasanaansa jollakin toimimista, jonkin hyödyntämistä.	Vesikansa (1977: 101)
(esim. denominaalisten kontinuaatiivien lisämerkityksenä voi olla) kantasanaalla ilmaisemalla toimiminen	Ikola (1977: 94)
Instrumentatiiviset johdokset on koottu ryhmään 'toimia x:n avulla' (jossa x on kantanominin tarkoite)	Haipus ja Pääkkönen (1980: 25, 51)
Nomini edustaa verbijohdoksessa instrumentaalista argumenttia [- - ja on] merkitykseltään sellainen, että se sopii toiminnan instrumentiksi	Kangasmaa-Minn (1982: 48)
Välinetarkoitteisesta nominikannasta derivoitujen verbi- en merkitysparafraasiin voidaan yleistää käyttää-verbi (käyttää x:ää), ja nimi on rooliltaan INSTRUMENTTI	Kytömäki (1992: 271)

Luonnehdinnoista ja niihin liittyvien luokkien esimerkkiverbeistä havaitaan, että instrumentatiivien karakterisaatiot eivät ole yhtäläisiä. Sanavalinnat rajoittavat eri tavoin määritelmän alaa tai ainakin korostavat eri puolia. Irrallisten luokkamääritelmien keskinäinen vertailu vinouttaa erontekoa verrattuna luokkien soveltamiseen käytännön analyysissä. Määritelmien verbinvalinta *toimimisen*, *hyödyntämisen* ja *käyttämisen* välillä rajoittaa eri tavoin kannan ja verbijohdoksen semanttisen suhteen tulkintamahdollisuuksia. Samoin rakenteet *toimia jollakin* ja *toimia jonkin avulla*, kuten myös kategorisoinnit *toimen*, *teon tai käytteilyn välikappale* ja *väline* karakterisoivat eri tavoin niitä tarkoitelajeja, joihin viittaavat substantiivit voidaan katsoa välinekannaksi. Samoin itse välineen käsite on tulkinnallinen: verbi *aitoa* 'hyppiä yli aidan' on Hakulisen (1979: 299) mukaan instrumentatiivinen, joskaan verbin ei voi tässä katsoa kanonisesti koodaavan "kantasanaalla ilmaistulla toimimista", ts. *aitaa* ei voine tulkita suoraan toiminnan välineeksi, toimen välikappaleeksi.

Tiukimmalta instrumentatiivisuuden kannalta vaikuttaa Kytömäen (1977 ja 1992) määritelmä, joka vastanee Haipuksen ja Pääkkösen (1980: 51) luokkaa 'toimia x:n avulla'. He tosin sanovat merkitysryhmiensä vastaavan "osittain kielioppien perinteisiä ryhmiä" ja viittaavat Penttilään (Haipus–Pääkkönen 1980: 26). Muotoilu 'toimia x:n avulla' on sillä tavoin Kytömäen I-kategoriaa väljempi, että ainakin esimerkkiverbeissä mainitaan sellaisia kuin *herkutella* ja *suunnistaa*, jotka Kytömäeltä (1977) puuttuvat. Ongelmallinen on myös erottelu sellaisten tyyppien välillä kuin 'toimia x:n avulla', 'toimia kuin x' ja 'olla x:nä' (Haipus–Pääkkönen 1980: 51–54, 58) sekä 'käyttää x:nä' (Kytömäki 1992: 2).

Käytännössä instrumentatiivi-nimikkeen alle on eri kuvauksissa otettu hyvinkin erilaisia johdoksia. Osin vaihtelun takana lienevät toisistaan eroavat luokan kielelliset kuvaukset, mutta ainakin johtosuhteen määrittelyn tai kuvauksen abstraktiotason valinnasta kumpuavat syyt sekä kunkin luokituksen merkitystyyppien määrä, joka vaikuttaa yksittäisen luokan rajautumiseen. Havainnollistan I-kategorian varioivuutta eri luokituksissa seuraavassa (yleiskatsauksen luokituksista saa Kytömäen koonnista 1992: 251–280). Eroavaisuuksia voidaan hakea ainakin I-verbien suhteesta läheisiin kausatiivisiin alatyyppeihin, lähinnä instruktiiveihin (varustaa), lokatiiveihin (siirtää johonkin) ja efektiivisiin (saada aikaan) nähden, kantasubstantiivin tarkoitteen rajauksesta esim. abstraktisuuden suhteen sekä johtosuhteen määrittelystä ja kriteereistä. Esittelen näitä dimensioita muutaman esimerkin avulla tarkemmin.⁵

Instruktiivisuuden ja instrumentatiivisuuden rajankäynnistä esimerkki on verbi *kihlata*, jonka instrumentatiiviseksi tulkitsevat Cannelin (1930: 15) ja Genetz (1881 'kantasanaalla toimiminen'; ks. Kytömäki 1992: 184), puolestaan instruktiiviseksi verbin *kihloa* (murt. *kihlata*) katsovat sekä Hakulinen (1979: 299) että Penttilä (1963: 314). Cannelin (1930: 15) on tulkinnut instrumentatiivisiksi varustamista implikoivat johdokset *mullata*, *liisteröidä*, *palsamoida*, *laastaroida* sekä *parkita* ja instruktiiveja vastaaviksi affektiivisiksi verbeiksi johdokset *leimata*, *vahata*, *verhota*, *viivata*, *sakottaa*, *vyöttää* sekä *paikata* (mts. 7–8), jonka myös Kytömäki (1992: 39) tulkitsee Jusleniuksen luokituksessa instruktiiviksi. Instruktiivisiksi verbit *kahlehtia* ja *liitostaa* tulkitsee Kytömäki (1977: 196, 197), *pommittaa* ja *vyöttää* Haipus ja Pääkkönen (1980: 44) ja *kanavoida* (Cannelin 1930: 8 = affektiivinen)⁶, instrumentatiiviseksi on puolestaan tulkittu mm. verbit *köysittää*

⁵ Luokitusten vertailu esimerkkisanojen pohjalta on siten vinoutunut, että vain Kytömäki (1977) ja Raija Lehtinen (1976) esittävät kunkin merkitysryhmän yhteydessä kaikki aineistonsa (= NS) esiintymät, muut mainitsevat vain esimerkkejä, suppeimmillaan Kangasmaa-Minn (1982) ja Erkki Itkonen (1966). Luokittelujen tulkintaa hankaloittaa myös se, että luokitettut sanat on paikoin listattu ilman merkityksen määritelmää tai kontekstiesimerkkiä. Esimerkiksi Penttilä (1963: 314) tulkitsee verbin *aitoa* instrumentatiiviseksi, mutta semeemin merkitysrajaus jää avoimeksi: NS:ssa verbi *aitoa* esiintyy vain merkityksessä 'juosta aitajuoksua' (NS s.v. *aitoa*), puolestaan murteissa verbillä on semeemit *aitoa*₁ 'ympäroidä aidalla' ja *aitoa*₂ 'ajaa aitaukseen' (SMS s.v. *aitoa*).

⁶ Kytömäki (1977: 237) huomauttaa, että Cannelinin (1930: 7) affektiivisiin ["ilmaisevat varustamista, päällystämistä, peittämistä sillä t. sen vaikutuksen alaiseksi saattamista, sen herättämistä (jssk), tuottamista, antamista (jllek), mitä substantiivinen kantasana merkitsee"] verbeihin luokittama verbi *seivästää* voitaisiin lukea myös instrumentatiiveihin. Cannelinin luokitusmotivaatio perustunee verbin varustamislue-

(NS:ssa sekä varustamis- että sitomissemeemi) ja *voidella* (Kytömäki 1977: 240–241). Hakulinen (1979: 299) katsoo instruktiiviseksi murteellisen verbin *siimoa* ('onkia'), jolle paralleeli *onkia* on muissa luokituksissa instrumentatiivinen. Eronteko jollakin varustamisen ja jollakin (välineellä) tekemisen välillä ei siis ole luokituksissa yhdenmukainen.

Lokatiivisuuden ja instrumentatiivisuuden suhteen tulkinnallisia ovat esimerkiksi verbit *varastoida* ja *kelata*, jotka Cannelin (1930: 11–13) tulkitsee faktiivisiksi verbeiksi ("ilmaisevat siksi tekemistä, saattamista, määräämistä, muuttamista, mitä kantasana merkitsee", mts. 10–11), samoin *kelata*-verbin Penttilä (1930: 533). Instrumentatiiviseksi puolestaan verbin *saunoa* tulkitsevat Penttilä (1963: 314) ja Hakulinen (1979: 299), kuten myös Kytömäki (1992: 39) verbin *saunottaa* Jusleniuksella (1745). Verbin *kouluttaa* tulkitsee instrumentatiiviseksi Cannelin (1930: 15) ja Lönnrotin sanakirjan kuvauksen 'bekosta ngn i en skola, undervisa' pohjalta myös Kytömäki (1992: 158). Genetz puolestaan tulkitsee *kouluttaa*-verbin faktiiviseksi siten, että se toteuttaa skeemaa 'pitää siinä tilassa kuin vartalosana ilmaisee' (ks. Kytömäki 1992: 184). Genetzillä operatiivisiin johdoksiin, jotka merkitsevät "sen toimittamista, pitämistä, nauttimista kuin vartalosana ilmaisee", kuuluu verbi *pesiä* (ks. Kytömäki 1992: 184), jonka Raija Lehtinen (1976:69) katsoo instrumentatiiviksi (merkityksessä 'asua, asustaa', Hakulisen 1979: 283 kausatiivitulkinta korostanee *pesiä*-verbin rakentamismerkitystä). Cannelinilla (1930: 17) traktatiivisiin verbeihin ("[- -] ilmaisevat sillä askartelemista, sen käyttelemistä, harjoittamista, osoittamista [jne .], mitä kantasana merkitsee") kuuluvat verbit *kapakoida* ja *käräjöidä*, jotka ovat taas instrumentatiiveja Vesikansalla (1977: 101; määrittely 'jonkin käyttäminen, jonkin hyödyntäminen') ja Penttilällä (1963: 314). Lokatiivisuuden ja välineen käyttämisen rajanveto liittyy siis siihen, että jos toiminnassa hyödynnettävä tarkoite voidaan katsoa paikaksi tai lokaliteetiksi, joudutaan tulkinnassa kallistumaan väkinäisesti jompaankumpaan semanttisista verbityypeistä.

Kausatiivisuuden alatyypin efektiivisyyden eli synnyttämisen tai aikaansaamisen ja instrumentatiivisuuden tulkintaeroa havainnollistaa mm. johdos *saumata*, jonka kausatiiviseksi tulkitsevat Kytömäki (1977: 197) ja Cannelin (1930: 8), vaikka verbi koodaa tyypillisesti myös yhdistämistä. Samoin verbi *solmia* on kausatiivinen Hakulisen (1979: 283) ja Cannelinin (1930: 9) luokituksessa, kuten Raija Lehtiselläkin (1976: 69), joka nostaa myös instruktiivisen ja instrumentatiivisen merkityksen tulkintamahdollisuuden esiin (samoin *kehiä* ja *käämiä* voidaan Lehtisen mukaan tulkita kausatiiveiksi tai instrumentatiiveiksi). Cannelin (1930: 15) tulkitsee verbin *kapaloida* instrumentatiiviksi, mutta Hakulinen (1979: 283) instruktiiviksi. Samoin verbi *kanavoida* on Cannelinilla (1930) affektiivinen (mts. 8), mutta verbi *läksyttää* instrumentatiivinen (mts. 15). Penttilällä (1963: 314) instrumentatiivinen on verbi *punoa*, jonka odotuksenvastaista denominaaliseksi tulkitsemista hän ei selitä (ks. SSA s.v. *punoa*), Hakulinen

taan, ks. esim. NS:ssa *seivästää*₁ 'laittaa seipäitä johonkin, varustaa seipäillä', jolloin se rinnastuu hänen ryhmänsä muihin verbeihin (esim. *valjastaa*, *evästää*). Samoin voidaan tulkita Cannelinin affektiivisiin verbeihin luokittama *kepittää* ('varustaa kepeillä'), jolloin nyky näkökulmasta verbi edustaa vain yhtä semeemiään (vrt. 'piestä kepillä'; CD-Ps).

(1979: 299) sen sijaan tulkitsee verbin kausatiiviseksi *puna*-nominin 'kierre, mutka' perusteella. Ongelmia luokituksessa aiheuttaa siis se, että kannan tarkoitteen aikaansaamiseen liittyy jokin selkeä tavoite, jonka saavuttamisessa tarkoitteella on apukeinon tai välineen rooli.

Välinekantaisuuden tai kannan tarkoitteen instrumentti-roolin tulkinta vaikuttaa siihen, kuinka abstrakteja tarkoitetyyppejä instrumentatiivien kantasanoille sallitaan. Raija Lehtinen (1976: 73–74) erottaa instrumentatiivien yhdeksi alalajiksi 'kantasanan ilmaisemalla abstraktikäsitteellä toimimista' merkitsevät johdokset (hän käsittelee vain 2-tavuisia *i*-johtimillisia verbejä), esim. *ais-tia, juonia, koulia, luovia, mieliä* ja *oppia*. Samoin kannan tarkoitteen välineyden suhteen abstrakteja tai epämääräisiä ovat eri tutkimuksissa I-verbeiksi luokitellut *arpoa, kyyditä, sensuroida, suunnistaa, syleillä, kuulostaa* 'kuunnella, vars. kuuloaan herkistäen', *velkoa, taikoa vallata, sepittää, valloittaa, väittää* ('voimalla sanoa', vrt. *väki*), *ehdottaa, pakottaa, läksyttää* (ks. Kytömäki 1992: 184, Haipus-Pääkkönen 1980: 52, Penttilä 1963: 314, Ikola 1977: 94). Raija Lehtisen (1976: 74) neljäs instrumentatiivien alaryhmä on 'kantasamalla ilmaistun aiheuttamaa toimintaa' merkitsevät johdokset, esim. *hökiä (hökä)* ja *poutia (pouta)*, joissa kannan tarkoitteen analogia konkreettiseen välineen avulla toimimiseen on jo melkoisen kaukaista. Useimmissa luokituksissa on sellaisia instrumentatiivisiksi nimettyjä verbejä, joissa kantasanan rooli hahmottuisi paremminkin sisällön objektiksi, esim. *pyöriä* ja *tuutia* (Raija Lehtisellä 1976: 73). Kannan tarkoitteen abstraktius tai kannan ja johdoksen merkityssuhteen epäkanonisuus vaikuttanee luokituksissa siten, että edellä mainitun kaltaiset verbit pyritään liittämään I-verbien luokkaan perheyhtäläisyyksien perusteella. Tällaiset tulkinnat puolestaan laajentavat luokan kielellistä luonnehdintaa niin, että vain prototyyppiset tapaukset ovat hyväksyttävyydeltään intersubjektiivisia.

Erilaisia tulkintoja ovat saaneet kannan ilmaiseman nauttimista merkitsevät johdokset. Vesikansan (1977: 101) määrittely 'jonkin käyttäminen, jonkin hyödyntäminen' laajentaa instrumentatiivien luokkaa siten, että *aterioida, murkinoida* ja *tupakoida* -johdokset mahtuvat luontevasti mukaan. Yleensä tällaiset verbit onkin liitetty instrumentatiivien luokkaan, esim. *tupakoida, märehtii, herkutella* (Haipus-Pääkkönen 1980: 52), *aterioida, murkinoida, tupakoida* (Penttilä 1963: 314 ja Hakulinen 1979: 283–284). Genetzillä (ks. Kytömäki 1992: 184) verbit *atrioita, murkinoita* ja *tupakoita* kuuluvat operatiivisiin johdoksiin, jotka ilmaisevat "sen toimittamista, pitämistä, nauttimista kuin vartalosana ilmaisee". Samoin Kytömäki (1992: 274) on erottanut tällaiset johdokset erilleen instrumentatiiveista omaksi ryhmäkseen, jonka merkitysparafraasiin voidaan yleistää *syödä*-tai *nauttia*-verbi, esim. *aamiaistaa, einehtii* ja *tupakoida*. Oma erikoisuutensa ovat Cannelinin (1930) traktatiiviset verbit ("[- -] ilmaisevat sillä askartelemista, sen käyttelemistä, harjoittamista, osoittamista [jne .], mitä kantasana merkitsee"), joihin hän sisällyttää sellaiset johdokset kuin *aterioida, murkinoida* ja *tupakoida* (mts. 17). Lisäksi traktatiiveihin erilleen instrumentatiiveista Cannelin (1930: 16–17) on liittänyt verbit *autoilla, pyöräillä, melailta, moukaroida, miekkailta* ja *purjehtia*.

Oma tulkinnaltaan heterogeeninen ryhmänsä ovat ruumiinosien nimityksiin liittyvät verbit. Jusleniuksen (1745) verbeistä instrumentatiivisiksi on Kytömäki (1992: 39) tulkinnut verbit *leucailla*, *silmätä* ja *suudella*, samoin Genetziltä (1881) verbit *silmätä*, *näppiä* ja *näpistää* (Kytömäki 1992: 184). Kytömäki (1977: 240–241) tulkitsee lisäksi NS:sta instrumentatiiviksi verbit *jaloitella*, *kourata*, *kynsiä*, *kämmmentää*, *käpälöidä*, *nokata*, *nokkia*, *noukata*, *peukaloida*, *reisiä*, *silmäillä*, *sorkata*, *sorkkia*, *sormia* ja *varvastaa*, verbit *peukaloida*, *nokkia* ja *suudella* instrumentatiivien esimerkkeinä mainitsevat myös Haipus ja Pääkkönen (1980: 52). Raija Lehtinen (1976: 72) erottaa luokituksessaan ruumiinosalla toimimista merkitsevät verbit omaksi I-verbien alaryhmäksi, johon kuuluu 15 NS:n 2-tavuista *i*-vartaloista verbiä, esim. *kieliä*, *konttia* ja *kopria*. Cannelin (1930: 19) katsoo verbit *jaloitella* ja *käsitellä* traktatiivisiksi ja jättää luokkiensa ulkopuolelle verbit *niskoitella*, *suudella* ja *varvastella*, kuten myös verbin *saapastaa* (joka on instrumentatiivi esimerkiksi Kytömäellä 1977: 240).

Yleinen ongelma verbien semanttis-johto-opillisessa tulkinnassa on rajanveto synkronisen ja diakronisen näkökulman välillä (ks. Kytömäki 1977: 238) ja johtosuhteen läpinäkyvyyden määrittely. Esim. Ikola (1977: 94) ei tee selkeää rajaa johtosuhteen elävyyden kannalta, vaan mainitsee I-johdosten ryhmässä (Ikolalla: "kantasanan ilmaisemalla toimiminen") verbit *kieliä*, *tutkia* ja *yskiä*, jollaisia synkronisessa johto-opin tulkinnassa pidetään tyypillisesti idiomaattis-tuneina, johtosuhteensa läpinäkyvyyden menettäneinä. Kantasanatulkinnan hankaluus ja osin muutkin edellä mainitut luokitteluvariaatiot havainnollistuvat Hakulisen johto-opillisissa luokitteluissa. Hakulisen (1979) instrumentatiivissa on seuraavia johdoksia: *heikumoida*, *helliä*, *kieliä*, *lempiä*, *mieliä*, *pyöriä*, *ryömiä* (*ryömä* 'käpälä'), *sotia*, *toimia*, *tutkia*, *yskiä*, *murkinoida*, *rusikoida*, *sukuloida*, *valtikoida* (mts. 283); *ansaita*, *aterioitsea*, *hallita* (**haltu*), *iloita*, *kapinoitsea*, *kaupita*, *keritä* (mskand. 'sakset'), *kuurnita* 'siivilöidä' (*kuurna* 'kaukalo'), *kyyditä*, *parkita*, *punnita* (*punta*), *riemuita*, *tarvita* (*tarve*), *vallita* (mts. 284); *einehtiä*, *huolehtia*, *kadehtia*, *kiirehtiä*, *murehtia*, *märehtiä*, *purjehtia* (mts. 293); *aitoa* 'hyppiä yli aidan', *aikoa* (*aika* 'mitta'), *hautoa* (*hauta*), *saunoa*, *taikoa*, *velkoa*, *viittoa* (mts. 299). Laajemman verbistön yksityiskohtaista tulkintaa hankaloittaa se, että useinkaan Hakulinen ei nimeä yksittäistä johdosta, vaan esittää listana useaan merkitystyyppiin kuuluvat esimerkkijohdokset, esim. *-ile*-johdokset (mts. 294) ja *-ta* ~ *-a*-johdokset (mts. 287–290). Esimerkit havainnollistavat kuitenkin sitä, että Hakulisen käsitys denominaalisuudesta on diakroninen, jolloin synkroninen johtosuhteen elävyys samoin kuin substantiivin ja verbin semanttinen korrelaatio jäävät toissijaiseksi. Hakulisen kantasanaistamismetodi ei ole sopusoinnussa johdon analogisen luonteen kanssa (ks. myös Kytömäki 1992: 238), ja johtanee myös turhan mielikuvituksellisiin kantasanatulkintoihin (vrt. esim. takaperojohdon mahdollisuus). Osa instrumentatiivisuuden tulkinnoista on myös vaikea mieltää. Esimerkiksi *kiirehtiä*-verbin kantana on *kiire* 'nopea' (SSA, vrt. *kiire* 'päälaki, niska') eikä merkitys 'pitää kiirettä' hahmotu välineen käytöksi (?'edetä kiireen avulla'). Hakulinen mainitsee *kiirehtiä*-verbin myös kausatiivien listassa, johon se sopiikin merkityksensä 'jouduttaa' puolesta ('aiheuttaa että on kiire', tosin de-verbaali parafrasikin on mahdollinen 'aiheuttaa että kiirehtää'). Genetz (ks.

Kytömäki 1992: 184) on puolestaan tulkinnut verbit *kiirehtiä* ja *kiirehtää* operatiiviseksi johdoksiksi, jotka merkitsevät ”sen toimittamista, pitämistä, nauttimista kuin vartalosana ilmaisee”.

Johtosuhteeltaan tulkinnallisia ovat lisäksi Genetzin (1881, ks. Kytömäki 1992: 184) ryhmittelyssä kantasanaalla toimimista merkitsevät verbit *veistää* ja *punnita*, Cannelinin (1930: 15) instrumentatiiviset verbit *ohjata*, *vaajata*, *viitata* ja *virpoa* (merkitykseltään avoimeksi jää *lylyttää*; jos verbin kanta viittaa janhuksesta tehtyyn sukseen, verbi on analoginen *suksia* ja *sivakoida* -verbeille).

Instrumentatiivit D-verbien kokonaisluokituksissa

Seuraavassa luon yleiskatsauksen D-verbien kokonaisluokituksiin I-verbien sijoittumisen kannalta. Tarkastelen myös instrumentatiivisuuden (semanttisia) alaryhmiä lähinnä englannista tehtyjen tutkimusten pohjalta, koska suomalaisissa luokituksissa ei useinkaan ole menty perustyyppenä hienojakoisempaan tarkasteluun. Denominaalinen konversio on englannissa erittäin produktiivi prosessi, jonka rakenteellisten rajojen ja semanttisen spesifioinnin kuvaaminen on koettu hankalaksi (Plag 1999: 219–220). D-verbien erilaisia ryhmityksiä onkin esitetty paljon, samoin teoreettinen keskustelu on ollut vilkasta, ehkä juuri tämän vuoksi⁷. Lisäksi konversio on myös lasten ensimmäisenä omaksuma uudissanamuodostuskeino englannissa, varsinkin D-verbien muodostamisessa (ks. Lieko 1998: 565). Vaikka konversio eroaa suomen johtimella tapahtuvasta D-derivaatiosta muodollisesti, voidaan suomen ja englannin D-verbejä tarkastella perustellusti sekä semanttisten tyyppien että käsitteellisen motivaatioprosessin kannalta paralleeleina (ks. lukua 3).

Yleisiä D-verbien semanttisten luokkien määriä on suomessa mm. Kytömäki (1992): 7, Haipus ja Pääkkönen (1980): 21, Penttilä (1963): 7, Hakulinen (1979): 8 ja Kangasmaa-Minn (1982): 3, englannista tehdyissä tutkimuksissa esim. Marchand (1969): 4, Quirk et al. (1973): 7, Duszak (1980): 8, Kastovsky (1996): 10, Dirven (1986, 1988, 1999): 5, Clark ja Clark (1979): 9, Karius (1985): 10 ja Kreidler (1999): 4. I-verbien kategorian sisäistä rakentumista on myös jaoteltu alatyyppejä erottelemalla. Fennistiikan luokituksissa instrumentatiivien kategorian alatyyppejä erittelee ainoastaan Raija Lehtinen (1976). Hänen neljä alaryhmäänsä perustuvat kannan karakterisointiin: 1. kantasanan ilmaisemalla ruumiinosalla toimimista merkitsevä (*kieliä*, *kouria*), 2. kantasanan ilmaisemalla elottomalla instrumentilla toimimista merkitsevä (*haavia*, *köyisiä*), 3. kantasanan

⁷ Englannin D-verbien luokituksia ja analyyseja ovat mm. Marchand (1969), Dirven (1986, 1988, 1999), Clark ja Clark (1979), Duszak (1980), Karius (1985), Kastovsky (1996) ja Kreidler (1999). Perustendenssit ja -luokat sitoo yhteen Dirven (1986, 1999) ja Kövecses ja Radden (1998), ks. myös Kastovsky (1996). Dirven 1986 (alun perin kirjoitettu jo 1979, ks. Dirven 1986: 315) on tiivistävä kokonaiskatsaus luokitushistorian ongelmiin. Dirvenin oma näkökulma, jota hän myöhemmin (1988, 1996, 1999) on kehittänyt metonymiapohjaiseksi malliksi, oikeastaan ratkaisee luokituksen ongelmia siirtymällä uudelle tasolle ja pois vallinneesta formalismista ja sananmuodostuskäsitteestä. Konversiosta ks. esim. Quirk et al. (1973: 1012), konversion ja suffiksilla johtamisen tulkinnoista viron nomini-verbi-pareissa ks. Vare (1993), nomini-verbi-konversion leksikaalista, morfologista ja syntaktista kuvaustapaa esittelee ja arvioi Arto Anttila (1990).

ilmaisemalla abstraktikäsitteellä toimimista merkitsevä (*aistia, juonia*), 4. kantasanaalla ilmaistun aiheuttamaa toimintaa merkitsevä (*hökiä, routia*) instrumentatiivi.⁸

Englannin luokituksissa alaryhmittely on yleisempää. Marchandin (1969) esittämä alaluokitus jakautuu toimimista yleensä, kiinnittämistä ja lyömistä tarkoittaviin verbeihin (ks. Dirven 1986: 317): instrumental verbs: 1. perform action with (*brush, comb, hammer*), 2. fasten with (*anchor, button, chain*), 3. beat, torture with (*cane, club, whip*). Duszak (1980: 56) esittää samoin kolme I-verbien alaluokkaa, joissa välineellisesti käytetty objekti ("object of instrumental use") on instrumentti (instrument) (esim. *knife, plough*), apukeino (instrumental device) (esim. *bondage, rope*) ja aines (substance) (esim. *butter, sugar, water*). Dirven esittää (1986, ks. myös 1999) viisi perusluokkaa, joista yhtä edustavat I-verbijohdokset jakautuvat seuraavasti: Konkreettisia I-verbien ryhmiä ovat (kantasanan tarkoitteen luonteen mukaisesti) työkalut (utensil instrumental verbs), esim. *axe, bolt*, kuljettamisvälineet (transportal vehicle instrumental verbs), esim. *bike, boat*, ruumiinosat (body part instrumental verbs), esim. *elbow, eye*, ruoanvalmistusaineet (food preparation or additive instrumental verbs), esim. *sugar, salt*, ja eläimen nimitykset (animal instrumental verbs), esim. *hound*. Abstrakteja instrumentatiiveja ovat verbit, joissa kannan tarkoitteella toimiminen on keino tehdä jotakin, esim. *article, libel* 'herjata' ja *sentence* 'tuomita'. (Läheisiä I-verbelleille ovat osin Dirvenillä 1999: 280 manner-ryhmän verbit, esim. *to spoon, to balloon*.)

Yksityiskohtaisin on Clarkin ja Clarkin (1979: 776–77) alatyypittely, jossa instrumentatiivit (*instrumental verbs*) jakautuvat kuuteentoista alaryhmään parafrasissa esiintyvän verbin semanttisen luokan tai kantasubstantiivin sisältöluokan mukaan: mennä (go), esim. *cycle, ferry*, kiinnittää (fasten), *nail, glue*, puhdistaa (clean), *mop, shampoo*, lyödä (hit), *hammer, cane*, leikata tai iskeä (cut, stab), *knife, drill*, tuhota (destroy), *bomb, dynamite*, pyydystää (catch), *trap, net*, estää (block), *shield, rope off*, seurata (follow), *shadow*, soittimet (musical instruments), *trumpet, whistle*, keittiövälineet (kitchen utensils), *fork, spoon*, paikat (places), *school*, ruumiinosat (body parts), *head, finger*, yksinkertaiset työkalut (simple tools), *lever, shovel*, kompleksiset työkalut (complex tools), *jack up, Xerox*, ja epämääräiset (miscellaneous), *X-ray, blackball*. Clarkien (1979) luokitus ei ole perustoiltaan homogeeninen. Osa luokista pohjaa verbien tekemistyyppiin, esim. leikata, osa välineiden luokkaan, esim. keittiövälineet. Kiinnittämisen ja puhdistamisen luokat pohjaavat verbiin mutta jakautuvat tarkoitetyypin mu-

⁸ Ryhmien hahmotusperustana on selkeästi kannan tarkoite ja sen nimi, ks. myös Kytömäen (1977: 236) muotoilu verbeistä, joiden 'kantana on välineen nimi', ei niinkään verbin tai lauseen luoma käsitteistys. Kanonisissa tapauksissa näkökulma ei sinänsä vaikuta, koska tasot lankeavat yhteen. Luokkien määrän ja luokituksen tasojen motivaatiota pyrkii eksplikoimaan omassa luokituksessaan Dirven (1988), jonka mukaan englannin nominiverbien konversiossa on viisi roolisuhteisiin (tai tapahtumaskeemoihin, Dirven 1999) perustuvaa perusluokkaa. Niistä voidaan erottaa alalajeja yleisempien semanttis-syntaktisten kriteerien avulla (esim. transitiivisuus, elollisuus ja elottomuus). Yksityiskohtaisempien piirteiden luettelo voi Dirvenin mukaan näyttää mielivaltaiselta, vallankin jos taustalle oletetaan lähestymistapa, jonka mukaan kielellisellä kategorioinnilla ei ole autonomista statusta kognitiivisista kategorioista erotettuna (Dirven 1988: 329).

kaan nauloihin, liimoihin, lukkoihin ja ketjumaisiin välineisiin sekä siivoustyökaluihin, -liimoihin ja aineisiin (mts. 776). Yksinkertaisten, kompleksien ja epämääräisten välineiden luokkien erottaminen ei ole koherenttia kokonaisluokitukseen nähden (ks. mts. 777). Tällöin esim. *lapioida*-verbi sijoittuu kantansa puolesta yksinkertaisten työkalujen luokkaan ja siirtämisen skeeman status koko luokituksessa jää avoimeksi, ja esim. (*puheenjohtajan*)*nuija* jää epämääräisten luokkaan.

I-verbien alaryhmäluokat ja viereiset perusluokat ovat eri tutkimuksissa osin päällekkäisiä. Marchandilla (1969) ei-instrumentaalisia (ala)ryhmiä ovat varustaminen (esim. *asphalt*) sekä valmistaminen (*pepper*), kuljettaminen (*canoe*), laittaminen (*bottle*) ja eläminen (*camp*). Osa luokittajista ottaa kantaa päällekkäisyyksiin: Dirven (1986: 323) sanoo esimerkiksi, että maustoverbien merkitys leviää puhtaasti instrumentatiivisen merkityksen ulkopuolelle.

Luokitusten kokoavaa tarkastelua

Yleensä luokituksen tekijät ovat tuoneet esille sen, että jäännöksetön verbien sijoittaminen luokkiin ja luokkien määrittelemine on vaikeaa, vaikka itse kriteereitä ei kovin yksityiskohtaisesti tai ainakaan verbikohtaisesti esitetäkään. Esimerkiksi Cannelin (1930: 7) tulkitsee jäännöksettömyyden ja heterogeenisyyden johtuvan siitä, että verbien teonlaatu-kategorioiden määrän voi katsoa miltei rajattomaksi. Toisaalta osasyynä on yksittäisten verbien monitulkintaisuus (mts. 18). Monitulkintaisissa tapauksissa näyttäisi ensisijaisin, prototyyppinen merkitysluenta määräävän johdoksen merkitystyyppin. Tämä lienee yksi syy edellä esiteltyjen reumatapausten tulkintaeroihin. Cannelin (1930: 19) tuo prototyyppisyyden esille luokituksensa ongelmia pohtiessaan: hän on sijoittanut monitulkintaisen lekseemin sen ensisijaisen merkitystulkinnan mukaiseen ryhmään sen mukaan, mikä ”ensi katsonnalta on näyttänyt soveltuvan luettavaksi”. Merkitysryhmien prototyyppisyysperustaisuudesta tai skeemaluonteesta vihjaavat myös Haipus ja Pääkkönen, joiden mukaan “[k]ategoriat ovat yleistyksiä, eivätkä rajat niiden välillä ole kaikilta osin selvät”, ja edelleen: “[-] kategoriat eivät kokoa kaikkea johdoksen merkitysisältöä, mutta ilmaisevat kuitenkin olennaisen merkityspiirteen” (1980: 23). Olennainen merkityspiirre tarkoittanee heillä kantasubstantiivin semantiikan edustumista verbijohdoksen merkityksessä.

Tällaisessa varsin mekaanisessa johto-opillisten tyyppien luokituksessa on kuitenkin haittapuolensa. Jämsä (1987: 5) katsoo tällaisten fennististen johto-opillisten ryhmittelyiden soveltavan ns. aktionaliteettimallia, joka liittyy verbin osoittaman teon- ja tekemislaadun määrittelyyn. Yleinen Jämsän esittämä kritiikki kohdistuu siihen, että “[a]ktionaliteettiluokkien määritelmät eivät ole semanttisesti erottelevia” (mts. 9).⁹ D-verbien suhteen olennaista tutkimukseni

⁹ Jämsä (1987) katsoo aktionaliteettimalliin perustuvien analyysien yksioikoisuuden ja pätemättömyyden pohjaavan alkuperäisen mallin taustaoletuksiin. Jämsän mukaan (Erkki Itkosen 1966: 248 pohjalta) aktionaliteettimalliin perusajatus palautuu 1800-luvulle unkarilaiseen József Budenziin, jonka denominaalisten verbijohdosten tulkinnaassa kantanomini on määritteenä verbijohtimen edustamalle yleiselle verbikäsitteelle.

kannalta on Jämsän toteamus instruktiivisten, faktiivisten ja kausatiivisten (myös privatiivit) luokkien päällekkäisyydestä: luokkien verbejä ei voida semanttisesti erottaa hyväksyttävällä tavalla toisistaan, vaan loogis-semanttiselta kannalta ne muodostavat yhteisen toimintaverbeihin kuuluvan alakategorian (mts. 11). Näiden ryhmien sukulaisuuden osoittaa Jämsän mukaan myös Kytömäen (1977) kuvausmalli. Samoin Plagin (1999: luku 6) englannin verbiderivaation analyysi tukee oletusta, että toimintaverbit tai "kausatiivit" lankeavat yhteen (ks. myös instruktiivien ja lokatiivien analyysistä työni luvuissa 4.2.2–4.2.3).

Jämsän (1987: 20) mielestä kannan ja johtimen suhdetta ei yleensä pysty tavoittamaan aktionaliteettimallin tapaisella yksinkertaistavalla teoriolla, koska verbijohdos reaalistuu erilaisissa konteksteissa erilaisissa merkityksissä. Kontekstivaihtelusta tai näkökulmasta aiheutuva verbin modulaatio jääkin usein luokituksissa pohtimatta. Esimerkiksi aineistossani *kihlata*-verbin hakuisuus instruktiivisen tai instrumentatiivisen skeeman välillä johtuu verbin koodaaman käsitteistykseen korosteisuudesta: instruktiviisessa käsitteistyksessä korostuu konkreettinen lahjan tai sormuksen siirtäminen, kihlan antaminen, instrumentatiivisessa käsitteistyksessä puolestaan tuon siirtämisen juridinen seuraus, jolloin instrumentatiivinen luenta edustaa instrumenttimetonymiaa (antaa sormus – mennä kihloihin). Lisäksi johto-opilliset suhteet ovat yleensä ennemminkin semeemi- kuin sanakohtaisia, jolloin Jämsän (1987: 16) mukaan aktionaliteettiluokat määrittävät usein vain yhtä semeemiä kerrallaan. Useimmissa luokituksissa onkin verbin polysemia ja siihen liittyvä johto-opillis-semanttisten korrelaatioiden semeemikohtaisuus ohitettu (esimerkiksi eri semeemeitä ei ryhmitellä eri tyypeihin).

Yleisen johdosten luokkaan sijoittamisen ongelmallisuuden Jämsä (1987: 17) katsoo kuitenkin perustuvan juuri luokkien välisten loogis-semanttisten rajojen puuttumiseen. Sen sijaan hän ei nosta esille luokiteltavasta ilmiöstä kumpuavia ongelmia, verbijohdosten luontaista luokkiintumattomuutta (josta ks. Laakso 1997).

le (esim. 'tehdä', 'varustaa' tai 'olla'). Penttilän (1963) aktionaliteettimallia tarkastellessaan Jämsä toteaa ryhmittelyn perustuvan kahteen hierarkkiseen loogis-semanttiseen asteeseen: tekemisen lajityyppiin ja tekemisen edellyttämään ajalliseen tilaan (jälkimmäistä edustavat kontinuatiivit, frekventatiivit ja momentaanit, muut kuudestatoista kategoriasta osoittavat tekemisen lajityyppisiä, joiden yleistyyppit ovat toimintaverbit sekä verbit, jotka luonnehtivat olemista, jonakin pitämistä ja muuttamista) (Jämsä 1987: 12). Jämsän ajatusta sovellettaessa voidaan havaita, että tätä jakoa heijastaa mm. Ikolan (1977: 94) johdinpohjainen merkitystyyppittely, jossa esim. *i*-johtimisilla johdoksilla on "yleensä kontinuatiivinen merkitys" ja sen lisäksi "lisämerkitys", esim. kantasalla ilmaistun poistaminen tai kantasanan ilmaisemalla toimiminen (joka siis tarkoittaa johdoksen ja kantasanan välisen merkityssuhteen). Samoin Setälän jaon johdinpainotteisuus johtaa siihen, että merkitystyyppiltään verbi *potkaista* kuuluu momentaaneihin (Setälällä vertaaminen *potkia*-muotoon), vaikkakin sen tulkinta voisi olla myös faktitiivinen, jos se ajatellaan denominaaliseksi (< *potka*). Samoin *i* ja *oi*-johtimiset verbit Setälä tulkitsee ensisijaisesti kontinuatiiviksi vaikka denominaaliset niistä ovatkin samalla myös faktitiiveja semanttiselta ryhmältään. Ristiinluokituksen puuttuminen on siis Setälän luokituksessa ongelma (Kytömäki 1992: 198, 224).

Instrumentatiivisuuden määrittelyksen lähtökohtia ja tavoitteita

Yleisesti luokkien hahmottumisen ja verbien tulkinnan taustalla on itse luokituksen tavoite ja näkökulma, mikä heijastuu esim. ryhmittelykriteereihin ja kuvauksen abstraktiotasoon ja siten ryhmien määrään (ks. Kytömäki 1992: 276). Edellisissä luokituksissa voidaan nähdään ainakin kaksi painotusta: pyrkimys luokittaa johdokset jäännöksettömästi valmiisiin tai rakennettuihin luokkiin (Raija Lehtinen 1976) ja toisaalta johtoprosessia ja johtimen funktioita kuvaava luokitus (Kytömäki 1977 ja 1992). Ensimmäisessä lähestymistavassa ongelmana on se, että johdokset eivät luontevasti luokituta valmiisiin, melko harvalukuisiin tyyppisiin. Instrumentatiivien kannalta tämä merkitsee sitä, että luokkaan luetaan kuuluviksi hyvinkin heterogeenisiä semanttisia suhteita (luokittaminen perustuu ajatukseen: johdos luetaan siihen luokkaan, johon se parhaiten käy). Funktioihin perustuvassa luokituksessa taustalla on ajatus, että esim. verbistimen tehtävänä on tehdä nominista verbi, jonka semanttinen ryhmä määräytyy kannan merkityksen ja pragmatiikan perusteella (mikä implikoi, että merkitysryhmiä ei sinänsä voi olettaa, ainakaan tarkkarajaisesti). Kytömäen (1977) luokituksen abstraktiotaso perustuu suurin piirtein yleisimpien semanttisten roolien erotteluun vaikutukseen ja tasoon, vuoden 1992 luokitus tiivistää tyyppillisimmät merkitysluokat nominin verbistämisen näkökulmasta.¹⁰

Työssäni lähtökohtana olevan Kytömäen (1977 ja 1992) luokituksen tavoitteena on pyrkiä "abstrahoimaan verbijohdosten kuvausta ja ryhmittämään johdoksia yleisten merkityspiirteiden mukaan" (Kytömäki 1992: 261). Yleiset merkityspiirteet vastannevat suurin piirtein semanttisten roolien ryhmittelyvoimaa (ks. mts. 261 viittaus Clarkin ja Clarkin 1979 luokitukseen). Abstrahointi puolestaan pyrkii olemaan "siinä määrin konkreettinen, että se jossain määrin vastaisi kielenkäyttäjien kielitajua" (Kytömäki 1992: 276). Kytömäen ryhmät ovat seuraavat (1992: 262–):

1. Statusjohdokset: kantanomini on johdoksen subjektina, johdoksen funktiona on ilmaista subjektin ominaisuutta, roolia sekä fyysistä että psyykkistä tilaa: *opastaa, punoittaa, emännöidä*.
2. Suhtautumisjohdokset: kantanomini viittaa johdosverbin objektiin ja johdoksen subjektin rooli on kokija: *vierastaa, ihmetellä, pieneksyä*.
3. Muutosjohdokset: johdokset ilmaisevat muutosta subjektin tilassa tai suhtautumisessa: *mustua, rakastua*.
4. Kausatiivijohdokset: johdoksen vaikutus on ilmaistavissa vastaavana eikausatiivisena tuloslauseena, joka sisältää johdoksen kantanominin.
 - 4.1. Parafrasissa predikaatiivilause: *paljastaa, silottaa; suomentaa* (lingvatiivit).
 - 4.2. Parafrasissa eksistentiaali- tai lokatiivirakenne: *esitelmöidä, äännehtiä* (effektiiivit); *kuoria, höyhentää* (privatiivit); *sienestää, marjastaa* (kaptatiivit); *kukittaa, kengittää* (instruktiivit); *haudata, laivata* ("lokatiivit").

¹⁰ Näkökulma ja luokkien määrä luokituksessa tulisi jollain tapaa perustella teoreettisista lähtökohdista. Näiden eksplikointi on fennistiikan tutkimuksissa melko vähäistä. Esimerkiksi Raija Lehtinen (1976: 65) listaa mallina käyttämiään tutkimuksia (esim. Hakulinen 1979 ja Erkki Itkonen 1966), mutta tämän jälkeen toteaa, että hänen artikkelinsa "on kuitenkin saanut muotonsa enemmän aineiston kuin minkään teorian mukaan". Kytömäki (1977) sen sijaan eksplikoi ja selvittää sijakieliopin ja generatiivisen semantiikan perusteita (joskaan ei puuttune näiden taustaoletuksiin).

5. Instrumentatiivit: verbijohdoksen parafraasiin voidaan yleistää käyttää-verbi ja nomini on rooliltaan instrumentti: *aurata, puukottaa, suudella*.
6. Puhumisjohdokset: sitaattikantaiset verbit.
- 6.1. Puhuttelujohdokset: johdoksen nominikanta ilmaisee, mitä puhuttelua johdoksen subjekti objektista käyttää: *sinutella, teititellä*.
- 6.2. Sitaattijohdokset: johdosten parafrasina on 'sanoa kannan ilmaisema(a)': *morjenstaa, voivottaa*.
7. Kannalla ilmaistun nauttimista merkitsevät verbit: kantanominin tarkoitteena on ateria, ruoka tms., merkitysparafraasiin voidaan yleistää nauttia- tai syödä-verbi: *nuuskata, murkinoida, tupakoida*.

Kytömäen luokituksen semanttiset tyypit pohjaavat paljolti verbiä vastaavan parafrasin argumenttirakenteeseen ja kantasanan semanttiseen rooliin (samanlaisesti myös Kangasmaa-Minn 1982 ja Haipus-Pääkkönen 1980).

Kytömäen luokituskriteerit ja kuvaustaso ovat motivoituja hänen tutkimuksensa tavoitteen eli johdinten funktioiden selvittelyn näkökulmasta. Esimerkiksi instruktiivisuuden ja instrumentatiivisuuden rajanveto, joka on työni näkökulmasta oleellinen, jää luokituksessa ongelmalliseksi.¹¹

Semanttisilla rooleilla operoinnin haittana on, että jos roolien luonnehdinnat eivät ole eksplikoidut tai roolit ovat liian joustamattomat, rooliteorian ongelmat siirtyvät osin D-verbien kuvaukseen. Koska D-verbien merkityksessä olennainen osa on kontekstilla, pragmatiikalla ja maailmantiedolla, ei rooleja voida varsinkaan diskreetteinä ajatella tyhjentäviksi verbien kuvaus- ja luokitteluneuvoiksi. Dirven (1978) on osoittanut sijakieliopin keinojen riittämättömyyden kuvata adjektiivijohdoksesta ja nominista muodostettujen englannin konneksioiden varioivaa ja ennustamatonta semantiikkaa, jollainen on myös D-derivaatiolle luontaista (ks. tarkemmin lukua 3).

Toisaalta Dirven (1988) on havainnut viiden tutkimansa englannin sanakirjan perusteella, että sanakirjantekijät käyttävät intuitiivisesti roolisuhteita nominiverbien parafraaseissa. Eri sanakirjat noudattavat hyvin pitkälle samanlaisia ratkaisuja ja samoja rooleihin perustuvia suhteita, mikä Dirvenin (1988: 333) mukaan osoittaa, että semanttiset roolit ja niihin liittyvät suhteet ovat olennainen osa kielenkäyttäjän kielellistä intuitiota, tai tarkemmin: "ne kuuluvat siihen ensyklopediseen tietoon, johon jokainen kielenpuhuja tai sanakirjantekijä vetoaa" (samansuuntaisesti ks. myös Davis 1996).

Vaikka D-johdokset eivät helposti lokeroidu merkitystyypppeihin (ks. Laakso 1997), silti samoja, semanttisia rooleja vastaavia perustyypppejä nousee

¹¹ Kytömäki (1977: 239) pyrkii erottamaan instruktiivit ja instrumentatiivit kantasubstantiivin "arvon" avulla, joka vastannee pitkälti semanttista roolijakoa väline - teema: I-verbien merkityksessä kantasubstantiivilla on "välinearvo", mutta varustamisverbeissä pelkkä "itseisarvo". Näin esim. verbi *naulata* on katsottava instrumentatiiviksi, vaikka verbin parafrasissa voitaisiin ehkä käyttääkin *varustaa*-verbiä, 'varustaa nauiloilla'. Toki eronteko instrumentatiivin ja instruktiivin välillä ei ole fennistiikassa aina ollut olemassa (ks. Kytömäki 1977: 237–238 ja 1992: 120, 156, 182–184). Kytömäki katsookin Jusleniuksen sanakirjaa (1745) eritellessään, että instrumentatiiviset ja instruktiiviset verbit on mahdollista erottaa "vasta käytössä" (Kytömäki 1992: 39). Hänen mukaansa ero ei olekaan tärkeä johto-opin kannalta, ja "instrumentatiivien kantana on välineen nimi". Renvallin sanakirjan (1823–26) verbierittelyssä Kytömäki (1992: 83) toteaa myös, että johdoksen (esim. *höyryttää, myrkyttää, teloitaa*) tulkitseminen kausatiiviksi tai instrumentatiiviksi on "semanttis-pragmaattinen, ei johto-opin kannalta keskeinen kysymys".

esiin niin suomen, viron ja englannin verbeistä (kootusti ks. esim. Kytömäki 1992, Kasik 1989 ja 1997, Dirven 1989). Luokituksista voidaan myös päätellä, millaiset substantiivit verbistetään: mikä näiden substantiivien ja niiden tarkoitteiden osuudessa kielenulkoisessa toiminnassa katsotaan olevan niin salienttia, että substantiivista johdetaan siihen liittyvää prosessia kielentävä ilmaus.

Semanttisten roolien tasolla liikkuva verbijohdosten semanttinen luokittelu vaikuttaa instrumentatiivisuuden erottelussa kuitenkin hyvin väljältä, samoin kuin rooleihin varsinaisesti liittymättömissä kuvauksissa (esim. Erkki Itonen 1966 ja Penttilä 1963) saattavat kuvausparafraasit olla sallivia tai vaihtelevia. Sellainen skeema kuin 'tehdä välineellä' tai 'instrumentti' on sisäisesti heterogeeninen ja abstrakti. Välineiden käyttö on hajotettava pienempiin funktionaalisiin ryhmiin, jolloin kognitiivisesti salienttia on jonkinlainen tekemisen luonne, joka ensisijassa hahmotetaan teon tuloksen ja osittain myös tekotavan mukaan. Tällöin luonnollisia, perustason käsitteistyksen semanttisia ryhmiä ovat esim. sellaiset skeemat kuin kiinnittää, päällystää tai leikata.¹² Spesifimpää kategorioiden tarkastelua puoltanee myös muodollis-semanttisten sarjojen analogiayhteys, jos oletetaan, että perheyhtäläisyys on spesifimpää kuin mitä esim. käyttää kannan tarkoitetta välineenä -skeema rajaa. Toisaalta instrumentatiivisuuden looginen ja motivoitu alatyypittely näyttää monisyiseltä niin kuin edellä esitellyt alaluokitukset osoittavat. Lopulta skeemojen oletaminen kielenkäyttäjien hahmottamaksi perheyhtäläisyyden tasoksi on spekulatiivista.

Työssäni pyrin kehittämään näkökulmaa edellä esiinnoitettujen painotusten pohjalta. Työni on lähtökohdiltaan funktionaalinen¹³, koska tarkasteltavana on se, mitkä verbijohdokset voidaan katsoa "välinekantaisiksi" tai välineellistä tekoa koodaaviksi, tai toisin päin, mitkä välinetarkoitteiset substantiivit on verbistetty. Johdoksen merkityksen määräytymisessä oletuksena on, että kantasanan tarkoite määrää merkityksen, tai paremminkin motivoi sen. Tämä pragmaattinen periaate implikoituu jo Erkki Itkosella (1966: 244): kun suffiksi on

¹² En tarkoita tässä peruskäsitteillä sellaisia, ehkä universaalejakin merkityksen perusyksiköitä kuten toiminta, liike tai omistus, jotka ovat "perusluonteisia inhimillisessä kokemuksessa" (Leino et al. 2001: 507) ja vertautuvat semanttisiin primitiiveihin (ks. Onikki 1994: 134 alav. 34), semanttisiin universaaleihin (ks. Wierzbicka 1996) tai "konseptuaalisen edustuman osatekijöihin" (ks. Pajunen 2001: 39), vaan mielikuvaisuudeltaan koherentteja toimintahahmoja, jonkinlaisia prosessuaalisia arkkityyppejä (Langacker 1991: 303). Niiden leksikaalinen koodaus voi olla vakiintunutta, ja myös edustaa ns. perustason käsitteitä, hierarkkisen taksonomian perustasoa, joka on psykologisesti salientia (ks. Pentti Leino 1993: 37–38, Pajunen 2001: 60, Lakoff 1987: 46–48). Tietenkin on muistettava, että taksonominen rakenne ja esim. hierarkiatasojen määrä ja salienttius vaihtelee luokittain tai kentittäin, lisäksi verbi tai verbiluokka voi kuulua useaan hierarkiaan. Samoin siinä, mitkä luokat katsotaan koherenteiksi ja luonnollisiksi, on kulttuurisia ja käsitteistysidonnaisia eroja (ks. Nunberg–Zaenen 1992: 391). Tässä oletetussa peruskäsitteessä on osittaista yhteneväisyyttä Pajunen (2001: 14–15) kokoamien verbien semanttisten alatyyppeiden leksikkomuotojen kanssa (verbitaksonomioiden erilaisia tasoja Pajunen erottaa viisi, mts. 60).

¹³ Koski (1978b: 105) jakaa semantiikan huomioon ottavan johto-opin tutkimuksen lähtökohdaltaan formaaliseen ja funktionaaliseen. Formaalisessa lähtökohdassa tavoitteena on saman muodollisen johdinelementin funktioiden tutkimus, funktionaalisesa saman syntaktisen tai semanttisen suhteen derivatiivisiin ilmaisukeinoihin kohdistuva tutkimus.

“liittynyt työvälineen tai sellaisena käytetyn ruumiinosan nimeen [- -], johtimella ei luonnollisestikaan voi olla muuta funktiota kuin instrumentatiivinen” (ks. tarkemmin lukua 3). Tässä mielessä tulee selvittää, onko muista kuin välineennimistä johdettu instrumentatiiveja ja onko välineennimistä johdettu vain instrumentatiiveja (ks. lukuja 3 ja 5).

Itse instrumentin tai välineen käsitettä ei ole edellä viitatuissa luokituksissa kovin tarkasti luonnehdittu, mikä on sallinnut varsin kyseenalaisiakin välinekantatulkintoja. Samoin verbin merkitys tai semanttinen tyyppi on usein jäänyt ilman eksplikoitua yhteyttä mm. käsitteistykseen ja designoimansa kielenulkoisen tapahtuman rajoihin. Varsinkin instrumentin käsitteen kannalta on olennaista määritellä sitä, mistä kunkin kantasanan tarkoitteen välineyden katsotaan saavaan perustansa, ja sitä, kuinka tämä välineys näyttäytyy johdoksen merkityksessä. Sen vuoksi lähestyn näitä käsitteitä tarkemmin ja laajemmista yhteyksistä lähtemällä seuraavassa luvussa 3.

Oletuksena I-verbien muodostuksessa ja sitä kautta yhtenä työni hypoteesina on se, että verbijohdoksen merkitystä ei voi tyhjentävästi selittää konstituenttiansa pohjalta, vaan merkitykset tulevat johdosten käytöstä ja kielen rakennesääntöjen ulkopuolelta (ks. esim. Nieminen 1998, Mayo et al. 1995, Dirven 1999)¹⁴ ja esimerkiksi käsitteistysten kategorioinneista. Koska kuitenkin on oletettava, että sanarypään jäsenet ovat motivoituneita, ei verbijohdosten systeemiä voida katsoa mielivaltaiseksi. Merkitystyyppien loogis-semanttisia perusteita käsitellen instrumentatiivisuuden näkökulmasta ja suhteessa muihin “toimintaverbeihin” verbijohdosten luokittelun yhteydessä luvussa 4.

¹⁴ Tutkimuksissa, esim. Kytömäki (1992), Laakso (1997) ja Kastovsky (1996), on korostettu, että yleisverbistimellä derivoidun tai konversioteitse syntyneen verbijohdoksen merkitys määräytyy kannan merkityksestä sekä pragmaattis-ensyklopedisista seikoista. Jälkimmäisen vaikuttimen esiin nostaminen tuntuu hieman oudolta. Maailmantiedon ja sanan käyttämiseen liittyvien seikkojen nostaminen tällä tavoin yhdeksi merkitystä ohjaavaksi komponentiksi lienee nähtävä semantiikan traditiota vasten siten, että lähestymistapojen alkuoletukset lähtevät strukturalistis-generatiivisen semantiikan perinteestä (esim. merkitys paradigmaattisena suhteena toisiin merkityksiin systeemissä vs. referenssi ja denotaatio, esim. Chomskyn ihmiskuvan katsoo ”passiiviseksi” Hintikka 1982: 212). Kognitiivis-funktionaalisessa näkökulmassa mitään muuta ei voitaisikaan olettaa. Dikotomiat eivät ole niinkään näkyvissä fennistiikassa, sillä Määtän (1994: 257) mukaan suomalaisessa kielitieteessä mentaalinen konteksti on ollut mukana jo 1930-luvulta lähtien (derivaation semantiikassa ks. esim. Erkki Itkonen 1966).

3 JOHTO-OPIN JA SEMANTIIKAN KYSYMYKSIÄ

Instrumentatiivisuus on sekä johto-opillinen että semanttinen kategoria. Tarkastelen seuraavassa I-verbejä johto-opin ja sen semantiikan kuvaamisen näkökulmasta. Esittelen aluksi työni johto-opillista kehystä ja denominaalisuuden tulkintaa (luku 3.1). Samalla hahmotan I-verbien johdosmaisuuuden jatkumoi- ta derivaatiosta korrelaatioon, jonka mukaisesti esittelen aineistoni diakronises- ta näkökulmasta myöhemmin luvussa 5.1. Käsittelen I-verbien merkityksen muodostumiseen ja sen kuvaamiseen liittyviä oletuksia sekä esittelen työssäni sovellettavaa skeemapohjaista kuvausmallia (luku 3.2). Instrumentatiivisuuden semanttista ja käsitteellistä motivaatiota käsittelen konseptuaalisen metonymi- an mallin esittelyssä luvussa 3.3. Lopuksi tarkastelen I-verbien muodostamista suhteessa säännönmukaisuuteen ja semanttiseen eriytymiseen. Luvun yleisinä teemoina ovat johdoksen määrittely sekä sananmuodostuksen ja sen semantiikan kuvaus I-verbien näkökulmasta.

3.1 Johto-opin prototyypit ja jatkumot

3.1.1 Taustaa

Johto-opillisen tutkimuksen kohteen ja käsitteistön määrittelyongelmat ovat varsin tunnettuja. Silti johto-opin rajoja voidaan hakea prototyypillisesti määrit- telemällä. Esimerkiksi Kytömäki (1992) karakterisoi johtamista ja johdoksen käsitettä seuraavasti:

Johtaminen tapahtuu prototyypillisesti ajatellen kantasanaa (jäännösmorfista, joh- tamattomasta kannasta, johdoksesta tai yhdyssanasta) johdinaineksien (primaarijoh- timen, yhdysperäisen johtimen tai johtimien yhtymän) avulla. Johtimet ovat epäitse- näisiä affikseja, sidonnaisia kieliopillisia morfeemeja, joilla on oma funktionsa tai yleisluonteinen merkityksensä. (Kytömäki 1992: 2.)

Kytömäen muotoilu on ennemminkin kattava kuin prototyypillinen. Prototyyp- pisyyttä hahmotuksessa edustaa derivaation suuntaisuuden implikaatio ja

kompositioperiaate: johdos muodostuu kantasanaista ja johtimesta. I-verbien määrittelyssä ja derivaatiosuhteiden analyysissä kompositionaalinen ja suuntainen johtamisen malli joutuu joustamaan: Kantasanaa ei välttämättä ole osoitettavissa, koska kantasanaehdokkaista ei ole tai kanta ei ole leksikaalisesti reaalistunut tai niitä on useampia, jolloin johtimenkaan segmentaatio ei välttämättä ole selvä. Johdon suunta voi synkronisessa tarkastelussa hahmottua eri tavoin kuin mikä historiallinen kehitys on ollut tai johto ei välttämättä ole edennyt oletetusta muodollisesta kannasta johdokseen. Myös merkitysvastaavuuden määrittely voi olla moniselitteistä "kantojen" ja "johdosten" suhteissa, samoin merkityksiköiden rajaamisessa on hankaluutensa, koska johdot voivat ajan saatossa muuttua merkitykseltään tai kadottaa johdosmaisuuksiaan (ongelmista ks. myös Kytömäki 1992: 2–3). Tällaiset seikat eivät haittaa johdon toimivuutta tai johdoksien tulkintaa ja käyttöä. Johdossysteemin heterogeenisyys, ja toisaalta sen toimivuus, puoltavatkin ajatusta, että johto ei välttämättä perustu suuntaisiin ketjuihin, kantojen ja johdinten liimaamiseen, vaan erilaisiin analogioihin ja korrelaatioiden hahmottamiseen.

Johdosmaisuuksien määrittelyssä on siis ongelmana se, riittääkö johdokseksi tulkitsemiseen samajuuristen johdostyyppien korrelaatio tai samajohtamisen johdostyyppien rakenteellinen analogia vai täytyykö kanta olla osoitettavissa. Jos vaadimme jälkimmäistä, joudumme lisäksi muotoilemaan kannan muodolliset ja semanttiset kriteerit joko synkronisen tai diakronisen tarkastelun mukaan. Työssäni käsiteltävissä sanoissa synkronisuuden ja johto-opillisen historiallisuuden ristiriitaisuus kuvastuu esim. *jyrä-jyrätä*-parin tulkinnassa: sanakirjan perusteella, kielen nykytasolla *jyrä*-substantiivi hahmottuu luontevasti *jyrätä*-verbin kannaksi sekä semanttisin ('tiivistää, tasoittaa jyrällä') että muodollisin kriteerein (vrt. *aura* → *aurata* ja useat muut historiallisesti ja synkronisesti selvät kanta-johdos-paralleelit). Tällä perusteella *jyrätä*-verbiä voidaan siis pitää semanttisesti ja johto-opillisestikin I-verbinä. Historiallisesti sekä substantiivi että verbi palautuvat (deskriptiiviseksi oletettuun) *jyr*-juureen, jonka ympärille hahmottuu monipuolinen johdosryvä (jyrästä, jyrähtää jne.) (ks. SSA s.v. *jyrä*, esim. Hakulinen 1979: 329 katsoo *jyrä*-substantiivin luultavaksi abstrahoitumaksi verbistä *jyräjä*). Historiallisen tiedon perusteella *jyrätä*-verbin pitäminen denominaalisena (*jyrä* → *jyrätä*) ja siten instrumentatiivisena johdokseksi näyttää siis epäilyttävältä. Synkronisesti *jyrä*-substantiivin ja *jyrätä*-verbin välillä vallitsee vahva korrelaatio, joka on muodollisesti ja semanttisesti tyypillinen I-verbille. Esimerkin päinvastaisesta kehityskulusta tarjoaa verbi *harkita*, joka alkuaan on toteuttanut I-skeemaa 'harata tai naarata harkilla' (ks. SSA s.v. *harkita*) mutta sitten kadottanut denominaalisen ja siten instrumentatiivisen merkityksensä ja viittaa nykyisin vain kognitiivisiin toimintoihin (CD-Ps s.v. *harkita*).

Johdoksen, kannan ja semanttisen korrelaation määrittelyssä ääripäät ovat osoitettavissa, mutta niiden väliin jäävällä alueella selkeät rajat hämärtyvät tai jäävät asetettujen tulkintakriteerien määriteltäviksi (ks. esim. Räisänen 1988: 21). Eronteon tarkkarajaisuuden puuttuminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei

eroa olisi (ks. Plag 1999: 8), ja usein johdostyypistä voidaankin erottaa morfologis-semanttisesti läpinäkyvä ydin (ks. Laakso 1990: 10).¹

Derivaatiossa suuntaisuutta voi tulkita kahdella tasolla. Diakronisesti suhtautuminen on yksiselitteistä, jos suhteet ovat dokumenttien pohjalta selvitettävissä. Diakronisessa johto-opin tarkastelussa kannan ja johdoksen suhteen tulkitseminen voidaan perustaa tietoon historiallisesta morfologiasta, jonka pohjalta tehdään rakennerajoituksia (ks. esim. Rintala 1978: 151). Johdosten varsinainen syntyhistoria jää etymologin selvitettäväksi. Synkronisesti voidaan katsoa, että kyseessä on lekseemien välinen korrelaationsuhde, jota ei ajatella suuntaisena. I-derivaatiossa substantiivi ja verbi ovat siis tällöin toistensa korrelaatteja.²

Johto-opin käsitteeseen sisältyy suuntaisuuden oletus ja siten historiallinen implikaatio: johtaminen on temporaalinen prosessi, jossa jostakin tunnetusta luodaan jotakin uutta. Lisäksi tällaisen johtamisen reunaehdot on ikään intuitiivisesti kirjattu johto-opin kuvaukseen, kun määritellään kantojen, johdosten ja johtimien muodollis-semanttisia kriteerejä. Synkronisesti suuntaisuus on ongelmallisempaa. Puhdas synkronisuus tuntuu näkökulman luonteen vuoksi (tietyin ehdoin määriteltyä syntaktista derivaatiota lukuun ottamatta)³ johto-opissa ristiriitaiselta, koska johto-oppi sisältää välttämättä kielen historiallisen aspektin mukaan ottamista ja synkroninen tarkastelu puolestaan vaatii historiastaan irrotetun kielen vaiheen suhteiden tarkastelua.

Jotta johdoksista ja kantasanoista yleensä voitaisiin puhua, on oletettava jonkinlaisia muodostussääntöjä tai muodostamisen tapoja ja malleja. Johdoksen ja kannan on siis täytettävä tiettyjä hyvämuotoisuusehtoja, esim. johtosuhteena *kaulain* > *kaulata* ei näitä ehtoja täytä. Lähtökohtana voidaan pitää sanueiden sisältämiä malleja, muodollisia ja semanttisia toisiaan seuraavia derivaatioaskeleita. Tutkimukseni kannalta lähtökohdaksi voidaan olettaa välinetarkoitteinen tunnusmerkitön substantiivi, esim. *saha*, joka ei sisällä nykykielen kannalta erottettavaa välineennimeen viittaavaa johdinta (*-in*, *-uri*, *-ja*) (historiallinen oletus). (Tunnusmerkittömyyttä ei tosin voida ehdottomasti määritellä niin suppeasti kuin edellä, koska esim. johtosuhte *potkuri* → *potkuroida* toteuttaa samaa skeemaa.) Sen primaari verbikorrelaatti on *sahata*. *Saha-sahata*-tyyppisillä pareilla on kielessä vahva malli (historiallinen oletus), joka puoltaa verbin tulkitsemista

¹ Johto-opillis-semanttisen synkronisuuden määrittelyssä tilanne on analoginen homonymian ja polysemian erottamisen kanssa leksikaalisessa semantiikassa (ks. Koski 1983: luku 1). Prototyypinen polysemia ja homonymia on yleensä (perinnäisin ehdoin) helppo osoittaa (Koski 1991: 131), joskin raja polysemian, sumeuden ja homonymian välillä on liukuva (ks. esim. Lemmens 1998: 63, ks. myös Pentti Leino 1993 ja Langacker 1999). Esimerkiksi englannin *bank*-sanon monitulkintaisuudesta ks. Verspoor (1997: 51–) ja Hartmann (1983: 7).

² Historiallisen ja synkronisen johdon erottaa Tapani Lehtinen (1979: 244–245 ja myös 1993), joka puhuu sanojen korrelaatiosta. Laakso (1990: 33–34) tekee terminologisen eron (todennäköisesti) historiallisen morfologisen kantasanan ja sitä muistuttavan, motivoivan korrelaatin välillä. Johtosuhdetta ilmaisee työssäni merkki →, korrelaatiota merkki : ja merkki >, joka viittaa myös yleisemmin vaikutussuhteeseen.

³ Johtaminen käsitetään siis usein juuri historialliseksi prosessiksi (Vesa Koivisto 1991: 9). Synkronisena prosessina voidaan Räisäsen (1988: 16) mukaan tarkastella vain produktiivista johtoa. Tällaisesta potentiaalista tarjoavat esimerkkejä innovatiiviset I-verbit (ks. liite 1).

denominaaliseksi ja näin instrumentatiiviseksi. Derivaatioaskel on sekä morfologisesti että semanttisesti mielekäs. Ydinparin ympärille muodostuvan johdosverkon (*sahata* > *sahaus* tai *sahaaminen*, *sahata* > *sahailla* > *sahailu* jne.) derivaatioaskelten selvittäminen paljastaa jonkinlaisen sekä morfologiset että semanttiset suhteet mielekkäästi järjestävän mallin. Tällaisten perusmallien jäsentymisen voi sen jälkeen ottaa muiden tutkittavien sanueiden tulkinnan perustaksi, ts. missä määrin sanueet ovat mallien kanssa analogiset sekä morfologisesti että semanttisesti. Jos tunnusmerkkisen välinetarkoitteisen substantiivin sisältävän sanueen tunnusmerkittömän substantiivijäsenen (vrt. *saha*) instrumentti-merkitys voidaan kyseenalaistaa, tätä kautta kyseenalaistuu myös verbijohdoksen instrumentatiivisuus.

Jos sanueen jäsenet ketjuuntuvat morfosemanttisesti ideaalin rypään mukaan, ei ongelmallista tai merkityksellistä ole se, missä järjestyksessä tai millä tavoin sanueen jäsenet ovat historiallisesti toisiinsa (semanttis-synkronisen johdon kaksisuuntaisuus tai epäsuuntaisuus, ks. Leech 1981: 224–225 ja Karlsson 1983b: 268). Tällöin esimerkiksi laina-alkuperää olevien sanueiden käsitteleminen ikään kuin omaperäisen derivaation tuotoksina on puollettavaa, koska sanat ovat mukautuneet kotoperäisiin taivutusparadigmoihin, jotka heijastavat tulkintasuhteita (ks. esim. Koponen 1998: luku 4.3)⁴. Käsittelen seuraavaksi edellä kuvatun lähtökohdan perusteita, tarkennuksia ja käytäntöä.

3.1.2 Denominaalisuuden ja suuntaisuuden synkroninen tulkinta

Työni lähtökohta I-derivaation synkronisessa tulkinnassa on, että periaatteessa todennettavissa on pelkkä korrelaatio ja suunnan varmuus saadaan vain historiallisesti. Denominaalisuuden synkronisessa tulkinnassa on esitelty useita oletuksia, jotka eivät kuitenkaan tarjoa pitäviä kriteerejä johtosuunnan päättämiseksi. Esittelen seuraavassa lyhyesti eri oletuksia. Sen jälkeen esittelen työssäni sovellettavan synkronisen johtosuhteen mallia.

Erityisesti englannin nomini-verbi-konversion denominaalisuuden määrittämiseksi on esitetty useita näkökulmia.⁵ Johtosuunnan määrittämisessä

⁴ Yksi synkronisen tarkastelun tapa suhtautua korrelaatioihin on se, että johdokseksi sanotaan sitä jäsentä, jossa on johdin, eikä välitetä historiallisesta suunnasta (Koski 1982: 63–64). Johto-opillista deverbaalisuutta tai denominaalisuutta ei kuitenkaan johdoksen rakenteen perusteella voida aina päätellä, ja kielen käytön kannalta sillä ei olekaan merkitystä, vain sanojen välisellä korrelaatiosuhteella (ks. Ojutkangas 1997: 361). Derivaation suunnasta ja sanojen alkuperästä riippumattomasta korrelaatioiden analogiasta tarjoavat esimerkkejä Räisäsen (1987) analysoimat supistumaverbityypin varsinaiset denominaaliset johtosuhteet, ruotsista yhdessä tai erikseen lainautuneet sanaparit sekä englannista suoraan tai ruotsin kautta lainautuneet sanaparit, joiden suhteiden erittely on hankalaa ilman etymologista lähdettä. Synkronisella tasolla denominaalisen ja deverbaalisen derivaation tulokset ja lainautuneet sanat eivät eroa toisistaan semanttiselta motivaatioltaan (mts. 492 alav. 4, ks. samoin Stekauer 1996: 127).

⁵ Kootusti keskustelusta ks. Cruse (1986: 124–136), Lipka (1990: 84–86, 138–139), Dirven (1986), Kastovsky (1992), erilaisista kuvauslähtökohdista ja -malleista englannin konversion selittämisessä ks. Plag (1999: 222–225), Stekauer (1996: 15–43), Vonen (1994: 157–159), Arto Anttila (1990) ja Kastovsky (1992: 300), nollamorfeemin synnystä englannissa ks. Kastovsky (1996: 105–110). Ongelmavyyhdien ratkaisuvaihtoehtoi-
neen, vaikuttavine tekijöineen ja erilaisine esimerkkeineen kiteyttää Cruse (1986:

konversiossa ongelmallista on se, että ei voida päätellä johdinaineksen eli lisätyn suffiksin perusteella, kumpi on kanta ja kumpi johdos⁶. Yhdeksi ratkaisuksi on tarjottu ns. ilمیمorfologia-analogiaa eli johdon suunnan tulkittamista suffiksillisten muotojen mallin mukaan (Quirk et al. 1973: 1009–1010, osin Lehrer 1990: 207–208), mikä ei kuitenkaan ole pätevä peruste (ks. Sanders 1988). Lisäksi muotoon perustuvan tulkinnan ongelmana on, että isomorfinen tunnusmerkkisyys (semanttisen ja muodollisen kompleksisuuden paralleelisuus) ei välttämättä aina päde historiallisesti (laajemmin Cruse 1986: 124–134). Esimerkiksi Laakso (1997: 278) ei usko, että morfologiset suhteet väistämättä ja poikkeuksetta heijastavat johdoksen elementtien kronologiaa (so. derivointisuuntaa) – takaperoja korrelaatiojohdon vuoksi yksinkertainen muoto ei aina välttämättä ole vanhempi kuin monimutkaisempi muoto (ks. myös Ljung 1977: 173–174 ja Bauer 1983: 229), joskin itämerensuomalaisten kielten derivaatiossa tämä näyttää olevan kaikkein todennäköisin hypoteesi.⁷ Vaikka johtamisessa semantiikka siis usein mielletään morfologisen kompleksisuuden suunnan mukaan, ei näin aina ole asia (ks. Vesa Koivisto 1991: 102). Englannin substantiivi–verbi-konversion tulkinnassa suffiksillisten parien mukaan on siis kaksinkertainen vinouma: analogia suffiksillisiin tapauksiin ei itsessään ole oikeutettu ja suffiksillisissa muodoissa johdon suunta ei välttämättä ole yksinkertaisesta kompleksimpaan.⁸

124–134; ks. myös Koski 1982 ja 1989b sekä Stekauer 1996), joka päättyy tietyin varauksin prototyyppiselitykseen. Suuntaisuuden tulkinnan kriteerit jättävät esittämättä esim. Duszak (1980: 70) ja Bauer (1983: 229). Clark ja Clark (1979: 768–769) olettavat luokittelemansa verbit historiallisesti denominaalisiksi, joskaan kriteeristöä ei selkeästi eksplikoida, osin he pohjaavat verbien valinnoissa Marchandiin (1969). Selkeä kriteeristö puuttuu myös Lehreriltä (1990: 207–208).

⁶ Yksi tapa ohittaa suuntaisuuden pohdinta on tulkita nomini ja verbi homonyymeiksi eli eri alkuperää oleviksi. Ljungin (1977) mukaan se on perusteltua vain, jos nomini–verbi-parien, esim. *a saw : to saw*, suuri määrä katsotaan sattumaksi. Yksi homonymiaoletuksen vastainen ja denominaalisuutta puoltava mahdollinen kriteeri on Ljungin (1977: 133–134) mukaan se, että nominin merkityksen muuttuminen vaikuttaa verbin merkitykseen. Tosin hän mainitsee vain yhden esimerkin, joka sekkin on arveluttava (muutoksen vaikutusyhteyksistä ks. myös Reid 1991: 106–108 ja Farrell 1998a: 110).

⁷ Laakson (1989: 54) mukaan "[k]antasanan itsenäisen olemassaolon, lekseemiyden kriteeristä kannattaneen pitää kiinni niin pitkälle kuin mahdollista". Osassa sanasuhteita kantasanan lekseemiyden vaatimuksesta joudutaan luopumaan (esim. *hyppiä*, joka morfologisesti rinnastuu denominaalisiin johdoksiin, mutta kantanominin puuttuessa korreloituu vain rinnakaisverbiinsä *hypätä*), jolloin "kantasanan morfosyntaktisiin ominaisuuksiin (sanaluokkaan) ja semantiikkaan perustuvalla luokittelulla" (mts.) putoaa pohja. Laakson (suuntaista) "lekseemiyden kriteeriä" heikentää ainakin se, että (nuoret) lainapesyeet ovat johdosmaisuukseltaan ja johtosuunniltaan heterogeenisiä, mutta paradigmoissa ja sarjoina analogiat ovat selviä (vrt. mallit ja paradigmoihin mukauttaminen). Lisäksi, jos sanasto ajatellaan emergentiksi (ks. Bybee 1999) ja hyvin monella tavalla ja tasolla verkkoutuneeksi, kantasana ei sittenkään ole kuin yhden noodin täyte, johon morfologisesti (semanttisesti motivoitu ja suuntainen säännönmukainen muotosuhde) johdos voidaan palauttaa.

⁸ Sanders (1988) katsoo englannin *a hammer : to hammer* -parien suuntaisuusselityksiä eritellessään, että pintakorrelaation tai tunnusmerkkisyys-parien analogia (*overt-analogue*) on järkeenkäypä tai luonnollisen tuntuinen, mutta voidaan osoittaa, että se ei aina päde. Vaihtoehtoisia periaatteita ovat kielen kehityksen tai kielenomaksumisen mukainen leksikkoontulojärjestys, mikä ei tosin päde (mts. 171–172), tyloginen relatiivisen merkittyyden periaate, joka on lähes mahdoton todentaa (mts. 172), ja Marchandin semanttisen riippuvuuden periaate, joka pätee vain joihinkin tapauksiin

Pelkkänä semanttisena tai sisällöllisenä kriteerinä suuntaisuuden tulkinnaassa on pidetty semanttis-pragmaattista dependenssiä, jonka mukaan merkitykseltään toisesta riippuvaa leksikaalista yksikköä pidetään myös historiallisesti siitä riippuvana eli johdettuna (ks. Dirven 1989: 199, Quirk et al. 1973: 1009–1010, Levin–Rappaport Hovav 1992: 130 alav. 5 ja Cruse 1986: 124). Usein yksikön semanttinen riippuvuus toisesta onkin riittävä peruste olettaa sen olevan myös johto-opillisesti dependentti. Sanders (1988: 173–174) kuitenkin katsoo, että vaikka semanttinen riippuvuus on vahvin denominaalisuuden kriteeri, pätee se vain prototyypisissä tapauksissa. On myös katsottu, että verbien denominaalista tulkintaa puoltaa ainakin se, että historiallinen kehityskulku esimerkiksi I-verbissä on usein ollut substantiivista verbiin (ks. Ljung 1977: 174, Leech 1981: 224) ja että myös kielenpuhujat tulkitsevat uudet verbit entisten denominaalisten mallien mukaan (ks. Ljung 1977: 174, Levin–Rappaport Hovav 1992). Synkronisessa tutkimuksessa on usein vedottu kielenpuhujien kielitajuun (joka useimmiten tarkoittaa käytännön analyysissä tutkijan omaa kielikompetenssia, ks. esim. Haipus–Pääkkönen 1980, analysoitavuudesta ks. Onikki–Rantajääskö 2001: 171–173), kun on selvitetty erilaisten johtosuhteiden muotoon ja merkitykseen perustuvia kytkentöjä. Näille oletuksille on etsitty tukea myös erilaisten testien avulla. Testit ovat osoittaneet, ehkä osittaisen tuen lisäksi, että kielitaju vaihtelee kielenkäyttäjän taustojen (murrealue, koulutus jne.) mukaan, joten intersubjektiviivinen perusta on vaikea määrittellä, ja että johtosuhteen tulkinta perustuu enemmän semanttisiin kuin muotosidonnaisiin tekijöihin (ks. Räisänen 1978, Häkkinen 1981, Kytömäki 1992: 3, ks. myös Koski 1989b: 75). Semanttisen hahmottumisen painokkuus puoltaa sitä, että ns. johtimella johtaminen on vain yksi johtotapa erilaisten analogiaan perustuvien johtotapojen rinnalla (korrelaatio-, mallisana- ja takaperojohto) (ks. Räisänen 1978; implisiit- tistemmin myös Penttilä 1963: 273 ja Länsimäki 1987, kootusti ks. Laakso 1990: 9–18).⁹

ja niissäkin prototyyppeihin (mts. 173–174; ks. myös Ljung 1977). Kastovsky (1992) vertaillen Marchandin ja toisaalta Williamsin ja Lieberin kuvausmallien eroja nostaa esiin myös niitä yhdistävän piirteen: kaikki päätyvät samaan tulokseen, epäsuhtaan morfologisten ja semanttisten rakenteiden välillä ("a discrepancy between morphological and semantic structures"). Havaintonsa pohjalta hän toteaa: "Thus it seems that the non-isomorphy between these two levels is theory-independent. It would be nice to know why." (Kastovsky 1992: 304.)

⁹ Leech (1981: 224) määrittelee derivaation toisaalta historialliseksi kausaalisuhteeksi sanojen muodostamisessa ($L_1 \rightarrow L_2$), toisaalta formaaliksi (muodollis-semanttiseksi) inkluusiosuhteeksi ($L_2 \subseteq L_1$). Historiallinen ja formaalinen suuntaisuus ovat yleensä paralleelit, koska usein yksinkertaisempi edeltää monimutkaisempaa, osa kokonaisuutta niin ajallisesti kuin käsitteellis-analyttisessä hahmotuksessa. Poikkeuksena tähän systeemiin Leech mainitsee takaperojohdon (*back-formation*) (ks. myös Kastovsky 1990: 77). Tämän vuoksi hän päätyy muotoiluun, että lingvististä kompetenssia esittävät leksikaaliset säännöt tulisi ajatella kaksisuuntaisiksi (*bi-directional*), varsinkin konversiossa (Leech 1981: 225). Lisäksi kaksisuuntaisuus on leksikaalisille säännöille vahvuus: se lisää niiden mahdollisuuksia tuottaa uusia yksiköitä. Yksinkertaisesta monimutkaisempaan on siis vain historiallisesti todennäköisempää, yleinen tendenssi (mts. 224–225). Derivaation rakenteellisen tason suuntaisuuden kieltää redundanssisääntökuvauksella operoiva Lieber (1981: 119–148), mutta kuitenkin katsoo semanttisella tasolla suuntaisuuden oletettavaksi. Ei-derivationalisen suhteen puolesta puhuu myös Green (1972: 85–87), osassa verbejä myös Kiparsky (1997).

Synkroninen semanttinen riippuvuus ja historiallinen suuntaisuus eivät kuitenkaan aina ole paralleelit (ks. Cruse 1986: 133). Esimerkiksi *pora* : *porata* -pari hahmottuu semanttiselta riippuvuudeltaan denominaaliseksi *porata* 'tehdä reikä poralla', vaikka historiallisesti suhde on epäselvä (ks. SSA, sanojen alkuperä on ruotsin parissa *borr-borra*, kirjakielessä verbi on varhempi (*porata* 1797 Rinman; ks. Jussila 1998: 201) kuin substantiivi (*pora* Euren 1860; SSA s.v. *pora*)). Semanttisen dependenttiyden kriteeri ei ole aukoton, mihin vaikuttanee kielenulkoisten seikkojen heijastuminen käsitteisiin: Stekauerin (1996: 128–129) mukaan, jotta voi *sahata* (*saw*), täytyy olla olemassa *saha* (*saw*), mutta viheltämisessä (*whistle*) ensisijainen väline on ollut ihmiselin, joten pilli (*whistle*) on de-verbaali. Esimerkiksi *hyppiä* ja *hypätä* -verbien teonlaadun selittämisessä turvaudutaan toiminnan tulokseen niin käsite- kuin kiennystasolla, joilla se on myöhempi (*hyppyä* ei voi olemassa ennen kuin se tehdään, mitä järjestystä derivaatiokin tässä tapauksessa noudattaa, ts. *hypätä* > *hyppy*).¹⁰

I-verbeissä derivaatiosuunnan oletetaan olevan substantiivista verbiin (*saha* > *sahata*, *a saw* > *to saw*). Tätä puoltaa semanttisen dependenssin kriteeri, jonka mukaan johdettu jäsen vaatii kantaansa semanttisesti määrittyäkseen (suhteista ks. myös Cruse 1986: 133).¹¹ Marchand (1969) on esittänyt myös semanttisen alan kriteerin, jonka mukaan johdos on myös kantaansa spesifimpi viittausalaltaan. Kriteerin soveltamiskelpoisuus on ahdas, koska sanojen merkitysala ja -painotukset voivat muuttua sananmuodostusprosessissa (Stekauer 1996: 129–130). Esimerkiksi aineiston I-verbeissä *junt-* on (deskriptiiviseksi oletettu) pesye, jossa semantiikan kautta voidaan tulkita *juntta* > *juntata*-suhde, samoin (deskriptiiviseksi oletettu) on *kolk-pesye* (*kolkka*, *kolkata*), mutta suunta on verbistä substantiiviin (ks. lukua 5.1). Viittausaloiltaan kuitenkin molemmat verbit ovat väljiä suhteessa tarkkarajaisempiin substantiiveihin. Ainakin suomen I-verbeille on luontaista se, että verbin viittausala voi olla laajempi kuin substantiivikanta edellyttäisi, esim. *sahaamiseksi* voi sanoa muullakin kuin *sahalla* manipuloimista (tätä ns. varjoargumenttivaihtelua käsitellen tarkemmin luvussa 6.2.3). Tällöin

¹⁰ Määritelmäinkluusioiden ja -suuntien pohdinnassa voi niin kielenkäyttäjä kuin -tutkijakin päätyä lähes mielivaltaisiin suhteisiin (vrt. *saha* 'hammaslaitainen väline jolla sahataan' < *sahata* 'katkaista hammaslaitaisella välineellä' olisi mahdollinen; "ontologisen" ja "johto-opillisen" suunnan tai primaariuden yhteen sovittamisen sekä kantasanaistamisen ongelmallisuudesta ks. myös Pajunen 2001: 177, 225). Korrelaatioparien keskinäisen suhteen eksplikoinnissa on turvauduttava käsitteiden nimitystason ulkopuolelle, muutoin jäädään kehään. Esimerkki semanttisen kriteerin tulkinnallisuudesta CD-Ps:ssa on *mela-meloa*-parin merkitysmääritelmässä: *melo* 'liikuttaa kanoottia, venettä tms. vedessä melalla', *mela* 'pitkävärtinen lapapäinen väline, jolla venettä t. kanoottia ohjataan t. melotaan'. Ajatusta semanttisen dependenttiyden kielenulkoisuus pohjasta (ks. Stekauer 1996) tukevat myös yhdyssanan alkuosana olevien juurimorfeemiin rinnastuvien elementtien kaksitulkintaisuudet (ks. seuraava alalukua).

¹¹ I-derivaation semanttis pohjaista suuntaisuustulkintaa saattaa hankaloittaa se, että joidenkin substantiivien nimitysmotivaatio riippuu itse teosta ja siten verbistä. Vaikka voimme hahmottaa artefaktisesti stereotyyppisen *vivun*, *pönkän* ja *tiirikan* sekä motivoita niiden käyttämisen niiden funktiosta (mitä kiennys sitten seuraa, *tiirikka* → *tiirikoida*), huomataan käytännössä usein, että teon suorittamiseen käytettävä tarkoite oikeastaan motivoituu teosta (ja saa siitä nimensä oikeutuksen): *vivuksi*, *pönkäksi* tai *tiirikaksi* voidaan sanoa lähes mitä tahansa *vipuamiseen*, *pönkittämiseen* ja *tiirikoimiseen* soveltuvaa esinettä (ks. esimerkkejä luvussa 4.2).

I-verbit olisi siis Marchandin kriteerin mukaan tulkittava semanttisessa mielessä perustaviksi kannoiksi substantiiveihin nähden (*saha* < *sahata*), mitä taas muut edellä mainitut suuntaisuuden kriteerit eivät puolla (englannissa samoin Stekauer 1996: 128). Tällaisia kriteereitä ei siis voi mekaanisesti soveltaa I-verbien denominaalisuuden tulkittamisessa (kritiikistä ks. Stekauer 1996: 127–133, Vonen 1994: 160, ks. myös Ljung 1977).

Johdon suuntaisuuden tulkinnassa synkronisena tukikriteerinä voi siis olla semantiikka tai muu funktionaalinen näkökohta siten, että tunnusmerkkinen on derivoitu tunnusmerkittömästä (jälkimmäisen johdin substituoidaan), tai se, että yleisempi (tai normaalikielisempi) katsotaan kannaksi, mikä on puolestaan ”hyvin epävarma kriteeri” (ks. Koski 1982: 61–63). Edellä esitetyt periaatteet ja esimerkit puoltavat olettaamaan, että myöskään semanttinen riippuvuus ei ole ehdoton kriteeri. Johdon suuntaisuutta ei voida redusoida semanttisiin suhteisiin: semanttiset skeemat eivät siis riipu derivaation suunnasta. Johtosuunnan ja semanttisen riippuvuuden suhteen poikkeava on myös takaperojohto (jota todellisissa syntysuhteissa voi olla enemmänkin kuin on ajateltu; keskustelu Jouko Koiviston kanssa 12.3.2002). Tästä on esimerkkinä CD-Ps:ssa on yleistä toimintaa kuvaileva verbi *nirhata* ’kalvaa, hangata, nyrhiä’ (paikoin puhekielessä myös *nirhata* ’tappaa’), jonka lisäksi NS:ssa on merkitys *nirhata*₂ harv. ’raapaista’ sekä harvinaiseksi luokiteltu nomini *nirha* ’viila’. Suomen sanojen alkuperä (SSA) mainitsee hakusanana verbin *nirhata* ’kalvaa, hangata, nakertaa, leikata (tylsällä veitsellä)’ ja sen osittaiset paralleeliverbit *nirhetä* ja *nirhiä* sekä johdoksen *nirhama*. Verbi katsotaan deskriptiivisuonteiseksi (vrt. *nirsiä*; *nyrhi*, *närhiä*) eikä mainintaa nominista *nirha* ole, kuten ei Jussilan (1998: 172) vanhan kirjauksen ensiesiintymien selvityksessäkään. *Nirhata*-verbin tulkittaminen denominaaliseksi ei ole siis historiallisesti perusteltua, vaan *nirha* voitaneen katsoa takaperojohdon tulokseksi, mitä puoltaa myös verbin laajempi merkitysalue substantiiviin nähden. Tässä siis yleistä toimintaa tarkoittava perusverbi antaa nimensä tarkoittelle, jota yhdessä tuon verbin ilmaisemassa tekemisessä käytetään. Tällainen suhde noudattaa produktiivista välinetarkoitteisen substantiivin ja siitä derivoitun I-verbin skeemaa. Suuntasuhteiden uudelleentulkinnassa voi olla taustalla myös se, että derivoitu muoto voi tiheän käytön myötä autonomistua ja joissain tapauksissa tulla tulkituksi jopa perusjäseneksi kanta-johdosparissa, esimerkiksi semanttisista tai kielenulkoisista syistä (ks. Bybee 1985: 74–75, 122).

3.1.3 Juurimorfeemi ja I-derivaation käsitteellinen motivaatio

Synkronisesti korreloivien lekseemien ja johto-opillisten suhteiden ytimeksi katson juurimorfeemin. Juurimorfeemi tai juuri¹² on preleksikaalinen: se on

¹² Juurimorfeemin kaltaiseen elementtiin viittanevat myös Penttilän (1963: 256) termi ”juuri” ja Rintalan (1980: 213) muotoilu ”merkitystä kannattava perusvartalo”, samoin esim. Farrell (1998a), Josefsson (1998), Kastovsky (1996), ks. osin myös Tapani Lehtinen (1979). Erilaisista juuri-, tyvi-, kanta- jne. määrittelyistä suomen johto-opin tutkimuksessa ks. Suihkonen (1994). Sanojen alkuperän selvittämisessä yhdenlaisista juuren käsitettä on käytetty ns. juurietymologioissa (ks. esim. Koponen 1998, Jarva

abstraktio, joka ei sinänsä esiinny kielessä, joskin sitä muodoltaan vastaava sanaluokkakoodaus (muodollinen ja semanttinen) saattaa esiintyä, esim. juuri *saha-* ja substantiivi *saha* (ks. Koski 1989b: 27). Juurimorfeemia voidaan pitää skeema-abstraktioina,¹³ jonka muodollis-denotatiivinen aines yhdistää sanueen jäseniä (esimerkkejä *pyör-* ks. Koski 1989b: 29, *sylke-* ks. Erkki Itkonen 1966: 226–227, ks. myös Esa Itkonen 1997a: 73–74, sekoittuneista analogioista ks. Jarva 2003). Näin on varsinkin silloin, kun sanoissa ei ole tapahtunut leksikaalisemanttista erikoiskehitystä. Prototyypisissä I-verbeissä, joissa substantiivi ja verbi ovat tiukasti kytköksissä ja sanueen primaarit johdokset, juurimorfeemin voi katsoa osoittavan jonkinlaista kokonaista mentaalirepresentaatiota. Se motivoi substantiivileksemin välinemerkityksen (instrumentti: *lusikka*) ja välineen käyttöä koodaavan verbin merkityksen (tekoprosessi: *lusikoida*) (vrt. myös tekonominalisaatio: *lusikoiminen*). Johdosten semantiikka motivoituu muodollisesti johdinmorfologiasta. Käsitteellisesti juuren ja sanueen suhde pohjaa puolestaan viereisyyteen samassa kognitiivisessa alueessa tai skeemassa, joka on samajuurisiin sanoihin liittyvä yhteinen holistinen mielle.

Juurimorfeemeista voidaan erotella sanaluokkahakuisuutta (ks. osin Onikki-Rantajääskö 2001: 45; englannissa ks. Farrell 1998a, ruotsissa ks. Josefsson 1998: 25). D-verbeissä juurimorfeemin voi ajatella olevan ensisijaisesti substantiivihakuinen varsinkin semanttis-leksikaaliselta hahmotukseltaan, toisaalta kytköksessään verbikorrelaattiin se on myös verbihakuinen.¹⁴ Juurimorfeemita-

2003; keskustelua ks. Tieteessä tapahtuu -lehden numerot 1 ja 2/2001), jotka yhdistyvät assosiativiisiin sanastorakenteisiin. Deskriptiivisen sanaston yhteydessä assosiativinen on nähdäkseni aiheellinen termi, mutta selkeiden muoto-merkitysparien motivaatioiden tarkastelussa voisi tarkemmin kai puhua analogisista rakenteista, jolloin kopiointi tapahtuu tietynlaisen rakenteellisen tai funktionaalisen samankaltaisuuden kautta. Assosiaatiota on käytetty analogian sisältävänä terminä yleisesti hahmoteoriaan pohjautuvassa morfologian käsittelyssä (ks. esim. Määttä 1994) ja esim. johto-opissa (ks. Suihkonen 1994) ja yleisestikin säännön, säännönmuokaisuuden ja sääntöpohjaisuuden vastakohtana. Assosiaatio ja analogia tulee kuitenkin erottaa analogian vaatiman (rakenteen) ymmärtämisen vuoksi (Esa Itkonen 2000, ks. myös Raimo Anttila 1977: 52). Viereisyyden ja samanlaisuuden "assosiaatiotyypistä" kootusti ks. Kauppinen (1992: 215) ja Koch (1999: 142–144).

¹³ Juurimorfeemin preleksikaalisuudessa voidaan nähdä ongelmana kognitiivisen kielitieteen kehityksessä käyttöpohjaisuuden vaatimus, ts. että abstraktioita ei sallita (ns. sisällönvaatimus; ks. Langacker 1999: 28, Onikki-Rantajääskö 2001: 40). Toisaalta juurimorfeemin voi katsoa skemaattiseksi rakenteeksi tai hahmoksi (ks. Mandelblit-Fauconnier 2000: 187 alav. 5): "[T]he root semantics is an abstraction over the semantics associated with instantiations of the root, and each instantiation is an elaboration of this schema." Skemaattiseksi voidaan myös perusmielteiltään katsoa (kognitiivisesti relevantisti) esim. suomen substantiivit *suu* tai *pää* (Koski 2002b). Tällaisesta hahmomaisuudesta I-verbien juuret eroavat kuitenkin yleensä siten, että ne osoittavat melko tarkkarajaista tekoskeemaa (vrt. *kohdun, kalan, pullon, salmen, luolan suu*), jolloin skemaattisuus on sanaluokka-koodauksen puuttumista (so. osallistuja- tai prosessihahmotusta). Ekstensionsa suhteen I-verbien substantiivihakuiset juurimorfeemit voidaan katsoa tarkkarajaisiksi, varsinkin koherenteissa derivaatioketjuissa, kuten *höylä-* (vrt. esim. *har(a)-pesye*, johon I-korrelaatio *hara* : *harata₁* 'käsitellä haralla' liittyy, ks. SSA s.v. *hara*).

¹⁴ Farrell (1998a: 103–105) katsoo englannin nominiverbien ja niitä vastaavien nominien analyysissä, että osa substantiiveista on entiteettihahmotteisia, esim. *bag*, osa prosessihahmotteisia, esim. *kiss*. Suomessa tällaista eroa koodataan usein muotokeinoin,

solla oletusarvoinen sanaluokkaluenta saattaa sen sijaan hälvetä, jopa muuttua tulkintakonneksion vaikutuksesta. Esimerkiksi kontekstiton juurimorfeemi *saha-* hahmottunee käsitteellis-semanttisesti entiteettiluenteiseksi (vrt. muodon läheisyys *saha-*substantiivin kanssa sekä muodollis-semanttinen dependenssi *saha-sahata*-suhteessa). Yhdyssanan määriteosana *saha-*elementti voi kokonaismielteessä sen sijaan hahmottaa entiteettiä, esim. *sahanpuru*, prosessia, *sahapukki*, *-jauho*, tai jäädä vaille tarkkaa tulkintaa, *sahateollisuus*, *-tavara* (esimerkkisanat ovat CD-Ps:sta). Näin esitettynä tämä on intuitiivinen ja teoreettinen oletus. Koska juurimorfeemi on preleksikaalinen, kielenkäyttäjät tulkinnevat kontekstittoman juurimorfeemin substantiivi- tai verbikategorian kautta, vaikka sille ei olisi muodollista syytä (esim. *ruuv-* : *ruuvi* : *ruuvata*). Tämä tulisi sitten jotenkin testaamalla osoittaa.

Seuraavat esimerkit havainnollistavat juurimorfeemin luentamahdollisuuksia entiteetin (osallistujan) ja prosessin korostamisen välillä: *aura-auto*; *höylähirsi*, *-penkki*, *-hirsi*, *-tavara*, *-kone*; *karstavilla*; *kirnupiimä*; *kolkkakala*, *-matikka*, *-kalastus*; *loimulohi*; *naulakone*; *onkimato*, *-vapa*; *pilkkikilpailu*; *porakaivo*, *-kone*, *-aukko*; *prässihousut*; *ruuvipenkki*; *viilapenkki*. Tyypillisesti yhdyssanan taustalla on juurimorfeemiin liittyvä kokonaismielle siten, että esim. *viilapenkin* käsitteellinen motivointi vain joko välineestä (*viila*) tai toiminnasta (*viilata*) ei ole relevanttia (eri asia on sitten yhdyssanan morfologinen hahmotus). Monihahmotteisuus voi heijastua myös sanakirjan merkitysselitteessä, esim. *poraöljy* 'poraamisessa käytettävä voitelu- ja jäähdytys-seos' (NS), jonka motivointi voi olla 'öljy, jota käytetään kun porataan' tai 'öljy, jota käytetään tehtäessä poralla reikiä'.¹⁵

Juurimorfeemin miellehahmo sekä substantiivin ja verbin periaatteellinen ero ovat pohjana sille, että verbijohdoksen ja substantiivikorrelaatin suhde voidaan nähdä perustuvaksi konseptuaaliseen vierekkäisyyteen.¹⁶ Korrelaattisubs-

substantiivin- tai verbinjohtimin (esim. *suudella* : *suudelma*, vrt. kuitenkin vartaloiltaan identtiset *tuuli* : *tuulla* -parit, joista ks. Erkki Itkonen 1966: 226–227).

¹⁵ Yhdyssanan oletettu synty voi tietenkin ohjata tulkintaa, kuten mahdollinen leksiikaalinen ellipsi sanakirja-artikkelin pohjalta, *porakone* = *porauskone* (CD-Ps), jolle analoginen on sanakirjoista puuttuva *kairahomma*: *Pakkanen on ehtinyt jäätää avannot täysin umpeen ja Unto joutuu kairahommiin. Täydet 60 senttiä pitää kairata, jotta pääsee naruja koukkimaan jään alta.* (SS 21.2.1999) Toisaalta luennat saattavat olla yhtäläiset, vaikka juureen viittaava määriteosa olisikin sanaluokaltaan koodattu, esim. *puuro on lusikkaruoka* ('puuroa syödään lusikalla ~ puuroa lusikoidaan'). Luennan sumeutta voisi tietenkin pitää oletusarvona silloin, kun juuren pesyeen jäsenet eivät hahmotu selkeästi johtosuhteiltaan, esim. *kolkka-* ja *loimu-*. Kaikkien substantiivi-verbiparien yhdyssanainen verbiluenta ei ole mahdollinen, esim. *keihäskarsinta* (vrt. *keihästää*), *kivipinta* tai *-tie* (vrt. *kivittää*), *puukkotappelu* (vrt. *puukottaa*).

¹⁶ Mielenkiintoisia työni synkronisen juurimorfeemi- ja korrelaatiomallin kannalta ovat Kastovskyn (1996: 105–110) esittämät ajatukset englannin sanaluokkia erottavasta derivaatiosta ja sen kehityskuluista. Kastovsky olettaa, että "juuriperustaisen" indoeurooppalaisen kantakielen aikana suurin osa juurista (*root*) olisi ainakin alkuperäisesti sanaluokan suhteen neutraaleja "semanttisia ytimiä". Ne voivat heilahdella nominin ja verbitulkinnan välillä ja vasta morfologiset prosessit lisäsivät niihin sanaluokan, jolloin syntyi sanaluokkaa koodaavia kantoja. Tämän pohjalta Kastovsky kuvaa primaaristen nominien ja verbin keskinäinen suhde ei ole ollut derivatiivinaalinen eikä suuntainen, vaan pelkästään korrelaatio, jonka jäseniä yhdistää yhteinen semanttis-muodollinen elementti, juuri (Kastovsky 1996: 110). Esim. Kangasmaa-Minn (1994: 39) olettaa, että suomessa sanavartalo eli elementti johon johdin liittyy, on harvoja

tantiivin ja verbijohdoksen semanttinen motivaatio ja derivointiprosessi voidaan nähdä metonymiana. Se perustuu viereisyyteen juuren vihjaaman kanonisen tekoasiantilan käsitteistyksessä eli toimintaskeemassa. Metonymian ope-
 rintialuetta kutsun käsitteelliseksi kehykseksi.¹⁷ Se on konseptuaalisen tason hahmo tai kokonaisuus, johon käsitteistäminen ja siten käsitteet ja kielen semanttiset rakenteet suhteutuvat (ks. Koch 1999). Käsitteellinen vierekkäisyys (*conceptual contiguity*; ks. Blank 1999: 173) on kehyksen ja sen elementin tai elementtien välinen salientti suhde (Koch 1999: 154).¹⁸ Oleellista kehyksessä on, että se on indusoitu yleistys kielenulkoisen tiedon pohjalta ja siten muodoltaan ja sisällöltään kulttuurisidonnainen. Stereotyyppisyys ja valikoivuus näkyy mallissa siten, että kielellisen merkin avaama asiointilan käsitteistys, joka toimii metonymisten siirtymien käsitteellisenä kehyksenä¹⁹, ei kata kaikkea tarkoitetietoa: esim. *saha-sahata*-parissa käsitteelliseen kehykseen kuuluu manuaalisesti manipuloitava (käsi)saha, ei moottorisaha tai sirkkeli, mitä vihjaa verbin mielteeseen liittyvä mielikuva edestakaisesta liikkeestä (ks. lukua 6.3).

I-verbin juuri viittaa tyypillisesti toimintaskeemaan, joka motivoituu sa-
 nukeen substantiiviin liittyvästä funktiosta tai käyttötavasta. Dirven (1999: 280) tiivistää toimintaskeeman ja samajuuristen johdosten suhteiden metonymisen koodauksen D-verbiderivaatiossa seuraavasti:

The action schema conceptually synthesizes the flow of energy from an agent to a patient via an instrument in a certain manner. In the instantiation of someone trying very patiently to catch a fish with fishhook, each of these semantic role, expect for the agent itself, can be focused upon, assume a predicate's relational function of linking

poikkeuksia lukuun ottamatta, esim. *tuule-*, *sylke-*, sanaluokaltaan morfofonologisesti merkitty (ks. myös Pajunen 2001: 50 ja siinä mainitut lähteet). Substantiivi ja verbi ovat I-verbisanueissa juuri ensimmäiset derivaatioaskeleet eli ensimmäiset sanaluokkaan sidotut ja siten käsitteistyksestään rajatut koodaukset tiettyyn käsitteelliseen alueeseen, joka I-verbeissä on siis toimintaskeema.

¹⁷ Esimerkiksi Panther ja Radden (1999: 9) katsovat käsitteellisen kehyksen (*conceptual frame*) kattokäsitteeksi ja synonyymiseksi sellaisille kognitiivisissa lingvistiikassa esiintyvillä termeillä kuin kognitiivinen alue (*domain*), idealisoitu kognitiivinen malli (ICM), skeema (*schema*), skenaario tai skripti. Työssäni noudatan yleensä tällaista karkeustasoa, joskin spesifeissä tapauksissa tarvittavat terminologiset eronteot tulen eksploikoimaan. Esim. Koch (1999) pohjaa metonymian käsitteellisiin kehyksiin, Blank (1999) käyttää kehyksen ja skenaarion (*scene, scenario*) käsitteitä synonyymisesti merkitsemään "staattista tai dynaamista mentaalirepresentaatiota elämän tyypillisistä tilanteista ja niiden tyypillisistä elementeistä" (mts. 173). Radden ja Kövecses (1999: 20) puoltavat ICM:n käyttöä metonymia-analyysissään siksi, että ICM ei sisällä pelkkää maailmantietoa ja sen käsitteistystä vaan myös kulttuurisia malleja, esim. stereotyyppiä (ks. Radden 2000: 102). Terminologisesta keskustelusta ks. esim. Clausner-Croft (1999).

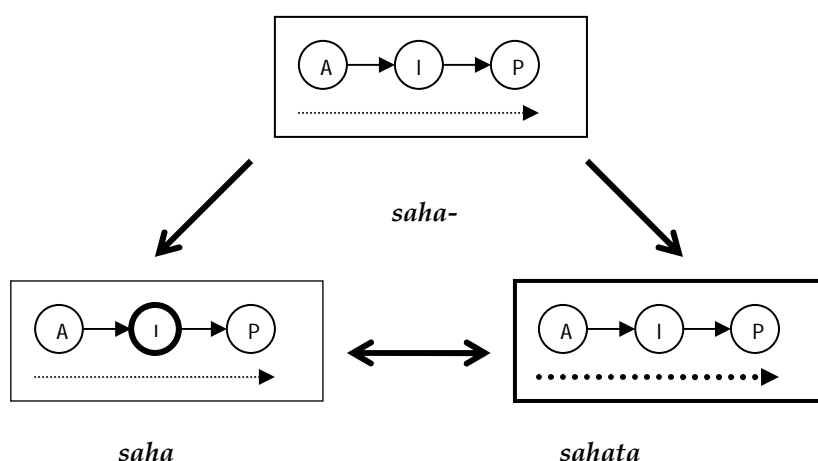
¹⁸ Viereisyydestä ja sen periaatteista tarkemmin ks. Koch (1999: 146–150) ja Blank (1999: 173–174). Metonymian muodostamista ja tulkintaa ohjaavista oletettavista kognitiivisista ja kommunikatiivisista periaatteista kootusti ks. Kövecses–Radden (1998), Radden–Kövecses (1999), osin myös Turner–Fauconnier (1998 ja 1999).

¹⁹ Eräs periaatteen muotoilu on Talmylla (1988: 165 alav. 2): "[-] we take a sentence (or other portion of discourse) to evoke in the listener a particular kind of experimental complex, here to be termed a 'cognitive representation'" ("kognitiivinen representaatio" vastaa Talmy'n mukaan suurin piirtein Fillmoren termiä *scene* ja Lakoffin termiä ICM).

the semantic roles, and in the process highlight one aspect of the action schema, but always imply the whole of it. (Dirven 1999: 280.)

Esimerkiksi *saha*-juurimorfeemi viittaa toimintaskaemaan, johon liittyy agentti (sahaaja), leikkaamistoiminta (sahata), väline (saha) ja toiminnan kohde (sahattava). Kukin juureen johto-opillisessa suhteessa oleva lekseemi viittaa saman toimintaskaeman johonkin osallistajaan, esim. *sahaaja* teon suorittajaan, ja käsitteellisesti jokainen johdos vihjaa metonymymisen laajennuksen kautta tapahtuman yhdestä elementistä koko tapahtumaan (Dirven 1999: 277). *Sahata lauta*-lausekkeessa johtoprosessi nostaa esiin yhden olennaisen elementin tapahtumasta, *saha*, ja nimeää koko tapahtuman korostamalla käytettyä instrumenttia. Välineeseen viittaavasta substantiivista motivoituvat I-verbinit toteuttavat metonymymista skeemaa INSTRUMENTTI SIIHEN LIITTYVÄN TOIMINNAN PUOLESTA (ks. Kövecses–Radden 1998). Toimintaskaemaan liittyvä spesifiointimekanismi on paralleeli juurimorfeemipohjaiselle johtokorrelaatiolle. Tätä havainnollistaa kuvio 1.

Kuviossa 1 laatikoiden väliset paksut nuolet vastaavat motivaatiota juurimorfeemista sanaluokkakoodattuihin lekseemeihin, kaksipäinen paksu nuoli substantiivin ja verbin korrelaatiota. Tummennetut komponentit vastaavat käsitteellistä ja muodollista etualaisuutta, himmeät komponentit taka-alaisuutta. Laatikot vastaavat tekoasiantilan käsitteistystä ja pisteviivanuoli niissä ajallista etenemistä (prosessi), A-, I-, ja P-pallot prototyyppisiä osallistujia ja niihin liittyviä rooleja agentti, instrumentti ja patientti ja niiden väliset nuolet manipulointia eli "energian siirtymistä". Juurimorfeemia vastaava käsitteistys on tummentamatta, koska juurimorfeemi ajatellaan tässä teoreettisesti vaille sanaluokkakoodausta. Kuvausmallin taustoja ja perusteita käsitellen tarkemmin I-verbien tulkintakehyksen esittelyn yhteydessä luvussa 4.

KUVIO 1 Substantiivi-verbisuhteen synkroninen korrelaatio ja konseptuaalinen metonymia I-verbissä.

Sanaluokkakoodaus voidaan ajatella kuvio-tausta-periaatteen mukaiseksi etu- ja taka-alaimiseksi juurimorfeemiin liittyvästä toimintaskaemasta. Substan-

tiivikorrelaatti motivoituu juurimorfeemiin liittyvän mielteen entiteettiluennasta, verbikorrelaatti prosessiluennasta. Koska juurimorfeemi on preleksikaalinen ja näin periaatteessa se ei koodaa sanaluokkaa, on siihen liittyvä toimintaskaema taka-alaistettu, skemaattinen. Välineennimen verbistyminen (*saha-* : *saha* : *sahata*) on usein johtamisen kerroksisuuden näkökulmasta ensimmäinen derivaatioaskel.²⁰

Instrumentaalisen asiointilan koodaus ei ole pelkästään välinetarkoitteisen substantiivin ja I-verbin derivaation viereisyysuhteessa, esim. *saha* - *sahata*, sillä toimintaskaemaan voidaan viitata muunkin osallistujan etualaistamisen (profiloinnin tai ikkunoinnin)²¹ kautta, esimerkiksi *sahaaja* (agentti), ja lisäksi tapahtumaan voidaan viitata myös yksikkönä, *sahaaminen* (ks. Pentti Leino 1993: 80 ja Palancar 1999). Juurimorfeemin kantavuus I-verbiin liittyvässä sanueessa kattaa siis semanttisia rooleja vastaavien osallistujien nominaalisen profiloinnin ja I-verbin koodaaman verbaalisen profiloinnin. Juurimorfeemi voi kantaa myös prototyypin derivaatioverkoston ulkopuolelle. *Onki-onkia*-tyyppinen suhde rinnastuu käsitteellisesti verbin ja sen korrelaattisubstantiivin paikallissijaiseen samapropositioiseen käyttöön, esim. *olla ongella*, jossa siis toiminnan väline edustaa toimintaa (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 18). ilmaus *käydä ongella* tai *olla ongella* vertautuu toimintaverbiin *onkia*, koska niillä on sama juurimorfeemi, ne kuuluvat samaan pesyeeseen ja merkitys on vastaava: verbi kuvaa agenttiivisena toimintana sen minkä paikallissijainen ilmaus toiminnan tilana (ks. mts. 134). Tällaisissa paikallissijaisten rakenteiden kanssa korreloituvissa verbeissä (esim. *pilkkii-olla pilkillä*) Onikin sanoin "väline [- -] antaa leimansa koko toiminnalle" (Onikki 1990: 250–252).²²

²⁰ I-verbiin liittyvässä pesyeessä vakiintunut jatkoderivaatio voi myös spesifioida tarkoitteita eri tavoin juureen liittyvän skeeman eri puolia korostaen, esim. (*säilyä* : *säilyttää* :) *säilö* : *säilöä* : *säiliö* : *säiliöidä* tai *sauma* : *saumata* : *saumuri* : *saumuroida* (ks. esimerkkejä luvussa 5.2).

²¹ Termeillä taka- ja etu-alaistuminen viitataan periaatteeseen enkä rajattuun operaatioon (vrt. kuvio-tausta-jako luvussa 1.4). Taka-alaistuminen tarkoittaa ilmauksen herättämän käsitteistyksen sellaisia osatekijöitä, joihin ilmaisussa ei viitata ja jotka jäävät taustalle, joskin ne kuuluvat ilmaukseen liittyvään käsitteeseen tai tilanteeseen. Esimerkiksi lauseessa *Puu kaadettiin eilen* passiivin implikoima tekijä on taka-alaistettu, se jää skemaattisena ilmauksen taustalle, osaksi asiointilan kehystä. Lauseessa *Pojat kaatoivat puun eilen* tekijä on etualaistettu, siihen viittaaminen nostaa sen tilannekehyksestä korosteiseksi. Samoin välinetarkoitteisen substantiivin merkitys etualaistaa välineen siihen liittyvien osatekijöiden ja toiminnan muodostamasta taustasta, välineen käyttämistä tarkoittavan verbin merkityksessä etualaistuu temporaalinen relaatio (periaatteista ks. Langacker 1987: 220–221, 1991: 331–). Osin samaan ilmiöön kuin toimintaskaemapohjainen metonymia viittaa Langackerin (esim. 1991) profilointi ja Talmy'n (2001a: luvut 4–5) kuvio-tausta-jakoon pohjautuva toimintakehyksen koodaaminen (*event-frame*). Malleja esitellessään Ungerer ja Schmid (1996: 218–231) katsovat, että tarkemmin koodaustyyppissä on kyse kausaaliketjupohjaisesta ikkunoinnista (*causal-chain windowing*) (mts. 228).

²² Juurimorfeemista motivoituminen ja semeemikohtaisuus derivaatioissa eivät ole ristiriidassa, vaan kaksi eri näkökulmaa ja tarkastelutasoa samaan systeemiin: Juurimorfeemitarkastelu korostaa johtamisen motivaatiota, morfosemanttista tasoa ja siten semantiikan väljyyttä. Semeemikohtaisuus liittyy leksikaaliseen korrelaatioon, jolloin korostuu synkroninen semanttinen motivaatio leksikossa. Juurimorfeemin skemaattisuus sekä korrelaattisubstantiivin vihjaileva funktio verbin motivaation taustalla puoltavat sitä, että verbin merkityksessä ei ole olennaisinta korrelaattisubstantiivin

Käsitteellisen metonymian mallissa hahmotus on kahtalainen: Substantiivin ja verbin käsitteellinen motivaatio voidaan ankkuroida juuren denotoimaan skeemaan, jolloin suhteita ei ajatella suuntaisesti. Denominaalisessa hahmotuksessa verbijohdoksen motivaatio ja semanttinen tyyppi haetaan parafrasoin ja kantasanan roolin kautta, jolloin voidaan puhua substantiivin ja sen tarkoitteen kautta motivoituvasta koodaamisesta. Tässä esiteltyä metonyymistä mallia sovellan työssäni myöhemmin I-verbien semanttisen motivaation kuvauksessa luvussa 3.3 sekä instrumentatiivisuuteen liittyvien semanttisten tyyppien erotelussa luvussa 4. Käsittelen tällöin myös malliin liittyviä tarkennuksia tarpeen mukaan.

3.1.4 Koonti

Denominaalisuuden synkronisen tulkinnan kannalta edellä esitelty juurimorfeemista motivoituva korrelaatio ilman suuntaa on siinä mielessä perusteltu, että se pohjaa malliin ja dynaamiseen analogiaan (toisaalta sanarypään muodostavista samakantaisista johdoksista kaikki eivät korreloi keskenään). Käsitteellinen viereisyys²³ kuvaa puolestaan juuren ja siihen liittyvien johdosten käsitteellisen motivaation. Oletuksena tietenkin on, että uudet muodosteet noudattavat entisiä malleja paitsi rakenteen myös prosessuaalisuuden suhteen. Tämähän on koko (denominaalisen) instrumentatiivisuuden ydinehto. Takape-rojohtoisen, korrelaatiosuhteessa olevan ja denominaalisen rypään vertailu osoittaa, että synkroniselta kannalta systeemi on sama, prosessi on vain edennyt toisin päin (ks. taustaa esim. Tapani Lehtinen 1979, 1993; Koski 1989b; Räisänen 1978; Stekauer 1996.)²⁴ Substantiivi A ja verbi B ovat korrelaatiossa yhtei-

referenssi, vaan tärkeää on sen (tai tarkemmin: siihen assosioituvan juuren) herättämä mielle, toimintaskema ja siihen liittyvä kehystieto. Substantiivin ja verbin metonyymisena suhteena on väline toiminnan puolesta, jolloin tilaan liittyvä tarkoite (esim. saha) on tilan (esim. laudan katkaiseminen) merkki (ks. Onikki 1997; Onikki-Rantajääskö 2001). Tällainen vihjailusuhde ja käsitteellisen viereisyyden painotusvaihtelu näkyvät I-verbien semanttisessa variaatiossa, esim. varjoargumenttinvaihtelussa, *sahata veitsellä*, sekä tulos- ja tapaorientoituneissa merkityksen laajentumisissa, *jarruttaa 'pysäyttää'*, näitä käsitellään luvuissa 6.2 ja 6.3.

²³ Käsitteellisen viereisyyden mallin kanssa osittain samantapainen on Kittayn (1987: 245–247) esitys, jonka mukaan verbi ja sen kanssa samajuuriset substantiivit (toimintaan ja osallistujiin viittaavat) pohjaavat tietyn semanttisen kentän syntagmaattisiin suhteisiin. Tällöin esimerkiksi kalastamisen semanttisen kentän skeema, jota hän kutsuu mallisyntagmaksi, on *kalastaja kalastaa kalaa (kalastimella)*. Tällainen abstraktio kuvaa perussuhteet, jossa voi olla paradigmaattista vaihtelua, esim. *kalastaja lohestaa saalista, kalastaa helmiä* jne. Kittay ei tosin korostaa derivaation näkökulmaa eikä esitä johtosuhteiden semanttisia kriteereitä tai rajoituksia.

²⁴ Substantiivin ja verbin suhde on siis aina vähintään korrelaatio, deverbaalit ja denominaaliset tulkinnat olettavat suunnan, kausaalisuhteen. Pelkässä korrelaatiosuhteessa juurimorfeemiin voitaisiin olettaa kausaalisuus, joskaan sille ei rekonstruoidun juurimorfeemin pesyeissä ole perusteita. Korrelaatio substantiivin (A) ja verbin (B) välillä voidaan tulkita kausaalisuhteeksi jompaankumpaan suuntaan ($A > B$, $B > A$), mutta varsinaisesti korrelaatio mahdollistaa kausaalisuhteen kolmannelta tekijästä eli juuresta ($C > A$, $C > B$). Viime kädessä mallin etu on juuri se, että vältytään ottamasta kantaa kausaalisuuteen, jolloin malli on vain dynaamisen systeemin osallistujien ja niiden suhteiden tai mahdollisuuksien (asynkroninen) kuvaus.

sen juuren C kautta, oli kyseessä sitten todellinen denominaalinen johtosuhde, takaperojohto, lainapesye tai monihahmotteinen ryväs. Toisaalta kaikki edellisten tapausten substantiivi-verbi-parit voidaan hahmottaa instrumentatiivisen skeeman mukaisesti: B 'tehdä A:lla' (jonka motivaationa on johto-opillinen malli A → B).

Tällä tavoin yksilö- ja yhteisötasoiset uudelleenahmotukset erilaistavat synkronista systeemiä verrattuna diakronisiin suhteisiin.²⁵ Johto-opillisesti toisistaan eroavat parit voivat siis semanttisesti ja kielen käytön tasolla käyttäytyä tai hahmottua samantapaisesti, ja takaperoinen johto voidaan päätellä malleista siinä missä muotoa lisääväkin johto, esim. *kuivata* – *kuivuri*, *taltata* > **talttari*, **mou(k)ata* < *moukari*.²⁶ Johto-opilliset takaperosuhteet ovat evidenssiä substantiivin ja verbin relaatiosta ja sen suunnattomuudesta silloin, kun malli on tarpeeksi selvä (analogian ja taajuuden yhteydestä ks. Määttä 1994: 144).

I-verbien tarkastelussa päädytään perheyhtäläisten suhdetyyppien joukkoon: muodon ja merkityksen yhteenliittymisen koherenttia ydintä edustaa kanoninen johtosuhde (*lapio* > *lapioida*), jossa morfologia ja semantiikka tukevat toisiaan, yhtenä ääripäänä toisaalla ovat lainaperäiset assosiaatiot (*vaskooli-vaskata*) ja toisaalla pelkkä synkronis-semanttinen mielletason suhde (*sukset* < > *hiihtää*) (ks. osin Kastovsky 1990). Työni tarkastelussa painottuvat ns. hyvämuotoisen johto-opillisuuden ehdot täyttävät tapaukset, esimerkiksi *porata*, *meloaa*, *ankkuroida*, vaikka – juurimorfeemin nojalla – sellaiset verbit kuin *separoida* (*separaattori*), *teleskopoida* (*teleskooppi*) tai *vaskata* (*vaskooli*) osin motivoitunevat semanttisesti rinnakkaissubstantiivista. Näin johto-opillinen näkökulma pysyy työssä ensisijaisena. I-verbien johtosuhteiden jakoa karkeasti neljään ryhmään niiden historiallisen taustan ja substantiivi-verbi-suhteen perusteella esittelen luvussa 6.1. Kaikkiaan, ”kannan” ja ”johtimen” selkeä segmentaatio on vain

²⁵ Johdoksen kantasanaistaminen eroaa siis semanttisen ja morfologisen johdon mukaisissa tulkinnoissa siinä, arvioidaanko kanta juuren sanaluokasta vai viimeisestä derivaatiovaiheesta (ks. Pajunen 2001: 177). Synkronisessa ja semanttisessa tarkastelussa ei ole perusteltua erottaa johtoa selittämään jonkin muodon johdinelementtiä, jos samassa kielimuodossa ei ole elementin sisältävää johdosta, esim. *kenkiä*-verbin oletaminen *kengittää*-verbin *-i*-elementtiä selittämään (periaatteesta ks. Koski 1989b: 42). Synkronisuuden tulkinta on sitten oma rajavetonsa. Verbi *saapastaa* hahmottuu morfologisesta näkökulmasta NS:n perusteella deverbaaliksi (< *saapastaa* 'kävellä, astella, tallustaa'). CD-*Ps* ei tunne *saapastaa*-verbiä, joka tuntuukin nykykäytössä vieraalle (Google-hakukoneen hauissa verbille löytyi vain muutamia esiintymiä Internet-aineistoissa). Tällainen kehitys siis puoltanee *saapastella*-verbin semanttista ja nykykielitajuista tulkintaa denominaaliseksi (< *saapas*). Samoin verbi *peitellä* voidaan tulkita joko deverbaalin skeeman mukaan *peittää* > *peitellä* (vrt. *keittää* > *keitellä* (> *keite*)) tai denominaalisen skeeman mukaan *peite* > *peitellä* (vrt. *vene* > *veneillä* (< **venetä* tms.)), esim. *Äiti peitteli lapsen ja sammutti sitten valot*. Korrelaatiojohdon kuvauksesta kootusti ks. Laakso (1990: 17–18). Lisäksi kantasanaistaminen mekaanisesti yhden mallin mukaan, esim. substantiivista verbi, ei välttämättä vie vastaavuussuhteeseen historiallisen johto-suhteen kanssa, vrt. esim. Vhaelin (1733 Kieliopissaan) taipumus etymologioita kanta kaikille johdoksille, esim. *samoan* (< *samo*), *remoan* (< *remo*) (ks. Kytömäki 1992: 20).

²⁶ Vrt. esim. *ammatti* > *ammattaa* (Juva), *kasvattaa* : *kasvatti*, *elättää* : *elätti* -mallin mukaan (ks. Hakulinen 1979: 304). Samoin *kassari* ~ *kassara* : *kassaroida* -parin johto-opilliseen korrelaatio-suhteeseen nähden takaperoiselta vaikuttaa (esim. Pohjois-Hämeessä tavattava) verbi *kassata* 'hakata lehdeksiä kassaralla, kassaroida, vesoa' (ks. Vesa Jarvan väitöskirjan aineisto).

yksi näkökulma johdoksen käsitteeseen. Tärkeää on myös johdoksen kokonaisrakenne (ks. Räisänen 1979: 177) sekä johdoksen ja johdostyyppin perheyhtäläisten suhteiden hahmottuminen (ks. Laakso 1990: 11).

3.2 I-verbien merkityksen muodostuminen ja sen kuvaus

Käyttöpohjaisen morfologian oletuksena on, että morfeemit abstrahoidaan tai johdetaan ilmauksista, yksittäisistä käyttöyhteyksistään. Johdosten merkityksen ja rakenteen analyysi etenee kokonaisuudesta osiin, jolloin tärkeää on johdoksen kokonaisrakenne (ks. Langacker 1999: 132; ks. myös Määttä 1994: 163, segmentoinnissa ks. Räisänen 1988: 20–21, johdinten lohkosyntyisyydessä Räisänen 1979, slangisanoissa Nahkola 1999: 217). Näkökulma ottaa siis huomioon sen, että morfologiset prosessit eivät ole puhtaan kompositionaalisia (ks. Pajunen 2001: 47). Merkityksen tasolla kompositionaalisuus liittyy kysymykseen, kuinka kompleksin ilmauksen merkitys ja ilmauksen osien merkitys suhteutuvat toisiinsa. Kielen kuvaus joutuu turvautumaan jonkinlaiseen dekompositioon perustuvaan menetelmään, vaikkakaan analyysin ja kuvauksen kohde eli kieli muodon ja merkityksen liittona on jossain määrin ei-kompositioitavissa (ks. Kövecses 1993; laajemmin ks. Määttä et al. 2000).²⁷

Työssäni johdosten rakenteeseen ja semantiikkaan sovellan ns. löyhän kompositionaalisuuden ja holismin ideaa (ks. Langacker 1997: 248, Onikki-Rantajääskö 2001: 28).²⁸ Sen mukaisesti kompleksin ilmauksen merkitys ei mää-

²⁷ Kompositionaalisuuden idea on muotoiltu periaatteeksi seuraavasti (Partee 1993: 10): "The meaning of an expression is a function of the meanings of its parts and of the way they are syntactically combined." Erilaisista kannoista ja keskustelusta ks. esim. Stenius (1976), Johnson-Laird (1983: 168–169), Geeraerts (1992: 262), Pustejovsky (1995: 59–), Lyons (1995: 108), Davis (1996), Jackendoff (1990) ja Langacker (1987: luku 12), Van der Leek (2000), Blutner (1998), Kelomäki (1997: 121), kootusti esim. Coulson (2000). Generatiivisen semantiikan sovelluksissa kompositioperiaatetta ei aina sovelleta yksioikoisesti, niin kuin esim. lakoffilainen kritiikki pyrkii usein oletamaan. Esim. leksikaalis-konseptuaalisen rakenteen (LCS) analyysissa Marantz (1985: 168 alav. 1) korostaa, että dekompositio ei "tyhjennä" (*exhaust*) verbin merkityksen deskriptiota, vaan useillakin verbeillä saattaa olla identtiset kompositionaaliset kuvaukset (*primitive predicate*). Pois kompositionaalisuudesta on pyritty esim. erilaisten hahmo- ja skeemakuvausten avulla, kuten esim. Lakoff (1987), jonka sovelta- ma menetelmä voidaan tosin Wildgenin (1994: 34) mukaan osoittaa, ainakin osittain, palautuvaksi kompositioajatukseen.

²⁸ Merkityksen hajautuminen ja perustuminen kokonaišhahmoon on tuttua myös muilta kielen osa-alueilta (ks. esim. Onikki-Rantajääskö 2001: 29), ks. myös Orpana (1992: 125–126), joka kutsuu osistaan selittymättömiä kokonaisuuksia jäykistymiksi. Langacker (1997: 248) muotoilee kognitiivisen kieliopin kompositionaalisuusoletuksen seuraavasti: "The role of [- -] compositional principles is [- -] not to predict or constitute an expression's meaning but merely to suggest, evoke, and partially constrain it." (ks. myös Goldberg 1995: 16). Langackerin (1999: 12–14) mukaan ilmaus on symbolisesti kompleksinen siinä määrin kuin se voidaan hajottaa pienempiin symbolisiin elementteihin (komponenttirakenne). I-verbijohdos on symboliselta kompleksisuudeltaan minimaalinen ja kompositionaalisuudeltaan osittainen: sen kompositiorakenteen (johdos) suhde komponenttirakenteeseensa (kanta ja johdin) on vihjaileva siten, että usein kompositio on komponenttejaan spesifimpi tai muuten eroaa niiden säännöllisestä kompositio-

räydy kokonaan säännöllisten yhdistyssääntöjen avulla, joilla ilmaus on johdettu leksikaalisten komponenttielementtien merkityksistä. Kompleksin ilmauksen, kuten johdoksen, kokonaisrakenteeseen nähden osien funktio on taas vihaileva. Kokonaisuus toisin sanoen motivoituu osistaan, jotka puolestaan saavat merkityksensä yhteydessä muodostamaansa kokonaisuuteen. Oleellista I-johdosten analyysissä on, millaisia semanttisia suhteita johdoksessa syntyy (lauseen merkityksen erittelyssä ks. Orpana 1992: 125–126). Lisäksi verbisemantiikka on katsottu oletusarvoisesti joustavaksi ja verbien käyttö moni-ilmeiseksi, ja lekseemit vakiintuneina symbolisina yksikköinä ovat saattaneet eriytyä käytön myötä johto-opillisesta motivaatiostaan.

3.2.1 Johtimen merkitys ja funktio yleisverbistimenä

Funktionaalisesti leimautuneilla johtimilla derivoidut D-verbit saavat merkityksensä ja merkityksen tulkinnan kannan semantiikasta, maailmantiedosta ja kontekstista sekä johdoksen käyttöyhteydestä (ks. Kytömäki 1991, 1992; Laakso 1997; ks. myös Kasik 1999: 269, paralleelista konversiossa ks. Gibbs 1999: 65, Dirven 1988; ks. osin myös Mayo et al. 1995 ja Clark–Clark 1979). Johdossysteemin näkökulmasta johdoksen merkityksen ranka muodostuu vuorovaikutuksesta, joka vallitsee kannan merkityksen ja samajohtimisten mahdollisten johdosten semanttisen rakenteen välillä (ks. Plag 1999: 122). D-verbin muodostinrakennetulkinta on tässä mielessä paralleeli yhdyssanoista esitetyn kanssa (ks. Seppänen 1981, Ryder 1994, Sweetser 1999). Yksikön vakiintuneisuus (aiemmat käytöt) rajaa ja ohjaa sen käyttömahdollisuuksia (uudet käytöt).

Juuren tai substantiivin verbiksi koodaavasta morfologisesta elementistä käytän rinnan termejä *verbistin* (*verbistää*) ja *verbinnin* (*verbintää*).²⁹ Verbistimen tehtävänä on koodata sanaluokka ja mukauttaa elementti (juuri tai vartalo) taiputusluokkaan (ks. esim. Laakso 1997, Josefsson 1998: 45–46). Samalla se koodaa käsitteistystä ja näkökulmaa tilanteeseen ja mukauttaa johdoksen muodollis-semanttiseen sarjaan.³⁰ Tämän vuoksi työssäni ei ole tarvetta sellaisille muotoiluille, että johdin *-tta-* on verbissä *puukottaa* merkitykseltään instrumen-

naalisesta arvosta (Langacker 1999: 12–14, 153, 127). I-verbin kompositiorakennetta vastaa työssäni rakenneskeema (ks. Tuggy 1988: 591).

²⁹ Kytömäki (1992) käyttää termiä (*yleis*)*verbistin* (englanniksi *verbalizer*, esim. Laakso 1997). Muotoilu *verbintää*, jonka esim. Kasik (1989: 88) kerran mainitsee, lienee derivaatioparadigman kannalta puollettavampi muoto (muodollis-semanttinen koherenttius malleihin nähden).

³⁰ Vrt. generatiivisesta kieliopista saatu *Right Hand Rule* -idea, jossa pää (*head*) on aina sanan viimeinen elementti ja esimerkiksi derivaatiossa viimeinen affiksi päättää koko sanan syntaktisen kategorian (Williamsin 1981 pohjalta Mäkisalo 2000: 80). Mayo et al. (1995: 903) luonnehdinta tarkoittanee samaa: “[D]erivations [- -] that are semantically empty, in the sense that they appear to leave the lexical meaning of the base untouched, although either instantiation or generalization of a concept is often involved.” Vaikkakin osa verbinjohtimista on selvästi semanttisesti ja kannoiltaan rajallisia, esim. *-ne-* (ks. Laakso 1990 ja 1997), voi I-verbin johtimena olla vain yleisverbistin tai vähintään kausatiivisuus-piirteiden sisältävä johdin. Taustalla on Laakson (1997: 300 alaviite 20) näkemys, jonka mukaan kausatiivisuus tai resultatiivisuus voitaneen olettaa verbien inherentiksi piirteeksi, jolloin translatiivisuus ja esim. refleksiivi ovat erikoistapauksia (intransitiivisuuden primaarisuudesta ks. Talmy 2000a: luku 8).

tatiivinen.³¹ Ero johdoksen merkityksen ja kontekstin välillä on periaatteellisesti pieni, koska sanan käyttökonteksti voi liittyä osaksi sanan merkitystä (Ryder 1994: 87) tai käyttöyhteys jättää jälkensä sanan historiaan (ks. esim. Nieminen 1998). Johto-opin semantiikassa tämä näkyy juuri johdosten leksikaalistumisen ja idiomatistumisen jatkumoluonteisuudessa, vakiintuneina käyttötapoina ja -yhteyksinä. Lisäksi, kuten Sweetser (1999) korostaa, merkin tulkinta ei ole koskaan kontekstista vapaata (ks. myös Fillmore 1982 ja Langacker 1987: 147, 154)³². Neutraalit kontekstitkin ovat vain yhtäpitäviä oletusarvoisten ja prototyypisten käsiterakenteiden kanssa. Näin myös I-verbeissä: jos sanomme että *puukottaa*-verbin merkitys on 'lyödä jotakuta puukolla', kyse on oletusarvosta. Tällöin prototyypisimmistä merkityssuhteesta tulee lähes normi. Mitä epätaivannomaisempi merkityssuhde on, sitä korostuneempi on kontekstin ja tietoisten strategioiden osuus merkityksen rakentamisessa (ks. Ryder 1994, Mäkisalo 2000: 90 ja siinä mainitut lähteet).³³

I-verbien derivaatiossa oma osuutensa lankeaa niin kielelliselle kuin ei-kielelliselle kontekstille sekä malleille. Johdokseen liittyvästä taustatiedosta voidaan erottaa kielellinen konteksti, joka on konkreettinen tekstiyhteys (koteksti) eli esiintymän sana-, lause- ja tekstiympäristö, sekä laajempi tilannekonteksti, josta voidaan erottaa välitön konteksti (tilanne) ja kulttuurinen taustatieto (ks.

³¹ Jos denominaalinen suffiksaatio on konversion morfotaktinen vastine, ei johtimille ole mielekästä etsiä primaaria merkitystä (Laakso 1997: 271–272, ks. myös Kytömäki 1990: 50 ja 1992: 279 sekä Laakso 1990: 10). Lisäksi, kun oletamme Ravilan tapaan todennäköiseksi sen, "että suffiksillisten muotojen merkitys ei alkuaan olekaan riippunut niinkään paljon suffiksien omasta merkityksestä kuin niistä konneksioista, joiden määräysosana ne ovat olleet" (Ravila 1961: 79), ei verbistimen kaikkia käyttäjiä yhdistävää merkitystä liene helppoa tai mielekästään hakea (ks. *-llinen*-johtimesta samoin Hakanen 1973: 100). I-verbien merkitys on ennemminkin holistinen kuin komputoitava. Verbijohdos on siten oletuksellisesti "funktionaalinen kokonaisuus" (ks. Määttä 1994: 83).

³² Langacker (1987: 147, 154) lähtee siitä, että kaikki kielelliset yksiköt ovat jossain määrin riippuvaisia kontekstista. Semanttisen yksikön taustalla olevaa kontekstia hän kutsuu alueeksi (*domain*), jonka yleinen määritelmä on kuitenkin laaja (ks. Langacker 1991: 547). Sen yksittäisiä käyttötapoja ja yhteyksiä voidaan listata, mutta holistinen, esim. tietyn käsitteen alueet yhdistävä kuvaus on vaikea. Vaarana on esimerkiksi, että jäädään erottelemaan pieniä kontekstuaalisia nyansseja (Leino–Onikki 1992: 42). Lisäksi (ensyklopedisen merkitysnäkemyksen mukaisesti) kielellinen merkitys ja maailmantieto on vaikea erottaa toisistaan (ks. esim. Onikki–Rantajääskö 2001: 27 ja Pentti Leino 1993: 48). Leksikaalisen kuvauksen yhteydessä Geeraerts et al. (1994: 13) sisällyttävät kontekstuaaliseen variaatioon puhujaan ja puhetilanteeseen liittyvät variaabelit: alueellisen, kulttuurisen tai laajemman sosiaalisen (tai sosiolingvistisen) variaation. Eräs yritys kuvata systemaattisesti taustatietoa on kehyssemantiikkaa soveltava FrameNet-projekti (ks. International Journal of Lexicography 16 (3), 2003 ja sivustoa www.icsi.berkeley.edu/~framenet/).

³³ Langackerin (1987: 157–158) mukaan ilmauksen kontekstuaalinen merkitys on usein emergentti siten, että sitä ei voida täysin komputoida tai ennustaa yksin leksikaalisen yksikön tai sen esiintymiskontekstin pohjalta. Tällainen näkemys vaatinee vuorovaiikutteisuuden oletusta ilmausten ja niiden käyttöjen välillä, ts. ilmauksen osin sanktioima kontekstuaalinen käyttö vaikuttaa ilmauksen sanktiointirajoihin, jotka taas suuntaavat ilmauksen käyttöä jne. Ajatus on paralleeli merkityksen joustavuuden ja muuttumisen kuvauksille (ks. Pentti Leino 1993; Huumo 1997a: 76) sekä kieliopillisuuden kuvauksille (Esa Itkonen 1998; Lehtinen–Laitinen 1997) ja yleiselle merkin käytön luonnehdinnalle (Nieminen 1998).

Werth 1999: 78–79, ks. myös Frawley 1992: 36–44, Kittay 1987: 55–58, Saeed 1997: 181–186 ja Nikanne 1990: 21). Laajasti ymmärrettynä (ks. Grandy 1992: 110) kontekstiin voi sisältyä mikä tahansa sellainen tekijä, joka rikastaa diskursiin osallistujien jaettuja oletuksia.

I-verbin tulkinnan taustalle oletan semanttisen kehyksen, johon sisältyy tieto toiminnan tyypillisistä osallistujista, seurauksista ja ennakkoehdoista sekä kulloinenkin stereotyyppinen maailmantieto, esim. millaisia tarvekalut ovat, mitä niillä tehdään ja miksi. Lisäksi otan huomioon tilannekehyksen, joka viittaa I-verbin yksittäiseen käyttö- ja tekstiyhteyteen ja tilanteen oletettuihin vuorovaikutussuhteisiin. Käytän konteksti-termiä geneerisesti ja rajaan I-verbeihin liittyvää kulloistakin kontekstia käsittelykohtaisesti.³⁴ I-verbien tulkintaa semanttisessa kehyksessä tarkastelen varsinkin merkityksen rajoittuneisuuden kannalta luvussa 6.4.

Tulkintakehys työssäni on melko staattinen ja leksikaalisesti painottunut.³⁵ Käyttöyhteys kertoo, mistä semanttisesta kehyksestä (tai kognitiivisesta alueesta, ks. Langacker 1987: 150 alav. 4) on kyse. Se taas suuntaa verbin luentaa. Luennaksi voi rajautua verbin joustavan merkityksen jokin puoli konstruktion mukaan tai sitten valikoitua yksi verbilekseemin semeemi. Esimerkiksi osallistujaentiteettien luonne ohjaa *haravoida* ja *hiillostaa* verbien tulkinnan instrumentatiiviseksi (*Lipponen haravoi pihassa lehtiä ja hiillosti makkarointa*) tai metaforiseksi (*Lipponen haravoi valtaosan äänistä ja hiillosti vastaehdokkaita kysymyksillä*) (periaatteesta ks. osin myös Viberg 1999). Joihinkin verbeihin liittyvä semanttinen kehys on vakiintunut siten, että stereotyyppiseen tilanneluentaan riittävät vähät tulkintaelementit. Seuraavan I-verbin sisältävän sanonnan teho perustuu siihen, että henkilötarkoitteinen objekti laukaisee *naarata*-verbin semanttiseen kehykseen liittyvän implikaation, että henkilön on hukkunut: *Viimeksi oli näin hauskaa kun anoppia naarattiin*.

Verbistinderivaation luontainen piirre on laaja tai joustava semantiikka, missä myös voidaan nähdä paralleeli yhdyssanoihin (Laakso 1997: 272). Jos johdos on leksikoitunut eli sillä on yksikön asema, on sen viittaama asiointi(n)

³⁴ Clark ja Clark (1979) kutsuvat kontekstuaaleiksi (*contextuals*) uusia englannin nominiverbejä. He liittävät kontekstuaalin käsitteeseen kontekstiriippuvuuden, denotaatiivisen tai indeksiaalisen merkityksen puuttumiseen (ks. esim. Lieko 1998: 563). Käytännössä kontekstuaalit viittaavat mielestäni samaan kuin spontaani uudismuodoste tai innovatiivi. Kyse on vain uuden (kompleksin) sanan vakiintumattomuudesta ennen leksikoitumista ja leksikaalistumista. Osa liitteen 1 innovatiivisista verbeistä edustaa tällaisia käytöltään vakiintumattomia, mutta I-skeeman mukaisia johdoksia. Clarkin ja Clarkin kontekstuaali-käsitteen kritiikistä ks. Aronoff (1980) ja osin myös Stekauer (1996).

³⁵ Esimerkin laajemmasta tulkintakehyksestä tarjoavat Clark–Clark (1979; ks. myös Wierzbicka 1996, Kelly 1998; nominikompositumien osalta ks. Ryder 1994), jotka postuloivat kontekstirenkaiston ja yhteistyön periaatteiston ilmauksen tulkintaprosessin käyttöön. Esim. Dirven (1986 ja 1988) kritisoi Clarkin ja Clarkin (1979) Gricen yhteistyön periaatteeseen pohjaavaa tulkintaa siitä, että se ensisijaistaa pragmatiikan kielen rakenneperiaatteiden edelle verbimuodon valinnassa analyttisen ilmauksen sijaan (ks. lukuja 5.3 ja 6.4). Lisäksi Clarkin ja Clarkin tulkintamalli jättää kuvaamatta merkityksen spesifin tason ja vakiintumisen. Tämä on taas työssäni fokuksessa, kun tarkasteltavana on verbien motivaatio käsitteellisestä kontekstista sekä kielen käytöstä ja semanttisesta kehyksestä muokkautuva leksikoitunut merkitys- ja käyttöhaarukka.

käsitteistys) salientti tai vakiintunut, koska kielentäminen omaksi lekseemikseen vihjaa käsitteellistyneen olennaisuutta (Langacker 1987, Kytömäki 1993). Käsitteistyneen oleellisuus vaikuttaa johdoksen mekaniikassa muihinkin suuntiin. Ensinnäkin se vaikuttaa helpottavasti siihen, kuinka johdot tulkitaan (nimeämisarvoisuus, ks. Esa Itkonen 1983: 192): oletusarvo tai prototyyppi on helppo päätellä (joskin tulkinta yleensä tarvitsee kehyksen). Toisekseen teon olennaisuus ja frekventtiys vaikuttaa siihen, mitä johdoksia tuotetaan ja mitkä uudismuodostet konventionaalistuvat.

3.2.2 Instrumentatiivien parafrasikuvaus

D-verbejä on totuttu kuvaamaan parafrasien avulla. Parafrasi sisältää johdoksen kannaksi tai korrelaatiksi katsotun substantiivin sekä jonkinlaisen abstraktiverbin. Näiden yhdistelmän tulisi olla jotakuinkin synonyyminen merkitykseltään kuvattavan verbijohdoksen kanssa, esimerkiksi *naulata* 'kiinnittää naulalla'.³⁶ Parafrasiin voidaan suhtautua joko metakielisenä kuvausvälineenä tai kielen varsinaisena elementtinä, johdoksen vastineena tekstilauseen tasolla.³⁷ Jälkimmäinen näkökulma – verbijohdoksen ja sen parafrasi(e)n vastaavuus kielen käytössä – on monisyinen kysymys eikä ole tässä korostettu (ks. lukua 6.4).

Parafrasien välineelliseen rooliin (ks. Clark ja Clark 1979: 769, Vesa Koivisto 1991: 25) liittyy rajoituksia. Metakielinen parafrasi on aina yleistys ja siten pakostakin pelkistävä, jolloin siihen liittyy tulkinnanvaraisuutta (ks. tarkemmin Onikki-Rantajääskö 2001: 72). Tässä mielessä parafrasimenetelmä on katsottava intuitiota tukevaksi kuvauskeinoksi, jota ei voida pitää tyhjentävänä suhteessa verbin johdossuhteisiin ja semantiikkaan. Parafraseiksi purkamisessa ja metakielellä operoinnissa on muistettava se, että kyseessä on verbin johtopillisen-semanttisen komposition tai motivaation kuvaus, ei johtoprosessin selitys. Tyypilliset tapaukset ovat selviä, ts. *sahata* 'leikata tai katkaista sahalla' tai *pullottaa* 'laittaa pulloon'. Useinkaan yhden verbijohdoksen varioivia käyttöjä ei

³⁶ Ns. parafrasimenetelmää johdosten kuvaukseen käyttää systemaattisesti Kytömäki (1977: 36), jonka mukaan "[j]ohdokselle on voitava konstruoida useampisanainen parafrasi, jonka merkitys on sama kuin johdosverbin ja joka sisältää johdoksen kantanimin" (mts. 36). Samantyyppiseen perusajatukseen perustuvat useimmat aiemmatkin D-verbien kuvaukset, esim. Cannelin (1930) ja Penttilä (1963), sekä esim. Rintalan (1980: 214) adjektiivijohdosten kuvaus. Toisaalta parafrasimenetelmän syntaktis-semanttista kriteeristöä voi verrata esim. Marchandin yleiseen syntaktis-kompositionaaliseen sanojen kuvaamiseen (ks. Lipka 1990).

³⁷ Parafrasien metakielen ongelmista esimerkin antaa Plag (1999: 132), jonka mukaan eronteko 'make X' ja 'make into X' deadjektiivisten kausatiivien ja denominaalisten resultatiiviverbien kohdalla ei perustu konseptuaaliseen eroon, vaan (väärin)tulkintaan, jossa parafrasit ajatellaan merkityksen suoriksi representaatioiksi. Leksikaalis-konseptuaalisen rakenteen kuvauksessa kausatiivi ja resultatiivi kuuluvat samaan kategoriaan. Carlsonin (1993: 77) mukaan parafrasimenetelmä merkityksen kuvauksessa on paljastavampi silloin, kun saman- tai toisenkielisellä parafrasilla kuvattavan sanan parafrasikin analysoidaan. Ero metakielen ja sen kuvauskohteen välillä on olennainen (esim. roolit, komponentit, parafrasit), ks. esim. Jämsä (1986: 57), jolla "[semanttisia] komponentteja vastaavat kielelliset ilmaukset ovat komponenttien kielellisiä kuvauksia eivätkä itse komponentteja".

voi kattavasti kuvata yhdellä parafrasilla tai sitten parafrasi on liian yleinen (*harjata* 'käsitellä harjalla' CD-Ps:ssa) (troponymiasuhteissa ks. Miller–Fellbaum 1992: 216–217). Toisaalta vaihtoehtoisia parafraseja voi olla useita tai sopivaa parafrasia on vaikea muotoilla.³⁸ Parafrasi voi siten olla johdoksen yksittäistä käyttöä kuvaava spesifi vastine tai niiden pohjalta redusoitu kontekstittoman verbin stereotyyppistä käyttöä vastaava yleistys. Sanakirjan merkityksenselitteet, joita työssäni usein käytän analyysin lähtökohtana ja merkitysten eksplikoinnissa, käyttävät oikeastaan sekä käyttösynonymiaa että metakieltä kuvauksissaan (johdosten läpinäkyvyyden ja merkitysselitteen muodon vaihtelun suhteesta NS:ssa ks. Kytömäki 1993: 13). Parafrasien vaihtelua yhdenkin verbin käyttömerkityksen kuvauksessa voi pitää oletusarvoisena verbien kontekstuaalisen mukautumisen vuoksi (esimerkiksi substantiiveihin verrattuna, ks. Gentner 1981: 165–166).

Toisaalta johdokselta ja parafrasilta (analyyttinen ilmaus) ei vaadita tai oleteta täyttä synonyymisyyttä. Niiden eron voi olettaa muodon ja sisällön ikonisuuden periaatteen pohjalta, jonka mukaisesti johdos on käsitteellisesti parafrasia³⁹ tiiviimpi, koska siinä muodot ovat fuusioituneet: "the greater semantic cohesion of concept is reflected in a higher degree of fusion in their corresponding expression units" (Bybee 1985: 25).⁴⁰ I-verbi ja jokin parafrasirakenne eivät ole täydellisesti ekvivalentteja vaan ennemminkin ne voidaan katsoa lähisyronyymeiksi.⁴¹ Lähisyronyymisyys tarkoittaa käytännössä sitä, että

³⁸ Esimerkiksi transformationaalisessa yhdyssanojen tulkinnassa (esim. Levinillä 1978) ongelmallista on, mihin parafrasiin yhdyssana korreloi (ks. Ryder 1994: 28).

³⁹ Longracen (1983: 115) erottamista seitsemästä parafrasityypistä tässä käsiteltävä parafrasityyppi vastaa ekvivalenssiparafrasia (*equivalence paraphrase*), joka vastaa informaatioisällöltään toista ilmaisu. Longrace (1983: 114) nostaa myös esiin absoluuttisen synonyymian mahdottomuuden: "It can be argued, that in the most profound structure, in the rock bottom semantics of languages, paraphrase does not exist, everything is said but once, and that saying the same thing more than once is essentially a surface structure phenomena." Siro (1996: 144) erottaa synonyymia ja parafrasi -termit siten, että synonyymia on "lähinnä samamerkityksisyyttä lausekkeen tasolla ja parafrasi lauseen tasolla".

⁴⁰ Ikonisuudessa muodon tiiviys on käsitteellistä tiiviyyttä, osien kiinteys niiden käsitteellistä kiinteyttä (ks. Haiman 1985, Bybee 1985, Goldberg 1995). Samoin jokainen vaihtelu muodossa on semanttisesti motivoitu ja siten parafrasien ja verbin synonyymisyys ei voi olla absoluuttista (ks. Lemmens 1998: 21–; Goldberg 1995: 67). Jos johdoksella ja parafrasilla ei ole eroa, käyttötilanteessa sitä ruvetaan hakemaan (ks. Clark 1993: 69–73, Kelly 1998, Verspoor 1997: 6). Laajemmin analyyttisen ilmauksen ja verbijohdoksen vastaavuuden pohdinta liittyy yleiseen keskusteluun synonyymian mahdollisuudesta (ks. esim. Cruse 1986: 268–269, Lyons 1995: 60–61, Lipka 1990: 64, Kytömäki 1993, Olkinuora 1992, Langacker 1987: 387), isomorfia- tai ikonisuusperiaatteeseen (ks. Haiman 1985: 109), suoran ja epäsuoran kausatiivisuuden koodaamiseen (ks. Horn 1978, Lakoff 1987: 55, Langacker 1991: 299, Jackendoff 1990: 151, Thepkanjana 2000, Goddard 1998: 278–; Pajunen 2001: 123, 137–; osin myös Siro 1996: luku 8) ja yleisemminkin käsityksiin muodon ja merkityksen suhteesta ja riippuvuudesta.

⁴¹ Merkitykseltään toisilleen läheiset sanat ovat lähisyronyymeja eli plesionyymeja. Ne ovat merkitykseltään samankaltaisia, mutta eivät identtisiä eivätkä vaihdettavissa kaikissa konteksteissa. Lähisyronyymit voivat erota merkitykseltään toisistaan useissa aspekteissa: denotatiivisesti (esim. viittauksen ala, sumeus ja implikaatio), tyyllillisesti (esim. rekisterit), ekspressiivisesti (esim. asenteet ja tunteet) ja rakenteellisesti (esim. kollokaatiot) (näistä neljästä päätyypistä on erotettu 35 erilaista variaation ala-

johdos ja parafrasirakenne ovat samapropositioisia kontekstissa, mikä ei välttämättä vaadi identtistä leksikaalista käyttäytymistä (ks. Tapani Lehtinen 1993: 171). Propositionaalisesta samuudesta huolimatta eri muotokeinot vihjaavat konstruoinnin erilaisuutta (ks. Leino et al. 2001: 25) esim. asian vaatimuksen tai puhujan asenteen vuoksi (ks. Kelomäki 1997: 148). Välineellä tekemisen kognitiivista aluetta voidaan siis koodata eri tavoin, eri muotokeinojen avulla (vrt. esim. Vesa Koivisto 1995: 13–14). Vaikka oletuksena on, että synteettinen ilmaus tai symbolinen yksikkö on spesifimpi kuin vastaava analyttinen (ks. Pentti Leino 1993: 111),⁴² ei täydellisen ekvivalenssin puuttuminen johdosten kuvaamisessa haittaa, koska parafraasi on jollain tapaa semantiikan metakieltä.

Verbijohdosten merkityksen kuvaaminen parafrasilla tarjoaa työssäni yhden lähtökohdan tulkinnalle. Parafraseja ei kuitenkaan ymmärretä kompositionaalisesti vaan skemaattisesti. Tällöin ne ovat yleistyksiä säännönmukaisista semanttisista tyypeistä, ja niitä tarkentamalla tai laajentamalla saavutetaan myös varioivien tyyppien ja yksittäisten verbien merkityksen luuranko (yleisemmin ks. Goldberg 1995). Skeemojen, säännön ja analogian suhdetta käsittelem seuraavaksi.

3.2.3 Sääntö, skeema ja analogia sananmuodostuksessa

Säännön käsitettä sananmuodostuksessa voidaan tarkastella ainakin kahdessa mielessä: Sääntö voidaan ajatella kuvauksena, jolloin sääntö vastaa skeemaa, yleistettyä rakennemallia, joka pyrkii kuvaamaan tietyn joukon kielen ilmauksia. Sääntö voi olla myös produktiivi prosessi ja siten ennustava, jolloin on kyse generoitavuudesta eli siitä, kuinka uudet tapaukset voidaan ennustaa (osiensa pohjalta).

Sananmuodostussäännön käsite on ongelmallinen produktiivisuuden kvalitatiivisissa määritelmissä: millä perustein voidaan olettaa olevaksi morfologinen prosessi, johon tietty muoto-merkityspari pohjaa. Sananmuodostussäännön postulointi on empiirinen ongelma: säännölle täytyy löytää evidenssi datasta. Toisaalta, vaikka löydetäänkin tarpeeksi tapauksia yleistää sananmuodostussääntö, tämä ei vielä kerro mitään mahdollisuudesta muodostaa uusia sanoja säännön avulla. Koska työssäni on oletuksena ei-generoitavuus⁴³, säännön kä-

luokkaa) (Cruse 1986: 255–291, Edmonds–Hirst 2002: 109). Leksikaalisen ekvivalenssin kriteereistä ks. Koski (1987b: 67–69). Synonymian lajeista ja samanlaisuuden jatkumoista ks. Miller–Fellbaum (1992: 202), Cruse (1986) ja Olkinuora (1992), synonymian testausmenetelmistä ks. myös Lemmens (1998: 56).

⁴² Samantapaista analyttisyyden ja synteettisyyden paralleeliutta voidaan nähdä myös yhdyssanojen ja sanaliittojen eroluonnehdinnoissa, esim. yhdyssanat ovat merkitykseltään ”vakiintuneempia” kuin vastaavat sanaliitot (Karvonen 1995: 151) ja yhdyssanat ovat ekstensioltaan suppeampia ja intensioltaan syvempiä kuin sanaliitot (Koski 1983: 272). Analyttisten ja synteettisten ilmausten erosta informaation pakkaamisen ja käsitteiden dekomposition näkökulmasta ks. Levinson (1997: 17, 28) ja Miller–Johnson–Laird (1976: 517).

⁴³ Sääntöä, joka generoisi tai ennustaisi tapaukset, ei periaatteellisesti kannata olettaa, koska uusien johdosten tulkinnassa on kyseessä päättelyprosessi, jossa mukana ovat yksilön kielellinen, kognitiivinen ja kokemuksellinen tieto ja myös tieto tilanteisesta tulkinnasta (ks. osin Esa Itkonen 1983: 191, Clark–Clark 1979: 787, Pentti Leino 1993:

sittely ennusteena jää motivaation ja tendenssien hahmottelun tasolle (vrt. Nahkola 1999: 218). I-verbien ”säännön(mukaisuuden)” sijaan puhun malleista, semanttisista tyypeistä ja skeemoista.

I-verbien systeemin kuvauksessa esitän semanttisia malleja eli skeemoja (ks. osin Lehrer 1992: 127, Nahkola 1999: 218, Lipka 1990: 122).⁴⁴ Ne ovat jälkikäteisiä yleistyksiä, jotka kattavat I-verbien semanttisten tyyppien perheyhtäisyyden. Tällöin D-verbien semanttiset tyypit sananmuodostustyyppinä vastaavat säännönmukaisuuden kuvausta. Tällaiset hahmomaiset rakennemallit pohjaavat analogiaan⁴⁵, joka ”edustaa kielen säännönmukaisuutta” (Onikki-

63, Onikki-Rantajääskö 2001: 37). Sananmuodostuksessakin kyse on kielenkäyttäjien luovasta ongelmanratkaisusta: ”putting together novel expressions is something that speakers do, not grammars” (Langacker 1987: 61). Lisäksi uusien johdosten eli motivoituneiden muodollis-semanttisen yksiköiden muodostuminen (sananmuodostuksessa on kyse ”kielessä olemassa olevien rakenneainesten hyödyntämisestä uusien merkitysten ilmaisemiseen”, ks. Kulonen 1996: 27) on historiallinen prosessi ja se pohjaa analogiaan, joten ennustamisen ottaminen kuvauksen tavoitteeksi ei ole mielekäästä (ennustamattomuuden oletusarvoisuudesta ks. Coulson 2000: luku 5). Lisäksi tulevia muutoksia ja muodosteita ohjaa kulloinenkin tarve. Tässäkin mielessä erilaisten semanttisten ryhmien erottelu työssäni on jälkikäteistä, jo olemassa olevien analogioiden osoittamista. Sama periaate pätee johdosten merkitysten muutosten käsittelyssä 6, ja johdosten produktiivisuuden käsittelyssä 5. Generoivia ja siten ennustavia malleja (*procedural-derivational models*) on kritisoitu sekä empiiriseltä että teoreettiselta pohjalta (ks. Plag 1999: 18, 21). Generatiivisen lähestymistavan ja luonnollisen kielen suhteen kritiikkiä tästä näkökulmasta ks. myös Hintikka (1982: 217) (”luonnollisen kielen analyttisesti tosien lauseitten joukko on niin monimutkainen, ettei sitä voi tyhjentää millään sääntöjen hallitsemalla generoimistoimituksella”) sekä esim. Ikola (1974: 14), yleisemmin ks. myös Nieminen (2000). Esim. Jackendoffin ja Langackerin kuvausmallien puutteita epäkompositionaalisten prosessien kuvauksessa nostaa esille Pajunen (2001: 48).

⁴⁴ Lipka (1990: 120–122) erottaa sananmuodostuksessa ja leksikaalisessa semantiikassa generoivan säännön ja tendenssin: Generoivaa sääntöä sovelletaan tai ei tiettyjen ehtojen vallitessa. Tendenssi (”variable rule”) esiintyy laajasti, ilman tarkkoja ehtoja tai absoluuttista ennustettavuutta, jolloin tietty yksilöllinen variaatio on sallittua tietyn säännön soveltamisessa. Sen funktiona on vangita yleisiä, luovia tendenssejä ja esittää produktiiveja morfologisia ja semanttisia prosesseja (Lipka 1990: 122). Esimerkkinä tällaisesta hän mainitsee Leechin (1981) leksikaalisen säännön käsitteen, jota Lipka kutsuu sen yleisyyden vuoksi sääntöskeemaksi (*rule schema*). Määttä (1994: 32 alav. 44) nostaa esille ajatuksen, että analogiset säännöt voisivat kenties olla ”sumeita sääntöjä, joiden kohdalla ei voida tarkkaan sanoa noudattaako muoto sääntöä vai ei; ehkä noudattaminen voisi olla myös astekysymys”. Varsinkin semantiikassa yksiyksisen säännön oletus ja sovellettavuus on ongelmallista. Voitaisiin ajatella niinkin, että säännöllisyys on samankaltaisuutta. Esim. Ellis (2001) katsoo kielen säännönkaltaiseksi, kvasi-säännölliseksi (”*rule-like, quasi-regular*”) eli ei välttämättä sääntö- vaan assosiaatiopohjaiseksi ilmiöksi. Samaan tapaan olettaa myös Skousen (1989), jonka perustava idea Määttän (1994: 194) sanoin on, että ”kieli ei ole sääntöjä noudattavaa (*rule governed*) käyttäytymistä vaan säännöllisyys [- -] vain ilmene[e] kielessä”. Tällöin säännöllisyyden kuvaukseen sopinee juuri skeema- ja analogiaperustainen käyttö-pohjainen malli, jollaista I-derivaation sovelletaan. Sinänsä ”sääntö” voidaan yleistää vaikka sen taustalle ei oletetakaan sadan prosentin säännöllisyyttä.

⁴⁵ Analogia karakterisoiutuu kontekstisidonnaiseksi funktionaaliseksi tai rakenteelliseksi samankaltaisuussuhteeksi kahden (tai useamman) systeemin välillä, ks. Esa Itkonen (2000) (ks. myös Raimo Anttila 1977, Itkonen–Haukioja 1997, Määttä 1994, Onikki-Rantajääskö 2001: 34–38, Vosniadou–Ortony 1989). Analogiallakin on kuitenkin rajansa: ”[- -] kielessä on keskenään komplementaaraisia puolia, joita ei voida kuvata yhdellä perusmallilla. Siten kaikki ilmiöt eivät ole palautettavissa yksiköiksi tai vaihtoehtoisiksi prosesseiksi, mutta – mikä tärkeää – eivät myöskään pelkiksi analogisiksi kenttäilmiöiksi.” (Määttä 1998: 18).

Rantajääskö 2001: 37). Tällöin se on mekanismi, joka yhdistää niin perinteistä generoivaksi katsottavaa produktiivista sääntöä kuin yksittäistä mallimuodostetta. Niiden välinen ero on asteittainen eikä erottaminen viime kädessä ole helppoa.⁴⁶ Molempia ääripäitä voidaan kuvata osittaisten skeemojen ja perheyhtäläisyyksien avulla. Sääntö tarkoittamassa regulaarisuutta on vakiintunut ("hyvä") analogia tai samankaltaisuussuhteiden pohjalta luodun automatisoituneen tai frekventin meta-analogian toteutuma. Yksittäinen toteutuma ja yksittäinen malli on epäproduktiivimpi analogia. Regulaarisuuden mielessä sääntökäsite on redundantti, jos yksittäinen mallimuodostepari ja säännönmukainen muodoste katsotaan saman mekanismin alaisiksi, mutta eri kohtiin sijoittuviksi analogisuuden jatkumolla.

Esimerkiksi Plag (1999: 17–20) pyrkii erottamaan analogisen ja produktiivisen sääntöpohjaisen sananmuodostuksen (samoin esim. Bauer 1983: 96) sen vuoksi, että analogiset suhteet ovat paradigmaattisia, kun taas sananmuodostussääntöjen toimiminen täytyy kuvata syntagmaattiseksi luonteeltaan. Vaikka Plag ei määrittele analogiaa, hänen käsittelynsä vihjaa staattista ja diskreettiä verrantoanalogiaa⁴⁷ eikä tavoita analogian metatasoista (ks. Esa Itkonen 2000) tai osittaista (ks. Langacker 1991) luonnetta. Tällainen analogia-käsitteen rajaus osittain johtaa juuri analogian ja säännön dikotomiaan (tai johtuu siitä). Produktiivinen ja abstrahoitu sääntö voidaan nähdä meta-analogiana eli useista samankaltaisuussuhteista pääteltynä ne kattavana samankaltaisuussuhteen kuvauksena, ja kun analogia ymmärretään dynaamisesti, uudet muodosteet eivät kaipaa selittyäkseen muita mekanismeja. Tällainen säännönmukaisuus perustuu mallien luovaan käyttöön (Onikki-Rantajääskö 2001: 37), ja laajasti ymmärretty analogia on mekanismi ja prosessi, jolla samuusarviointit tehdään. Analogia voi olla osittainen, samuus asteittaista ja vaihdella automaattisuuden mukaan, ja se mahdollistaa rakenteiden kopioinnin ja siirron uuteen ympäristöön

⁴⁶ Esimerkiksi Lieko (1998: 561) pohtiessaan lasten uudissanojen syntytapoja asettaa analogian (= konkreettiset mallit) ja säännön (= yhdenmukainen abstrahointi) vastakkain, joskin viittaa Räisäsen (1975 ja 1978) näkemyksiin luovasta korrelaatioiden käytöstä. Räisäsen (1978) esittelemistä derivaatiotavoista johtimella johtaminen rinnastuu sääntöpohjaiseen, korrelaatio- ja mallisanajohto analogiseen muodostamiseen, kuten myös vartalon sisäinen äännevaihtelu. Räisänen ei kuitenkaan eksplikoisi sitä, mikä on ensin mainitun luonne laajassa analogiakehyksessä. Kytömäki (1993: 9) katsoo, että rajanveto analogiamallin ja sananmuodostussäännön välillä on hankala, koska ei tiedetä, vaikuttaako yhden sanan muodostukseen yksittäisen sanan malli, johdostyyppi vai sen takana oleva abstrakti sääntö. Säännönmukaisuuden ja poikkeuksien suhteista ja tyypeistä suomen verbiderivaation morfologiassa tiivistetysti ks. Pajunen (2001: 47–49).

⁴⁷ Analogia sananmuodostuksessa (ja kielessä yleensäkin) on usein rajattu kovin suppeasti ja staattisesti, konkreettiseksi mallin mukaiseen tuotokseen johtavaksi prosessiksi (proportionaalista analogiasta morfologiassa ks. esim. Spencer 1991: 415–427), jollaista esim. seuraava Plagin (1999: 18) kommentti tarkoittanee: "[-] I cannot see how such output constraints could be implemented in analogical model, since they do not work on an item-by-item basis, but entail significant generalizations across large numbers of forms." Tässä yleistys (*generalization*) on juuri analogia yleistyksenä (josta ks. Itkonen–Haukioja 1997).

(analogian ja säännönmukaisuuden suhteesta kootusti ks. Plag 1999: 17–22; ks. myös Onikki-Rantajääskö 2001: 34–38).⁴⁸

Analogian rooli johto-opissa on kahtalainen: se pitää johtoparadigmoja koossa ja ohjaa sanojen muistamista ja ymmärtämistä sekä motivoi uusia johdoksia (ks. Ojutkangas 1997: 361, Laakso 1990, ks. myös Koski 1981).⁴⁹ Paradigman koossapitäjänä analogia on staattinen, sananmuodostuksen prosessissa analogia on dynaaminen. Ennen kaikkea kyse on funktionaalisesta tai rakenteellisesta samankaltaisuudesta, mikä johto-opissa näkyy juuri suhteiden samankaltaisuutena: johdosten välisten suhteiden samankaltaisuus voi olla voimakkaampi kuin itse sanojen (ks. Ojutkangas 1997: 361–362). Tällaisten suhteiden yleistyksen voidaan puolestaan kuvata rakennemalleina eli skeemoina, jotka vastaavat säännönmukaisuutta. Toisaalta analogia voi toimia spesifimmillä tasoilla kuin millä ”derivaatiosääntö” operoi (ks. Laakso 1990: 13) tai vallita pelkästään kahdenkin johdoksen välillä esimerkiksi siten, että pesyeen jäsenet tukevat toistensa merkityksiä (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 171).

Ojutkangas (1997: 362) toteaa, että analogia lisää kielen säännöllisyyttä, toisaalta epäsäännöllisyyttä siinä, ettei se toimi kaikkialla missä se voi. Tässä asetelmassa täytynee rajata yhdellä tasolla säännönmukaisuus ja analogia mallimuodosteena toistensa vastakohtina ja toisella tasolla analogia kaikkia suhteita ohjaavana prosessina⁵⁰. Jälkimmäisessä on kyse kilpailevista analogioista, siis siitä, mikä tavoiterakenne valitaan. Johto-opissa useampikin vaihtoehto voi olla mahdollinen tai tasavertainen (ks. Nahkola 1999: 218), kuten I-verbeissä synonyymiset johdot *pultata ~ pultittaa* ’varustaa tai kiinnittää pulteilla’ (CD-Ps). Myös lasten sananmuodostuksessa ja sanaston omaksumisessa analogia meka-

⁴⁸ Analogiaa (”mallimuodosteita”) ja säännönmukaisuutta (skeemoiksi yleistettävä produktiivisuus) ei erota kuvauksessaan esim. Onikki-Rantajääskö (2001: 35), samoin esim. Skousen (1989) katsoo täydellisen säännölliset tapaukset analogiapohjaisiksi. Becker (esim. 1990, ks. Plag 1999: 17) katsoo, että ainoa ero perinteisen generoivan sananmuodostussäännön ja analogian välillä on vain kvantitatiivinen siten, että sääntö kattaa enemmän tapauksia. Myös Langacker (1987: 447) samastaa säännön ja skeeman ja sitä kautta analogiapohjaisen ja sääntöpohjaisen kuvauksen. Hän tekee kuitenkin eron analogian ja skeemapohjaisen säännönmukaisuuden välillä vakiintuneisuuden pohjalta (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 36).

⁴⁹ Analogian ja hahmon korostaminen ei ole fennistiikan johto-opin tutkimuksissa uutta. Esimerkiksi Setälä katsoo (artikkelissaan vuodelta 1891, ks. Kytömäki 1992: 196), että johtaminen on ”uusien sanavartaloiden muodostamista toisten sanojen mallin mukaan”. Tällä tavoin, osin hahmoteoreettisen perusajatuksen kautta (ks. Määttä 1994), Setälän ja lakoffilais-langackerilaisen (kognitiivisen) kielitieteen näkemykset kategorisoinnin – ja kielen – perusmekanismista palaavat samaan perustaan. Analogian ja mallien ensisijaisuutta johtamisessa korostavat myös Penttilä (1963: 273) ja myöhemmin esim. Räisänen (1978). Mallisanajohdon idean tuo esiin myös Lönnrot sanakirjassaan (ks. Kytömäki 1992: 116).

⁵⁰ Analogia-ilmion laajuuden ja termin tyypillisen kapeuden ristiriidalle on kielitieteessä eksplikoitinsa. Esimerkiksi Ravila (1961: 117) korostaa analogiaa mm. lauseopissa (”ilman [analogiaa] emme pysty käsittämään kielen elämää”) ja muoto-opissa (”kielen kaikki muodot ovat analogisia”) (mts. 39). Vaikka hän katsoo analogian kaikenkattavaksi (”kielen ilmiöt ovat kaikki analogisia”; mts. 39), hän rajaa analogiakäsitteen käytön koskemaan ”niitä toisten tapausten tarjoaman mallin mukaan syntyneitä muodosteita, jotka poikkeavat aikaisemmin käytännössä olleista perinteellisistä muodoista”. Tämän (diakronisesti motivoituneen rajauksen) hän tekee *analogia*-sanan käyttöarvon säilymisen vuoksi.

nismina ilmenee voimakkaasti, myös konvention vastaisissa yleistyksissä (ks. Clark 1993: 119 ja Kauppinen 1992).⁵¹

Tätä taustaa vasten hahmottelen I-verbiien skeemapohjaista kuvausmallia. Skeema ymmärretään työssäni karkeasti kahdella tavalla: kokonaisrakenteena (hahmona) ja yleistyksenä. Esimerkkejä kokonaisrakenteista ovat kognitiivisen semantiikan mielikuvaskaemat, kuten säiliö-skeema ja väylä-skeema.⁵² Yleistävä skeema on puolestaan ”pelkistys kategorian jäsenten yhteisistä ominaisuuksista” (Onikki 1994: 113), jolloin skemaattisuus on suhde abstraktimman skeeman ja sen toteuman välillä. Skeema kuvaa kielellisistä ilmauksista tehtyjä yleistyksiä eri abstraktiotasoilla ja sillä on sekä luokitteleva että sanktioiva funktio. Skeemat jäsenyivät taksonomisiksi hierarkioiksi ja muodostavat skemaattisen verkon. Kognitiivisessa kieliopissa kielioppileksikkoon oletetaan varastoituneeksi eritasoiset skeemat ja niiden toteutumukset, jolloin skeema ja sen toteutuma voivat langeta yhteenkin. (Onikki 1994.)

Tarkoitan seuraavassa jälkimmäisellä tavalla ymmärrettyä skeemaa, joskin molemmat edellä kuvatut skeemat voivat viitata samaankin ilmiöön: esimerkiksi väylä-skeema on holistinen kokonaishahmo mutta samalla myös sen toteutumia sanktioiva yleistys. Kognitiivisessa kieliopissa sääntöjä vastaavat käytötpohjaiset skeemat eli yleistykset:

[- -] rules of cognitive grammar can only arise by abstraction from the actual forms and meanings constituting usage events. Rules are thus schematic templates comprising the commonality observed in sets of expressions with respect to various aspects of their structure. In particular, grammatical rules are schematizations of expressions that are symbolically complex (i.e. resolvable into smaller symbolic components). By nature, then, these rules (constructional schemas) are directly parallel to the complex expressions they schematize except for their lesser degree of specificity. (Langacker 1997: 238.)⁵³

⁵¹ Uusien yhdyssanojen muodostuksen ja morfologian analogiapohjaisuudelle tarjoavat eksperimentaalista ja komputationaalista evidenssiä hollannin pohjalta Krott et al. (2001), Skousenin (1989) ja Beckerin (1990) analogiamallinnuksista ks. Määttä (1994: 194–195).

⁵² Kognitiivisen semantiikan mielikuvaskaemat kuvaavat esim. spatiaalis-visuaalisia ja voimadynaamisia suhteita ja ilmenevät ruumiillisessa kokemuksessa, havainnossa ja kielessä (ks. Lakoff 1987, Nikanne 1992, Onikki 1994). Koskella (2000: 31, ks. myös 2002a) mielikuvaskaema on käsite- tai miellerakenteen abstrakti ydin. Sitä voidaan kuvata mielle-elementeillä: esim. ruumiilla ja taivaankappaleella on yhteinen kimppale-skeema, jonka mielle-elementtejä ovat kokonaisuus, massa ja pallo-muoto. Skeemoista ja skeemateoriasta ks. Ryder (1994: 64–75) ja Mandler (1984: 1), joka puhuu skeemateoriaa mieluummin viitekehystä (*schema framework*), koska kyse on yleisistä oletuksista.

⁵³ Nieminen (2000: 125–131) on eritellyt ja arvioinut kognitiivisen kieliopin sääntökäsittettä. Langackerin (1987 ja 1990b) muotoilujen pohjalta Nieminen kritisoi säännön ja skeeman samastamisen ideaa siitä, että siinä ilmauksen hyväksyttävyyden pohjaa konvention ja konventionaalisuus puolestaan edellyttää ilmauksen kuulumista puhujakuulijan leksikkoon. Ainakin tässä siteerattu Langackerin (1997: 238) myöhempi sääntökäsitys implikoi dynaamisuutta: ”kognitiivisen kieliopin säännöt voivat nousta vain abstraktion avulla todellisista muodoista ja merkityksistä, jotka konstituoituvat käyttötapahtumista. Säännöt ovat siis skemaattisia kaavoja (*templates*), jotka muodostuvat sen pohjalta, millaista yhteisyyttä havaitaan ilmaisujoukkojen välillä suhteessa useisiin niiden rakenteiden eri näkökulmiin”. Tällainen jälkikäteisyys on tietenkin ongelmallinen aktuaalisten ja mahdollisten muotojen erottamisessa (ks. Pajunen 2001: 48), mutta skeemojen tai mallien reduktionistiseen tulkintaan se ei johda: “[linguistic

Langackerin mukaisesti kielen säännöt voidaan esittää skeemoina ja puhunnan yksiköt ovat näiden skeemojen toteutumia (elaboraatioita) tai laajentumia (ekstensioita). Skeema voi olla myös toteutuman kanssa yhtäpitävä (vrt. esim. jäljittelyn luokitus sanasanaiseen (*exact*), osittaiseen (*reduced*) ja laajennettuun (*expanded*), ks. Kauppinen 1998: 16), mikä ei aiheuta ongelmaa, koska sekä skeemat että niiden toteutumia voidaan leksikoida ja memoroida. Kuten toteutumatyypit ovat keskenään perheyhtäläiset niille skemaattisen rakenteen kautta, myös skeemat voivat olla perheyhtäläisiä niihin nähden skemaattisemman rakenteen, ns. superskeeman kautta.

Työssäni verbien tyyppien kriteerit ovat semanttiset ja tyypit indusoidaan esiintymien pohjalta. Käytännössä tämä tarkoittaa morfosemanttisia skeemoja (abstraktiot) ja morfosemanttisia sarjoja (konkreettiset toteutumia), jotka yhdessä kattavat (prototyypiset) I-verbinit. Semanttiset tyypit ovat I-verbiderivaation metakehyksiä, konseptuaalisia malleja (ks. osin Blank 1999: 183 alav. 30), ja skeemojen ja toteutumien sekä johdosten väliset korrelaatiot perustuvat analogiasuhteisiin. Yhtenä kokonaiskuvan pätevyuden testinä voidaan pitää uusien johdosten sopivuutta kuvaukseen.⁵⁴ Oleellista kuvauksessa on karkeusaste ja sen motivointi. Usein abstraktit skeemat ovat relevantimpia itse kielenkuvaukselle kuin kielenkäytölle, ts. psykolingvistisen motivaation ja lingvistisen kuvausvoiman vaateet eivät välttämättä mene yksiin. Kognitiivisessa kieliopissa semanttiset rakenteet kuvataan skemaattisuuden tai abstraktiuden eri tasoina. Vaikka tällöin onkin mahdollista tehdä äärimmäisiä yleistyksiä, ei abstrakteinta skeemaa pidetä lingvistisen kuvauksenkaan päämääränä. Eri tarkkuustasojen skeemat edustavat yleistyksiä, jotka kielenkäyttäjällä on tehnyt spesifien ilmausten pohjalta (ks. Leino–Onikki 1992: 42). Skeemojen määrä riippuu spesifisyysasteesta: mitä kattavampi skeema on, sitä harvalukuisempi on skeemasto.

Skeema siis yleistetään tapausten pohjalta, ja sen ollessa vakiintunut se motivoi uusia tapauksia. Tällöin skeeman toteutumia ja skeema voivat olla reaalisia, lueteltuina kielen ilmaisuvarastossa (kielioppi-leksikkojatkuilla, ks. Langacker 1987). Tällainen redundanttius ei puolestaan ole kielessä (ja ajattelussa) odotuksenvastaista (ks. Onikki–Rantajääskö 2001: 41 alav. 26).

Koska I-verbini oletusarvoisesti saa merkityksensä paljolti muodostinrakenteensa ulkopuolelta, kannan semantiikan ja pragmaattisen tiedon pohjalta, ei tarkkojen sääntöjen tai mallien muotoilulle ole tarvetta. Tässä korostuu siis jälkikäteen kuvaus, tietenkin jokainen ilmaus sinänsä saa merkityksensä kulloi-

structures and patterns] are rather to be found in processing activity and are thus emergent rather than fundamental. In cognitive grammar, rules are conceived as regularities in the processing constitutive of linguistic ability, i.e. as recurrent patterns of neurological activity." (Langacker 1997: 239.) Itse prosessin vangitseminen on taas nähty lingvistiselle kuvaukselle vaikeaksi: "linguistic theories don't translate in any simple way into processing theories" (Clark 1993: 258).

⁵⁴ Kehäpäätelmän vaara edellisessä asetelmassa vältetään siten, että tarkoituksena on tarkentaa ja muuntaa vanhoista (melko intersubjektiiivisista luokituksista) saatua tietoa, jolloin oletettu prototyyppi on hermeneuttinen, kuten koko prosessi. Oletuksen pohjalta indusoidaan toteutumista uusia rajoja. Kokonaisuus sidotaan tietenkin työn tavoitteeseen ja näkökulmaan. Jos mallilla on pyrkimys kuvata myös innovatiivien motivaatio, päästään abduktiosta yleistykseen, joka on vahvistaa oletuksen.

senkin tarkoittamisen kautta (ks. Nieminen 1998) eli merkitys on enneminkin sanojen ja lauseiden käytön seurausta kuin niiden ominaisuus (ks. Pentti Leino 1993: 22). Oleellista skeemoissa ovat funktionaaliset yleistyksiset ja salientit piirteet I-derivaation systeemin kannalta. Analogia toimii I-verbeissä kategoriatasolla eli skeeman ja sen täysin sanktioiman toteutumien välillä, mutta myös perheyhtäläisyystasolla eli erilaisten toteutumien ja skeemojen välillä ja sisällä. I-verbien kategoriaa ei tarvitse näin olettaa homogeeniseksi (vrt. osittainen koheesio; ks. Raimo Anttila 1977: 46). Kuvauksen luonnetta ohjaa kuvattavan systeemin oletettu mekaniikka, jolloin kategorioiden väliset rajat ovat asteittaisia ja epätarkkoja (ks. Skousen 1989: 5, ks. myös Määttä 1998: 12–13).

Skemaattisuuteen ja osittaisiin sisällytyksiin pohjaavan hierarkkisuuden mukaan ottaminen syventää ja rikastaa I-verbien kuvausta. Pelkkä verbien listaaminen yksidimensioisesti ei tee oikeutta verbien polysemialle ja keskinäisille käsitteellis-semanttisille suhteille (verbijoukkojen hierarkkisuuden syvyydestä ja pensastavuudesta ks. Pajunen 2001). Leksikaalistuminen ja idiomaatistuminen ovat leksikaalisessa kuvauksessa usein aiheuttaneet hankaluuksia, toisaalta ne on voitu katsoa helpottaviksi (systeemin ulkopuolisiksi) luokiksi, joihin sääntöön sopeutumattomat tapaukset voidaan hoitaa (ks. osin Nieminen 1998, ks. myös Laakso 1990: 10–11). Hierarkkisessa skeemamallissa tällaista jaottelua ei voimallisesti kaivata, koska jokainen toteutuma on perheyhtäläinen skeemoihin nähden eikä skeeman tarvitse sanktioida toteutumaa sataprosenttisesti (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 43). Tietenkin selkeästi eriytyneet tapaukset voidaan erottaa laajentumiksi. Laakso (1997: 274 ja 1990: 12) katsoo, että kantojen ja johdosten suhteet kuvautuvat analogisina suhdeverkkoina, eivät kompositionaalisina tai operationaalisina kuvauksina. Johdoksella, leksikaalistuneellakin, voi siten olla havaittava yhteys johdostyyppiinsä derivaatiojärjestelmän kautta.

Kielen kuvauksen käyttöpohjaisuuden vaatimus puoltaa siis abstrakteja skeemoja spesifimpien tyyppien etsimistä ja yleistämistä (vrt. osin johdon kuvauksen diakronis-realistinen tavoite, ks. Laakso 1990: 14). Sopiva karkeustaso vastaa analogian havaitsemisen tasoa, joka heijastuu johdosten perheyhtäläisyytenä niin vallitsevien johdosten kuin produktiivisuuden näkökulmasta. Käytännön tasolla on päätettävä, kuinka abstrakteja skeemat voivat toteutumiin nähden olla ja mikä on skeemojen erottamisen tarkkuusaste. Instrumentatiivisuuden väljyyttä skeemana kielen käyttöpohjaisessa kuvauksessa on liian väljä. Tämä on havaittavissa välillisesti D-verbien kokonaisluokittelusta (ks. lukua 2).⁵⁵ Vielä selkeämmin kategorian abstraktius tulee esille produktiivisuuden ja sarjoittumisen tarkastelussa: instrumentin käsite on liian laaja tarjotakseen pohjan analogisuudelle, joka pitää yhdessä moniaalle haarovaa johdoksistoa ja motivoi uusia johdoksia. Välitason spesifimpien skeemojen erottaminen tuntuu

⁵⁵ Paralleelin yhdyssananmuodostuksessa tarjoaa Ryder (1994: 46), joka kokoaa yhdyssanan kuvausmallien, esim. Levin (1978) ja Downing (1977), kriittisen tarkastelun erääksi päätelmäksi sen, että tulkintamallin on oltava joustavampi ja otettava kielenkäyttäjää enemmän huomioon. Downingin (1977) ja Levinin (1978) luokitusten eroista, päällekkäisyyksistä ja sisäisistä ongelmista ks. myös Mäkisalo (2000: 89–90).

psykologisesti realistisemmalta ilmaisutason produktiivisuuden kannalta (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 70, ks. myös esim. Bybee 1999).

Tätä havainnollistavat Kellyn (1998) englannin verbiderivaation tuotos- ja analyysitestit, joissa koehenkilöt muodostivat erilaisista nominikannoista innovatiivisia verbejä ja toisaalta tulkitsivat innovatiiveja sisältäviä lauseita. Kelly jakaa englannin D-verbit sääntöpohjaisiin (*rule derived denominal verbs*) ja idiosynkraattisiin tyyppeihin (*idiosyncratically derived denominal verbs*). Sääntöpohjaisissa verbeissä samaan skeemaan kuuluvasta kannasta on helppo derivoida uusi johdos tai tulkita skeemaa toteuttavan uudisverbin merkitys. Tällaisia semanttisia substantiivi-verbi-pareja ovat mm. 'ajoneuvo' > 'liikkua ajoneuvolla' (*to bicycle*) ja 'soitin' > 'soittaa soitinta' (*to piano*). Idiosynkraattisten verbien kantojen luokat ovat monihahmotteisempia eikä verbeille voi rajata selkeitä semanttisia skeemoja malleiksi. Tällaisia semanttisia substantiivi-verbi-pareja ovat 'työkalu' > 'lyödä työkalulla' (*to hammer*) tai 'kiinnittää työkalulla' (*to nail*) ja 'keittiöväline' > 'siirtää keittiövälineellä' (*to spoon*) tai 'peittää keittiövälineellä' (*to lid*). Kielen käyttäjille idiosynkraattisten verbien tuottaminen ja tulkitseminen on vaikeampaa ja heterogeenisempää kuin säännöllisten verbien.⁵⁶ Katalaisuus johtuu Kellyn mukaan siitä, että säännöllisten verbien yhtenäisyys perustuu kannan yhteen dominoivaan piirteeseen, jota voidaan pitää lähes kategorialla määrittelevänä piirteenä, esim. soitin, kulkuneuvo tai mauste. Idiosynkraattisten verbien kantasubstantiivien luokka ei puolestaan jaa mitään tiettyä voimakasta piirrettä, esim. työkalu ja eläin. Toisaalta yhteinen piirre voi olla liian abstrakti, esim. eläintennimityksiin sovellettava skeema 'käyttäytyä kannan tarkoitteen tavoin' jättää yhdistävän piirteen liian väljäksi yhtenäisen skeeman kannalta: käyttäytymisen luonteen ymmärtäminen vaatii spesifin motivaation (vrt. *sikailla, apinoida*). Sen sijaan mausteiden funktionaalinen piirre riittää skeeman 'lisätä kannan tarkoitetta ruokaan' yhdenmukaiseen tulkintaan (mausteen spesifi vaikutus ei ole tässä kielentämisen kannalta relevantti).⁵⁷

⁵⁶ Johdostyyppi ei sinänsä tarvitse selkeää semanttista skeemaa ollakseen produktiivi eikä säännönmukainen skeema toisaalta takaa johdettavuutta (esim. englannista puuttuu säännöllisen skeeman mukainen **to car*). Suomessa erittäin produktiivinen tyyppi on vierassanojen mukauttaminen pareiksi kaksitavuinen (*i*-loppuinen) nomini-supistumaverbi, esim. *meili-meilata, disco-discota*, tai edelleenjohdos, esim. *chat(ti)-chattailla*. Näille ei ole osoitettavissa useinkaan selvää merkitysskeemaa malliksi (usein sisällönobjekteja tms.). Tässä mielessä produktiivisuus ei voi olla Kellyn säännöllisten verbien periaatteen mukaista säännöllisyyttä (ellei oleteta hyvin rajattuja ja harvakuksia skeemoja). Uusien johdosten kontekstisidonnaisuus ja semanttinen sallivuus voisivat olla yksi syy suosioon. Toisaalta suosion syynä voi olla myös tarve uusien sanojen (ja käsitteiden) mukauttamiseen suomeen (supistumaverbiryhmä on semanttisesti salliva, kaatoluokka), jonkinlainen muoti (nuoriso, erityisalat) ja taivutustyyppin morfofonologinen sopivuus (ks. myös Räisänen 1987, Plag 1999). Toinen asia on muodon ja merkityksen yhteyden stereotyyppisyys: osa johtosuhteista on vaikea eksplikoida, vaikka merkitystulkinta on selkeä, esim. *soundata* 'kuulostaa' (vrt. *soundi* 'sointi, ääni').

⁵⁷ Kellyn (1998) sääntöpohjaisten verbien kantaluokat ovat *vehicles (bicycle)*, *musical instruments (piano)*, *dances (tango)*, *flavorings (pepper)*, *colors (red)*, *dwelling (house)*, *idiosynkraattisten verbien kantaluokat ovat animals (fish, monkey)*, *body parts (stomach, eye)*, *building parts (wall, cement)*, *kitchen utensils (spoon, lid)*, *tool (hammer, nail)*, *furniture (chair, table)*. Luokkajaon perusteita hän ei kuitenkaan tuo esille. Kellyn (1998) jakamat kantaluokat eivät ole verrannollisia ja juuri siitä syystä kun hän itse ne

Jos työkalujen tai keittiövälineiden luokasta tulisi löytää "säännönmukainen" motivaatio verbien tulkitsemiseksi ja tuottamiseksi, on tämä analogia funktiossa tai käyttötavassa: 'leikkausväline, jolla leikataan' (*saksi*) > 'leikata leikkausvälineellä' (*saksia*), 'lyöntiväline, jolla lyödään' (*vasara, kolkka*) > 'lyödä lyöntivälineellä' (*vasaroida, kolkata*), 'pyydystämistäväline, jolla pyydetään' (*onki, trooli*) > 'pyydystää pyyntivälineellä' (*onkia, troolata*). Tällöin skeemat ovat Kellyn esittämien "säännönmukaisien" tyyppien kanssa rinnakkaiset. Toki joistakin substantiivien luontevista luokista, kuten eläinten nimityksistä, yksi skeema on riittämätön. Tällöinkin luokkajako tulee tehdä toiminnan näkökulmasta, ei sisältöluokista, esim. saaliit (*kalastaa, sorsastaa, vrt. marjastaa*) ja (käyttäytymisen) mallit (*apina : apinoida, vrt. elvis : elvistellä*).

Edellinen esimerkki riittänee ohjaamaan semanttisen säännönmukaisuuden etsimisen oikealle tasolle.⁵⁸ Korostaa tietenkin täytyy sitä, että toiset kategoriat ovat käsitteellisesti heterogeenisempiä kuin toiset ja että toisten kategorioiden pragmaattinen salienttius on toisia suurempi. Työssäni etsin koherentteja semanttisia luokkia ja skeemoja I-verbien merkitystyyppien erottelussa (luku 4.2) sekä verbistämisen prosessin säännönmukaisuuden konseptuaalisen motivaation kuvauksessa. Tätä käsittelen seuraavaksi.

erottaa: työkalun käsite on heterogeeninen verrattuna esim. soittimiin, ja kääntäen, työkaluja yhdistävä funktionaalinen piirre on liian abstrakti toiminnan spesifioinnin kannalta (leikata, hakata, murskata, pistää jne.), kun taas soittimen ja soittamisen suhde on homogeeninen. Kellyn kriteerit kategorioiden taustalla eivät pohjaa samoihin dimensioihin. Hän esimerkiksi erottaa kulkuvälineiden kategorian ja soitinten kategorian, joihin verrannollinen olisi esim. funktionaalinen leikkausvälineiden kategoria, ei hänen erottamansa sisältöluokkainen sanajoukko keittiövälineet (*kitchen utensils*). Samoin olisi vaikea löytää yhteistä tarkkaa ja toimintaa motivoivaa piirrettä esineiden luokasta, koska esineen prototyyppisestä käsitteestä puuttuu yhteinen hahmo ja funktio (vrt. esim. koriste-, kulutus- ja urheiluesineet, ks. Karihalme 1996: 263). Säännönmukaisen tyyppien automaattisuutta vihjaa Kellyn (1998) mukaan myös se, että sanakirjoissa tämän tyyppien verbeillä on skemaattiset ja suppeat selitteet, jolloin tulkinnassa luotetaan lukijan maailmantietoon. Skemaattisia voivat tosin olla myös Kellyn idiosynkraattisten tyyppien sanakirjamäärittelmät, esim. Kellyn työkaluluokan esimerkkiverbit *vasaroida* 'takoa vasaralla' ja *naulata* 'kiinnittää nauloilla' (CD-Ps). Epäsuhta johtuu siis ensisijaisesti Kellyn luokitusperusteiden epäsuhdasta.

⁵⁸ Kulloinkin luokituksen funktio määrittelee toteumajoukon ja sitä vastaavan skemaattisen tason suhteet. Redusointitaso eli merkitystyyppien määrä ja abstraktisuus on useimmissa D-verbien luokituksissa motivoitunut ennemminkin muusta kieliopin kuvauksesta (metakielen komponentit, varsinkin semanttiset roolit, esimerkisovellus on Kastovsky 1996) kuin esim. produktiivisesta hahmosta. Sopivan kuvaustason, konkreettisuuden löytäminen ei ole yksiselitteistä. Kenttämorfologiassa konkreettisuus tulee Määttä (1998: 13) mukaan ilmi "niissä kriteereissä, joiden perusteella sananmuotojen välille syntyy vaikutusyhteyksiä. Kyse siis on siitä, millä perusteella kielten sananmuotoja pidetään samankaltaisina ja edelleen siitä, mitkä sananmuotojen ominaisuudet ovat kielentaitajalle tärkeitä." Tässä mielessä esim. Karlssonin (1983b: 32) väliallomorfin käsite voitaisiin nähdä osin paralleelina instrumentatiivisuuden alaryhmille: se tuo kategoriaa kielenkäyttäjän näkökulmasta todellisemmalle tasolle, pois liiallisesta yleistyksestä. Jos esim. johdosten produktiivisuus katsotaan analogiapohjaiseksi, on oleellista tarkastella myös semantiikan tasolla vallitsevia havaittavia samankaltaisuuksia. Tavoitteena ei tällöin ole jäännöksetön taksonomia, vaan kuvaukselta voidaan olettaa tiettyä avoimuus ja sumeus (ks. Määttä 1998: 12).

3.3 Substantiivin verbistäminen konseptuaalisena metonymiana

3.3.1 Taustaa

D-verbiderivaation sääntöpohjaisen kuvaamisen ongelmat etenkin merkitystasolla ovat tuttuja kaiken leksikaalisen kompleksisuuden alueella (ks. esim. Pajunen 1991 ja Coulson 2000). D-verbien motivointi ja analysointi muodostinrakenteensa ja sen osamielteiden pohjalta on idiomaatistuneita tai muutoin erikoistuneita tapauksia lukuun ottamatta triviaalihkoa. Potentiaalisten merkitysten rajaaminen ja varsinkin toteutuvan ennustaminen tuntuu taas lähes mahdottomalta: muodostinrakenteet asettavat varsin väljät rajat monenkaltaisten käsittekombiinaatioiden syntymiselle. Odotettavimman toteutuman saattaa hyvällä todennäköisyydellä pystyä veikkaamaan (käyttötilanteen, kehystiedon ja mallien avulla). Lisäksi uuden verbin merkitystulkinta käyttöyhteydessä on valikoitunut osamielteiden kompositiosta ja voi viedä niiden ydinintension ulkopuolelle. Diskreettien palojen kompositiointi ei tee oikeutta käsittekategorioiden luonteelle, koska käsitteiden suhde on pääteltävä kussakin uudessa tapauksessa erikseen (ks. esim. Karihalme 1996: 198).⁵⁹

Koska kompleksisten yksiköiden semantiikkaa ei ole voitu kattavasti kuvata saati ennustaa kompositioperiaatteilla ja muodostussäännöillä, on semantiikan osuus D-verbien kuvauksessa rajoittunut karkeimmillaan seuraavaan Aronoffin (1984) kiteytykseen: kantanomini on jossain suhteessa verbin ilmaisemaan toimintaan (mm. Bloomfield ja Chomsky sanovat tämäntyyppistä deri-

⁵⁹ Yleisverbistinderivaatio ja yhdyssananmuodostus yhtenevät sananmuodostuksen kuvauksessa monin tavoin (periaatteista ks. esim. Seppänen 1981, Nieminen 1998; Carston 1985, Kay-Zimmer 1990, Post 1986 ja Watters 1996, verbiderivaation luokitteluperusteiden paralleelista ongelmasta yhdyssanojen tutkimuksessa ks. Kiviniemi 1987, prosessien eroista ks. Karius 1988: 350). Morfologisen analysoitavuuden ja semanttisen säännönmukaisuuden kuvauksen tasolla molempien prosessien "sääntöperäisyys" on ymmärrettävä motivoituneisuudeksi eikä ennustettavuudeksi (ks. osin Coulson 2000: 159, Kay-Zimmer 1990: 246, Lakoff 1987: 147-148). Lisäksi erot morfologisessa rakenteessa eivät suoraan heijastu semanttiseen eroon (Karius 1988: 350). Muodostinrakenteen osuus on siis kahtalainen: toisaalta muodostinrakenne "korkeintaan implikoi, vihjaa, merkitysrakenteesta, koska merkityksen muodostamista hallitaan tarkoittamisen eli todellisuussuhteen kautta" (Nieminen 1998: 122), muodostinrakenne on vain osa sanan merkitystä, loput merkityksestä tulee sanan ja käyttökontekstin suhteesta (Ryder 1994: 10). Toisaalta komposition merkitys on osistaan riippuvainen joskaan ei niistä ennustettavissa (Lakoff 1987: 148) ja muodostinrakenteen läpinäkyvyys ja tuttuus eli osien tunnistaminen on sanojen muodostamisessa ja niiden merkityksen tulkinnassa oletusarvoinen lähtökohta jo kaksivuotiailla (ks. Clark 1993: luku 6). Muodostinrakenteesta motivoitunut merkityskuvaus on sekä yleisverbistinderivaatiossa että yhdyssananmuodostuksessa skemaattinen, ja tätä tasoa kunkin symbolisen yksikön semantiikka elaboroi. Molemmassa on kyseessä myös konseptuaalisen tason merkitysyhteyksien muodostumisesta (Coulson 2000: 161, Fauconnier 1997, Rips 1995). Ennustettavuus ja sitä kautta tulkintaprosessin ja sen kuvauksen kompleksisuus korreloi kombinoitukäsitteiden suhteiden tyypillisyyden ja epätyypillisyyden jatkumon kanssa (esim. metaforiset käsitteistyksen). Kulloinkin (merkkiin tyypillisesti liitettävä, leksikoitunut) merkitys sitten kiteytyy, vakiintuu ja motivoituu käyttöyhteyksissä. Tämä muodostinrakenteen, säännönmukaisuuden ja merkityksen ennustettavuuden ja toisaalla konkreettisen lekseemin yhteensovittaminen on morfologian ja leksikaalisen semantiikan yksi koetinkivistä (Mayo et al. 1995).

vaatiota idiosynkraattiseksi, ks. Rosen 1973). Mayo et al. (1995) etsivät ulospääsyä ääripäiden väliltä (derivaation kompositionaalinen semantiikka vs. semanttinen idiosynkrasia) ja ehdottavat uudeksi käsittelytasoksi kognitiivisia prosesseja ja periaatteita, käsitetason suhteita. Tällä tasolla johto-opillisessa suhteessa olevien sanamuotojen motivoivaksi tekijäksi oletan työssäni konseptuaalisen metonymian. Lopullisesti muodostinrakenne ja käsitesuhteet saavat tulkintansa vasta semanttista kehystä ja sanan käyttöä vasten.⁶⁰

Erilaisia D-derivaation semanttisia sääntöjä ovat esittäneet mm. Miller (1978), Stekauer (1996: 102–106), Kastovsky (1996: 98)⁶¹, Eschenlohr (1996: 101) ja Kiparsky (1997: 482). D-verbien merkityksen määräytymisestä on esitetty myös periaatteellisia yleistäyksiä. Melkoisen vahva on Jantusen (1998) semanttis-pragmaattisiin argumentteihin perustuva oletus, jonka mukaan ”denominaaliset johdokset eivät itse asiassa voisi tarkoittaa mitään muuta kuin mitä ne nyt tarkoittavat” (mts. 85): *pamputtaa*-verbi on pakollisesti instrumentatiivi pampun funktion sekä maailmantietomme ja -kokemuksemme pohjalta (mts. 86). Stekauerin (1996: 124) mukaan taas funktioltaan yksiselitteisiin tarkoitteisiin viittaavien substantiivien (esim. *vasara*) verbintäminen muihin kuin niiden funktiota toteuttaviin merkityksiin on teoreettisesti mahdollista mutta ”sanamuodostusperiaatteiden ja kielen logiikan” vastaista (samantapaisesti ks. esim. Erkki Itkonen 1966: 244 ja Hakulinen–Karlsson 1979: 241).

Samaan tapaan, osin eksplisiittisemmin, tulkintasääntöä englannin nominiverbeille ehdottaa Farrell (1998b). Hänen mukaansa nomini-verbi-konversion funktiona on nimetä rutinoitunut prosessi metonyymisesti: ”a salient constant in the routine stands for the entire process”. Hän esittää nominiverbin hyvämuotoisuudelle kaksi rajoitusta: motivaatiosuhde perustuu

⁶⁰ Yleinen periaatteellinen ja käytännöllinen lähtökohta avautuu kritiikistä, jonka Esa Itkonen (1983: 192–193) suuntaa nominikompositiivien generatiivista kompositio- ja sääntökuvausta kohtaan: Morfologisesti kompleksisten yksiköiden kuvauksessa täytyy tarkastella niitä todellisia prosesseja, jotka ilmauksia tuottavat. Oleellista on tällöin kommunikatiivinen tarve, esim. kategorian nimeäminen, ja sen saavuttaminen. Itse prosessi tai sen kuvaus ei ole luonteeltaan algoritminen, jolloin ”[- -] compounding is a twofold counterexample to the thesis of compositionality”. Ryder (1994: 195) katsoo, että yhdyssanojen muodostaminen on ristiriitaisuudessaan erittäin turhauttava selitettävä generatiiviselle lingvistiikalle: toisaalta yhdistäminen on erittäin produktiivinen ilmiö, toisaalta se tuntuu olevan erittäin ennustamaton. Ryderin mukaan yhdyssananmuodostus kuitenkin on ennustettavaa, mutta se pohjaa todennäköisyyteen (*probabilistic*) – vaihtelua on tyypeittäin säännönkaltaisesta hyvinkin varioivaan. Tällaista ennustettavuutta ei voida selittää tai edes kuvata (ensyklopedis-pragmaattisen ulkoistavan) autonomisen kielioppimallin sisällä, koska prosessi sisältää maailmantietoa ja kielenkäyttäjän strategioita.

⁶¹ Esimerkiksi Miller (1978) ehdottaa seuraavanlaista rakennesääntöä: ”When nouns of type *M* [= mass nouns] are used as verbs, the meaning of *x Ms y* is to be construed as ‘*x* covers the surface of *y* with *M*’” (Miller 1978: 104). Sääntö pätee esim. tapauksessa *to sand* ‘varustaa hiekalla’, mutta *sand*-substantiivin voi verbintää muunkinlaisiin suhteisiin, esim. ‘jauhaa hiekaksi’ (kritiikistä ks. Stekauer 1996: 103). Esimerkki suomen verbijohdoksista on verbi *pölyttää*, jolla on Millerin säännön mukainen instruktiivinen merkitys 1. ‘saada aikaan pölyä, peittää pölyllä’, mutta lisäksi semeemit 2. ‘poistaa pöly jostakin’, esim. *pölyttää matto* ‘tomuttaa’ ja 3. (kasv.) ‘kuljettaa siitepölyä’ (NS). Lisäksi Millerin rajaus ‘peittää pinta’ on tarkoitevaihtelusta riippuva prototyyppi (vrt. ‘tehdä x-pitoiseksi, erittää x:ää’ jne.), samoin kantalähtöinen sääntö ei kata kaikkia instruktiiviverbejä.

joko nimitarkoitteen keskeiseen ominaisuuteen tai sen tyypilliseen käyttäytymiseen. Esimerkiksi verbi *lapioida* nimeää motivoituneesti rutiinin, jossa jotakin siirretään lapiolla paikasta toiseen, koska *lapi*-substantiivi viittaa tietynlaiseen tarvekaluun, jota käytetään siirtämään jotakin paikasta toiseen. Erityisleksikot, toissijaiset käsitteistyksen ja leksikaalistumat poissuljettuna periaate vanginne oletusarvoiset tapaukset.

Sovellan työssäni Farrellin muotoilemaa periaatetta, joka on riippumaton siitä, kuinka prosessi teoreettisesti kuvataan. Periaatteen seurauksena merkitysluokkien määrä koko D-verbiderivaation kattavaksi jää avoimeksi ja yksittäisistä johtosuhteista redusoidut luokat voidaan abstraktiotasoltaan määritellä siten, että ne vastaavat johdosten käytössä havaittavia perheyhtäläisyyksiä (vrt. Kellyn 1998 luokitus). Jos pyrkimyksenä on tietyn johdosaineiston tyhjentävä luokittelu, päädytään väijäämättä keinotekoisiiin tai turhan abstrakteihin suhteisiin.⁶² Lisäksi Laakso (1997: 297) on esittänyt, että joustavuus ja sumeus saattavat olla alasysteemien vaatimia ominaisuuksia, ei niinkään invarianssi.

I-verbiderivaation semanttisen yleissäännön tulisi rajata verbin merkitykseksi jotakin seuraavanlaista: soveltaa kantasubstantiivin tarkoitetta tai kantasubstantiivin kategorian kanssa perheyhtäläisen kategorian jäsentä kantasubstantiivin tarkoitteen salientin piirteen osalta toimintaan nähden.⁶³ Tämän oletuksen toteutumista ja tarkempaa mekanismia esittelen seuraavassa. Toisaalta oletan Plagin (1999: 239) tapaan, ettei verbiderivaation semantiikkaa voi redusoida yhteen sääntöön.

3.3.2 Kognitiivinen metonymiamalli ja I-verbien kuvautuminen

Metonymiateoriaa kognitiivisen kielitieteen viitekehityksessä pyrkivät luomaan Kövecses ja Radden (1998), kognitiivisesta metonymiasta ks. myös Panther-Radden (1999), Gibbs (1994) ja Barcelona (2000), kognitiivisen kieliopin kehityksessä tiivistetysti ks. Langacker (1999: 198–201).⁶⁴ Kövecses ja Radden (1998)

⁶² Kattava potentiaalien kuvaussäännöstö olisi jotakuinkin sellainen, että kuvataan entiteettien väliset mahdolliset perussuhteet (synnyttää x, liikuttaa x:ää jne.), luetellaan lekseemien tarkoitekirjon invarianssin prototyypit, yhdistetään näiden kahden tason suhteet potentiaaliin, josta salientiuskriteereillä ennustetaan oletettavin entiteettisuhde-pari. Lisärajausten tuovat leksikon (esim. synonymia) ja toissijaisen käsitteistyksen (metafora) vaikutukset. Leksikoituneiden johdosten jälkikäteen ja tarkka vangitseminen sitten lienee mahdotonta eriytymiskehityksen vuoksi.

⁶³ Sääntö on tarkennus Kiparskyn (1997: 482) muotoilemasta motivointi- ja rajoitussäännöstä: "If an action is named after a thing, it involves a canonical use of the thing. [- -] denominal verbs with instrumental meaning [- -] denotes a canonical (conventional, generic) use of the noun [!] as an instrument." Samantapainen on Eschenlohrin (1996: 101) muotoilu, jonka mukaan nominista konversoitujen verbien semantiikkaa voi karkeasti kuvata skeemalla 'denoting activities which are characteristic for the referents of the nouns they are derived of'.

⁶⁴ Metonymia esiintyy vahvana ilmiönä useilla "kognitivisteilla". Lakoffilla (1987: 13, 113–114) metonymia on yksi hänen postuloimistaan neljästä kognitiivisesta mallista. Läheinen on myös Fauconnierin (1985) ID-periaate (*Identification Principle*) ja siihen liittyvät pragmaattiset konnektorit, kuten "kirjailija > teos", jotka ovat Fauconnierin mukaan yleisesti luonteeltaan metonymyisiä (mts. 145). Langackerin (1993: 30) mukaan metonymia on kognitiivinen prosessi: "the entity that is normally designated by a metonymic expression serves as a reference-point affording mental access to the

määrittelevät metonymian kognitiiviseksi prosessiksi, jossa käsitteellinen entiteetti (*vehicle*) tarjoaa pääsyn toiseen käsitteelliseen entiteettiin (*target*) saman käsitteellisen kehyksen tai alueen sisällä. Metonymia perustuu siis vierekkäisyysuhteeseen samassa käsitteellisessä kehyksessä (terminologiasta ks. Langacker 1987: 150).⁶⁵

I-verbien derivointimekanismi toteuttaa metonyymista skeemaa INSTRUMENTTI SIIHEN LIITTYVÄN TOIMINNAN PUOLESTA, joka on yksi toimintaskeman lajeista: metonyyminen suhde vallitsee toiminnan ja yhden siihen osallistuvan entiteetin välillä (osan ja osan välinen suhde, ks. Kövecses ja Radden 1998: 54, ks. myös Norrick 1981: 91). Dirven (1999: 277) katsoo, että konversio ei ole sanatason vaan predikaatti-argumenttitason prosessi. Sen tuottama kielellinen rakenne ikonisesti heijastaa käsitteellistä asetelmaa ja motivoituu konseptuaalisella tasolla metonymian kautta, esim. *poika luuttuaa lattian* sisältää toimintaskeman (agentti, puhdistamisteko, patientti, väline), jota edustaa sen yksi jäsen *luuttu* (väline). Samoin motivoituu vaikkapa *to shampoo one's hair* -lauseen tulkinta: "In such instrumental verbs the exact relation between the action, the instrument and the object is not named, but only implied: from our cultural knowledge we know we 'hammer' or 'shoot' nails into surfaces and 'rub' the shampoo on our hair to wash it." Tämän vuoksi konversioon liittyy usein specialisaatioprosessi (ks. Dirven–Verspoor 1998: 66–67).

Konversion ja metonymian yhdistävät varsinkin Dirven (1996) ja Farrell (1998ab) sekä Kövecses ja Radden (1998), Goldberg (1997) ja Petruck (1995). Lisäksi Radden ja Kövecses (1998: 7), Norris (1981: 50), Farrell (1998ab), Koch (1996) ja Carston (1985) katsovat metonymian ulottuvan nollajohdon (konversio) lisäksi myös morfologisesti koodattuihin uudelleen kategorisointeihin eli suffiksaatioon, jollaista käsittelemäni suomen I-derivaatio on. Samoin Pajunen (1998: 337) katsoo, että instrumenttikantainen verbi koodaa asiointilan siihen tyypillisesti liittyvän välineen kautta, osin samoin Clark ja Clark (1979: 784,

desired target" (ks. myös Gibbs 1994: 358). Tällainen metonymia-käsitys on siis hyvin laaja ja voimakas ja vertautuu eittämättä Lakoffin ja Johnssonin (1980) ajatuksiin metaforasta. Kövecses ja Radden (1998; ks. laajemmin Panther–Radden 1999) pyrkivät argumentoimaan sen puolesta, että metonymia saattaa olla metaforaakin perustavampi ajatuskuvio jokapäiväisen konseptualisaatiomme ja siten kielen käytön taustalla. Varovainen suhtautuminen on siis paikallaan. Jo pelkkä terminologinen valinta aiheuttanee sekaannusta. Kattotermiksi sopineekin paremmin käsitteellinen (tai kognitiivinen) viereisyys. Kutsun lähestymistapaa karkeasti kognitiiviseksi metonymiamalliksi (vrt. kuitenkin termin kognitiivinen ja kognitiivinen kielitiede varioiva käyttö).

⁶⁵ Kövecses ja Radden (1998: 63–71) perustavat tietyt metonymiasuhteissa vallitsevat ensisijaisuudet (miksi juuri tietty osa käsitteellisen kehyksen useista vaihtoehdoista konventionaalistuu edustamaan toista käsitettä ja miksi käänteisissä metonymiasuhteissa toinen vaikuttaa toista luonnollisemmalta) yleisiin kognitiivisiin (*cognitive salience*, esim. Langacker) ja kommunikatiivisiin (esim. Grice) periaatteisiin. He myös katsovat, että metonyyminen prosessi ei ole mekaaninen: "Metonymy does not simply substitute one entity for another entity, but interrelates them to form a new, complex meaning" (Radden–Kövecses 1999: 19, ks. myös Radden 2000). Operointialueen laajuuden lisäksi kognitiivisen metonymiamallin soveltamista hankaloittaa periaatteiden epäformaalius.

769).⁶⁶ Käsitteellisen viereisyyden ja metonymian vahvuudeksi I-derivaation käsittelyssä voidaan katsoa tulkintasuhteiden laajentaminen muodostinrakenteen tulkinnasta kognitiivis-funktionaalisille alueille. Tämä toisaalta on myös näkökulman heikkous: käsittely pohjaa oletusarvoihin,⁶⁷ prototyyppeihin ja formalisointia vieroksuviin periaatteisiin.

Korrelaattisubstantiivista vihjautuvaksi salientiksi piirteeksi voidaan olettaa tarkoitteen prototyyppinen funktio (antroposentrisesti). Mikä salientti funktio tai käyttötapa on, riippuu substantiivin tarkoitteesta sekä käsitteistyksestä ja kielennyksestä toiminnan kannalta. Tätä käsittelen tarkemmin I-roolin ja -konstruktion yhteydessä luvussa 4.2.1. Funktioiden kannalta I-verbien korrelaattisubstantiivien tarkoitteissa variaatio voidaan nähdä jatkumona yksifunktioisuudesta monikäyttöisyyteen. Jatkumon selkeitä ydintapauksia karakterisoi tarkoitetyypin artefaktisuus. CD-Ps:sta aineistoksi rajautuneen I-verbistön derivaatiosuhteet toteuttavat lähes täysin instrumentatiivista metonymiaa. Aineiston joukosta voidaan poimia muutamia verbejä, jotka eivät toteuta I-metonymiaa. Tällöinkin syy voidaan yleensä selkeästi osoittaa. Käsittelen seuraavassa kokoavasti instrumenttimetonymiaa aineiston I-verbien ja niiden korrelaattisubstantiivien näkökulmasta.

Yleisesti substantiivien merkitysten erittelyissä voidaan funktiota ajatella holistisesti välineen käyttötapanä, jota ei varsinaisesti voi tai kannata eritellä piirteinä. Tällainen hahmotus heijastuu I-verbienkin yleisen merkitysmäärittelyn muotoilussa sanakirjassa, esim. *pariloida* 'kypsentää parilassa', *luutia* 'lakaista, puhdistaa luudalla', *taltata* 'työstää taltalla' ja *miekkailu* 'otella miekalla; harrastaa miekkailua'. Funktion rinnalla ja sitä mieluummin seuraavassa puhunkin paralleelista välineen käyttötavasta, joka on osa artefaktiin viittaavan substantiivin avaamaa semanttista kehystä, jopa leksikaalista merkitystä (ks. esim. Goddard 1998: 226). Funktion oleellisuutta implikoivat sanakirjamäärittelmät, jotka esim. työkalujen nimityksillä ovat usein muotoa 'deskriptio ja käyttötarkoitus', esim. *pora* 'lastuava t. iskevä työkalu, jolla tehdään reikiä' tai

⁶⁶ Stekauer (1996: 46–47) erottaa konversion suffiksaatiosta sen vuoksi, että edelliselle käsitteellinen uudelleen kategorisointi (sanaluokkamuutos, esim. substantiivista verbi) on pakollinen, jälkimmäiselle vain mahdollinen muutos (esim. suomen *-elverbijohdokset*). Kognitiivisesta metonymia-näkökulmassa eroa ei tarvitse tehdä, koska kyse on konseptuaalisella tasolla samasta prosessista. Stekauerin (1996) esittelemä onomasiologisen teorian mukainen konversion kuvausmalli on periaatteiltaan yhtäläinen kognitiivisen metonymikäsityksen kanssa, ja hänen teoksensa *A Theory of Conversion in English* (1996) yhteneväisyydet esim. Langackerin kognitiivisen kielioopin kanssa ovat melko vahvat. Angloamerikkalaiseen kognitiiviseen kielioppiin tai lingvistiikkaan teoksessa ei kuitenkaan ole viittauksia.

⁶⁷ Käytän termiä oletusarvo (*default value*) viittaamassa normaalitapauksen tulkintaan: sitä sovelletaan tulkintaskaeman aukkoon (*slot*), ellei muuta spesifiä kontekstuaalista infomaatiota ole tarjolla: "default values define normal cases" (Lakoff 1987: 116). Kiparskyn (1997: 477) mukaan käsitteellisen tulkinnan periaatteet tulisi olettaa oletusarvoiksi, jotka kattavat leksikaalisen yksikön tulkinnan ellei jokin muu tieto sitä spesifisti poista. Kielellisen ilmauksen tulkinnassa havainnoija koko ajan yksiluentaistaa lekseemeitä ja syntaktisia rakenteita. Yleensä tulkitsijalla on vahva oletus tai "best guess" oikeasta tulkinnasta, joskus jopa tiedostamattaan, että kyseessä on oletus (ks. Jackendoff 1983: 140–141). Oletusarvosta prototyypin yhteydessä ks. Johnson-Laird (1988: 245), yleisesti ks. myös Kittay (1987: 55–60).

saha 'hammaslaitateräinen työkalu t. kone, jolla leikataan puuta, metallia' jne.⁶⁸ Tyypillisesti I-johdos korreloituu sellaiseen substantiiviin, jonka artefaktitarcoitteella on selvä funktio. Tällainen ryhmä ovat esimerkiksi leikkaamisvälineet *höylä, saha, pora, kaira, sorvi, piilu, sakset, meisti* ja *stanssi*, jotka verbijohdoksensa rinnalla edustavat kanonista käyttötavasta motivoitunutta metonymiaa. Funktionaalisesti koherentti on vaikkapa pyydystämisen- ja keräämisverbien joukko, jonka korrelaattisubstantiivit viittaavat saanti-, pyynti- ja keräämisvälineisiin: *pyydys, onki, perho, harppuuna, virveli, pilkki, nuotta, trooli, tuulas, naara, lasso, lippo, haavi* ja *puikkari*. Oletusarvoisesti suuri osa varsinkin uudemmasta verbistöstä motivoituu artefaktisen tarkoitetyypin nimestä, esim. *kiikaroida, televisioida* ja *sorvata*. Vaikka ihmistekoisuutta, artefaktiutta on hankala kiteyttää selkeäksi semanttiseksi piirteeksi (Karihalme 1996: 263), Ripsin (1995) esittelemien tutkimusten mukaan ihmiset usein näkevät artefakteissa suunnittelijan intention ratkaisevaksi kategorijäsenyyden päättämisessä.⁶⁹ Taustalla oleva intentio rajaa tarkoitteen funktiota ja siten kanonista käyttötapaa, jolloin välineen ja siihen liittyvän toiminnan välinen metonymia on selvä.

Korrelaattisubstantiivien tarkoitteiden funktioissa ja niiden verbiintymisessä on variaatiota. Yksi perustava näkökulma on tarkoitteen artefaktisuus, onko tarkoite luotu toteuttamaan määrätehtävää vai onko sen käyttö erilaisissa tehtävissä sekundääriä sen "ontologiseen luokkaan" nähden (eronteosta ks. Preston 1998). Esimerkiksi *saha* on leikkaamista varten kehitelty käsityökalu. Tällöin sen prototyypinen käyttötapa on toimia apuvälineenä katkaisemissa, muotoilemisessa jne. Vaikka *sahalla* voidaan suorittaa muunkinlaisia toimintoja, esim. sitä voidaan soittaa, ovat nämä funktioina sekundäärejä. Tässä mielessä *sahata*-verbin merkitys 'leikata *sahalla*' on triviaali. Puukko on monipuolinen työkalu, jolla voidaan veistää ja käsitellä puuta, katkaista siimaa ja perata kalaa tai iskeä jotakin vahingoittamistarkoituksessa. Verbi *puukottaa* koodaa vain jälkimmäistä puukolla iskemisen ja lyömisen käyttötapaa (vrt. myös *puukkotappelu, puukkosankari, puukonisku*), jolloin esim. puun vuolemista jonkinlaisella puukkomaisella esineellä ei voida norminmukaisesti kutsua *puukottamiseksi*

⁶⁸ Funktion käsitteen osuutta substantiivien semanttisessa määrittelyssä on kuvattu eri tavoin. Miller ja Fellbaum (1992: 207) lähtevät siitä, että "nominikäsitteen funktionaalisen piirteen on tarkoitus olla kuvaus siitä, mitä käsitteeseen liittyvät tapaukset normaalisti tekevät tai mitä niille tai niillä tehdään". Esimerkiksi Katz (ks. Miller–Fellbaum 1992: 209) olettaa, että olion funktio on sen merkityksen piirre, samoin Pustejovsky (1995; ks. Miller 1999: 11). Samaa puoltaa psykologinen näkökulma, jonka mukaan esineen tyypillinen käyttötarkoitus on keskeinen osa esineen käsitettä (esim. Dunker; ks. Miller–Fellbaum 1992: 208–209) ja se tulee sisällyttää mentaalileksikon hakusanoihin (Miller 1978: 105; ks. myös Karius 1977; funktion koodautumisesta nomenneissa ks. Frawley 1992: 129).

⁶⁹ Ripsin (1995: 81–82) mukaan (Hamptonin testissä) ihmisten mielestä ruuvimeisseli ei ole ase, mutta kuitenkin aseena käytetty työkalu. Ruuvimeisselin kategorisoinnissa monet ajattelevat, että ruuvimeisseli voi olla 'työkalu aseena' mutta se ei voi olla ase, koska sen suunnittelija ei ole niin sitä tarkoittanut. Aseen kategoriaan kuulumisessa oleelliseksi katsotaan siis artefaktisuus (ks. Preston 1998: 524). Roschin (1975; ks. Ungerer–Schmid 1996: 13) prototyypisyyskokeissa 8 tyypillisintä koehenkilöiden valmiista listasta mainitsemaa asetta englannissa (*weapon*) olivat *gun, pistol, revolver, machine gun, rifle, switchblade, knife, dagger*, ja 5 epätyypillisintä (55:sta) *foot, car, glass, screwdriver, shoes*.

(vrt. *veistää*, jonka SKES ja SSA yhdistävät *veitseen*; jos *puukon* alkuperä on keskialasaksan parissa *pook* 'tikari' ja *poken* 'pistää' (ks. SSA s.v. *puukko*), tällöin motivaatio ja rajaus selittyvät lainasuhteista, vrt. englannin *knife*).

Useille välineenä käytettäville esineille on tyypillistä, että niistä tulee välineitä teossa, esim. kepeistä tulee vipu, kun sillä vivutaan jotakin. Tilanteisesti välineen nimitystä voidaan käyttää sellaisista tarkoitteista, joilla voidaan tehdä sama teko kuin kyseisellä välineellä tyypillisesti. Varsinaisen artefaktisuuden kannalta lekseemeissä on eroa. *Vivuta*-verbin korrelaattina *vipu*-lekseemin merkityksessä artefaktisuutta korostaisempi on joustava funktionaalisuus, joka rajaa tarkoitteiksi vipuamiseen soveltuvat esineet. Samoin *luutun* 'lattia- tai pesuriepu' tarkoitteisto rajautuu yleensä käytöstä: *luutuksi* kelpaa mikä tahansa rätti, riepu tai kankaanpala, kaupassa ei varsinaisesti myydä *luuttuja*, vain erilaisia luuttuamiseen soveltuvia liinoja ja muita siivousvälineitä. Sen sijaan esimerkiksi *lukko* leksikoi 'sulkulaite'-mielteessään artefaktisuutta, jolloin muunlaisten lukitsemisvälineiden käyttövaihtelu on tilanteista (lukko soveltuvana kategoriana), esim. *Syöttikala lukitaan tikulla raksipäähän ja kolmihaarakoukun haara työnnetään kiinni syötiin kylkeen hieman kylkivoivan yläpuolelta, 1–2 cm selkäevän takaa* (www.kalatalo.sci.fi).

Artefaktisuuden ja selvän käyttötavan suhteen tarkoitteet voidaan sijoittaa jonkinlaiselle jatkumolle, jonka ääripäätä edustaa esim. kivi, jolle ei voida osoittaa mitään primääriä inherenttiä funktiota antroposentrisessä mielessä (vrt. praktinen syllogismi ja siihen liittyvät käsitteet, ks. Määttä 1999: 42–45). Kivi liittyy ihmisen toiminnassa erilaisiin intentioihin, joista vain osa on verbistetty *kivi*-substantiivista: *kivetä* 'varustaa kivillä' (tai 'poistaa kivet pellostä' Lönnrotilla, ks. Kytömäki 1992: 158) sekä *kivoittaa* 'heittää kiviä'.

Perifeerisiä korrelaattikategorioita välineyden kannalta ovat luonnonvoimat ja -ilmiöt sekä niihin vertautuvat ja luonnon konkreettiset objektit tai abstraktimmat tarkoitteet. Substantiivikategorioiden funktiopohjaisessa luokituksessa on perustana entiteetin tilanteinen käyttötapa, joka voidaan määritellä antroposentrisesti ja siten verbijohdoksen koodaaman toiminnan näkökulmasta. Antroposentrisessä kehyksessä sellaisten substantiivien kuin *tuuli*, *höyry*, *liekki*, *savu*, *hiillos*, *kaasu*, *kivi* tai *jälki* tarkoitteille löytyy tehtävä, sovellusala, joka johdetaan niiden ominaisuuksista (esim. *hiillostaa* 'kypsentää hiilloksella'). I-verbin näkökulmasta varsinainen funktio ei ole oleellinen, esim. *tukistaminen* ei ole *tukan* funktion toteuttamista (evoluution mielessä, esim. suoja), vaan tukan käyttämistä välikappaleena sellaisessa teossa, mihin se soveltuu. Tällaisten substantiivien tarkoitteiden käyttäminen siis käsitteistetään välineen tavoin. Tapauksia ei ole useita, koska työni ydinaineiston muodostavat prototyypin läheiset toteutumukset, joihin välinettä koodaamattomista substantiiveista derivoidut verbit eivät kuulu.

Instrumentatiivisuus voi olla yksi korrelaatio useiden tai epäselvien käyttötapojen, erilaisten tarkoite- ja toimintatyyppien välillä. Tarkoitehajonnaltaan kirjavia ovat sellaiset artefaktisuutta sisältävät kategoriat kuin *seiväs*, *piikki*, *lanka*, *kiila*, *sauva*, *koukku*, *tela*, *linko* ja *rengas*. Artefaktisuuden ja funktion erittelyä voi hankaloittaa substantiivin polyseemisyys ja toisaalta mahdollinen tarkoitekirjo. *Neula*-substantiivin tarkoitejoukko on kirjava ja sanaa voinee pitää po-

lyseemisena. Monenlaisten *neuloiksi* sanottavien joukosta voidaan erottaa esim. silmäneula, jolla ommellaan ja parsitaan, nuppineula, jolla kiinnitetään, injektioneula, jolla ruiskutetaan nestettä tai levysoittimen neula, joka toimii välittimenä. Erilaisten neulojen käyttötavoista verbijohdos *neulata* koodaa nuppineuloilla kiinnittämistä ja *neuloa* vanhastaan silmäneulalla ompelemista (NS s.v. *neuloa*₂), mikä nykyiseen kutomisen merkitykseen nähden on perifeerinen. Selkeästi kolmeen kehykseen kuuluu *tamponi*-substantiivi (intiimi-, lääketieteellinen ja taidekehys), jonka käyttämistä tukkimiseen, suojaamiseen ja levittämiseen koodaa samajuurinen verbijohdos kahdeksi semeemiiksi hajautuneena: *tamponoida*₁ 'tukkia' (lääk.) ja *tamponoida*₂ 'levittää (väriä)'. Substantiivien ja verbien polysemiaa käsittelen kokonaisvaltaisemmin johdosten merkitysvariaation yhteydessä luvussa 5.1.

CD-Ps:n aineistossa on joitakin sellaisia verbijohdoksia, jotka eivät toteuta instrumentatiivista metonymia-periaatetta. Kyse on tapauksista, joissa kantatai korrelaattisubstantiivi on tarkoitteeltaan väline, mutta verbijohdos ei koodaa sen prototyyppisen funktion toteuttamista I-verbiluennan sallivasti (vrt. *lapiro* → *lapiroida*). Vaikka verbit eivät toteuta instrumentti-metonymian periaatetta, on niiden korrelaatio substantiivikorrelaattiin nähden usein metonyymisesti motivoitunut ja analoginen jonkin toisen D-verbiskeeman kanssa. Esimerkiksi *ketju* ei viittaa *ketjuttamisessa* konkreettiseen artefaktiin ja sillä kiinnittämiseen (vrt. *kahlita*), vaan sitä ulkoisesti muistuttavaan muodostelmaan: 'muodostaa, kytkeä ketjuksi'. Tällaisia tapauksia esittelen tarkemmin I-verbien sarjojen ja produktiivisuuden yhteydessä luvussa 5.3 sekä merkitysvariaation yhteydessä luvuissa 6.1 ja 6.4.

Edellä läpikäyty välineyden ja välineen käyttötavan erittely on oleellinen pohja I-derivaation konseptuaalis-semanttisten motivaatiosuhteiden luokittelussa. Jos toimintaan osallistuvia osaentiteettejä on useita, funktion ja sitä kautta välineiden salienttius saattaa painottua eri tavoin näkökulman mukaan. Esimerkiksi kalastamisessa salienttia on vieheen funktio, mutta toiminta voidaan hahmottaa eri viitepisteistä, ts. *onkia* ~ *olla ongella*, *pilkkii* ~ *olla pilkillä* tai *kelastaa* 'kalastaa heittouistimella, virvelöidä' (CD-Ps) (vrt. **vieheillä*). Tällainen eron-teko on muistettava metonyymista funktiopohjaista motivaatiota eriteltäessä, koska metonyymien viittausala vaihtelee verbeittäin ja verbit ovat vakiintuneet koodaamaan tietynlaista toimintaa. Samoin korrelaattikäsité voi motivoida I-verbien ilmaisemaa toimintaa eri tavoin painottuen, esim. *sahata*-verbien ilmaiseman toiminnan kannalta saha on optimaalinen väline, jonka kautta teko kuvautuu parhaiten, *saapastella*-verbien kuvaaman asiain tilan motivoinnissa substantiivi *saapas* on vaihtoehtoinen muiden korrelaattien kanssa, joskin sen tarkoite tuonee toimintaan oman karakterisointinsa. Toisaalta taas verbien varioivassa käytössä on kyse asiain tilan käsitteistyksen sopimisesta verbien entisten käyttöjen reduktion prototyyppiin.

3.3.3 Metonymian ja denominaalisuuden suhteesta

Metonymia sitoo välineet ja niiden käyttöön liittyvän toiminnan yhteen. Toimintakehyksen näkökulmasta tämä näkyy elementtien etu- ja taka-

alaistamisena (kuvio-taustajaon mukaisesti, ks. Koch 1991: 151). Tyypillistä toimintaverbiä vastaavan asiointilan käsitteellinen kehys sisältää elementteinään toiminnan ja sen osallistujia ja esim. intentionaalisia tekijöitä. Toimintakehyksestä etualaistettu elementti herättää taustallaan kehyksen, I-verbiderivaatiossa yksi toimintaskeman osallistuja fokusoidaan metonyymisesti, mutta koko skeema on konseptuaalisesti mukana (Dirven 1999). Kehyksen ja sen elementin tai elementtien välinen suhde on metonyyminen. Leksikaalisten yksiköiden näkökulmasta kyseessä ovat mielletason deperdenttiydet. Diakronisesta ja suuntaisesta näkökulmasta metonymian voi olettaa muotoon VÄLINE TOIMINNAN PUOLESTA: välinettä koodaava lekseemi tarjoaa motivaation välineen käyttöä koodaavalle verbille, *äyskäri* > *äyskäröidä*. Synkronis-konseptuaalisen järjestelmän suuntaisuus on toissijaista. Koska työssäni kuitenkin puhutaan I-verbistä (vrt. de-nominaalisuus), suunta voidaan katsoa yhdeksi keinoksi koodata tätä konseptuaalista suhdetta ja sitä kautta pitää yllä kielen produktiivisuutta.

Nomini- ja verbikategorioiden välinen ero derivaation suuntaisuudessa on siinä, että deverbaalinen nomini usein rajaa verbikannan ilmaisemasta prosessista jonkin osallistujan (esim. *sahaaja*) tai olioi eli nominaalista koko prosessin (*sahaaminen*, *sahaus*) kuitenkaan lisäämättä mitään itse kannan käsitteeseen. Denominaalisessa verbiderivaatiossa sen sijaan nominin käsitteelliseen sisältöön lisätään jotakin, esim. *sahata* 'leikata sahalla', *suolata* 'lisätä suolaa'. Langackerin mukaan (1991: 25) tämä nomini- ja verbipohjaisen derivaation ei-kielikohtainen asymmetria heijastaa substantiivin ja verbin sisäistä luonnetta (sanaluokkien erosta ks. myös Esa Itkonen 1997a: 12–16):

A verb necessarily incorporates a series of component states that constitute a latent region, and being conceptually dependent, it makes inherent reference to its participants; a noun is thus derivable, with no effect on conceptual content, just by shifting the profile either to this region or to some participant. On the other hand, a noun is conceptually autonomous: we can normally conceptualize its designatum without conceiving of its participation in any higher-order process. Because a derived verb profiles such a process, verbalization requires the addition of conceptual content. (Langacker 1991: 25.)⁷⁰

Langackeria mukailien siis substantiivin johtaminen verbistä on vain konstruoinnin spesifiointia, kun taas verbin johtaminen lisää jotakin substantiivikan-

⁷⁰ Langackerin verbissä korostama aikadimensioinen prosessi heijastuu hyvin Poppiuksen 1800-luvulla ehdottaman termin *aikasana* 'teonsana, verbi' (ks. Hakulinen 1979: 445) motivaatiossa. Langackerin kanssa paralleelista verbin ja nominin eroa on esitellyt Kangasmaa-Minn (1980; ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 257). Sanaluokkien ja ikonisuuden suhteesta ks. myös Siro (1996: 205–206), verbi–nomini-jaosta ks. lisäksi Onikki-Rantajääskö (2001: 237) ja (Pentti Leino 1993: 82–83). Nominin ja verbin perseptuaalis-käsitteellisen eron vaikutusta niiden käyttäytymiseen käsittelee Gentner (1981), samoin Clark (1993), jonka mukaan toiminta-kategoriat (*action*) eroavat objekti-kategorioista (*object*) siten, että ne ovat relationaalisia (osallistujat), niiden rajat ovat sumeammat (alku- ja päätepisteen määrittäminen) ja niiden merkitsemä fyysinen sekvenssi saa erilaisen hahmon erilaisissa ympäristöissä (esim. *avata ovi* ~ *tölkki* ~ *paketti* ~ *tili* ~ *suunsa*). Tämän vuoksi lasten on oletettu ja osin havaittakin luontaisesti hahmottavan toiminta-kategoriat objekti-kategorioita hankalammin (Clark 1993: 55) (vrt. kuitenkin skemaattisesta hahmosta motivoituvien, samalla keinoin leksikaalisesti nimettyjen objekti-kategorioiden vaihtelu, esim. *purkin kansi* ~ *laivan kansi* ~ *kirjan kansi*).

taan liittyvään käsitteeseen. Kehysemantiikan ja semantiikan kokemuksellisen-ensyklopedisen näkemyksen mukaan (johon kognitiivinenkin kielioppi ainakin osin pohjaa; ks. esim. Pentti Leino 1993) edellisessä muotoilussa voidaan nähdä ristiriitaisuutta. Kun ajattelemme esim. välineennimityksiä, niiden osoittaman käsitteen ja siihen liittyvien entiteettien ymmärtäminen esim. ilman niiden tyyppillistä käyttöä lienee melko mahdotonta: esim. *puukko*-sanana merkitykseen kuuluu (jo sanakirjatasolla) leikkaamisen, vuoleminen, iskemisen mielteitä, ne ovat osa puukon merkitystä, osa sanan vihjaamaa tietorakennetta. Kun *puukko*-substantiivista derivoidaan verbi, jonka tyyppillinen merkitys on 'iskeä puukolla', tuskin voimme sanoa, että verbiksi derivoiminen tuo jotakin olennaisesti lisää puukon käsitteeseen. Kyse on ennemmin korostamisesta (*profiling*) ja konstruoinnin painotuksesta kuin varsinaisesta lisäämisestä. Verbintäminen ikään kuin tuo substantiivin taustatiedosta (kehys) joitakin osa-alueita salienteiksi uuteen käsitteeseen (esim. iskeä puukolla), jolloin osa jää taustatietoon potentiaaliksi (esim. vuolla). Tätä havainnollistaa se kognitiivisessa kieliopissakin yleinen tapa ymmärtää esim. sanueen kaikki jäsenet yhden konseptuaalisen alueen edustajiksi, joista jokainen kuitenkin korostaa ja hahmottaa aluetta omasta (johtimen suuntaamasta) näkökulmasta (ks. Pentti Leino 1993: 80). Tällöin puukon käsite ilman semanttista kehystä, johon kuuluu tieto iskemisestä tai puukon käyttäjästä, on yhtä vajaa kuin puukottamisen käsite ilman tietoa puukosta.⁷¹

Työssäni katson Kariuksen (1988: 350) tapaan, että substantiivi-verbiderivaatio voidaan ymmärtää historiallisen ja suuntaisen tai semanttisen ensisijaisuuden painotuksen sijaan käsitteistyseron koodaamiseksi samaan konseptuaaliseen sisältöön: "If some conceptual concept is embodied as a verb (or noun), it can be embodied by default as a suffixed or zero-suffixed noun (or verb).⁷² Whether a default option is actually lexicalized or not depends on how the conceptual content is to be made salient in discourse." Tällöin substantiivin tai verbin ensisijaisuudessa on kyse yleisemmin käsitteiden riippuvuuksista⁷³ eli siitä, mitä käsitteitä jokin käsite tarvitsee määrittäykseen, eksplisiittisesti tai implisiittisesti: *saha*-substantiiviin merkitykseen kuuluu leikkaamisen mielle ja funktio on tärkeä osa välineen käsitettä, toisaalta *sahata*-verbin merkitykseen kuuluu sahan käsite, koska välineennimen kautta rajautunutta ja motivoitunutta tekoa ei voine käsitetasolla mieltää ilman tuota välinettä. Molemmat siis pre-

⁷¹ Myös Langackerin (1990b: 4) ensyklopedisessä näkemyksessä veitsen käsitteeseen liittyvät sen muoto, funktio ja sisältöryhmä (veitsi voi kuulua esim. keittiövälineiden, ruokailuhopeoiden tai aseiden kognitiivisiin alueisiin). Käsitteitten välisistä riippuvuussuhteista ks. Langacker (1987: 147, 154).

⁷² Mayo et al. (1995: 919) katsovat, että puhtaasti kategorialla muuttava derivaatio ei muuta (derivoitavan lekseemin) käsitteellistä sisältöä, vaan luo uuden syntaktisen kategorian ja siihen liittyviä funktionaalisia suhteita (vrt. osin Karius 1977).

⁷³ Huomattava on, että tässä on kyse kansantaksonomioista ja arkiluokitteluista. Tällöin saattavat sekoittua esim. hyponyymiset ja meronyymiset suhteet, tai voidaan päätyä sanakirjamääritelmistä poikkeaviin kehämääritelmiin tai muihin epäsuhtiin (ks. Wierzbicka 1996, Haarala 1981), esim. *käsi* 'yläraajan osa, jossa on sormia', *sormi* 'käden pitkulainen osa' tms. Arkiajattelun ja tieteellisin keinoin tehdyn käsite-rajauksen suhteesta kontekstiin ks. Karihalme (1996: 155).

supponoivat toisensa. Tämän konseptuaalinen metonyyminen hahmotus ottaa huomioon. Derivaation taustalla oleva ja sitä motivoiva konseptuaalinen suhdeverkko kannattaa ajatella dynaamiseksi suhteiden mahdollisuudeksi. Johtopillisessa tarkastelussa kyse on tietenkin jatkumoista, niin kuin havainnollistavat esim. instrumentatiivien kantojen tai korrelaattien funktioista ja niiden kielentymisestä aiemmin (ks. myös lukua 4.2.1) esitetyt oletusarvoisuuden jatkumot.

Toisaalta kyse on esim. kantasubstantiivien laadusta ja siitä, millainen on semantiikaltaan se johdin tai johtoparadigma, johon substantiivi verbinnetään. Denominaaliset verbit ja deverbaaliset nominit ovat johtoprosessiensa semantiikan ennustettavuuden suhteen eriävät: verbit ovat usein semantiikaltaan nomineja idiosynkraattisempia (ks. saksassa Eschenlohr 1996: 95, englannissa Kastovsky 1996: 95–96).⁷⁴ Samoin suomessa näyttää siltä, että deverbaali nominijohdos usein edustaa jotain semanttista perusroolia (kantaverbin ilmaisemaan toimintaan nähden) ja on usein johtimeltaan koherentti (esim. väline *-in-* ja tekijä *-ja-*).

Instrumentti-skeeman laajennuksina hahmotettavat abstraktimmat substantiivi-verbisuhteet sekä polyseemiset korrelaatiot voivat semanttis-käsitteellisen suhteensa pohjalta vihjata suuntaisuudesta. Polyseemisissä I-verbeissä kehys voi pysyä samana tai vaihdella. Metonyymisen väline-toiminta-yhteyden tulkitsemista käsitteellisen kehyksen assosiaatioiden joukosta rajaa skeema: sekä maailmantietoon liittyvä ennakkoehtojen rajaus että leksi-kaalis-semanttinen malli, johon uuden johdoksen tavoiterakenne vertautuu. Konseptuaalisesta metonymiasta motivoitavat mahdolliset ennusteet eivät oletusarvoisestikaan ole jyrkkäraja-ja (periaatteesta ks. Määttä 1994: 195). Tämä on skeemalle tyypillistä: toisaalta se karsii ennalta tarvittavaa tietoa (ks. Saari-

⁷⁴ Radden ja Kövecses (1999: 37) esittävät toiminnan ja välineen suhteen vaihdettavana: VÄLINE TOIMINNAN PUOLESTA: *puukottaa* – TOIMINTA VÄLINEEN PUOLESTA: *teroitin*, ts. denominaalinen verbiderivaatio ja verbin nominalisaatio ovat kaksi komplementaarista morfologista prosessia. Nomini-verbi-derivaation suuntaisuuden eroihin voi perustua se havainto, että lapsen uudismuodosteissa tavataan paljon *in* : *ime*-johdoksia, vaikkakin niiden rakenne ja vaihtelu on hankalahko; esim. Liekon aineistossa (1998) johdoksista $\frac{1}{4}$ on *in* : *ime*-johdoksia, ks. myös Niemi ja Niemi (1985). Syynä voi osittain olla derivaatiomerkityksen ennustettavuus: toiminta → toiminnan väline. Verbin derivoiminen (johtamattomasta) välineennimestä on potentiaaleiltaan rikkaampaa. Lisäksi välineennimet ja substantiivit ovat käsitteellis-semanttisesti rajattomia ja siten konkreettisempia. Vaikuttavana tekijänä voi tietenkin olla sanojen lukumäärä ja käytön taajuus. Muodostinrakenteen osalta denominaalinen I-derivaatio ei ole koherenttia (hahmoiltaan eroavat substantiivit ja erijohtimiset verbit). Tämä saattaa vaikuttaa siihen, että deverbaalien nominien johto vaikuttaa säännönmukaisemmalta ja automaattisemmalta, esim. *avata* > *avaaja*, *melo* > *meloin*, jolloin semanttinen skeema on myös muodoltaan koherentti). Toki I-verbejäkin lasten kielen uudismuodosteista tavataan (ks. liite 1). Toisaalta englannissa verbin derivoiminen substantiivista konversioteitse on hyvin yleistä ja helppoa myös lapsille, sen sijaan instrumenttinominin muodostaminen konversion avulla verbistä on yleensä harvinaista (Clark 1993: 180). Luokituksen kannalta tarkoitteeltaan konkreettiset substantiivit eroavat verbeistä siinä, että ne järjestäytyvät hierarkkisiin luokkainklusioihin, verbeillä on puolestaan matriksimainen organisoituminen. Niillä ei ole paljoa korreloivaa rakennetta; kun tiedetään yksi piirre yhdestä verbistä, ei sen perusteella vielä voida ennustaa paljoa, esim. intentionaalisuus kuuluu moniin semanttisiin kenttiin. (Markman 1989: 118, 199.)

luoma 1990: 33), toisaalta skeeman tietorakenteessa vaihtuvat elementit ovat suhteiltaan melko vakioiset, mutta eivät ehdottamat.

3.4 I-derivaation leksikaalistuneisuus

I-verbien semanttisia tyyppejä yhdistävä toimintaskema⁷⁵ vastaa Blankin (1999: 183) typologisoinnissa Lakoffin ja Johnsonin (1980) metaforien mielikuvaskemojen tasoa. Skeemat ovat konventionaalistuneita, mutta luonteeltaan avoimia ja tärkeitä yksittäisten metonymioiden tuottamisessa ja ymmärtämisessä. Juurimetaforia vastaavien metonyymien mallien (skeemat) statusta ja tärkeyttä jokapäiväisessä ajattelussa puoltaa Gibbsin (1994: 344) mukaan mm. se, että uudet ja ei-konventionaaliset metonymiat tulkitaan niin helposti. Metonymia ja semanttisten roolien yhteensopivuus (ks. esim. Blank 1999: 177) lienee yksi syy metonymian sopivuudesta valenssi- ja asiaintilapohjaisen verbiderivaation luokitteluun.

Sekä johdosten että yhdyssanojen voidaan olettaa perusluonteisesti syntyvän tekstin lausetta muodostettaessa, ei kontekstistaan irrallisina yksikköinä (lukuun ottamatta terminluonteisia substantiiveja) (Koski 1984: 33). Niin myös I-verbien. Varsinkaan tyypillisen työkalun tms. nimestä derivoituja tarkoitteen prototyyppistä käyttöä ilmaisevia verbejä (esim. *pora* : *porata*) ei uudissanoista löydy⁷⁶. Se kertonee jotakin tyyppin produktiivisuudesta ja muodolliskäsitteellisestä automaattisuudesta. Lisäksi useat työkalua ja sen käyttöä merkitsevät sanat ovat vanhaa perua (ks. SSA) tai osin tai kokonaan lainaa (ruotsis-

⁷⁵ Radden ja Kövecses (1999: 38) erottavat metonyymisissa skeemoissaan havaitsemiskeman (*perception ICM*) toimintaskemasta (*action ICM*) havaitsemisen kognitiivisen tärkeyden vuoksi. Siten heidän skeemastoaan vasten jotkin I-verbis sijoittuvat sekä toiminta- että havaintoskeemaan, esim. *silmiä esityslistaa* (VÄLINE TAI ELIN HAVAITSEMISEN PUOLESTA). Itse katson kaikki I-verbis metonyymisen toimintaskeman kategoriaan kuuluviksi.

⁷⁶ Tietoisessa sananseptyksessä (leksikaalinen johtaminen) uudismuodosteella täytetään jokin ilmauksellinen, käsitteellinen tai tyyllinen aukko, esim. verbi *sähköittää* korvasi sellaiset konnektiot kuin *ilmoittaa etäkirjoittimella* tai *sanalennättimellä* ja *lähetää lennätinsanoma* ('telegrafeeraaminen') (ks. Rapola 1945: 130). Tietoisesta sananseptyksen tuloksena syntyneiden I-verbien, kuten yleensäkin denominaalisten verbien, osuus näyttää ainakin Hakulisen (1979: 426–476) luetteloiden pohjalta niukalta. Seuraavassa on poimittu I-verbisiin kuuluvat tai rinnastuvat muodosteet (a) ja joitakin esimerkkejä muista D-verbien semanttisista tyypeistä (b), suluissa oleva vuosiluku viittaa sepittämivuoteen, sivunumero tiedon sijaintiin Hakulisen (1979) teoksessa: (a) *naamioida* (1830-luvulla) (s. 462), *jarruttaa* (1883) (s. 464), *kanavoida* (1880–1890-luvulla) (s. 465), *sähköittää* (nyk. merk. viim. 1897) (s. 466), *elehtii* (1900–1910-luku) (s. 467), *nyrkkeillä* (1900–1910-luku) (s. 468), *palloilla* (1900–1910-luku) (s. 468), *(polku)pyöräillä* (1900–1910-luku) (s. 468), *sinetöidä* (1900–1910-luku) (s. 468), *varastoida* (1900–1910-luku) (s. 469), *arkistoida* (1920–1960-luku) (s. 469), *säilöä* (1920–1960-luku) (s. 471), *keilailla* (s. 473), *autoilla* (s. 473), (b) *soinnuttaa* (Ahlqvist) (s. 457), *ruotsintaa* (Yrjö-Koskinen) (s. 458), *aseistaa* (ennen 1880-lukua) (s. 459), *miehittää* (ennen 1880-lukua) (s. 462), *evästää* (abstr. 1900–1910-luku) (s. 467), *koneistaa* (1920–1960-luku) (s. 470), *levyttää* (1920–1960-luku) (s. 470). Siro (1996: 148) luettelee lisäksi kausatiivijohdimmilla muodostettuja uudissanoja, joista I-ryhmään yhtäläistyvät *bitumoida* ja *jäljittää*, muihin D-verbisiin esim. *listata* ja *lotota*.

ta tai englannista). I-verbien luontevaa muodostamista puheessa vihjanee sekin, että NS:ssa ja CD-Ps:ssakin useat I-verbistä on merkitty arkisiksi tai puhekielisiksi. Tietoinen leksikaalinen johto tuskin tuottaa arkisia muotoja (vrt. kielenohjailun periaatteet). Derivaatiosuhde 'väline' → 'välineen käyttäminen' on tässä mielessä elävä ja automaattisen tuntuinen. Välineen ja sen funktion toteuttamisen suhde on yleisesti salientti, jolloin viereisyys ja siten metonyymien linkki kognitiivisessa alueessa on selkeä.

D-verbien uudismuodosteet rinnastuvat prosessiltaan syntaktiseen johon (huomioon on otettava tietenkin morfofonologiset ja semanttiset produktiivisuusrajoitukset). Tällöin merkityksen säännöllisyys vastaa muodostinrakenteen merkityksen tasoa. Varsinainen johdoksen merkitys vaatii verbin leksi-koitumista, sillä substantiivi-verbi-suhde on yleensä kehyspesifi tai muulla tavoin rajoittunut. Jos denominaalinen suhde on tietoista kielenohjailun tulosta (esim. *kotouttaa*), voidaan johdos merkityksineen katsoa tietoisesti leksikoiduksi (ks. Koski 1978b ja 1981). Syntaktinen derivointitaso edellyttää johtamisen automaattisuutta, fleksiomaisuutta (ks. Koski 1984: 34), mikä uusissa, ei vakiintuneissa johdoksissa tarkoittaa myös uusien tapausten helppoa tulkintaa. Se taas puolestaan osoittaa metonyymien mallin tai skeeman vahvuutta.

Yleisesti syntaktisessa johdossa osalle tyypeistä voidaan olettaa melko kapea sääntö, koska variaatioita ei esiinny, esim. *-minen*-nominalisaatio *kävellä* : *käveleminen*. Poikkeuksena ovat tyyppien leksikaalistumat, esim. *juominen* 'juoma'. Syntaktisen johdon ja säännönmukaisuuden rinnastaminen ei kuitenkaan ole mahdollista, ellei semanttiselle säännölle oleteta suurta väljyyttä, esim. [- -] *leikkaa rälläkällä poikki. Rälläköinnin jälkeen*[- -] (ehdoista ks. Koski 1978b: 105–106 ja 1984: 34). Seuraavat esimerkit (1a–1c) havainnollistavat innovatiivien syntyä lauserakenteeseen mukauttamisen kautta. Innovatiivisen esimerkin *höömeillä* (1a) mallina on muodollisesti tyyppi *kuume-kuumeilla*, semanttisesti esim. *runo-runoilla*. Esimerkki (1b) havainnollistaa *piip*-juuren johdon joustavuutta ja tulkinnan syntyä, samoin leikkilinen mainostekstin slogan (1c) *Apu*-lehdestä vuodelta 1960. Esimerkit konkretisoivat sitä Leena Kytömäen (1990: 71) esittämää kantaa, että "[n]ominin verbistäminen on pohjimmiltaan syntaktinen operaatio, joka suomessa [- -] toteutetaan morfologian keinoin" (esimerkkejä lasten denominaalisista uudismuodosteista syntaktisten derivaation keinoin englannin konversiossa ja esim. saksan, ruotsin ja puolan suffiksaatioissa esittelee Clark 1993: 200–202, 207–212).

(1a) *Cedip tur* on tuvaa ja tarkoittaa "hyvin sujuu". Mongolian rajalla sijaitseva Tuva puolestaan on kurkkulaulun eli *höömei* synnyinkoti. **Höömei** on melodioiltaan pelkistettyä, mutta sävyiltään rikasta äänenmuodostusta, jonka vertaista ei länsimaisessa lauluperinteessä aivan heti tapaakaan. *Cedip tur* -yhtye on **höömeilyt** yhdessä kestästä 2000 lähtien ja sen jäseniä ovat suomalaisen kurkkulauluperinteen isä, Sauli Heikkilä, lingvisti Sami Jansson sekä muusikko Eero Turkka (Yläkaupungin yö 2001 - tiedote, www.mediakettu.jiop.fi)

(1b) Oikeudellisten seuraamusten välttämiseksi käytämme tiivistelmän sensuroitua versiota: Presidentin menneisyydessä ilmaantuu nainen, joka väittää presidentin **PIIPANNEEN** häntä. Väitteensä tueksi nainen kertoo, että presidentin **PIIPISSÄ** on tunnusmerkki. Yhdysvaltain presidenttiä ei kuitenkaan velvoiteta näyttämään **PIIPPIÄÄN** oikeudessa. [- -] Valkoisessa talossa työskennellyt tyttö kertoo ystävättärel-

leen **PIIPANNEENSA** presidentin kanssa. (Toinen mies. Kovaa saippuaa -pakina. HS 2.2.1998)

(1c) FINNISTICK "stikkaa" finnit pois!

Innovatiivisissa käytöissä substantiivi-verbi-suhteen ei tarvitse olla tarkasti selvillä, koska verbi tulkitaan tilanteen ja stereotyyppien mukaan (kannan tarkoitiedon ja kontekstuaalis-pragmaattisen tiedon vuorovaikutus). Leksikaalistuneita suhteita I-verbien syntaktisessa derivaatiossa havainnollistavat seuraavat esimerkit (2a–2f). Näiden mallin mukaan käyttäytyy verbi *föönata* 'muotoilla kampausta hiustenkuivaimella ja harjalla t. kammalla', jolta CD-Ps:sta puuttuu *fööni*-korrelaatti (2g). Myös välinetarkoitteiltaan kirjava *pyydystää*-verbi linkittyy *pyydys*-substantiiviin (2h). Saman miellehahmon mukauttaminen kielenkäyttötilanteeseen syntaktisen derivoinnin keinoin⁷⁷ saattaa saada osin redundantteja tai tyyllillisesti kohosteisia piirteitä, joiden hyväksikäyttöä havainnollistaa esimerkki (2i).

(2a) **Imuroin** koko asunnon **50-luvulta peräisin olevalla imurilla**, joka haisee pahalle. Aloitan keittiöstä ja eteisestä. Kun pääsen oman huoneeseeni, **imurin** suutinosa menee rikki. Oma huone jää **imuroimatta**. (Nyt 37/1998)

(2b) Minä en koskenut mihinkään, kynä putosi kun piti siirtää pöytää, pölynormit on sellaiset, minä **moppasin** lattian, hän sopertelee, näyttää märkää **moppia**. (SKTP Tolonen)

(2c) Sillä hirmuinen oli Boudiccan kosto ollut. [- -] Mutta kovimman kohtalon olivat kokeneet roomalaisten vaimot ja mielitetyt: näiltä hän oli leikkauttanut irti rinnat ja ompeluttanut ne sitten onnettomien uhrien suuhun siten että nämä näyttivät syövän omia rintojaan. Sitten hän oli määrännyt naiset **seivästettäväksi** ja katsellut vihasta paisuvin povin, kuinka nämä hitaasti menehtyivät **seipään** kaivautuessa tuuma tuumalta verisiin sisuksiin. (SKTP Annala)

(2d) Marja **siivilöi** maitoa pöydän päässä, kun Shemeikka tuli tupaan. Käsi kaarena korkealla, kun kauhalla maitoa **siivilään** hulahutti. [- -] Kun marja oli maidon **siivilöinyt**, nouti hän pienen tuopin, täytti sen ja pyysi vieraan ottamaan. (Aho 1994: 32)

(2e) [Kuvateksti:] Elimäkeläinen Reino Pyrhönen **sorvaa** pihlajapuisesta aihioista pikaria oppiakseen käsinsorvauksen taidon. [- -] Reino Pyrhönen Elimäeltä voi keskellä päivää **sorvata** rauhallisesti pikaria aihioista, koska hän on työtön. [- -] Pyrhönen on haltioissaan modernista ruotsalaisesta **sorvista**, jolla voi turvallisesti ja nopeasti **sorvata** puun lisäksi vaikka luuta tai kiveä. (HS 31.5.2000)

(2f) **Viilatessa** on **viilaa** painettava hieman teräsärmää kohti. [- -] Tue **viilaa** ohjaimen rullia vasten ja teroita ketju **viilaa** työntäen. [- -] **Viilaa** syvyyden säätö **lattaviilalla** viilanohjaimen saakka. (Husqvarna-moottorisahan huolto-ohjeet)

(2g) Miksi kampaajat hallitsevat **föönaamisen**, mutta kotona tukan muotoilu **föönillä** tuntuu ylivoimaisen vaikealta? (Trendi 4B/2003)

(2h) **Kärpäspyydys** on tarkoitettu ulkokäyttöön ja se **pyydystää** jopa 15 000 kärpistä. (K-Maatalous-kaupan esite)

⁷⁷ Tekstin sidostuneisuuden tutkimuksessa syntaktis-käsitteellistä mukauttamista on kutsuttu nimellä muunnettu toisto eli "saman merkityssisällön toistaminen syntaktisesti eri muodossa" (Vilkuna 1976: 230), kuten *Se haistoi jotakin joka haisi hyvälle. Sitten Kalle lähti juoksemaan hajua kohti* (kansakoulun IV-luokkalaisen pojan ainekirjoituksesta).

(2i) [Eversti Friedrich Kraus von Zillergut:] "Kirjassa, hyvät herrat, on useita yhdenkokoiseksi leikattuja papereita, jotka painetaan, asetetaan päällekkäin, sidotaan ja **liimataan**. Niin. Tiedättekö, hyvät herrat, mitä **liima** on? **Liima** on **liimausainetta**." (Hasek 1979: 269. Kunnan sotamies Svejk.)⁷⁸

Sekä elävät että leksikkoon vakiintuneet morfologista uudelleenkodeausta toteuttavat välinesubstantiivi–I-verbisuhteet vahvistavat oletusta instrumentatiivisen metonymymisen mallin tai skeeman vahvuudesta käsitteistyksessä ja suomen kielen sananmuodostuksessa (oletuksesta taustaa ks. Gibbs 1994: 344). Leksikoitunut eli leksikkoon vakiintunut prototyypin instrumentatiivi ei ole johtosuhteeltaan välttämättä leksikaalistunut tai idiomaatistunut.⁷⁹ Tällöin juurimorfeemin funktionaalinen substantiivi–verbiluentavaihtelu on elävä, mikä näkyy johdon syntaktisuuden mahdollisuutena ja yhdyssanan määräiteosan luennessa: *naulapyyssy* sisältää potentiaalisesti mielikuvan *naulasta* ja *naulaamisesta* (ks. tarkemmin juurimorfeemin yhteydessä luvussa 3.1). Leksikaalistuneiden johdosten ja varsinkin I-verbien suuntaisuuden näkökulmasta metonymia ei tunnu elävältä suhteelta, se lähinnä (varsin konventionaalisesti) motivoi juuripesyeen jäseniä.⁸⁰

I-derivaatiossa, silloin kun se on säännönmukaista, oleellista on kantasubstantiivin semanttinen selkeys toimintaan nähden. Tämä on puolestaan tarkoitettason ja pragmaattisten seikkojen määräämä: kuinka monta tyyppillistä

⁷⁸ Toisessa suomennoksessa (Eero Balk; Hašek 2002) redundanttius on vähäisempää, jos *liisteri* ajatellaan yhdenlaiseksi liimaksi, *liima*-substantiivin hyponymiksi (ks. CD-Ps): *Kirja koostuu, hyvät herrat, useista eri tavoin leikatuista ja erikokoisista paperineliöistä, jotka on painettu ja aseteltu yhteen, sidottu ja liisteröity. Kyllä. Tiedättekö, hyvät herrat, mitä liisteri on? Liisteri on liimaa.* (Hašek 2002: 209–210.)

⁷⁹ Leksikaalistumiseen ja idiomaatistumiseen johto-opissa kuin myös kompositionaalisia ilmauksia motivoivan semantiikan kuvauksissa on liitetty sellaisia kuvailuja kuin hämärtynyt, jäykistynyt, kalvennut, kivettynyt tai himmentynyt. On vaikeaa eritellä, liittyykö termeihin eri tutkijoilla vahvuuseroja. Oletan, että niillä viitataan ilmiöön, josta itse käytän nimitystä leksikaalistuminen. Ideana on, että leksikaalistumaton johdos on oletusarvoisten tai jollain lailla säännönmukaisten tulkintaehtojen mukaisesti semanttisesti motivoitu muodostinrakenteestaan. Se on siis läpinäkyvä. Ääripäänä ovat idiomaatistuneet johdot, joiden semanttinen motivaatio nykykielen kannalta ei ole muodostinrakenteesta pääteltävissä, tällä tavoin ne ovat menettäneet johdoksen statuksen synkronisessa tarkastelussa. Näiden päiden väliin sijoittuvat siten kaikki leksikaalistuneet tapaukset, sellaiset, joissa kokonaisuuden tulkinta osistaan saa analysoijan pohtimaan erikoiskehityksiä, rajoituksia tai edelleenkehittyviä. Tätä jatkumoa en geneerisesti pyri eri termeillä katkomaan, vaan esitän kunkin tällaisen tapauksen yhteydessä sanallisia ja laadullisia kriteereitä leksikaalistumistulkinnan tueksi. Leksikaalistumiseen ja idiomaatistumiseen liitetään yleensä muutoksen implikaatio siten, että johdos eriytyy käytössä ajan mittaan ja siten yhteys alkuperäiseen merkitykseen ja muodostinrakenteeseen loitontuu. Idiomaatistumisessa tätä puolta se oletus, että kielen uudet ilmaukset ovat aina motivoituja osistaan tai kielen systeemistä. Leksikaalistuminen sen sijaan voi tapahtua myös ilmauksen synnyssä, esimerkiksi jonkin erityiskäytön tai semanttisen kehityksen vuoksi.

⁸⁰ Clarkien (1979) englannin nominiverbitutkimuksen eräänä tavoitteena on osoittaa innovatiivisten (heillä kontekstuaalit) ja vakiintuneiden (heidän mukaansa usein idiomaattisten) D-verbien välinen eroavuus tulkinta- ja muodostamisprosessissa. Erontekoihin liittyy kritiikille alttiita oletuksia kantasubstantiivin ominaisuuksien ja kontekstin suhteista, mutta en käsittele teema tässä sen monisyyden vuoksi. Kootusti kritiikistä ja ongelmista ks. Stekauer (1996: 107–126), jonka omassa jaottelussa on myös eroja työni oletuksiin nähden.

tai tilanteisesti oletettavaa funktiota kannan tarkoitteella on, niin että on syytä olettaa että ne kielennetään, vielä siten, että väline liittyy toimintaan.⁸¹ Funktiomotivoituneessa metonymiassa ensisijainen tai jokin muu käyttötapa voi verbiintyä tai olla verbiintymättä. Tällaista verbiintymättömyyttä saatetaan käyttää luovassa kielenkäytössä tehokeinona hyväksi, esim. *kapuloida* 'soittaa rumpuja kapuloilla' (ks. liite 1). Leksikaalistuneeksi johdos voidaan tulkita silloin, kun sanaluokan ja käsitteistyksen vaihto ei ole automaattinen tai aiheuttaa jonkin kielen käyttötason tulkinnan, esim. oletusarvoluennan hylkäämisen. Yhtäältä leksikaalisista yksiköistä eriytynyt ja elävä variantti voivat olla rinnan (esim. *ei sinusta ole minun opettajaksi – hän valmistuu opettajaksi*), toisaalta leksikaalistunut variantti voi olla ainoa käytössä oleva.

Säännöllinen tai syntaktinen derivaatio (Kosken 1978b ja Karlssonin 1983b mielessä)⁸² voitaisiin katsoa tietyllä tapaa vakiintuneeksi: syntaktisuus ollak-

⁸¹ "Säännön" tiukkuudessa ja elementtien semanttisten suhteiden kompositionaalisuuden tulkinnoissa voi olla vaihtelua johto-opin kuvauksissa. Säännöllisyyden ja leksikaalistuneisuuden ero on esim. Karlssonilla (1983b) työssään oletettua tiukempi: esim. *-IA-* on "sääntöperäiset johdin", jonka toteutumia ovat *anoppila*, *kanttorila* ja *ruokala* (mts. 251), mutta sen "semanttisesti leksikaalistunut esiintymä" on *kahvila*: se ei ole mikä tahansa 'kahvipaikka', joten "johdoksen merkitys on osittain muuta kuin vartalon ja johtimen kompositionaalinen merkitys" (mts. 263). Kompositionaalisuuden kannalta tulisi sitten määrittää, missä suhteessa *anoppila* on 'anoppipaikka' tai *ruokala* on 'ruokapaikka' niin, että merkitys ei ole leksikaalistunut. Tällaista jaottelua vasten I-verbejä voisi karkeasti jakaa siten, että jos johdoksen kannalla on yksi tulkinta, verbin johto on säännöllinen, jos kannalla olisi usea tulkinta, johdettu verbi on leksikaalistunut. Toisin sanoen, jos voidaan osoittaa, että tietynlainen substantiivi verbiksi muutettuna määrää verbin tiettyyn ryhmään, voitaisiin puhua säännönmukaisuudesta. Tämä siis tarvitsee useamman analogisen tapauksen. Kompositionaalisuuden osittaisuutta olettaa esim. Jackendoff (1975: 658) redundanssisäännöissään, joille on luonnollista ja tyyppillistä, että ne yhdistävät asioita (item) vain osittain. Samoin redundanssisääntö ei tee eroa sanan leksikaalisen informaation ja yleisen tietosysteemin välillä (ks. Miller 1978: 118, 83). Askelta kuvausvoimaisempi lienee käsitteellisen integraation ja blendaamisen malli (Coulson 2000), jossa pyritään osoittamaan kompositumin synty ja motivaatio komponentteihinsa nähden.

⁸² Olen käyttänyt tässä syntaktisuus-käsitettä väljemmin kuin esim. Koski (1978b), samoin leksikaalistuminen rajautuu tässä eriytyneisyydeksi. Jos lähtökohtana ajatellaan niin, että "syntaktinen derivaatio ei edellytä johdoksen memoroimista" (Koski 1978b: 105), aineistoni I-verbit ovat memoroitujia, siinä mielessä että ne ovat leksikossa. Suurin osa myös tarvitsee tuon memoroitumisen statuksen tullakseen oikein tulkituksi kaikissa käyttötilanteissaan, I-verbien käytössä ja semantiikassa voidaan osoittaa idiosynkrasiaa ja rajoituksia (ks. lukua 6). Toinen asia sitten on, kuinka suhtautua I-derivaation automaattiseen tulkintaan konseptuaalisen kehyksen ja käyttöyhteyden kautta. Leksikaalistuneimpia ja idiomaatistuneita I-verbejä lukuun ottamatta prototyyppisten I-verbien voitaisiin katsoa toteuttavan viittä syntaktisen derivaation kriteeriä (joista ks. Koski 1978b: 105) (tietenkin sillä varauksella, kuinka ja millä tasolla kriteerien sananmuodot tulkitaan: 1. I-derivaation ehdot ovat määriteltävissä (konseptuaalis-semanttisesti, kun kannan semantiikka ja lauseyhteys rajataan), 2. Kulloisenkin johtimen semanttis-syntaktinen funktio on sama (mukauttaminen verbiksi), 3. Johdoksen merkitys on vain kannan ja johtimen merkityksen summa kategoriatasolla (myös suppeammin kannan tarkoitteen käsiterakenteen motivoinnin tasolla), 4. Morfonologinen kytkentä on säännönmukainen ja 5. Kantana on lekseemi (tässä on jatkumo historiallisesta denominaalisuudesta korrelaatio-, laina- ja ryvässuhteisiin). Varsinaisesti aineistoni I-verbit tietenkin ovat memoroitujia symbolisia yksiköitä, leksikoituneita ja leksikaalistuneitakin, ja siten fleksiomaisen syntaktisen derivaation ulkopuolella. Syntaktisen johdon rinnalla on käytetty osin eri painotuksin sellaisia muotoiluja kuin kieliopillinen, automaattinen ja säännöllinen johto (ks. Kasik 1999, Suihkonen 1994, Länsimäki 1987, Rintala 1985).

seen säännönmukaista vaatii johdoksen ja kannan kanonisoitunutta suhdetta. Esimerkiksi *-minen*-johtimella tämä "sääntö" on vakiintunut ("syntaktisuuden" ja "leksikaalistuneisuuden" tai "leksikaalisuuden" erottaminen ei kuitenkaan ole tässäkään yksiselitteistä, ks. Koski 1978b: 108–111). Tietty erikoistapaus tai poikkeus tendenssissä voi tietysti myös vakiintua, esim. kielen nimi + *ntA*-johdin 'kääntää kieleksi', joka on suppea-alainen syntaktisen derivaation katkelma (syntaktisuuden katkelmallisuudesta puhuu Koski 1978b: 111). I-derivaatio edustaa muodostinrakenteeltaan avointa tyyppiä, mutta semanttis-käsitteellisesti johdosten prototyypit suhteineen muodostavat koherentin alueen, joka verbiderivaatioon koodautuvana voidaan osoittaa jäsentyneeksi katkelmaksi. Toisaalta voidaan erottaa prosessin syntaksisuus ja merkityksen leksikaalisuus samasta derivaatiosta, esim. *auraus* on Kosken (1978b: 114) termein *aurata*-verbin nominaalistuksena syntaktinen, mutta merkitykseltään leksikaalinen johdos.

Vaikka sanatasolla I-verbien derivointi näyttää automaattiselta, on semee-mi- ja käsitteistystasolla kyse valikoinnista⁸³ ja kanonisten tapausten avulla päätelystä. Esimerkiksi kun joku *haavii* jotakin, substantiivin verbinnys koskee vain osaa *haaveista* (vrt. *kolehtihaavi*), ja kun joku *lusikoi* jotakin, verbinnys koskee vain lusikan tietynlaista käyttötapaa eli nostelemista, ei vaikkapa lusikalla sekoittamista. Usein käyttötapa on toimintaskeeman mukainen ja liittyy substantiivin tarkoitetyypin funktioon. Selvästi eriytyneitä tapauksia lukuun ottamatta I-verbien käyttäjän strategiaa ei voida tietää: I-verbi saattaa olla leksikoitunut, jolloin se vakiintuneena yksikkönä sisältää tiedon mielteen rajoista, tai sitten I-verbi rakennetaan lausetta muodostettaessa yleisen I-skeeman mukaan tarkoitettiedon ja lausekontekstin pohjalta päättelemällä. Esimerkiksi lauseen *Mies kaivoi puukon esiin ja puukotti Pekkaa* muodostamistapa voi olla kumpi tahansa, mutta lauseessa *Mies kaivoi puukon esiin ja puukotti lastuja kepitä* tulkinta ei vastaa leksikoitunutta intersubjektiviivista merkitystä: yksilön kannalta se voi olla leksikoitunutkin mutta todennäköisesti lausetta muodostettaessa innovoitu.

⁸³ Metaforan ja metonymian erossa on korosteista se, että metafora pohjaa similariteettiin (vrt. analogia), metonymia viereisyyteen. Perustavana erona voidaan pitää myös sitä, että metafora luo suhteen kahden käsitteen tai entiteetin välille, metonymia taas presupponoi valmiina olevan suhteen (ks. Blank 1999: 171). Tällainen on välineen ja funktion tai teon käsitteellinen viereisyys, johon I-derivaatio työssäni perustuu. Lakoff ja Johnson (1980: 36) esittävät, että metaforan primaarifunktio on ymmärtäminen (toinen asia toisen avulla) ja metonymian primaarifunktio on referentiaalisuus, se sallii toisen entiteetin käytön toisen asemesta. Mutta myös metonymia on ymmärtämisen väline: se korostaa aspektin valintaa, esim. kokonaisuutta edustamaan on tarjolla useanlaisia osia, mutta valitsemme yleensä sen tietyn (yleisemmin ks. Gibbs 1994). Metonymian ja metaforan välillä voidaan nähdä vuorovaikutusta ja yhteispeliä on yhteistä (ks. Barcelona 2000, ks. myös Koch 1999: 142–144), toisaalta ne muodostavat jatkumon, jossa on tulkinnallisia tapauksia (ks. Radden 2000; Goossens 1990, Onikki 1997: 113). Esimerkiksi lause *Suomi ei usko EU:n vievän itsenäisyyttään* voidaan tulkita sekä metonyymisesti 'maa ihmisten puolesta' tai metaforisesti siten, että maa katsotaan metaforisesti kognitiiviseksi agentiksi (perheyhtäläisyys prototyyppisen agentin eli ihmisen kanssa). Työni kannalta olennainen metaforan ja metonymian suhteessa on juuri agenttisuhteiden erilaisissa käytöissä, esim. *mies auraa tien / aura-auto auraa tien / teräsaura auraa tien*. Tällaisissa tapauksissa metonyymien tai metaforin tulkinta on vaikea erottaa tai ensisijaistaa, molemmat tulkinnat ovat perustellut (ks. Radden 2000: 93). I-verbisyyden ytimeen agenttitulkinta ei sinänsä vaikuta.

Kuinka salientti I-derivaatio sitten on asiointilan osallistujien suhteiden kielentymisessä? Denominaalinen derivaatio on hyvin yleistä jo lapsilla (Clark 1993: luku 11): englannissa substantiivi-verbi-konversio esiintyy kaksivuotiaalla ja suffiksilliset muodot kaksivuotiaasta eteenpäin (esim. myös hollannissa, saksassa, ruotsissa, ranskassa, puolassa, venäjässä, unkarissa ja hepreassa, mts. 201, 217). Lapset pohjaavat sanaston käyttämisessä läpinäkyvyyteen jos vain mahdollista, ja tämä näkyy juuri tutun juuren konvertoinnissa substantiiviksi ja verbiksi: lasten uudissanaja englannissa ovat esim. *to button* 'painaa nappia', *to horn* 'koskettaa sarvella', *to cello* 'soittaa selloa' ja *to key* 'laittaa avain sisään' (ks. Clark 1993: 116–117), suomessa esim. *kameroida* 'kuvata kameralla' (Niemi-Niemi 1985: 155).

Käsitteellis-kokemuksellisen motivaation tasolla instrumentin nimen verbintäminen vaikuttaa hyvin automaattiselta ainakin tulkinnan oletusarvoisuuden suhteen. Tästä kielinee se havainto, että useissa kielissä (suomi poikkeuksena) instrumentatiivi on D-verbien semanttisista tyypeistä yleisin (ks. Chan-Tai 1994). Tietenkin instrumentin täytyy olla tilanteen suhteissa ja kategoriana kanoninen (a). Melkoisen automaattisilta vaikuttavat myös prototyypiset varustamisverbit (b), sen sijaan esim. privatiivien (c) tai effektiivien (d) osallistujakehys on erilainen (vrt. myös adjektiivisten verbien selkeys, esimerkki e):

(a)	minä puukko hän	ag lyödä pat	<i>puukottaa</i>
(b)	minä maali seinä	ag varustaa pat	<i>maalata</i>
(c)	minä oksa ? (pois)	ag poistaa pat	<i>oksia</i>
(d)	minä taulu ? (tehdä)	ag tehdä pat	<i>tauluttaa</i>
(e)	minä puhdas pöytä	ag puhdistaa pat	<i>puhdistaa</i>

Kielennyspolun (ks. esim. Langacker 1991: 293) valikoitumisessa voivat tietenkin vaikuttaa lähtökielen suhteet, vaikkakin tarkoite- ja käsitetasolla suhde on kulttuurisesti sama.⁸⁴ Substantiivin ja verbin metonyyminen suhde voidaan ajatella myös niin päin, että maailmassa on yksilötarkoitteita ja niiden tarkoitetyppejä, joihin kielessä viitataan substantiivilla. On kaikin puolin hyvin motivoitua viitata niiden tai käsitteistyksen joihinkin salientteihin käyttötapoihin tai niihin liittyviin toimintoihin samalla merkillä, joka mukautetaan kielen ilmaisujärjestelmään eli verbiksi (verbiin liittyvien kieliopillisten ja syntaktis-semanttiset ominaisuuksien avulla, suomessa lisäksi muodollisen elementin avulla). Taustalla on siis se sananmuodostuksen periaate, että "[k]ielessä on pyrkimys motivoituihin merkkeihin" (Räisänen 1988: 4).

⁸⁴ Kielissä on motivaatioeroja saman käsitteellisen relaation koodauksessa. Karkeasti katsottuna esimerkiksi tietynlaisen kaivamis- ja siirtämistävälineen ja sillä toimimisen suhde, kuten *lápíó* : *lápíóida* suomessa, koodautuu samaan tapaan samajuurisesti ruotsissa *skovel* : *skovla*, *skyffel* : *skyffla* (vrt. *spade* 'lápíó', *skotta* 'lápíóida'), virossa *kühvel* : *kühveldama*, unkarissa *lapát* : *lapátol*, englannissa *spade* : *spade*, *shovel* : *shovel*, saksassa *schaufel* : *schaufeln* (vrt. *spaten*, *stichel*, *schippe* 'lápíó') ja ranskassa *pelle* : *pellete* (vrt. *bêche* 'lápíó'), sen sijaan espanjassa toimintaa koodataan substantiivin sisältävällä parafrasilla *pala* 'lápíó': *mover t. echar t. sacar con una pala*; *excavar con una pala*, *trabajar con una pala* 'lápíóida' ja italiassa erijuurisella verbillä *vanga*; *badile* 'lápíó' : *spalare* 'lápíóida' (*Mot-Sanakirjaston* pohjalta; johtosuhteen suuntaan tai historiallisiin muutoksiin ei tässä oteta kantaa).

3.5 Kokoavaa tarkastelua

Työssäni tarkastelen instrumentatiivisuutta sekä diakroniselta (kanta ja johdos) että synkroniselta kannalta (korrelaatiot). Tutkimuksessa lekseemien synkroninen tulkinta sisältää historiallisia implikaatioita: johdoksen ja kannan sekä sanueen eri sanojen välisten suhteiden tulkinta nojaa tietoon diakronisesta sananmuodostusprosessista (esim. kantanominien morfologis-semanttisten rajoitukset ja idiomaatistumisen asteittaisuus) ja voi sisältää siten diakronisia kannanottoja (ks. Koski 1982: 97–98).

Synkroninen johto-oppi painottuu korrelaatioiden osoittamiseen. Korrelaatioilla on merkitystä diakronisestikin, koska uudet muodosteet nojaavat niihin. Historiallinen näkökulma puolestaan paljastaa mallit ja niihin pohjaavat suhteet. (Ks. Räisänen 1988: 105; Laakso 1990: 13; Länsimäki 1987: XIX; korrelaatiosta kootusti ks. Ojutkangas 1997: 361.) Vaikkakaan johdosten synkronisen kuvauksen ei välttämättä tarvitse noudattaa johdosten syntyhistoriaa, niin esimerkiksi epäselvissä monijäsenisissä pesyeissä korrelaatiosuhteet huomioon ottava johtosuhteiden tulkinta on ”synkronisesti tarkoituksenmukaisempaa ja samalla historiallisesti todennäköistä” (Koski 1979: 35). Lopullisena kriteerinä suuntaisuudessa täytyy olla diakronia, koska semanttinen dependenssi on osin kielenulkoista eivätkä muodon määrä ja sisällön määrä aina ole vastaavuussuhteessa, esim. takaperojohdossa. Vaikka historiallisten johto-suhteiden selvitys auttaa ymmärtämään systeemin syntymistä, pelkkä diakronisten suhteiden antama kuva johto-opillisesta systeemistä ei kuitenkaan vastaa nykysuomen johdoksiston runsautta.

Vakiintuneiden johdosparien semanttisessa motivaatiossa suuntaisuus sen sijaan menettää merkitystään. Tällöin muodosta vihjautuvat konseptuaalisemanttisen tason suhteet kuvaavat parhaiten systeemin toimivuutta, motivaatiota, ja kenties koossapysymistäkin (periaatteista ks. Bybee 1985, ks. myös Määttä 1994). Johto-opillisesta näkökulmasta toimiva systeemi ei ole suuntaisuuteen sidottu: rakenneskeemat ja malliverkosto tekevät mahdolliseksi analogiat eri suuntiin, jolloin systeemi ikään kuin kopioi (modifioiden) itseään. Epäsuuntaisuus valmiissa systeemissä on sitä vahvistava ja laajentava piirre, joka lisää produktiivisuutta (vrt. osin samantapaisesti Leech 1981: 225). Hahmon transponointi ei tarvitse suuntaa analogian dynaamisuuden vuoksi, ja käytösään varsinaiset ja takaperoiset I-verbit voivat hahmottaa samoilla tavoin.

Jos oletetaan, että saman sanarypään sanoja tulkitaan ja muodostetaan assosiaatioihin perustuen, voitaisiin kärjistäen sanoa, että sanueen jäseniä sitoo toisiinsa muoto eli sama juuri (pois suljettuna homonymia), derivaation semanttista ja suuntaista tulkintaa merkitys. Johdosrypään käytön, synnyn ja tulkinnan yhteen sovittaminen kuvauksen tasolla näyttää siis ongelmalliselta, mikä on oletusarvoistakin, jos ne edustavat eri tasoja ja eroavat yhteisöllisten ja yksilöllisten uudelleenahmotusten vuoksi. Kuvauksessa usein onkin tarkasteltava tasoja erillään, jolloin synkronisesti voidaan jättäytyä semanttisten yhteyksien tasolle. Tällöin kuitenkin koko (perinnäisesti luonnehditun) johto-opin

mielekkyyks joutuu kyseenalaiseksi. Toisaalta sananmuodostus on erilaisten rajoitusten alaista ja vahvasti historian ohjailemaa (mallit). I-verbien derivaatiosysteemin tulkinnessa pyrin yhdistämään näitä ristiriitaiselta vaikuttavia dimensioita (joskaan se ei takaa johdosten käyttäjäsidonnaista tulkintaa, jonka ongelmallisuudesta ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 172). Koska työni koskee johto-oppia, on historiallinen näkökulma sisällytettävä mukaan sanojen suhteisiin (ks. lukua 5). Koska työni tarkastelee myös semanttis-käsitteellisiä suhteita leksikaalisten yksiköiden välillä, syntysuhteet menettävät merkitystään.

Näkökulmina ”historiallis-johto-opillinen” ja ”synkronis-semanttinen” ovat yhdistettävissä: nykysysteemin korrelaatiot noudattavat niitä suhteita, joita alun perin voidaan historiallisten tietojen pohjalta katsoa syntyneen. Selkeän verkon olemassaolo voidaan katsoa systeemiksi, jonka vakiintuneita suhteita derivaatio toteuttaa ja laajentaa suunnasta riippumattomasti. Suuntaisuus on siis toissijaista systeemissä, koska substantiivi > verbi -parin ja verbi > substantiivi -parin loogis-semanttinen rakenne on samanlainen (Stekauer 1996: 127, ks. myös Langacker 1987: 473–473). Johtaminen voidaan ajatella mahdollisuudeksi käyttää ja tuottaa valmiin mallin mukaisia uusia yksiköitä. Mallien synty oletetaan historiallisesti suuntaiseksi prosessiksi, joka kuitenkin nykytasolla on adirektionaalinen. Kuvauksessa suhteet ovat korrelaatioita. Johdosten käyttäjän näkökulmasta on kyse siitä, että hän tietää systeemin, malleja ja muodostinelementtejä ja pystyy näiden avulla tuottamaan ja tulkitsemaan yksiköitä. Synkronisessa tarkastelussa johtaminen ei ole jonkin lekseemin muodostamista toisen lekseemin vartalosta, vaan verkostomallin (skeema) ohjaamaa aukon (tavoiterakenne) täyttämistä. On siis sillä tavoin sama, mihin mallin ”aukoista” ensimmäisen uusi juuriaines ilmenee.⁸⁵

Denominaalisuus ja instrumentatiivisuus yhdistyvät leksikaalis-funktionaalisisessa kehityksessä ja synkronis-deskriptiivisessä kuvauksessa työsäni seuraavasti: Denominaalisuus on korrelaatiota rypäässä, esim. *saha-sahata*-pari korreloi sanueen sisällä morfosemanttisesti, lisäksi kyseessä on sanaluokkarajan ylittävä derivaatio sekä perussanoja (vähemmän tunnusmerkkisiä) enemmän muistuttavat lekseemit (*saha*-substantiivista alkaa substantiividerivaatio, *sahata*-verbistä verbisyys) eli ne ovat rypään ydintä (vrt. juurimorfeemi *saha*-). Lisäksi huomioon on otettava paralleelit ja vastaesimerkit ja niiden analogiavaikutus (mitä enemmän mitä parempia rinnakkaistapauksia sitä parempi; ks. Sanders 1988). Synkroninen kuvaus on korrelaatio, jonka oletusarvoinen

⁸⁵ Tässä mielessä esim. Räisänen (1978) kyselyt ohjaavat suuntaisuuden pohdintaan, koska koehenkilöitä pyydetään nimeämään johdoksen kantasana. Toisenlainen näkökulma olisi pyytää kertomaan, mihin sanoihin jokin x on tietyin ehdoin yhteydessä. Ljung (1977) mainitsee erääksi substantiivi > verbi -tulkinnan kriteeriksi sen, että kielenpuhujat yleensä tulkitsevat suunnan näin (samoin Levin-Rappaport Hovav 1992). Tässä nähdäkseni vaikuttaa analogian, skeeman ja valmiin mallipesyeen voimallisuus: koska yleensä ja aluksi johtosuhte on ollut substantiivista verbiin (ja tätä juuri semanttinen depenttiys puoltaa, tai se on käsitteellisellä tasolla syynä derivaatioon), tulkitaan kaikki tapaukset saman mallin mukaan, jos suuntaisuutta täytyy tulkita ja jos merkityksen muutoksia pesyessä, semeemeissä tai lähipesyeissä ei ole tapahtunut. Tämä on eri tason seikka kuin se, että takaperojohdoksia voidaan tuottaa: kyse on vain aukkojen (*slot*) täytöstä päätellyn (analogia) avulla.

suunta on substantiivista verbiin. Tätä puoltaa yleensä semanttis-pragmaattisen riippuvuuden periaate sekä sille yleensä paralleeli diakroninen kehitys. Muita kriteereitä sovellan tapauskohtaisesti, varsinkin leksikaalistumisen ja idiomaa-
 tumisen reunoilla. Termi kantasana viittaa vain historialliseen kantaan, kun taas korrelaatti kattaa sekä aidot morfologiset kannat että synkroniset paralleelit, viime kädessä rypään motivoivan jäsenen (vrt. Laakso 1990: 33–34). Johdosuhdetta käsittelen denominaalisena⁸⁶, ellei toisin ole syytä olettaa, tai jos sillä ei ole käsittely-yhteyden kannalta oleellista merkitystä. I-verbien johdosmaisuu-
 den jatkumoa derivaatiosta korrelaatioon ja kvasijohdoksiin erittelen aineis-
 ton prototyypisten verbien osalta luvussa 5.1.

I-derivaation motivaationa on metonymyminen suhde juureen liittyvässä konseptuaalisen tason toimintaskemassa.⁸⁷ Verbien perusskeemoja ja tihenty-
 miä voi kuvata parafrasirakenteiden pohjalta semanttisten roolien avulla. Se-
 manttisten roolien erittelyvoimaan pohjaava D-verbien luokittelu semanttisiin
 tyyppeihin on silloin selkeä, jos verbille on muotoiltavissa selvä parafrasi, jos-
 sa kantasana esiintyy yksiselitteisessä roolissa. Hankalampaa kuvaus on silloin,
 jos parafraseja voidaan esittää useita tai kantasana ei parafrasien rakenteen
 kannalta ole yksitulkintainen muodoltaan tai rooiltaan. Lopulta parafrasien
 tulkinta ja valintakin jää subjektiivisen arvion varaan (tulkinallisuudesta ks.
 myös Kytömäki 1992: 268).

Usein I-verbien merkityksenselitte CD-Ps:ssa on muotoa 'verbi_{INF} + vä-
 line_{ADESS}', ja sen skeemakuvaus on muotoa 'tehdä kantasubstantiivin tarkoit-

⁸⁶ Juurimorfeemipohjaisen ja metonymiaperustaisen synkronisen korrelaatiorypään
 kehityksessä terminologisiin valintoihin liittyvät implikaatiot poistuvat. Esim. Farrell
 (1998a) korostaa denominaalisuuden käsitteen harhaanjohtavuutta englannin *a ham-
 mer-to hammer*-parien konseptuaalisen tason motivaation analyysissä; ei siis ole väliä,
 nimitetäänkö tietyn sanaparin välistä suhdetta derivaatioksi vai leksikaaliseksi moni-
 funktioisuudeksi eli konversioksi: "a word [- -] shifts its allegiance from one syntactic
 category to another without undergoing any formal change" (Spencer 1991: 20, ks.
 myös Vonen 1994: 157). Clark (1993: 7) pitää termejä konversio (*conversion*) ja nolla-
 johto (*zero-derivation*) synonyymisina mutta eri tavoin painottuneina siten, että kon-
 versio korostaa ilmiön syntaktisen kategorian muutosta, nolladerivaatio paralleeliut-
 ta suffiksaaliseen derivaatioon. Levin (1993: 3) käyttää termiä "*zero-related*" välttyäk-
 seen ottamasta kantaa ilmiön selittävään periaatteeseen. Suuntuuden pyrki-
 vät ohittamaan myös Farrell (1998ab) ja Josefsson (1998) juurimorfeemi(a) vastaavan ajat-
 telu(n) ja konseptuaaliselle tasolle siirtymisen avulla. Termien erojen tulkinnoista koo-
 tusti ks. myös Lipka (1990: 85).

⁸⁷ Epäformaalisuuden lisäksi metonymia-mallin hankaluutena on se tässä avoimeksi
 jäävä kysymys, toimiiko metonymia johdosten kommunikaatiotasolla, käytössä ja
 tulkinassa tai johdosten muodostamisessa samoin kuin sitä sananmuodostussuhteiden
 kuvauksessa on käytetty. Syntaktisen johdon uudennostapaukset voidaan moti-
 voida konseptuaalisella tasolla toimintaskeman kautta, mutta muodon ja rakenteen
 puolesta myös jo olemassa oleviin tapauksiin ja niistä yleistettävään skeemaan. Kog-
 nitiivisen näkökulman laaja-alaisuuden vuoksi metonymia-malliin liittyy myös ylei-
 sempiä ongelmia, esimerkiksi missä menevät metonymymin suhteen luovan tulkin-
 nan ja kielentyneen konventionaalistumisen rajat (esim. *kattila kiehuu yli, räystäs tip-
 puu vettä*). Lisäksi semioottis-kognitiivisesti metonymia on välttämätön havainnon
 valinnan ja kommunikoinnin mahdollistamiseksi, jolloin kielellisen metonymian
 osuus ja jatkumotyyppisiksi oletettavat rajat muun, ns. pakollisen metonymymin
 systeemissä jäävät avoimiksi. Metonymiasta laajemmassa semioottisessa kehityksessä
 ks. esim. Fiske (1992). Kognitiivisen metonymianäkemyksen teorianluonnissa käy-
 dystä keskustelusta, ks. esim. Panther ja Radden (1999) ja Barcelona (2000).

teella'. Kontekstivaihtelun mukaan I-verbiksi tulkitseminen edellyttää edellisen skeeman tai sitä vastaavan elaboraatiota. Merkitysvariaatio ja instrumentatiivisuuden olennaisuus siinä jäävät yksityiskohtaisemman sanuekohtaisen semanttisen analyysin ratkaistavaksi.

Yksittäisen verbin perusskeema toimii myös verbin merkitysvariaation tai polysemian kuvauksen (elaboroinnin) lähtökohtana (ks. Langacker 1997: 247–248). Koko mallin kannalta erilaisten semanttisten tyyppien skeemat sijoittuvat jonnekin kontekstiesiintymän merkityskuvauksen ja perusrakenteen kategoriakuvauksen väliin. Tällainen ajattelu on yhtäpitävä esim. kognitiivisen kieliopin sen oletuksen kanssa, että kielessä on vain yksiköitä, niiden skeemoja ja näiden välisiä luokitussuhteita (ks. Pentti Leino 1993: 72).

4 INSTRUMENTATIIVIKATEGORIA

Tässä luvussa käsittelen instrumentatiivijohdosten ja niitä lähellä olevien kausatiivijohdosten välisiä suhteita ja etsin näitä kategorioita erottavia ja yhdistäviä kriteerejä. Samalla hahmottelen instrumentatiivikategoriaa sekä kategorian sisäisen variaation kuvausta. Koska D-verbien semanttisten tyyppien väliset suhteet ovat kompleksisia, esittelen instrumentteihin, niiden yksittäisiin semanttiin ominaisuuksiin, verbijohdosten yksittäisiin merkityksiin tai johto-opillisiin korrelaatioihin liittyviä seikkoja vain yleisesti. Johtosuhteita käsittelen tarkemmin luvussa 5.1. Teen luokittelun lähtökohdaksi joitakin prototyypistä I-verbiä luonnehtivia oletuksia. Näitä oletuksia tarkastelen ja tarkennan yksityiskohtaisemmassa käsittelyssä (luvut 4.2–4.3, 5 ja 6).

Esittelen aluksi luvussa 4.1 instrumentatiivisuuden tulkintakehyksen, joka liittyy asiointilan kielentämiseen, semanttiin rooleihin sekä I-verbien kausatiivisuuteen. Luvussa 4.2 määrittelen ensin I-verbien prototyypin leksikaalisen semantiikan, roolisemantiikan sekä syntaktis-morfologisen I-konstruktion avulla. Sen jälkeen kuvaan I-verbien suhdetta niitä lähellä oleviin lokatiivisiin, instruktiivisiin ja perifeerisempiin johdoksiin. Lopuksi tarkastelen I-verbien semanttista tyyppiä yleisen verbisemanttisen luokituksen näkökulmasta luvussa 4.3.

4.1 Tulkintakehyksen esittely

Kanoninen tapahtumamalli

Esittelen seuraavassa työni analyysin ja kuvauksen perustavia käsityksiä. Denominaalista verbiderivaatiota metonymisesti motivoivat toimintaskaemat rinnastuvat tyypilliseen asiantilaan ja sitä kielentävään lauseeseen ja niiden väliseen prototyypiseen suhteeseen. Yksinkertainen lause viittaa asiantilaan, joka sisältää teon ja joukon semanttisia rooleja. Asiantilojen kielellistämässä tämän tekemallin mukaisesti lauseen finiittiverbi viittaa asiantilan sisältämään tekoon (predikaatio), agentin ja patientin semanttisia rooleja edustavat nomi-

naaliset elementit viittaavat tekoon osallistuviin entiteetteihin (argumentit).¹ Asetelma on yhteneväinen kognitiivisessa kielitieteessä esitettyjen käsitysten kanssa.

Langackerin (esim. 1991, vars. luku 7) lähtökohtana on oletus, että kielenulkoiset tapahtumat ("event" tai "situation")² ja niiden käsitteistys ovat tietynlaisessa vastaavuussuhteessa niitä osoittavan (designoivan) kielellisen rakenteen, varsinkin lauserakenteen kanssa (tietenkin sillä varauksella, että "[i]lmaus on perimmältään aina vain vihje asiointilan tulkintaan", ks. Onikki 1994: 116). Kanoninen tapahtumamalli (*canonical event model*) esittää prototyyppisen toiminnan tai tapahtuman normaalia arkiteoreettista havaitsemista. Prototyyppiseen tapahtumaan kuuluu osallistujia (*participants*) ja näiden välisiä vuorovaikutussuhteita (*interactions*). Kanoninen tapahtumamalli muodostuu toisaalta biljardipallomallista (*billiard-ball model*), toisaalta lavamallista (*stage model*) sekä osallistujia osoittavista rooliarkkityypeistä. Biljardipallomalliin perustuu ajatus kausaali- tai toimintaketjusta (*action chain*), jossa objektit ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa ikään kuin suuntaamalla energiaa toisiinsa.³ Lava- tai näyttämömalli puolestaan kuvaa asiointilan sekä käsitteistykseen ja kielellisen ilmauksen suhteen näkökulmasidonnaisuutta. Sen mukaan monimuotoista tapahtumaa katsotaan ikään kuin muuttumattomalle lavalle kuten katsoja teatterissa tai näyttämölle, jolla osanottajat toimivat. Kanoninen tapah-

¹ Ks. esim. Esa Itkonen (1997a: 15, 151) ja Palmer (1994: 2). Teko vihjaa prototyyppisesti aspektityyppisiä prosessi ja suoritus. Erilaisista asiointila- ja aspektijaotteluista ks. esim. Frawleyn (1992: luku 4) tapahtumatyyppijako teot (*acts*), tilat (*states*), kausaatiot (*causes*) ja liike (*motion*), Schlesinger (1995: 117) taas jakaa predikaatit tapahtumiin (*events*) ja tiloihin (*states*) ja Pustejovskyllä (1995: 68) on kolmijako prosessit, tilat ja siirtymät tai muutokset (*transitions*). Aspektityypeistä kootusti ks. esim. Pajunen (2001: 43–46) ja Kangasmaa-Minn (1985, 1993). Verbin ja osallistujan ero vastaa Langackerin (1991) perusjakoa ajallinen suhde (prosessi) ja olio, Jackendoffilla (1990) perusjakona on tapahtuma (*event*) ja asia (*thing*).

² Vrt. esim. Mustajoki (1993: 23), joka käyttää funktionaalisessa lauseopissaan termejä (kielenulkoinen) situaatio ja (puhujan hahmottama) asiointila. Työssäni edellistä vastaa termi asiointila ja jälkimmäistä (asiointilan) käsitteistys. Proposition käsitteestä kootusti ks. Koski (1985).

³ Talmy (1985a) voimadynaamisen mallin pohjalta agenttitarkoite voidaan nähdä energian lähteenä ja patienttitarkoite energian kohteena (ks. Pentti Leino 1993: 204 alav. 4). Kiteytetysti voimadynamiikan (*force dynamics*) voidaan ajatella olevan "energeettistä vuorovaikutusta, joka vaikuttaa olioiden sijaintiin, liikkeeseen tai olomuotoon" (ks. Onikki 1994). Puhun jatkossa tähän malliin pohjautuvan kausaaliketjun (vrt. tekoketju, esim. Pentti Leino 1993) yhteydessä "energian siirrosta" (*energy flow*) manipuloinnin, toiminnan etenemisen jne. rinnalla, vaikkakaan se terminologisesti ei ole kovin luonteva ilmaus. Energian siirto on apukäsite, jolla kuvataan kausatiivisen tai transitiivisen lauseen koodaaman asiointilan arkikäsitteistystä: sen lähtökohta on konkreettisessa manipuloinnissa, jossa tekijän kohteeseen kohdistama toiminta nähdään ikään kuin energian siirtymisenä agentista patienttiin. Esimerkiksi lauseessa *Pekka löi nyrkillä Jussia poskeen* suhde on ymmärrettävä. Sen sijaan vaikkapa rakastamisessa, omistamisessa tai autolla ajamisessa sen status on ongelmallisempi. Tällaisien suhteiden kuvaus energian siirtona perustuu konkreettisen prototyypin fyysikaalisten suhteiden laajentamiseen ja metaforisoimiseen, ja esim. tilojen osallistujasuhteiden kuvaamiseen se ei soveltune. Tekoa koodaavassa lauseessa instrumentti voi olla konkreettisen manipuloinnin eli fyysikaalisen energian siirron välikappale (*Pekka mätkii mailalla palloa seinään*) tai sen mallin mukaisesti käsitteistetyn abstraktimman suhteen osallistuja (*Pekka katselee kaukoputkella tähtiä*).

tumamalli lohkoo kielellisen ilmauksen hahmottamalla näyttämöllä tapahtuvasta toiminnasta (kausaaliketjusta) yhden tapahtuman. Tämä prototyypin teko hahmottuu kielellisen ilmauksen kuvaamana tietystä käsitteistäjän näkökulmasta (kuten näyttämökin katsojalle). (Ks. Langacker 1991: 282–; Onikki 1994: 123–124; ks. myös Croft 1991.)⁴ Lause *Jussi rikkoi ikkunan* edustaa transitiiivilauseen prototyyppiä, jossa agentti kohdistaa patienttiin konkreettista fyysistä toimintaa (eli ”siirtää energiaa”) ja aiheuttaa tässä tilanmuutoksen (ks. Langacker 1991: 285, Pentti Leino 1993: 113). Kanoninen tapahtumamalli on sen käsitteellinen pohja. Käsitteistäjän näkökulman mukaan samaa asiaintilaa voidaan koodata lauseella *Ikkuna särkyi*, jolloin kielentäminen jättää rikkoontumisen syyn avoimeksi.

Tapahtuman ja sen osien koodaaminen

D-verbin taustalle voidaan hahmottaa tapahtuma, jossa yksi tai useampi osallistuja toimii aspektuaalisessa ulottuvuudessa. Johdoksen korrelaattisubstantiivin tarkoite on yksi tapahtumaan osallistujista. Verbistäminen nimeää tapahtuman, joka assosioidaan osallistuvaan entiteettiin eli verbin kanta- tai korrelaattisubstantiivin tarkoitteeseen. Tapahtuman nominalisaatio nimeää puolestaan koko tapahtuman eli olio verbin koodaaman prosessin (ks. Pentti Leino 1993: 80, ks. myös Vonen 1994: 157 ja Hopper–Thompson 1985). Tähän prosessiin liittyvät osallistujien ja tapahtuman väliset metonymiset motivaatiosuhteet eli konseptuaalinen viereisyys toimintaskeemassa. Saman juurimorfeemin sisältämän derivaatiorypään jäsenten voidaan katsoa tapahtumamallia vasten korostavan (*highlightning*) kukin eri puolia kokonaisesta tapahtumasta.⁵ Esimerkiksi *sahata-*

⁴ Langackerin (1990a, 1990b, 1987, 1991, 1995) kanoninen tapahtumamalli ja biljardipallomalli sekä Croftin (1990, 1991) kausaalisen järjestyksen hypoteesi (*causal order hypothesis*) ovat paljoltikin yhteneväiset ja molemmat perustuvat osittain Talmyn (1985a) voimadynamiikka-ajatteluun (ks. Langacker 1991: 283, Farrell 1995: 941). Yleistä mallista, sen linkistä Lakoffin (1987) ICM:ään ja muihin yhteyksiin ks. myös Janda (1993: 16), Farrell (1995), Lemmens (1998: luku 2.2.2) ja Goldberg (1997: 390), linkistä Talmyn (1976, 1985a) peruskausaation voimadynamiikkaan ks. Herlin (1998: 105), eksperimentaalista tukea (”launching effect”; Michotte) esittelee Viberg (1999: 95). Ns. objektivistisen eli syntaksin autonomisuutta oletavan käsityksen ja kognitiivisen kieliopin käsityksen eroista ks. esim. Nishimura (1993).

⁵ Kielenulkoisen asiaintilan, sen käsitteistyksen ja kielentämisen luonteen ja suhteiden pohdinta liittyy olennaisesti havainnon rooliin, jonka erilaisista tulkinnoista ks. Esa Itkonen (1969: 219 ja 1997a: 262), Lyons (1977: 491) ja Nishimura (1993: 501–502). Olennaista työssäni sovelletun käsityksen kannalta on havainnoivan subjektin vaikutus asiaintilan hahmottamiseen. Käsitteellistämiseen ja sen kielentämiseen voidaan valita vaihtoehtoisia osia ja niitä voidaan korostaa eri tavoin valitun rakenteen eli ilmauksen mukaan. Tätä voidaan karakterisoida käsitteillä ”highlighting” tai ”expressive salience”. Langackerilla (1987, 1991) ilmiöön liittyvät mielikuvaisuuden ja hahmotuksen käsitteet (*imagery, construal*) eli kyky konstruoida tilanne vaihtoehtoisilla tavoilla kommunikointitarpeen mukaan, Lakoffilla (1987) esimerkiksi metonymia (ks. Song 1996: 141 ja Onikki 2000: 101–102), samaviitteinen ainakin osin lienee Lyonsin (1977: 497) promoation käsite (*promotion*). Yksi havainnoijan roolia kielennyksessä puoltava seikka on juuri asiaintilan koodaamiseen valittavan ilmauksen motivaatio, josta D-verbiderivaatio on yksi keino. Esim. heprean kuorsaamista tarkoittava verbi *naxar* on derivoitu sierainta tarkoittavasta substantiivista *nxir*, vaikka kuorsaaminen ei varsinaisesti liity nenään tai sieraimiin (ks. Petruck 1995: 292).

verbi hahmottaa tietynlaisen prosessin, johon kuuluvia osallistujarooleja hahmottavat (kukin oman osarakenteensa samasta kehyksestä) substantiivit *sahaaja*, *sahattava*, *sahaus* (tulos) ja *saha*, koko prosessin nominalisoivat puolestaan substantiivit *sahaaminen* ja *sahaus* (teko) (ks. Pentti Leino 1993: 80, Palancar 1999). Tapahtumaan osallistuvia entiteettejä voidaan tapahtuma- tai verbikohtaisesti luonnehtia erilaisilla osallistujarooleilla (*participant roles*), kuten edellä *sahata*-tapauksessa tehtiin. Langackerin (1991: 284–285) mukaan jokainen verbi viime kädessä määrittelee omat osallistujansa ja näiden hienojakoiset piirteet (vrt. myös konstruktion osallisuus, ks. Lemmens 1998, Goldberg 1995). Osallistujia voidaan kuitenkin nimetä yleistetyillä semanttisilla rooleilla, jotka Langackerin (1991: 285–288) mukaan ovat ennemminkin esikielellisiä käsitteistyksiä, rooliarkkityyppejä, kuin kielellisiä rakennelmia.

Rooleista ei voi yleistää yksiselitteistä systeemiä (Andrews 1985: 70–71) eikä roolien pohjalta kannattane tehdä yleistyksiä (joustavan roolikäsityksen periaatteista ja karakterisaatioista ks. Croft 1991, Laitinen 1992: 59–66 ja Pajunen 2001: 83). Semanttisten roolien lukumäärä voidaan jättää avoimeksi (ks. Pajunen 1988), eikä roolien kokonaismäärä olekaan työssäni tärkeä, koska fokuksessa on instrumentti ja sitä lähellä olevat suhteet.⁶ Lähtökohdaltaan roolit ovat työssäni sillä tavoin skemaattisia (vrt. "proto-roolit" ks. Dowty 1991, "makroroolit" ks. Langacker 1991 ja "hyperroolit" ks. Paducheva 1998), että niitä voi spesifioida kulloisenkin tilanne- ja lauseyhteyden mukaan. Osittain tällainen käytänne johtuu soveltamastani kausaaliketjun mallista, tekoasiantilan prototyypistä. Roolien ja toimintojen prototyypisyys heijastuu siten, että on tyypillisiä tilanteita, joihin roolit luontevasti sopivat (ks. esim. Comrie 1989: 58–59). Toisaalta yhtä grammatikaalista roolia (syntaktinen konstituentti) voi luonnehtia useampikin kuin yksi semanttinen rooli. Rooleja ei siis oleteta elementaarisiksi, semanttisesti primaareiksi, vaan niitä voidaan karakterisoida; niihin kuuluu päällekkäisyyttä ja rinnanesiintymistä sekä osittain inklusiosuhteita tai komplementaarisia suhteita (ks. Rozwadowska 1988 ja 1989, Dowty 1991, Van Valin–Wilkins 1996). Taustalla on osin tarkoitodellisuuden syyt, esim. grilli voidaan hahmottaa sekä välineeksi että lokaliteetiksi. Läheisyys näkyy hankaluutena esim. kulkuvälineiden roolittamisessa: niillä voidaan katsoa olevan kaksoisfunktio välineenä ja säiliönä, ja ne ovat lauseissa kaksiluentaisia instrumentin ja lokatiivin välillä (ks. Huumo 1997a: 122; roolien päällekkäisyydestä ks. myös Nilsen 1973: 154, Kytömäki 1977: 241, Clark–Clark 1979: 778). Työssäni käsiteltäviä semanttisia rooleja ja roolien keskinäisiin suhteisiin, rajoihin ja tulkintaan palaan rooli-kohtaisesti verbijohdosten analyysin yhteydessä luvussa 4.2. Työssäni semanttiset roolit ovat luonteeltaan relationaalisia ja niiden prototyypiset tapaukset ovat selvät.

Kausaaliketjun voidaan ajatella muodostuvan segmenteistä, jotka välittömästi seuraavat toisiaan. Niiden järjestys perustuu ikään kuin voiman siirtoon

⁶ Roolien tarkkaan rajaamiseen ei ehkä ole tarvettakaan, ainakaan kielen käytön ja käyttäjän näkökulmasta: arkisessa ajattelussa ja päättelyssä tuskin pohditaan sitä, onko jokin osallistujaa koodaava kielen elementti teema tai agentti, vaan sitä, oliko jokin teko volitionaalinen vai ei, aiheuttiko jokin todella jotakin, liikkuiko jokin jne. (ks. Dowty 1991: 575; osin samoin ks. Karlsson 1983a: 595–598).

(prototyypillisesti agentilta patientille) ketjua edettäessä. Croftin (1991) kausaalisen järjestyksen hypoteesin (*causal order hypothesis*) mukaan lauseen tasolla "erilaisia semanttisia rooleja edustavat elementit voidaan kuvauksessa järjestää lineaarisesti niiden välisen kausaalisuhteen mukaisesti, ja kausaalisuhteenä on verbin ilmaisema toiminta" (Huumo 1997a: 15). Tässä käsiteltävä agentti-instrumentti-patientti-ketju ja energian siirtyminen siinä voidaan nähdä esimerkkinä luonnollisesta polusta (*natural path*), joka on "lähinnä se järjestys, jossa lauseen semanttinen rakenne kootaan" ja joka vaikuttaa myös lauserakenteeseen (Huumo 1997b: 78; kausatiivis-instrumentaalisen tilanteen kielentämistävoista ks. Langacker 1990b: 217 ja Siitonen 1999: 116). Instrumentin määrittelyn kannalta olennaiseksi nousee instrumentin osuus toimintaketjussa ja suhde muihin prototyypisiin osallistujiin, agenttiin ja patienttiin. King (1988: 585) yhdistää prototyypillisen tapahtuman, energian siirron ja prototyypillisen kausatiivisen konstruktion redusoimalla niiden semanttis-kognitiivisen yhtenäisyyden (spatiaaliseksi) metaforaksi: agentti = lähde, patientti = päätepiiste, instrumentti = kanava (*conduit*) ja tapahtuma = tila.⁷ Tapahtuman mielikuvaistaminen ja kielentäminen on siis kanonisessa tapauksessa koherentissa suhteessa prototyypisten osallistujia luonnehtivien roolikarakterisaatioiden kanssa (näistä ks. Langacker 1991: 285, Dowty 1991, Lakoff 1987: 54).

Tapahtuman rajaamisen ja kausatiivisuuden suhdetta varsinkin instrumentatiivisuuden näkökulmasta käsitellen seuraavassa.

Instrumentatiivien kausatiivisuus ja konseptuaaliset perusrelaatiot

Tapahtuma voidaan hahmottaa kausaaliseksi toimintaketjeksi, jossa edeltävä osallistujalenkki liittyy ja vaikuttaa seuraavaan. Toisaalta kausatiivinen tapahtuma voidaan jakaa osa- tai alatapahtumiksi E_1 = aiheuttava tapahtuma tai toiminta ja E_2 = aiheutettu tapahtuma (tai tila) (ks. Croft 1991, King 1988).⁸ Proto-

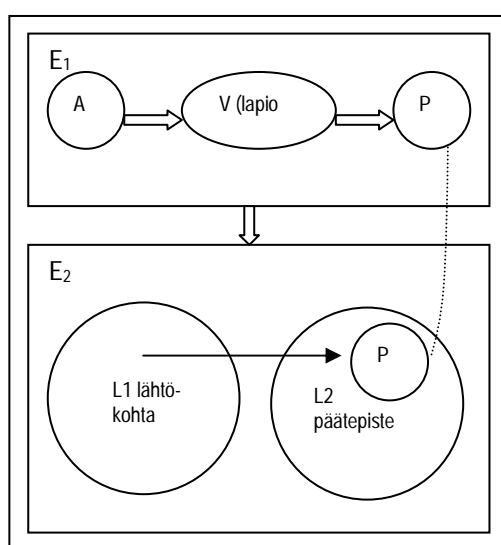
⁷ Metaforan motivaationa on juurimetafora tapahtumat ovat tiloja (*events are spaces*). Instrumentin hahmottaminen energiansiirron välikappaleeksi perustuu metaforaan keinot ovat väyliä (*means are paths*) (ks. Lakoff 1987, Coulson 2000), ts. mallissa instrumentti on kuin väylä tai kanava agentin ja patientin välissä (ks. myös Leino et al. 2001 notaatio). Tällaista "kanava-metaforaa" vihjaa myös englannin *instrument*-lekseemin sanakirjamerkitys 'a thing with or through which something is done or effected' (Oxford English Dictionary).

⁸ Kaksivaiheinen kausaatio pohjaa näkemykseen, jossa kausaalirelaatio yhdistää kahta tapahtumaa, joista toinen on toisen seurausta (ks. Lemmens 1998: 120). Kausaaliketjun mukaisessa hahmotuksessa verbin ilmaiseman tapahtuman voi katsoa muodostuvan alatapahtumista (*subevents*) (Kövecses-Radden 1998: 67) eli tapahtumilla on sisäinen rakenne ("events are not primitive entities but are internally structured"; Kiefer 1995: 120) (ks. myös Langacker 1991: 286). Croftin (1990: 49–50) mukaan kausaalisuus voidaan hahmottaa kolmella eri tavalla: tapahtuma aiheuttaa tapahtuman, yksilöt aiheuttavat tapahtuman ja yksilöt vaikuttavat yksilöihin (viimeksi mainitusta ks. Stratosta 1978). Työssäni sovellettavassa kuvaustavassa oikeastaan yhdistetään kaksi tapaa: kuvauksen ytimenä on yksilöiden välinen kausaaliketju (agentti > instrumentti > patientti > mahdollinen muutos), jota tarkastellaan myös kokonaisuuden tasolla aiheuttavan ja aiheutetun tapahtuman rajauksessa: ketjun osat muodostavat kaksi (osittain päällekkäistä) tapahtumaa E_1 ja E_2 . Kausatiivisista rakenteista ks. esim. Talmy (1985b), jonka käsitteitä *precipitating event* (Ep) ja *resulting event* (Er) esittelee Frawley (1992: 159–). Kausatiivisten suhteiden aiheuttaja-aiheutettu tilanne ja aihe-

tyyppisen kausatiivirakenteen (*causative construction*) voidaan katsoa sisältävän seuraavat elementit (King 1988: 559):

1. Aiheuttava tapahtuma E_1 , joka on yleensä teko tai toiminta (*action*)
2. Aiheutettu tapahtuma E_2 , joka on yleensä tilan muutos (*a change of state*)
3. Tapahtuman E_1 agentti
4. Tapahtuman E_2 patientti
5. Agentin kontrolloima instrumentti.

Esimerkiksi verbi *lapioida* osoittaa prototyyppisesti tapahtuman, joka koostuu kahdesta alatapahtumasta: toiminnasta ja sen vaikutuksesta. Sen tyypillistä leksikaalis-konseptuaalista rakennetta voidaan Farrellia (1995) mukaillen kuvata diagrammaattisesti kuviossa 1 esitetyllä tavalla.

KUVIO 1 *Lapioida*-verbin leksikaalis-konseptuaalinen rakenne.

Kuviossa suuri suorakulmio kuvaa tapahtumaa ja pienemmät suorakulmiot alatapahtumia (E_1 ja E_2), ympyrät osallistujaentiteettejä, paksut nuolet voiman siirtymistä, ohuet nuolet liikettä tai muutosta, pisteviiva entiteettien identtisyyttä ja alatapahtumien välinen pystynuoli kausatiota. Lapiomisessa, esim. *Lapioin hiekan kasasta betonimyllyyn*, agentti (A) kohdistaa voimaa instrumentin (I) välityksellä patienttiin tai teemaan (tässä: hiekka) (P). Toiminnan tuloksena patientti siirtyy pois lähtökohdasta (lokaatio L1) eli kasasta päätepisteeseen (lokaatio L2) eli betonimyllyyn. *Lapioida*-verbi edustaa prototyyppistä instrumentatiivia, joka toteuttaa I-konstruktiota ja siirtämisen skeemaa (ks. tarkemmin lukua 4.2.1).⁹

uttava tilanne–aiheutettu tilanne erosta ks. myös Nikanne (1997: 350). Prototyyppiisestä kausatiosta ks. Lakoff (1987: 54), sovelluksesta ks. esim. Jantunen (1998) ja Thepkanjana (2000).

⁹ Piktoraalikuvaus on vain yksi ratkaisu esittää tapahtuman perussuhteita, eikä se sinänsä ota kantaa mentaalirepresentaation muotoon (ks. Lakoff 1987, Pentti Leino 1993: 116). Esimerkiksi Langacker ei ole selkeästi perustellut diagrammien käyttöä ja

Esitetyn kausaatiomallin¹⁰ mukaan prosessia voidaan pitää kausatiivisena, jos se aiheuttaa jonkinlaisen muutoksen patientin tai teeman tarkoitteen tilassa (esim. hiekan lokaation muutos edellisessä *lapioida*-verbin esimerkissä). Tällaisen määritelmän pohjalta ei substantiivikannasta derivoitujen instrumentatiivien voida katsoa inherentisti ja dekontekstualisoituina olevan kausatiivisia (ks. myös Kytömäki 1977: 234). Esimerkiksi toiminnan *Pekka löi Jussia kepillä* tuloksesta ei voida sanoa, millä tavoin Jussin tila on muuttunut, paitsi että häneen on kohdistunut kepin lyönti eli että Pekka teki jotain Jussille sekä kepillä (ks. King 1988: 556, Goldberg 1995: 174 ja Lyons 1977: 492, ks. myös Pajunen 2001: 239). Välinetarkoitteiseen substantiiviin korreloituivat verbit eivät siis sisällä (*entailment*) tai leksikalisoivat toiminnan tarkkaa vaikutusta eli muutosta patientissa (ks. Levin–Rappaport 1992), joskin niiden voidaan katsoa tyypillisesti implikoivan tätä (esim. *sahata* > patienttitarkoite on poikki, *puukottaa* > patienttitarkoite haavoittuu tai kuolee). Tämän vuoksi verbijohdoksia on tarkasteltava terminatiivisissa (perfektiivisyys) ja mahdollisesti myös resultatiivisissa (teelisyys) konteksteissa (käsitteistä ja yleisemmin aspektista ks. Hakulinen–Karlsson 1988: 181–183, Karlsson 1998: 227, Kangasmaa–Minn 1985, Frawley 1992: luku 7 ja Pentti Leino 1991: luvut 9–10). Tällöin I-verbin prototyypisyyteen liittyvät kriteerit läheisiin kausatiivityyppeihin verrattuna ovat havaittavissa (esim. kannan tarkoitteen ulkokohtaisuus toiminnan tulokseen nähden).

Instrumentin ulkokohtaisuus-kriteerin kannalta, joka ensisijaisesti erottaa instrumentatiivit lokatiiveista ja instruktiiveista (ks. luvut 4.2.2 ja 4.2.3), edellä esitetty kausatiivisuuden määrittelemine ja käsittelemine on tässä vaiheessa riittävää. Kausatiivisen prosessin (kielenulkoine tapahtuma) ja siihen viittaavan kielellisen ilmauksen (lause) välisen vastaavuuden kannalta kausatiivisuuden käsite on ongelmallisempi. Esimerkiksi Kingin E₁ & E₂ -mallissa aiheutetun tapahtuman eksplikointi jätetään avoimeksi, jolloin kausatiivisuuden määritelmän voidaan katsoa kattavan esim. lauseen *Pekka kampasi tukkansa*. Lause viittaa kausatiiviseen prosessiin (suoritus), jossa on aiheuttava osatapahtuma tai -sekvenssi E₁ *Pekka kampa* (Pekka toimii niin, että käyttää kampa) ja aiheutettu

luonnetta (ks. Onikki 2000: 104). Työssän kuvaustapa on väline, jolla voidaan havainnollistaa tilanteen mielikuvan motivaatiota. Se on siten vain ”epäformaalista metakieltä” (ks. Pentti Leino 1993: 116 alav. 10), jota joudutaan selittämään. Esimerkiksi spatiaalisten suhteiden hienojakoisuutta voi täydentää metakielisillä paikkafunktioilla (joista lokatiivikausatiivien yhteydessä ks. lukua 4.2.2). Mielikuvaskaemojen ja mentaalikuvien sekä piktoraaliesityksen suhteista ks. Esa Itkonen (1997b). Muunlaisten kuvaustapojen sovelluksesta ks. esim. Farrell (1998b) ja Kiparsky (1997).

¹⁰ Käytän termiä kausaalinen väljästi viittaamassa vaikutussuhteisiin, kuten esim. Huumo (1997a: 19 alav. 5; so. kausaalinen relaatio). Kausatiivisuus liittyy puolestaan esim. muutoksen aiheuttamiseen patientissa agentin toimesta, ts. muutokseen E₂-tapahtumassa (sitä edeltävän E₁-tapahtuman vuoksi) (ks. esim. Peterson 1985). Kausaalisuuden ja kausatiivisuuden suoruudessa tai välittömyydessä voidaan nähdä instrumentti-tulkintaan vaikuttavia vaihteluja. Esim. Huumon (1997a: 132) mukaan lauseen *tuolla puvulla saat selkääsi kadulla* elementti *puku* ei täytä instrumentin prototyyppeä eikä ole suora fyysinen aiheutin selkään saamiselle (”cause instrumental not used by implicated agent”). Puvun ja selkään saamisen suhde on epäsuora ja sisältää intentionaalisia tekijöitä (puhujan oletukset), silti tämä ei estä sitä, että relaatio ei olisi kausaalinen (Esa Itkonen 1983 pohjalta). Kausatiivikonstruktion propositioiden periytyvyyssehdosta ks. King (1988: 555).

tila (osatapahtuma tai -sekvenssi) E_2 *tukka on kammattu* (kampa on kosketuksessa tukan kanssa tietyin seurauksin jne.).¹¹ Lause implikoi siis toimintaa, joka aiheuttaa tilan, joka ei toiminnan alkaessa ollut voimassa: kampa ja tukan kosketus ja sen aiheuttamat muutokset tukassa, esim. kampa (ks. myös Peterson 1985: 208, 216). Tämä ei käy ilmi lauseesta, vaan tulkinta on pragmaattis-ensyklopedista, se perustuu kielen ainesten inherentteihin piirteisiin (ks. myös Jantunen 1998: 67; laajemmin ks. Pentti Leino 1991, Verspoor 1997 Wechslerin 1991 pohjalta ja Thepkanjana 2000).

Tässä joudutaan siis ajattelemaan, onko I-verbi muutosverbi: missä määrin verbiin liittyvä kausatiivisuus (kohdeobjektin muutospiirre) on leksikaalisemanttista ("entailment" tai "lexical meaning"), missä määrin pragmaattista ("implikaatio") (ks. Levin–Pinker 1992, Rapoport 1993). Labelle (2000: 222) jakaa (Jackendoffin konseptuaaliseksi primitiiviksi ehdottaman) AFFECT-käsitteen kahtia sen mukaan, sisältyykö oletettu muutos tai vaikutus kohde-entiteetissä verbin leksikaalis-konseptuaalisen rakenteeseen (LCS) vai tilannetyypistä saatavaan pragmaattiseen informaatioon. Esim. *lyödä*-verbin kohdeargumentin tarkoitteen muutos on pragmaattista (*pragmatically affected*), *tappaa*-verbin leksikaalista (*lexically affected*). Viime kädessä mahdollisen muutoksen tyyppi ja luonne määräytyy verbin ilmaisevan toiminnan osallistujaintiteettien ja niiden ominaisuuksien mukaan eli pragmaattisista seikoista (ks. Wechslerin 1991 pohjalta Verspoor 1997, Davis 1996; ks. myös Jackendoff 1990: 142), jotka voivat olla yhteydessä myös käyttökonstruktion (ks. Lemmens 1998). I-verbien kannalta pragmaattinen muutos on oletusarvoista, joskin variaatiota esiintyy samankin johdoksen leksikoituneissa (dekontekstualisoiduissa) semeemeissä. Esimerkiksi *kolkata*-verbin semeemi 'tainnuttaa, tappaa' semanttisesti inkorporoi inherentin muutoksen (*effect*), kun taas semeemissä 'iskeä' muutoksen ilmeneminen on potentiaalista, koska kausaaliketjun viimeinen, muutosta ilmaiseva alatapahtuma ei ole läsnä. Instrumentatiivien yhteydessä voitaneenkin yleisemmin puhua verbijohdoksen kausatiivisesta ja ei-kausatiivisesta käytöstä (asiointilan hahmotuksen tulosorientaatio).¹² Käytöistä jokin voi sitten olla vakiintunut verbijoh-

¹¹ Talmy (2000a: 474) ei käytä kausatiivien kuvauksessa yhtä syväverbiä (CAUSE), koska kyseessä on kausatiivityyppien ja eri verbien sulautuminen (*conflation*). Myös perustavan kausatiivisen tilanteen hahmotus voi olla kaksinainen: jokin aiheuttaa tilanteen = tilanne on tulos jostakin (mts. 481). Lisäksi instrumentin semanttinen rooli aiheuttavasta ja aiheutetusta tilanteesta muodostuvassa kausaatiossa on Talmylla kaksifunktionen: aiheuttavan tilanteen kuvio toimii koko kausatiivisen tilanteen instrumenttina (*multirelational embedding, derivation of semantic relations*) (mts. 485). Esimerkiksi lauseen *Mies lapio hiekkaa monttuun* aiheuttavan tapahtuman *mies lapio* kuviona (liikutettava, teema) on lapio, mutta koko kausatiivisen tilanteen kannalta *lapio* on väline. Talmyn (2000a) kuvio-taustamallissa instrumentti on ns. jatkettu rooli, se derivoidaan perustavammista semanttisista funktioista (mts. 337–338).

¹² Termeistä ks. Thepkanjana (2000: 272–275), jonka mukaan potentiaalisesti muutosta ilmaisevat verbit ovat painotukseltaan vain agenttia kuvailevia (*agent-descriptive*), inherentin muutoksen sisältämät verbit agentin lisäksi myös patienttia kuvailevia (*patient-descriptive*). Peterson (1985: 219) jakaa agenttiivisten kausatiivisten lauseiden verbityyppit kausaaleihin (*made, push*), kausatiiveihin (*kill, paint*), joista yksi alaryhmä on instrumentaalit (*hammer, gun*), sekä luonnollisiin toimintoihin ("natural actions") (*throw, eat*). Välineys voidaan katsoa I-verbien tyyppillisten semanttisten alaryhmien merkityksessä kausatiivisuutta oletusarvoisemmaksi ja koherentimmaksi piirteeksi.

doksen yhdeksi tai ainoaksi semeemiksi tai konventionaaliseksi käytöksi, esim. verbi *keihästää* merkityksessä 'tappaa'.

Vandeloisin (1996) mukaan minimaalisen energian siirron sisältävän fyysisen toiminnan tuloksena on kontakti patientin ja agentin tai agentin manipuloiman välineen välillä (esim. *koskettaa*)¹³. Tällainen taso voidaan olettaa useimpien prototyyppisten instrumentatiivien ytimeksi, jota skematisoi aiemman kuvion 1 ylempi suorakulmio (E₁). Energian siirto voidaan katsoa jatkumoksi kausatiivisuuteen nähden sen perusteella, millainen vaikutus tai muutos E₁:llä on E₂:een eli kuinka instrumentatiivin kehityksessä agentin välineen kautta patienttiin kohdistama voima patienttiin vaikuttaa (patientin ja instrumentin suhdetta käsittelen myöhemmin luvussa 4.2.1). Perustyypeiksi voidaan olettaa kontakti ja muutos. Eri tyyppisiä voivat olla mm. (ks. osittain Vandeloise 1996; ks. myös Givon 1984: 96–) minimaalinen fyysinen toiminta eli kosketus, muutos patientin tai teeman lokaatiossa, muutos patientin hahmossa, ulkomuodossa tai pinnassa, patientin hahmottuminen materiaaliksi tai tuotokseksi tai patientin häviäminen tai kuoleminen (nämä oikeastaan sisältyvät edelliseen). Osa tyypeistä on palautettavissa konseptuaalisiin perusrelaatioihin (kognitiivisen kieliopissa ks. esim. Pentti Leino 1993: 200–203, jonka mukaan kontakti ei välttämättä ole itsenäinen perusrelaatio, vaan se voidaan nähdä inklusion, separaation tai assosiaation epäprototyyppiseksi toteutumaksi niiden rajavyöhykkeellä).

Esim. Helinä Koivisto (1987: 362) mainitsee käsittelemisverbeistä (*tervota, rakentaa*), että niiden ilmaisema tekeminen voi johtaa tulokseen tai olla tulokseen johtamatonta (vrt. objektin sijavaihtelu), sekä että niiden "merkitykseen sisältyy välineen mielikuva. Välineen määrittä ei kuitenkaan ilmaista eksplisiittisesti, koska se sisältyy samaan kollokatiiviseen kenttään kuin hallitseva verbi ja sen ilmipano merkitsisi redundanssin lisääntymistä: verbiin *kuokkia* liittyy instrumentti *kuokalla*" (mts. 365). Jokainen käsittelemisverbin käyttö siis koodaisi varmemmin välineen käyttöä kuin toiminnan tulosta, jonka odotusarvon voi ajatella vaihtelevan verbeittäin ja käyttötilanteittain (taustatiedon jatkumosta ja sisällytyksen, presupposition, konventionaalisen ja konversationaalisen implikaation liukumosta ks. Frawley 1992: 43).

¹³ Vandeloisen (1996: 562) määritelmä on seuraava: "There is a physical action as soon as an entity S makes contact with another entity O. [- -] Even in the lightest touching, contact is accompanied by transmission of energy from S to O." Monimuotoisemmat fyysistä toimintaa kuvaavat verbit kuten *sahata* ja *ommella* sisältävät hänen mukaansa kontaktin ja energian siirron lisäksi erityisiä välineitä ja taitoja ("tools and skills"), joskaan toiminnan kausatiivisuuteen hän ei ota kantaa. Esim. Paduchevalla (1998: 354) fyysinen toiminta on määritelmältään suppeampi ja vastanee tilanmuutosta vaativaa kausatiivisuutta: "Physical action = x was doing something with a purpose; this activity caused the Result coinciding with the Purpose: a new state of the Patient." Eriävät määritelmät hahmottuvat perusrelaatioiden kontakti ja muutos mukaisesti. Muutoksen määritelmästä ks. esim. Nikanne (1990: 58). Vandeloisen korostamaan kontakti-käsitykseen kannattaa ainakin I-verbien semantiikan erittelyssä suhtautua kriittisesti. Vaikka kielenulkoisesti onkin niin, että konkreettisen välineen käyttö tyyppillisesti johtaa jonkinlaiseen kontaktiin (kosketukseen) välineen ja sillä manipuloitavan entiteetin välillä (energian siirto), ei tämä suhde välttämättä ole välineen käyttämisen käsitteistyksessä ja kielennyksessä relevantti: sahaamisessa korosteista on leikkaaminen edestakaisen liikkeen avulla, jolloin *sahan* ja *sahattavan* välinen (ei-pysyvä) kontakti sinänsä ei kielentyne missään tilanteessa. Esim. Viberg (1999) nimittää tässä mielessä osin harhaanjohtavasti kontaktiverbeiksi, joiden ydinpredikaattina on CONTACT (x, y), sellaisia verbejä kuin *lyödä, iskeä, koskettaa* ja *hangata* (*hit, strike, touch, rub*). I-verbeistä välineen ja patientin kosketus puuttuu esim. *hiillostaa*-tyypistä, *kiikaroida*-tyypistä ja luontaisesti intransitiivisista kulkuneuvoverbeistä, esim. *pyöräillä*.

Kontakti- ja inkluusiosuhteita (ks. Pentti Leino 1993: 201) E₂:na havainnolistavat verbit *puukottaa*, *keihästää*, *vastoa* ~ *vihtoa*, *vasaroida*, *ruoskia*, *piiskata*, *nuijia* ja *nyrkkeillä* (kontekstin osoittamin varauksin) ja useat ei-prototyypilliset aine-tarkoitteisista substantiiveista johdetut instrumentatiivisuutta sisältävät verbit, esim. *maalata*, joissa väline on jonkinlaisessa läheisyys- tai sisältyvyysuhteessa patientin kanssa (siis korrelaattisubstantiivin tarkoitteen ja kulloisenkin patientin edustumatarkoitteen kielenulkoisen suhteen perusteella). Muutoksesta voidaan erottaa muutos patientin tai teeman lokaatiossa (*Mies pullottaa mehun*, *Lapion hiekan kottikärrystä betonimyllyyn*) ja muutos patientin hahmossa: välineen avulla voiman kohdistaminen patienttiin aiheuttaa jonkinlaisen separaation patientin tilassa, esim. *mies sahasi puun poikki*, tai patientti muuttuu kokonaan hahmoltaan, *mies sahasi pöllin tuoliksi* (patientin tilanmuutosskeema ja esim. materiaali-tuotos-skeema (*pölli* > *tuoli*) voidaan kognitiivisesti hahmottaa saman superskeeman elaboraatioksi kuin lokaationmuutoksen lähtökohta-päätepisteskeema, ks. King 1988: 582, ks. myös Lee 1996: 412).

Lauseiden *mies sahasi puun poikki* ja *mies sahasi pöllin tuoliksi* ei liene mielekäästä katsoa kuvaavan saman verbin eri merkityksiä, mielteitä (vrt. esim. CD-Perussanakirja, joka erottaa *sahata*-verbistä alasemeemit 'leikata sahalla' ja 'tehdä sahaamalla'¹⁴) vaan erilaista käyttöä, semanttista mukautumista (termi on Pajusella 1988: 285). Tällainen variaatio siis johtuisi siitä, että verbin merkitys joustaa tilanteittain sen mukaan, millaisessa merkitystä kantavassa konstruktiossa sitä käytetään (ks. Goldberg 1995, Huumo 1997b: 72). Esimerkiksi sahaamisen jonkinlaisessa perushahmotuksessa pyritään toteuttamaan sahan perusfunktioita eli leikkaamaan hankausliikkeen avulla jotakin, jolloin lopullinen sahaamisen vaikutus jää käyttötilanteisen tulkinnan varaan (kehykseen liittyvä pragmaattinen tieto; ks. aiemmin Wechsler 1991).¹⁵

Joidenkin verbien ilmaisemassa toiminnassa patienttitarkoitteen – tai yleisemmin toiminnan kohteen – muutos voidaan nähdä ei-prototyypilliseksi. Dow-

¹⁴ Samoin kaksijakoisesti CD-Perussanakirja esittää verbin *veistää*₁ 'työstää, leikata, viilittää (puuta) kirveellä, puukolla tm. teräaseella' ja *veistää*₂ 'muotoilla jillak työkalulla puuta, kiveä tms.' Pajunen (2001: 161) ilmaisee asian siten, että "leikkaamisverbeillä on myös valmistamismerkitys", esim. *veistää vene*.

¹⁵ Verbin erilaisissa konteksteissa saamille merkitysvarianteille voidaan (karkeistaen) tarjota kahdenlainen selitysnäkökulma: Ns. leksikaalisessa oletuksessa verbin kontekstuaaliset variantit pyritään näkemään verbin polysemiana eli eri mielteinä (*senses*). Suurinta osaa variaatiosta voitaneen pitää ns. säännöllisenä systemaattisena polysemiana (ks. tarkemmin lukua 6.1). Verbin polyseemiseksi tulkitsemiseen vaikuttaa käsityksen taustalla lähtöajatus verbistä lauseen ytimenä ja muiden lauseenjäsenten (semanttis-syntaktisen) käyttäytymisen determinoijana (vrt. esim. Kellgrenin vuonna 1847 muotoilema ajatus, että verbi on "lauseen sielu", ks. Kytömäki 1992: 113). Konstruktioiden näkökulmasta verbin variaatio erilaisissa rakenteissa ei ole polysemiaa, vaan verbin merkityksen joustamista erilaisten rakenteiden mukaisesti. Taustalla on ajatus, että lauseen merkitys syntyy predikaattiverbin ja konstruktion kantaman semanttisen sisällön yhteisvaikutuksesta (ks. varsinkin Goldberg 1995, 1997 ja 1999; ks. myös esim. Huumo 1997b: 72, Lemmens 1998; vrt. Van der Leek 2000). Molempien käsitysten sovellettavuutta ja vaikutusta I-verbien tulkintaan erilaisissa konteksteissa käsitellen myöhemmin merkitysvariaation analyysin yhteydessä (ks. lukua 6.2) ("verbilähtöisen" ja "konstruktiolähtöisen" käsityksen yhdistämisestä leksikaalisessa semantiikassa ks. Verspoor 1997, vaihteluista yleensä ks. myös Waltereit 1999: 236–241 ja Grimshaw–Vikner 1993: 147).

tyn (1991: 567–569) mukaan voidaan erottaa kahdenlaisia tapauksia: 1) Kehittyvä teema (*Incremental theme, IT*): verbin ilmaisema toiminta muuttaa objektin tarkoitetta, mutta vaiheittain, alatapahtuma kerrallaan, esim. *rakentaa talo, kirjoittaa kirje*. 2) Representaation lähde -teema (*Representation-source theme, RST*): itse objektin tarkoite ei muutu tai tule manipuloiduksi toiminnassa, esim. *valokuoata maisema, kopioida kirje, lukea kirje* (osittain päällekkäisyyksiä IT-ryhmän kanssa). I-verbien (ja niiden kausaatiomallipohjaisen kuvauksen) kannalta kehittyvän teeman (IT) tapaukset eivät aiheuta erontekoa. Vaikkakin itse asiointila on vaiheittainen ja pitkäkestoinen, se – kausatiivisuutensa vuoksi – käsitteistään prototyypin kausaatiomallin mukaan. Esim. laudan sahaaminen osiksi ja saven dreijaaminen kulhoksi eivät eroa tulkinnaltaan, vaikkakin jälkimmäinen prosessi tiedetään vaiheittaiseksi ja toista pitempikestoiseksi. Representaation lähde (RST) -tapaukset eroavat prototyypisistä kausatiivisesta toiminnasta, koska asiointilan kannalta toiminnan kohteena oleva entiteetti ei muutu (muutos voi osassa tapauksia koskea agenttia itseään, esim. kognitiivisesti, ks. Pentti Leino 1991: 175). Tällaiset tapaukset voidaan kuitenkin katsoa konstruoinniltaan peruskausaatiomallin mukaisiksi (tai: molempien tapausten taustalla voidaan nähdä yhteinen perusskeema). I-verbissä RST-objektilliset verbit eivät kuulu kategorian ytimeen, joskin niiden instrumentatiivisuus on selvää ja johdettavissa prototyypistä. Tällaisia verbejä ovat esim. *kiikaroida, tutkata ja peilata*.

Tässä yleistetyt perusskeemat tai konseptuaaliset hahmot kuvaavat niitä tyypillisiä osallistujia, suhteita ja tiloja, joita I-verbisiin ja niiden hahmottamien asiointilojen käsitteistykseen liittyy. Tarkoituksena ei ole kuvata yksittäisten verbien kaikkea merkitysvariaatiota, vaan malleja, joihin kunkin verbin prototyypinen käyttö voidaan linkittää. Kunkin I-verbien merkityshahmotus voidaan nähdä jotakin yleisempää skeemaa (tai skeemoja) vasten. Esimerkiksi siirtämiskeemaan sisältyvät seuraavat perusosallistajat ja relaatiot: siirtäjä, siirtoväline, siirrettävä, lähtökohta ja päätepiste (ja reitti), siirtämistoiminnan tulos (esim. statiivinen relaatio tai olio). Kunkin verbi, jonka perusmerkitykseen sisältyy tai liittyy siirtäminen, koodaa ja korostaa perushahmoa (ja asiointilaa) eri tavoin ja eri painotuksin. Siirtämisverbeissä on kyse aina jonkinlaisesta liikkeestä, joka on aina relaatiossa tiettyyn reittiin. Verbi tai tietty lause voi kielentää tuota relaatiota usealta kannalta. (Ks. Pajunen 1999: 37.) Työni kuvioissa tätä voidaan osoittaa siten, että harmaat alueet kattavat kulloisenkin perusskeeman kokonaisuudessaan ja mustat alueet sen korostuksen, joka kunkin verbin merkityksessä aktivoituu. Lauseen tasolla tämä näkyy siinä, millaisten argumenttien kanssa verbi tyypillisesti järjestyy (kvalitatiivinen valenssi).

Esimerkiksi *lapioimisen* (sanakirja)merkitys 'siirtää t. nostaa lapiolla jotakin johonkin, luoda' toteuttaa siirtämiskeemaa. Verbin merkityksessä käyttökohtaisesti korostuva esim. poistaminen, siirtäminen, laittaminen tai uuden synnyttäminen motivoituu siirtämiskeeman eri osien korostumisen kautta, esim. *lapioida lumi katolta, katu puhtaaksi, lumi kadulta penkkaan, monttu maahan* jne. Puhdistaminen voidaan usein nähdä siirtämisen elaboraationa (vrt. poistaa), jolloin se korostaa siirtämiskeeman tuloshahmotusta, *luututa lattia ja luutia portaat*, tai päätepistehahmotusta, *luutia roskat viemäriin*. Valmistamiskehyksessä puoles-

taan siirtämisen lähtökohta ja päätepiste korvautuvat abstraktimmilla osallistujilla tuotos ja materiaali. Verbijohdosten sanakirjaparafrasi vihjanee (ks. esim. CD-Ps) verbin leksikoitunutta (konventionaalistunutta) konstruointia, perustavaa semanttista haarukkaa eli sitä, mikä verbin merkityksessä on oleellista. Kukin verbi voi potentiaalisesti esiintyä muunkinlaisissa konstruktioissa, jos tämä on perusmielikuvaskaemaan suhteutettavissa. Peruskaemaan sovittamattomat kantasubstantiivin tarkoitteen käytöt eivät voi leksikalisoitua verbin avulla, koska ovat konvention vastaisia: sellaiseen asiintilaan, jossa mies lyö lapiolla jäitä portaista, ei voitane tunnusmerkittävästi viitata lauseella *mies lapioi jäitä portaista*, koska lapioimisen peruskaema, vaikka voikin sisältää lapiolla tapahtuvan lyömisen (piston, esim. ojankaivaminen), sisältää inherentisti ainakin osan siirtämiseen liittyvästä reitistä. Toisaalta *lapioida*-verbi koodaa myös agentin tiettyä ruumiinliikettä, joka ei pelkässä iskemisessä toteudu. Tällaisia peruskaemoihin sekä mielikuvaisuuteen liittyviä semanttisia tyyppisiä ja niiden variaatiota tarkastelen myöhemmin luvuissa 6.2–6.4.

Kokoavaa tarkastelua

Vaikka hahmottelenkin verbijohdosten tulkinnan taustalle asiintilamallia ja sitä vasten kielenystä, joka on yleensä lause, en esitä, että leksikoitunut I-derivaatio olisi syntaktista (Kosken 1978b mielessä, ks. tarkemmin lukua 3) tai että asiintila ja kausaatiomalli pätsi derivaatioon ilmiönä. Malli antaa lähtökohdan verbijohdosten kuvaamiselle suhteessa kanta- tai korrelaattisubstantiiviin. Samoin sitä puoltaa verbijohdosten ja verbien tulkintaan liittyvä käsitys konteksti- ja lauseympäristösidonnaisuudesta (ks. esim. Jämsä 1987, Pajunen 1988). Oikeastaan tämän on oltavakin peruslähtökohta, kun osan ajatellaan saavan merkityksen kokonaisuudessaan, kielellisen elementin ilmauksessaan ja ilmauksesta (lauseeseen sovellettuna ks. Kelomäki 1997: 119–). Lauselaajuuden huomioonottamista puoltaa myös verbin merkityksen kuvaus erilaisia parafraseja vasten. Mallissa semanttiset roolit määrittyvät myös muiden roolien ja suhteiden avulla ja kausaatiomalli katsotaan prototyypiksi tapahtuman sisältävän asiintilan hahmotukseksi (ks. esim. Langacker 1995: 18).¹⁶ Instrumenteissa esimerkiksi joudutaan olettamaan instrumentin käyttäjä (agentti) ja instrumentin käyttämisen intentio

¹⁶ Hopper (1995) kritisoi tapahtumaskaema- tai -prototyypimallia (*event schema, event prototype*, esim. Croft 1991) siitä, että se operoi dekontekstualisoiduilla muodoilla ja merkityksillä ja siten esittää väitteitä vain dekontekstualisoiduista mentaalisista tapahtumista. Yksinkertaisen tapahtuman (*simple event*) idea ei Hopperin mukaan saa tukea todellisista narratiiveista ja kielenkäyttötilanteista, joissa yksinkertaiset transitiivilauseet ovat harvalukuisia, sivuroolissa ja ne esiintyvät erikoistuneissa konteksteissa (1995: 148). Hopper kritisoi lingvistiikkaa (ja filosofiaa) laajemminkin siitä, että niiden tapahtuma-käsite (*eventhood*) perustuu mielikuvituslauseisiin, ei empiirisiin tuloksiin siitä, kuinka ihminen havaitsee ja hahmottaa tapahtumia (mts. 141). Malli esiintyy vahvasti esim. Lakoffilla sekä Langackerilla, ja kognitiivisen kielitieteen esityksissä mallin oikeutukseksi on pyritty esittämään useita eksperimentaalisia tukia (ks. esim. Goldberg 1995, Slobin 1985, Radden 1985, Achard 1996 ja Verfaillie–Daems 1996, skeemoista ks. Onikki 1994: 92–93, ks. myös Mandler 1984; eksperimentointitavoista ks. Nummenmaa 1985), vrt. kuitenkin Talmy (2000a: 421), joka katsoo agentittomat lauseet perustavimmiksi kuin agentilliset lauseet, jotka sisältävät ylimääräistä semanttista ainesta ("additional semantic complex").

(muutos patientissa tms.). Instrumentatiivisuus ei ole suoraa seurausta argumenttina olevan lekseemin denotaation sisäisestä ominaisuudesta, esimerkiksi lauseessa *He manipuloivat meitä ideoilla*, jossa *idea* voidaan katsoa rooliltaan instrumentiksi (ks. Frawley 1992: 209), vaikka se dekontekstualisoituna ei viittaaakaan välineeseen. Tällaista lähtöoletusta vasten, jota perustelen tarkemmin seuraavassa luvussa (4.2.1), asiointimalli on myös perusteltu.

Mallissa on kyse siitä, että abstrakteja suhteita, verbien sisältämiä vaihteluita ja metaforisuutta voidaan ymmärtää ja kuvata konkreettisten perushahmotusten kautta. Kausaaliketju liittyy toiminnan käsitteistämiseen, semanttiset roolit toiminnan osallistujiin, perusrelaatioihin ja niiden suhteisiin. Oletettu perusskeema, jolla monimutkaisemmat ilmentymät motivoidaan, täytyy siis perustella ja oikeuttaa. Kuvausvälineenä perusskeema saakin tukea mm. semanttisten roolien kuvausvoimasta ja konstruktiokieliopin oletuksista. Ratkaistavana mallissa on se, pidetäänkö sitä pelkästään kuvauksena vai myös jonkinlaisena selityksenä (ks. Määttä 1994 ja Esa Itkonen 1997b). On kuitenkin hankala todentaa, miten abstraktit relaatiot todella mielletään perusskeeman avulla. Todentamisen kritiikki on siis samanlainen kuin Lakoffin ja Johnsonin (1980) kognitiivisessa metaforateoriassa (ks. esim. Nikanne 1992). Ongelma on, mitkä skeemoista tai elementeistä ovat ensisijaisia toisensa motivaatioina. Yksi tapa on ajatella Langackerin mukaisesti, että kahden eri ilmiön taustalla nähdään niitä molempia yhdistävä abstraktimpi malli (ks. esim. Lichtenberck 1991). Samantapainen ajatukseltaan on konseptuaalisen yhdistymisen teoria (*conceptual integration, blending*) (ks. esim. Turner–Fauconnier 1998). Viime kädessä mallinnukset toimivat analogian ja meta-analogian avulla. Toinen kritiikki lähtee emergentismin taholta (ks. Määttä et al. 2000), jos mallissa katsotaan olevan kyse todellisista redusointisuhteista, mitä esim. Langacker ei kuitenkaan olettane (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 30). Varauksista huolimatta (ks. myös Davis 1996) kanoninen tapahtumamalli tarjoaa hedelemällisen lähtökohdan ja viitekehysten kausatiivisten tapahtumain kuvaukselle ja instrumentatiivisuuden käsittelylle työssäni.

4.2 Kategorioita

Näkökulma seuraavassa pohjaa aiempien denominaalisten verbijohdosten luokkiin ja luokittelukriteereihin. Luvussa 4.2.1 esittelen I-verbin prototyypin piirteitä ja kategorian perheyhtäläisyyttä. Luvuissa 4.2.2–4.3.2 esitän kootusti perustellumpia ja koherentimpia ryhmittelyjä eri luokista. Johtosuhteen hyvämuotoisuuden kannalta keskityn semanttiseen korrelaatioon. Tällöin perifeeriksi johto-opillisesti ja leksikaalistumisen kannalta hahmottuvat substantiivi-verbisuhteet ovat mukana esimerkeissä, vaikka niitä ei myöhemmin katsota prototyyppisiksi. Kategorian sisäisiä ryhmiä ja erilaisia jaotteluperusteita käsitelen luvussa 4.3.2, jossa vertaan instrumentatiiveja ja sitä lähellä olevia kausatiivisia derivaatiotyyppisiä yleisempään verbisemanttiseen luokitteluun. Luvus-

sa 4.3.1 kokoaan johto-opillis-semanttisen instrumentatiivisuuden kategorian kuvauksen.

Käsittelen verbijohdoksia jatkumoilla suhteessa I-verbin prototyyppiin. Merkitystyyppit liittyvät instrumentatiivisuuteen lokatiivisuuden, instruktiivisuuden ja efektiivisyyden dimensioilla. Jatkumot jäsentyvät yleisiä verbisemanttisia alaluokkia vastaaviin ryhmiin. Alaryhmiä tarkastelen paljolti myös kielenulkoisten tilanteiden ja tarkoitteiden suhteiden tasolla, koska aiemmissa D-verbien ryhmityksissä rajanvedot näyttävät monessa pohjaavan kielenulkoisiin suhteisiin. Toki on myös katsottava sitä, miten kielenulkoisten tilanteiden erot ja verbin semantiikka vaikuttavat merkitystyyppitulkintaan.

Verbijohdosten produktiivien johtomallien esittämistä hankaloittaa se, että D-verbien merkityksessä painottuu kantasanojen semantiikka verrattuna esim. nominijohdosten selvempään rakenteellisiin tyyppisiin (ks. Kasik 1989: 91). Oikeastaan D-verbiderivaation rakenteelliset-funktionaaliset tyyppit ovat tihentymiä, koska johdinten verbistinfunktio tekee mahdolliseksi useanlaisiin semanttisiin skeemoihin derivoimisen, esim. *kuoria*, *ruoskia* ja *kukkia*. Ontologisesti, epistemologisesti ja käsitteellisesti moninaisuus johtuu siitä, että kantasubstantiivin tarkoite voi kulloinkin olla hyvin eri tavoin osallisena verbijohdoksen koodaamisessa prosessissa.¹⁷

Prototyyppinen I-verbi on tyyppitasolla abstraktio, joka manifestoi kategorian ytimen ominaisuuksia, ja toteutumatasolla esimerkki luokan tyyppillisestä tapauksesta. Analyysin ja kuvauksen lähtökohtana on, että prototyyppisiin perustuva malli ”luonnehtii luokan prototyyppiset jäsenet mahdollisimman yksityiskohtaisesti osoittaakseen ne perusteet, joiden nojalla epäprototyyppiset tapaukset voidaan lukea luokkaan” (Pentti Leino 1993: 39–40). Kategorian samanlaisuusoletukset (mikä ominaisuus, kuinka paljon ja kenen mielestä) on siis eksplikoitava (ks. Grady 1992: 113). Perusteiden osoittaminen pohjaa jäsenten luonnehtimiseen eli jäsenten ominaisuuksien analyysin (ks. Geeraerts et al. 1994, vrt. Pajunen 1988: 192–203).¹⁸

¹⁷ Tämän selkeän järjestelmän puuttuminen vaikuttanee myös sen Renvallin näkemyksen taustalla, että D-verbit tulee selittää sanakirjassa eikä kuvata kieliopissa. Sanakirjassa hän onkin luottanut paljossa lukijan päättelyyn, koska verbin selitykseksi on saatettu antaa vain tieto kantanominista (Kytömäki 1992: 81). Tämä Renvallin periaate heijastaa nykyisin vallalla olevaa käsitystä verbistinderivaation semantiikan konteksti-, maailmantieto- ja kantasanasidonnaisuudesta. Tässä D-derivaatio on paralleeli yhdyssanojen kanssa: sanakirjassa on tapana jättää selittämättä esim. sellaiset yhdyssanat kuin *heinälato* ja *lumilinna*, joiden merkitys selviää yhdysosien merkitysten perusteella. Toki kai molemmat sanat voidaan tulkita useammallakin tavalla (’heinien säilytyspaikka’, ’heinistä tehty lato’ jne.), mutta jättäessään selittämättä yhdyssanan merkityksen sanakirja vetoaa ”lukijan pragmaattiseen tietoon” (Vilppula 1987: 189).

¹⁸ Pajunen (1988: 199) on nostanut esiin sen, että kategorian jäseniä yhdistävät perheyhtäläiset piirteet eivät välttämättä ole olennaisia vaan ennemminkin satunnaisia. Tämä johtunee osittain siitä, että useimmin piirteet luokittelevat tarkoitteiden ominaisuuksia (maailmantieto) ja ovat siten alttiita mm. rekisterieroille. Esimerkiksi luokituksen perustaso ei ole riippumaton ihmisestä eivätkä luokitukset ja niiden perustana olevat ominaisuudet esiinny ”sellaisenaan objektiivisessä maailmassa” (Pentti Leino 1993: 39). Tämä on konseptualisaation ydinajatus (ks. esim. Langacker 1990b: 315). Kategorian laatijan on eksplikoitava ne ratkaisut, joihin hän luokan rakentumisen katsoo perustuvan.

Käsittelyä vaativat ne lähtökohdat, joista prototyypisyys ja kategoria määritellään eli mitkä ominaisuudet katsotaan olennaisiksi tai salienteiksi. Tutkimuksessani instrumentatiivisuuden piirteiden semanttinen relevanssi määrittyy ensisijaisesti derivaatiomerkityksen eli semanttisen tyyppin valossa: olennaisia ovat sellaiset piirteet, joiden avulla I-verbien vertailu kausatiivisiin merkitystyyppikategorioiden on hedelmällistä eli erottelevaa. Alustavan suunnan piirteistöille antaa se, kuinka instrumentatiivi-kategoria on fennistiikan tutkimuksissa hahmotettu sekä miten ja mitkä verbijohdokset on sijoitettu instrumentatiivisiin ja sitä lähellä oleviin kausatiivisiin merkitystyyppisiin. Kategoriasta tulee tarkastella myös esimerkiksi instrumentin tyyppillisyyden näkökulmasta. Tällöin alustavan suunnan ominaisuuksille tarjoavat lukuisat ja varioivat semanttisten roolistojen kuvaukset, niissä eksplikoidut määritelmät ja implikoidut rajaukset sekä käsitykset välineestä eli instrumentista yleensä. Edellä mainittu lähtökohta tarjoaa instrumentatiivisuuden hahmotteluun yhden, jollain tapaa kollektiivisen lähteen aineiston analyysin tueksi (mahdollisista ongelmista ks. Määttä 1998: 4–5).

Prototyypisyyttä ei (missään sille yleensä annetussa merkityksessä) voi ne väkivallalta soveltaa verbisemantiikkaan. Syynä on verbien semanttinen moni-ilmeisyys, niiden predikoiva funktio, suhde asiointeihin, vahvasti varioiva konteksti ja osittain tästä johtuva merkityksen ”epämääräisyys” tai variaatio (ks. Pajunen 1988: luvut 1.3.4 ja 4.1). Esimerkiksi jonkin verbin merkityksen tai saman semanttisen kentän verbien predikoimien asiointilain joukosta on erittäin vaikeaa valita prototyypinen (perusteltu) variantti, samoin verbin määritteiden määrän ja luonteen määrittelemine on hankalaa (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 192, kuvaamislähtökohdista ks. Pajunen 2001: 64–65). Jos kategorialla ajatellaan olevan useampia ja eri tavoin painottuvia keskuksia tai tyyppillisiä tapauksia, kuvaaminen helpottuu (ks. esim. Raukko 1994). Perustelummin voidaan olettaa tai osoittaa, että jokin merkitys on tyyppillinen tai tavalinen (vrt. kuitenkin intersubjektiivinen hajonta), jokin käyttötapa tai yhteys ja siten merkitys on taajakäyttöisin (frekvenssi) tai jokin käyttöyhteys tai merkitysvariantti on historiallisesti primaari (etymologinen kehitys). Variaation yksityiskohtainen ja yksikkökohtainen analyysi voi sitten antaa perusteita edellä mainittujen seikkojen tukemana olettaa jokin ”prototyypinen” merkitys tai paremminkin prototyypisiä piirretihentymiä.¹⁹

Polysemian kuvauksessa prototyypisyys hahmottuu hieman toisin siten, että instrumentatiivinen semeemi (leksikaalinen yksikkö) voidaan ajatella verbijohdoksen merkityskategorian tulkinalliseksi prototyypiksi (ks. Herlin 1998: 27; Geeraerts 1993: 261–263). Näin siis joustavuutta (*vagueness*) sisältävissä sanoissa. Selkeästi kaksi- tai useampisemeemisissä tapauksissa (*ambiguity*) in-

¹⁹ Geeraerts et al. (1994: 42) arvelevat, että esim. lekseemin intersubjektiivisen mielikuvan prototyypipiirteiden analyysi ei välttämättä tavoita kielenkäyttäjien tietoista kuvaa sanan merkityksestä: tärkeämpää kuin se, mitä piirteitä tietyn lekseemin referenssin kohteilla täytyy olla, on tieto siitä, kuinka ”lekseemiä käytetään menestyksekkäästi hyväksi” (vrt. Staibbin 1988 *linguistic content* -käsite, jolla hän viittaa puhujan intuitiiviseen tietoon sanojen ja muotojen merkityksestä; ks. Karihalme 1996: 130–31). Analogisen kuvauksen ja kielen käyttäjien suhteesta ks. Määttä (1998: 12).

strumentatiivisuuden pitäminen tulkinnan lähtökohtana (vrt. primaari- tai ydinmerkitys) on ratkaistava lekseemikohtaisesti. Sillään polysemia voi olla myös primaaria (Erkki Itkonen 1966: 245) tai siinä voidaan nähdä useampikin prototyypinen merkitystihentymä (Herlin 1998: 27).

4.2.1 Prototyypinen instrumentatiivi

Työni tulkintakehyksessä (ks. lukua 4.1) instrumentin prototyypinen funktio määrittyy kausaaliketjussa. Instrumentti on kausaaliketjussa subjektitarkoitteen (agentti) ja suoran objektin tarkoitteen (patientti) välinen entiteetti, jonka prototyypisenä funktiona on olla toiminnan välittäjänä (energian kohdistaminen) agentilta patientille. Lauseen prototyypinen instrumentaali (esim. *vasaralla*) on suomessa adessiiviadverbiaali, se on instrumentti-roolissa ja ilmaisee ”tyypillisimmillään agentin volitionaalisesti käyttämän välineen, jolla tämä kohdistaa jonkinlaisen voiman tai energian patienttiin” (Huumo 1997a: 15, 134, Croft 1991: 178). Prototyyppi vastaa työssäni hahmoteltavan I-konstruktion osallistujarakennetta (ks. lukua 4.2.1.3). Se tarjoaa skemaattisen instrumentatiivien tulkinnan lähtökohdan, jota tulee tarkentaa osallistujien, kuten välineen, ja niiden suhteiden erittelyn kautta.

Verbijohdosten instrumentatiiviseksi tulkitsemisessä instrumenttiuden määrittelyn konkreettinen tarve kumpuaa siitä, että kanta- tai korrelaattisubstantiivin tulee voida katsoa edustavan välineyttä verbijohdoksen merkityksessä. Johto-opillisessa ja syntaktis-semanttisessa kuvauksessa instrumentin karakterisointi vaatii sen pohdintaa, mitkä tarkoitteet katsotaan instrumenteiksi ja mitä instrumentin käsitteeseen katsotaan kuuluvaksi, mitä kuuluu *instrumentin* leksikaalis-semanttiseen kenttään, kuinka semanttinen rooli instrumentti määryytyy ja millainen voi olla korrelaattisubstantiivin ja verbijohdoksen suhde edellisen valossa, jotta johdos voidaan tulkita instrumentatiiviseksi. Käsittelem näitä instrumentin ja instrumentatiivisuuden määrittelyn tasoja seuraavassa.

4.2.1.1 Instrumentti konseptuaalis-leksikaalisena kategoriana

Instrumentin käsitteen ongelmallisuus kiteytyy Wierzbickalla (1980: 5–6) hänen etsiessään instrumentaali-sijalle universaalia määritelmää, jonka tulisi sisältää jotakin seuraavanlaista: ”it is the case of the noun case referring to an instrument which is being used as an instrument”. Hankaluutta aiheuttaa se, mihin kaikkeen ”instrumentilla” voidaan viitata, ja varsinkin, mitä tarkoitetaan muotoilulla ”käytetään instrumenttina tai kuin instrumenttia”. Wierzbicka määrittelee instrumentin ytimen rajaamalla sen käyttämiseen liittyvän tyypillisen toimintakehyksen: instrumenttina käyttäminen tarkoittaa sitä, että intentionaalisesti toimiva agenttitarkoite, jonka toiminta kohdistuu ensisijaisesti vaikutuksen aiheuttamiseen patienttitarkoitteessa, käyttää jotakin välikappaleena tai

keinona intentionsa toteuttamisessa, välittämättä siitä, mitä tälle välikappaleelle tapahtuu toiminnan aikana²⁰, esim. *palomies hajotti oven kirveellä*.

Oleellista instrumentissa eli tarkemmin instrumenttina käyttämisessä on kulloisenkin tarkoitteen käyttötapa toiminnan välikappaleena. Jos jokin tarkoite soveltuu tietyn tehtävän suorittamiseen, on se tuon toiminnan kehyksessä väline. Sillä on toiminnassa tietty funktio, joka sopii teon päämäärän saavuttamiseen.²¹ Karkeasti tarkoitteet voidaan jakaa (varsinaisiin instrumentteihin eli artefakteihin, esim. vasara, ja instrumentteina käytettäviin ”luonnollisiin” objekteihin, joiden pitäminen työkaluna rakentuu niiden käyttämisestä, esim. kivellä hakkaaminen (ks. esim. Preston 1998: 517). Artefaktit eroavat luonnollisista objekteista siinä, että ne on suunniteltu tiettyä käyttötarkoitusta varten, niillä on normaalisti standardisoitu muoto ja varsinkin, ne ovat identifioitavissa vaikkapa työkaluiksi ilman tietoa yksittäisen työkalun käytöstä: tietty artefakti on vasara vaikka sillä ei olisi lyöty kertaakaan ja se roikkuisi seinällä tai olisi pakkauksessaan.²² Toisaalta mitä tahansa tarkoitetta voidaan käyttää työkaluna ja vaikka vasarana, jos se on soveltuva tuon työkalun funktioon.²³ Funktio puo-

²⁰ Longracen ja Fillmoren instrumentti-roolien karakterisaatioiden pohjalta Wierzbicka (1980: 6) muotoilee seuraavanlaisen määrittelyn käsitteelle ”something used as an instrument”: something happened to Y (= patient), because something happened to IN (= instrument), because X (= agent) did something, because he wanted something else to happen to Y, (to be sayable about Y), not because he wanted something else to happen to IN, (to be sayable about IN).

²¹ Koska mahdollisten tilanteiden kirjo on rajaton, Wierzbickan määritelmäkin lienee ennemmin prototyyppinen kuin kattava. Silti funktionaalinen lähestymistapa on kompleksisten, perifeeristen tai kontekstiltään vajaiden tapausten määrittelyssä käytökelpoisempi joustavuutensa vuoksi kuin sisältöluokitus tai piirremääritelmä. Seuraava esimerkki havainnollistaa asiaa: Tutkiessaan eläinten välineen käyttämistä Beck (1980; ks. Preston 1998: 522–524) määrittelee välineen käytön (*tool use*) neljän kriteerin avulla: 1. väline on jotakin varten, 2. väline on käyttäjän ulkopuolinen, käyttäjästä irrallinen (ei-kiinnittynyt), 3. käyttäjä pitää tai kantaa välinettä teon aikana ja 4. käyttäjä on tietoinen välineen käytöstä johonkin tarkoitukseen. Ei ole vaikeaa nostaa esiin rajatapauksia, joita määritelmä ei suvaitse. Kädessä pitämisen kriteeri rajaa esim. kalastusverkon välineiden ulkopuolelle, samoin pianon mutta ei kitaraa. Kriteerit ovat toisaalta motivoituja, toisaalta mielivaltaisia ja kestäättömiä, koska esim. saman teon suorittaminen eri tavoilla vaatisi eron työkalun (apina lyö kivellä pähkinää, ihminen lyö veitsen reunalla kananmunankuoren rikki) ja ei-työkalun välillä (apina lyö pähkinän kiveen, ihminen lyö kananmunan paistinpannun reunaan). Beckin (1980) määritelmän ongelma on dikotomisuus jatkumoluonteisen ja huokoisen käsitteekategorian vangitsemissa. Toisaalta hänen näkökulmansa ei painota tarpeeksi funktiota.

²² Tehtävän oletaminen on tilannesidonnainen, sillä ääritapauksessa muotoilu z on $x:n$ tehtävä eli x tekee $z:aa$ pätee, vaikka z ei koskaan ilmaannu, esim. kojelaudan kytkin käynnistää tuulilasin pesujärjestelmän, vaikka se ei koskaan sitä olisi tehnyt eikä tulisi tekemään (ks. Wright 1998: 262). Artefaktin identifioituminen vasaraksi tai funktion identifioituminen lyömiseksi perustuu objektin havaittuihin ominaisuuksiin ja sen yksilölliseen kausaalihistoriaan, joka (jos sitä ei ole) oletetaan normaalin käytön ei-yksilöllisen historian (vasarat yleensä) perusteella, sen kanssa samankaltaisten esineiden suunnittelun, valmistuksen ja normaalin käytön ei-yksilölliseen historiaan upottamisen kautta. Taustalla on siis yleinen tendenssi tehdä yleistyksiä tutuissa tapauksissa säännönmukaisuuden pohjalta. (Preston 1998: 518 – 520.)

²³ Preston (1998: 543) pohtii Beckin (1980) kriteeriä, jonka mukaan kannettavuus tai kädessä pidettävyys rajaa työkalut ei-työkaluista: Jos kriteerin annetaan vuotaa, niin esim. alasin on työkalu ja tämä puolestaan tarkoittaisi kaikkien ympäristössä olevien objektien sallimista työkalu- (tai väline-)kategoriaan, jos jokin eläin tai ihminen käyttää niitä tarkoituksellisesti, esim. puut ovat kiipeämisvälineitä oraville, talot ovat

lestaan on määriteltävä aina funktiona jollekin, joten funktion käsite vaatii kontekstin (ks. esim. Harder 1996: 91, Preston 1998: 529–531). Tässä mielessä kiven tilanteinen funktio on selvä, jos sitä käytetään hakkaamiseen niin kuin vasaraa. Välineys ei siis edellytä artefaktiutta sinänsä, vaan välineys (funktio) syntyy asiantilasta (käyttö).²⁴ Tämän lähtökohdan heijastumista kielennykseen ja käsitteistykseen käsitteiden seuraavassa.

Toiminnan suorittamista avustava entiteetti, väline eli instrumentti on tyypillisesti tiettyä funktiota varten tehty artefakti, tarvekalu, työkalu, ase, soitin tai kulkuneuvo, mutta välineenä voi olla jokin luonnollinen objekti, esim. kivi, ja myös ruumiinosa, kuten käsi, voidaan katsoa välineeksi (ks. esim. Luiragi 1995: 264). Käsitteenä väline tai instrumentti ei siis ole yksiselitteinen. Tämä heijastuu myös sen leksikaalisessa koodaamisessa.²⁵ Väline ja useat sen hyponyymit, kuten työkalu, ovat funktionaalisia eli kollektiivisia käsitteitä. Ne ovat tyypillisesti rajoiltaan häilyviä: ihmiset voivat halutessaan kiistellä siitä, onko vaikkapa radio huonekalu vai ei, kun taas varpusen lintuudesta ei voi kiistellä (ks. Wierzbicka 1996: 156, ks. myös Miller ja Johnson-Laird 1976: 298).²⁶

asumisvälineitä ihmisille jne. Samoin lääkkeet ovat välineitä, kuten myös ihmisruumiin osat. Preston katsoo Heideggerin pohjalta, että tämä on sallittava. Taustalla on Heideggerin "välineistön" (*equipment*) käsite: "Equipment is essentially 'something in-order to' [- -], equipment is constituted functionally, in terms of what it is for". "Jotakin varten" perustuu "tehtävään" (*assignment*), joka taas puolestaan on kontekstisidonnainen. (Preston 1998: 529–531.) Taustalla on funktiopohjaisiin teorioihin liittyvä tendenssi muodostaa jatkumoita.

²⁴ Tässä mielessä väline ja esim. lelu (esim. *leikki*-alkuiset sanat) vertautuvat sellaisiin luotuihin mentaalisiin tiloihin kuin keinotekoisuus ja jäljitelmällisyys, esim. keinoahka, valenivel, lumevaikutus, pienoismalli. Näiden ymmärrettävyyttä (aseenkopio, replika tai sormi selkää vasten ei ole ase) voidaan selittää käsitteellisen integraation ja mentaalisten tilojen blendaamisen avulla. Esimerkiksi englannin *fake gun* -konnektion merkityksen kuvaamisesta *blending*-mallissa ks. Sweetser (1999: 148) ja Coulson (2000: 146–147).

²⁵ Yleiskielisen *väline*-sanana CD-Pros määrittelee seuraavasti: 'jossakin apuna käytettävä esine, asia tms., apuneuvo, -keino, välikappale'. Abstraktit käytöt on sanakirjassa (myös NS:ssa) katsottu metaforisiksi, esim. *käyttää toisia ihmisiä pyrkimystensä välineinä*. Terho Itkosen (1990: 15) mukaan sana *väline* on Paavo Tikkanen luomus (1847 E.A. Ingmannin matkakirje Unkarista käännöksessä; ks. Rapola 1942: 147) vanhan kirjasuomen *välikappaleen* ja kansanomaisen *kapineen* pohjalta. Suomenkielinen *väline* on kielelliseltä motivaatioltaan (vrt. rts. *medel* 'välissä oleva jne.', lat. *medium* 'keski-kohta') siis melko yhteen käypä instrumentin välittävän roolin ja esim. kausaatioketju-ajatuksen kanssa (ks. lukua 4.1). Sana *väline* on referenssiltään heterogeeninen ja denotaatioltaan joustava. Lekseemina *väline* kuuluu erilaisiin käsiteintersektioihin, semanttisiin kenttiin ja taksonomisiin ristiinluokituksiin, (esimerkiksi muotoilun alan esinejärjestelmän semanttisen tiedon suhteissa ks. Karihalme 1996: 273)

²⁶ Wierzbicka (1990: 354–355) erottaa perustaltaan kahdenlaisia käsitteitä. Luonnolliset eli taksonomiset luokat (*natural kinds*), kuten kasvien luokka, eläinten kategoria, nisäkä, kulta tai vesi, ovat yleensä tarkkarajaisia. Niiden oletetaan jakavan monia yhteisiä piirteitä ja ne ovat homogeenisia (Markman 1989: 107), joskin ne voivat sisäiseltä rakenteeltaan olla asteittaisia edustaviin tapauksiin nähden (ks. Lakoff 1987: 56). Kategoriaan kuuluvuus voidaan testata joko-tai-testillä: x on lintu tai x ei ole lintu. Funktionaaliset eli kollektiiviset luokat, esim. lelu, ovat usein rajoiltaan sumeita ja tarkoitteistoltaan heterogeenisiä. Ne eivät pyri identifioimaan mitään tietyn lajista entiteettiä, vaan esimerkiksi lelun kategoriaan kuuluvaksi voidaan katsoa kaikki sellaiset tarkoitetyypit, jotka on tehty 'leluiksi' tai joita käytetään leluna (Wierzbicka 1996: 172). Kategoriaan siis kuuluvat tapaukset x on lelu ja x:ää käytetään leluna. Toisaalta on siis kyse ekstension tarkkarajaisuudesta, onko jokin x a vai b, ja liukuvarajaisuus-

Tämä ei tarkoita sitä, etteikö tyypillisiä ja perifeerisiä kategorian jäseniä voida erotella: saha lienee tyypillinen työkalu, maalarin tikapuut tai kaupparatsun auto sijoittuvat luokan reuna-alueille. Samoin prototyyppistä välinettä edustaa jotakin tarkoitusta varten suunniteltu artefakti, esim. työkalu kuten pora. Sellaiset tarkoitteet, joita käytetään välineenä, vaikkakaan niitä ei ole tehty tuota tarkoitusta varten (ks. Brown 1990: 42–43), voidaan katsoa kategoriaan kuuluviksi perifeerisiksi tapauksiksi tai laajentumiksi.

Tyypillisten ja epätyypillisten välineiden eroa voidaan kuvata funktionaalilla ja deskriptiivisellä komponentilla. Miller ja Johnson-Laird (1976: 298) katsovat, että funktio kuuluu sellaisten käsitteiden kuin huonekalu, tuoli ja pöytä käsitteelliseen ytimeen. Tällöin esim. *vasaran* merkityspiirteisiin kuuluu funktio, ts. sillä lyödään. Tämä vaikuttaa *vasaran* deskriptiivisiin piirteisiin, joiden täytyy olla funktiolle alisteisia, esim. kovuus ja käteen sopivuus. Sen sijaan *kiven* piirteistössä funktio ei ole salientti. Sen deskriptiivisissä piirteissä on kuitenkin perheyhtäläisyyttä *vasaran* kanssa, mikä motivoi sen, että kivellä voi lyödä kuten *vasaralla*, sitä voi käyttää *vasarana*. I-verbessä tämä näkyy siten, että verbin *vasaroida* korrelaattisubstantiivin *vasara* piirteistössä salientti funktio motivoi verbin instrumentatiivisen merkityksen 'takoja *vasaralla*'. Jos kiveä käytetään kuin *vasaraa*, voidaan asiaintila kielentää *vasaroida*-verbin avulla: *vasaroida kivelä*. Kivi voi ajaa *vasaran* virkaa tilanteessa jopa niin, että sitä ei erikseen kielenyksessä koodata.

Tietyn välinekategorian jäseniä yhdistävä tekijä on funktionaalinen. Tämä yleensä implikoi myös perseptuaalista ja deskriptiivistä samankaltaisuutta, sillä muoto on alisteinen keinolle tai funktiolle. Yleensä edellinen yhteneväisyys korreloi kategorian nimityksen hyponymisyyden kanssa: *sahoiksi* sanottavat entiteetit ovat ulkoisesti homogeenisempi luokka kuin leikkausvälineiden kategoriaan kuuluvat entiteetit. Toisaalta funktio lähentää eri kategorian jäseniä toisiinsa, esim. osa veitsistä on sahamaisia, osa lähempänä keihästä, osa sahoista on taas veitsimäisiä (esim. oksasaha) (vrt. Kastovsky 1988: 201).²⁷ Tarkoitteen muodon ja funktion sidonnaisuus liittyy tehtävän prototyyppiseen suorittamiseen: välineellä täytyy olla tiettyjä ominaisuuksia, jotta se voisi toteuttaa tarvit-

desta, sanotaanko x:ää a:ksi vai b:ksi (ks. Koski 1978a: 126). Eronteko luonnollisen ja funktionaalisen luokan välillä on selkeä ja perusteltu, joskin käytännössä luokastot sijoittuvat eri kohtiin samalle jatkumolle (ks. Koski 1978a: 126 ja Lehrer 1990: 372, ks. myös Markman 1989: 114). Jokin tarkoitetyyppi voi kuulua useaan funktionaaliseen kategoriaan (esimerkiksi nukke koristeena, matkamuistona tai havaintovälineenä, ja jokin kategoria voi puolestaan olla monisyinen. Lelun, välineen ja muiden yläkäsitteiden tehtävä on kollektiivinen, ja se perustuu yleisen salientin piirteen korostamiseen (ks. Ungerer-Schmid 1996: 74–80, taksonomisesta ristiinluokituksesta ks. Geeraerts et al. 1994: 137). Kategorioiden motivaatioista, eroista ja semantiikan kuvaamisesta ks. Wierzbickan (1990: 356), Koski (1978a: 119), Brown (1990: 20–21), Györi (1996: 179) ja Lehrer (1990: 372).

²⁷ Muodon alisteisuutta funktiolle vihjaa esim. englannin *cup*- ja *mug*-sanojen merkityspiirteiden motivointi tarkoitteiden funktion kautta (ks. Goddard 1998: 231–232). Keskustelua materiaalistien jne. ja funktionaalisten komponenttien yhteyksistä semantiikassa ks. Koski (1978a ja 1989a), Geeraerts et al. (1994: 44), Downing (1977: 831), Ryder (1994: 35), Tversky (1990: 339), ks. myös Wierzbicka (1996: 366), Lyons (1995: 94–96) ja Miller–Fellbaum (1992: 205). Erilaisista käsityksistä lasten kielessä ks. Kauppinen (1992: 197) ja Lieko (1998: 565).

tavaa funktiota.²⁸ Välineeksi kategorisoimisessa sekä funktionaaliset ja esim. perseptuaaliset ominaisuusdimensiot ovat tärkeitä (ks. Ryder 1994: 78). Välineen ja sen funktion suhteessa on kyse yhdenlaisesta affordanssista,²⁹ kokemuksellisesta tiedosta, joka liittyy vuorovaikutuksemme esineen kanssa.

Muodon ja funktion dependenttiys heijastuu välineiden soveltamiseen, esim. risua voidaan käyttää piiskana tai juustohöylää kakkulapiona. Kielen tasolla heijastuu sama sopeutumislaki, kun esineen nimeä käytetään uusista esineistä tai läheisistä tarkoitustyypeistä puhuttaessa (ks. Karihalme 1996: 249), kunhan käyttöyhteys motivoi jo nimettyyn kategoriaan viittaamisen. I-verbissä sopeutuvuusperiaate näkyy selvästi ns. varjoargumenttivaihtelussa, esim. *sahata viilalla* (ks. lukua 6.2). Perustana ovat perheyhtäläisyydet, jotka "[-] selittävät ja oikeuttavat juuri avoimet systeemit, joihin kielikin olennaisesti kuuluu" (Raimo Anttila 1974: 336).

I-verbien korrelaattisubstantiiveissa on eroa tarkoitehajonnan ja vakiintumisen suhteen. Osalla substantiiveista tarkoitehajonta on vähäistä, esim. *mikroskooppi*, *mopo* ja *moppi* viittaavat koherenttiin artefaktityyppiin. Sen sijaan tarkoitustyypeiltään artefaktin³⁰ ja muunlaisen välineen suhteen vaihtelevia I-verbien

²⁸ Esimerkiksi työkalut ovat usein muodoltaan funktionsa "kaltaisia", instrumentin muoto voidaan ymmärtää keinoksi, jolla sen funktio toteutetaan (periaatteesta ks. Esa Itkonen 1997a: 5, Pajunen 1996: 109, Määttä 1994: 187). Toisaalta yhdellä työkalulla voi olla useita funktioita, toisaalta usealla erilaisella työkalulla voi olla sama funktio. Välineen muodon ja funktion suhde voidaan nähdä objektin ominaisuusjärjestelmän aliominaisuusvaateeksi (esim. funktionaalisuus > käsiteltävyys > tarttuvuus > karheus, ks. Karihalme 1996: 245, 270–271). Kustaa Vilkuna kirjoittaa (v. 1950) työkalujen yms. välineiden kehityksen yhteydessä esineen muodon tarkoituksiriippuvuudesta, "tarkoituksenmukaisuuden laista" ja välineen kehityksen "sidonnaisuudesta" siten, että niissä määrävää on "funktio ja se kokonaisuus, johon ne yksityiskohtana kuuluvat, ja ympäristö johon ne liittyvät" (Janne Vilkuna 1989: 67–68).

²⁹ Inhimillistä kokemusta jäsentää funktionaalisen salienttiuden periaate, jonka mukaan vuorovaikutuksemme entiteettien kanssa on suhteessa niiden funktioon, entiteetit nähdään niiden funktionaalisen puolen kautta (ks. Kövecses ja Radden 1998: 65). Tarkoitteiden funktionaaliset ja havaittavat ominaisuudet voidaan katsoa kuuluviksi affordanssin alaan. MacWhinney (1999: 218–219) mukaan affordanssit (alk. *affordance*, Gibson 1966) ovat aistimuksia (*sensations*), joita me koemme vuorovaikutuksessa yksittäisten objektien kanssa. Affordanssit voivat olla haptisia ja visuaalisia (esim. esineen väri, haju, maku, materiaali kosketettaessa, ulkoinen perushahmo, käytettävyys, liikuteltavuus). Niiden kokonaisyhdistelmä tarjoaa taustatiedon yksittäisen sanan ymmärtämiselle ja kuullessamme tietyn sanan, jokainen affordansseista tulee potentiaalisesti aktivoituviksi. Esimerkiksi alkuperä tai kemiallinen koostumus ("declarative facts"), joita liitämme käsitteeseen, ovat affordansseihin nähden sekundaareja kokemuksellisuuden kannalta. Tarkka rajanveto affordanssien, välillisesti hankitun tiedon ja esim. päättelyn kautta saadun tiedon välillä kantasubstantiivien referenttien välineyden ja funktioiden arvioinnissa ei liene tarpeen. Sanan semanttisen kuvauksen funktionaalinen piirre vastaa jotakuinkin kokemukselliskognitiivisella tasolla sanan tarkoitteen toiminta-affordanssia: objektin merkityksen ymmärtämiseen liittyy kognitiivinen simulaatio, johon kuuluvat objektin kanssa käymämme vuorovaikutuksen salienteimmat affordanssit.

³⁰ Artefaktisuuden määrittämisen vaikeudesta ja artefakteja nimeävien sanojen tarkoitehajonnasta ks. Koski (1978a), Karihalme (1996: 249–251 ja siinä esiintyvät lähteet), Putnam (1997: 385) ja Goddard (1998: 237). Sanan merkityksen ja sanan sovellettavuusalan (käytön) välillä on eroa siten, että jälkimmäinen ei ole lopullisesti määrätty tai ennustettava. Sanalla voidaan siis viitata sellaisiin kielenulkoisiin tarkoitteisiin, jotka eivät ole täysin yhtäpitäviä sanan merkitykseen sisältyvän ideaalisen kognitiivisen mallin kanssa. Sovellusalan vaihtelevuus ei todista merkityksen vaihtelevuutta

korrelaattisubstantiiveja ovat (joko lekseemin tai semeemin osalta) mm. *keppi, keihäs, vitsa, piikki, nuija, vipu, tiirikka, sauva, luuttu, kolkka, pallo, seisäs, virpi, koukku, äyskäri, kiila, ankkuri, jarru* ja *peili*. Esimerkiksi *kiiloiksi* nimitettävät rajautuvat *kiilamiseen* soveltuvuutensa kautta. Kategorisoinnissa ja nimeämisessä voidaan olettaa systemaattiseksi siirtymä, jossa jokin *x*-luokka ja *x*:ää jollain tapaa muistuttava esinejoukko saavat molemmat nimekseen *x*. Tällainen joustavuus on funktionaalisille käsitekategorioille luontaista (esim. kivi köyden päässä ankkurina tai käyttää *x*:ää aseena vs. *x* on ase). Substantiivi *kanki*₁ korostaa funktiota, *kanki*₂ pitkulaista muotoa (ja ainesta), *kangeta*-verbi korreloituu *kanki*₁:een, ikään kuin pätevöittää sen. Tämä on tyypillistä useille välineenä käytettäville esineille: niistä tulee välineitä teossa, esim. pötkylää voidaan sanoa *kangeksi*₁ kun sillä vivutaan jotakin. Välineen nimitystä käytetään siis sellaisista tarkoitteista, joilla voidaan tehdä sama teko kuin kyseisellä välineellä tyypillisesti. Oma asiansa on sitten rajanveto substantiivin konventionaalisen ja tilannekohtaisen tarkoitevaihtelun välillä. Semeemien keskinäisten suhteiden hahmottuminen synkronisesti ei aina vastaa historiallista kehitystä. Vaikka nykyisin *kankeen* liittyy korosteisesti kankeamisen ajatus, jolloin tyypillinen tarkoite on lähinnä rautakanki mutta myös mikä tahansa kankeamiseen käytettävä pötkylä, on tarkoitteen muodosta motivoituva *kanki*-semeemi 'pitkänomainen harkko' (esim. saippuakanki) (ks. SSA) historiallisesti korosteinen (kiitän huomiosta Mauno Koskea).

Välineys, kuten funktion näkeminen, riippuu näkökulmasta ja tilanteesta, jossa jokin entiteetti esiintyy. Esimerkiksi saappaan käsitteessä tuskin kontekstittomasti ajatellaan välineen piirrettä korosteiseksi, vaikka se jalkine ja sitä kautta suojaväline onkin. Sen sijaan jonkin käsitealueen jäsenenä sen välineellisyys voi korostua, kuten seuraavassa navettatyöskentelyyn liittyvässä muistutuksessa (1):

(1) Ruokintapöytää varten omat työvälineet (harja, talikko, kottikärryt, saappaat)! (Salmonellan ehkäisy ja saneeraus nautakarjassa. Maa- ja metsätalousministeriö 1999.)

Asiaintilan, sen käsitteistyksen ja lausetason kielennyksen näkökulmasta välineys määrittyy käsitteen aktiivisen vyöhykkeen, semanttisen kehyksen sekä käyttötilanteen vuorovaikutuksessa. Funktion tai käyttötavan ja sen soveltuvuuden tarkastelu instrumentin yhteydessä on johto-opillis-semanttisella tasolla korosteinen siten, että se määrittelee instrumentatiivisuuden, joka ei ole – kuten myöhemmin nähdään – yksiyksisesti palautettavissa esim. korrelaattisubstantiivin merkitykseen. Vaikkakin I-verbin semanttinen motivaatio on metonymian kautta tyypillisesti korrelaattisubstantiivin tarkoitteen funktiossa,

tai muuttuvuutta. Koski (2002b: 219–222) erottaakin sanankäytön referentiaalisen hajonnan, joka tarkoittaa sanan käyttöä "saman merkityksen puitteissa erilaisista tarkoitelajeista", ja sanankäytön denotatiivisen hajonnan eli "varsinaisen leksikaalisen monimerkityksisyyden" (polysemian). Esimerkiksi sellaisella I-verbin korrelaattisubstantiivilla kuin *tiirikka* denotatiivinen hajonta on vähäistä, mutta referentiaalinen hajonta taas luontaista.

on sen tulkinta viime kädessä tilanteisessa käyttötavassa toimintaskaeman näkökulmasta.³¹

Korrelaattisubstantiivien nimeämisen kannalta oleellista on se, missä määrin jokin x on väline, ts. että sillä on jokin tietty funktio, ja missä määrin jokin y on x , ts. että se vertautuu x :ään (suhteessa z). Rajanvedot välineen ja ei-välineen välillä liittyvät siis käsittekkategorioiden hahmottamiseen ja nimeämiseen.³² Siinänsä monitulkintaisuutta voidaan pitää oletusarvoisena, koska useimmat tilanteet pystytään tulkitsemaan usealla tavalla (Ryder 1994: 99). Havainnoijan vaikutus on oleellinen instrumentin semanttisen roolin määrittelyssä, koska kielen ilmaus heijastaa sitä, kuinka puhuja tilanteen käsitteistää, ts. tulkitsee ko hän jonkin tarkoitteen instrumentiksi vai ei. Tämän vuoksi instrumentatiivisuuden kannalta oleellista ei niinkään ole se, onko jokin tietty x väline vai ei ja mikä on sen nimitys, vaan se, kuinka verbijohdoksen kantasubstantiivin tarkoite on verbijohdoksen semanttisessa rakenteessa käsitteistetty. Instrumentin semanttis-syntaktista variaatiota käsittelen seuraavassa. Lopuksi käsittelen I-konstruktiota, jonka avulla koodaaminen vihjaa sellaista käsitteistystä, että kannan tarkoitetta käytetään tarvekaluna.

³¹ Useimmiten funktio nähdään seurausta (tulosta) vasten, esim. lampun funktio on luoda valoa, koska syy, miksi laitamme lamppuja huoneisiimme on se, että ne poistavat pimeyden (ks. Harder 1999: 37–39). Harder (1996: 88–89; 1999: 38) esittelee Searlen (1992) kantaa, jonka mukaan luonnossa on vain kausaatiota, syitä ja seurauksia, joissa intentionaaliset oliot näkevät funktiota. Toisaalta biologian kehityksessä reproductio selittää esim. eläinten hengissä säilymisen pyrkimyksen, jota vasten taas funktion käsite vaikuttaa valmiiksi annetulta, ei havainnoijan luomalta. Samantyyppinen on Heideggerin muotoilu, jonka mukaan tarttuminen johonkin osaan ”jotakin varten” -ketjusta johtaa vääjäämättä jonkinlaisen funktion eksplikointiin (esim. suutarin kengänvalmistus) (ks. Preston 1998: 530). Talmyn (2000a: 473, 517) kausaation mallin pohjalta voitaisiin ajatella, että kyse on siitä, mikä kausaalisekvenssi ketjussa motivoi teon (laajemmin ks. Esa Itkonen 1997a: 3–6, ks. myös Määttä 1994: 133). Funktion käsitteen erittelystä varsinkin lingvistiikassa ks. Nuyts (1992: 26–29).

³² Välineen määrittely jää työssäni osin avoimeksi ja keskityn välineen karakterisointiin, jolloin sen käyttötausta voi olla rajattu. Oletusarvoisestikin käsitteen eksakti määrittely lienee mahdotonta (Saariluoma 2002). Tähänhän törmätään usein esim. laboratoriolauseilla operoitaessa: Mandlerin mukaan (1984: 33) lauseen kieliopillisuuden päättäminen (jopa lingvisteillä) vaihtelee sen mukaan, millaisessa yhteydessä lause esiintyy. Esimerkiksi työkalun käsitteen monimuotoisuutta havainnollistaa seuraava esimerkki: Roschin (1975: 231) testeissä kirvesmiehen työkalu (*carpenter's tool*) -kategorian jäseniä (N = 60) järjestettiin prototyyppisyyden mukaan seuraavasti (tyypillisestä epätyypilliseen): *saha, vasara, viivoitin (ruler), ruuvimeisseli, pora, naulat, mittanauha, sahapukki, hiekkapaperi, hiomakone (sander), vesivaaka (level), höylä, viila, työkalupakki, kulmaoviivain, taltta, raspi, kynä, metallisaha (hacksaw), kulmamittain (square), työpöytä (bench), pihdit, jokoavain (wrench), tikapuut, sorvi, ruuvipuristin (vaise), ruuvit, puuaines (wood), kiila, sahatavara (lumber), piirrustukset, tuki (brace), purasin (awl), sorkkarauta, sarana/niivel (hinge), jiiri, puukko (knife), liitu (chalk), mutteri, pultti, luotilanka, harja, moukari, liima, suti, lakka, suojus/peite (apron), nitoja, jatkojohto, juotoskolvi, laasti, kottikärryt, kirves, laskutikku, semenitti, alasin, piilukirves (hatchet), rätti (rag), sakset, nosturi. Sarjasta voi tehdä huomion, että annettu semanttinen kehys ohjaa tulkintoja, esim. kontekstittonta työkalun käsitettä vasten kädessäpidettävyys (vrt. *sahapukki*), aktiivinen rooli (vrt. tausta-kuvio-jako) (vrt. *työkallulaatikko, tikapuut*) ja konemaisuus (vrt. *hiekkapaperi, puu*) lienevät työkalun salientteja ominaisuuksia; nyt esim. *puukko (knife)* on vasta sijalla 37 ja *kirves (axe)* sijalla 53 [!], kun taas materiaali (*puu*) on esim. 27:s.*

4.2.1.2 Instrumentti-rooli

I-verbien analyysissä on oleellinen instrumentin semanttisen roolin määrittely. Tarkastelen seuraavassa sitä, millaista variaatiota instrumentti-rooliin liittyy ja mikä on sen ydintä. Olen poiminut kaksikymmentä esimerkkiä siitä, kuinka instrumentti-roolia on kirjallisuudessa karakterisoitu. Roolien kuvaukset on koottu numeroiduksi mielivaltaisesti järjestetyksi listaksi taulukkoon 1.

Esimerkkikuvaukset tarjoavat pohjan yleiskuvan luomiseksi instrumentti-roolista. Tarkastelen lyhyesti sitä, millaisia yhteisiä ja erottavia piirteitä kuvauksista voidaan erottaa. Tavoitteena on siis löytää instrumentti-roolia havainnollistavia yhteisiä ominaisuuksia. Koska poimimani instrumentti-roolien määritelmäläistä ei ole valikoitu saati kattava, en esitä esiin nousevista ominaisuuksista yleistyksiä tai frekvenssejä. Toisaalta, muusta roolistostaan ja taustamallistaan erotettu rooliluonnehdinta jää vajaaksi ja irralliseksi. Erilaisissa rooliarsenaaleissa instrumentti-kategoriaan vaikuttavat kulloisetkin lähekkäiset roolit ja kulloinkin valittu roolikäsitys. On korostettava myös sitä, että kunkin irrallisen roolikuvauksen luonne, funktio ja tarkkuus vaihtelee sen mukaan, mikä kuvauksen tavoite on kulloisessakin tutkimuksessa. Siten tiiviiden kuvausten ja avainsanojen analysoinnin pohjalta ei voi tehdä pitkälle meneviä päätelmiä, esimerkiksi kuvausten distinktiivisyydestä. Kuvausten pohjalta voidaan kuitenkin hahmottaa instrumentti-roolin prototyyppiä ja ns. kaltaisuusominaisuuksia (ks. Karihalme 1996: 227).

TAULUKKO 1 Instrumentti-roolin karakterisaatioita

	Roolin kuvaus (lähde)
1	a participant that the Agent uses to act on the Patient (Andrews 1985: 70)
2	a case expressing the means by which an activity or change of state is carried out (Blake 1994: 69, 202)
3	the case of the inanimate force or object causally involved in the action or state identified by the verb (Fillmore 1968: 24, ks. Anderson 1982: 20 ja Wierzbicka 1980: 5)
4	the stimulus or immediate physical cause of an event (Fillmore 1974: 376)
5	(causal order hypothesis:) an instrument is an entity that is intermediate in the causal chain between the subject (initiator) and the direct object (final affected entity) (Croft 1991: 178).
6	An object which plays a role in bringing a process about, but which is not the motivating force, the cause, or instigator (Chafe 1970: 152)
7	INSTRUMENTTI = eloton tekemiseen vaikuttaja (Hakulinen–Karlsson 1988: 102).
8	An inanimate entity or body part which an animate agent intentionally uses to accomplish an action or to instigate a process (Longrace 1976: 31; Wierzbicka 1980: 5)
9	If an argument is the means by which a predicate is carried out, it has the thematic role instrument. – instruments, unlike agents and authors, must be acted upon something else in order to participate in the situation; their energy source is external to them. (Frawley 1992: 208)
10	An argument referring to what assists another argument in the clause, enabling it to perform the action referred to by the predicate, is said to have the feature Instrument, or INSTR. (tarkemmin: it is what is referred to by the argument that is assisted by or is associated with what is referred to by the other one) (Schlesinger 1995: 61)
11	INSTRUMENT = means used, immediate cause of an event manipulated by agent (Fischer 1997: 60)
12	Secondary cause of event; the object or individual that causes some event that in turn causes the event to take place (Larson –Segal 1995: 479)

jatkuu

TAULUKKO 1 jatkuu

13	The "instrument" role is that of an inanimate object manipulated by an agent to affect a patient; it is through the instrument that energy is transmitted from the agent to the patient (Langacker 1990b: 210)
14	Instrument specifies the tool with which some Action is carried out or a Position maintained (Dik 1989: 196).
15	Instrument in a lexibase grammar can be defined as the entity which is perceived as the immediate effective cause of the action or event referred to by the main predicator (Stratosta 1978: 480)
16	Z is Instrument if Z acts upon the Patient and there is an Agent [= acting with a Purpose in the situation described by the verb] that has put Z into action with Purpose in mind (Paducheva 1998: 354)
17	Instrument as a deep case label should refer to the means by which a specific action or event is achieved, i.e. an entity which can be used to achieve a definite goal (Onamor 1978: 276).
18	Instrument: normally inanimate entities manipulated by agent in the carrying out of an action (Van Valin-Lapolla 1997: 85)
19	Instruments are inanimate entities which are not capable of independent motion or action and are subject to the control of another effector [= agent + force] (Van Valin-Wilkins 1996: 317)
20	Instrument (thematic role) is a resource (participant) in an action frame; it is not changed by the event (Sowa 2000: 509)

Tarkastelen I-roolin kuvauksia siitä näkökulmasta, kuinka niissä on suhtauduttu toiminnan keinoon, syyhyn ja agentin kontrolliin, tarkoitteen artefaktisuuteen, elottomuuteen sekä muuttumattomuuteen teon jälkeen. Kutsun näitä dimensioita seuraavassa piirteiksi. Tyypillisenä piirteenä instrumentin karakterisoinnissa nostetaan esille tai implikoidaan keino (esimerkit 1, 2, 8, 9, 11, 17). Toisaalta keinoa ei ole kielennetty määritelmässä (esim. 1, 8 ja 17), mutta se voidaan päätellä tai katsoa implikoiduksi oikeastaan välineen yleisen käsitteen kautta (esim. määritelmän 10 ja 14 muotoilussa). Keinon rinnalla saatetaan nostaa esiin syy (esim. 4, 11, 12, 15; implikoidummin esim. 3 ja 5). Se voidaan toisaalta asettaa vastakkain agentin kontrollin kanssa (esim. 1, 5, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 18, 19), mitä esim. Chafen sanavalinta vihjaa (6). Tätä kahtalaista suhdetta ilmaisee Fischer agentin kontrollin alaisuuden ja välittömän syyn yhtäaikaisuudella (11), samaa tarkoittanee Schlesingerin esiinnostama avustavuus (10), Hakulisen ja Karlssonin "tekemiseen vaikuttaja" sekä Onamorin muotoilu "sitä voidaan käyttää" (17). Agentti, kontrolli ja intentio liittyvät instrumentin omavoimaiseen tai -tahtoiseen toimintamahdollisuuteen (esim. ulkopuolinen energian tarve), mikä liittyy varsinkin subjektiasemaisten toiminnassa aktiivisten argumenttien roolitukseen. Esimerkit (3, 4, 14) eivät ota kantaa agenttiin ja sen alaisuudessa olemiseen, minkä esimerkki (5) puolestaan implikoi. Määritelmissä voidaan lisäksi eksplikoida instrumentin artefaktisuus (esim. 14) tai skemaattisemmin elottomuus (esim. 3, 7, 8, 13, 18, 19). Laajempaa tarkoitteista vihjaa esim. Larsonin ja Segalin määritelmä ("individual") (12), ruumiinjäsenen instrumentti-roolissa nostaa esiin Wierzbicka (8). Instrumentin uudelleenkäytettävyys toiminnan jälkeen tulee ilmi vain Sowan (esim. 20) karakterisaatiossa: instrumentti on yhdenlainen resurssi, joka ei muutu tapahtumassa. Instrumenttia lähellä olevia osallistujia eli Sowan (2000: 508–509) terminologiassa "resursseja" ovat mediumi (*soittaa puhelimella*) ja aines (*vuolla pyssy saippuasta*), joka sijoittuu välineyden periferiaan.

Edellisessä tarkastelussa on otettava huomioon se, että irralliset määritelmät avautuvat vasta tutkimuskehiksen ja soveltamisen analyysissa. Esimerkiksi Longracen määritelmän (8) intentionaalisuuskriteeri vuotaa käytännön analyysissa, sillä hän katsoo instrumentiksi myös stimuluksen, joka aiheuttaa emotionaalisen tilan (vrt. syy), esim. *vauva säikähti vieraan mustia viiksiä*. Jos kuvaukset ajateltaisiin tarkasti distinktiivisinä, niin esim. Andrews (1) tai Paduchevan (16) kuvausten mukaan instrumentti vaatisi aina patientin, jollaista ei ole sellaisissa lauseissa kuin *Minä ajan polkupyörällä* tai *Pekka juoksee piikkareilla*. Vaikka instrumentti-roolin määrittämiseen vaikuttavat sitä lähellä olevat roolit – mitä käsittelen edempänä – myös peruslähtökohta määrittelynäkökulmassa voi vaihdella. Esim. Onamorin määritelmä (17) on päämääräpainotteinen, kuten osittain myös Paduchevan (16), vrt. esimerkit (6 ja 7). Samoin analyysitaso voi vaihdella. Yleensä roolit käsitteistetään entiteettien välisistä suhteista (esim. 1 ja 15), mutta Larson ja Segal (12) puhuvat tapahtumien välisistä suhteista. Toisaalta karakterisoinnit voivat jäädä hyvin skemaattisiksikin, kuten Sowalla (20). Määritelmät pyrkivät olemaan semanttisia esim. siinä, että harvoin otetaan kantaa instrumentin syntaktiseen asemaan tai agentin implisiittisyyteen, vaikka tosin esim. Schlesinger (10) puhuu lauseista.

Lopuksi mainittakoon, että instrumentti-rooli ei yleisyydestään huolimatta ole kaikissa kuvauksissa yhtenäinen kategoria. Apresjan erottaa (hyvin monilukuisessa) roolistossaan erilliset roolit väline ja työkalu (ks. Mustajoki 1986), kun taas esim. Andersson ei nimeä instrumentti-roolia erikseen (ks. Cook 1989) ja esim. Talmyn (1985b alav. 17) roolistossa instrumentti ei ole primaari rooli, vaan johdettu käsite, joka karakterisoidaan perustavimmilla käsitteillä ja sijoituu kuvio-käsitteen alle (samoin Fillmore 1977; ks. Stratosta 1978: 488, jossa myös kritiikkiä).³³

Edellä kuvatut instrumentti-roolin vaihtelut eivät vaikuta yllättäviltä yleisessä semanttisten roolien kehityksessä, sillä roolien ”tarkasta lukumäärästä ja identiteetistä ei ole saavutettu yksimielisyyttä” (Esa Itkonen 1997a: 152). Kirjallisuudessa ei ole kovinkaan paljoa keskitytty määrittelemään semanttisia rooleja, vaan on tyydytty melko hämäriin luonnehdintoihin (Andrews 1985: 71). Tästä johtune se Mustajoen (1986: 10) mainitsema seikka, että ”eräät roolinimitykset ovat vakiintuneet laajempaankin käyttöön määritelmien epätarkkuudesta huolimatta”, kuten perinteisen kieliopin monesti epätarkat sana ja lause-käsitteet. Esim. Pajunen (1988: 74–75, 219) katsoo, että argumenttirakenteen roolitus perustuu yleensä intuitioon.

Semanttisiin rooleihin liittyvä keskustelu³⁴ on käsitelty mm. sitä, kuinka monta rooleja on ja miten roolit määritellään. Roolien määrä vaihtelee eri

³³ Roolit voidaan myös jakaa Andrews (1985: 69) tapaan osallistujarooleihin (*participatory roles*), jotka viittaavat verbin ilmaiseman tekemisen varsinaisiin osallistujiin, kuten agentti, patientti ja kokija, sekä tilanteisiin rooleihin (*circumstantial roles*), jotka viittaavat tapahtuman puitteet muodostaviin osiin. Pajunen (2001: 72–73) esittelemässä teon ja tapahtuman sekä liikkeen asiointilamalleissa instrumentti on ”tilanteinen ominaisuus”, ei siis pakollinen osallistuja.

³⁴ Semanttisten roolien (*semantic roles, thematic roles, semantic cases, theta roles*; ks. Frawley 1992: 197) yleiskuvauksia ja yhteenvetoja ks. Cook (1989), Somers (1987), Blake (1994), Ravin (1990), Dirven–Radden (1987), Dowty (1991), roolikeskustelusta ja on-

roolistoissa (ks. Frawley 1992: luku 5). Myös roolien kuvaustavoissa on vaihtelua, vrt. esim. Dowtyn (1991), Rozwadowskan (1988) ja Fillmoren (1977, ks. Cook 1989: 190) käsityksiä.

Instrumentti-rooli ja työni roolikäsitys

Työssäni lähtökohtana on notionaalisesti määritelty instrumentatiivi ja laajemmin instrumentti, jota relevanteilta osin tarkennan työni analyysissa. Semanttisen roolin nimityksellä voidaan viitata spesifiin lauseyhteydestä ilmitulleeseen rooliin (tappaja) tai abstraktimpaan ja yleiseen rooliluokkaan (agentti) (ks. Andrews 1985: 67). Työssäni rajoitan semanttinen rooli -nimikkeen vain jälkimmäiseen tehtävään, jolloin yksittäisen tilanteen ja lauseen kohdalla puhun osallistujarooleista (ks. samoin esim. Pentti Leino 1993; Goldberg 1995). Käytän nimitystä instrumentti sekä kielenulkoisten tarkoitteiden, niiden kielellisen ilmaisimen että siihen kulloinkin liittyvän semanttisen funktion haarukassa (vrt. Vesa Koivisto 1991: 14 alav. 2).

Lausetason erittelyssä rooli joudutaan karakterisoimaan muihin rooleihin nähden, jotka on myös karakterisoitava. Instrumentti-roolin erontekoa joudutaan hakemaan tyypillisesti ainakin seuraavista rooleista tai käsitteistä: Välineen käyttöön viereisyysuhteessa konseptuaalisesti on käyttämisen tavoite ja tapa, jolloin instrumentti-rooli on rajankäynnissä roolien keino ja tapa kanssa. Myös paikan tai tilan käsite liittyy välineisiin, jolloin instrumentti täytyy erottaa lokatiivisista rooleista lokaatio, lähtökohta, väylä ja päämäärä (ks. esim. Blake 1994: 203). Oma rajanvetonsa on instrumentin, patientin ja teeman välillä, esim. liikuteltavien objektien koodaamisessa ja nimeämisessä. Samoin agentin ja instrumentin määrittelyyn sijakieliopissa on liittynyt luonnonilmiöiden ja ruumiinjäsenten suhde (ks. Mustajoki 1986: 17). Esimerkiksi voiman ja syynkin roolit voivat olla osin päällekkäisiä instrumentin kanssa, samoin toiminnallisuuden lisääntyessä agentti, tekijä ja instrumentti eivät eroa yksiselitteisesti (ks. esim. Taylor 1995: 245). Instrumentti-roolin suhdetta edellä lueteltuihin läheisiin rooleihin erittelen aineiston analyysissa. Koska instrumentti on energiaa välittäväsä roolissa ja agentin kontrollin alaisuudessa, sen semanttinen suhde tapahtumaan on agenttia läheisempi: se on kontaktissa sekä agenttiin että patienttiin (King 1988: 581). Toimintakehyksessä karakterisoitu instrumentti presupponoi agentin ja rajoittuu roolissaan agentin intention kautta eli riippuu agentin suorittamasta toiminnasta ja patientissa tapahtuvasta muutoksesta.³⁵ Seuraavassa tarkastelen yksityiskohtaisemmin näitä molempia suhteita.

gelmistä ks. myös Frawley (1992: luku 5), Wilkins (1988), Davis (1996), Van Valin-Wilkins (1996), Stowell-Wehrli (1992), Palmer (1994: 5), Schlesinger (1989: 207 ja 1995) ja Laitinen (1992: 59–66).

³⁵ Wierzbickan (1980) karakterisointi toimii työssäni lähtökohtana, jota vasten ja jonka lähtökohdista instrumentatiivikategoriaa hahmotan. Se on paraalleeli ns. tekemällä luonnehditun instrumentin kanssa (ks. Croft 1991, Langacker 1991). Myös yleisemät muodon ja funktion suhteita käsittelevät periaatteet puoltavat instrumentin tarkastelua prototyypisessä toimintatilanteessa. Toisaalta lähtökohtana työssäni ovat muiden tutkimusten instrumentatiivi-luokkien ja instrumentti-roolien kuvausten pohjalta kootut ydinpiirteet. Instrumentatiivin prototyyppi tai perushahmo on tässä

Instrumentin ja patientin suhteesta

I-verbin kantasubstantiivi ei edusta verbin merkityksessä sen ilmaiseman toiminnan päämäärää vaan päämäärän saavuttamisen kannalta salienttia välinettä. Verbijohdoksen parafrasoin on tyypillisesti 'käyttää välineenä' tai 'tehdä välineellä' erotukseksi muista kantasubstantiivien semanttisista rooleista (ks. Kytömäki 1977: 239). Tällainen kriteeri perustuu rajankäyntiin kausatiivisten merkitystyyppien eli lokatiivisten, instruktiivisten ja effektiivisten johdosten kanssa. Eeva Kangasmaa-Minnin (1982: 48) muotoilun mukaan "instrumentatiivargumentin suhde verbiin [- -] on ulkokohtainen". Instrumentti-roolin kannalta tämä merkitsee sitä, että kantasanan tarkoite ei sisälly verbin ilmaiseman toiminnan aiheuttamaan muutokseen: vaikka toiminta olisi kausatiivista (eli aiheuttaisi tilan, joka aikaisemmin ei ollut voimassa, Kytömäki 1977: 130), ei väline ole toiminnasta aiheutuneessa muutoksessa läsnä tai merkitsevä. Clark ja Clark (1979: 778) muotoilevat ulkokohtaisuuskriteerin siten, että lokatiiviset (esim. *purkittaa*) ja instruktiiviset (esim. *satuloida*) verbit ilmaisevat toiminnan päätepisteen, jossa verbin kantasubstantiivilla on olennainen rooli (karkeasti: päätepiste tai siirrettävä eli teema). I-verbit puolestaan, vaikka ilmaisisivatkin lauseessa toiminnan päätöksen tai tuloksen, eivät sisällytä johdoksen kantasubstantiivin tarkoitetta toiminnan tulokseen: instrumentti ei itse ole osa tulosta.

Koska instrumentin osallisuus toiminnassa on kanonisissa tapauksissa salienttia ja esim. toiminnan kohteina oleviin osallistujiin nähden läheinen, voi sana "ulkokohtaisuus" ilmiöön viittaamassa olla harhaanjohtava. Käytän kattokäsitteenä instrumentin uudelleenkäytettävyys -muotoilua (tai: ei-sidoksisuus), jonka alaisuuteen kuuluvat seuraavat (luvuissa 4.2.1–4.2.4 käsiteltävät) osaluonnehdinnat: instrumentti ei ole osa toiminnan aiheuttamaa muutosta, instrumentin suhde patienttiin on prototyyppisesti kontakti, instrumentti ei kulu eikä tule sidotuksi toiminnan aikana, jolloin instrumenttia voidaan käyttää muuttumattomana uudestaan. Yhtenä (myöhemmin luvussa 4.2.4 käsiteltävänä) ominaisuutena, joka ei selvästi kuulu instrumentin ja muiden osallistujien (agentti ja patientti) välisiin suhteisiin, on instrumentin tarkoitteen preeksistenssi eli se, että väline ei synny tai muokkaannu toiminnan kuluessa, vaan on käytettävissä ennen toiminnan alkua. Osa edellä mainituista ominaisuuksista on inherentisti läsnä työkalun ja muunlaisten artefaktisten välineiden stereotyyppisessä määritelmässä.

Stratosta (1978: 480–481) käsittelee lyhyesti instrumenttien jakamista "sisäisiin" ja "ulkoihin" sijoihin (*inner / outer case*) sen perusteella, kohdistuuko instrumentin vaikutus patienttitarcoitteeseen vai koko lauseenalaan (*action*). Esim. lauseen *Tauno vapautti linnun häkistä vaateripustimella* instrumentti olisi tämän jaon mukaisesti ulkoinen (*outer instrument case*), koska vaateripustimella manipuloidaan ennemminkin häkkiä kuin lintua. Instrumentatiivisten verbijohdosten analyysissä tällainen erottelu ei näytä oleelliselta, kun tulkintatausta-

työssä systeemisäinäinen lähtökohta ja konstrukti. Sen yleisemmästä intersubjektivi-
sesta, psykologisesta tai kielenkäytöllisestä osuvuudesta ei tässä tarkkaan ottaen voi-
da tehdä oletuksia.

na on kausaaliketju-malli: agentti kohdistaa energian instrumentin kautta toteutukseen intentionsa, saadakseen aikaan jonkinlaisen tuloksen, ja tapauskohtaisesti (?konstruktikohtaisesti) voidaan päätellä, mihin osaan manipulointavaa kokonaisuutta instrumentin vaikutus kohdistuu, mikä on toiminnan tai sen osallistujan aktiivinen vyöhyke. Tällaisen vaihtelun sallimiseen pohjaa osittain myös patientti-makroroolin väljyys ja skemaattisuus. Sisäisen ja ulkoisen eronteon tarpeettomuutta havainnollistavat esimerkit (2a–2c):

- (2a) Mies tiirikoi lukon auki
- (2b) Mies tiirikoi oven auki
- (2c) Mies tiirikoi itsensä vapaaksi (sellistä)

Instrumentin manipuloinnin spesifi kohde voidaan siis paremminkin palauttaa merkitysvariaation ja konstruktiovaihtelun tarkasteluun ja periaatteisiin (ks. esim. Pentti Leino 1991, Verspoor 1997: 31–34) tai kielennyksen korosteisiin osiin (ks. esim. Leino et al. 2001) tai partomiseen ja konatiiviseen vaihteluun (ks. Pajunen 1999 ja 2001) ja käsitteistyksen kannalta metonymiaan.

Instrumentin ja agentin suhteesta

Energian siirron ja kausaaliketju-mallin kehyksessä instrumentti tarvitsee agentin ja patientin (tai kohteen, tuloksen tai päämäärän) määrittäykseen. Agentin ja instrumentin roolien suhteesta on kirjallisuudessa esitetty eriäviä käsityksiä. Esimerkiksi Jackendoff (1990) katsoo, että instrumentti ei ole itsenäinen rooli, vaan suhde agentin ja patientin välillä (ks. Lauerma 1990: 277). Toisaalta instrumentti-roolin on tulkittu määrittävän pitkälti suhteessa agenttiin: se implikoi (ks. esim. Davis 1996) tai presupponoi (esim. Fillmore 1974: 1977, vrt. Strastosta 1978: 483) agentin³⁶. Instrumentti hahmotetaan usein ikään kuin agentin osaksi, jatkeeksi tai sulaumaksi (esim. Langacker 1991: 296, siis ainakin käsitteistyksen tasolla) ja esim. työkalut voidaan ajatella ruumiin laajentumiksi (ks. Preston 1998: 526). DeLanceyn (1985: 497) suppeamman rajauksen mukaan instrumentti toimii vain agentin tahdon laajentumana eikä tuo tilanteeseen mitään uutta muassaan. Instrumenttia voitaisiin siis tarkastella ikään kuin "agentin piirteenä", mutta koska agenttiivisuuskin (ja prototyypinen subjekti) määrit-

³⁶ Oikeastaan instrumentin liittyminen agenttiin vihjautuu instrumenttiin (yleisissä) määritelmässään sisällytetyyn dimensioon 'keino saavuttaa jotakin'. Analogisesti teon ja osallistujien kausaaliketjun näkökulman mukaan asiintilamallissa instrumentin voi siis katsoa presupponoivan sitä kontrolloivan agentin ja tavoitteen, johon agentti pyrkii. Samansuuntainen on esim. Holmström-Hintikan muotoilu "every instrumental action is done for a purpose" (ks. Siitonen 1999: 100) ja Millikanin oletus välineen perusfunktion ja intentionaalisuuden suhteesta (ks. Määttä 1994: 37). Tietenkin I-verbiä voidaan käyttää lauseissa kuvaamassa asiintilaa, jossa esim. muutoksen aiheuttaminen ei toteudu tai teon kohde tai seuraus on toinen kuin oli tarkoitettu, mikä eivät kuitenkaan liene oletusarvoisia käyttöjä verbin merkityksen motivaation kannalta. Lisäksi ne eivät vaikuta verbin perussemantiikkaan eikä niitä tarvitse ottaa huomioon johto-opillisten semanttisten tyyppien tarkastelussa. Oletuksenmukaista sitä vastoin on se, että verbi voi käyttöyhteyden mukaan liittyä erilaisia referenttejä koodaaviin nomineihin ja korostaa tilanteen eri puolia (ks. Pentti Leino 1991: 180 alav. 19).

tyy suhteessa tapahtumaan ja sitä koodaavan lauseeseen, on laajemman taustakehyksen huomioon ottaminen tarpeen. Agentiivisuutta ja instrumentaalisuutta ei voida määritellä yksiselitteisiksi kategorioiksi (King 1988: 571). Siksi tarkastelen niitä (instrumentatiivisuuden kannalta olennaisiksi katsomistani näkökulmista) esim. prototyypin kausaation (Lakoff 1987), proto-agentin roolin (Dowty 1991) ja yleisten agentiivisuuspiirteiden (Pajunen 1988, Schlesinger 1995; ks. myös Luraghi 1995) kautta.

Koska aiemmin esitellyn pohjalta instrumentti siis määrittyy kausatiivisuutta ja agenttiivisuutta vasten, voitaisiin ajatella, että mitä enemmän kausatiivis-agenttiivisen tapahtuman kanoniset piirteet ovat verbijohdoksen määrittämisessä läsnä, sitä instrumentatiivisemmaksi verbijohdos (substantiivin verbistys) potentiaalisesti hahmottuu. Lakoff (1987: 54) luonnehtii prototyypistä kausatiota kymmenen piirteen avulla (ks. myös Jantunen 1998 ja Siitonen 1999: 65–67). Kausatiivisessa tilanteessa agenttiin liittyvän piirteistön yhteneväisyys esim. Dowty (1991: 572) agentin proto-roolin periytyvyyksien kanssa ja esim. Pajunen (1988: 282) esittämien agenttiivisuuspiirteiden (elollisuus, kontrolli, tietoisuus, vastuullisuus, tahdonalaisuus ja intentionaalisuus) kanssa on selvä. Otan seuraavassa esille muutaman instrumentatiivisuuteen vaikuttavan agenttipiirteiden, jotka eri tutkimuksissa rajautuvat ja määrittyvät hieman eri tavoin (yleisesittelyä ks. esim. Siitonen 1999: luvut 3 ja 4, agenttiivisuudesta ja kontrollipiirteistä ks. myös Laitinen 1992: 64–65, 104).

Agentin kontrolli

Schlesinger (1995: 31) pyrkii määrittelemään prototyypin agentin piirteiden muutos (*change*), syy (*cause*) ja kontrolli (*control*) avulla. Kontrollin (joka esiintyy usein rinnan syy-piirteiden kanssa) hän katsoo määrittyvän dimensioiden intentionaalisuus (*intention*), volitionaalisuus (*volition*) ja tarkoituksenmukaisuus (*purposefulness*) kautta (joita syy-piirre ei puolestaan vihjaa) (mts. 33). Esim. Siitosen (1999: 89) määritelmien mukaan intentionaalisuus on teon suorittajan määrätietoista pyrkimystä teon suorittamiseen ja kontrolli teon suorittajan pystyvyyttä kontrolloida toimintaansa.³⁷ Käytän seuraavassa väljänä kattoterminä kontrollia, joka motivoituu esim. instrumentti-roolin karakterisaatioissa korostetun instrumenttitarkoituksen kontrollinalaisuuden tai manipuloitavuuden kautta. Kontrolli siis osittain vihjaa volitionaalisuuden tai intentionaalisuuden dimensioita. Agentin kontrollin ja instrumentin kontrollinalaisuuden suhteiden perusteella instrumentatiivisuutta voidaan jaotella prototyypisyyteen nähden (edellisiä yleisjaotteluja mukaillen). Jos Pajunen (1988: 282) mukaisesti ajatellaan kontrollin liittyvän teon suorittajan (subjektin tarkoituksen) inhimillisyyss- tai elollisuus-piirteeseen ja teon taustatekijöihin liittyvään kielenulkoiseen tietoon, on seuraavissa tyypeissä esiintyvät esimerkit ajateltava verbien stereo-

³⁷ Toisaalta esim. termit intentionaalisuus ja volitionaalisuus voivat esiintyä samatar-koitteisina viittaamassa tarkoituksellisuuteen, joskin volitionaalisuus yleisesti eroaa intentionaalisuudesta 'miehellään'-piirteiden vuoksi (Siitonen 1999: 109 alav. 7). Comrie (1989) esittää kontrollin laskevana jatkumoitumisena suhteessa vapaaehtoisuuteen, huolimattomuuteen ja tahattomuuteen (ks. Laitinen 1992: 87).

tyyppisten käyttötapojen edustumiksi (vrt. myöhemmin tyyppillisten valenssien esittely). Eri alaluokat hahmottuvat jatkumoiksi.

1. Agentin kontrollinalaisuus

Prototyypin instrumentatiivin esittämässä asiaintilassa kulloinkin käytettävä väline on agentin³⁸ täyden kontrollin alaisuudessa teon alkaessa, tapahtuessa ja päättyessä (kontrollin käsitteen ja haltu-käsitteen (*possession*) integraatiosta ks. Radden–Kövecses 1999: 40). Tätä tyyppiä edustaa luontaisesti suurin osa välinetarkoitteisista substantiiveista ja niiden käyttöä koodaavista verbeistä, esim. erilaiset lyömis-, siirtämis-, muokkaus- tms. manipuloimisvälineet: *mies pamputettiin tajuttomaksi, lattia harjattiin puhtaaksi* jne.

Aina agentin kontrolli instrumenttiin nähden ei ulotu teon päättymistä seuraavaan aikaan (ks. myös Schlesinger 1995). Tällaisia ovat varsinkin instruktiivisuutta ja lokatiivisuutta (näistä tarkemmin ks. luvut 4.2.2–4.2.3) sisältävien verbijohdosten osoittamat tilanteet, esim. instruktiiviset *talkooväki seivästi heinät, maalari maalasi talon* ja lokatiivinen *mies pullotti mehun*. Myös tarkoitteet, joita heitetään, jäävät usein kontrollin ulkopuolelle verbin osoittaman tilanteen päätyttyä, esim. *pikkupojat kivittivät ikkunoita, vihollinen pommitti kaupunkia*. Jonkinlaista agentin osittaista kontrollia voidaan nähdä välineiden käytössä esimerkiksi sellaisissa verbeissä kuin *höyryttää* ja *liekittää*, joissa instrumentiksi katsottava tarkoite ei suoraan ole kontrollin alainen (se ei ole agentin välittömän manipuloinnin kohteena), mutta verbijohdoksen prototyyppisesti osoittaman toiminnan näkökulmasta sen osallistuminen toimintaan on agentin kontrolloimaa (esim. patientin saattaminen instrumentin vaikutusalaan, mihin usein liittyy myös jonkinlainen välillinen instrumentti). Myöskään esim. verbien *postittaa* ja *arpoa* osoittamissa asiaintiloissa agentin kontrolli toiminnan lopputulokseen nähden ei ole kattava. Samoin agentin kontrolli on toiminnan päättymiseen nähden rajallista joidenkin ns. kokija-instrumentteihin korreloivien verbien ilmaisemassa toiminnassa, esim. *pojat palloilivat aamulla jalkapallokentällä, mies keilasi kaksi tuntia*.

Verbijohdokseen sulautuneen korrelaattisubstantiivin tarkoite on kuitenkin tyyppillisesti tekemisessä kontrollin alaisuudessa, vaikka sillä katsottaisiinkin olevan jonkinlaista omaa voimaa (esim. *autoilla, laivata₂* 'kuljettaa laivalla'). Kontrollin välillisyyden tai osittaisuuden ilmenemiseen liittyy (luonnon)voimien sijoittuminen agenttiivisuuden ja instrumentaalisuuden suhteen.

³⁸ Instrumentin esiintymisen vihjaama kontrolli voi liittyä muunkinlaisiin argumentteihin kuin vain (suppeasti ymmärrettyihin) agentteihin. Esim. Stratosta (1978: 481) katsoo, että muussa kuin subjektiasemassa oleva instrumentti (oma lisäys: siis kielentämisen kannalta, kielenulkoisesti konkreettisia instrumentteja yleensä kontrolloinee jokin ylempi taho) on aina jonkin muun osallistujan kontrolloima (Fillmoren subjektinvalintahierarkian mukaisesti), esim. *Pekka (agentti) kirjoitti artikkelin lyijykynällä, Pekka (kokija) näki tähdenlennon teleskoopilla, Pekka (patientti; Stratostalla) kävelee kainausauvoilla*. Esimerkkien roolikarakterisaatiot (nimitykset ovat Stratostalta) kuulunevat kaikki agenttiivisen osallistujan alaisuuteen ja siten tällainen vaihtelu voitaneen nähdä prototyypin agentti - instrumentti - patientti-ketjun muunnelmaksi. Toimijan ja kohteen erosta suomen muutosjohdoksissa, esim. *mies poistuu - liika poistuu*, ks. Siitonen (1999: 85).

Esim. Van Valin ja LaPolla (1997: 85) erottavat omassa roolistossaan voiman (*force*) instrumentista sen perusteella, ettei sitä voida manipuloida (esim. tornado, myrsky). Voiman ja instrumentin erottelussa käsittelemissäni verbijohdoksissa ei ole hyödyksi tarkastella pelkkää tarkoitodellisuuden tasoa, ts. esim. tuulta, salamaa, autoa ja sahaa. (Longracen (1983: 160–161) mukaan luonnonvoiman, esim. tuli tai tornado, rooli instrumenttiuden ja agenttiuden välillä voidaan päättää esim. sen mukaan, katsotaanko luonnonvoimat jumaluuden instrumenteiksi vai jumaluudeksi (*deity*) [!].) Tärkeitä ovat myös käsitteistykseen ja metaforisuuden näkökulmat sekä käyttöyhteydet ja leksikoitunut merkitys. Esim. tuuli on eloton luonnonvoima, joka ei siis täytä prototyyppisen instrumentin ehtoja (ei-manipuloitava). Kuitenkin *tuultaa-* ja *tuulettaa-*verbijohdoksissa *tuuli* voidaan hahmottaa peruskausaliiketjun variantiksi ja siten agentin ja tämän intention alaiseksi, esim. *Jussi tuultaa rukiit, Jussi tuulettaa huoneen, toimisto tuuletetaan sähköisesti, Jussi tuulettaa vuodevaatteet joka aamu*. Tilanteen käsitteistys ja kielennys on siis I-verbien mukainen.³⁹

Toisaalta useat artefaktit, jotka tarvitsevat aina jonkinlaisen välittömän tai välillisen kontrolloijan, voidaan hahmottaa (tai kielentää) agenttiivisesti, esim. *auto ajoi ojaan, laiva seilaa merellä tai sorvi työstää puuta*. Lauseiden taustalle kuitenkin yleensä tulkittaneen jonkinlainen kontrolloiva piiloagentti (ks. Siitonen 1999: 115) tai implisiittinen agentti (ks. Nikanne 1990, Huumo 1997a; ks. myös Viberg 1999: 103). I-verbien juurimorfeemin substantiiviluennan edustuma ei yleensä esiinny korrelaattiverbinsä subjektina (toistonkin vuoksi), esim. *?auto autoilee maantiellä, ?laiva laivaa lastin Ruotsiin*, vaan vaatii modifiointia, *Estrella laivaa lastin Ruotsiin*. Tämä on kuitenkin tendenssi eikä ehdoton kriteeri. Jonkinlaisen välinetarkoitteisen (yleensä muujuurisen) subjektin esiintymisen ehtoja (esim. *Metsäkone sahaa ja karsii puut nopeasti, ?moottorisaha sahaa puut nopeasti*) käsittelen seuraavassa.⁴⁰

I-verbien subjektin agenttiivisuus on prototyyppin ominaisuus, ei ehdoton kriteeri. Subjekti voi olla stereotyyppisen agentin rooliin sopimaton, jolloin verbien käyttöä voi pitää metaforisena, joskin vakiintuneena, haalistuneena, jopa kuluneena. Tällainen käyttö on agenttiivisille verbeille luonteenomaista. (Pentti Leino 2001: 53, ks. myös Givon 1984: 107.) Esimerkki (3a) havainnollistaa agen-

³⁹ Vrt. Luraghi (1995: 265), jonka mukaan luonnonvoimat (*natural forces*) ei-manipuloitavuutensa vuoksi eivät voi koskaan olla "instrumentteja universumissa jossa ihmiset ovat agenteja". Luonnonvoimiin rinnastuvat esim. taudit ja tunteet, jotka käsitteistetään hänen mukaansa stereotyyppisesti ihmisen kontrollin ulkopuolella oleviksi. Esim. *tuulettaa-*verbien valossa tällainen käsitteistykseen rajausta kontrolloitavuuden tai manipuloitavuuden suhteen ei ole ehdoton. I-konstruktion käyttö juuri vihjaa käsitteistystä, jonka taustalla on ajatus, että luonnonvoimaa voi manipuloida.

⁴⁰ Agentin välittömän läsnäolon ja kontrollin asteittaista vähenemistä hahmottaneen seuraava jatkumo (esineen valmistuksen tekotapa ja tuotantoprosessi; ks. Karihalme 1996: 278): tehdä käsin > käsin työkalujen avulla > käsin koneellisten työkalujen avulla > koneellisesti (ihmisen ohjauksen alaisena) > teollisesti (usean koneen avulla ihmisen valvonnan alaisena) > automaattisesti (käsin koskematta tietokoneen ohjauksen ja valvonnan alaisena, mutta ihmisen ohjelmoimana). Agentin tarpeellisuuden voi ajatella korreloivaksi tilanteen kielennykseen siten, että käsin tekeminen koodataan tyyppillisimmin inhimillisen agentti-subjektin tekona, automaattinen tekeminen puolestaan vähiten: *emäntä / leipuri / leipäkone / leipätehdas leipoo leivän*.

tiivisuuden jatkumon variointia saman asiointilan koodauksessa. Instrumentin nouseminen subjektiksi voi johtua myös tahallisesta agentin taustalle jätöstä, kuten esimerkissä (3b).

(3a) Kokkolan syväväylää **kauhotaan** kauko-ohjattavalla **ruoppaajalla** [otsikko]. Meren pohjaa **kauhovan** kauko-ohjattavan **ruoppaajan** lisäksi Kokkolan syväsataman edustalla liikkuu kauko-ohjattava proomu, joka pudottaa ruoppausmassat varta vasten rakennettuun pommisaareen. (HS 1.6.1999)

(3b) Sitten tuli isäntämies tallista kantaen lyhtyä edessään korkealla. **Kanki** iski häntä käsivarteen, lyhty putosi ja särkyi rämähtäen. Samassa musta haamu syöksähti liki, ase rikkoi sarkatakin rintamuksen jurahtaen ja painui lihaan [- -]. (Haanpää 1982: 60)

Vaikka prototyyppinen agentti I-verbeissä on ihminen, merkitysten laajentumisen tai metaforisoitumisen vuoksi tyyppillinen voi olla myös eläin, esim. *pyydystää*-verbin yhteydessä *hämähäkki pyydystää hyönteisen (seitillään)*, tai keinon ja metaforan kautta artefakti, esim. *Muikkua muistuttava nirha [= korkkinen vaappukala, viehe] pyydystää taimenia pintavesissä* [otsikko] (HS. 17.8.1999). Usein agenttina on ihmisen kontrolloima laite (3c ja 3d). Agentin ja instrumentin vaihtelussa verbin ilmaiseman tekemisen suorittajana (subjekti) muu kuin ihmisagentti voidaan tulkita metaforaksi tai sen metonymiseksi edustajaksi (metonymian ja metaforan rajanveto tai tulkinta ei aina ole selvä, esim. *Suomi juoksi kultaa*, ks. lukua 6.3).

(3c) Porvoolaisen huoltoaseman pihalla odottaa poistamista autojen pesuautomaatti. Laittevanhus lähti viime aikoina käyntiin potkimalla, ja huoltomiehet pelkäsivät sen romahtavan niskaan. Perimätiedon mukaan **pesulaitteisto** ehti **harjata** liat pois lähes miljoonasta autosta. (SKTP HS 8.8.1990)

(3d) Nämä kauko-ohjatut **kuokat kuokkivat** sulaa rautaa sisältävistä senkoista kuonan pinnalta, kuin kerman maidosta. (Rannikon konetekniikan tiedotuslehti. www.rkt.fi/uutiset/moni.html)

Esimerkiksi teräseen käyttöä (viiltämistä, vuolemista, viipaloimista) voidaan kielentää sekä välineen subjektiasemaisen että instrumentaalisen koodauksen kautta: sillä leikataan ja se leikkaa (ks. Terho Itkonen 1985: 555). Tekoketjun prototyyppin etu- ja taka-alaistukset (ks. Langacker 1999: 32, 85) ovat käsitteellisen tason paralleelleja agentti-instrumentti-roolien subjektivaihtelulle (*mies poraa seinää-pora poraa seinää*): varsinaisen agentin jäädessä taustalla tekoketjussa seuraava eli instrumentti nousee subjektiasemaan, esim. *Jussi rikkoi lasin kädellä-käsi rikkoi lasin*. Peruskausaaliketjumalli on niin karkea, ettei se pystyne osoittamaan instrumentin subjektoitumisrajoituksia (joista osin Schelsinger 1995: luku 4). Kausaation näkökulmasta liukuma prototyyppisestä agentista välineeseen tai muunlaiseen esineeseen vastaa siirtymää volitionaalisesta kausaatiosta (kausation prototyyppi: *Pekka hajotti ikkunan*) fysikaaliseen kausaatioon (*kivi rikkoi ikkunan*) (Croftin 1991 kausaatiotyyppien nelijaosta ks. Pajunen 2001: 40).

Kontrollin ja kontrollinalaisuuden jatkumoa instrumenttien kannalta voidaan tarkastella myös siitä näkökulmasta, missä rajoissa instrumenttiin viittaava elementti on käännettävissä lauseessa subjektiasemaan. Vertailu liittyy siis myös agenttiivisuuden ja instrumentaalisuuden käsitteisiin yleensä ja niiden

suhteeseen kontrolliin nähden.⁴¹ Esittelen seuraavassa joitakin näkökulmia (englannin pohjalta) ja sovellan niitä instrumentatiivisuuden käsitteeseen. Nishimura (1993: 491) kritisoi ns. objektivistiseksi kutsumaansa käsitystä, jossa agentti ja instrumentti erotetaan lähinnä sanajärjestyksen perusteella, kun taas kognitiivisessa kieliopissa vastaavissa tapauksissa nähdään eroa:

- (4a) Jussi tappoi Pekan myrkyllä (4b) Myrkky tappoi Pekan
 (5a) Jussi tappoi Pekan jääpiikillä (5b) *Jääpiikki tappoi Pekan

Lauseissa 4a ja 4b myrkky voidaan katsoa instrumentiksi ja lisäksi agentiksi, joka saa aikaan Pekan kuoleman omillaan (autonomisesti). Jääpiikki puolestaan sopii huonosti agentin rooliin (5b) ilman erityisen kontekstin tukea. Nishimuran (1993: 494–495) mukaan edellisessä vaihtelussa on kyse motivoituneesta personifikaatiosta. Taustalla on periaate, jonka mukaisesti semanttisia rakenteita täytyy voida soveltaa ja sovelletaan tilanteissa, joihin niitä ei ”alun perin ole tarkoitettu”. Tällaisen luovan käytön keinoja ovat juuri metafora ja yleinen soveltuvuuden kyky.⁴² Subjektin agentti–instrumentti-vaihtelu ei Waltereitin (1999: 247–248) mukaan ole verbin polysemiaa eikä riipu spesifistä konstruktioista, vaan se on välineen käyttöä vihjaaviin toimintaverbeihin liittyvä säännöllinen vaihtelu (ranskan ja englannin pohjalta), joka pohjaa metonymiseen siirtymään koodauksen motivaatiossa. Työni terminologiassa se siis rinnastuisi näin tulkittuna säännönmukaiseen polysemiaan.

Van Valin ja LaPolla (1997: 121–122) puolestaan katsovat, että esimerkiksi *veitsi* on leikkaamisverbin yhteydessä osa kausaaliketjua, jolloin lauseen *Tom is cutting the bread with the knife* agentin poisjättö on mahdollinen ja *knife* voi olla

⁴¹ Useissa ”rooliluokitteluisissa” agentti ja instrumentti ovat osin päällekkäisiä tai kuuluvat saman hyperroolin tms. alaisuuteen, esim. ”agentive roles”, ”causal-actants” tai ”agency” (ks. Schlesinger 1995: 93). Esim. Van Valin ja Wilkins (1996: 317) katsovat agentin, instrumentin ja voiman olevan yleisemmän vaikuttaja-roolin (*effector*) allooroleja. Agentin ja instrumentin konseptuaalisten kategorioiden läheisyydestä vihjaa myös sanamuodostuksessa esim. saman suffiksin käyttö sekä tekijän- että tekimenimissä, engl. *-ant* (ks. Schlesinger 1995: 93) ja suomen *-ja*, *-jä* tai *-(V)ri*. Agentin ja instrumentin koodauskeinojen samuus (esim. suffiksit) on yleistä useissa kielissä ja luokkien konseptuaalisen viereisyyden ymmärtävät myös pienet lapset (Clark 1993: luku 10). Roolikeskustelusta ks. Sommers (1987: 119–).

⁴² Myös Givonin (1984: 106) mukaan ei-agenttien käyttäminen prototyyppisen transititiivisen verbin subjektina, esim. *kova työ tappoi hänet*, *vasara rikkoi ikkunan*, minkä useat kielet sallivat melko vapaasti, pohjautuu metaforiseen laajennukseen. Taustalla on analogia ”oikeisiin” agentteihin ja metaforinen laajennus on ’olla aiheuttajana, syyinä’ (being a cause). Ts. entiteetti ei voi olla agentti (eli osallistua tekoon omatahtoisesti), mutta on kuitenkin osa kausaaliketjua, se rekonstruoidaan syyksi (cause) ja merkitään syntaktisesti kuten agentti-subjekti. Vaikka monikielisestä näkökulmasta subjektiivariaatio paljastuu paljolti kulttuuripohjaiseksi, on agenttiivisuus porrastettu Givonin mukaan (mts. 107) samaan tapaan monissa kielissä: se on ominaisuuksien ryvä, ja jokainen ominaisuus itsekin on skalaarinen (inhimillisuus, kausaatio, volitio, kontrolli ja salienttius) (suppeammin ks. myös esim. Luraghi 1995: 259). Ontologisesti kyse lienee syyn oletusarvoisuudesta (obviousness/saliency of cause), ts. prototyyppinen agentti on todennäköisimmin tavoitteellinen ja tilannetta välittömästi kontrolloiva ihminen jne. Subjektitarkoitteiden luokittelusta agenttiivisuuden jatkumoluonteisen hierarkian mukaan ks. Vesa Koivisto (1991: 52–57) ja Viberg (1999: 103), personifikaatiosta ja agenttien metaforisuudesta, ks. Lakoff ja Johnson (1980: luku 7).

rooiltaan toimija *the knife cut the bread*. Sen sijaan lusikka *syödä*-verbin yhteydessä tai kiikari *katsoa*-verbin yhteydessä ei ole osa kausaaliketjua eikä voi nousta toimijan asemaan (**the spoon ate the cereal*). I-verbeissä esim. havaintoverbeihin inkorporoitunut väline ei liene prototyypin (mies kiikaroi/teleskopoi tähtiä—*kiikari/teleskooppi katseli tähtiä). Toisaalta selvää rajaa ”käännettävien ja eikäännettävien” tapausten välille on vaikea tehdä. Olettaa voisi, että esim. teko-verbit (patientin muutos) sallivat käynnön. Toisaalta osa rajoituksista johtuneen verbien leksikaalistumisesta, käyttökehyksistä ja idiosynkraattisista ominaisuuksista (esim. *lusikoida*-verbin 'amentaa'- ja 'syödä'-luennat)⁴³. Van Valinin ja LaPollan kausaaliketjun (*causal chain*) tulkinta on suppeampi ja konkreettisempi kuin työssäni oletettu. Esim. kiikarin funktio ja käyttö tähtien katselemisessa voidaan elaboroida konkreettisesta voimansiirto-ketjusta (erilaisia voimansiirron tilannetyyppejä on eritelty esim. Jantunen 1998: 32), jolloin kiikarin käyttämistä merkitsevä verbi sijoittuu lähelle prototyypistä instrumentatiivia (paralleeleista osin ks. Leino et al. 2001: 111).

Schlesinger (1995: 92–93) pyrkii luokittelemaan subjektivointia karttavat instrumentit alaryhmiin. Hänen mukaansa instrumentaalinen nominilauseke voi esiintyä subjektina vain, jos siihen sisältyy syyn tai aiheuttamisen piirre (*cause*, vrt. aiemmin agentin piirteet) (jonka kuuluminen nominilausekkeeseen

⁴³ *Lusikoida*-verbin 'syödä lusikalla' -luenta liittyy lusikan Schlesingerin (1995) erottamaan toissijaisen välineiden luokkaan (*secondary tool*). Schlesingerin mukaan toissijainen väline ei suorita toimintaa kokonaisuudessaan ("do not perform activity in its entirety"). Esim. lusikka auttaa syömisessä, siirtää ruokaa suuhun, mutta ei itse syö (pureskele, niele ja sulata), samoin voidaan tulkita välineen ja verbin suhde lauseissa *juoda pillillä* ja *lukea silmälaseilla*. Toissijaisuuden käsite välineiden luokittelussa on kiintoisa instrumentatiivien kannalta. Esim. *lusikoida*-verbin luenta voi olla joko amentaa lusikalla tai laajemmin syödä lusikalla (ks. osin myös Kytömäki 1993). Amentaa-luenta leksikaalista *lusikoimistapahtuman* seuraavasti: agentti > lusikka > patientti > patientin lokaliteetin muutos. Amentaminen voidaan katsoa *lusikoimisen* derivaatiomerkitykseksi (motivaatiomerkitys 'siirtää lusikalla'), joka ruokailemiskehyksessä voidaan hahmottaa painotetusti siten, että verbin luenta on 'syödä lusikalla'. Kulloinenkin käyttö yksiluentaistuu tilannekehyksessä päätepistettä tai lähtökohtaa edustavan tarkoitteen ja siihen viittaavan substantiivin sijamerkinän pohjalta, esim. *Pekka lusikoi keittoa lautaselta (suuhunsa / ?lapseen)–Pekka lusikoi keittoa lautasel-le (kattilasta)*. Itse *lusikoida*-verbiä erilaiset asiointitilat eivät tee polyseemiseksi (vrt. CD-Ps:n merkityskuvaus 'syödä t. amentaa lusikalla'; eri asia olisi, jos *lusikoimiselle* olisi leksikoitunut merkitys 'syödä'). (Vrt. Pajunen 2001: 167, joka luettelee verbit *lusikoida* ja *haarukoida* nauttimisverbien yhteydessä.) Lusikkaa voidaan siis syömiskehyksessä pitää toissijaisena välineenä Schlesingerin mielessä, jos odotetaan, että välineen tulee suorittaa se teko, johon (parafraasin) verbi viittaa. Instrumentatiivisuuden kannalta lusikka on normaali väline, jonka kautta voi avautua siirtämistä laajempi syömiseen liittyvä tapahtuma. Toisaalta syöminen (esim. *lapset syövät aamuisin puuroa*) sisältää muutakin kuin pelkän syöjän toiminnot, ts. siihen läheisesti liittyvät toiminnot kuten ruoan siirtämisen lautaselta suuhun. Instrumentatiivisuuden määrittelyn kannalta tällainen toissijaisuuden erottaminen ei ole kovin mielekästä tai erottelevaa, koska tyyppin kategoriamerkitys on useimmiten 'kantasanan tarkoitteen avulla toimimista merkitsevä'. Kiinnostavampi toissijaisuuden käsite lienee verbin leksikoitunutta merkitystä vasten. Millerin ja Johnson-Lairdin (1976: 520) mukaan vaihtelurajoitus *he ate the soup with the spoon - *the spoon ate the soup* perustuu verbiin sisältyvän ehtoon, sallitaanko eloton subjekti (*inanimate*) vai ei: *eat (x, y)* sisältää ehdon *act*, joka ei salli elotonta subjektia, verbi *kill* sen sijaan sisältää ehdon *do*, joka sallii elottoman subjektin, *Bruce killed Sid with the car– the car killed Sid*. Ratkaisu ei täysin selittäne vaihtelua, vrt. esim. aiemmin *jääpiikki tappoi Pekan* –esimerkkiä (englannin *cut*-verbin rajoituksista ks. Levin–Rappaport Hovav 1995: 103).

riippuu lauseen verbistä, esim. **tiili rakensi talon—tiili rikkoi ikkunan*). Piirre puuttuu yleensä toissijaisilta instrumenteilta (*secondary tool*), valmistusaineilta (*ingredient*), täydentäviltä instrumenteilta (*ancillary instruments*) ja kokijainstrumenteilta (*instrument-undergoer*) (ryhmistä tarkemmin jäljempänä), jotka eivät siis esiinny subjektiasemassa. Levin ja Rappaport (1988: 1071) puolestaan operoivat kahdella kategoriolla: helpottavat tai avustavat instrumentit (*facilitating, enabling instruments*) ja välissä olevat, välittävät instrumentit (*intermediary instruments*). Verbit, joihin liittyy edelliseen ryhmään kuuluva instrumentti, eivät salli instrumentin subjektivoitumista. Tapaukset vastannevat suurin piirtein Schlesingerin neljää ryhmää. Jälkimmäisen ryhmän (*intermediary instruments*) instrumentteihin liittyvät verbit puolestaan sallivat instrumentaalisen subjektin, joka suorittaa verbin ilmaisevan toiminnan jossain mielessä autonomisesti. Schlesinger liittää tällaisiin subjektivoinnin salliviin instrumentteihin kontrollin käsitteen, toisaalta hänen mukaansa subjektin esiintymistä rajoittavat myös puheenalaisen toiminnan luonteesta johtuvat seikat. Molemmat näkökulmat esitellään seuraavassa. (Huomattakoon, että tässä "jonkinlainen instrumentti" vihjaa tarkoitemaailmaan, jolloin tarkoitteen ilmaus lauseessa ei välttämättä omaa instrumentti-piirrettä (Schlesingerin mielessä, 1995: 93–94) ollessaan subjektiasemassa, vaan syy-piirteen ja agenttiivisuus-tulkinnan kielenyksessä saamansa syntaktisen funktion ja konseptualisaatiossa saamansa fokuksen vuoksi.) Schlesingerin mukaan (1995: 98–99) elotontarkoitteisen subjektin sisältävien lauseiden hyväksyttävyyttä voidaan arvioida neljällä piirteellä, joiden esiintyvyys vihjaa instrumentin kontrollin voimakkuutta:

1) **Kompleksisuus** (*complexity*): Monimutkaisten välineiden katsotaan jossain mielessä toimivan itsenäisemmin kuin yksinkertaisten, niillä on siis enemmän kontrollia.

2) **Olellainen ominaisuus** (*essential property*): Mitä enemmän toiminnan onnistunut suorittaminen riippuu välineen ominaisuuksista, sitä enemmän välineeseen liitetään kontrollia.

3) **Itsenäisyys** (*independence*): Mitä paremmin väline voi suorittaa toiminnan ilman inhimillisen agentin väliintuloa, sitä enemmän sillä on kontrollia.

4) **Salienttius** (*saliency*): Mitä tärkeämpi väline on suhteessa inhimilliseen agenttiin, sitä enemmän sillä on kontrollia. Tämä on paljolti päällekkäinen edellisen itsenäisyyden kriteerin kanssa, ts. mitä enemmän instrumentti voi toimia itsenäisesti ilman inhimillistä agenttia, sitä tärkeämpi väline agentille on.⁴⁴

⁴⁴ Tilannekohtaisiksi rajoituksiksi Schlesinger (1995: 94–97) katsoo seuraavat: a) Harkitsevuusrajoitus (*deliberation constraint*): Jos toiminnan suorittaminen vaatii paljon taitoja, harkitsevuutta, pohdintaa, luovuutta tms., instrumenttia ei voida mieltää subjektiksi, esim. taideteoksen tekeminen (poikkeuksena ovat metaforiset käytöt). Rajoitus johtuu siitä, että suurta taitoa tarvitsevilla toiminnoina tapahtumaa kielentävän konstruktion subjektiasemainen jäsen mielletään prototyyppiseksi agentiksi ja siten siihen liitetään niin suuri määrä kontrollia, että yksinkertainen väline ei voi sitä kantaa (esim. *?kynä tuhersi runon, vrt. kynä piirtää hyvin*). b) Välyysrajoitus (*mediation constraint*): Elottoman subjektin sisältävä lause ei voi sisältää instrumentaalista määrettä, ts. instrumenttitarkoitteinen subjekti lauseessa estää toisen välineen (jota edellisen pitäisi kontrolloida) esiintymisen (esim. **vasara teki reiän seinään taltalla*) (ks. myös Huomo 1997a: 130). Poikkeuksena ovat tapaukset, joissa jälkimmäinen instrumentti on edellisen osa tai olellainen sen toiminnan kannalta (esim. *auto raapaisi seinää ovelaan*).

I-verbien ja niiden korrelaattisubstantiivien näkökulmasta edellisen kontrollin käsittelemisen voi koota seuraavasti: Instrumentin sisältämästä kontrollista suhteessa toiminnan suorittamiseen vihjanee siis subjektivointi-mahdollisuus. Kontrollin määrä on puolestaan osin verrannollinen instrumentin kompleksisuuteen. Kontrollinalaisuuden voi toisaalta katsoa vähenevän instrumentin oman kontrollin kasvaessa. Jos agentin kontrollinalaisuus on suoraan verrannollinen instrumentin prototyyppisyyteen, voitaisiin kompleksisten instrumenttien katsoa olevan vähemmän prototyyppisiä kuin yksinkertaisten. Tällaista näkökulmaa puoltavat esim. Schlesingerin (1995) jotkin testitulokset.⁴⁵ I-verbissä edellinen kontrollipohjainen päättely ei kuitenkaan ole suoraan sovellettavissa prototyyppisyys-erotteluihin, koska verbin merkitykseen transparenstisti sulautunut väline esittäytyy verbin ilmaisemassa toiminnassa tyyppillisesti tekemiselle ja siten agentille alisteisena (kuten yleensä teko- ja muutosverbeissä, ks. Pajunen 1999: 47). Tässä mielessä prototyyppisyys I-verbissä on ennemminkin tarkoitteiden ominaisuuksista tulkittavan välineyden stereotyyppisyyden ohjaamaa kuin välineen sisältävän kontrollin vihjaamaa.⁴⁶

⁴⁵ Eronteko liittyy Schlesingerillä testiin, jossa koehenkilöiden tuli jatkumoittaa lauseita syntaktis-semanttisen arvioinnin pohjalta seuralainen-instrumentti-tulkinnan välillä. Testattavat ovat asettaneet *with stone* -lauseen "instrumentimmaksi" kuin *with rifle* -lauseen. Tämän perusteella Schlesinger (1995: 91) toteaa, että "a simple tool like a stone is more INSTR[ument] than a relatively more complex mechanism like rifle". Kompleksisuus liittyy edellä kontrollin käsitteeseen siten, että mikäli instrumentin kompleksisuus on toiminnan kannalta oleellista, kompleksin välineen katsotaan toimivan itsenäisemmin ja olevan siten "agenttimaisempi" kuin yksinkertaisen välineen (Schlesinger 1995: 98). Schlesingerillä eronteko liittyy niiden syiden kartoittamiseen, joiden perusteella toiset instrumentit ovat luonnollisemmin muutettavissa lauseessa subjektiasemaan kuin toiset (vrt. *pesukone pesi pyykit*–?*pyykkilauta pesi pyykit* jne.). Tähän erontekoon vaikuttavia seikkoja olen esitellyt aiemmin. Instrumentatiivisuuden määrittelyn kannalta edelliset piirteet eivät aiheuta erontekoa, vrt. *pyykit pestiin pesukoneella* ~ *pyykkilaudalla*. Vastattavaksi jää, miksi esim. kivi on katsottu enemmän instrumentiksi kuin kivääri, joka on artefakti. Tässä instrumentatiivisuuden olettaisi asettavan luokat toisin päin, mikäli prototyyppisen instrumentatiivin merkityksen ajatellaan määräytyvän kantasubstantiivin tarkoitteen prototyyppisen funktion perusteella. Tällöin kiven instrumentatiivisuus on epäodotuksenmukaisempaa kuin kiväärin (vrt. kuitenkin *pyssyttää*, jota ei käytetä viittaamaan tilanteisiin, joissa ammutaan konkreettisesti kiväärillä, haulikolla tm. "pyssyllä"). Vastaus löytynee Schlesingerin testin kapeasta yhden dimensioin rajauksesta instrumentti–seuralainen, joka on rajannut ja korostanut tulkintaan vaikuttavia ominaisuuksia. Testihenkilöiden valitsema järjestys rajatussa kehyksessä on näin motivoitu, joskaan ei yleistettävissä esim. instrumentti-kategorian yleismäärittelyyn. Edellä mainittua erontekoa Schlesinger ei tuo esiin jakaessaan Instrumentti-"piirteen" kymmeneen alatyyppiin, joiden eroavuus perustuu "tilanteiden analyysiin" (ks. mts. 63–66). Esim. Roschin (1975: 230) koehenkilöiden perusteella tyyppisten aseiden (*weapon*) jatkumolla *kivääri* (*rifle*) oli 5., *kivi* (*stone*) 44:s. Tulosten yhdistäminen johtaa vinoumaan, jossa kiven edustama yläkäsite on ase-kategoriaa välineempi. Tarkastelussa on siis muistettava tulkintakehys ja -rajat (Schlesingerin valikointi väline–seuralainen-akselilla).

⁴⁶ Suomen verbikantaisista (ei-inhimillistarkoitteisista) nominijohdoksista edellisen piirteistöhierarkian mukaan herkimmin subjektiasemaisena agenttina toimintaan nähden esiintyisivät *-(u)ri*-johdokset, sitten *-in-* ja *-e-*johdokset sen perusteella, mikä semanttinen tendenssi kuhunkin johtimeen nykyisin liitetään: *-(u)ri* 'itsetoimiva, mutkikkaampi laite', *-in* : *ime* 'väline' ja *-e* 'välineenä käytettävä aine' (ks. Rintala 1985: 76). Oletusta rikkovat tietenkin toissijaiset käsitteistyksiset.

2. Agentin volitionaalisuus ja intentionaalisuus

I-verbin osoittamassa toiminnassa agenttiin voi oletusarvoisesti liittää piirteet volitionaalinen tai intentionaalinen, mikä tulkinta on paralleeli edellä käsitellyn kontrollinalaisuuden kanssa. Piirteiden läsnäolo on kyseenalainen tai heikko vain joissakin instrumentatiivisuuden kannalta epäprototyypisissä verbeissä, esim. *ilmehtii* ja *elehtii*. Toisaalta ei-intentionaalisuus tai ei-volitionaalisuus voi olla joidenkin I-verbien yksi kiteytynyt käyttötapa, esim. *mies savesi housunsa* (vrt. *mies savesi pellon*), tai liittyä tilannekohtaiseen luentaan (mm. vahingot), esim. *metsuri sahasi jalkaansa moottorisahalla*⁴⁷. Jälkimmäisiä tapauksia voitaneen kuitenkin pitää toissijaisina I-verbisyyden analyysin kannalta, koska instrumentin käyttö – ja siten myös sitä osoittavat verbijohdokset – liittyvät kausatiivisiin tilanteisiin. Kiparskyn (1997: 476) muotoilun mukaan kausatiiviset D-verbit viittaavat geneerisesti intentionaalisiin toimintoihin. Tämän vuoksi esim. *maalata*-verbi ei tyypillisesti koodaa maalin roiskumista seinälle tai pensselin kastumista maaliin (esimerkki on alun perin Fodorilla 1981, ks. myös Jackendoff 1990: 151; tietenkään rajoitus ei ole absoluuttinen). Agenttiivisuus ja kausatiivisuus ovat siis kytköksissä, samoin väline (vrt. funktio) teleologialtaan. Prototyyppinen instrumentti hahmottuu agentin jatkeeksi, implikoi jonkinlaista tavoitetta ja on usein kausatiivisessa käyttökehyksessä (ainakin pragmaattisesti, ks. aiemmin Labelle 2000, ks. myös Määttä 1994: 37). Tällainen käyttökehys puolestaan luontaisesti implikoi volitionaalisuutta ja intentionaalisuutta.

Käytännössä toimintoja voidaan erotella jatkumolla intentionaalisuuden suhteen. Esim. tappaminen tai rikkominen voi olla aikomatonta, mutta esim. puhdistaminen tai lämmittäminen useinkaan ei (Goddard 1998: 282). I-verbien ilmaisemien toimintojen jatkumoiminen on hankalampaa, mikä vihjautuu oikeastaan välineen käsitteen kautta: väline sisältää käyttäjän intention (ks. Määttä 1994: 37). Sen vuoksi, jos instrumentatiivista verbiä käytetään, oletuksena on subjektitarkoitteen intentionaalisuus, agenttius. Poikkeuksena tietenkin ovat esim. laajemman lauseyhteyden tuomat epäsuoruudet ja välillisyydet toimijan, teon ja tuloksen ketjussa, esim. *mies pyöräili itsensä sairaalaan*, sekä ei-prototyypiset instrumentatiivit, esim. *mies savesi housunsa*. Tarkoituksellisuuden ja tuloksellisuuden suhteen kaksikäyttöinen on esim. *sormeilla*-verbi, *sormeilla sikaria, partaansa* ('hypistellä') vs. *sormeilla ikkuna likaiseksi, solisti sormeilla soittimensa kieliä tarkasti ja teknisesti hyvin* tai ohjetekstissä *tarkista, ettei helistimissä ole tarroja, liimattuja yksityiskohtia, jotka on mahdollista purra tai sormeilla irti*.⁴⁸

⁴⁷ Talmy (2000a: 473; 517) erottaa intentionaalisen, tekijän kausaation (*agent causative or agent causation*) ja ei-intentionaaliset aiheuttajan kausaation (*author causation*) ja koki-ajan tilanteen (*undergoer situation*). Agentti-lähtökohdasta katsottuna kyse on intention vaikutusalasta (*scope of intention*), ts. kuinka laaja osa kausaalisekvensseistä on aiheuttajan tarkoittamia (mts. 513). Kausatiivisuus I-verbien analyysissä rajautuu lähinnä tuloksen (*result*), ei seurauksen (*consequence*) tarkasteluun; eri derivaatiotyyppeihin kuuluvat verbit kun voivat johtaa samaan seuraukseen.

⁴⁸ Refleksiivikonstruktio ei aina tee eroa toiminnan vapaaehtoisuuden (*voluntary action*) ja tahattomuuden (*action with un-intend result*) suhteen (ks. Wierzbicka 1996: 418–419). Toiminnan tahallisuuden tai tahattomuuden ero ei välttämättä kumpua konstruktios- ta, vaan yksittäisistä lekseemeistä tai niiden kombinoinnin vihjaamasta maailmantie-

3. Agentin sijainti suhteessa välineeseen

Osittain edellä hahmoteltuihin agentin ja instrumentin suhteisiin liittyy agentin ja instrumentin välinen spatiaalinen suhde toisiinsa nähden tarkoitemaailmassa. Seuraavassa hahmoteltavat perussuhteet palautuvat kanta- ja korrelaatiisubstantiivien tarkoitteiden ominaisuuksiin. Ensimmäinen luonnehdinta pyrkii määrittelemään karkeistaen toimijan ja toiminnan välineen suhteen, jota toisena oleva kaavantapainen pyrkii skematisoimaan (sulkujen järjestys ja sisäkäisyys kuvaa tarkoitteiden läheisyys- ja kontaktisuhdetta). Jokaisesta ryhmästä esitetään lisäksi tarkentava eksplikaatio sekä esimerkkejä.

1. kädenjatke (ag(instru))

a) perustapaus: agentti pitää välinettä (kädessään) ja manipuloi tällä patienttia: esim. *harjata, porata, puukottaa; haavoia*

b) laajentuma, jossa edellytetään välillistä instrumenttia: esim. *piikata, taltata* (jos esim. lyödään vasaralla, nuijalla tms.)

c) laajentuma: agentti suuntaa voimaa instrumenttiin: esim. *kärrätä*

d) tema-rooliin rinnastuva väline: agentti sysää välineen liikkeeseen: esim. *keihästää, torpedoida*

2. kulkuneuvo ((ag)instru)

- agentti liikkuu välineellä: esim. *autoilla, pyöräillä, suksia*

- (Samantyyppistä spatiaalista suhdetta edustavat perifeerisesti instrumentatiiveihin yhdistyvät johdokset, joiden korrelaatiisubstantiivin tarkoite on jonkinlainen säiliö tai tila, jossa tai jonka alueella agentti suorittaa toiminnan, esim. *riihittää, saunottaa*.)

3. välillinen hallinta (ag) (instru)

- agentti ei ole fyysisessä kontaktissa välineeseen, mutta hallitsee sitä välillisesti: esim. *pommittaa; tutkata; lingota*

4. materiaali (ag(instru))(mater) tai (ag(instru)(mater))

- agentti ei ole fyysisessä kontaktissa materiaaliin, mutta manipuloi tätä toisella välineellä (vrt. ed. 1b): esim. *maalata, liimata; suolata*

- Esim. Fillmoren (1977: 355) mukaan myös materiaali (*material*) presupponoi agentin, kuten instrumenttikin.

5. toiminnan kohteen kontrollointi (ag) ((pat) instr)

- agentti saattaa patientin "välineen" yhteyteen: esim. *hiillostaa, pullottaa, kompostoida; seivästäää₂; grillata, dreijata, sorvata* (vrt. kuitenkin ryhmä 1b)

- ryhmän verbit liittyvät osittain (aiemmin käsiteltyyn) kontrollin ja aiheuttamisen välillisyyteen (esim. jos agentti saattaa patientin "välineen" yhteyteen, itse väline aiheuttaa muutoksen (esim. *hiillos* = cause).

- osa ryhmän verbeistä, esim. *dreijata* ja *sorvata*, hahmottuu semanttiselta luokaltaan ja peruskäytöltään kuten ryhmän 1 verbit, mutta erottuu niistä tässä tarkasteltujen kielenulkoisten suhteiden osalta.

Prototyypistä tapausta edustaa ryhmä 1. Ryhmän 2 tapaukset ovat oma erityisryhmänsä (kulkemis- ja kuljettamisvälineet). Ryhmissä 3–5 voi nähdä paikoin erilaisia etääntymisiä prototyypistä, joskin perheyhtäläisyys tyypillisiin tapauksiin on ilmeinen. Tyyppi 3 kuvanee myös abstraktien instrumenttien käytön suhteita (*hurmata kauniilla sanoilla*). Ryhmien välinen rajanveto ei ole

toon pohjaavasta päättelystä, esim. *Pekka teki käteensä viillon sahalla ~ Pekka sahasi käteensä viillon ~ Pekka leikkasi käteensä haavan sahalla*, jolloin osa lauseista voi jäädä kaksitekijäisiksi, *Pekka poltti itsensä*.

yksioikoista, esim. verbin *sorvata* kuvaamassa asiointilassa agentin ja sorvin suhde sopinee sekä ryhmiin 1b, 3 että 5. Usein vaihtoehtoisuus liittyy lekseemin tarkoitehajontaan, esim. *höylä* voi viitata sekä käsityökaluun (ryhmä 1) tai konehöylään (ryhmä 5). Tarkoitemaailman suhteiden analyysi on suhteutettava koko toiminnan käsitteistykseen ja kielentämiseen (esim. englannissa *to avail* 'alasintaa, takoa tai muotoilla alasimen päällä' Clarkin ja Clarkin 1979 uudismuodosteissa). Tällöin suhteet karkeistuvat tai tulevat joustavammiksi.⁴⁹ Tarkoitetasoeroavaisuudet agentin ja instrumentin suhteissa eivät siis välttämättä heijastu asiointilän käsitteistykseen ja kielennykseen, vaan edellistenkin ryhmiin agentti – väline-suhteet voivat kielentyä ja hahmottua juuri instrumentatiivisuuden kannalta samalla tavoin, jos tilanteiden konstruointi on samanlainen eli I-konstruktio mukainen (esimerkin numero viittaa edellisiin ryhmiin): 1. *Pekka puukotti Jussia*, 2. *Mies pyöräili Hankoon*, 3. *Vihollinen pommitti kaupunkia*, 4. *Pekka maalasi talon punaiseksi*, 5. *Jussi hiillosti kolme makkaraa*. I-konstruktioita käsitellen seuraavassa.

4.2.1.3 Instrumentin käsitteistykset ja I-konstruktio

Instrumenttikonstruktio ydin

Prototyyppisen I-verbin parafrasi vastaa instrumentti-konstruktioita, joka muodostuu transitiivi- ja instrumentti-skeemoista (joista ks. Pentti Leino 2001: 24–34). Instrumentti-konstruktio eli I-konstruktio puolestaan voidaan katsoa koostuvaksi käsitteellisen ja syntaktis-semanttisen hahmotuksen yhteenliittymisestä. Molemmat näkökulmat implikoivat toisiaan stereotyyppisessä tapauksessa, jossa siis väline tai työkalu on käyttäjänsä keino saavuttaa jotakin. Skeemojen ja konstruktioiden rakenteet ovat seuraavanlaiset:

transitiiviskeema [AG tekee Y]	Jussi kaatoi puun
instrumenttiskeema [INSTRadess]	sahalla
I-konstruktio [AG tekee Y INSTRadess]	Jussi kaatoi puun sahalla
[AG tekee INSTR Y]	Jussi sahasi puun
I-konstruktio + väylä-skeema	Jussi sahasi puun sillaksi joen yli

Prototyyppisimmillään instrumentti-rooli edustaa tyypillisen välineen kanonisen käytön kielennystä (= transitiivikonstruktio ja tekoketju-malli). Instrumentti-rooli siis määrittyy tietyn tyyppisessä kehityksessä. Kanonisesti välineeksi ajateltava tarkoitetyyppi on roolitäytteenä sopiva, esim. *lyödä x:llä seinään*, jossa x = *kirves, keppi, nyrkki* jne. I-verbin parafrasirakenteessa kantasubstantiivin tulee

⁴⁹ Kausaaliketjun ja roolikarakterisaatioiden näkökulmasta Langacker (1991: 296) katsoo, että lauseen *Floyd hajotti lasin vasaralla* luonnollisin konstruointi toimintaketjussa on agentti > vasara > patientti. Toisenlainen konstruointi on agentti+vasara > patientti, jossa havainnon kannalta instrumentti ja sen käyttäjä muodostavat yhtenäisen spatioalisen yksikön ja liikkuvat samansuuntaisesti yhdessä. Tarpeeksi ammattitaitoisessa käytössä väline ikään kuin sulautuu ruumiinosaksi. Tällainen konstruointi on Langackerin mielestä yksi motivaatio sellaisten lauseiden käytölle, joissa välinettä ei eksplikoita, esim. *Floyd hajotti lasin*. Kolmas konstruointi erottaa agentin, ruumiinosan ja välineen toisistaan: agentti > käsi > vasara > patientti (mts. 296).

siis olla I-konstruktion mukaisessa instrumentti-roolissa. Instrumentti-konstruktio ja instrumentti(tarkoite) eivät kohta seuraavissa kahdessa pääta-pauksessa:

(1) Stereotyyppinen instrumentti (työkalu, ase, kulkuväline jne.) hahmottuu asiointilassa funktioltaan toteutumattomaksi tai asiointila käsitteistetään ja kielennetään ei-instrumentaalisesti; tällöin entiteetin rooli on jokin muu kuin instrumentti, esim. agentti(in rinnastuva) *traktori* (6a) tai kohde *puukko* (6b) tai teema *kirves* (6c) (laajemmin ks. Leino et al. 2001: 31–34).⁵⁰

- (6a) **traktori** ajaa pellolla
- (6b) mies lyö **puukkoa** vasaralla
- (6c) mies heitti **kirveen** kaivoon

(2) Rooliltaan instrumentiksi katsottavan sanan tarkoite ei ole tyypillinen instrumentti, mutta vertautuu tyypilliseen instrumenttiin, sen käyttöön ja syntaktis-semanttiseen asemaan, esim. abstrakti-käsite (7a) tai muu ei-tyypillinen väline (7b–d) ja myös metafora (7e). Valitun rakenteen voi siis tulkita kertovan käsitteistysmallista, joka on asiointilan kielennyksen taustalla. Esimerkki (7f) kielentää kuutin syöttämisen instrumentti-skeeman mukaisesti, antamista tai tarjoamista korostaisi teema-roolin valitsevan verbin valinta *Kuutille syötettiin kermää ja silakkaa*.

- (7a) mies voitti hänet itselleen **rohkeudella**
- (7b) nainen hakkasi miehen ruhjeille **ruusukimpulla**
- (7c) vaimo raahasi miehen kotiin **sianruholla**
- (7d) leikkausjonoja lyhennetään **lisärahoituksella**
- (7e) meidät jyrätään **enemmistö päätöksillä**
- (7f) kuuttia ruokittiin **kermalla** ja **silakalla** (Ruotuväki 9/2001)

Prototyyppisen instrumentin ja I-konstruktion yleinen muotokeino on adessiivi, *mies lyö puuhun vasaralla*. Tällainen on siis myös prototyyppisen instrumentati-

⁵⁰ Pentti Leino (Leino et al. 2001: 34) korostaa sitä, että rakenneskeemat eivät esitä maailmaa, vaan kielellisiä rakenteita eli sitä, miten maailma konstruoidaan niiden avulla. Valenssiroolikuvauksessa semanttinen rooli instrumentti (esim. 'eloton tekemiseen vaikuttaja' Hakulisella ja Karlssonilla 1979) hänen esimerkkiensä mukaan pohjaa ontologiaan: lauseissa 1) *traktori perkasi ojan* ja 2) *isäntä ajoi traktoria metsässä* elementti traktori on INSTRUMENTTI mutta ei edusta instrumentti-skeemaa kuten lauseissa 3) *isäntä perkasi traktorilla ojan* ja 4) *isäntä ajoi traktorilla metsässä*. Lauseissa 3 ja 4 asiointila konstruoidaan siis instrumentti-skeeman mukaan, lauseissa 1 ja 2 taas transitiivis-skeeman avulla. Tämän vuoksi traktori lauseessa 1) rinnastuu agenttiin ja lauseessa 2) patienttiin, vaikka siis kielenulkoisesti onkin kulku- ja kuljetusväline, instrumentti. Semanttiseen rooliin ei siis työssäni vaikuta pelkkä lauseen yksikön referentin tai denotatiivisen potentiaaliluokka, vaan myös se, kuinka tuo referenti suhteutuu lauseen ilmaisemaan toimintaan ja sen osallistujiin. Semanttinen rooli kertoo siis lauseentason taustalla olevan käsitteistykseen suhteista, ei puhtaasta leksikaalisesta semantiikasta ja tarkoitetasosta suhteista. Samankin tarkoitteen ja muotokeino keskinäiset suhteet ja merkitystulkinnat voivat kuitenkin vaihdella hienojakoisestikin, kuten välineen ja adessiivin tulkinnat seuraavissa yhteyksissä ja rakenteissa: *Pekka löi Jussia kirveellä; Pekka ryösti pankin kirveellä; Pekka osti puukon kirveellä; Pekka vaihtoi kirveen puukkoon; Jussi sai kirveestä (haavan); Jussi sai (maistaa) kirvestä ja puukkoa; Jussi makaa selällään*. (Ontologisten) roolien ja asiointilan perspektiivoinnin suhteesta osin toisin ks. Pajunen (2001: 85–88).

vin parafraasi, *mies vasaroi puuta* (verbijohdos = lauseparafraasi -1; varjoargumentista johtuva paikkaluvun lasku, ks. Pajunen 2001: 283). Seuraavassa käsitelän I-konstruktioon liittyviä muotokeinoja, sisältöjen jatkumoa ja vierekkäis-konstruktioita.

Adessiivista ja sen viereisistä muotokeinoista

Verbin ja adessiivisen nominiadjunktin muodostaman konneksion instrumentaalista skeemaluonnetta havainnollistaa lauseke *lyödä ällikällä* 'hämmästyttää', jonka substantiivi ei esiinny itsenäisenä lekseeminä yleiskielessä, mutta assosioitunee *ällistyä*-verbin merkityshahmoon ja kuuluukin etymologisesti sen (ja kenties *älli*-nominin) yhteyteen (ks. SSA s.v. *ällistyä*).⁵¹ Adessiivisijaisen adverbiaalinen merkitystehtävässä on kuitenkin vaihtelua ja tulkintaan vaikuttaa mm. lauseasema (ks. Huumo 1997a: 106–107; adessiivin kehityksestä ks. mts. 68–77). Adessiivi voi ilmaista välineen, tavan ja keinon jatkumoa (mitä voidaan pitää ulkosijasjarjan näkökulmasta adessiivin erityiskäyttönä; Pentti Leino 2001: 63), jonka tarkkarajainen analyysi on vaikeaa.⁵² Adessiivin semanttista haarukkaa ja vaihtelevuuden mahdollisuuden luovaa käyttöä kuvaavat seuraavat esimerkit (8a–g).

(8a) Tennispalatsia viimeistellään lekalla, poralla ja pensselillä [otsikko]. Kymmenet rakennusmiehet hakkaavat, poraavat ja maalaavat hiki haalarissa, jotta Kampin uusi viihdekeskus olisi valmis perjantaiamuna. (HS 24.2.1999)

(8b) Rikkaat sovittivat rötöksensä rahalla, köyhät selkänahalla. (Korhonen 2000)

(8c) Rahalla saa ja hevosella pääsee.

(8d) Nyrkillä ja tuolilla terveyskeskukseen [otsikko]. Pahoinpitelyrötöksestä joutuivat molemmat osapuolet käymään terveyskeskuksessa paikkauttamassa avohaavoja päästä, kädestä ja jaloista. Hampaitakin katkeili, kun yhteenotossa käytettiin nyrkkiä ja tuolia Tuusniemellä asunnossa lauantaina 23.3. kello 23.20. (Koillis-Savo 27.3.2002)

(8e) Sellolla nuorison hyväksi: Sellotaiteilija Olli Varonen soittaa Taulumäen kirkossa tänään [- -]. Tilaisuus on toinen osa Varosen nuorisotoiminnan tukemiseen esittämistä soolokonserteista. (KSML 12.11.2001)

⁵¹ Vrt. Lassi ja Leevi -sarjakuvan suomennos, jossa pikkupoika muuttuu mielikuvitusleikeissään välillä Ällikkä-mieheksi, jolla on viitta ja naamio. Myös senkaltaista *ällikkä*-sanana käyttöä kuin *olla ällikässä* 'olla kadoksissa' olen tavannut.

⁵² Pulkkisen (1963; ks. Huumo 1997a: 107) mukaan adessiivi näyttää helposti "hämärtyvän semanttiselta funktioltaan". Jaakko Leino (Leino et al. 2001: 78) erottelee välineen, tavan ja keinon stereotyyppit seuraavasti: tapa ei suoranaisesti vaikuta toiminnan kulkuun, mutta luonnehtii sitä; keino on toiminnan ominaisuus tai toinen toiminta, jolla toiminta suoritetaan; väline on apuneuvo, jonka avulla toiminta suoritetaan, mutta joka ei ole toiminta tai sen osa vaan pikemminkin esine (vertailusta ks. myös Kotilainen, mts. 158). Esim. Pajunen (2001: 159) eronteko välinettä ja keinoa koodaavissa verbijuurissa on selkeä: *tahkota* (väline) – *hioa* (keino), samoin keinon (means) ja tavan (manner) erosta Talmylla ks. Goldberg (1995: 62 alav. 20). Keinon adessiivista teettorakenteiden yhteydessä, esim. *valmistuttaa suutarilla kengät*, ks. Siro (1996: 149), kausatiiviverbien ja instrumentaalisen adverbiaalisen suhteesta ks. Miller–Johnson-Laird (1976: 512–523).

(8f) Viime kerralla löysin uuden harrastuksen: snorkkelilla sukeltamisen ja harppuunalla kalastamisen. Vallan innostuin. Pinnan alainen maailma on huikaisevan kaunis. Sain harppuunaani pienen miekkakalan. (SKTP Angel)

(8g) Keskustele nyt kännykälläsi koko Suomen kanssa. (MTV3:n tv-chatmainos)

Esimerkin (8a) otsikko kertoo väline-jatkumosta, jota (8b)-esimerkki myös teuttaa. Esimerkissä (8c) sama muotokeino yhdistää eri toimintatyyppisiä ja niihin liittyviä välineitä. Tällaista yhdistymistä hyödyntää (8d)-esimerkin otsikko. Esimerkki (8e) yhdistää adessiivin väline- ja keinoluentaa, esimerkissä (8f) voi nähdä I-konstruktion vaikutusta: *kalastaa harppuunalla* on rakenteeltaan sekä välineen semantiikaltaan prototyyppi, *snorkkelilla sukeltamisessa* siirtyy snorkkeli lähemmäs avustavaa välinettä eli keinoa. Adessiivin valinta voi myös heijastaa välineenkäyttöä tilanteessa, kuten esimerkissä (8g), vrt. *puhua* tai *keskustella puhelimesta* – *soittaa puhelimesta* (taustalla vaikuttanee osin myös kännykän käsitteistäminen tavallista lankapuhelinta irrallisemmaksi tai monipuolisemmaksi, esim. *lähettää tekstiviestejä kännykällä*, ja siten välineemmäksi).⁵³

Muotokeino ja käsitteen isomorfisuus heijastuu parafraaseissa siten, että tyyppillistä välinettä ilmaisee yleensä adessiivi (9a). Muun muotokeinoon käyttöön liittyy jokin erilainen hahmotus tai korostus, esimerkissä (9b) vihjautuu korostetusti toiminnan aikaansaama muutos, esim. *patienttitarkoitteen muuttuminen* tai *liike*, vrt. *lyödä vasaran avulla tappi reikään*, *?lyödä pöytään vasaran avulla*. Epätyypillisempiä välineitä voidaan ilmaista adessiivilla, mikä korostaa niiden välineyyttä (9c, vrt. 9d), mutta myös muilla keinoin, jolloin välineen (9e) korostumisen sijaan korostuu esim. tarkoite (9f) tai keino (9g). Muun muotokeinoon käyttö vihjaa siis välineen epäprototyyppisyydestä, esim. sisäpaikallissijan spatiaalinen korostus (lokatiivit, säiliö, inkluusio) esim. *myllyssä*, tai *avulla*-rakenteen keino tai tapa -korostus, esim. *mainoksen avulla*.⁵⁴

⁵³ Keino ja tavan esiin tuleminen on perusverbirakennetta tyyppillisempää 3. infinitiivin adessiivissa. Tehdä käyttämällä välinettä -rakenteessa ei yleensä käytetä yhtä aikaa I-verbiä ja sen välinespesifiointia, ts. *?leikata sahaamalla veitsellä* ei ole luonteva, koska kaksi predikaattia tai välinettä ovat redundanssissa: *leikata* [pred + implisiittinen väline] *sahaamalla* [tapa + välinespesifiointi] *veitsellä* [välinespesifiointi]. Ilmaisufunktiot voivat jakautua mm. yhdistymisen kautta tietyissä kehyksissä, esim. *Yleisin suurkalan saantiväline on verkko. Joukossa on myös useita nuottakaloja, rysi- ja katiskasaalittakin, sekä pilkkimällä, virvelöimällä ja uistelemallakin saatuja kalajättiläisiä. Jopa sukeltamalla harppuunalla saatu 15-kiloinen haukimamma!* (Karjalainen 1991). En käsittele ilmaisutyyppiä (*mies halkaisi puun sahaamalla, hän tuli tänne melomalla*) erillisesti enempiä (3. infinitiivin adessiivin kausatiivisesta piirteestä ks. Nikanne 1997: 349–352).

⁵⁴ Lauranto (1997) toteaa instrumentaalisen adessiivin (esim. *ommella koneella*) yhteydessä, että ” [- -] itse asiassa mikä tahansa kielenulkoinen entiteetti voi toimia instrumenttina tai välineenä sopivassa kontekstissa” (Lauranto 1997: 141). Adessiivin yhteydessä Ikola (2000: 34) nostaa esiin, että ”[k]eino tai väline voi olla abstraktinen, esim. ilme tai mielenliike”, esim. *vastata hymyyn hymyllä, selvitä loukkaantumisesta säikähdyksellä ja saada aikaan suurella vaivalla*. Tässä Ikolan eksplikointi tapaan nähden jää osin epäselväksi. Adessiivin instrumentaalinen käyttö voidaankin nähdä jatkumona, jossa lopulliset rajankäynnit hyväksyttävyyden kannalta viime kädessä pohjaavat konventioon. Samaa tapaan jatkumoituu Davisin mukaan (1996: 271) englannin *by*-prepositio, jonka esiintymärajoitukset erilaisten nominien kanssa (*made by*-rakenteessa) johtuvat nomineista sinänsä, maailmantiedosta ja konventioista, esim. *symphony* tai *story by x* on hyväksyttävä, *mousetrap* tai *bicycle by x* taas ei. Adessiivi voi koodata I-verbilauseessa toki muutakin kuin välinettä, esim. keino lisäksi sille läheistä ennakkoehtoa tai mahdollistavaa tekijää: *Norja saa mainostaa olutta poikkeus-*

- (9a) lyödä vasaralla
- (9b) lyödä vasaran avulla
- (9c) tappaa myrkyllä
- (9d) tappaa myrkyn avulla
- (9e) kypsentää grillillä
- (9f) kypsentää grillissä
- (9g) kypsentää grillin avulla

Sisä- ja ulkopaikallissijan vaihtelu samasta tarkoitteesta korostaa eri aktiivista vyöhykettä tai aluetta. Esim. (*paistin*)*pannulla paistaminen* korostaa tarkoitteen välineyyttä (vrt. tekoketjun välittävä osa) tai manipuloitavan entiteetin olemista pannun päällä, sen sisälläoloa korostavan ilmauksen oppositiona, *paistaa pannussa* (ks. esim. *sorvata*-verbin merkitysselite CD-Ps:ssa: 'työstää sorvilla, valmistaa sorvissa'). Vaihtelu voi toisaalta rajata sitä, millaisesta substantiivin tarkoitetyypistä on kyse, esim. *jauhaa myllyssä* (= myllylaitos), *jauhaa myllyllä* (= käsimylly; vrt. *jauhattaa myllyllä*). Lisäksi lienee tapauksia, joissa vaihtelu tai luontevampi muotokeino selittyy tarkoittekohtaiseksi idiosynkripsiaksi, mikä on paikallissijojen käytössä mahdollista (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 17). Sellainen tyyppi kuin *meloja kanootilla*, jossa verbin korrelaattisubstantiivi ja adessiiviadjunkti ovat eriviitteiset, on I-konstruktion systemaattinen variantti, joka perustuu viereisyysuhteeseen toimintasuhteessa.

Adessiivin rinnalla välinettä ilmaisevana sijana voi olla instruktiivi (adessiivia ja instruktiivia käsittelee Nikanne 1990: 138–149). I-verbin varjoargumentin spesifiointi voi silloin tällöin olla instruktiivissa, kuten seuraavissa aineisto-esimerkeissä (10a–f).

(10a) Iisakki sahasi seinään aukon, **liimasi** kuusituumaisin **lankanauloin** reiän pystyreunoihin vankat lankut karojen virkaa hoitamaan, [- -]. (Viita 1991: 228)

(10b) Uusi "riigivolikogu" kokoontui 21. heinäkuuta. Koko Tallinna oli määrätty **li puttamaan Viron ja Neuvostoliiton lipuin**. Riigivolikogun sali oli koristettu punaisin kankain, julistein sekä Marxin, Engelsin, Leninin ja Stalinin valokuvin ja rintakuvin. (SKTP Viro)

(10c) Venäjän joukot jatkoivat Tshetshenian pääkaupungin Groznyin **moukaroimista tykein ja raketein** sunnuntaina (SKTP Demari)

(10d) [- -] täytyikö johtaja **naulata pistimin** lankkuun kiinni (Viita 1991: 93).

(10e) Pienellä Saarenmaanjoella oli mies huomannut matalassa vedessä mateita ja onnistunut **pyytämään** niistä yhden **paljain käsin**. Paikalle sattui kuitenkin virolainen kalastuksenvalvoja joka kirjoitti miehelle sakot. Viron kalastuslaissa on nimittäin lueteltu sallitut pyyntimenetelmät ja kalojen nostelemista rannalle **paljain käsin** ei pyyntimenetelmien luettelossa ollut. (HS 14.5.2002)

(10f) Keskusten asiakkaat [= virkistyskeskuksen vanhukset] hyörivät ahtaassa ruokalassa **kepein, rollaattorein ja pyörätuolein** vapaaehtoisten avustajien puikkelehtiessä nälkäisten ruokailijoiden välissä. (HS 29.11.2002)

luvalla jääkiekon MM-kisoissa [otsikko] (HS 1.9.1998). Prototyypin instrumentin ja työkalun konstruoinnille muutoin kuin adessiivilla (tai osin instruktiivilla tai sitä vastaavalla rakenteella, esim. *avulla*-rakenne) ei liene vaihtoehtoisia tapoja, vrt. esim. spatiaalisen preposition mahdottomuus englannissa *I sliced the salami with/*under knife* ks. Talmy 2000a: 339).

Instruktiivin käyttö esimerkeissä motivoitunee osin tyyllillisesti, joskin *liputtaa*-verbin rektiossa instruktiivin ja adessiivin valikoitumisen syy on yksittäisistä käyttöesimerkeistä vaikea päätellä, vrt. *liputtaa lähtö merkkilipulla*. Osan instruktiivitapauksista voinee katsoa konventionaalistuneiksi, esim. (10e), joskin monikoudan tulkinnallakin voi olla sijansa (välineen adessiivin ja instruktiivin kehityssuhteista ks. Huumo 1997a: 75). Instruktiivin kontrastoitumista adessiivin väline-tulkinnan kanssa havainnollistaa esimerkki (10f), jossa instruktiivin valintaa puoltaa se, että toiminta (hyöriminen) ei ole intentionaalisesti suuntautunutta (esim. liikkuminen johonkin), vrt. *liikkua kepeillä, mennä kotiin pyörätuolilla*.

Kaiken kaikkiaan instruktiivi I-konstruktion yhteydessä on perifeerinen, esim. Pentti Leino (2001: 33: alav. 17) katsoo instruktiivitapaukset lähinnä kiteymiksi.⁵⁵ Samoin perifeerinen tai adessiiviadverbiaaliin rinnastuva, joskin välineen eri tavoin profiloiva on käyttäen *x:ää* -rakenne, esim. *rikollinen kolkkasi uhrinsa käyttäen astaloo* (ks. myös välineen ilmaiseminen *kautta*-rakenteen avulla Bibliassa, esim. *annoit suuren terveyden sinun palvelijasi käden kautta* (Leino et al. 2001: 129)). Muotokeinojen valikoitumiseen voi vaikuttaa myös rinnanesiintyminen ja siitä johtuva, esim. samanmuotoisuuden välttäminen (11):

(11) Mutta Tarmon itsensä oli päästävä, kun muisti syksyn hajun sadesäällä halkovajassa ja kaikki ne muikkuverkkojen nostot. Varsinkin silloin nuorena kollina isän kanssa; ne suorastaan hurmioituneet soudut kovissa tuulissa Pielisen selillä sillä matalalaitaisella karjalaisveneellä. Kun joutui tasapainoilemaan **takatuhdolla polvillaan puikkarin kanssa kelaamassa** mätimuikuista raskaita, joskus jo jäähyhmäisiä verkkoja veneeseen **paljain käsin**. (SKTP Närhi)

I-konstruktioille vaihtoehtoiset skeemat

Adessiivimuotoisen instrumentin sisältämän I-konstruktion lisäksi prototyyppisen I-verbin käyttöparafrasi voi hahmottua toisinkin. Edellä tuli esille tarkoitetyypistä johtuva sijavaihtelu, esim. *valmistaa grillissä*. Esimerkiksi kiven tai keihään heittämistä koodaavat I-verbit voivat parafraaseerautua muutoinkin kuin adessiiviadverbiaalisen I-konstruktion avulla. Esimerkiksi *kiivittää*-verbin sisältämä lause (12a) voidaan tulkita kahdella tapaa (12b) ja (12c):

- (12a) Poika kivitti autoa
- (12b) Poika heitteli kiviä autoon
- (12c) Poika heitteli kivillä autoa

⁵⁵ Valintaan instruktiivin ja adessiivin välillä vaikuttanee myös lauseympäristö. Esimerkiksi lauseen *Radion kuuntelu on mahdollista kuulokkein* (rts. med) (InterCity-junan kuulutus) modaalinen aines (ja toiminnan oliointi, *kuuntelu*) ohjannee instruktiivin valintaa väline-keino-tapajatkumolta (vrt. geneerisempi - - *on mahdollista kuulokkeilla*). Joidenkin välineiden I-konstruktioon rinnastuvissa käytöissä näyttää esiintyvän taa-jaan instruktiivi, esim. *Yhtä mutkattomasti, pampuin pahoinpitelemällä, hajotettiin vaalien alla 19 kansanrintamalaisen kansanedustajan nälkälakko, jossa oli mukana mm. entinen puhemies, presidentti Stanislav Shushkevitch*. (SKTP Demari); *Yonsein pääportti oli jälleen kiivaiden taistelujen näyttämönä, kun opiskelijat käyttivät kiviä ja teräseipäitä ja poliisit vastasivat pampuin ja kyynelkaasupanoksien*. (SKTP HS); *Poliisi hajoitti pampuin Belgradin televisioaseman edustalle kerääntyneen noin 1 000 mielenosoittajan joukon ja pidätti useita*. (SKTP HS) (jossa verbin muoto aiheuttaa arkaistisen sävyn).

Lausetyyppien näkökulmasta (12b):n ja (12c):n voi katsoa edustavan eri konstruktioita: lause (12b) sisältää väylä-skeeman, jolloin *auto* korostaa liikkeen päätepidettä, kun taas I-konstruktion mukaisessa lauseessa (12c) *kivi* on hahmotettu instrumentiksi ja *auto* patientiksi, johon välineellä manipulointi kohdistetaan (ks. Pentti Leino 2001: 35). (12b)-skeemaan sovitettu I-verbi tarvitsee lisäksi resultatiivisen elementin (?*Poika kivitti autoon – poika kivitti autoon lommon*). Kaikista varsinaisista I-verbeistä b-skeeman parafrasi ei ole mahdollinen, vaan tarvitaan päätepidete-ontologia tai mahdollisuus rajata tilanteen tarkastelu kes-
toltaan siihen päätepideteeseen saakka (vrt. varustamisen skeema), esim. *poika sahasi puuta - ?poika leikkasi sahan puuhun*.

Samoin esimerkiksi *keihästää jänis* -lauseke (13a) voidaan parafraaseraata (lauseyhteyden mukaan) seuraavasti (*heittää keihäällä ~ heittää keihästä (urheilukilpailussa)*)–vaihtelu kuvautunee instrumentin ja teeman erottamisen ja konventionaalistuneen kehyksen avulla, vrt. *työntää kuulaa, hypätä pituutta* jne.):

- (13a) keihästää jänis
- (13b) heittää keihäs jänikseen
- (13c) heittää keihäällä jänistä
- (13d) pyydystää jänis keihäeseen

Lausekkeiden (13b) ja (13c) ero perustuu väylä- ja instrumentti-konstruktioiden väliseen hahmotuseroon (*keihäs* teemana tai instrumenttina) objektieron tuoman aspektin lisäksi. Lauseke (13d) hahmottaa asiointilan pyydystämissekeeman mukaisesti. Tällöin myös kuvio-taustasuhteet muuttuvat: *jänis* on muutoksen kokeva patientti, lauseen käsitteistyksessä se hahmotuu kuvioksi ja *keihäs* hahmotuu taustaksi sekä (spatialiseksikin) päätepideteeksi. Osittain vaihtelun voi siis palauttaa kuvio-taustajakoon käsitteistyksessä.⁵⁶ Vaihtelun merkitysero-
tulkinta voi sitten vaihdella osa-kokonaisuustulkinnan, aspektitulkinnan tai pelkän korostuseron välillä, verbi-, lause- ja vaihtelutyypin mukaan (perusvaihteluista ks. Pajunen 2001: 240–254).

Kivittää- ja *keihästää-*verbien lisäksi käyttökohtaista vaihtelua I-verbeissä voi olla mm. lyömisverbeissä *puukottaa* ja *kepittää*. Potentiaalisen vaihtelun voi rajata verbiin koodautunut tekemislaatu, esim. *vasaroida naula - ?lyödä vasara naulaan* (vrt. kuitenkin duratiivinen *?lyödä vasaraa naulaan*), tai tekemiseen tyypillisesti liittyvät tarkoitteet, *kolkata kala - ?lyödä kolkka kalaan*, tai molemmat, *ruoskia hevosta - ?lyödä ruoska hevoseen*. Pyydystämissekeeman mukaisesti voi hahmottaa I-verbejä laajemminkin (ks. lukua 5.3). Tietenkin parafrasiverbin valinnalla on vaikutuksensa vaihtelumahdollisuuteen, esim. *Mies kepitti pöytää = Mies löi pöytää kepillä ~ kepiti pöytään*; vrt. *Mies rikkoi pöydän kepillä ~ kepiti pöytään*, jossa kausaatiosuhteen tulkinta muuttuu (englannin *break-* ja *hit-*verbien vaihtelusta ks. Dowty 1991:

⁵⁶ Vrt. esim. *ruiskuttaa seinä maalilla – maali seinään*–vaihtelu (ks. Esa Itkonen 1997a: 215), ikkunoinnin yhteydessä ks. Talmy (2000a: 290, 334), jolla on termi *figure-ground windowing*. Vrt. Paducheva (1998: 350 alav. 2), joka katsoo vaihtelun pohjaavan metonymiaan (*metonymic shift*) ja sen syyksi huomion fokuoinnin siirtämisen tilanteen osallistujasta toiseen, jolloin argumentit muuttavat kommunikatiivista arvoaan (*communicative rank*): esim. lauseissa *Sivelin hillon leivälle* ja *Sivelin leivän hillolla* verbin *sivellä* kompositionaalinen merkitys on sama, mutta kommunikatiivinen aste vaihtelee (mts. 357).

596). Samoin tulkintavaihtelua on kiinnittämisperbeissä, esim. *ankkuroida alus* 'kiinnittää ankkuriin' tai 'asettua ankkuriin' ja *kahlita vanki* 'kiinnittää kahleilla' tai 'kytkeä kahleisiin' (vrt. *kahlita pakkopaitaan*). Samoin jotkin verbeistä sulautuvat kuolla johonkin -konstruktion, esim. *myrkyttyä viinasta* (tosin ensisijaisesti ei kausatiivisessa käytössä, vrt. *?myrkyttää viinaan*).

Korrelaattisubstantiivin partitiivi–adessiivivaihtelua⁵⁷ esiintyy joissakin sellaisissa verbityypeissä, joissa välinetarkoitteeseen sinänsä voidaan kohdentaa toimintaa (toinen asia on, onko parafrasi instrumentatiivinen), esim. kulkemista ja kuljettamisverbit: *mies ajaa (autoa) ~ mies autoilee, mies ajaa (autolla) kotiin ~ mies autoilee kotiin, mies ajaa auton kotiin ~ ?mies autoilee kotiin* (vrt. tyypillisesti *mies heittää virveliä ~ kalastaa virvelillä*).

Tällaiset poikkeamat I-konstruktiosta eivät sinänsä estä verbin instrumentatiivisuutta, vaan kertovat verbin joustomahdollisuudesta erilaisten käsitteistysten mukaan. Vaihtelu ja sen mahdollisuus täytyy kuitenkin ottaa huomioon I-verbien tulkinnassa esim. suhteessa lokatiivisuuteen (ks. lukua 4.2.2). Tällöin verbin primaari tai stereotyyppinen konstruktiio vaikuttaa verbin perushahmottukseen D-verbien semanttisessa luokituksessa.

Prototyypisessä tapauksessa I-verbi tulkitaan I-konstruktiota vasten. Tällöin lauseesta tulkittavia toimintaa ja sen suorittamiseen, esim. *tapaan liittyviä ulottuvuuksia voidaan erotella parafrasien verbivalinnan avulla, esim. viilata: hioa viilalla, tasoittaa viilalla, tehdä viilalla tai muotoilla viilalla*. Verbin valinta sinänsä on oma kokonaiskysymyksensä niin käytön kuin kuvauksen tasolla. Skemaattinen verbi johtaa liiallisiin yleistyksiin (esim. *käsitellä*), usean verbin nostaminen esiin syö kuvauksen taloudellisuutta ja saattaa johtaa tulkintaongelmiin, esim. tahattomaan polysemiaan. Näitä kysymyksiä käsitellen tarkemmin luvussa 4.3 (ks. myös lukua 3). Toisaalta parafrasien muotoilu paljastaa johdoksen tulkinnan lauseyhteydessään. *Käyttää*-verbin tai adessiivisen adverbialin valinta suomessa vihjanee erontekoa intentionaalisuuden suhteen, kuten englannissakin, jossa *use*-verbiin sisältyy intentionaalisuuden elementti, joka *with*-prepositiolta puuttuu (ks. Miller–Johnson–Laird 1976: 521; ks. myös Lyons 1977: 497), esimerkit (14a ja 14b).⁵⁸

⁵⁷ Yksi vaihtelua toteuttava temaattinen ryhmä ovat soittimet. Ne mukautuvat sekä transitiivi- että I-konstruktion, jolloin vaihtelu vihjaa niiden autonomisuutta tai itseisarvollisuutta (osin geneeris-habitualisuutta) tai väline-roolia: *poika soittaa huilua, hakkaa rumpua; poika soittaa huilulla kappaleen, säveltää huilulla, tapaa huilulla melodiaa* (vrt. *lyö huilulla pöytään*); *hakkaa rummulla tahtia, antaa rummulla lähtömerkin* jne. Vaihtelu *soittaa huilua ~ huilulla* palautunee viittauksen alaan siten, että partitiivitaapauksessa toimintaa rajataan instrumentin prototyypiseen käyttämiseen geneerisesti, ilman viittausta tulokseen tai laatuun (toiminnan vaikutuksen päätepiste kielennyksen tasolla on huilu), adessiivi puolestaan nostaa soittimen välineen asemaan, välikappaleeksi, ja oletusarvoisesti vaatii täydennystä (esim. *kappaleen nimi tms.*). Instrumentatiivistuneita soittimien käyttäjiä on vain verbi *rummuttaa* (satunnaiskäyttöjä ovat mm. verbit *kitaroida* ja *huiluttaa*, ks. liite 1), jonka I-verbisyys ei ole täysin prototyypistä (ks. lukua 4.2.1.5). Useat muut toiminnan kohteet, esim. verbeissä *keilata* ja *tukistaa*, jotka tässä työssä jäävät I-verbien periferiaan (ks. lukua 4.2.4), eivät salli *rummuttaa ~ lyödä rumpua ~ lyödä rummulla* -tyyppistä vaihtelua.

⁵⁸ Cook (1989: 49) katsoo, että englannin verbeistä *use* lienee ainoa varteenotettava "instrumentaaliverbi" (*instrumental verb*), jonka merkitys sisältää instrumentaalisuuden piirteen, ts. sen merkitysrakenteessa on pakollisena Instrumentti-rooli. Suomen *käyt-*

(14a) Pekka hajotti ikkunan kepillä (vahingossa / tahallaan) (vrt. broke the window with a stick)

(14b) Pekka käytti keppiä hajottaessaan ikkunan (*vahingossa / tahallaan) (use a stick to broke the window)

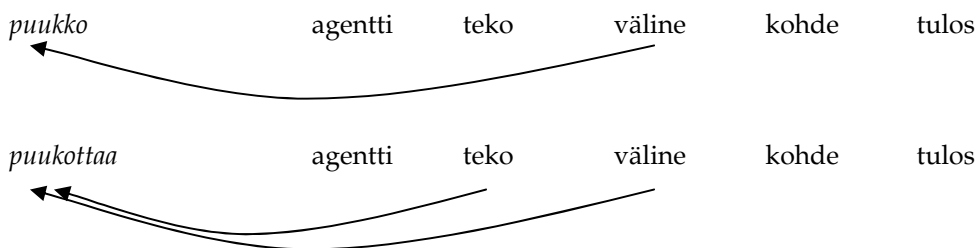
Adessiivi ei siis ole kaikkien I-verbien parafrasissa pakollinen. Osassa ei-prototyyppisiä I-verbjejä parafrasi poikkeaa I-konstruktion adessiivikoodauksesta, esim. prolatiivi on luonteva lähettämisperbeissä, kuten *radioida* 'lähettää, välittää radioitse'

Instrumentatiivisen verbijohdoksen argumenttirakenne

Välineellä tapahtuvaa manipulointia koodaavaan verbiin kehykseen kuuluu loogis-semanttisesti tekijän, välineen ja kohteen osallistujaroolit. Verbin argumenttirakenteessa tämä näkyy paikkaisuutena. I-verbien argumenttirakennetta voidaan tarkastella joko verbijohdoksen paikkaisuutena tai johdoksen parafrasien paikkaisuutena. Tällöin edellinen on tyypillisesti jälkimmäistä paikkaisuudeltaan yhtä pienempi. Prototyyppinen instrumentatiivijohdos on predikaatioltaan 2-paikkainen, parafrasitasolla (sulautunut tai implisiittinen argumentti mukaan otettuna) 3-paikkainen: Pred [agentti, instrumentti, patientti]. Paikkaisuus on siis osallistuja-argumenttien suhteen paralleeli aiemmin käsitellyn transitiiivilauseen prototyypin ja instrumentin kausaaliketju-pohjaisen määritelmän kanssa. I-verbi rinnastuu siis prototyyppisimpään lausetyyppiin, transitiivilauseeseen. Erottavana piirteenä transitiivilauseeseen nähden on vain pakollinen instrumentti-argumentti (*mies piiskasi hevosta–mies löi hevosta piiskalla*), jota voidaan spesifioida (*mies piiskasi hevosta kepillä*). Tämä vastaa I-konstruktion hahmoa. Tällainen paikkaluvun määrittely edellyttää verbin vakiointia. Yhtenä keinona on jonkinlaisen prototyypin (tms.) valitseminen tai ensisijaistaminen. Verbin käytön kannalta paikkaisuus vaihtelee sekä määrällisesti että laadullisesti. (Ks. Pajunen 1988: 16.) I-verbis ovat toissijaiselta paikkaluvultaan 3-paikkaisia, jolloin peruslausetyypissään prototyyppinen instrumentatiivi on siis monotransitiivi (kaksi määritettä) tai kompleksitransitiivi (kolme määritettä) (termeistä ks. Pajunen 1999: 37–38). Instrumentatiivien joukossa on myös 1-paikkaisia intransitiivisia verbejä, esim. *autoilla*, *miekkaillla*, jotka tosin eivät kuulu kategorian ytimeen tai hahmottuvat omaksi erityiseksi tyyppikseen (ks. myöhemmin luvut 4.2.2–4.2.4). (Paikkaisuudesta, argumenttirakenteista ja vaihteluista kootusti ks. esim. Pentti Leino 1991, Pajunen 1988 ja 1999, 2001, Siitonen 1999, Helinä Koivisto 1987: 100–, ks. myös Schlesinger 1995: 42.)

tää-verbin valinnassa on muistettava verbin polysemia, jolloin metakielinen *käyttää* vastaa yleiskielen *käyttää*-lekseemiä vain yhden semeemin osalta: 'pitää jotakin välinettä, apuneuvoa, menettelytapaa tms. apuna määrätarkoituksessa' (CD-Ps). Toisaalta *with* kontrastoituu *by*-preposition kanssa siten, että *with instrument* konstruoidaan *by instrument* -osallistujaa välineemmäksi, suorittajalle alistaiseksi, kun *by*-rakenteen entiteettiä käsitetään ensijaiseksi toiminnasta vastuussa olevaksi (Nishimura 1993: 496; erosta ks. myös Talmy 2000a: 486).

Argumenttien pakollisuuden ja esim. tekstiesiintymäympäristöjen välillä saattaa olla vinoumaa (esim. *sataa*-verbi esiintyy tyypillisimmin ajanmäärityksen kanssa, joka on optionaalinen argumentti, vrt. tyypillinen avalenttius, nolla-paikkaisuus), mikä riippuu siitä, kuinka paljon maailmantietoa otetaan mukaan kielellisen tiedon kuvaukseen (Karlsson 1983a: 595–598). Esim. useiden toiminta-verbien kohdalla väline lienee verrannollinen subjekti- ja objektijäseniin esiintymätiheydeltään. I-verbissä välineen adverbiaalinen esiintyminen on optionaalista (*puukottaa miestä leipäveitsellä*), koska väline sisältyy verbiin varjoargumenttina (*puukottaa miestä*). Korrelaattisubstantiivin ja I-verbien osallistujajaluiden identtisuuden heijastuminen johtosuhteiden kautta argumenttirakenteeseen on paralleeli sananmuodostuksen leksikaalisen säännön periytyvyysoletuksen kanssa: derivaatiosuhteessa olevalla kantamuodolla ja johdoksella on samat argumentit, esim. *pestä pyykkiä–pyykin pesu* (Pajunen 1991: 161). Metonymiasuhteilla toimivan skeema-mallin kehyksessä sekä kantasubstantiivi että siitä derivoitu verbi sisältävät samat argumentit, koska siis motivoituvat samasta skeemasta, etu- ja taka-alaisuusjärjestys on vain erilainen (nuoli tarkoittaa sisällytysuhdetta, etualaistettua ja motivoivaa jäsentä):

Monimuotoiseen vaihteluun suhtautuminen yksittäisen verbin tarkastelussa voi johtaa ongelmallisiin rajanvetoihin. Yksi näistä on verbin monimerkityksisyyden määrittely erilaisten käyttötapojen ja siten argumenttirakenteiden mukaan. Eräänä näkökulmana verbin argumenttirakenteeseen vaihteluun työssäni soveltan konstruktiokieliopin käsityksiä joiltakin osin. Tällöin itse verbilekseemille sijoittuva paino vaihtelun suhteen keventyy (ts. vähemmän polysemiaa, enemmän joustoa), kun osa lausekohtaisesta merkityksestä kumpuaa argumenttirakennekonstruktioista (ks. Goldberg 1995). I-verbissä näkökulma vähentää verbikohtaisen kvalitatiivisen valenssivaihtelun määrittelyn tarvetta (ns. joustava leksikko, ks. Pajunen 1988). Tosin verbikohtaisesti on katsottava sitä (ks. lukua 6), millaisissa konstruktioissa kukin semanttinen tyyppi voi esiintyä ja millaisessa konstruktiossa kukin instrumentatiivinen verbityyppi tyypillisesti esiintyy (yleisistä verbiluokista ja verbirektiosta ks. Pajunen 1999).

I-verbien määrällinen ja laadullinen argumenttirakenne- ja rektiivivaihtelu kuvautunee siis parhaiten toisaalta transitiivilauseen prototyypin ja sen alalajien, toisaalta erilaisten peruskonstruktioiden avulla. Nämä molemmat yhdistyvät I-konstruktiossa. Givonin (1984: 96) mukaan prototyypistä (semanttista) transitiivia luonnehtivat kaksi piirrettä: agentti-subjekti ja muutoksen kokeva patientti (*patient-of-change*). Marginaalimmat verbit eroavat prototyypistä jomman kumman tai molemman edellisen piirteen osalta ja prototyypin alatyyppien

jä voidaan erotella sen mukaan, millaista on patienttiin (objektin tarkoitteeseen) kohdistuva muutos (esim. fyysinen muutos tai muutos lokaatiossa; vrt. konseptuaaliset perusrelaatiot luvussa 4.1). Vähemmän prototyypiset semanttisesti transitiiviset verbit eroavat prototyypistä erilaisin tavoin (esim. lokatiivinen suora objekti, *ride the horse*). Olennaista on, että transitiivisuus on asteittaista objektitarkoitteiden muutosten erilaisuuden ja kriteerien moninaisuuden vuoksi (ks. Hopper–Thompson 1980) ja että verbit katsotaan prototyypin (metaforisiksi) laajennuksiksi (ts. konstruointi analogian tai muunlaisen samanlaisuuden kautta). (Givon 1984: 98.) Tässä mielessä suurin osa yksittäisten instrumentatiivien ja instrumentatiivikategoriankin argumenttirakennevaihtelusta voidaan motivoida, kuvata ja perheyhtäläistä instrumentatiivin (ja transitiivisuuden) prototyypin kautta.

Esimerkiksi *puukottaa*-verbi on (Pajusen 1999: 57 terminologian ja jaottelun mukaan) lyömisverbi (kontaktiprosessiverbi) ja siten tyypillisesti transitiivinen (1–3-paikkainen). Se järjestyy tyypillisesti partitiiviobjektin kanssa, silloin kun se ei ilmaise muutosta (*puukottaa Pekkaa*), ja akkusatiiviobjektin kanssa (toissijaisesti) resultatiivin yhteydessä ilmaistessaan muutosta (*puukottaa Pekka kuoliaaksi*). Lisäksi *puukottaa*-verbistä on mahdollinen partonominen (*puukottaa Pekkaa–puukottaa Pekkaa selkään*) ja konatiivinen vaihtelusuhte (*puukottaa ovea – puukottaa oveen*) (ks. Pajunen 1999: 58). Tällainen vaihtelu on semanttisten verbiluokkien sisällä systemaattista ja perustransitiivista elaboroitavissa. Toisaalta I-verbien vaihtelua voidaan ajatella mukatumisena argumenttirakennekonstruktioihin (joista yksi rinnastuu transitiivirakenteen prototyyppiin). Tällöinkin erilaisten käyttöjen voidaan ajatella palautuvan ja motivoituvan analogisesti. Esimerkiksi *puukottaa*-verbin vaihtelumahdollisuudet (ks. ed. perusvaihtelu) ja konstruktiot (joista ks. Goldberg 1995: 3 ja Leino et al. 2001) voi yhdistää seuraavasti (englannista suomeen sovellettuna; transitiivisuuden osalta käytän suuissa olevien Goldbergin termien sijaan Pajusen termejä mono- ja kompleksitransitiivi):

<i>Jussi puukotti Pekkaa</i>	monotransitiivi (transitive): x toimii y:n suhteen
<i>(Jussi puukotti Pekkaa vatsaan</i>	monotransitiivi, partonominen vaihtelu)
<i>Jussi puukotti Pekan (kuoliaaksi)</i>	resultatiivi: x aiheuttaa y:stä tulee z
<i>Jussi puukotti Pekan sairaalaan</i>	aiheutettu liike: x aiheuttaa y liikkuu z:aan
	(tässä: laajentunut ja välillinen)
<i>Jussi puukotti Pekalle haavan</i>	kompleksitransitiivi (ditransitive):
	x aiheuttaa y saa z:n
<i>*Jussi puukotti huoneeseen</i>	intransitiivinen liike: x liikkuu y:hyn
<i>(Jussi puukotti itseään (jalkaan))</i>	(refleksiivi)

Huomioon on tietenkin otettava se, että useat verbit leksikoivat (sisältävät leksikoituneita) käyttökohtaisia ja kehyssemanttisia rajoituksia. Esimerkiksi *puukottamiseen* sisältynee vahingoittamistarkoitus (*?puukottaa leikillään*), iskijän ja iskettävän inhimillisyys (vrt. kuitenkin *Heti ensimmäiseksi olohuoneen ovella miestä kohtasi irookas näky, rikki puukotettu patja*. SKTP Mäki) ja tietty toiminnan arvoväritteisyys (*?Tarzan puukotti leijonaa*). Toisaalta verbin käyttöalaa on muuttanut tai ohjaa sen juridinen terminomaisuus: *Tammikuun lopussa miehen leipäveitsellä kuoliaaksi puukottanut viitasaarelaismies passitetaan mielentilatutkimukseen*

(SKTP KSML). Tällaisia rajoituksia ja vaihteluita käsittelen verbi- ja ryhmäkohdaisesti myöhemmin (ks. lukua 6.4).

4.2.1.4 Kantasubstantiivien luokittelua

Korrelaattisubstantiivien luokittelun karkeustaso ja perheyhtäläisyyden kriteerit tulee motivoida tutkimuskehiksestä. I-verbien näkökulmasta työssäni oleellista kantojen semanttinen luokittelu on I-verbien semanttisten alatyypin kannalta (luvut 4.2.2–4.2.4), varjoargumenttivaihtelun ja semanttisen varioinnin näkökulmasta (luku 6.2) sekä semanttisen korrelaation ja substantiivi-verbisuhteen motivaation kannalta.

I-verbeissä yksi taso instrumentin rajojen etsimisessä on temaattinen rakenne ja sitä kautta semanttisten roolien avulla operointi. Toinen näkökulma on kantasubstantiivien semantiikka ja tarkoitteiden ominaisuudet. Osittain edellä agentin ja instrumentin välisiä suhteita käsittelevässä jaksossa (luvut 4.2.1.1 ja 4.2.1.3) viitattiin kantasubstantiivien tarkoitteisiin ja niiden ominaisuuksiin. Perustava jako kantasubstantiivien erottelussa on jatkumo artefaktien ja luonnollisten luokkien välillä sekä toisaalta jonkinlainen funktiopohjainen ryhmittely, jota kokoan seuraavassa. Käsittelen korrelaattisubstantiiveja lisäksi semanttisen kentän ja semanttisten alueiden näkökulmista. Käsiteltävät substantiivi-verbisuhteet havainnollistavat samalla I-derivaation metonymista motivaatiota toimintaskuussa.

Instrumentiksi katsottavia tarkoitteita voidaan luokitella hyvinkin erilaisiin luokkiin sen mukaan, millaisia luokituskriteerit kulloinkin ovat (esim. materiaali, kompleksisuus, käyttötarkoitus tai käyttöalue, vaikkapa kirurgin välineet). Instrumentin käsite voitaneen määrittellä kovinkin tarkkaan erilaisista dimensioista ns. tieteellisen tai ammattimaisen rajanvedon keinoin. Toisaalta instrumentti, väline, apuneuvo tai työkalu ovat arkisen kielenkäytön sanoja ja samalla arkisen ajattelun kategorioita (instrumentin kategorian asteittaisuudesta ja sumearajaisuudesta ks. Schlesinger 1995: 26).⁵⁹ Luokituskriteerit määräytyvät luokituksen tavoitteen mukaan.

Korrelaattisubstantiivien luokittelun perusteena voi olla esim. leksikaalinen, semanttinen ja käsitteellinen kenttä tai sanajoukko. Suppeasti ajatellun sanakentän näkökulma tulee esiin rajatuimmillaan juuren ympärille muodostuneen rypään ja jatkoderivaation tarkastelussa. Sanajoukko (*lexical set, associative field*) yleisenä ja rajaamattomana kattokäsitteenä on liian laaja tarjotakseen relevanttia yhteistä nimittäjää derivaation semantiikalle. Leksikaalisen, semanttisen tai käsitteellisen kentän näkökulmasta välineitä voidaan osin ryhmittää. Leksikaalista ja semanttista kenttää voidaan paikoin pitää synonyymeina, toisaalta ne eroavat siten, että edellinen nimitys korostaa muotoa, jälkimmäinen merkitysyhteyttä. Käsitteellisestä kentästä, joka on laajin ja järjestymättömin, on liukumo kognitiiviseen alueeseen, jolla esim. Onikki-Rantajääskö (2001) operoi.

⁵⁹ Semanttisten ja konseptuaalisten kategorioiden välisestä suhteesta ks. Wierzbicka (1990: 365 ja 1996), Lakoff (1987: 56), Geeraerts et al. (1994: 40–56), Cruse (1990), Grandy (1992: 112–119), Davis (1996: 300), kootusti ks. Levinson (1997).

Semanttisen kentän käsitettä sinänsä voidaan pitää suhteellisena (ks. Clark 1993: 9).⁶⁰ En käsittele välineitä sinänsä toimintatapaan ja semanttiseen alueeseen perustuvissa ryhmissä. Nämä tulevat esiin I-verbien merkitystyyppittämisessä luvuissa 4.2 ja 4.3. Lisäksi ryhmittely lähenisi sisältöluokkien monihahmotteisuutta. Myöskään laajempia kulttuurispohjaisia alueita, esim. maataloustyökalut tai ruokailuvälineet, en erottele⁶¹ (vrt. kuitenkin niiden vaikutus ilmauksen merkitystaustana, ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 71). Erilaisia ehdotuksia ja niiden hankaluutta D-verbien alatyypittelyssä tästä näkökulmasta olen esitellyt luvussa 2 ja 3.3.

I-verbien keskinäisen analogian yhdeksi perusteeksi voidaan olettaa funktionaalinen luokka, kuten työkalut, jolloin verbityypin skeema on 'käyttää työkalua' (*höylätä* 'työstää höylällä'), tai ase, jolloin verbityypin skeema on 'käyttää asetta' (*pommittaa* 'tuhota pommeilla'). Toisaalta metonymisen motivaation kannalta salientti on myös välineen käyttötapa, jonka suhteen tyypillinen välineiden yläluokitus (aseet, työkalut, ajoneuvot jne.) ei välttämättä ole yhtenevä: sekä työkalun vasara että aseena pamppu käyttötapa on samanlainen, joten niiden verbikorrelaatiot ovat semanttisesti lyömisverbejä (ks. Pajunen 2001: 250–254). I-verbien korrelaattisubstantiivien ryhmittelyssä on kyse funktionaalisesta luokituksista, joka ei perustu suoraan hyponymiaan (ks. Wierzbicka 1996, Koski 1978a; hierarkkisista taksonomioista ja sumeiden alueiden taksonomioista ks. Dirven–Verspool 1998: 41 ja Ungerer–Schmid 1996: 60–109). Välineiden taksonomiaa voi kuvata perushahmoina ja -suhteina, ei yksiselitteisinä periytyvyyksinä tai jäännöksittä, esim. keino > apuneuvo > väline > kulkuväline > liikenneväline > ajoneuvo > auto > henkilöauto. Funktiopohjaisesta, skemaattisuudeltaan perustasoisesta tarkastelusta poikkeaminen vaatii ristiinluokittelua: esimerkiksi veitsi on leikkaamisväline, artefakti, keittiöväline, teräase, kirurgin instrumentti tai parranajoväline. Lekseemin semanttisen tason monihahmotteisuus yksiluentaistuu kontekstissa.⁶²

⁶⁰ Erilaisista kentistä ja niiden nimityksistä kootusti ks. Koski (1983: 30–34), Lipka (1990: 152–157), Grandy (1992), Geeraerts et al. (1994: 117–134), Pajunen (2001: 29–32) ja Kittay (1987: 224–230). Osa jonkin kielen sanoista muodostaa koherentteja käsitteellisiä, semanttisia ja leksikaalisia kenttiä, osalle käsittealueista tai sanaryhmistä ei kannata yrittää rakentaa yhteistä semanttista kenttää, koska sellaista ei välttämättä ole (esim. semanttinen komponentti 'cause') (Miller–Johnson–Laird 1976: 522–523). Lisäksi semanttiset kentät voivat olla päällekkäisiä (Kittay 1987: 291).

⁶¹ Esimerkiksi urheiluvälineiden nimityksiin korreloituivat verbit eivät muodosta omaa selkeää I-verbikategoriaa. Urheiluun liittyvä I-verbi ja sen korrelaatti voivat olla sanueen yksi semeemikorrelaatio, esim. *keihästää*₂ 'heittää keihästä' (jäähkiekossa myös *keihästää* 'tuikata vastapuolen pelaajaa sääntöjen vastaisesti mailan lappeen kärjellä'). Urheilulajiin liittyvän välineen nimestä motivoituneita lajia koodaavia verbijohdoksia ovat verbit *aitoa*, *kelkkailla*, *laine-* jne. *lautailua*, *miekkailla*, *purjehtia*, lisäksi innovatiivinen *moukaroida* (ks. liite 1) ja kehyskohtaisesti verbit *pallottaa* ja *suksia*.

⁶² Esimerkiksi englannin *knife*-lekseemi voi liittyä tyypillisesti neljään semanttiseen alueeseen (a), mikä näkyy sen (b) yläkäsitteissä (*superordinate*) ja (c) rinnakkaislekseemeissä (*co-hyponyms*): 1. a) ruokailu, b) aterimet, c) haarukka; 2. a) taistelu, b) ase, c) pistooli; 3. a) puutarha, b) työkalu, c) oksasakset; 4. a) kirurgia, b) instrumentti, c) pihdit (Cruse 2000: 36). Tällainen jakaantuminen ei kuitenkaan puolla oletamaan *knife*-lekseemin polysemiaa, vaan kyse on ennemminkin merkityksen kontekstisidonnaisesta joustavuudesta: "The meaning of *knife*, then, is a contextually sensitive con-

Metonymian, toimintaskeeman ja kausaaliketjun vuoksi luokittelussa tulee ottaa huomioon kantasubstantiivin tarkoitteen rooli verbin kuvaamassa tilanteessa. Osin tämän suuntainen on Schlesingerin (1995) luokitus, joka perustuu instrumenttien eroavaisuuksiin lauseen koodaaman tilanteen analyysin tasolla, jolloin huomioon otetaan tarkoitieto ja substantiivin syntaktis-semanttinen käyttäytyminen. Schlesinger (1995: 63–66) on ryhmitellyt instrumentit kymmeneen ryhmään: 1. työkalu: *puukko, onki*, 2. liikkumisväline: *auto, pyörä, laiva*, 3. sopiva tai ominainen osa: *jalka, (auton) ovi*, 4. abstrakti instrumentti: *sana, kärsivällisyys*, 5. materiaali: *voi, saippua, maali*, 6. kommunikointiväline: *puhelin, posti*, 7. toissijainen työkalu: *(syödä) lusikka, (lukea) silmälasit*, 8. aines: *(leipoa) jauho, (rakentaa) tiili*, 9. avustava instrumentti: *(kiivetä katolle) tikapuut*, 10. kokija-instrumentti: *(leikkiä) nukke*.⁶³

Ensimmäiset viisi luokkaa voidaan nähdä jonkinlaisiksi "semanttisiksi" perusluokiksi tai tarkoitetaso perussisältöluokiksi. Luokka 6 on rajautunut semanttisen kehyksen ja funktion kautta työkalujen luokasta. Luokat 7–10 ovat puolestaan luokkien 1–6 jäsenten uudelleenryhmittelyä erilaisten käyttökontekstien perusteella. Esimerkiksi abstraktit instrumentit ja materiaalit, mikseivät työkalutkin, voisivat kuulua myös luokkaan 8 (esim. *rakentaa sanoista lause, tehdä saippuasta pallo, puukoista kasa* jne.), joka tarkoiteluokkana ei sisällä tyypillisiä välineitä. Myös toissijaisen työkalun ja avustavan instrumentin luokat (7 ja 9) voitaisiin palauttaa perusluokkien (1–5) jäsenten käyttökohtaiseen variaatioon. Toisaalta näiden kahden luokan kesken on käyttökohtaista perheyhtäläisyyttä (vrt. *syödä lusikalla–kiivetä tikapuita pitkin*). Samoin kommunikointivälineiden luokan (6) jäsenistä osa voitaisiin katsoa Schlesingerin näkemyksiin nojaten toissijaisiksi välineiksi (vrt. *syödä suulla ~ lusikalla–puhua puhelimella ~ suulla*).

Johto-opillis-semanttisen instrumentatiivisuuden erittelyyn ryhmitys on vain osin sovellettavissa. I-verbisyyden kannalta työkalujen luokka (1) on liian laaja, sen tarkoitetyypit muodostavat erisuuntiin haarovan, sumearajaisen jatkumon (ks. Rosch 1975). Koherentin kentän muodostavat sen sijaan esimerkiksi aseiden nimitykset, joiden käyttötavan tai muun dominantin piirteen (vrt. *teräaset, ampuma-aset* jne.) pohjalta I-verbejä voidaan ryhmittää seuraavasti: *keihäs, puukko* ja *miekka* (iskeminen, pistäminen), *pamppu* ja *nuija* (lyöminen) sekä *pommi* ja *torpedo* (tuhoaminen, räjäyttäminen). Toisaalta tekotavan motivoimana voidaan muodostaa lyömävälineiden ryväs *juntta, vasara, moukari, kolkka, pamp-*

tinuum, with an indeterminate number of moderately consolidated specific nodules [= merkitystihentymä] forming in a range of contexts." (Cruse 2000: 37).

⁶³ Luokat pyrkivät erottelamaan alakategorioihin Schlesingerin yleistä instrumentin (tai instrumentti-piirteen) karakterisaatiota 'entiteetti, joka avustaa toiminnan toteutumista'. Luokkien välisten erontekojen on tarkoitus osoittaa eroavaisuutta instrumenteissa myös ilmaisemisen tasolla (esim. englannin *use ~ with ~ by means of* -vaihtelu). Peruserotteluita ovat esim. aiheuttamisen piirre (*cause*), joka sisältyy vain luokkiin 1–6, sekä aktiivisuuden piirre, joka kuuluu luokkiin 1–3 ja 6 (Schlesinger 1995: 66). Luokkia 1, 3, 4 ja 5 voitaneen pitää jonkinlaisina peruskategorioina. Esim. Raija Lehtisen (1976) denominaalisten verbijohdosten semanttinen nelijako jossain määrin vastannee Schlesingerin neljän peruskategorian luokituspiirteitä, vrt. esim. Nilsenin (1973) jakoa työkalu-, materiaali-, luonnonvoima- ja ruumiinosakantaiset instrumentaaliverbit.

pu, nuija, piiska, ruoska, vitsa, tuura, vihta, vasta, keppi, joka ristiinluokituu sekä aseiden että työkalujen kanssa.

Luokka 2 on abstraktiotasoltaan ja rajaukseltaan motivoitu: liikkumisen ja liikuttamisen näkökulmasta ajoneuvojen nimitykset (*vehicle*) ja niihin rinnastuvat muodostavat verbistyneenä koherentin luokan: *suksi, purjelauta, mopo, lumilauta, lainelauta, lauta, kelkka, auto, fillari, vene, kanootti, sivakka, pyörä, rullalauta, skeitti, skimba; laiva, lautta, kärry*. Samaa konstruktiota toteuttavat välineen liikuttamisessa avustavat välineet, joiden motivaatio perustuu osakokonaisuussuhteeseen: *purje, ohjas, sompa, mela* ja *sauva* (verbi *sauvoa*₁ liittyy veneen kuljettamiseen sauvan avulla, *sauvoa*₂ varsinkin hiihtämiseen, perushahmoltaan *sauvoa*-lekseemi on koherentti). Sisällönloukkamaisuudestaan huolimatta myös luokka 6 on osin I-verbien kannalta perusteltu: abstrakteihin⁶⁴ välineiksi tulkittaviin tarkoitteisiin I-verbien korrelaattisubstantiiveista viittavat *posti, radio, televisio, linkki* ja *mainos*, joiden verbikorrelaatit muodostavat semanttisesti lähettämisverbien tyyppin. Prototyypin I-verbien kannalta abstraktien instrumenttien luokka hahmottuu omaksi alueekseen kategorian periferiasa, joskaan ei semanttisesti koherenttina tyyppinä (ks. lukua 4.2.4). Samoin luokan 10 kokija-instrumentit, jollaisiksi voidaan hahmottaa jotkin prototyypin instrumentin ominaisuuksia toteuttamattomat kantasubstantiivien tarkoitteet verbien ilmaisemassa toiminnassa (esim. *keilata*-verbien koodamassa asiaintilassa *keila* viittaa toiminnan kohteeseen, ks. lukua 4.2.4). Schlesinger (1995) luokitaa ruumiinosat ja muut ”sopivat tai ominaiset” osat samaan ryhmään. I-verbien tarkastelussa ruumiinjäsenet rinnastuvat osittain instrumentteihin (jollaisiksi ne voidaan usein katsoakin, ks. Luraghi 1995: 264), mutta eivät muodosta koherenttia kategoriaa verbistymisen kannalta. Niiden erottaminen omaksi tarkastelutasokseen on D-verbissä perusteltua ruuminjäsentarkoitteisten substantiivien ja niihin korreloituvien verbien suhteiden semanttisen vaihtelun ja idiosynkraattisuuden vuoksi (ks. lukua 4.2.4, ks. myös esim. Kelly 1998). Muiden osentiteettien erottaminen varsinaisista välineistä ei sen sijaan I-verbien näkökulmasta ole perusteltua.⁶⁵

Materiaalien erottamista omaksi lähtökohtaiseksi luokakseen (5) puoltaa perusero prototyypin instrumentatiivin ja instruktiivin välillä (ks. lukua

⁶⁴ Abstraktin raja ei ole yksiselitteinen. Eräs jako on Setolla (1999: 96), joka erottaa kolmenlaisia entiteettejä (= rajoitettu olio tai kognitiivinen alue): spatiaaliset (koira, joki), temporaaliset (maanjärjestys, peseminen) ja abstraktit (valta, kauneus), ks. myös Lyonsin (1977: 442–443) esittelemä kolmijako. Esimerkiksi Dirvenin (1986: 323) mukaan merkitykseltään abstraktiksi katsottavilla I-vebeillä on merkitys ‘doing something by means of the action or faculty denoted by the nouns from which they are derived’ (esim. *to article, to libel* (< ‘kanne, haastekirjelmä’), *to partition* ‘jakaa väliseinällä’, *to petition* (< ‘anomus’), *to trick, to veto*).

⁶⁵ Esimerkiksi pyydystämiskeemaa toteuttavista verbeistä *pilkkiiä, virvelöidä* ja *kelastaa* motivoituvat sellaisista kannoista, joiden tarkoite on toiminnan välineen osentiteetti, mutta ne toteuttavat samaa skeemaa kuin verbi *onkia*. Samoin partonominen metonymia on liikkumisverbeissä *purjehtia* ja *melo* (laiva, vene), osin myös *kantata* (suksi). Korrelaattisubstantiivin tarkoitteen lisäksi avustavan välineen koodaamassaan toiminnassa tarvitsevat verbit *kirnuta* (mäntä) ja *tuulastaa* (valaisin, jos *tuulas* on ‘atrain’), viereisyysuhteen kautta myös esim. *troolata* (alus), valinnaisesti myös verbit *taltata* (nuija, vasara) ja *sorvata* (talta) sekä *föönata* (harja).

4.2.3). Yleensä materiaali- tai ainetarkoitteiset substantiivit verbistyvät instruktivisesti, joskin voivat sisältää instrumentaalisen piirteen, esim. käsittelyaineet (*lääke, puuteri*) ja monikäyttöiset aineet (*kaasu, liitu*) sekä omana alueenaan mausteet ja päällystysaineet sekä niihin vertautuvat (*maali, emali, kipsi, paanu*). Kiinnittämisverbien korrelaateista voidaan erottaa kiinnittämisesineisiin viittaavat substantiivit *naula, neppi, nappi, nasta, niitti, kahle, ankkuri, pultti, ruuvi, sinkilä, vaarna, ommel*, joihin liittyvät myös monihahmotteisemmat *nivel, laakeri, neula, kiila, suude, sarana, tappi, vanne, vyö, köysi, valjaat, silmukka*, kiinnittämismateriaaliin viittaava *laastari* ja tarkoiteltaan monikäyttöiset *teippi, nauha; tikki, solmu, siksakki, sauma, pontti, liitos, hitsi, jiiri*, sekä kiinnittämisesineisiin viittaavat *liima, liisteri* ja *kitti* (ks. lukua 4.2.3).

Schlesingerin luokitus on vain osin käyttökelpoinen instrumentatiivin prototyypin tarkastelun lähtökohdaksi. Näkökulmansa vuoksi se ei esim. esitä erontekoja instrumentin ja patientin suhteisiin liittyvissä ominaisuuksissa. Luokitus ei ota kantaa esim. sellaisiin substantiiveihin, joiden tarkoite on jonkinlainen säiliö, esim. *pullo* (säiliö-skeeman tulkinnasta ks. Seto 1999: 104). Prototyypisistä välineistä eroavat esim. substantiivit *kellari, komposti, riihi*, jotka nimeävät jonkinlaisen paikan, johon jotakin laitetaan verbijohdosten *kellaroida, kompostoida* ja *riihittää* merkityksessä (ks. lukua 4.2.2).

4.2.1.5 Kootusti: I-verbien prototyyppi

Kanta- tai korrelaattisubstantiivien luokittelu verbijohdoksista irrallaan ei ole kuin yksi näkökulma instrumentatiivisuuden hahmottamisessa. Tyypillinen välinekin voi motivoitua korrelaattiverbinsä osoittamassa toiminnassa I-skeeman kuulumattomasti (esim. *ketju : ketjuttaa* 'muodostaa, kytkeä ketjuiksi', vrt. 'yhdistää ketjulla'). Oman näkökulmansa instrumentatiivisuuteen tuo instrumentin semanttinen rooli. Se voidaan karakterisoida niin, että se heijastaa myös syntaktista käyttäytymistä ja sitoo kantasubstantiivin tulkinnan koko lauseeseen eli predikaatti-argumentti-rakenteeseen ja sitä kautta kielennyksen taustalla olevaan käsitteistykseen. Tätä kuvaa I-konstruktio, jonka oletaminen luo pohjan instrumentatiivisuuden kokonaisvaltaiselle hahmottamiselle. Sellainen muotoilu kuin "parent nouns denotes instruments" (Clark-Clark 1979: 776) I-verbien merkitysskeemaksi ei ole kattava: esim. verbien *romanced* instrumentatiivinen hahmotus lauseessa *He romanced the stone out from under her* perustuu siihen, että romanssi voidaan ajatella vain lauseyhteyden kautta ikään kuin välineeksi (ks. Peterson 1985: 216). I-konstruktion avulla myös abstraktikäsitteitä voidaan luokitella, sillä niiden karakterisoiminen instrumentiksi pelkän semanttis-ontologisen tiedon pohjalta olisi vaikeaa, esim. Kytömäen (1992: 272) instrumentatiiviseksi mainitsema verbi *älyillä*.

Vaikka kantasubstantiiveja ja niiden tarkoiteluokkia voidaan jaotella relevanttien piirteiden, kuten käyttötavan tai funktion mukaan (ks. osin Kelly 1998 ja Clark-Clark 1979: 791), on piirteiden havainnoinnin painotus entiteettiin liitettävässä prosessissa. Tämä on siis pitkälti maailmantiedon ja arkikokemuksen pohjalta tapahtuvaa päättelyä (mikä entiteettiin liittyvä toiminta on niin relevantti, että se kannattaa verbintää ja konventionaalistaa). Toisaalta oletusarvois-

ta merkitystä voimakkaampi saattaa olla yksittäisen rajatun tilanteen tuoma tarve nimitykselle (vrt. sananmuodostuksen käyttöpohjainen luonne, ks. Esa Itkonen 1983: 192–193). Ilmauksen vakiintuminen on sitten eri asia.

Instrumentatiivisuuden analyysin laajentamista I-konstruktion tasolle puoltaa se Pentti Leinon (alk. 1986, ks. Leino et al. 2001: 511) tekemä havainto, että "[m]erkitykseltään hyvinkin erilaiset verbit voivat olla lähes parafraseja, kun ne esiintyvät samassa syntaktisessä kehyksessä". Esimerkiksi Beck (1980, ks. Preston 1999: 522–523) pohtiessaan rajanvetoja instrumenttien ja ei-instrumenttien välillä katsoo, että niellyt objektit eivät ole välineitä. Tällainen kriteeri rajaa esim. nauttimisainekantaiset verbijohdokset *nuuskata* ja *tupakoida* ja esim. verbin *lääkitä* instrumentatiivien ulkopuolelle. I-konstruktion näkökulmasta edelliset ovatkin perifeerisiä I-verbejä ja *lääkitä*-verbi on instruktivisuutta sisältävä I-verbi: niiden tulkinta I-konstruktiota vasten osoittaa semanttisten pohdintojen tukena, missä määrin niiden kanssa toimimisen kielentäminen vastaa tyyppillisen välineen käytön kielentämistä. Samoin elollisuus, jota on pohdittu instrumentti-roolin määrittelyssä (ks. esim. Kytömäki 1977: 235), ei ole ongelma I-konstruktion mukaisessa käsitteistyksessä. Esimerkiksi virkkeessä *Arvattavasti sillä [= hevonen] oli ajettu talvitukkeja, ankarin kuormin ja vähin eväin, ja ujutettu se aivan loppuun, luuskaksi* (Haanpää 1985: 52) substantiivin semanttista luokkaa oleellisempi on se, millaiseen rooliin sen tarkoite on kielennyksessä sijoitettu.

En etsi I-verbeille työni aineiston kattavaa sääntöä. Ainoa perheyhtäläistävä tekijä on se, että korrelaattisubstantiivin mielteeseen liittyviä tarkoitetyyppejä käytetään instrumenttina tai kuten instrumenttia. Tällainen merkityshahmotus usein olettaa I-konstruktion ja päinvastoin konstruktiota käytetään epäprototyypisiin asiointiloiden välineellisiin käsitteistykseen. Ongelmana I-konstruktioon pohjaavassa analyysissä on konstruktion ja verbin polysemian ja niiden vaikutussuhteen erottelu. Suuntaa on usein hankala yksiselitteisesti määrittää, joskin konstruktiovaikutuksen ja luontaisen rektion rajaa voidaan pitää liukuvana (ks. Leino et al. 2001: 202). Toisaalta, verbien käsitteellisen tason osallistujat ja perusargumenttirakenteet vastaavat toisiaan (ks. Pajunen 2001: luvut 1 ja 2), jolloin lekseemin ja konstruktion suhde voidaan ajatella vuorovaiikutteiseksi. Tämä otetaan huomioon käsitteellisen yhdistymisen mallissa, joka puolestaan vähentää tarvetta rajata kulloisenkin konstruktion rajoja tarkasti.

Instrumentatiivisuuden syntaktis-semanttisessa määrittelyssä prototyypisyys liittyy kolmeen näkökulmaan: instrumenttikonstruktioon, instrumentti-rooliin ja välineen kategoriaan. Näistä jokainen on osa laajempia kysymyksen asetteluja, joihin edellisessä käsittelyssä on osin viitattu. Tarkastelu kuitenkin riittää yleiskuvan luomiseksi I-verbien semanttisen tulkinnan vaikuttimista ja prototyypin määrittelyn pohjaksi.

Instrumentatiivisuutta voidaan kuvata hierarkkisen skemaattisen verkon avulla (yleisesti ks. esim. Pentti Leino 1993, Langacker 1991). Perusskeemaa toteuttavat prototyypiset I-verbit. Skeemasta voidaan esittää laajentumia ja erikoistumia, joita epäprototyypisemmät tapaukset toteuttavat. Alaskeemoja voidaan nivoa yhteen abstraktimman superskeeman avulla. Prototyypin skeemaan voidaan myöhemmin liittää muiden merkitystyyppien rajankäynnissä

erottuvia I-verbien alaryhmiä sen mukaan, kuinka perheyhtäläisiä ne prototyypin kanssa ovat. Tällä tavoin voidaan vähitellen rakentaa karkeaa kuvaa instrumentatiivisuuden kategorian sisäisestä rakenteesta ja rajoista johtopillisten merkitystyyppien näkökulmasta. Tällöin kausaaliketjuun korreloiva prototyyppinen instrumentatiivi toimii kategorian hahmottamisen lähtökohtana. Sen ominaisuuksia on koottu seuraavaan karakterisaatioon:

Instrumentatiivin prototyypin karakterisaatio (merkitystyyppin näkökulmasta):

- kannan tarkoite > instrumentti
- . kausaaliketjussa:
 - funktio on välittää voimaa agentilta patientille
 - ei ole osa toiminnan aiheuttamaa muutosta
 - suhde patienttiin on prototyyppisesti kontakti
 - ei kulu tai tule sidotuksi toiminnan aikana⁶⁶
 - voidaan käyttää muuttumattomana uudestaan
- . suhde agenttiin:
 - on agentin kontrollin alainen
 - on agentin kädessä tai muutoin agentin hallittavissa
- . sisältöluokka:
 - konkreettinen artefakti (työkalu) tai siihen vertautuva (esim. kivi)
- argumenttirakenne (= I-konstruktio: transitiivi-skeema + instrumentti-skeema)
 - peruslausetyyppi: mono- tai kompleksitransitiivi
 - paikkaisuus: kaksi- tai kolmipaikkainen
 - tyypilliset osallistujat: agentti, patientti, tulos tai tuotos

Prototyyppisen instrumentatiivin ydinryhmän verbejä on luokiteltu seuraavassa karkeasti teon tavan, kannan tarkoitteen funktion ja tekemisen tyypillisen tuloksen yhdistäviin ryhmiin. Tämä aiheuttaa yleistyksiä, epäsuhtaisuutta ja päällekkäisyyksiä. Kantasanaltaan tai muutoin epäprototyyppisemmät verbit (joista tarkemmin ks. lukuja 4.2.4 ja 5.1) on mainittu sulkeissa. Selkeästi polyseemiset lekseemit esitetään omina semeemeinään (tulkinnaalliset, tutkimuksessani vain kerran mainitut verbit on merkitty #:llä).

Tyypillisiä I-verbejä ovat erilaiset leikkaamista (a), sille läheistä muunlaista patientin manipulointia, esim. veistämistä (b) ja hiomista (c) merkitsevät verbit, samoin abstraktin erottelu-komponentin sisällyttävät erottelemista (d), poistamista ja puhdistamista (e) ja niille läheistä muunlaista muokkausta ja käsittelyä (esim. valmistamista) tarkoittavat verbit (f). Prototyyppisiä ovat myös lyömisen, pistämisen tms. merkityspiirteiden sisältävät verbit (g). Liikuttamisen piirteiden sisältävät pyydystämistä ja muunlaista haltuun saattamista merkitsevät verbit (h) sekä yleisesti siirtämistä tai sen sisältävää käsittelyä merkitsevät verbit (i). Niihin linkittyvät kulkemis- ja kuljettamisverbit (j), jotka ovat oma, osin prototyyppistä eroava ryhmänsä, kuten myös kiinnittämisverbit (k). Ryhmän (l)

⁶⁶ Välineen kuluminen tai sidotuksi tuleminen ei tässä ole kriteerinä ehdoton. Jos haetaan yhtä prototyyppiä ja sen kriteereitä, kuva ei vastaa kaikkia I-verbeihin liittyviä tyyppisiä. Siksi voidaankin ajatella useampia prototyyppisiä tihentymiä. Yksi sellainen on esimerkiksi kiinnittämisverbiin ryhmä (*naulata, lassota*), jossa välineen sidotisuus on oletusarvo (tarkemmin ks. lukua 4.2.3). Karkean instrumentin määritelmän (ks. Wierzbicka 1980) näkökulmasta niiden välineys on koherenttia, koska ne ovat vain toiminnan välikappaleita.

esimerkkiverbit ovat epäprototyypisiä kausaaliketjun näkökulmasta, toimija-suhteiltaan tai korrelaattisubstantiivin tarkoitteen väline-hahmotuksen osalta. Osittain edellisiin ryhmiin sopeutuisivat ruumiinosiennimityksiin (tai niille vie-reisten artefaktien nimityksiin) korreloituvat verbit (m), jotka on kuitenkin erotettu omaksi ryhmäkseen korrelaattisubstantiivin tarkoitteen semanttisen kentän vuoksi (ryhmään (j) kuuluisivat verbit *jaloitella* ja *saapastella*, ryhmään (g) verbit *nyrkkeillä*, *monottaa* ja *nokkaista*, ryhmään (i) verbi *noukkia*. Monet (m)-ryhmän verbeistä ovat tosin derivaatiosemantiikaltaan eriytyneitä, ja käsittelen niitä erikseen luvussa 4.2.4.

Prototyypiset instrumentatiivit (CD-Ps:ssa)

(a) sahata, saksia, meistää, stanssata, porata, kairata, (b) piiluta, taltata, höylätä, valsata, sorvata, (c) siklata, tahkota, viilata, smirgelöidä, liipata₁, (d) välpätä, siivilöidä, sihdata, seuloa_{1&2}, sentrifugoida, lingota₂, (siilata), (e) luututa, mopata, luutia, harjata, sukia, kammata_{1&2}, aurata₁, kummata, langata, rassata₁, karstata; imuroida, (tuultaa), (raapata), (f) aurata₂, äestää, karhita, harata₁, lanata, 2ladata, jyrätä, (prässätä_{1&2}), (myllyttää), mankeloida_{1&2}, kalanteroida, kirnuta, vispilöidä, loukuttaa, kuokkia₁, dreijata, kaavata₁, neuloa; pariloida, halstaroida, grillata (höyryttää, loimuttaa, liekit-tää, savustaa₁, savustaa₂, hiillostaa), (kellaroida, kompostoida, riihittää, tarhata; teila-ta₁, hirttää), (tulistaa, tuulettaa_{1&2}); kaasuttaa, myrkyttää, (g) puukottaa, keihästää₁, seivästää₁, kepittää₂, vastoa, vihtoa, vittoa, ruoskia, piiskata₁, piikata, piikittää, vasa-roida, pamputtaa, nuijia, moukaroida, (1kolkata), 1juntata, 2tuurata; pallottaa, kivit-tää; kannustaa, (keihästää₂), (miekkaila), (torpedoida, pommittaa); (virpoa) (rum-muttaa), (h) onkia, perhostaa, harppunoida, virvelöidä, pilkkiä, naarata, lassota, lipota, nuotata, pyydystää, (tuulastaa), troolata, haavia, (3kellottaa), koukuta, puikkaroi-da, kelastaa, (i) kangeta, kammata, vivuta; telata, sutia, pensselöidä, tamponoida₂, katetroida, kanyloida, (linkittää, televisioida, radioida, postittaa); haravoida, tiirikoi-da, (kipata), pumpata, lapioida, lusikoida, pipetoida, äyskäröidä, kauhoa, hangota, haarukoida, vinsata, vintata_{1&2}, lingota₁ (hissata; truoitaa, pursottaa, ruiskuttaa) (varpata), kiilata#, (veivata) (j) autoilla, mopoilla, purjelautaila, lumilautaila, lautail-la, lainelautaila, rullalautaila, kelkkailla, fillaroida, sompailla, veneillä, kanotoida, pyöräillä, suksia, skimbata, sivakoida, purjehtia, (seilata); laivata₁, lautata, kärrätä; ohjastaa, meloa₁, sauvoa_{1&2}, (kiikkua₁, keinua), (skeitata), (kantata₃), (k) ankkuroida₁, hihnoittaa, kahlehtia (~ kahlita), köyttää, liimata, liisteröidä, napittaa, nastata, nauhoittaa, naulata, neulata₁, neulata₂, niitata₁, (nitoa₂ = niitata₁), niveltää, pultata ~ pul-tittaa, ruuvata₂, saranoida, sinkilöidä, suutia (~ suudita), tapittaa₁, teipata₁, vaarnata, valjastaa, vannehtia, vyöttää₁, vyöttää₂, laakeroida, nyörittää, nuorittaa, (laastaroida, kitata#), (l) kiikaroida, mikroskopoida, monitoroida, peilata, tutkata, zoomata; liput-taa, arpoa, mainostaa, jarruttaa, (tekstata); postimerkkeillä, kynäillä, jäljittää, (punnit-ta, puntaroida), (luodata), (m) käsitellä, sormeilla, sorkkia, peukaloida, kápälöidä, kynsiä, kouria, kouraista, noukkia, nokkaista, suudella, kätellä, silmätä, (tassuttaa), jaloitella; saapastella, monottaa, nyrkkeillä.

Tämän verbistön⁶⁷ instrumentatiivisuuden puolloksi tulen työssäni esittämään ja pohtimaan näkökulmia. I-verbin semanttis-syntaktisia rajanvetoja ja aineis-ton verbien suhdetta prototyyppiin esittelen luvuissa 4.2.2–4.3. Instrumentatiivisuuteen liittyvää johto-opillista hyvämuotoisuutta käsittelen erikseen luvussa 5 ja semanttista variaatiota luvussa 6.

⁶⁷ Huom. verbistö on tässä laajempi kuin mitä esimerkiksi johtosuhteiden (luku 5.1), polysemian (luku 6.1) ja metaforisuuden (luku 6.3) erittelyissä läpikäytävä aineisto. Ilmoitan lekseemimäärän kulloinkin erikseen.

4.2.2 Lokatiivisuuden jatkumo

4.2.2.1 Lähtökohta

Käsittelen seuraavassa instrumentatiivien ja lokatiivisten verbien eli lokatiivikausatiivien yhtäläisyyksiä ja eroja.⁶⁸ Tarkastelen sitä, kuinka "väline" ja "lokaatio(t)" kytkeytyvät toisiinsa, ja toisaalta, kuinka instrumentatiivisuus ja lokatiivisuus ovat verbijohdosten derivaatiomerkityksissä kytköksissä. I-verbien ja lokatiivikausatiivien voidaan katsoa edustavan lokatiivisuus-ominaisuuteen perustuvan jatkumon ääripäitä (derivaatiomerkitystyyppien näkökulmasta). Puhdas instrumentatiivi on esim. verbi *harjata* 'puhdistaa tms. harjalla'. Kantasubstantiivi on rooliltaan (vain) instrumentti ja täyttää ulkokohtaisuuskriteerin. Puhdas lokatiivikausatiivi on esim. verbi *kuopata*: lauseen *A kuoppaa P:n* parafraasi on 'A aiheuttaa, että P on kuopassa', jossa kantasubstantiivi viittaa paikkaan (= pääte piste), johon toiminnassa siirrettävä entiteetti (P = teema) joutuu.⁶⁹ Esimerkit edustavat kategorioiden keskuksia ja ovat siten tulkinnaltaan ja erottamiseltaan ongelmattomia (karkeasti siis *harjata* +instrumentti, –lokaatio ja *kuopata* –instrumentti, +lokaatio). Skematisoituja tyyppejä voidaan havainnollistaa seuraavasti: instrumentatiivissa kanta viittaa välineeseen, *harjata roskat kuoppaan* 'panna jotakin johonkin välineellä', lokatiivissa kanta viittaa pääte pisteeseen, *kuopata roskat* 'panna jotakin johonkin'.

Kategorioiden keskuksien väliin jää erinäisiä tapauksia, joissa edustuu molempien kategorioiden prototyypin tai molempien roolien piirteitä, keskukset voidaan nähdä siis jonkinlaisen liukumun ääripäinä. Toisaalta kyse on lokaatio-dimensiosta, toisaalta väline-roolista. Näiden kriteerien yhteisvaikutuksen perusteella erilaiset tapaukset voidaan asettaa asteittain jatkumolle. Toisaalta kategorioiden voidaan olettaa olevan osittain päällekkäisiä. Hahmottelen seuraavassa kohtia jatkumolta, kategorioiden päällekkäisyyttä sekä sitä, ovatko kategoriat sumearajaisia vai voiko selvää rajaa piirtää johonkin. Toisaalta jatkumolta on erotettavissa tiettyjä semanttisia sarjoja.

Koska verbijohdosten tulkinnan yhtenä perusmenetelmänä on verbien parafrasien erittely ja tulkinta, voidaan lokatiivisuus-näkökulmaa lähestyä lokatiivisten elementtien perusfunktioiden avulla. Erilaisten lokatiivilauseiden voidaan katsoa esittelevän erilaisia skeemoja. Staattinen lokatiivi esittelee usein

⁶⁸ Kytömäellä (1992) ei ole omaa termiä tälle ryhmälle, Koskella (1983: 348) on termi "lokatiivikausatiivi" ja esim. Clark ja Clark (1979) käyttävät termiä "locatum-verbs". Termit lokatiivi(kausatiivi) ja lokatiivinen verbijohdos eivät liity Pajusen (2001: 101) käsittelemiin lokatiivisiin verbeihin ("lokatiiviverbit"), jotka liittyvät semanttisten luokkien koodausstrategioihin eri kielissä, esim. kuinka paljon verbiin liittyy tietoa lokaation ominaisuuksista.

⁶⁹ Puhun lokatiivien yhteydessä yleisesti myös patientista I-verbien prototyypin mukaan, vaikkakin kyse on useimmiten on teemasta eli tarkoitteesta, jonka lokaatio muuttuu. Teema ja patientti ovat rooleina läheisiä: teema eroaa patientista siinä, että sen ei tarvitse olla varsinaisen toiminnan kohteena, kun taas patientti tyypillisesti läpikäy muutoksen. Esimerkiksi Andrews (1985: 68–70) katsoo myös lyömisen tai potkaisemisen kohteen patientiksi, joskin roolin marginaaliseksi tapaukseksi. Kaikkiaan eronteko patientti- ja teema-roolien välillä ei ole kirjallisuudessa yksioikoinen, erotte- lun ongelmasta ks. Dowty (1991: 548–549).

säiliö-skeeman, joka on prototyypillisesti spatiaalinen, esim. *mies on talossa* (myös aika ja omistaminen voidaan metaforisesti käsitteistää säiliöiksi). Dynaaminen lokatiivinen adverbiaali esittelee lähtökohta-väylä-päätepiste-skeeman tai osan siitä, esim. *mies menee töistä kotiin*. (Ks. Huumo 1997a: 156, ks. myös Pentti Leino 1993: 180 ja niissä mainitut lähteet.)⁷⁰ Laajasti ymmärretty lokatiivisuus (vrt. instruktiivisuus, johon liittyy samanlaisia spatiaalisia suhteita) kytkeytyy välineisiin kahdella tapaa: väylänä ja paikkana (vrt. edellä säiliö). Väylä-skeemaan kytkeytyvät toisaalta kulkemis- tai kuljettamisverbit, joissa väline on jonkinlainen kulkuneuvo ja myös paikka (esim. *laivata₁* 'kuljettaa laivalla'), ja toisaalta verbit, joiden substantiivikorrelaatin tarkoite on jonkinlainen säiliö ja toiminnan päätepiste (esim. *sumputtaa₂* 'panna sumppuun'). Paikkadimensio (rajatusti) kytkeytyy välineen ontologiaan ja käyttötapaan osassa verbejä. Käsittelen lokatiivisuutta karkeiden perusotsikoiden alla, vaikka ryhmät jäsenevät ovatkin hyvin heterogeenisiä. Ryhmiä ovat päätepestiverbit ja keräämisverbit, manipuloimispaikkaverbit sekä kuljettamis- ja kulkemisverbit. Käsittelyjärjestys on siis lokatiivisuuden prototyypistä kohti instrumentatiiveja.

4.2.2.2 Semanttisia tyyppisiä

Dirvenin mukaan lokatiiviverbit korreloituvat lokaatio- tai liike-skeemaan, jossa agentti suorittaa jonkin teon tavoitteena lokalisoiva vaikutus. Liikeskeema sisältää yksinkertaisimmillaan patientin ja lokaalisia elementtejä (*source, path, goal*) (Dirven 1999: 280–282). Liikeskeema on siis dynaaminen, sen osia voidaan luonnehtia seuraavasti (määritelmistä ks. Dirven 1986: 324): päätepiste (*goal*) = liikkeen tai muutoksen paikka tai tavoiteltu tila, lähtökohta (*source*) = lokaliteetti tai tila, josta muutos tai liike alkaa, väylä (*path*) = lokaliteetti tai tila, jonka läpi muutos tai liike kulkee. Statiivista lokaatiota vastaa paikka (*place*) = lokaliteetti tai viitepiste, jossa tapahtuma tai tila esiintyy.⁷¹ Dynaamisen lokaation päätepis-

⁷⁰ Käytän lokatiivisten suhteiden erittelyssä ja esittelyssä skeemojen rinnalla spatiaalisuuden kuvauskeinoja konseptuaalisen semantiikan teorian pohjalta (ks. Lauerma 1990). Ulko- ja sisäpaikallissijojen, toisaalta olo-, ero- ja tulosijojen käyttötapoja ja yhteyttä spatiaalisiin suhteisiin voidaan kuvata seuraavilla paikka- ja väylä-funktioilla ja niiden kombinaatioilla: (funktioiden kombinaatioista, tarkemmista määritelmistä ja suhteutumisesta suomen sisä- ja ulkopaikallissijoihin ks. Lauerma 1990: 112–): Paikkafunktiot (karkeistetusti) ovat LUONA (AT) = entiteetti on referenssin kohteen ilmaisemassa lokaliteetissa; tarkempi rajausta puuttuu, PÄÄLLÄ (ON) = entiteetti sijaitsee toisen entiteetin (referenssin kohteen) yläpinnassa, SISÄLLÄ (IN) = entiteetti sijaitsee toisen entiteetin rajojen sisäpuolella, KIINNI (FAST) = entiteetti on kiinni toisen entiteetin pinnassa. Väyläfunktiot (karkeistetusti) ovat JOSTAKIN (FROM) = suuntaisuuden lähtökohtana oleva lokaliteetti, JOHONKIN (TO) = suuntaisuuden kohteenä oleva lokaliteetti, KAUTTA (VIA) = suuntaisuuden siirtymä tapahtuu referenssin kohteen kautta.

⁷¹ Andrews (1985: 70) erottaa sisäisen lokatiivin (”inner’ locative”), joka viittaa osallistujan lokaatioon, ei niinkään koko tilanteeseen tai tapahtumaan, sekä ulkoisen lokatiivin (”outer’ locative”), joka viittaa paikkaan, jossa jotakin tehdään. Lokatiivikausatiiveissa kantasubstantiivin rooli vastaa tyypillisesti sisäistä lokatiivia, jolloin verbi koodaa teema-osallistujan spatiaalista suhdetta päätepesteeeseen (*pullottaa*), liikuttamisvälineeseen (*kärrätää*) tai manipuloimisvälineeseen (*grillata*). Ulkoista lokatiivia edustaisi sellainen verbi kuin *riihittää*, jossa kanta ilmaisee koko toiminnan tapahtumispaikan.

te ja statiivisen lokaation paikka voivat joissakin verbijohdoksissa esiintyä rinnan, kuten myöhemmin käy ilmi. Dirven erottaa lokatiiviverbeistä alaluokkia, jotka vastaavat edellä luonnehdittuja osaelementtejä: *goal*-verbit, joissa on useita alalajeja, esim. *beach* (saapuminen), *bottle* (säilytys), *house* (suoja), *path*-verbit, esim. *channel*, *source*-verbit, esim. *mine*, ja *place*-verbit, esim. *camp*. Näistä yleisin luokka ovat ns. päätepiste-verbit (*goal-verbs*), joita voitaneen pitää lokatiivikausatiivin prototyypinä ('aiheuttaa lokaatio'). (Vrt. esim. Clark ja Clark 1979, joilla lokatiivisia *goal*-verbejä vastaavat *location*-verbit ja joilla *goal*-verbien ryhmä koostuu faktitiivisista verbeistä.)

Päätepieste-verbeistä

Seuraavassa (a–d) luetellaan joitakin tyypillisiä päätepieste-verbejä (CD-Ps:n asussa).

a) *arkistoida* 'panna t. liittää arkistoon', *kasetoida* 'tallentaa, sijoittaa kasettiin (= säilytys- tai käyttökotelo)', *mapittaa* 'panna mappiin, kansioida', *pullottaa* 'panna pulloon t. pulloihin', *purkittaa* 'panna, säilöä purkkiin', *pussittaa*₁ 'panna pussiin t. pusseihin' (ark. koripallossa: heittää koriin), *säiliöidä* 'panna, varastoida säiliöön t. säiliöihin', *säikkittää* 'panna säkkeihin', *tölkittää* 'pakata tölkk(e)i(h)in', *varastoida* 'panna varastoon, kerätä varasto(i)ksi; pitää varastossa', *videoida* 'tallentaa video(kaseti)lle; kuvanauhoittaa' (vrt. elliptinen *video(t)* 'videonauhuri' > tallentaa videoilla)

b) *haudata*₁ 'toimittaa ruumis hautaan', *haudata*₂ 'upottaa jhk, peittää jllak.', *marinoida* 'liottaa marinadissa; säilöä marinadiin (huom. myös instruktiiviluenta)

c) *tunneloida* (tiestä tm. väylästä:) 'rakentaa tunneliin', *ruukuttaa* 'istuttaa ruukkuun'

d) *laivata*₂ 'lastata laivaan', *telakoida*₁ 'panna alus telakkaan' (*telakoida*₂ 'kytkeä avaruusalus toiseen lennon aikana'), *suojata*₁ 'varustaa suojalla, panna suojaan, pitää suojassa', *suojata*₂ 'olla suojana, antaa suoja'

Ryhmän (a) verbien kannan tai korrelaatin tarkoite on funktioltaan konkreettinen säiliö, jonka sisälle toiminnan kohteena oleva entiteetti pannaan. Verbin merkitys motivoituu säilyttämisen tai tallettamisen kautta. Ryhmän (b) verbit ovat esimerkkinä laajemmasta tai erikoistuneemmasta merkityksestä. *Haudata*-verbin yleinen merkitys on upottaa johonkin tai peittää jollakin, konventionaalistunut on (jonkinlaiseen) hautaan saattaminen (verbi lienee denominaalinen, ks. SSA s.v. *hautaa*, kirjakielessä sekä substantiivi että verbi esiintyvät Agricolaalla, ks. Jussila 1998: 48–49 s.v. *haudata* ja *hautaa*), *marinoimisessa* päätepiesteinä oleva entiteetti on jaoton ja vailla kiinteää muotoa, joskin se voidaan hahmottaa tai ainakin parafraaseerata olosijaisesti. Ryhmän (c) verbit toteuttavat panna johonkin, jonkin sisään -skeemaa, joskin niiden käyttökehys on spesifi: jonkin laittaminen tunneliin ei ole *tunneloimista* tai mullan laittaminen ruukkuun ei ole *mullan ruukuttamista*. Ryhmän (d) verbit ovat spatiaaliselta suhteeltaan edellisiä löyhempiä (*telakoimisessa*₁ ei ole kyse niinkään sisälläolosta vaan kannan tarkoitteen läheisyydessä tai alaisuudessa olemisesta) tai niiden kannan tarkoite on funktioltaan sellainen, että verbin merkitys ei motivoitu niinkään säilyttämisen kuin kuljettamisen kautta (*laivata*₂). Verbi *suojata* on laaja-alainen käytöltään ja

voi viitata hyvinkin monihahmotteisiin tilanteisiin (vrt. esim. sekä lokatiivinen että instruktiivinen luenta).

Prototyypisten lokatiivikausatiivien parafrasina voidaan pitää skemaattisesti 'laittaa tai panna n:ään', jolloin substantiivikorrelaatti (n) parafrasissa on tulosijainen (vrt. kuitenkin moniluentainen verbi *varastoida*, johon palataan tuonnempana) ja implikoi päätepestettä: parafrasin illatiivi ilmaisee suuntaisuuden päätepesteksi substantiivikorrelaatin tarkoitteen sisäpuolen tai löyhemmän lokaliteetin (vrt. myös tuloslauseen inessiivi: aiheuttaa, että patienttitarcoite on kantasubstantiivin tarkoitteessa). Parafrasin muodollissemanttinen rakenne ja kausatiivinen substantiivi–verbisuhde voidaan skematoida siten, että "säiliöksi" hahmotettavaan viittaava substantiivi on lokatiivisen korrelaattiverbijohdoksensa parafrasin aiheutusrakenteessa rooliltaan päätepestä ja adverbiaali:

subst[SÄILIÖ] → verbi [AIHEUTTAA JOHONKIN] subst[SÄILIÖ]

Instrumentatiivitulkinta on näistä verbeistä toissijainen: kannan tai korrelaatin tarkoite osoitetaan verbien merkityksessä pelkästään säiliöksi (tai löyhemmin: paikaksi), johon jotakin laitetaan. Kausaaliaketjussa säiliö on passiivinen kohde ja energiansiirron päätepestä (sidottu), jolloin toiminnassa useimmiten käytetään jotakin varsinaista siirtämisen välinettä agentin toimesta (*pullottaa mehu letkun avulla*). Tosin säkin voi täyttää kauhomalla säkillä säkitettävää ja pullon voi täyttää vedellä painamalla pullon veden pinnan alle, joskaan tällaiset toimintatavat eivät liene kanonisesti *säkittämistä* tai *pullottamista*. Lokatiivikausatiiveihin liittyneekin tyypillisesti mielikuvaskaema, joka korostaa päätepesteen statiivisuutta ja teeman liikkuvuutta, esim. *mapittaa, laivata*, joskaan toiminnan tapa ei ole pakollisesti spesifioitu.⁷² Yhteistä tämän tyyppin verbeille on kuitenkin teema- tai patienttitarcoitteen sijainti säiliössä toiminnan loputtua.⁷³

⁷² Sanakirjojen (NS ja CD-Ps) merkityksen kuvaus on skemaattinen eikä osoita tavan rajoituksia, esim. *säkittää* 'panna säkkeihin'. Koripalloon liittyvässä, varsin vakiintuneessa metaforisessa käytössä verbin *säkittää* kantasubstantiivi viittaa koriin, jolloin tarkoitteen sidottuus rajaa *säkitettävään* eli pallon ainoaksi mahdolliseksi teemaksi (myös konventionaalisempi *pussittaa* 'heittää koriin' ja innovatiivi *kassittaa*, vrt. *tehdä kassi* 'tehdä maali'). Samoin hautaustoimistokieleen kuuluva verbi *arkuttaa* 'asettaa vainaja arkkuun' (Maija Länsimäki 26.3.2002, HS) vaatii teeman eli vainajan siirtämistä, koska kannan tarkoite on toiminnassa staattinen. *Säkittämiseksi* voitaneen sanoa myös sitä, että jonkin ympärille muodostetaan ikään kuin säkki, esim. *Tämäkin lapsi kiusaa pienempiään, säkitti meidän tytsyn (2 v) paksun huovan sisään, ja piteli lujasti kiinni, ettei pienempi päässyt pois* (keskustelupalstasta, www.nicehouse.fi), jolloin *säkitettävä* on rooliltaan staattinen.

⁷³ Lokatiiviset I-verbit eivät toteutua luontevasti I-skeemaa: *pullottaa* = laittaa pulloon = **varastoida* pullolla = ?*varastoida* pullon avulla; *dreijata* = työstää dreijassa = ?*työstää* dreijalla = työstää dreijan avulla. Yleisesti illatiivi- ja allatiiviparafaasi kertoo hahmotuksessa kuviona (figure) olevan osallistujan liikkeen päätepesteen pysyvyydestä (laittaa koriin, laittaa pöydälle; myös instruktiiviset, esim. *kiinnittää* seinään) (vrt. maalata seinä -tyypissä on tuloskonstruktio, jolloin fokus on patientin muutoksessa, ei keinossa tai prosessissa).

Yleensä lokatiiviset verbit ovat päämääräverbejä ja liikkeen päämäärän tyyppi määrää kunkin verbin tarkan merkityksen. Dirvenin mukaan (1999: 282–283) useimmissa lokatiiviverbistykseen prosesseissa päämäärä ei ole pelkästään fyysikaalinen, vaan prosessiin (ja siten verbin merkitykseen) liittyy päämäärää ympäröiviä tekijöitä. Lokatiiviverbien motivaationa on fyysiseen päämäärään liittyvä laajempi kokemuksellinen kehys (joka liittyy myös verbien metaforisiin käyttöihin). Niinpä esim. englannin *bottle* ja *box* -verbeissä merkitystulkintakontekstin tarjoaa nesteen, ruuan tms. säilyttäminen. Päämäärä voi olla myös abstraktimpi, kuten suoja (*harbour*) tai spesifin muodon antaminen (*slice*) tai mentaalisen työn päätyminen uudeksi artefaktiksi (*book, map*). Toisaalla Dirven (1988: 332) luonnehtii päätepestiverbejä kaksoispäämäärän (*double goal*) käsitteen avulla. Esimerkiksi *pullottaa*-verbissä välitön ja suhteellisen konkreettinen päämäärä (päätepesti) on spatiaalinen entiteetti, johon jotakin sijoitetaan (laittaa pulloon), ja välitön tavoite on fokusoitu siitä kehyksestä, joka kuhunkin entiteettiin, so. pulloon, liittyy. Toinen, kaukaisempi tavoite (*remote goal*) on se, mitä skeeman tai toimintakehyksen kognitiivinen rakenne vihjaa: pullottamiseen sisältyy tai kuuluu säilyttäminen (laittaa pulloon säilyttämisen vuoksi). Tällainen laajennettu funktionaalinen näkökulma tuo siis puheenalaisia lokatiiviverbejä lähemmäksi instrumentatiiveja (kun kannan tarkoite tulkitaan jonkinlaiseksi säilyttämisvälineeksi), joiden luokkaan niitä ei voida lukea. Lisäperusteena, jota Dirven ei ainakaan suoranaisesti nosta esille, on kulloisenkin verbin koodausala (lauseen vihjaamasta toimintakokonaisuudesta). Semantiikaltaan suomen *pullottaa*-verbi ei koodaa *pullo*-substantiivin säilyttämisperrettä, vaikkakin sitä voidaan pitää verbin derivoimisen (metonymiasuhteen) motiivina. Verbi *kellaroida* 'kypsyttää kellarissa' eroaa *pullottaa*-tyypistä siinä, että se koodaa laajemmin korrelaatin tarkoitteen funktion toteuttamista, mutta toisaalta ei lokaation syntymiseen johtavaa prosessia ('laittaa kellariin').⁷⁴ *Pullottaa*-tyyppisissä verbijohdoksissa voidaan nähdä jonkinlaista ristiriitaa (mekaanisesti tulkitun) metonymymin motivaation ja korrelaattisubstantiivin tarkoitteen prototyyppisen funktion välillä. Esim. *pullo, tölkki* ja *mappi* ovat funktioiltaan säilytyspaikkoja, jonkinlaisia säiliöitä, ja esim. *ruukku* niille läheisesti jonkinlainen kasvupaikka. Prototyyppisen funktion toteutumisen kannalta mekaaninen metonymyminen koodaus samakantaisissa verbeissä olisi 'säilyttää pullossa, tölkissä tai mapissa' ja 'kasvattaa ruukussa'. Verbijohdosten merkitykset liittyvät kuitenkin kyseisiin säiliöihin vain liikeskeeman näkökulmasta ja kanonista tapahtumamallia vasten. Säiliöihin viittaavat korrelaattisubstantiivit edustavat

⁷⁴ Marchand (1969; ks. Clark–Clark 1979: 779) esittää yhdeksi eronteen kriteeriksi verbiin vastakohtaan ilmaisemisen mahdollisuutta eli reversatiivisuutta. Englannissa lokatiiviset ja instruktiiviset denominaaliset verbit voidaan muuttaa vastakohtakseen *de-* tai *dis-*prefiksillä avulla (*frost – defrost, plane – deplane*), instrumentatiiveissa vastakohtaan ilmaisemiseen käytetään puolestaan *un-*prefiksiä (*glue – unglue*). Suomessa tällaista erontekokriteeriä ei voitane soveltaa, vrt. esim. *pareja haudattu – hautaamaton, satuloitu – satuloimaton* ja *sahattu – sahaamaton*. Eroa instrumentatiivien ja lokatiivien välillä hahmottelee myös Watt (1973; ks. Clark–Clark 1979: 779), joka perustelee erokriteeriä seuraavanlaisen testiparin avulla: a) *Dognog wanted to nail the boards together, but Gripsnake made him do it with tape*, b) **Dognog wanted to bottle the home-brew, but Deadwood wanted to do it in pickle-barrels*.

tapahtuman yhtä salienttia osallistujaa, jonka kautta koko tapahtuma metonymisesti leksikalisoidaan. Verbeihin liittyy siis selkeä muutospiirre; ne koodaavat dynaamista lokaation muutosta, eivät jossakin lokaatiossa olemista tai jonkin tapahtumista lokaatiossa. Metonymian motivaatio ja verbin merkityksen liittyminen juuri liikeskeemaan on kuitenkin oletettavaa maailmantiedollis-kulttuuristen ensisijaisuuksien kautta. Staattinen pullossa pitäminen tai säilyttäminen ei liene kovin tyypillisesti huomionarvoista, kun taas pulloon laittaminen on (ks. esim. Jackendoff 1990: 151; ks. myös Dirven 1988: 338–339). Tilaan saattaminen on toimintana salientimpi (ja selvärajaisempi) kuin staattisen tilan koodaus (ja näin myös käsitteellistyneempi). Lokaatiossa olemiseen voidaan tietenkin joissain tapauksissa ajatella jonkinlaista dynaamisuutta tai muuttamista (esim. siman kypsyttäminen pullossa, kukan kasvaminen tai kasvattaminen ruukussa), joskin näiden ilmaiseminen D-verbillä on melko harvinaista (vrt. kuitenkin NS:ssa *haasioda* 'panna haasiaan t. haasioihin, kuivata haasialla t. haasioissa' : *haasia* 'kuivaukseen käytetty riu'uista tehty aidan muotoinen teline') ja *vannata* 'kylvettää ammeessa'.)

Lokatiiviset verbit, joiden korrelaattisubstantiivin tarkoite on jonkinlainen säiliö, voidaan nähdä jatkumolla sen mukaan, onko verbillä pitää- vai laittaa-luenta vai molemmat. Pitää-luontaisiin verbeihin voidaan liittää instrumentatiivisuutta ja näin ne lähentyvät manipulointipaikka-verbejä (näistä ks. myöhemmin). Verbin merkitys on konventionaalistumisen määräämä. Siihen puolestaan vaikuttaa, tai sitä ainakin osin rajoittaa, kanta- tai korrelaattisubstantiivin tarkoitteen funktio ja ominaisuudet, ts. millaisen osan kannan tarkoitteen funktiossa tai kanonisesta käytöstä verbi koodaa. Moniluentaisia (merkitysvariaatiota sisältäviä) ovat seuraavat verbit:

*sumputtaa*₂ 'panna sumppuun; pitää sumpussa'
varastoida 'panna varastoon, kerätä varasto(i)ksi, pitää varastossa'

Verbit voivat ilmaista lokaation aiheuttamista, kuten *sumputtaminen* lauseissa (15a ja 15b) (lauseessa b sumppuun saattaminen on metaforista) tai lokaatiossa pitämistä, kuten lauseissa (15c ja 15d) (joiden luennat voidaan kontekstin perusteella rajata 'huuhtelemiseksi' ja 'kasvattamiseksi'):

(15a) Viime kesänä havaittu rapurutto ei ole hellittänyt otettaan Lieksanjoen vesistöä. Viime talvena **sumputetut** ravut kuolivat keväällä, ja kuolinsyyksi on alustavasti todettu rapurutto. Tämän vuoksi ravustus on kielletty vesistöissä. (HS 21.7.1999)

(15b) Nassikat **sumputtivat** Kiekkoleijonat [otsikko]. Jääsydämet [= vieraillevien pikkupoikien joukkue] rakensi Saku Koivun ja Teemu Selänteen ympärille suurimman sumpun, joka tähtien häikäistessä pikkupoikien silmiä lakosi kuitenkin kunniakujaksi. (HS 9.5.1999)

(15c) Kesällä voi maistua vähän mudan makua, mutta se häviää, kun ensin **sumputtaa** karpia kirkkaassa vedessä. (SKTP AL)

(15d) Ahvensaaliiden ruokintakasvatus kannattaa kuitenkin vain erikoisolosuhteissa ja riskit ovat suuret. **Sumputtamalla** kalastaja voi lyhytaikaisesti tasata ahvenen tarjontaa. Mutta torstaina julkistetun selvityksen mukaan pitempiaikainen **sumputus** ei

ole kaupallisesti kannattavaa. [- -] Selvityksen mukaan ahventen **säilyttäminen sum-pussa** ei kuitenkaan kannata muutamaa viikkoa pitempään. (HS 11.12.1998)

Vain pitää-luontaisia ovat seuraavat verbit (verbit oikeastaan kuuluvat manipulointipaikka-verbien ryhmään, jota käsitellään myöhemmin). Osassa verbejä kantasubstantiivin tarkoite on säiliömäinen, osassa muunlainen pitopaikka. Samoin toiset verbit ilmaisevat lokaliteettiin liittyvää tapahtumaa staattisesti, osassa tapahtuminen on muutoshakuisempaa. Liikeskeeman yhteydessä mainittaviksi verbit sopivat siinä mielessä, että niistä olisi luonteva tai ainakin mahdollinen myös kannan tai korrelaatin päätepiesteroolin kautta hahmottuva merkitys ('laittaa, panna tai asettaa johonkin'):

*laiduntaa*₁ 'pitää eläimiä laitumella', *laiduntaa*₃ 'käydä t. olla laitumella'
kellaroida 'kypsyttää kellarissa (juustoa t. viiniä)'
kompostoida 'lahottaa, maaduttaa orgaanisia jätteitä kompostissa'
riihittää 'puida t. kuivata (viljaa) riihessä'
tarhata 'kasvattaa (turkis)eläimiä tarhassa'

Päätepiesterverbien prototyyppejä tapauksia on esitelty edellä. Toiminnan päätepiesteiden kautta motivoituvat myös seuraavat suppean ryhmän tallentamisverbit. Kantasubstantiivin⁷⁵ tarkoite voidaan tulkita paikaksi, johon jotakin tallennetaan (huom. elliptinen *video* 'videonauha' ja toisaalta 'videonauhuri'), joskin merkitys suhteutettaneen ensisijaiseen välineeseen (ks. esim. CD-Ps:n merkityselitteet 'kuvata kaitafilmikameralla', 'tallentaa kuvanauhurin avulla'):

videoida = (kuva)nauhoittaa 'tallettaa (kuva)nauhalle'
 (kaita)filmata 'tallentaa filmille'

Päätepiesterbeistä voidaan erottaa tapauksia, joiden substantiivikorrelaattien tarkoitteet eivät ole prototyyppeisesti säiliöitä vaikka ilmaisevatkin toiminnan päätepiestetä, vaan niillä on jonkinlainen aktiivisempi tai spesifimpi funktio. Näissä verbeissä, kuten myös edellä tallentamisverbeissä, parafrasoin korrelaattisubstantiivi on allatiivimuotoinen ja toteuttaa I-konstruktia. Se ilmaisee suuntaisuuden päätepiesteeksi korrelaatin tarkoitteen (ylä)pinnan tai väljemmin siinä kiinni olemisen.

kehiä 'kiertää lankaa tms. jnk ympärille t. ympäriltä' (*kehä*₃ 'kela, rulla')
kelastaa 'kalastaa heittouistimella, virvelöidä'
*kelata*₁ 'kiertää kelalle (myös vetäen jtk siihen kiinnitetystä köydestä tms.); purkaa kelalta'
puolata 'kiertää lankaa puolalle' (NS:ssa myös *kävytä*, vrt. *käpy*₂ 'sukkulamainen verkonkudontaväline')
rullata 'kääriä, kiertää rullalle; kelata'

⁷⁵ Lokatiivisten verbien leksikaalisia suhteita ei ole työssäni selvitetty järjestelmällisesti. Yleisesti suhdetyypit eivät eroa prototyyppeistä I-verbeistä (ks. lukua 4.2.1). Denominaalisia johdoksia ovat esim. (*ristikko* >) *ristikoida*, (*säiliö* >) *säiliöidä* ja (*varasto* >) *varastoida*, ruotsalaisperäisiä korrelaatiopareja ovat mm. *puola* : *puolata* (rts. *spole* : *spola*), *rulla* : *rullata* (rts. *rulla* : *rulla*) ja *sumppu* : *sumputtaa* (rts. *sump* : *sumpa*), tallentamisverbit teknologiansa myötä ovat kansainvälistä perua, esim. *filmi* : *filmata* (rts. *film* : *filma*), *video* : *videoida* (engl. *video* : *video*), ja siten johto-opillisesti sekundaareja.

Verbien korrelaattisubstantiivin tarkoite on lähellä prototyypista välinettä, jonka avulla toimitaan (esim. agentti > kela > patientti). Toisaalta toiminnan päättymisen näkökulmasta kannan tarkoite on patientiksi hahmottuvan entiteetin lokaliteettina pysyvä, mikä kauentaa kannan tarkoitetta prototyypisistä välineistä. Instrumentatiivisuus-tulkinta tuntuu kuitenkin joissakin konteksteissa ensisijaiselta (esimerkki 16a), lokatiivisuus-dimensio on läsnä toisissa (16b):

(16a) Hän antoi siiman oieta ja **kelasi** pois koko uistinpin (Viita 1991: 314)

(16b) Oli painetta tai ei, äkkiä siima kiristyi ja vapa oli nuljahtaa avantoon. Ihme! Hermannin Heiskari alkoi **kelata** siimaa, mutta kovin raskaasti se rullalle kiertyi. (SKTP Paasilinna)

Lauseessa (16a) ei tuoda esiin *kelaa* patienttitarkoitteen lokaliteettina (vrt. 'uistinpeli on kelalla'), vaan kelan paikka-funktio perustuu pragmaattiseen implikaation (ja viereisyysuhteeseen) ('siima on kelalla'). Lause (16b) puolestaan ilmaisee patienttitarkoitteen ja kelan lokaalisen suhteen tai pysyvän kontaktin. Lauseiden ero perustuu siis siihen, mikä osa oletetusta toiminnan (kelaaminen) kohteesta kielennetään tai minkä kautta asiointi fokusoidaan (myös agentin ja kelan tarkoitteiden suhde, joka vaihtelee erilaisten kelojen mukaan, vaikuttanee instrumentiksi tulkitsemisen voimakkuuteen). Edellisistä painotuseroista huolimatta (vaihtelu sisältyy oikeastaan verbeille tyypilliseen objektivaihteluun ja on siten epärelevantti) *kelata*₁-verbi on perushahmotukseltaan yhtenäinen päätepesteverbi, joka merkitsee 'kelalle saattamista, kiertämistä'. *Kelaamisen* kaksisuuntaisuuden vuoksi verbin ilmaisemassa toiminnassa kela voi olla myös lähtökohta ('purkaa kelalta'). Verbin *kelastaa* 'kalastaa heittouistimella, virvelöidä' (CD-Ps) oletusarvoisessa käyttökehyksessä johdoksen motivaatiomerkitys (kelan avulla) ei aktivoidu, jolloin spatiaalinen suhde (kela – siima tms.) ei kielenny, esim. *kelastaa hauki veneeseen* (vrt. ?*kelastaa siimaa*).

Tähän ryhmään kytkeytyvät erilaiset keräämisverbit ja osa siirtämisverbeistä. Vaikka verbi *puikkaroida* 'koota puikkarille' koodaa toiminnan kohteen päätepesteen tulosijaisesti, eroaa *puikkaroinen* aiemmista päätepesteverbeistä agentin ja välineen intensiivisen suhteen vuoksi sekä lokaation väliaikaisuuden vuoksi. Tyypin verbien kantasubstantiivin tarkoite on ensisijaisen välineen lisäksi myös väliaikainen lokaliteetti (pintakontakti tai sidottuus), jossa patientin tarkoite on. Väliaikaisuutta vihjaa niiden uudelleenkäytettävyyys ja myös osassa verbejä mahdollisuus koodata sekä patientin lähtökohta että päätepeste kuten siirtämisverbeillä, esim. *mies kauhoi veden veneestä järveen*. Osassa verbejä väline ja päätepeste lankeavat verbin koodaaman tekemisen päättyessä yhteen. Esimerkissä (17) verkon siirtäminen veneen lokaliteettiin ei tapahdu puikkarin avulla (tosin esim. verkkoa vedestä nostettaessa voidaan hahmottaa verkon veneessäolo lokaatioksi, joka on puikkaroinnin tulos, esim. *Juha puikkaroi verkon vedestä veneeseen*).

(17) Saadakseen jotakin tekemistä Juha alkoi pistää verkkoja puikkarille. [- -] Verkko oli **puikkaroitu**, ja hän heitti sen venheen kokkaan, niin että kivekset kalahtivat. (Aho 1994: 77–78)

Puikkaroida-verbiin rinnastuvia keräämisverbejä, joissa verbin ilmaiseman toiminnan ajan kannan tarkoitteen ja patienttitarkoitteen suhde voi olla sidottu, ovat seuraavat:

haavia 'nostaa t. pyydystää t. kerätä haavilla'
nuotata 'kalastaa nuotalla'
pyydystää '(koettaa) ottaa (eläimiä) kiinni, pyytää (pyydyksellä)'
troolata 'kalastaa troolilla'
tuulastaa 'pyydystää kaloja atraimella (*tuulas*)'⁷⁶

Lokatiivisuuden hahmottaminen on edellisissä verbeissä heikkoa, kyse on ennemminkin kontaktista tai löyhemmästä inklusiosta. Niissä keräämis- ja pyydystämiserbeissä, joiden koodausalaan tyypillisesti kuuluu patientti- tai teemataroitteen siirtäminen toiseen lokaatioon, pois kannan tarkoitteen vaikutusalasta, lokatiivisuus hahmottuu jatkumoksi rajatussa kolmiulotteisessa tilassa olemisesta pelkäsi kontaktiksi (vrt. myös parafrasien adessiivimuotoisuus), esim. *lipota* 'pyydystää t. kerätä lipolla' ja *onkia* 'pyydystää kaloja ongella'. Osassa pyydystämiserbejä pyydystämisvälineen ja kohteen välinen kontaktin muodostuminen kielenulkoisesti hahmottuu paremminkin jonkinlaisen varustamisen kautta, esim. *harppunoida* ja *lassota*, joskaan tämä ero ei näy 'pyydystää harppuunalla tai lassolla' -proposition kielennyksessä. Metaforisissa laajentumisissa pyydystämisvälineiden tyypillisten käyttöjen perusmielikuvien erot sen sijaan vaikuttavat, esim. *onkia haarukalla kärpänen lasista*, *harppunoida haarukalla kärpänen lasista* jne.⁷⁷

Edelliset verbit muodostavat jatkumon esim. seuraaviin siirtämiserbeihin, joissa voidaan nähdä jonkinlainen väliaikainen kontaktin tai inklusion (PÄÄLLÄ-, SISÄLLÄ- ja KIINNI-paikkafunktiot) aiheuttaminen välinetarkoitteen ja patienttitarkoitteen välillä:

kauhoa 'ammentaa kauhalla'
lapioida 'siirtää t. nostaa lapiolla jtk jhk'
lusikoida 'syödä t. ammentaa lusikalla'

⁷⁶ *Tuulastaa*-verbin on mahdollista korreloitua sekä NS:n että CD-Ps:n pohjalta substantiivin *tuulas* merkitykseen 'atrain' (joka tosin jälkimmäisessä on leimattu kansanomaiseksi). Kirjasuomessa sekä verbi että substantiivi esiintyvät Jussilan (1998: 279) mukaan ensi kertaa Jusleniuksella vuonna 1745. *Tuulas*-substantiivi lienee alkuperäiseltä merkitykseltään *nomen actionis* (esim. *olla tuulaalla*; ks. SSA s.v. *tuulas*), jolloin välinimerkitys 'atrain' on myöhäsyntyinen eikä hahmotu *tuulastaa*-verbin kannaksi.

⁷⁷ Clark ja Clark (1979: 779) tulkitsevat englannin *net*-tyyppiset verbit siten, että esim. lauseessa *net the fish* verbin luenta voi olla joko instrumentatiivinen 'cause the fish to be captive by causing it to be in a net' tai lokatiivinen 'cause the fish to be in the net'. Heidän näkemyksenä mukaan verbi *net* (kuten myös instruktiivinen *to leash*) on kaksitulkitintainen (*ambiguous*), ei merkitykseltään epätarkka (*vague*). Tulkintaa voidaan kritisoida siitä, että se määräytyy kaksijakoisesti valittujen valmiiden semanttisten tyyppien pohjalta, ts. kaksitulkitintaisuus on valmiiden luokkien määräämää. Metonymiatulkinnan mukaan *net*-verbi on käsitteellistynyt viittaamaan verkolla (tai haavilla) kalastamiseen, jolloin se on derivatiiviselta merkitykseltään instrumentatiivi. Asiantilassa esiintyvä lokatiivisuus on välineen funktion ja tarkoitteen määräämää.

pipetoida 'mitata nestettä pipetillä'⁷⁸
äyskäröidä 'ammentaa äyskärillä'
hissata 'nostaa t. laskea hitaasti, vähän kerrallaan, vinssata'
vinssata 'nostaa t. siirtää vinssillä ('vintturi)'
vintata (1' vinssata'), *vintata*₂ [= nostaa vinttikaivosta] *vettä*⁷⁹

Lokatiivisuuden kannalta edellä käsitellyt verbit ovat perifeerisiä ja kuuluvat I-verbien ryhmään. Jonkinlainen lokaalisuuden tulkinta johtuu pelkästään kannan tarkoitteen ominaisuuksista, sen muodon ja käyttötavan suhteesta. Joidenkin välineiden käyttämisessä välineen ja kohteen suhde on lähempänä inklusiota kuin kontaktia, mutta lokatiivikausatiivien yhteyteen ei edellisiä voida enää rinnastaa. Lokatiivikausatiiveissa tyypillisimmillään on kyse juuri kannan tarkoitteen passiivisesta päätepiisteroolista, sen tarkoitteen sidotuksi tulemisesta patienttitarkoitteen suhteen.

Väylä-skeeman näkökulmasta osaa edellä käsittelyistä verbeistä voitaisiin lähestyä myös kulkureitin, jonkinlaisen KAUTTA-funktion avulla (väyläfunktioihin luontaisesti sisältyvää yleistä LUONA-paikkafunktiota ei tarvitse kuvauksessa erikseen osoittaa, ks. Lauerma 1990: 112). Esim. keräämis- ja yleisemmin siirtovälineet voidaan nähdä jonkinlaisena väylänä, jonka kautta patientin liike, suuntainen siirtymä tapahtuu (vrt. myös kausaaliketju, jossa instrumentti on ikään kuin energian kohdistamisen väylä tai siirtämisen reitti), esimerkiksi *lapioida multa kasasta kärryyn*, jossa toiminnan väline hahmottaa siirrettävän entiteetin väylän. KAUTTA-funktio sopii kuvaamaan varsinkin sellaisia siirtämisverbejä, joiden osoittamassa tilanteessa jotakin siirretään väylämäiseksi skematisoitavan kantasubstantiivin tarkoitteen inklusiossa, jonkinlaisen kanavan kautta, esim. *televisioida* 'lähettää, välittää televisioitse', *postittaa*, *radioida*; *linkittää* 'välittää linkkiyhteyden avulla'; *kanyloida* 'tyhjentää t. johtaa kanyylillä', *kanavoida*₂ 'kanyloida', *katetroida* 'tyhjentää katetrilla' (myös pelkkä varustamisen merkitys), osin myös *pumpata*. Kanava- tai väylämetaforaan (*conduit*) sopivat verbit kytkeytyvät osin kuljettamisverbeihin ja kuljettamisvälineisiin, joita käsittelen tarkemmin omassa alaluvussa jäljempänä.⁸⁰

⁷⁸ Verbiin *pipetoida* rinnastuu polyseemisen *mitata*-verbin erikoiskäyttö 'annostella mitaamalla', jos sen korrelaatioksi katsotaan *mitta* merkityksessä 'mittausväline' (ks. CD-Ps s.v. *mitata*). Merkityksen voinee katsoa kontekstuaaliseksi laajentumaksi, jonka motivaatio on rinnastumisessa siirtämisverbeille tyypilliseen konstruktion, vrt. määrittää suuruus mittayksikköinä > määrittää suuruus mittayksikköinä ja samalla siirtää mitattava, esim. *Mitata kahvia pannuun*. Kyseessä ei siis ole oma semeeminsä 'siirtää mitalla' vaan mittaamisen perusluenta aiheutettu liike -konstruktion yhdistettynä (annostella), minkä CD-Ps on katsonut tarpeelliseksi erikseen luetella.

⁷⁹ Nykykielessä *vinttaaminen* korreloituu *vintturiin* (ks. CD-Ps). NS kuitenkin mainitsee hakusanan *2vintti*, josta se erottaa semeemit *vintti*₁ 'kaivon vipulaite' ja *vintti*₂ 'vintturi' sekä *vintta*₁ 'kaivon vipulaite; vintturi (= *2vintti*)'. Tämän perusteella *vintata*-verbi voidaan hahmottaa diakronisesti denominaaliseksi, jollaista tulkintaa myös SSA puoltaa (s.v. *vintti*₂). *Vinssaamisen* muodollis-semanttinen suhde *vinssiin* hahmotuu selkeämmin. *Hissaamisen* semanttinen vastaavuus *hissi*-substantiivin merkitysalan kanssa on sen sijaan heikkoa. Korrelaation häilyvyys pohjautuu sanojen omareittiseen lainautumiseen, kirjakielessä verbi näyttää varhemmalta (ks. Jussila 1998: 55 s.v. *hissata* ja SSA s.v. *hissi*).

⁸⁰ Joissakin verbeissä korrelaattisubstantiivin tarkoite voidaan nähdä lähtökohdaksi suhteessa patienttiin tai teemaan, esim. *pumpata* (ilmaa renkasiin) ja *lingota*₁ (kivi seinään), ts. esim. *lingota*-verbiin liittyy skemaattinen liikerata, jossa lingottavan lähtö-

Jonkinlainen päätepidetulkinta on mahdollinen myös muutamasta sellaisesta I-verbistä, joiden korrelaatti- tai kantasubstantiivin tarkoite voi olla patientitarkoitteen siirtymisen päätepidete, esim. *koukuta* 'virkata nostaen silmukat pitkälle tasapaksulle virkkuukoukulle' ja *imuroida* 'puhdistaa; imeä imurilla'. Päätepideteeksi tulkitseminen riippuu lauseyhteydestä eikä siis ole itseisarvoinen vaan määräytyy kannan tarkoitteen funktiosta ja käyttötavasta, vrt. esim. *lattia imuroitiin puhtaaksi ~ roskat imuroitiin lattialta*. (Vrt. kannan tarkoitteen eroaminen tyypillisiin säiliöverbeihin nähden, ks. aiemmin.) Edellä käsitellyt lähtökoh- ta- ja päätepidetulkinnat perustuvat verbin tyypillisesti ilmaiseman toiminnan osallistujien suhteiden kielenulkoiseen analyysiin. Asiointilan peruskäsitteistyksessä, siten kuin edelliset verbit tietyn asiointilan koodaavat, välineen esiintyminen lähtökohdan tai päätepideteen roolissa ei ole korostainen eikä tule esiin verbien perusmielikuvassa ja semantiikassa: jos johonkin asiointilaan viitataan *imuroida*-verbillä, se käsitteistetään korosteisesti imurin kanoniseksi käytöksi eli puhdistamiseksi (imemällä) (vrt. kuitenkin metaforinen *imuroida Internetistä tietoa, ohjelmia* jne., jossa ei ole kyse niinkään puhdistamisesta tai siirtämisestä- kään vaan kopion tekemisestä).

Edellä olen käsitellyt lokatiivisuutta lähinnä väylä-skeeman näkökulmas- ta. Joidenkin jo mainittujen verbien (esim. säilyttämisverbit) lokatiivisuus on statiivista, jolloin verbijohdoksen kantasubstantiivin rooliksi hahmottuu statiivi- nen paikkafunktio. Varsinaista statiivista paikka-roolia ja siihen liittyviä verbejä käsitellen seuraavassa.

Manipuloimispaikkaverbit

Yhdeksi instrumentatiivien ryhmäksi voidaan erottaa verbijohdokset, jotka selkeästi ilmaisevat välineellä toimimista, mutta joihin liittyvä väline ei täysin vas- taa prototyyppisen I-verbien korrelaattitarkoitetta. Näiden entiteettien voi katsoa olevan jonkinlainen paikka (*place*), jossa tai jonka välittömässä läheisyydessä verbin ilmaisema toiminta suoritetaan (vrt. yleiset paikkafunktiot). Kutsun täl- laisia verbijohdoksia manipuloimispaikkaverbeiksi. (Manipulointi on tässä suppeampaa kuin toiminta siten, että se ei rajaa agenttia sisäänsä, kun taas toi- minta viittaa koko tapahtumiseen laajemmin ja siten myös tapahtumapaikkaan. Esim. *grillaamiseen* liittyvä manipuloimispaikka on grilli (tai vastaava), teko- paikka tai toiminnan tapahtumispaikka taas takapiha, keittiö jne.) Verbin sub- stantiivikorrelaatin osoittamat entiteetit ovat funktioltaan selvästi välineitä, mutta niiden muoto tai rakenne (joka on siis funktion määräämää), vaatii jon- kinlaista paikka-tulkintaa, staattista lokatiivisuutta (vrt. dynaaminen väylä- skeema). Tällaisiin tapauksiin liittyvistä rooliluokituksesta esimerkkinä mainit- takoon Nilsen (1973: 154), jonka mukaan lausekkeessa *paistaa uunissa* ("on the stove") *uuni* on samanaikaisesti sekä instrumentaali- että lokatiivi-roolissa. Ver- bijohdosten jatkumoista selkeimmän ryhmän muodostavat instrumentatiivit,

kohtana on linko (ks. *lähteä*-verbin kohdalla Pentti Leino 1993: 181). Samantyyppisiä ovat myös verbit *pursottaa* (kermavaahto kakkuun), *ruiskuttaa* (maali seinään) ja *truu- tata* (vrt. *pursottaa*, *ruiskuttaa*), joiden denominaalisuus ainakin välinekantaisuuden mielessä lienee varsin kyseenalaista (ks. NS ja SSA; ks. myös lukua 5.1).

joiden kanta- tai korrelaattisubstantiivin tarkoite on konkreettinen väline, jossa tai jonka pinnalla tai alueella manipulointi tapahtuu. Tyypillistä on, että välineen ja manipuloitavan välinen lokatiivinen suhde on väliaikaista, ts. se kestää vain verbin ilmaiseman toiminnan (ja välineen funktion toteutumisen) ajan. Erontekoa lokaation väliaikaisuus-pysyvyys-akselilla havainnollistaa esim. *dreijata* ja *pullottaa* -verbien vertailu: *dreijaamisen* päätyttyä korrelaattisubstantiivin ilmaiseman välineen ja kulloisenkin dreijattavan kontakti päättyy, *pullottamisen* päätyttyä sen sijaan kantasubstantiivin ilmaiseman välineen ja pulloitetavan välinen kontakti on pysyvä.

I-verbijä, joiden kanta- tai korrelaattisubstantiivi on inessiivimuotoinen CD-Ps:n merkityksenselitteessä, ovat seuraavat jonkin valmistamista tai muunlaista manipulointia ilmaisevat johdokset:

dreijata 'muovata dreijassa'
grillata 'paahtaa grillissä'
halstaroida 'kypsentää halstarissa'
pariloida 'kypsentää parilassa'
kirnutta 'valmistaa kermasta kirnussa voita'
(kuuma)mankeloida 'silittää mankelissa'
myllyttää 'jauhaa t. jauhattaa myllyssä'

Sekä inessiivin että adessiivin parafrasiinsa sallivia ovat seuraavat verbit:

*lingota*₂ 'erottaa vars. nestettä keskipakovoiman avulla (ts. *lingossa* tai *-lla*)'
*prässätä*_{1&2} 'painaa, puristaa prässillä t. prässissä'
puntaroida kuv. 'punnita' (NS:ssa vielä konkreettinen 'punnita puntarilla')
sentrifugoida 'lingota'
sorvata 'työstää sorvilla, valmistaa sorvissa'

Edellisten johdosten ilmaisema toiminta tapahtuu välineen yläpinnalla, sisällä tai muussa läheisyydessä. Lokaation tarkempi luonne palautuu kantasubstantiivin tarkoitteen ominaisuuksiin tai pragmaattiseen rajoitukseen ("lokaatioiden dimensionaalisten ominaisuuksien" eroista ja niiden syistä tarkemmin ks. Laurerma 1990: 111–). Välineen ja paikan kytkeminen yhteen on luontevaa vain niissä verbeissä, joiden kannan tarkoitteen alaisuuteen kuuluvat kaikki tekemiseen osallistujat, siis myös agentti. *Myllyttää*-verbiä voidaan pitää tämän suhteen kaksihakmotteisena, koska *mylly*-lekseemi voi viitata sekä manipulointipaikkaan ('kone') että toiminnan tapahtumapaikkaan ('laitos').⁸¹

Verbit *kaavata*₁ 'muovata valumuotin avulla' (*kaava*₂ 'muotti') ja *1valssata* 'muovata metallia valssaimella' (*1valssi*₂ 'valssain') rinnastuvat perussuhteiltaan *grillata*-tyyppiin, joskin niiden morfologis-semanttinen koherenssi instrumentatiivitulkinnan kannalta on vähäisempi. Jonkinlainen lokatiivinen suhde vallitsee myös seuraavassa luetelluissa verbeissä välineen ja patientin välillä. Kantasubs-

⁸¹ Samoin kaksihakmotteinen on verbi *saunottaa* 'käyttää t. kylvettää saunassa' (joka derivaatioaskelien perusteella on deverbaali kausatiivi 'aiheuttaa, että x saunoo'), vrt. *saunoa* 'käydä t. kylpeä saunassa'. *Saunan* tulkitseminen välineeksi on kyseenalaista instrumentin prototyyppiin nähden, ainakin *saunoa*-verbin yhteydessä, joten jätän ne tässä instrumentatiivisuuden kannalta periferiaan. *Myllyttää*-verbin kantasubstantiivin *myllyn* välineys on kenties selkeämpi ja siten verbi voidaan katsoa I-kategoriaan liittyväksi. Molemmat voivat toteuttaa laadullisesti I-konstruktioita, *saunottaa lapset puhtaiksi* tai *myllyttää vilja jauhoksi*.

tantiivin tarkoite on kuitenkin selvä instrumentti (ks. myös parafraasin adessii-
vi) ja sellaisena paikka-roolin kantajaksi sopimaton (vrt. myös jonkinlaisen väy-
lä-tulkinnan mahdollisuus). Toiminnan kohteen separaatiota ilmaisevissa ver-
beissä välineen ja eroteltavan välisen suhteen lokatiivisuus on perifeeristä ja sen
kielennetyksi tuleminen riippuu valittavasta näkökulmasta (vrt. esim. lauseita
mehusta siivilöitiin siemenet ja mehu siivilöitiin puhtaaksi).

*seuloa*₁ 'puhdistaa t. lajitella seulalla'
1sihdata 'seuloa sihdillä'
siilata 'siivilöidä' (vrt. CD-Ps:ssa *2siili* 'siivilä')
siivilöidä 'poistaa nesteestä kiinteitä ainesosia erottamalla ne siivilään'
välpätä 'seuloa välpällä'

Prototyypisistä instrumentista loitompana ovat seuraavien verbien ilmaisevat
välineet, jotka eivät ole suoraan agentin manipuloitavissa ja aktiivisia toimin-
nan suhteen, mutta jotka voidaan kuitenkin laajentaa ja abstrahoida kausaali-
ketjuskeemasta (perushahmottamiseltaan verbit voidaan kytkeä myös *pullottaa*-
tyyppiin, josta ne kuitenkin eroavat konkreettisuuden, tavoitteellisuuden ja lo-
kaation pysyvyyden suhteen). Lokatiivisuus on patientin olemista manipuloin-
tivälineen välittömässä läheisyydessä, manipuloitavissa (vrt. tyypillinen sa-
maan toimintaan liittyvä väline: *halstaroida hiilloksessa* jne.):

hiillostaa 'kypsentää hiilloksella'
loimuttaa 'kypsentää avotulen loimussa'
*savustaa*₁ 'kypsentää savussa'

Lokaatio voidaan tässä ymmärtää osin väljästikin (ja paikoin vaihtelu on tarkoi-
tekohtaista, esim. *paistaa pannulla* ~ *pannussa*-vaihtelu luvussa 4.2.1.3). Esim.
hiillostaminen on *hiilloksella* kypsentämistä, jolloin ulkosija vihjaa tarkoitetasolla
läheisyydestä, vaikutuksessa olemisesta, ei niinkään kontaktista tai varsinaises-
ta spatiaalisessa lokaatiossa olemisesta. Toisaalta semanttisten rakenteiden ku-
vauksessa tällainen taso on Plagin (1999: 126) mukaan riittävä. Edellisiä abstrak-
timpia välineen ja tekemis- tai tapahtumispaikan sulaumia edustavat seuraavat
verbit, joissa mahdollinen lokaliteetti on väliaikaista mutta instrumentatiivisuus
epätyypillistä:⁸²

monitoroida 'seurata monitorin avulla'
*tutkata*₂ 'tutkia, lukea merkkejä skannerilla' (*tutka*₃ 'skanneri')

Instrumentatiivitulkinta ei ole luonteva sellaisista verbeistä kuin esim. *pesiä*
'linnuista: tehdä pesä, munia ja hoitaa poikaset siinä; muut: tehdä pesä ja asua
siinä' tai *telttailla* 'olla telttaretkellä', joissa kantasubstantiivin tarkoite, vaikkakin
on funktioltaan selvä, on epätyypillinen väline (olemispaikka, jossa myös agent-
ti sijaitsee), ja joiden merkitys ei koodaa pelkkää kannan tarkoitteen selvärajais-
ta käyttöä. Verbin semanttinen motivaatio suhteessa substantiiviin palautuu

⁸² Tähän ryhmään voitaisiin liittää myös verbi *2sihdata*₂ 'tähdätä' (vrt. *olla tähtäimessä*),
jos se katsotaan motivoituvaksi substantiivin *2sihti*₂ 'ampuma-aseen tähtäin t. jyvä'
kautta, mikä ei tosin ole relevanttia.

kuitenkin substantiivin tarkoitteen funktioon. Kyseessä on metonyyminen suhde, jossa toiminnan paikka edustaa toimintaa tai toiminnan tilaa ja sallii laajempien kokemuksellisten rakenteiden esiintulon (kieliopillistumisen yhteydessä ks. Onikki 1997: 114). Samoin pelkässä (pysyvässä) lokaatiossa olemista tai siihen joutumista laajempaa tapahtumista koodaavat seuraavat verbit, joiden nykykielinen instrumentatiivitulkinta ei liene perusteltua: *teilata*₁ 'ruhjoa kuolemaantuomitun luut ja asettaa tämä pyörään sidottuna paalun päähän tm. nähtäväksi; surmata tällä tavoin' (*teili* 'teilupuu') ja *hirttä* 'tappaa ripustamalla kaulasta kuristavaan silmukkaan' (*hirs*₂ 'hirsipuu'). *Teilaamisen* merkityksessä ei painottune *teiliin* laittaminen tai siinä manipulointi vaan surmaaminen, mikä näkyy verbin nykyisessä metaforisessa käytössä ('arvostella murhaavasti, tyrmätä') (toisaalta itse surmaaminen on ajan saatossa voinut tapahtua teilypyörällä, kirveellä tms., ks. SKES s.v. *teili*₁). *Hirttä*-verbin nykymerkityksessä väli-neeksi hahmottuu köysi tai muunlainen kuristin (esim. *Hirttä* [= *pyydystää*] *pieniä haukia heinäsilrukalla*. NS), ei alkuperäisenä metonyymisena motivaationa oleva *hirsi* ja siihen kiinnittäminen (tappamistarkoituksessa) (*hirttä*-verbin merkityksenkehityksestä ks. Koski 1989a: 111).

Aiemmin käsitellyt dynaamiseen väylä-skeemaan korreloivat, toiminnan päätepistettä koodaavat verbit ja (päätepiesteeksi hahmotettavassa) paikassa tapahtuvaa olemista tai toimintaa koodaavat verbit voidaan linkittää yhteen sillä perusteella, että niiden kaikkien kanta- tai korrelaattisubstantiivin tarkoite koodaa jonkinlaista paikkaa, mutta verbin merkityksessä tuo paikka näyttäytyy erilaisessa roolissa toimintaan nähden. Säiliön (päätepieste) ja manipulointipaikan (paikka) välillä voidaan nähdä jonkinlaista jatkumoa, esim. *pullottaa* – *kellaroida* – *tarhata*, *riihittää* – *dreijata*. Toisaalta perustyyppit eroavat toisistaan siinä, että päätepieste implikoi aina jonkinlaisen patientin liikkeen (laittaa säiliöön), kun taas paikka implikoi statiivisuutta (*tehdä dreijassa*, *puida riuhessa*). Verbit voidaan nähdä jatkumolla myös sen suhteen, kuinka luontevaa tai mahdollista niistä on I-konstruktioon liittyvä korrelaattisubstantiivin adessiivimuotoisuus (esim. *?muovata dreijalla*, *?valmistaa grillillä*; **säilöä pullolla/pullon avulla*). Pelkkää säiliössä pitämistä koodaavia verbejä ei aineistossa *kellaroida*-verbin lisäksi ole useita (vrt. esim. **vankiloida* 'pitää vankilassa'), säiliössä tai siihen vertautuvassa paikassa olemista koodaavia verbejä kylläkin, esim. *pesiä* 'olla tai asua pesässä' (vrt. kuitenkin pesimisen käsitteen laajuus). Säiliö-tarkoitteeseen substantiiviin korreloivat verbit siis koodaavat säiliöön laittamista (säiliön tulosijaisuus), manipulointipaikka-tarkoitteeseen kantaan korreloivat verbit jonkin tekemistä kannan tarkoitteessa (tai sen vaikutusalassa). Näistä kahdesta tyyppistä eroava oma ryhmänsä ovat verbit, jotka ilmaisevat kannan tarkoitteella kulkemista tai kuljettamista.

Kuljettamis- ja kulkemisverbit

Kulkuneuvoja voidaan pitää funktiotarkastelussa selvinä instrumentteina, joskaan ne eivät sovi tiukkaan instrumentin määritelmään (ks. Huumo 1997a: 122). Kulkuneuvo (*vehicle*) voidaan määritellä liikkuvaksi entiteetiksi, joka sisältää (tai kuljettaa mukanaan) toisia entiteettejä. Kulkuneuvolla on siis usein kaksois-

funktio: instrumentti ja säiliö (Huumo 1997a: 122). Esim. Anderson katsoo sija-kieliopissaan, että auto on rooliltaan välineen ja lokatiivin välimuoto (ks. Kytömäki 1977: 241). Myös Pentti Leinon (1989a: 211) mukaan adessiiviadverbiaalin "spatiaalinen ja instrumentaalinen käyttö lankeavat yhteen sellaisissa tapauksissa kuin *Pekka kuljetti veneellä Paavon saaresta*". Roolihahmotuksen näkökulmasta kulkuneuvoilla on tietty kaksoisontologia (eli ulottuvuuksien samanaikaisuus; ks. Pajunen (2001: 65) *ovi*-sanon yhteydessä).⁸³

D-verbien luokituksissa esim. Dirvenin (1986) mukaan kuljetusvälinekantaiset instrumentatiivit (*transport vehicle instrumentals: bike, boat, canoe*) voitaisiin katsoa myös lokatiiveiksi (mitä osittain heijastaa korrelaattisubstantiivien prepositionaalinen käyttö: *sit on bike, on canoe*). Luokkien (tai roolien) päällekkäisyys on hänen mukaansa kognitiivisten kategorioiden päällekkäisyyttä: "the locative is no longer experienced in its prototypical spatial dimension but it has shifted into another prototypical category, that of an instrumental" (Dirven 1986: 332) (suomen adessiiviadverbiaalin kehityspolusta lokatiivisesta instrumentaaliksi ks. Huumo 1997a: 72–). Ajoneuvoihin tai muihin kulku- ja kuljetusvälineiden nimityksiin korreloivat D-verbrit voidaan perustellusti liittää osaksi instrumentatiivien verkkoa. Farrell (1998b alav. 5) katsoo, että kulkuvälineen nimestä derivoidut verbrit ovat samanlaisia I-verbien (esim. *lapioida*) kanssa siinä, että ne spesifioivat liikkeen keinoa (*means of motion*). Esittelen seuraavassa CD-Ps:n kulkemis- ja kuljettamisverbrit luokiteltuina lokatiivisuus-dimension suhteen. Verbien tarkempaa semantiikkaa ja käyttöä sekä ominaisuuksia, yhtäläisyyksiä ja eroja prototyypiseen instrumentatiiviin nähden käsittelen myöhemmin (ks. lukuja 4.3 ja 6).

Tyypilliseen kulkuneuvotarkoitteeseen substantiiviin korreloituvia ovat kulkemisverbrit *autoilla*, (*moottori*)*pyöräillä*, *fillaroida*, *mopoilla* ja *veneillä*. Välineen ja välineen käyttäjän suhteen lokatiivisuus on joko kulkuneuvon sisällä (sisäinen paikkafunktio SISÄLLÄ) tai päällä (ulkoinen paikkafunktio PÄÄLLÄ) olemista. Kontakti on kuitenkin väliaikainen, tosin verbin osoittaman toiminnan päätepisteeseen kestävä. Verbrit ovat tyypillisesti intransitiivisia (vrt. instrumentatiivin prototyyppi) ja käyttöyhteydessään ne voidaan korvata 'ajaa autolla'-tyyppisellä rakenteella, useammin kuitenkin *ajella*-verbillä, jolloin korostuu toiminnan (selkeän) teleologisuuden puute (tai kielenlyksen kantaaottamatto-

⁸³ Kulkuvälineiden eroavuus tyypillisestä agenttisuhteesta (ks. välineen ja paikan kaksoisontologia) näkyy myös siinä, että tarkoitteiden instrumentaalinen funktio voidaan koodata adessiivin lisäksi inessiivillä, esim. *tulin autolla ~ autossa*. Inessiivi tosin luonnollisessa esiintymäyhteydessään tarvitsee genetiiviattribuutin, *tulin Pekan autolla / Pekan autossa*, joka Laurannon (1997: 141) mukaan yksilöi auton, taka-alasta toiminnallisuutta ja korostaa spatiaalisuutta. Esimerkiksi lause *mies tuli taksissa* vaatii toiminnallisen instrumentin (adessiivin) ilman erillistä kontekstia (vrt. esim. *mies tuli tuossa taksissa*). Inessiivin käyttö rajoittuu kulkuvälineistä säiliömäisimpiin, **tulin Pekan polkupyörässä, suksissa* (vrt. **istua pyörässä, *mennä suksiin* jne.), ja sellaisiin, joissa konventionaalisesti voidaan ajatella erillinen välineen kuljettaja, *tulin Pekan kellossa* (lauseen subjekti vastaa predikaattiverbin toiminnan teemaa). Toisaalta I-konstruktio voi vaikuttaa saman asiointilan käsitteistykseen siten, että kulkuvälineen adessiivi korostaa välineyyttä ('mennä x:llä'), sisäpaikallissija paikkaa tai olotilaa, kuten seuraavassa esimerkissä: *Ei se haittaa, rouva Muller, lähden sotaan rullatuolissa* (Hašek 2002: 60). Kulkuneuvoista ja paikallissijoista ks. myös Ikola (1977: 30).

muus siihen), harrastaminen tai muu epämääräisyys (vrt. *mies ajoi veneellä Helsingistä Tallinnaan–mies veneili Helsingistä Tallinnaan*). Edellisistä verbeistä eroavat kulkemisverbit *suksia*, *sivakoida*, *skimбата* ja *skeitata*, joissa agentin suhde välineeseen on lokatiivisuuden kannalta välineen päällä tai pinnalla olemista (PÄÄLLÄ-paikkafunktio) ja agentin kontrolli välineeseen hahmottuu paremmin liikkumisen käsitteen kuin ajamisen käsitteen kautta. Oma tapauksensa on verbi *kelkkailla*, jonka merkitys hahmottuu 'laskemiseksi', 'ajelemiseksi' tai 'liikkumiseksi' kantasubstantiivin tarkoitteiden moninaisuuden mukaan (*potkukelkka*, *moottorikelkka*, *mäkikelkka*). Verbit *lumi-*, *laine-* ja *rullalautailla* ovat paralleelleja edellisiin *suksia*-tyyppisiin verbeihin, joskin niiden käyttö on yleisintä harrastamiskehyksessä (vaikkakin verbin *lautailla* CD-Ps selittää parafrasilla 'liikkua rulla-, laine- tai lumilaudalla').⁸⁴

Huumon (1997a: 122) mainitsema kulkuneuvon kaksitulkitaisuus funktion suhteen (esim. *etsiä poijua laivalla*) ei kulkuneuvokantaisista verbijohdoksista tunnu relevantilta, koska puhtaan paikka (tai säiliö) -tulkin usein yksiluentaistaa konteksti ja argumenttikehys. Kulkuneuvossa olemista tai pitämistä koodaavaa verbijohdosta ei voitane myöskään pitää oletusarvoisena missään kontekstissa, vrt. edellä *pullottaa*-tyyppisten verbien motivaatio. Myöskään Huumon mainitseman volitionaalisen ja ei-volitionaalisen luennan (ajaa itse tai olla kyydissä) erottaminen ei edellä esitellyissä verbeissä ole ongelmallista, sillä volitionaalisuus on aina verbijohdoksissa implikoituna: esim. *x:n pyöräilemiseksi*, *autoilemiseksi* tai *suksimiseksi* ei voitane sanoa sellaista liikkumista, jossa joku muu kuin x vastaa kulkuneuvon hallinnasta. (Kyydissäolija voi tietenkin kollektiivisesti viitata kulkeneisiin, joista hän ei ollut kuljettaja, esim. *pyöräilimme sinne yöllä, hän ajoi ja minä istuin tarakalla*, tai agenttia voi edustaa kollektiivikäsite, esim. *Perhe autoili kesällä Keski-Euroopassa*, joka lause ei ainakaan oletusarvoisesti viittaa julkisella kulkuneuvolla matkustamiseen, vrt. *?Perhe linja-autoili kesällä Keski-Euroopassa*.)

Kulkemisverbeistä voidaan erottaa omaksi ryhmäkseen muutama verbijohdos, joita tässä kutsun kuljettamisverbeiksi. Niiden korrelaattisubstantiivin tarkoite on konkreettinen kulkuneuvo, jossa ja jonka avulla siirtämistä verbijohdos koodaa. Kuljetettavan (teema tai patientti) ja välineen lokatiivinen suhde vaihtelee kantasubstantiivittain SISÄLLÄ-, LUONA- ja PÄÄLLÄ-paikkafunktioiden välillä, samoin vaihtelee agentin ja välineen spatiaalinen suhde ja kontrolloivuussuhde. *Laivata*-verbi on perustaltaan kaksisemeeminen: *laivata*₁ 'lähettää t. kuljet(ut)taa laivalla' ja *laivata*₂ 'lastata laivaan', joka mainittiin edellä päätepitteverbien yhteydessä (esimerkkilause 18a).⁸⁵ *Laivaaminen*₁ luetaan kahtalaisesti

⁸⁴ Joidenkin lokatiivisten tai instruktiivisten verbien käytössä, vaikkakin parafrasissa voidaan käyttää *liikkua* tai *siirtyä* -verbejä, ei fokus välttämättä ole jonkin paikan muuttumisessa, vaan liikkeessä (ks. Wierzbicka 1996: 83). Tällaisissa I-verbeissä, kuten kulkemisverbeissä, idea paikan muutoksesta ei siis ole relevantti, Langackerin termein sen voi katsoa olevan taka-alaistettu käsitteistyksessä.

⁸⁵ *Laivata*-verbin semeemiero *laivata*₂ 'lastata laivaan'–*laivata*₁ 'kuljettaa laivalla' (CD-Ps) olisi mahdollista tulkita muutokseksi 'lastata' (AIHEUTTAA LOKAATIO) > 'kuljettaa' (TOIMIA VÄLINEELLÄ) siten, että motivaationa on yleinen adessiivinkin kehityksen taustalla oleva (ks. Huumo 1997) kehitys lokatiivi > lokatiivinen instrumentti

sen mukaan, onko lauseen koodaama laivalla siirtämisen käsitteistys kuljettajan vai lähettäjän. Kuratiivikausatiivisen käytön sisältämän lauseen (teettojohdos) agentti ei itse osallistu välineen kontrolliin (vrt. konkreettinen energiansiirto) tai ole lokaliteetissa välineen kanssa, tällöin myös laivaaminen hahmottunee laajemmin lastausvaiheeseen (= *laivata*₂) sisältäväksi (lause 18b). Jos lauseen koodaama käsitteistys on esim. laivankuljettajan, rinnastuu *laivata*₁-verbi edellisiin kulkemisverbeihin agentti-välinesuhteen puolesta. Kulkemisverbeistä *laivata*₁ eroaa kuitenkin refleksiivisen käytön (lause 18c) ja ulkoisen patientin siirtämisen (lause 18d) vaihtelumahdollisuuden suhteen.

(18a) Noin 1600 miehen vahvuista ranskalaisjoukkoa, osaa 10 000 miehen vahvuisesta YK:n nopeista iskujoukoista, **laivataan** parhaillaan Toulonin satamassa Välimerellä. (SKTP Demari)

(18b) Ranska **laivasi** 1993 noin 1,7 tonnia plutoniumia Japaniin. Lastia kuljettanut japanilainen Akatsuki Maru -alus oli koko matkan Japanin merivoimien suojeleksen. (SKTP Demari)

(18c) ?Kapteeni **laivasi** (itsensä) perille / Poika pyöräili (*itsensä) kotiin.⁸⁶

(18d) Kapteeni **laivasi** lastin perille / *Poika pyöräili tytön kotiin.

Lautata-verbi on paralleeli *laivata*-verbin kanssa, paitsi että sitä ei käytetä kuratiivisessa merkityksessä ja siitä on mahdollinen myös luenta 'kuljettaa lauttoina' (esim. tukinuitossa).⁸⁷ Verbi *kärrätä* eroaa agentti-välinesuhteen erilaisuuden vuoksi kahdesta edellisestä. *Kärrääminen* ei voi viitata agentin itsensä siirtoon (vrt. kuitenkin metaforinen tai laajentunut käyttö, jossa ei ole kyse konkreettisesti kärryllä siirtämisestä, vaan arkisesti ilmaistusta kuljettamisesta, esim. *kärrää itsesi paikalle aamuksi*). (CD-Ps:ssa ei ole verbiä *kelkata*, jonka NS mainitsee harvinaisena merkityksessä 'kuljettaa kelkalla'. Tällaisessa käytössä se rinnastuu *kärrätä*-verbiin.)⁸⁸

> instrumentti, sekä konstruktioblendautuminen (syntaktinen muuntumiskehitys), vrt. esim. *mies juoksi maaliin... mies juoksi voittoon?*

⁸⁶ Vrt. mahdolliset blendatut rakenteet, esimerkiksi *hän pyöräili itsensä sairaalaan* 'loukasi itsenä pyöräillessään niin, että joutui sairaalaan'.

⁸⁷ Kulkemis- ja kuljettamisverbeihin kuuluvat lokatiiviseen suhteeseen liittymättömät verbijohdokset, joiden merkitys motivoituu liikkumisen muunlaista välinettä koodaavan substantiivin kautta, esim. *melo*. Kantasubstantiivin tarkoitteen käytön näkökulmasta esim. verbit *melo* ja *veneillä* hahmottuvat eri tavoin, vaikkakin käyttöyhteysparafraasit voivat olla samapropositioidet.

⁸⁸ Muutosta tai paikanvaihdoista aiheuttamatonta liikettä kannan osoittamassa entiteetissä koodaaviksi verbeiksi voitaisiin katsoa *keinua* 'heilahdella tasaisesti edestakaisin, kiikkua' ja *kiikkua* 'keinua; keikkua, heilua, huojua' silloin, kun niiden parafrasissa olisi mahdollista käyttää substantiiveja *keinu* ja *kiikku*. Kuitenkin verbit lienevät substantiivikorrelaatioon primaarimpia (ks. s.v. *keinu* ja *keinua*, *kiikku* ja *kiikkua*, Jussila 1998; vrt. SSA s.v. *kiikku*, Hakulisen 1979: 293 mukaan *keikkua*, *keinua*, *kiikkua* -verbiin denominaalisuus (*u*-elementti) on epävarmaa), eikä substantiivin ja verbin semanttinen korrelaatiokaan ole yksiyksinen. Prototyypin instrumentatiivin ja kausaaliketjun näkökulmasta verbit ovat epätyypillisiä (vrt. agentin kontrolli välineeseen, agentin sijainti välineen lokaliteetissa ja toiminnan epäkausatiivisuus), joskin niitä voitaisiin kuvata instrumentatiivin skeemaa vasten. Edelleenjohdokset *keinuttaa* ja *kiikuttaa* ovat kantaverbejään lähempänä tyypillistä I-verbiä kausatiivisuutensa ja transitiivisuutensa vuoksi (vrt. refleksiivinen ?*lapsi keinuttaa itseään kiikussa*). Käytöltään verbit

Kulkemisverbit limittyvät siis osin siirtämisverbeihin, koska kulkemisväline voidaan nähdä jonkinlaisena väylänä, toisaalta erona on refleksiivis-intransitiivinen hahmottuminen, ts. siirtyvä entiteetti on samalla myös agentti (vrt. *autoilla x:stä y:hyn–lapioida p x:stä y:hyn*). Kuljettamisverbit voidaan sen sijaan katsoa siirtämisverbien yhdeksi tyypilliseksi elaboraatioksi tai aliskeemaksi. Molemmat verbiryhmät linkittyvät osin myös manipuloimispaikkaverbeihin, koska väline on agentin tai muun siirrettävän sijaintipaikka tekemisen päättymiseen saakka. Instrumentatiivin perusskeemasta tai prototyypistä kulkemisverbit erottaa niiden intransitiivisuus, agentin sijainti välineen inkluusiossa sekä toiminnan tarkan päämäärän tai tavan puuttuminen (vrt. ed. intransitiivisuus). Prototyypin instrumentatiivin kanssa verbejä yhdistää (yleensä toteutuva) agentin kontrolli energian siirtymisessä.

4.2.2.3 Kahden tason jatkumot: väline ja lokaatio

Instrumentatiivisuutta ja lokatiivisuutta ei voi nähdä toisensa poissulkevinä dimensioina, vaan niiden analyysissä päädytään päällekkäisyyksiin ja jatku-moihin. Tämä lienee ennemminkin oletettavaa kuin poikkeavaa (vrt. esim. tyy-pillinen välineen hahmottuminen erilaisiin funktionaalisiin luokkiin, esim. *puukko* keittiövälineenä ja aseena). Myöskään tilanteeseen osallistuviin entiteet-teihin liitettävien semanttisten roolien päällekkäisyys kognitiivisten kategorioiden tasolla (ks. esim. Dirven 1986) ei ole ongelmallista. Viime kädessä kategorioiden rajat (ja rajallisuus) palautuvat tarkoitemaailman moninaisuuden eieroteltavuuteen. Esimerkiksi auton kaksoisfunktioista sekä välineenä että säiliönä ei liene poispääsyä eikä siihen ole tarvettakaan. D-verbeinä I-johdokset ja lokatiivijohdokset ryhmittyvät kukin omien prototyyppejensä ja tiheyksiensä ympärille. Tässä mielessä voidaan puhua kategorioiden päällekkäisyyksistä ja luokkien jatkumoista.

Toisaalta instrumentatiivisuus ja lokatiivisuus voidaan nähdä eri tasojen dimensioina. Tarkoitettiedon pohjalta verbien korrelaattien tarkoitteita voidaan luokitella eriasteisesti välineiksi. Toisaalta samoja entiteettejä voidaan luokitella sen mukaan, millaisiin lokaalisiin suhteisiin ne tyypillisesti joutuvat. Tällöin esim. pullo on sekä väline- että lokaliteetti-hakuisuudeltaan vahva. Väline-dimensio on funktionaalinen ja siten (verbijohdosluokituksen kannalta) primaari. Spatiaalisten suhteiden dimensio on puolestaan tarkoitteen ontologiaan sidottu ja funktiolle alisteinen. Esimerkiksi auton kaksoisfunktio (väline–säiliö) voidaan palauttaa sen ontologiaan, käyttöön ja sitä palvelemaan muotoon. Toisaalta myös säiliö voidaan ajatella välineeksi, ts. eri tason tai näkökulman kategoriaksi. Se, onko auto säiliö vai liikkumisväline, lienee toissijaista. Oleellista tarkastelussa on käsitteistys ja kielenitys. Tällöin voitaisiin olettaa, että *autoilla*-verbijohdos käsitteistää auton välineeksi samalla tavoin kuin prototyypin I-verbi, johon vah-

ovat pelkkää konkreettisen kiikun tai keinun käytön osoittamista laajempia – kuten kantaverbinsäkin – ja siten I-kategorian periferiaa. Toisaalta esim. *keinuttaa* voidaan parafraaseraa joko deverbaalista tai denominaalista tulkintaa painottaen, esim. *äiti keinuttaa lasta* 'aiheuttaa että keinuu' tai 'heijaa keinussa'.

vasti liittyvän I-konstruktion kautta koodaus tapahtuu. Päätepisteskeeman mukainen kielenitys (*laittaa autoon*) korostaisi puolestaan auton säiliöyttä.

Lokatiivisten ja instrumentatiivisten verbijohdosten jatkumot ja intersektiöt heijastavat yleisemminkin leksikossa olevaa tendenssiä tilan ja välineen käsitteiden välisestä siirtymästä (ks. Karius 1988: 349). Chan ja Tai (1994) puolestaan olettavat lokatiivisten, instruktiivisten ja instrumentatiivisten D-verbien yhtäläisyyden pohjalta, esim. *maalata, kellaroida*, että koska lokatiivisten (*locative verbs*) ja instruktiivisten (*locatum verbs*) verbien kantasubstantiiveilla on yleensä jonkinlainen funktio toiminnassa, kenties kaikki kolme kategoriata motivoituvat instrumentatiivisesti funktioltaan: "there is a prototypical function of instrumentation underlying the three categories of locatum, location, and instrument verbs" (osin samantapaisesti ks. Jämsä 1987: 11). Tällaista päällekkäisyyttä työnsäni pyrin erittelemään.

Derivaatiomerkitysluokituksessa (instrumentatiivit ja lokatiivikausatiivit) lähdetään kannan tarkoitteen funktiosta tai muista salienteista piirteistä ja niiden toteutumisesta verbin koodaamassa käsitteistyksessä. Tällöin instrumentatiivisuus ja lokaatio voidaan hahmottaa rinnakkaisiksi jatkumoiksi, joille eri verbijohdokset voidaan esimerkinomaisesti sijoittaa. Kuvion 2 hahmottama näkökulma on karkeinen ja rajallinen. Kuten edellä lokatiivisuus-dimension erittelyssä ilmeni, verbit ovat käyttäytymiseltään ja leksikoituneilta merkityksiltään hyvinkin idiosynkraattisia. Tarkemman kuvan saamiseksi jatkumosta on eroteltava sivupolkuja ja erilaisia rypäitä.

KUVIO 2 Instrumentatiivisuuden ja lokatiivisuuden jatkumo.

Tässä luvussa käsiteltyjä lokatiivisuutta sisältäviä verbejä voidaan karkeasti suhteuttaa toisaalta instrumentatiivin ja lokatiivikausatiivin prototyyppiin, toisaalta toisiinsa. Näkökulma on ensisijaisesti toiminnassa käytettävän välineen ja toiminnan kohteena olevan entiteetin spatiaalinen suhde lokatiivisuuden osalta (vrt. instruktiivisuus seuraavassa luvussa 4.2.3). Toisaalta myös agentin ja instrumentin suhde kontrollin ja lokaliteetin näkökulmasta aiheuttaa eriytyvyyttä. Dynaamiseen väylä-skeeman päätepistettä koodaavat verbit, joiden kannan tarkoite on säiliö, esim. *pullottaa*, korreloituvat lokatiivikausatiivin prototyyppiin. *Kelata*-tyyppiset verbit hahmottuvat lähemmäksi instrumentatiivisuutta, koska niiden kannan tarkoite on aktiivisempi toiminnassa kuin pelkkä passiivinen säiliö. Keräämisverbit ovat instrumentatiiveja, joiden mahdollinen päätepisteluenta toimintaan nähden (esim. *puikkaroida*) loitontaa niitä instrumentatiiv-

vin prototyypistä. Keräämisverbit ovat jatkimolla siirtämisverbeihin nähden (esim. *lapioida*), jotka toteuttavat instrumentatiivin prototyypistä skeemaa.⁸⁹ Niille läheinen ryhmä ovat kulkuvälineennimitykseen korreloituvat verbit, joista kuljettamisverbit (*kärrätä*) ovat siirtämisverbien alaryhmä ja kulkemisverbit (*autoilla*) oma perifeerisempi ryhmänsä esim. agentin ja välineen ei-prototyypisen suhteen vuoksi. Statiivisen skeeman manipuloimispaikkaa koodaavien verbien instrumentatiiviluenta riippuu siitä, kuinka prototyypinen välineenä on niiden kannan tarkoite (*dreijata, hiillostaa*), millainen on kannan tarkoitteen ja agentin lokaliteettisuhde (*grillata – riihittää*) ja kontrollisuhde (vrt. esim. *telттаilla*) ja kuinka voimakas tai pysyvä on kannan tarkoitteen ja patienttina esiintyvän entiteetin spatiaalinen suhde (jatkumo lokatiivisesta inklusiosta kontaktiin, esim. *myllyttää* ja *sorvata*). Tässä luvussa käsitellyistä sellaisista verbeistä, joissa on vahva lokatiivisuus tai pysyvä kontakti, selviä I-verbeyä tai sen prototyyppiin linkittyviä ryhmiä ovat manipuloimispaikkaverbit eli *grillata*-tyyppi, dynaamisista päätepesteverbeistä *kelata*-tyyppi ja sitä välinekantaisemat verbit sekä omana erityisryhmänään *autoilla*-tyyppi.

4.2.3 Instruktiivisuuden jatkumo

4.2.3.1 Lähtökohta

Prototyypistä instruktiivista denominaalista verbijohdosta edustavat esim. verbit *etiketöidä* 'varustaa etiketillä', *pauloittaa* 'varustaa pauloilla' ja *satuloida* 'kiinnittää satula (ratsun selkään)'. Niiden skemaattinen parafraasi on 'varustaa kannan tarkoitteella'. Kytömäki (1978: 133) luonnehtii omassa mallissaan instruktiivisia verbijohdoksia siten, että niiden merkityksen kuvauksessa kausatiivisen toiminnan tuloksena on joko lokatiivi-ilmauksen sisältävä myönteinen eksistentiaalilause, esim. *x sokeroi y:n* 'x aiheuttaa, että y:ssä on sokeria', tai habitiivinen eksistentiaalilause, esim. *x satuloi hevosen* 'x aiheuttaa, että hevosella on satula'.⁹⁰ Instruktiivisuuden ydin on verbijohdoksen koodaamassa prosessissa:

⁸⁹ Jatkumoa tai liittyvyyksiä voi hahmottaa tarkemmin siten, että siirtämisverbit, joissa toteutuu välineen energiansiirtofunktio ja tietynlainen väylä-hahmotus (esim. *lapioida*), liittyvät pyydystämisverbeihin, joissa väline (*puikkari, trooli* jne.) ei ole laajassa mielessä paikkana pysyvä, vaan ennemminkin väline ja väylä, jonka avulla patienttitarcoitetta hallitaan. Näihin liittyvät *kelata*- ja *rullata*-tyyppiset verbit, joissa energiansiirto ei (kaikissa tapauksissa) ole niin selvää, joskin välineys on läsnä (= entiteetillä toimitaan) ja lokaation dimensiosta ne ovat päätepesteitä. Oma erillinen ryhmänsä ovat säiliötarkoitteisiin substantiiveihin korreloituvat verbit, joissa kannan entiteetti on energiansiirtoketjun passiivinen kohde ja päätepeste. Osa tällaisista verbeistä voi koodata kannan tarkoitteen funktion toteuttamista laajemminkin, esim. *kellaroida.*, ja jatkumoitua puolestaan osittain manipuloimispaikkaverbeihin.

⁹⁰ Mahdollinen on myös tulkinta 'y on sokerissa', jolloin instruktiivisen ja lokatiivisen johdoksen parafraaseissa tulosauseet olisivat yhteneväiset. Kosken (1983: 348 viite 42) mukaan suomessa voidaan ajatella olevan normaalia yleiskieltä syvemmällä lokaatio-predikaatin paikanvaihtomahdollisuus. Esimerkkinä hän mainitsee Penttilän kieliopissaan ([1957] 1963: 386–387) esittämän lauseen *pelto on huonossa aidassa*, jonka perusteella *aidata*-verbin parafrasissa tulosauseena voi olla sekä 'y:ssä on aita' että 'y on aidassa'. Osassa instruktiivikausatiiveja lokaalilauseen argumenttien järjestyks vaikeuttaa tosin verbin tulkintaan, esim. lauseen *x rasvaa y:n* instruktiivitulkinna 'x aiheuttaa, että y:ssä on rasvaa' tarkoittaa, että y on ikään kuin rasvan sisällä, ja lokatiivitul-

kannan tarkoitteen lokaliteetti muunnetaan pysyvästi agentin kontrollin alaisuudessa.

Dirvenin (1986: 320) luokituksessa instruktiivit kuuluvat transitiivisiin objekti-verbeihin (*transitive object verbs*), jotka rinnastuvat toiminta-skeemaan (ks. Dirven 1999), kuten instrumentatiivitkin. Vaikka molempien verbijohdosryhmien metonyymisen motivaation elementti on osa toimintaskema, on tyyppilisten ryhmien edustajien erottaminen ongelmallista. Prototyyppisessä instruktiivissa kantasubstantiivin tarkoite on rooliltaan teema, jonka pysyvän lokaation muutoksen agentti aiheuttaa. Perusskeemaa voidaan varioida sen mukaan, osallistuuko toimintaan jokin väline, millainen on ominaisuuksiltaan teemaroolia kantava entiteetti ja (siihen liittyen) millainen on toiminnan lopputulos, varsinkin patientin suhteen. Nämä perusskeemaa varioivat tapaukset tuovat instruktiivien ja instrumentatiivien ryhmät jossain määrin läheisiksi, osin päällekkäisiksi.⁹¹ Käsittelen tällaisia tapauksia seuraavaksi ryhmittäin: aluksi

kinta 'x aiheuttaa, että y on rasvassa' tarkoittaa, että y:n pinnalla on rasvaa. (Koski 1983: 348; ks. myös Huumo 1997a: 195– ja Lauerma 1990: 120–). Näin syvälle menevä predikaatioiden hajottaminen ei kuitenkaan ole työni näkökulmista tarpeellista. Esim. lokatiivisuus ja instruktiivisuus ovat käsitteinä riippuvaisia entiteettien välisistä keskinäisistä suhteista toiminnan aikana, ts. onko kannan tarkoite prosessissa (prototyyppisesti) rooliltaan teema (se jota liikutetaan) vai päätepiste (se johon jotakin liikutetaan). Vaihtelu voidaan kytkeä siis yleisempään kuvio–tausta–jakoon. Samakin verbi voi tosin hahmottua (tarkoitetasolla) jommankumman tulkinnan mukaisesti, vrt. esim. suojata peittämällä – suojata siirtämällä (suojaan). Esim. Jackendoff (1990) katsoo, että *butter-* ja *pocket-*tyyppisten verbien konseptuaalinen rakenne on identtinen *put-*verbin (a-dekompositiokaava) kanssa sekä toisiinsa nähden, paitsi että (instruktiivinen) *butter-*tyyppi (b) inkorporoi teeman ja (lokatiivinen) *pocket-*tyyppi (c) pääte-pisteen (ks. Levin–Rappaport Hovav 1998: 253) ja Labelle (2000: 217–), jossa myös erontekoa ja kritiikkiä; ks. myös Plag 1999: 124–140; myös Hale ja Keyser 1997: 36 katsovat "syntaktisessa inkorporaatioissaan", että verbityypeillä on yhteinen argumenttirakenne):

- (a) 'put'-tyyppi [[x toimii] aiheuttaa [y muuttuu P(lokaatio) z]]
 (b) 'butter'-tyyppi [[x toimii] aiheuttaa [[voi] (esine) muuttuu P(lokaatio) z]]
 (c) 'pocket'-tyyppi [[x toimii] aiheuttaa [y muuttuu P(lokaatio) [tasku](paikka)]]

Butter-tyyppi siis vastaa prototyyppisen instruktiivikausatiivin, esim. *mies satuloi hevosen*, parafrasiskeemaa, ja pocket-tyyppi prototyyppisen lokatiivikausatiivin, esim. *mies kuoppaa raadon*, parafrasiskeemaa. Molemmat voidaan nähdään hyponyymeinä skemaattisemmalle put-tyypille ("verbs of putting"), *mies laittoi x:n y:hyn/y:n x:ään*. Tällaista "vaihtosuhdetta" ei välttämättä voi ilmaista samalla leksikaalisella keinolla, vrt. esim. *mies laittoi veden kuppiin – mies täytti kupin vedellä*, osassa suhteita ja verbejä se on taas mahdollinen, esim. *mies tyhjensi laatikon roskista – roskat laatikosta* (ns. semanttisesti instrumentaalisen ja lokatiivisen objektin vaihtelun verbeistä ks. Givon 1984: 115; leksikaalisesta konversiosta ks. Vesa Koivisto 1991: 60 ja Pajunen 1988: 232–233). Lokatiivisuuden ja instruktiivisuuden voi siis tyyppillisesti erottaa kuvio–taustajaon perusteella sen mukaan, hahmottuuko kantasubstantiivin tarkoite teemaksi (se jota liikutetaan) vai pääte-pisteeksi (se johon liikutetaan). Joissakin tapauksissa kuvio-taustapohjainen erottelu ei ole näin mekaanista, vaan enemmänkin näkökulmaista, esim. *iestää* 'valjastaa ikeeseen' (*ies* 'vetohärkien valjastuslaite; sitä muistuttava veto-laite').

⁹¹ Instruktiivinen verbiryhmä (esim. Kytömäellä 1977) vastaa suurin piirtein Clarkin ja Clarkin (1979) *locatum*-verbien ryhmää (johon tosin sisältyvät myös mm. privatiiviset verbit) ja Duszakin (1980: 57) *object to provide with* -ryhmää (ks. myös Plag 1999: 125, joka käyttää nimitystä *ornative verbs*). Eronteko instrumentatiivin ja instruktiivien välillä ei ole fennistiikassa aina ollut olemassa (tarkemmin ks. lukua 2). Lönnrotilla ja Genetzillä molemmat tyytit on nimetty instruktiiveiksi (ks. Kytömäki 1977: 9–10, 237–

vertailen instrumentatiivin ja instruktiivin prototyyppejä tapauksia, sen jälkeen käsittelen instruktiivisuutta sisältäviä I-verbejä ja niille perheyhtäläisiä kiinnittämiserbejä, käsittelemiserbejä, päällystämiserbejä ja peittämiserbejä, merkittämiserbejä sekä tukkimiserbejä ja sulkemiserbejä, jotka ovat jatkumon ryhmistä instruktiivisuudeltaan vahvimpia.

Instrumentatiivien ja instruktiivien suhteesta

Perusinstruktiivisuuden spatiaalisen tulkinnan kannalta useat välineet ovat funktionsa toteutumisen vuoksi sellaisia, että välineen tai teeman ja patientin rooleja kantavien tarkoitteiden välille muodostuu väliaikainen tai pysyvä kontakti tai muu inklusiivinen suhde (vrt. esim. manipuloimispaikka-verbit, luku 4.2.2). Tällainen johdos on esim. *keihästää*₁ 'lävistää t. tappaa keihäällä'. Lauseelle *mies keihästi norsun* voidaan abstrahoida parafraasi 'mies aiheutti, että keihäs on norsussa', joka toteuttaa samaa skeemaa kuin esim. lause *mies satuloi hevosen*. Frawleyn (1992: 219; alun perin esimerkki on Givonilla 1984: 116) mukaan keihään semanttinen rooli teema tai instrumentti määräytyy sen mukaan, millaiseksi lauseen parafraasi tulkitaan: parafraasi mies laittoi (työnsi) keihään norsuun edustaa teema-luentaa (ja vertautuu skemaattisesti instruktiivijohdoksen skeemaan), parafraasi mies lävisti tai tappoi norsun keihäällä instrumenttiluentaa.⁹²

Vaikka *keihästää*-verbin parafraasin abstrakti kuvaus kannan tarkoitteen ja patientin suhteesta voi toteuttaa sekä instrumentatiivin että instruktiivin skeemaa (tarkoitemaailmassa keihään ja norsun spatiaalinen suhde on kuin satulan

238; 1992: 156, 184) ja Setälän luokituksessa molemmat kuuluvat laajaan faktiiviverbien ryhmään (ks. Kytömäki 1992: 196). Fennistiikan luokituksissa erontekoa instrumentatiivien ja instruktiivien välillä ei tehdä oikeastaan itse ryhmien sisällä, ryhmien alkuehdoissa rajanvedon ongelma voidaan mainita, näin varsinkin Kytömäki (1977: 238–240).

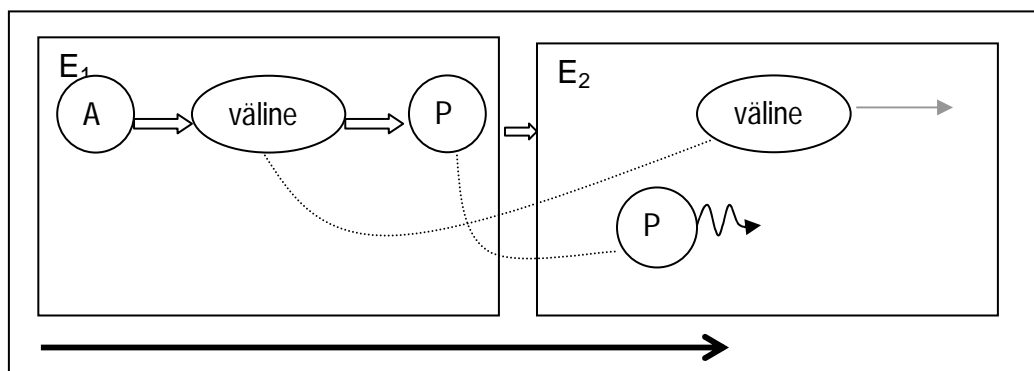
⁹² Tarkemmin Frawleyn (1992: 218–219) mukaan keihäs on molemmissa ilmauksissa rooliltaan teema (*theme*) eli muuttumaton siirretty objekti, joka ilmenee (*surface*) kuten patientti tai kuten instrumentti. Frawleyn määritelmässä entiteetti on rooliltaan teema, jos siihen kohdistetaan energiaa ja sen paikka muuttuu mutta se ei itse muutu. Vaihtelu riippuu toiminnasta ja entiteetin luonteesta, mutta sitä voidaan nähdä samapropositioiden asiointilojen eri tavoin korostetuissa kielennyksissä: a) *Bill kääri narun* (= teema/patientti) *paketin ympärille*, b) *Bill kääri paketin narulla* (= teema/instrumentti). Molempia toimintoja voitaisiin kutsua "naruttamiseksi", jolloin verbin kulloinenkin käyttök konteksti ohjaa sitä, kummanlainen parafraasi (vaiko molemmat) on ensisijainen. Molemmat lauseet viittaavat narulla varustamiseen, mutta sitomisen tai kiinnittämisen kannalta korosteisuudessa voidaan nähdä eroja seuraavasti (kuvio-taustajaon pohjalta): Lauseessa (a) kielentämispolku (se alkunäkökulma, josta tilanteen käsitteistys verbalisoidaan) ja toiminta fokusoituu narun kautta, jolloin painotus on narun (muuttuja) siirtämisessä paketin (kiintopiste) ympärille ja siten narun sitomisessa (johonkin). Lauseessa (b) koodauksen fokus on paketin tilanmuutoksessa eli paketin sidotuksi (ja "paketimmaksi") tulemisessa. Tällaiseen vaihteluun Givon (1984: 115 alaviite 35) liittyy sen, että instrumentin käsite ei ole täysin objektiivinen vaan riippuu joistakin kulttuuriperustaisista konstruoinneista ja on altis metaforisille laajentumille, ts. lauseessa *they supplied him with food* voidaan *food*-elementti konstruoida instrumentiksi, toisin kuin lauseessa *they gave food to him*. Tässä *with*-lause siis vastaa suomen adessiivillisen I-konstruktion kielennystä.

ja hevosen)⁹³, motivoituu verbijohdoksen tulkinta verbin leksikoituneesta merkityksestä (vrt. parafrasoin verbit). Tällöin varustaminen tai asettaminen foku-soivat siirrettävän entiteetin itseisarvollisuutta - apuna voi olla jokin väline - ja lävistäminen tai tappaminen suhteuttavat saman entiteetin välineeksi. Jonkin entiteetin avulla toimiminen implikoi myös toiminnan intentionaalisuutta ja patientin muutosta eri tavoin kuin pelkkä varustaminen. Esim. instrumentatiivinen *puukottaa*-verbi hahmottuu ensisijaisesti *x iski puukolla y:tä ~ tappoi puukolla y:n* -rakenteen fokuksen mukaan, ei välinettä fokuoivan rakenteen *x iski puukon y:hyn* mukaan (englannin *stab*-verbien vaihtelusta ks. Dixon 1991: 106). Välineellä toimiminen aiheuttaa kanonisessa tapauksessa muutoksen patientin lokaatiossa, tilassa tai hahmossa (vrt. esim. lävistää, pyydystää, vahingoittaa, tappaa), kun taas varustamisen aiheuttama muutos patientin tilassa on tyypillisesti kontakti. Tätä peruseroa instrumentatiivien ja instruktiivien välillä voidaan havainnollistaa kausaaliketjun skematisoidun käsitteistyksen avulla (kuvio 3). Kuviossa ympyrät vastaavat tapahtuman osallistujia (A = agentti, P = patientti, L = lokaatio), suora nuoli suunnattua toimintaa ja aaltonuoli sen seurauksena syntyvää tilanmuutosta. Paksu alareunan nuoli kuvaa prosessia ja agentin kontrollia välineeseen tai teemaan nähden kausaaliketjua edettäessä. Teeman ja lokaation päällekkäisyys kuvaa pysyvää kontaktia, kuvioiden harmaat osat elementin vaihtoehtoisuutta tai taka-alaisuutta. E-laatikot kuvaavat aiheuttavaa ja aiheutettua tilannetta, niiden välinen nuoli kausaalisuhdetta.

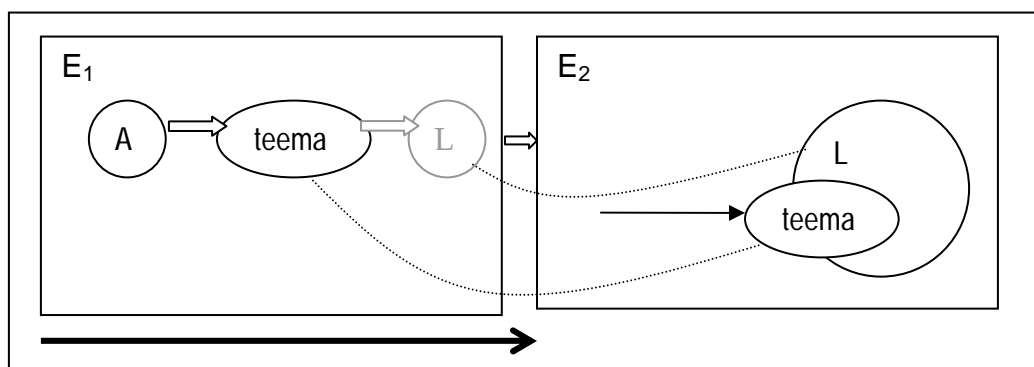
Oletusarvoisessa instrumentin käytössä agentti kohdistaa energiaa instrumentin kautta patienttiin, jonka hahmon tai lokaation muuttumiseen energia vaikuttaa (jonkinlainen tilanmuutos). Prototyypissä varustamisessa agentti kohdistaa energiaa vain teemana olevaan entiteettiin sen saattamiseksi kontaktiin patientin kanssa. Energian siirtyminen ei siis "yllä" patienttiin saakka. Jonkinlaisena poikkeuksena tästä voidaan pitää *suolata*-tyyppisiä käsittelemisverbejä, joissa kantasubstantiivin tarkoitteen erilaisuuden vuoksi myös patientitarkoitteen hahmon voidaan katsoa muuttuvan (ks. myös Farrell 1998b alav. 9). Olettaa voidaan, että mitä pidemmälle energian siirto tapahtuu, sitä enemmän energiaa välittävä entiteetti saa välinearvoa ja patientitarkoitteen muutos korostuu, olkoonkin niin, että välineen ja patientin kontakti on pysyvä. *Keihästää*-verbissä välineen ja patientin välisen kontaktin tilannekohtainen py-

⁹³ Esim. Hale ja Keyser (1997: 36 alaviite 36) liittävät tällaisiin suhteisiin "possession"-käsitteen laajasti ymmärrettynä, tai paremminkin muotoilun "läheinen (väliaikainen tai jatkuva) assosiaatio tai kontakti", jota usein ilmaistaan englannissa *with*-preposition avulla. He katsovat tämän karakterisaation kattavan esim. suhteen hevosen ja satulan välillä ilmauksissa *saddle the horse*, *the horse with a saddle (on it)* ja *fit the horse with a saddle*, verkon ja kalan suhteen ilmauksissa *net the fish*, keihään ja kengurun suhteen ilmauksissa *spear the kangaroo*, ja esim. lapsen ja lelun suhteen ilmauksessa *give the child a toy*. Tällainen tarkoitteen löyhän läheisyyden kategoria tuskin on käsitteistyksen ja kielennyksen kannalta homogeeninen. Instruktiivisuuden ja instrumentatiivisuuden jatkumon ja kunkin verbin käyttökehyksen suhteen voisi ajatella olevan korrelaatiossa siten, että kanonisesti käytetty instruktiivi ei tarvitse kannan tarkoitteen itseisarvollisuuden (toiminnan kannalta) ja teema-roolin vuoksi tuloksen spesialisointia resultatiivirakenteella (*x meikkaa y:n*), tulosadverbiaalin käyttö puolestaan vihjaisi instrumentatiivihakuista hahmotusta (*x meikkaa y:n kauniiksi ~ juhliä varten ~ prinsessaksi* jne.). Tällaisen verbikohtainen selvittäminen on laajuutensa vuoksi oma tutkimustehtävänsä.

syvyys on toissijaista, koska keihäs on uudelleenkäytettävissä prototyyppisen välineen mukaisesti.

Instrumentatiivi: *Pekka puukotti Jussin*

Instruktiivi: *Pekka satuloi hevosen*

KUVIO 3 Instrumentatiivin ja instruktiivin ero.

Keihästää-verbin instruktiivisuusluentaa vähentävät myös kannan tarkoitteen funktiot ja niiden kielentäminen. Pelkkä keihään laittaminen johonkin on toimintana epätyypillistä tai ainakin ei-salienttia ja ei-käsitteellistynyttä. Keihään toimiminen koko asiainilasta (varustaa keihäällä) puhumisen metonyymisena linkkinä ei olisi motivoitunutta, eikä keihäällä varustamisen kielentäminen *keihästämiseksi* olisi näin oletusarvoista.⁹⁴ *Keihästää*-verbiin rinnastuvat mm. seuraavat instrumentatiivit, joille lienee mahdollista osassa konteksteja esittää myös instruktiivin abstraktiin parafrasiin vertautuva luenta (esim. *kepittää puiden taimet*).

⁹⁴ Nykysuomen sanakirja esittää *keihästää*-verbin myös merkityksessä 'varustaa keihäällä' ([- -] *keihästetyt kasakat* 'keihäsniekat'), joskin leimaa sen hylättäväksi. CD-Ps:n toinen merkitys *keihästämiseksi* on arkiseksi katsottu 'heittää keihästä', jota ei NS:ssä esiinny, vaikkakin hakusanana on urheilijaan viittaava *keihästäjä* 'keihäänheittäjä'.

*haarukoida*₁ 'syödä t. keihästää haarukalla' (vrt. syödä = 'siirtää')
puukottaa 'lyödä jkta puukolla' (vrt. kuitenkin *'lyödä puukko johonkin')
*seivästää*₁ 'lävistää (seipäällä), keihästää' (vrt. *seivästää*₂ 'panna heiniä seipäälle')
*kepittää*₁ 'varustaa, tukea kep(e)illä' (vrt. *kepittää*₂ 'piestä kepillä')
kiittää 'heitellä kiviä' (vrt. instruktiivinen *kivetä* 'peittää, päällystää kivillä')
pommittaa 'pudottaa pommeja lentokoneesta' (vrt. pommit ovat kohteessa)
torpedoida 'upottaa t. vaurioittaa torpedoilla'

Keihästää-tyypin verbit edustavat I-verbien ydinryhmää. Niiden instruktiivinen luenta on väkinäinen. Kannan tarkoitteiden selkeää välineyttä (tai sellaisena käyttämistä) vihjaa niiden konkreettisuus ja uudelleenkäytettävyys (vrt. omana erityisryhmänään *pommi* ja *torpedo*). Verbien merkityksessä ei ole oleellista se, mikä on välineen kohtalo toiminnan ts. patientin manipuloinnin jälkeen, kuten kanonisessa instruktiivin tapauksessa (esim. hevosen satuloimisen idea),⁹⁵ vaan osuus manipuloinnin aikana ja vaikutus patienttiin (esim. pommittamisen idea). Hankalampia verbejä rajanvedon kannalta ovat sellaiset johdokset, joiden kantasubstantiivin tarkoite on jonkinlainen aine tai materiaali tai tarkoitteen rooli ja osuus verbin ilmaisemassa toiminnassa ei korreloi prototyypin instrumentatiivin kanssa. Verbejä voidaan karkeasti jakaa erilaisiin alatyyppeihin. Näitä ovat kiinnittämiserbit sekä heterogeeniset käsittelemis- ja päällystämiserbit ja muiden varustamisverbien ryhmät. Kutakin ryhmää erityistapauksiin, vaihteluineen ja päällekkäisyyksineen kuvataan seuraavassa.

4.2.3.2 Semanttisia tyyppejä

Kiinnittämiserbit

Kannan tarkoitteen avulla kiinnittämistä ilmaisevat D-verbit, kuten *naulata*, tyyppillisesti toteuttavat verbistämismotivaatioiltaan ja derivatiiviselta merkitysprosessiltaan sellaista skeemaa, että kantasubstantiivi viittaa kiinnittimeen, jonka avulla aiheutettavaa pysyvää kontaktia verbijohdos koodaa. Prototyypin I-verbistä ja esim. edellä käsitellystä *keihästää*-tyypistä kiinnittämiserbit eroavat kannan tarkoitteen sidottuuden ja ei-uudelleenkäytettävyyden perusteella (ks. ulkokohtaisuus-kriteeri). Kiinnittimen ja kiinnitettävien kontakti ja sidottuus määräytyvät kannan tarkoitteen funktion toteuttamisesta, jolloin kiinnittämiserbien tulkitseminen puhtaasti instruktiivisiksi ei ole perusteltua (vrt. *naulata* 'kiinnittää naulalla' vs. 'varustaa naulalla' tms.).⁹⁶ Kiinnittäminen

⁹⁵ Tietenkin instruktiivisella verbillä voidaan toissijaisesti viitata laajempaan tapahtumaketjuun metonymian linkin avulla, *hän satuloi hevosensa* 'lähti pois', joskaan tällainen käyttö ei ole *satuloida*-verbin johto-opillisen, leksikoidun nykymerkityksen kannalta relevantti. Leino et al. (2001: 426–427) katsovat, että varustamiskonstruktion adessiivilla on kaksoisrooli: se on väline, jolla agentti suorittaa teon, ja toisaalta jonnekin siirrettävä tai luovutettava olio. Välineenä varustamis-konstruktion adessiivijäsen ei ole ns. aito väline (esim. *varustaa eväillä*) niin kuin Leino et al. korostavatkin (mts. 426). Perusjako instrumentatiivin ja instruktiivin kannan roolien erottamisen näkökulmasta on kannan tarkoitteen pois luovuttaminen (vrt. *satuloida* ja *sahata*), joka piirre sisältyy edellä kuvaamaani uudelleenkäytettävyyskriteeriin.

⁹⁶ Välineellä tekemisen, kuten kiinnittämisen, ja pelkän varustamisen eroa havainnollistavat parafrasiverbirajoitukset, esim. *hän varusti sukset siteillä* = *hän pani siteet suksiin*

tullaankin työssäni katsomaan omaksi toimintatyyppikseen, josta voidaan johtaa oma derivatiivinen semanttinen luokka (ratkaisuun olen päätenyt Mauno Kosken kommenttien pohjalta). Esimerkiksi pelkkä teema-roolilla operointi erotte-lukriteerinä ei ole riittävää roolin väljyyden vuoksi.

Varustamisen ("teema") ja välineellä toimimisen ("instrumentti") eroa on pyritty mm. joissakin sijakieliopissa hahmottamaan erottamalla toisistaan instrumentti ja materiaali. Esim. Apresjan (ks. Paducheva 1998: 355) erottaa instrumentin ja materiaalin sillä perusteella, että edellinen on uudelleenkäytettävissä tapahtuman tai toiminnan jälkeen, jälkimmäinen taas kulutetaan tai tulee "sidotuksi" ("spent or became bound") tapahtuman aikana. Mustajoki (1993: 71) jakaa samoin instrumentit esineellisiin ja materiaalsiin, joista jälkimmäiset vähenevät tai kuluvat kokonaan käytön aikana. Bogdanov erottaa mediatiivin, esim. *peittää lakanalla*, ja instrumentaalin *avata avaimella*, Sil'nickij puolestaan instrumentaalin ja materiaalin, jotka voivat myös esiintyä samassa lauseessa, kuten hänen esimerkissään *hän kiinnitti taulun seinään vasaralla (instr.) ja kahdella naulalla (mater.)* (ks. Mustajoki 1993: 156, alav. 15). Duszak (1980: 56–57) erottelee D-verbien luokituksessaan instrumentatiivien kantasubstantiivien tarkoitteet (*objects of instrumental use*) kolmeen ryhmään juuri välineen ja patientin välisen kontaktin keston ja laadun perusteella: hetkellinen käyttö ja uudelleenkäytettävyys (*instrument*: veitsi, vasara), uudelleenkäytettävyys pitkäkestoisen käytön loputtua (*instrumental device*: köysi, side), ei uudelleenkäyttöä (*substance*: sokeri, vesi).

Kontaktityypit edellisissä eronteissa viittaavat vahvasti tarkoitteiden fyysisiin ominaisuuksiin. Erotukseksi tyyppillisistä instrumenteista kiinnittämisverbien kannan tarkoite voidaan katsoa (kiinnitys)välineeksi tai -materiaaliksi, joka ei kulu toiminnan aikana, mutta joka tulee sidotuksi tai on uudelleenkäytettävissä pitkäkestoisen käytön jälkeen (ks. edellä Sil'nickij ja Duszak).⁹⁷ Kausaaliketjua ja sen osallistujia vasten kiinnittämässä voidaan nähdä selkeä ero kiinnitysvälineen ja muun tyyppillisen välineen välillä. Esim. naulaamiskehyksessä asiaintilasta voidaan erottaa kiinnittäjän, kiinnitysaineen tai -esineen, kiinnitettävän ja kiinnittämiskohteen lisäksi yleensä jonkinlainen kiinnitin, naulain. Siten lause *mies naulasi laudan seinään* implikoi jonkinlaisen naulaamisvälineen ('väline, jolla naulat kiinnitetään ts. nauloilla kiinnitetään'), joka voitaneen myös joissain tapauksissa kielentää, esim. *mies naulasi laudat yhteen vasaralla/kivellä/naulaimella/tms.* (tosin luontevasti *naulata*-verbin yhteydessä välineeksi voitaneen spesifioida vain jokin kiinnitysväline, esim. *puunaula, piikki tms.*; vrt. kuitenkin CD-*Ps:n* esimerkkilause *Naulata naulaimella*, joka lienee jollain tapaa geneerinen.) Tällaisella vaihtelulla ei ole eroa ns. lauseen propositionaalisen samuuden kannalta, vaan eronteot kielennyksessä liittyvät esim. puhunnoksen

(?hän pani sukset siteisiin) vs. hän kiinnitti lankut nauloilla = *hän pani naulat lankkuun (ks. Vilku 1979: 63).

⁹⁷ Materiaalit, kuten teippi ja liima, ovat ei-jaettavia kiinnittämistävälineitä (naula ja mutteri) epäprototyypisempiä instrumentteja kuluvuutensa vuoksi, mikä ei tosin heijastu kielennyksessä verbien käytössä. Vaikka kuluvuus tai uudelleenkäytettävyys voi kunkin tarkoitteen kohdalla käytännössä vaihdella, kiinnittämisen kannalta oleellista on kuitenkin välineen sidottuus.

diskurssifunktioihin (ks. esim. Paducheva 1998; merkityshahmotuksen kannalta ks. esim. Onikki 2000: 102). Eri tavoin samaa asiaintilaa hahmottaa lause *mies vasaroi laudan seinään*, joka eroaa fokusoiduilta osiltaan *naulata*-verbin käytöstä, samoin kuin lauseesta *?mies vasaroi laudan seinään nauloilla*. Kielenulkoista tilannetta kukin edellisistä lauseista korostaa ja hahmottaa eri tavoin. (Toisaalta lauseiden voidaan katsoa liittyvän eri tavoin relevanssin periaatteeseen, ts. *naulata*-verbin käytöstä poikkeavat tapaukset konversationaalisesti implikoivat (oletusarvon tai stereotyyppisen kielennyksen vastaisesti) jotakin tilanteen tai sen hahmotustavan erikoislaatuisuudesta.)⁹⁸

Samassa lauseessa esiintyvä naula ja vasara (esimerkiksi) voitaisiin siis tarkoitettiedon pohjalta jakaa (jonkinlaisen) materiaalin ja välineen kategorioihin (ks. esimerkkiä *hän ottaa naulan ja vasaran ja lyö viattoman miehen kielestä pöytään*, Turkkala 1983: 75). Leksikoituneen merkityksensä, kantasubstantiivin verbistämissä ja tuon prosessin metonymian motivaation kannalta verbi *naulata* hahmottuu toisin. Tällöin fokus on kantasubstantiivin tarkoitteen prototyyppisessä funktiossa, jolloin verbi *naulata* on motivoitua suhteessa substantiiviin *naula* 'kiinnitysväline'. Verbin derivatiivinen merkitys on selkeästi instrumentatiivinen 'kiinnittää kannan tarkoitteella', ei instruktiivinen 'varustaa' (vrt. *nauloitetut kengät*, NS s.v. *nauloittaa*). Tätä vasten muunlaisen instrumentin ja varsinkin siihen tehtävän eronteon osoittaminen on toissijaista. Paremminkin voitaneen ajatella niin, että naulaamisessa vasara tai muu väline on käsitteellistyneeseen toimintaan inherentisti oletettava avustava väline ja siten varsinaiselle kiinnitysvälineelle alisteinen. Osassa kiinnittämisverbejä (esim. *nastata* ja *neulata*) ei avustavaa välinettä (osaksi agenttia hahmotuvan käden lisäksi) voitane edes olettaa. Energiansiirtymisen näkökulmasta (ks. edellinen kuvio 3) kiinnittämisverbit ovat lähempänä instrumentatiiveja kuin instruktiiveja, koska toiminnan aiheuttama muutos ulottuu usein myös patienttitarkoitteeseen (*naulata lankku aitaan/laudat yhteen/kansi kiinni/puut ristiksi*).

Kiinnittämisverbeihin kuuluvat seuraavat CD-Ps:n verbijohdokset (semeemikohtaisesti):

*ankkuroida*₁ 'kiinnittää ankkurilla; asettua ankkuriin', *hihnoittaa* 'varustaa t. kiinnittää hihnalla t. hihnoilla', *kahlehtia* (*kahlita*) 'kiinnittää kahleilla; panna kahleisiin; pitää kahleissa', *köyttää* 'kiinnittää, sitoa köydellä', *liimata* 'kiinnittää liimalla', *liisteröidä* 'levittää liisteriä; kiinnittää liisterillä', *napittaa* 'sulkea, kiinnittää napeilla', *nastata* 'kiinnittää nastoilla', *naulata* 'kiinnittää naulalla t. nauloilla', *neulata*₁ 'kiinnittää nuppineuloilla', *neulata*₂ 'yhdistää neuloilla (tekst.)', *niitata*₁ 'liittää niiteillä', *niitata*₂ = *niitata*₁, *nivoeltää* 'liittää, kytkeä nivelellä', *pultata*, *pultittaa* 'kiinnittää t. varustaa pulteilla', *ruuvoata*₂ 'kiinnittää ruuveilla', *saranoida* 'kiinnittää saranoilla', *sinkilöidä* 'kiinnittää sinkilöillä', *suutia* (*suudita*) 'kiristää t. kiinnittää suuteilla (*suude*, *suute* 'kiila')', *tapittaa*₁ 'varustaa tai kiinnittää tap(e)illa' (vrt. *tappi*₁ 'suljin', *tappi*₂ 'yhdistin'), *teipata*₁ 'kiinnittää, sitoa, sulkea, peittää t. koristaa teipillä', *vaarnata* 'kiinnittää vaarnalla t. vaarnoilla', *valjastaa* 'panna valjaisiin, kiinnittää valjailla', *vannehtia* 'varustaa, sitoa vanteilla'

⁹⁸ Se, että kiinnitysväline ja avustava väline voivat esiintyä samassa lauseessa rinnasteisina adessiiviadverbiaaleina, oikeastaan puoltaa kiinnitysvälineen syntaktis-semanttista instrumenttihahmotusta, vrt. *kiinnittää vasaralla ja naulalla, työstää puuta vasaralla ja taltalla, tampata matot harjalla ja mattopiiskalla, pestä vedellä ja saippualla, piirtää lyijykynällä ja tussilla*. Tietenkin verbin hienosemantiikka ohjaa ja rajoittaa mahdollisten välineiden valintaa, *piirtää lyijykynällä ja *sudilla/maalilla* tms.

(*vanne*₂ 'jotakin ympäröivä, koossa t. kireällä pitävä rengas'), *vyöttää*₁ 'kiinnittää tai ympäröidä vyöllä', *vyöttää*₂ = vannehtia

Muusta ryhmästä eroavat verbit *liimata* ja *liisteröidä*, joiden kannan tarkoite on jonkinlainen käytössä sidotuksi tuleva, ei-uudelleenkäytettävä ja kuluva aine ja siten vastaa esim. Mustajoen (1993) "materiaalisia instrumentteja". *Liisteröidä*-verbi on lisäksi kaksiluentainen sen mukaan, onko kyseessä pelkkä liisterin levittäminen vai myös liisterin avulla kiinnittäminen. Vaikka *liisteröimiseen* ja *liimaamiseen* voidaan ajatella sisältyväksi kannan tarkoitteella varustamisen pre-suppositio, voi joissakin konteksteissa verbi koodata pelkkää instrumentatiivista toimintaa, esim. *liimata postimerkki kirjekuoreen* (vrt. *liimoittaa* 'varustaa liimalla'; NS:ssa myös *liimata*₂ 'liimoittaa, sivellä liimalla'). *Liimata*-verbi ei edellisessä lauseessa osoita KIINNI-paikkafunktiota kuin liimattavien entiteettien suhteen (teema- ja patienttitarcoitteet), kun yleensä KIINNI-paikkafunktio kattaa myös liiman ja liimattavien suhteen. Kiinnittämisen ja sitä edeltävän varustamisen (tai siihen vertautuvan toiminnan) suhteen kaksiluentaisia ovat CD-Ps:n merkitystenselitteiden pohjalta verbit *hiimoittaa*, *pultata* ~ *pultittaa* (jotka CD-Ps esittää synonyymisina), *tapittaa*₁, *valjastaa* ja *vannehtia* (esim. *valjastaa hevonen – valjastaa hevonen kärryjen eteen*).⁹⁹

Käyttöfunktioidensa vuoksi moniluentainen on verbi *teipata*₁ 'kiinnittää, sitoa, sulkea, koristaa, peittää teipillä' (CD-Ps) (perushahmotus 'kiinnittää teippi johonkin' on kaikissa luennoissa läsnä), jonka merkityksestä voidaan erottaa kaksijako 'teipata joku johonkin' ja 'teipata koossapysyttämiseksi' (ks. lisäksi siteellä teippaamista tarkoittava ammattitermi *teipata*₂). Samalla tapaa kiinnittämisen ja koossapitämisen funktion mukaan kahtalainen on verbi *vyöttää*. Toisaalta myös pelkkää teipin kiinnittämistä voidaan erityistilanteessa koodata (esimerkki 19), samoin *laastaroida*-verbissä asiointilan (peittäminen eli suojaaminen ja haavan reunojen liittäminen yhteen) eri puolia voidaan korostaa osalistujarakenteen muutoksella, *laastaroida polvi* tai *laastaroida haava*.

(19) Marko Tolonen ja Ari Kivari **teippaavat** punaisten haalariensa reisiin uudet **teipit**. Markon **teipit** kastuivat, kun Ilmari pelasti jäihin pudonneen hiihtäjän. Ari **kiinnitti** aamuisilla **teipeillään** sydänpotilaaseen tippakanyylin. (Kultaraha 3/2000)

Moniluentaisten verbien käytössä kiinnittämislunnon ensisijaisuuteen vaikuttaa kontekstitekijöiden lisäksi se, kuinka lähelle prototyypistä välinettä kannan tarkoite ominaisuuksineen hahmotetaan. Uudelleenkäytettävyyden näkökulmasta kannan tarkoitteet vaihtelevat jatkuvakäyttöisestä kertakäyttöiseen, vrt. esim. jatkumoa *ankkuri, kahle, nasta, vaarna, teippi* ja *liima*. Osaa verbeistä voi

⁹⁹ Vaikka tarkoitetasolla kiinnittämäväliseellä toimiminen edellyttää varustamista, eivät kaikki I-verbit tätä konventionaalisesti koodaa. *Liimata*-verbin tavoin esim. *vyöttää* ei voine koodata pelkkää vyöllä varustamista (vaikka CD-Ps:n merkityksenselite tätä puoltanee: 'kiinnittää tai ympäröidä vyöllä') vaikkapa seuraavanlaisessa *vyön* käytössä: *Thames-yhtiön tuottamassa matkailuohjelmassa katsojaa kyyditään mantereelta toiselle sen verran rivaakasti, että tuoli on paras varustaa turvavyöllä*. (SKTP HS). Toisaalta *vyöttää*-verbin laajentunut käyttö 'pukeutua'-merkityksessä perustunee lähinnä vyöllä varustautumisen ja sitomisen metonymiaan. *Vyö*-sanueen johto-opillisista suhteista ks. Koski (1987: 103 alav. 23).

pitää sillä tavoin käsitteistyneenä, että tarkkaa parafraasia on vaikea ja turhakin yleistää, esim. *napittaminen* on kanonisesti 'sulkemista tai kiinnittämistä napeilla' (CD-Ps), joskin päinvastainenkin luenta on mahdollinen (20):

(20) Anu oli vetänyt oman kylpypyyhkeensä pois patterilta ja käsenyt riisumaan vaatteet siinä lämpimässä. Hän oli **napittanut jakun auki** ja käynyt viemässä olohuoneeseen nojatuolin karmille, ettei se olisi rypistynyt (SKTP Jalonen).

Tarkan parafraasin muotoilua oleellisempaa on verbin tilannekohtainen rajautumisen motivaatio napin ja sen funktion suhteen sekä perheyhtäläisyys kanonisiin käyttöihin (esim. NS on CD-Ps:aa tarkempi ja mainitsee *napittaa*₁-verbin merkityksenselitteessä myös käytön 'avata napit' sekä lisäksi merkityksen *napittaa*₂ 'varustaa napeilla' (esim. räätälistä)). Verbin *napittaa* instrumentatiivinen tai inuktiivinen painotus nousee kulloisestakin lauserakennekonstruktiosta.¹⁰⁰ Kiinnittämisen negaatio on mahdollinen myös verbistä *pultata* (21).

(21) Moottorisahaa ei tämän puun kaadossa tarvita, vaan betonijalustassa kiinni oleva kuusi **pultataan irti** ja irrotetaan koneellisesti. (SKTP KSML)

Yleensä irrottamismerkityksessä käytetty kiinnittämisverbi koodaa rajatusti vain kiinnittimeen kohdistuvaa liikettä, jolloin se hahmottuu välinettä enemmän teemaksi, esim. *ruuvata ruuvi irti*. Vaihtelua esiintyy vain tyypillisesti uudelleenkäytettävistä välineistä *napittaa* ja *ruuvata*, joista jälkimmäisen merkityksen laajuus (vrt. *irtiruuvattava*) lienee vaikuttanut myös *pultata*-verbin negatiivikäyttöön, (vrt. **liimata irti*, **naulata irti* tai **teipata irti*, ja niistäkin vain osasta, vrt. **nyörittää irti*).

Kiinnittämisverbeistä voidaan erottaa oma spesifiointinsa sitominen, joka rajautuu verbin kannan tarkoitteesta (esim. joustavuusvaatimus). Sitomisverbi on mm. *köyttää*, joka toteuttaa kiinnittämisskeemaa [kiinnittää x y:hyn köydellä]. *Köyttää*-verbi voi hahmottua myös varustamiskonstruktion mukaan, tällöin varjoargumentti täytyy spesifioida ja se vastaa teemaa, esim. *Kuningasten kirtuksesta hän kirvoittaa ja köyttää köyden heidän omiin vyötäisiinsä* (Job 12.) (samoin esim. *Hän lassosi köyden etevästi kattolamppuun ja keikautti itsensä perässään varassa*). Sitomisverbisyytensä vuoksi *köyttää*-verbin argumenttirakenne voi erota I-konstruktiosta kiinnittämisvälineen inessiivimuotoisen koodauksen suhteen ('laittaa kiinni jostakin'), esim. *Tanja köyttää Matiaksen ja Ilkan yhteen kengännauhoista*, kuten myös illatiivisessa päätepestekoodauksessa, *Sotahan siitä syttyi, mutta Herkules voitti sodan, köytti koiran ketjuun ja marssi tiehensä*. Verbi

¹⁰⁰ Kiinnittämisen lopputilan koodaamisessa sisä- ja ulkopaikallissijan avulla on Nikanteen (1990: 21) mukaan seuraavanlaista eroa. Lause *kuva on seinällä* on mahdollinen silloin, kun kiinnittimenä ovat naulat tai niitit, mutta ei silloin kun kiinnittimenä on liima. Tällöin tarvitaan *kuva on seinässä* -lause, koska adessiivi ei salli *attached*-piirrettä. Kiinnittämisverbejä voi siis jatkumoittaa tämän piirteen mukaan niiden korrelaattisubstantiivin tarkoitteen luonteen perusteella, ts. millainen kontakti niiden käytön seurauksena syntyy: *naula, koukku, niitti, nasta, teippi, liima*. Jatkumo korreloi väline-kategorian tyypillisyydjatkumon kanssa (työkalu vs. aine). (Vrt. kuitenkin *seinään ~ seinälle naulattu lauta; seinään ~ seinälle liimattu tapetti*.) Kiinnittämisen suhteesta kontaktiin ja lokaatioon ks. Nikanne (1990: 22).

voi siten olla kaksitulkinainenkin käyttökehyksessään (22): 'sitoa köydellä saporosta karsinaan' tai 'sitoa saporolla kiinni karsinaan'. Sitomisverbien varjoargumentin karakterisaatio on siis prototyypistä I-verbiä joustavampi.

(22) Miesten mentyä saunaan upotti se [piru] kaikki heidän vaatteensa vesikorvoon, valjasti hevosen takaperin ja **köytti** siat **saparosta** karsinaan. (Tikkala, Heikki. Olevaisen yöpuoli: Vaimosniemen kummitus ja 50 muuta poltergeistia. <http://personal.inet.fi/tiede/poltergeist/>)

Käsitlemisverbit

Omaksi heterogeeniseksi alueekseen prototyypin I-verbin ja instruktiivin välissä voidaan erottaa käsitlemisverbit¹⁰¹. Perussuhteiltaan verbit hahmottuvat siten, että niiden instruktiiviluenta puoltaa kannan tarkoitteen pysyvä suhde patienttitarkoitteeseen sekä usein myös kannan tarkoitteen kuluminen tai muuttuminen toiminnan aikana. Instrumentatiiviluentaan verbejä yhdistää patientin muuttuminen substanssiltaan. Verbit presupponoivat kannan tarkoitteella varustamisen, mutta verbin osoittama toiminta on pelkkää varustamista aktiivisempaa ja muutoksen aiheuttavaa (vrt. osin edellä *keihästää*-tyyppi). Eri-laisten funktioiden erittely verbien taustalla voi paikoin olla hyvinkin häilyvää ja tulkinvaraista. Kunkin verbin käyttökohtainen koodausala ilmenee tilanekontekstista ja toisaalta jonkin entiteetin käyttämiseen voi olla useanlaisia syitä tai ei yhtään selkeää syytä. Oletettava on kuitenkin, että jokaiselle instruktiivin perusskeemaa varioivalle verbijohdokselle on osoitettavissa jokin kannan tarkoitteen käytöstä ja funktiosta johdettava motivaatio. Pelkkä jollakin varustaminen mielivaltaisena tekona ei liene käsitteellistymisen ja omaksi leksikaaliseksi yksiköksi kielentymisen arvoista.

Omana temaattisesti yhtenäisenä ryhmänä voidaan erottaa maustoverbit *pippuroida*, *sokeroida* ja *suolata*, joiden ilmaiseudessa toiminnassa kannan tarkoitteena oleva mauste sekoittuu patienttitarkoitteeseen ja aiheuttaa tässä muutoksen (ks. myös NS:n *humaloida* 'keittää yhdessä humalan kanssa'). *Suolata*-verbi 'panna johonkin suolaa' on monihahmotteinen siten, että se saa ruoanvalmistuskehuksesta (*suolata*₁ 'maustaa suolalla' sekä CD-Ps:ssa että NS:ssa) eroavan luennan ruoansäilömiskehyksessä (*suolata*₂ 'säilöä suolaa käyttäen') ja teiden kunnossapito -kehyksessä (*suolata*₃ 'levittää tielle tm. suolaa'). Verbin ilmaiseuman toiminnan vaikutus voi olla kahdenlainen sen mukaan, mikä on toiminnan tavoite, millaisia ovat osallistujatarkoitteet ja mikä on sitä kautta korrelaattisubstantiivin käsitteen aktiivinen vyöhyke: esimerkiksi kun *teitä suolataan*, *ne sulavat* mutta *pohjavedet suolaantuvat* (HS 28.12.1998 B1) (englannin *salt*-verbistä ks. Dirven 1988). Myös *sokeroiminen* voi osoittaa pelkästään sokerin levittämistä patientin pinnalle, esim. *sokeroida munkit* (vrt. *sokeroittaa* 'tehdä sokeri(se)ksi').

¹⁰¹ *Käsitellä*-verbi hahmottuu tässä vain sen semeeminsä osalta, joka implikoi jonkinlaista muutosta käsiteltävässä, ks. CD-Ps *käsitellä*₂ 'tehdä jllek jtak sen hoitamiseksi, kehittämiseksi, muuttamiseksi tms. syytä'. Varustamisverbien ja käsitlemisverbien lankeamisen osin päällekkäin mainitsee myös Helinä Koivisto (1987: 388).

Maustoverbeihin rinnastuvat pitoisuutta ilmaisevat verbijohdokset, joissa kannan tarkoite jollain tapaa sekoittuu patienttitarkoitteeseen, esim. *fluoroida* (~ *fluorittaa* ~ *fluorata*), *hapettaa*, *hapottaa*, *hartsittaa* ~ *hartsata* (jolla on myös pelkkä peittämisluenta) ja *vesittää*₁ 'kastella'. Muutosta patientissa ilmaisevat myös verbit *kaasuttaa*₃ ja *myrkyttää*_{1&2}, joiden osoittamassa asiaintilassa patientin muutos vaihtelee kaasui- tai myrkkypitoiseksi tulemisesta tämän tilan aiheuttamiin seurauksiin. Molemmilla verbeillä on leksikoitunut (käsitteellistynyt) merkitys, jossa välineellä toimiminen metonymisesti edustaa toiminnan tavoitetta ja seurausta eli patienttitarkoitteen tuhoutumista, esim. *myrkyttää*₂ *tuhohyönteiset* 'tappaa'. Kannan tarkoitteen pitoisuuden tai kannan tarkoitteelle alttiiksi joutumisen aiheuttamaa muutosta ilmaisevat myös seuraavat verbit: *parkita* 'käsitellä 1parkilla', *suurustaa* 'sakeuttaa suuruksella', *sädettää* (osin ~ *säteilyttää*) 'käsitellä (esim. röntgen)säteillä', *tärkätä* 'kovettaa tärkillä' ja *valottaa*₁ (*kuvas*).

Päällystämisen ja pitoisuuden aiheuttamisen liukumoon (asiaintilan kannalta, hahmottamisen ja käsitteistyksen kannalta päällystämisen ja pitoisuuden stereotyyppiset tulkinnat lienevät selkeät ja esim. päällystäminen tai pinnan muuttuminen lienee pitoisuuden muutosta selvemminkin hahmotettavissa) sijoittuvat värjäamisverbit *hennata* ja *petsata* sekä epämääräisempää kannan tarkoitteen ja patientin välistä suhdetta (ja patientin tilan muutosta) osoittavat verbit *bitumoida* 'käsitellä bitumilla', *kalkita*_{1&2} 'valkaista, desinfioida; lannoittaa', *lankata* 'kiillottaa', *meikata* (jos korrelaatiksi katsotaan *meikki* merkityksessä 'ehoste', vrt. tekemisen tulos -semeemi 'ehostus'), *peitata*₁ (*peitta* 'peitta-aine'), *puuteroida* 'käsitellä, ehottaa', *öljytää* 'voidella, kyllästää' ja *vahata* 'sivellä, päällystää, kiillottaa'.¹⁰²

Päällystämis- ja peittämisverbit

Päällystämisverbien ydinryhmää ovat johdokset, jotka ilmaisevat patientin pinnan peittymistä kantasubstantiivin tarkoitteella, mutta jotka pyrkivät koodaamaan myös peittämisen tavoitetta tai vaikutusta. Kannan tarkoitteen ja sen lokaliteetiksi joutuvan entiteetin suhdetta voidaan siis liikeskeemassa kuvata väyläfunktion ja paikkafunktioiden kombinaatioilla JOHONKIN KIINNI tai JOHONKIN PÄÄLLÄ. Inherentin kannan tarkoitteella varustamisen lisäksi verbin ilmaisema vaikutus patientissa voi olla vahvistamista, esim. *betonoida*₁, *pellittää*, *sementoida*, suojaamista tai koristelua, *aluminoida*, *emaloida*, *folioida*, *havuttaa* (~ *haottaa*), *hopeoida*, *paanuttaa*, *palsamoida*, *paperoida*, *pronssata* (~ *pronssittaa*), *tapetoida*, tai muunlaista käsittelyä, esim. *fosforoida*, *kipsata*, *liiduta* ja *pietä* ('käsitellä, päällystää piellä').¹⁰³

¹⁰² Käsittelemisverbeihin liittyy myös *lääkitä*-verbi, jos se hahmotetaan *kahle* > *kahlita* -analogian mukaan. Etymologialtaan verbi on (muinaisruotsalainen) laina ja esiintyy Agricolaalla 1544, kun taas *lääke*-substantiivi on myöhäisempi muodoste ja esiintyy Gananderilla 1786 (ks. SSA s.v. *lääkitä*, Jussila 1998: 150).

¹⁰³ Jantunen (1997: 437) erottaa *itse*-verbien joukosta viisi johdosta, jotka hänen mukaansa muodostavat selvästi semanttisen kategorian ja joita hän kutsuu peiteaineverbeiksi: *kalkki* : *kalkita*, *laasti* : *laastita*, *parkki* : *parkita*, *talkki* : *talkita*, *sinkki* : *sinkkitä*. Niiden substantiivikorrelaatit voidaan kuvata joko distinktiivisillä komponenteilla AINE ja PEITE tai piirreanalyysillä: -affektiivinen, +instruktiivinen, -privatiivinen, -

Yksi suojaamis- tai koristamisfunktioisiin verbeihin linkittyvä ryhmä ovat värittämis- ja maalamisverbit, jotka ilmaisevat kannan tarkoitteen intentionaalista siirtämistä patientin pinnalle ja pinnan kokonaisvaltaista tai osittaista peittymistä. Ryhmän verbejä ovat *maalata*₁ 'peittää maalilla', *tussata* 'piirtää, kirjoittaa, värittää t. merkitä tussilla' (jos korrelaattina *tussi* 'värineste', vrt. elliptinen *tussi* 'tussi- tai huopakynä')¹⁰⁴ ja *värittää*, sekä niihin korreloitava *mönjätä* 'maalata lyijymönjällä' (osin myös *pronssata* merkityksessä 'maalata pronssivärillä' ~ *pronssi*₂). Ryhmän verbit voivat saada peittämisluennan lisäksi jonkinlaisen tuloluennan, kulloisenkin konstruktion mukaan (vrt. esim. kohde- ja tulosobjektin eroa lauseissa *mies maalasi talon (punaiseksi)–mies maalasi talon tauluun*). *Maalata*-verbin erilaiset käytöt on CD-Ps:ssa erotettu omiksi semeemeikseen: *maalata*₂ 'tehdä kuva tms.', joka korreloi substantiivin *maali*₂ '(kuvataiteessa) väri' kanssa. *Tussaaminen* (ja kenties *värittäminenkin*) voidaan myös tulkita jonkin uuden entiteetin synnyttämiseksi (vrt. *piirtää tussilla*). *Maalata*-verbiin käyttäytymiseltään pyrkii mukautumaan verbi *spreijata* 'suihkuttaa sprayta', jonka substantiivikorrelaatti *spray* 'sumute, suihkute', saa usein väriaine-tulkinnan. Käytöltään verbi rinnastuu sekä verbiin *maalata*₁ (lause 23a) että *maalata*₂ (lause 23b):¹⁰⁵

(23a) Varmemman ilotukan saa ruiskuttamalla omaan tukkaan uuden värin. Ultra Hair Glolla (n. 35 markkaa) on viisi väri vaihtoehtoa: oranssinpunainen, neonpinkki, kirkas vihreä, sininen ja violetti. Vaikuttavinta on **spreijata** kaikilla samaan päähän. (SKTP IL)

instrumentatiivinen. Jantusen mukaan edellisistä verbeistä eroavat instrumentteihin korreloittuvat verbit *tilkitä*, *suudita*, *tulpita*, *naulita*, *lukita*, *kahlita* ja *korkita*, joiden piirteistö on -affektiivinen, +instruktiivinen, -privatiivinen, +instrumentatiivinen. Kognitiivisen kieliopin viitekehyksen mukaisesti hän liittää peiteaineverbien korrelaattien kognitiiviseen alueeseen kuuluvan relaatiotyypitiedon (prototyypisissä tapauksissa) KONTAKTI (esim. *kalkki*), kun puolestaan instrumenttikantoihin kuuluu tieto INKLUUSIO (esim. *naula*). Ongelmallista lähestymistavassa on se, että piirteitä ei eksplikoida ja esim. privatiivisuuden esiinnostaminen tuntuu näiden verbien kohdalla perusteetomalta. Inklusion ja kontaktin erottaminen näyttää pätevältä (joskin jossain mielessä kyseessä lienee jatkumo, esim. *kahlita*?) ja ero palautunee kantasubstantiivien tarkoitteiden karkeaan distinktion aine/materiaali-väline. Verbien merkitykseen tarkemmin Jantunen ei ota kantaa; peiteaineverbit kyllä osoittavat tarkoittemaailmassa sitä, että jokin aine levitetään tai saatetaan muutoin kontaktiin kohde-entiteetin pinnalle, mutta esim. *laastita*-verbi voi koodata myös esim. jonkin tasoittamista. Samoin instrumentatiivisissa verbeissä korrelaattisubstantiivin tarkoitteen avulla toimimisen tulosta ei eritellä (tähän liittyynee Jantusen piirre -affektiivinen).

¹⁰⁴ *Tussi* ja *liitu* -substantiivissa voidaan nähdä systemaattista polysemiaa siten, että *liitu* voi viitata sekä aineeseen että siitä muodostettuun (kynämäiseen) välineeseen kuten *tussikin* värinesteeseen ja sen avulla toimivaan välineeseen. *Tussata* ja *liiduta* -verbit eroavat toisistaan siten, että *liiduta*-verbi korreloituu vain aine-semeemiin, vrt. *?opettaja liitusi taululle tehtäviä*.

¹⁰⁵ Aineen levittämistä koodaaville verbeille on ominaista levittimen ja levitettävän rinnakkaisuus asiointilassa. Molemmat voivat koodautua usein adessiivissa (*Maalata seinä pensselillä* ~ *pensselöidä seinä maalilla vihreäksi*), ja toinen voi jäädä implisiittiseksi (*Maalaa* ~ *pensselöi seinä vihreäksi*). Tämä kaksiosallistujaisuus on asiointilan ikonisuutta: molemmat käsitteistetään väline-osallistujiksi tilanteessa ja siten lausetasolla (vrt. myös *spray maalaa seinän tasaisesti*). Sama kahtalaisuus on mahdollista tyypillisistä I-verbeistä (vrt. esim. *taltta* ja *vasara*, osin eroavasti esim. *hiillos* ja *parila*).

(23b) Seinään, pääsisäänkäynnin viereen, oli **spreijattu** hakaristi, mutta joku oli vetänyt pensselillä ruksin sen päälle ja kirjoittanut alle: No nazis. (SKTP Vuorio)

Merkitsemisverbit

Käsitleminen, päällystäminen, peittäminen ja värittäminen ovat ryhminä reunoiltaan sumeita, päällekkäisiä ja tilanetulkintaisia. Esim. edellä mainittuihin *maalata*-tyyppisiin verbeihin liittyvät funktioltaan läheisesti merkitsemisverbit, joissa kannan tarkoitteella varustamisen tavoitteena on jonkinlaisen jäljen aikaansaaminen kohdeobjektin tarkoitteeseen jossakin funktiossa (vrt. *merkitä₁* 'tehdä määrätarkoituksessa merkki t. merkkejä, varustaa merk(e)illä' ~ *merkki₁*). Merkitseminen voi olla valmiilla merkeillä varustamista, esim. *poijuttaa*, *pyykitää*, *rengastaa*, tai merkkien synnyttämistä varustamisen aikana, esim. *pilkuttaa*, *pisteittää₁*, *ruksata*, *rastia* ~ *rastittaa*, merkitsemisen funktiota osoittavaa, esim. *rajata₁* 'erottaa rajalla', *rajoittaa* 'supistaa, kaventaa', tai abstraktimpaa toimintaa, joka kuitenkin (ainakin osittain) toteuttaa merkitsemisen skeemaa, esim. *merkitä₃* 'esittää, kuvata merkeillä, käyttää symbolina' (~ *merkki₂* variantteineen), osin esim. *kihlata*.

Tukkimis- ja sulkemisverbit

Oma alueensa ovat verbijohdokset, joiden ilmaisemassa toiminnassa kanta- tai korrelaattisubstantiivin tarkoitteella varustamisen funktiona on sulkeminen tai tukkiminen. Tällaisia verbejä ovat *salvata₁* 'sulkea salvalla' ja *teljetä₁* 'sulkea ovi tms. teljellä', joiden luenta tuskin missään kontekstissa voi olla pelkkä 'varustaa', vaan kannan tarkoite on aina osallisena jonkin kiinni tai umpeen saattamisessa. Verbien tähän merkitysfokukseen perustuvat myös metaforiset, yleisesti tukkimista, sulkemista tai lukkoon panemista koodaavat semeemit (*salvata₂* ja *teljetä₂* 'panna, sulkea jku t. jk lukittuun t. salvattuun tilaan'). (Samoin *lukita₁* 'panna lukkoon, sulkea lukolla', laajemmin 'sulkea, salvata' ja *lukita₂* 'kiinnittää lujasti liikkumattomaksi', jonka välinetulkinnan denominaalisuus ei ole johto-eikä merkityso pillisesti selkeä; ks. SSA; vrt. Jussila 1998: 145, samoin *salpa-salvata*-parin 'sulkea salvalla' -korrelaatio vaikuttaa historiallisesti yhdeltä useasta merkityshahmotuksesta, sen sijaan korrelaatio *telki-teljetä* 'sulkea teljellä' lienee motivaatioltaan instrumentatiivinen, ks. SSA s.v. *salpa* ja s.v. *telki*.) Käytökontekstiltaan rajattu on verbi *kapuloida* 'sulkea suu (kapulalla)', joka ei CD-Ps:n perusteella voine osoittaa muunlaista kapulalla sulkemista tai sulkemismerkityksensä lisäksi muunlaista kapulan käyttöä. Sulkemisvälineitä ovat myös verbien *plombittaa₁* 'sulkea lyijykeellä' ja *sinetöidä* 'sulkea t. vahvistaa sinetillä' osoittamassa toiminnassa kantasubstantiivit *plombi₁* ja *sinetti*, joista jälkimmäisen käyttöön liittyy lisäksi juridis-symbolinen merkitys 'vahvistaa'.

Eri tavoin sulkemista hahmottavat verbit *tamponoida₁* 'asettaa tamponi, tukkia tamponilla' ja *tulpata* 'panna johonkin tulppa, sulkea tulpalla', joiden merkityksen instruktiivisuusluenta on kantasubstantiivien tarkoitteiden tukkimisfunktion määräämää ja saa lopullisen spatiaalisen tulkintansa toimintaan osallistuvien entiteettien ominaisuuksien perusteella. Sulkemisluennan voi saa-

da joissain konteksteissa myös verbi *pönkittää*, esim. *Eemelin isä pönkitti liiterin oven (kiinni)*. Verbi kuuluu perushahmotukseltaan tukemisverbeihin (vrt. 'tukea pönkällä'), joiden ilmaisemassa toiminnassa kannan tarkoite on saatettu kontaktiin patienttiin nähden ja jossa tilassa olollaan se toteuttaa funktiotaan. *Pönkittämisen* lisäksi tukemisverbeihin liittyvät konkreettiselta luennaltaan *tukea₁* (ks. SKES s.v. *tuki*), *harustaa* 'tukea haruksilla ('köysi)', *paaluttaa* (jolla on myös merkitsemisluenta 'merkitä paaluilla') sekä samaa skeemaa toteuttava *subventoida* 'tukea tukipalkkioin (= subventio)'. Tukemisskeemaan korreloituvat myös verbit *panssaroida* 'varustaa t. suojata panssarilla₁' ja *raudoittaa* 'vahvistaa teräksellä t. teräsvahvikkeilla (= rauta_{2b})'. Verbit liittyvät suojaamis- ja vahvistamisfunktioidensa puolesta myös aiemmin käsiteltyihin päällystämisperbeihin sen mukaan, millaiseksi hahmottuu kantasubstantiivin tarkoitteen ja patienttitarkoitteen välinen kontakti. Patientin pinnan päällystämiseen perustuvista vahvistamis- ja suojaamisverbeistä eroavat myös verbit *tulpittaa₂* ja *propata* 'vahvistaa naulan kiinnityskohta tulpalla₂ (= *proppu₂*)', vaikkakin kannan tarkoitteen funktio on sama (vrt. rts. *propp* 'tulppa; tappi' ja *proppa* 'ahtaa; tunkea; täyttää').

4.2.3.3 Koontia ja erityistapauksia

Instruktiivisen verbijohdoksen väljään perusskeemaan osittain tai kokonaan palautettavien johdosten funktioon perustuva yksityiskohtainen ryhmittely voi johtaa helposti väärille uomille. Toisaalta se auttaa näkemään ryhmittymiä prototyyppisen instruktiivin ja instrumentatiivin välillä ja siten havainnollistaa pelkällä kahdella merkitystyyppikategoriolla operoinnin puutteellisuutta. Toisaalta ryhmien hakeminen voi jäädä itseisarvolliseksi näperöimiseksi, viimeistäänkin kun huomataan, että tulkinnat vaihtelevat kulloisenkin käytön mukaan, verbijohdokset ovat lähes poikkeuksetta polyseemisiä (tai merkitykseltään joustavia) ja johdosten erottelukriteereinä käytettävät "funktiot" tai parafrasiverbit (metakielenä tai ei) ovat päällekkäisiä tai toisiinsa kytköksissä. Havainnollistan näitä osa-alueita muutaman esimerkkiverbin avulla. Lopuksi kokoan tämän luvun annin instrumentatiivin ja instruktiivin määrittelyssä.

Aiemmin esitellystä kiinnittämisperbien ryhmästä puuttuivat sellaiset verbijohdokset kuin *laakeroida₂* 'varustaa t. kiinnittää laakereilla', *laastaroida* 'peittää t. kiinnittää laastarilla' ja *nauhoittaa₂* 'varustaa tai sitoa nauhalla', joille kaikille voidaan esittää jossain kontekstissa luenta 'yhdistää kaksi entiteettiä kannan tarkoitteella'. Perushahmotuksiltaan verbit kuitenkin eroavat sekä toisistaan että tyyppillisistä kiinnittämisperbeistä: Laakeri on epäprototyyppinen kiinnitysväline, jonka ensisijainen käyttö hahmottunee varustamiseksi tai laakerin itsensä kiinnittämiseksi. *Laastaroiminen* hahmottuu aina myös jonkinlaiseksi peittämiseksi (vrt. peittämisverbit), jolloin kiinnittäminen on ensisijaisesti laastarin itsensä kiinnittämistä, joskin myös haavan reunojen eräänlaista yhdistämistä tai laastarilla jonkin entiteetin kiinnittämistä toiseen. *Nauhoittaminen* on ensisijaisesti nauhan laittamista tai sitomista johonkin (esim. koristelu), ei niinkään nauhoilla jonkin kiinnittämistä. *Nauha*-korrelaatin monitarkoitteisuuden vuoksi (vrt. *nauhoittaa₁* 'tallentaa' ~ *nauha₂*) tulkinnat vaihtelevat tilannekohtaisen tarkoitteen ominaisuuksien ja käytön mukaan. Tilanne- ja käyttöyhteydestä

kumpuava verbin monihahmotteisuus kytkeytyy siis polysemiaan tai merkitysvariaatioon.

Monifunktioisuudeltaan rikkaita verbejä ovat esim. *kiilata* 'halkoa kiiloilla; kiinnittää tai tiukata kiiloilla, *kitata*₁ 'täyttää, tiivistää t. kiinnittää kitillä' ja *tinata*_{1ja2} 'peittää t. korjata tinakerroksella; juottaa tinajuotteella', jotka kaikki sisältävät instruktiivisuutta perushahmotuksessaan. *Kiilaamisen* instrumentatiivisuus ja instruktiivisuusluennat hakuistuvat *kiilan* vastakohtaisen käytön mukaan, ts. aiheutetaanko toiminnan tuloksena patientin separaatio (*kiilata kalliota*) vai jonkinlainen inklusiosuhde patienttien tai niiden osien ja kiilan välillä (*kiilata pylväs maahan*). Vaihtelu johtuneen ensisijaisesti manipuloitavien tarkoitteiden ominaisuuksista, sillä yhteistä kaikissa *kiilata*-käytöissä on kuitenkin *kiilan* asettaminen johonkin. *Kittaaminen* hahmottuu selkeämmin varustamiseksi, jonka tarkempi luenta on kahtalainen *kitin* funktion ja patienttien ominaisuuksien perusteella (täyttää ~ tiivistää vs. kiinnittää). *Tinata*-verbin koodaamissa tilanteissa kannan tarkoitteen ja patient(t)i(e)n välinen spatiaalinen suhde on aina pysyvä ja *tinan* välineluenta heikko, koska se toiminnassa kuuluu ja tulee sidotuksi. Pelkän itseisarvollisen varustamisen tai peittämisen (ja sitä motivoivan tavoitteen, ks. *tinata*₁ 'suojata, koristella, korjata') kielentämisen lisäksi verbi voi koodata toimintoja, joissa tina hahmottuu enemmän osaksi agentin käyttämää välineistöä kuin teemaa (*tinata*₂ 'juottaa'). Verbien käyttämiseen tai tulkintaan kontekstissa hahmottumisen erilaisuus ei vaikeuta, mutta derivatiivisten merkitystyyppien kannalta vaihtelua ei voida ohittaa.

Semeemikohtaisen lähestymistavan kannalta esim. *kitata*-verbin moniluentaisuus voitaisiin palauttaa kahteen semeemiin, joista toinen olisi lähellä prototyyppistä instruktiivia ja toinen lähenisi instrumentatiivisuutta ja kuuluisi kiinnittämisverbeihin. Sanakirjaselitteissä esiteltävät merkitysvariaation jaottelut eivät kuitenkaan ole ongelmattomia tai esim. suoraan osoita semeemijakoa. Esimerkiksi *paikata*-verbi eritellään CD-Ps:ssä kolmeksi päämerkitykseksi, joista *paikata*₂ on metaforinen ja *paikata*₃ on keilailutermin. *Paikata*-verbin ensisijainen merkitys on 'panna johonkin paikka, korjata paikalla', jonka substantiivikorrelaatioksi nousee *paikka*-substantiivin kymmenkohtaisesta merkitysvarianttistasta *paikka*₈ 'kappale jolla korjataan reikä t. kuluma'. *Paikata*₁-verbillä voisi siis sanakirjaparafrasien pohjalta katsoa olevan sekä instruktiivisen luennan 'laittaa paikka' ja instrumentatiivisemmän luennan 'korjata paikalla'. Parafraasit ovat kuitenkin samapropositioiset, varsinkin kun *paikka*₈-korrelaattiin liittyy aina jonkinlainen reiän tai kuluman presuppositio (ks. Kytömäki 1977: 130). Lauseet *mies pani renkaaseen paikan* ja *mies korjasi renkaan paikalla* viittaavat molemmat samaan tapahtumaan kuin *mies paikkasi renkaan*, jolloin ero analyttisten ilmausten ja synteettisen ilmauksen välillä perustuu toiminnassa eri tavoin korostuneisiin osa-alueisiin. Asiointi- ja käyttökehyskohtaisesti *paikkaamisen*, *paikan panemisen* tai *paikalla korjaamisen* välillä voidaan nähdä eroja (esim. *hampaan korjaaminen paikalla* viitanee paikkaamisprosessiin laajemmin kuin *paikan paneminen hampaaseen*), jotka eivät kuitenkaan vaikuta derivatiiviseen merkitystyyppiin sijoittumiseen (vrt. kuitenkin esim. konneksiota (*lasikuitu*)*veneeseen paikkaaminen*, jonka osoittamassa toiminnassa paikka syntyy paikkaamisen myötä ja

jossa siksi *paikata*-verbiin sisältyy myös efektiivisen kausatiivijohdoksen piirteitä, ks. lukua 4.2.4).

Moniluentaisuuden ja merkitysvaihtelun suhdetta voidaan vielä havainnollistaa *padota*-verbillä, jossa varustaminen ja välineenä käyttäminen osassa käyttökonteksteja sisältyvät toisiinsa. *Padota*₁-verbi ilmaisee CD-Ps:n mukaan joko 'padolla varustamista' tai 'padolla sulkemista tai säännöstelyä'.¹⁰⁶ Pelkän varustamisen näkökulmasta *patoaminen* on selkeästi luennaltaan instruktiivinen, kuten esim. lauseessa *Yhtiö patosi joen* (mahdollinen on lisäksi efektiivikausatiivitulkinta 'tehdä pato'). Kuten *pullottaa*-tyyppisissä verbeissä (luvussa 4.2.2), *padota*-verbin merkitykseen voidaan ajatella sisältyväksi toiminnan motivaatio ja padon funktio (ts. - - säännöstelläkseen veden virtausta tms.). Tällöin siirytään jo instrumentatiivisuutta lähentyvään luentaan 'säännöstellä' tai 'sulkea padolla'. *Padota*-verbiä ei kuitenkaan käytetä viittaamaan pelkkään 'valmiin padon avulla toimimiseen' tms., ts. verbi ei voi saada puhdasta instrumentatiiviluentaa vaan se sisältää aina 'padolla varustamisen' merkityksessään (vrt. **yhtiö on padonnut vedenpintaa kymmenen vuotta* merkityksessä 'yhtiö on säännöstellyt padon avulla vedenpintaa kymmenen vuotta'). Tarkoitetasolla kahtalaisuudessa on kyse (jo aiemmin esille tulleesta) muodon ja funktion sidoksisuudesta. Padon avulla toimimisen käsitteistyksistä *padota*-verbillä voidaan kielentää vain ne, joihin sisältyy tuo varustamisen motivaatiomerkitys. *Padota*-verbi on leksi-koituneelta ytimeltään kiinni instruktiivisuudessa, jolloin instrumentatiivisuuden sisältyminen verbin käyttöihin kumpuaa konteksteista ja *patoon* liittyvästä pragmaattisesta tiedosta. Merkitystyyppiluennan kannalta *padota*₁-verbi liittyy instruktiivien ryhmään, joskin se käytössä pyrkii laajentamaan viittausalaansa toiminnan motivaatiotakin sisältäväksi (kielenulkoinen motivaatio). Samantapaisesti voidaan suhtautua myös *aidata* (~ *aidoittaa*) ja *puomittaa* -johdoksiin, jotka kantasubstantiivin tarkoitteella varustamisen ohella voivat viitata myös varustamisen motivaatioon (vrt. *aidata* 'varustaa tai ympäröidä aidalla'). Tällöin kantasubstantiivin tarkoiteen välineys on pelkkää tema-roolia korosteisempi (vrt. Kasik 1989: 88, joka tulkitsee *aidata*-tyyppisten verbien (esim. *tarastama* 'aidata', *luugistama* 'varustaa luukulla') derivatiivisen merkityksen siten, että niissä "[-] konkreettiset nominit ilmaisevat välinettä, joka lisätään toimintakohteelle tai jolla kohde varustetaan").¹⁰⁷

¹⁰⁶ *Padota*₂-semeemi 'patona estää tai sulkea' eroaa *padota*₁-semeemistä osallistujien tai temaattisen rakenteen roolien sulauman (yhteenlankeamisen) osalta, vrt. esim. lauseita *majava patosi₁ joen puilla* ja *jäät patosivat₂ joen (itsellään)*, joista jälkimmäisessä lauseessa subjektin tarkoitetta kontrolloiva voima on subjektin ulkopuolinen (luonnonvoima). Esim. Haipus ja Pääkkönen (1980) erottavat tällaiset verbijohdotukset (ks. myös esim. *rajata*₃ 'olla rajana', *suojata*₂ 'olla suojana' ja *tukea*₂ 'olla tukena') omassa jaottelussaan käyttämällä parafraseja 'toimia x:n avulla' ja 'olla x:nä'.

¹⁰⁷ Välineellä toimimisen ja jollakin varustamisen erottamisen hankaluus, joka on siis instrumentatiivisuuden ja instruktiivisuuden erottamisen ensisijaisena vaikeutena, heijastuu osin myös joissakin nominijohdosryhmissä. Esimerkiksi *-in-* ja *-e-*johtimisten samakantaisten substantiivien (ja koko johdintyyppien) erottaminen välineen ja aineen, varustimen ja varusteen tai tekimen ja teon tuloksen kielennyksiksi ei uudismuodosteiden osalta ole aina spontaania, vaan erontekoihin päädytään tietoisien kielenohjailun kautta ja vaikutuksesta. Esim. *peitinkarva-peiteväri*-parissa johdosten semanttisen hahmotuksen ero ei ole kovinkaan selkeä, vaikkakin kompositio-

Edellä esiteltyjen ryhmien rajat ja ryhmäjäsennytydet voidaan nähdä hyvin-kin käyttökohtaisesti hahmottuviksi ja skemaattisuus- tai abstraktiusasteesta riippuvaisiksi. Derivatiivisten merkitystyyppien kannalta ryhmät hahmottuvat kahtalaisesti: Instruktiivisuus ja instrumentatiivisuus voidaan ymmärtää eri tason ominaisuusjatkumoiksi (ks. aiemmin lokatiivisuus). Tällöin selittyy se, että (tarkkarajaiset) kategoriat instruktiivi ja instrumentatiivi sopivat molemmat tiettyjen verbien kuvaukseen (esim. *naulata, liimata; maalata*). Asiointilan ja kielenlyksen tasolla sekä instrumenttina edustuva entiteetti että teemana edustuva entiteetti voivat olla samanaikaisesti läsnä. Instrumentatiivisuus on funktionaalinen kategoria ja siten hahmotus- ja käyttötilannekohtainen, osin subjektiivinenkin tulkinnaltaan (ks. aiemmin välineen määrittelyä luvussa 4.2.1). Instruktiivisuus on puolestaan lokaalisten suhteiden hallitsema, enemmän tarkoitettiin perustuva dimensio, josta voidaan erottaa tyypillinen derivatiivinen merkitystyyppi ja siihen nähden erivahvuisia suhteita. Toisaalta verbijohdosten tarkastelussa on nähtävissä jatkumo, jossa tasot yhdistyvät karkeasti (perinteisen kahden kategorian mallin mukaisesti) (kuvio 4).

rakenteeltaan sekä *-in-* että *-e-*johtimilliset muodot linkittyvät selkeästi omiin paradigmoihinsa (*eristin-eriste* jne.). Osittain taustalla voi näkyä juuri toiminnan ja funktion yhteenlankeaminen, kuten vaikka pukineissa: *jalkineen* 'jalkaterää, us. myös säärtä ulommaisena suojaava pukine' ja *päähineen* 'päässä suojana t. koristeena käytettävä hattu, huivi, lakki tms.' funktio ja käyttö ovat symmetrisessä suhteessa, ts. suojaaminen t. koristelemisen presupponoi pukemisen ja päinvastoin. Konnotatiivisesti merkityshahmotuksessa voi tilannekohtaisesti korostua jompikumpi puolista, esim. *päähine* 'se, joka laitetaan päähän, jota pidetään päässä' tai 'se, joka suojaa päätä' (vrt. *päähine*-nominin mahdollinen yhdistyminen murrusanaan *päähinen* 'päässä oleva, päähän kuuluva', ks. Koski ms. s. 7). Samoin esim. peittäminen on aina jonkin funktion motivoimaa, jolloin viime kädessä instrumentin tai teeman tulkinta painottuu sen mukaan, millä tavoin ja mihin saakka verbijohdos koodaa peittämisen funktioita tai peittämisen aiheuttamaa muutosta. Koodaamisessa tapahtuva eronteko on puolestaan usein konstruktiokohtaista, esim. *maalata seinä-maalata seinään kuvioita*, partonomisesta ja konatiivisesta vaihtelusta verbeissä ks. Pajunen (2001: 239–241). (Vrt. Orpana 1992: 128, joka katsoo "peitteen" rooliltaan välineeksi seuraavissa tapauksissa: *Peitin ruusut talveksi liian ohuesti, Lapsi on puettu liian paksusti, Hän maalasi huulensa paksusti*.) Instrumentatiivin ja instruktiivin läheisyys heijastuu myös siinä, että molempien parafraasissa kannan tarkoite ilmaistaan adessiiviverbiaalilla (*leikata sahalla-varustaa satulalla*, vrt. **mies satuloi uuden satulan hevoseen*), jonka skemaattiseksi, molempia käyttöjä yhdistäväksi hahmoksi voitaneen yleistää 'aikapaikkainen yhteisyys liikeskeemassa' (ks. Schlesinger 1995: 72, jonka mukaan englannin erilaisia *with*-lauseita (esim. instrumentti, seuralainen, tapa jne.) yhdistävä rooli tai sija (*case*) on jonkinlainen "assosiatiivi" ("*associative*"), jonka kaikille yhteinen merkityskomponentti on "togetherness in space and time"). Fyysisen läheisyyden perusteella yhdistyvät myös instrumentti ja seuralainen esim. Wierzbickalla (1980: 131) sekä Lakoffin ja Johnsonin (1980: 135) metaforassa "an instrument is a companion" (ks. Schlesinger 1995: 218 alav. 6), assosiatiivi-roolista ks. Givon (1984: 102, 129–131). Gradyn (1999: 86) mukaan *with*-preposition merkityksistä instrumentaali on kompleksisin, ja siksi lapset omaksuvat sen viimeisenä. Esim. seuralainen voi määrittäytyä pelkän viereisyyden perusteella (*He's with Paul*), instrumentaaliin liittyy välttämättä aina haltu (*possession*) ja jonkin toiminnan suorittaminen (*performance*).

VÄLINE

puukottaa naulata teipata tulpata maalata satuloida

VARUSTAA

toiminta (muutos): <i>puukottaa, seivästää, keihästää, kivittää, pommittaa</i>	kiinnittää: <i>ankkuroida, hihnoitaa, köyttää, vyöttää, kahlehtia; nastata, naulata, pultata; teipata, liimata, liisteröidä</i>	tukkia, sulkea tai tukea: <i>salvata, teljetä; sinetöidä, tulpata; pönkittää, paaluttaa;</i>	merkitä: <i>poijuttaa, pyykittää, rangastaa; ruksata, rastittaa, merkitä</i>	käsitellä: <i>pip-puroida, sokeroi-da; fluoroida, hapettaa, hapottaa, hartsittaa, suurustaa; hennata, petsata, lankata, öljytä</i>	päällystää tai peittää: <i>pellittää, sementoida, emaloida, havuttaa, pronssata, maalata, tussata, värittää</i>
--	---	--	--	---	---

Korrelaattisubstantiivin tarkoitteen sidottuuden jatkumon semanttisia ryhmiä

KUVIO 4 Instrumentatiivisuuden ja instruktiivisuuden jatkumo kannan tarkoitteen sidottuuden kannalta.

Kaksi rinnakkaista tasoa yhdistävä jatkumo vapauttaa verbijohdosten tarkastelusta pelkän kahden puhtaan kategorian avulla, jotka ovat liiallisia kompromisseja. Predikaatti-argumenttirakenteen ja semanttisten roolien tasolla operoitaessa kuvion 4 hahmottelema jatkumo on esimerkinomaisuudessaan riittävä eikä tarkempaan analyysiin ja luokitteluun ole mahdollista päästä (karkeita semanttisia esimerkkiryhmiä on mainittu kuviossa). Verbisemanttinen näkökulma taasen puoltaa irrottautumista perusrelaatioiden kategorioista ja useammanlaisten rypäiden erottamista. Tällaisia alueita, esim. kiinnittämisverbit, olen edellä esitellyt.

4.2.3.4 Lisänäkökulmia instruktiivien ja I-verbien suhteeseen

Jatkoderivaatio: *UtU*-johdokset

Lisänäkökulman instrumentatiivien ja instruktiivien eroavuuteen tarjoaa jatkoderivaatio. Sekä Räisänen (1988: 83–) että Vesa Koivisto (1991: 17–18) mainitsevat verbijohdostutkimuksissaan eronteon supistumaverbeihin korreloituissa *UtU*-verbijohdoksissa (NS:n aineiston perusteella). Nykysuomen sanakirjan noin 260:sta supistumaverbin rinnalla olevasta *UtU*-verbijohdoksesta noin 135:n

rinnalla on myös *UtU*-verbin kannaksi sopiva nomini (Räisänen 1988: 89). Tällaisissa kaksihakmotteisissa tapauksissa jompi kumpi ”kantasanatulkinta” tuntuu kuitenkin semanttisesti ensisijaiselta. Nominasiin rinnastuvilla *UtU*-verbeillä on usein translatiivinen (‘tulla kantanominin ilmaisemaksi’), esim. *kasautua*, tai reseptiivinen (‘tulla varustetuksi sillä, tai joutua sen valtaan, mitä kantanomini ilmaisee’) merkitys, esim. *kihlautua*. Supistumaverbeihin korreloituviksi hahmottuvat puolestaan *UtU*-verbit, joilla usein on instrumentatiivinen merkitys, ts. supistumaverbin kantasubstantiivin tarkoite on usein jonkinlainen väline. Tulkintaero kiteytyy seuraavaan Koiviston (1991; Räisänen 1988: 83–89) pohjalta sitaattiin:

Kantasanaksi sopivan supistumaverbin kuvaama toiminta ei tunnu näiden [= translatiiviset ja reseptiiviset] *UtU*-verbiin kuvaamissa tilanteissa niin keskeiseltä, että tilanne hahmotettaisiin verbien avulla parafraaseeraten. Kantasanatulkintaa tuntuukin ohjaavan se, minkälaisella parafraasilla johdoksen merkitys on luontevasti ilmaistavissa. Joissakin kannaltaan kaksihakmotteisissa *UtU*-verbeissä taas verbikanta nousee nominikannan edelle, kuten esim. verbeissä *aurautua*, *höyläytyä*, *kairautua*, *kiilautua* [jne.]. Tässä mahdollinen kantanomini on vastaavan supistumaverbin (*aurata*, *höylätä* jne.) ilmaiseman toiminnan instrumentti (*aura*, *höylä* jne.) eikä (kuten edellä mainituissa translatiivis- tai reseptiivismerkityksissä verbeissä) se tila, johon verbin ilmaisema muutos johtaa. Voi ajatella, että näiden *UtU*-verbiin kuvaamissa tilanteissa tapahtuu vastaavan supistumaverbin ilmaisema toiminta, ja siksi supistumaverbi mielletään ensisijaiseksi kantasanaksi. (Vesa Koivisto 1991: 17–18.)

Edellä mainitut varsinkin reseptiiviset johdokset näyttäisivät semanttisesti (ainakin osittain) peittävän tässä hahmotellun instruktiivikategorian. Näin prototyypinen instrumentatiivi (*aurata*, *höylätä* jne.) sekä prototyypinen instruktiivi (*roskata*, *rasvata*) olisivat kantasanahahmotuksensa perusteella oppositiossa *UtU*-verbeihin nähden. Oletuksena voitaisiin siis pitää sitä, että instrumentatiivisen *UtU*-verbin kantana semanttisesti on supistumaverbi (*aurata* : *aurautua*), instruktiivisen *UtU*-verbin semanttisena kantasanana puolestaan nomini (joka on supistumaverbinkin kantana tai korrelaattina, esim. *roska* : *roskautua*). Nomiini- tai supistumaverbikantatulkinta perustuu edellä parafraasiin (ks. NS:n kantasan ja derivatiivisen merkityksen avulla määritellyt johdokset) ja intuitioon (ks. Räisänen 1988: 84), jotka voivat olla ristiriidassakin (ks. Koivisto 1991: 18). Edellä hahmoteltua tendenssiä eivät puolla monet myöhäistä laina-alkuperää olevat supistumaverbit, joiden edelleenjohdokseksi *UtU*-verbi hahmottuu, vaikka supistumaverbin rinnalla olisikin nomini ja vaikka verbi olisi merkitykseltään reseptiivis-instruktiivinen, esim. *maalata* - *maalautua* (vrt. *maali*) (Räisänen 1988: 85). Samoin verbin kantasanatulkintaa muuttaa esim. se, hahmote taanko *UtU*-verbi refleksiiviseksi vai translatiiviseksi, esim. *pihkautua* 'pihkata itsensä' vai 'tulla pihkaiseksi' (Koivisto 1991: 18; *U*-verbejä käsittelee myös Pajunen 2001: 172–185).

Edellisen pohjalta voitaisiin siis olettaa, että mitä instrumentatiivisempi supistumaverbi on, sitä supistumaverbihakuisempi on *UtU*-johdoksen intuitiivinen tulkinta (tai NS:n parafraasikuvaus). Tämän jaottelun voinee analogisesti laajentaa myös niihin johdosryhmiin, joissa *UtU*-johtaminen (tai siihen rinnastuva) verbi on selkeästi deverbaali, mutta myös kantanomini olemassa, esim. *hopea* > *hopeoida* > *hopeoitua* (omaperäisten ja vierasperäisten *oitu*-johdosten ra-

janvedosta ja kantasanaahahmotuksesta ks. Räisänen 1988: 51–54). Oletettujen tendenssien osoittaminen verbijohdosesiintymien kokonaisuudesta ei ole yksinkertaista. Selkeitä periaatetta havainnollistavia ja edustavia tapauksia voidaan tietenkin esittää. CD-Perussanakirjan ja NS:n *UtU*-johdoksista ja niihin vertautuvista verbijohdoksista (merkitysmääritelmänsä kannalta) instrumentatiiviverbiin (ja sen korrelaattisubstantiiviin) korreloituvat johto-opillisesti esim. seuraavat *u*-johdokset:

(a) *aurautua, hirttyä, höyläytyä, kairautua, kirnuuntua, nojautua, ohjautua, porautua, sahautua, sorvautua*

(b) *karstaantua, kelautua, linkoutua, peilautua, piiskautua, siilautua, siivilöityä, tahkoutua, valssautua*

Näistä (a)-ryhmän johdokset korreloitunevat semanttisesti selkeästi verbiin, ts. verbikantaisuus ja instrumentatiivisuus tukevat toisiaan. Ryhmän (b)-johdosten osalta semanttisen verbi- tai substantiivikannan päättäminen ei liene niin selkeää, vaikkakin johdosten mahdollinen kantaverbi onkin instrumentatiivinen ja siten substantiivikorrelaattia mieluummin *u*-johdoksen semanttiseksi kannaksi hahmottuva. Erontekojen vaikeus levittyy monitahoiseksi. Kantasanan hahmottumiseen voi esimerkiksi vaikuttaa konteksti ja verbin refleksiivis-passiivis-automatiivinen merkitysvaihtelu (näistä ks. esim. Räisänen 1988: 22), esim. *maahan porautuva mato - hyvin porautuva puu*. Vaihtelu ja monikäyttöisyys yleensä on puolestaan verbeille luonteenomaista (Räisänen ei ota verbien monimerkityksisyyttä ja esim. derivaatiosuhteiden semeemikohtaisuutta kovinkaan huomioon luokkajaoissaan). Vahvana osana monikäyttöisyyttä on verbin kuvallinen käyttö ja metaforiset leksikaalistumat. Esim. *UtU*-johdoksista näyttää (Käänteissanakirjan karkean silmäilyn perusteella; ks. myös esimerkkilauseet Koiviston luokituksissa 1991) melkoinen osa olevan korosteisesti metaforisesti käytettyjä verrattuna kantaverbiinsä (esim. *naulautua*). Tällöin *u*-verbin semantiikan motivoiminen korrelaattisubstantiivin tai -verbiin toisen pois sulkevasti on hankalaa (ks. esim. *kiila : kiilata : kiilautua : kiilaantua* -ketju). Eronteon vaikeus on myös viime kädessä metodinen, ts. sanakirjaparafrasien ja lause-esimerkkien tulkintakriteereihin pohjautuva (vrt. esim. Penttilä 1963: 322, joka luettelee supistumaverbikantaisiksi verbit *hilloutua, hautautua, pikeytyä* ja nominikantaisina verbit *hakautua* ja *kalkkiutua*). Instrumentatiiviverbeihin liittyy kattavan aineiston tuen saamisen esteenä edelleenjohdosten vähäisyys: 'välineen käyttämistä' tms. merkitsevistä verbeistä ei muutamia selkeitä leksikaalistumia (ks. edelliset esimerkkijohdokset *aurautua* jne.) lukuunottamatta derivoida *u*-johdoksia. Selvään instrumentatiiviseen verbiin korreloituvia (muuta kuin edellä mainitut supistumaverbit) *u*-johdoksia NS mainitsee vain muutaman, esim. verbi *keihästyä* (pass.v. < *keihästää*), joka sekin on harvinainen ja metaforinen (esim. *kaikki silmät keihästyivät minuun*). Pajusen (2001: 181) mukaan esimerkiksi leikkaamisverbeistä ei muodosteta yleensä inkoatiivisia verbejä, vain fasi-

litatiivisuus (*leikkautuu helposti*) on mahdollinen *U*-derivaation käyttötapa. *I*-verbeissä kohdalla asia lienee samoin.¹⁰⁸

Myös kiinnittämisverbeistä voidaan osoittaa yksittäisiä esimerkkejä, joissa *u*-johdos hahmottuu ensisijaisesti verbikantaiseksi, esim. *ankkuroitua*, *liimautua*, *naulautua*, *ruuvautua* ja *teippautua*. Vaikka kannan ja patientin tarkoitteiden suhde suhteutuu abstraktin varustaa-skeeman lopputilaan, verbien merkityksessä korostuu kiinnittämiskäyttö (esim. *tapetti liimautuu huonosti seinään, ihoon liimautunut paita* jne.), vrt. kuitenkin esim. *saumautua* 'liittyä saumalla yhteen'. Käsittelemis-, peittämis-, päällystämisen-, suojaamis- ja tukkimisverbien ryhmistä *u*-johdoksen nomini- tai verbikantaisuustulkinnan vaihtelu lienee verbittäistä ja

¹⁰⁸ Refleksiiviseen käyttöön tyypillisesti sopivia verbejä, joiden ilmaisema toiminta on motivoitunut toiminnan välineen nimen kautta, on melko vähän: agentin itseensä kohdistama toiminta tapahtuu varsinaisrefleksiiveissä yleensä jonkin ruumiinosan avulla (*peseytyä*), liikerefleksiiveissä välineenä on yleensä agentin keho (*heittäytyä*). Esim. Koiviston (1991: 33–46) luokitusten perusteella NS:n refleksiivisistä *UtU*-verbeistä instrumentatiivikantaisia (laajasti ymmärrettynä) ovat seuraavat johdot (joista niistäkin suurin osa on enemmän tai vähemmän metaforisia): *vyöttäytyä*, *verhoutua* (varsinaisrefleksiivit), *hissautua*, *kiilautua*, *kampeutua*, *linkoutua*, *sinkoutua* (liikerefl.), *tukeutua*, *nojautua* (statiivinen liikerefl.), *kairautua*, *porautua*, *salpautua* (välillisrefl.), *aitautua*, *hautautua*, *nojautua*, *porautua*, *verhoutua*, *linnoittautua* (abstraktit refl.). Toisaalta ei liene mitään johto-opillis-semanttista estettä sille, että *I*-verbit leviäisivät laajemminkin varsinkin metaforiseen käyttöön (ks. ed. abstraktien refleksiiviverbien luokka), muutaman jo vakiintuneen samaa derivaatityyppiä edustavan johdoksen analogian mukaan, esim. *runoilija lapioituu syvälle omaan tuskaansa* (vrt. *runoilija kaivautuu syvälle omaan tuskaansa*, *kirjailija porautuu syvälle omassa sielunelämän kuvauksessaan*; esimerkit mukailtu Koivistolta 1991: 43). Tietenkin osaa *I*-verbeistä voidaan käyttää ja käytetäänkin (osin leksikaalistuneena, osin metaforisesti tai muutoin muuttaen) esim. refleksiivisesti ilman muodollista tunnusta, esim. *itse-rakenteet* ja implisiittiset refleksiivit (näistä ks. Koivisto 1995: luvut 3.3–3.4; partitiivisrefleksiivisestä *kammata itsensä* -tyypistä ks. lisäksi mts. 47, *itse-rakenteen* esiintymisen syistä ks. mts. 187–188), esim. *meikata (itsensä)*, *myrkyttää itsensä hengiltä*, *pyöräillä kotiin*, mikä esim. syönee *u*-johdosten derivoinnin tarvetta. (Pajunen 2001: 166 puhuu *kammata*-tyyppisten verbien yhteydessä semanttisesta refleksiivisyydestä.) Refleksiivis- ja passiivishakuisten automatiivisten johdosten ja passiivisten johdosten rajautumista selittänee välineenkäytön vaatima ulkopuolisen agentin tarve, ts. kantaverbin toiminta vaatii agenttiivisen suorittajan, esim. *puukottaminen* puukottajan, mitä automatiivisuus puolestaan juuri vieroo. Enin osa instrumentatiiviverbeihin korreloituvista *UtU*-verbeistä kuuluu passiivishakuisten automatiiviverbien ryhmään (Koiviston 1991: 85–87 luokitusten pohjalta), esim. *aurautua*, *hakautua*, *hartsautua*, *höyläytyä*, *kelautua*, *kirnuutua*, *kittautua*, *liimautua*, *maalautua*, *prässäytyä*, *puolautua*, *seuloutua*, *siilautua*, *sorvautua*, *suoltautua* ja *valssautua*. Niiltä puuttuu (tai on harvinainen) refleksiivinen käyttö siksi, että agentin ei olisi mahdollista ja mielekäästä kohdistaa itseensä sellaista toiminta, jollaista instrumentatiiviset verbit yleensä ilmaisevat (periaatteesta laajemmin ks. Koivisto 1991: 85), esim. **mies sahautuu/aurautuu x:ksi/x:ään tms.* (tietenkin kyse on kanonisista tilanteista ja verbien konkreettisista ja ensisijaisista käytöistä). Niiden taustalla ei siis yleensä ole refleksiivipohjainen metafora. Automatiivien rajanveto ja sijainti refleksiivisen ja passiivisen käytön välillä voi tietenkin vaihdella joidenkin verbien kohdalla subjektitarkoitteen agenttimaisuus - kohdemaisuus-jatkumon mukaan (ks. yleisemmin Koivisto 1991: 67–69, englannissa osin Rapoport 1993), esim. *kairan terä porautuu syvälle puuhun–reikä porautuu puuhun helposti*. (Eräänä syynä instrumentatiivipohjaisten *U*-johdosten vähyydelle saattaisi olla myös esim. ainakin joihinkin *UtU*-verbeihin liittyvä tietynlainen prosessin vaiheittaisuuden korostuminen. Instrumentatiivisten verbijohdosten kuvaamissa toiminnoissa tällainen ei oletusarvoisesti korostu, esim. *x puukotetaan : x puukottuu*, vrt. *x hirtetään* (tai *x hirttäytyy*) : *hirttyy*.) *I*-verbien *U*-tyyppisten edelleenjohdosten vähyyden selvittäminen kattavasti ja kokonaisvaltaisesti on oma kiintoisa tutkimusaiheensa (kuten koko jatkoderivaatio), johon tässä en paneudu enempää.

käyttöistä, osin tapaukset sallinevat molemmat tulkinnat.¹⁰⁹ Tendenssiksi voitaneen olettaa verbin ilmaiseman toiminnan korostumisen korreloiminen *u*-johdoksen verbikantaisuustulkinnan kanssa. Perustulkinnassaan verbit voivat hakuistua nominikantaisiksi (osalla reseptiivisen käytön rinnalla myös translatiivista käyttöä, ks. myös Räisänen 1988: 84), kuten esim. maustoverbit (CD-Ps:n pohjalta): *sokeroitua* 'tulla sokeriseksi; muuttua sokerimaiseksi' ja *suolaantua* 'tulla suolaiseksi', toisissa verbeissä kuitenkin hahmottunee ensisijaiseksi verbikantaisuus, esim. *myrkyttyä* ja *salpautua*. Prototyypin instruktiiviin korreloivat *u*-johdokset olisivat edellisen tendenssioletuksen mukaan ensisijassa nominikannan kautta hahmottuvia, esim. *kuraantua* 'tulla kuraiseksi', *pauloittua*, *roskautua* ja *satuloitua*, vrt. kuitenkin esim. refleksiivinen *verhoutua* 'verhota itsensä'.

Edellä hahmoteltujen ryhmä- ja verbikohtaisten tulkintojen todentaminen laajan aineiston pohjalta (ja intersubjektiivisesti) lienee hankala tehtävä. Tulkintavaihtelussa vaikuttavat monenlaiset kontekstivaihtelut ja verbien merkitysvariaatiot (esim. metaforisuus ja kiteytyneisyys) sekä esim. verbikohtainen vakiintuminen tiettyihin ilmaisufunktioihin tai kollokaatioihin (esim. refleksiivisyyden, automatiivisuuden ja passiivisuuden erottamisesta ja erilaisista ryhmistä ks. Vesa Koivisto 1991 ja 1995). Tätä vihjannevat osin sanakirjaselitteet, joskaan pelkkä sanakirjaselitepohjainen tulkitseminen vaikuttaa liian yksinäkökulmaiselta. Esimerkiksi CD-Ps:ssa substantiivin kautta parafraaseerataan verbijohdokset *kelautua* 'kiertyä kelalle', *tahkoutua* 'hioutua tahkossa' ja *tulppautua* 'tukkeutua tulpan tukkimana' (lääk., vrt. *veritulppa* jne.), verbin kautta johdokset *linkoutua* 'tulla lingotuksi', *siivilöityä* 'tulla siivilöidyksi' ja *sinetöityä* 'tulla sinetöidyksi', sekä substantiivin että verbin kautta johdokset *ankkuroitua* 'asettua ankkuriin, ankkuroida' ja *leimautua* 'tulla leimatuksi, saada leima'. Viittauksetta kantapesyeeseen selitetään CD-Ps:ssa verbit *hirttyä* 'joutua kuristuksiin', *kiilautua* 'tunkeutua ahtautua: tarttua, takertua', *nauliutua* 'kiinnittyä vahvasti' ja *salpaantua* 'lukkiutua, estyä, juuttua, tyrehtyä', kokonaan ilman tulkintaa on johdos *kirnuuntua*.

Yhteys varjoargumenttivaihteluun

Edellinen (Räisänen ja Koiviston) esiinnostama eronteko – vaikkakin on käytännön määrittelyn tasolla monisyinen – voidaan nähdä paralleelina instrumentatiivisten ja instruktiivisten verbijohdosten eroon siinä, kuinka salienttina (itseisarvollisena, rajattuna tai referentiaalisena, ks. varjoargumenttivaihtelun yhteydessä luvussa 6.2) substantiivikorrelaatin merkitys edustuu verbin merkityksessä. Oletuksena voidaan pitää sitä, että I-verbissä kantasubstantiivin edustuminen verbinmerkityksessä painottuu kantasubstantiivin tarkoitteen funktioon ja tätä kautta välineellä suoritettavaan toimintaan (manipulointi) ja verbin ilmaisemaan toimintaan (ns. välinearvo). Korrelaattisubstantiivin kanonista

¹⁰⁹ Jos nomini- tai verbikantahahmotus vaikuttaa mekaanisesti merkitystyyppiin, silloin kaksitulkintainen verbi *liisteröityä* 'levittää liisteriä jhk; kiinnittää liisterillä' (CD-Ps) hahmottuu kulloisenkin käytön mukaan joko denominaaliksi tai deverbaaliksi: *tapetti liisteröityi* 'varustettiin liisterillä' ja *tapetti liisteröityi seinään* 'liisteröitiin seinään'.

tarkoitetta korosteisempaa on tarkoitteen funktio ja käyttötapa, jolloin verbin merkitys lavenee välineestä keinoon (ja tapaan) (esim. Schlesinger 1995: 69 katsoo, että englannin instrumentaalinen nominilauseke kuvaa aina myös tekemisen tapaa (*manner*), samoin Nilsen 1973 liittää välineen kanssa toimintaa kuvaaviin D-verbeihin roolit väline ja tapa).

Karkeasti voitaisiin katsoa, että välinetarkoitteiseen substantiiviin korreloituvan juurimorfeemin osuutena verbijohdoksessa on tarjota funktionaalinen kuvaus verbin ilmaiseman toiminnan perushahmosta (ks. Labelle 2000: 226, joka käyttää *functional description* -ilmaisua lokatiivikausatiivien yhteydessä viittaamassa löyhästi toiminnan päätepidettyä karakterisoiviin paikkaa ilmaiseviin nomineihin ja niiden rooliin inkorporaatiossa). Instruktiivisissa verbeissä korrelaattisubstantiivin tarkoitteella voidaan katsoa olevan itseisarvo, ts. jos verbin merkitys (prototyypisesti) on varustaa jollakin, se eniteetti, jolla varustaminen tapahtuu, on olennaisessa roolissa ja salientti (koska toiminta on verbistetty juuri sitä osoittavasta nominista). Käytännössä tämä eronteko näkyy parhaiten verbijohdosten kyvyssä saada tarkennuksia korrelaattisubstantiivin kanonisen denotaation ulkopuolelta, esim. *piiskata uudella piiskalla, kepillä, ruoskalla* jne. vs. *satuloida vanhalla satulalla, ?istuimella, ?liinalla*. Toisaalta vaihtelevuus liittyy verbijohdoksen leksikaalistuneisiin piirteisiin ja rajoihin, jotka taas liittyvät toisaalta metaforisuuteen ja tarkoitettietoon, jotka puolestaan liittyvät toisiinsa (ks. tarkemmin lukua 6.2 ja Jääskeläinen ms).

Eronteko linkittyy edellä esiintuotun eroon instrumentatiivisten ja instruktiivisten (reseptiivisten, translatiivisten) verbien edelleenjohdoksien semanttisessa kantasanahammottumisessa: *Aurautua*-verbi hahmottuu verbikantaiseksi, koska *auraaminen* korostaa toimintaa, joka *auraan* kanonisesti liittyy, ei niinkään itse välinettä, jolla toiminta suoritetaan – kun *tie aurautuu* se tulee *auratuksi* eli puhtaaksi lumesta tms., tapahtui tuo toiminta sitten auran avulla tai muulla konstein. *Sokeroituminen* on puolestaan tulemistä tai muuttumista *sokeriseksi*, tulemistä varustetuksi *sokerilla*. Tällöin toiminnassa on tärkeää itse substanssi, joka tilanmuutoksen saa aikaan (eli sokeri), ei niinkään itse toiminta tapoineen tms. eli *sokeroiminen* (*sokeroida*-verbi on toisaalta melko neutraali paitsi kantasubstantiivin tarkoitteen rajallisuuden suhteen; metaforinen käyttö korostaa kantakorrelaatin funktionaalista puolta, imelyys, makeus jne.). *UtU*-verbin hahmottuminen nominikantaiseksi vihjaa näin verbin ilmaisemassa toiminnassa oleellisinta, nominin osoittamaa entiteettiä, joka on myös prototyypisen instruktiivijohdoksen merkityksessä instrumentiivijohdokseen verrattuna kategorisempi (itseisarvollinen). *UtU*-verbin verbikantaisuus vihjaa puolestaan verbin ilmaiseman toiminnan (tuloksineen ja tapoineen) oleellisuutta sinänsä. Denominaalisen kantaverbin merkityksessä toimintaan osallistuva entiteetti ei ole denotaatioltaan kategorinen kuten korrelaattisubstantiivi, joka kuitenkin motivoi verbijohdoksen merkityksen. Tällainen substantiivi-verbi-suhde on puolestaan todettu I-verbille oletusarvoiseksi (varjoargumenttivaihtelun yhteydessä, ks. luku 6.2).

Instrumentatiivien ja instruktiivien suhteesta konstruktioiden näkökulmasta

Varustaa-konstruktiossa (*Liisa lahjoittaa Villen laakeriseppeleellä*) voidaan nähdä perheyhtäläisyyttä sekä antaa-konstruktioon (*Liisa lahjoittaa Villelle laakeriseppeleen*) (ks. Leino et al 2001: 96–97) että instrumentti-konstruktioon (*Liisa katkaisee laakeriseppeleen saksilla*), mikä heijastuu instruktiivisen verbin erittelyssä instrumentaalisisena adessiivina *kauppias varustaa metsästäjät ammuksilla* (tietenkin konstruktiota voidaan hajottaa edelleen, esim. laittaa-konstruktio, *Liisa laittaa laakeriseppeleen pöydälle*, ja edelleen transitiivi-konstruktio, väylä-skeema jne.). Instrumentin perheyhtäläisyys teemaan varustamisteoissa on selvä, esim. Pajunen (2001: 224) käyttää nimitystä instrumentti *hylly*-jäsenestä asettamistilanteessa *x varustaa y:n hyllyillä* (vs. lokaatio *x asettaa y:n hyllyyn*).

Varustamisen ja välineellä manipuloimisen eroa voi hakea myös konstruktioista: varustaa-konstruktio tuottaa verbille instruktiiviluennan (24a ja 24b), tulos-skeema tuottaa verbille välineenkäyttöluennan (24c). Luennat on tässä ymmärrettävä kiteymiksi jatkumolla.

- (24a) x mustasi kätensä
- (24b) x maalaa seinää
- (24c) maalaa sen mustaksi

Oletuksena voi olla, että rajatapaukset instrumentatiivi–instruktiivi-erossa luennatustuvat kulloisenkin konstruktion ohjaamana (konstruktioista ks. Leino et al. 2001: 252).¹¹⁰ Instrumentatiivinen käsittelyverbi ja instruktiivisuutta sisältävä kiinnittämisverbi mukautuvat samoihin konstruktioihin (25a–25c). Poikkeuksena ovat erottamisen ja yhdistämisen resultatiivikonstruktiot, joissa verbityyppien esiintymät ovat oppositiossa perussemantiikkansa vuoksi (vrt. tekojen peilikuvaisuus): *sahata*-verbi ei voi koodata spatiaalista teeman siirtämistä toiminnan avulla (konkreettista yhdistämistä), *liimata*-verbi ei voi koodata osan erottamista kokonaisuudesta tai muuta konkreettista separaatiota. Erottamis- ja yhdistämistävälineellä toimimista ilmaisevien verbien yhtäläinen semanttisyntaxtinen käytös on ontologinen pakko; välineiden tarkoitettason eroavaisuus toimintaprosessissa tulee niiden funktiosta, ja toiminnan tulos heijastuu konstruktioikäyttöön.

- (25a) prototyyppiset verbijohdokset:
- sahata = leikata sahalla
- liimata = kiinnittää liimalla

¹¹⁰ Kun konstruktionäkökulmaan yhdistetään aiemmin oletettu instrumentatiivisuuden ja instruktiivisuuden sijoittuminen eri dimensioihin ja siten osin päällekkäin, voidaan konstruktioissakin ajatella päällekkäisyyttä siten, että konstruktiot eivät kilpaile keskenään. Esimerkiksi merkitsemisverbeistä tulkinta on lähes yksinomaan I-konstruktion mukainen niin välineen tai keinon roolin kuin adessiivimuotoisuuden suhteen, esimerkiksi verbi *rastia* 'merkitä rastilla' (CD-Ps) tulkitaan useimmiten I-konstruktion mukaan, *rasti oikeat vaihtoehdot, rasti kaadettavat puut* 'valitse rastilla, tekemällä rasti', silloinkin, kun objektitarkoite ja sen muoto sallisivat varustamistulkinnan, esim. *rasti paperi(a) ?* 'merkitse paperiin rasti tai rasteja'. Konstruktioiden polysemiasta ja suhteista ks. Goldberg (1995).

(25b) transitiivikonstruktio: Mies sahaa puuta / puun Mies liimaa paperia / paperin	(patientin manipulointi)
(25c) resultatiivikonstruktio: Mies sahaa puun kappaleiksi Mies liimaa ruukun ehjäksi	(osa–kokonaisuus)
Mies sahaa pöllin tuoliksi Mies liimaa narut viuhkaksi	(materiaali–tuotos, alkutila–lopputila)
Mies sahaa puusta palan ?Mies liimaa puut erilleen	(separaatio)
?Mies sahaa puolet yhteen Mies liimaa kuvan paperiin	(yhdistäminen, siirtäminen)

Tietenkin voidaan ajatella tilanteita, joissa lauseeseen yhdistetään useampi tilannekokonaisuus ja niiden välinen kausaalisuhte, niin kuin käsitteellisen yhdistymisen malli pyrkii kuvaamaan, esimerkiksi jos kaksi kappaletta saatetaan yhteen irrottamalla ne kiinnikkeistään, ts. sahata x ja y yhteen (sahaamalla ne irti a :sta ja b :stä). Edellinen konstruktionäkökulma ei pyri erittelemään eikä pysty osoittamaan instruktiiviskeeman ja instrumentatiiviskeeman hienojakoisia tai systemaattisia kvalitatiivisia eroja. Tässä mielessä konstruktion roolin osuuden selvittäminen on jatkotutkimuksen tehtävä.

4.2.4 Perifeerisiä ryhmiä

Seuraavassa käsitellän verbejä, jotka eivät luontevasti hahmotu minkään edellä käsitellyn prototyyppisen kategorian läheisyyteen. Luokittelen nämä instrumentatiivisuuden kannalta perifeerisiksi katsomani verbit karkeasti efektiivisiin, joista osa on päällekkäisiä instrumentatiivien ja instruktiivien kanssa, sekä sisällönobjekti-verbeihin, jotka epämääräisyydessään jäävät jonkinlaiseksi kaatoluokaksi. Käsitellän lyhyesti myös ruumiinosia nimeäviin substantiiveihin korreloituvia verbejä, jotka yleensä kuuluvat eri syistä I-verbien periferiaan.

4.2.4.1 Effektiiviset kausatiivit

Tyypillinen efektiivinen kausatiivijohdos on esim. verbi *kukkia* 'aiheuttaa, että kukk(i)a on olemassa'. Ryhmän verbejä on yleisesti kutsuttu kausatiiveiksi (esim. Hakulinen 1979: 282, Penttilä 1963). Kutsun verbijohdoksia kuitenkin efektiivisiksi kausatiiveiksi (tai efektiivikausatiiveiksi) Cannelinia (1930) mukaillen erotukseksi taaja- ja laajakäyttöisistä kausatiivi- ja kausatiivisuuskäsitteistä (sekä kausatiivisia että ei-kausatiivisia suhteita tuottavassa derivoinnissa on kyse kannan transitivoinnista; ks. Pajunen 2001: 128). Kytömäen (1992: 269–270) luokituksessa efektiivit kuuluvat kausatiivijohdoksiin. Niiden merkitystä kuvaavassa parafrasissa aiheuttamisen tuloksena on myönteinen eksistentiaalilause, jossa kantasubstantiivi on subjektina ja rooliltaan tulos, esim. *x munii* 'x aiheuttaa, että munia on olemassa' (ks. Kytömäki 1978: 132).

Käytän käsiteoppositiota instrumentin pre-eksistenssi–instrumentin koeksistenssi selkeyttämään instrumentatiivisten ja efektiivisten johdoksien välistä rajanvetoa. Instrumentin ulkokohtaisuus-kriteeri liittyy kausatiivisen prosessin lopputilaan, pre-eksistenssin kriteeri liittyy toimintaa edeltävään tilaan. Prototyypiselle instrumentti-roolissa olevalle kantasubstantiiville luontaisena voidaan pitää sitä, että sen tarkoite on olemassa ennen verbin ilmaiseman toiminnan alkamista (pre-eksistenssi). Prototyypinen efektiivinen johdos ilmaisee puolestaan 'kantasubstantiivin tarkoitteen aiheuttamista tai synnyttämistä' (koeksistenssi, rinnansynty). (Paralleelista eronteosta tulos- ja kohdeobjektin välillä ks. Pentti Leino 1991: 38.) Selkeiden efektiivien määrittelyssä tai erottamisessa instrumentatiiveista ei ole ongelmia. Joissakin efektiivisissä verbeissä voidaan kuitenkin nähdä vaihtelevasti instrumentatiivisuutta, tai efektiivisyys voi liittyä (tarkoitetaso syistä) useampaankin edellä esitellyistä kolmesta perusryhmästä. Esittelen tapauksia ja rajankäyntejä seuraavassa.

Joissakin johdoksissa instrumentatiivisuus ja efektiivisyys lankeavat yhteen (komplementaarisesti) siten, että kantasubstantiivin tarkoitetta luonnehtii piirre koeksistenssi (vrt. teon tulos, tuotos) mutta sillä voidaan katsoa olevan myös välinefunktio(i)ta verbin ilmaisemassa toiminnassa, esim. verbi *silmukoida* 'yhdistää silmukoilla' sisältää myös silmukoiden tekemisen, synnyttämisen, ja verbi *liitostaa* 'yhdistää liitoksella' liitoksen tekemisen.¹¹¹ Jonkinlaiseksi instrumentiksi voitaneen katsoa myös seuraavien verbien kantasubstantiivi vaihtelevasti sen mukaan, kuinka denominaaliseksi kannan tai korrelaatin ja verbin suhde tulkitaan ja millainen semanttinen painotus niiden merkitysedustumien välillä nähdään: *mainostaa*, *patentoida* 'suojata patentilla', *piirittää*, *solmia*₁ (osin ~ *solmeilla*) 'tehdä, muokata solmujen avulla; kiinnittää solmuun panemalla', *raportoida* 'tehdä selkoa, antaa raportti', *testamentata* 'määrätä testamentilla jotakin jollekin', *testata* 'tutkia testin avulla'. Verbien kuulumista instrumentatiivien ryhmään on vaikea puoltaa, varsinkin kun kantasubstantiivien tarkoitteet ovat kaukana prototyypisestä välineestä. Osan verbeistä voi tosin suhteuttaa instrumentatiivin abstraktiin skeemaan, osan varsin heikosti, esim. intransitiiviset *elehtii* ja *ilmehtii*.¹¹² Verbien parafraseerausautumisessa I-konstruktion avulla on verbeittäistä vaihtelua (*testamentata* ja *patentoida*-verbien parafrasissa korrelaat-

¹¹¹ Prototyypisen välineen ja aiemmin hahmotellun kausatiiokehyyksen mukaan *silmukoimisen* ensisijainen väline on käsi tai apuna käytettävä silmukoin, ja *silmukka* on tuon toiminnan tulos siinä missä aiheutettu yhdistäminen. *Silmukoida*-verbi olisi siis asetettavissa helposti efektiivisten verbien ryhmään (*kukkia* jne.), jos lähtökohdaksi otetaan tällainen abstraktiotaso sekä oletus, että kaikki toiminta on jossain mielessä intentionaalista ja tulokseen tai muutokseen pyrkivää. Tällöin *silmukan* instrumentaalisuuden pohdintaan ei ole perusteita. Olen kuitenkin ottanut tämänkin tyyppiset verbit käsiteltäviksi sen vuoksi, että juuri aiemmin mainitut luokitteluihin liittyvät perusteet ja syyt tulevat eksplikoiduiksi. Samalla moniaalle haarautuvista merkitysverkkoista ja derivaatiomerkitystyyppien tiukkuudesta sekä niiden yhteensovittavuudesta (tyyppien skemaattisuus) saadaan lisätietoa.

¹¹² Esim. sellainen muodollis-semanttinen korrelaationsuhde kuin *piirustaa* ~ *piirustella* 'piirtää': *1piiru*₁ 'piirto, viiva' lienee liian etäinen synkronisessa tarkastelussa. Monijäsenisen *piir*-juurisen johdosrypään jäsenistä *piiru*-substantiivi (esiintyy vuonna 1745 Jusleniuksella) näyttäisi lisäksi olevan *piirustaa*-verbiä myöhäisempi kirjasuomessa (*piirustaa* esiintyy vuonna 1642 Bibliassa, ks. Jussila 1998: 196).

tisubstantiivin adessiivimuotoisuus on tunnusmerkitöntä, mutta esimerkiksi *mainostaa*-verbin käytön parafrasissa *mainoksella*-muotoinen suora välinehahmotus on perifeerinen).

Instrumentatiivisuuden lisäksi efektiivisyys liittyy joissakin verbeissä instruktiivisuuteen. Esim. Duszak (1980: 57) jakaa instruktiivisten verbien ryhmänsä (*object to provide with*) sellaisiin verbeihin, joiden ilmaisemassa toiminnassa kantasubstantiivin tarkoite on ennalta olemassa (esim. *to button* 'napittaa'), ja sellaisiin, joiden ilmaisemassa toiminnassa kantasubstantiivin tarkoitteet syntyvät varustamisen yhteydessä (esim. *to fence* 'aidata') ja heijastavat verbin kreatiivista luonnetta. Instruktiivisuuden ja efektiivisyyden suhteen molemmat dimensiot sisältäviä verbejä ovat esim. *kuvioida* ja *otsikoida*, kaksisemeeminen on esim. verbi *viiluttaa* 'leikata viilu(i)ksi; päällystää viilu(i)lla'. Varsinkin kiinnittämisverbeissä efektiivisyyden ja instruktiivisuuden liittoon sisältyy myös instrumentatiivisuutta. Joistakin verbeistä voidaan hahmottaa efektiivinen, instruktiivinen ja instrumentatiivinen tulkinta tai nämä kolme puolta yhdistävä käyttö. Esim. verbi *rajata* 'erottaa rajalla' (instrum.) sisältää rajalla varustamisen (instrukt.) ja myös rajan synnyttämisen (effekt.). Samantyyppisiä verbejä ovat mm. *jiirata* 'yhdistää jiirillä (= viisto-, liitesauma)', *ommel-la*, *pontata*, *sakottaa* 'rangaista sakolla'¹¹³, *saumata*₁ ja ₂ 'liittää saumalla; täyttää avosauma laastilla', *siksakata* 'ommella siksakkiommelta', *tikata*₁ 'ommella tikkipistoin' (~ *tikki*₁ ja ₂ 'ompeleen osa; silmukka, joista ommel koostuu') (ks. myös instruktiivien yhteydessä luvussa 4.2.3 käsitellyt verbit *padota* ja *paikata*). Esimerkiksi verbi *pontata* hahmottuu kahtalaisesti sekä verbin että korrelaattisubstantiivin semeemijaon vuoksi: *pontata*₁ 'tehdä pontti₁ (= liitinkieleke ja sitä vastaava ura)' ja *pontata*₂ 'liittää pontilla₂ (= liitos)'. Jonkinlaista liitosta tai saumaa ja samalla yhdistämisen keinoa osoittavat *jiiri*, *ommel*, *sauma*, *siksakki* ja *tikki*¹¹⁴ pakottavat eksistentiaalisten suhteidensa vuoksi verbit efektiivis-instrumentatiivisiksi, osin -instruktiivisiksikin (*ompeleminen* ja *siksakkaaminen* eivät välttämättä sisällä yhdistämisen piirrettä, koska korrelaattisubstantiivin tarkoitteella voi toiminnassa olla pelkästään esteettinen tms. funktio).¹¹⁵ Verbit *silloittaa* 'rakentaa silta t. siltoja jnk yli' ja *suluttaa* 1. 'rakentaa jhk sulku(ja)', 2.

¹¹³ Pajunen (2001: 270) erottaa omaksi ryhmäkseen (semanttisesti) laskutusverbit, esim. *karhuta*, *periä*, *sakottaa*, *rahastaa*, *velkoa*, *veloittaa*, *ulosmitata*, *ulosottaa*, joiden yläluokkana on omistussuhteenvaihtoverbit.

¹¹⁴ Tässä ei sen tarkemmin oteta kantaa substantiivin ja verbin johto-opilliseen tai historialliseen suhteeseen. Esim. *tikata*-verbi näyttäisi *tikki*-substantiivivia primaarimmalta (ks. SSA s.v. *tikata*), joskin molemmat palautuvat ruotsiin, vrt. *sticka* : *stick*.

¹¹⁵ *Ommella*-tyyppisissä verbeissä voidaan kiinnittää huomio kahteen systemaattiseen vaihtelutyyppiin. Ensinnäkin tällaiset verbit, joissa kantakorrelaatti ei tarkoita tyyppilistä välinettä, vaan tarvitsee syntyäkseen jonkin varsinaisen välineen, sisältävät varjoargumenttia koskevan systemaattisen vaihtelun seuraavasti: (a) *ommella koneella / käsin*: voiman spesifiointi, (b) *ommella neulalla ja langalla*: kiinnitysmateriaalin ja sen edellyttämän välineen eksplikointi. Toisaalta tällaisiin verbeihin liittyy kiinnittämisen (c) ja yleisen valmistamisen (d) ilmaisemisen systemaattinen vaihtelu (kiinnittämisen- ja valmistamiskonstruktiot): (c) *Palautettakoon mieliin, että puuontakkien hihoihin ommeltiin aikanaan napit sen takia, etteivät miehet niistäisi niihin nenäänsä.* (SKTP Aamulehti), (d) *Portugalilaiset ja kreikkalaiset kun todella osaavat ommella kenkiä ja vaatteita halvemmalla kuin suomalaiset.* (SKTP Kauppalehti).

'vaikeuttaa vihollisen toimintaa tekemällä jk maastonkohta, tien t. väylän osa tms. kulku- t. käyttökelvottomaksi hävitystöin, miinoituksin t. estein', 3. 'kuljettaa alus tms. kanavan sulun läpi' lähentyvät instrumentatiivia konstruktio- tai semeemikohtaisesti. *Silloittaa*-verbi liittyy kausatiivin, instruktiivin ja instrumentatiivin kategorioiden päällekkäisyyteen (esim. rakentamisen, varustamisen ja yhdistämisen jatkumo), jonka taustalla osin on aktuaalisuus mahdollisuuden asemesta -metonymia. *Suluttaa*-verbin kolmitahoinen merkityksenselite CD-Ps:ssa ei täysin rajaa pois johdoksen instrumentatiivisuutta, mitä myös verbin käyttö saattaa vihjata (26):

(26) Väylien hiljentyminen on erityisesti huomattu sisävesikanavilla. Esimerkiksi Keiteleen kanavalla **sulutuksia** oli tehty heinäkuuhun mennessä noin 5 400 kappaletta viidellä eri **sululla**. Keskiarvo vuotta kohden on noin 10 000 **sulutusta**. (Suur-Jyväskylän lehti 2.8.2000)

Kanta- tai korrelaattisubstantiivin tarkoitteen koeksistenssin suhteen verbijohdoksia voidaan siis tarkastella hienojakoisesti. Toinen asia on, mihin kategori- aan (tässä hahmoteltavassa systeemissä) efektiivisyyttä sisältävät verbit katsotaan kuuluviksi, ellei useaan, tai millainen niiden ensisijaisen luennan tai hakuisuuden katsotaan olevan.¹¹⁶ Instrumentatiivisuuteen nähden efektiivisyyttä ei voitane sijoittaa jatkumoksi samaan dimensioon kuin instruktiivisuutta ja lokatiivisuutta, joiden perusta on kannan tarkoitteen ja toiminnan kohteeseen tai päätepiteeseen liittyvien entiteettien aikapaikkaisessa suhteessa. Efektiivisyys hahmottuukin välineen prototyypisyyteen liittyväksi omaksi perifeeriseksi dimensiokseen. Tekemisen muassa syntyvä entiteetti ei ole prototyyppi- nen väline, vaikkakin siinä voidaan nähdä jonkinlaista apuneuvon tai väli- kappaleeseen liittyvää perheyhtäläisyyttä

4.2.4.2 Sisällönobjekti-verbit

Kytömäen (1992: 276) mukaan oma suppea verbijohdosten merkitystyyppi ovat verbit, joissa kantana on sisällön objekti, esim. *diskota* 'tanssia disko(musiikin tahdissa)'. Hakulinen ja Karlsson (1979: 179) määrittelevät sisällönobjektin eräsiin marginaalisesti transitiviisiin verbeihin okkasionaalisesti liittyväksi, usein verbin kanssa samamerkityksiseksi pintaobjektiksi. Tyyppinä se on kuitenkin laaja-alainen ja osin läheinen tai päällekkäinenkin kohde- tai tulosobjektien kanssa. Objektin hahmottuminen kohdetta, tulosta tai sisällystä osoittavaksi "riippuu verbin merkityksestä, lauseen muista elementeistä ja aivan ilmeisesti myös yleisestä maailmaa koskevasta tiedostamme" (Pentti Leino 1991: 38–40). Kutsun tähän löyhään tyyppiin kuuluvia verbijohdoksia sisällönobjekti- verbeiksi (vrt. englannin *cognate objects*; esim. Duszakilla 1980: 59 tyyppiä vastaa suurin piirtein *situational objects* -ryhmä, esim. *market, shop ja bank*, Dirvenillä

¹¹⁶ Esimerkiksi verbi *hapsuttaa* 'varustaa hapsuilla' voi olla hapsujen tekemistä (esim. leikata kankaan reuna hapsuiksi) tai valmiiden hapsujen kiinnittämistä. Samoin verbi *laatikoida* ei merkitykseltään ole CD-Ps:n mukaan puhtaan lokatiivinen 'laittaa (konkreettiseen) laatikkoon', vaan sisältää myös efektiivisyyttä, laatikon muodostamista, esim. *laatikoida* [= varustaa kehysviivoin] *otsikot*.

1986: 322 sisällönobjekti-verbit kuuluvat ryhmään *intransitive object verbs*). Osittain sisällönobjekti-verbeihin rinnastuvat siis esim. edellä käsitellyt efektiivikausatiivit, vrt. esim. *munia ja laulaa*.

Sisällönobjektin avulla parafraseerautuvia D-verbejä esittelee esim. Kytömäki (1992: 276). Näiden erottaminen I-verbien ydinryhmästä ei ole hankalaa. Sisällönobjekti-verbien ryhmää on helppo pitää jonkinlaisena kaatoluokkana, johon muihin ryhmiin selkeästi sopimattomat verbit voitaisiin sijoittaa. Varsinkin useat nykyiset englantilaisperäiset supistumaverbit (ja niiden korrelaattinomit) sijoittunevat tähän ryhmään (esimerkkejä ks. esim. Räisänen 1989). Tyypillisiä peruskeemoja voidaan esittää sellaisina yleistyksinä kuin esim. pelata (*bingota, golfata, pelata, totota*), tanssia tai soittaa (*diskota, hiphopata, humpata, rokata, räpätä, sambata, tanssia ~ tanssata, twistata*), harrastaa (*aerobikata, hölkätä, joogata, judota, jumpata, lenkkeillä, painia, postimerkkeillä*), tehdä (*aprillata, duunata, flopata, kampata, limboilla, putata, spurtata*) tai muu näille läheinen tyyppi (*komparta, kroolata, svengata, treenata*). Skeemat ovat usein päällekkäisiä ja osalle verbeistä on hankalaa muotoilla luontevaa korrelaattisubstantiivin sisältävää parafraasia (mikä on vain luokitusmenetelmän heikkous), esim. *soundi*-substantiiviin korreloiva *soundata*-tilapäismuodoste: 22-Pistepirkko *soundaa omanlaisenaan ja kiinnostavana olipa bändi sitten millä tuulella hyvänsä* (Tammerfest 1996). (Sinänsä verbin motivaatio voi olla selkeä, mutta sopeutuvainen erilaisiin tarkoituksiin ja tilanteisiin, esim. *klikata* liittyy NS:ssa aseeseen ääneen, CD-PS:ssa tietokoneen hiiressä ääneen, po. *napsauttaa*.) Verbit lähenevät instrumentatiivisuutta vain sellaisissa konstruktiossa (esim. resultatiivi ja aiheutettu liike), joissa ne saavat jonkinlaisen keino-tulkinnan, esim. *hölkätä itsenä laihaksi, joogata itsensä terveeksi, golfata itsensä finaaliin, humpata partneri pyöröryksiin* jne. Peruskäytössään (vrt. peruspaikkaluku) verbit eivät liity prototyypin I-verbien skeemaan (ks. esim. yleinen intransitiivisuus ja muutospirteettien puuttuminen) tai I-konstruktioon.

Laajasti hahmotetun sisällönobjekti-verbiryhmän yhteyteen liittyvät kaksi merkitystyyppiä, joihin kuuluvia verbejä on osassa fennistiikan luokituksista (esim. Raija Lehtinen 1976, Penttilä 1963) käsitelty instrumentatiivien ryhmässä tai yhteydessä. Työssäni määritellyn instrumentatiivisuuden näkökulmasta ja kannalta verbit muodostavat omat toissijaiset tai perifeeriset ryhmänsä instrumentti-kokijaverbit sekä kannan tarkoitteen nauttimista ilmaisevat verbit.

Instrumentin funktiona on toimia energiansiirron välikappaleena kausaliiketjussa, ja sen avulla tai kautta agentti manipuloi jotakin kohdetta (ks. lukua 4.2.1). Tämän kriteerin perusteella entiteetit, jotka verbin ilmaisemassa toiminnassa ovat ikään kuin energiansiirron päätepisteitä (agentin manipuloinnin kohteita) poikkeavat prototyypistä. Esim. verbi *keilata* hahmottaa asiointilan, jossa *keila* – vaikka onkin jonkinlainen peliväline – on toiminnassa osallistuja, jolle tehdään jotakin. Energiansiirtymisen metaforan kannalta tällaiset osallistujatarkoitteet ovat lähempänä patienttia (tarkemmin: *instrument-undergoer*, ks. Schlesinger 1995: 65) kuin instrumenttia, jolla energiaa siirretään, ts. jolla tehdään jotakin. Samantyyppisiä instrumentti-kokijaverbijohdoksia, jotka siis hahmottuvat instrumentatiivien periferiaan ja ensisijaisesti kuuluvat lähemmin sisällönobjektiverbeihin ovat esim. *aitoa 'juosta aitajuoksua', tiskata* (jos merki-

tystulkinta perustetaan väljästi korrelaatiosuhteeseen *tiski–tiskata*)¹¹⁷, *palloilla*, *pyykätä*, *reivata* ja *tukistaa* (vrt. myös *(jää)kiekkoilla*, joka CD-Ps:sta puuttuu mutta voidaan konstruoida *(jää)kiekkoilijan* ja *jääkiekon* korrelaatioksi, Kytömäki (1990: 50) mainitsee lisäksi innovatiivin *lätkiä* 'pelata lätkää' (HS 5.5.1990)) (osin myös *lehteillä* 'käännellä kirjan tms. lehtiä, selailta'). Verbien voidaan katsoa olevan perheyhtäläisessä suhteessa prototyypiseen instrumentatiiviin, jolloin energiansiirron näkökulmasta verbit jatkumoituvat kanoniseen skeemaan sellaisten verbien kuin esim. *rummuttaa* ja *kiikaroida* kautta (näistä ks. lukua 4.2.1). Sen vuoksi esim. Haipus–Pääkkönen (1980) liittänevät tämän tyyppiset verbit omassa luokituksessaan instrumentatiivien (~ 'toimia x:n avulla') ryhmään.

Oma sisällönobjekti-verbeihin liittyvä ryhmänsä ovat verbijohdokset, jotka ilmaisevat kannan tarkoitteen nauttimista. Kytömäki (1992: 274) erottaa verbit omaksi ryhmäkseen, kun taas esim. Penttilällä (1963) verbit kuuluvat instrumentatiiveihin. Myös Haipus ja Pääkkönen (1980) sisällyttävät tällaiset verbit 'toimia x:n avulla' -ryhmään, vaikka he toisaalla erottelevat hyvinkin suppeita itsenäisiä luokkia, esim. 'pyydystää x' ja 'poistaa x'. Syömis- ja nauttimisverbien ilmaisemassa toiminnassa kannan tarkoite, joka ei olemukseltaankaan hahmotu stereotyyppiseksi välineeksi, on kausaaliketjun päätepiste ja tulee kulutetuksi toiminnan aikana. Verbien liittyminen instrumentatiivikategoriaan on siis vähintäänkin heikkoa (ks. myös ryhmän verbeille tyyppillinen intransitiivisuus). CD-Ps:n syömis- ja nauttimisverbejä ovat mm. *aterioida*, *herkutella*, *kaljoitella*, *kesuttaa*, *lounastaa*, *murkinoida*, *nuuskata*, *tupakoida* ja *safkata*. Kytömäki (1992: 274) mainitsee sellaiset innovatiivit (tai NS:ssa esiintymättömät verbit) kuin *evästää* (merkityksessä 'syödä eväitä'), *päivällistää*, *häppäillä*, *pizzailla*, *toffoilla* (Toffomakeisten mainos), *viinitellä*, *viinoitella*, *pilleroïdä* ja *sapuskoida* sekä esim. NS:sta CD-Ps:ssa esiintymättömän verbin *einehtii* (Haipus ja Pääkkönen 1980: 51 sisällyttävät 'toimia x:n avulla' -ryhmään verbin *märehtii*, joka ei synkronisesti (vrt. *märe(pala)*) tai diakronisestikaan (ks. SKES s.v. *märehtii*) hahmottune denomi-naaliseksi johdokseksi). Jusleniuksen sanakirjassa vuodelta 1745 on Porthanin lisäämä *lounahtaa*-muoto, lisäksi sanakirjassa on sellaiset tyyppiin kuuluvat muodot kuin *illastaa*, *päivällistää* ja *suurustella* (ks. Kytömäki 1992: 36). Tähän ryhmään kuuluu myös paikoin viestimissä tapaamani tilapäisjohdos *huumehtia* 'käyttää huumeaineita' (esim. HS 12.4.1996) (potentiaalisia *-(eh)ti*-johtimisia malleja ovat esim. *elehtii*, *kyynelehtii*, *liikehtii*, *ilmehtii* ja varsinkin *einehtii*, ks. Hakulinen 1979: 293). Osassa verbejä merkitykseen liittyy myös esim. epämääräisyyden tms. vivahteita (esim. *kaljoitella*), jolloin ne lähentyvät sisällönobjekti-

¹¹⁷ *Tiski* ja *tiskaaminen* yhdistyvät nykykielitajussa toisiinsa, mutta niiden semanttisuuntainen hahmotus ei liene yksiselitteinen, ainakaan historiallisesti. *Tiskata*-verbin denominaalista luentaa 'pestä astioita' puoltaa *tiski*-nominin paikoin murteissa ja vanhassa kirjasuomessa sama 'astia'-merkitys (esim. Agricola: *tiski* → Hoffman: ruoka- tai juoma-astia; ks. Hakulinen 1979: 434), ja nykyinenkin mahdollisuus viitata pestävien ruokailuvälineiden kollektiiviin (myös tulkinta 'hoitaa astianpesu eli tiski, tiskaaminen'). *Tiskata*-verbi on mukautunut suomeen ruotsin *diska*-verbistä (< *disk* 'astianpesu'), *tiski* on puolestaan semanttiselta haarukaltaan laajempi ('(ruoka- tai työ-)pöytä, astiat jne.'), ja erikseen suomeen lainautunut (SSA s.v. *tiski*). Verbi *keilata* (ei mainita SSA:ssa) lienee kotoperäinen johdos *keila*-substantiivista (< rts. *kägel*, *kägel*), sillä ruotsin vastaava verbi on erijuurinen *bowla* (vrt. engl. *bowl*, vrt. pallo on nurmikeilassa *bowl*, keila on *cone* tai *pin*).

verbien harrastamista korostavaa tyyppiä (esim. unkarissa tyyppi on neutraali, ks. Saarinen–Labádi 1991: 88).

Sisällönobjekti-verbien luokan heterogeenisyyteen ja kaatoluokkamaisuuteen vaikuttanee se, että kannan semanttinen suhde verbijohdokseen ei suoraan vastaa mitään selkeää roolisuhdetta. Luokka on myös rajoiltaan sumea, kuten edellä esitellyt esimerkit havainnollistavat. Samoin esim. sellaiset verbit kuin *kapakoida*, *majailta*, *saunoa* tai *leireillä* sopinevat luontevasti sisällönobjekti-verbiksi, vaikkakin niissä voidaan hahmottaa jonkinlaista lokatiivisuutta tai instrumentatiivisuuttakin. Tämä lienee syynä, että joissakin luokituksissa (ks. lukua 2) tyyppin verbit on liitetty I-verbien luokkaan.

Työni luokittelun kannalta sisällönobjekti-verbit eivät tuota päänvaivaa tai vaadi tarkkaa analyysia. Päinvastoin, niiden luokkaa voidaan pitää heterogeenisenä kategoriana, jonne semanttisesti epäprototyyppisiä tapauksia voidaan sysätä, jos haluna on löytää jokaiselle verbille jokin luokka. Toisaalta ryhmän sisällä on pieniä sarjoja, samaan kenttään kuuluvia tai samaa rakennetta toteuttavia verbejä, jotka voidaan haluttaessa sijoittaa I-verbien periferiaan ja liittää prototyyppisiin tapauksiin skeemalajennusten ja perheyhtäläisyyksien avulla. Muita johtosuhteiltaan ja semanttiselta korrelaatioltaan epäselviä I-verbien linkittyviä tapauksia esittelen johtosuhteiden erittelyn yhteydessä luvussa 5.1.

4.2.4.3 Ruumiinosan nimityksiin korreloivat verbit

Ruumiinosien nimityksistä motivoituvia verbijohdoksia käsittelen vain lyhyesti omana alueenaan, koska ne I-verbien kategoriassa ovat epäprototyyppisiä. Tässä ruumiinosat kattavat myös vieruskäsitteet, samassa yhteydessä käsittelen sekä ihmisiin, eläimiin että vaatetukseen liittyvät verbit (ruumiinjäsenten nimityksistä sananmuodostuksessa ks. esim. Petruck 1995, Labádi–Bertényi 1993, Saarinen–Labádi 1991; ks. myös Miller–Johnson–Laird 1976: 298–300, Koski 1987a; ruumiinjäsenten nimitysten metaforista ks. Ungerer–Schmid 1996: 117, ks. myös Ojutkangas 2001).¹¹⁸

¹¹⁸ Instrumentti ja ruumiinjäsenet yhdistyvät I-verbien näkökulmasta kiinnostavasti kahdella tapaa: Ensinnäkin instrumenttia ja sen käyttöä muistuttavat varsinkin "esine-mäiset ruumiinosat", kuten käsi (muotoilu Pajusella 1998a: 355). Tämä heijastuu niiden verbistämisessä. Toisaalta ruumiinjäsen ja tyyppillinen työkalu ovat vierekkäisyysuhteessa käytön ja sen koodaamisen kannalta (ks. Langacker 1991: 195–198; ruumiinosan ja ruumiin eroamattomasta omistussuhteesta ks. Pajunen 2001: 241–245). Esim. Preston (1998: 526) katsoo (zoomorfisesti), että työkalut ovat ruumiin ekstensioita, samoin Van Lawick–Goodallin työkalunkäytön määritelmä (ks. Beck 1980: 6): "the use of an external object as a functional extension of mouth or beak, hand or claw, in the attainment of an immediate goal". Välineelliseen tekoon osallistuvien entiteettien voidaan nähdä hierarkisoituvan ruumiinosa–työkalu–materiaali-implikaatiosuhteeseen, esim. *Hän maalasi seinän maalipistoolilla* [> maali > pistooli > käsi]. Nilsen (1973: 57) kutsuu tätä instrumentaalisuuden hierarkiaksi (*hierarchy of instrumentality*), jossa ruumiinosat ovat primaarisia, työkalut sekundaarisia ja materiaalit tertiäärisiä instrumentteja. Kielennyksessä ruumiinosat eivät kuulu toiminnan koodauksen kannalta aktiiviseen alueeseen ilman oletusarvon rikkomista (*Hän maalasi seinän käsillään*) tai välineverbien metaforisaatiota (*Hän onki kalan käsillään*) (käsinmuoto ilmaisisi ennemmin keinoa kuin välinettä)

I-verbeistä ruumiiseen liittyvät substantiivit luokittuvat seuraavasti: Käden funktionaalinen korosteisuus heijastuu useiden verbijohdosten motivaationa: kokonaisuuden (käsi) asentoa koodaa *nyrkki* ja osaa koodaavat *koura*, *peukalo* ja *sormi* ja niihin nähden *kynsi*. *Jalan* osia ei koodata, vaan sen sijaan siihen viereisyysuhteessa olevia jalkineita *mono* ja *saapas*. Substantiivit *käpälä*, *sorkka* ja *tassu* viittaavat eläinten etu- ja taka-raajoihin, leikillisesti myös ihmisen raajoihin. Raajojen lisäksi funktionaalisesti korosteisia ovat aistimet, joista I-verbien korrelaatteja on vain *silmä*, osin (leikillisesti) nenään viittaamassa *nokka*, joka verbin motivoijana funktionaalisesti rinnastuu *suuhun* (*nokkia*, *suudella*).

Aineistossani ruumiinosien nimityksiin korreloituviin verbeihin liittyy leimallisesti metaforisoituminen ja yhteys leksikaalistumis- ja idiomatistumiskehityksiin. Myös Lehrer (1990: 237) on nostanut esiin sen, että ruumiinosien nimistä derivoidut verbit ovat usein spesifejä merkityksiltään. Esimerkiksi aineistoni idiomatistuneista verbeistä *kieliä* 'juoruta, kannella; ilmaista, paljastaa, kertoa' motivoituu *kieli*-substantiivin semeemiin 'elin' tai 'puheenjärjestelmä', verbin käyttö on yleensä abstraktimpaa, ilman viittausta kielielimeen (vrt. kuitenkin osin *juoruaminen*) (paralleeli denominaalinen suhde hepreassa on *lašon* 'kieli' ja *hilšin* 'kertoa', ks. Petruck 1995: 291).¹¹⁹

Yleensä verbit ovat rajautuneet merkitykseltään tai kehykseltään, esim. *jaloittelemine*n ei tarkoita mitä tahansa kävelemistä (vrt. NS:ssa myös harvinaiseksi merkityt *jalkailla* 'jaloitella' ja *varoastaa*, *varoastella* 'kävellä t. juosta varpaillaan'), *suutelemine*n ei ole mitä ja millaista tahansa suulla koskettamista tai suun käyttämistä eikä *selättäminen* mitä tahansa selinmakuulle asettamista. Semanttisten alaryhmien näkökulmasta ruumiinosaverbit kuuluvat useihin ryhmiin, esim. käsittelemisverbeihin (*kynsiä*) ja liikkumisverbeihin (*reisiä*, *saapastella*). I-verbien näkökulmasta ruumiinosannimityksiin korreloituvat verbijohdokset laajenevat merkitykseltään muiden I-verbien tapaisesti (ks. lukua 6) yleisempää mutta konkreettista toimintaa koodaamaan, esim. *kouria*, *kynsiä*, *käpälöidä*, *sorkkia* ja *sormeilla*. Metaforisoitumista esim. tunteiden ja niiden ilmaisemisen tai muun affektiivisen kommunikaation koodaamiseen on jonkin verran, esim. verbit *hammastella*, *huuleilla*, *keuhkota*, *leukailla*, *niskoitella*, *sydämistyä* ja *turpailla*. Merkityksen läpinäkyvyyden menettäneitä verbejä ovat mm. *potkia* ja *potkaista* (vrt. *potka*), synkroniselta motivaatioltaan heikko on pari *rynnäs* (: *ryntäät*)–*rynnätä* (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 54), vaikka sanat johto-opillisesti liittynevät yh-

¹¹⁹ Radden ja Kövecses (1999: 45) esittelevät kognitiivisen periaatteen konkreettinen voittaa abstraktin, jonka mukaisesti ruumiinjäsenet ymmärretään hyväksi objekteiksi, jolloin viittaamme usein ruumiimme kautta abstraktimpiin inhimillisiin alueisiin, esim. ruumiillinen tunteen puolesta (*sydän pakahtuu*) tai ruumiillinen toiminnan puolesta (*pidä kielesi*). Ruumis tarjoaa skeeman yleisemmälle spatiaaliselle viittaussysteemille (esim. etupuoli–takapuoli) ja rikkaan pohjan analogioille varsinkin metaforisissa laajentumisissa (esim. *body of knowledge*) (Miller–Johnson–Laird 1976: 300). Kaikki ruumiin ja ruumiinosien nimitykset eivät kuitenkaan ole metaforisissa pesyeissä primaareja, metaforisen käytön lähteitä (esim. *suu* ja *pää* ruumiinosannimityksinä; ks. Koski 2002b: 221). Esimerkiksi *korva*-sanana merkitys 'vierus, pieli, reunus' voi olla myös alkuperäisen merkitys, esim. *sillankorva* (SSA s.v. *korva*, ks. Vilppula 1989: 82; ks. myös Ojutkangas 2001: 194, 201; Koski 1987b: 95). Sanasta *pää* ks. Ojutkangas (2001: 59), *suu*-sanasta ks. Koski (1991 ja 1992: 18–19), ruumiinosien nimityksistä ks. Koski (1987a ja 2000).

teen (ks. SSA). Pelkästään abstrakti tai metaforisoitunut merkitys on verbeillä *hammastella*, *huuleilla*, *käsittää*, *leukailla* ja *polveutua*, konventionaalista metaforista käyttöä on konkreettismerkityksillä verbeillä *nokkia* ja *selättää*. Tyypillisesti pelkän korrelaattisubstantiivin tarkoitteen avulla toimimista laajempaa tekemistä koodaavat verbit *kouria*, *käpälöidä*, *sorkkia* ja *sormeilla*. Osalla verbejä merkitysmotivaatio on nimettyyn ruumiinjäsenen nähden metonyyminen, esim. *peukaloida* (verrattuna pelkästään peukalolla tekemiseen tai kosketteluun, vrt. *sormeilla*).

Ruumiinjäsenen funktion tai käyttötavan määrittely voi olla monisyistä ja näkökulmaista, tästäkin syystä funktiomotivoituneet verbistykset eivät ole homogeeninen ryhmä (ks. myös Kelly 1998). Selkeä metonyyminen motivaatio on esim. verbillä *silmätä* 'vilkaista', jonka abstraktimpi merkitys ei ole toteutunut, esim. vanhassa kirjasuomessa ehdotus *silmääminen* 'inspektio' (H. Speitz; ks. Hakulinen 1979: 436), jossa siis korostuu tarkka havainnointi tai tutkiminen. Useissa ruumiinosan nimityksen kanssa korreloivissa verbeissä kannan ja verbin semanttinen suhde on sellainen, että kanta ei luontevasti vastaa I-konstruktion adessiivisijaista välinetarkoitteista substantiivia. Esim. *silmäämisessä* idea ei liene siinä, että joku katsoo tai vilkaisee juuri *silmällä*, vaan että katsoo tietyllä tavalla. *Silmä*-juuri vain tarjoa käsitteellis-leksikaalisen motivaation verbin merkitykselle, joka siis on rajoittunut verrattuna kaikenlaiseen *silmällä* katsomiseen. Toki silmä voi olla välineroollissa, esim. *Hänen valloitti minut silmillään*, *Tähden voi nähdä paljaalla silmillä*, mutta tällaiset eivät kuulu *silmätä*-verbin käyttöalaan. Yleensä aistihavaintoverbit sisältävät merkityksessään vaaditun ruumiinosan, -aistin tai -toiminnon ilman leksikaalista sulaumaakin (englannissa ks. osin Nilsen 1973: 161), esim. *nuuhkaista* (nenä) tai *mulkaista* (silmä), myös tarkennus on mahdollinen, esim. *katsoa sillä silmillä*, *näen lähelle vain toisella silmillä*. Sisällytykset eivät ole ruumiinosan nimityksistä johdetuissa verbeissäkään ehdottomia, esim. *kävellä käsillään*.

Luettelen lopuksi ruumiinosan tai siihen vertautuvan ja pukineen nimitykseen korreloivat CD-*Ps*:n verbijohdokset (a). Lisäksi olen poiminut joitakin esimerkkejä myös *NS*:sta (b) sekä murteista ja slangista (osa on Lönnrotin ja Gananderin sanakirjoissa) (c) ja muutaman innovatiivisen tai muuten vakiintumattoman johdoksen (d):

(a) *hammastaa* 'varustaa hampailla', *hammastella* 'irvailla', *huuleilla* 'heittää huulta', *jalkautua*, *jaloitella*, *kaulailla*, *kieliä*, *kieltää*, *kouria*, *kouraista*, *kynsiä*, *käpälöidä*, *käsittää*, *käsitellä*, *kätellä*, *leukailla*, *nilkuttaa*, *niskoitella*, *nokkia*, *nokkaista*, *nyrkkeillä*, *polveutua*, *polvistua*, *saapastella*, *selättää*, *silmätä*, *silmäillä*, *sorkkia*, *sormeilla*, *suudella*, *sydämistyä*, *syleillä*

(b) *aivoiteilla* 'ajatella', *jalkailla* 'jaloitella', *kämmentää*, *lapikoida* (harv.) 'astella', *reisiä*, *reitittää*, *saapastaa*, *sylitellä*, *varvastaa*, *varvastella*

(c) *häntiä*, *häntäillä* (yhdyntästä; murt.), *ihotella* (slangissa yhdyntästä; Agricolalla myös *ihoita* 'haluta, kaihota'; ks. Häkkinen 1994: 411), *keuhkota* 'raivota', *kilkittää*, *kilkittellä*, *kilkkiiä* (*kilkki* 'penis'; Jussila-Länsimäki 1994: 687), *kullittaa*, *kullitella* (yhdyntästä; Jussila-Länsimäki 1994: 687), *kyrpiä* (*kyrpäillä*, *kyrپöä*; yhdyntästä; toisaalta *kyrپیä* 'jurppia tms.'), *molottaa* (*molo* 'penis'; Jussila-Länsimäki 1994: 687), *mulkuttaa*, *mulkuttaa*, *munata* (yhdyntästä; Jussila-Länsimäki 1994: 687), *persehtiiä* (murt. yhdyntästä), *pilluttaa*, *pillutella*, *pillustella* (Jussila-Länsimäki 1994: 688), *pippeloida* (yhdyntästä; Jussila-Länsimäki 1994: 688), *pyllistää* (vrt. *NS* ja *SSA* s.v. *pylly*: *pyllistellä*; *pyllähtää*,

pylläyttää; pyllöttää; pyllyyllä; pyllyy), *viiksata* (vrt. *vetää viikseen*; Jussila–Länsimäki 1994: 689), *vitustella* (yhdynnästä; Jussila–Länsimäki 1994: 689)

(d) *leuata* (esim. haukia) 'kalastaa nostamalla jonkinlaisella koukulla kala leuasta t. kiduksista' (T. Toivanen, Kaavi), *turpailla* (Kytömäellä 1992: 272); Lönnrotin sanakirjassa myös (ks. Kytömäki 1992: 125 - 157) *häntyy* (: häntä) 'få svans', *kielittää* 'varustaa kielellä', *hammastaa* 'purra' (jo Jusleniuksella 1745, ks. Kytömäki 1992: 39), *hampailla* 'käyttää hampaita, syödä', *hartioilla* 'yfvas, bröstä sig', *huulittaa* 'varustaa huulilla, jalkoa 'gå, vandra, springa', *kaivioita* 'nyttja hof, springa på hofvar', *kidastaa* 'begagna sig af truten', *naamailla* 'gapa, visa ansigtet, bese, betrakta' (myös Renvallilla 1823 - 26, ks. Kytömäki 1992: 82), *nenittää*, *nenätä* 'vidröra med näsan, sticka näsan i' (myös Renvallilla 1823 - 26, ks. Kytömäki 1992: 82) ja *sarweutua* 'bli hornig' (vrt. lisäksi *kopria* (*kopra*), *laappia* (*laappa* 'kämpälä'), *lervii* (halv. *lervi* 'kasvot'), *tassia* (*tassu*); ks. Raija Lehinen 1976: 72)

4.3 I-verbien semanttisen luokittelun koontia

4.3.1 I-verbien merkitystyyppiverkon kuvaus

4.3.1.1 Skeemat ja prototyypiskeeman elaborointi

Olen analysoinut I-verbijä tekoskeemoja ja niihin liittyviä semanttisia alatyyppejä vasten. Skeemojen valintaa voidaan perustella sillä, että toimintaskema tarjoaa läheisemmän tulkintaperustan kahdelle käsitteelle kuin similariteettirelaatio: hierarkkinen, kategoriaalinen suhde perustuu usein vain yhteen piirteeseen ja vaihtoehtoja on monia, kun taas skeeman sisäiset entiteetit yhdistyvät monella tapaa (ks. Mandler 1984). Esimerkiksi Ryder (1994: 141) olettaa, että ihmiset pohjaavat ennemminkin toimintaskemoihin (*event schema*) kuin piirrekategorioihin (*feature schema, category*) organisoidessaan informaatiota uudelleenkodeusta ja muistamista varten. Toimintaskema on myös lauseenlaajuisessa analyysissä verbin ja argumenttien suhteen looginen käsitteellinen vastin. Se mahdollistaa käsitteellisestä kehyksestä motivoituvan D-verbien tulkinnan ja ryhmittelyn (ks. Dirven 1999). Käsitteellisen kehyksen viereisyysuhteet eli metonymia voi toimia yksittäisten tapahtumien merkitsemisessä, jos muut osat tapahtumasta ovat homogeenisiä (ks. Rips–Estin 1998: 326). I-verbissä metonymia toteutuu helposti, koska verbejä yhdistävät lauserakenteet ovat harvalukuiset ja sisäiseltä rakenteeltaan homogeeniset (esim. transitiivikonstruktio). Tällöin myös semanttiset roolit määrittyvät toimintakehyksestä, osallisuudesta toiminnassa. I-roolin joustavuus voidaan siis tapauskohtaisesti tulkita jatkumolla kanonisesta poikkeavaan, esim. juuri varjoargumenttinvaihtelussa (jossa perheyhtäläisyyden suhteissa tietyt entiteetit sopivat tietyn verbin skeemaan, esim. *naulata piikeillä ~ nastoilla ~ ruuveilla ~ hammastikuilla*). Skeemojen hahmomaisuuden vuoksi myös päällekkäisyyksien, perheyhtäläisyyksien ja hierarkkisyyden verkkomainen kuvaus on mahdollista. Tämä on sopuinnassa tarkasteltavan kohteen kanssa, joka ei luontaisesti rakennu täysien jäsenyysasteiden kategorioista (kielessä yleisemmin ks. Esa Itkonen 1997a: 19).

Olen analysoinut D-verbin toteutumatasoa ja eritellyt kantasubstantiivien ja johdosten pohjalta semanttisia suhteita. Näistä olen abstrahoinut tyyppien semanttisia skeemoja, jotka sanktioivat prototyypiset toteutumukset. Lisäksi on sellaisia verbijohdoksia, joilla on perheyhtäläisyyttä kahteen tai useampaankin skeemaan. Esiteltyjen jatkumoiden väliluokat pyrkivät havainnollistamaan tällaisten toteutumatyyppeiden tihentymiä. Vaikkakin I-verbiluokan ydin on melko selvä, tulkinnoissa on vaihtelua. Esimerkiksi abstraktit verbit ja muut rajatapa-ukset tulkitaan prototyypin analogiana. Tällainen luokkavariaation kuvaus on paralleeli Langackerin (1987: luku 10) kategorisointimallille, jossa on skeemoja, prototyyppejä ja muunlaisia toteutumia ja näiden välisiä suhteita (toki mallia voi kritisoida, esimerkiksi koska kaikilla luokilla ei ole prototyyppiä, kategoriat voivat olla erilaisia ja lopulta prototyypisyys on hyvinkin tulkinnallinen ja kritiikille altis oletus).

Säännönmukaisuuden näkeminen meta-analogiana on sopusoinnussa kognitiivisessa lingvistiikassa yleisen skemaattisen verkon ajatuksen kanssa (Langacker 1987): säännön vastineena oleva (kompositio)skeema on toteutumien meta-analogia. Eroja voivat aiheuttaa sitten eriytynyt semanttinen kehys tai erikoistuneet käytöt. Ei-prototyypiset tai perifeeriset I-verbit voidaan kuvata prototyypistä I-verbiskeemaa ja sen toteutumaskemoja vasten. Koska I-verbien luokka on kompleksinen määritesuhteissaan, ideana on, että eri verbit poikkeavat prototyypistä eri dimensioilla. Skeeman elaboroinnissa voi katsoa olevan kyse siitä, että malli ohjaa tulkintaa, prototyypinen skeema merkityksellistää ja rajaa tapauksen (periaatteesta skeemateoriassa ks. Mandler 1984: 19–20). Ongelma tietenkin on, mikä milloinkin on prototyypistä tai ensisijaista ja kenelle (ks. esim. Onikki-Rantajääskön 2001 auki jätetty prototyyppi). Työssäni yhtenä juonteena on pyrkimys eksplikoida ja perustella I-verbin prototyypin ominaisuudet.

Skeema ja toteutuma (kompositiorakenne) -kuvauksen ja konstruktioajattelun kanssa yhteneväinen on ns. skeema(kehys) ja sen aukkojen (*slot*) täyttäminen (sovelluksesta kuvauksessa ks. mm. Martin 2001: 72): yleistä ja abstraktia skeemaa toteuttavan verbin semeemivariantit spesifioivat skeeman aukot tai elementit eri tavoin. Skeeman idea juuri on, että tietorakenteessa vaihtuvat elementit ovat suhteiltaan suhteellisen vakioiset. Suhteellisuus puolestaan luo edellytykset perheyhtäläisyyksiin perustuvan ilmiön vangitsemiselle. Prototyypisen instrumentatiivisuuden skeema on I-konstruktio [AG tekee Y INSTRadess], jossa intentionaalinen agentti manipuloi artefaktisen työkalun avulla jotakin kohdetta, esim. *Jussi kaatoi puun sahalla ~ sahasi puun*. Sitä toteuttavat sellaiset verbit, jotka tyypillisesti koodaavat konkreettisella työkalulla tai siihen vertautuvalla suoritettavaa manipulointia, kuten *piiluta, taltata, siivilöidä, luututa, puukottaa, piiskata, vispilöidä, onkia* ja *lapioida*. Prototyypistä eri dimensioiden mukaan eroavia verbejä ja niiden edustamia ryhmiä kokoan seuraavassa. Dimensiot ovat korrelaattisubstantiivin tarkoitteen välineys (artefaktius, abstraktius jne.) ja suhde agenttiin sekä rooli kausaaliketjussa sekä verbin suhde I-konstruktioon (argumenttirakenne). Myös merkityksen leksikaalistuneisuus ja johtosuhteen semanttis-muodollinen kanonisuus otetaan mukaan tarkasteluun.

Miekkaila-verbi rinnastuu I-verbeihin prototyypin asian tilan ja välineenkäytön kautta: miekkaa käytetään funktiossaan (jotakin tavoitetta palvelen). Verbin kaksihakemotteinen merkitys 'otella miekalla; harrastaa miekkailua' toteuttaa välineen käytön skeemaa (tehdä x:llä), joskaan ei koodaudu transitii-vikonstruktiossa (x toimii y). *Puukottaa, nuijia* -skeemasta ja siten I-verbin prototyypistä *miekkaila*-verbi elaboroituu lausetyyppinsä eron puolesta (*x miekkaillee-x puukottaa y:tä*). Intransitiivisesti hahmottuvat verbit *virpoa* ja *postimerkkeillä* sekä urheiluverbi *keihästää*₂ 'heittää keihästä'. Osassa prototyypisiä heittämisverbejä välineen uudelleenkäytettävyys jää avoimeksi, *pallottaa* ja *kiivittää*, osassa uudelleenkäytettävyyttä ei ole, *torpedoida* ja *pommittaa*. Heittämisverbeissä korrelaattisubstantiivin tarkoite voi hahmottua osin teemaksi, jopa kohteeksi, mikä eroaa prototyypistä (poikkeus on verbi *lingota*₁, joka motivoituu heittämisvälineen nimestä), samoin esim. *jäljittää* ja *rummuttaa*, joita voidaan käyttää I-konstruktiossa (*löytää kadonnut jälkien avulla, lyödä rummulla tahtia*). Epäprototyypisistä kohdeverbeistä, esim. *keilata*, I-konstruktio on harvinainen (vrt. kuitenkin sellaiset käytöt kuin [--] *keilasin viisi reikää ja 138 pisteen sarjan, Koivuniemmi kertoi*. (SANet Sport -internetpalvelu. <sport.sanet.fi/uutinen> 'saada aikaan keiloilla, saavuttaa keilaamalla'). Argumenttirakenteeltaan transitiiviskeemasta eroavat muutamat usein refleksiivishakuiset verbit, kuten *vihtoa, vastoa, kammata* ja *harjata* (osin *myrkyttää, kammata*): ne eivät refleksiivisesti käytettyinä toteuta transitiiviskeemaa, *kylpijä vihtoo (itseään) saunassa*, mutta niiden ulkoobjektillinen käyttö on yhtä luontevaa, *hän vihtoi saunassa vaimonsa selkää ja pesi ja harjasi lastensa hiukset*. Tässä mielessä verbit eivät kuulu epäprototyypisempää välineskeemaa toteuttaviin, intransitiivisiin kulkemisverbeihin (*autoilla, veneillä*).

Prototyypistä korrelaattikäsitteen epätyypillisen välineyden, lähinnä abstraktiuden kannalta eroavat verbit *arpoa, kellottaa, mainostaa* ja *jarruttaa*, samoin *kynäillä*-verbi koodaa pelkkää kynällä kirjoittamista laajempaa tekemistä (vrt. *ile*-johtimisille tyypillinen harrastamisen tms. vivahde). Esimerkiksi verbi *sakottaa* 'tuomita sakkoon, rangaista sakolla' toteuttaa I-konstruktiota (*poliisi sakotti autoilijaa*, vrt. *poliisi pamputti rosvoa* = transitiiviskeema; *poliisi rankaisi autoilijaa sakolla*, vrt. *poliisi taltutti rosvon pampulla* = instrumentatiiviskeema), mutta eroaa I-verbin prototyypistä välineen abstraktio- ja kausaaliketjutasolla (*sakko* ei ole prototyypinen väline eikä täytä uudelleenkäytettävyuden kriteeriä). Kanonisen tekemallin kautta hahmottuvat myös verbit *kiikaroida, mikroskopoida, monitoroida, peilata, tutkata, zoomata*, joissa energian siirto on ymmärrettävä metaforisesti, ilman fyysistä kontaktia ja manipulointia (ei-kausatiivisesti ks. Miller-Johnson-Laird 1976: 513). Verbit siis toteuttavat I-konstruktiota, joskaan niiden semanttinen transitiivisuus, muutoshakuisuus ei ole vahva, esim. *kapteeni kiikaroi lähestyvää laivaa* (kiikarointi ei aiheuta muutosta kohteessa, joka on siis representaation lähde -teema, ks. Dowty 1991: 569). Samoin verbit *linkittää, televisioida, radioida* ja *postittaa* ovat perheyhtäläisiä spatiaalisen siirtämisskeeman kanssa, vaikkakin korrelaattisubstantiivin tarkoitelaji voi olla monitulkintainen tai ei toteuta kanonisen välineen kaikkia ehtoja. Kannan epäprototyypisyyden sekä agentti-suhteen vuoksi prototyypistä eroavat verbit *höyryttää, loimuttaa*,

liekittää, savustaa₁, savustaa₂, hiillostaa, kaasuttaa, myrkyttää, tulistaa, tuulettaa, tuulittaa, osin paikka-tulkintaisia kannaltaan ja siten kanonisen tapauksen variantteja ovat verbit *myllyttää, kellaroida, kompostoida, riihittää, tarhata* ja *teilata*₁.

Puhdistamista merkitsevät verbit toteuttavat I-skeemaa, lisäksi ne spesioivat osan väylä-skeemasta, esim. *mies luuti roskat ulos ovesta* (verbit sallivat myös lokatiivisen kuvio-muunnoksen, josta ks. Pajunen 2001: 236, *mies luuti lattian (puhtaaksi)*, jossa fokuksessa on siirtämisen sijaan poistaminen). Verbeistä *imuroida* voidaan asiantilan kannalta katsoa päätepesteverbiksi (myös pyydystämisen- jne. verbit), mikä ei erota sitä *luutia, luututa* -tyyppisistä verbeistä muun kuin teeman päätepesteen rajoituksena (**imuroida roskat ulos ovesta*). Välinetar koitteen ja manipuloitavan kohteen kontaktin pysyvyyden vuoksi I-verbien prototyypistä eroavat pyydystämisenverbit, jotka edustavat koherenttia välineenkäytön tapaa (päätepeste). Osassa verbejä merkitystyyppiluenta riippuu konstruktiosta. Esimerkiksi verbi *liputtaa*, jonka korrelaattikäsitys ei ole kanoninen instrumentti (jollaisen laajentumana se tosin voidaan nähdä), toteuttaa prototyypistä I-konstruktiota merkinantomerkityksessään, esim. *laiva liputtaa₃ tervehdyksen*, mutta on epäprototyypinen intransitiivisena 'juhlistaa'-merkityksessä, *kaupunki liputti₁ voiton kunniaksi* ja instrumentaiivisuuden ulkopuolinen varustaa-konstruktiossa merkityksessä 'koristaa', *piha liputettiin₂ juhlan kunniaksi*.

Semanttisen transitiivisuuden kannalta (so. paljon agentti- ja patienttipiirteitä ja mm. toiminnan välitön tulos)¹²⁰ I-verbit vaihtelevat vahvasta melko heikkoon. Pajunen (2001: 284) transitiivisuusluokituksen pohjalta vahvoja verbejä ovat mm. rikkomista ja tappamista merkitsevät verbit, sen jälkeen rakentamispiirteiden sisältävät verbit (I-verbeistä *dreijata*), sisällönobjekti-verbit (*laulaa*), lokaationmuutosverbit (*haravoida, siivota*), kuljettamis- ja heittämisverbit ovat jo heikohkoja, niitä heikompia ovat koskettamis- ja lyömisrakenteet sekä viimeisenä kokija-verbit (*ajatella, tuntea*). Instrumentatiivisuuden prototyypisyys ei siis systemaattisesti korreloi semanttisen transitiivisuuden vahvuuden kanssa. Vaihtelua esiintyy toisaalta verbeittäin, toisaalta konstruktion mukaan. Jälkimmäisestä esimerkiksi riittää kvalitatiivisesti rajoitettu resultatiivikonstruktio, siirtämiskonstruktio ja kvalitatiivisesti rajoitettu transitiivikonstruktio samaa lyömistekoa koodaavan verbin kanssa: *mies nuiji lasin rikki, mies nuiji pallon eteenpäin, mies nuiji kalaa päähän*.

¹²⁰ Transitiivi-konstruktio sisältää sekä syntaktisen että semanttisen tai käsitteellisen transitiivisuuden piirteitä. Esim. Hopperin ja Thompsonin (1980) termi transitiivisuus tarkoittaa verbien yhteydessä dynaamisuutta tai toiminnallisuutta (ks. Helinä Koivisto 1987: 95 alav. 6). Toiminnallisuus-piirteistön analyysissä suomen semanttisista verbityypeistä kaikkein toiminnallisimpia ovat Koiviston pohjalta tekemis-, käsittelemis- ja liikuttamisverbit (mts. 97). Wierzbickan (1996: 421) muotoilun mukaan prototyypinen transitiivinen skenaario juhlistaa ihmisen tarkoituksellista toimintaa, jota hän kontrolloi ja jonka avulla hän vaikuttaa "tyhmiin objekteihin" (*dumb inanimate*), ts. hakkaa puita, katkaisee oksan, tekee nuotion tai rakentaa suojan. Tyypillinen patientti-objekti ei siis ole ihminen, koska tällä on omaa voimaa, siis agenttipotentiaalia.

Yksittäisissä verbeissä vaihtelua on juuri patientti-makroroolin¹²¹ alaisen tarkoitteen luonteessa eli löyhästi ajatellen tekemisen kohteessa. Semanttisen transitiivisuuden kannalta heikkoja ovat mm. *sormeilla, peukaloida, käpälöidä, suudella, kätellä* -verbit, jotka eivät yleensä ilmaise muutosta patienttitarkoitteessa (ks. varsinkin intransitiivishakuiset verbit kuten *virpoa*), kuljettamisverbit *kärrätä, lautata, laivata*, jotka ilmaisevat patienttitarkoitteen liikkumista (= teema), samoin kulkemisverbit, esim. *pyöräillä, suksia*, ja esim. osa siirtämisverbeistä, joskin niissä vaikuttaa valittu konstruktio (eli käsiteistettävä näkökulma), esim. lauseet *lapioida monttu* (valmistamiskehys) ja *lapioida hiekkaa kuopasta* (siirtämiskehys) voivat koodata samaa asiaintilaa. Pistämistä, lyömistä ja heittämistä tekotapanaan leksikoivissa verbeissä transitiivisuuden vahvuus vaihtelee verbin, esim. *vastoa selkää, moukaroida pitkälle– keihästää hylje*, ja käyttökehysten mukaan, esim. *kivittää ikkuna– kivittää järven pintaa*. Vahva semanttinen transitiivisuus korreloi oletusarvoisen kausatiivisuuden ja muutosverbisyyden kanssa: vahvoja ovat sellaiset I-verbiryhmät kuin leikkaamis-, erotteleminen-, muokkaamis- ja käsittelemisverbit, jotka (tyypillisissä käyttökehyksissään) koodaavat patienttitarkoitteen valmistumista tai muunlaista olotilan muuttumista. Transitiivisuuden vaihteluista huolimatta edellä luetelluista verbeistä niin *sormeilla* kuin *nuijia* voidaan katsoa I-konstruktio edustumiksi. Ne koodaavat korrelaattitarkoitteen käyttöä instrumenttina, joten instrumentatiivisuuden hahmotteeluun semanttinen transitiivisuus ei suoraan vaikuta. Sinänsä näkökulma on otettava esiin, koska instrumentin ja siten instrumentatiivisuuden tarkastelun lähtökohtana työssäni on transitiivikonstruktio ja sen taustalla oleva kanoninen tapahtumamalli (ks. luku 4.1).

Prototyypin I-verbien luettelossa (ks. lukua 4.2.1) osaa verbeistä voi pitää johto-opillisessa mielessä idiomaatistuneina tai I-merkityksen kannalta haalenneina, esim. *käsitellä, sorkkia, noukkia, seilata, teilata, hirttää, kammata ja puntaroida*. Verbeille voidaan kuitenkin osoittaa elävää instrumentatiivista käyttöä. Luettelossa sulkumerkittyjen verbien korrelaatio suhteeseen substantiiviin on ongelmallinen, epäkoherentti tai avoin ja siten epätyypillinen, mm. *hissata, siilata, kolkata, prässätä, tuulastaa, kipata, varpata, veivata, truuutata, pursottaa, ruiskuttaa, tassuttaa, kiikkua, keinua, skeitata, kantata₃, tekstata, punnita, luodata ja tassuttaa* (tarkemmin ks. lukuja 3.1 ja 5.1). Edellä instrumentatiivisuuteen riittää substantiivin ja verbin korrelaatio suhteeseen, joka on kannan ja johdoksen suhteelle analoginen (esim. lainasanat). Samoin johto-suhteen hyvämuotoisuudessa on joustettu, esim. *kanotoida* ja *kanyloida*. Tiukan johto-opillisesti, historiallisesti ja synkronisesti kanonisia I-verbijohdoksia ovat seuraavat (osa kiinnittämisverbeistä on jätetty pois, samoin abstraktimpaa toimintaa koodaavat verbit) (ks. luvun 4.2 jaottelut; sulkeissa mainitut on johdettu nuorehkosta lainasubstantiivista):

¹²¹ Pajunen (2001: 285) erottaa seuraavat kohdetarkoitetta luonnehtivat roolit (patientin makroroolin alla): affected patientti eli kohde, jonka tarkoitteen olotila muuttuu teon vaikutuksesta, effected patientti eli teon tulos, sisällön objekti (varjoargumenttina esim. *laulaa laulu*), teema, jonka tarkoite on olemassa ennen ja jälkeen teon, joka voi olla asentoa, lokaatioita, omistussuhdetta tms. muuttava.

aurata, haarukoida, hangota, haravoida, harjata, imuroida, jaloitella, kaavata, kahlehtia, kairata, kangeta, kannustaa, karhita, karstata, keihästää, kepittää, kiilata, kivittää, koukuta, kynsiä, kynäillä, käpälöidä, kätellä, köyttää, lainelautailta, laivata, langata, lapioida, lautailta, lautata, lingota, liputtaa, loukuttaa, lumilautailta, lusikoida, luutia, meistaa, miekkailla, meloa, monottaa, naarata, nastata, naulata, neulata, neulaa, niveltää, nuijia, nyrkkeillä, ohjastaa, onkia, pariloida, perhostaa, peukaloida, puikkaroida, puntaroida, purjehtia, purjelautailta, puukottaa, pyydystää, pyöräillä, rullalautailta, ruoskia, saapastella, sauvoa, servästä, seuloa, siivilöidä, sivakoida, sormeilla, sompailla, sukia, suksia, suudella, tahkota, taltata, telata, tutkata, tuulastaa, tuurata, vaarnata, valjastaa, vasaroida, vastoa, veneillä, vihtoa, virpoa, vitsoa, vivuta, välpätä, äestää, äyskäröidä, (autoilla, dreijata, fillaroida, halstaroida, kelkkailla, kiikaroida, kummata, mankeloida, mikroskopoida, mopoilla, moukaroida, nuorittaa, nuotata, pamputtaa, pensselöidä, piikittää, piikata, tapittaa, virvelöidä, vispilöidä).

4.3.1.2 Koherentit merkityskonstruktiot ja niiden vuorovaikutus

Skemaattista I-konstruktiota toteuttavia verbejä on työssäni jaoteltu semanttisesti motivoituihin alasteemoihin. Selkeä skeema on kiinnittämiserbeillä. Ne jakautuvat kantojen tai korrelaattien tarkoitteiden pohjalta esine- ja ainekantaisiin verbeihin, mikä ei vaikuta semanttisesti tyyppin sisällä. Kiinnittämiserbien prototyyppiä edustaa verbi *naulata* tai *liimata*, joissa merkitys rajautuu selkeästi kannan tarkoitteen prototyyppisen funktion ja homogeenisen tarkoiteluokan kannalta: 'kiinnittää naulalla, kiinnittää liimalla'.

Selkeä skeema on myös kulku- ja kuljetusvälineiden nimityksistä motivoituvilla verbeillä. Merkitystyyppi toteuttaa osin abstraktimpaa siirtämisseemaa ja siten rinnastuu esim. poistamis- ja siirtämisseemojen alaryhmiin. Kulkuvälineiden nimitykset ja niihin korreloituvat verbit ovat lisäksi semeemi- ja korrelaattiosuhteiltaan selvät. Skeeman ja kulkuneuvon käsitteen koherenttiudesta kielinee myös sarjan produktiivisuuden koherenttius (ks. lukua 5.3). Kuljetamisverbeihin kuuluvat ne muutamat I-verbit, jotka motivoituvat kulkuvälineen liikuttamiseen tarkoitteiden kautta. Ero perustyyppiin heijastuu argumentinvalinnoissa: *kanotoida ~ meloa kanoottia, autoilla ~ sompailla autoa* (vrt. *?purjehtia venettä*). *Meloa, sauvoa, sompailla* ja *purjehtia* -verbit liittyvät sitten muihin tarkoiteluokkiin, kuten lyömis-, muokkaamis-, pyydystämisen- ja siirtämisenvälineisiin. Kulkemisverbien skeema eroaa prototyyppisestä I-konstruktiosta intransitiivisuushakuisuuden vuoksi; taustalla on tyyppillisestä välineen käytöstä eroava asiointi, jossa agentti, kulkemisvälinettä hallitsemalla, kohdistaa muutoksen myös itseensä (teemaan rinnastuvasti), esim. *suksia kotiin*. Osaa manipulointiverbeistä, esim. *jarruttaa*, voidaan käyttää kulkemiskonstruktion mukaisesti, esim. *mies jarrutti pihaan*, vrt. *mies pyöräili pihaan* (motivaationa osin partonomia, vrt. *mies samposi pihaan, mies meloi rantaan*), esim. (27).

(27) Berryn (s. 1931) sopimuksen mukaan miehelle on hankittava pidennetty luksusluokan Mercedes Benz. Rockvaari **sompailee** itse koslan **Helsingistä Poriin**, johtoauto edellään. (SKTP SK95)

Selkeä on pyydystämisseema, joka on yhteydessä siirtämiserbeihin. Molemmat sisältävät väylä-skeeman, jonka osien korosteisuus teon semanttisen kehityksen, osallistujien ja intention vuorovaikutuksessa muokkaa kulloisenkin luennan, esim. *lipota lohi koskesta-kauhoa vettä veneestä*. Siirtämisseemaan sulau-

tunut manipulointi-verbikin voi yhdistyä väylään, esim. *vartija pamputti vankia–vartija pamputti vangin pois käytävältä*. Tarkastelen siirtämisen, keräämisen ja kuljettamisen yhteyksiä esimerkinomaisesti tarkemmin seuraavassa.

Siirtämisverbissä yhdistyvät transitiiviskeema ja siirtymisen skeema (väylä-skeema) (Leino et al. 2001: 51–53). Siirtämisverbit ovat liikeverbien alaryhmä, siirtymisverbit puolestaan liikuttamisverbien (samakin verbi voi toteuttaa molempia skeemoja: *poika uitti tukkeja–poika uitti tukkeja rantaan*; mts. 51). Pajunen (2001: 222–224) erottaa kausatiivisten liikeverbien ja asettamisverbien luonteesta seuraavat piirteet: liikeverbit ilmaisevat aiheutettua muutosta jollakin väylällä (*heittää*) ja asettamisverbit ilmaiset yleensä sijaintipaikan muutosta (*panna*). Derivaatiosuhteissa verbit eroavat mm. siinä, että asettamisverbeissä on enemmän substantiivikantaisia (esim. *hyllyttää*). Pentti Leinon (Leino et al. 2001: 53) pohjalta antamisverbit, siirtämisverbit ja liikuttamisverbit ovat sisällytyshierarkiassa (vrt. Levinin 1993 erilliset ja ei-hierarkkiset verbiryhmät laittamisverbit, siirtämisverbit, kantamis- ja lähettämisverbit ja omistuksenvaihdosverbit). Helinä Koivisto (1987: 387) puolestaan erottaa (Mikićin pohjalta) liikuttamisverbeistä alaryhmiksi varustamisverbit, siirtoverbit, tarjousverbit, saamisverbit, ottamisverbit ja antamisverbit. Kaikkiin edellisiin tyyppeihin liittyy kuitenkin aina jollain tapaa väylä-skeema: "Periaatteessa liike on kuitenkin relaatiossa tiettyyn reittiin ja verbi (tai tietty lause) voi kielentää ko. relaatiota monelta kannalta: olla liikkeessä reitillä, tulla perille reitin päätepisteeseen, erota sen alkupisteestä, olla matkalla kohti päätepaikkaa, liikkua reitillä jne." (Pajunen 1999: 37). Spatiaalinen väylä voidaan katsoa yleisemmän väylä-skeeman elaboraatioksi niin kuin muutkin väylät, joita ei tarvitse kytkeä spatiaalisuuteen metaforistumisen kautta (ks. Pentti Leino 1993: 190, Langacker 1987: 166–170).¹²²

Siirtämisskeeman perusosallistajat ovat agentti, väline, tema (patientti), lähtökohta, väylä ja päätepaikka, jolloin skemaattisessa siirtämisverbin ilmaise-massa asiainnassa siirtäjä liikuttaa siirrettävän jostakin jonkin kautta johonkin jonkin avulla. Siirtämistoiminnan tulos voi olla spatiaalinen tai siihen nähden metaforinen siirtymä (*nosturi siirtää kontit laivoaan, kateus vie kalatkin vedestä*) (ks. Pentti Leino 2001: 52), toiminnan fokus voi olla myös tuloksessa, esim. kvaliteetti (statiivinen relaatio) (esim. *puhdistaa, tyhjentää*) tai entiteetti (esim. *siirtää kasaksi*) muutos- ja resultatiivikonstruktioiden kautta. Kukin perusliikeverbeistä koodaa konventionaalistuneesti jotakin skeeman peruskorostusta, esim. *ammenn-taa* = nostella paikasta toiseen, *siirtää* = liikuttaa paikasta toiseen, *nostaa* = liikuttaa ylöspäin. Erilaiset siirtämisen sisällyttävät I-johdokset vihjannevat parafraa-

¹²² Wierzbicka (1996: 82–83) katsoo liikkeen (MOVE) semanttisen primitiivin erilliseksi paikasta (PLACE) ja paikan muuttumisesta. Paikka ja liikkuminen voidaan katsoa intuitiivisesti yhdistyviksi, mutta paikan muuttumisen idea ei ole kaikissa liikkeen tai liikkumisen ilmaisuissa relevantti, esim. *näen jonkin liikkuvan, en voi liikkua, jokin liikkahti sisälläni* tai *hänen huulensa värisivät*. Toisaalta sellaiset käsitteet kuin meneminen tai käveleminen implikoivat paikan muutosta, ne siis sisältävät sekä paikan (PLACE) että liikkeen (MOVE). Kyse on kognitiivisesta näkökulmasta siis siitä, sisältyykö verbin vihjaamaan kehukseen tai verbin esiintymäkonstruktion väylä-skeema(n) osia). Esim. Helinä Koivisto (1987: 297) katsoo, että suomen kielen liikeverbien kuusi perusmerkitystä ovat mennä, käydä, kulkea, päästä, joutua ja tulla. Erilaisten liikeverbi-en luokista ks. Pajunen (1998a ja 2001).

seissaan (CD-Ps) verbin leksikoitunutta (konventionaalistunutta) konsturointia, ts. perustavaa semanttista haarukkaa, esim. seuraavasti:

hangota = nostella, ei rajoitusta väylän suhteen
lapioida = siirtää t. nostaa lapiolla jtk jhk, luoda, ei rajoitusta väylän suhteen, myös valmistamiskorostus
äyskäröidä = ammentaa äyskärillä, lähtökohdan ja tuloksen korostus, esim. äyskäröidä vene tyhjäksi
kauhoa = ammentaa kauhalla; mättää, lappaa
lusikoida = syödä t. ammentaa lusikalla
pipetoida = mitata nestettä pipetillä
pumpata = käyttää pumppua; siirtää t. puristaa nestettä t. kaasua pumpun avulla

Toisaalta osa potentiaalisesti siirtämistäkin koodaavista I-verbeistä on leksikoitunut niin, että ne eivät voi implikoida väylä-skeemaa muutoin kuin metaforisessa tai toissijaisessa konstruktioblendissä, *kouri taskustaan kolikot, kouri kätensä kipeiksi*. Kukin verbi voi potentiaalisesti olla muunkinlaisessa konstruktiossa, jos tämä on perusmielikuvaskaemaan palautettavissa, esim. *lapioida* = (isku), lapion täyttö, nosto, kuljetus, heitto. Perusskeemaa toteuttamattomat kannan tarkoitteen käytöt eivät voi leksikalisoitua verbin avulla, koska ovat konvention vastaisia, esim. *mies löi lapiolla jäitä portaista* (**mies lapioi jäitä portaista*).

Siirtämiskeemaa toteuttavat keräämisskeema ja pyydystämiskeema, joiden semanttiseen taustaan ja argumenttikonstruktioon voidaan ajatella prototyyppisen keräämisasiantilan pohjalta seuraavat elementit: keräämistoiminta, kerääjä, kerättävä, keräysväline, keräyslähdekohta, keräyspäätepiste (taustalla: syy). Keräämis- tai pyydystämiskeema voi laajimmillaan tarkoittaa rakennehahmoa, joka organisoii pyydystämisasiantilaa (ks. esim. leikkiskeemaa; Onikki-Rantajääskö 2001: 90). Tällöin lausetasolla keräämisasiantila voidaan koodata lauseen verbissä kerättävän kautta (*sienestää, marjastaa; kalastaa*), keräysvälineen kautta (*puikkaroida; tuulastaa, nuotata*) tai keräämistoiminnan spesifioinnin kautta (*kerää sienii, poimii marjoja, haalii risuja* jne.) (ks. lukua 5.3). Tässä rajaudun vain pyydystämistävälineen nimestä motivoituihin verbeihin. Keräämiskonstruktion pakolliset osat ovat transitiviskenema [agentti-toimia-patientti] ja väylä-skeema [lähtökohta-väylä-päätepiste]. Väylä-skeema sanktioi transitiviskenemaa siten, että tyyppillinen siihen sulautunut verbi leksikalisoii liikettä. Väylä-skeeman päätepiste on implisiittisesti aina läsnä (28a), lähtökohta vaihtoehtoisesti (28b), väylä jää usein kielentämättä (sen konkreettisen edustaman puuttumisen vuoksi). Päätepidettä voidaan koodata käsitteellisen viereisyyden motiivoinnin rajoissa (28c) (ts. *vasuun* = haltu > itselleen, myytäväksi jne.).

(28a) mies [agentti] kerää sienii [patientti] (itselleen = haltu) [päätepiste];

mies kalastaa

(28b) mies [agentti] kerää kadulta [lähtökohta] roskia [patientti] sankoon [päätepiste]

(28c) mies [agentti] kerää metsästä [lähtökohta] marjoja [patientti] vasuun [päätepidete]

Keräämistäväline voi olla samalla väylä tai päätepiste. Sen kielentäminen lisää keräämistäskemaan instrumenttiskeneman [tehdä välineellä] (29a–29c), joka voi laajeta myös keinoon tai tapaan (29d–29e).

- (29a) Maija kerää marjoja poimurilla
 (29b) Kukkonen haavii kaloja altaasta
 (29c) Pentti puikkaroi verkon veneeseen
 (29d) Hän poimii sieniä vasemmalla kädellä
 (29e) UKK kalastaa paljain käsin.

Keräämisskeema ja tyypillisesti keräämisverbit ovat semantiikaltaan ja argumenttirakenteeltaan yhteneväiset [kerääjä kerää kerättävää keräimellä keruupisteeseen], esim. *Pentti puikkaroi verkon veneeseen, poika onkii ison ahvenen*. Keräämiskonstruktioon voi sulautua verbejä eri alueilta, esim. *mies ampuu linnun pataansa, mies keihästi hylkeen* (itselleen), ja se voi puolestaan laajeta tai modifioitua muihin skeemoihin, esim. antamisskeemaan *mies poimii armaalleen kukkia* tai resultatiiviskeemaan *mies onkii järven tyhjäksi*. Keräämisskeeman sukulaisuus esim. siirtämisskeeman ja lokaatioskeeman (säilöjä siirtää jonkin säiliöön) kanssa on ilmeinen. Se, onko yksittäisessä tapauksessa kyseessä skeemojen yhdistyminen vai verbin ja skeeman yhdistyminen tai verbin vaikutus skeemaan, skeeman verbiin tai skeeman toiseen, on monisyinen kysymys. Joskus selvä malli on esitettävissä (esim. läheisessä yhteydessä), yleensä kyse lienee vuoro-vaikutuksesta ja verkostosuhteiden emergenssistä. (Ks. Leino et al. 2001.) Keräämisskeemaa toteuttavia metatason keräämis-, pyydystämisen- ja hankkimisverbejä (troponymiset parafrasiverbit) ovat mm. seuraavat (CD-Ps): *kerätä* 'saattaa kokoon, korjata pois t. talteen, koota, kasata, poimia, haalia', *poimia* 'kerätä yksitellen, vähin erin, noukkia', *pyytää*₂ 'pyydystää', *pyydystää* '(koettaa) ottaa eläimiä kiinni, pyytää', *metsästää* 'pyytää, pyydystää, saalistaa luonnonvaraisia eläimiä',¹²³ ja *hankkia*₁ 'toimia jnk saamiseksi t. tuottamiseksi, toimittaa'.

Kerätä-verbiä voidaan spesifioida ja hahmoltaan rajoittaa esim. tavan (*lappaa*) tai tehokkuuden (*poimiskella*) suhteen. Keräämisväline voi prototyypillisessä tilanteessa vaikuttaa toiminnan hahmoon (esim. käden liikkeet, kerääjän kokonaishahmo), kerättävän ja välineen suhteeseen (sisällä olo, työntäminen) ja keräämisen hahmottumiseen varsinkin väylä-skeeman osalta (esim. säiliö). Hahmo-ominaisuuksien erot vaikuttavat lähinnä metaforisiin motivaatioihin (esim. *pilkkii pöydässä* 'nuokkaa', vrt. **virvelöidä pöydässä*). Kerättävän ja välineen suhteen sekä väylä-skeeman suhteen voidaan erottaa kolme tyyppiä: 30a) väline(en) käyttö koodaa siirron välikappaletta, 30b) väline koodaa siirtoa ja (väliaikaista) päättepistettä, 30c) väline koodaa staattista päättepistettä:

- (30a) haravoida lehtiä, lapioida multaa, pipetoida nestettä, pumpata vettä
 (30b) haavia kaloja, puikkaroida verkko (veneeseen), naarata hukkunut
 (30c) seivästää heinät, säiliöidä neste

¹²³ Matti Vilppula (Kieli-ikkuna, HS 20.8.2002) katsoo *pyytää*- ja *metsästää*-verbit lähes synonyymisiksi siten, että edellisessä saalistaminen tapahtuu selvemmin pyydyksen avulla, jälkimmäisessä aseiden avulla. Verbiensä käytön valinnat hakuistuvat semanttisista kehyksistä ja niihin liittyvien tilanteiden välisistä assosiaatioista: Hyljettä ja valasta pyydetään, vaikka ne eivät ole kaloja ja saalistaminen tapahtuu kiväärillä ja harpuunalla – ne elävät vedessä. Vaikka valasta ei voi metsästää, *hylkeenmetsästys* on *pyynnin* rinnalla käypä ilmaus: "Ehkä siksi, että hylje ei ole pelkästään vedessä vaan voi nousta myös luodolle tai jäälle päivää paistattelemaan. Talvella, jolloin hylkeitä ammutaan, olot ovat kuin jälle kovalla maalla. On jäinen lakeus ja siellä ahtojäitä kuin kivilohkareita. On suksenmuotoinen ajopuu, jolla hylkimies äänettömästi liukuu kohti saalistaan. Vain lumiset puut puuttuvat."

Varsinaiset pyydystämisen- ja keräysvälineet eivät kuulu a-tyyppiin, jota toteuttavat yleiset siirtämistä koodaavat verbit. Tyyppien a ja b verbit muodostavat jatkumon välineen päätepisteroolin väliaikaisuuden suhteen, *lapioida, pipetoida, haavia, puikkaroida* (tätä voidaan koodata konstruktion mukaan, *haavia perhonenhaavia kaloja veneeseen*), kuten myös b-tyyppi c-tyyppiin nähden, *nuotata, sumputtaa, imuroida*. Tyyppin b verbeissä voi olla vaihtelua profiloidun osallistujan mukaan, *kelastaa, rullata siimaa ~ uistin ~ saalis*. Tyyppin c-verbit ovat läheisiä säilyttämisverbeille. Siirtämisen- ja keräämisverbit puolestaan muodostavat jatkumon suhteessa haltu-käsitteeseen¹²⁴ kautta, esim. *kerätä marjoja itselleen, poimia marjoja sankoonsa, nostella kaloja veneeseen, kauhoa soppaa lautaselle, hankkia elanto lapsille* jne. Lopullisesti siirtämisyys ja sitä kautta haltu (kerätä, pyydystää, siirtää, antaa jne.) tulkitaan välineen ulkopuolelta. Keräämis- ja pyydystämisen verbit voidaan kuitenkin nähdä perheyhtäläisenä joukkona mm. tyyppillisen semanttisen kehyksen vuoksi.

I-konstruktion kautta ilmaistu keräämisvälineen käyttäminen suhteutuu keräämisasiantilaan koodaukseen tiivistetysti seuraavasti: Keräämis- ja pyydystämisen verbit (luvun 4.2.1 prototyyppiluokituksen h-ryhmä: *onkia, perhostaa, harppunoida, virvelöidä, pilkkiä, naarata, lassota, lipota, nuotata, pyydystää, (tuulastaa), trolata, haavia, (3kellottaa), koututa, puikkaroida, kelastaa*) sisältävät väyläskeeman ja siten siirtämisen implisiittisesti: keräämisväline koodaa kerättävän päätepistettä, johon päätyminen sisältyy siirtyminen väylällä, *mies virvelöi hauen*. Keräämisen ulkopuolisessa väylän ja siirtämisen spesifionnissa aktivoituu varsinainen siirtämiskonstruktio, *mies virvelöi hauen rantaan*. Tässä keräämisverbit eroavat taipumukseltaan, osalla verbeistä hakuisuus on vahva, *puikkaroida verkko veneeseen, naarata hukkunut paattiin, pyydystää saalis rannalle* (laajentunut käyttö), *haavia kalat, sammioon pilkkiä kala jäälle*, osalla heikompi, *lassota hevonen aitaukseen, harppunoida valas rantaan*. Pyydystämiskonstruktion yhdistyminen I-konstruktion voidaan tulkita varjoargumentin sijamuotovaihtelusta adessiivisen instrumentin (31a) ja illatiivisen teeman (31b) välillä:

(31a) Mies **lassosi** x:n uudella **lassolla**.

(31b) Ira nauroi ja **lassosi** Jaken rotsin taskusta kaivamiinsa **serpentiineihin**. (Me-Kaks 5/1997)

Muista ryhmistä keräämiskonstruktioita voivat toteuttaa mm. päätepiesteverbit, kuten *rullata, kelata* ja *puolata*. Keräämiskonstruktion on mukautunut mm. *porata*-verbin erikoiskäyttö *porata öljyä meren pohjasta*. Siirtyminen haltuun voi olla hahmotukseltaan abstrakti (fiktiivinen siirtymä) tai kerääminen tulkitaan tilannekehuksesta tai patientitarkoitteesta, esim. *kellotti ajan voittajalle, zoomasi lin-*

¹²⁴ Haltu tarkoittaa saajan hallintapiiriä (Leino et al. 2001: 54): esimerkiksi lauseessa *Isäntä lahjoitti vieraille viirin* luovutettava lahja on antajan hallussa ja se siirtyy väylää pitkin konkreettisen liikkeen mutta myös omistus- ja hallintasuhteen muuttumisen kautta spatiaaliseen päätepiesteeseen ja samalla saajan haltuun, saajan kontrollin piiriin. Viittaan haltu-termillä sekä konkreettiseen että abstraktimpaan hallintaan ja omistukseen (erotteluista ks. Leino et al. 2001: 91, ks. myös Ojutkangas 2001: 36; erottamattomasta omistuksesta ks. Pajunen 2001. 243).

nun lähemmäksi (abstrahoitumisesta antaa-konstruktiossa ks. Leino et al. 2001: 57). Yleisemmin siirtämistä voivat koodata esim. erottelemisverbit (prototyyppiverbiluokituksen d-ryhmä). Ne edellyttävät patientti-tarkoitteen liikettä, jonka päätepiste voidaan eksplikoida väylä-skeeman avulla, *siivilöidä mehu pulloon, sihdata jauhot taikinaan*. Samoin väylää voivat koodata ja siten siirtämiskonstruktioon sulautua esim. jotkin puhdistamisverbeistä, *luutia roskat ulos (luutia lattia)*, ja muokkaamisverbeistä, *kuokkia perunat maasta (kuokkia suota)*. Myös kiinnittämisverbit toteuttavat osin siirtämisen skeemaa (*teipata kuva seinään*, vrt. *teipata suu kiinni*).

Siirtämiskonstruktion skemaattisuuden vuoksi monet manipuloimis- ja käsittelyverbit voivat esiintyä keräämisverbeihin rinnastuvissa rakenteissa, esim. lyömisverbit *mies puukotti itsensä linnaan, poliisi pamputti miehen putkaan*, leikkaamisverbit, *puuseppä höyläsi puut veneeseen*, tai abstraktimmat I-verbit, *yrittys mainosti kilpailijat kauas taakseen*. Osalle lyömisverbeistä siirtämiskehys on osa luonnollista vaihtelua, *nuijia paaluja maahan (nuijia lihaa)*. Osa lyömis- ja pistämisenverbeistä voi kuulua pyydystämiskehykseen, esim. *harppunoida* ja *keihästää* ovat paralleelit (vrt. *keihästää harppuunalla*). Pyydystämisessä salientti kiinnisaaminen ei välttämättä edellytä haltuun siirtämistä (tai sen eksplikointia), niin kuin esimerkit osoittavat: *keihästää hylje (ruoaksi)*, *keihästää leijona (vihollisena)*, *keihästää atraimella kaloja; kolkata kalaa, nuijia jäältä mateita; torpedoida kauppalaihoa*. Osa verbeistä, joiden koodaamaan toimintaan kuuluu siirtäminen, ei sulaudu keräämiskeemaan; ne fokusoivat siirtämisen funktion aiheuttamaa tulosta niin kiteytyneesti, että vaihtaminen keräämis- tai pyydystämistavoitteeksi ei ole todennäköinen tai luonteva, esim. tasoittamisverbit *lanata* ja levittämisverbit *sutia*. Toisaalta sellaiset siirtämisenverbit kuin *haarukoida* ja *lusikoida* leksi-koivat keräämiskehykseen liittyvää käyttöä, esim. *haarukoida herneitä lautaselta*.

Edellä esitellystä siirtämisen koodaamisesta jäivät ulkopuolelle kulkemista tai jonkin kuljettamista koodaavat I-verbit. Ryhmä on homogeeninen, joten se kannattaa käsitellä omana alakokonaisuutenaan, edelliseen siirtämiskeeman suhteutettuna. Pajusen (1998: 334 ja 2001: 61) liikeverbien neljästä ryhmästä omavoimainen, dynaaminen, kausatiivinen ja refleksiivinen liike I-verbit koodaavat omavoimaista lokomotionaalista liikettä sekä kausatiivista liikettä. Omavoimaista liikettä koodaavia verbejä kutsun tässä kulkemisverbeiksi. Ne sijoittuvat Pajusen semanttisesti nimettyyn alaryhmään ajamisverbit: *autoilla, mopoilla, purjelautailta, lumilautailta, lautailta, lainelautailta, rullalautailta, kelkkailla, fillaroida, sompailta, veneillä, kanotoida, pyöräillä, suksia, skimbata, sivakoida, purjehdinta, (seilata)*. Lisäksi ruumiskenttään kuuluvista verbeistä kulkemisverbeihin kuuluvat *jaloitella* (joka tuskin koodaa väylää) ja *saapastella* (kävelemisverbit Pajusella 2001: 200). Kausatiivista eli aiheutettua liikettä koodaavia verbejä kutsun kuljettamisverbeiksi (samoin Pajusella 2001: 227–229), näitä ovat *lavoata₁*, *lautata* ja *kärrätä*. Lisäksi ryhmiin liittyvät verbit *sauvoa_{1&2}*, *melo₁* ja *ohjastaa*. Kulkemis- ja kuljettamisverbit korreloivat johto-opillisesti ajoneuvon tai sen osan nimityksen kanssa (ruumiinosannimityksestä johdettuja verbejä lukuun ottamatta).

Kulkemisverbit ovat tyypillisesti intransitiivisia. Kuljettamisverbit toteuttavat yleensä aiheutetun liikkeen -konstruktiota eli siirtämiskeemaa: agentti

ajaa kulkuvälinettä ja teema liikkuu väylällä. Liike-skeema tulee esiin molemmissa verbiryhmissä välineen liikkumisena sekä kontrolloivan agentin liikkumisena, jälkimmäinen on yleensä implisiittistä (32a ja 32b) eikä sitä tarvitse konstruktioilla osoittaa (33a ja 33b). (Refleksiivinen liike jätetään tässä Pajusen 1998a: 335 tapaan ei-lokomotionaalista liikettä tarkoittamaan, esim. *kumartua*.)

- (32a) mies suksii metsässä
- (32b) mies kärrää hiekkaa
- (33a) ?mies suksii itsensä kotiin
- (33b) ?mies kärrää hiekan ja itsensä kotiin

Ajoneuvoon viereisyysuhteessa olevan osan kautta motivoituvissa I-verbeissä agentin kontrolloiman ja agenttia liikuttavan (poikkeuksena verbi *laivata*, joka kattanee kuratiivisetkin käytöt: 'lähettää t. kulje(tu)ttaa laivalla'; CD-Ps) välineen siirtäminen voidaan eksplikoida: *purjehdin veneen satamaan, purjehdin laivassa kohti etelää, sompailin auton pihaan*. Samoin käyttäytyvät muut liikuttamistai ohjausvälineestä motivoituvat verbit *melo*, *sauvoa*₁ (vrt. ?*sauvoa*₂ *suksia eteenpäin*) ja *ohjastaa*, jotka voivat esiintyä sekä kulkemis- että kuljettamisverbien tavoin, esim. *meloin rantaan– meloin vieraat rantaan*. Varsinaisista kulkemisverbeistä vain harvat toteuttavat luontevasti kuljettamisverbeille pakollista siirtämiskeema, esim. ?*Mika autoilee lapset kouluun*, osasta se on korrelaattitarkoitteen luonteen vuoksi melko mahdotonta, esim. ?*Pekka sivoakoi Liisan kotiin*. Kulkemisverbien voidaan ajatella muodostavan hyperonymiasuhteeseen perustuvia leksikaalisia kenttiä: korrelaattisubstantiivit ovat ajoneuvo-skeeman toteutumia, joiden käyttöä voidaan koodata *ajaa* tai *ajella* -verbillä (myös: *kulkea*, *mennä*, *harrastaa*, *liikkua*), ts. *autoilla* 'ajella autolla', *pyöräillä* 'ajaa pyörällä' jne. toteuttavat 'ajaa ajoneuvolla' -skeemaa. Lisäksi kulkuneuvoverbeissä on vähän tai ei ollenkaan metaforisuutta tai varjoargumentin laajentavaa modifiointia adverbiaalilla (*?autoilla traktorilla*) (ks. lukuja 6.2 ja 6.3). Ryhmään semanttisesti rinnastuvat sellaiset I-verbisyydeltään epäprototyypisten verbien käytöt kuin *lentokone rullaa kiitoradalla; rullata*₃ 'vieriä, pyöriä; liikkua, kulkea' CD-Ps:ssa.

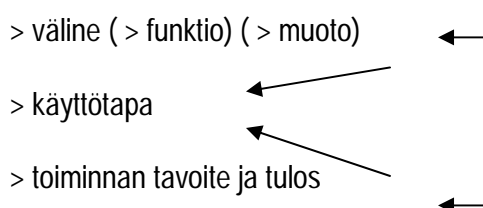
Kontekstiesimerkeistä huomataan, että varsinkin *autoilla*-tyypissä parafrasi 'ajaa autolla/autoa' on tyhjentävä vain harvoissa konteksteissa. Pelkkä ajamismerkitys ei usein riitä, esim. *autoilen Kuopiosta Ouluun* implikoi jonkin erityisen korostuksen (esim. harrastusmaisuuks) eli kulkuneuvon nimityksestä motivoitua kulkemisverbi on jollain tapaa merkitty käyttötavaltaan (vrt. *ajan autolla, menen autolla* jne.). Kuljettamisverbien kontekstiesiintymät ovat muita I-verbistä useammin muita kuin persoonaisia predikaatteja, jollainen usein korvataan analyttisellä rakenteella (*hän mopoilee ~*) *hän ajelee mopollaan*, esimerkiksi teko- tai agenttinominaalistuksia, *veneily*, *veneilijä*. Tällaisten *ile*-johdinaineksisten verbien käyttörajoitukseen liittyy niiden intransitiivisuuden, harrastemaisuuden tms. vivahde. Siihen voinee osaltaan vaikuttaa deverbaalien frekventatiivien samahahmoisuus. Osin jatkoderivaatio on leksikaalistunut koodaamaan ammatti- tms. kehystä (esim. *autoilija*). Kuljettamisverbien joukko on suppea. Perusrakenteeltaan ne rinnastuvat muihin siirtämiskeemaa toteuttaviin verbeihin (mm. *kipata*, *hissata*, *vintata*, *varpata*). Eron kuljettamisen ja muunlaisen siirtämisen välillä ratkaisee osallistujatarkoitteiden luonne ja agent-

titarkoitteen kanoninen orientaatio (vrt. *harjata roskat lattialta* '*kuljettaa roskat lattialta harjalla').

4.3.1.3 Kootusti I-verbien suhteista

Leikkaamis-, erottelemis-, poistamis- jne. verbit edustavat laajana ryhmänä I-verbien ydinaluetta. Niille kaikille voidaan esittää yleinen manipuloinnin superskeema, jota kukin verbi toteuttaa ja laajentaa eri konstruktiosulaumien kautta. Peruspredikaatteja, joista skeemat emergoituvat, voidaan jaotella (vrt. osin "konseptuaalisen edustuman osatekijöitä" Pajusella 2001: 39) siten, että I-verbien ja yleisesti verbisemanttisten luokitusten näkökulmasta osat ovat perustoiminta (esim. pistää, lyödä), aiheutettu toiminta, abstraktimpi muutos (siirtää, valmistaa) tai aiheutettu tila (muutos ja tulos). Tällöin esim. *melo*-verbin semanttiseen hahmoon kuuluu sellaisia "osatekijöitä" kuin 'toiminta + siirtää + liikkuu'.

Välineessä usein spesifioituu tekemistapa ja tekemisen tulos, I-verbi ikään kuin valikoi tietyt aspektit suhteessa abstraktimpiin verbeihin (sulauma), esim. verbi *harjata* 'käsitellä (puhdistaa, suorita, hangata, kiillottaa) harjalla' (CD-Ps) valikoi kunkin semanttisen kehyksen ja tilanteen osallistujien mukaan tietyn tekemisen tavan (sivellä, hangata) ja tulostyyppin (puhdistaa, oikoa, kiillottaa, helliä, poistaa, siirtää). Karkeasti keinon tai tekemisen tavan (deskriptiivisyys) ja tavoitteen tai tuloksen (funktio) yhdistelymahdollisuuksia verbeihin sulautuneena voidaan ajatella kuvion 5 hahmottamalla tavalla. Kuviossa käyttämisen skeemasta on eroteltu kolme osa-alueita väline, käyttötapa sekä toiminnan tavoite ja tulos. Nuolet tarkoittavat osa-alueiden välisiä vuorovaikutteisia vaikutussuhteita. Tietyn teon (katkaista) tekeminen vaatii tietynlaisen välineen (sakset). Sen muoto riippuu välineen funktiosta, jonka täytyy olla soveltuvuussuhteessa teon tuloksen saavuttamisen kanssa. Välineen muoto ja teon tulos vaikuttavat puolestaan välineen käyttötapaan, joka on I-verbien semanttisen hahmon ytimenä (saksia).

KUVIO 5 I-verbien merkityshahmoon sisältyvän käyttämisen skeeman vaikutussuhteet.

Valikointisuhteiden voi katsoa osin liittyvän osallistumisasteen vaihteluun verbin leksikaalisessa merkityksessä (ks. Pajunen 2001: 134 ja siinä mainitut lähteet): *särkeä*-verbiin sisältyvät spesifioinnit osallistujien suhteen ovat vähäiset (tulos on, että jokin menee rikki, keinosta piittaamatta), *syödä*-verbi taas rajaa melko tarkasti syöjän ja syötävän ominaisuuksia. Tässä mielessä skeemojen päällekkäisyys on ymmärrettävää. Esimerkiksi leikkaamisen, poistamisen ja siirtämisen intersekti-

oisuutta kuvaavat CD-Ps:n määritelmät seuraaville verbeille: *siirtää* 'kuljettaa, liikuttaa, muuttaa, vaihtaa jtk paikasta toiseen', *poistaa* 'ottaa, irrottaa, viedä, siirtää, kuljettaa, lähettää pois' ja *leikata* 'katkaista, irrottaa, halkaista, viiltää, uurttaa t. muotoilla jtk veitsellä, saksilla tms.'. Samoin päällekkäisiä ovat I-derivaationkin kuvaukseen liittyvät verbit *muokata*, *käsitellä* ja *työstää*. Sinänsä erilaisten toimintatapojen ja -keinojen ja toiminnan tuloksen välillä voidaan nähdään kanonisia suhteita, joskin erilaiset tulokset valikoituvat tarkoitodellisuuden mukaan varioivasti. I-verbeihin liittyviä keinon ja tavoitteen sulaumasuhteita voidaan havainnollistaa seuraavasti: leikkaaminen (keinona) voi johtaa separaatioon (tavoite), *sahata kahtia*, tai esim. synnyttämiseen, *saksia suikale*, samoin lyöminen voi johtaa separaatioon, *kepittää poikki*, hahmon muutokseen, *vasaroida suoraksi*, tai lokaation muutokseen, *vasaroida sisään*.

Verbien hierarkkisen semanttisen luokittelun hankaluus on paralleeli toimintojen konseptuaalisten edustumien ryhmittelyn kanssa: skriptejä (rutinoituneet konkreettiset tekemiset) ja mentaalitapahtumia on vaikeampi yhdistellä osa–kokonaisuus-suhteissa kuin olio–käsitteitä, ja niille on myös vaikea löytää yhtä ainoaa tarkkaa yläkäsitettä (ks. Rips–Estin 1998: 328). Toisaalta tapahtumien ja skriptien osat ovat usein homogeenisempiä kuin objektien osat (Rips–Estin 1998: 311, samoin Mandler 1984). Eräs lähestymistapa verbimerkityksiin on ns. leksikaalinen edellyttämysuhde (ks. Pajunen 2001: 36–38), johon perustuvia hierarkioita esittää verbikohtaisesti WordNet-sanasto (ks. Miller–Fellbaum 1992). Eräs edellyttämysuhteiden laji on troponymia, jossa spesifimpi verbi sisältää (*entailment*) ylemmän tason verbin merkityksen: *A troponym is a verb expressing a specific manner elaboration of another verb. X is a troponym of Y if to X is to Y in some manner.*¹²⁵ Tällainen semanttinen suhde vallitsee siis esimerkiksi troponyymien *puukottaa* ja hyperonyymien *lyödä* välillä (puukottaminen on lyömistä erityisellä tavalla). Seuraavassa on muutamia esimerkkejä I-verbeistä WordNetin sisällytyshierarkioihin sijoitettuna (kursivoituvat elementit ovat lekseemejä, kursivoimattomat elementit semanttisia edustumia ja suhteita, suomennosten englanninkieliset WordNet-vastineet ovat sulkeissa):

- sahata, porata, höylätä* > leikata (cut) > erottaa (separate, disunite, divide) > liikuttaa, siirtää (move, displace)
- siivilöidä* > erottaa (separate) > muuttaa koostumus (change integrity) > muuttaa (change)
- naulata, teipata* > kiinnittää (attach) > yhdistää (connect, link, tie)
- puukottaa* > iskeä (stab) > vahingoittaa (injure) > satuttaa (hurt) > tehdä huonovointiseksi (indispose) > muuttaa (change, alter)

Tällä tavoin ajateltuna verbiesiintymiä voidaan redusoida tyyppeihin ja edelleen skemaattisempiin perusrelaatioihin, jotka ovat tosin melko abstrakteja. I-verbien kuvauksessa väljyys on ikään kuin kaksinkertainen verbin käyttöön nähden, koska jo yleistetyn sanakirjaparafrasinpohjalta tehdään toinen yleistys

¹²⁵ *WordNet—the lexical database for the English language* on verkkopohjainen leksikaalisten viittaussuhteiden perusteella organisoitu leksikko osoitteessa <<http://www.cogsci.princeton.edu/~wn/>>. Yleisesittelystä ja periaatteista ks. esim. Miller ja Fellbaum (1992), laajempi esittely on Fellbaumin toimittama teos *WordNet: An electronic lexical database* (1998).

ja abstrahointi (ongelmista ks. myös Pajunen 2001: 36). D-verbien muodostumista leksikaalisen edellyttämysten keinon Miller ja Fellbaum (1992) kuvaavat seuraavasti: Jos *hammer*-substantiivi määritellään viittaamalla verbiin *hammer*, molemmat sanat jäävät vaille määritelmää. Substantiivin *hammer* tulisi viitata (*point*) verbiin *hit*, koska se yleensä on instrumentin semanttisessa roolissa ja sitä käytetään lyömiseen. Verbi *hammer* on *hit*-verbin ja sen suorittamiseen käytetyn instrumentin sulauma (*conflation*) (mts. 208). Tällaista verbien välistä relaatiota he kutsuvat troponymiaksi (*to V1 is to V2 in some manner*). Troponymia on WordNetissä ensisijaisesti semanttinen suhde, joten kaavassa V1 ja V2 on luontevaa tulkita verbien merkityksiksi (toisaalta leksikaalisen ja semanttisen tason erottaminen ei ole yksiselitteistä, ks. Pajunen 2001: 35–36). Esimerkiksi useat denominaalisista kontaktiverbeistä (*hammer, club, knife, saw, cable, tape*) ovat verbien *hit, cut, fasten* ja instrumenttitarkoitteisen substantiivin sulaumia (Miller–Fellbaum 1992: 216–217). Osassa aineistoni I-verbien skeemoja troponymia-suhde on koherentti, kuten kuljettamisverbeissä (kuljettaa laivalla), kulkemisverbeissä (ajaa autolla), leikkaamisverbeissä (leikata saksilla) ja kiinnittämisverbeissä (kiinnittää nauloilla, liimalla, vyöllä, köydellä, nastoilla jne.). Tällaiset edellyttämysuhteet ovat paralleelleja skeemojen ja konstruktoiden kanssa. Ongelmallista sisällytyksessä on se, että merkitykseltään monihahmotteisen verbin skemaattisin pääluokka saattaa vaihdella paljonkin sen mukaan, mitä sisällytysuuhdetta korostetaan, esim. *harjata* > hangata (rub) > muuttaa, vaihdella (change, alter) tai *harjata* > siirtää (remove, take away). Tässä mielessä WordNet-tyyppiset yleistykset perustuvat stereotyyppisiin, joskin verbejä käsitellään semeemitasolla. Esimerkiksi *harjata*-verbin yksi semeemi saa hierarkiakuvaus *harjata* > peittää ('cover') (esim. *brush the bread with melted butter*), jollainen merkitystulkinta tullaan työssäni katsomaan tilanteiseksi (varustamiskonstruktioon sulautumiseksi).

Troponymia, tarkasti ymmärrettynä täydellisenä periytymissuhteena (ks. Pajunen 2001: 35) ei siis kattane kaikkea I-derivaation käsitteellisen komposition kuvausta, koska periytyvyysuhteet voivat olla osittaisia ja prosessit osin kehkeytyviä. Lisäksi verbien troponymiasuhteissa olennainen tapapiriiri (*manner*) on itsessään monitulkintainen (ks. Fellbaum 2000: 54). Sulatuminen (*conflation*) tulee katsoa merkityksen koodaamiseen perustuvaksi emergentiksi prosessiksi (ks. McWhinney 1999).¹²⁶ Yhtä kaikki, perusrelaatioita ja troponymiasuhteita (periytyvyysuhteitä) ei tule ajatella mekaanisina siirtyminä tai kompositiona, vaan valikoituvana sulaumana,¹²⁷ konseptuaalisena edellyttämys- ja vuorovaikutus-

¹²⁶ Pajunen (1998a: 337) on käyttänyt myös termiä semanttinen muotoilu (*semantic tailoring, conflation; semantic incorporation*) ilmiöstä, jossa "verbin ja nominin tarkoitteet [...] ikään kuin kietoutuvat yhteen ja sekaantuvat toisiinsa", Pajunen esimerkit tosin viittaavat deskriptiivisen verbisanaston kykyyn koodata predikoimansa olion ominaisuuksia ja toisaalta yhden verbin kykyyn vaihdella merkitystään käyttöyhteyksittään sen mukaan, millaisesta oliosta predikoidaan (mts. 337–338).

¹²⁷ Sulaumaa ei tässä siis ajatella mekaanisena lauseen ja lekseemin välisenä derivaatiosuhteena, vrt. esim. Marchandin oletus denominaalisista verbeistä verbinnettyinä lauseina ("denominal verbs are verbalized sentences"); ks. Clark ja Clark (1979: 781). Komposition ja periytyvyuden vertailusta verbisemantiikan kuvauksessa ks. Davis (1996).

suhteena (tai myös leksikaalisesti, jos sanan merkitys ajatellaan mahdollisimman laajasti, sisäänpääsyksi tietorakenteisiin).

Tällaista vihjailevaa ja joustavaa kompositiorakenteen ja komponenttien suhdetta verbijohdoksessa käsittelemme aiemmin luvussa 3.3 I-verbin kompositiokuvauksen yhteydessä.

4.3.2 Instrumentatiivisuus ja yleinen verbisemanttinen luokittelu

Seuraavassa näkökulma on yleisesti verbisemanttinen. Luon katsauksen verbi-
en semanttisiin luokituksiin, ja pohdin I-verbien suhdetta ja sijoittumista erilai-
siin kriteereihin. Vertaan instrumentatiivisuuden semanttisia tyyppisiä varsinkin Pajunen (2001) esittämiin yleisiin verbisemanttisiin luokkiin. Osin käsittely (ja luokat) ovat yhteydessä I-konstruktion alaryhmiin, osin I-verbin prototyyppiin ja skemaattisen verkon luokkiin.

Verbien semanttinen luokittelu ei liene helppo ja yksiselitteinen tehtävä (ks. esim. Pajunen 1988, 1999, 2001; Jämsä 1986, 1987; Levin 1993; Dixon 1991; verbisemanttiseen luokitteluun liittyvästä kirjallisuudesta ks. Pajunen 1988: 35 alaviite 4). Verbejä on mahdollista ryhmitellä syntaktisten ja semanttisten kriteerien avulla hyvinkin monin eri tavoin (Pentti Leino 2001: 39, Pajunen 2001: 26), ja luokitteluperusteet ja abstraktiotaso voivat olla monituiset ja eroavat. D-verbien luokittelu, jossa vaikkakin on kyse johto-opillis-semanttisesta luokituksesta, osoittanee tämän esimerkillisesti.

Yleisesti verbit voidaan luokitella "semanttisesti eri ryhmiin riippumatta niiden johtosuhteista, taivutustyypeistä tai syntaktisista ominaisuuksista" (Siitonen 1999: 95). Tämä nelijako on Vendleriin palautuva tilat, tapahtumat, toiminnot ja suoritukset. Jokainen verbi voidaan ensisijaisesti katsoa kuuluvaksi johonkin ryhmään, joskin verbin käyttö on kontekstisidonnaista ja näin monimerkityksisyys on yleistä (ks. Pajunen 1988), tilanteisiin liittyvän perusjaon (esim. Lyons 1977) esittelystä ks. Pentti Leino (1991: 150–). Tilanteiden ja verbi-
en luokittelumahdollisuuksia on kuitenkin monenlaisia. Kunkin luokittelun hyöty luokittelumotivaation nähden vasta paljastaa tuon yksittäisen luokittelun arvon (ks. Pentti Leino 1991: 152, Siitonen 1999: 96). Yleisiä semanttisia verbi-
luokitteluja voidaan kritisoida erilaisista päällekkäisyyksistä, jotka johtuvat esim. luokituksen peruskriteerien ja painotusten päällekkäisyydestä ja eritasoisuudesta. Toki luokkien ehdollisuus johtuu myös kuvauskohteen luonteesta (ks. Pajunen 2001: 26). Semanttispohjaisista verbi-
luokituksista esim. Dixonin (1991) luokat ovat melko heterogeenisiä (kriteerinä oleva "merkityskomponentti"-käsite tarjoaa vain yhden näkökulman verbimerkitykseen), samoin Levinin (1993) luokitus, joka perustuu taipumukselle toteuttaa erilaisia argumenttirakenteen vaihteluita (*alternations*), sisältää päällekkäisyyksiä ja epäloogisuuksia (joskin on vasta alustava).¹²⁸ Esimerkki prototyyppiin ja semanttiseen kent-

¹²⁸ Dixonin (1991) luokkajaon perusteena on semanttinen tyyppi (*semantic type*), jonka jäseniä yhdistää yhteinen merkityskomponentti. Saman semanttisen tyyppin verbeillä on myös osittain samanlainen semanttisten roolien tarve (mts. 6–9). Luokitus ei välttämättä ole looginen ja perustuu lopultakin sisältökriteeriin tai referentin semanttis-sisällölliseen luokkaan (ks. esim. mts. 364–365). Esim. Fellbaum (1992) katsoo, että

tään pohjaavasta karkeasta luokituksesta on Viberg (1999: 87–89). Yhtenä heterogeenisyyttä aiheuttavana syynä luokituksessa lienee listaavien semanttisten luokkien (tai luokkien semanttisuuden) joustamattomuus ja toisaalta verbin merkityksen joustavuus ja kokonaisvaltaisen merkityksen vangitseminen vaikeus. Sekä Dixonilla (1991: 364–365) että Levinillä (1993) on sellaisia verbiluokkia, jotka ovat vaihtoehtoisia tietyn I-verbin luokittamisen kannalta. Levin (1993: 51, 53, 127–128) onkin ristiinluokitellut *lapioida*-verbin sekä siirtämisverbeihin että puhdistamisverbeihin.

Seuraavassa tarkastelen aineistoni verbijohdoksia Anneli Pajusen (1999 ja 2001) yleisten verbisemanttisten luokkien näkökulmasta. Pajusen luokitus pohjaa suomeen ja on työni näkökulmasta perustelluin ja koherenttein. Sen jälkeen kokoaan johto-opillis-semanttisen ja yleissemanttisen luokituksen suhteita. Pajusen (1999, 2001) tavoitteena ovat semanttisesti määräytyvät verbiluokat. Ajatus on, että merkitys vaikuttaa verbin syntaktiseen käyttäytymiseen, saman luokan verbit käyttäytyvät "yleisesti ottaen hyvin samalla tavalla", esim. ottavat saman määrän määritteitä, osallistuvat samantapaisiin perusrakenteen muunnoksiin ja samamerkityksisten verbien määritteet taipuvat usein samalla tavalla. Verbi-
luokat määritellään semanttisin kriteerein ja "viime kädessä tukeutumalla maailman mallintamiseen". Pajusen (2001: 94) luokituksen kriteerinä on ensinnäkin aspektityyppiperustainen jako tilaan ja prosessiin, joista jälkimmäinen on eritelty tekoon, muutokseen ja tapahtumaan. Lisäksi prosessiverbeistä on eroteltu liikettä ilmaisevat verbit (prosessiverbit jaetaan yhdeksään alaluokkaan; ks. Pajunen 1999: 45). Painotan tässä vain niitä Pajusen alaverbiluokkia, jotka ovat I-verbien kannalta oleellisia. Väline kuuluu osana merkitystä tyyppillisesti dynaamisiin toimintaverbeihin eli tekoverbeihin ja liikuttamis- ja liikeverbeihin, näin myös I-verbit yleisesti kuuluvat näihin semanttisiin ryhmiin (perusjaosta ks. Askonen 2001: 60).

Pajusen (2001: 155–358; 1999: 44–80) pääverbiluokat ovat karkeasti seuraavat (olen tiivistänyt alkuperäistä ryhmittelyä, suluissa olevat esimerkkiverbit ovat Pajuselta): 1. Tila: mm. asentoverbit (*istua, riippua*). 2. Teko ja kaksipaikkainen muutos: suoritusverbit (*hajottaa, tahkota, harjata*), aktiviteettiverbit (*hoitaa, tapella*), fysiologisperustainen teko (*aterioida, kammata*). 3. Tapahtumaverbit ja yksipaikkaiset muutosverbit: mm. sääverbit ja esim. *pyörtyä*-tyyppiset verbit. 4. Liike: lokomotionaaliset ja refleksiiviset liikeverbit (*juosta*), kausatiiviset liikeverbit (*kivittää*), asettamisverbit (*kiinnittää*), kontaktiverbit (kosketus- ja lyömisverbit), omistusverbit (*lahjoa*). 5. Fysiologiset tilat ja prosessit: valvetilaa, kiputuntemusta jne. ja niiden muutosta ilmaisevat verbit, erittämistä, nielemistä, hengittämistä ilmaisevat verbit, ilmehtimistä, naurua, itkua ja ääntelemistä ilmaisevat reaktioverbit (esim. *hymytä*). 6. Mentaaliverbit: psykologiset tilat ja prosessit (*vihata*), perkeptio (*aistia*), puheaktiverbit (*kertoa*).

I-verbien kannalta semanttisista ryhmistä olennaisia ovat suorittamisverbeihin kuuluvat kausatiiviset muutosverbit (rikkomis-, hävittämis-, tuhoamis-

Dixonin semanttinen roolisto on sekava (Fillmorelta, Gruberilta ja osittain esim. nominien semanttisia piirteitä kuten +inhimillinen) eikä rooliin liittyviä rajauksia eksplikoida. Lisäksi Dixonin väitteet esim. yksittäisten verbien vaihtelun mahdollisuudesta tai perusmerkityksestä pohjaavat hyvin hatariin kyselyihin tai intuitioon.

tappamis-, myrkyttämis- ja taivuttamisverbit), käsittelemisverbit (hiomis-, veistämisen- ja leikkaamisverbit, kuokkimis- ja muokkaamisverbit, pyyhkimis- ja siivoamisverbit, harjaamisverbit, maalaamisverbit jne.), valmistamisverbit (*kypsyttaa, hiillostaa, muotoilla*) sekä nauttimis- ja huoltamisverbit (*aterioida, kammata, lusikoida*), omavoimaista liikettä ilmaiseviin verbeihin kuuluvat ajamisverbit (*hiihtää, lentää*), kausatiivisiin liikeverbeihin kuuluvat eroamisverbit (heittämis-, kaatamis-, pudottamis-, puhaltamis- ja lähettämisverbit sekä nostamisverbit) sekä kuljettamisverbit (mm. kantaa, työntää, karrätä), liikeverbeihin kuuluvat asettamisverbit (lisäämis-, levittämis-, säilömis-, järjestämis-, päällelystämis-, varustamis- ja yhdistämis- ja sitomisverbit) ja kontaktiprosessiverbit (kosketus- ja lyömisverbit) ja perifeerisemmin osa mentaaliverbeistä (esim. puheaktiverbeistä kirjoittamis- ja piirtämisverbit).

Pajunen (1999: 45) toteaa, että "[y]leistyksiin on luonnollisesti aina myös poikkeuksia. Lisäksi yksi ja sama verbi voi kuulua yhtä useampaan verbiluokkaan; tämä koskee erityisesti monimerkityksisiä eli polyseemisiä verbejä". I-verbien kannalta päällekkäisyyttä tai monihahmotteisuutta liittyy mm. seuraaviin luokkiin. Antamis- ja asettamisverbit ovat yhteydessä: ne kielentävät kädellä tehtävää tekoa, jonka seurauksena esine vaihtaa haltijaa (Pajunen 2001: 263). Samoin esim. osan aineen tai esineen liikuttamista koodaavista kaatamisverbeistä (*kaataa nestettä viemäriin*) voisi katsoa myös asettamisverbeiksi (*kaataa pöytä nurin*) (mts. 228). Osan verbeistä voi katsoa joko asettamisverbiksi, *lapioida* 'siirtää syrjään', tai käsittelemisverbiksi, *lapioida* 'käsitellä jotakin lapiolla'. Asettelemisverbien ja käsittelemisverbien erona on (tyypillinen) paikkaisuus: x asettaa y:n paikkaan ja x käsittelee y:tä (paikassa). Molemmat ryhmät sallivat lokatiivimuunnoksen ja lokatiivin objektivoinnin, *äiti harjasi roskat lattialta ~ lattian, miehet lastasivat kontit laivaan ~ laivan (kontteja täyteen)* (Pajunen 2001: 236).

Jonkin valmistamista ja jonkin käsittelemistä ei ole aina helppo erottaa, samoin ei valmistamisen ja varustamisen erottelu ole aina yksiselitteistä (mts. 163), esimerkiksi leikkaamis- ja ompelemisverbeillä on Pajusen (2001: 161), mukaan myös valmistamismerkitys, samoin kirjoittamis- ja piirtämisverbit vertautuvat valmistamisverbeihin, *kirjoittaa kirje* (mts. 353). Kuorimis- ja poistamisverbit (*erottaa, kaapia, karsia, perata, poistaa*) ovat lähellä leikkaamisverbejä (*saksia*), jotka Pajunen (2001: 236) on sijoittanut luokituksessaan käsittelemisverbeihin. Samoin kosketusverbeihin kuuluvat sivelemisverbit ovat myös käsittelemisverbejä, *sivellä maalia pintaan* (mts. 248) ja lyömisverbeistä etenkin hakkaamis- ja iskemisverbit ovat myös käsittelemisverbejä, esim. *iskeä nauvoja seinään* (mts. 252).

Huomattava on se, että työni luvuissa 4.1 ja 4.2 semanttiset tyypit kriteerineen motivoituvat johto-opillisesti, varsinkin kausatiivisten alaryhmien (lokatiivien ja instruktiivien) ja instrumentatiivisuuden erottamisessa. Tällöin ne eivät ole yhteismitalliset esim. Pajusen (2001) hahmotteleman semanttisen luokituksen kanssa: Esimerkiksi Pajusen (2001: 161) maalaamisverbeihin kuuluvat johdokset *maalata* ja *pensselöidä*, mikä ei johto-opillisesta näkökulmasta ole koherenttia. Samoin luokkaan joutumiseen vaikuttaa se, korostetaanko toimintataapaa vai tulosta, esim. *vasaroida* lyömis- tai muokkaamisverbinä, tai käsitteellistä

aluetta vai suoritusta, esim. *kynäillä* valmistamisverbinä tai puheaktiverbeihin kuuluvana kirjoittamisverbinä.

Työni erittelyssä johto-opillis-semanttinen ja semanttinen verbien luokittelu voidaan erottaa toisistaan. Erontekoon ei lähde esim. Jämsä (1987), joka Penttilän ryhmittelyn yhteydessä katsoo I-verbien eroavan luonteeltaan muista toimintakategorioista: "Semanttiselta kannalta verbi voidaan määrittää instrumentatiiviseksi aina kun sen osoittamaan toimintaan liittyy väline" (1987: 11). Jämsän mukaan luonnehdinta on vailla erottelevaa merkitystä käytännön semantti- sessa analyysissä, sillä se on laaja ja toisaalta väline "kuuluu välttämättä kaikki- en elollisen olennon suorittamaa aktiivista toimintaa kuvaavien verbien merki- tyksiin" (mts.). Jämsä siis näyttää yleistävän yleisen verbisemanttisen analyysin tasolle alun perin johto-opillisia suhteita kuvaamaan tarkoitetut luokittelut. Edellisen instrumentatiivisuuden määritelmän perusteella ei instrumentatiivi- suutta voi käsitellä derivationalaisena vaan yleisesti verbisemanttisena katego- riana (vrt. opaakki ja transparentti välineen ilmaiseminen), jollaisena se pä- teneekin suurimpaan osaa toiminnallisia verbejä (ks. Pajunen 2001). Vaikkakin esim. Penttilän luokitusta ja määritelmiä voidaan pitää "eräänlaisena ver- bisemanttisena järjestelmänä" (Jämsä 1987: 8), on sen ensisijaisena painopistee- nä johto-opillisten suhteiden eli kantasanojen ja johdinten välisten semanttisten suhteiden määrittely, vaikka Penttilä ei tätä korostakaan¹²⁹. Samoin Kytömäen (1977) parafrasien muotoilua ja erottelevuutta kritisoidessaan Jämsä (1987: 14– 16) jättää huomiotta sen, että parafrasien muotoiluperiaatteet ovat ensisijaisesti johto-opillisia suhteita erottelevia ja että olennainen kriteeri ryhmissä on kan- tanominin asema ja semanttinen rooli parafrasissa. Tämän vuoksi parafraasiin täytyy sisältyä verbijohdoksen kantanomini (tai ainakin juuri), mikä osassa ta- pauksista voi johtaa siihen, että parafrasista tulee keinotekoinen ja osumaton suhteessa verbin (käyttö)merkitykseen.

Derivationalaisen merkitystyyppin ja "luontevan semanttisen tyyppin" yh- teensovittaminen on osoittautunut ongelmalliseksi. Esimerkiksi Kytömäki (1992: 270) sijoittaa kaptatiiviverbit (*sienestää, kalastaa*) kausatiivijohdoksiin, jol- loin niiden parafrasina on eksistentiaalilauseen alalaji, habitiivilause ('aiheut- taa, että (subjektilla) on sieniä'). Konkreettisemmaksi ratkaisuksi hän ehdottaa kaptatiiveille omaa parafrasaa 'kerätä, pyydystää kannalla ilmaistua'. Kaptatii- vien ryhmää voitaisiin siis luonnehtia keräämis- ja pyydystämisperbeiksi sekä johto-opillisen- että yleisemmän verbisemantiikan näkökulmista. Toinen ke- räämistä ja pyydystämistä semanttisesti ilmaiseva denominaalien ryhmä ovat verbit, joiden kantana on keräämisväline ja verbi ilmaisee tuon välineen käyt- tämistä, esim. *troolata, pyydystää* ja *lipota*. Kytömäki (1977: 240) sijoittaa esim. *pyydystää*-verbin instrumentatiiveihin, niin kuin systeemin logiikan mukaan

¹²⁹ Penttilä (1963) käsittelee luokituksia ensin "Sanojen johtaminen: Eräitä verbinjohti- mia" -otsakkeen alla (s. 308–) ja myöhemmin "Eräitä merkitysopillisia saneryhmiä verbien piirissä: Teonlaadun mukaisia ryhmiä" -otsakkeen alla (s. 533–534), jossa myös, nimestään huolimatta, johto-opillinen näkökulma, so. kantasanalähtöinen merkitysluonnehdinta, on korostettu (ks. myös Kytömäki 1992: 258–259). Lisäksi johto-opillisuutta korostaa ryhmien palautuminen Cannelinin (1930) "johdannaisten" ryhmiin.

kuuluukin (tarkemmin ks. lukua 4.2.2). Kuitenkin edelliset kaksi derivaatiomerkitystyyppiä olisi mielekäästä katsoa yleisen verbisemantiikan tasolla samaan "luonnolliseen" luokkaan keräämis- ja pyydystämisverbit kuuluvaksi.

4.3.3 Lopuksi

Pajusen (2001) luokitus on yksi (holistinen) näkökulma verbien semantiikkaan. Johto-opista lähtevä semanttinen luokitus on sen kanssa osin yhtäpitävä eli samoihin semanttisiin ryhmiin pohjaava. Ne käsitteellisen edustuman osatekijät, joilla kuvaus ja erottelu operoi, painottuvat ja määrittyvätkin osin toisin eri lähtökohdista ja tavoitteista motivoituissa analyysissä. Karkeustaso ja ryhmien rajaaminen riippuvat semanttisten periytyvyyksien ja synonymioiden hahmotuksesta ja toisaalta leksikaalisen ja konstruktio pohjaisen polysemian ja joustavuuden analyysistä. Verbien semanttisesta luokittamisesta voidaan yleistää: Luontaista verbeille on niiden semanttinen monihahmotteisuus, ja osin samaan liittyen, semanttisille luokille on luontaista päällekkäisyys ja yhteismitattomuus. Esim. Pajunen (2001) nostaa esiin sen, että sama verbi voidaan katsoa eri luokkiin kuuluvaksi. Eräs taustavaikutin luokittelussa on tietenkin luokkien kriteeristö ja luonne. Esimerkiksi skemaattisesti ymmärretty siirtäminen kuuluu pakollisena tai implikoituna osatekijänä useaan toimintaan ja siten verbin merkitykseen. Tällaista laajuutta osin pyrkii konstruktio pohjainen lähestyminen rajaamaan. Toisaalta konstruktiosulautuminen kuvaa entiteettien monikäyttöisyydestä johtuvaa polysemiaa, esim. *kiilata* 'kiinnittää kiiloilla; halkoa kiiloilla'. Verbeihin olennaisesti liittyvien vaihteluiden tai monihahmotteisuuksien vuoksi olen tarkastellut I-verbejä yhteydessä myös konstruktioihin: fokuksessa on välineestä motivoituva teko, jonka ytimen tyypillisesti hahmottaa I-konstruktio, ja joka voi, ontologis-käsitteellisissä ja kielen semanttis-rakenteellisissa rajoissa, soveltua erilaisiin (argumenttirakenne)konstruktioihin.

Mikäli katsotaan Jämsän (1987) tavoin, että denominaalisten verbijohdosten luokitus voidaan palauttaa aktionaliteettiluokitukseen, voitaisiin esim. I-verbijohdosten katsoa muodostavan derivatiivisen merkityksen lisäksi yleisemmän verbisemanttisen luokan. Näin ei ole kuitenkaan laita. Osin syynä on aktionaliteettiluokituksen epäloogisuus (ks. Jämsä 1987), mutta myös johto-opillis-semanttista luokituksen ja yleisen verbisemanttisen luokituksen eri tavoin painottuneet perusteet. I-verbien johto-opillis-semanttiset ryhmät luvussa 4.2 ovat alisteisia ryhmittelyn funktioille: tavoitteena on erottaa erilaisia kausatiivisia johdosmerkityksiä.

I-verbien semanttinen luokittelu hienojakoisesti tai jäännöksittä ei ole sinänsä hedelmällistä, jos edes mahdollista: luokitus täytyy motivoida jostakin tavoitteesta ja sitä kautta näkökulmasta, varsinkin kun (verbi)semantiikka voidaan tarkastella usean (yhtaikaisen, päällekkäisen tai yhteensopimattoman) piirteistön valossa. Eräs luokittamisen taso ja näkökulma voi olla analogian (tai viereisyyden) hahmottaminen. Analogia on puolestaan kontekstisidonnainen ilmiö, joten rajaus ei liene yksinkertainen. Näkökulma rakenneyhtäläisyydessä voi olla esim. mallisanojen vaikutuksen oletaminen uusien johdosten tuottamisessa (produktiivisuus), funktionaalinen samuus (perustason tekotyypin kie-

lentäminen) tai korosteinen mielletason hahmo-ominaisuus (esim. metaforiset käytöt). Lisäksi näkökulma voi olla verbikonstruktiossa (ks. Leino et al. 2001) tai argumenttirakenteessa tai vain semanttisessa kentässä (ks. Pajunen 2001).

Instrumentatiivikategoriaa edustavien verbien joukosta ei ole mielekästä hakea yhtä ydintä ja prototyyppeistä tapausta tai verbiryhmää, vaikka esim. kanonisen tapahtumamallin ja kausaaliketjun perusteella jonkinlainen perustyyppi olisikin rajattavissa. Sen sijaan kategoriasta voi erotella useita prototyyppiksi katsottavia ryhmiä. Verbien ryhmittelykriteerien eksplikoiminen (ja perustelu) sen sijaan on ongelmallista. Tarkoituksenani ei ole luokitella kaikkia instrumentatiivisuuden yhteydessä esille nousseita verbejä, vaan etsiä selkeitä rypäitä, joita voidaan luonnehtia semanttisesti samalla tavoin, sekä näiden rypäiden välisiä perheyhtäläisyyksiä. Myöhemmin semanttisia tyyppejä voidaan tarkastella myös muodollisen samankaltaisuuden tai muunlaisten hahmopiirteiden näkökulmasta, jolloin voidaan rajata (vähälukuisempia) muodollis-semanttisia sarjoja (näistä ks. Onikki-Rantajääskö 2001), kuten johto-opissa esim. lingvatiivit (*suomentaa, ruotsintaa* -tyyppi, ks. esim. Kytömäki 1992: 269). Tällaisia dimensioita tarkastelen luvuissa 5.3 ja 6.

Luokituksen tyhjentyvyys, ristiriidattomuus tai yksihahmotteisuus ei sinänsä ole tavoite. Jos D-verbien luokkien tulee vastata sitä mallia, josta uudet johdokset motivoituvat, ei tavoiteltu luokitus lie yhtenäinen. Uusi johdos voi tietenkin olla identtinen jonkin koherentin sarjan kanssa, mutta yhtä hyvin se voi hahmottua perheyhtäläisesti useammankin sarjan (jonkin osatekijän) kanssa (vrt. ajatus sekarakenteista, blendeistä ja katkelmallisesta jäsenytyneisyydestä). Eräs tutkimuksen tehtävä onkin osoittaa oikeita analogioita (periaatteista ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 36–38).

Koska instrumentatiivisuus on useasta dimensiosta määräytyvä luokka, ei yhden prototyypin varaan perheyhtäläistyvän kategorian rakentaminen ole välttämättä oikeutetuin ratkaisu. I-verbejä, niiden luokkia ja suhteita voidaan kuvata myös monidimensioisesti, jolloin kukin näkökulma järjestää verbit ja luokat eri tavoin suhteessa kulloisenkin dimension prototyyppiin. Tällaista ns. itseorganisoituvaa karttaan pohjaavaa kuvaustapaa ja sen kokeilevaa sovellusta aineiston verbistöön esittelen liitteessä 4 (dimensiot ovat luvussa 4 esitellyt, joten esim. johto-opillinen suhde prototyyppikriteerinä puuttuu).

5 I-VERBIEN JOHTO-OPILLISTA TARKASTELUA

5.1 Prototyyppisten I-verbien johtosuhteet

Substantiivin ja verbin välisen suhteen johto-opillinen määrittely ei ole yksiselitteistä. Esimerkiksi supistumaverbeistä voidaan esittää seuraavanlainen yleislinjaus (ks. Räisänen 1987: 491–493): *aidata*-johdostyyppi on ollut suomessa enimmäkseen denominaalinen, jolloin kantana on 2-tavuinen *a*-vartaloinen nomini. Sen rinnalla on tavallinen 2-tavuinen *i*-nominin ja *aa*-supistumaverbin korrelaatiosuhte. Usein ruotsalaiset lainaverbit ovat mukautuneet suoraan *aa*-verbeihin ilman nominien vaikutusta, ja yleensä nomini ja verbi ovat lainautuneet erikseen (*peili*, *pultti*; *maalata*, *värjätä*). Varmoja *i*-vartaloisten lainanominien johdoksia on Räisäsen mukaan hankala NS:sta osoittaa. Johtosuhdetyyppi on kotiutunut suomeen vähitellen lainasanojen myötä (NS:ssa on yli sata *maali* : *maalata* -tyyppistä suhdetta¹). Englannin (nomini)verbit tulevat suomeen usein ruotsin kautta, ja verbi- ja nominimuoto erkanevat jo ruotsissa. Osa sanoista tulee kuitenkin suoraan englannista. (Räisänen 1987: 496; tyyppin historiallisista suhteista ks. Tapani Lehtinen 1979.)

Supistumaverbityypin suhteet voidaan Räisäsen mukaan hahmottaa alkuperältään neljänlaisiksi: varsinaiset denominaaliset johdokset, *aita* → *aidata*, korrelaatioparit, joiden molemmat jäsenet ovat lainautuneet erikseen, *maali* : *maalata*, lainasubstantiivista (korrelaatioteitse) johdettu verbi, *aprilli* → *aprillata*, ja lainaverbistä takaperoisesti johdettu substantiivi, *vippi* ← *vipata*.

I-verbien johto-suhteet (leksikaaliset muodostamistavat) voidaan edellistä muuntaen koota seuraavasti neljäksi karkeaksi perustyyppiksi:

¹ *Maali-maalata*-tyypin omaperäinen produktiivisuus ja korrelaatiojohtaminen on Räisäsen (1987: 497) mukaan melko vähäistä. Syyksi hän esittää sitä, että *i*-vartaloinen nomini ei ole supistumaverbeille "sillä tavoin luonteva kanta" kuin *a*-vartaloinen nomini (lähinnä segmentaation kannalta). Lisäksi alkuperäisen suhteen kaltaisia pareja estää syntymästä *a*, *ä* -loppuisten kantasubstantiivien vähyys. Laakson (1997: 298 alaviite 5) mukaan *peili-peilata*-tyyppinen *i*-nominin ja *ta*-verbin suhte ei ole morfofonologisesti selvä, mutta johtosuhteena kuitenkin psykologisesti realistinen.

1. Varsinaiset denominaaliset johdokset		<i>lapio</i> → <i>lapioida</i>
2. Korrelaatioparit	voi katsoa lainaksi: selvästi lainaa:	<i>saha</i> : <i>sahata</i> <i>peili</i> : <i>peilata</i>
3. Takaperojohdokset		<i>purso</i> 'tuubi' ← <i>pursottaa</i>
4. Korrelaatiot rypäessä		<i>loimu</i> : <i>loimuta</i> : <i>loimuttaa</i> <i>ruisku</i> : <i>ruiskuta</i> : <i>ruiskia</i> : <i>ruiskuttaa</i>

Edellinen nelijako ei ole luokitus, vaan se havainnollistaa erilaisten johtosuhteiden tyyppejä. Tiukasti ajateltuna johdoksia edustavat tyypit 1 ja 3, rypään jäseniä ja korrelaatteja tyypit 2 ja 4. Synkronisessa tarkastelussa sen sijaan kaikkien tyyppien verbi–substantiivi-suhteet ovat korrelaatioita.

Esittelen seuraavassa johtosuhdejatkumon tyyppejä ja aineiston sijoittumista niihin. Havainnollistan myös johdon suuntaisuuden kysymystä yksittäisten esimerkkien avulla. Käsittelyssä ovat sellaiset verbit, jotka synkronis-semanttisesti kuuluvat I-verbien ydinryhmään (ks. luvun 4.2 I-verbit ja siinä esitetyt kriteerit). Tässä verbit jaetaan karkeasti neljään tyyppiin sen mukaan, millainen on substantiivin ja verbin suhde diakronisen johto-opillisen hahmotuksen mukaan. Johto-opillisen suhteen ja etymologian selvittämisessä olen pohjannut ensisijaisesti Suomen sanojen alkuperä -teokseen (SSA) ja paikoin tarkentaen Suomen kielen etymologiseen sanakirjaan (SKES). Substantiivin tai verbin varhemmuutta kirjakielessä olen verrannut Jussilan (1998) Vanhat sanat -luettelosta (vaikkakaan esiintymäsuhteet eivät varsinaisesti tarjoa kriteereitä johto-opillisen suunnan tulkintaan). Lisäksi lainasuhteissa ja -vastaavuuksissa olen käyttänyt ruotsin ja englannin yleissanakirjoja.² Myös Nykysuomen sanakirja (NS) ja osin Suomen murteiden sanakirja (SMS) ovat olleet tulkinnan tukena, kuten myös erityislähteet (esim. Hakulinen 1979 ja Pulkkinen 1984). Sanojen johtosuuntien ja alkuperän selvitys ei siis ole aukotonta ja yleispätevää, vaan pyrkii luomaan tendenssimäistä kuvaa johtosuhteista (leksikaalisten lainojen tarkasta ryhmittelystä ks. Söderholm 1992). Tämän katson riittäväksi työni tavoitteita vasten.

1) Varsinaiset denominaaliset johdokset

Tyyppin 1 substantiivi–verbi-parit edustavat suomalaista kantasana-verbijohdos-suhdetta. Historiallisen tiedon pohjalta johdon suunta on selvä (SSA ja Jussila 1998), samoin muoto on yksinkertaisesta kompleksimpaan. Yleensä semantiikka tukee muotoa, osin jopa niin, että esimerkiksi alkuperältään epäselvän rypään jäsenten keskinäinen suuntaisuus tulkitaan määrittelysuhteen ohjaamana (ks. alla *juntata*, *jyrätä*). Verbijohdokset ovat seuraavat (N = 118), osa luetelluista verbeistä sisältää varauksia (#:lla merkityt, N = 13):

² Lähteinä ovat NetMot-verkkosanakirja ja sen uusittu versio Mot-Sanakirjasto (ks. www.kielikone.fi), Lampénin (1977) Ruotsalais-suomalainen suursanakirja, Cannelinin, Hirvensalon ja Hedlundin (1969) Ruotsalais-suomalainen suursanakirja, Hurmeen, Pesosen ja Syväojan Uusi englanti–suomi-suursanakirja (1990) ja Uusi suomi-englanti-suursanakirja (1984).

arpoa#, aurata, haarukoida, hangota, harata#, haravoida, harjata, hihnoittaa, hiillostaa, hirttää, imuroida, jaloitella, juntata#, jyrätä#, jäljittää, kaavata, kahlita ~ kahlehtia, kairata, kangeta, kannustaa, karhita, karstata, kauhoa#, keihästä, kelastaa, kepitää, kiilata, kivittää, koukuta, kouria#, kuokkia#, kynsiä, kynäillä, kypälöidä, kätellä, köyttää, lainelautaila, laivata, langata, lapioida, lautaila, lautata, lingota, liputtaa, loukuttaa, lumilautaila, lusikoida, luutia, mainostaa, meistä, miekkaila, meloa, monottaa, myllyttää, naarata, nastata, nauhoittaa, naulata, neulata, neuloa, niveltää, nokkia#, nuijia, nyrkkeillä, ohjastaa, onkia, pariloida, perhostaa, peukaloida, puikkaroida, puntaroida, purjehtia, purjelautaila, puukottaa, pyydystä, pyöräillä, riihittää, rullalautaila, ruoskia, saapastella, saranoida, sauvoa, seivästä, seuloa, siivilöidä, silmätä, sivakoida, sorkkia#, sormeilla, sompailla, sukia, suksia, suudella, tahkota, taltata, tarhata, telata, tulittaa#, tulistaa#, tutkata, tuulastaa, tuulettaa#, tuurata, tykittää, vaarnata, valjastaa, vannehtia, vasaroida, vastoa, veneillä, vihtoa, virpoa, vitsoa, vivuta, vyöttää#, välpätä, äestää, äyskäröidä.

Yksiselitteistä denominaalisuustulkintaa heikentää samajuurinen rinnakkainen verbijohdos, esim. *harata* (*haroo*), *kauhoa* (*kauhata*), *kouria* (*kourata*), *nokkia* (*nokata*) ja *tuulettaa* (*tuulla*, *tuultaa*). Esimerkiksi substantiivi *kauha* korreloi teonlaadultaan eroaviin verbeihin *kauhoa*, *kauhata* ja *kauhaista*. Synkronis-semanticisesti kyseessä on *kauh*-juurimorfeemin yhdistämä ryväs, jonka sisällä voidaan osoittaa semeemikohdaisia korrelaatioita, joista nykykielessä lienee vahvin juuri *kauha* : *kauhoa*. *Kauhoa*-verbin instrumentatiivista tulkitsemista puoltaa siis semanttinen kriteeri (*kauhoa* 'ammentaa kauhalla') ja johto-opillinen malli (*kauha* : *kauhoa* – *aita* : *aitoa*, *arpa* : *arpoa*, *lahja* : *lahjoa*, *mela* : *melo* *sauva* : *sauvoa*). Semanticisesti suhteessaan verbeihin *kauha* on tietynlainen ammentamisen väline, mutta verbit *kauhata*, *kauhoa* ja *kauhaista* eivät edellytä *kauha*-instrumenttia, esim. *kauhaista kouraansa marjoja*.³

Erityistapauksensa on verbi *arpoa*, joka ei ole korrelaatiossa verbiin *arvata*, joskin sanueiden välillä on saattanut olla osittaista sekaantumista (ks. SSA s.v *arpa* ja *arvata*). Esimerkiksi *karhi* ja *karhita* ovat deskriptiivistä alkuperää, mahdollisesta substantiivin takaperoisuudesta kertovat esim. Jusleniuksen muodot ja perussuhteen yhtäaikaisuus kirjallisissa lähteissä (ks. Jussila 1998: 87): *karhi* 'äes' 1767, *karhita* 'äestää' 1767; *karhin* 'harava' 1745 Juslenius, *karhita* 'haravoida' 1745 Juslenius. Deskriptiiviseen rypäeseen kuuluvat SSA:n mukaan alun

³ Historiallisesti *kauhan* ja verbikorrelaattien suhde on epäselvempi. *Kauha* on balttilainen laina, ja alkuaan todennäköisesti konkreettismerkityksinen 'ammennusväline tms.', samajuurisesta verbistä etymologisissa sanakirjoissa sen sijaan ei ole merkintöjä (SSA, SKES; ks. myös Posti 1970: 166; Suhonen 1980: 198; Hakulinen 1979: 354; Terho Itkonen 1983: 359). *Kauhoa*-verbi esiintyy kirjallisissa lähteissä Lönnrotin sanakirjassa (1874: 535) 'ösa l. röra om med slef' (substantiivi *kauha* mainitaan *kauhoa*-hakusanan jälkeen sulussa), *kauha*-substantiivi on esiintynyt jo Agricolalla 1552 (ks. Jussila 1998: 91). NS esittää *kauhoa*-verbin *kauhata*-verbin 'nostaa t. ammentaa kauhalla' (puuttuu CD-Ps:sta) frekventatiiviksi (rinnakkais)johdokseksi. *Kauhamisen* denominaalisuus ei siten ole yksioikoista, koska se rinnastuu samajuurisen *kauhata*-verbin ja *kauhaista*-verbinkin paralleeliksi. *Kauhata*-verbin sijaan nykykäytössä näyttäisi olevan yleisempi *kauhaista*-johdos, esim. *Kun saksalaistohtori näytti mallia, uskalsivat myös filippiiniläiset kauhaista kädellään suuhunsa järven jääkylmää vettä* (Koillis-Sanomat 4/2000). Suomen murteiden sanakirja esittää lisäksi johdoksen *kauhastaa* viittaamassa simpukoiden keräämiseen. Sen *-sta*-johtimellisuus on paralleeli kaptatiivien kanssa. SMS:n perusteella *kauhata*-verbin merkitys 'nostaa jollakin kauhamaisella välineellä' ja *kauhoa*-verbin merkitys 'ammentaa' ovat murteissa geneerisyys-suhteiltaan nyky-yleiskielen näkökulmasta poikkeavat. *Kauhoa*-verbiä käytetään murteissa myös viittaamassa nopeaan kävelemiseen. Spesifejä käyttöjä ovat esim. *teeren kauhaaminen* (SMS6) ja *kauhaus* 'taikinakauhalla saavista kerralla pöydälle nostettu taikinaerä'.

perin myös verbit *juntata*, *jyrätä*, *raapata*, *loukuttaa* ja mahdollisesti *sorkkia* (ks. SSA), joiden denominaalisuuteen voinee suhtautua varauksellisesti. Osassa pareja verbi on substantiivia varhempi kirjakielessä, esimerkiksi *kuokkia* ja *vyöttää* (ks. Jussila 1998: 118, 310).⁴

Verbien *tulittaa* ja *tulistaa* instrumentatiivisuus on kyseenalaista. *Tulittaa*-verbin korrelaatio *tuli*₄-semeemiin 'ammunta, tulitus' ei vastaa tyypillistä I-skeemaa, *tulistaa*-verbin nominikorrelaatti lienee ensisijaisesti *tulinen* (vaikka kuumentamisen merkitys voidaan assosoida myös *tuli*-substantiivista). Osassa substantiivi-verbi-suhteita voidaan ajatella välimuotona verbiä (ks. Pajunen 2001: 127). Hahmotus riippuu semanttisen ja morfologisen johtonäkökulman valinnasta, esim. *kelkka* : *kelkata* (harv. NS) : *kelkkailla*, *saapas* : *saapastaa* : *saapastella* tai *sompa* : *sommata* : *sompailla*. Työssäni omaksutun näkökulman mukaisesti tällaisissa ketjuissa ja vaihtoehtoisissa hahmotuksissa painottuu semanttinen näkökulma (ks. Räisänen 1978)⁵. Osa verbeistä lienee käänöslainaa tai muutoin vieraan vaikutuksen motivoimaa, esim. *rullalautailta* ja *lainelautailta*, mutta tätä ei nosteta työssäni erikseen esille. Useissa tapauksissa substantiivi on lainaa ja sitten verbistetty eikä lainakielessä ei ole samajuurista verbivastinetta, esim. venäläisperäisestä substantiivista derivoidut *lusikoida*, *ruoskia*, *saapastella*, *taltata* ja *vastoa* (Vesa Jarva suullisesti 4.4.2002) (*vasta*-pesyeen suhde on osin epäselvä, ks. SSA s.v. *vasta*).

2) Lainaperäiset korrelaatioparit

Laina-alkuperää olevat verbit tai pesyeet voidaan jakaa korrelaationsuhteiltaan karkeasti kahtia: sellaisiin, joissa substantiivin ja verbin suhde on kuin alkupe-
räinen johtosuhde, mutta osoittautuu lainaksi (tai paralleeliksi) (a-ryhmä), sekä sellaisiin, jotka ovat selkeästi lainaa (esim. morfofonologisestikin substantiivin *i*-loppuisuus ja sanojen nuoruus) (b-ryhmä).

a) lainaperäiset denominaalin kaltaiset verbit (N = 20)

haavi : haavia (rts. hāv : hāva), harppuna : harppunoida (rts. harpun : harpunera), höylä : höylätä (rts. hyvel : hyvla), kantti : kantata (rts. kant : kanta), kampa : kammata (skand.) (rts. kam : kamma), kirnu : kirnuta (rts. kärna : kärna), lana : lanata (vrt. rts. plana 'tasoitaa' : plan 'tasainen pinta'), lata : ladata (rts. sladd : sladda), liima : liimata (rts. lim : limma), luuttu : luututa (rts. murt. klut : kluta), pallo : palloilla (pallottaa, pallotella; pallo < germ.) (rts. boll : bolla), piilu : piiluta (rts. bila : bila), piiska : piiskata (rts. piska : piska), pora : porata (rts. borr : borra), pumppu : pumpata (rts. pump : pumpa; vrt. pumppu > pumputa), saha : sahata (vrt. skand. sagha 'saha'; rts. sâg : sâga), saksi : saksia (rts. sax :

⁴ Semanttis-muodollisesti samoin hahmotuvissa pareissa voi kirjakielinen esiintymisjärjestys olla päinvastainen, esimerkiksi *köysi* 1544 : *köyttää* 1702 mutta *vyö* 1548 : *vyöttää* 1544 (ks. Jussila 1998: 129, 310), joista jälkimmäisessä parissa aikaväli tuskin on merkitsevä, SSA:n perusteella molemmat verbi ovat kuitenkin denominaalisia. Samoin esim. verbiä *vihtoa* pidetään denominaalisena (SSA s.v. *vihta*) vaikkakin substantiivi on kirjakielessä varhempi: *vihta* (1702) ja *vihtoa* (1642) (Jussila 1998: 303).

⁵ Pajunen (2001: 290–291) kritisoi fennististä tapaa, jossa kantasanan määrittely jää kaksitulkintaiseksi (derivaatioaskelperustainen *kuumentaa* < *kuumeta* ja juuriperustainen tulkinta *kuumentaa* < *kuuma*). Hänen mukaansa eron tekeminen pitää motivoida eron-
teon funktiosta tai sitten eron selvytydestä, esim. jos johdin valikoituu juuren sana-
luokan mukaan (tällaisista rajoituksista ks. Laakso 1997). Semanttisessa tulkinnassa perusteena on johdoksen merkityksen motivoituminen (vrt. parafraasi) sekä esimerkiksi mahdollisen verbikannan harvinaisuus.

saxa)⁶, sutia (rts. sudd : sudda), tiirikka : tiirikoida (rts. dyrk : dyrka upp), viila : viilata (rts. fil : fila)

Edelliset substantiivi–verbi-suhteet hahmottuvat muodollis-semanttisesti kuten varsinaiset denominaaliset johdokset, esim. *piiska* : *piiskata* (vrt. *harja* > *harjata*), eikä useimpia niistä ajatella lainaksi (yksin jo lainautumisesta kuluneen ajan vuoksi). Sellaiset parit kuin *haavi* : *haavia* rinnastuvat varsinaisiin kotoperäisiin kanta–johdos-suhteisiin, eivätkä ne käyttäydy vierassanan tavoin. Myös kirjasuomessa verbi on esiintynyt usein substantiivina (joka on samajuurista verbiä tyypillisemmin SSA:ssa hakusanana) myöhemmin, esim. *haavia*, *höylätä*, *kammata*, *kirnuta*, *ladata*, *liimata*, *piiluta*, *piiskata*, *pumpata*, *sahata*, *sutia* (ks. Jussila 1998: 44, 66, 84, 102, 129, 134, 140, 195, 196, 205, 234, 253). Sama-aikaisia substantiivikorrelaatin kanssa ovat verbit *luututa* ja *viilata* (Jussila 1998: 147, 303), substantiivikorrelaattia varhempia ovat verbit *kantata* (Jussila 1998: 86) ja *porata* (SSA s.v. *pora*). Tietenkään kirjakielinen esiintymisjärjestys ei varmenna saati oikeuta johtosuunnan tulkintaa, varsinkaan, jos substantiivin ja verbin esiintymien välinen aika on vähäinen.

b) lainautuneet korrelaatioparit

Lainautuneet korrelaatioparit voidaan jakaa lähinnä ruotsalaisperäisiin (b1) ja kansainvälisempiin sanoihin (b2) (rajanveto ei tietenkään ole ehdoton, ”kansainvälisempi” ymmärretään tässä siten, että sanalla on yleisesti esiintymiä yhtä useammassa lainakielessä, osin ruotsalaisperäisyydessä olen pohjannut SSA:han).

b1) lähinnä ruotsista lainautuneet (N = 37)

dreija : *dreijata* (rts. *drejskiva* : *dreja*), *hissi* : *hissata* (rts. *hiss* : *hissa*), *kanyyli* : *kanyloida* (rts. *kanyl* : *kannylera*), *kumi* : *kummata* (*kumittaa*) (rts. *gummi* : *gumma*, *gummera*), *kärri* : *kärrätä* (rts. *kärri* : *kärri*), *laakeri* : *laakeroida* (rts. *lager* : *lagra*), *laastari* : *laastaroida* (rts. *plåster* : *plåstra*, vrt. engl. *plaster* : *plaster*), *liisteri* : *liisteröidä* (rts. *klister* : *klistra*), *moppi* : *mopata* (rts. *mopp* : *moppa*), *niitti* : *niitata* (rts. *nit* : *nita*)⁷, *nyöri* : *nyörittää* (rts. *snöre* : *snöra*), *peili* : *peilata* (rts. *spegel* : *spegla* (*sig*)), *piikki* : *piikata* (rts. *spik* : *spika*, vrt. myös rts. *pik*), *pilkki* : *pilkkää* (rts. *pilk* : *pilka*), *prässi* : *prässätä* (rts. *press* : *pressa*), *pultti* : *pultata* (rts. *bult* : *bulta*) (vrt. *pultti* > *pultittaa*), *rassi* : *rassata* (rts. *krats* ‘*piipun rassi*’ : *kratsa* ‘*kaapia*, *rassata*’), *rumpu* : *rummuttaa* (rts. *trumma* : *trumma*, engl. *drum* : *drum*), *ruuvi* : *ruuvata* (rts. *skruv* : *skruva*), *seili* : *seilata* (rts. *segel* : *segla*), *sihti* : *sihdata* (rts. *sikt* : *sikta*), *siili* : *siilata* (rts. *sil* : *sila*)⁸, *sikli* : *siklata* (rts. *sickel* : *sickla*), *skimba(t)* : *skimbata* (engl. *ski* : *ski*, rts. *skida* : *skida*), *smirgeli* : *smirgelöidä* (rts. *smärgel* : *smärgla*), *sorvi* :

⁶ Leksikaalisen *sakset* : *saksia* -suhteen johto-opillista taustaa puoltanee *saksi*-asu, esim. *saksikäsi*, *saksimainen* jne., vrt. myös aiempi muoto *saksit* (Schroderus 1637; *sakset* Florinuksella 1678) (ks. SSA). *Saksata*-verbi liittyy *saksi*-substantiiviin vain tarkoitteen muodon samankaltaisuuden kautta, esim. *saksihypyssä* jalat tai *saksaavat* sukset (NS:n semeemi *sakset*₂ viittaa liikkeeseen, otteeseen jms.).

⁷ Verbi *nitoa* on omaperäinen (Gananderilla vuonna 1787) ‘kiinnittää, sitoa; valmistaa punomalla’ (SSA). CD-PS:n semeemi *nitoa*₂ ‘liittää toisiinsa papereita yhteen niturilla, niitata, ”näittää” korreloituu semanttisesti substantiiviin *niitti*₃ ‘nitomahakanen’, mutta suhde lienee jälkikäteen hahmottunut *niitti*-sanueen läheisyyden vuoksi.

⁸ Räsänen (1988: 85) mainitsee *siilata*-verbin yhteydessä substantiivin *siila* ‘siivilä’ verbin takaperojohdokseksi murteissa.

sorvata (rts. svarv : svarva), stanssi : stanssata (rts. stans : stansa), tappi : tapittaa (rts. tapp : tapa), teili : teilata (rts. stegla : stegel), trooli : troolata (rts. trål : tråla, eng. trawl : trawl), truuu : truuuata (rts. spruta : spruta), valssi : valssata (rts. vals : valsa), varppi : varpata (rts. varp 'köysi' : varpa 'siirtää varpin avulla'), veivi : veivata (rts. vev : veva), vinski : vinskata (rts. vinsch : vinscha, engl. winch : winch), vintti : vintata (rts. vind(a) : vinda), virveli : virvelöidä (rts. svirvel : svirvla)

b2) kansainväliset sanat (N = 20)

ankkuri (< germ.) : ankkuroida (engl. anchor : anchor; rts. ankar(e) : ankra), grilli : grillata (rts. grill : grilla, engl. grill : grilla, ransk. gril), kalanteri : kalanteroida (engl. calender : calender, rts. kalander : ei verbiä), kanootti : kanotoida (rts. kanot : ei verbiä; engl. canoe : canoe), katetri : katetroida (engl. catheter : catheterize, rts. kateter : katet(e)risera), komposti : kompostoida (rts. kompost : kompostera, engl. compost : compost), lasso : lassota (engl. lasso : lasso, esp. lazo), linkki : linkittää (engl. link : link, vrt. rts. länk : länkä), monitori : monitoroida (engl. monitor : monitor), pipetti : pipetoida (engl. pipet : pipet, rts. pipett), pommi : pommittaa (rts. bomb : bomba), posti : postittaa (rts. post : posta), radio : radioida (rts. radio : radiera), sentrifugi : sentrifugoida (rts. centrifug : centrifugera), skeitti : skeitata (engl. skate : skate), tamponi : tamponoida (engl. tampon : tampon, rts. tampong : tamponera), teippi : teipata (rts. tejp : tejpa, engl. tape : tape), televisio : televisioida (rts. television : televisera), torpedo : torpedoida (rts. torped : torpedera, engl. torpedo : torpedo), zoom(i) : zoomata (engl. zoom : zoom)

Substantiivin ja verbin todellista suuntaisuutta on edellisissä tapauksissa hankala todentaa, vaikka muodollis-semanttisesti parit vertautuvat varsinaisiin denominaalisiin johdoksiin.⁹ Osassa substantiiveista on myös takaperojohdon mahdollisuus, kuten *dreiija* (vrt. rts. *dreijskiva*). Osa verbeistä esiintyy kirjasuomessa korrelaattisubstantiivia myöhemmin, esim. *rassata*, osa yhtä aikaa, esim. *valssata*, ja osa varhemmin, esim. *sorvata* (ks. Jussila 1998: 218, 292, 248). Esiintymisaikasuhde ei välttämättä ole yhtäpitävä alkuperän kanssa, esim. *prässätä* on kirjasuomessa *prässi*-substantiivia myöhäisempi, mutta substantiivi kuitenkin hahmottuu deverbaaliksi (ks. Jussila 1998: 204; SSA s.v. *prässätä*). Osassa verbejä instrumentatiivinen korrelaatio on väljä, esim. *hissi* : *hissata* -parissa verbillä viittaaminen 'hissillä nostamiseen' on vain yksi eikä edes keskeinen käyttötapa, *hissata* 'nostaa t. laskea hitaasti, vähän kerrallaan, vinski' (CD-PS, jossa verbi on lisäksi katsottu käytöltään arkiseksi) (paralleeli on esim. islannin *lyfta* 'hissi' ja *lyfta* 'nostaa' (ks. Clark 1993: 177).

Osa tyyppin verbeistä, kuten *kalanteroida*, *kanyloida* ja *lassota*, hahmottuu myöhäsyntyiseksi sen perusteella, että NS ei mainitse kuin niiden korrelaattisubstantiivin (esim. *moppi* : *mopata* -pari puuttuu NS:sta kokonaan). Kotoperäisyydestä ja johdoksisuudesta tämä ei todistane. Sen sijaan kotoperäisiksi voidaan katsoa seuraavat verbit (2c), joiden kantana on lainaperäinen substantiivi, jonka kanssa samajuurista verbiä ei lainanantajakielessä (yleissanakirjoissa) esiinny, joskin käännöslainavaikutus on mahdollinen, esim. *kello* (< rts. *skäll*) : *kellottaa* (vrt. engl. *clock* : *clock*), *auto* : *autoilla* (vrt. rts. *bil* : *bila*).¹⁰ Ryhmässä on

⁹ Kulonen (1996: 28) katsoo, että sellaisten parien kuin *lakka-lakata* ja *maali-maalata* -joista sekä nominilla että verbillä on vastineensa lainanantajakielessä mutta tyyppistä on myös omapohjaisia johdoksia lainansubstantiivista – "on mahdoton päätellä", onko verbi lainaa vai lainasanan pohjalta johdettu.

¹⁰ Tässä on käytetty vain sanakirja-aineistoa, mikä ei esim. englannin nominiverbiverbivaation produktiivisuuden vuoksi anna kuin yleiskuvan. Clarkien (1979) poimimasta laajasta englannin aineistosta löytyy vastineet luokan (2c) verbeistä sellaisille kuin *au-*

myös sellaisia verbejä, jotka rinnastuvat ensimmäiseen varsinaisten denominaalisten verbien ryhmään siinä mielessä, että mallina on omaperäisen johtosuhteen korrelaatio: lainaperäinen korrelaattisubstantiivi on verbistetty kotoperäisen johto-opillisen analogian mukaan, esim. *sinkilä* : *sinkilöidä* (vrt. *käpälä* : *käpälöidä*). Sellaiset verbit kuin *halstrata*, *manglata*, *penslata*, (?*sinkata*) ja *vispata* voidaan katsoa lainaajakielestä mukautetuiksi ja niiden muuhun paradigmaan kuuluva variantti johdokseksi, *halstaroida*, *mankeloida*, *pensselöidä*, *sinkilöidä* ja *vispilöidä*. (Tällaisiksi tapauksiksi on tulkittavissa osa aiemmin esitellyistä lainasuhteista, esim. *ankkuroida*, *kanotoida*, *laastaroida* ja *virvelöidä*.)

c) verbi ei (suoraan) lainakielessä (N = 21)

autoilla (auto 1920-luvulla, vrt. rts. (automo)bil : bila), fillaroida (fillari < sm.rts. fillare, vrt. rts. cykel : cykla), gallupoida (gallup < engl. ja rts. gallup), halstaroida (rts. halster : halstra > halstrata), kelkkailla (kelkka < rts. kälkke, mutta kälkåkning 'kelkkailu', vrt. engl. sled(ge) : sled(ge), kellaroida (kellari < rts. källare), kello (< germ., vrt. rts. skällä) : kellottaa (engl. clock : clock), kiikaroida (kiikari < rts. kikare), mankeloida (mankeli < rts. mangel : mangla (>), vrt. manglata (Lönnrot 1874), vrt. engl. mangle : mangle), mikroskoopoida (mikroskooppi < rts. mikroskope), mopoilla (mopo < rts. moped, jos lähtökohdaksi ajatellaan sanaa mopedi, jos mopo ajatellaan lyhenteeksi sanasta moottoripolkupyörä, on verbi kotoperäisesti denominaalinen), moukaroida (moukari < rts. måkare, vrt. rts. släggä : släggä, hammare : hamra), napittaa (nappi < rts. knapp, vrt. engl. button : button), nuorittaa (nuora < skand., johto- ja lainasuhteet osin epäselvät, ks. myös nyöri, SSA; vrt. engl. string : string, rope : rope jne.), nuotta : nuotata (nuotta, vrt. rts. not; vrt. viron noot : noodata), pamputtaa (pamppu < rts. pampa 'lyömämiekka'; vrt. engl. baton : baton), pensselöidä (pensseli, vrt. rts. pensel : pensla (>) penslata; vrt. engl. brush : brush), piikittää (piikki, vrt. rts. pik, lainasuhteet osin sekoittuneet, vrt. rts. spik, SSA; vrt. rts. semanttinen paralleeli sil : sila, engl. sting : sting jne.), postimerkkeillä (postimerkki < rts. frimärk), sinkilöidä (sinkilä < rts. murt. sinkel, vrt. rts. sinka : sinka 'sinkilöidä'), vispilöidä (vispilä < rts. vispel; vrt. rts. visp 'vispilä' : vispa (>) vispata)

Lainaperäisiä (I-verbejä muistuttavia) substantiivi-verbi-pareja, joita työssäni ei katsota johto-opillisesti korreloiviksi, ovat esim. seuraavat CD-Ps:n lekseemiparit:

halstari : halstrata (rts. halster : halstra), meisseli : meislata (rts. meijssel : mejsla), pakkeli : paklata (rts. spackel : spackla), pensseli : penslata (rts. pensel : pensla), sampleri : samplata (rts. sampler : sampla, ks. engl. sampler : sample), separaattori : separoida (rts. separator : separera), sondi : sondeerata (rts. sond : sondera), titteli : tituloida (rts. titel : titulera), vaskooli : vaskata (rts. vaskskål : vaska)¹¹

Lainasanat mutkistavat johtosuhteiden tulkintaa. Osassa verbejä jopa niin, että sekä omaperäinen että laina-alkuperätulkinta on mahdollinen, esim. substantiivi *kitti* on lainaa ruotsista, mutta sen verbikorrelaatti *kitata* voi olla siitä omaperäisesti johdettu tai sitten lainaa, rts. *kitta* 'kitata' (SSA). Ruotsalaisperäisissä (tai kansainvälisissä) substantiiveissa suhteet ovat monenlaisia: Verbi voi olla omaperäinen johdos, jonka kantana on lainasubstantiivi, esim. *piikittää*. Toisaalta

toilla (auto) ja *kellaroida* (cellar). Oma kysymyksensä, johon tässä ei sen tarkemmin paneuduta, on ruotsin, suomen ja suomenruotsin suhteet sanojen lainautumisessa (esimerkkejä ongelmallisuudesta tarjoaa SSA).

¹¹ *Vaskata*-verbin merkitys on SSA:ssa CD-Ps:n esittämää kullanhuuhtomista laajempi 'puhdistaa, oikoa ja tasoittaa parkittua nahkaa mekaanisesti; huuhtoa kultaa' < rts. *vaska* 'huuhtoa, puhdistaa nahkaa' (SSA s.v. *vaskata*), *vaskoolin* kantasana on ruotsissa läpinäkyvä kompositioltaan: 'huuhtoa (kultaa)' + 'astia, vati' (SSA).

ruotsalaisperäinen verbi ja omaperäinen verbi voivat esiintyä rinnan, *filtreri* : *filtrata* : *filtreröidä*, toisaalta jompikumpi on vakiintunut, esim. *meisseli–meislata* (**meisselöidä*, vrt. rts. *mejsla*), *liisteri–liisteröidä* (**liistrata* tms., vrt. rts. *klistra*) (lainasuhteiden jaottelua esittelee kootusti Söderholm 1992). Selvien lainasanojen ja -pesyeiden analyysissä omapohjaisen johtamisen tapaan on otettava huomioon myös niiden erikoisluonne: ”sanoja näkyy johdetun silloin kun niitä lainataan” (Kulonen 1996: 28). Kantasanaa ei siis lainata sellaisenaan, vaan johdin liitetään siihen lainaamisvaiheessa ja vartalo mukautetaan tietyn sanaluokan jäseneksi, tiettyyn taivutustyyppiin.

Juurella ja substituutiolla¹² operoitaessa johto-opin alueen rajanveto voi olla hankalaa, varsinkin lainapesyeissä segmentoinnin ja johtimellisuuden suhteen. Esimerkiksi sellaisella lainaperäisellä adjektiivilla kuin *klassillinen* ei ole Rintalan (1980: 213) mukaan kantana sanaa, vaan esimerkiksi *klassikko* ja *klassi(lli)nen* ovat korrelaatteja, joita yhdistää merkitystä kannattava perusvartalo, *klass(i)*-elementti. Sanojen pääte-elementtien johdinmaisuuksien selkeyden vuoksi rypään jäsenten katsominen johdoksiksi toisiinsa nähden ei ole ongelmallista (vaikka siis varsinaista kantaa ei synkronisesti tai historiallisesti olekaan, ks. Koski 1989b: 28). Esimerkiksi lainaparissa *separ/aattori* – *separ/oida* (rts. *separator* – *separera*) voidaan erottaa molemmille yhteinen juurta vastaava elementti, jota kuitenkin ei saateta hahmottaa sanasta *separatisti*, koska pesyeen kasvaessa juurielementin merkitysstatus voi siis muuttua (kiitän huomiosta Matti Leiwoa).

3) Sumeammat suhteet: takaperojohto ja korrelaatio rypäessä

Seuraavassa käsittelen verbejä, joiden denominaalisuus ei ole tyypillistä tai sen tulkintaan liittyy varauksia. Esiteltäviä syitä ovat lähinnä takaperojohto ja sanueen monijäsenisyys (tyypit 3 ja 4). Potentiaalisten I-verbien joukossa on muutamia verbejä, joiden johto-opillinen hahmotus ei ole denominaalinen. Tällaisia ovat verbit *lätkiä*, *liipata* ja *singota*, joiden korrelaatit *liippa* (vrt. rts. *slipa* : *slipsten*), *lätkä* ja *sinko* SSA esittää deverbaaleiksi. Tässä mielessä (mahdollinen) instrumentatiivinen semanttinen hahmotus (vrt. myös esim. *sinkoamisen* ja *singon 'ase'* vinouma semanttisen alueenkin suhteen) ja oletettu johto-opillinen suhde eivät korreloi.¹³

Esimerkki siitä, kuinka substantiivi on derivoitu suomessa laina-alkuperäällä olevasta verbistä, lienee verbi *föönata* 'muotoilla kampausta hiustenkuivaimella ja harjalla t. kammalla' (< rts. *föna*), josta paikoin ainakin puhekieleen on kehittynyt (osin metonyymisesti) substantiivi *fööni* 'hiustenkuivain' (jota ei ole CD-

¹² Juurimorfeemipohjainen johtaminen on osin jonkinlaista substituutiojohtamista (ks. Koski 1981 ja 1989b). Suffiksin vaihdosta ks. Nahkola (1999: 195), Nikkilä (1998) ja Spencer (1991: 413), ks. myös Räisänen (1978: 328 alav. 3), jonka mukaan takaperojohtossa on miinussuffiksi, ennemminkin kuin nollasuffiksi.

¹³ Osin raja tyypilliseen deverbaalisuuteen ei ole edes jyrkkä, vrt. esim. *hakata* : *hakku*. Aina muodollinen ja semanttinen tai historiallinen suhde eivät ole paralleelit, esim. *harpata* : *harppi* -pari hahmottuu semanttisesti ja suuntaisesti eri tavoin kuin muotomallin tyypillinen tulkinta (SSA s.v. *harpata*): *harppi*-tarkoitetta ei voida katsoa *harpata*-verbin ilmaiseman toiminnan välineeksi I-skeeman mukaisesti, ja lisäksi substantiivi on deverbaalinen.

Ps:ssa, NS ei tunne *föönata*-verbiä). Nykyinen suhde *fööni*–*föönata* hahmottuu tyyppillisen johto-opillisen mallin mukaan muodon ja merkityksen puolesta (jotakuinkin: *föönata* 'laittaa hiuksia föönillä'). Samoin takaperoisiksi on mahdollista hahmottaa *jarruttaa*-verbistä *jarru*, joka voi olla teknisen uudennoksen nimeksi syntynyt johdos (SSA s.v. *jarru*), samoin *kippi* suhteessa *kipata*-verbiin (< rts. *kippa*; SSA s.v. *kipata*₂). Myös *lietsoa*-verbi 'puhaltaa palkeilla ilmaa palamisen kiihdyttämiseksi' sekä metaforinen 'yrittää luoda t. saada aikaan t. levittää' on denominaalisuudeltaan epäselvä: tekniikan kielen *lietso* 'olkien, jyvien tm. siirtämiseen käytettävä puhalluskuljetin' vaikuttaa deverbaalilta uudismuodosteelta (SSA mainitsee vain *lietsoa*-verbin) (vrt. *lietsoin* = *lietso* CD-Ps:ssa, NS:ssa *lietsoin* 'kone, jolla puhalletaan ilmaa ahjoihin') (samantapaisesti myös *luoti* : *luodata* : *luotain*; vrt. rts. *loda* 'luotain' : *loda* 'käyttää luotainta'). Johtosuhteiltaan epäselviksi jäävät lisäksi verbit *kammeta* (suhde *kampi*-substantiiviin ei ole eksplisiittinen SSA:ssa) sekä pesyeiltään sekoittuneet *lipota* (*lippi*, *lipata*, *lippo*, *lippoa*, *lippi*) ja *raapata* (*raappa*; osin rts. *skrapa* : *skrapa* -pesye, osin deskriptiivinen alkuperä, *raappa* 'kaavin' saattaisi olla takaperoisenkin).

Takaperoisuuden mahdollisuudesta esimerkiksi sopii myös *nävertää*-verbi johtosuhteineen. CD-Ps:ssa on verbin *nävertää* 'porata, kairata' (esim. *kairalla näverretty reikä*) rinnalla substantiivit *näveri* ja *näverrin* 'pieni (puusepän) pora' (NS:ssa lisäksi muotoilu *näverrin* väline < *nävertää*, verbin merkitys laajemmin 'porata, kairata, nakertaa'). SSA:n mukaan *nävertää* on deskriptiivislähtöinen verbi ja *näveri* "lienee tämän vaikutuksesta syntynyt lainasanana *navari*" etuvoikaallinen variantti. Sanojen esiintymisjärjestys kirjallisissa lähteissä, kuten merkityskriteerikin, puoltaisi denominaalista tulkintaa: *näveri* 1678 Florinus, *nävertää* 1787 Ganander (tosin: *näverrin* 1770–Porthan) (ks. Jussila 1998: 177). Muodollis-semanticisesti johtosuhde on mahdollista hahmottaa järjestykseen *näveri* : *nävertää* : *näverrin* (ks. luvun 5.2 edelleenjohdokset), joskaan verbin muoto kantaa nähden ei ole nykyisen mallin mukainen, po. *näveröidä*.¹⁴ Samoin NS:ssa esiintyvä verbi *2ryskätä* kans. 'puida' korreloituu substantiiviin *ryskä* kans. 'puimakone', esim. [- -] *ettehän te, poikaparat, semmoisista [= riihellä olosta] tiedä, kun on koneella ryskätty jo monta vuotta* (Karhumäki) (NS). SSA mainitsee hakusanana verbin *ryskätä* 'puida (puimakoneella)' ja sen artikkelissa substantiivivariantit *ryskä*, *rysky*, *tryski* 'puimakone'. Verbi on SSA:n mukaan ruotsalaislaina (< *tröskä* 'puida'), tässä mielessä substantiivia voi pitää verbiä myöhempänä (tai ainakin siitä erillisenä, vrt. (nyky)ruotsin substantiivivariantti *trösk*, *tröskmaskin* 'puimakone'; vrt. Vuorela 1981: 407, jossa verbivariantit sisältyvät *ryskä*-artikkeliin).¹⁵ Toinen vaihtoehto on vain ajatella, että verbi ja substantiivi

¹⁴ Esim. CD-Ps:ssa on 56 -ertAA-loppuista verbiä, joista *näveri*-tyyppiseen *i*-loppuiseen substantiiviin ei korreloi yksikään, *i*:ttömään ainoastaan verbi *pengertää* (: *penger*) (vrt. myös -rtAA-verbeissä korrelaatiot *avara* : *avartaa*, *kiemura* : *kiemurtaa*, *kihara* : *kihartaa*, *kovera* : *kovertaa*, *kumara* : *kumartaa*, *kupera* : *kupertaa*, *luikero* : *luikertaa*, vrt. kuitenkin murt. *vasara* : *vasartaa*; SSA). *in* : *ime* -johtimellinen (edelleen)johdos on sen sijaan yleisempi (tai mahdollinen), esim. *hiertää* : *hierrin*, *kaivertaa* : *kaiverrin*, *kiertää* : *kierrin*, *kähertää* : *käherrin*, *musertaa* : *muserrin*, *pusertaa* : *puserrin*.

¹⁵ Esimerkkinä tuoreemman substantiivi-verbi-suhteen uudelleentulkinnasta on *moka*–*mokata*-pari. Substantiivi *moka* on Räisäsen (1987: 496) mukaan takaperojohdos verbistä *mokata* 'erehtyä, möhlätä' (< engl. *mock* 'pilkata, tehdä naurunalaiseksi'). Nykyisin

ovat lainautuneet erikseen, ja suomeen mukauduttuaan niiden välillä vallitsee korrelaatio.

Osittaista hämääryyttä liittyy myös *kolkata*-verbin instrumentatiiviseen tulkintaan. Lyömisasiantilaan viittaava *kolkata*-verbi ja lyöntivälineeseen viittaava *kolkka*-substantiivi kuuluvat SSA:n mukaan onomatopoeettista alkuperää olevaan pesyeeseen, samaan kuin *kolkata* 'kopista, paukkua' (ks. *kolkku*, *kolkkuu*, *kolkkaa*, *kolkattaa*, *kolkuttaa* SSA:ssa, nurkkaan, kulmaan jne. viittaavasta *kolkka*-substantiivista ks. Koski 2002a). Tällä perusteella *kolkka* lienee deverbaali, varsinkin kun sen merkitys vaihtelee ('lyömiseen tarkoitettu puukapula; kirkun mäntä; varsta'). Samoin *kolkata*-verbin alkuperäisyyttä ja merkityksen laajuutta vihjaa muodollis-semanttisesti pyydystämiskeeman mukainen johdos *kolkastaa* 'nuijia kaloja jään läpi' (SSA). Myöskään Jussila (1998: 107) ei sisällä *kolkka* 'nuija' -hakusanaa, *kolkata*-verbistä on merkintä vuodelta 1544 Agricolalta. Synkronisesti *kolkka* 'nuija' hahmottuu *kolkata*-verbin semeemin 'lyödä tajuttomaksi jne.' kannaksi lähinnä semanttis-muodollisen mallin mukaan (tätä vihjanee SSA:n esitystapa, jossa *kolkata* on *kolkka*-hakusanan alla). *Kolkka*-pesyeen suhteita yksityiskohtaisesti esittelee Koski (2002b: 222–227, ks. myös 2002a), jonka analyysin pohjalta erääksi semanttiseksi kehityslinjaksi instrumentatiivisen hahmottumisen kannalta voinee yleistää seuraavan: *kolkka* < > *kolkata* 'ääni' > 'lyödä' > 'kalastaa'.¹⁶ Samalla tavoin pesyeen monijäsenisyys hankaloittaa *näpistämisen*, *näppäily* ja *näppäämisen* instrumentatiivisuustulkintaa (vrt. *näppi*, *näpät*). Deskriptiiviseksi arveltua *näppi*-pesyettä ovat verbit *näpittää*, *näppätä*, *näpistää* ja *näpistellä*. Verbit *näpätä*, *näppäillä*, *näpäyttää* ja *näppäistä* ovat osittain omaperäistä *napata*- ja *näppi*-pesyettä, osin vaikutusta on tullut ruotsin verbistä *knäppa* (SSA). (*Näppi* 'niukka' on kansanetymologisesti kontaminoitunut omaperäisestä *näppi*-sanasta ja ruotsin *näpp* 'niukka' -sanasta (SSA s.v. *näppi*₂.) Esimerkiksi Hakulinen (1979: 297) katsoo *näpistää*-verbin denominaaliksi (< *näppi*). Synkronisesti *näpistämisen* 'pihistää' ja *näpin* 'hyppyset' korrelaatio on väkinäinen ainakaan I-skeeman mukaisessa käytössä ('ottaa näppeihinsä tms.'). Monijäsenisen pesyeen vuoksi denominaalisuudeltaan epävarmoja ovat myös verbit *suudita* (*suuttaa*, *suutia*, *suude*, *suute*, *suudin*; SSA s.v. *suuttaa*) sekä *sädetää* (*säde*, *säteillä*, *sädehtiä*, *säteillä*, *säteilyttää*; SSA s.v. *säde*).

verbin merkitys selitettäneen nähdäkseni usein 'tehdä moka' (vrt. CD-Ps: *mokata* 'tehdä virhe jne.' ja *moka* 'virhe, töppäys jne.'). jolloin pragmaattis-semanttinen dependenssi puoltaa verbin denominaalista tulkintaa. Takaperoisia saattavat olla myös seuraavat suhteet, jotka Hakulinen (1979) esittää denominaalisina, yleensä murteisen substantiivin perusteella (ks. myös luvun 6.2 idiomaatistuneet tapaukset): *harpata* – *harppa*, *hosua* – *hosa*, *kirjoa* – *kirja*, *kuurnita* – *kuurna*, *nipistää* – *nippa*, *näpistää* – *näppi*, *suistaa* – *suitset*, *viiltää* – *viili* (ks. myös esim. SSA:n suhteita s.v. *kalpa*₁, s.v. *kalvaa* ja s.v. *kalvoin*).

¹⁶ Kosken (2002b: 222–227) kuvailemat *kolkka*- ja *kolkata*-suhteet ovat esimerkkinä siitä, kuinka eri muoto-, mielle- ja tarkoitekategoriat voivat liikkua ja yhdistyä eri tavoin. Osassa aineistoni pesyeissä jäsenien välille ei voine varmasti olettaa välineennimi → välineen käyttöä merkitsevä verbi -derivaatiosuhdetta. Tapauksissa lienee perustettava siihen, että tällainen suhde kielenkäytössä (myöhemmin) hahmotetaan, esim. Kosken (2002b: 226) mainitsema *kolkata* 'iskeä kolkalla (kalaa)'. *Kolkka*-sanatan semantiikasta ks. Koski (2002a).

Selkeiksi muodollis-semanttisiksi sarjoiksi hahmottuvat seuraavat sanueet (johtosuunta ja -suhteet ovat tässä avoimet, potentiaalinen I-verbi on alleviivattu):

- a) liekki : liekehtiä : liekittää (sekä liekitä, liekehtää, liekkiä NS)
loimu : loimuta : loimuttaa (sekä loimuilla, loimahdella NS)
- b) höyry : höyrytä : höyryttää : höyrystää
savu : savuta : savuttaa : savustaa
- c) ruisku : ruiskuta : ruiskia : ruiskuttaa
suihku : suihkuta : suihkia : suihkuttaa (suihkaa)
pursu : pursuta : pursua : pursottaa
- d) huisku : huiskia : huiskuttaa : huiska

CD-Ps:n esittämä *loimuttaa*-verbin määritelmä 'kypsentää ruokaa avotulen loimussa' on denominaalisen I-skeeman mukainen (*loimu* hahmottuu siis kypsentämisen välineeksi). Tosin *loimu* on monitulkintainen sekä semanttisesti ('loimuaminen; loimotus, leimu, hehku; palo, roihu') että johto-opillisilta suhteiltaan (*loimu* : *loimuttaa*, *loimuta* : *loimuttaa*, *loimuta* : *loimu* -hahmotukset). NS esittää *loimuttaa*-verbin ainoastaan merkityksessä 'tehdä loimuiseksi' (eli väreiltään aaltomaisesti vivahtelevaksi, laineikkaaksi), joka ei ole I-skeeman mukainen vaan ennemminkin efektiivinen 'saada aikaan loimu(j)a tms.' (rinnalla on myös *loimota*, *loimottaa*, *loimotella* jne. -pesye).

Kohtien (a) ja (b) verbin semanttinen korrelaatio on luonteva I-verbitulkinnalle, esim. *kaasuttaa* 'tappaa kaasulla' (vrt. *kaasuuntua* 'muuttua kaasuksi', jolle inkoatiivisuudessa on paralleeli *loimuta*) ja *höyryttää* 'käsitellä vesi-höyryssä' (*höyry*-pesyeen kirjakielinen esiintymisjärjestys on *höyry* 1733, *höyryttää* 1745, *höyrytä* 1745/1786; ks. Jussila 1998: 66.) Kohdan (c) verbeissä käsitteellisesti-ontologinen suunta lienee suihkuta > suihku > suihkuttaa. Deskriptiiviseksi arvelujen pesyeiden substantiivit lienevät (ainakin välinmerkitykseltään) de-verbaaleja (*ruiskuta* ks. SSA s.v. *ruisku*, *suihkaa* ks. SSA s.v. *suihkaa*, *pursuta* ks. SSA s.v. *purskahtaa* ja *pursua*), eivätkä kaikissa *tta*-johtimisen verbin käytöissä hahmotu verbin välinetarkoitteiseksi korrelaatiksi (esim. *letku ruiskuttaa vettä iholle*). Toisaalta samajuurisista pesyeistä voidaan rajata prototyyppisen I-verbin (synkroniset) ehdot täyttäviä käyttöjä, esim. *ruiskuttaa suola kinkkuun*, *suihkuttaa maa märeksi*, *pursottaa sinappi leivälle* (esim. Hakulinen 1979: 223 esittää *ruisku*-substantiivin *ruiskia*-verbistä johdettuna "teon välineen nimenä"). Verbi *suihkuttaa* voidaan ajatella I-skeeman mukaiseksi korrelaatiossa semeemin *suihku*₃ 'suihkulaite' kanssa ('suihkuttaa itsensä'). Samoin *vilkku* 'määrävälein välähtävää valoa loistava merkinantolaite; vilkkuvalo' voi hahmottua välinettä ilmaisevaksi korrelaatiksi verbin *vilkuttaa* semeemille 'vilkkua; antaa merkkejä vilkkuvalolla' (vrt. 'heiluttaa kättä hyvästiksi; iskeä silmää'), esim. *Kaukana vilkuttava majakka*. *Vilkuttaa*-verbin instrumentatiivisuutta vähentää substantiivin ja verbin hahmottuminen *vilkkua*-verbin johdoksiksi (SSA s.v. *vilkkua*) sekä se, että *vilkuttaa* esiintyy harvoin instrumentatiivi- tai kausatiivikonstruktiossa (*auto vilkutti suuntamerkin*, *vilkuttaa lampulla hätämerkki*, mahdollinen lienee myös efektiivitulkinta).

Parit *värkki-värkätä* sekä *vehje-vehkeillä* voidaan harvoin tulkita I-skeeman mukaisesti, varsinkin kun *värkki* on yleensä toiminnassa teeman tai tuloksen roolissa ja *vehkeillä*-verbi harvoin viittaa varsinaisen *vehkeen* eli tarvekalun tms. käyttämiseen. Sanojen denotatiivinen kirjo on laaja, ja lisäksi *värk-pesye* on lainaa (vrt. rts. *verk*), joskin sekä *vehje-vehkeillä* että *värkki-värkätä* -suhteet voidaan tulkita denominaaleiksikin (SSA s.v. *vehje* ja s.v. *värkki*). Samoin deverbaaleja lienevät substantiivit *kiikku* (< *kiikkua*) ja *keinu* (< *keinua*) (ks. SSA s.v. *kiikku* ja NS s.v. *keinu*, ks. myös Jussila 1998: 93, 99). Niiden verbikannat ovat myös *kiikuttaa* ja *keinuttaa* -verbien johto-opillisina kantoina, joskin I-skeemaan sopiva luenta on joissakin kehyksissä mahdollista (*poika keinuttaa tyttöä uudessa pihakeinussa*, vrt. *tuuli keinuttaa kehtoa*). (Semanttis-pragmaattisen dependenssin ja muodon ikonisuuden voi ajatella nurinkuriseksi esim. *keinu*, *keinua*, *keinuttaa* -pesyeessä: jonkin täytyy aiheuttaa keinuminen eli keinuttaa (esim. *tuuli*), toisaalta keinuttaminen ei välttämättä johda keinumiseen.) Kohdan (d) tyyppi edustaa (usein deskriptiivis pohjaista) monijäsenistä ryvästä, jonka jäsenten suhteet ja semanttiset tulkinnat ovat hämävät. Esimerkiksi *huiska* ja *huisku* ovat SSA:n mukaan joko saamaa deskriptiivistä pesyettä kuin *huiskua* tai osittain skandinaavista lainaa, *huiskia* ja *huiskuttaa* kuuluvat *huiskua*-pesyeeseen. Johtosuhdetta *huiskan* ja *huiskimisen* välillä ei voi siis olettaa.¹⁷

I-verbien johtosuhteiden koontia

Aineiston I-verbien voidaan jaotella edellä hahmoteltujen johtosuhdetyyppien mukaisesti likimäärin seuraavasti (taulukko 1):

TAULUKKO 1 I-verbien johtosuhteiden kvantitatiivinen koonti.

Johtosuhdetyyppi	N	%
1. varsinaiset denominaaliset verbijohdokset (yht. 139)		(61,8)
1a. omapohjaiset, vanhat jne. (joista varauksellisia 13)	118	52,5
1b. (= 2c) lainasubstantiivit, nuoret jne.	21	9,3
2a. lainaperäiset denominaalin kaltaiset verbit	20	9
lainautuneet korrelaatioparit (yht. 57)		(25,2)
2b. ruotsalaisperäiset	37	16,2
2c. kansainväliset	20	9
3. korrelaatiot	9	4,0
yhteensä	225	100

¹⁷ *Lasku*, *loimu* -tyyppiset *U*-loppuiset substantiivit eivät johdinelementiltään tyypillisesti viittaa konkreettisiin tai varsinaisiin välineisiin, vaan ilmentävät abstraktimpaa relaatiota tai tuotosta. Yleensä *U*-loppuinen substantiivi-verbi-suhde ei ole prototyyppisesti instrumentatiivinen (ottamatta nyt kantaa loppuelementin statukseen johtopillisesti, vrt. kuitenkin *kirnu-kirnuta*, *koukku-koukuttaa*, *kärky-kärrätä*, *loukku-loukuttaa*, *luuttu-luututa*, *mylly-myllyttää*, *piilu-piiluta*, *suu-suudella*, *vipu-viouta* jne.; deverbaalisia *U*-johdoksia luettelee Hakulinen 1979: 223). Johtimen status voi olla nykykielisesti häilyvä, esimerkiksi *lapio-lapioida*-tyyppiset suhteet voivat alkuaan palautua erifoneemisen kantaan, murt. *lapia* 'lapio' (vrt. *?lapa*) (ks. SSA ja Hakulinen 1979: 154).

Karkeasti jaettuna aineiston prototyyppisistä I-verbeistä omapohjaisia verbejä on n. kaksi kolmasosaa, lainaperäisiä kolmasosa.¹⁸ Käytännössä verbit muodostavat tyyppien ja alatyypin välille jatkumon. Omaperäisistä verbeistä nuoriin lainasubstantiiveihin pohjaa vajaa viidesosa. Ero laina- ja omapohjaisten substantiivien, vanhojen ja nuorien verbien välillä on kohta jatkumossa omaperäisistä lainapohjaisiin kantasubstantiiveihin (ks. myös lukua 3). Myös siirtyminen omapohjaisista lainaperäisiin verbeihin hahmottuu liukumoksi, jonka välialuetta edustaa aineistosta vajaan 10 % käsittävät lainaperäiset denominaalisen kaltaiset verbit. Selkeistä lainapareista, joita koko aineistosta on noin neljännes, voi reilulle kolmannekselle löytää vastineita myös ruotsia kauempaa.

Edelliset neljä tyyppiä voidaan nähdä jatkumona siten, että varsinaiset denominaaliset verbit sekä takaperojohdokset hahmottuvat suuntaisuuden mukaan selviten, lainapesyeissä suuntaisuus kalpenee kuten myös monijäsenissä rypäissä. Toisena dimensiona on denominaalisuus, jolloin verbit kiertyvät (ikään kuin 180:n asteen korkkiruuviliikkeen) varsinaisesta denominaalisuudesta eritasoisten korrelaatiosuhteiden kautta deverbaaleihin substantiiveihin. Tyyppeihin, niiden rajoihin sekä lekseemien tulkintaan on suhtauduttava suuntaantavasti.

Oikeastaan teon ja välineen käsitteellistä suhdetta ilmaisevien pesyeiden sisäisten suhteiden suuntaisuusjatkumo (suomen systeemin kannalta) kiertyy kahden kanonisen tapauksen väliin, mitä voidaan karkeasti havainnollistaa seuraavasti:

kaira → kairata
 ...
 ...
 ...
 leikkain ← leikata

Saman suhteen kannalta derivaatio voi olla kaksisuuntaista, ts. jonkin pelaamista tarkoittava verbi voi olla kantasubstantiivista (peli tai väline) johdettu tai puolestaan toisissa tapauksissa substantiivi on johdettu verbistä (ks. Vonen 1994: 160–161). Esim. uistelemiseen tarvitaan aina uistin, mutta johto-opillisesti kantana on *uida*, jonka johdoksia ovat *uistaa*, *uistella* sekä *uistin* (murt. rinnalla *uisti*, *uiste*) (vrt. **uistintaa*, **uistinnella*) (SSA s.v. *uistin*) (vrt. kirjakielessä tosin *uistin* 1745 Juslenius, *uistaa* 1787 Ganander, ks. Jussila 1998: 283). Konseptuaalisella tai onomasiologisella tasolla suhteet ovat samanlaiset. Kiinnostavaa on se, millä tavoin osallistujat ja suhteet koodataan kieleen, ts. millä muotokeinoin ne ilmaistaan, ja mitkä ovat muotokeinojen keskinäiset suhteet ja motivaatiot. Tämä lienee yksi johto-opin (ja sen tutkimisen) funktioista. Tekeminen ja sen väline tuntuvat nimensä puolesta motivoituvan satunnaisesti. Esim. nykyisin on selvää, että *auraaminen* on *auralla* kyntämistä. Yhtä motivoitunut ja kelvollinen

¹⁸ Tarkemmin prosenttiosuudet ovat 61,8 % ja 34,2 %, jolloin puuttumaan jää n. 4 %:n sumeiden verbien osuus. Prototyyppisten I-verbien johtosuhteiden yhteydessä johdosmaisuukseltaan sumeiksi katsotut (takaperoisuutta ja monijäsenisyyttä rypäissä sisältävät) verbit (N = 9), joita tulen työssäni käsittelemään I-verbien rinnalla, ovat *jarruttaa*, *kolkata*, *liekittää*, *kipata*, *liipata*, *loimuttaa*, *höyryttää*, *savuttaa* ja *savustaa*.

samaan tehtävään olisi *kyntää–kynnin*-pari (niin kuin Lönnrot 1873 ehdotti, ks. Länsimäki 1987: 70).

Perifeerisiä tapauksia

Käsittelen lopuksi I-verbeihin linkittyvien epäprototyypisten tai muuten perifeeristen lekseemiparien leksikaalisia suhteita ja niiden johto-opillisia motivaatioita. Substantiivin tarkoitteen abstraktiuden ja vähäisen välineyden vuoksi I-verbeihin vain osittain rinnastuvia, denominaalisesti tulkittavia verbejä ovat *aistia* (*aisti*-artikkeliin sisällytetty SSA:ssa; vrt. kuitenkin Gananderilla (1786) *aisti* ja *aistia*; ks. Jussila 1998: 27), *askeltaa* (sisältyy *askel*-artikkeliin; SSA), jonka instrumentatiivisuus riippuu semeemistä ja hahmotuksesta (*askeltaa*₁ 'edetä askelin', *askeltaa*₂ 'mitata askelilla'), *järkeillä* (sis. *järki*-artikkeliin, vrt. kuitenkin paralleelit verbijohdokset; SSA), *kurssittaa* (puuttuu SSA:sta ja NS:sta, ruotsissa ja englannissa ei samajuurista verbiä), *laiduntaa* (< *laidun* ks. SSA), *laskuttaa* (*laske-pesyettä*, kuten *lasku*, ks. SSA), *löylyttää* (< *löyly*; SSA), *pesiä* (< *pesä* ks. SSA), *miinustaa* ja *plussata* (SSA:ssa ja NS:ssa vain substantiivit *miinus* ja *plus(ssa)*, joilla ei ole lainanantajakielessä samajuurista verbiä; vrt. verrantosuhte *ynnätä* < *ynnä* (*yksi*); ks. SSA), *puskuroida*₂ (atk-kielessä 'puskureilla varustaa, puskurien kautta tapahtuva'), *rienata* (sis. *riena*-artikkeliin, vrt. *riena* < slaav.; SSA ei ota kantaa *rienan* mahdolliseen takaperoisuuteen), *telttailla* (< *teltta*, < rts. *tält*; SSA), *tornittaa* (< *torni*, rts. *torn*; SSA), *vainuta* (sis. *vainu*-artikkeliin SSA:ssa), *vaistota* (sis. *vaisto*-artikkeliin, mahd. kontaminaatio: *vainu* (*vaino*) + *aisti* (*aisto*); SSA), *vaiyata* (< *vaiya*; SSA), *vastustaa* (< *vastus*), *viitata* (< *viitta*; SSA), *älytä* (< *äly*, Ganander 1783; SSA). *Äänestää*-verbin merkitys 'ilmaista kantansa äänestyksessä, antaa äänensä' voidaan katsoa instrumentatiivin skeemaa osin toteuttavaksi (vaikuttaa äänellä(än) tms.), joskin sana on oppitekoinen (vuodelta 1860; vrt. murt. *äänestää* 'metelöidä tms. '; ks. Hakulinen 1979: 295).¹⁹

Selviä lainoja ovat sellaiset verbit (ja korrelaatit) kuin *akseptoida* (*aksepti*), *dokumentoida* (*dokumentti*) (< rts. *dokument* : *dokumentera*; SSA), *flopata* (*floppi*), *kapiteloida* (*kapiteeli*), *liftata* (*lifti*, vrt. rts. *lift* : *lifta*), *likvidoida* (*likvidi*, vrt. rts. *likvid* : *likvidera*), *prosessoida* (*prosessi*) (vrt. engl. *process* : *process*, rts. *process* : *processa*) ja *psyykata* (*psykyke*) (rts. *psyke* : *psyka*). Ruotsalaisperäisiä lienevät myös parit *piina* : *piinata* (rts. *pina* : *pina*; tosin SSA katsoo *piinata*-verbin johdokseksi) ja *värkki* : *värkätä* (rts. *verk* : *verka*; ks. SSA). Epäselvempi johtosuhteiltaan on verbi *karhuta*: SSA:n mukaan *karhea*-pesyeeseen kuuluva *karhu* ja *karhuta*-verbi velkomismerkityksessä ovat käänöslainaa ruotsista, *björn* 'velkoja' ja *björna* 'karhuta saataviaan'. *Luntata*-verbi on kotoperäinen johdos *luntti*-sanasta (< rts. *lunta*; suomenruotsin verbi *lunta* 'luntata' on SSA:n mukaan lainautunut suomesta). *Pestata*-verbi hahmottuu instrumentatiivisesti, jos kannaksi ymmärretään *pesti* (rts. *fäst*; ks. SSA) merkityksessä 'käsiraha' tms. Samoin *nepittää* voi CD-Ps:n

¹⁹ Sellaisen suhteen kuin *opas* : *opastaa* I-verbisyys riippuu kantasubstantiivin semeemijaosta *opas*₁ 'opastaja, neuvoja' (= ihminen) ja *opas*₂ 'ohjekirja tms.', joista jälkimmäiseen korreloituminen herättää instrumentatiivisen merkitystulkinnan (*Kirja opastaa harjoitteluun*), tämä ei kuitenkaan tyypillisesti ole I-konstruktion mukainen semanttinen suhde (vrt. *opastaa opasteilla*).

parafrasiin 'panna painonapit, nepit kiinni' perusteella olla denominaali, muutoin *neppi* rinnastuu ruotsin *knäppe*-sanaan. Assosiaatio myös *napittaa*-verbin ja *nap*- ja *näp*-pesyisiin (joista ks. SSA) lie mahdollinen.

Synkroninen ja diakroninen tulkinta eivät aina täsmää, esim. siten, että semanttis-muodollinen samankaltaisuus ei alkuperältään motivoitukaan johtosuhteeksi. Esim. verbi *tassuttaa* ei ole johdos *tassu*-substantiivista (< rts. *tass* 'tassu'), vaan lainautunut ruotsin verbistä *tassa* 'tassutella, tepsutella' tai deskriptiivistä alkuperää (SSA s.v. *tassu*, s.v. *tassuttaa*). Samoin lienee *hanskata*-verbin ja *hanska*-substantiivin laita.²⁰ Substantiivin ja verbin synkronisen suhteen tulkinnan epäselvyys voi olla perua historiallisesta epäselvyydestä: Substantiivin *teikki* 'lyhyehkö, usein päästään teroitettu (puu)keppi' ja pesäpallon hutunkeittoon viittaavan verbin *teikata* välillä voidaan synkronisesti tulkita yhteys ja siten olettaa *teikki*-*teikata*-johtosuhde. Alkuperältään *teikki* 'nappipeli; sen merkkitikku' on johdos verbistä *teikata* 'pelata nappipeliä, arpoa heittojärjestys', joka on perua ruotsin verbistä *teka* 'kilpailla; pelata nappipeliä; arpoa heitovuoro'. Samaa alkuperää voi olla myös *teikki* ~ *teikka* 'merkkitikku; seiväs, keppi' (ks. SSA), johon nykykielinen CD-Ps:n substantiivi liittyy. Sellaiset muodoltaan koherentit parit kuin mm. *teksturi* 'tekstinkäsittelyohjelma' ja *teksturoida* 'käsitellä lämmössä muovautuvia kuituja sisältävä lanka kiharaksi t. ilmavaksi, kihartaa' eivät kuulu samaan semanttiseen alueeseen eivätkä leksikaalisesti korreloitu instrumentatiivisesti.

Denominaalisuudeltaan kyseenalainen on *haistaa*, joka korrelaatteineen *haisti* ja *haisto* sisältyy SSA:n *haista*-verbin artikkeliin (vrt. kirjasuomen esiintymisjärjestys *haista* ja *haistaa* (1544 Agr.), *haisto* (1552 Agr.), *haistin* (1745 Juslenius) ja *haisti* (1874 ja murt.) (Jussila 1998: 44). *Loitsia*-verbi ei ole instrumentatiivinen *loitsu*-substantiivin deverbaalisuuden vuoksi (ks. SSA). Denominaalisia suhteita, jotka eivät kuitenkaan korreloi instrumentatiivisesti, ovat mm. *läksy-läksyttää* (SSA), *syli-syleillä* ('ottaa syliin' eli lokatiivinen merkitys), *teksti-tekstata*, *vaaka-vaaita* (SSA) ja *varsi-varittaa*, *varrentaa*. Samoin verbin *kyydittää* ilmaisemaan tekemiseen nähden *kyyti* ei ole väline (vrt. lisäksi *kyyditä*), vrt. *laukka* : *laukata* (alkuperältään paralleeluis kulkuvälinekantaisiin verbeihin olisi mahdollinen, vrt. *kyyti* < (muinais)ruotsin *skiut* 'kyytihevonen, tamma'; ks. SSA). Suhteet *ohja-ohjata* ja *sähkö-sähkötää* ovat instrumentatiivisuuden ytimeen nähden väljähtyneitä (instrumentatiivinen *ohjas-ohjastaa*-suhde sekä *ohjaimen* derivointi puoltavat sitä, että *ohjaamisen* välineeksi ei hahmotettane *ohja*-substantiivin tarkoitetta). I-verbisyydeltään perifeerisiksi tai epäselviksi johto-

²⁰ Verbi *hanskata* (rinn. *hanssata*) 'käsitellä, vars. pidellä pahoin' (NS) on lainaa ruotsin murteista (*hannsk(a)* 'ryhtyä kovin kourin kiinni'), samoin kuin erillään substantiivi *hanska* (*hansikas*) (rts. *handske* 'käsine') (ks. SSA). Nykyisin yleisempi on käyttö *hanskata* 'nyrkkeillä; otella', joka motivoituu *hanska*-substantiivista johtosuhteen verroisesti, esim. *Anmattipainijana maailmaa kiertänyt Tony Halme tunnustaa katon tulleen vastaan nyrkkeilyuralla. Hanskaamalla hän ei pysty pistämään rahoiksi. Niinpä mies takoo nyt markkoja suullaan.* (Suur-Jyväskylän lehti 19.12.2001) Lisäksi verbillä on puhemielessä taitamista, osaamista jne. merkitsevä käyttö, joka motivoituu *homma* *hanskassa*-kollokaatiosta, esim. *Jos tuntee hanskaavansa homman, voi jatkaa tehtävää eteenpäin.* (Hanna Seuranen 29.11.2002 Optima-koulutuksessa.)

opillis-semanttisesti jäävät sellaiset verbi kuin *kehiä, lietsoa, liipata, nojata, näpelöidä, pysyttää, ruiskuttaa* ja *veivata*.

5.2 Jatkoderivaatioon liittyviä kysymyksiä

Käyn seuraavassa läpi I-verbien samajuurisia johdospesyeitä ja erittelen niiden suhteita. Tämä on tarpeen johto-opillisen systeemin kattavassa selvittelyssä. Esim. tutkiessaan johdinten ja kantojen liittymissuhteita Räisänen (1988: 105) on nostanut esiin sen, että "[j]ohto-opin kannalta pelkkä kantojen osoittelu ei riitä, vaan silmällä on pidettävä johdoksen muitakin korrelaatioita". Esiin nostettavat ryväskorrelaatiot selkiyttävät kokonaiskuvaa ja sitä, että I-derivaatio nähdään yhtenä muodollis-semanttisena korrelaationa rypäässä. Semanttisella tasolla tämä korrelaation ohuus tai se, että kyseessä on vain yksi vaihtoehto monista, ilmenee polysemian ja semeemikohtaisuuden analyysissä (ks. lukua 6.1).

Samajuuriset välinetarkoitteiset substantiivikorrelaatit

Sellaiset derivaatioketjut kuin *mela > meloa > meloin* ('melomisväline, mela', NS), joissa välinetarkoitteisesta substantiivista johdetun verbin edelleenjohdos on verbin kantasubstantiivin synonyymi, rikkovat synonyymisyyden välttämisen periaattetta (*principle of no synonymy*; ks. esim. Goldberg 1995: 67) ja leksikaalisen varauksen periaattetta (*pre-emption, blocking*; ks. esim. Clark 1993; Horn 1993 ja siinä mainitut lähteet). I-verbien rypäissä tällaisia tapauksia paikoin kuitenkin esiintyy. Toisaalta esiintymät ovat vastaan "semanttis-ekonomisia" periaatteita (ks. Länsimäki 1987: 182), toisaalta tällainen "redundantti affiksaatio" on havaittu paikoin yleiseksi (Horn 1993: 43). Lisäksi vaikka välttämisperiaate yleensä estää johdosten synonymian (Horn 1993: 46), se voi sallia yksittäisiä tapauksia (Plag 1999: 222). Tällöinkin kyse on Plagin (1999: 51) mukaan synonymian estävästä sanakohtaisesta periaatteesta (*token-blocking*), ei laajemmasta morfologisten prosessien välisestä vuorovaikutuksesta.²¹ Jos lähtökohdaksi

²¹ Plagin (1999: 50–54) mukaan homonymian välttäminen (*homonymy blocking*) on pseudoselitys muutoin tavoittamattomille ilmiöille; kieli suvaitsee eri tasoilla monitulkintaisuutta, joten miksi ei myös homonymiaa. Samoin Laalo (1991: 88) katsoo, että "homonymian välttäminen ei kielen todellisuudessa ole poikkeukseton periaate vaan tendenssi", ja sen vastatendenssinä on esim. koheesiopyrkimys. Synonymian välttämisen periaatteessa Plag suhtautuu epäröiden paradigmatasoiseen vaikutussuhteeseen (*type-blocking*) eikä löydä sille selitysvoimaa omasta aineistostaan (englannin derivaatio). Sen sijaan yksikköjen vuorovaikutuksessa (*token-blocking*) välttämisperiaate vaikuttaa toimivan, jos syrjäyttävä muodoste on synonyyminen, hyvämuotoinen eli produktiivin mallin mukainen ja tarpeeksi frekventti. Synonyymisyyteen pohjaavan derivoimattomuuden syitä ovat erijuurinen synonyymi (suppletion: **to car – to drive*), vakiintuminen (entrenchment: **to hospital – to hospitalize*) tai samajuurisuus (ancestry: **to baker – to bake*) (Clark 1993: 81–82; esimerkkejä denominaalisista verbeistä ks. Clark–Clark 1979). Esim. Horn (1993: 42 alaviite 8) katsoo, että välttämisperiaatteiden muassa vaikutusta on tunnusmerkkisyyden, frekvenssin, produktiivisuuden, rekisterin ja psykologisen kompleksisuuden vuorovaikutuksella. Vaihteluista huolimatta hän tekee oletuksen, että syrjäytyvä ilmaisu (*blocked*) on aina vähemmän leksikaalis-

oletetaan pyrkimys välttää samajuuristen johdosten synonymia, selitystä voidaan karkeasti hakea merkityksen eriytymisestä ja muuttumisesta sekä näkökulmaisuudesta. Esittelen aineiston tapaukset ja niitä selittämään pyrkivät periaatteet seuraavassa.

CD-Ps:ssa esiintyvät seuraavat *in : ime* -johdokset kuuluvat [X(subst) 'väline' - X(verbi) 'tehdä välineellä' - X+in (subst) 'väline'] -skeemaa toteuttavaan rypääseen: *askellin, kaavain, kannustin, lietsoin, luotain, mittain, naulain, näverrin, puolain, sauvoain, tutkain, suojain, valssain, varjostin* ja *vipusin* (osin myös *höyry(s)tin, savustin, suihkutin, sumutin, sädetin*). (Englannissa vastaavaa johtimen redundanttiutta on esim. *fasten : enfasten* -parissa; ks. Plag 1999: 74.) Länsimäki (1987: 150) listaa vastaavanlaisia tapauksia sekä kirjakielestä että murteista. Syyksi samajuuristen välinettä tarkoittavien substantiivien esiintymiselle hän esittää sitä, että *in : ime* -johdos täyttää tietyn semeemin tai että johtamattoman kannan "semanttisessa piirteistössä jotkin piirteet ovat liian heikkoja ja niitä vahvistetaan johtimella". Jälkimmäinen vahvistuskriteeri (ainakin yksinään) lienee perusteeton, jos kantasubstantiivi on leksikossa, sillä on selkeästi peruserkitys tallella eikä kyse ole historiallisesta muutoksesta. Semeemin heikentymiseksi katsottavat tapaukset ovat Länsimäellä lähinnä murteista (1987: 150, 201): *airoin–airo, auskarin–auskari, naskalin–naskali, päitsimet–päitset, viikatin–viikate, äyskärin–äyskäri*. Näissä motivaatioksi nousee jonkinlainen puhetilanteinen leikillisuus tai muu korostainen käyttö, kantasubstantiivin ja *in : ime* -johdoksen merkitysalat kun verbin ilmaisemaan toimintaan nähden ovat samat. Tällainen on esim. *soudin*, josta on yksittäistietoja murteissa ja jonka Länsimäki (1987: 54) katsoo leikilliseksi tilapäisnimitykseksi. Lisäksi hän mainitsee parit *aistin–aisti* ja *haistin–haisti*, joiden alkuperä on osin epävarma (mts. 59). Pareissa johtimellisen jäsenen ero johtamattomasta on jo semanttinen.

Muut Länsimäen tutkimusaineiston tapaukset²², jotka CD-Ps:ssakin pääosin esiintyvät, liittyvät nähdäkseni semeemikohtaisuuteen, näkökulmaisuuteen

tunut tai vähemmän opaakki kuin syrjäyttävä ilmaisu (*blocker*). Tässä pesinee ristiriita muodon lyhyden ja läpinäkyvyyden suhteen, esim. *mela–meloin?* Homonymian välttämisen periaatteessa lienee kyse homonymymisen muodon tuottajan (kokemuksellispohjaisesta) oletuksesta, että koska uusi muoto sekoittuu vanhaan, sitä vierotaan, esim. *pilkkiä : pilkittä-/pilkotta-*. Ajan myötä homonymiakin tasoittuu, kun siihen totutaan; samalla tavoin kuin aluksi hankaluutta aiheuttaa muotoon assosioitunut sisältö tai mielikuva 'näkyä vähän'.

²² Länsimäen (1987: 318–352) tutkimusaineiston sanahakemistossa esiintyvät (murre-esimerkkien lisäksi) seuraavat I-verbeihin liittyvät *in : ime* -johdokset (maininnattomat verbit ovat NS:sta, osa on Uudissanasto 80:sta = US 80, muiden esiintymien lähteet mainitaan sanan jälkeen suluisissa): *harjain* (Lönnrotilla), *jarrutin* 'jarru', *joustin, kaasutin, kaavain, kehräin, keilain* 'keilauslaite maaston kartoituksessa' (US 80), *kuva-nauhoitin, laahustin, leimasin, liekitin, punnitsin, lietsoin, liimasin, latasin, lunastin* 'lunnas', *luotain, mittain, naulain* (US 80), *ohjain, peitin, puolain, purasin, pyydystin, suojustin, pölytin, raavin, raaputin, ruiskutin* (Lönnrot), *salpain, saumain* (US 80), *sauvoain, savustin, savutin, suojain, sähkötin* (Lönnrot), *säilytin, tarrain* (US 80), *teljin, tulistin, tuuletin, valjastin, valssain, varustin, vaskain, viilain* 'viilapihdit' (Lönnrot 1880), *vipusin*. Kaikki johdoksista eivät ole synonyymisiä välinekannan kanssa, vaan semanttis-suodollinen läheisyys perustuu viereisyyteen juuren avaamassa toimintaskuussa, esim. *viilain* 'pieni kädessä pidettävä ruuvipihdin tapainen pienehköjen viilattavien tm. esineiden kiinnipitolaite, viilapihdit' (NS), ts. 'se, jossa viilattavaa pidetään', vrt. *viila* 'se, jolla viilataan'.

teen ja erilaisiin merkityksen muutoksiin. Edellä mainitut I-verbeihin liittyvät *in* : *ime* -johdoksen ja korrelaattisubstantiivin rinnanesiintymiset voidaan luokittaa siten, että kaikki välineennimi : verbijohdos : välineennimijohdos -ketjut toteuttavat synonymian välttämisen periaatetta, sillä kantasubstantiivi ja sen johtimellinen pari eroavat semanttisesti. Samajuuristen substantiivien rinnan esiintyminen voi motivoitua osa-kokonaisuussuhteesta: *luoti* on *luotaimen* osa, *puola puolaimen* osa ja *valssi valssaimen* osa (tosin CD-Ps:ssa mainitaan myös synonyyminen *valssi*₂ = *valssain*). Samoin merkitysero on selvä pareissa *askel* : *askellin* 'askelluslaite', *mitta* : *mittain* (vrt. *mittari*), *naula* : *naulain*, *suoja* : *suojain* ja *varjo* : *varjostin*. Selkeitä työnjaoltaan (esim. aine vs. artefakti) ovat sellaiset keskenään sarjoittuvat parit kuin *höyry* : *höyry(s)tin*, *savu* : *savustin*, *suihku* : *suihkutin*, *sumu* : *sumutin* ja *säde* : *sädetin*. Substantiivien ja verbin semanttisen erikoistumisen myötä eivät samatarkoitteiksi hahmotu parit *kaava* : *kaavain* ja *kannus* : *kannustin*; *kaava* on muotin tai muun sellaisen yleisnimitys (*kaavata*-verbi liittyy valamiskehukseen) ja *kaavain* on sen erityistapaus (mallilevy), *kannus* on hallintaväline jalkineen kannassa ja *kannustin* (= *kannuste*) viittaa laajemmin yllykkeeseen tai kiihokkeeseen. Samoin epäsymmetrisiä synkronisesti ovat parit *ohja(t)* : *ohjain* (*ohjas*) ja *tutka* : *tutkain* (vrt. myös *lahja* : *lahjoa* : *lahjus*).

Sauva–sauvoin-parissa *sauvoin* vahventaa semeemi- tai kehystason korrelaatiota tarkoitejoukoltaan laajan korrelaattisubstantiivin *sauva* ja sen yhteen semanttiseen kehukseen liittyvää toimintaa ilmaisevan verbin *sauvoa* välillä. *Sauvoin* on merkitykseltään vakiintunut siten, että se viittaa vain vesikulkuvälineen työntämiseen liittyvään keppiin tms., vaikka toiminta- ja osallistujahahmoltaan sauvominen hiihtämisessä on analoginen (hiihtäjille tai sauvakävelijöille ei myydä tätä harrastusta varten tehtyjä *sauvoimia* vaan *sauvoja*). Välineyden korostusta tapaa myös murteissa, esim. *kahlin*, *kahlimet* 'kahle' (SSA s.v. *kahle*). Tällaisissa muodoissa voidaan nähdä yhteys I-verbien varjoargumenttivaluun eli siihen, että verbi sallii korrelaattisubstantiivinsa denotaation alaan kuulumattomien välineiden ilmaisemisen merkityksensä yhteydessä, esim. *kahlita köydellä*. Kahlitsemisen väline on tyypillisesti *kahle* (motivaatio), mutta toiminnan voi suorittaa muunkinlaisilla välineillä, esim. *köydellä* tai *ketjulla* eli useanlaisilla *kahlimilla*. Johdos *kahlin* kattaa *kahlita*-verbin 'kiinnittää kahleilla' tarkoitelajien kirjon, joka on leksikaalisesti tulkittua *kahletta* laajempi. Intensioltaan laajempi *kahlin* 'kahlitsemisen väline' ja *kahle* 'kethingilliset raudat, joilla sidotaan ja rajoitetaan liikkumavapautta' korostavat lisäksi eri piirteitä stereotyyppisesti mielletasolla.

Kahlimen ja *sauvoimen* tapaan semeemien tai aktiivisten vyöhykkeiden painottumiseen palautunevat osin myös edellä mainitut Länsimäen murreesimerkit. CD-Ps:ssa samantapainen on suhde *vipu–vipusin* (puhekielessä myös paikoin *veivain*). *Lietso–lietsoin* ja *näveri–näverrin*-parit selittynevät myös samaan tapaan, joskin niissä derivaation suuntasuhteet eivät ole selvät (esim. takaperoisuuden mahdollisuus, ks. lukua 3). Lisäksi *sauva–sauvoin*-tyyppistä derivointia voi puoltaa Länsimäen (1987: 169) mainitsema formaalinen motivaatio: uusi

johdos täyttää formaalin tarpeen, koska se muodostaa uuden sanavartalon.²³ Tätä käsitellen tarkemmin seuraavassa luvussa 5.3. Samalla vartalo kiinnittyy vahvemmin tekimennimien semanttis-muodolliseen sarjaan.²⁴ Esimerkiksi *raapata*-verbin epäselvästä (ainakin etymologisesti) suhteesta *raappaan* saattaa kieliä (CD-Ps:ssa ja NS:ssa esiintymättömän) *raappaimen* derivointi erityiskehyksessä (1):

(1) Mutta jos kevät olisi jo pitkällä ja poika palaisi halusta kuulla ensimmäiset **veneraappainten** äänet ja haistaa pellavaöljyn tuoksun, hän unohtaisi ilman tunnontuskia ikävän koulun ja hyppäisi saareen vievälle lautalle. (SKTP Lander)

Jos I-verbin kantasubstantiivin rinnalla on sille synonyyminen *in : ime* -johtimellinen substantiivi, ei sen voi mekaanisesti katsoa heikentävän verbin instrumentatiivista synkronista tulkintaan. Edellä käsitellyt tapaukset ovat harvakuksia ja taustoiltaan sekä nykyhahmotukseltaan heterogeenisiä, joten niiden pohjalta ei yhtenäistä selitystä voi yleistää.

in : ime -johdoksiin rinnastuvia mutta muihin muotokeinoihin perustuvia (vrt. *saumain-saumuri*) kvasisynonymioita kanta- tai korrelaattisubstantiiveihin nähden I-verbeissä on johdosketjuista *komposti : kompostoida : kompostori* ja *neppi : nepittää : neppari* sekä *vitsa : vitsata : vitsas* (ks. myös murteissa *kiikku-kiikkuri* 'keinutuoli'; SSA s.v. *kiikku*). Partonomiaan perustuvat parit *vasta-vastas* ja *vihta-vihdas* sekä ketju *neula-neulaa-neuluri* 'neulomislaite' (CD-Ps). Partonomisen suhteen lisäksi osin leksikaaliseen ellipsiin perustuvat parit *piilu-piulukirves*, *pilkki-pilkkionki*, *siksakki-siksakkimmiel*, *teili-teilipuu*, *tussi-tussikynä* ja *zoom(i)-zoom-objektiiv*. Kompositumin sisältävissä pesyeissä denotaation samuutta on leksikoituneissa pareissa *karsta-karstauskone*, *naara-naarauskoukku* ja *prässi-prässäyslaite*

²³ Länsimäki (1987: 169) katsoo "semanttisesti tyhjäksi" johtamiseksi substantiivien suhteet sellaisissa johdosketjuissa kuin *salpa : salvata : salpain* ja *vipu : vivuta : vipusin*, jos johto katsotaan denominaaliksi *salpa > salpain*, *vipu > vipusin*. *In : ime* -substantiivien johtosuhteista ks. Koski (1979: 35). Esim. *pura*-rypäässä *purasin*-nomini voi olla sekä *pura*- että *purata*-kantainen (*purastaa*-verbin kantaosuuden kaksihakmotteisuuden *puran* ja *puraksen* välillä mainitsee Räisänen 1979: 174).

²⁴ Joissakin ohjailuissa johdinpesyissä voi olla horjuntaa, esim. *suurus-suuruste*-parin synonymia CD-Ps:ssa. Esimerkiksi suomen *lanta*-pesye – *lanta* 'kotieläinten ym. ulosteista vars. (kuivikkeen sekaisena) lannoitteena, sonta', *lannoittaa* 'levittää (viljelys)maahan (t. ruiskuttaa lehdille) kasvun edistämiseksi kasvinravinteita sisältäviä aineita', *lannoite* 'maan lannoittamiseen käytettävä aine(seos), lannoitusaine' (CD-Ps) – hahmottuu johto-opillisesti ketjuksi *lanta* → *lannoittaa* → *lannoite*. Semanttisesti hahmotus riippuu sitten valittavasta skeemasta: alkuperäinen on *lanta* → *lannoittaa* 'levittää lantaa' (vrt. *suola* → *suolata*), mutta kun lannoittamiseen ruvettiin käyttämään muitakin aineita, sai *lanta* rinnalleen *lannoite*-substantiivin verbin nykymerkityksen motivoinnissa, *lannoittaa* 'levittää lannoitetta'. Samoin uudissanoissa esim. *eväs* → *evästää* -johdosketjua (SSA s.v. *eväs*) on atk-kielessä jatkettu *eväste*-substantiivilla suomennokeksi englannin *cookie*-sanalle (aiemmin puhuttiin esimerkiksi *piparista* ja *keksistä*, ks. MikroBitti 6–7/1999). *Evästää*-verbi on saanut tietoverkkojen maailmassa samalla abstraktimman merkitysvariantin 'asentaa informaatiota palvelinta käyttävän asiakkaan tietokoneelle'. *Evästää*-verbin johdos *eväste* hahmotuikin semanttisesti tietokonekehukseen kuuluvan *evästää*-verbin motivoivaksi sanaksi, jotakuinkin 'varustaa evästeillä' (vrt. *evästää* 1. 'antaa ohjeita', 2. 'varustaa eväillä', CD-Ps).

(vrt. myös *karhu–karhuamiskirje, karhukirje*). Osittaista päällekkäisyyttä on myös *vinssi–vinsata* ja *vintti–vintata*-pareissa (vrt. *vintturi* 'vinssi; CD-Ps).

I-verbiin liittyvät välineyden derivaatioketjut

Osin *in* : *ime* -johdoksen redundanttiuteen rinnastuu tendenssi, jossa välineenimestä on derivoitu sen kantaverbin kanssa synonyyminen I-verbi, esim. *vispata* : *vispilä* : *vispilöidä* (NS neutr., CD-Ps tav. *vispata*). Välineen ilmaisemisen muotokeino luo oman mahdollisuutensa jatkoderivaatiolle (ks. aiempi formaalinen motivaatio, Länsimäki 1987), vrt. esim. *vatkata* : *vatkain* : ?*vatkaintaa* tms. Osassa pesyeitä voi esiintyä molemmat välineenilmaisimet, esimerkiksi *sauma* : *saumata* : *saumain* : – ja *sauma* : *saumata* : *saumuri* : *saumuroida* (innovatiivi, ks. liite 1) sekä *vesa* : *vesata* : *vesoin* (NS) : – ja *vesa* : *vesata* : *vesuri* : *vesuroida* (innovatiivi, ks. liite 1). Esimerkki myöhemmästä mahdollisesta korrelaatiosta on johdosketju *lappaa* > *lappo* > *lapota* 'siirtää lapolla nestettä' (ks. liite 1).

Joskus kantaverbin tai synkronisen assosiaatioparin mahdollinen korrelaatioyhteys ei ole elävä semeemin jatkoderivaation kannalta, esim. ((*puikko* :) *puikata* :) *puikkari* : *puikkaroida* ja ((*punta* :) *punnita* :) *puntari* : *puntaroida*. Välineenimestä derivoituja kanta- tai korrelaattiverbin kanssa synonyymisiä I-verbejä tapaa niin oma- kuin lainapohjaisissa vakiintuneissa ja innovatiivisissa sarjoissa (a–c).

(a) imeä : imuri : imuroida, puskea : puskuri : puskuroida, viedä : viemäri : viemäroidä

(b) halstrata : halstari : halstaroida, penslata : pensseli : pensselöidä

(c) filtrata : filteri : filteröidä, kaivaa : kaivuri : kaivuroida, lappaa : lappo : lapota, potkia : potkuri : potkuroida, puida : puimuri : puimuroida, silputa : silppuri : silppuroida, vetää : veturi : veturoida, vintti : vintata : vintturi : vintturoida

Lainaperäisissä sarjoissa (b) (ks. lukua 5.1) tendenssi on sellainen, että ruotsalaisen lainaverbin rinnalle on derivoitu sen korrelaattisubstantiivista I-verbi. Sarjojen verbeistä osa on osin eriytynyt esim. kehyksiltään, kuten *penslata–pensselöidä*. Samoin kotoperäisissä tapauksissa (a) kantaverbin merkitys on niin yleinen, että uusi verbi tuntuu pesyeessä ennemminkin kompositionaaliselta kuin redundanttilta (*imuroida* 'imeä imurilla').²⁵ Osassa potentiaalisista sarjoista derivaatioaskeleet eivät ole täyttyneet mallin mukaan, ainakaan vakiintuneesti, esim. *meislata* : *meisseli* : **meisselöidä*, osa taas on vakiintuneempia, esim. *paklata* : *pakkeli* : *pakkeloida*. Esimerkki verbin takaperoisuudesta on murteissa *tynnätä* 'panna (olut, kalja) tynnyriin', joka on sekundääri; *tynnyri* on *r*-ainesta myöten ruotsalaislainaa (*tunna* : *tunnor*) (Hakulinen 1979: 283, 304), vrt. myös murteissa *tynnyroidä* 'panna tynnyriin (kaljaa)' (ks. SSA s.v. *tynnyri*, ei mainintoja verbeis-

²⁵ Esim. *vispilöidä*-verbi vaikuttaa täysin riippuvalla *vispilä*-korrelaatista. Se ei esimerkiksi toteuta *vispata*-verbin vakiintunutta metaforiikkaa, vrt. (CD-Ps:n esimerkkejä) *Koiran häntä vispaa*, *Roottori vispaa ilmaa*. Pesyettä yhdistäväksi voi ajatella jonkinlaisen yhteisen mielteen (juuri), jollainen assosioituu esim. *vispipuuro*-yhdyssanan määriteosaan.

tä). Tässä siis *tynnyri*-substantiivista on hahmotettu kaksi verbiä, jotka molemmat käyvät analogiasarjaan; käytännössä synonyymisyys ensisijaistaneekin toisen. Innovatiivisissa (c)-verbeissä on nähtävissä samaa tendenssiä. Kantaverbi ja uudismuodoste ovat usein käytössä yhteismitattomat (verbeistä tarkemmin ks. lukua 5.3 ja liite 1), esim. lähinnä metaforisia I-verbeistä ovat *puntaroida*, innovatiiveista *veturoida*. Sellainen pari kuin *kaavila* 'kaulin'–*kaaviloida* 'kaulita' on lainaa (ks. SSA) ja tuskin sekoittuu *kaavita*, *kaapia*, *kaavata*, *kaavin* -pesyeseen.

Derivointia rajoittavia tai tukevia tekijöitä on hankala tapauskohtaisesti spesifioida. Esimerkiksi innovatiivin sisältävälle ketjulle *puida* : *puimuri* : *puimuroida* olisi paralleeli ketju *poimia* : *poimuri* : **poimuroida* (esim. marjoja). *Poimiminen* ja erilaiset *poimurit* esiintyvät *puimista* heterogeenisemmissä yhteyksissä, siinä mielessä esim. marjastamiskehyksessä I-verbi spesifioituisi *poimia*-kantaverbiin nähden (vrt. lisäksi *kerätä sormin*–*kerätä poimurilla*-erottelu). Marjojen poimiminen käsitteistetään usein toiminnan ja sen kohteen kautta (*poimia marjoja*, *marjastaa*), mikä heijastuu kielennyksessä välineen taka-alaistumisena (*poimia poimurilla*) – kohdekehyksen ja -asiaintilan kielellisessä koodaamisessa pakollista on näkökulmaisuus, käsitteistykseen ja kielennyksen motivaation ja alan valinta.

Yleensä *-ri*-substantiivin (suhteista ks. Koski ms. 77–78) instrumentatiivisen jatkoderivaation estää kantaverbin ja potentiaalisen I-verbin päällekkäisyys, ts. kantaverbin merkitys kattaa siitä derivoidun välineen käytön, esimerkkejä CD-Ps:sta: *dekooderi* (*dekoodata*), *emulaattori* (*emuloida*), *kuivuri* (*kuivata*), *laskuri* (*laskea*), *leikkuri* (*leikata*), *liukuri* (*liukua*), *nauhuri* (*nauha*, *nauhoittaa*), *neuluri* (*neuloa*), *nituri* (*niitata*), *nosturi* (*nostaa*), *perätuuppari* (*tuupata*), *pesuri* (*pestä*), *piirturi* (*piirtää*), *printteri* (*printata*), *raivuri* (*raivata*), *skanneri* (*skannata*), *tiskari*₁ (*tiskata*), *troomari* (*troomata*), *veturi* (*vetää*) (muissa johdintyypeissä esim. *pyyhe* (*pyyhkiä*), *side* (*sitoo*), selkeitä tapauksia ovat *sytytin* (*sytyttää*), *tulostin* (*tulostaa*) -tyyppiset parit). Merkitysvastaavuus on tyypillisesti sellainen, että väline voi olla kantaverbinsä adessiivisena tarkentimena, *pestä pesurilla*, *poimia poimurilla* jne. Estävänä voi olla myös samajuurinen muu verbi tai erijuurinen vakiintunut perusverbi (troponymiasuhde), *kahmari* 'nosturin kauha' (*kahmoa*, *kaivaa*, *kauhoa*). Joissakin tapauksissa I-verbi on kuitenkin derivoitu ja vakiintunut, esim. *imeä* : *imuri* : *imuroida*, tai lähinnä tilapäismuodoste, esim. *kaivaa* : *kaivuri* : *kaivuroida* tai *vintti* : *vintata* : *vintturi* : *vintturoida* (ks. tarkemmin lukua 5.3 ja liite 1).

Syynä derivointiin voi olla, että kanta ja väline ovat jollain tapaa epäkorrelaatiossa tai että välineen käyttö eroaa kantaverbin merkityskirjosta. Jos välinetarkoitteisen *-ri*-johdoksen kantaverbi on hyvin laaja, yleinen tai monihahmotteinen merkitykseltään ja väline puolestaan tiettyyn semanttiseen alueeseen, toiminta- tai tulostyyppiin vakiintunut, saattaisi I-verbin derivointi olla puollettavissa, esim. *hakata* : *hakkuri* : **hakkuroida*, jossa *hakkuri* on spesifi tarkoiteeltaan ja tekemisen tulokselta, ja *liukua* : *liukuri* : **liukuroida*, jossa *liukua*-verbi on merkitykseltään laaja ja *liukuri* spesifi, mutta sen ja muiden laskemisvälineiden (*pulkka*, *kelkka*) käyttöä koodaa tyypillisestä *laskea mäkeä* -kollokaatio, joten malliakaan ei ole. Toisaalta joillakin *-ri*-substantiiveilla ei ole verbikantaa tai sen hahmotus on epärelevantti substantiivin merkitykselle, jolloin se ei ole esteenä jatkoderivaatiolle, esim. *anturi* : *anturoida*, samoin *boileri*, *dragsteri*, *harvesteri*,

jankkuri, kollektori, paplari, projektori, pulsaattori, rollaattori. Verbikorrelaatittomia *-ri*-substantiivi-I-verbi-pareja, ainakin synkronisesti, ovat *ankkuri–ankkuroida, fillari–fillaroida, laastari–laastaroida, kiikari–kiikaroida, moukari–moukaroida, panssari–panssaroida, (?äyskiä, äyskähtää, äysk-) äyskäri–äyskäröidä ja kellari–kellaroida.*

Jos I-verbin derivointia ei estä kantaverbi tai rakenteelliset seikat, syy voi olla läheisessä leksikossa tai kielenulkoisen, joskin syyn löytäminen tai osoittaminen voi jäädä avoimeksi tai arveluksi, kuten hyväksyttävyydenkin.²⁶ Tällaisia periaatteita käsittelen luvussa 5.3.

I-verbien erijohtimisista rinnakkaismuodoista

I-verbin rinnalla oleva erijohtiminen verbijohdos ei useinkaan häiritse substantiivin ja I-verbin instrumentatiivista korrelaatiota. Esimerkiksi rypäissä *jalka : jaloitella : jalkautua* ja *saksi : saksia : saksata* jälkimmäinen verbijohdos on abstraktimpi ja vertautuu esim. sisällönobjektiverbeihin. Merkitykseltään lähinnä efektiivinen kausatiivijohdos on rypäissä *liekki : liekittää : liekehtiä, loimu : loimuttaa : loimuta, höyry : höyryttää : höyrytä : höyrystää* ja *nyrkki : nyrkkeillä : nyrkistää*.

Pesyeissä *koukku : koukkia : koukata : koukuta : koukistaa* ja *savu : savuttaa : savustaa : savuta* on efektiivisen johdoksen lisäksi erijohtimisia I-verbejä²⁷, jotka voidaan tulkita korrelaattisubstantiivin avulla: *koukkia ~ koukata* 'tarttua koukulla' (NS), *koukuta* 'nostaa silmukat virkkuukoukulle' (CD-Ps) ja *savuttaa₂* 'verhota savulla', *savustaa* 'kypsentää savulla'. Pesyeissä *hara : harata : haroa, tela : telata : teloa* ja *tutka : tutkata : tutkailla* supistumaverbin rinnalla olevat verbit ovat lähinnä kuvallisia merkitykseltään, kuten osin myös ketjussa *pallo : pallottaa : pallotella : palloilla*. Sellaiset pesyeet kuin *kela : kelata : kelastaa, neula : neulaa : neulata* ja *tuuli :*

²⁶ Esim. Jackendoff (1983: 183–186) erottelee (leksikalisoimisperiaatteen yhteydessä) erilaisia mahdollisuuksia leksikalisoita konseptuaalisia rakenteita. Todellisten ja sallittujen tapausten (esim. *John buttered the bread*) rinnalle hän nostaa toteutumattomat leksikaaliset yksiköt, jotka voivat olla pragmaattisin perustein uskottavia ja intuitiivisesti joko hyväksyttäviä (*John mayonnaised the bread*) tai outoja ("intuitively bizarre") (*John breaded the butter on*). Nikanne (1991) nostaa esiin suhteen käsiterakenteen ja verbin argumenttien leksikaalistumisen rajoitusten ja ensisijaisuuksien välillä, esim. suomessa ei ole verbityyppiä, joka sisältäisi implisiittisen teeman ja reitin määräävän funktio, toisaalta esim. kohteen määräävä funktio (päällystää x:llä, esim. *öljytää*) on lähteen määräävää funktiota yleisempi (ottaa x, esim. *kuoria*) (Nikanne 1991: 151).

²⁷ Johtosuhteiltaan hämäämpiä tai väljempitä tai I-verbeihin suoraan kuulumattomia pesyeitä, joissa on erijohtimisia samajuurisia verbejä, ovat lisäksi *huiska, huisku, huiskia, huiskuttaa, huiskaista; keinu, keinua, keinuttaa; kiikku, kiikkua, kiikuttaa; raappa, raappata, raappia; raja, rajata, rajoittaa; tavu, tavata, tavuttaa; tuli, tulittaa, tulistaa; vaaka, vaaita, vaa'ta; väri, värittää, värjätä.* I-verbeihin kuulumattomia varianttitapauksia ovat *tentti, tenttiä, tentata; verho, verhota, verhoilla; viesti, viestiä, viestittää; vuori, vuorata, vuorittaa.* Useampia substantiiveja ja verbejä sisältäviä pesyeitä tai ryväskategorioita ovat lisäksi *hara, harata, haroa, harava, haravoida* (vrt. myös *lapa : lapio, vasa : vasara*); *hiili, hiiltyä, hiillos, hiillostaa; lahja, lahjoa, lahjoittaa, lahjus; lippu, lipppi, lipppi, lipittää, lipota; mitta, mitata, mittailla, mittari, mittain, mitoittaa; ohja, ohjata, ohjain, ohjas, ohjastaa; pursu, pursuta, pursottaa; ruisku, ruiskuta, ruiskia, ruiskuttaa; suihku, suihkia, suihkuta, suihkuttaa; säde, sädetää, sädehtiä, säteillä, säteilyttää, sädetin, säteilytin; viitta, viitto, viitata, viitoittaa* (esim. *karh*-pesyeessä korrelaateiksi ja ketjuiksi hahmottuvat *karhi > karhita* ja *karhea > karhenta*, vaikkakin johto-opillisella ja käsitteellisellä tasolla suhteet voitaneen katsoa sumeamminkin).

tuultaa : *tuulettaa* sisältävät kaksi erijohtimista I-verbiä, joilla kummallakin on oma eriytynyt korrelaatio substantiivin kanssa. Erijohtimiset verbijohdokset voivat korreloitua kantasubstantiiviin semeemikohtaisesti tai kanta voi olla verbiketjussa monihahmotteinen. Esimerkiksi *perhostaa*-verbi 'kalastaa' on korrelaatiossa *perho*-substantiiviin kanssa, joka puolestaan motivoituu *perhostella*-verbin semantisesta *perhonen*-korrelaatista (muodollisesti *perhosuinti* tms.). *Laudoittaa* ja *lautailla*-verbit korreloivat *lauta*-substantiivin eri semeemeihin ja eri semanttisiin kehyksiin, samoin *rullata* (< *rulla*) ja *rullailla* (erik.) 'rullaluistella' (< metonyyminen *rulla*(*luistin*)). Lähinnä konnotatiivista eroa johdinvaihtelu aiheuttaa I-verbipesyeissä *solmu* : *solmia* : *solmita* ja *naula* : *naulata* : *naulita* (samajuuristen verbien teonlaatueroista, esim. *nokka* : *nokkaista* : *nokkia*, ks. lukua 5.3.1).

Jatkoderivaatioketjuissa johtoaskeleet saattavat abstrahoida, metaforisoida tai muuten etäännyttää johdoksia kannasta, leksikoituneita esimerkkejä ovat seuraavat:²⁸

kaava : kaavata : kaavalla 'suunnitella alustavasti t. ylimalkaisesti, luonnostella'
mitta : mitata : mittaila 'astella; punnita'
pallo : pallottaa : pallotella 'siirrellä' (: palloilla 'oleilla')
piikki : piikittää : piikitellä 'nälvä'
tutka : tutkata : tutkia : tutkailla 'tiedustella; tarkkailla'

Samoin verbin *zoomata* 'muuttaa kuva-alan rajausta zoom-objektiivilla kuvattaessa' (CD-*Ps*) rinnalla kielenkäytössä esiintyvä jatkojohdos *zoomailla* on käytöllään usein kantaansa laajentuneempi tai metaforisempi ('suurentaa, katsoa (tarkasti), tähdätä'), *Eräs seurue riehui teknobileissä puoli viiteen asti, ja allekirjoittanut zoomaili stripparia Järvenpäässä.* (Suomussalmen lukion tiedotuslehti Tursas 7/1991). Toisaalta derivaatioaskel saattaa olla edellistä konkreettisempi, esim. *käsi* : *käsittää* : *käsitellä* (konkreettinen 'työstää käsin', vrt. *käsittelijä*). Jatkoderivaatio voi myös olla leksikoitunut kannan synonymiksi, kuten pesyiessä *seili* : *seilata* : *seilailla* (vain *seilata*-johdoksella on metaforinen merkitys), *sorvi* : *sorvata* : *sorvailla* (molemmilla verbeillä on konkreettinen ja metaforinen merkitys), *pyydys* : *pyydystää* : *pyydystellä* ja *silmä* : *silmätä* (: *silmäistä*) : *silmäillä*.

Osin esimerkkiketjut selittyvät siitä Suihkosen (1994: 42–43) havainnosta, että "denominaaleista johdoksista frekventatiivisuutta on vaikeampi havaita kuin deverbaaleista mutta tavallisesti se on jonkinlaisena vivahtena niissäkin mukana" (*-ele*-johtimen frekventatiivisuudesta vrt. Nieminen 1998: 121). Jatkoderivaation tuomat merkityslisät voivat rajata johtimen leviämistä vain osaan potentiaalisista (kanta)semeemeistä, esim. *kaasuttaa*₁₋₃ (< *kaasu*₁₋₂) : *kaasutella* 'ajella autolla'

²⁸ Eräs jatkoderivaatioon liittyvä oletus voisi olla, että jatkoderivaatio sumentaa instrumentatiivista merkitystä varjoargumentin rajojen mukaan, ts. että elaboroitunut varjoargumentin täyte olisi helpompi käyttää ja laajempi kategorialtaan jatkoderivaatiossa kuin perusverbissä. Tässä jatkoderivaatio tarkoittanee lähinnä tekemislaatu-tyyppejä (*aktionsart*), kuten frekventatiivi. Esimerkki voisi olla seuraava: *mies poraa kiviporalla seinää–mies porailee kepillä jäätä*. Väljeneminen olisi perusteltua määrän ikonisuuden periaatteen mukaisesti: morfologinen etäisyys (tai: substantiivijäsenen "syvyys") on käsitteellistä kauemmuutta. Tämä olisi laskettava (saneiltaan) rajatuista korpuksista. Esim. Kytömäki (1993: 21) katsoo (Uotila-Arcelli-Ojanen 1977 pohjalta) että (produktiivisissa johdostyypeissä) "johtimen tuoma merkityslisä yleensä vähenee derivaatioaskelittain ja johtimen funktio on askel askeleelta selvempi".

(< *kaasuttaa*₂ : *kaasu*_{2b}) (vrt. ?*natsit kaasuttelivat miljoonia juutalaisia*), samoin *-ele*-sekvenssiin assosioituva leikillisuus saa sen karttamaan muitakin potentiaalisia kantoja, esim. ?*tappaja puukotteli uhrejaan*). Joskus myös jatkoderivaatio on vakiintunut D-verbiksi, esim. *voidella* (vrt. kans. *voitaa* 'voidella' NS).

Jatkoderivaatiosta edellä esiteltyt paralleelit tendenssit teon ja sen välineen tai välineen ja sen käytön kahtalaisen ilmaisemisen välillä voidaan koota kahden derivaatioketjun skeemaksi seuraavasti (a ja b):

a) kantasubst. 'väline' : verbijohdos 'välineenkäyttö' : subst.johdos 'väline'

b) verbi '(välineen) käyttö' : subst.johdos 'väline' : verbijohdos 'välineenkäyttö'

Mainittuihin skeemoihin liittyvät lähisyronyymit, esim. *sauva–sauvoin* ja *vispata–vispilöidä*, ovat irrallisia esimerkkejä kahden kanonisen tapaustyyppin välisestä ristipaineesta (esim. taivutuksessa ks. Määttä 1994: luku 6). Välineen ja toiminnan johto-opillisen koodaamisen mahdollisuudet voidaan nähdä johtoketjuina substantiivien ja verbien välillä. Ketjut muokkautuvat ja vakiintuvat muodollis-semanttisen mallien ja tendenssien ristipaineessa sekä yksikköhistoriallisista (esim. kielenhuollolliset ja muut kielenulkoiset seikat) syistä.²⁹ Ketjuja motivoivana elementtinä on juurimorfeemi. Myös verbien välille voidaan ketjussa olettaa instrumentatiivisuuteen liittyvä johtosuhde, koska I-verbin rinnalla voi olla erijohtiminen denominaalinen tai myös deverbaalinen verbijohdos, esim. *kaasutella*. Lisäksi substantiivien välille voidaan ketjussa olettaa johtosuhde, jos substantiivijohdos tulkitaan denominaaliksi, esim. *salpa* : *salpain* (ks. Länsimäki 1987: 169).

5.3 I-verbien sarjat ja produktiivisuus

Lähtökohtia ja taustaa

Tässä luvussa tarkastelen I-verbin johdostyyppisiä, niiden keskinäisiä suhteita ja produktiivisuutta. Käsittelyyn yhdistetään uudismuodosteiden analyysi ja spontaanit I-konstruktion mukaiset johdokset sekä niiden liittyminen I-verbissä havaittaviin erivahvuisiin sarjoihin. Lopuksi käsittelen potentiaalisten korrelaattisubstantiivien verbistymättömyyttä ja välineen nimestä koodautumattomia tekemisen semanttisia alueita.

I-verbien ryhmä on todettu englannin D-verbeistä (ns. nominiverbit) frekventimmäksi ja produktiivimmaksi (esim. Clark–Clark 1979, Dirven 1988: 377, Duszak 1980: 69, Plag 1999: 221), jopa niin, että Chan ja Tai (1994) ehdotta-

²⁹ Osittain tällaiset hakeutumisvaiheisiin liittyvät synonyymisyydet tukevat sitä ajatusta, että redundanttius on kielen systeemissä sallittua (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 41 alav. 26) tai että kieliopin adekvaatin selityksen on sallittava jossain määrin leksikaalista idiosynkrasiaa (ks. Goldberg 1995: 132). Toisaalta näennäisen synonymian tulisi ohjata tulkintaa, esim. siten että potentiaalinen johdos *talttari* ajatellaan tekijäksi eikä välineeksi, koska *taltata*-verbi sisältää jo välineen *taltta*.

vat implikaatiohierarkiaa: jos kielessä ei ole I-verbejä, ei siinä ole muitakaan D-verbejä (he tekevät varovaisen ehdotuksensa Clarkin ja Clarkin 1979 englannin denominaalien verbien pohjalta sekä analysoimiensa itä-aasialaisten kielten pohjalta). Suomi ei sen sijaan tue oletusta ainakaan siinä mielessä, että I-verbis eivät ole D-verbien frekventein tai produktiivein ryhmä.³⁰ Ryhmän suppeudelle on esitetty pragmaattisia syitä, esim. että verbistä johdetaan useammin välineennimi kuin päinvastoin ja useat välineet nimetään spesifisti yhdyssanalla (Kytömäki 1992: 272; Länsimäki 1987: XVI). Lisäksi osa I-verbistä on elämäntyylin muututtua kadonnut aktiivisesta kielenkäytöstä (*kassaroida*) tai idiomaa-tistunut, kalvennut johdoksisuudeltaan (*tutkia*) (Kytömäki 1992: 271–272).

I-derivaatio ei osoittaudu myöskään verbien käytön tarkastelun näkökulmasta taajaan esiintyväksi ilmaisutyyppiksi. Suomen kielen taajuussanastossa (Saukkonen et al. 1979) on 4381 verbilekseemiä (n. 10 % koko aineiston sanamäärästä 43 670). Näiden joukossa on 31 prototyyppistä I-verbiä, joista yksikään ei sijoitu 3000 taajimman verbin joukkoon (ks. liite 3). Varsinaisista I-verbistä, jollaisia työssäni tarkastelen, 10 yleisintä ovat (järjestysnumero on suluissa verbin jälkeen) *naulata* (3100.), *liimata* (3495.), *sahata* (4005.), *onkia* (4701.), *porata* (4701.), *pyydystää* (4701.), *jarruttaa* (5204.), *lukita* (6684.), *kahlita* (6684.) ja *pommittaa* (7844.). Perifeeriseksi, idiomaa-tistuneeksi tai monihahmotteiseksi I-verbisyyden kannalta katsottavista verbeistä 3000:n taajimman joukkoon taajuussanastossa sijoittuvat verbit *merkitä* (180.), *käsitellä* (217.), *käsittää* (449.), *keksiä* (1063.), *maalata* (1513.), *solmia* (1849.), *suojata* (1849.), *lunastaa* (2559.) ja *rahoittaa* (2802.).

Produktiivisuudesta ja instrumentatiiveista

Uudet johdokset ovat innovatiiveja, neologismeja. Ne voivat olla varta vasten seipitettyjä uudissanoja, jolloin ne viittaavat johonkin uuteen käsitteeseen ja sitä kautta vakiintuvat. Toisaalta neologismit voivat olla päiväperhoja, sattumanvaraisia tilannekohtaisia muodosteita (*nonce-formations*). Niiden funktio on tyyllinen tai sosiaalinen, ja ne tuskin jäävät elämään. (Ks. esim. Stekauer 1996: 97;

³⁰ Esimerkiksi Haipuksen ja Pääkkösen (1980) D-verbiluokkien (yhteensä 21 ryhmää) esittämä yleisyysjärjestys on seuraava: 'aiheuttaa, tehdä x' -tyyppiä (*hurmata, meikata*) on n. 28 % aineiston denominaalisista verbeistä eli reilut 2000 tapausta (kokonaisverbimäärä on 7035), 'tehdä x:ksi' -tapausten (*suomentaa, automatisoida*) määrä on 15 %, 'varustaa x:llä' -tyypin (*kuparoida, saippuoida*) 8,5 %, 'tulla x:ksi' -tyypin (*kuumeta, kypsyä*) 6,5 %, 'toimia x:n avulla' -tyypin (*porata, jarruttaa*) 5,8 %. Viimeisten yhdeksän ryhmän osuudet ovat alle 1 %:n. Aineistona on ollut Oulun korpus, jonka sanaesiintymistä denominaaleja (läpinäkyviä) verbijohdoksia on 1,64 % (Haipus–Pääkkönen 1980: 27). I-verbejä vastaava ryhmä 'toimia x:n avulla' on siis viidenneksi yleisin. Tosin 21-kohtaisen luokituksen rajankäynnit ovat esimerkkiverbien tarkastelun pohjalta ongelmallisia, sillä osin vaihtoehtoisia ja päällekkäisiä juuri instrumentatiivisuuden kannalta ovat mm. luokat 'toimia x:n avulla', 'varustaa x:llä', 'toimia kuin x' ja 'olla x:nä' (rajankäynneistä työssäni ks. lukua 4.2). Yleisverbistin johdinten yleisyydestä eri merkitystyypeissä ja johdosten käyttömääristä ks. myös Kytömäki (1990). Itse D-derivaatio on todettu suomessa eläväksi, jopa produktiiviksi sananmuodostuskeinoksi. Kytömäki (1990: 50) arvelee denominaalien verbijohdosten nykyisen kasvun yhdeksi mahdolliseksi vaikuttimiksi englannin nominiverbien produktiivisuuden, joskin samantyyppisiä johdoksia on esiintynyt vanhastaan yleiskielen ulkopuolella (kansankieli ja vanhat sanakirjat).

Kytömäki 1993; Koski 1978b.) Johdos- tai johdintyyppi, johon innovatiiveja syntyy, voidaan katsoa produktiiviksi. Produktiivisuudessa täytyy tietenkin tarkastella erillään ns. leksikaalista ja syntaktista derivaatiota, joista yleensä edellinen on tietoista sanansepittämistä, jälkimmäinen tilannekohtaisten muodosteiden syntyä (ks. syntaktisesta derivaatiosta ja esimerkeistä lukua 3.4). Molempien voi katsoa perustuvan malleihin, yhteen tai useampaan. Seuraavassa keskityn lähinnä kielenkäyttötilanteissa syntyneisiin uudismuodosteisiin (uudissanojen sanakirjaan ottamisen periaatteista ks. Grönros 2002).

Plag (1999: 13) esittää löyhän oletuksen, että mitä produktiivisemmän säännön tuotos uusi johdos on, sitä vaikeammin se ymmärretään uudeksi sanaksi (tosin ihmisten kielitaju vaihtelee). Samoin on oletettu, että erottuva ja harvinainen johdos toimii paremmin mallina kuin tavallinen johdos (ks. Kytömäki 1993, ks. myös Kelly 1998, Vesa Koivisto 1995: 306) ja että uudismuodosteet ovat vakiintuneita johdoksia parempia malleja (Kytömäki 1991: 24). Analogian käsitteen näkökulmasta erikoiset ja sarjanmukaiset tapaukset sijoittuvat jatkumolle verranto-analogisesta mallimuodostamisesta dynaamiseen meta-analogaan (vrt. myös frekvenssivaikutus).³¹ Clark (1993: 139) kokoo, että ollakseen produktiivinen, kompleksin sananmuotomallin täytyy olla läpinäkyvä, sen sijaan läpinäkyvyys itsessään ei takaa produktiivisuutta.³² Läpinäkyvyys on puolestaan uusien sanojen oletettava ominaisuus, jos ajatellaan niiden merkityksen olevan konventionaalistumaton ja siten luonteeltaan kontekstuaalinen (Clark 1993: 111).³³ I-verbiderivaatiota edistää, kuten uudissanaston syntyä yleensä, että uuden ilmauksen perusosa on käytännöllistä muodostaa ennestään tunnetuista elementeistä, joihin lisätään täsmentäviä elementtejä (ks. Häkkinen 1987: 23).

Yksinkertaistetusti produktiivisuuden voi I-verbien analyysissa hahmottaa seuraavasti: johdostyyppistä substantiivi + verbistin tuotetaan uusia johdoksia, jos on sopivia malleja, joista kopioidaan (termistä ja meta-ajattelusta ks. Määttä 1994), on tarve nimitykselle (käsite) tai syntaktiselle mukautumiselle (muoto) tai tyylilliselle, esteettiselle tms. valinnalle (ks. esim. Räisänen 1988) ja kopioinnille ei ole muista lekseemeistä johtuvaa estettä (ks. esim. Clark 1993). Johtimen produktiivisuus voidaan karkeistaa siten, että sillä voidaan nykykie-

³¹ Analogiasta produktiivisuuden yhteydessä Ojutkangas (1997: 362), produktiivisuudesta kootusti ks. Plag (1999), produktiivisuuden erilaisista selitysmalleista ks. Clark (1993: 126–137); produktiivisuuden määrittämisestä johto-opillisissa tutkimuksissa suomessa ks. Suihkonen (1994: 12–45), ks. myös Tapani Lehtinen (1976), produktiivisuudesta verbiderivaatiosta ks. esim. Ojanen–Uotila–Arcelli (1979); innovatiiveista ks. Pentti Leino (1989b: 139) ja Clark (1993: 78–80).

³² Esimerkiksi englannissa on epäproduktiiveja transparentteja johtosuhteita (nominaali *th-*, verbaali *-en*; ks. Plag 1999: 142), samoin suomessa esim. epäproduktiivit *-lis* (*saa-lis*) ja *-minki* (*juominki*) -johtimet ja niukasti produktiiviset *-usta* (*jalusta*), *-kka* (*pyörykkä*) ja *-ksu* (*paheksua*) -johtimet (esimerkit Vesikansalta 1977: 11–12, jonka transparenttiuden tulkinta *-lis*, *-minki* ja *-usta*-johtimista on kyseenalainen).

³³ Clark (1993: 110–111) korostaa sitä, että kieltä omaksuvan lapsen näkökulmasta tuntemattomat konventionaalistuneet sanat ovat harvoin merkitykseltään kompositio-naalisia (muodostinrakenteeseen nähden), vaan useimmiten jollain tapaa leksikaalistuneita, ja tuntemattomat uudissanat ovat puolestaan merkitykseltään kontekstuaalisia (“their meaning is adduced on the basis of mutual knowledge shared by speaker and addressee”).

lessä jatkuvasti muodostaa uusia johdoksia yleiseen käyttöön ("yleiseen käyttöön" -tarkennuksella voidaan erottaa uusien ilmausten vakiintuminen ja sporadiset muodosteet; ks. Rintala 1985: 53 ja Räisänen 1985: 25).

I-verbisysteemi voidaan katsoa sekä yksilöllisesti että yhteisöllisesti produktiiviseksi (ks. Räisänen 1985: 26), koska CD-Ps:aan kuulumattomista verbeistä on osoitettavissa vakiintuneita johdoksia sekä idiolektiin kuuluvia johdoksia (kielenomaksujillakin). Satunnaisesti eri lähteistä poimittuja uudismuodosteiksi katsottavia I-skeemaa toteuttavia verbijohdoksia (N = 90) ja niiden kontekstiesimerkkejä luetellaan liitteessä 1. Rajaa yhteiseen käyttöön vakiintumisen ja yksittäisen tai yksilöllisen käytön välillä on tapauskohtaisestikin mahdotonta päättää, mikä on muistettava käsittelyn taustalla.

Koska produktiivisuuden tarkastelussa kysymyksenä on toisaalta se, miksi jokin x on ilmennyt (jälkikäteen näkökulma), ja toisaalta se, mikä x tulee kenties ilmenemään (ennustava näkökulma), on käsittelyn fokus ensisijaisesti tendenssien osoittamisessa.

5.3.1 I-verbien johtimien tarkastelua

Prototyyppisten I-verbien johdostyyppit

Substantiivi-verbi-derivaatiossa verbinjohtimien funktiona on verbistäminen: ne mukauttavat juurimorfeemin sanaluokkaan ja siten syntaksiin ja myös merkitykseen (olio-prosessi-konstruointi).³⁴ Johtimet ovat perheyhtäläisiä kategorioita, jolloin niiden merkitysvariaatio voidaan redusoida ja skematisoida konkreettisten esiintymien pohjalta. Johtimen merkitys tai funktio voidaan ymmärtää kokonaisuuden osana, sille ja sen käytölle alisteisena tai sen kanssa vuorovaikutuksessa: "ilmauksen kokonaismerkitys todennäköisesti muotoilee komponenttelementtien arvoja yhtä paljon kuin osat muotoilevat kokonaisuutta" (Langacker 1997: 248).³⁵ Koska johtimet saavat merkityksensä käyttöyhteydestään (ks. Ravila 1961: 79, ks. myös Raimo Anttila 1974) ja verbistimet vierovat funktionsa vuoksi spesifiä semantiikkaa (vrt. esim. *-ahta-* tai *-ksU-*), tarkastelen johtimia seuraavassa ensisijaisesti johdostyyppien kautta, en niinkään yksittäisinä esiintyminä yksittäisissä johdoksissa.

Instrumentatiivisuutta ilmaisevat morfologiset johdostyyppit ja niihin kuuluvat prototyyppiset I-verbit CD-Ps:ssa (N = 244) voidaan jaotella taulukon 2 mukaisesti (tyypit ovat Kytömäen 1992: 272 esittämät, niiden määrä luokkien määrä riippuu hahmotuksesta, ks. mts. 1992: 8, 237). Taulukossa esitetyt luvut ja luokat ovat suhteelliset, koska mukaanottoperusteisiin vaikuttavat tulkinnat prototyyppisyyden, polysemian ja johdinvariaation suhteen (vrt. erot verbilis-

³⁴ Plagin (1999: 225) mukaan konversiosääntö ei riipu kannan sanaluokasta (ts. verbiksi voidaan konvertoida mikä tahansa merkki), suomessa verbisuffiksaatiolla on kuitenkin rajoituksia kannan sanaluokankin suhteen, ks. Laakso (1997: 270).

³⁵ Ks. kompositionaalisuuskäsitys, jossa morfeemin funktio johdetaan koko ilmauksen perusfunktioista (ks. Määttä 1994: 163), ks. myös Onikki-Rantajääskö (2001: 14), jossa lisäksi (kieliopillisten) morfeemien polysemiaan ja abstraktisuuteen liittyvistä oletuksista (mts. 215).

taan luvussa 4.2.1 sekä luvun 5.1 johtosuhteistaan). Esimerkiksi sellaiset johtopillisilta ja semanttisilta suhteiltaan kanonisesta I-verbiderivaatiosta poikkeavat verbit kuin *keinua* (*keinuttaa*) ja *kiikkua* (*kiikuttaa*) eivät ole edellisessä mukana, samoin deverbaalisesti hahmottuvat johdokset *kouraista* ja *nokkaista* (*-aise-* johdinta instrumentatiivistajana ei mainitse myöskään Kytömäki 1992: 272). Johdintyypeistä voidaan kuitenkin nostaa joitakin seikkoja esille.

TAULUKKO 2 Prototyypisten I-verbien johdintyyppit.

	(N 244)	100 %
1. tyyppi:	113	46,3
ta: <i>niveltää, hirttää, keihästää₁</i>	15	6,15
sta: <i>tulistaa, savustaa₁</i>	5	2,0
supistumaverbit: <i>sahata, piiluta</i>	90	36,9
ta-i: <i>purjehtia</i>	3	1,2
2. tyyppi:	35	13,35
(i)tta: <i>loukuttaa, pommittaa; hihnoittaa</i>	35	13,35
3. tyyppi:	21	8,6
(t)ta+ele: <i>saapastella, suudella, miekkailla</i>	21	8,6
4. tyyppi:	75	30,7
i: <i>saksia, onkia</i>	16	6,6
oi: <i>ankkuroida</i>	46	18,85
o: <i>melo₁</i>	10	4,0
itse: <i>naulita</i>	3	1,2

Yksittäisistä johdostyypeistä yleisin on supistumaverbityyppi, johon kuuluu noin kolmasosa (N = 90) CD-*Ps*:n aineiston prototyypisistä I-*verbeistä*, noin viidesosa (N = 46) kuuluu *ankkuroida*-tyyppiin ja noin seitsemäsosa (N = 35) on *pommittaa*-tyyppisiä *-tta*-johdoksia (joiden suhteita pohditaan jäljempänä). Johdin *-itse-* on vain verbeissä *naulita*, *karhita* ja *punnita*, muutamassa on merkittynä vaihtelu *i*-johtimisen variantin kanssa *suutia* ~ *suudita*, *kahlehtia* ~ *kahlita*.³⁶ Johdintyyppin välillä vaihtoehtoisiksi prototyypisistä I-*verbeistä* CD-*Ps*:n esityksessä hahmottuvat lisäksi *pulttiin* korreloituvat *pultata* ~ *pultittaa* -variantit (osin *nitoa₂* ja *niitata*).

Johtimen *-ta-* ja *-s-*elementin kombinaatiossa *-s-* hahmottuu yleensä substantiiviin kuuluvaksi (esim. *pyydystää*) ja osaksi johdinta vain verbeissä *tulistaa*, *savustaa₁*, *savustaa₂*, *perhostaa*, *kelastaa* (vrt. myös *tulinen*, *perhonen* -muotojen varhaisen *s:n* suhde muotojen *tuli* : *tulistaa* ja *perho* : *perhostaa* hahmottumiseen). Johdin *-tta-* on selkeä segmentaatioiltaan. Johtimen *-tta-* edellä oleva *-i-* voidaan joissakin tapauksissa tulkita satelliitiksi, joissakin deverbaaliksi *i*-johtimeksi,

³⁶ Yleisesti *itse*-verbit ovat mukautuneet *i*-paradigmaan (vrt. *ruoskita*, *haravoita*, ks. esim. Kytömäki 1992: 198). NS:ssa on vielä sellaisia rinnakkaissuhteita kuin *suutia* : *suudita*, *ruoskia* : *ruoskita* ja *haavia* : *haavita*. Koski (1989b: 80) katsoo *kahle*-*kahlita*, *lääke*-*lääkitä*-parit synkronisesti juurimorfeemipohjaisiksi korrelaateiksi, joista primaarin erottaminen on diakronisesti tapausittain selvittävää.

joissakin monikon tunnukseksi (Kytömäki 1992: 271 ja siinä mainitut lähteet). I-verbien kaksi *i-ttaa*-johdosta *hiihnoittaa* ja *nauhoittaa* tulkittaneen viimeisen eli monikko-selityksen mukaan.³⁷ Esimerkiksi lingvatiiveihin (ks. Kytömäki 1992: 268) yleistynyttä *-nta*-tyyppiä ei I-verbissä tapaa (vrt. *-ta*-johtiminen *kämmmentää* sekä murteinen *silmännellä* 'pilata katseella' NS:ssa), kuten ei pelkkää *ne*-muutosjohdintakaan (**sahanee*, **sahantaa*). Produktiivisia *-oi*- ja *-(i)le*-tyyppisiä tarkastelen enemmän produktiivisuuden yhteydessä (ks. lukua 5.3.3). Perustaltaan I-verbien johdinaineksen segmentaatio on selkeä (vrt. esim. *-U*-elementin sisältävät johdinainekset, ks. Ojutkangas 1997: 366).

Johto-opillisiin suhteisiin, esim. kantojen ja johdinten välillä tai kanta-tyyppisiin, ei tässä tarkemmin puututa (joissakin tapauksissa kannan hahmottaminen verbiksi olisi mahdollinen, esim. *savustaa*, *saapastaa*, *käsitellä*, *kelkkailla*). Johto-opillinen tarkastelu painottuu siis rypään ja sarjan karkeustasolle, ja johdinta tarkastellaan ennemminkin kokonaisuuden osana (verbinjohtimien taustasta ja semantiikasta itämerensuomalaisissa kielissä ks. Laakso 1997).

Johdostyyppien produktiivisuus ja innovatiivit

Kytömäen (1992: 272) mukaan I-derivaatiossa produktiiveja johdintyyppisiä ovat *-(t)ta-* + *-ele-* ja *-i*. Samaa tukee CD-Ps:n aineisto ja satunnaisesti eri lähteistä poimimani uudismuodosteiksi katsottavat instrumentatiiviskeemaa toteuttavat verbijohdokset (liite 1). Aineiston innovatiiveista (N = 90, ks. liite 1 ja lukuja 5.3.2 ja 5.3.3) yleisin on 3-tavuiseen substantiiviin korreloitava *-oida*-tyyppi (N = 32), joista suurin osa (24) korreloituu *-ri*-loppuisen substantiivin kanssa (poikkeuksena *laseroida*, jossa korrelaatti on kaksitavuinen, vrt. *laser* ~ *laseri*, sekä korrelaatiltaan viisitavuinen *helikopteroida*, ainoa epäsuhtainen on *barrikoida*–*barrikadi*-korrelaattisuhde).³⁸ Yleinen on myös *-ile*-tyyppi (N = 22), esim. *jeeppeil-*

³⁷ Korrelaattisubstantiivi vihjautuu tyypillisesti I-verbien rakenteessa perustavan muotonsa ja siten modifioimattoman luennan kautta, esim. yksikköys *saha* : *sahata*. Osa I-verbien korrelaateista esiintyy kanonisesti (osin vain muodoltaan) monikkolisina, prototyypillisistä I-verbistä *sakset*, *suitset*, *ohjat*, *ohjakset*, *valjaat*; *sivakat*, *sukset*, *skimbat*; *kärret*; *kahleet*; *jarrut*; *jäljet* (puhekielessä myös *kiikarit*) (perifeerisistä: *videot*, *rummut*). Esim. Dirven (1986: 333; ks. myös Plag 1999) ei koe kantojen muodon ja merkityksen isomorfisuuden toteutumattomuutta verbijohdoksiin nähden ongelmaksi: kaiken ei tarvitse koodautua morfologisella tasolla, koska konseptuaalisella tasolla esim. toimintaan liittyvän entiteetin monikkous on rakennettu tilanteen prototyyppiin. Tällaista väljyyttä puoltaa myös juurimorfeemista motivoituvan johtamisen oletus (esim. *saks-* > *sakset* : *saksia*). Edelliset tyypillisesti monikkoutta morfologisesti koodaavat korrelaattisubstantiivit eivät tuota ongelmaa derivaation semantiikassa, ts. *naulaaminen* tehdään *naulalla* tai *nauloilla*, *rummuttaminen* tapahtuu *rummulla* tai *rummuilla*, *nauhoittaminen* *nauhalla* tai *nauhoilla*. Poikkeava on verbi *kivittää*, jolla kanonisesti viitataan useamman kuin yhden kiven heittämiseen.

³⁸ Siro (1996: 148) jakaa kausatiivijohtimet kahteen ryhmään, joista I ryhmän (*tA*, *A*; *ntA*, *(i)stA*, *ttA*, *UttA*, *A(hd)UttA*) hän katsoo uudissanojen pohjalta II ryhmää (*i*, *Oi*; *O*; *Ai-se*; *(h)ti*) produktiivisemmaksi ja semanttisesti selväpiirteisemmäksi. CD-Ps:n ja aineiston innovatiivien perusteella (ks. myös Kytömäen 1992 listoja) oudolta vaikuttaa Siron kanta *-oida*-verbien produktiivisuuteen (tosin Siron teksti on kirjoitettu 1970-luvulla, ks. mts. 29). Esim. Karlsson (1983b: 214) katsoo, että "uudet teknisluonteiset lainaverbit sijoittuvat" *haravoida*, *hopeoida*-tyyppiin (NS:n taivutustyyppinumerot 18 ja 30, CD-Ps:ssa 68 ja 62), esim. *emulgoida*, *divergoida*, *stratigioida*, *assosoida*, *isoloida*, *transformoida* ja *laminoida*.

lä, *tta*-tyyppiä on 20 johdosta, joista 8:ssa on *-ele*-elementti (*bassotella*, *kirvestellä*), supistumaverbejä on 13 ja kaksitavuisia *-i*-verbejä 2 tapausta.

Saumuroida-tyyppi on produktiivein, lähes automaattinen, jos kanta on rakenteellisesti luonteva. Semanttisesti korosteista on kannan välineys *-ri*-johtimen tai siihen rinnastuvan kautta (vrt. toisin esim. *saha*), lisäksi produktiivisuutta lisää se, että *-ri*-johtimella syntyy uusia välineen nimiä, esim. *skanneri* jne. Oma kilpailunsa on, vakiintuuko välineeseen liittyvää toimintaa ilmaisemaan mukautettu lainaverbi (*skannata*, *printata*) vai sen mukautetun substantiivivastineen pohjalta derivoitu verbi (*skanneroida*, *printteröidä*). *Kitaroida*-tyyppiin liittyy habituaalisuus ja geneerisyys, vrt. *tupakoida*, *sikaroida* jne. Tällöin se esiintyy luontevammin intransitiivisena (*hän kitaroi bändissä/ hyöin/ huvikseen*) kuin transitiiveissa rakenteissa (*hän kitaroi kappaleen/kappaletta*). Samaa tyyppiä ovat esim. *haitaroida* ja *kännyköidä*, jonka agenttinominaalistusta tapaa myös sekaparadigmaisena *kännyköitsijä* (ks. liite 1, vrt. *tupakoida* : *tupakoitsija*). Toinen habituaalis-geneerinen tendenssi liittyy osin *-tta-* + *-ele-* verbeihin, ainakin joissakin semanttisissa alueissa, esim. soitinverbeissä *bongotella*, *bassotella* eroavat *huiluttaa*, *rummuttaa*, *sellottaa*, *huuliharputtaa* -tyypistä, jossa vastaava muotorakenne olisi *huiluilla* ja *selloilla* (vrt. kausatiiviassosiaatio) (*-ile*-johtimen suosion syistä statusjohdoksissa, esim. *aivoilla*, *diivoilla*, ks. Kytömäki 1990: 69).³⁹

Supistumaverbit eivät ole innovatiiveissa kovin suurilukuinen ryhmä. Tähän vaikuttanee useakin seikka. Tyypillisesti supistumaverbityyppi on produktiivi (ks. esim. Räisänen 1989; historiasta ks. Tapani Lehtinen 1979) ja se mukauttaa lainasanoja tai niiden juuria suomeen. Tällöin useinkaan mukautettu substantiivikorrelaatti (huom. rakennevaatimukset, yleensä *-i*-loppuinen) ei selkeästi hahmotu välineeksi (esim. nykyinen *faksata* 'lähettää faksilla' ja 'lähettää faksi' -kahtalaisuus hahmotuksessa). Sen sijaan *-oida*-tyyppiä kasvattaa useiden omaperäisten tai lainaperäisten välineiden mukauttaminen kolmitavuisiksi esim. *-ri*-paradigmaan (*halstrata* : *halstari* : *halstaroida*). Toisaalta supistumaverbityyppiin on tullut joitakin I-verbejä sitten NS:n aineiston. NS:sta puuttuvat seuraavat CD-Ps:ssa olevat instrumentatiiviset supistumaverbit (N = 14): *dreijata*, *grillata*, *kantata*₃ (suksella), *kitata*, *langata*, *lassota*, *mopata*, *neulata*_{1&2}, *piikata*, *skeitata*, *skimbata*, *teipata*, *truutata*, *zoomata*. Lisäksi osa NS:n arkisista tai harvinaisista verbeistä on saanut CD-Ps:ssa neutraalin statuksen, esim. nykyisin yleiskielinen *tuurata* 'lyödä tuuralla' on NS:ssa *harv.*-merkitty (samoin esim. *suttia* puolestaan *ark.*-merkitty).

³⁹ Sarjan analogiaan perustuva motivaatiovaikutus voi johtua myös jatkoderivaation muodosta, ei välttämättä denominaalisen verbin jostakin taivutusmuodosta, esimerkiksi *maastopyöräily* ja *kilpa-autoilu* (vrt. myös *kirvestely*), vrt. harrastusmaisuuteen tai pelikehykseen viittaavat *-hyppely*, *-ilmailu*, *keilailu*, *-kuntoilu*, *-lenkkeily*, tai toisaalta innovatiivi voi esiintyä pelkän jatkoderivaatiomuodon kautta, jolloin kantaverbi on potentiaali, esim. *piiputtelija* (vrt. *?piiputella*) (esim. *matkailla*-verbi ei ole frekventti taa-juussanastosta (Saukkonen et al. 1979) puuttumisen perusteella, sen sijaan paradigmaan jatkoderivaattojen *matkailija* ja *matkailu* rinnalle ovat nousseet erijohtimiset *matkustaa* ja *matkustella* -verbit).

Johtimen tyypillisuus sarjassa: *-tta-*

Yleisverbistimet *-ta-*, *-a-*, *-i-*, *-o-*, *-oi-* ja *-itse-* sekä niihin rinnastuva *-tta-* näyttävät semanttisesti olevan perustaltaan substituotavissa. Tarkastelen seuraavassa *-tta-*johtimen esiintymistä I-verbien semanttisissa alaryhmissä suhteessa sen instruktiivihakuisuuteen (esim. Räisänen 1989) sekä yleisverbistimiä suhteessa aikasemantiikkaan. Johdin *-tta-* ei ole kovin yleinen prototyyppisten I-verbien verbistäjänä, *-tta-*johdoksia on n. 14 % (N = 35). Johdin hakeutuukin yleensä varustamista merkitsevän verbin johtimeksi (ks. Räisänen 1989). Olettaa voisi, että I-johdosten merkitystyypeistä *-tta-* hakeutuisi kiinnittämisverbien ryhmään niihin kuuluvan varustamisen implikaation vuoksi. Kuitenkin 32:ssa kiinnittämisryhmän verbissä vain 9 kuuluu *-tta-*tyyppiin. Rakenteellisesti *-tta-* voisi olla 14 kiinnittämisjohdoksessa (esim. *liisteröidä*, *teipata*). Niistä 3:lla onkin *tta-*johtiminen parikki, joka ilmaisee pelkkää varustamista (*köyttää* : *köysittää*, *liimata* : *liimoittaa*, *nastata* : *nastoittaa*).

I-verbien rinnalla on varustamista ilmaiseva *-tta-*johtiminen verbi pesyeissä⁴⁰ *kumi* : *kummata* : *kumittaa*⁴¹ ja *lanka* : *langata* : *langoittaa*. Ketjussa *lauta* : *lautailla* : *laudoittaa* verbijohdokset korreloivat *lauta*-substantiivin eri semeemeihin. Poikkeus tendenssistä, jossa tavallisemmin *-tta-*johdos on merkitykseltään instruktiivinen ja supistumaverbikorrelaatti tai muu johdostyyppi edustaa muuta merkitystä (ks. Räisänen 1989), on *kivi*-juurimorfeemisten johdosten johdinjakauma *kivi* : *kivittää* 'heittää kivillä' : *kivetä* 'varustaa kivillä'. Tosin eriytymättömiäkin tapauksia on, esim. CD-Ps:ssa synonyymisena esitetyt *pultata* ja *pultittaa* 'varustaa tai kiinnittää pulteilla', *tulpata*, *tulpita* ja *tulpittaa*₁ 'sulkea tulpalla' (*tulpittaa*₂ 'vahvistaa tulpalla') sekä instruktiiviset *aidata* ja *aidoittaa*, *pronssata* ja *pronssittaa*, *saveta* ja *savettaa*, joista CD-Ps tosin suosittaa lyhyempää muotoa, *rastia* ja *rastittaa* -verbit se katsoo synonyymisiksi, kuten muutosjohdoksistakin esim. parin *koodata* ja *koodittaa*. Varustamisperusteista *-tta-*tyyppiä vierovia kiinnittämisverbejä ovat supistumaverbit *naulata*, *neulata*, *niitata*, *ruuvoata*, *teipata* ja

⁴⁰ Käsittelen ensisijaisesti vain CD-Ps:n variantteja, NS:ssa johdoksisto on CD-Ps:aa laajempi ja varioivampi, esim. *koukuttaa* 'varustaa koukuilla (esim. pitkäsiima)'. NS:n esittelemä *kouk*-juurinen tai *koukku*-korrelaattinen verbistö on sekä muodoltaan että merkitykseltään CD-Ps:aa monimuotoisempi: *koukata*₁ 'iskeä koukku johonkin, tarttua johonkin koukulla', *koukata*₂ 'tehdä jotakin koukkumaisella liikkeellä', *koukata*₃ 'merkitä koukku, koukkuja; rastia'; *koukistaa* 'panna koukkuun, taivuttaa, notkistaa'; *koukkia*, *koukkaista* < *koukata*; *koukustaa* 'pyytää kaloja koukuilla'; *koukuta*₁ 'nostaa pyydetty kala isolla koukulla vedestä', *koukuta*₂ 'neulontatapa, jossa silmät muodostetaan pitkällä tasapaksulla luukoukulla'; *koukuttaa* 'varustaa koukuilla'; *koukutella*, *koukkuilla*, *koukistella*. Esimerkistön valossa ei liene varmuutta siitä, millä tavoin *koukku*-substantiivin väline- ja muotosemeemit korreloivat samajuuristen verbijohdosten kanssa, varsinkin historiallis-motivoivalta (vrt. dependenttiys) kannalta. NS:ssa instrumentatiivisuus-instruktiivisuus-eroa koodaavia *-tta-*johtimisia verbejä on lisäksi sarjoissa *naula* : *naulata* : *nauloittaa* ja *peili* : *peilata* : *peilittää*. Sen sijaan synonyymisia ovat parit *kangeta*, *kangota* : *kangoittaa*, *lingota* : *lingottaa* 'sinkauttaa', *nökkia*, *nokata* : *nokittaa* ja *veivata* : *veivoittaa*.

⁴¹ Vrt. puhekielessä myös *kumittaa* 'pyyhkiä'; Terho Itkonen suosittaa Kielioppaassaan (1988) *kummata*-muodon sijaan muotoa *kumia* 'pyyhkiä pyyhekumilla'. Instruktiivisuuden pohjalta *-tta-*johdin koodaa oletusarvoisesti jonkinlaista kausatiivisuutta.

kitata (joista *-tta*-tyyppi olisi mahdollinen, esim. *ruuvittaa hylly seinään*) sekä kannaltaan kolmitavuisina *-oi*-tyyppiä suosivat verbit (*liisteröidä, saranoida, sinkilöidä, laakeroida* ja *laastaroida*, joista mahdollinen olisi myös *saranoittaa*-tyyppi, toisin kuin *kahlehtia, valjastaa* ja *vannehtia* -tyypin kiinnittämisperbeistä).

Muut *-tta*-tyypin johdokset I-verbissä ovat ainekantaiset kypsentämis- ja käsittelyverbit, joilla aiempien derivaatioaskelten peruserivaatio rajaa johdinvalintaa ja siten ohjaa verbejä sarjaksi, *höyryttää, loimuttaa, liekittää; tuulettaa; kaasuttaa, myrkyttää*, ja niihin ryväshahmotuksen kautta liittyvät *pursottaa* ja *ruiskuttaa*. Loput *-tta*-tapaukset ovat erilaisia muokkaus- ja lyömisverbejä, joissa voi nähdä osin sarjamaisuutta: *loukuttaa, myllyttää, riihittää; piikittää, puukottaa, kepittää, pamputtaa, pallottaa, kivittää, pommittaa, rummuttaa, monottaa; kellottaa, liputtaa, jarruttaa*.

Johtimen *-tta*- perushahmona on kausatiivisuus ja sen tyypillisenä toteutuma usein varustaminen, joka vihjaa tekemisen päättymistä ja siten kertaluontoisuutta. Edellisissä I-verbissä kausatiivisuus on myös läsnä. Sen sijaan *-tta*:n valinta ei tunnu korreloivan teonlaadun jatkumisperusteeseen tai implikoidun tuloksen pysyvyyteen. Tätä havainnollistavat seuraavat verbiparit (kuvaustavoista ks. Pentti Leino 1991; >-merkki tarkoittaa yhtä suoritussekvenssiä, I-merkki suorituksen loppumista ja mahdollista muutosta, .-merkki ajan kulumista):

a)	kivittää > tai >>>>	kivetä >>>>
b)	piikittää > I	piikata >>>> I
c)	*kirnuttaa >>>>	kirnuta >>>> I
d)	pamputtaa >>>>	*pamputa >>>>

Kivi-juuriset verbit (a) ovat morfologiselta hahmoltaan *-tta*-johtimen instruktii-visuustendenssin vastaiset, johdinvalinta ei puolestaan vaikuta teonlaadun keston hahmottumiseen eikä resultatiivikehykseen. Oletusarvoisesti *tta-ta*-jakauman mukaisesti merkitystä koodaavat *piikki*-verbit (b) puolestaan eroavat jatkumisperusteeltaan (*piikittää* 'antaa ruiske'). Ehtona johdinten tulkinnassa on, että verbit hahmotetaan synkronisesti samalla tavoin *piikki*-lekseemin korrelaateiksi. *Kirnu*- ja *pamppu*-verbit (c ja d) havainnollistavat johtimen semanttista joustamista.

Verbien aikasemantiikka ja yleisverbistimet

I-derivaatio, kuten yleensä denominaalisen derivaatio, koodaa tarkoitteiden ja toiminnan suhdetta. Tällaisen pakollisen perussuhdekategorian koodaamisen lisäksi verbistinderivaatio voi vaikuttaa teonlaatumerkityksen ilmaisuun: momentaanisuuteen, kontinuaatiivisuuteen ja frekventatiivisuuteen (termit Tapani Lehtisellä 1979: 2–3) eli verbin aikasemantiikkaan (ks. Nikanne 1997: 343). Käytän tässä sanaa aikasemantiikka verbin sisäisen ajankulun (aspekti) ja teonlaadun kattavasti. Teonlaatujohtimet ovat semanttisesti vakaita siten, että *-ahta*- ja *-aise*- ovat momentaanisia (eli "äkkiäisyyden lausukat" Koranterilla 1845, ks. Kytömäki 1992: 98),

Esim. *pelata*-verbin (käännöslaina)käyttö *Kone pelaa hyvin* -tyyppisissä yhteyksissä voi puhekielessä korvautua usein *pelittää*-verbillä, *Kone pelittää hyvin*.

eivät yleensä frekventatiiveja tai kontinuatiiveja, joita kategorioita taas koodaavat momentaanisuuden koodaamiseen sopimattomat johtimet *-ele-* ~ *-ile-*, *-i-*, *-o-* ~ *-oi-* ja *-ksi-* (Tapani Lehtinen 1979: 4). Toisaalta johtimille *-(t)ta-*, *-(o)i-* ja *-ele-* on tutkimuksissa annettu merkitys usein deverbaalin käytön pohjalta (kausatiivi, kontinuatiivi, frekventatiivi) eikä denominaalisina niiden hahmotus ole niin selvää (Laakso 1997: 294). Rypäessä teonlaatud derivaatio voi olla kanonista ja rikasta, esim. *paiskoa*, *paiskia*, *paiskata*, *paiskoilla*, *paiskella*, *paiskoskella*, *paiskaista*.

Supistumaverbi (*-a/-ta-*) ja kaksitavuinen *-i*-johtiminen verbi ovat usein johdinainekseltaan substituotavissa osin rakenteellisin, mutta ainakin semanttisin perustein niin perussuhde- kuin teonlaatukategorian koodaamisen kannalta. Rakenteellisesta vaihtosuhteesta kertovat samajuuriset synonyymiset johdokset, esim. *vitsata-vitsoa*, sekä varsinkin aiemmin johdinparadigmoissa vaellelleet muodot, esim. *piiskata-piiskoa* (tietenkin osan verbien paradigman valikoitumisesta voi katsoa rakenteellisesti ohjatuksi, esim. *skeitata*).⁴² Semanttisen perussuhteen puolesta johdintyyppit voivat koodata samoja, keskenään vastakaisiakin merkitystyyppisiä, esim. *saksia*, *sahata* ('erottaa'); *kuoria*, *korkata* ('poistaa'); *haavia*, *hangota* ('pyydystää'). Teonlaatukategorialtaan I-verbeissä molemmat tyyppit voivat koodata sama(nkaltaista) asiaintilaa, esim. *luututa*, *mopata* – *luutia*, *piiskata* – *vitsoa*, *ruoskia*, *lipota* – *kauhoa*, *höylätä* – *kuokkia*, *naarata* – *pilkkiä*. Johtimet *-i-* ja *-ta-* voivat siis olla samapiirteiset (ks. Koski 1989b: 94–96).

Tyypillisesti *i* on katsottu kontinuatiiviksi, esim. sellaisten verbien kuin *munia* pohjalta. Hakulisen (1979: 282) mukaan *-i-*, *-(o)i-*, *-(ö)i-*johtimillisten johdosten semanttisille ryhmille yhteinen piirre on kontinuatiivisuus, poikkeuksina on vain yksittäisiä verbejä. Johtimen *-i-* (sekä *o*, *ö*-johtimen) semantiikkaa on käsitelty johto-opin esityksissä yleensäkin melko yleistasoisesti, esim. juuri kontinuatiivisuuden piirteen osalta (vrt. kuitenkin esim. Tapani Lehtinen 1993). Räisänen (1987: 496) katsoo, että *ta*-johdin on semanttisesti tyhjempi kuin *i*-johdin, sillä *i*-johtimillisina lainaverbit rinnastuisivat "häiritsevästi kontinuatiivityyppiin *kyykkiä*, *nokkia*". Näyttää kuitenkin, että *i*-johtimiset denominaalit tulkitaan kontinuatiiveiksi *ta*-johtimisen tai momentaanisen johdoksen rinnalla (ks. Raija Lehtinen 1976: 84, Kytömäki 1992: 53), esim. *koura* : *kouria* : *kourata*, *nokka* : *nokkia* : *nokata* (vrt. kantanominiton pari *hyppiä* : *hypätä*), jolloin siis johdin *-i-* on kontinuatiivinen tai iteratiivinen vain korrelaatiossa *i*:ttömään johdinpariin (Koski 1989b: 93). Raija Lehtisen (1974: 82) instrumentatiiviseksi katsomilla NS:n kaksitavuisilla *i*-verbeillä on yli puolella rinnallaan momentaaninen verbikorrelaatti.

Osan *i*:llisistä tapauksista Räisänen (1987: 498) katsoo "nollajohtimisiksi" siten, että *i* on nominin loppuvokaali - *risti* : *ristiä*, *rasti* : *rastia*, *käämi* : *käämiä*, *tentti* : *tenttiä* ja *kumi* : *kumia* – joskin hän mainitsee, että se "hahmotetaan varmasti usein

⁴² Esimerkkejä *i-ta*-vaihtelusta Jusleniuksella ja Gananderilla ks. Kytömäki (1992: 37, 53–54), *melo*-*melata*-tyyppisiä pareja Lönnrotilla ks. Kytömäki (1992: 139), *i-itse*-vaihtelusta Setälällä ks. Kytömäki (1992: 198). Sanakirja-aineiston valossa johdinten rinnakkaisuus on vähentynyt (t. vähennetty) ja merkitystendenssit vahventuneet (ks. esim. *-tta*-johtimen instruktiivisuudesta Räisänen 1989). CD-Ps:aan verrattuna NS:n antama kuva on monimuotoisempi (osin rekisterien rikkaudenkin vuoksi, esim. murteet), mm. (NS) *melo*, *melastella* (harv.), *meloskella*; *kuokiskella* (frekv. < *kuokkia*), *kuokitaa* (fakt. [!] < *kuokkia*).

kontinuaatiivijohtimeksi”.⁴³ Juurimorfeemipohjaisessa korrelaatiopesyessä tällainen eronteko johtimien, vartaloainesten ja satelliittien hahmotuksessa ei liene kovin oleellista, ainakaan I-verbien ryhmään kuulumisen kannalta, vrt.

rist- risti ristiä
 onk- onki onkia
 luut- luuta luutia
 nuij- nuija nuijia

Osassa parikeista johdinelementti tukee teonlaatua, *kolkata–nuijia*, (sen sijaan *i*:llinen variantti tuskin koodaa momentaanisuutta, *Hän kolkkasi kalaa yhden kerran - ?nuiji yhden kerran*). Toisaalta teonlaatu ei saa tukea esim. verbeissä *tuurata*, *sahata*, *kirnuta* jne.

Supistumaverbien ja *-i*-johdosten välillä ei voi aineistoni I-verbeissä havaita selkeää johdindikotomiaa, koska samajuuriset johdosparit CD-Ps:ssa ovat harvinaisia. Potentiaalisissa vastapareissa voidaan kuitenkin huomata tulkintahakuisuutta siten, että *-i*-verbin rinnalle derivoitu *-ta*-verbi voidaan tulkita pariinsa nähden momentaanisesti, esim. *kuokkia* : **kuokata*. Potentiaalinen *-i*-derivaatio ei kuitenkaan näyttäisi lisäävän olemassa olevan *-ta*-verbin teonlaadun momentaanisuutta, esim. *piiskata* : **piiskoa*, *kipata* : **kippoa*, vaan sanamuoto on perusmielteeseensä kivetynyt. Johdin *-ta-* on siten semanttisesti soljuva, että *-i*:n parikkina se hahmottuu momentaaniseksi, mutta sallii jatkumispiirteen, esim. *vitsoa* : *vitsata* : *vitsailla*, mutta päinvastoin *-ta-* voi hahmottua frekventatiivisemmaksi *-tta*-johtimen parikkina, esim. *piikittää* : *piikata* -parissa. CD-Ps:n instrumentatiivisista supistumaverbeistä ja kaksitavuista *i*, *o* -verbeistä (seuraavassa alleviivatut) yhdeksällä on jatkumispiirrevastinpari NS:ssa, esim. *nokkia* 'hakata, poimia nokalla ja *nokata* (*noukata*) 'iskeä nokallaan; siepata nokkaansa, joiden johtosuhdetta ja sen laatua ei NS selkeästi eksplikoi. Sen sijaan johdon suunta (<) ja laatu (frekv.v. eli jatkumispiirre) on NS:ssa esitetty seuraavissa verbeissä: *haroa* (frekv.v.) < *harata* (osin), *kauhoa* (frekv.v.) < *kauhata*, *koukkia* (frekv.v.) < *koukata*, *kouria* (frekv.v.) < *kourata*, *luotia* (frekv.v.) < *luodata*, *nuijia* (frekv.v.) < *nuijata* 'iskeä, us. tappaa nuijalla' (> *nuijailla*), *piiskoa* (frekv.v.) < *piiskata* ja *silmiä*, *silmäillä* (frekv.v.) < *silmätä*₁ 'vilkaista, katsahtaa' (> *silmäistä*) (vrt. *silmätä*₂, *silmännellä* 'katseella pilata, katsoa pahasti'; *silmitellä* 'katsella ympärilleen perehtyäkseen, tarkastella'; NS). Synonyymisina on NS:ssa puolestaan esitetty parit *sorkkia–sorkata* ja *vitsoa–vitsata*₂, *onkia*-verbistä mainitaan synonyymisina murteinen *ongittaa* sekä johdokset *ongiskella* ja *ongitella*. Verbit *raapia* ja *raapata* eivät eroa teonlaadultaan, sen sijaan merkitykset ja esim. kantahahmotukset eivät ole paralleelit. *Tutkia–tutkata* -pari voidaan katsoa eriytyneeksi, samoin *saksia–saksata*-pari, verbit *ladata* ja *latoa* ovat erijuurisia.

Tyypillisesti I-verbit ovat aspektityypiltään suoritusverbejä ja sisältävät jatkumispiirteen (käsitteistä ks. Pajunen 2001: 43–46; Kangasmaa-Minn 1985:

⁴³ Toisaalta elementti *-i-* on myös monikon tunnus, samoin se ilmaisee epä- ja likimääräisyyttä (Onikki-Rantajääskö 2001: 65), mikä voisi olla yhtenä motiivina kontinuaatiivisuuden taustalla (moneus ja epämääräisyys). Monikkouteen *-i-* voi assosioitua *suksia*, *kynsiä* ja *sorkkia*, osin *kouria* -verbeissä.

433).⁴⁴ Sisäiseltä hahmottumiseltaan duratiivisuus voidaan katsoa tasaisesti jatkuvaksi (kontinuaatiivisuus), toistuen jatkuvaksi (iteratiivisuus) tai epätasaisesti jatkuvaksi (frekventatiivisuus). Tällöin hahmotus pohjaa verbin stereotyyppisesti koodaaman toiminnan sisältämän liikkeen tai muun sekvenssin mieltämiseen toistuvaksi tai jatkuvaksi (suorituksen sisällä). *Nuijiminen* (vrt. *hyppiä*) hahmottuu toistuvista sekvensseistä, kun taas *sahaaminen* tai *poraaminen* ovat sumeammat hahmotettavat. Frekventatiivisuus voidaan ajatella esim. suoritus-ten (epätasaiseksi) toistumiseksi (*sahailla*) (vrt. kuitenkin frekventatiivi-termin monimerkityksisyys esim. johdinkuvauksissa; ks. Kytömäki 1992: 243–249).

Punktuaalisia sisäiseltä hahmotukseltaan voivat olla sellaiset I-verbit (supistumaverbeistä) kuin *kolkata* ja *silmätä* (vrt. *hypätä*). Elementin *-tta-* sisältävistä verbeistä punktuaalisesti hahmotuvat esim. verbit *puukottaa* ja *piikittää*, kaksihakmotteisia (tai neutraaleja) ovat esim. verbit *pamputtaa* (lyödä t. piestä) ja *kepittää*, duratiivishakuisia esim. verbi *kivittää*, jatkumispiirre lienee lähes pakollinen verbissä *rummuttaa*. *-oida-*verbeissä jonkinlaisen toistuvuuspiirteen kannalta pakollisia lienevät verbit *vasaroida*, *moukaroida* ja *äyskäröidä* (?*vasaroida naula seinään yhdellä iskulla*, vrt. monihakmotteisempi *nuijia yhdellä iskulla kala hengiltä*). Toisaalta *-oida-*verbit hahmottavat yleistä duratiivisuutta (tai ovat sen suhteen joustavia tai neutraaleja), *smirgelöidä*, *imuroida*, *pariloida*, tai voivat olla punktuaalishakuisiakin, *ankkuroida* ja *torpedoida*. Usein hahmottumisessa vaikuttaa prototyyppinen asiointi, esim. lapion käyttämiseen liittyy tyyppillisesti toistuvia siirto- tai nostoliikkeitä, vaikka yhdenkin kastemadon nostamista lapiolla purkkiin voinee koodata lauseella *mies lapioi kastemadon purkkiin*. Toisaalta perustaltaan aikasemantainen johdin voi saada lauseessa muunkinlaisia tulkintoja, *mies meloi ~ melaisi kanootin rantaan* 'usea ~ yksi melan liike; suorituksen ajallinen rajattomuus ~ rajallisuus; suorituksen kanonisuus ~ helppous'.

Verbien yleisessä semanttisessa tarkastelussa *sahata–saksia-*tyyppiset parit ovat leksikaalisessa sisällyttämssuhteessa saman hyperonyymien kanssa, esim. *leikata*. Tällöin johto-opilliset suhteet alkavat hävitä semantiikkaan ja käsitetasoon (esim. semanttisen aspektin voimakkuus morfologiseen nähden; ks. Kangasmaa-Minn 1993). Erilaiset lyömisverbit tulkitaan erilaisilla (meta)verbeillä, *iskeä*, *hakata*, *lyödä*, joiden välinen käsitteellinen eronteko ei ole kielikohtaisia, vrt. englannissa *strike*, *hit*, *beat* (englannin lyömisverbiin sisällytys- ja teonlaatusuhteita on analysoinut Lipka 1980: 103–105). Merkitystä ei kuitenkaan koodata johdinlähtöisesti, vaan sen määrää asiointi ja teko ja niiden käsitteistys. Joskus voi olla salienttia koodata esim. 'iskeä kerran' – 'iskeä useita kertoja' eroa muotorakenteessa, jonka systeemissä tällainen motivaatiosuhde on (vrt. *hypätä–hyppiä*). Toisaalta sama asiointi, teonlaatu ja denotatiivinen merkitys koodautuvat eri johtimilla kulloisenkin tarkoitteen nimen rakenteen mukaan, esim. (*siivilä*) *siivilöidä*, (*seula*) *seuloa*, (*sihti*) *sihdata* ja (*välppä*) *välpätä*.

⁴⁴ Verbiaspektista (laajasti ymmärrettynä) kootusti ks. esim. Tobin (1993: 3–19), Frawley (1992: luku 7), suomessa esim. Kangasmaa-Minn (1985), Pajunen (2001: 43–46) ja Askonen (2001: 35–48). Aspektin hahmotussidonnaisuutta korostaa Jämsä (1986: 29–30), aspektin kompleksisuutta Eeva Kangasmaa-Minn (1993: 23): "Aspekti on viime kädessä verbin sisäinen, pragmaattinen käsite, joka määräytyy tilannekohtaisesti semanttisten ja kulloistenkin taustatekijöiden perusteella."

Koska johtimien valikoitumisessa rakenne on määräävä (esim. kannan kolmitavuisuus + *-oi-johdin*), voidaan johdinten teonlaatupiirre ajatella sattumanvaraiseksi siten, että siihen vaikuttaa tekimen nimen rakenne ja tekimen käytön salienttius verbistämisen kannalta. Verbistetyt asiointilat antavat sitten oman leimansa johdoksen kokonaishahmoon, ja siten johdinelementtiinkin. Toisaalta mallit voivat vaikuttaa siihen, verbistyykö jokin välineen käyttö ja mihin paradigmaan (vrt. murteissa *vasartaa*). Tällaisia vierus- ja vastinpareja ja -sarjoja voidaan I-verbeissäkin havaita. Tässä mielessä yleisverbistimien syntaktis-käsitteellisesti painottuva funktio ja semanttinen mukautuvuus on ymmärrettävää, se on niiden käyttökelpoisuuden ehto.⁴⁵ Muodon luomien ehtojen lisäksi johtimien valikoitumiseen I-derivaatiossa vaikuttaa sarjoittuminen, ts. semanttis-muodolliseen malliin mukautuminen, ja myös leksikon kokonaisrakenne, esim. jo käytetyt muodot tai semeemit ja mahdollinen samanmuotoisuuden välttäminen. Kolmanneksi johtimen valintaan vaikuttaa johtimen merkitys ja levittäytymisala, tämä oikeastaan vaikuttaa jo edellisessä: sarjoissa voi syntyä merkityspainotuksia tietyille johdoshahmoille (*pyydystää; kelastaa*). Viimeiseksi johtimen valikoitumiseen vaikuttaa johtimen produktiivisuus, esim. *-itse*-tyyppi on hiipunut (*?koukita, tuurita, kääritä*). Osin samansuuntaisesti englannin pohjalta ks. Plag (1999: 93–96).

5.3.2 Johto-opilliset tendenssit ja sarjat

Muodollis-semanttinen samuus koostuu kanonisessa tapauksessa muodollisesta samankaltaisuudesta (sama johdin sekä samahahmoinen rakenne ja kanta) ja semanttisesta samankaltaisuudesta (yhteinen vallitseva toimintaa kuvaileva hahmo, toiminnan tuloksen samanlaisuus tai kantasubstantiivien denotoimien entiteettien samanlaisuus). Semanttis-muodollinen analogia on sanamuotojen voimakkain paradigmaattinen yhdistin (ks. Bybee 1985: 118), jolloin niiden yhteneväisyys voidaan nähdä löyhentyviksi sarjoiksi morfologisesta semanttiseen ja fonologiseen. I-verbeissä muodollis-semanttista analogiaa edustaa esim. sarja *ruoska : ruoskia, vitsa : vitsoa, raippa : raippoa* (NS), semanttista analogiaa sarja *ruoska : ruoskia, piiska : piiskata, keppi : kepittää* ja pelkkää muodollista analogiaa sellaiset parit, jotka edustavat kaksitavuisen *i*-loppuinen substantiivin ja supistumaverbin korrelaationsuhdetta.

Sarjanmuodostuminen liittyy mallinmukaiseen produktiivisuuteen. Kun systeemi on koherentti eli siinä vallitsee tarpeeksi monta analogiasuhdetta, voidaan mikä tahansa potentiaalinen aukko täyttää, jolloin myös suhteiden suunta menetetään. Yleisesti analogia joko toimii tai ei, tai se voi olla ”huono” tai ”hyvä” (ks. esim. Ravila 1967: 152). Tämä on kielen katkelmallista jäsenyneyttä

⁴⁵ Plag (1999: 37–40) katsoo, että sananmuodostuksen produktiivisuus pohjaa rakenteellisiin rajoituksiin (ei normi), joiden sovellettavuus riippuu kielenulkoisista seikoista, kielen käytöstä. Tällaisia seikkoja ovat mm. muoti, uuden käsitteen tai uudelleenka-
tegorisoinnin tarve, sananmuodostusta varten tarvitaan puolestaan tarkoitteen tai käsitteen mahdollisuus tulla nimetyksi (*hypostatization*). Produktiivisuuden yleisiä kirjallisuudessa esiintyviä rajoituksia Plag (mts. 45) listaa kymmenen.

(ja sen taustalla kykyä nähdä vain tietty kokonaisuus kerrallaan), jolloin laajassa systeemissä voi esiintyä ristiriitaisiakin tendenssejä).⁴⁶

Seuraavassa tarkastellaan, millaisia sarjoja I-verbeissä on ja onko sarjoissa havaittavissa produktiiviuutta siten, että paradigma puoltaa ja vetää tuottamaan samantyyppisiä johdoksia (kuten lingvatiivit *suomentaa : savontaa*).⁴⁷ Etsin vakiintuneista ja uudemmista johdoksista yleissarjoja, joissa yleinen merkitys ja muoto yhtyvät, kuitenkin enemmän tulen etsimään pareja ja rypäitä. Tällaisten löytäminen puoltaa yleistä oletusta kielen aukkoiselta näyttävästä rakenneyhtäläisyydestä; analogiaa sovelletaan ja nähdään rajatuilla tai suppeilla alueilla. Koska verbien johtamisessa muoto määräytyy kannan ja johtimen kautta, muoto on tietyllä tapaa toissijainen sarjoissa: kannan rakenteelle ei voi olettaa merkityksestä kumpuavaa motivaatiota, paitsi jos kantana on johdos, ja verbistinjohtimet ovat merkityksen puolesta paralleelit, joten muoto määräytyy lähinnä kannan rakenteen mukaan (esim. *-oida*). Poikkeuksena tähän voidaan olettaa kannan muodolliset mukautumiset (juuri, morfeemi, substituutio jne.) sekä osassa johtimia vaihtoehdoisuus, esim. *melata–meloa* tai *savustaa–savuttaa*. Sarjoja tullaan esittämään siis lähinnä merkitysmotivaation nojalla (varsinkin samaan semanttiseen kenttään kuuluvat verbit ja samaa semanttista hahmoa toteuttavat verbit), muodon samuus otetaan huomioon lähinnä innovatiivien motivaation analyysissä. Toisaalta voidaan olettaa analogian ikonisuus, jolloin semanttinen samankaltaisuus heijastuu muodollisena samankaltaisuutena (ks. Ojutkangas 1997: 362).⁴⁸

Tarkastelu on synkronisen tason yhtäläisyyksissä ja siten puutteellinen, koska varsinaisiin vaikutussuuntiin ei voida ottaa kantaa sanakirjojen tarjoamaa tietoa syvemmin. Johdoksien ja korrelaattisubstantiivien luokittelun motivaation tulee olla sellainen, että luokkaan kuuluminen näkyy sanan käyttäyty-

⁴⁶ Osin analogioiden toteutumattomuutta selitetään leksikaalisessa semantiikassa erilaisilla rajoituksilla, esim. homonymian ja synonymian välttämällä tai tyyllillisillä syillä. Toteutumattomiin potentiaalsiin analogioihin pohjaavat monet vitsit ja koululaisjutut, esim. Rölli-peikon *yläkuloisuus*.

⁴⁷ Sarja voi vaikuttaa myös semanttiseen variaatioon, jota tarkastelen luvussa 6, ja samanlaiseen syntaktis-semanttiseen käyttäytymiseen (josta ks. Pajunen 2001). Toisaalta tarkasteluun liittyy se, missä määrin voidaan havaita samanlaista sanueen työnjan eriytymistä, esim. jatkoderivaatiossa ja rinnakkaisderivaatiossa (*kiotä–kiotittää*). Oletusten taustalla on perushavainto, että johtaminen yleensä tapahtuu mallien avulla (Penttilä 1963, Länsimäki 1995) ja että analogia pitää valmiita paradigmoja koossa ja motivoi uusia jäseniä (Onikki 1998; Määttä 1994). Tällöin myös "johdoksen asema osana johtoparadigmaa voi muovata johdoksen merkitystä" (Tapani Lehtinen 1993: 172). Sarjoittumista kiteytyneen ilmaisutyyppin systeemissä esittelee Onikki-Rantajääskö (2001), nominitaivutuksessa asiaa on esitellyt varsinkin Paunonen (1976), johto-opissa samoihin taustaoletuksiin palautuu Räisäsen (1978) esitys (esim. Suihkosen 1994: 17–18 rinnastaa taivutuksen ja johto-opin pintavaikutussyhteydet).

⁴⁸ Esimerkiksi Suihkosella (1994) frekventatiividerivaatiossa mallisanajohtaminen on ensisijaisesti rakenteiden assosiaatiota, muotopohjaisen kokonaishahmon samuutta, jolloin malli voi olla myös rakenteellisesti opaakki sanan kokonaishahmo. Semantiikan hän nostaa esiin seuraavasti: "assosiaation syntyä luonnollisesti helpottaa, jos mallijohdos semanttisestikin motivoi uuden johdoksen muodostamista" (Suihkosen 1994: 38). Analogian pohjaamista rakenteelliseen samankaltaisuuteen (vs. sisällöllinen) korostaa myös Fauconnier (1997: 20). Tämä ei kuitenkaan viittaa kielen rakenne vs. merkitys -erotteluun, vaan siihen, millaisessa rakenteellisessä (tai funktionaalisessti) samaksi havaittavassa suhteessa mitkä tahansa elementit omassa kokonaisuudessaan ovat verrattuna toisen kokonaisuuden suhteisiin.

misessä luokkaa yhdistävänä piirteenä. Esimerkiksi substantiivikannoissa kyse voi olla kannan kategorian ja johdosmerkityksen yleisestä paralleeliudesta, esim. 'aine' > 'varustaa aineella'. Kytömäki (1992: 276) sanoo oman D-verbien johto-opillis-semanttisen luokituksensa arvioinnissa, että esim. kaptatiivit (*marjastaa*), lingvatiivit (*suomentaa*) ja puhutteluverbit (*sinutella*) voisi ja kielenpuhujien kielitajun mukaan kenties pitäisikin katsoa omiksi tyypeikseen, koska niissä "määrärakenne liittyy määrämerkitykseen" (periaatteesta verbisemantiikassa ks. Goldberg 1995: 130–). I-verbistä ei selkeää semanttis-muodollista hahmoa voi osoittaa. Lähimpänä lienevät varustamista koodaavat *-tta*-verbit sekä *-(i)le-*johtimiset verbit, joiden korrelaattina on kulkuvälineen nimitys. Työni prototyypilähtöinen kuvaus sallii sen, että kaikkien verbien ei tarvitse täysin osua johonkin semanttiseen tyyppiin tai sarjaan vaan kielellinen yksikkö voi motivoitua useammastakin skeemasta.

Tapaus: kaptatiivisuus

Johtimien, johdoshahmojen ja sarjoittumisen osittaisuudesta ja katkelmallisuudesta sopii esimerkiksi kaptatiivisuuden ja *-stA*-johdinaineksen suhde I-verbissä (*-stA*-johdosten segmentoitumisesta ks. Räisänen 1979: 173–176). Vahva muodollis-semanttinen skeema on kantasubstantiivin tarkoitteen keräämistä tai pyydystämistä ilmaiseva *sta*-johtimellinen johdoshahmo (a-esimerkit). Välineennimen ja *sta*-johtimen kokonaisuus tarkoittaa pyydystämistä ja keräämistä tapauksissa (b). Muita keräämisvälineihin liittyviä samaa semanttista suhdetta ilmaisevia johdostyyppisiä ovat ryhmän (c) verbit. Näistä osan, esim. *puikkaroida*, voi katsoa vierovan *sta*-elementtiä rakenteellisista syistä, sen sijaan tyypit **haavistaa* ja **lassostaa* olisivat mahdollisia (NS:ssa on johdos *koukustaa* 'pyytää kaloja koukulla'). Muita prototyypisiä I-verbisiä, joissa esiintyy *sta*-sekvenssi, ovat (d) ja (e). Verbien perusmerkitys ei kuitenkaan liity kaptatiivisuuteen, joskin osaa verbeistä käytetään pyydystämiskonstruktion kaltaisesti, esim. *keihästää leijona*, *seivästää heiniä*. Verbien (d) *s*-elementti kuuluu kantaan tai korrelaattiin, (e)-verbien johtimen *s*-elementtiin vaikuttanee osin muiden johdinten varattuus (*savuta*, *savuttaa*; *tulittaa*), osin vieruspari, esim. ruoanvalmistuskeino *hiillostaa*. Toisaalta *sta*-elementtiä käytetään muissakin semanttisissa ryhmissä, esim. instruktiiviset johdokset *rehustaa* ja *sorastaa* (osin jopa semanttisesti leimaamattomamman johdostyyppin rinnalla, esim. *pensastaa*, *pensoa* ja *pensoittua* ovat rinnan CD-Ps:ssa), tai muut kausatiiviryhmät (*ehostaa*, *ilmastaa*, *mehustaa*, *oksastaa*) ja status- ja suhtautumisjohdokset (*arastaa*; *oudostaa*) (johdin- ja merkitystyypeistä ks. Kytömäki 1992: 262–274). Ero kaptatiivisuuden ja privatiivisuuden välillä ei ole aina terävä, esim. *tuohestaa* 'irrottaa, kiskoa koivusta tuoheta' (CD-Ps). Kootusti *-sta*-johtimen voi katsoa I-verbien kohdalla osittain pyrkivän kaptatiivisuuden skeeman kanssa perheyhtäläiseksi, osittain sama muotokeino ei semanttisesti skeemaan assosioitu. Toisaalta, sama semanttinen suhde voidaan ilmaista muun muotokeinin avulla.

(a) kalastaa, loheistaa, linnustaa, sorsastaa, marjastaa, sienestää, metsästä, hirvestää; lehdestää, rahastaa, sanastaa

b) kelastaa, perhostaa, pyydystää, tuulastaa

(c) haavia, onkia, pilkkiä; puikkaroida, virvelöidä; koukuta, lassota, lipota, naarata, nuotata, troolata; (kellottaa), (ansaita, harkita) (NS:ssa myös ansastaa)

(d) hiillostaa, kannustaa, keihästää, mainostaa, ohjastaa, saapastella, seivästä, valjastaa, äestää

(e) savustaa, tulistaa

Johtimen *-(s)ta* kaptatiivuspiirre näkyy niin pyydystettävissä kuin pyydystimissä, esim. *kalastaa, lohesta – pyydystää, kelastaa* (vrt. kuitenkin *nuotata, onkia*).⁴⁹ Verbit toteuttavat samaa keräämisskeema, jossa kielennyksen käsitteistyspiste vaihtelee: toiminnan kohteesta motivoituva kielenitys toteuttaa skeemaa *kerättävä + STA*, toiminnan välineestä motivoituva kielenitys toteuttaa skeemaa *keräin + (S)TA/TTA*. Skeemoista jompikumpi tai molemmat voivat vakiintua tietyistä semanttisesta alueesta tai toiminnasta, esim. *metsästää – pyydystää, kalastaa – onkia, ravustaa – *merrastaa, *muikustaa – troolata*.

Eri muotokeinojen ja käsitteistyspisteiden osuutta pyydystämisen ja keräämisen semanttisen alueen verbintämisessä havainnollistaa kuvio 1, jossa jaotellaan pyydystämisen kognitiivisen alueen leksikaalisesti koodattua hierarkkisuu-utta (semanttisen kentän syntagmaattisista ja paradigmaattisista suhteista ks. Kittay 1987: 245–247). Sen pohjalta pyydystämisen koodaamisessa voi katsoa vallitsevaksi muotokeinojen ja funktioiden epäkoherenttiuden, leksikaalistumisen epäsymmetrian (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 20). Esiteltävä sanasto rajoituu CD-Ps:aan, ja pyydystämisen ja metsästämisen sekä pyydyksen ja ase- en käsitteet täytyy kuviossa ajatella karkeistuksiksi. Toisaalta kielen järjestelmä, valmiit muoto- ja ilmaisukeinot (jotka saattavat olla sattumanvaraisia, esim. kielenulkoisten seikkojen johdosta) voivat ohjata kielenitystä (esim. *onkia* ja *pyydystää* malleina). Toisaalta mallia vastassa on konventionaalisuus (Onikki-Rantajääskö 2001: 66), jolloin ”eri elementtien vaihtelu ei ole vapaata, vaan kietytynyttä” (mts. 45). Oma kysymyksensä sitten on, kuinka epäsymmetriaa ja katkelmallisuutta voi selittää ja motivoida. Esimerkiksi Onikki-Rantajääskö (2001: 72) ei suoraan halua osoittaa prototyyppisiä tai yksilöllisiä malleja tutki- mansa ilmaisutyyppin produktiiviselle käytölle (osittaisen produktiivisuuden ongelmasta verbeissä ks. Goldberg 1995: 120–).

⁴⁹ Lönnrotilla on lisäksi seuraavia kaptatiiveja (Kytömäki 1992: 149): *ilvestää, jänistää, lehdestää, erästä, helmestä, hiirestä, jyvää, karhustaa, ketustaa, lahnastaa, likas- ta, lumpustaa, oljesta, pojastaa, pyystä, rehustaa, siiastaa, viinastaa* ’söka bränn- vin’; *kiiskiä, korsia; silakoita, täidellä; koukustaa*; Renvallin kaptatiiveja ovat *ruokas- ta ja silakoitsea* (Kytömäki 1992: 84), vrt. myös innovatiivi *kirpustaa* ’kerätä tavaraa kirpputorille’ (Kytömäki 1992: 278) sekä muita NS:sta puuttuvia *hauestaa, hylkees- tä, käärmeestä, madostaa, muikustaa, siiastaa; kävystä, munastaa, nimestää, ro- mustaa, varvustaa* (ks. Kytömäki 1992: 270), murteissa myös. esim. *hillastaa, hillailla* (SMS), *pyssystä* ’metsästää pyssyllä’ (SSA), *maidostaa, heilastaa, likastaa, pillustaa* ja *viljastaa* (Maija Länsimäki HS 3.2.1998). Lönnrotin sanakirjassa sta-elementin käyttö ei ole semanttisesti nykyiseen verrattuna yhtä koherentti, vrt. esimerkiksi imitatiivi- set sarjat *lapsestaa* (myös *lapsehtaa*) ’vara barnslig’, *koirastaa* ’vara hundisk’ jne. (ks. Kytömäki 1992: 143–144).

<i>skeema</i>	<i>kaptatiivi</i>	I-verbi	<i>instrumentti</i>	<i>instrumentti: hyponyymi, meronyymi</i>	<i>patientti</i>	
pyydystää	saalistaa kalastaa	onkia pilkkiä virvelöidä kelastaa	pyydys		saalis kala	
	uistella		onki	mato-onki (vapa, viehe) pilkkionki (viehe, pilkki) virvelionki (virveli, koukku) kela (veto)uistin (siima) (vene)		
	lohestaa		troolata nuotata	trooli nuotta verkko katiska		lohi
	ravustaa	helместää metsästää	perhostaa haavia lipota tuulastaa kolkata nuijia	haavi	perho	
				lippu	tuulas	
				kolkka nuija		
	kerätä	sienestää sanastaa	harppunoida	merta	(syötti)	rapu
				harppuuna	(keppi, lippi)	helmi (simpukka) riista
				keihästää	(kärki/köysi)	hylje valas
				keihäs		lintu sorsa
koota		lassota	lasso		karja	
			naarata	naara	(hara/köysi)	
kerätä	marjastaa		poimuri		marja	
			puikkaroida koukuta	puikkari koukku		sieni sana verkko lanka

KUVIO 1 Pyydystämisen kognitiivisten alueiden hierarkioita.

Kuviossa 1 esiintyvät I-verbit korrelaatioineen on esitelty aiemmin (ks. lukuja 4.2 ja 5.1). Mielenkiintoinen aukko on ns. passiivisten pyyntivälineiden *verkko*, *katiska* ja *merta* (sekä *rysä* ja *rita*) verbiintymättömyys.⁵⁰ Toisaalta välineiden passiivisuus ja näin manipuloinnin ja agentin kontrollin heikkous eriinnyttävät niitä instrumenttiskeemasta (*mies onkii kaloja* – **mies katiskoi kaloja*), ja päinvas-

⁵⁰ Verbin *verkottaa* 'liittää verkkoon, verkoksi' ei-instrumentatiivisuus (vrt. pyydystää verkolla; varustaa (esim. marjapensaat) suojaverkolla') johtuu korrelaattisubstantiivin tarkoitteen abstraktisuudesta. Sinänsä pyydystämistä tarkoittavasta *verkko*-substantiivista derivoitavalle verbille on olemassa selkeä malli parissa *nuotata* ja *troolata*. Toisaalta, staattisesti kalastavan verkon autonomisuus itse toiminnassa tyhjentänee käsitteen ja verbin tarpeen, samasta syystä kuin verbin **katiskoida*. Tällaisista tapauksista voisi olettaa tendenssin, jonka mukaan autonomisesti toimivaan välineeseen viittaava substantiivi ei verbisty. Tämä tulisi sitten osoittaa systemaattisesti laaja aineisto läpikäymällä.

toin, niistä agenttimetafora on luonnollinen (*katiska pyytää, verkko kalastaa, vrt. ?onki kalastaa, ?virveli pyytää*).⁵¹ Sen sijaan toisilleen läheisten pyydysten *nuotta* ja *trooli* käyttö vaatii aktiivista agentin manipulointia (*mies troolaa, nuottaa kaloja*). Passiivisten pyydysten käyttöä verbinnetään leksikaalisen edellyttämyshierarkian verbeillä *pyydystää* (osin *pyytää*) sekä pyydystettävän perustason käsitekategorian nimen kautta, *kalastaa, ravustaa*. Perustason kategoriointia spesifimät I-verbet ovat *pilkkiiä, virvelöidä* ja *kelastaa*, joiden salienttius motivoituu siitä, että pyydystämiskeino on spesifioitu pelkkään *onkia*-verbiin nähden. Tällaiseen osa-kokonaisuussuhdemotivaatioon eivät ole tarpeeksi salientteja esim. syötit (esim. **syötistää, *madostaa, *mormuskoida, *kalastaa* (esim. merrassa) tai hyperonyyminen *viehe*, onkeen viereisyysuhteessa (osin inkluusiivisestikin käsitteistetty) oleva *vapa* ja meronyyminen *siima* (murt. *siimoa* 'onkia'; ks. Hakulinen 1979: 299). Viereisyysuuhde jää koodautumatta myös *helmestämisessä* kerättävän fokuksen vuoksi (vrt. **simpukoida*, joka tosin voisi koodata simpukoiden keräämistä tai kasvattamista ravinnoksi). Pyydystettävän kautta motivoituvat CD-Ps:n verbet rajoittuvat peruskategorioista (*kalastaa, ravustaa, helmestää, metsästää, linnustaa, marjastaa, sienestää*) ja muutamasta omasta rajatusta alueestaan (*lohestaa, sorsastaa*).⁵² Sellaiset pyydystämisvälineet kuin *atrain* tai *bumerangi* eivät ole leksikoituneesti suomessa verbiintyneet, vaikka ovatkin aktiivisesti ja tunnistettavasti käytettäviä pyydystysvälineitä (vrt. esim. *keihästää*). Kytömäki (1990: 59) katsoo lisäksi kaptatiiviverbien derivoinnissa *-sta*-johtimella poikkeamaksi rakenteellisesta tendenssistä sen, jos kantasubstantiivi on useampi- kuin kaksita- vuinen, ja semanttiseksi sen, jos kyseessä on systemaattinen keräilyharrastus (**postimerkistää, vrt. postimerkkeillä*).

⁵¹ Vrt. myös erot kollokoitumisessa *pyytää*-verbin kanssa, esim. yhdyssanoissa *katiska-pyynti, verkkopyynti*, mutta **onkipyynti, ?virvelipyynti*, tai adessiivisen elementin verbinominivaihtelussa keino-rakenteessa, esim. *Kaloja voi pyytää virvelöimällä, vetouistelemalla, onkimalla, verkolla, katiskalla, pitkäälläsiimalla ja nuotalla*. (Miekojärven kalastusohjeet, <www.lapland.fi.>). *Pyytää*-verbin käyttö ei kuitenkaan rajaa välineen verbinnyksen mahdollisuutta, vrt. *nuotata, pyytää nuotalla, nuottapyynti* jne. Verbi *ansastaa* (NS:ssa harv. 'pyydystää ansoilla') CD-Ps:sta puuttuu, mikä kehitys on paralleeli passiivisten *katiskan* jne. verbiintymättömyyden kanssa. Innovatiivissa (ks. liite 1) on sen sijaan verbi *loukuttaa* 'pyydystää loukulla', jonka derivoimista puoltaa pyydystäjän aktiivisuuden korostus kielennyksessä (vrt. **loukuttaa hiiri yön aikana: Mikäli et saa kissaa kiinni, voit yrittää loukuttaa sitä. Loukku [= laudoista rakennettu pyydys] ei vahingoita kissaa mitenkään: houkuttimena on ruokaa, ja eläimen mennessä sisään loukku sulkeutuu*).

⁵² Dirven (1999: 281) katsoo, että esim. kalastamista ei koodata pyydystettävän spesifistä nimestä motivoituvan verbin avulla, koska saaliin lajia ei aina tiedetä (**He was salmoning*). Tämä kokemuspohjainen motivaatio voi tietenkin vaihdella, jolloin esim. kalamiesten jargonissa voi esiintyä *to salmon, to carp* -tyyppisiä konversioverbejä, suomessa ainakin tapaa silloin tällöin *kuhastamaan* lähtijöitä. Motivoivaksi tekijäksi on otettava tavoiteltu saalis, jolloin yleiskieleen vakiintunut *lohestaa* on tietystä kehyksessä motivoitu (*lohestaa Tenolla* jne.), saman rajoituksen ilmaisee tietyyntyyppisestä vieheestä motivoitu I-verbikin (*perhostaa Tenolla*). Samoin yleiskielinen *sorsastaa* on motivoitu, koska pyydystäminen tapahtuu tietynä aikana (riippumatta siitä, saadaanko saalista; toisaalta pyydystettävää ei vaihdeta esim. hirveen kesken metsästysmatkan). Sellaiset Lönnrotin ehdotukset kuin *hauestaa, lahnastaa, karhustaa* ja *ketustaa* ovat siis motivoituja geneerisesti käytettyinä (*hän hauestaa kaikki kesäyöt*) ja spesifin viittauksen odotushorisontista (*lähden hauestamaan virvelillä ~ virvelöimään haukia, josko Ahti soisi antejaan*). Samoin marjastamiskehyksessä *mennään puolukkaan, mustikkaan* tai *hillaan*.

Tapaus: kulkemis- ja kuljettamisverbit

Koherentin luokan muodostavat kulkemis- ja kuljettamisverbit niin korrelaatiisubstantiivien kuin verbien perussemantiikan suhteen: luontaisesti intransitiiviset kulkemisverbit korreloivat ajoneuvoa tai niiden osaa koodaaviin substantiiveihin, kuljettamisverbit toteuttavat puolestaan samaa superskeemaa keräämisskeeman kanssa.

Englannissa ajoneuvolla liikkumista ilmaiseva tyyppi on produktiivi, poikkeuksena ovat verbit **car* ja **airplane*, jotka Clark ja Clark (1979: 798) selittävät synonyymisten suppleetiomuotojen *drive* ja *fly* pois sulkemiksi. Suomessakin *ajaminen* voi samassa kontekstissa merkitä samaa kuin *autolla ajaminen*, esim. *Jussi ajoi Helsinkiin*, koska auto on oletusarvoinen ajamisen väline. Lyonsin (1977: 262) muotoilemana kyseessä on syntaktisesta kehiksestä käytössä verbin merkitykseen sulautunut osa (*encapsulation*) (ks. tarkemmin Nikunlassi 1986). Hakulisen (1979: 295) mukaan denominaalisen *-ile*-tyypin, *autoilla*, *hyväillä*, *ilveillä*, *kelkkailla*, *sormeilla* jne. malleina ovat olleet vastaavat deverbaaliset *-ele*-johdokset, jotka nominikannoista nykyisin puuttuvat. Kulkemisverbeistä *autoilla*-tyypin johdinaines sekoittanee tyyppiä deverbaaleihin frekventatiiveihin, mikä saattaa lisätä produktiivisuutta ja näkyä merkityksessä mm. intransitiivisuutena. Lisäksi sekoittuminen saattaa vaikuttaa tyyppin merkityksen harrastemaisuuden tms. korostumiseen (Kaija Kuiri 22.11.2000 suullisesti), onhan jatkumispiirre *ele*-johtimelle tyyppillinen (Kytömäki 1992: 243). Verbi *laivata* eroaa tyyppistä siten, että *laiva* on kulkuvälineiden nimitysten järjestelmässä sellainen, että se hahmottaa yleensä suuren, ei yksityiskäyttöön kuuluvan aluksen. Tällaisella välineellä liikkuminen ei puolestaan ole tyyppillistä yhden ihmisen arkista toimintaa, millaista merkitystä puolestaan vihjaa *autoilla*-skeeman *ile*-elementin frekventatiivisuus (yms.) ja agentin sisällä ja kontrollissa olo välineen suhteen (vrt. *mies veneilee kesäisin*, **mies laivaa kesäisin*, *?mies laivailee kesäisin*). Kyseessä on harvajäsenen kuljettamisverbien luokan verbi (vrt. NS *kelkata* 'kuljettaa kelkalla').

Verbityyppi on kasvussa sen pohjalta, että NS:ssa olevia kulkemis- ja kuljettamisverbejä ovat (N = 14) *autoilla*, *pyöräillä*, *kelkata#*, *sivakoida*, *purjehtia*, *seilata*, *porkata#*, *airoilla#*, *melo*, *laivata*, *lautata*, *kärrätä*, *hissata* (# = puuttuu CD-Ps:sta), CD-Ps:ssa (N = 28) *autoilla*, *kilpa-autoilla?*, *pyöräillä*, *moottoripyöräillä*, *maastopyöräillä?*, *kilpapyöräillä*, *fillaroida*, *mopoilla*, *veneillä*, *kanotoida*, *kelkkailla*, *moottorikelkkailla*, *skeitata*, *lautailla*, *lumilautailla*, *lainelautailla*, *rullalautailla*, *purjelautailla*, *sivakoida*, *suksia*, *skimbata*, *purjehtia*, *seilata*, *melo*, *laivata*, *lautata*, *kärrätä*, *hissata* (? = vain nominaalimuoto esiintyy hakusanana, esim. *moottoripyöräily*) ja työni aineiston innovatiiveissa (ks. liite 1) (N= 21) *mikroautoilla*, *bussilla*, *jeeppeillä*, *(heli)kopteroida*, *asuntovaunuilla*, *motskaroida*, *(vesi)skootteroida*, *vesitasoilla*, *potkukelkkailla*, *potkuroida* (< *potkukelkka*), *pulkkailla*, *potkulautailla*, *leijalautailla*, *hokkaroida*, *kärkyillä*, *kolata*, *trukata*, *kaivuroida*, *puimuroida*, *veturoida*, *tunkata* ja *vintturoida*.

Merkitykseltään tai muutoin hahmotukseltaan on muuttunut verbi *autoilla*, joka CD-Ps:ssa tarkoittaa yleisesti 'ajella autolla', mutta NS:n määritelmä sisältää korostuksen 'vars. huvikseen t. urheiluna'. Samoin *hissata*-verbissä NS:ssa

korostuu merkityspiirre 'nostaa punnertaen' (vrt. CD-Ps 'nostaa tai laskea hitaasti, vähän kerrallaan'). Harvinaiseksi on CD-Ps:ssa merkitty verbi *suksia* (NS:ssa *kans.*-merkintä) ja leikkiliseksi verbi *sivakoida* (NS:ssa *harv.* 'hiihdellä'). *Lautata*-verbiin liittyy NS:ssa lisäksi semeemi *lautata*₂ 'koota lautaksi'. Vain NS:ssa esiintyviä kulkemisverbejä ovat *airoilla* 'hiljakseen soudella', *kelkata* 'kuljettaa kelkalla' ja *porkata* ~ *porkkailla* 'sauvoa' (joista tosin kaksi ensin mainittua *harv.*-merkittyinä). Innovatiiveissa yleisiä ovat verbit *kolata*, *potkukelkkailla*, *potkulautaila* ja *tunkata*, muut ovat lähinnä yksittäisiä esiintymiä (listasta puuttuu osa kertamuodosteista, esim. innovatiivinen semeemi *luutia* 'lentää luudalla', ks. liite 1).⁵³ Yhteensä instrumentatiivisia kulkemisverbejä edellä on lueteltu 63.

Edellä mainitut innovatiivit liittyvät kulkemis- tai kuljettamisskeemaan, lisäksi useimmat niistä korreloivat selkeään tyyppiin (ajoneuvoskeema) tai mallisanaan, esim. *autoilla*, *fillaroida*: *asuntovaunuilla*, *bussailla*, (*heli*)*kopteroida*, *jeeppeillä*, *kärriyllä*, *leijalautaila*, *mikroautoilla*, *motskaroida*, *pulkkaila*, *potkukelkkailla*, *potkulautaila*, *potkuroida*, *raiteilla*, *vesitasoilla*, (*vesi*)*scootteroida*, *veturoida*, tai vain muotonsa puolesta eroavat perushahmosta, *trukata* ja *suksitella* (vrt. *?laske-tella*). Yleisesti kulkemisverbien tyyppi näyttää potentiaalisesti produktiiviselta. Paradigmaan mukautumispyrkimyksestä kertoo verbi *kanotoida* (ja *kanotisti*) CD-Ps:ssa (ark.), jonka korrelaationsuhde *kanootti*-substantiiviin nähden on muodollisesti poikkeava. Kuljettamisverbeissä leksikoitunut kasvu on vähäistä, puhekielessä tosin vaikuttavat vakiintuneelta siirtämistä koodaavat verbit *kolata* ja *tunkata*, osa innovatiivisista verbeistä on frekventtejä, esim. *pulkkaila*.⁵⁴ Vaikka kulkemisen kenttä koodataan produktiivisesti välineen kautta, on myös verbiintymättömiä ala-alueita ja semeemejä. Yksi verbistymätön alue on lentämi-

⁵³ CD-Ps:n liikkumisverbeistä listasta puuttuvat ruumiinosan tai pukineen nimityksestä motivoituvat verbit *jaloitella* ja *saapastella*, NS:ssa vastaavasti hahmottuvat verbit *tallukoida* ja *lapikoida*, osin *varvastella*, innovatiiveista *lumikenkäillä*. Tyypin spesifiointiin ei lie syytä (**tennaroida*, **lenkkaroida*, **jatsaroida*, **piikkaroida*, **nilkkuroida*), koska kengän lajilla ei ole salienttiutta toiminnan koodaamiseen (perusdimensiot lienevät astuminen, käveleminen ja juokseminen ja niitä kuvailevat ja modifioivat verbit, *löntystää* jne., liikkumisverbien hierarkioista ja luokista ks. Pajunen 2001: 61, 198–208).

⁵⁴ Innovatiivisen *pulkkaila*-verbin joidenkin sanamuotojen esiintymät Internet-hakukoneen summittaisessa haussa (Google, haku tehty 20.11.2002) ovat seuraavat: 13 *pulkkaila*, 4 *pulkkaili*, 4 *pulkkailtiin*, 39 *pulkkailmassa*, 2 *pulkkailivat*, 24 *pulkkaillemaan* ja 65 *pulkkailu* (esiintymisyhteys on usein arki- tai puhekielen rekisterissä, esimerkiksi keskustelupalstat ja yksityisten henkilöiden kotisivut, mutta myös markkinointiviestinnällinen materiaali). Liikkumisvälineverbeille tyypillinen nominaalitus on verbin frekventein muoto (*pulkkailu*), ja yleensäkin substantiivin, kuten *pulkan*, verbistäminen mukauttaa toiminnan nimeämistä syntaktiseen malliin⁵⁴, esim. *Mukana oli 19 henkeä hiihtelemässä, pulkkailemassa, halkoja hakkaamassa, saunomassa, syömässä, laulamassa, nukkumassa ja tietysti pelaamassa.* (Nettipäiväkirja 23.12.1996. www.tky.hut.fi/~teepakki/). Vaikuttavan mallin ei tarvitse olla lauseyhteydessä, ts. seuraavassa esimerkissä verbit voidaan tulkita molemmat yleisemmän liikkumisvälineverbi-skeeman toteumiksi (vrt. vastapari *mennä autolla* – *kävellä*) tai sitten yksittäistapaus *minisukseilla* nuoren *pulkkaila*-verbin mallimuodosteeksi: *Tarkoitus olisi mennä autolla (jos paikalliset tiet ovat siinä kunnossa) sunnuntai aamupäivällä alueelle, kävellä (jos lumiolot sallivat), yöpyä laavussa tai teltassa ja ehkäpä pulkkailla tai minisukseilla vähäsen ja tulla takaisin itsenäisyyspäivän iltana Tampereelle.* (viesti opiskelijoiden keskustelupalstalla 26.11.1999. Vaikka verbin merkitys yleensä on 'laskea pulkalla', voi *pulkkailu* viitata myös koiran vetämään pulkkaan tai ahkioon, jolloin *pulka* on kuljetusväline, mutta verbi ei saane vetäjää agentikseen, **Koiraa pulkkailee 'vetää pulkkaa, pulkassa kuormaa tai kyyditettäviä'*).

nen, jossa kulkemista tai kuljettamista koodataan hyperonyymisen *lentää*-verbin keinoin (poikkeuksena innovatiiveista *vesitasoilla*). Verbivarianttia vailla olevia lentämistävälineitä koodaavia substantiiveja ovat mm. *raketti*, *lentokone*, *suihkari* (samoin englannissa), *kuumailmapallo* ja *helikopteri* (vrt. kuitenkin innovatiivi *kopteroidea*). Kulkemista ei koodata myöskään eläimennimistä (esim. *John Wayne hevosteli intiaanikylään*). Samoin rautateillä tai muutoin raiteilla liikkuvaa kulkemista ei esimerkkiaineiston pohjalta koodata välineen kautta (**junailla*, **resinoida*, **veturoida*, **vaunuttaa*, **raitiovaunuilla*, **ratikoida*, **sporata*; **metroilla*; vrt. innovatiivi *raiteilla* 'interreilata' ja metaforinen *veturoida*). Sekä tie- että vesijoneuvoilla kulkemisessä voi olla aukkoja hierarkkisuuudessa, esim. **soutuveneillä*; **maasturoida* (vrt. innovatiivi *jeeppeillä*), **dragsteroida*, **linjuroida*, tai muutoin tarkoittelajissa (*hydrokopteri*, *kuunari*). Myöskään sellaiset liikkumisvälineet kuin *rollaattori* ja *pyörätuoli* eivät leksikaalisesti motivoi niillä liikkumisen kielenlyntä verbijohdoksen avulla.

Kuljettamisvälineiden nimityksistä eivät ole verbistyneet *ahkio*, *reki* (vrt. *kelkata*), *rattaat*, *traileri* (vrt. *kärrätä*), *alus*, *tankkeri* (vrt. *laivata*), *harvesteri*, *traktori*, *katerpillari*, *ambulanssi*, *rekka* tai *elevaattori* (vrt. *hissata*). Osa-kokonaisuussuhteista verbistyneitä eivät ole ohjaamista korostavat substantiivit *ratti* ja *ruori* (vrt. *sompaila*), uimisessa *räpylä* ja *snorkkeli* (vrt. kuitenkin yhteys puhekieliseen *snorklata*-verbiin, esim. *Costa Ricassa voi luonnollisesti harrastaa kaikkea veteen liittyvää – surfata, purjehtia, kalastaa, snorklata ja sukeltaa*. [matkatoimiston mainoksesta, www.area.fi]). Osan produktiivien sarjan aukkoista voi selittää leksikaalisen systeemin kautta, esim. *purjeveeneen* tai *-laivan* verbinnyksen tyhjentää (metonyymis-elliptinen) verbi *purjehtia*, osan kielenulkoisesti, esim. *kuntopyöräillä*-verbi ei kuulu sarjaan liikkeen puuttumisen vuoksi.

Vaikka edellä niin pyydystämisen- kuin kulkemisverbien yhteydessä verbistymistä on tarkasteltu semanttisten ja kielenulkois-käsitteellisten seikkojen kannalta, ei kielen rakennetta tule unohtaa. Vaikka jonkin sanan derivoinnille I-skeeman mukaisesti olisikin kaikki edellytykset, osin jopa tarve, ei vaihtoehtoinen ilmaus saata silti syrjäytyä, koska potentiaalinen derivaatta olisi raskas tai muutoin hankala, esim. *?rollaattoroida*, *?hydrokopteroidea*, *?ambulanssittaa*, *?pyörätuoleilla* ~ *-tuolaila* jne.

Prototyypisten I-verbien analogiasarjoja

Muut I-verbist eivät hahmotu selkeiksi semanttis-muodollisiksi sarjoiksi, vaan samuus on semanttis-konseptuaalista perheyhtäläisyyttä tyypeissä. Osassa voidaan hahmottaa myös muodon samuutta pareina tai lyhyinä ketjuina. Leikkaamis-, hiomis-, viiltämisverbist eivät muodosta selkeää rakenteellista tai merkityshahmoperustaista sarjaa, vaan ovat perheyhtäläisiä semanttiselta tuloluokaltaan. Selkeinä pareina ovat synonyymiset *porata* ja *kairata* sekä *viilata* ja *liipata*. Erottelemisverbist ovat semanttisesti koherentti, osin synonyyminen joukko, rakenteellisesti verbist eroavat kantojen rakenteen vuoksi. I-verbist, jotka koodaavat yleensä puhdistamista, siivoamista, suorimista jne. muodostavat joidenkin verbien kohdalla selkeitä semanttisia sarjoja (*harjata*, *mopata* jne.), osa on monihahmotteisempia, *langata* ja *karstata*. Tässä semanttinen korostaa yhteistä

miellehahmoa, esim. käsittelytapaa ja liikettä. Argumenttirakenteeltaan pääosa verbeistä toteuttaa kanonisesti jotakin transitiivityyppiä.

Muokkaus- ja käsittelyverbit ovat spesifeiltä skeemoiltaan heterogeeninen ryhmä. Omaksi semanttiseksi alueekseen voidaan erottaa maanmuokkausverbit, *aurata*, *äestää*, *karhita*, *harata*₁, *lanata*, *ladata*, *jyrätä*, joiden sarjaan ketjuuntuvat innovatiivit *jankkuroida* ja *kolata*, sekä kypsentämisverbit, jotka muodostavat koherentteja sarjoittumia: valmistusvälineiden nimestä motivoituvat *pariloida*, *halstaroida* ja *grillata*, valmistuskeinon nimityksestä motivoituvat *höyryttää*, *loimuttaa*, *liekittää* ja *hiillostaa*, *savustaa* (*loimuttaa*-verbin määritelmä 'kypsentää ruokaa avotulen loimussa' (CD-Ps) puoltaa denominaalisuutta, silti *loimu* on vaikeasti määriteltävä niin semanttisesti 'loimuaminen; loimotus, leimu, hehku; palo, roihu' kuin johto-opillisesti, *loimu* : *loimuta* : *loimuttaa*). Näille osin perheyhtäläiset (rakenne, kannan ainetarkoitteisuus ja suhde toimintaketjuun) ovat verbit *kaasuttaa* ja *myrkyttää*. Lyömis-, pistämis- jne. verbit muodostavat skemaattisesti semanttisen alueen, jonka sisällä verbit voivat olla osin muodoltaankin läheisessä suhteessa, esim. (kanonisesti) hakkaamista koodaavat synonyymiset *vastoa* ja *vihtoa* sekä *vitsoa*, *ruoskia* ja *piiskata* (NS:ssa lisäksi *harv.*-merkitty *raippoa*), joissa osin myös kurittamis- jne. luenta, *nuijia*, *kolkata* ja *juntaata*, *kepittää*, *pamputtaa* ja *piikata*, joka osin assosioitunee iskemisverbeihin *puukottaa*, *piikittää* ja *tuurata*. Oma takomista koodaava parinsa on *vasaroida* ja *moukaroida*, johon linkittyy innovatiivi *hilparoida*, samoin kuin pistämisen yhdistämät *keihästää* ja *seivästää*. *Pallottaa* ja *kivittää* ovat heittämisverbipari.

Siirtämisen, pyydystämisen sekä kulkemisen ja kuljettamisen verbeistä, joiden semanttisia yhteyksiä tarkastelen toisaalla (ks. lukua 4.3), voidaan havaita seuraavia pareja tai sarjoja: Vääntämisverbejä ovat *kangeta*, *kammeta*, *vivuta*, osin *kipata*, levittämisverbejä *telata*, *sutia*, *pensselöidä*, osin *tamponoida*. Siirtämisverbit *lapioida*, *lusikoida*, *haarukoida*, *äyskäröidä* ja *hangota* sekä niihin sarjoittuva innovatiivi *talikoida* sisältävät saman nostamalla siirtämisen toistuvan hahmon (*haarukoida* on osin myös pistämis- ja pyydystämisverbi), samoin pyydystämisverbi *puikkaroida*. Osin edellisiin yhtäläistyy verbi *kauhoa* ja siihen keräämisverbit *haavia* ja *lipota*. Pyydystämisverbipareja ovat *troolata* ja *nuotata*, meronymiasuhteessa koherentit *onkia*, *pilkkiä* ja *virvelöidä*, toisaalta esim. *pyydystää*, *tuulastaa* ja *kelastaa* painotuksen mukaan. Väyläskeeman korosteisuuden vuoksi ja myös rakenteeltaan yhdistyvät sellaiset lainaperäiset parit kuin *kanyyli* : *kanylloida* (rts. *kanyl* : *kannylera*) (NS:ssa vain substantiivi) ja *katetri* : *katetroida* (engl. *catheter* : *catheterize*, rts. *kateter* : *katet(e)risera*) sekä abstraktimmat *posti* : *postittaa* (rts. *post* : *posta*), *radio* : *radioida* (rts. *radio* : *radiera*) ja *televisio* : *televisioida* (rts. *television* : *televysera*).

Nostamisverbeistä voidaan rinnastaa *vinssata* ja *vintata* (osin *hissata*), liikettä koodaavat kulkemis- ja kuljettamisverbit puolestaan ovat perheyhtäläinen ryväs (varsinkin *-ile*-tyyppi). Kiinnittämisverbeistä voidaan semanttisesti esittää koko ryhmän heterogeenisyyden kattava skeema, johdokset voidaan yhdistellä sitten kiinnittämisvälineen luonteen (esine tai aine, monikkous vai yksi kiinnitin), toimintahahmo (painamalla, lyömällä jne.) tai muotorakenteen mukaan (esim. *-oida*- ja *-tta*-tyypit). Läheiseltä vaikuttaa esim. pari *vyöttää* ja *köyttää*. Pro-

totyyppisten I-verbien luokituksessa heterogeenisen I-ryhmän verbeistä (ks. luku 4.2.1) ei ole osoitettavissa selkeitä pareja, kenties visuaalisen alueen yhdistämä *kiikaroida*, *monitoroida* ja *mikroskopoida*. Ruumiinosaverbeistä yhdistää voi käsitellä ja käpälöidä -verbit, toisaalta *sormeilla* ja *peukaloida* -verbit. Osin sarjoittuminen voi laajentua jatkoderivaatioonkin (tai leksikoitumiseen), kuten seuraavissa samaa hahmoa toteuttavissa ruumiinosan nimitykseen korreloituissa verbeissä (# = NS; ? = ei sanakirjoissa):

nokka : nokata : nokkia : nokkaista
 koura : kourata# : kouria : kouraista
 kynsi : - : kynsiä : kynsäistä#
 sorkka : sorkata# : sorkkia : sorkkaista?
 (silmä : silmätä : silmiä# : silmäistä#)

Johdosten rakennepohjainen yhdistäminen ilman semanttista motiivia ei liene kovin hedelmällistä, joskin tällöin paljastuvat kanta- ja rakennesuhteiden tendenssit ja produktiiviset johdostyyppit (analyysistä englannissa ks. Plag 1999). Semanttinen yhtäläisyyskin on edellä rajattu verbin merkitysrakenteeseen, toimintatyyppiin. Esimerkiksi sellaiset samarakenteiset verbit kuin *valjastaa* ja *ohjastaa* (joka tosin voidaan hahmottaa joko *ohja-* tai *ohjas-*kantaiseksi, ks. Räisänen 1979: 174) kuuluvat samaan semanttiseen alueeseen, mutta eriävät merkitykseltään ('kiinnittää valjailla' ja 'säädellä ohjaksilla'). Kuitenkin yhtäläisyysuhteiden esiinnostamiselle on perusteensa, jos oletetaan, että uudet verbit assosioidaan vanhoihin tapauksiin (Goldberg 1995: 133–140) ja että uusien johdosten muodostumisessa tärkeää on jo oleva systeemi ja sanasto: se motivoi, ohjaa ja rajoittaa uudismuodosteiden syntyä ja merkitysten määrää (Stekauer 1996: 113).

Osalle uudismuodosteista voidaan osoittaa selvä mallisana tai -sanoja, valinta yhden tai useamman mallin välillä ei ole yksiselitteistä.⁵⁵ Aineiston innovatiivista (ks. liite 1) selkeästi mallisanaan näyttäisivät tukeutuvan uudismuodosteista *turpailla* (*leukailla*), *varpuilla* (*virpoa*), *sikaroida* (*tupakoida*), *zaltteroida* (*puntaroida*), *nyrkittää* (*monottaa*), *nuppineulata* (*neulata*), kenties *wokata* (*grillata*) ja juurensa nähden *vintturoida* (*vintata*). Synonymiasta kumpuaviin sarjoihin perustuneen osa verbeistä, esim. NS:ssa on pari *kassara* (rinn. *kassari*) : *kassaroida* (ks. myös Vuorela 1981: 148), tässä mielessä *vesuri* : *vesuroida* on analoginen. *Vesu-*

⁵⁵ Aineiston innovatiivisten I-verbien (ks. liite 1) voidaan katsoa tyyppillisesti motivoituvan metonyymisestä prototyyppisen I-skeeman mukaisesti. Muutamina verrantoesimerkkeinä mainittakoon *piiluta* = *vesuroida*, *kiikaroida* = *kameroida*, *smirgelöidä* = *rälläköidä* ja *kuokkia* = *kaiouroida*. Sellaisissa tapauksissa kuin *kahvata* ja *raiteilla* motivaatio pohjaa metaforaan tai toissijaiseen käsitteistykseen. Verbin merkitys ei ole niin yksiselitteinen (esim. tulorakenteessa esiintymättömyys tai kontekstin puuttuminen), että korrelaattisubstantiivin tarkoitteen primääri- tai muu salientti funktio selkeästi voidaan katsoa toteutuvaksi seuraavissa yksittäisverbeissä: *hattuilla* (vrt. puhekielinen eufemismi *hattuilla* 'vittuilla, keljuilla'), *reppuilla*, *käsilaukutella*, *liukuhihnailla*, *verkkoilla* ja *älyillä*. Ensisijaisuusodotuksen rikkovat verbit *kirvestellä* 'heittää' (vrt. 'veistää') ja *siimata* 'leikata' (vrt. 'nostaa, sitoa'). Epäprototyyppisiksi semanttisesti I-skeeman kannalta tai kannan välineyden kannalta voidaan katsoa ainakin seuraavat innovatiiviset muodosteet: *dynota*, *hattuilla*, *jekuttaa*, *jojoilla*, *kavioida*, *keuloa*, *leluilla*, *liukuhihnailla*, *löylytellä*, *raiteilla*, *reimaroida*, *reppuilla*, *räpylöidä*, *sammota*, *sikaroida*, *sulkeistaa*, *turpailla*, (?*verkkoilla*), *warpata*, *älyillä*.

roida-muodon yleisyyttä syönevät samajuuriset *vesa*, *vesata* -muodot (vrt. NS *vesoin*).

Osassa uudismuodosteita semanttinen motivaatio on karkeampaa, paikoin sitä voi tukea rakenteellinen samuus, esim. kampeamisverbit: *tunkata* (*vivuta*, *kammeta*), merkitsemisverbit: *reimaroida*, käsittelyverbit: *saumuroida* (*mankeloida*), *silppuroida*, *vesuroida*, *rälläköidä*, *kolvata*, *siimata*, siirtämisverbit: *ämpäröidä* (*äyskäröidä*), *lapota* (*pumpata*), iskeä-tyyppi: *neulottaa* (*puukottaa*), *puikottaa*, *veitsittää*, ruumiinosaverbit: *peukutella*, *kämmentää* (*kouria*), *pyllyä*. Kulloinkin aktiivinen skeema riippuu innovatiivin luennasta, esim. *ämpäröidä* 'kuljettaa ämpärillä; ammentaa ämpärillä; säilyttää ämpärissä'. Osa verbeistä assosioituu kahteenkin skeemaan tai epäsuoria assosiaatioita voi olla useita, *barrikoida* (padota; kapuloida), *bunkkeroida* (kellaroida, sementoida), *faksata* (postittaa; televisioida), *filttroida* (filtrata, siivilöidä), *jojoilla*, *jojottaa*, *jojotella*; *leluilla* (keilailla, miekkailla), *kaiouroida* (autoilla; aurata), *kameroida* (kiikaroida, videoida), *kavioida* (sorkkia; jaloitella), *kirjeillä* (postittaa, televisioida; kynäillä), *kirvestellä* (keihästää; piiluta), *kännyköidä* (televisioida; kiikaroida), *mikroilla* (tutkata, monitoroida), *moukaroida* (keihästää; vasaroida), *mörssäröidä* (tykittää, harppunoida, torpedoida), *puimuroida* (autoilla; autoilla), *sulkeistaa* (plussata; laatikoida), *suluttaa* (barrikoida; padota) ja *suppiloida* (siivilöidä, kanyloida).

Muutamit verbeistä eivät selkeästi assosioitu mihinkään I-verbien semanttiseen skeemaan, toisaalta CD-Ps:n I-verbeistäkään ei koherentteja malleja ole kaikilla. Tällöin merkityshahmotus on tilanteinen metonymisen motivaation rajoissa, kuten verbeillä *hattuilla*, *reppuilla*, *verkkoilla*, *räpylöidä*, *älyillä*, *jekuttaa*, *käsilaukutella*, *löylytellä*, *dynota* (< Dynojet-niminen testipenkki), *sammota*, *warpata* ja *keuloa*. Toki on muistettava, että motivoivana mallina voi olla vain sanamuodostussääntö, joka skemaattisimmillaan kuvaa verbin derivoimisen substantiivista. Tendenssiin mukautuminen tai skeemaan kuuluminen voi ilmetä laajemminkin kuin merkitystyyppinä. Pelkästään metaforisia käyttöjä olen tavannut uudismuodosteverbeiltä *kahvata*, *silppuroida* ja *suppiloida*, samaan tapaan vain metaforisesti käytetty on CD-Ps:n verbeistä esim. *puntaroida* (vrt. perustavampi *punnita*). I-skeemaa toteuttavat uuden verbin metaforiset ja kokeilevat käytöt noudattavat I-verbeille tyypillisiä motivaatiotendenssejä (ks. lukuja 6.2 ja 6.3), kuten CD-Ps:sta puuttuva *kolata*-verbi havainnollistaa (esimerkit 2a–2c):

(2a) Holla **kolasi** sisäpihan käytävät puhtaaksi parissa tunnissa, väläytti vähän lapiotakin ja viskoi kamaran peitteeksi karkeaa hiekkaa. (HS 14.1.1999)

(2b) Valkoinen muovitötterö, joka esti sitä raapimasta korviaan haittasi pahasti sen kulkua, kun se ei osannut arvioida sen leveyttä. Nopeasti se kumminkin oppi, että tötterö oli mitä mainioin leikkikalua lumessa temmeltäessä! Se "**kolasi**" lunta **tötteröön** ja sitten heitti sen ilmaan, yrittäen taas pyydystä lumen takaisin tötteröön. (Riina Rinkinevan kotisivu. www.rinkineva.com)

(2c) Sen jälkeen Viitakoski **kolasi** lumikolan lailla kohti maalia, ja teki sitä kautta tilaa pelikavereilleen. (Jääkiekkouutisesta. www.jatkoaika.com)

Lopuksi

Vaikka usean innovatiivin voi nähdä konkreettisesti perheyhtäläisenä jonkin mallisanan tai -sarjan kanssa, ei tällaisen suhteen puuttuminen vähennä analogiapohjaisen jäsentyneisyyden voimaa: analogia on ennen kaikkea rakenteellinen ja funktionaalinen suhde, jolloin perheyhtäläisyyksiä voi valita useisiin suuntiin ja abstraktimmalla tasolla, jollaiseksi viime kädessä jää motivaatiomekanismin metonymia (samansuuntaisesti verbisemantiikassa ks. Goldberg 1995: 133). Vaikka edellä on esitetty mallisarjoja ja yksittäisiä mallisanoja tai -sanajoukkoja, on niihin suhtauduttava varauksellisesti kahdestakin syystä. Ensinnäkin symbolinen yksikkö on harvoin ankkuroitavissa vain muotoon tai vain merkitykseen, vaan molempiin, ja painotukset sekä vaikuttimet voivat vaihdella käytössä. Tässä painotus on ollut ensisijaisesti merkityksessä. Lisäksi näkökulma ei edellä ole historiallinen⁵⁶, jolloin sanan vakiintumisen ja kehittymisen polut jäävät avoimiksi (synkronisen produktiivisuuden määrittelemisestä ns. potentiaalisten sanojen valossa ks. Tapani Lehtinen 1976: 94–97).

5.3.3 Toteutumattomia johtosuhteita

Sarjaan verbistymättömiä välineennimiä

Seuraavassa esittelen I-verbisarjaan liittyviä potentiaalisia kanta- ja korrelaatisubstantiiveja, jotka eivät ole verbistyneet. Osin näitä on esitelty jo keräämis- ja pyydystämiskeeman sekä kulkemiskeeman yhteydessä luvussa 4.31. Olen hakenut potentiaalisia I-verbikantoja ja -korrelaatteja CD-Ps:n substantiiveista. Luettelo ei ole kattava, sillä en ole käynyt CD-Perussanakirjan hakusanoja systemaattisesti lävitse⁵⁷. Verbistetyin I-semeemin rinnallaolo on merkitty #-merkillä. Muussa kuin CD-Ps:ssa esiintyvä verbistys on merkitty sanan jälkeen suluissa, esim. *airo* (murt. *airota*) (ks. liitteet 1 ja 2). I-verbien semanttiseen sarjaan liittyviä ei-verbistyneitä korrelaatteja voidaan jaotella seuraaviin semanttisiin skeemoihin:

⁵⁶ Tässä esitellyt paralleelit ovat lähinnä CD-Ps:sta eli ne ovat synkronisia ja ohjailtuja-kin (vrt. suurempi synonyymisten johdosten variaatio esim. murteissa ja myös NS:ssa sekä mahdollinen kielenohjailun vaikutus johdoksen tai johdostyyppin vakiintumiseen). Saarinen ja Labádi (1991: 86) esittävät varovaisen ehdotuksen, että unkarissa runsaslukuisia D-verbijohdosten merkitysvarianssitapauksia (esim. *fiist* 'savuta, savuttaa; savustaa') ei suomessa "juurikaan ole normaalikielessä", minkä he arvelevat ainakin osittain johtuvan juuri voimakkaasta kielenohjailusta. Työni aineiston analyysi tosin osoittaa, että sekä johtimellista (luku 5.3) että semanttista variaatiota (luku 6.1) on ainakin I-verbissä Saarisen ja Labádin arveluja enemmän.

⁵⁷ Sanoja on poimittu sattumanvaraisesti sekä CD-Ps:n koko tekstistä (sisältää hakusanat, selitteet ja esimerkit) on haettu seuraavilla hakusanoilla (*-merkki tarkoittaa mitä tahansa merkkiä tai merkkijonoa): *väline, *astia, *instrumentti, *laite, *koje, *soitin, *neuvo, *keino, *kalu, *pyydys, *kone, ruumiinjäsen, apu*, jolla tehdään, jota käytetään, varten, *esine, *ase. Paiminta on tehty leksikaalisten yksiköiden tasolla, joten joistakin hakusanamuodoista saattaa olla olemassa eriseeminen verbijohdos (esim. *loukku*₂ 'kehruukasvien käsittelyväline' : *loukuttaa* 'käsitellä kehruukasveja loukulla', vrt. *loukku*₁ 'pyydys' : **loukuttaa* 'pyydystää'; ks. kuitenkin innovatiivit liite 1).

- siirtämisvälineet (vrt. *lapioida, pumpata*) kola (*kolata*; liite 1), *lasta, letku, suppilo, talikko, haka₂* (# vrt. NS *haata* 'sulkea haalla₁'), *kuuppa₂, palje, ramppi₄, katapultti*
- nostamisvälineet (vrt. *vinssata*) *nosturi, taavetti, talja, vintturi, vintilä*
- lyömisvälineet (vrt. *vasaroida*) *leka, tappara, naskali, hilpari (hilparoida; liite 1), maila, patukka; raippa* (NS harv. *raippoa*), *petkel(e), hakku (hakuttaa; liite 1), hakkuri, varsta* (murt. *varstoa*); *rystynen, nyrkkirauta*
- pistämistävälineet (vrt. *keihästää*) *tikari, säilä, äimä, tuurna, peitsi; sarvi, syöksyhammas*
- leikkaamisvälineet (vrt. *sahata*) *kirves, kutteri, laikkuri, leikkuri, silppuri, sirkkeli, sirppi, vannas, veitsi* (vrt. *veistää*), *lansetti, vesuri (vesuroida; liite 1), viikate, sapeli*
- kiinnittämistävälineet (vrt. *naulata*) *mutteri, neuluri, nituri, solki, hahlo, kolvi (kolvata; liite 1), rele, saumuri (saumuroida; liite 1), vaijeri, lieka, klemmari,*
- tiedottamisvälineet (vrt. *televisioida*): *media, megafoni, mikrofonni, modeemi,*
- katseluvälineet (vrt. *kiikaroida, mikroskopoida*): *kaukoputki, periskooppi,*
- tallentamisvälineet (vrt. *videoida*) *nauhuri, kamera (kameroida; liite 1)*
- käsittelyvälineet (vrt. *taltata*) *meisseli, jankkuri(aura), pihti* (NS harv. *pihditä*)
- valmistamisvälineet (vrt. *neuloa*): *puikko (puikottaa; liite 1), rukki, värttinä, (paistin)lasta*
- merkitsemistävälineet (vrt. *tussata*): *harppi, poiju; (merkinanto) sireeni, summeri; semafori*

Yksittäisinä pareina tai rypäinä voidaan nostaa esiin esim. *siivilöidä-lävikkö, keilata-tikka, äestää-kultivaattori, lukita-reikeli, lingota-separaattori, sykloni, virpoa-viuhka, pursottaa-hana, valjastaa-päitset, köyttää-seitti, sutia-vippa* 'puuterinlevittämisväline'. Toisaalta yhteinen nimittäjä voi olla skemaattisempi, esim. laajempaan kehykseen kuuluvia verbistymättömiä tapauksia ovat urheilukehykseen liittyvät (vrt. *keihästää*) *askellin, paino, puntti, räpylä* ('ottaa pallo'), *teline, moukari (moukaroida; liite 1)*. Jotkin verbistymättömien substantiivien tarkoitteista ovat niin monikäyttöisiä, että oletusarvoista käyttötapaa ja -aluetta ja siten mallisarjaa on vaikea ennustaa, esim. *laser (laseroida; liite 1)*.

Synonymia tai semanttinen läheisyys voidaan ajatella toisinaan vahvistavaksi tekijäksi siten, että se ruokkii sarjan produktiivisuutta tai jonkin alueen verbistymättömyys voi näkyä synonyymisissa tai viereisissä leksemeissä. Synonymia⁵⁸ (tai sama semanttinen alue) näkyy produktiivisuudessa esim. seuraavasti: *pyöräillä* on saanut rinnalleen verbin *fillaroida*, toisaalta aseiden nimityksestä ei derivoida I-verbiä, jolloin mikään synonyymisistä potentiaalisista kannoista ei verbisty, **kiväroidä, *tussaroida, *pyssyttää*. Toisaalta synonyyminen substantiivi ei saata verbistyä, vaikka sille läheiset leksemit verbistyvät, esim. *neula : neulaa-äimä : x*. Pyyhkimällä puhdistamisessa eronteko verbien *mopata* ja *luututa* välillä on salientti, sen sijaan *rievulla, liinalla, säämiskällä, sienellä* jne.

⁵⁸ Synonyymisten kantojen rinnan esiintyminen ja varsinkin verbistyminen on mielenkiintoinen kysymyksensä. Synonyymikantaiset verbit ovat perussemantiikaltaan yleensä myös samanlaiset, esim. *vihtoa – vastoa, suksia – skimbata – sivakoida, rullalautailta – skeitata, lipota – haavia, seuloa – sihlata – siilata – siivilöidä – välpätä, stanssata – meistä, lanata – ladata*. Lähinnä käyttökohtaista osittaista synonyymiaa on sanojen *suti, pensseli* ja *harja* välillä sekä sanojen *sentrifugi* ja *linko* sekä *hara* ja *naara* (ks. myös *harkki*) välillä. Osittain synonyymisia, osittain hyponymiasuhteessa ovat parit *pora* ja *kaira* sekä *vipu* ja *kanki*. Selvemmin ylä- ja alakäsitesuhdetta edustavat parit *liima* ja *liisteri, nivel₃* ja *sarana* sekä *kiila₁* ja *suude* (sekä *nalkita : nalkki* 'kiila' NS:ssä). Toisaalta tällaisen synonyymisyyden ja siten redundanttiuden voi katsoa olevan vastaan kielen oletettu- ja ekonomisuusperiaatteita (pois luettuna tyyllinen tms. eroavuus).

puhdistaminen ei oleellisesti eroa *luutulla* puhdistamisen hahmosta, mikä vähentänee substantiivien derivointiherkkyyttä.⁵⁹

Kokoan seuraavassa esimerkkejä sarjojen koherenttiudesta ja aukkoisuudesta synonyymisyyden, saman semanttisen alueen ja hahmon tasolla. CD-Ps:n verbien ja substantiivikorrelaattien lisäksi mukana tarkastelussa on NS:n ja irrallisten lähteiden verbejä (liite 2) ja substantiiveja sekä innovatiivisia I-verbejä (liite 1).

(Lähi)synonyymien verbistymisen katkonaisuudesta ovat esimerkkinä jonkinlaista lukkoa tai sulkemismekanismia denotoivat substantiivit, joista CD-Ps:ssa sulkemista tarkoittavat verbikorrelaatit ovat *lukita*, *teljetä* ja *salvoata*, NS:ssa lisäksi *säpittää* ja (*harv.*-merkitty) *haata*, verbistymätön on (CD-Ps:ssa *ark.*-merkitty) *reikeli*. Samanlaista konseptuaalista hahmoa ja intentionaalista liikeraataa koodaavista ammentamisvälineiden nimityksistä verbiintyneitä ovat *kauho*, *äyskäröidä*, *lusikoida* ja *lapioida* (NS:ssa lisäksi *kahmaloida*), verbistymättömiä korrelaatteja ovat mm. *kuuppa* ja *kiippo*. Lyömisvälineiden (tai lyömällä käytettävien välineiden) nimityksistä verbistyneet I-verbit havainnollistavat koherentin semanttiseen alueen katkelmallisuutta I-derivaatiossa: NS:ssa ovat verbit *häkilöidä*, *kartuta*, *kassaroida*, *kepakoida*, *kurikoida*, *palikoida*, *hamaroida*, *rusikoida* (SSA:ssa lisäksi *varstata*), CD-Ps:ssa verbit *kepittää*, *puukottaa*, *vihtoa*, *vastoa*, *ruoskia*, *piiskata*, *vasaroida*, *pamputtaa*, *nuijia*, *moukaroida*, *kolkata*, *juntata*, *tuurata*, innovatiiveista (liite 1) välineellä lyömistä tarkoittavat verbit *puikottaa*, *vesuroida*, *hilparoida*, *nyrkittää* ja *kapuloida*, verbistymättömiä ovat lyömisvälineeksi kelpaavaa tarkoittavat substantiivit *leka*, *tappara*, *naskali*, *petkel*, *hakku*, *maila* ja *patukka*. Samantapainen produktiivi mutta aukkoinen sarja on kaksipyöräisten moottoriajoneuvojen kentässä: *pyörä*, *mopo*, *moottoripyörä*, *motskari*, *skootteri* : *pyöräillä*, *mopoilla*, *moottoripyöräillä*, *motskaroida* (innovatiivi), **skootteroida*.⁶⁰

Kaikkiaan monitasoisen sarjoittumisen tarkastelu havainnollistaa johtopissa toteutuvaa ”kielen katkelmallista jäsentyneisyyttä” (muotoilu Onikki-Rantajääsköllä 2001: 37), joka on oletusarvoista sananmuodostukseen liittyvän epäsystemaattisuuden vuoksi (ks. esim. Esa Itkonen 1997a: 106). Johtamisen hajanaisuuteen ja epäsystemaattisuuteen ilmiönä liittyy myös sen taustan heterogeenisyys, kuten johdosten eriaikaisuus ja toisten johdosten oppitekoisuus

⁵⁹ Eräänä verbistymisen estäjänä voi olla käsitteellinen viereisyys samassa toiminnassa, jolloin kielennys vakiintuu tilanteen jonkin osallistujan kautta tehtyyn profilointiin, esim. *kirnuta*, *pumpata* – *mäntä*; *aurata*, *äestää* – *vannas*, varsinkin osaentiteeteissä, esim. *nyrkkeillä*–*rystynen*. Partonomiasuhteeseen rinnastuva on hyperonymiasuhde, jossa yläkäsite jää verbiintymättä, esim. *televisioida*, *radioida* – *media* (toisaalta *viestiä*, *viestin*). I-substantiivien jonkinlaisia yläkäsitteitä ovat *väline*, *instrumentti*, *rustinki*, *vehje*, *kapine*, *kalu*, *värkki*, *aparaatti* ja *koje*, joista verbikorrelaatteja ovat *vehkeillä*, *värkätä* sekä *instrumentoida* ja *kojeistaa*; yksikään ei varsinaisesti ole I-verbi, ainakaan koko denotaatioltaan.

⁶⁰ Osalla I-verbeistä voisi olla korrelaattisubstantiivin tarkoitteen muun korosteisen tai mahdollisen käyttötavan vuoksi myös muunlainen I-skeeman mukainen semeemi-kohtainen merkitys, esim. *köyttää* > vetää köydellä (vrt. *varpata* 'hinata alusta tms. kiertämällä hinausvaijeria kelalle, *varppi*₁ 'köysi, vaijeri'), *langata* > sitoa langalla (vrt. *köyttää*), *neulata* > pistää neulalla (vrt. *piikittää*), *puukottaa* > vuolla puukolla (vrt. *piiluta*) tai *vannehtia* > pyörittää vannetta₃ (vrt. *keilata*).

(Siitonen 1999: 37 Kosken pohjalta). Yksittäisten johdosten tai johdostyyppien taustojen käsittely rajataan työni ulkopuolelle.

I-skeemaa toteuttamattomia D-verbejä

CD-Ps:n aineistossa on joitakin sellaisia verbijohdoksia, joissa kanta- tai korrelaattisubstantiivi on tarkoitteeltaan väline, mutta verbijohdos ei koodaa sen käyttötapaa siten, että verbi toteuttaisi I-skeemaa (vrt. *saha* → *sahata*). Verbit eivät siis toteuta instrumentti-metonymian periaatetta, mutta silti niiden korrelaatio substantiivikorrelaattiin nähden tyypillisesti metonyymisesti motivoitunut ja analoginen jonkin toisen D-verbiskeeman kanssa. Käsittelen tällaisia tapauksia seuraavassa.

Hammastaa-verbin merkitys 'varustaa hampailla' perustuu korrelaatin metaforiseen, väkämäistä kappaletta tarkoittavaan semeemiin, jonka väline-rooli ei ole salientti toiminnan fokuksen kannalta (**ratas hammastaa vastaan*). Puremismerkitystä vihjanee NS:ssa harvinaiseksi katsottu jatkoderivaatta *hammastella*₂ 'pureskella, haukkailla', CD-Ps:ssa verbi on metaforinen: *hammastella* 'irvailla, piikitellä, pistellä, närviä, näykkiä'. Vailla konkreettista yhteyttä potentiaalisen korrelaattisubstantiivin tyypilliseen tarkoitteeseen ovat verbit *junailia* 'hoitaa, järjestää asia' (vrt. kulkea, ajaa junalla, vrt. kuitenkin *junailija*), *naruttaa* 'hämätä, huijata' (vrt. sitoa narulla, vrt. *köyttää*), *siipeillä* 'elää tai olla mukana jossakin toisten kustannuksella' (vrt. lentää), *siivittää* 'antaa vauhtia jne.' (vrt. lentää)⁶¹ ja *sukkuloida* 'liikkua nopeasti kahden paikan välillä; hoitaa asioita paikasta toiseen' (vrt. ajaa sukkulalla; kutoa sukkulalla, vrt. *pendelöidä*). Merkitysalueiltaan ja johto-opillisilta suhteiltaan epätasapainossa on verbi *leijata* (*leijailla*) 'liikkua ilmassa, ilmapvirtausten varassa hitaasti ja kevyesti' (vrt. lennättää leijaa) suhteessa *leijaan*. Verbit *pyssyttää* 'laukaista kovaa' ja *tykittää* 'laukaista, ampua, lyödä, tulittaa' motivoituvat osittain *pyssy-* ja *tykki-*substantiiveista, vaikkakaan eivät koodaa niiden tarkoitteita merkityksessään (vrt. ampua pyssyllä tai tykillä; vrt. kuitenkin nykyisin yleistynyt *lumen tykittäminen lumitykillä*), samoin voidaan ajatella *vaaka-*substantiivin suhteesta verbeihin *vaaita* 'mitata vaaituskojeella' ja *vaata* 'tarkistaa mittaus- t. punnitusväline ja varustaa se vakausleimalla' (vrt. punnita vaa'alla).

Osassa verbejä korrelaattitarkoite on tyypillinen väline tai siihen vertautuva. Sen rooli toiminnassa ei kuitenkaan ole I-skeeman mukainen, vaan sitä tarkastellaan muunlaisena osallistujana, tyypillisesti teimana, jota jollain tapaa siirretään tai muuten manipuloidaan. Verbi *kengittää* tarkoittaa kengillä varus-

⁶¹ Verbi *siipeillä* 'olla, elää siivellä' on Tuomen (1989: 283) mukaan 1970- tai 1980-luvulla merkityksen muuttumisen kautta syntynyt uudissana (vanhaan merkitykseen hän ei viittaa). *Siivittää*-pesyeeseen liittyy NS:ssa semeemi *siivetä*₁ sot. 'saarostaa vihollisostan siipi' ja *siivetä*₂ kans. 'liirtää' sekä *siivittää*₁ 'varustaa siivillä', johon perustuu metaforinen merkitys 'antaa vauhtia, auttaa parempaan suoritukseen', ja haavoitetun linnun lentämiseen viittaava ja siten I-verbiksi katsottava *siivittää*₂ (*Metso siivitti pari sataa metriä ennen kuin putosi*). CD-Ps:ssa näistä mainitaan vain metaforisesti käytetty *siivittää* 'antaa nopeutta, lennokkuutta, intoa tms.; jouduttaa', *Pelko siivitti askeleita*. Verbin *sulkia* merkitys on privatiivinen 'tiputtaa sulat' eikä verbillä voi viitata metonyymisesti lentämiseen.

tamista eikä kengillä kävelemistä (vrt. *saapastella*) tai potkaisemista (vrt. *monottaa*). Varustamisverbien *putkittaa* ja *viemäroidä* potentiaaliset instrumentatiiviset merkitykset ('putkea pitkin siirtäminen', 'viemäriä pitkin johtaminen') lienevät tapahtumienkulun kuvauksen ketjussa siten epäsalientteja, että niitä ei toiminnallisesti koodata välineen kautta (esim. **viemäroidä likavesi järveen*) tai sitten koodaus tapahtuu analyyttisin keinoin (esim. *johtaa vesi viemäriä pitkin järveen*). Verbit *ratsuttaa*⁶² 'kouluttaa ratsuja' tai *ratsautua* 'nousta ratsaille' (tai metonymisesti *satuloida*) eivät viittaa *ratsulla* kulkemiseen eikä verbi *salamoida* (salamoiden leimahtelusta) salamalla iskemiseen tai tuhoamiseen: I-skeeman mukaista transitiivista käyttöä ehkäissee sopivan agentti-tarkoitteen puuttuminen (vrt. *taivas salamoii; salama iski puuhun, salama sytytti talon*).

Usean johdoksen mahdolliselle instrumentatiiviselle merkitykselle kielen käsite- ja semanttisessa järjestelmässä voidaan osoittaa motivaatio, tarpeen on vain täyttänyt toinen ilmaisu, esim. yläkäsite, analyttinen ilmaus tai jokin sisällytys- tai implikaatiosuhde, esim. *purra (hammastaa)* tai *maksaa (rahastaa, rahoittaa)*. Johdokset *koneistaa* ja *koneellistaa* 'varustaa koneella, tehdä konemaiseksi' lienevät yläkäsitteinä liian laajoja motivoituaakseen I-skeeman kautta ('tehdä koneella', vrt. *dreijata, sorvata*). Kielen nykysysteemissä voidaan välineennimistä verbistymättömistä alueista tai yksittäisistä toiminnoista esittää tendenssejä ja suhteita, joskin yleisesti syyt ovat hankalammat hahmottaa, ainakin historiallis-funktionaalisesti. Oletuksia verbistymättömyyden syistä pohdin lyhyesti seuraavassa.

Semanttisen kentän verbiintyminen

Milloin toiminta ilmaistaan leksikaalisin keinoin, ts. milloin substantiivi verbinetään ja mihin merkitykseen? Sapirin oletus inkorporoitumisen ehdoista antaa paralleleja suomen I-derivaatioon. Inkorporoitumisen rajoituksista Sapir (1911) ehdottaa, että nominin kyvyn inkorporoitua ratkaisee nominin merkityksen relevanssi verbin merkitykselle: tyypilliset tai karakteristiset toiminnot (esim. jäniksen metsästäys intiaanikielissä), joissa tekeminen ja tietty esine vakiutuisesti yhdistyvät kokemuksessa, inkorporoituvat, satunnaiset ja epäolennaiset toiminnot eivät (esim. talon näkeminen). Toiminnan täytyy siis olla diskreettiä ja kulttuurisesti salienttia (Bybee 1985: 108). Koska inkorporaatio sijaitsee jatkumolla yhdyssananmuodostumisen ja derivaation välissä (merkityksen yleisyyden näkökulmasta; ks. Bybee 1985), on inkorporaation ja derivaation välisen rinnakkaistendenssien esiinnostamiselle perusteita.

Salienttiuden erottelussa päädyttäneen selkeistä tapauksista monihahmotteisiin tapauksiin (ks. esim. Miller-Johnson-Laird 1976: 517). I-verbien näkö-

⁶² Eläimennimityksiin korreloivat verbit eivät suomen yleiskielessä koodaa eläimellä liikkumista tai muunlaista eläimen hyötykäyttöä, esim. *hevostella* 'isotella, mahtaila, rehennellä' (kuitenkin SMS:ssa myös *hevostella*₂ 'ajaa t. hoitaa hevosta') vrt. *ajaa, mennä hevosella* ja yläkäsitteen *ratsu* implikoiva *ratsastaa* (SSA sisällyttää verbin *ratsastaa* substantiivin *ratsu* alle, "johd. *ratsastaa*". *Ratsu* : *ratsastaa* suhteen johto-opillisuutta ei kuitenkaan puolla parin *u-sta*-aines, sanojen kirjakielinen esiintymisjärjestys (*ratsu* 1678 Florinus, *ratsastaa* 1551 Agricola, ks. Jussila 1998: 218) eikä lainanantajakielen germaanin asu (ks. SSA), johon korreloittuu ennemminkin *ratsas* 'ratsu' (runok., NS).

kulmasta verbi *lankuttaa* voi motivoidusti viitata lankulla lyömiseen (vrt. *puukottaa*), mutta merkitys 'päällystää, vuorata lankuilla' on leksikoitunut ja ilmeisestä syystä: juuri lankulla lyöminen ei ole kanonista eikä se ole myöskään lankun tyypillistä käyttöä, kuten taas rakentaminen on. Lankulla lyöminen sisältyy jonkin väljemmän verbin viittausalaan, esim. *juntata, humauttaa, kajauttaa, iskeä, kolauttaa* tai I-verbeistä *kolkata*, jonka yhteydessä väline voidaan luontevasti koodata substantiivin avulla (*humauttaa lankulla, kolkata kakkosnelosen pätkällä*). Toisaalta lyömismerkityksessä käytettävälle *lankuttaa*-verbille ei ole vaikea keksiä tilanteista salienttiutta (esim. tappelu) tai vakiintunuttakaan salienttiutta erikoiskehyksessä (esim. jokin taistelu- tai videopeli).

Oma asiansa salienttiuden kannalta on jokin erityisala sanastoineen. Esi-merkiksi panimoalalla välineiden spesifi käyttö on korostunutta. Niinpä ei ole ihme, että alan sanastoon kuuluu sellaisia instrumenttikantaisia verbejä kuin *letkuttaa* ja *astioida*, tai muissa merkitystyypeissä esim. *mallastaa* ja *hiivata* (esimerkit Mallasjuomateollisuuden käsikirjasta, ks. arvostelua Virittäjässä 1912: 334–335). Samoin arkeologisessa kehyksessä saattaa tavata *hakuttaa*-verbin *kuokkimisen* ja *lapioimisen* rinnalla (arkeologian kenttätyön kurssin kalvot, Helsingin yliopisto) (3):

(3) Miten kaivetaan? Maaperä kovaa ja yksikkö iso: hakku tai kuokka, Suomessa lapio. Parityöskentely: toinen **hakuttaa**/kuokkii ja toinen lapioi. (www.helsinki.fi/hum/arla/kenttatyo2002/kenttis6.ppt.)

Myös salienttiutensa hahmotettaneen neutraalissa yhteydessä prototyyppien kautta, joskin erityiskehykset voivat luoda prototyyppistä poikkeavia perspektiivejä, joista osa voi verbiintyä. Tässä mielessä Kiparskyn (1997: 482) oletus, että välineen nimestä motivoituva verbi ei voi viitata välineen tilapäis- tai erikoiskäyttöihin pätee vain leksikoituneisiin yleiskehyksen tapauksiin (Kiparskyn esimerkkinä on englannin *to tape* *'kuristaa joku teipillä; käyttää teippirullaa paperipainona jne'). Samaa puoltavat aineiston innovatiivit (ks. liite 1).

Seuraavassa käsittelen I-derivaation vahvuutta tai oletusarvoisuutta semanttisen kentän tai kognitiivisen alueen sekä salienttiuden kannalta. Dirvenin mukaan (1988) kielenulkoinen tieto ja kognitiiviset periaatteet selittävät tiettyjen alaluokkien produktiivisuuden: antroposentrinen kiinnostus periaatteena voi helpottaa selittämään, mitkä kokemuksen aspektit ovat tapana kategorisoidua tietystä kielessä (D-verbiryhmät liittyvät Dirvenillä artefakteihin tai ihmisen käyttäytymiseen (psykologiset tilat, interaktio, tapojen assosiaatiot, sosiaaliset roolit) eli ovat antroposentrisesti painottuneita). Tätä semanttis-kokemuksellista yleisperiaatetta voi rajoittaa tietysti se, että kantoja ei riitä, kuten kuljetusvälineverbeissä (ks. myös Kytömäki 1992). Useita kantoja mutta harvoja verbejä sisältävissä luokissa syyksi voi olettaa, että kieli koodaa vain hyvin prototyyppisiä kulttuurisia tapahtumia (Dirven 1988: 338). Yleistäen verbistymistä ohjaa tärkeys ihmisen toiminnassa ja vuorovaikutuksessa ("principle of relevance to human action and interaction"; Dirven 1988: 339).

Ruoanvalmistuksen kognitiiviseen alueeseen liittyvistä I-verbeistä voidaan erottaa maustoverbit ja kypsentämisverbit. Maustoverbien ryhmä on sup-

pea, ainakin yleiskielessä: *suolata, pippuroida, sokeroida* (tietenkin erityiskielissä maustaminen voisi koodautua muunkin mausteen nimen kautta, esim. **kaneloida korvapuustit*).

Kypsentämistä koodaaviin I-verbihin (*pariloida, grillata, hiillostaa* jne.) potentiaalisesti rinnastuvat substantiivit *hella, liesi, nuotio, uuni* ja *varras*, joiden kautta kypsentämistä ei kuitenkaan koodata. Samoin verbinnystyyppi 'kypsentää tms. korrelaattisubstantiivin tarkoitteessa' ei esiinny suomessa, vrt. kantonissa tyyppi "*vesittää*" 'to boil, to cook in water', samoin taiwanissa "*astioida*" ('pot' > 'to cook in pot') (Chan ja Tai 1994). Verbiintymättömiä kypsentämisläineiden nimityksiä ovat *kattila, pannu* ja *kasari* (vrt. osin perheyhtäläinen *solariumi*). Ruokailuastioista eivät verbisty esim. *muki, kannu, karahvi, kattila, lautanen*: niissä astian muoto tai laji ei vaikuta esim. kaatamiseen, **kannuta mehua lasiini*; **mukita minulle mehua*, astiaan tms. väliaikaista laittamista ei myöskään koodata I-verbillä (vrt. yleinen skeema 'laittaa x:ään'). Yleensäkin säiliömäisen entiteetin nimen kautta ei usein koodata entiteetissä tapahtuvaa staattista toimintaa (**kattiloida*; vrt. kuitenkin *vannata*; NS), vaan sellaista, joka sisältää liikevaylän (*mapittaa*, esimerkeistä ks. lukua 4.2.2). Verbiintymättömiä astioiden tai muunlaisten säiliöiden nimityksiä CD-Ps:ssa ovat *huhmar, kulho, malja, retortti* 'kolviastia', *saavi, sanko, tiinu, tuoppi, uurna, vati, ämpäri, pikari, termari* ja *boileri*. Yleensäkin astiannimet eivät verbisty ellei niihin liity säilytyspiirre, tällöinkään ei aina, esim. *kanisteri, tynnyri* (vrt. *tynnyroidä olutta*; liite 1), tai muutospiirre, esim. *piippu (piiputtaa*; ks. liite 1). Astiassa tms. säiliössä kantamista tai muunlaista kuljettamista ei koodata välinemotivoituneesti (vrt. *kantaa, viedä, retuuttaa, raahata*), tästä kertoo kantovälineiden nimitysten *kassi, laukku, kori, pystö, tonkka, vakka* ja *vasu* verbistymättömyys.⁶³

Jonkin semanttisen tai laajemmin kognitiivisen alueen verbiintymättömyys välineen kautta voi johtua välineen salienttiuden vähäisyydestä toiminnan käsitteistykseen ja kielennyksen kannalta, tai sitten jonkin muun ilmaisu-tyypin, esim. yleisemmän verbin, voimakkuudesta (osin nämä syyt voivat olla vuorovaikutuksessa). Esimerkiksi leikkimisen alue ei koodaudu välineestä: *leikkiminen* ('play') lienee sen verran kattava verbi heterogeenisten toimintatyyppien suhteen (vrt. *leikkiä nukella, autoilla, piilosta - *nukkeilla, *leikkiautoilla, *piilostella*), että selkeä leikkivälineskeemaa ei ole syntynyt esim. *lelunnimistä hyrrä, jojo, lelu* ja *karuselli* (vrt. yleisempi *pallorella*). Samoin valaiseminen ei koodaudu valon lähteestä, *nuotio, soihtu, lamppu, kynttilä, pikkari* - valaisin ei ole osallistumassaan prosessissa prototyyppisen välineen asemassa tai siihen hyvin rinnastuva (esim. agentin manipulointi, selkeä punktuaalis-resultatiivinen teko

⁶³ Nunberg–Zaenen (1992: 393–394) esittävät, että usein potentiaalinen toteutumisen tai toteutumattomuudessa kyse voi olla eräänlaisesta leksikaalisesta vapaudesta (*lexical licenses*), joka pohjaa käytön konventioon (*conventions of use*). Konvention syntymisen syihin eivät Nunberg ja Zaenen (1992) sitten varsinaisesti puutu. Esimerkiksi Lönnrothin sanakirjassa on toistakymmentä pukineella varustamista tarkoittavaa D-johdosta, esim. *housuttaa, hunnuttaa, kaulustaa, lakittaa, haarniskoita, waateutua, helmetella, hamehtia, huiwittaa* ja *kinnastaa* (ks. Kytömäki 1992: 128, 134, 150–166). Tyyppiä ei kuitenkaan ole omaksuttu nykysuomeen. NS:ssa on verbi *hansikoida*, jonka sijaan se suositetaan kuitenkin analyyttistä ilmaisutapaa *Vetää hansikas (käteen)*.

tms.), lisäksi *valo-valaista*-pari on tarkoitetason käsitteistyksessä sekä historiallisesti ja leksikaalisesti vahva.

Lisäksi verbistymättömien välinetarkoitteisten substantiivien ja I-verbien vertailusta voidaan erottaa muutamia melko spesifejä alueita, joiden koodaaminen ei motivoidu välineestä. Tällaisia ovat mittaaminen *alkometri, metronomi, mikrometri, mikrotomi, mittari, punnus, sekstantti* (*mitata* on kattava), maksaminen *kolikko, raha* (vrt. *rahastaa* 'kerätä', *rahoittaa* 'finansoida'), *seteli*, (*maksu-, luotto-, pankki*)*kortti* ja energian varaaminen, muuntaminen, *akku, paristo, aurinkokaha, laturi* (vrt. *ladata*). Oma verbistymättömyyttä motivoiva piirteensä on välinetarkoitteen prototyyppisestä käytöstä puuttuva inhimillinen agentti: esimerkiksi *rännittäminen* on oletusarvoisemmin ränneillä varustamista kuin ränniä pitkin johtamista (esim. vesi katolta) agenttiivisuusoletuksen vuoksi (ks. aiemmin passiiviset pyydykset, esim. *katiska*). Verbin kautta ei koodata useinkaan staattista välinettä, jonka avulla, varsinkin jota pitkin liikutaan (vrt. myös *tie, meri* jne.), mikä estänee sellaisten välineiden kuin *tikapuut* ja *köysi* liittymisen kulkemisverbeihin (vrt. kuitenkin innovatiivi *raiteilla*, jonka leksikaalisen korrelaation motivoinee käsitteellinen viereisyys, *vaunu-raiteet* jne.).

Verbistyneitä ja verbistymättömiä semanttisia kenttiä voidaan vertailla mm. verbien leksikaalisten sisällytysuhteiden kautta. Ampuminen on käsitteenä sillä tavoin homogeeninen, että sen stereotyyppiseen skeemaan kuuluu ase, ammus, laukaus ja päämäärään osuminen. Jos tavoitteena on esim. tappaa kohde, salientti ilmaisen karkeustaso on tekemisen peruskeinossa tai tavassa, esim. lyödä jollakin, ampuu jollakin, kuristaa tai myrkyttää, tai jos se halutaan spesifioida, voidaan käyttää analyyttistä rakennetta, *ampui jousipyssyllä* tai *tappoi haulikolla*, I-verbiä ei sen sijaan ole tarjolla.⁶⁴ Ampumiseen rinnastuu käsitteellisesti homogeenisenä alueena kulkuneuvolla liikkuminen. Tämä semanttinen alue puolestaan on produktiivi verbistymään liikkumisvälineen kautta (*autoilla, pyörällä*) vaikka perusparafraasi 'ajaa tai liikkuu autolla, pyörällä' kattaa kaikki luokan verbijohdokset (vrt. 'ampua haulikolla, jousipyssyllä ~ nuolella'; ampumisverbeissä ei edes välineen kaksijakoisuus houkuta verbistämistä; **jousitti nuolen tauluun ~ nuolella lintua*). Heterogeenisempi alue on välineellä leikkaaminen, jossa edestakainen leikkaaminen, veistäminen, viiltäminen, vuoleminen, uurtaminen, nävertäminen, lastuaminen jne. koodaavat toisiinsa nähden oleellisia eroja aineksen irrottamisessa ja osittamisessa. Tämä yleensä implikoituu välineestä, ja päinvastoin verbi usein implikoi oletusarvoisen välineen tai rajaa välinekirjon (Levin ja Rappaport Hovav 1995: 103 katsovat, että ainakin englannin *cut*-verbin käyttökehyykseen assosioituu aina pakollisena jokin leikkaamisen väline). Leikkaamisverbeistä moni motivoituu välineen nimestä (CD-Ps:n aineistossa prototyyppisesti 11) tai vaihtoehtoisesti lopputuloksesta (*hienontaa,*

⁶⁴ Aseiden kenttään kuuluvista substantiiveista ei verbisty kuin osa lyömä- tai pistoaseiden nimityksistä, niissäkin on yleensä taustalla jokin työkalukehyskäyttö. Verbistymättömiä ovat *ase* (vrt. varustamisverbi *aseistaa*), *astalo, giljotiini, haulikko, jousi(pyssy), katapultti, kivääri, kranaatti, mörssäri, nuoli* (vrt. *nuolittaa* 'varustaa nuoli(kuvioi)lla', esim. viittomakielen merkkiselityksissä), *ohjus, pistooli, revolveri, ritsa, sinko, tussari, vasama* 'tylppä nuoli'. Verbi *miinoittaa* 'varustaa miinoilla, sijoittaa johonkin miinoja' ei viittaa tuhoamiseen, kuten verbit *torpedoida* ja *pommittaa*.

pilkkoa, viipaloida; ks. Pajunen 2001: 160), osa on derivoimattomia verbejä (*vuolla*). Väline on siis asiointilan koodaamisen kannalta erotteleva, mikä voi motivoitua välinelähtöistä leksikalisoitua (*saksia, sahata*). Toisaalta osa välineistä ei verbiinny (*veitsi, kirves*) ja tulee implikoiduksi perusverbin kautta (*veistää, vuolla*). Edellinen ampumisen, välineellä liikkumisen ja leikkaamisen kenttien erotelu ja vertailu osoittaa, että jälkikäteinen verbistymisen motivaation etsiminen on hataraa. Yhdestä tapauksesta yleistetty motivoivan periaatteen oletus nollautuu toisen tapauksen vastaesimerkillä. Yhtenä selittävänä tekijänä voidaan tosin pitää laajasti ymmärrettyä muotia, jonka esim. Plag (1999: 39) katsoo tärkeäksi tekijäksi produktiivisuudessa.⁶⁵

Ampumista ja välineellistä liikkumista (*vehicular conveyance*, ks. Frawley 1992: 178) koodaavien I-verbien homogeenisyyden kanssa paralleeli alue on soittaminen. *Soittaa*₁-verbi on musiikkikehyksessä vahva ja geneerinen, soitinten kirjo puolestaan on laaja, samoin genrejen ja tyylien. Soittimien nimet ja musiikin esittäminen on konseptuaalisena alueena koherentti ja selkeä, sama heijastuu aluetta koodaavaan sanajoukkoon, jonka peruskoodauksen kattaa 'soittaa musiikki-instrumenttia ~ -instrumentilla' -skeema. Ainoa välineestä motivoitunut leksikoitunut I-verbi yleiskielessä (CD-Ps) on *rummuttaa*, joka sekin on siten väljä, että merkitsee musiikillista *rummun* soittamista (*hän rummuttaa tahtia; hän on hyvä rumpali*) sekä yleensä äänen aikaansaamista hakkaamalla (*hän rummuttaa pöytää, sade rummuttaa ikkunaruuhtua*). Lisäksi verbin instrumentatiivista käyttöä voidaan koodata ryhmän analyttisen skeeman 'soittaa rumpuja' mukaan (Taajuussanaston aineistossa verbi *rummuttaa* on yleisyydeltään 9466., substantiivi *rumpu* 7844. ja verbi *soittaa* 732:s). Eräänä I-verbiskeemasta eroavana piirteenä musiikki-instrumenttien käytössä on vaihtelu niiden ilmaissemisessä teeman ja instrumentin hahmotuksen kautta, *soittaa huilua ~ huilulla*, mikä voisi ehkäistä verbistymistä. Toisaalta samaa vaihtoehtoista hahmotustapaa koodaavat lyömisverbitkin, *lyödä nyrkillä ~ nyrkkiä (pöytään)* (ks. Pajunen 2001: 252).

Englannissa (ks. Clark–Clark 1979: 777), samoin esim. virossa (kantoina esim. *viulu* ja *kannel*, ks. Kasik 1989: 88–89), soittamisverbityypin denominaalisuus on yleisempää. Myös uudismuodosteaineistossa on verbit *bassotella, bongotella, haitaroida, huiluttaa, huuliharputtaa, kitaroida* ja *sellottaa*. Niiden merkitys ei aina vastaa analyttistä 'soittaa instrumenttia' -skeemaa, vaan ne sisältävät esim. deskriptiivistä sävyä ja esiintyvät usein nominaalistuksina (*Vau, mitä bas-*

⁶⁵ Joskus sanan derivoimattomuuden tai vakiintumattomuuden syyksi jäänee sanan uutuudesta johtuva vieroksunta, mikä on tosin jokaisen sanan kohdattava; näin vaikka derivoinnille olisi mallin tuki sekä rakenteelliset edellytykset. Esim. johtosuhteelle *lentopommi–lentopommittaa* olisi olemassa selkeä malli, *pommi–pommittaa*, sekä yleisempi rakennemalli, *valokuvata, polkupyöräillä* jne. Toisaalta *pommittaa*-verbiä ei nykyisin korvattane parafraasilla, vaikka 1800-luvun puolella välissä derivoimattoman verbin sijaan käytettiin analyttisiä rakenteita *heittää tulipummilla, ampua tulipummilla* (ks. Häkkinen 1987: 22). Syntaktinen asema ja malli saattaa vaikuttaa derivointiin, kuten seuraavassa Suomen ladun mainostekstissä *pomppukenkäillä* ja *jousiampua*, toisaalta ei, **turbokeihästää, *bumerangittaa* (jotka olisivat *jousella ampumista* helpommin verbinnettävissä): *Ulkoilukeskuksissamme voi: rullaluistella, pomppukenkäillä, potkulautailta, jousiampua, heittää turbokeihästä, metsägolffata, heittää bumerangia, lumikenkäillä* [- -] (www.suomenlatu.fi/yrityksille/paketit.html).

sottelua ja kasarimeininkiä). Tyypin yleistymisestä, ainakaan yleiskielessä ei voine puhua.⁶⁶ Soittimista ja niihin vertautuvista tarkoiteista verbijuuriaines olisi rikkasta, esim. *balalajka, banjo, buzuki, cembalo, flyygeli, haitari, hanuri, harmoni, harmonikka, harppu, huilu, kantele, kitara, ksylofoni, luuttu, lyyra, mandoliini, marakas, marimba, piano, pilli, räikkä, sello, sitar, sitra, spinetti, säkipilli, tiuku, torvi, tuuba, urku, vibrafoni* ja avustavat välineet *jousi* (vrt. *jousittaa* 'varustaa kimmoisalla kone-elimellä'), *plektra* ja *sordiino* sekä toistolaitteet *grammari* ja *posetiivi*, osin myös *mikrofoni* (laulaa). Toisaalta soittamisen tapaa kuvaava verbistö on monipuolinen, mm. *näppäillä, puhaltaa, rämpyttää, renkuttaa, vinguttaa, paukuttaa, helistää, hakata* ja *kompata*, lisäksi joidenkin soittimien käyttöä koodataan vakiintuneella kollokaatiolla, esim. *veivata posetiivia*.

Koontia I-verbien produktiivisuudesta ja derivoimattomuudesta

Stekauer (1996: 140) toteaa uudisaineistonsa pohjalta, että verbin muodostaminen nominista on englannissa konversion trendi.⁶⁷ Suomessa välineen ja verbin välinen derivaatiosuhde Länsimäen (1987) ja Kytömäen (1992) mukaan on yleisempi verbistä välineeseen tai sitten välineen ilmaisee yhdyssana. I-verbien produktiivisuutta syö se, että verbistä johdetaan useammin ja yleisemmin (kai helpomminkin) välineennimi kuin päinvastoin. Tendenssi näkyy myös lasten uudisanojen muodostamisessa (ks. esim. Lieko 1998: 553). Toisaalta, myös joidenkin takaperoisia (tunnusmerkitön) välineennimi → instrumentatiiviverbi-derivaatioketjun mallin mukaisia substantiiveja lasten uudismuodosteiden joukosta tapaa, esim. *maala* 'sivellin' (< *maalata*), *punni* 'vaaka' (< *punnita*) ja *haka* 'hakkaamisväline' (< *hakata*) (ks. Lieko 1998, joka kutsuu sanoja konversion tuloksiksi, johdinaineksettömiksi uudisanoiksi, osuvampi ilmaus lienee takaperojohto miinussuffiksien (ks. Räisänen 1978: 328 alav. 3) avulla, joka viittaa verbinjohtimen poistoon (vrt. nollasuffiksi, esim. engl. *kiss-to kiss*).

Toisaalta Rintala (1985: 58) nostaa esiin sen, että deverbaaleja välineennimiä derivoidaan tekijän- ja prosessinimiä vähemmän siksi, että "työvälineillä on usein omat, verbistä erilliset nimityksensä: kutomiseen käytetään *puikkoja*, virkkaamiseen *koukkuja*, kaivamiseen *lapiota*, kirjoittamiseen *kynää* jne. Usein on jopa niin, että verbi on johdettu välineen nimityksestä: *neula* > *neuloa*, *kuokka* > *kuokkia*, *harava* > *haravoida*." Lisäksi Rintala (1985: 59) katsoo, että jos jollekin välineenä käytettävälle esineelle annetaan spontaanisti nimi, esineestä ilmaistaan muutakin kuin toiminta, johon sitä käytetään. Tämän vuoksi yhdyssubs-

⁶⁶ Olen hakenut Internetistä Google-hakukoneella (kesäkuu 2002) aineistoni innovatiivisten soitinverbien esiintymiä. Verbittäiset esiintymätaajuudet ovat seuraavat (muodot taajuuksineen on ilmoitettu suluisissa): *bassotella* (bassotteli 3, bassotella 4, bassottelu 35, bassottelusta 10, bassottelija 5), *bassoilla* (bassoilu 4, bassoili 1), *haitaroida* (haitaroida 1), *huiluttaa* (0), *harputtaa* (harputtaa 1), *kitaroida* (kitaroida 1, kitaroivat 4, kitarointi < 200, kitaroitu 9, kitaroija 1) ja *sellottaa* (sellottelu 1).

⁶⁷ Stekauer (1996: 136) määrittelee kymmenen verbijohdostyyppiä semanttisiin rooleihin perustuen, instrumentatiivia vastaa sellainen substantiivin ja verbin suhde, jossa substantiivi nimeää toiminnan instrumentin (*instrument of action*), esimerkit (uudismuodosteita) ovat melko lavealta spektriltä: *to coat-tail*, *to handbag*, *to juice*, *to kebab* (1996: 16–137).

tantiivit ovat välineenniminä yleisiä: ne ”luonnehtivat tarkoitettaan monipuolisemmin, kertovat siitä enemmän, kuin mihin pystyisivät verbikantaiset *injohdokset*”. Esitettyä kantaa, että suomessa välineen nimitykset ovat yleensä yhdyssanoja (tai deverbaalisia johdoksia), jolloin I-verbien määrä jää suppeaksi, vihjaa myös Mäkisalón (2000: 106, 121) (suppean tekstiaineiston) yhdysanaluokitus: suurin yksittäinen ryhmä prosentuaalisesti merkitystyypeistä (= konstituettien välinen suhde) on funktiota ilmaisevat yhdyssanat (esim. *oikomakone*). Eräs produktiivinen malli on mm. transitiiiviverbistä johdettu *Uteonnimi*, joka muodostaa yleensä välinettä tarkoittavan yhdyssanan, *laskettelusuksi* (Karihalme 1996: 272). Kaikkiaankin tekemisen ja sen välineen ilmaisemisen suhde on pelkän leksikaalisen motivaatiosuunnan tendenssiä monitahoisempi, esim. millainen on juuri itsenäisten lekseemien (ei pesyettä) ja yhdyssanojen osuus systeemissä, jos ajatellaan, että jokaiseen toimintaan liittyy väline, joka sitten kielennetään tai implikoidaan.

Kulttuurikontekstin muuttumisen heijastumisesta ilmausten käyttöön ja tulkintaan antaa esimerkkejä Onikki (1990: 253–254), jonka mukaan jonkin toiminnon harvinaistumisen myötä kiteytynyt ilmaus ei enää välity sukupolvitse, jolloin käytetään herkemmin säännönmukaista ilmausta (esim. *käydä vedellä, hallowalla, maidolla* > *käydä hakemassa vettä, halkoja, maitoa*). Tässä siis kielenulkoinen (käsitteellinen) ja kielellinen kiteytyneisyys ja taajuus ovat paralleelit. I-verbissä, jotka kuitenkin toteuttavat yleisiä johto-opillisia rakenteita ja periaatteita, haalistuminen on voinut koskea jotakin semanttista kenttää. Osa NS:ssa esiintyvistä instrumentatiiveista on Kytömäen (1992: 272) mukaan jäänyt pois aktiivisesta käytöstä elämäntavan muuttuessa (esim. *tuohustaa, kassaroida, karhita*). Useat NS:ssakin jo *harv.* tai *kans.* -merkityt lyömävälineetkin, esim. *karttu, karsta, häkilä, kepakko, porkka* ja *lihta*, voivat nykykontekstissa olla vieraita niin tarkoitteeltaan kuin sana-asultaan ja useat niistä puuttuvat CD-Ps:sta. Tämä ei ole kuitenkaan syönyt itse ilmaisutyyppin systeemiä, joka voi levittäytyä uudelle semanttiselle alueelle, esim. ajoneuvon nimitykseen korreloivat kulkemisverbit.

Eräänä syynä I-johdosten derivoimattomuuteen on tyypillisten käsittelytoimintojen jms. ilmaiseminen ja käsitteistäminen geneerisesti. Useanlaista toimintaa sanotaan leikkaamiseksi ja välineistö on kirjavaa. Tällöin *leikkain* on taloudellinen yleisnimitys välineille, jos sellaista tarvitaan. Yleensä yleistoimintaverbit (joissa on korosteista tapa ja tulos) käyttökontekstissaan implikoivat välineen (*leikata paperia, leikata hiuksia*) tai tekevät sen ilmaisemisen analyttisin keinoin helpoksi ja tarkaksi (*leikata keritsimillä*). Jos taas väline antaa toiminnalle nimensä, täytyy tämän olla tyypillisesti välineen primäärifunktion toteuttamista ja siksi usein spesifiä ja joihinkin semanttisiin kehyksiin sidottua, esim. *keritsimistä* johdettua verbiä voi käyttää vain villan yhteydessä, mutta *keritsimiä* voi käyttää missä vaan (tähän nähden esim. CD-Ps:n *langata* ’puhdistaa hampaat langalla’ on oudoksuttava). Tässä lienee yksi syy siihen, että tyypilliset yleiskielen instrumentatiivit on derivoitu yleisvälineiden nimityksistä, esim. *saha, pora* ja *puukko*. Tällöin sovellusala on laajahko ja sitä kautta käytöstä tarttuu lisää joustavuutta ja merkityspiirteitä verbiin. Toisaalta kannat vastaavat perustason käsitteitä, mikä on kognitiivisesti ja kielellisesti tehokasta (ks. Pentti Leino 1993:

37–38, Geeraerts et al. 1994: 10).⁶⁸ Perussubstantiivi kertoo tarkoitteensa käyttö-tarkoituksen (*nostaa, luoda*) ja käyttötavan (*iskeä, hivuttaa*) ja rajaa pääkäyttökoh-teet, mutta jättää väljyyttä, jonka lausekonteksti (objekti/teema) spesifioi, esim. *hangota heiniä, hiiliä; harjata hampaita, hiuksia* (vs. **hiilihangota, *hammasharjata*, vrt. aito inkorporaatio ja sen syntaktinen vs. leksikaalinen selittäminen). Tällais-ta koodauksen valintaa puoltaa myös se taustaoletus, että teon kohde tai tulos on välinettä tärkeämpi (ks. Lyons 1977), joten ne kuitenkin ilmaistaan omina leksemeinä. Lisäksi I-verbin derivoinnin motivaationa voi olla yleisemmän verbin ilmaiseman toiminnan spesifointi; tätä vihjaavat leksikaalisten edellyt-tämyksien päällekkäisyydet. Tietenkin tämän oletuksen tueksi pitäisi peruslek-sikko käydä systemaattisesti läpi. Samoin spesifiin välineeseen korreloituva verbi liittyy useimmiten tiettyyn semanttiseen kehykseen (*dreijata*) tai tarkkaan toimintatyyppiin (*katetroida*). Spesifien välineiden käyttö voidaan puolestaan implikoida monikäyttöisellä yleisverbillä, esim. *niittää* (*sirppi, viikate, niittokone*).

Yleensä produktiivinen malli on merkitykseltään ja rakenteeltaan lä-pinäkyvä (ks. Bybee 1985: 123). Kelly (1998) katsoo, että jos johtamisen tai sen tuloksen tulkinnalle ei ole olemassa selkeää mallia, johdosta ei derivoida. Täl-löin siis uudismuodoste *potkuroida* on odotettava, koska on olemassa selkeä skeema 'kulkuväline' > 'ajaa kulkuvälineellä' (esim. *autoilla, kelkkailla*), sen si-jaan *iguaanistella* ei, koska perheyhtäläiskriteerinä oleva eläimennimitys ei muodosta homogeenistä mallia toimintaan nähden, 'eläin > '?' (vrt. *sikailla, he-vostella; linnustaa, kalastaa; karhuta*). Osittain Kellyn oletusta voi tukea I-verbiaineistosta verbiintymättömien alueiden avulla, esim. aseennimityksille ei ole valmista verbistysmallia. Samoin soitintennimitysten verbistämismalli puut-tuu (*rummuttaa*), vaikkakin se voitaisiin olettaa homogeeniseksi (tätä ehkä vih-jaavat uudet *kitaroida*-tyyppiset johdokset, ks. liite 1). Potentiaalisen mallin to-teutumattomuutta saattaa syödä pelkkä konventio (*soittaa soittimella*) tai salient-tiuden puute (*laittaa astiaan*, vrt. **sangottaa, *mukittaa, *vadittaa*). Toisaalta selke-än tulkintamallin tarvetta eivät tue supistumaverbityyppiin mukautuvat lainat, joiden joukossa on paljon selkeään skeemaan kuulumattomia, usein käytöl-täänkin monitulkintaisia tai joustavia verbejä. Kellyn mallitulkintakriteeriä voi siis pitää yhtenä, joskaan ei dominoivana tekijänä I-verbien derivoinnissa. I-verbien derivoimattomuus liittyy myös yleisempään kysymyksen käsite raken-teen leksikaalistumisesta (josta ks. Nikanne 1991).

Usein johdos ja sen parafrasi, joka sisältää abstraktimman verbin, voivat esiintyä kielen ilmaisuvälineissä rinnan (parafrasien ja verbin vastaavuudesta ks. lukua 6.4). Vaihtoehtoisten ilmausten valintaan, tai jopa syntymiseen, voi osaltaan tuoda valaisua Williamsin (1996; ks. Mäkisalo 2000: 157) oletama lä-pinäkyvyyden lingvistinen ja psykologinen periaate: "use the best form for the meaning". Parhaimmuuden osoittaminen kussakin käyttötilanteessa, myös

⁶⁸ Koski (1978a: 108) katsoo, että se, mistä tarkoitteesta mitään sanaa käytetään, "mää-räytyy tarkoitetyyppeihin liittyvien karakterististen yksityiskohtien mukaan. Perus-sanasto korreloi tarkoitteiden perustyyppien kanssa." Tämä oletus näkyy myös I-verbien kantojen abstraktiotasossa. Toisaalta se implikoi, että johto-opillisen semanttinen tyyppi instrumentatiivi on liian väljä, ts. instrumentti-käsitteellä ei ole olemassa homo-geenistä tarkoitteistoa.

konventionaalisuus huomioon ottaen, onkin sitten vaikeampaa.⁶⁹ Periaate tosin puoltaisi analyyttistä ilmaisua, jos kriteerinä on läpinäkyvyys.

Toisaalta konstruktiokieliopissa varausperiaate (*pre-emption*; Kauppinen 1998: 239) olettaa, että puhuja valitsee vakiintuneen ilmauksen sen sijaan, että rakentaisi uuden joka tilannetta varten (ks. konventionaalisuuden periaate, Clark 1993: 67–68, ja konservatiivisuuden oletus, Goldberg 1995: 133). I-derivaation rinnalla on vakiintuneena analyyttisten ilmausten varanto. Jos jokin välineen käyttöä ilmaiseva syntagma katsotaan jollakin tapaa vakiintuneeksi (konstruktio tai muu valmis, ei-tuotettava ilmaus), voisi tämä estää johdosten derivoinnin. Molemmat muotokeinot ovat kuitenkin rinnan produktiiviset, jolloin tilanteeseen johtaneen syyn selvittäminen olisi laaja ja vaikea diakroninen ja synkroninen työ (”leksikko raahaa aina myös kielen menneisyyttä mukanaan, eikä pelkkä rakenteeseen kohdistuva analyysi pysty paljastamaan kaikkia yhteyksiä”; Räisänen 1985: 28; vrt. Plag 1999). Dirven (1986: 334 alav. 19) kritisoi Clarkin ja Clarkin (1979) oletusta, että konversio voidaan selittää Gricen yhteistyönperiaatteella, jonka mukaan puhujat pyrkivät välttämään tarpeetonta monisanaisuutta ja siksi käyttävät lyhyempiä muotoja eli nollaverbejä parafraasirakenteiden sijaan. Dirvenin mielestä kielen systeemin morfologiset mahdollisuudet vaikuttavat pragmaattisia periaatteita enemmän siihen, ovatko lyhyemmät muodot mahdollisia ja soveltuvatko ne produktiivistumaan. Aineistoni verbeille on lähes poikkeuksetta osoitettavissa luonteva ja johdoksen rinnalla käytettävä parafraasi. Toisaalta uusia johdoksia voidaan muodostaa, mutta potentiaaliset johdokset tuntuvat usein tyyliintyneiltä tai ovat tunnusmerkkisiä. (Toisaalta Plag 1999: 98 katsoo, että usein kielenkäyttäjä ei tunnista (käyttämäänsäkään) hyvin produktiivien kaavan mukaista uudismuodostetta uudeksi.) Rakenteellisten seikkojen jäljelle jättämisen potentiaalin voidaan katsoa rajautuvan pragmaattisista seikoista (yksityiskohdista ks. Plag 1999: 37–61). Viime kädessä johdoksen ja parafraasin valinta juontuu yksittäisestä käyttötilanteesta ja esim. kielenkäyttötapoihin ja mielikuvaisuuteen liittyvistä tekijöistä.

Se, valitaanko puhetilanteessa esim. analyyttinen vai synteettinen ilmaus, voidaan Givonin (1984) pohjalta palauttaa ikonisuuteen. Givonin mukaan (1984: 128–129) instrumentaalisuus (*instrumentativity*) on yksi yleisimmistä semanttisista piirteistä, joka voi sisältyä verbiin, joko semanttisesti tai morfologisesti. Toiminnan kannalta stereotyyppiset tai ennustettavat instrumentit inkorporoituvat usein opaakisti verbin merkitykseen, esim. *sitaa vangit, ampua mies, lyödä hevosta, potkaista pöytää, leikata kala auki*.⁷⁰ Instrumentin ennustettavuus tai stereotyyppisyys, instrumentin referentiaalisuus ja todennäköisyys ilmetä opaakin inkorporaation avulla ovat korrelaatioissa ja muodostavat karkeasti

⁶⁹ Geeraerts et al. (1994: 190) kokoavat, että kategorian semasiologiset ja onomasiologiset karakteristisuudet päättävät leksikaalisen valinnan (nimeäminen): referentti ilmaistaan herkemmin, jos se on kategorian keskeinen jäsen, ja ilmaistaan nimellä, jolla korkea vakiintuneisuusarvo (*entrenchment value*; *generalized onomasiological salience*).

⁷⁰ Sinänsä välineen spesifioinnissa on eroa verbikohtaisesti, vrt. esim. *sitaa* – *lyödä*, ja tulkinnat oletusarvoistuvat käytössä konstruktioittain ja kontekstittain. Transparentti inkorporaatio tarkoittaa tässä instrumentin sisällymistä morfologisesti verbivartaloon (-juureen), opaakki inkorporaatio semanttista sisällymistä (*conflation*).

seuraavanlaisen jatkumon (E = ennustettavuus, R = referentiaalisuus, K = koodaava ilmaus):

E:	vähiten stereotyyppinen	>	stereotyyppisin
R:	referentiaalinen	>	non-referentiaalinen
K:	itsenäisesti ilmaistu argumentti	>	transparentti inkorp. > opaakki inkorp.

Givonin mukaan korrelaatio osoittaa kieliopin ikonisuutta: vähiten ennustettava, vähiten stereotyyppinen ja referentiaalinen argumentti on myös koodattu erilliseksi entiteetiksi. Instrumentatiiviset verbijohdokset sijoittuvat edellisen jatkumon puoliväliin: verbin juurimorfeemi (tarkemmin: sen substantiivinen luenta, verbin korrelaattisubstantiivi) denotoi jollain tapaa toiminnassa käytettävää välinettä eli verbit on tapana tulkita johto-opilliselta motivaatioltaan denominaalisiksi. Ne saavat merkitysmotivaationsa välineen nimen kautta, esim. *virveli* 'kalastusväline' > *virvelöidä* 'kalastaa virvelillä'. Instrumentatiivisuus on yksi tihentymä semanttis-käsitteellisellä ja sananmuodostukseen liittyvällä kielen verkolla; se on yksi prototyyppinen tapa leksikalisoida tekoa. Sen kategoria jatkumoituu sisäisesti tyypillisestä teosta perifeeriseen. Ennustettavuuden ja referentiaalisuuden kannalta verbijohdosten sijoittaminen jatkumolle on hankalampaa. Tällöin joudutaan pohtimaan vaihtoehtoisten ilmausten käyttöä ja ensisijaisuuksia erilaisissa konteksteissa (esim. parafrasit, hypo- ja hyperonyymit, synonyymit). Lisäksi yksittäiset verbit sisältävät eritasoista variaatiota. Instrumentatiivisuuden luokka on sillä tavoin heterogeeninen, että myös sen sisällä voi havaita eritasoisia jatkumoitaita. Oma kysymyksensä on, milloin instrumenttia spesifioidaan tai se fokusoidaan ilmiargumentilla (adessiivimuotoinen adverbiaali) ja miksi, ks. osin lukua 6.2.3).

Neutraalissa käytössään jokaisella I-verbillä on oma ilmaisuaukkonsa, jonka täyttää: vakiintunut I-verbi on jollain tapaa koherentti käsitteistys. Sama asiointi voidaan ilmaista spesifimmin tai skemaattisemmin, sen eri puolia korostaen. Toisaalta I-verbiä voidaan käyttää ei-oletusarvoisissa konteksteissa, jolloin se laukaisee ylimääräisen tulkinna (ts. puhujalla on jokin motivaatio käyttää tilanteessa ei-oletusarvoista ilmausta, vrt. varausperiaate, ks. esim. Kauppinen 1998: 90, 150; ks. myös Kelly 1998, metaforan yhteydessä ks. Koski 1992). Tällaisia ovat esim. välineen korostuneisuus tilanteen kannalta (itse välineen fokus tai esim. outous tilanteessa) tai jonkinlainen epätarkkuuden, väheksymisen tai suurpiirteisyyden tai huumorin vihjaaminen, esim. *lapioi lapiolla, kauhoi ruokaa suuhunsa* (lisäesimerkkejä on luvuissa 6.2–6.4).

Kaikkiaan, I-verbien derivoimattomuuden syitä voidaan etsiä muodon outoudesta tai morfofonologisesta esteestä, joskus kenties potentiaalisen muodon varattuudesta tai siitä, että sama käsitesisältö ilmaistaan vakiintuneesti muilla keinoin, usein analyttisellä rakenteella. Lisäksi, osin edelliseen liittyen, verbin derivointia ei saata olla tukemassa vakiintunut skeema, mihin voi olla syynä myös korrelaattisubstantiivin tarkoitteen ja sen kanssa työskentelyn epäsalient-

tius toiminnan koodauksen kannalta. Usein syy, yksiselitteisesti tai ylipäätään, voi jäädä löytymättä.⁷¹

Puoltona I-systeemin produktiivisuudesta voinee pitää uudismuodostaiden jatkuvaa syntyä, verbikantaisesta välineestä derivoituja I-verbejä sekä lainapesyeissä ruotsinkielisen kantaverbin korvaavia omapohjaisia johdoksia (*halstaroida*). I-skeemaan mukautuvat siis uudetkin lainasanat, mikä kertoo sen nykyisestä elävyydestä. Välineen ja verbin korrelaation voimakkuudesta kielennee myös syntaktisen derivoinnin yleisyys (uudelleenkategoriointi kielenkäyttilanteessa). Koska produktiivisuudessa tulee erottaa kyky ja tarve (ks. esim. Pajunen 2001: 130), tulee I-derivaationkin systeemiä tarkastella potentiaalisten ja toteutuneiden johdosten näkökulmasta. Edelliseen kuuluvia rajoituksia ovat lähinnä rakenteelliset ja leksikkoperäiset seikat, ja oletusarvoisuudesta kertovat kanoniset käsiterakennesuhteet ja mallit. Jälkimmäisestä saa selkeän kuvan vasta kielenkäyttöä ja sen tarpeita jälkikäteen seuraamalla.

⁷¹ Esimerkiksi Farrell (1998a: 106) toteaa, että joskus jokin nomini on verbinnetty, toinen paralleeli ei, ja selittäväksi tekijäksi ei välttämättä jää muuta kuin puhdas konventio (esim. *butter the bread - *sugar the coffee*). Samoin Tapani Lehtinen (*Johto-opin periaatteita* -artikkelissaan Virittäjässä 1974; ks. Kytömäki 1993: 265) nostaa johdosten ja koko sanaston muodostamisen avoimeksi periaatteeksi sen, että "syystä tai toisesta" jotkin sisällöt saavat oman nimityksensä, toiset taas eivät, "yhtä selvittämättömästä syystä". Myös Pentti Leino (1989b: 94) mainitsee potentiaaliset denominaaliset verbijohdokset mahdollisuudeksi, jota "kieli ei syystä tai toisesta" ole toteuttanut. Esim. Lemmens (1998: 57) katsoo, että välineen nimitykseen korreloivat tappamista merkitsevät verbit ovat englannissa periaatteessa avoin luokka: mikä tahansa tappamisen väline voidaan sopivassa kontekstissa verbistää, esimerkkinä hän mainitsee innovatiivin *to chair* 'teloittaa sähkötuolissa'. Mainittakoon, että johdoksen derivoinnin motiivina Kytömäki (1993: 264) korostaa tarkoitetilanteen käsitteistymistä, esim. puuron syöminen ei ole "käsitteistynyt samaan tapaan kuin kahvin juominen", koska *kahvitella*-verbin rinnalla ei ole verbiä *puuroilla* (tai *puurotella*). Nähdäkseni tätä ei tule ymmärtää siten, että käsitteistyminen vaatisi aina synteettistä kielennystä, so. derivaatiota tai kompositiota. Myös Räisänen (1985: 28) painottaa, että kielessä ei "koskaan ole erillisiä leksemejä kaikkia tarpeita varten" eli analytyttiset ilmauksetkin riittävät (esim. *tulle tärkeämmäksi* vs. **tärkeentyä*).

6 VARIAATIOITA

Suomen kielen johto-opin tutkimuksissa kannan ja johdoksen suhdetta on pohdittu enimmäkseen siitä näkökulmasta, millaisia morfosemanttisia kriteereitä kantasanelle erilaisissa näkökulmissa annetaan (ks. esim. Räisänen 1978). Vähemmän on tarkasteltu sitä, kuinka kantasanelksi ja johdokseksi hahmotettavat lekseemit korreloivat semanttisesti keskenään lekseemien ja käsiterakenteiden vuorovaikutuksessa. Toisaalta kysymys liittyy polyseemisten lekseemien välisen korrelaatioiden tarkasteluun, toisaalta merkityksen muuttumisen, leksikaalistumisen ja idiomaatistumisen kysymyksiin (ks. esim. Koski 1981, Suihkonen 1994). Mielenkiintoinen on myös kysymys, millä tavoin kantasana edustuu semanttisesti johdoksen merkityksessä ja käytössä.

Luvussa 6 kuvaan johdosten semanttista variaatiota. Yleisenä näkökulmana on semanttisen vaihtelevuuden tarkastelu johto-opillisesti rajatussa kehyksessä. Samalla tarkastelen yhteneväisyyksiä ja eroja merkitystyyppiluokkien näkökulmasta, so. heijastuuko samanlainen merkitystyyppi samankaltaisuutena variaatiossa. Merkitystyyppin vaikutus johdoksen merkityshahmotukseen, tulkintaan ja sitä kautta produktiivisuuteen tulee esille luvussa 6. Tässä käsiteltävät ilmiöt ovat korrelaation semeemikohtaisuus ja polysemia (luku 6.1), merkityksen laajentuminen (6.2.1) ja idiomaatistuminen (6.2.2), varjoargumentti-vaihtelu (6.2.3), metaforisuus (6.3) sekä merkityksen rajoittuneisuus (6.4).

6.1 Merkitysvariaatio ja polysemia

6.1.1 Polysemiasta

Verbiluokittelun yleisongelmana voidaan Pajusen (1988: 14) mukaan pitää verbien monimerkityksisyyttä ja syntaktisen ympäristön vaihtelevuutta (tästä syystä myös prototyyppi-käsitteen soveltaminen on ongelmallista; monitulkitaisuudesta verbin semanttisessa luokittelussa ks. esim. Askonen 2001: 51). Vaikka polysemia on hankala määrittellä, on monitulkitaisuus harvoin ongelmana ih-

misten välisessä kommunikaatiossa kontekstuaalisten vihjeiden vuoksi (Ravin–Leacock 2000: 1, Fellbaum 2000: 52; Koski 1989a).¹

Oletuksena työssäni on Geeraertsin (1993: 263) ja Langackerin (1999) pohjalta, että raja polysemian ja ei-polysemian välillä on sumea ja hankala tarkasti osoittaa. Esimerkiksi Laalo (1989: 231) katsoo, että polysemian, sumeuden ja homonymian jatkumoa on vaikea osoittaa (“[j]äännöksetöntä kahtiajakoa homonymiaan ja polysemiaan on lähes mahdotonta tehdä”), samoin homonymian, sumeuden ja polysemian jatkumon olettaa kognitiivisen kieliopin kehityksessä Pentti Leino (1993: 162–163).² Homonymian ja polysemian rajanvedossa Leech (1981: 227–229) tarjoaa erottamiskriteeriksi sitä, että polysemiassa kielenkäyttäjät huomaa kahden lekseemin välisen yhteyden ja osaa postuloida siitä leksikaalisen säännön (“psychologically related”) (ks. myös Lipka 1990: 135–139). Tämä lienee intersubjektiivisesti kuitenkin hankalasti osoitettavissa (ks. esim. Koski 1989a: 75). Polysemian muita määrittelytestejä esittelevät kootusti Ravin ja Leacock (2000: 2–4).

Polysemia liittyy I-verbiderivaatiossa yksittäisten verbien merkityksen kuvaukseen ja toisaalta derivaation semeemikohtaisuuteen, substantiivien ja verbin semeemien vastaavuuteen monimerkityksisen jäsenen sisältävissä pareissa. Lisäksi pohdittavaksi tulee se, voidaanko instrumenttikantaisille verbeille osoittaa systemaattisia polysemioita (metaforat mukaan lukien) (ks. Martin 2001: 70). I-verbien polysemia johtuu perustapauksissa korrelaattisubstantiivin denotaation monitulkintaisuudesta tai monimielisyydestä (*postittaa* ‘panna postiin; lähettää postitse’) tai tarkkarajaisen tarkoitejoukon monipuolisista käyttömahdollisuuksista (*teipata* ‘kiinnittää, sitoa, sulkea, peittää tai koristaa teipillä’). Vaikka monimerkityksisyyden, sumeuden tai jouston absoluuttista erottamista ei työssäni oleteta, voidaan homonymia, sumeus ja polysemia stereotyyppisesti osoittaa (ks. Koski 1991). Esim. *maalata*-verbi voidaan määritellä ‘levittää maalia väritystarkoituksessa’. Koska *maali*-juuri voi viitata vaihtelevaan määrään aineita, joiden käyttötapa ja -kehys varioi, voidaan *maalata*-verbille olettaa eri semeemejä tai semeemivariantteja kulloisenkin kehityksen mukaan: *maalata*₁ ‘peittää pinta maalilla’ ja *maalata*₂ ‘tehdä johonkin pinnalle kuva’ sekä arkinen *maalata* ‘meikata’. Eronte-koa puoltavat esim. hyväksyttävyysongelmat anaforisissa suhteissa: *Pekka maalasi*

¹ Voitaisiin siis ajatella niinkin, että monimerkityksisyys on seurausta ilmauksen irrottamisesta käyttöyhteydestään (vrt. sanakirjamuoto): “sana vaikuttaa monimerkityksiseltä vain silloin kun sitä ei ole käytetty merkityksen välittämiseen tai kun me sen kohdattuamme emme vielä tiedä minkä merkityksen välittämistä se palvelee” (Špetin 1990 sitaatti Lähteenmäellä 2000: 100). Semanttisen vaihtelun luokituksen hankaluu-desta, esim. polysemian ja homonymian tai polysemian ja merkitysvarianssin erotta-misesta ks. Pentti Leino (1993: 162–163), Onikki-Rantajääskö (2001: 214–216), Dunbar (2001), Geeraerts (1993), Wildgen (1994: luku 4) ja Blank (2000: luku 3), erilaisia suhtautumistapoja ja analyysinäkökuilma (Lyonsin, Crusen ja Kilgarriffin) polysemiaan vertailee Verspoor (1997: 51–), komponentti-, prototyyppi- ja suhteellisen semantiikan näkökuilma polysemiaan kokoavat Ravin ja Leacock (2000: 7–23).

² Sumeuden, referentiaalisen variaation ja polysemian jatkumoluonteisuutta havain-nollistaa hyvin Geeraertsin et al. (1994) tutkimus leksikaalisesta variaatiosta hollan-nin vaatetusnimistössä. Polysemian, merkitysvariaation jne. käsitteiden erottelu voi-daan pyrkiä ohittamaan myös puhumalla lekseemin kontekstuaalisista varianteista (Langacker 1999: 124). Tietenkin nekin täytyy kategorisoida kuten lekseemitkin rajata (erotukseksi homonymiasta).

talon punaiseksi, Jussi värikkään muotokuvan ja Liisa huulensa juhlaa varten (Tuggy 1993; ks. Dunbar 2001: 10). Verbivariantit muodostavat jatkumon (josta semeemivarianttien, semeemien jne. erottelu on kriteerisidonnaista), jonka tapaukset voidaan katsoa skemaattisen *maalata*-kategorian toteutumiksi, hierarkkisen skeemamallin mukaan (ks. Langacker 1987: luku 10).³

Polysemia tulkitaan aina kontekstissa, josta voidaan hakea ilmauksen yksiluentaistavia (disambiguoivia) kontekstipiirteitä (ks. esim. Herlin 1998: luku 7 ja Huumo 1997a: 50, jonka mukaan esimerkiksi "lauseen loppuosa disambiguoit lauseen tulkinnan ja kumoaa joitakin alkuosan rakenteen perusteella tehtyjä tulkintahypoteeseja").⁴ Moniluentaisuutta (*ambiguity*) eli eri mielteitä ei ole kuitenkaan helppoa aina erottaa sumeudesta (*vagueness, indeterminacy*) (ks. Leino-Onikki 1992: 43–44). Ongelmallista monimerkityksisyyden käsittelyssä on myös valita sopiva spesifisyystaso, jolla erilaiset käytöt katsotaan eri mielteiksi. Esimerkiksi Lakoffin (1987) *over*-analyysiä on kritisoitu kontekstuaalisten piirteiden lisäämisestä kuvaukseen ja siten liiallisesta polysemian kasvattamisesta (Leino-Onikki 1992: 43; ensyklopedisen semantiikan oletusten kritiikkiä yleisemmin ks. Wierzbicka 1996: 335–). Miller (1978) nostaa esiin arvelun, että ehkäpä jokin sana näyttää niin polyseemiseltä sen vuoksi, että sanakirjantekijät ovat ottaneet mukaan niin paljon kontekstuaalista informaatiota, joka ei varsinaisesti ole osa sanan merkitystä ("sanan merkityksen osaksi" kuulumisen ja kuulumattomuuden rajanvedoksi hän ei esitä kriteeristöä). Polysemian, joustavuuden ja sumeuden erottamisen hankaluus saattaa johtua toisaalta myös määrittelysanojen polysemiasta tai sumeudesta (Ravin-Leacock 2000: 4).

³ Kiparskyn (1997) Fodorin pohjalta määrittelemät *maalata*-verbin rajoitukset (intentionaalisuus jne.) eivät ota huomioon tällaista variaatiota, vrt. myös esim. *maalata ruiskulla*. Semeemivariaation ja Kiparskyn (1997: 488) hahmotteleman rajoittuneisuuden pohjalta *maalata*-verbin käyttö ja referenssi on toisaalta heterogeenistä, toisaalta rajoitunutta. *Maalata*-verbi voi koodata useanlaisen välineen käyttöä ja käyttötappaa, mutta ei esimerkiksi sudin kastamista maaliin. Hierarkkisessa skeemamallissa voidaankin katsoa, että superskeema *maalata* nimeää tietyn perushahmon, jossa on stereotyyppisiä piirteitä (esim. 'välineellä', 'peittää', 'väri', 'nestemäisyys', 'intentionaalisuus'). Perushahmo luo verbin käytön ytimen, motivaation ja rajat, myös motivaation metaforiselle käytölle.

⁴ Vaikka työssäni polysemia ikään kuin ohitetaan operoimalla leksikaalisten yksikköjen tasolla, joudutaan päättämään, onko esim. kahdessa erilaisessa lauseessa käytetty yhtä vai kahta leksikaalista yksikköä. Rajanveto täytyy tehdä verbi- ja tapauskohtaisesti. Verbijohdosten analyysissä yksi kriteeri on parafrasoin verbi, sen semantiikka ja esim. perintäsuhteet (*entailment*): *mies kittasi ikkunan 'tiivisti kitillä'*, *mies kittasi sauman umpeen 'täytti kitillä'*, *mies kittasi lasin puuhun 'kiinnitti kitillä'*. Toisaalta hankalaa voi olla parafrasiverbien tulkinta ja tulkittujen verbien vertailu, esim. jos CD-Ps esittää usean verbin merkityksen monien suurin piirtein hyponymisten synonyymien avulla. Missä tällöin on polysemian ja merkityksen joustavuuden ero? Jonkinlainen kuvausta ja analyysia palveleva kriteeristö voidaan olettaa. Itse kielen käyttöön ja luonteeseen se tuskin pätee.

Derivaation semeemikohtaisuus

Derivaatio sananmuodostuksessa on semeemikohtaista (Koski 1981: 15)⁵, oman työni terminologiassa leksikaalisten yksikköjen välistä. Tämä paljastuu jo summittaisella vilkaisulla sanakirjasta, kuten CD-Ps:sta. Johtamisen semeemikohtaisuus on perusteltua olettaa myös psykologisesti. Raukon (1999) mukaan englannin polyseemisissä nolladerivaatiopareissa (konversio) kielenpuhujat saattavat mieltää sanan samasemeemiset nomini- ja verbimuodot läheisemmiksi kuin saman sanan kaksi nominimuotoa tai kaksi verbimuotoa. Raukon testeissä informantit yhdistivät esim. lauseet *I'm dating her* ja *she's my date* paremmin toisiinsa kuin kumpaakaan lauseesta *this item dates back to the Middle Ages* tai *what is today's date?* Tässä käsitteellis-semanttinen läheisyys, siis samaan käsitteelliseen alueeseen kuuluminen, tai derivaatiossa semeemikohtaisuus, on voimakkaampi yhdistävä tekijä kuin sanaluokka (vrt. myös Bybeen 1985: 118 "leksikaalisen yhteyden" kriteerit).

Leksikaalisen yksikön ymmärtäminen semeemikohtaiseksi on sopusoinnussa kognitiivisen kieliopin kielen kuvauksen käyttöpohjaisuuden vaatimuksen kanssa sekä kognitiivisen semantiikan (holistisen) merkityskäsityksen kanssa: semeemijaossa ja semeemin rajojen määrittelyssä on kyse symbolin käyttötiheydestä ja -tavasta johtuvasta viittaussuhteen vakiintuneisuudesta ja osin kenties kiteytyneisyydestä (implisiittinen sopimus) tai (terminomaisessa leksikaalisessa yksikössä) rajojen sopimisesta (eksplisiittinen sopimus). Esim. videonauha ja videolle tallettaminen kuuluvat samaan kognitiiviseen alueeseen ja ovat leksikaalisesti korrelaatiossa, samoin koristenauha ja sillä joulukuusen nauhoittaminen, *nauha₁-nauhoittaa₁*, *nauha₂-nauhoittaa₂*. Nämä korrelaatiot lienevät puolestaan vahvempia kuin esim. *nauha*-lekseemin eri edustumat toisiinsa nähden, esim. kengännauhan ja filminauhan suhde (tarkastelukulman asettaminen varauksin). Korrelaatioiden tulkinta on usein painottunut käyttökehukseen, joka ohjaa semeemiluentaa. Välttämättä korreloivaa tarkoitealalajia ei tarvitse erottaa omaksi semeemikseen, vaan korrelaation ero tulee pelkästään konventionaalista kehuksesta, esim. *haavia kaloja* ja *haavia perhosia*, mutta *?haavia kolehti*, jotka kaikki pohjaavat yhteen *haavi₁-semeemiin* 'pussimainen t. suppilomainen, tav. varrellinen pyydystämis- t. keruuväline'.

Kognitiivisessa kehyksessä lekseemin semeemikohtaisuus on yhteydessä käsitekompleksin hahmottamiseen erilaisten aktiivisten vyöhykkeiden kautta (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 88, 71). Tällöin ilmauksen merkityksen koostavien käsitekompleksien eri puolet korostuvat eri tavoin polysemiassa tai kontekstuaalisissa tulkinnoissa, kuten myös semeemikohtaisuudessa ja kombinoinnissa

⁵ Semeemikohtaisuuden derivaatiossa nostavat Kosken (1981) lisäksi esiin esim. Lipka (1990: 140), denominaalisessa johdossa Dirven (1988), Duszak (1980) ja Jämsä (1987) (semeemiydestä ks. Cruse 1986 ja Koski 1991). Semeemikohtaisuus leksikaalisessa kehyksessä voidaan ymmärtää esim. seuraavalla tavalla: "The dictionary deals with lexemes: a lexeme is a word taken in one of its meanings. Each lexeme has a lexical entry corresponding to it in the dictionary." (Paducheva 1998: 350.) Semeemi voidaan ajatella tässä Kosken (1978a: 100) pohjalta siten, että se "[-] vastaa keskenään samankaltaisten kielenulkoisten tarkoitteiden (referenttien) ajatustasolle projisoimien mielteiden invarianssia".

yleensä. Monihahmotteisuuden ja korrelaation näkyminen eri tavalla leksikaalilla ja konseptuaalis-holistisella tasolla vaikuttaa työni käytännön analyysin siten, että tarkastelussa on kaksi karkeus- ja näkökulmatasoa: sanakirjan ohjaama leksikaalisten yksikköjen välinen semeemitasotulkinta (substantiivi₁-verbijohdos₁) sekä verbijohdoksen merkityksen tasolla tapahtuva korrelaatin salientin puolen tai aktiivisen vyöhykkeen ja kehyksen kombinointi tapahtumaan ja verbin merkitykseen nähden (kategoriakombinoinnista ja käsitteellistä integraatiosta, ks. lukuja 1.4 ja 6.2.3).

Sanakirja ja polysemian verkkokuvaus

Ongelmallista käytännössä on semeemien erottelu, semeemin rajojen määräytyminen sekä mielteiden, mielikuvien, käsitteiden ja tarkoite(joukkoje)n vastavuukien selvittäminen (erilaisia vaihtelutyyppejä esittelee Koski 2002b: 219–221, vaihtelun luonteesta ja olemuksesta ks. Nieminen 1998). Toinen seikka on mielteiden, käsitteiden ja maailmantiedon erottelu, jossa voidaan päätyä eri oletuksiin. Kolmas seikka on edellisten luonne, esim. monitulkintaisuuden tai suumeuden mahdollisuus (ks. esim. Blank 2000: 19 ja Grandy 1992: 115).

Sanakirjojen suhtautumisessa polysemiaan ja saman sanan semeemien määrään ja sisältöön on eroja, polysemianäkemykset eivät eri sanakirjoissa ole yhteneväiset, kuten eivät semantikoillakaan (Ravin–Leacock 2000: 2). Esimerkiksi Pentti Leinon (1993: 169 alav. 18) mukaan NS:n polysemiakuvaus on Perus-sanakirjaa analyttisempi, koska se pyrkii esityksessään merkitysvariaation hierarkkiseen ryhmittelyyn. Yleisesti sanakirjojen tapaa suhtautua polysemiaan on kritisoitu osin mekaaniseksi (ks. esim. Vilppula 1986/1987, Raukko 1994).⁶ I-verbissä CD-Ps:n suhtautuminen on kahtalaista: metaforinen käyttö joko esittää sanan määritelmän yhteydessä *Kuv.*-spesifionnin avulla, esim. *haravoida* 'käsitellä, vars. koota haravalla'. *Kuv.* 'etsiä järjestelmällisesti', tai sitten metafora on erotettu omaksi semeemikseen, esim. *suksia₁* 'hiihtää' ja *suksia₂* 'mennä, painua'. Toisaalta erottelu "kirjaimellisen, laajentuneen ja kuvallisen" merkityksen välillä voi olla hankalaa, esim. *porata*-verbin selitteessä CD-Ps esittää esimerkin jokaisesta käyttötyypistä (*porata* 'tehdä poralla reikä t. reikiä, kairata'. Laajemmin 'kaivaa, kaivertaa reikiä, puhkaista. *Kuv.* *Porata katseellaan jkta.*) (sanan merkityksen invarianssin analysoinnista ja muotoilemisesta leksikografiassa, ks. Wierzbicka 1996: 264–267, periaatteista ks. myös Hartmann 1983 ja Ayto 1983).

Polysemia on työni näkökulmasta hedelmällisintä olettaa mielteiden ketjuksi tai verkoksi (ks. Raukko 1994, Blank 2000: 14, kootusti ks. Taylor 1995: luku 6). Sitä kuvaavassa skemaattisen verkoston mallissa (Langacker 1987: 371–

⁶ Goddardin (2000: 137) mukaan sanakirjakuvauksissa esiintyy useammin tarpeetonta ja erheellistä (*false*) polysemiaa kuin tarpeetonta tai erheellistä monosemiaa. Huomat takoon kuitenkin, että Goddardin viitekehyksenä on *natural semantic metalanguage*, jossa merkitysvariaatio pyritään vangitsemaan mahdollisimman pitkälle yhden määritelmän avulla (ks. esim. Wierzbicka 1996). Goddard (2000: 145) pitää tarpeettomana sanojen systemaattisten metaforisten käyttöjen erottelua omiksi semeemeikseen sanakirjassa, esimerkiksi lauseen *Darkness was our friend* pohjalta *darkness*-sanalle ei tarvita erillistä metaforista kuvausta sanakirjaan, koska sanan käyttö pohjaa produktiiviin ja yleiseen metaforiseen periaatteeseen 'like x': *Darkness was like a friend*.

381) on kolme osapuolta, joihin samankaltaisuusarvioinnit perustuvat: kategorian tyypillistä edustajaa vastaava prototyyppi, siihen vertailtava kohdetarvike sekä näitä yhdistävän samankaltaisuuden kuvaavaa skeema. Skeemaa täysin toteuttava tarvike on sitä spesifimpi, prototyypin kanssa ristiriitaisuutta sisältävä tarvike on prototyypinen laajentuma (joka voi myöhemmin muodostaa oman skeemansa). Nämä osallistajat muodostavat myös skemaattisen verkon noodit. Ajatus polysemian hahmottamisesta verkoksi, jonka tiheyttä vastaavat jonkinlaiset merkitysvarianttiskeemat, esiintyy työssäni kahdella tasolla, sekä lekseemien että merkitystyyppiskeemojen järjestäytymisessä. Leksikaaliset yksiköt merkitysvariantteineen muodostavat erilaisia verkostoja, jotka rakentuvat hierarkkisesti (katto- tai superskeema, elaborointi ja laajentuma). Samoin merkitystyyppit, niiden ala- ja sivutyypit hahmotetaan eritasoisina skeemoina, jotka eivät ole skemaattisuussuhteessa pelkästään yhteen abstraktimpaan skeemaan, vaan voivat motivoitua useammankin skeeman tai ytimen kautta. Tämän on välttämätöntä verbijohdosten semanttis-johto-opillisen luokituksen monitasoisuuden ja moni-ilmeisyyden vuoksi.

Sanakirjan antama merkitysvariaation kuvaus ja ”realistisempi” variaation verkkokuvaus, joka ei kuitenkaan takaa ulkoista evidenssiä (ks. Määttä 2000: 207, esim. Langacker 1999 pitää verkkoa lähinnä kuvauksen metaforana), eivät ole ristiriitaisia kuvausten erilaisten funktioiden ja tasojen vuoksi. Sanakirjaa voi pitää ikään kuin käyttöohjeena, johon listatut merkitykset, semeemit tai merkitysvariantit vastaavat verkkokuvauksen noodikohtia, merkityksentihentymiä. Näiden väliset suhteet, motivaatio ja hierarkkisuus sekä jatkumoluonne jäävät vain sanakirjassa usein eksplikoimatta. Molempia kuvaustapoja yhdistää se, että semantiikan ensyklopedisuus (*cognitive domains*) jää kuvaamatta (vrt. ensyklopediset sanakirjat, eroista ks. Karihalme 1996: 140).

6.1.2 Semanttiset korrelaatiot ja polysemia johtosuhteissa

I-derivaatio ei operoi sanatasolla, so. saman muodon ja yhteenliittyvien merkitysten kokonaisuuden eli lekseemien tasolla, vaan leksikaalisten yksikköjen, semeemien ja niiden erilaisten korostusten ja hahmotusten tasolla (mielikuvaisuus). Instrumentatiivisuus on siis vain yksi muodollis-semanttinen suhde erilaisten, toisiinsa liittyvien mielteiden ja käsittekompleksien verkossa (josta ks. osin Onikki-Rantajääskö 2001: 71), johon muotorakenne tarjoaa osittaisen sisäänpääsyn. Johto-opillisten korrelaatioiden semeemitasoisuuden oletusta tukee myös mekaaninen sanakirja-artikkelien analyysi. Olen käynyt läpi prototyypisten I-verbien (N = 226) ja niiden korrelaattisubstantiivien artikkelit CD-Ps:sta ja laskenut numeroitujen merkitysmääritelmien osuuden ja jakaumat (taulukko 1).

TAULUKKO 1 I-verbien karkea polysemia CD-Ps:ssa.

	N	%
Verbi ja kanta yksisemeeminen	100	44,3
Verbi ja kanta useampisemeeminen	34	15
Vain verbi useampisemeeminen	17	7,5
Vain kanta useampisemeeminen	75	33,2
I-verbityhteensä	226	100

Polyseemisiä eli tässä useamman kuin yhden numeroidun merkitysmääritelmän saavia verbejä on yhteensä 51 eli reilu viidennes (22,5 %, monoseemisiä verbejä on 175 eli n. 77,5 %). Polyseemisiä kantoja on sen sijaan 109:llä verbillä eli lähes puolella (n. 48,2 %). Substantiiveista 2-semeemisiä on 55 tapausta, 3-semeemisiä 28 ja 4-semeemisiä 16 tapausta. 5-semeemisiä substantiiveja on 5 tapausta (*piiska, posti, suu, kaava, lautta*), 6-semeemisiä 3 (*ankkuri, harja, piikki*) ja 7-semeemisiä 2 (*mylly, tarha*). 51:stä polyseemisestä verbistä 2-semeemisiä on 37 tapausta, 3-semeemisiä 12, 4- ja 5-semeemisiä molempia 1 tapaus (*tuulettaa* ja *käsitellä*).

Sanakirjan tapa luetella hakusanan eri merkityksiä numeroituina kohtina ei tietenkään anna oikeutettua kuvaa sanojen monimerkityksisyydestä eikä vastaa työssäni omaksuttua polysemia käsitelyä. Usein merkitysten laajentumat esitetään CD-Ps:ssa vain perusmerkityksen perässä, *laajemmin* tai *kuv.-merkinnän* jälkeen (esim. *aura* 'kyntämiseen käytettävä maataloustyökalu', kuv. maanviljelyn t. yl. rauhanomaisen työn vertauskuvana, *laajemmin*: muista kiilamaisista laitteista, kuv. kiilamaisesta kuviosta t. asennosta), mikä vähentänee polysemiaa edellisessä laskentatavassa.⁷ Toisaalta merkityksen selitteiden erotelu numeroiduiksi merkitysryhmikseen (termi CD-Ps:n käyttöohjeissa) ei aina tarkoittane leksikaalisten yksiköiden erottamista eli eri semeemijä. Puutteistaan huolimatta menettely antaa karkean kuvan I-derivaation polyseemisistä suhteista. Tarkan kuvan antaminen on vaikeaa, ei yksin polyseemisyyden käsitteen hankaluuden ja käytännön analyysin ongelmallisuuden vuoksi (polyseemiasta kootusti ks. esim. Leino–Onikki 1994 ja Ravin–Leacock 2000). Seuraavassa tarkastelen variaatiota ja sen tendenssejä lähemmin

⁷ Jos polyseemiseksi katsotaan numeroitujen varianttien (N = 51) lisäksi laajentuneiksi ja kuvalliseksi merkityt merkitysalat, CD-Ps:n prototyyppisistä I verbeistä n. 40 % (N = yht. 92) on polyseemisiä (numeroimattomista verbeistä laajentunut-merkintä on verbeillä *porata, pommittaa, loukuttaa, nyrkkeillä, pariloida*; kuvallinen merkintä on verbeillä *viilata, tulittaa, jarruttaa, torpedoida, juntata, jyrätä, moukaroida, nuijia, ruoskia, veivata, vitsoa, haravoida, luodata, tahkota, kammata, keinua, purjehtia, seilata, nokkia, kouria, suudella, siivilöidä, pumpata, hissata, hiillostaa, kirnuta, myllyttää, sorvata, imuroida, pyydystää, valjastaa, niveltää, liimata, kiilata, kahlehtia, naulata*). Tällainen yleistys ei tosin ole pätevä, esim. *siivilöidä*-verbin käyttöä puun lehvästön lävitseen päästävään valoon viittaamassa ei liene katsottava verbin polysemian heijastukseksi. Toki on muistettava, että sanakirjan merkintätavat ja ratkaisut motivoituvat sanakirjan tavoitteista ja palvelevat kohdeyleisöä ja sanakirjan käyttötarkoitusta.

6.1.3 Semeemikorrelaatioiden lähempää tarkastelua

6.1.3.1 Kantojen ja korrelaattien vaihtelua

Korrelaattisubstantiivien systemaattisia polysemiatyyppejä

Merkitysvariaation säännöllisyyteen voidaan viitata sellaisilla rinnakkaisilmaisilla kuin säännönmukainen moniviihteisyys (Koski 2002: 219), säännönmukainen polysemia (Apresjan 1974, Koski 1991: 134)⁸, sääntöpohjainen polysemia (Blank 2000: 22), systemaattinen polysemia (Nunberg–Zaenen 1992), looginen polysemia (*logical polysemy* ks. Pustejovsky 1995: 123, ks. myös Pentti Leino 1991: 180 alav. 19) ja allosemia (Deane 1988; ks. Blank 2000: 16; kootusti ks. Fellbaum 2000: 53, Verspoor 1997). Usein variantit voidaan katsoa konseptuaalisen viereisyyden toteutumiksi (esim. rakennus ja instituutio), jolloin säännönmukainen merkitysvaihtelu on esimerkki polysemiasta, joka ei palaudu semanttiseen muutokseen (Blank 2000: 21–26).⁹ Seuraavat I-verbiryppäissä esiintyvät semanttiset vaihtelut voidaan katsoa tyypillisiksi, osin jopa systemaattisiksi joillekin substantiivityypeille (vrt. esim. eläimennimitys viittaamassa lajiin, eläinyksilöön ja ruokaan, esim. *hauki on kala, pyydystin suuren hauen, haukea on lautasella*; ks. Koski 1991). Systemaattisuus ymmärretään seuraavassa väljästi, oleellista on katsoa, mihin substantiivin varianttiin I-verbi korreloi. Oma kysymyksensä sitten on, kutsutaanko polysemiaksi hienovaraista kontekstuaalista mukautumista, joka pohjaa käsitteen aktiivisen vyöhykkeen painotuseroihin. Esimerkiksi Taylor (1995: 266) katsoo monimerkityksisyyden jatkumon ääripäiksi homonymian ja kontekstuaalisen mukautumisen (*contextual modulation*); joka on perheyhtäläinen Crusen 1986 *conceptual modulation* -termille ja Langackerin 1991 *active zone* -käsitteelle).

⁸ Apresjan (1974: 16) määrittelee säännöllisen polysemian (*regular polysemy*) seuraavasti: "Polysemy of the word A with the meanings a and a' is called regular if, in the given language, there exists at least one other word B with the meanings b and b', which are semantically distinguished from each other in exactly the same way as a and a' and if a and b, a' and b' are nonsynonymous" (ks. Verspoor 1997, jossa laajemmin systemaattisista semanttisista suhteista). Systemaattisesta polysemiasta ja sen viereisistä ilmiöistä ja nimityksistä ks. myös Blutner (1998: 148) ja Nunberg–Zaenen (1992).

⁹ Blank (2000: 25) erottaa leksikaalistumattoman ja leksikalistuneen sääntöpohjaisen polysemian. Edellinen (*rule-based, non-lexicalized polysemy*) pohjaa diskurssisääntöön jossakin rajatussa diskurssityypissä ja rajatuissa käyttökonteksteissa, esim. ravintolan henkilökunta nimittää asiakkaita heidän tilaamiensa annosten mukaan (esim. *kinkkuvoileipä-asiakas*-metonymiasuhde tarjoilijan diskurssissa), jälkimmäinen (*rule-based, lexicalized polysemy*) pohjaa ensyklopediseen kognitiivisen taustaan ja on vakiintunut ikään kuin kielen säännöksi. Tapaukset voivat vaihdella idiosynkraattisten rajoitusten mukaan siten, että idiosynkraattisinta tapausta edustavat merkityksen muutokset, esim. *hiiri* 'eläin' ja *hiiri* 'tietokoneen ohjain', automaattisempaa suhdetta tyypilliset metonymiat, esim. kirjailijan nimi ja teoksen nimi. Polysemia voi olla samassa lekseemissä useansuuntaista, esim. suomen *kukka* voi viitata (CD-Ps:n pohjalta) siemenkasvin osaan, osan omaavaan kasviin (metonymia), osaa ulkoisesti muistuttavaan tai jäljittelevään koristeeseen, merkkiin tai kuvaan. Oma asiansa sitten on, mitkä hahmoksista kulloinkin katsotaan systemaattisiksi.

Tyypillisesti vaihtelun metarelaationa on tarkoitettodellisuudessa tai käsitteistyksessä vallitseva viereisyys. Sekä ainesta tai valmistusmateriaalia ja siitä tehtyä esinettä tai välinettä koodaavat I-verbikorrelaattien semeemit tai (ala)semeemiparit *kivi_{1a}* (kappale), esim. *tahkon kivi*, ja *kivi_{1b}* (aines), esim. *kalkki-kivi*, *kumi₁* (aine ja siitä tehty esine), *kumi₂* (pyyhin), *kumi₃* (pyörän kuminen rengas), *lauta₁* (materiaali ja siitä tehty rakennelma) sekä sitä muistuttava *lauta₂* (tasomainen esine), osin myös *hirsi₁* (rakennuspuu) ja *hirsi₂* (puusta tehty rakennelma, jossa suoritettava toiminta on lohjennut motivoimaan *hirsi*-elementtiä verbissä *hirttää* ja konneksiossa *joutua hirteen*) sekä *smirgeli* (kova materiaali ja siitä tehty hiomalaikka). Näissä I-verbi korreloituu välinettä tarkoittavaan semeemiin.

Osa-kokonaisuussuhteeseen pohjaavat vaihtelut *valssi₁* (tela) ja *valssi₂* (valssauskone, valssain), *karsta₁* (karstauslauta) ja *karsta₂* (karsta(us)kone) sekä *pyörä₁* (pyörivä kehämäinen esine) ja *pyörä₂* (polku- tai moottoripyörästä), samoin *fillari₁* (polkupyörä) ja *fillari₂* (pyörä, rengas). Kalastukseen liittyvä *virveli* (vrt. *2virveli* 'pikkurumpu') on CD-Ps:n määritelmässä heittouistin, joka puolestaan voi viitata pelkkään vieheeseen tai siihen liittyvään koko kalastusvälineeseen – '(heittovavalla) heitettävä uistin, viehe; kalastusväline joka koostuu heittovavasta, siimakelasta ja tällaisesta uistimesta, virveli' – *virvelöidä* verbistä esitetään parafrasi 'kalastaa virvelillä'. (Myös NS esittää kahtalaisuuden *virveli* 'heitto-onki t. vavallinen heittouistin', *virvelöidä*-verbille synonyymisena molemmat sanakirjat esittävät verbin *kelastaa* 'kalastaa heittouistimella, virvelöidä'.) Tällaisessa vaihtelussa vastaava I-verbi motivoituu osan nimityksestä, mutta konventionaalisesti koodaa varsinkin kokonaisuuden käyttöä (esim. *pyöräillä* 'ajaa polkupyörällä'). Käyttöyhteyden viereisyyteen perustuu vaihtelu *suka₁* '(hevosenpuhdistusharja) ja *suka₂* (sukanen; kankea karva t. karvamainen muodostuma), kuten myös *sauna₁* (paikka) ja *sauna₂* (siellä tapahtuva toiminta) spatiaalis-käsitteellisen viereisyyden motivoimana. Sisällön ja sijainnin vuorovaikutukseen perustuvat suhteet *varasto₁* (varalle kootut tavarat) ja *varasto₂* (rakennus tai muu säilytyspaikka) sekä *mitta₁* (mittausväline), *mitta₂* (mittausvälineellisestä) ja abstraktimpi *mitta₃* (mittayksikkö). Samaan viereisyysrelaatioon ja abstraktioon pohjaavat vaihtelut *filmi₁* (nauha) ja *filmi₃* (elokuva), *kaitafilmi₁* (nauha) ja *kaitafilmi₂* (elokuva) sekä *video₁* (nauha, nauhoite tai elokuva) (lisäksi osa-kokonaisuussuhteeseen rinnastuva *video₂* 'videolaite tai -nauhuri'). Näiden substantiivien verbikorrelaatin merkitysluenta voi käyttöyhteyden mukaan motivoitua kaikkiin semeemeistä, esim. instrumentatiivinen *filmata* 'tallentaa filmille' ja kausatiivinen *filmata* 'tehdä elokuva'.

Laitteen ja jonkinlaisen paikan koodaamisen työnjako on semeemeillä *grilli₁* (paahtolaite) ja *grilli₂* (ravintola), *saha₁* (väline) ja *saha₂* (paikka, laitos). *Mylly* on jaettu CD-Ps:ssa prototyyppisen semanttisen kehyksen mukaan viljan- (*mylly₁*) ja muiden aineiden jauhimiin (*mylly₂*), *mylly₃* motivoituu edellisiin nähden pyörivästä liikkeestä, esim. *betonimylly*. Systemaattinen polysemia koneen ja paikan välillä on sen sijaan sisällytetty *mylly₁*-semeemiin ('viljanjauhamiskone; rakennus t. teollisuuslaitos, jossa jauhetaan viljaa). Paikan ja laitoksen tai instituutin käsitteellistä yhteyttä koodaavat *tarha₁* (aitaus, paikka) ja *tarha₂* (laitos).

Askelta abstraktimpiin viereisyysuhteisiin laajenevat semeemijaot *posti*₁ (toiminta ja laitos), *posti*₂ (postitoimipaikka), *posti*₃ (postilähetys) ja *posti*₄ (muista viesteistä ja viestintäjärjestelmistä) sekä *radio*₁ (viestintä radioaaltoin), *radio*₂ (radioasema(verkko), radiolähteys ja lähettävä yhtiö) sekä *radio*₃ (vastaanotin), samoin hahmottuvat semeemit *televisio*₁₋₃. Oma tyyppinsä on urheilukielessä urheilukilpailuun tai -lajiin viittaaminen lajissa käytettävän välineen mukaan. I-verbien korrelaateista tällaisessa vaihtelussa ovat *keihäs* 'keihäänheitto(kilpailu)' ja *seiväs* 'seiväshyppy(kilpailu)' (vrt. myös *aidat*, *esteet*, *kiekko*, *kuula*; vrt. välineen puuttumisen vaikutus motivaatioon, esimerkiksi *korkeus* 'korkeushyppy(kilpailu)', *pituus*) (urheiluvälineeseen ja -lajiin viittaaminen samalla termillä lienee vielä systemaattisempi tendenssi, esim. *koripallo*₁ 'peliväline' ja *koripallo*₂ 'joukkuepeli'). Prototyyppiset I-verbit korreloivat edellisissä substantiiveissa väline-semeemin, joskin *postittaa*, *radioida* -tyyppiin voidaan tilanteisesti liittää abstraktimpienkin semeemien vaikutusta.

Laitetta ja sillä suoritettava toimintaa tai sen tulosta koodaa pari *prässi*₁ (laite) ja *prässi*₃ (toiminnan tulos), samantapaisesti, joskin yksittäinen–yleinen-abstrahoitumisjatkumolla, hahmottuvat *mainos*₁ (yksittäinen toteuma) ja *mainos*₂ (mainonta, mainostus) sekä osin *arpa*₁ (yleiskäsite, väline) ja *arpa*₂ (arpajaisten liuska) (*arpa*₃ liittyy kuvainnollisesti kohtaloon). Irrallisia tapauksiaan ovat esim. objekti ja sen jäljennös -vaihtelu, *lippu*₁ (tunnuksena käytetty vaate, sen pienoislajennös) tai statuksen muuttamisesta johtuvaan leikillisyyteen pohjaava *kärri*₁ (pyörällinen kuljetusväline, jota vedetään tai työnnetään) ja *kärri*₂ (autosta) -pari.

Tyypillisen tarkoitteen funktioon tai muotoon perustuvaa semeemivariaatiota

Välinettä denotoiville leksikaalisille yksiköille on tyypillistä, että niiden rinnakkaisena semeeminä tai semeemivarianttina on tarkoitteen muotoon tai funktioon motivoituva löyhempi kategoria, sitä jollain tapaa muistuttava laajennus. Perussuhde voi olla kahdenlainen. Semeemi₁ voi viitata artefaktiin, joka antaa nimensä verbille ja lisäksi motivoi löyhempien semeemien merkitystä. Toisaalta semeemi₁ voi viitata osin artefaktiin, osin sen tarkoitusluokka rajautuu siitä, kun substantiivina käytetään verbin ohessa (esim. *kiila*). Leksikaalisten yksiköiden suuntainen hahmotus voi vaihdella. Välinetarkoitteinen semeemi voi hahmotua primaariksi, muita käyttäjä motivoivaksi. Toisaalta välinettä denotoiva semeemi voi olla perustavammaksi hahmottuvan tai primaariksi hahmotettavan yleiskategorian toteutuma, joskin usein lekseemin stereotyyppinen tai frekventti käyttötapa (tätä vihjanee ensimmäisenä hakusanana oleminen CD-Ps:n sana-artikkelissa). Tällaisia suhteita ja niiden motivaatiota erittelen ja kokoon seuraavassa.¹⁰

¹⁰ Käsittelen vain sellaisia semeemijakoja, jotka on mainittu CD-Ps:ssa. Esimerkiksi *mela*-substantiivilla voidaan viitata CD-Ps:n määrittelemän pitkävärtisen lapapäisen veneen tai kanootin liikuttamisvälineen lisäksi sitä muodoltaan muistuttaviin sekoitusvälineisiin, esimerkiksi elintarviketeollisuudessa padoissa käytettävät *sekoitus-* ja *pesumelat* tai maalin sekoittamiseen käytettävä *mela*: *Rautavihtrilli eli rautasulfaatti sekoit-*

Perusteena muodon perheyhtäläisyys

Seuraavat I-verbien korrelaattien semeemisuhdet voidaan katsoa ensisijaisesti tarkoitteiden muodon samuudesta motivoituviksi: *kannus*₁ ihmisen jalkineessa, *kannus*₂ 'eläinten jalan uloke' (esim. kukolla), *kannus*₃ 'kasvin lehden suppilomainen lisäke'; *kynsi*₁ 'raajan sarveismuodostuma', *kynsi*₃ edellisen muotoisista osista (*valkosipulin kynsi*); *lanka*₁ 'tekstiilikuituinen, metallinen tms. säiepunos, rihma', *lanka*₂ laajemmin: sähköjohdosta tms.; *pallo*₁ 'pyöreä leikki t. peliväline', *pallo*₃ 'säännöllisen pyöreä esine', esim. *lumipallo*, *voipallo*, *paperipallo*, *maapallo*; *pamppu*₁ 'lyömäase', *pamppu*₂ samanmuotoiset esineet ja muodostumat (vrt. SSA joka erottaa ruotsalaislainan *pamppu*₁ 'lyömäase' ja deskriptiivisen *pampun*₂, esim. osmankäämin kukinto, pallomaisuuteen viittaamassa); *rulla*₁ 'akselinsa ympäri pyörivä lieriömäinen kappale', *rulla*₂ 'lieriömäiseksi kääritty kappale'; *rumpu*₁ 'lyömäsoitin', *rumpu*₂ erilaisista sylintereistä (*pesukoneen rumpu*), *rumpu*₃ 'viemärin, puron putkimainen aukko'; *sauva*₁ 'tankomainen, puikkomainen kappale', *sauva*₂ (anomiassa) sauvasolun osa; *sompa*₁ 'suksisauvan alapään rengas tms.' (vrt. nykyisin eri muodot), *sompa*₂ 'ohjauspyörä'; *tahko*₁ 'hiontakiekko', *tahko*₂ 'kiekko, vars. juusto' (samoin perifeerisen I-verbien *keilata* korrelaatti *keila*₁ 'peliväline' ja *keila*₂ 'kartiomainen esine t. muodostuma'). I-verbi ei tyypillisesti koodaa muotoon pohjaavia semeemilaajennuksia (vrt. kuitenkin monisäikeinen *rullata*₁ -3-semeemistö). Semeemien kehityssuhteisiin ei tässä oteta kantaa.

Suuntasuhteiltaan edellisistä eroaa osin *lauta*-semeemistö, jossa *lauta*₂ hahmottaa skemaattisen tasomaisen esineen (*leikkuulauta*, *kojelauta*, *lainelauta*), *lauta*₁ materiaaliltaan ja funktioltaan rajautuneen prototyypin 'puulevy', joka vaihtelee systemaattisen polysemian mukaan (materiaali – esine), ja *lauta*₃ on leksikaalistunut erikoiskäyttöön viittaamassa muustakin kuin puusta tehtyyn pelialustaan.¹¹ Samoin *kehä*-semeemistö hahmottuu skeemaattisesta tarkentumiin: *kehä*₁ 'viiva, ympyrä, rengas', *kehä*₂ 'aitaus', *kehä*₃ 'kela, rulla' ja *kehä*₄ 'kehys, kehikko'. Sanakirjan merkitysselitteessä *nappi*₁ viittaa alasemeemiltään (a) pyöreään kiinnitin- tai koristevälineeseen tai (b) yleisesti pieneen kiekon muotoiseen esineeseen, nappulaan (esim. *voi*- tai *vesivärinappi*). Esinetarkoitteinen *koukku*₁ viittaa esineiden osiin tai välineisiin, joista leksikaalistuneita koherentteja alueita ovat funktionaalisin perustein *ongenkoukku* ja *ripustuskoukku*, *koukku*₃ viittaa koukkumaiseen lyöntiin liikkeen muodon motivoimana (*koukku*₂ on abstrahoituma 'kiero juoni', esim. *konnankoukku*).

tetaan tynnyrin kuumenevaan veteen melalla hämmentäen. (Keittomaali. Korjauskortisto. Museovirasto, KK 12, 2000). Tällaiset *melan* käyttötavat edustavat selvästi omaa semeemiään (NS:ssa *mela*₂ 'lavanne'), joka ei korreloitu instrumentatiivisen *melo*-verbien kanssa ('liikuttaa kanoottia tai venettä vedessä melalla; liikkua tai liikuttaa samankaltaisesti', esim. *Uida selällään käsillään meloen*).

¹¹ Tässä voidaan nähdä jonkinlainen retronyymien kehitys (ks. Horn 1993: 51): konneksio *puinen (peli)lauta* on nykyisin motivoitu eikä redundantti, mitä se olisi saattanut olla *pelilauta*-sanana motivoitumisvaiheessa (jos kaikki pelilaudat ovat puisia). I-verbien muissa korrelaattisubstantiiveissa samoin esim. *risukarhi*, innovatiivisten I-verbien *kitaroida* ja *kännyköidä* kantasubstantiivien tarkoiteperheessä on käynyt kehityksen myötä samoin: *akustinen kitara* ja *lankapuhelin*.

Perusteena muoto ja ominaisuus tai kokonaishahmo

Muodon lisäksi motivaatio voi liittyä ominaisuuteen tai materiaaliin tai niihin liittyvään kokonaishahmoon (tai -mielteeseen), kuten seuraavissa semeemeissä: *lippu*₁ 'tunnuksena toimiva vaate', *lippu*₂ 'merkkikaistale', *lippu*₃ 'paperi tms. lappu', *lippu*₄ 'paperilappu' (kokonaismielteeseen kuuluu esim. liehuvuus); *moukari*₁ 'raskas pitkävartinen vasara', *moukari*₂ 'heitettävä urheiluväline'; *peili*₁ 'heijastava sileä pinta', *peili*₂ eräistä muista pinnoista (*oven peili*); *tamponi*₁ 'vanupuikko', *tamponi*₂ 'vanutukko, tukkoside', *tamponi*₃ 'värinlevitin'; *valjaat*₁ eläinten kiinnittämisessä ja ohjailussa, *valjaat*₂ ihmisellä (esim. *laskuvarjon valjaat, lasten talutusvaljaat*).

Esineitä yhdistävä kokonaishahmo voidaan jakaa semeemeiksi käyttöaluiden ja funktioiden pohjalta. Semeemi *nasta*₁ koodaa piikkimäistä esinettä ja jakautuu alasemeemeihin lähinnä funktionaalisiin perustein: (a) kiinnitysnaula (johon *nastata*-verbi korreloituu), (b) puikko- tai nappulamainen liukueste ja (c) ohjaava tai kiinnittävä nappi. Tappi on yleisesti lieriömäinen tai puikkomainen kappale, josta semeemi *tappi*₁ erottuu sulkemisfunktion (tulppa) ja semeemi *tappi*₂ yhdistämisfunktion (vaarna) osalta. Verbi *tapittaa*₁ voi koodata molempien tarkoitelajien käyttöä ('varustaa t. kiinnittää tapeilla'). *Piikki*₁ viittaa holistisesti 'teräväkärkisiin puikkomaisiin tai neulamaisiin muodostumiin tai esineisiin' ja yhdeksi erikoiskäytöksi on vakiintunut viittaaminen kiven tai betonin käsitteilyssä käytettävään terästankoon, jolla manipuloimista *piikata*-verbi kielentää. (Puhekielinen *piikki*₃-*piikittää*-korrelaatio perustuu konseptuaalisen metonymiaan, jossa ruiskun, piikin ja ruiskeen kokonaisuutta edustaa leksikaalisella tasolla *piikki* (väline teon tuloksen puolesta ja osa välineen puolesta -metonymiat), murteissa esiintyy lisäksi verbi *piikitä* myös äkeen eli *piikin* käyttöön viittaamassa (ks. Veikko Anttila 1968: 13.) Kovaan ainekseen (*kalkkikivi*) tai sen kokoumaan (*tiiliskivi*) viittaavaan *kiveen*₁ motivoituu ominaisuuden kautta semeemi *kivi*₂ 'kivennäisaineista saostunut kova muodostuma' ja (osin ehkä kimpalemaisesta muodostumasta) kautta semeemi *kivi*₃ 'hedelmän siemenen kova kuori' (esim. *kirsikan kivi*). Kokonaishahmoon voidaan ajatella kuuluvaksi myös (käyttöön liittyvä) liike, joka yhdistää tarkoitelajeja *vispilä*₁ 'vatkausväline' ja *vispilä*₂ 'rum-pupalikka'.

Perusteena funktio ja muoto

Osassa edellä esiteltyjä tapauksia voidaan perheyhtäläistäväksi dimensioksi nostaa muodon tai jonkin ominaisuuden rinnalle funktio, esim. *kannus*- ja *lippu*-semeemistöissä. Puhtaammin funktiosta motivoituvat leksikaaliset yksiköt *ankkuri*₁ 'väline, jolla laiva tms. kiinnitetään pohjaan' ja *ankkuri*₂ 'eri rakenneosia kiinnittävä (teräs)side', *harava* 'heinien t. lehtien kokoamiseen t. puutarhamaan käsittelyyn käytettävä pitkävartinen piikkilapainen työväline'; tällaista funktioltaan muistuttava muu väline, esim. *miinaharava*, ja *pommi*₁ 'räjähdys- tm. panoksella varustettu taisteluväline', laajemmin erilaisista räjähteistä, esim. *kantopommi, koiranpommi*. Tarkoitelajin muodon ja funktion erillään pitäminen voi

olla hankalaa. Niiden rinnakkaisuus palautuu muodon alisteisuuteen funktioon nähden. Funktion lisäksi muodoltaankin yhtäläistyvät *vipu*₁ (fys.) 'tankomainen kappale johon vaikuttaa kaksi vääntävää voimaa' ja *vipu*₂ 'vipuvarsi' (sekä niistä metonymisesti *vipu*₃ 'pyydys') sekä *kanki*₂ 'pitkänomainen (metalli)harkko, tanko, pötky', josta *kanki*₁ rajaa funktionaalisiin perusteisiin vivun tapaan käytettävät välineet (esim. *rautakanki*), joiden käyttöä *kangeta*-verbi koodaa. *Kelkka*-superskeema hahmottaa liikkuvan tason, sen prototyypinen toteutuma on *kelkka*₁ mäenlasku- tai kuljetusvälineeseen viittaamassa, *kelkka*₂ hahmottaa CD-Ps:ssa *kelkka*₁:n kanssa perheyhtäläisiä, erikoiskehyksiin kuuluvia tarkoitteita (siirtämisalusta, liikkuva syöttävä osa, neulekoneen liikkuva osa, riippuva teline esim. maalareilla). *Kelkkailla*-verbi koodaa lähinnä *kelkan*₁ urheilukäyttöä (NS:ssa mainitaan harvinaiseksi *kelkata* 'siirtää kelkalla').

Abstrahoituvan funktiopohjaisen motivaation voi ajatella semeemiketjuun *jälki*₁ 'kulkemisesta jäänyt merkki tav. maassa', *jälki*₂ 'yleensä kosketuksesta jäänyt merkki' ja *jälki*₃ 'jostakin jäljelle jäänyt merkki' sekä *linkki*₁ 'tietoliikenneketjun osa tai yhteyttä välittävät laitteet', *linkki*₂ 'ohjelmoitu siirtymämahdollisuus tekstissä elementtien välillä' ja *linkki*₃ 'yhdysside, lenkki' (esim. *henkinen linkki ihmisten välillä*). Verbeillä *jäljittää* ja *linkittää* on kaikkiin substantiivisemeemiin korreloituvia käyttöjä (CD-Ps mainitsee *linkittää*-verbistä vain teletekniikkaan liittyvän linkkiyhteyden avulla välittämistä merkitsevän käytön, puhekielessä sen sijaan ovat yleisiä sellaiset käytöt kuin *linkittää asiat yhteen* ja *linkittää kotisivu sivustoon*).

Eräs muodollis-funktionaalinen tendenssi motivoituu ihmisruumiin transponoinnista koneisiin tai muihin elottomiin objekteihin, osin eläinten kautta (suuntaisuuden problemaattisuudesta ks. kuitenkin lukua 4.2.4). Tällaisia ketjuja ovat *jalka*₁ 'raaja', *jalka*₃ 'esineiden jalustaosat'; *koura*₁ 'käden asento', *koura*₂ 'koneen kouramainen osa' (*kaiourin koura*); *käsi*₁ 'ihmisen yläraaja', *käsi*₂ eläinten eturaajoista (*simpanssin kädet*) ja tarttumavälineinä toimivista koneenosista; *nivel*₁ 'luiden tai rustojen liittymäkohta', *nivel*₂ 'kasvin kiinnekohta', *nivel*₃ 'koneen liittokohta'; *sormi*₁ 'ihmisen, joidenkin eläinten raajan osa', *sormi*₃ harv. koneen osasta (*sormi*₂ 'käsineen osa' (perusteena viereisyys), samoin *peukalo*₁ 'sormi' ja *peukalo*₂ 'käsineen osa')¹²; *suu*₁ 'elävän olennon ontelo tai siihen johtava aukko', *suu*₂ 'aukko', *suu*₃ 'väylän alku- tai loppukohta' (*suu*-sanan viitatusjatkumosta ks. Koski 1991: 131–133). Eläinlähöisiä ovat ketjut *sorkka*₁ 'eläimen jalan kärki', *sorkka*₃ 'esineen haarautuva osa', esim. *sorkkarauta*, ja *nokka*₁ 'lintujen leukaosa', *nokka*₃ 'astian ulkonema', *nokka*₄ kärjestä yleensä (esim. *kepin nokka*, *hyppyrin nokka*). Semeemistöihin sisältyvät leikilliset metaforat, joissa ihmistä hahmotetaan eläintermein: *nokka*₂ 'nenä', *sorkka*₂ 'jalka', kuten myös *käpälä*₂ 'raaja' ja *tassu* '(ihmisen) raaja'. I-verbien korrelaatioita substantiivisemeemiin käsittelen ruuminosaverbien metaforisuuden yhteydessä (luvut 4.2.4 ja 6.3.3).

¹² Blank (2000: 17) tulkitsee ruumiinosan ja siihen liittyvän vaatekappaleen samannimisyyden perustuvan sisältö-säilio-metonymiaan ja olevan polysemiaa, *The arm of a coat*, sen sijaan kontekstuaalista variaatiota on hänen mukaansa esim. vaihtelu *My arm hurts – a robotic arm*.

Perusteena kokonaisuus

Korrelaattisubstantiivien yksi tyypillinen vaihtelu on muotoon tai funktioon pohjautuvaa tai niistä emergoituva kokonaisuuspohjainen laajennus, jonka CD-Ps on erottanut omaksi merkitysparafraasikseen, usein *laajemmin*-tarkennuksen kanssa. Ominaisuus lisännee I-verbille luontaista varjoargumenttivaihtelua ja heijastuu I-verbien käyttäytymiseen tai motivoi näkemään sen vaihtelussa järjestelmällisyyttä. Seuraavassa listaan korrelaattisubstantiivien semeemivariaatiota. CD-Ps:n merkintätapa *laaj.* ja erillinen numerointi on rinnastettu siten, että molemmat vihjaavat kaksisemeemisyyttä tai alasemeemejä. Kokonaiskategoriaa ja sen yhtenä tarkentumana välinettä hahmottavat seuraavat semeemistöt, joissa I-verbien korrelaattiksi katsottava leksikaalinen yksikkö on yleensä funktionaalisesti rajattu ja siten usein artefaktitarkoitteisiin viittaava. Se voi olla prototyyppinen tai primaarinen (motivoiva) semeemi (A) tai yksi (tai useampi) alasemeemistä tai yleiskategoriaa vastaava semeemi (B).

(A) *aura* 'kyntämisväline', laajemmin muista kiilamaisista laitteista (*oja-aura*, *lumiaura*) (kuv. kiilamainen kuvio t. asento; urh. muotoon perustuva laskutapa); *höylä₁* 'veistävä työkalu puunmuotoilussa', *höylä₂* samantapaisten välineiden nimityksissä (*pärehöylä*, *juustohöylä*, *tiehöylä*); *kampa₁* 'hiusten tai muiden karvojen tms. suorimiseen, kiinnittämiseen, koristamiseen käytettävä piikikäs levymäinen esine', *kampa₂* edellistä muistuttavista esineistä (esim. *kehruukoneen kampa*); *kauha₁* 'varrellinen ammennusväline', *kauha₂* 'maljamainen kaivin- tai kuormansiirto-osa' (esim. *kaivurin kauha*); *kiila₁* 'teräväkärkinen, loivasti paksuneva kappale, jota käytetään halkaisuun, kiristämiseen jne.', *kiila₂* em. esineen muotoiset tai sen tavoin tunkeutuvat esineet, kuviot jne. (esim. *valokiila*); *kynä₁* 'kirjoitus- ja piirtämisväline', *kynä₂* laajemmin *kynä₁*:n tapaan käsiteltävistä puikkomaisista välineistä (*kulmakynä*, *lukukynä*, *valokynä*) (alkuperäinen merkitys *kynä₃* sulkaan viittaamassa 'sulan t. höyhenen ruodon ontto varsiosa'); verbi *kynäillä* koodaa vain kirjoittamista ja metaforisesti myös taitavaa mailankäyttöä esim. jääkiekossa); *laiva₁* 'meri- tai sisävesialus', laajemmin muut kulkuvälineet, *ilma-*, *avaruuslaiva* (*laiva₂* viittaa muotoon perustuvaan rakenneratkaisuun kirkossa); *lapio₁* 'kaivutyökalu', *lapio₂* muut edellisen kaltaiset välineet, esim. *kakku-*, *rikkalapio*; *lusikka₁* 'ruokailuväline', *lusikka₂* muista muodoltaan samankaltaisista esineistä, esim. *kenkälusikka*, *mittalusikka*, *uistimen lusikka*; *nauha₁* 'kapeahako, litteä kudus t. punos, jota käytetään sitomiseen, koristeena tms.', *nauha₂* muista edellisen kaltaisista valmisteista, esim. *tallenne*, *hihna* (*nauhoittaa₁* korreloi *nauha₂*:n tallenne-semeemin kanssa, *nauhoittaa₂* rajaa *nauha₁*-semeemistä lähinnä sitomiseen soveltuvat tarkoitteet)¹³; *naula₁* on piikkimäi-

¹³ Substantiivin ja sen sisältävän yhdyssanan hyponymiasuhteissa perustana on usein funktio, esimerkiksi *hiusnauha* on jonkinlainen *nauha₁*, koska sillä kiinnitetään. Samoin *nauhoittaa*-verbien semeemijako pohjaa selkeään funktionaaliseen eroon 'sitoa, kiinnittää' ja 'tallettaa', joskin verbillä ei välttämättä konventionaalisesti koodata kaikenlaisilla nauhoilla sitomista, esim. *nauhoittaa kengät jalkaan*, mutta *?nauhoittaa hiukset kiinni*. Kompositumeissa määrite-pääsanarakenne (*modifier-head construction*) ei välttämättä merkitse taksonomista suhdetta (yx on jonkinlainen x). Vaikka pääsana voidaan joissakin konteksteissa käyttää kokonaisuuden asemasta, kyse voi olla Wierzbickan (1996: 271) mukaan ellipsisistä. Esim. englannin *typewriter ribbon* ei kuulu ribbon-käsitteen alaan, vaikka siihen voitaisiinkin joskus viitata elliptisesti pelkällä ribbon-elementillä. *Typewriter ribbon* on kokonaisuus, jonka jälkiosaa *ribbon*-sanan merkityksen määritelmän ei tarvitse kattaa, ts. *typewriter ribbon* ei ole jonkinlainen tai eräänlainen x ("kind of ribbon"), koska sen funktio ei ole sitominen eikä koristelu (joihin funktioihin Wierzbicka *ribbon*-sanan merkityksen rajaa), joskin sen voidaan sanoa olevan ikään kuin x ("like a ribbon"). Samoin *muovikukka* ei ole jonkinlainen kukka (koska se ei kasva maassa) vaan ikään kuin kukka, *kansituoli* on jonkinlainen tuoli, mutta *sähkötuoli* ei (koska se ei ole istumista varten). Wierzbicka siis korostaa taksonomian ja samankaltaisuuden eronteossa vahvasti käsitteen funktionaalista tai

nen kiinnitysväline, *naula*₂ on osin funktionaalisperseptuaalisesti analoginen 'vaatekoukku tms.' (verbi *naulata* koodaa vain kiinnittämiskäytöksi); *neula*₁ teräksinen piikkimäinen ompelu, pisto, kiinnitys jne. -väline, *neula*₂ muista piikkimäisistä esineistä, esim. *levysoittimen neula*, *kompassin neula*; *purje*₁ 'kangas, jonka avulla liikutaan tuulessa', *purje*₂ eräistä muista kangasesineistä, esim. *pelastuspurje*; *ruuvi*₁ 'lieriömäinen kappale, jonka pinnalla on kierre; tällainen kone-elin', *ruuvi*₂ *ruuvi*₁:n kaltaisista rakenteista tai liikkeistä (josta *ruuvata*₁ 'kiertää, vääntää' motivoituu, kiinnittämiseen käytettävän *ruuvoin*₁ ja *ruuvata*₂-semeemin korrelaatio on selkeä); *sakset*₁ 'leikkausväline', *sakset*₂ pitkäleukaisista nostopihdeistä, *sakset*₃ 'ravun etujalat', *sakset*₄ urh. raaja-pihtisidonta; *taltta* 'veistotyökalu', laaj. samanmuotoinen työkalu, *ruuvitaltta*; *vasara*₁ 'iskemiseen käytettävä käsityökalu', *vasara*₂ edellistä muodoltaan t. käytöltään muistuttavat esineet, esim. pianossa (*vasara*₃ takomakoneennimityksenä on rajautunut erikoiskehukseen, samoin anatomian *vasara*₄ kuuloluusta; *vyö*₁ on vaatetukseen liittyvä sitova tai koristava nauha (erikoiskäyttönä *karate*- ym. *vyö*), *vyö*₂ koodaa muita funktion (*turva*vyö) tai muodon (*kone*kiivään *ammus*nauha) suhteen samankaltaisia tarkoitelajeja (*vyö*₄ luonnonmuodostelmista, esim. *tähti*vyö), *vyö*₃ viittaa metonymisesti kohtaan vartalossa (*sitoo esiliina* *vyölle*).

(B) *haarukka*₂ koodaa haaraa tai haaraumaa (*latva*haarukka), *haarukka*₁ tällaisen muodon tai rakenteen sisältävää esinettä (*trukin* haarukka), varsinkin ruokailuvälinettä (josta myös *haarukoida*₁ verbi ensisijaisesti motivoituu); *linko*₁ ja *linko*₂ -semeemejä yhdistää pyörittävän liikkeen mielle, edellinen hahmottaa heitto- tai sinkoamisvälinettä (joka motivoituu alun perin pyörimisliikkeellä sinkoavasta välineestä), jälkimmäinen keskipakovoiman avulla erottelevaa laitetta; *siivilän* perusmerkitys on 'reiällinen erotteleväline', se jakautuu CD-Ps:ssa kotitalouden *siivilöihin*₁ (väline kokonaisuudessaan) sekä *siivilään*₂ laitteen rakenneosana.

Osin edellisiin luokkiin sijoittuminen riippuu näkökulmasta, CD-Ps:n esittämissä tavassa pitäytymisessä ja varsinkin historiallisen oletuksen osuudesta. Esim. *höylän* kategoriassa funktio 'veistävyys' yhdistää superskeemaa, josta on rajattu prototyyppi *puuhöylä* ja sen laajennuksia, esim. *partahöylä*. *Höylätä*-verbi koodaa yleistä *höylällä*₁ työstämistä, sen erikoiskäyttö on 'höylämällä laitteella vuoleminen' (semeemisuhteet ovat siis CD-Ps:n esityksessä päinvastaiset). Semee-mivariantteja yhdistävä perusmielle on kuitenkin sillä tavoin koherentti, että se sallii liikkumisen, kuten esimerkissä (1).

muutoin salienttia ydintä. Prototyyppihin perustuvan kategorisoinnin (esim. Taylor 1995) näkökulmasta Wierzbickan rajanveto näyttää turhan jyrkältä, samoin konseptuaalisen blendaamisen viitekehuksesta, jossa edellisen tyyppiset käsittekkategorioiden yhdistymiset ovat oletusarvoisia ja ne motivoituvat ja selittyvät kognitiivisten prosessien kautta, esim. siirtyminä mentaalitiloissa (ks. Coulson 2000). Wierzbickan (1996) näkemystä laveampia ja sallivampia ovat esim. Lakoffin 1987 sanasemantiset oletukset mm. sanojen luovan ja joustavan käytön oletusarvoisuudesta. Eronteko näkemysten välillä lienee painotuksessa ja analyysin tavoitteessa: Wierzbicka operoi leksikografian tasolla, tavoitteenaan sanojen invarianssin vangitseminen, Lakoff puolestaan operoi koko kielisysteemin tasolla, tavoitteena kielellisten merkkien motivaation ja joustavuuden osoittaminen. Lakoffin (1987) polysemia-analyysi (esim. *over*) rikkoo Wierzbickan periaatteita maailmantiedon, liiallisen variaation sekä ns. luovan käytön sisällyttämisessä sanan merkitysverkkoon. Suomessa Wierzbickan esimerkkiä vastaavaa elliptinen käyttö on esimerkiksi *ajan pyörällä*, jossa *pyörä* viittaa elliptisesti tyyppillisesti *polkupyörään*, joka ei kuulu pyörän kategoriaan (kiekkomainen pyörivä esine jne.). Eri asia on, jos tällainen elliptinen käyttö vakiintuu ja sana saa uuden merkityksen (esim. CD-Ps ja NS erottavat *pyörä*₂-semeemin polku- t. moottoripyörään viittamassa). Oma asiansa sitten tietenkin on, tarkastellaanko tällaista sanaa synkronisesti leksikaalisena ellipsinä vai konseptuaalisena metonymiana (osa kokonaisuuden asemesta) vai molempina.

(1) Viimeksi hankin vanhan puuhöylän. Taidan tarvita sitä kohta ryppyjen höyläilyyn, Raija nauraa. (SKTP AL)

Samoin esimerkiksi *lautta* on vedessä liikutettava lavamainen kokonaisuus, jonka kokonaishahmo on CD-Ps:ssa jaettu eri osiin materiaalin ja funktion dimensioissa: *lautta*₁ on yleisesti kuljetusväline, *lautta*₂ on sen erikoiskäyttöinen laivamainen toteutuma, kuten *lautta*₃:kin 'lossi'. *Lautta*₄ eroaa edellisistä väliaikaisuuden ja itseisarvoisuuden pohjalta (*tukkilautta*), *lautta*₅ puolestaan ei-artejektisuuden vuoksi (*jäälautta*).

Kootusti olennaista edellisissä vaihteluissa on kuitenkin muotoon tai funktioon perustuva skaalautuvuus ja sen vastaavuus I-verbeille tyypillisen varjoargumenttiin liittyvän vaihtelun kanssa (ks. lukua 6.2.3). Semanttikonseptuaalista kategorioiden sekaantumistendenssiä funktion ja käyttötavan hahmon motivoimana puoltavat myös sellaiset sanojen lainaetymologiat ja merkitysmuutokset, joissa sana hahmottaa samankaltaisia, joskin eri kategoriisiin kuuluvia välineitä, esim. *sax* 'sakset, veitsi, lyhyt miekka' (SSA s.v. *sakset*). Samoin murteissa saman äännehahmon referenssi voi varioida perheyhtäläisissä tarkoitetyypeissä, esim. *kassara* ja *kassari* -sanoilla on murteittainen merkitysvariaatio 'vesuri; pieni, tylsä kirves; pieni viikate; juurikuokka; lihakirves' (Vesa Jarvan aineistot). Samoin esim. *vasarakirveskulttuuri* ja *vasara*-sanankäytön kehitys 'vasarakirves' > 'vasara' (vrt. baltt. 'metallinen kirves'; ks. Ravila 1961: 106).

I-verbien korrelaattisubstantiivien vaihtelu on toki usein edellistä jatkuu monipuolisempaa ja samalla se vaikuttaa johtosuhteiden semanttisten dependenttiyksien päättämiseen. Esimerkiksi *luoti*-substantiivin kokonaishahmo synkronisesti on metallinen kartiomainen tms. kappale (myös esim. silitysraudan sydäimestä, ks. SSA), josta funktio hajauttaa semeemit *luoti*₁ 'ammus' (vrt. *luodikko*) ja *luoti*₂ 'luotaimen lyijykappale' sekä *luoti*₄ 'painomitta'. Luotaimen yhteydessä *luoti*₂ voi viitata viereisyyden motivoimana myös koko luotaimen (osa-kokonaisuussuhde) ja *luoti*₃ luotilangan metallipainoon tai luotilankaan (osa-osasuhde). Korrelaattisubstantiivin tarkoitehajonnan vuoksi verbin *luodata* kantasanahmotukseen ei ole selvä, mitä vihjanee deverbaali johdos *luotain* 'luotauslaite'. Samoin monipuolinen on muodon ja funktion käsitteellisessä verkossa *kello*-substantiivin semeemistö *kello*₁ 'ajanmittauslaite' (laaj. biologinen kello), *kello*₃ 'soittolaite' ja *kello*₄ 'kupumaiset esineet, muodot' (vrt. CD-Ps:n ratkaisu erottaa omiksi hakusanoikseen, so. lekseemeikseen, I-verbeihin rinnastuva variantti *3kellottaa* 'ottaa aika kellolla' ja *2kellottaa* 'leikata kelloksi' (esim. *hame*)).

Toisaalta tarkoitekirjo kannattaa katsoa saman semeemin tai kokonaishahmon joustavuudeksi (tai mielteiden jatkumoksi), esim. *viiloja* ovat *kynsiviilo* ja *raspi* ja *piikkejä* haarukan, siilin, ampiaisen ja kivenlohkojen piikit. Samoin *teippi* on nauha (CD-Ps:ssä "kostumatta tarttuvan muovinen liimanauha tms."), joka varioidaan eri materiaalien ja tarkkojen käyttötehtävien mukaan. Verbisemeemi *teipata*₁ koodaa yleistä teipin käyttöä (sitoa, sulkea, koristaa, peittää jne.) ja *teipata*₂ motivoituu tästä urheilukehyksessä perheyhtäläisen teipin kaltaisen siteen avulla sitomiseksi. Holistisessa tarkastelussa sellaiset CD-Ps:n erottelut kuin *suksi* 'hiihtoväline', laajemmin *vesi-*, *rullasukset*, tai *mono*₁ 'hiihtokenkä' ja *mono*₂

'kenkä' menettävät funktiotaan, koska ne pohjaavat enemmänkin semanttisen kehyksen stereotyyppisyyden vaihteluun kuin lekseemin semeemijakoon.

6.1.3.2 Verbien vaihtelua

Semeemijakoa ja vaihtelua korrelaattisubstantiiveihin nähden

I-verbien ja korrelaattisubstantiivien semanttiset vastaavuussuhteet voivat vallita hyvinkin heterogeenisen merkitysverkon sisällä. Usein, jos substantiivi on polyseeminen, verbi korreloituu selkeästi vain yhteen sen semeemeistä, esim. *harja*₅ 'puhdistusväline' on artefaktisuuden yhdistämien tarkoitteiden kategoria, joka eroa selkeästi muista *harja*-semeemeistä (esim. luonnonmuodostuma, katon ylin kohta, eläinten jouhisto tai sähköä johtava liukuosa) ja jonka kanssa *harjata*-verbi lähes täysin korreloi.¹⁴ Tällainen semeemikorrelaation rajautuminen on ymmärrettävää, koska muiden semeemien tarkoitteet eivät ole toiminnassa niin korosteisia tai roolisuhteissaan kanonisia, että toiminta olisi motivoitua koodata niiden nimitysten kautta. Seuraavaan olen poiminut I-verbien korrelaattisubstantiivien sellaisia semeemejä, jotka eivät ole verbistyneet, vaikka koodaavat jonkinlaista välineeksi katsottavaa tarkoittelajia: *lanka*₃ 'ansa, paula', *raappa*₂ 'laahauskauha; köysien avulla liikkuva raappakuljettimen kauhamainen osa', *saksi*₂ 'pitkäleukainen nostopihti'; ravun *saksi*₃, *seiväs*₂ 'hyppyseiväs', *vaarna*₂ 'seinään ripustimeksi lyöty tappi tai naula', *vipu*₃ 'maahan taivutetun kasvavan puun ja sen latvaan kiinnitetyn ansan muodostama pyydys, jonka ansaan käynyt eläin laukaisee', *vitsa*₂ 'vitsas, siteeksi tms. käytettävä taipuisaksi notkistettu oksa t. vesa'. Nämä substantiivisemeemit eivät siis ole verbistyneet funktiopohjaisen metonymiaperiaatteen mukaisesti (ks. lukua 3). Tässä on lueteltu vain leksikoituneet tapaukset, semeemien innovatiivisia käyttöjä (esim. *loukku*, *moukari*, *vispilä*) on liitteessä 1.

Korrelaatin verbistyminen voi olla semeemijakoa hienovaraisempaakin siten, että verbiintymättömyys koskee tiettyä semanttista kehystä, tarkoitetyyppiä tai tarkoitetyypin funktiota tai aktiivista vyöhykettä. Verbin ja substantiivin korrelaatio voi rajoittua tiettyyn semanttiseen kehykseen tai tarkoitetyypin. Esimerkiksi seuraavat käyttöyhteydet eivät motivoitu verbijohdoksen leksikoituneesta merkityksestä, vaikkakin välinettä denotoiva substantiivi on sanatasolla identtinen varsinaisen korrelaattisubstantiivin kanssa: *haarukoida trukilla lavoja*, *haavia kolehtihaavilla*, *hangota hiiliä*, *kynäillä valokynällä koodit tuotteista ja kulmakynällä iltameikki*, *lusikoida kenkä jalkaan*. Samoin esim. esim. *pulloharjalla* ei useinkaan *harjata*, vaan pestään, puhdistetaan tai kiillotetaan, ja esim. *koukuta*-verbi viittaa vain *virkkukoukun* käyttöön (vrt. NS:n rikkaampi johdoksisto, esim. *koukuttaa*). Tarkoittekirjon aiheuttamaa hajontaa voidaan myös koodata verbin eri seme-

¹⁴ Vrt. kuitenkin ?*harjata ripsiin ripsiväriä* 'laittaa ripsiväriä mascara-harjalla, ripsiharjalla', josta eroaa *harjata* 'selvittää ripsiharjalla tai -kammalla', vrt. kuitenkin *Elena oli sulkeutunut yksikseen vessaan ja seisaaltaan laskenut farkut ja pikkupöksyt nilkkoihin ja alkanut mascaralla värittää häpykarvojaan pikimustiksi. Hän oli harjannut mascaraharjalla ja välillä kostuttanut värinappia syljellään ja sitten taas levittänyt sylin päälle kiiltävää mustaa.* (SKTP Jalonen).

mienkin tasolla, esim. *tutkata₁* 'paikantaa tutkalla', *tutkata₂* 'lukea merkkejä skannerilla (tutkain)', samoin *lingota₁* viittaa heittovälineeseen ja *lingota₂* sentrifugiin, jotka merkitykset voinee katsoa eri semeemeiksi, *mankeloida₁* viittaa *mankelilla₁* silittämiseen, *mankeloida₂* samalla nimellä leikillisesti viitattuun maksukorttitositelaitteen käyttöön (*mankeli₂*). Saman tarkoitteen eri käyttöä voidaan koodata sekä verbin semeemijaon, *savustaa₁* 'kypsentää savulla', *savustaa₂* 'karkottaa savulla',¹⁵ että johdinjaon avulla, *kivittää* 'heittää kiviä', *kivetä* 'päällystää kivillä' (NS:ssa myös *kivetä* 'perata kivet', joka on tosin perifeerinen, vrt. myös jatkoderivaatio *kiveys* 'kivipäällyste' (vaihteluista ks. myös lukua 5.3).

Korrelaattisubstantiivin semeemiero (CD-PS:ssa) ei välttämättä koodaudu verbijohdokseen, esim. *kaira₁* on käsin kierrettävä pora, jonka funktionaalisuodollisesti rajautunut edustaja on *kaira₂* 'ontto näytteenottopora', verbi *kairata* ei koodaa tätä eroa semeemitasolla, kuten ei verbi *poratakaan*, jolle tosin esitetään leksikoituneena käyttönä keräämisskeemaa toteuttava variantti *porata öljyä* (vrt. *kairata näyte*). I-verbi ei koodaa substantiivikorrelaatin semeemieroä myöskään seuraavissa tapauksissa: *arpa₁* arvontaväline ja *arpa₂* sen konkreettisena esiintymänä (arpalippu) koodautuvat molemmat *arpoa₁*-verbillä; *karstata*-verbi ei tee eroa juuren viittauksen osa-kokonaisuuseron suhteen, *karsta₁* 'piikkipäällysteiset laudat', *karsta₂* 'karstauskone'; *kauhoa*-verbi ei koodaa eroa *kauha₁*:n (varrellinen ammennusväline) ja *kauha₂*:n (muu maljamainen kaivin- tai kuormansiirto-osa) käyttämisen välillä; *lautata*-verbi voi koodata minkälaisella lautalla tahansa tapahtuvaa kuljettamista, yleensä kuitenkin melko yksinkertaisen rakennelman (*lautta₁*) tai lossin (*lautta₃*) käyttöä tai puutavaran kuljettamista *lauttoina₄*; *linkittää*-verbi motivoitunee, ainakin puhekielessä, sekä teletekniikan (radiolinkki), atk-alan (hypertekstin linkki) että abstraktin (ihmisten välinen linkki) *linkin* käytöstä.

Sen sijaan semeemijako heijastuu seuraavien korrelaatioiden taustalla: *haarukka₂* koodaa haaraa tai haaraumaa (latvahaarukka), *haarukka₁* tällaisen muodosteen sisältävää esinettä (truokin haarukka), varsinkin ruokailuvälinettä, josta myös *haarukoida₁* verbi ensisijaisesti motivoituu 'syödä t. keihästää haarukalla' (semeemi puuttuu NS:sta) (samaaan tapaan *kouria* ei koodaa *koura*-substantiivin sekundaarisesti referoimien tarkoitteiden käyttämistä (**kaivinkone kourii ojaa*) eikä *sorkkia*-verbi koodaa esim. *sorkkaraudan* sorkkaosan käyttämistä (vrt. *sorkka₃*))¹⁶; *monottaa* 'potkia, pahoinpidellä' korreloituu monon laajentuneeseen

¹⁵ Substantiivi *savu₁* on yleisnimitys 'kaasumainen ainesos', johon korreloituu verbi *savustaa₁* 'kypsentää jms. savussa', *savu₂* viittaa funktionaalisesti rajattuun karkottamistarkoitukseeseen savuun ja siihen liittyvään tuleen (alun perin metonyymisesti 'savutuli', nykyisin väline voi olla esim. savupanos), joihin *savustaa₂* korreloituu, 'karkottaa savulla' (*savustin* kuuluu vain *savustaa₁*-verbiin liittyvään käsitelueseen).

¹⁶ Suomen sanojen alkuperä -teos olettaa *sorkkia*-verbin *sorkka*-kantaiseksi, kuitenkin se voi olla osa deskriptiivistä, laajempaa verbipesyettä (*sörkkiä*; *sohia*, *törkätä*). Nikkilän (1998: 90) mukaan myös työvälineen haaraa, kynttä tai piikkiä voi sanoa sorkaksi. Tässä mielessä laajemman sorkkimisen merkityksen voi toiminnan ja sen liikkeen samahahmoisuuden lisäksi motivoida esineen tai muun osan muotoon ja sitä kautta funktioon. *Sorkkia*-verbin monihahmotteisuuden suunnat ovat yleinen epäselvä käsitteleminen, leikillinen viittaus ihmisen käsiin sekä yleisen käsittelemisen hahmottuminen pyydystämisen- tai siirtämiskonstruktion kautta, esim. *pelaaja sorkki kiekon itselleen* ~ *kiekon maaliin*.

(slangi ym.) käyttöön *mono*₂ 'kenkä' (vrt. *mono*₁ 'hiihtojalkine'); *telata* 'maalata telalla' viittaa monifunktionaisen mutta perushahmotteisen telan semeemeistä vain *tela*₂-semeemin maalaamiskehyksessä reaalistuvan tarkoitteen eli maalaus-telan käyttöön (vrt. *telapuu*, *venetela*; *painokoneen tela*; *telaluu*; vrt. kuitenkin NS *telata*₁ 'koota tukkeja kasoihin, joissa käytetään poikkipuita'); *vaarnata* koodaa vain *vaarnoilla*₁ kiinnittämistä, ei *vaarnojen*₂ laittamista (vrt. kuitenkin CD-Ps:n merkityksenselitteessä 'tapittaa', jolloin myös varustaminen voidaan tulkita *vaarnata*-verbin koodausalaan); *vannehtia*-verbi koodaa vain *vanteen*₂ 'koossa pitävä rengas' avulla varustamista tai sitomista, ei pyörän *vanteen*₁ tai *voimisteluvanteen*₃ käyttöä.

Substantiivien ja verbien suhteiden semeemitasoisuuden vaihtelut vaikuttanevat prototyypisyyden arvioihin. Prototyypisiksi tulkitaan frekventimmät lekseemitason luennat sanojen käytön pohjalta, ei niinkään (sanakirjaan perustuvien) semeemianalyysien pohjalta. Konteksti voi rajata ja avata automaattisesti eri semanttisen kehyksen ja siten eri luennan. Esim. objektiasemaisesta tarkoitteen laji riittää yksiluentaistamaan *nauha–nauhoittaa*-suhteiden polysemian: konneksiossa *nauhoittaa musiikkia* verbi *nauhoittaa*₁ liittyy tallentamiseen viittaavaan *nauha*₂-semeemiin (engl. *tape*) ja konneksiossa *nauhoittaa kenkä* verbi *nauhoittaa*₂ viittaa *nauha*₁-semeemiin kudosta tai punosta tarkoittamassa (*ribbon*, *string*). Yleisestikin kognitiivis-kulttuurinen alue rajaa substantiivin ja verbin semeemille tulkintakehyksen, esim. *liputtaa jonkin kunniaksi*, *liputtaa laiva koristelumielessä*, *liputtaa tervehdys laivan kannelta* tai *liputtaa paitsion merkiksi*. Mekanismi on yhtäläinen yleisen yksiluentaistamisen periaatteen kanssa: leksi-kaalisen yksikön merkitys joustaa kontekstin mukaan, jolloin tilanteinen tulkinta suhteutetaan siihen konventionaaliseen taustaan, jonka lausekonteksti ja kulttuurinen tulkintakehys muodostavat (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 214).

Taustan ja kehyksen vaikutus näkyy I-verbiainestossa osin siten, että usein semeemikorrelaatio on saman semanttisen alueen sisällä olevaa korrelaatiota: *aurata*₁-verbi koodaa lumiauran käyttämistä, *aurata*₂ kyntöauran käyttämistä ja *aurata*₃ 'laskea sukset aurakulmassa' korreloituu urheilukehyksen metaforisessa mielteessä suksien aurakulman kanssa. Urheilukehykseen liittyvät seuraavatkin rajaukset: *keihästää*₂ 'taklata pistämällä mailalla' liittyy jääkiekkokehykseen, urheilukehykseen liittyy samoin verbin intransitiivisemeemi 'heittää keihästä' (vrt. *keihästää*₁ 'lävistää, tappaa'), *kelkkailla* korreloituu vain *mäenlaskukelkkaan* urheilukehyksessä ja siten liikkumiskonstruktioon (ks. innovatiivinen *potkukelkkailla*; liite 1); *pallottaa* liittyy vain pesäpallopelissä *pallolla* koskettamiseen, verbi *sumputtaa*₂ koodaa *sumpun*₁ (säilytysväline) käyttöä, *sumputtaa*₁ on urheilukehyksessä *sumppu*₂ 'ruuhka, suma' -mielteen motivoimana, verbi *teipata*₁ koodaa erilaisten teippien vaihtelevia käyttöjä, *teipata*₂ rajautuu urheilukehyksessä sitomiseen. Muita semeemijaon taustalla olevia alueita ja mikroleksikoita ovat mm. sotilaskieli, jossa *haarukka*₃ 'osumien väli amunnassa' ja *haarukoida*₃ 'suorittaa hakuammuntaa iskemähavaintojen perusteella' korreloituvat samassa semanttisessa kentässä, lääketieteen kieli, jossa *seula*₂ 'seulontatutkimus' ja *seuloa*₃ 'etsiä joukkotarkastuksin' erottuvat korrelaatioksi semeemeistä *seula*₁ 'lajitteluväline' ja *seuloa*₁ 'lajitella seulalla', sekä rakentamiskehys, joka rajaa verbin

*ankkuroida*₁ 'kiinnittää ankkurilla₁' korrelaatiosta metaforisoituneen semeemin *ankkuroida*₂ 'kytkeä tai kiinnittää *ankkurilla*₂ ('side')' (oma kehyksensä on tietotekniikan alue, jossa html-kielessä *ankkuriksi* kutsuttavan koodin tekemistä tapaa kielennettävän *ankkuroida*-verbillä). Verbi *arpoa*₁ liittyy yleiseen arvalla ratkaisemisen kehykseen, *arpoa*₂ mytologiseen taikavälineillä ennustamiseen.

Spesifiin kehykseen liittyvät myös seuraavat jaot: *kammata*₁-verbi on yleisesti *kammalla*₁ suorimista tms., semeemi *kammata*₂ 'erotella tekstiilikuidusta pois liian lyhyet kuidut ja yhdensuuntaistaa pitkät' liittyy spesifiin tekstiilityön kehykseen, esim. *kehruukoneen kampa*₂; semeemi *neulata*₁ tarkoittaa yleistä (nuppi)neuloilla kiinnittämistä, semeemi *neulata*₂ on kiinnittämistä tarkoittava tekstiilitermi; *pursottaa*₁-verbi on yleinen, usein leipomiseen liittyvä ilmaus, *pursottaa*₂-semeemi liittyy metallisten tankojen jms. tekniseen valmistukseen. Kehysvaihtelu voi liittyä samaankin tarkoitetyyppiin, esim. suolan käyttäminen spesifioituu kulloisessakin semanttisessa kehyksessä: *suolata*₁ 'maustaa suolalla', *suolata*₂ 'säilöä suolalla', *suolata*₃ 'sulattaa (tietä) suolalla' (paralleelista englannissa ks. Dirvenin 1988: 334 esimerkki *board*-verbistä). Substantiivi voi olla myös merkitykseltään skemaattinen, jolloin verbin semeemijako poimii tietyn kehyspesifin tarkoitetyypin korrelaatiokseen: semeemi *harata*₁ koodaa haran käyttöä maatalousvälineenä, *harata*₂ merkitsee laajemmin tarttumista ja haromista sekä spesifissä kehyksessä haralla naaraamista (*hara* esitetään CD-Ps:ssa yksiseemisenä 'työväline jossa on piikkejä t. haaroja', jonka esimerkkeinä mainitaan toisaalta maataloustyökalut, toisaalta naara).

Jokin sanan erikoiskäyttö tai spesifi merkitys on saatettu rajata CD-Ps:ssa semeemistä *erik.*- tms. merkinnällä, esim. *nuijia* erik. päätöksen vahvistaminen nuijittiin ja *piiskata*₁ erik. kurittaa piiskalla, antaa piiskaa. *Nuijimisen* erikoiskäyttö tarkentuu kokouskehyksessä skemaattisesta suhteesta *nuijia* 'iskeä, hakata nuijalla' (*nuijminen* sisältänee pakollisena piirteenä lyömisliikkeen, esim. *heittonuijalla* tappamista ei voine koodata *nuijia*-verbillä, vaikka lopputulos ja välineen nimi on sama kuin nuijalla lyömisessä), jälkimmäinen rajautuminen pohjaa tarkan tavoitteen, motivaation jne. koodaukseen, kuten myös pareissa *piiska*₁ 'vitsa, risu' : *piiskata*₁ 'lyödä piiskalla', *piiska* erik. 'kuritin' : *piiskata*₁ erik. 'kurittaa' (vrt. *ruoska* 'lyömäväline, erik. kuritin' : *ruoskia* 'lyödä, antaa selkään, kurittaa'). Erikoiskäyttöiksi CD-Ps:ssa on lisäksi merkitty verbin *onkia* leikkikehys (onginta-leikki esim. lastenjuhliissa), *höylätä*-verbin skemaattinen laajennus 'vuolla höylämäisellä laitteella', *tuulettaa*-verbin 'ilmastaa'-käyttö (*Tuulettaa komposti*) sekä *mitata*-verbin merkitys 'annostella mittaamalla'. Korrelaatio voi pohjata myös tyyllilliseen eroon, esim. *käpälöidä*-verbi ei yleensä koodaa eläimen varsinaisen *käpäjän* käyttämistä, vaan viittaa leikillisesti ihmisen raajaan (*Eipäs käpälöidä!* CD-Ps:n esimerkkinä). Arkisiksi I-verbien laajentuneista käytöistä on CD-Ps:ssa merkitty *kärrätä* 'kuljettaa', *kauhoa* 'uida' ja *hirttä* 'juuttua' (*Hirttä kiinni*).

Semeemijaon ja johto-opillisten merkitystyyppien yhteydet

CD-Ps:ssa numeroin erotettu verbin oletettu polysemia vastaa denominaalista merkitystyyppijakoa seuraavissa I-verbeissä (englannissa ks. Dirven 1988: 333; unkarin ja suomen vertailusta ks. Saarinen–Labádi 1991: 86):

*kaavata*₁ 'muovata valumuotin avulla', *kaavata*₂ 'valmistaa valumuotteja'
*kaasuttaa*₁ 'muuttaa kaasu(maise)iksi', *kaasuttaa*_{2&3} 'levittää, käsitellä kaasulla'
*kepittää*₁ 'varustaa, tukea', *kepittää*₂ 'lyödä, peitota'
*laivata*₁ 'kuljettaa laivalla', *laivata*₂ 'lastata laivaan'
*liputtaa*₁ 'juhlistaa', *liputtaa*₂ 'koristaa', *liputtaa*₃ 'antaa merkkejä'
*nauhoittaa*₁ 'tallentaa kuvanauhaan', *nauhoittaa*₂ 'varustaa t. sitoa'
*seivästä*₁ 'lävistää', *seivästä*₂ 'panna seipäaseen'
*tamponoida*₁ 'asettaa, tukkia', *tamponoida*₂ 'levittää väriä'

Osin merkitystyyppiero on tarkoittemotivoitunutta (*nauhoittaa*), osin näkökulman erilaisuutta samaan tarkoitteeseen (*laivata*). Aina merkitystyyppiero ei CD-Ps:n määritelmässä tule esille. Tällaisia merkitysalueita ovat esim. varustaminen ja kiinnittäminen, kuten seuraavissa verbeissä (ks. tarkemmin lukua 4.2.3):

kahlehtia 'kiinnittää kahleilla, panna kahleisiin; pitää kahleissa'
katetroida 'asettaa; tyhjentää t. tehdä jokin muu hoitotoimenpide'
laakeroida 'varustaa t. kiinnittää'
laastaroida 'peittää t. kiinnittää'
liisteröidä 'levittää; kiinnittää'
nyörittää 'varustaa t. sitoa'
valjastaa 'panna valjaisiin, kiinnittää ajoneuvon tms. eteen valjailla'

Tällainen varustamisen ja kiinnittämisen koodaaminen voidaan katsoa systemaattiseksi merkitysvariaatioksi, joka pohjaa sisällytyshierarkiaan: jos verbi koodaa kiinnittämistä, se voi koodata ja ainakin tarkoitteodellisuudessa edellyttää myös varustamista; vrt. kuitenkin esim. *liimata* 'kiinnittää', *liimoittaa* 'varustaa'. Samoin monihahmotteinen on esim. verbi *varastoida* 'panna varastoon, kerätä varastoiksi; varata; pitää varastossa'.

Erääksi kriteeriksi semeemijaossa voidaan ajatella systemaattisuutta, jollaiseksi voidaan katsoa esim. tehdä–harrastaa-vaihtelu: *miekkailla* 'otella miekalla; harrastaa miekkailua'; *lumi-*, *rulla-* jne. *lautailla* 'kulkea laudalla; harrastaa lautailua'. Mielikuvajärjestelmien (*imaging systems, schematic systems*; ks. Talmy 2000a: 40) pohjaavan vaihtelun systemaattisuus lienee sen sijaan hankalampaa rajata. Tällaiseksi voidaan katsoa kuvio - tausta-jako. Esim. *tuulettaa*₁-semeemi (*tuulettaa keittiö*) hahmottaa tuulen kuvioksi, jota välillisesti manipuloiden pyritään tulokseen, *tuulettaa*₂-semeemissä (*tuulettaa vuodevaatteet parvekkeella*) tuuli hahmottuu taustaksi, jonka alaisuuteen kukin teematarkoite saatetaan (vrt. lokatiiviskeema). Tässä mielessä verbin polysemia on ennemminkin konstruktiovaihtelua kuin varsinaista leksikaalisen tason erimielisyyttä (yhteinen hahmo on 'raikastaa jms. ilmapirran avulla' tms.).

Usein merkitystyyppivaihtelunkin voi ajatella konstruktiovaihtelun pohjaiseksi. CD-Ps:ssa parafrasivariantit voidaan katsoa konstruktion kanssa paralleeleiksi esim. seuraavissa verbeissä: *pommittaa* 'pudottaa pommeja lentokoneesta; tuho-

ta lentopommeilla'; *kammata* 'suoria hiuksia kammalla; tehdä kampausta'; *seuloa* 'puhdistaa t. lajitella seulalla; lisätä seulan avulla'. Oma asiansa on, milloin ja millä tarkkuudella vaihtelu leksikossa kuvataan, ja siihen liittyen, katsotaanko se polysemiaksi vai joustavuudeksi (konstruktioon konventionaalituneen merkityksen ja kontekstuaalisen vaihtelun eronteon hankaluudesta ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 224, jossa eräs ratkaisu ks. mts. 234). Esimerkiksi eri semeemeiksi CD-*Ps*:ssa erotetut *sorkkia*₁ 'kaivella, pistellä, sohia jtkak kepillä tms.' (*Sorkkia oksalla muurahaispesää*) sekä *sorkkia*₃ (ark.) 'onkia, haroa käsiinsä jotakin' (*Yrittää sorkkia kepillä hattuaan järvestä*) hahmottunevat konstruktiovaihtelun ennemminkin kuin polysemian piiriin (I-skeemaan liittyvä pyydystämiskeema). Samaan tapaan hahmottuva verbi *nokkia* on puolestaan katsottu tämän merkitysalueen pohjalta yksisemeemiseksi 'hakata tai poimia nokallaan'. Tässä johdoksilla voidaan nähdä sama merkitysjaako käytössä ('pistaa, poimia'), mutta eri semeemijako sanakirjassa.

Verbin monifunktioisuus ja konstruktiot

Leksikaalisen monifunktioisuuden jatkumoluonteisuuden tulkinnat leksikaalituneen polysemian ja joustavuuden välillä voivat vaihdella. Esimerkiksi Van valin ja Lapolla (1997: 99) katsovat, että liikeverbeillä on kaksi luentaa, esimerkiksi *kiivetä katolle* ("change of location"), joka tulkitaan saavutukseksi (*accomplishment*) ja *kiivetä* ("manner of motion"), joka tulkitaan toiminnaksi (*activity*). Lokatiivinen substantiivilauseke ilmaisee ensimmäisessä tapauksessa määränpään ja siten yksiluentaistaa verbin. Samoin englannin ruuanvalmistusverbeillä (*cooking*) on tulkittu olevan sekä tilanmuutosmerkitys ("change of state") että luomismerkitys ("creation") (Levin–Rappaport 1988: 1082) siten, että esim. *bake*-verbin tilanmuutos-tulkinta on 'to change the state by cooking in dry heat' ja luomistulkinta 'to create by means of change-of-state bake'. Samoin Levin ja Rappaport (1998: 258) ovat erottaneet instrumentatiivisesta *shovel*-verbistä perustavan toimintakäytön *minä lapioin koko iltapäivän* sekä panemis- että siirtämiskäytön, *lapioida hiekkaa tielle tai lumi jalkakäytävältä* (jonka esim. Farrell 1995 tulkitsee prototyyppiksi). Nähdäkseni tällainen erottelu on (ainakin derivatiivis- ja semanttisesta näkökulmasta) liian yksityiskohtainen ja palautettavissa lapioimisprosessin valikoituun koodaamiseen (toisaalta edellinen eronteko ei niinkään ole "leksikaalisen semantiikan" tason monimerkityksisyyttä vaan liittyy verbien aspektuaaliseen luokitukseen, vrt. esim. Vendlerin nelijako, ks. Levin–Rappaport 1998: 252–). Tällaisen joustavuudesta johtuvan vaihtelun motivaatiossa voi olla kyse ainakin toimintaan osallistuvista entiteeteistä (ks. Verspoor 1997 Wecshlerin 1991 pohjalta) ja hahmotuksen aiheuttamasta profiloimisesta (ks. Langacker 1991) ja lisäksi myös konstruktioihin sulautumisesta (Goldberg 1995).

Tarkastelen I-verbien vaihtelua viimeksi mainitusta näkökulmasta. Tarkoitetaan seuraavassa monimerkityksisellä konstruktio-termillä (syntaktis-semanttista) rakenneskeemaa, sanaa laajempaa kielenpuhujan tietovarastoon kuuluvaa mallia, jonka avulla sanoja tai käsitteitä yhdistellään laajemmiksi kokonaisuuksiksi. Tyypillisiä konstruktioita ovat lausetyyppeihin perheyhtäläistyvät argumenttira-

kennekonstruktiot (ks. Goldberg 1995), joskin konstruktiot varioivat idiomaattisuusasteeltaan (esim. transitiivi-rakenne vs. *potkaista tyhjää* -idiomi) (verbien, verbityyppien, lausetyyppien ja syntaktis-semanttisten skeemojen tai grammatikaalisten konstruktioiden yhteyksistä ks. Leino et al. 2001: 42).

Konstruktioiden yhdistyminen on huomaamatonta silloin, kun ne kuuluvat luontaisesti verbin (tai asiaintilan) käsiterakenteeseen, esim. yleinen transitiivin ja väylä-skeeman yhdistyminen, *potkaista pallo aidan yli*. Eräs konstruktioiden hyöty onkin sallia verbeille joustavaa käyttöä tarkan polysemian sijaan (vrt. *potkaista* 'iskeä jalalla objektia' ja erikseen *potkaista* 'aiheuttaa objektin liikuminen edellisellä tavalla'). Konstruktiot sallivat myös jatkuvan kielen luovan käytön ja uusien käsitteistysten sovelluksen (ks. Goldberg 1995: 11). Tällaista konstruktioiden yhdistymistä on kuvattu käsitteellisen yhdistymisen ja siihen liittyvän blendaamisen (*blending*) avulla. Blendaaminen viittaa yleiseen kognitiiviseen operaatioon, jossa kahden mentaalisen tilan syötösrakenteet projisoi-tuvat kolmanteen tilaan sekarakenteiseksi blendiksi, käsitteelliseksi yksiköksi, jossa yhdistyy (valikoiden) syötöstilojen käsitteellisiä rakenteita (Mandelblit 2000: 198). Tällöin yksinkertaisia (lause)rakenteita voidaan käyttää ilmaisemaan kompleksia tilannesekvenssiä yhdistämällä tilanteen osia ja niiden kielellisiä ilmauksia valmiiseen konstruktion (Mandelblit–Fauconnier 2000: 167): "syntactic constructions express novel events by blending elements from a given event sequence with the abstract semantics of simple clause structure". Esimerkiksi *aivastaa*-verbi on luontaisesti intransitiivinen eikä koodaa liikettä. Sellainen verbin käyttö kuin *Pekka aivasti nenäliinan pois pöydältä* motivoituu asiaintilan osien ja niiden leksikaalisen koodaamisen sulautumisesta aiheutettu liike -konstruktion (X aiheuttaa että Y liikkuu Z:aan), joka sisältää semanttisen (agentti, siirtämisverbi, siirrettävä, väylä-skeema tai sen osa) ja syntaktisen hahmon (joka suomessa vaihtelee; tarkemmista kuvauksista ks. Leino et al. 2001). Aiheutettu liike -konstruktio on toinen syötösrakenne ja toisena on havaittu tilanne (ihminen aivastaa ja sen vaikutuksesta nenäliina siirtyy pois pöydältä) ja sen leksikaalinen koodaus (*Pekka, aivastaa, nenäliina pöytä*). Syötösrakenteet yhdistyvät sitten blendiksi *Pekka aivasti nenäliinan pois pöydältä*.¹⁷

¹⁷ Käsitteellisen yhdistymisen mallissa blendin katsotaan olevan emergentti siten, että se sisältää elementtejä tai suhteita, jotka eivät periydy suoraan syötösrakenteista tai eivät ole niistä ennustettavissa. Esimerkkivirke ei ole tällä tavoin emergentti syötöstiloihinsa nähden, joten sen katsominen blendiksi on kyseenalaista. Kompleksisen *blending*-mallin tarpeellisuutta yleensäkin tällaisissa tapauksissa voidaan kritisoida, varsinkin, jos verbin uusi käyttötapa vakiintuu, jolloin blendi ei ole enää tilanteinen tai väliaikainen käsitteistyksen väline, jollaisia taas mentaalisten tilojen oletetaan olevan (kritiikistä tarkemmin ks. Harder 2003). Vaihtoehtoinen tapa kuvata *aivastaa*-esimerkki on, että puheenalainen tilanne hahmotetaan ja kielennetään skemaattisen konstruktion avulla, ts. tilanteen osallistujat ja suhteet ja niiden leksikaaliset vastineet sulautuvat konstruktion eli soveltuvat rakenneskeeman aukkoihin. Verbilähtöisessä kuvauksessa voitaisiin ajatella niinkin, että verbi perii vaihtelumahdollisuutensa skemaattisemmalta verbiltä eli troponymiltään: *iskeä* ja *lyödä* -verbeihin kuuluu systemaattinen vaihtelu 'lyödä jollakin jotakin' ja 'saada aikaan lyömällä' (*iskeä jnk reikä*; CD-Ps), jota mahdollisesti toteuttaa myös osa saman semanttisen kentän hierarkkisesti alemmista verbeistä, esim. *nuijia fileet pihveiksi*. Yksi tulkinta on myös se, että *aivastaa*-verbin käyttö perustuu metonymiaan 'keino toiminnan puolesta' (ks. Radden ja Kövecses 1999: 37).

Systemaattiselta vaikuttaa esimerkiksi manipuloimisverbien esiintyminen sekä toiminta- että resultatiivikehyksissä (transitiiviskeeman variointi objekti-tarkoitteen luonteen ja roolin mukaan). *Sahata* ja *porata* -verbeistä tällainen vaihtelu on mainittu CD-Ps:n esimerkistöissä *Sahata* [= tehdä sahaamalla] *halkoja, lautoja* ja *Porata* [= kunnostaa poraamalla] *polttomoottorin sylinterit*. Tyypillisesti manipulointiverbien kuten *kuokkia* 'hakata, kaivaa kuokalla' ja *piiluta* 'veistää piilulla' selitteet jättävät avoimeksi esiintymisen tulorakenteessa, mikä kertoo vaihtelun automaattisuudesta: *On siihen kuokittu joku peltosarkakin, laiha ja hedelmää kantamaton, kaivettu ojannaveroa, koottu kivennupuloita kasaan* (Haanpää 1982: 20) ja *Mikä ei siinä kestä, se on huonoa, saa kadota että sijalle pääsee nousemaan uusi maailma, uudet valkeiksi piilutut rakennukset* (Haanpää 1982: 65). Esimerkissä *piiluta* kattaa metonymisesti *rakentaa*-verbin käyttöalan (funktion), kuten *vasaroida*-verbikin esimerkissä (2a). Lauseyhteys ja objektitarkoite saattavat jättää myös luennan kohteen manipuloinnin (*vasaroida* 'hakata') ja kohteen muuttamisen (*vasaroida* 'valmistaa') välillä avoimeksi (2b). Tyypillistä on myös rakenteen ulottaminen koodaamaan abstrakteja suhteita, kuten *teipata*-verbin käyttö esimerkissä (2c).

(2a) Sitä yhtäkin konttia joutuu jonottamaan vähintään kolme kuukautta, sillä Leningradissa kontteja **vasaroidaan** yhdessä valtion ja kolmessa osuustoimintaverstaassa. (SKTP HS 12.8.1990)

(2b) Aulis **vasaroi** kafferin hyllyjä. Linnea seisoj hänen takanaan ja puhui melkein korvaan korkealla, soinnittomalla äänellä. (SKTP Skiftesvik)

(2c) Tulli tarkastaa miltei jokaisen maahantuodun vihannes- ja hedelmäerän maahantuojan varastossa. Nämä espanjalaiset viinirypäleet **teipattiin** markkinakieltoon, koska näytteistä löytyi homehtuneita marjoja. Tukon laadunvalvoja Reijo Roponen oli tullivalvojen kanssa yhtä mieltä. (SKTP SK94)

Manipuloimisverbin sulautuminen liikeskeemaan on vakiintunut *mitata* ja *punnita* -verbien erikoiskäyttöiksi: *punnita Erik.* annostella punnitsemalla, *Punnita kuppiin jauhoja* (CD-Ps) ja *mitata Erik.* annostella mittaamalla, *Mitata kahvia pannuun.* (CD-Ps) Osalle manipuloimisverbeistä esiintyminen siirtämiskonstruktiossa on luontaista, esim. *keihästi lautaselleen ison perunan* (esimerkki CD-Ps:ssa), joskaan ei ole aiheuttanut semeemijako ainakaan sanakirjassa *keihästä₁* 'lävistää t. tappaa keihäällä'. Samoin esimerkiksi *siivilöidä*-verbille luenta erottamisen ja siirtämisen välillä on luontainen, *Siivilöidä roskat vedestä, Mehu siivilöidään pulloihin* (CD-Ps). Siirtämiskonstruktiossa esiintymisen tyypillisyydessä on verbikohtaisia eroja, esim. *sukia*-verbin luontevuus *aurata*-verbiin nähden (esimerkit 3a ja 3b). Siirtämiskonstruktioon mukautuminen luo usein siirtämistä tai liikettä spesifimmän merkitystulkinnan, kuten *aurata*-esimerkissä 'asentaa auraamalla' tai *porata*-esimerkissä 'kiinnittää poraamalla' (4). Oma mukautumistyyppinsä on refleksiivisen liikkeen konstruktioon mukautuminen (5) (vrt. laajemmin refleksiiviset mukautumiset, esim. *Olof painted himself into a corner*, ks. Verspoor 1997: 34).

(3a) Siinä missä 50-luvun teddyt **sukivat** hiuksiinsa geeliä ja vetivät päälleen alaspäin kapenevat housut, tänään nuori vetää kumipuvun ylleen, räpylät jalkaansa ja suunnistaa kohti teknoraveja. (SKTP KSML)

(3b) Johtolinja on merkitty punaisilla paaluilla maastoon. Paaluissa on tunnuslevy, jossa kerrotaan mm. kaapelin laatu. Tavallisimmin valokaapeli **aurataan** tien luiskaan noin 70 sentin syvyyteen. Sen yläpuolella kulkee keltainen varoituss nauha. (SKTP AL)

(4) Käsikin niiden kantaa kassakaapin keskelle pihaa. Yksi miehistä rupesi muistelemaan, että oli aikoinaan ollut ruuvaamassa kaappia lattiaan kiinni ja epäili, ettei se heidän voimillaan lattiasta irtoaisi, ennen kuin mutterit pulttien päistä olisi ruuvattu auki. Mies sanoi, että **pultit** oli aikoinaan **porattu** konttorin lattian läpi ja niiden päihin oli kierretty kellarin puolella mutterit. (SKTP Tuuri)

(5) Yö oli ollut pyryinen, navetan oven eteen oli kasaantunut metrinen lumikinos. Regrina otti hyysikän nurkalta lumilapion, tunsikin mahaa kouri ja **lapioi** itsensä navettaan sisään. (SKTP Liksom)

Oma tyyppinsä on manipuloinniverbin sulautuminen pyydystämiskeemaan, josta CD-Ps mainitsee esimerkeissään verbin *nuijia* (*Nuijia jäältä* [= pyydystä kolkkaamalla] *mateita*) ja erityiskehyksessä verbin *porata* (*Porata öljyä* saada öljy poraamalla nousemaan esiin; etsiä poraamalla öljyä), jonka mallin mukaan käyttäytyy myös synonyyminen *kairata*-verbi (6) (osalla verbejä CD-Ps:n merkityskuvaus ja konstruktiovaihtelukin liittyy toiminnan resultatiivisuuden avoimuuteen, esim. *lassota* 'heittää lassoa, vangita lassolla'). Liikkeen ja haltuun saamisen yhdistyminen samassa konstruktiossa voi motivoitua konkreettisen kontaktisuhteen sijaan abstraktimmista mentaalisisistä tiloista (7 ja 8). Rakenteessa voi yhdistyä myös useampi konstruktio, kuten manipulointi, resultatiivi ja siirtäminen esimerkissä (9).

(6) Tarkastaja veistää pöllistä kaarnaa. Sen alta paljastuu hyönteisen käytäviä, munia ja pieniä valkoisia toukkia. Ne näyttävät ytimennävertäjän jälkeläisiltä. Ytimennävertäjällä ei ole mitään tekemistä mäntyankeroisen kanssa, mutta Keskimäki **kairaa** varmuuden vuoksi näytteen. [Porissa tarkastaja Jari Keskimäki painaa 25-millisen puuporan männyn kylkeen ja pyöräyttää terää varovasti muutaman kerran.] (HS 7.6.2000)

(7) Pitäisi tutustua, kuten niin monesti olen suunnitellut, paremmin kesäkodin ympäristöön. [- -] Lähtisi kävellen, ei sentään, **pyörällä haarukoimaan** kyläteitä ja tarkkailemaan hyvännäköisiä pihapiirejä. (HS 18.6.1998)

(8) Marja-Liisan Lillehammerissa **sauvomat** kaksi olympiapronsia korvasivat Albertvillen olympiakisojen pettymykset moninkertaisesti. (SKTP KSML)

(9) Jouko on kolmannen polven Paananen, jonka peukalo on lipsahtanut kämmenkeskuksen syrjäalueille. Hänen isänsä on tehnyt kymmeniä veneitä ja suksia. Paananen isä **höyläsi** suksia aina Kanadaan saakka. (SKTP KSML)

Esimerkit edustavat I-verbin tilanteista joustavuutta ja konstruktioihin soveltumista eivätkä leksikoitunutta polysemiaa (ainakaan CD-Ps:ssa). Oma kysymyksensä sitten on, missä määrin konstruktiosulautuminen frekventtinä voi ruokkia muutosta ja ajan myötä johtaa polysemiahahmotukseen. CD-Ps:n seememijako I-verbeissä kuitenkin näyttää lähes yksinomaan perustuvan välinetarkoitteesta, sillä tehtävästä toiminnasta, semanttisesta kehyksestä tai metaforisoitumisesta johtuvaan vaihteluun.

Verbien laajentuneet ja metaforiset semeemivariantit

Yksi variaatiota aiheuttava tendenssi on I-verbijohdosten ja korrelaattisubstantiivien merkitysten laajentuminen ja metaforisoituminen. Tämä näkyy CD-Ps:nkin aineistossa sekä sanakirjan merkintäperusteissa selvästi. Seuraavassa luon mekaanisen ja karkean katsauksen I-verbeihin, joiden merkitykseen CD-Ps liittyy merkityksen laajentumista tai metaforista käyttöä. Metaforisoitumisen tendenssejä, motivaatioita ja syitä pohdin omassa luvussaan (6.3). I-verbien merkityksen laajentumisen ja metaforisoitumisen jatkumo liittyy osin verbeille tyypilliseen varjoargumentin vaihteluun (*köyttää liinalla*), jota myös käsitelen omassa luvussaan (6.2.3). Laajentumistyyppisiä esittelen luvussa 6.2.1 ja idiomaatistumista luvussa 6.2.2.

CD-Ps on nostanut laajentuneen tai jollain tapaa konkreettisen välineen käyttämisen kanssa perheyhtäläisen mutta väljemmän tekemisen merkityksen omaksi numeroiduksi variantiksi seuraavissa I-verbeissä (epäprototyypilliset I-verbis ovat suluisissa) – prototyypillinen tapaus on esim. *kannustaa*₁ 'hallita (vars. kiihdyttää) ratsua kannuksilla', *kannustaa*₂ 'innostaa, rohkaista, kiihottaa, yllyttää':

ankkuroida₂ (rak.) & ₃ (kuv.), haarukoida₂ (kuv.), harata_{2&3}, kannustaa₂, käsitellä₂₋₅, liipata_{2&3}, meloa₂, niitata₂, onkia₂, piiskata₂, prässätä₃, punnita₂, rassata₂, sahata₂, seuloa₂ (josta erik. *seuloa*₃), suksia₂, sutia₂, teilata₂ (kuv.), tuulettaa₃, vyöttää₂ (kelata_{2&3}, rullata₂, rummuttaa₂, sumputtaa₁) (N = 20 (4))¹⁸

Laajemmin-merkintä (*Laaj.*) on CD-Ps:ssa samassa semeemissä seuraavissa I-verbeissä – prototyypillinen esimerkki on *lingota*₁ 'heittää lingolla'; laaj. 'heittää, singota, sinkauttaa, viskata, nakata, paiskata':

keihästä, lingota₁, loukuttaa, nyrkkeillä, pariloida, pommittaa, porata (N = 7)

Kuvallinen-merkintä (*Kuv.*) on CD-PS:ssa samassa semeemissä seuraavissa I-verbeissä – prototyypillinen esimerkki on *juntata* 'lyödä t. tiivistää juntalla'; kuv. *Juntata tietoja lasten päähän*:

haravoida, hissata, hiillostaa, imuroida, jarruttaa, juntata, jyrätä, kahlehtia, kammata₁, kammata, kepittää₂, kiilata, kirnuta, kouria, liimata, liputtaa₃, luodata, moukaroida, myllyttää, myrkyttää₁, napittaa₁, naulata (vrt. naulita), niveltää, nokkia, nuijia, pallorella, peilata₂, piiskata₁, pommittaa, porata, pumpata, purjehtia, pyydystää, ruoskia, sahata_{1&2}, savustaa₂, seilata, siivilöidä, sorkkia₂, sorvata, suudella, tahkota, torpedoida, tulittaa, valjastaa, veivata, viilata, vitsoa, vyöttää₁ (keinua, rummuttaa₁, tukistaa, lietsoa) (N = 49 (4))

¹⁸ Semeemin motivaation kuvallisuus konkreettiseen nähden (ja siten polysemia, vrt. homonymia) on epävarmaa seuraavissa varianteissa (N = 4): *palloilla*₁ 'pelata, potkia palloa', *palloilla*₂ 'oleilla'; *kuokkia*₁ 'hakata, kaivaa', *kuokkia*₂ 'olla kuokkavieraana' (?vrt. *kuokkia* 'puskea' Raamatussa 1642, ks. SSA s.v. *kuokka*), *napittaa*₁ 'sulkea napit', *napittaa*₂ 'tuijottaa' (vrt. *Katsella silmät napilla, napillaan*); *tapittaa*₁ 'varustaa, kiinnittää', *tapittaa*₂ 'tuijottaa' (*kitata*₁ 'täyttää, tiivistää, kiinnittää kitillä', *kitata*₂ 'juoda paljon ja jatkuvasti'). Kuvallinen verbin merkitys hahmottuu enemmän substantiivien kuin verbin biparin motivaatiosta.

CD-Ps ei ole merkinnyt eri variantiksi seuraavia laajentuneiksi tai metaforisoituneiksi katsottavia merkityksiä (CD-Ps:ssa on puolipiste tai pilkku erottimena) (N = 11):

kammeta 'vääntää, vivuta: vääntyä, kiertyä, työntyä; vääntäytyä'; kuv. *Hänet yritettiin kammeta virasta.*
kangeta 'nostaa t. vääntää kangella, kammeta, vivuta'
kauhoa 'ammentaa kauhalla; mättää, lappaa'
kiilata 'halkea kiiloilla; kiinnittää t. tiukata kiiloilla; ahtaa, tunkea';
kipata 'kaataa kuorma kipillä t. yl. vaaka-akselin ympäri'
mainostaa 'tehdä tunnetuksi mainosten avulla; esitellä, suositella jtk (ostettavaksi tms.)'
piiskata₁ 'lyödä piiskalla tms., piestä, pieksää, hakata'
rassata₁ 'puhdistaa rassilla; peukaloida, näpelöidä'
sormeilla 'kosketella jtk sormin, hypistellä, kopeloida, näpelöidä, näprätä'
sukia 'harjata (sualla, harjalla tms.); suorita, oikoa'
vivuta 'vääntää vivulla, kangeta, kammeta'

Merkitysten jaottelu laajentuneisiin ja metaforisoituneisiin on jatkumon katkomista. Samoin oma jatkumonsa on eriteltyjen merkitysalueiden jaottelu semee-mivariaation ja polysemian näkökulmasta (esim. leksikaalisen yksikön määrittely). Kolmas jatkumoisuutta luova näkökulma on vakiintuneisuus: mitkä käytöt ovat tarpeeksi vakiintuneita leksikoitumaan (maininta CD-Ps:ssa) ja millä tavoin idiomaattisuuteen ja merkityksen leksikaalistumiseen (eriytyminen, erikoistuminen) suhtaudutaan. Näiden ehtojen ja sanakirja-artikkelien merkintätapojen ja käytänteiden vuoksi edellinen kuvaus on karkea.¹⁹ Yleisestikin on vaikea tarkasti osoittaa, milloin merkityksen laajenemisessa on kyse yksilön yksittäisestä sanankäytöstä, milloin valmiiden, konventionaalituneiden laajentuneiden muotojen (= sanakirja) käytöstä (Lyons 1995: 59–60). Merkkien tilapäinen metaforinen käyttö on periaatteessa rajatonta (ks. Koski 1989a: 113) ja oletusarvoista (kuten yleensä muuttuminen ja varioivat käytöt), jos ajatellaan, että "kielen luonteeseen kuuluu antaa merkitykselle mahdollisuus kasvaa" (Nieminen 1998: 129). Sanakirjan merkityskuvausta laajempien käyttöjen löytäminen on siten oletusarvoista ja yleistä. Esimerkiksi verbillä *zoomata* (myös *zoomailla*) on CD-Ps: määritelmää 'muuttaa kuva-alan rajausta zoomobjektiivilla kuvattaessa' laajempaa käyttöä, ensinnäkin kamerakehyksestä esim. kuvankäsittelyohjelmiin levinneenä suurentamista merkitsevänä (10a) sekä yleisemmin tarkoittamassa (tarkasti)katsomista (10b–10c). Sillään *zoomata*-verbin laajentuneen käytön motivaatio noudattaa I-verbeille tyypillisiä kehityskulkuja (joista ks. lukua 6.2).

¹⁹ Sanakirjojen kesken on eroja laajentuneiden ja erikoiskäyttöjen merkitsemisessä tai sitten erot voidaan tulkita kielen muuttumisesta johtuviksi, esim. CD-Ps esittää *saksia*-verbin parafrasiksi 'leikata saksilla' ja mainitsee esimerkit *Saksia tukkaa lyhyemmäksi. Lehestä saksittu uutinen*, NS esittää jälkimmäisen esimerkin kaltaisen käytön sanomalehtikielen erikoisleksikkoon kuuluvaksi 'ottaa lehteen uutisia tms. muista lehdistä', esim. *Uutinen, joka on saksittu kaikkiin lehtiin*. Nykyteknologian myötä *saksia*-verbin tällainen käyttö viitanee enää harvoin konkreettiseen *saksien* käyttämiseen. Yleisesti näyttää, että NS:ssa laajentuneita ja metaforisoituneita merkityksiä esitetään verbeille CD-Ps:aa useammin.

(10a) Voit **zoomata** kartan sisään valitsemalla hiirellä haluamasi alueen. (KrepostSeveberg -sivusto 2000. www.novision.fi/viaporirannikkokartta.htm)

(10b) Hissimatkan aikana herrat **zoomailivat** vielä vaitonaisina ja naama perusluke-
milla alamittaisia sivakoitaan. (Skimbaaja-lehden kotisivu (2000). www.skimbaaja.fi)

(10c) Vaikka monissa yrityksissä katseet kääntyvät tässä vaiheessa vuoden kiertokul-
kua jo kohti kesää, matkailuillassa **zoomattiin** myös jo seuraavaan talveen. (Etelä-
Saimaa 14.3.2003)

Yhteensä laajentunut tai metaforinen käyttö on CD-Ps:ssa 87:lla prototyypisellä I-verbillä (epäprototyypisiä lisäksi edellä mainittu 8 tapausta) eli n. 39 prosentilla I-verbistä (N = 226).²⁰ CD-Ps:n *kuvallinen*-merkintä on 53:lla I-verbillä eli n. 23,5:lla prosentilla. Todellisuudessa metaforisten tapausten määrä on suurempi, koska kaikkia metaforisia variantteja tai semeemejä ei CD-Ps:ssa ole erikseen merkitty, ja osa sisältyy *laajemmin*-merkinnän yhteyteen. Merkityksen laajentuminen ja metaforisoituminen on siis suomen I-verbille melko yleistä, mikä on paralleelli englannin D-verbien tendensseille (Dirven 1986).²¹

6.1.4 Kootusti I-derivaation semeemikohtaisuudesta

Kun semeemin määritelmässä lähdetään invarianssista, päädytään jatkumoon, jossa invarianssi katoaa variaatioon ja sumeuteen. Prototyypisessä polysemias-
assa on siis kyse ilmauksen monitulkintaisuudesta (*ambiguity*), semeemivariaa-
tiossa liikutaan kohti ilmauksen joustavuutta ja sumeutta (*fuzziness*). Moniluen-
taisuus-termillä operointi toissijaistaa polysemian ja sen rinnakkaisvariaatioi-
den erontekoa ja korostaa kielellisen merkin tai merkkikokonaisuuden tulkin-
nan tilanneyhteydestä riippuvaista luonnetta.

Se, että korrelaattisubstantiivien merkitysvaihtelu näyttää sanakirjan poh-
jalta samajuurisia verbejä suuremmalta, johtuu osittain suuntaisuudesta (de-
nominaalisuus): toiminta pyrkii motivoitumaan korrelaattikategorian yhden
oleellisen piirteen tai hahmo-ominaisuuden osalta. Tässä eriteltyt I-verbet eivät
jäsenny sen tendenssin mukaan, mikä substantiivien ja verbien esiintymäti-
heysuhteissa ja alamerkitysyteisyydessä yleensä vallitsee. Karlssonin (1994:
197) mukaan ”verbeillä on keskimäärin enemmän alamerkityksiä kuin substan-
tiiveilla” (ks. samoin Lemmens 1998: 49). Semeemivarianssi korreloi sanaluok-
kien tyypillisten tarkoitteiden konkreettisuuserojen kanssa siten, että mitä py-

²⁰ Laajemmassa CD-Ps:n I-verbikategorian hahmotuksessa, jossa mukana on I-verbien
ydinryhmän lisäksi useita päällystämisen-, laittamisen-, varustamisen- ja käsittelemisen-
verbejä sekä muita epäprototyypisiä tai perifeerisiä I-verbisiin liittyviä johdoksia, yhteensä
370 verbiä, laajentunut tai kuvallinen merkintä on 78:ssä hakusanassa eli n. 21:ssä
prosentissa, polyseemisiä hakusanoista numeroinnin perusteella on 96 verbiä eli n. 26
prosenttia, tosin karkeasti läpikäytynä.

²¹ Laajentumistendenssejä ei tässä ole tarkasteltu verbin iän tai alkuperän näkökulmasta
(ks. luvun 5.1 jaottelu). Polysemiaa ja I-skeemaa laajempia merkityksiä näyttää esiin-
tyvän sekä eriaikaisissa omaperäisissä verbijohdoksissa (*onkia, sahata*), eriaikaisissa
lainoissa (*pumpata, pommittaa*) tai lainasubstantiivien omaperäisissä johdoksissa (*mou-
karoida*) että sumeammassa suhteissa (*jarruttaa*). Lainasanojen metaforisuuden ja laa-
jentumien kehityksien (laina- tai kotoperäisyys) selvittäminen on sitten oma tutki-
mustemansa.

syvämpi ja konkreettisempi lekseemin tarkoite on, sitä vähemmän lekseemillä on alamerkityksiä (esim. *kiven* ja *juoksemisen* ero). Esimerkiksi *Collins English Dictionary* -sanakirjassa substantiiveilla (*nouns*) on keskimäärin 1,74 mielletä (*senses*), verbeillä puolestaan 2,11 eli enemmän (ks. Fellbaum 2000: 53). Gentner (1981: 163) puolestaan referoi tutkimusta, jonka mukaan *Webster's new collegiate dictionary* -sanakirjassa kahdenkymmenen yleisimmän verbin keskimääräinen semeemimäärä (*word sense*) on 12,4, kahdenkymmenen yleisimmän substantiivin puolestaan 7,3 (lukujen perustana on tietenkin yhden sanakirjan tapa määrittellä ja erottaa semeemi). Verbit ovat myös yleisesti substantiiveja frekventimpiä, minkä on katsottu lisäävän polyseemisyttä (ks. esim. Miller 1999: 11). Polysemian ja sanan frekvenssin korrelaatiotendenssin nostavat esille myös Ravin ja Leacock (2000: 1).²²

Tarkastelen seuraavassa I-verbien ja niiden substantiivikorrelaattien esiintymäsuhteita Suomen kielen taajuusanaston (1979) aineistossa. Olen etsinyt taajuusanaston aineistosta sellaiset substantiivit ja verbit, jotka kuuluvat I-derivaatiokorrelaatioon. Yhteensä tällaisia suhteita on edustettuna (molemmat jäsenet tai vain toinen) 79. Näistä sekä verbi että substantiivi on edustettuna 28:sta korrelaatiosta, verbi puuttuu 46:sta ja substantiivi 5:stä suhteesta. I-verbien ja niiden korrelaattisubstantiivien väliset järjestyssuhteet taajuusanastossa jakautuvat siten, että substantiivi on verbiä yleisempi 87 prosentissa paria (N = 69), verbi vain 13 prosentissa (N = 10) (I-verbien ja substantiivien luettelo järjestyksnumerotietoineen on liitteessä 3).

Taajuusanaston suhteet siis tukevat substantiivien taajempuutta verbeihin nähden ja viijaavat taajuuden ja polysemian välisestä positiivisesta korrelaatiosta. Polyseemisyys tai monihahmotteisuus ja -käyttöisyys liittyy karkeasti tarkasteltuna useaan korrelaattisubstantiiviin. Jos sekä substantiivi että verbi ovat polyseemisyydeltään paralleelit, voi syytä substantiivin taajempuudelle hakea esim. kollokaatio- tai kehysrajoituksista. Toisaalta, jos kyse on varsinaisesta johtosuhteesta, substantiivin frekventtiys D-verbiin nähden on oletusarvoinen, jos kannan ajatellaan olevan edelleen johdostaan yleisempi (mikä synkronisesti on tosin kriteerinä hankala, ks. Koski 1989b: 62). Substantiivikorrelaattejaan taajempia I-verbijä taajuusanastossa ovat *harata*, *haravoida*, *liimata*, *naulata*, *onkia*, *porata*, *puntaroida*, *purjehtia*, *pyydystää* ja *sahata* (perifeerisistä mm. *maalata*, *merkitä* ja *solmia*). Vähälukuiset taajemmat verbit selittyvät yleensä metaforisen käytön (*harata*, *puntaroida*) tai muun laajentuneen merkityksen vakiintumisesta (*purjehtia*, *pyydystää*). Verbin *haravoida* taajuutta lisännee etsimistä tarkoittava semeemi, kuten myös *sahata*-verbin edestakaista liikettä koodaava käyttö. Myös verbeillä *liimata* ja *naulata* on leksikoitunut metaforinen käyttö, joskin frekventtiyden syyt voivat olla muuallakin, niin kuin voidaan olettaa verbeissä *onkia* ja *porata*, joilla ei ole leksikoitunutta laajentunutta käyttöä. Polyseemiset verbit kuten *merkitä* ja *mitata*, joiden yksi semeemi voidaan katsoa I-skeeman laajentumaksi, ovat odotusarvoisesti frekventtejä. I-verbien tarkastelu taajuus-

²² Tämä on oletettavaa siltäkin pohjalta, jos ajatellaan kontekstien tarttuvan sanaan käyttötilanteissa (ks. Nieminen 1998). Nomini-käsitteiden luonteesta ja esim. kyvystä toimia rikkaiden edelleentulkintojen lähteenä (vrt. esim. nominikompositumit) ks. Goatly (1997: 83).

sanastossa tukee metaforisoitumisen ja sitä kautta merkityksen väljenemisen ja polyseemisuuden, käyttömahdollisuuksien ja taajuuden yhteyttä. Esimerkiksi abstrahoituneet *keksiä* ja *pohtia* sekä *lunastaa* ja *kannustaa* ovat konkreettisia I-verbistä taajakäyttöisempiä. Selvemmin I-verbisyyteen linkkinsä säilyttäneistä verbeistä esim. *solmia*, *purjehtia*, *pyydystää* tai *puntaroida* (paralleeli varustamisverbeissä on *sinetöidä*) ovat puolestaan konkreettista substantiivikorrelaattiaan frekventimpiä. Samoin *kiilautua* on kantaverbiään *kiilata* frekventimpi todennäköisesti juuri metaforisen käyttönsä vakiintuneisuuden vuoksi (*kiilautua eteen, kärkeen, ohi, väliin* jne.).

Taajuussanastoesimerkkien pohjalta I-verbien kantasubstantiivit ovat halitsemattavasti verbikorrelaatioitaan frekventimpiä, mikä puoltaa polysemian analyysissä esiin tullutta korrelaattisubstantiivien polysemian useutta verbeihin nähden. Toisaalta, vaikka verbitkin ovat monimerkityksisiä ja -käyttöisiä, niiden polysemian voi ajatella enemmän joustavuudeksi, mikä sitten näkyy sanakirjamerkintöjen käytänteissä. On muistettava, että edellisessä karkeassa luokituksessa vaikuttavat sanakirjan toimitus- ja merkintäperiaatteet, eivät viitekehysdonnaiset oletukset. Verbien joustavuutta korrelaattisubstantiiveihin nähden puoltaa se, että relationaaliset kielenyksiköt mukautuvat yleensä substantiiveja enemmän (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 221; verbeistä ks. Gentner 1981: 168). Substantiivit olisivat näin polyseemisiä (invarianssi), verbit joustavia (varianssi).²³ Toisaalta juuri käyttötilanteisen vaihtelun pitäisi tarttua kielenyksikköön ja vaikuttaa sen merkityksen muuttumiseen ja polysemiaan.

Edellä olen tarkastellut synkronisen tason korrelaatioita. Historiallisesti johtamisen semeemivastaavuudet ja -muutokset saattavat olla toisenlaiset. Jos jokainen sanakirjassa oleva johdos katsotaan leksikaalistuneeksi ja memoroiduksi, merkitykseltään riippumattomaksi muista, on semeemien erottelu hedelmätöntä. Jos taas ajatellaan leksikon ja varsinkin johdosten olevan vaikutusyhteydessä, erittely antaa kuvaa siitä, millä tavoin monimielteisessä sanaston muodollis-semanttisessa verkossa johdotukset motivoituvat ja ovat yhteydessä merkitykseltään. Esimerkiksi Dirven (1986 ja 1988) on korostanut, että D-verbien ja niiden korrelaattisubstantiivien semanttisten suhteiden muuttumisessa semeemien ja semanttisten kehysten taso on olennainen. Semeemitasoinen motivaatio heijastuu myös I-verbien innovatiivisissa yksiköissä, esim. *moukaroida* 'heittää moukaria' (ks. liite 1).

Polyseemisissä substantiivi-verbi-suhteissa voidaan I-verbisanueissa nähdä seuraavanlaisia yleistyksiä: I-verbi ei yleensä koodaa kannan polysemioihin, jotka perustuvat väline-aines-eroon tai väline-muoto-eroon. Sen sijaan osaa ja kokonaisuutta tai välinettä ja funktiota tai siihen liittyvä kokonaisuutta merkitsevien substantiivien molemmat semeemit ovat usein I-verbien koodauspii-

²³ Polyseemisuuden tulkitseminen voi tässä siis johtua tarkastelualueesta. Fellbaum (1990, ks. Lemmens 1998: 49) katsoo, että verbit muuttavat ("change") merkitystään sen mukaan, millaisia nominiargumentteja ne saavat, nimitänsä taas ovat enemmän stabiileita. Fellbaum tulkitsee tämän verbien vaihtelun polysemiaksi. Konstruktio-näkökulmasta vaihtelu tulkitsee useammin pelkäsi merkityksen joustavuudeksi ja kontekstuaaliseksi mukautumiseksi, jolloin verbien runsaampi polysemia kyseenalaistuu. Verbien polysemia vs. joustavuus -tulkinnoista ks. lukua 6.2.

rissä (varsinkin varjoargumenttivaihtelun dimensiolla). Motivaation, muutoksen ja vaihtelun mekanismeina korostuvat metonymia, siirtymät sekä varsinkin mielikuvaisuus ja käsitteistyyksen aktiivinen alue. Näiden käytännön vaikutuksia esittelen merkitysten laajentumisen (luku 6.2), metaforisuuden (luku 6.3.) ja varjoargumenttivaihtelun kuvauksessa (luku 6.2.3).

6.2 I-verbien semanttiset laajentumis- ja muutostyypit

Dirven (1988: 334) katsoo polysemian ja merkitysvariaation konversiossa johtuvan verbin valenssvaihtelusta, joka puolestaan voi osin johtua leksikaalisesta polysemiasta eli kantasubstantiivien monisemeemisydestä sekä kuvallisuudesta, jonka syynä on metaforisaatio (metonymia, synekdokee, synestesia, metafora). Koski (2002b: 222) luokittaa polysemian (denotatiivinen hajonta) syiksi metaforan, metonymian, uudelleenluokittelun ja semanttisen tyhjön (jälkimmäisestä esimerkkinä on *kolkka*-osan motivoitumattomuus konneksiossa *kolkka-poika*, jossa siitä myöhemmin tuli institutionaalinen merkki ilman yhteyttä *kolkka*-sanan aiempiin merkityksiin, mts. 225).²⁴ Tällä tavoin ajateltuna polysemian taustalla on semanttinen muutos, jonka tendenssejä I-verbeissä käsittelen seuraavassa. (Synkronista mukautumista konstruktoiden tasolla käsittelin luvussa 6.1.3.2 ja varjoargumenttiin liittyvää vaihtelua käsittelen alaluvussa 6.2.3.) I-verbien merkityksenmuutokset ovat lähes yksinomaan konkreettisesta abstraktiin, jolloin merkitys laajenee tai siirtyy, ei kavennu. Poikkeuksena tästä voidaan pitää semeemin kaventumista johonkin erikoismerkitykseen, esim. deskriptiivisessä sanueessa tarkan substantiivi-verbi-semeemikorrelaation myötä, kuten *jyrä* 'tasoitin' : *jyrätä* 'tasoittaa jyrällä'. Tietenkin uusi semeemi voi olla muutos pohjaansa nähden kapeampi, mutta tällöinkin lekseemin (semeemi₁) merkitys on laajentunut kaksisemeemiseksi, lekseemi (semeemi₁ + semeemi₂). Semanttiset muutokset ovat siis semeemikohtaisia (ks. esimerkkinä *tick*-pesyeen muutosten kuvaus, Lipka 1990: 140), joskin voi olla niinkin, että sanan innovatiivisesta käytöstä johtuva semanttinen muutos ei välttämättä aiheuta semeemijakoa eli polysemiaa (Reid 1991: 108). Keskityn seuraavassa merkityksen laajenemiseen ja toisaalta idiomatistumiseen ja osin sitä kautta myös leksikaalistumiskehitykseen. Varsinaisen merkityksen muutoksen prosessin ja siitä mahdollisesti johtuvan polysemian jätän tarkastelussa taustalle (yleiskatsaus lajeihin on Vilppula 1989). I-verbien leksikaalistumia rajoittuneisuuden kannalta käsittelen luvussa 6.4.

²⁴ Vrt. esim. Viberg (1999: 98–99), joka katsoo ruotsin fyysistä kontaktia ilmaisevien verbien polysemian ja toissijaisten merkitysten johtuvan jonkin prototyyppisen merkityksen osan fokusoitumisesta (*focusing*), merkityksen laajentumisesta (jotakin lauseyhteydessä lisäämällä) (*resultative strengthening*) ja metaforisaatiosta (*metaphor*).

6.2.1 Merkityksen laajentuminen

Stereotyyppisesti ja frekventisti tietyn teon tekemiseen käytettävä väline ja tekoa kielentävä verbi ovat vakiintuneet (toisteinen asiointilan ja lauseen vastavuus) siten, että verbi nimeää koko toimintaprosessia (ts. välineen käytön lisäksi tekemisen tapa ja varsinkin tavoiteltu tulos). Siten, vaikka esim. *kumittamisen* korrelaattisubstantiivin kategoriaa (*pyyhekumi*) on vaikeaa laajentaa ei-metaforisesti, voidaan perheyhtäläistä soveltuvaa välinettä tai keinoa ajatella tilapäisesti verbin ilmaisemassa tekemisessä: *–Kummaa nuo jäljet pois. –Ei ole pyyhekumia. –No hankaa vaikka sormella.* Tämä tendenssi voidaan olettaa I-verbien oletusarvoiseksi kehityslinjaksi. Laajeneminen ja vakiintuminen voi olla kivettyntä siten, että yhteyttä (mahdolliseen) alkuperäiseen välineeseen tai tekemiseen ei ajatella tai tarvita, esim. *seilata* (vrt. *seili*).²⁵ I-verbien merkityspolku laajenemisessa voidaan karkeasti ajatella esim. seuraavasti (semanttisen muutoksen etenemisen askeleista ks. esim. Huumo 1997a: 76):

perusskeema:	N 'x on y:tä varten' → V 'tehdä y x:llä'
laajennus1:	V 'tehdä y (kuten x:llä)'
laajennus2:	V 'tehdä y tai y:n tulos'

Edellinen kehittyminen voi osittain pohjata tai johtaa metaforisuuteen. Sillä voi kuitenkin olla myös eri dimensio ja motivaatio. Yleisestikin merkityksen laajenemisen (tai yleisen muuttumisen) ja metaforisoitumisen yksiselitteinen ja yleistettävä luokittelu on hankalaa. Osin jo siksi, että metafora on yksi yleinen muutoksen prosessi. Seuraavassa esittelen I-verbien laajentumistyyppisiä karkeasti luokiteltuna välineen, toiminnan tavan sekä toiminnan tuloksen tai tavoitteen mukaan sekä yleisesti metaforisoituneena.

I-verbien laajenemisen syyn voi yleensä motivoida funktiosta, kuten usein metaforissa (funktionaalisten komponenttien hallitsevuus deskriptiivisiin komponentteihin nähden on yleensäkin sanojen merkityksen historiallisessa kehityksessä havaittu yleiseksi, esim. *kynä* ja *hirttää*, ks. Koski 1989a: 119). Toisaalta deskriptiivisyys on korostainen välineen käytön tai tekemisen tapaan motivoituvissa I-verbien laajennuksissa. Välineen funktiosta, toiminnan tavoitteesta ja tuloksesta motivoituvat puolestaan holistiset merkityksen laajenemiset, jotka usein johtavat abstrakteille kognitiivisille alueille ja metaforisiin asiointilojen käsitteistykseen. Seuraavassa tarkastelen prototyyppisten I-verbien leksikoitu-

²⁵ Tarkastelun fokus on tässä leksikaalis-kognitiivisessa merkityksen invarianssissa, vakiintuneisuudessa, johon merkin kommunikatiivinen käyttö pohjaa. Ns. merkitysneuvottelua korostavassa näkemyksessä (esim. dialogisuus, näkökulmista ks. esim. Määttä et al. 2000) tällainen pohja (oletusarvoisuus potentiaalisuudesta) on oletettava lähtökohdaksi. Sanasemanttisen (invarianssin) tarkastelun kritisoiminen staattiseksi merkitysnäkemykseksi tms. ei arvottavaksi tarkoitettuna ole perusteltua. Käyttötilanteinen sanan merkitys pohjaa jonkinlaiseen vuorovaikutteiseen tulkintaan ja tilanteeseen sopimiseen. Suomen kielen leksikaalisen systeemin (mitä x denotoi) ja sen yksikön tilanteisen käytön (mitä x:llä tarkoitetaan) erottaminen on oleellista, kuten (leksikaalisen) semantiikan ja pragmatiikan periaatteellinen erottaminenkin analyysissa. Muutoin ei olisi väliä tai eroa sillä, kutsutaanko jotakin nelijalkaista istuinartefaktia *tuoliksi* vai vaikkapa *lampuksi*.

neita laajentuneita ja metaforisoituneita variantteja (ks. luvun 6.1 luettelo CD-Ps:n merkitsemistä ja osin merkitsemättömistä tapauksista). Tässä mielessä käsittely liittyy merkityksen muuttumiseen ja polysemiaan, joita käsittelen kokoa-
vasti luvun lopuksi.

Jatkumoina välinekirjosta laajentuneeseen merkitykseen

I-verbeille tyypilliseksi voidaan esittää jatkumo, joka pohjaa verbin implisiittisen tai varjoargumentin täydennysadjunktin vaihteluun ja laajenee vähitellen kohti verbin merkityksen abstraktistumista (loittonemista korrelaattisubstantiivin tarkoitteiston käyttämisestä välineenä). Esimerkiksi sopii verbi *pommittaa*, joka on derivaatiomerkityksensä kehyksessä kiteytynyt tarkoittamaan pommi-
en pudottamista lentokoneesta, lentopommeilla tuhoamista ja kranaateilla tulit-
tamista (CD-Ps:n pohjalta). Laajemmin käytettynä verbi voi viitata muunlaisten
(ei-räjähävien) objektien suuntaamiseen johonkin kohteeseen vahingoittamis-
tai muussa mielessä (esim. *pommittaa kivillä*) (CD-Ps:n *laaj.*). Kuvallisesti käytet-
tynä *pommittaa*-verbi voi tarkoittaa esim. jonkin ihmisen kiivasta ja toistuvaa
lähestymistä jonkin asian suhteen (*pommittaa kysymyksillä*) tai muutoin aggres-
siivista konkreettista tai abstraktintason lähestymistä (*pommittaa vastustajaa is-
kuilla*) (CD-Ps:n *kuv.*). Verbin käytöt siis laajentuvat konkreettisesta abstraktiin
karkeasti seuraavasti: tuhota pommeilla–heitellä esineillä–heitellä jollakin
konkreettisesti tai vertauskuvallisesti. Jatkumo on jonkinlainen välineen, keinon
ja tavan perheyhtäläisyys.

Karkea laajentumisen jatkumo on seuraavilla I-verbeillä (N = 25). (Merkin-
tä *abstr.* viittaa verbin leksikoituneeseen käyttöön ei-konkreettisissa kehyksissä.):

ankkuroida: kiinnittää ankkurilla – kiinnittää ankkurin tapaisella – kiinnittää (abstr.)
jarruttaa: hidastaa jarrulla – hidastaa kuin jarrulla – hidastaa (abstr.)
kangeta: vääntää kangella – vääntää (abstr.)
kauhoa: ammentaa kauhalla – ammentaa kauhamaisesti – ammentaa (+ liike)
keihästää: lävistää keihäällä – lävistää keihäsmäisellä esineellä – lävistää (abstr. + urh.
*keihästää*_{2b} 'tuikata mailalla vastustajaa')
kepittää: lyödä kepillä – lyödä jollakin – lyödä
kipata: kaataa kipillä – kaataa
liimata: kiinnittää liimalla – kiinnittää liimamaisella aineella – kiinnittää (abstr.)
*lingota*₁: heittää lingolla – heittää
meloa: liikuttaa melalla – liikuttaa melamaisella liikkeellä – edellisiin assosioituva liike
onkia: pyydystää ongella – pyydystää
peilata: heijastaa peilinä tai peilillä – heijastaa kuin peili – heijastaa (abstr.)
piiskata: lyödä piiskalla – lyödä kuten piiskalla – lyödä (+ abstr. 'rangaista')
pommittaa: tuhota pommeilla, pudottaa – heitellä esineillä – heitellä jollakin (abstr.)
porata: tehdä poralla reikä – kaivertaa reikä – tehdä reikä / katsoa
purjehtia: kulkea purjeilla – kulkea laivalla – kulkea (abstr.)
pyydystää: ottaa kiinni pyydyksellä – ottaa kiinni, houkutella (abstr.)
rummyttua: lyödä, soittaa rumpua – soittaa, naputella kuin rumpu(a) (soittaessa)
sahata: leikata sahalla – leikata edestakaisella liikkeellä – edestakainen liike
seilata: ks. purjehtia
sorkkia: koskettaa sorkalla – koskettaa sorkkaan assosioituvilla – koskettaa (abstr.)
sormeilla: kosketella sormilla – kosketella (abstr.)
sukia: harjata sualla – oikoa – hivellä
vivouta: vääntää vivulla – vääntää (abstr.)
*vyöttää*₁: kiinnittää vyöllä – (vyöttää₂) kiinnittää vyömäisellä esineellä – sonnustaa

Osalle verbeistä voidaan konstruoida selkeä varjoargumenttipohjainen laajenemiskehys, mm. *keihästää* ja *liimata* (ks. tarkemmin lukua 6.2.3). Osassa verbejä korrelaattisubstantiivin tarkoitteisto määräytyy funktionaalisesti ja on laaja, jolloin adjunktiksi sopivien välineennimitysten kirjo on korrelaattiskategorian kattamaa normaalia varjoargumenttivaihtelua ja siirtymä merkityslaajennuksiin siten hyppäyksellinen, mm. verbeissä *ankkuroida*, *jarruttaa* ja *vivuta*. Osalle verbeistä on hankala olettaa varsinaista välinevaihtelua, joten siirtymä abstrakteihin merkityksiin on myös hyppäyksellinen, mm. *lingota*₁. Jatkumoissa on osin historiallisia oletuksia. Esimerkiksi verbi *sorkkia* ei välttämättä ole alkuaan *sorkka*-kantainen, koska rinnalla on deskriptiivinen pesye (ks. SSA s.v. *sorkka*). Samoin esimerkiksi lainaperäisen *seilata*–*seili*-parin suhteet on tässä jaoteltu laajenemispolun vaiheisiin, vaikkakin myös merkitysvaihtelut voitaneen olettaa lainaperäisiksi (jos verbi ajatellaan denominaaliseksi ja substantiivin *seili* primaarimerkitykseksi 'purje', olisi tämä kehityskulku motivoitu suhteessa tietoon tarkoitteodellisuuden muuttumisesta). Synkronisesti jatkumot voidaan ajatella merkitysvariaatioverkon skemaattisiksi motivaatioiksi. Edellinen jatkumo edustaa yhtä dimensiota merkityksen laajentumispoluista. Osin laajeneminen (jo edellisessäkin) liittyy toiminnan tapaan tai tulokseen.

Merkityksen laajeneminen tapaan tai tapa-motivoituneesti

I-verbeistä voidaan olettaa, että jokainen verbijohdos potentiaalisesti koodaa välineen ja sen käyttämisen lisäksi jossain määrin myös keinoa ja tapaa.²⁶ Tavan koodaamisessa I-verbit ovat paralleleja liikeverbeille, jotka sisältävät tai ilmaisevat usein myös liikkeen tavan (Frawley 1992: 178–179). Talmyn (1985b) leksikalisoitumallin mukaan tapa (*manner*) on toiseksi frekventein verbi-ilmauksiin sisältyvä komponentti väylän (*path*) jälkeen. Verbijohdoksen käytössä voidaan olettaa, että vähitellen diakronisesti tai joustonsa puolesta myös synkronisesti verbi voi laajeta koodaamaan keinoa ja sitten tapaa (vrt. leikata sahalla, leikata edestakaisella liikkeellä, liikkua tai liikuttaa jotakin edestakaisin). Esimerkiksi adessiivin merkityksen laajentuma välineen ilmauksesta tavan ilmaukseksi vaikuttaa hyvin odotuksenmukaiselta kieliopillistumiskehitykseltä (Onikki-Rantajääskö 2001: 132).

²⁶ Poikkeuksia lienevät skemaattiset *vehkeillä*, *värkätä* -tyyppiset verbit sekä abstraktien tarkoitteiden hyödyntämistä koodaavat verbit, esim. *vaistota*. Tekemisen tavan koodaaminen I-verbeissä on kuitenkin oletusarvoista ja saanut erilaisia tulkintoja I-verbien derivaation ja semantiikan kuvauksissa. Esimerkiksi Nilsen (1973: 27) esittää Langendoen pohjalta, että *hammer the table with shoe*, *saw the meat with knife* -tyyppisissä lauseissa esiintyy kaksi instrumentaalia, joista verbiin on inkorporoitu tapa (*manner*) ja adjunkttiin väline (*instrument*). Koska varjoargumenttivaihtelu näyttää olevan I-verbeissä yleistä ja verbit kuvaavat ennemminkin tietynlaista teke- mistapaa kuin spesifiä välinettä, Nilsen (mts. 54) on valmis ehdottamaan, että kyseessä ei ehkä olekaan instrumentti- vaan tapasulauma (*Manner incorporation*). Samoin Green (1974: 218) mainitsee instrumentatiivin käsitteen ("instrumental verbs") harhaanjohtavaksi, koska instrumentin ohella I-verbit voivat kuvata myös toiminnan muita keinoja, tapoja tai muotoja. Samoin Kiparsky (1997) katsoo, että varsinaiset I-verbit inkorporoivat välineen ja pseudo-I-verbit tavan. Vaihteluun liittyviä näkemyksiä tarkastelen kriittisesti toisaalla (ks. Jääskeläinen ms).

Verbijohdoksissa on eroa siinä, kuinka tarkkaan tai rajoittaen ne toiminnan tapaa ilmaisevat (esim. *vasaroida, puukottaa, kauhoa*). Tällaisia hahmoja käsitellessä luvussa 6.4. Toisaalta vain osa verbeistä on konventionaalistunut koodaamaan myös pelkkää tapaa. Jotkin I-verbit ovat motivoituneet laajentuneissa käytöissään välineen käyttämiseen liittyvästä tavasta (osin deskriptiivisyys). Yksi tällainen tapaulottuvuus on liike. Välineen tai sen käyttämiseen läheisesti liittyvä (stereotyyppinen) edestakainen liike motivoi verbien *kirnuta, pumpata* ja *sahata* (11a–c) laajentunutta käyttöä, siirtävä ja pyöreä liike verbien *kauhoa* ja *melo* laajentuneita käyttäjiä (11d–e), pyörivä liike instrumentatiivisuuden kannalta perifeerisempien verbien *kelata, rullata* ja *veivata* laajennuksia (11f–h).

(11a) Sääskenparven **kirnuava** lento. (CD-Ps)

(11b) Häiriöt pysyvät kurissa tavallista paremmin, vaikka äänenvoimakkuus **pump-paakin** ajoittain edestakaisin ja kohinan erottaa selvästi musiikin hiljaisissa kohdissa. (SKTP TM)

(11c) Teatterin katsojaluvut **sahaavat** ylös ja alas, yksi suosikki voi muuttaa kaiken [otsikko] (HS 7.3.1999)

(11d) Vares **kauhoi** luurin korvalleen, ja yllättyi melkoisesti kuullessaan Donnan äänen. (SKTP Mäki)

(11e) Joku saattoi **melo** tuntikausia talojen välissä huutaen ja heiluttaen sormissaan kielenkärkeä jonka oli leikannut joltain, joka oli kielinyt hänestä. (SKTP Turka)

(11f) **Kelata** pyörätuolia eteenpäin. (CD-Ps)

(11g) Tukit **rullaavat** veteen. (CD-Ps)

(11h) Kun tanssiyleisö menee nukkumaan, **veivaavat** artistit autonsa rattia pitkälle aamuyöhön. (SKTP IL)

Siirtämiskeemaan yhdistyneenä liike-motivaatio laajenee liikkumiseen, esim. *lentokone rullaa kiitoradalla, juoksija rullaa takasuuraa* (CD-Ps) tai *mies kauhoo veneellä aalloissa*. Verbeille voidaan osoittaa myös konkreettisen välineen käytön ja liikkeen välisiä laajentuneita merkityksiä, esim. *kirnuta pyykkiä pesumännällä* (NS), *kirnuta nenällänsä* (NS) ja *meren silpuksi kirnuava ruumis* (NS), jotka ovat pelkkään kirnumännän edestakaiseen liikkeeseen assosioitumista holistisempia. Metaforiseen I-verbiin liittyvä adverbiaalimuotoinen toiminnan välineen ilmaisin ei välttämättä aina hahmotu varsinaisen varjoargumentin laajentuneeseen alaan. Esimerkiksi semanttiselta kehykseltään rajautuneen vinttikaivosta veden nostamiseen viittaavan semeemin *vintata*₂ spesifi varjoargumentti (12) ei ylety kaikkiin laajemman semeemin *vintata*₁ 'vinssata, siirtää' metaforisiin käyttöihin, kuten *polkupyörä* esimerkissä (13).

(12) Jaloiteltiin tienvarren joutomaalla ja Jorasmaa **vinttasi** vettä jonkin autiotalon kaivosta. (SKTP Raittila)

(13) Morsiamen sillakankainen leninki tuppasi rypistymään kun **polkupyörällä vinttattiin** pappilaan vihkimistä odottamaan sikäli kun pappi kuolinsanomien vienniltä jouti vihkimistä toimittamaan. (SKTP HS 20.6.1990)

Välineen stereotyyppiseen käyttöön liittyvä tapa on holistinen tai jostakin erityispiirteestä motivoituva seuraavilla verbeillä: *Sutia*-verbi korostaa liikkeen ja kosketuksen mielikuvaa (14a), *liipata*-verbi ohitse menemisen, liikkeen ja kosketuksen mielikuvaa (14b). Työstämisverbeistä *sorvata* korostaa yleistä muotoiluun liittyvää mielikuvaa (14c), *tahkota*-verbin laajentumisissa korostuu kestoulotuvuus (14d). Molempien käyttöön liittyy usein kielteinen sävy, *sorvaamiseen* väkisin tekeminen, *tahkoamiseen* yksitoikkoisuus.²⁷ Työstöverbien *sorvata* ja *tahkota* kuvallisesta käytöstä puuttuu liikespesifikaatio, esim. *Kytölehto ajoi uutta autoaan ensimmäistä kertaa soralla Tallinnassa. Eesti Autosporidi Liit oli varannut Kytölehdolle suljetun tienpätkän, jota petäjävetinen tahkosi edestakaisin.* (SKTP KSML), vrt. edellä esim. *sahata*-verbin suoraviivainen liike -rajoitus, **sahata ympäri*.

(14a) Auton pyörät **sutivat** hiekassa. (CD-Ps)

(14b) Tänä vuonna maaottelun mainoskampanja lipsahti jo kuvottavan ja vaarallisen rajamaille; kaukaa ei **liippaa**, etteivät katsojat ala tuntea itseään typeriksi. (SKTP AL)

(14c) Täytyy olla vähintään käyttöpäällikkö, että osaa **sorvailla** sellaisia sanoja. (SKTP Närhi)

(14d) Kuusi kertaa 60 minuutin sarjaa varten Hardwick kirjoitti kaikkiaan 444 liuskaa tekstiä. Hän **tahkosi** käsikirjoitusta kaksi vuotta, aloitti alusta kaksi kertaa. (HS 14.6.90)

Kiilata-verbin tapamotivoituneessa laajentumisessa salientiksi nousee ahtautumisen mielikuva (*kiilata jonon kärkeen*)²⁸, *myllyttää*-verbissä käsittelytavan (ja tuloksen) mielikuva (*Koskela myllytti väkeväällä mattopainilla 4–0 voiton.* SKTP AL). *Piiskata*-verbiä motivoi äänen ja sivaltavuuden mielikuva (*sade piiskaa -kollokaatioon saattaa osin liittyä myös rankaisun ajatus*), *piiskata ilmaa siivillään*-tyyppiseen käyttöön myös liike. Konkreettisen *kouran* käyttämisen tavan (liike ja puristus) mielikuva vaikuttanee esim. *sydämen kourimisen* motivaatiossa. Osittain välineellä tai sen kaltaisella toimimisen tavasta motivoitunevat myös verbi-*en rassata* ja *harata* metaforiset variantit, joskin motivaatio voi olla myös vaikutuksessa (*rassata* 'puhdistaa rassilla; peukaloida, näpelöidä'; *rassata*₂ 'vaivata;

²⁷ Kielteisyyden laukaisee konkreettiseen toimintaan liittyvien piirteiden siirtyminen hienojakoisempaan mentaalitilaan, esim. henkisiin toimintoihin. Epäsuhdan tulkinta tosin vaihtelee näkökulman mukaan, vaikkapa maallikon ja specialistin välillä: Heikki Sahlberg Lepaan Sorvikoulusta ottaa kantaa *sorvata*-verbin kielteisesti latautuneeseen metaforiseen käyttöön (*Sorvaaja ei väännä väkisin*, yleisönosastokirjoitus HS 23.8.1998). Hänen mukaansa hankalien toimintojen nimittäminen *sorvaamiseksi* ei sovi taitavaan sorvaamiseen, joka ei ole väkisin vääntämistä. Hankalia sopimusneuvotteluja (esim. *Työmarkkinaosapuolet sorvasivat pikkutunneille neuvotteluratkaisua*) kuvamaan sopii sorvaamisen rinnalle usea muukin puuntyöstötermi, *jiysintä*, *raspaus*, *höyläys*, *sahaus*, *veisto* ja *vuoleminen*. Kommentti vahvistanee näkemystä metaforien motivaatiomielteen stereotyyppisyydestä ja lähtöalueiden valikoituvuudesta.

²⁸ Verbin *kiilata* käytössä (perusmielteenä 'iskeä kiila johonkin') voi korostua myös näkökulma, jossa kulloinenkin *kiila* edustuu rooliltaan teemana, esim. *Jalkapallo oli kiilattu hitsauslaitteiden ja seinän väliin estämään painavien pullojen kolisemista* (SKTP Raittila), *Lehtiön olen kiilannut sillä lailla tiukasti lampun ja kirjapinon väliin, että päällimmäiselle lehdelle voi puheluitten aikana kirjoittaa yhdellä kädellä lehtiön liikkumatta alla.* (SKTP Jalonen), ja verbi koodaa sulaumapiirteensä siirtämiskeemaa 'tunkea jokin johonkin' (vrt. löyhemmin myös 'siirtää jokin johonkin', *kiilata ohitettava ojaan*).

pänniä'; denominaalisuuden tulkinnallisuus tuo mukaan omat varauksensa) ja kokonaismielteessä (*harata*₁ 'käsitellä haralla; *harata*₂ 'tarttua, naarata'; *harata*₃ 'panna vastaan, hangoitella').

Esimerkkiverbit osoittavat, että tekemisen tavan, tuloksen ja kokonais-hahmon erottaminen verbin laajentuneiden käyttöjen variaatiosta ei ole yksiselitteistä. Toisaalta, usealla verbillä voi olla erikseen sekä toiminnan tapaa että tulosta korostavia metaforisia variantteja.

Merkityksen laajeneminen tulokseen tai tulos-motivoituneesti

I-verbin merkitys voi laajeta tai kiteytyä koodaamaan välineellä tekemisen koko prosessia, varsinkin sen tulosta tai vaikutusta. Edelleen tätä merkityslaajennusta voidaan käyttää myös abstrakteilla kognitiivisilla alueilla, jolloin verbi ei viittaa konkreettiseen toimintaan (korrelaattisubstantiivin tarkoitteen kanssa tai ilman) tai sen tulokseen. Ryhmien raja on osin liukuva ja usea verbi (ainakin potentiaalisesti) kuuluu molempiin. Karkealta metaforiselta merkitykseltään²⁹ verbit ovat seuraavat:

*ankkuroida*₃ 'kiinnittää', *hiillostaa* 'painostaa', *hissata* 'nostaa', *imuroida* 'imeä, vetää puoleensa', *jarruttaa* 'hidastaa', *juntata* 'laittaa voimallisesti', *jyrätä* 'lannistaa', *kahlehtia* 'kiinnittää, vangita', *kammata* 'etsiä', *kammata* 'siirtää', *kannustaa*₂ 'yllyttää', *kelata*₃ 'muistella', *kepittää*₂ 'voittaa, päihittää', *kirnuta* 'valmistaa', *kouria* 'koskettaa, manipuloida', *käsitellä* 'manipuloida, prosessoida', *lietsoa* 'yllyttää', *liimata* 'kiinnittää', *liipata*₃ 'huolitella' (*liipattu ulkoasu*), *lingota*₁ 'heittää', *liputtaa*₃ 'antaa merkki (puolesta)', *luodata* 'liikkua syvyysuunnassa', *moukaroida* 'manipuloida voimakkaasti', *myrkyttää* 'turmella', *napittaa*₁ 'sulkea tiukasti kiinni', *naulata* 'kiinnittää', *niveltää* 'liittää (joustavasti)', *nuijia* 'kolhia, lannistaa', *nokkia* 'häiritä', *onkia*₂ 'nostaa, pyydystää, saada selville', *pallotella* 'siirrellä', *piiskata*₂ 'pakottaa', *porata* 'tehdä reikä' *prässätä*₃ 'painaa', *pumpata* 'siirtää', *punnita*₂ 'harkita', *pyydystää* 'tavoitella', *rummuttaa*₁ 'kuuluttaa', *ruoskia* 'kurittaa', *savustaa*₂ 'karkottaa', *seuloa*₂ 'erotella', *siivilöidä* 'erotella', *sumputtaa*₂ 'estää', *tulittaa* 'ampua', *tuulettaa*₃ 'uudistaa, virkistää', *suksia*₂ 'mennä', *suudella* 'koskettaa', *teilata*₂ 'arvostella', *torpedoida* 'tuhota', *tukistaa* 'rangaista', *valjastaa* 'kiinnittää palvelemaan', *viilata* 'teroittaa, hienosäätää', *vitsoa* 'kurittaa'.

Laajentumistyyppissä perustendenssinä on, että I-verbi on käytöltään synonyyminen parafrasirakenteensa verbin (yleensä troponymiasuhde) kanssa. Vaihtelua voi olla siinä, millaista semanttista kehystietoa ja pragmaattisia oletuksia I-verbiin katsotaan sisältyväksi ja kuinka vakiintuneita sisällytykset ja käytöt ovat. Abstraktityyppinen käyttö on sen sijaan yleistä verbeille lekseemienä sinänsä ja kuuluu metaforisoitumiseen yleensä. I-verbeissä (tai motivaatioltaan sellaisiksi oletettavissa) on sellaisiakin, joiden laajentunut merkitys on ainoastaan abstrahoituneella alueella, esim. *teilata* ('tappaa teilissä' >) 'tappaa' > 'arvostella murhaavasti' (= *teilata*₂), tai ensisijainen, esim. *hiillostaa* voi tyyppillisesti vain tulisijassa tai sitten henkisesti (verbin abstraktin kehyyksen ja konkreettisen

²⁹ Metaforan synkronisessa tarkastelussa tulee erottaa "suurpiirteisesti määritelty" metaforinen merkitys (hahmo) ja sen toteutumien hajonta (ks. Koski 1989a: 113) siten, että saman metaforan toteutumia ei sinänsä katsota keskenään eri semeemeiksi, esim. *pörssikurssien sahaaminen* ja *paikkakuntien välillä sahaaminen* -lausekkeet toteuttavat samaa metaforista hahmoa, samoin esim. lausekkeet *hiki liimasi paidan ihoon* ja *musiikkivideot liimasivat nuorison to-ruudun ääreen*.

kehyyksen perheyhtäläisyyttä ja eroa havainnollistaa molempien esiinnosto seuraavassa koululaisvitsissä: *Miksi ihmisyyöjä ryhtyi poliisiksi? – Jotta hän voisi hiil-lostaa epäiltyjä.*) Tämän tapaista abstrahoitumista en käsittele laajemmin.

Radden (2000: 101) katsoo, että toiminnan ja paikan välinen käsitteellinen viereisyys (joka pohjaa konventionaalisen implikatuuriin) koodautuu usein metonymisena suhteena, ts. varsinkin ihmisen rakentamat paikat ja niissä suoritettavat toiminnot assosioituvat niin herkästi, että paikan mainitseminen vihjaa tietyn toiminnan, esim. *menen sänkyyn* 'menen nukkumaan'. Samoin implikaatiupohjainen on tapahtuman ja tuloksen välinen metonymia (mts. 101). Osittain samaan kuuluu instrumentin ja tuloksen yleinen metonymia (esim. *kynä on miekkaa mahtavampi*; ks. Seto 1999: 111) (samoin instituutti, kohde tai paikka ja toiminta tai toiminnan tila -metonymiat, ks. Onikki 1997: 114).³⁰ Tällaiset suhteet voidaan katsoa joidenkin I-verbien leksikaalistuneeksi merkitykseksi tai osaksi sitä (joissakin kehyksissä). Vaikka esimerkiksi *piiluta*-verbi assosioituu substantiiviin *piilu*, josta se on muodollis-semanttisesti dependentti, verbin käytössä välinettä korostaisempi on teko, hirren paljaaksi, suoraksi jne. veistäminen, palhoaminen (vrt. lisäksi *piiluta*₂ 'leikata ojanreunaa ojapiilulla', NS) (*piiluta*-verbillä yleensä näyttään viittaavan kokonaisvaltaiseen *piilukirveillä* työstämiseen ja veistämiseen, ei esim. pelkkään katkaisemiseen, esim. *Luodin kärjen saa pätkäistä vaikkapa piilukirveellä viistosti poikki, tarkkuuden huonontumatta* (Gunwriters–asekirjoittajat. <http://guns.connect.fi/gow/>)).³¹ Tällainen välineen ja teon viereisyydestä johtuva tendenssi johto-opillisen motivaatiomerkityksen (denominaalinen merkitystyyppi) ja semanttisen perushahmon (verbisemanttinen tyyppi, esim. leikkaamisverbit) liukumossa lienee kaikissa I-verbissä potentiaalisesti läsnä. Osassa verbejä teko- tai tulospainottunut merkityshahmotus on laajentanut verbin leksikoitunutta merkitystä, esim. *jarruttaa* 'hidastaa, pysäyttää', osassa se on johtanut vähittäiseen idiomaatistumiseen johto-opilliseen I-skeemamerkitykseen nähden, esim. *sorkkia*. Välineellä tekemisestä tulokseen laajentuvan muutostyyppin motivaatiossa voitaneen nähdä yhteyksiä siihen Talmyn (1976: 54–58; ks. myös Vesa Koivisto 1992: 103) esittämään periaatteen, että aiheutettu tila nähdään jotenkin aiheuttavaa tilannetta perustavampana, jolloin se on myös salientti.

30 Metonymiapohjaiselle väline-toiminta-laajenemiselle I-verbissä voi nähdä paralleelina lauseenalkuisen adessiivimuotoisen adverbiaalisen instrumentaalisen funktion abstrahoitumisen, esim. *bussilla ei tarvitse parkkipaikkaa*, jossa instrumentaali abstraktistuu tilanrakentajaksi, "joka määrittää eräänlaisen tarkoitteensa instrumentaaliseen käyttöön liittyvän maailman, jossa ydinpredikaation ilmaisema asiointilan tai tapahtuma ilmenee: 'bussilla matkustettaessa'" (Huumo 1997a: 110).

31 Motivaatiomerkityksen kalpeneminen tai verbin harvakäyttöisyys tai erityiskehys tekee merkityksen muuttumisen tai sanan uudelleentulkinnan helpommaksi. Esimerkiksi Gröngesin alumiinitehtaassa Sundsvallissa Raija Kangassalon mukaan (Kieliviesti 3/2002) suomalaistyöntekijöiden joukossa alumiinisulan kuljetusastioiden puhdistuksesta käytettiin nimeä *senkanpiilaus*, joka ruotsiksi on *skänkbilning* (työn tekijä oli *senkanpiilari*, joka *piilaa senkat*). Kangassalo kuvaa sanan syntymotivaatiota seuraavasti: "Ruotsin sana *skänk* tarkoittaa sanakirjojen mukaan valuastiaa, mutta sitä ei Gröngesillä haluttu käyttää, ehkä siksi, ettei kyseessä ole valuastia vaan metallisulan kuljetusastia. Ruotsin sanaa *bila* vastaa suomesta vanhastaan sana *piiluta* mutta nykykielessä se on vähäkäyttöinen ja liittyy yleensä puun veistämiseen, kun taas *senkanpiilaus* tehdään poralla."

Usein verbin instrumentatiivista hahmotusta laajempi merkitys on lähes parafrasirakenteen predikaatin käyttösynonyymi, esim. *jarruttaa* 'hidastaa jarrulla' > 'hidastaa'.³² Tällöin verbin koodaama toiminta tavoitteinen ja tuloksi-
neen korostuu ja I-verbin merkityksen motivoiva linkki välineeseen katoaa. Motivoiva merkityshahmotus ('hidastaa jarrulla') voi rajata ja ohjata laajentuneen merkityksen leviämistä. Välineen funktio ja tavoite ovat ikään kuin syöneet väline-edustuman verbin merkityskompleksin komponenttihierarkiassa. Samaa tendenssiä voi huomata jo mainituissa tapaan tai liikkeeseen laajenneissa verbeissäkin, esim. *Tarinassa sammakko kirnusi kerman voiksi pudottuaan kermasaa-
viin*. Tulos ja tavoite -laajennukset yleensä kuuluvat väline-motivoituneeseen laajentumisjatkumoon välineen funktiosta keinoon ja tavoitteeseen, esim. *linko* 'heittoväline' : *lingota* 'heittää lingolla' -parista motivoituva 'heittää, viskata' (josta abstrahoituvat käytöt 'päästä eroon' tms.) ovat yleisiä semanttis-pragmaattisia kehityskulkuja. Tuloksen, tavoitteen ja toiminnan painottuminen ei aina ole koherenttia (eikä erottaminen helppoa). Esim. *prässäämisen*₃ metaforassa korostuu toiminta, painaminen ja paine, ei niinkään konkreettisen käytön lopputulos, *rummuttamisessa* kausaaliketjun osatapahtumien korostus on päinvastainen (vaikutus vs. toiminta). Tietenkin implikaatiosuhteet tasoittavat käytännössä eroa.

Välinefunktioista tai I-verbin laajentumisjatkumosta eivät suoraan motivoitu muutamat aiemmin luetellut I-verbien vakiintuneet metaforiset käytöt. Verbi *haravoida* 'etsiä järjestelmällisesti' ei motivoitu suoraan haravan funktion ja stereotyyppisen käytön kautta, vaan sen kokonaismielteestä korostuvan, kokoamiseen ja välineen hahmoon liittyvän painotuksen kautta (etsiä ikään kuin haravalla, haravoiden) (vrt. *haravoida* 'koota haravalla'). Verbin metaforisen tulkinnan voi laukaista varjoargumentin sisältöön sopimaton adjunktin tarkoite, esim. *Merenpohjaa haravoitiin kameralla (kun etsittiin hukkuneita)*, jolloin metaforisoituminen 'etsittiin'-merkitykseen katkaisee yhteyden *harava*-mielteeseen. Paralleelisti hahmottuu verbin *kammata* metafora, joskin kamman ja kampaamisen yhdistäminen etsimiseen on haravaa automaattisempaa (vrt. sukia, erotella jne.). Lisäksi *nokkia*-verbin kuvallinen käyttö moittimista ja häiritsemistä tarkoittamassa motivoituu vain *nokan* ja *nokkimisen* hakkaamismielteestä, ei poimimista ja syömismielteestä. Osassa verbejä metaforinen merkitys motivoituu laajemman konkreettisen ja abstraktin välisen kuvaussuhteen kautta. Näin varsinkin inhimillisen elämän eri osa-alueilla, esim. ihmisten välisessä kanssakäymisessä kielteiset toiminnot nimeytyvät *hiillostamiseksi*, *jyräämiseksi*, *myrkyttämiseksi*, *nuijimiseksi*, *nokkimiseksi* ja *prässäämiseksi* (esim. vastustajan jyrääminen on kukis-

³² Parafrasi-termi on tässä osin kehämäinen, sillä kulloisenkin troponymiverbin tietenkin määrää I-verbin laajentuneen käytön semantiikka. Tulosorientoituminenkin on monitulkintainen käsite sen mukaan, mikä kulloinkin tietyn välineen käytön ja toiminnan tulokseksi katsotaan. Esimerkiksi *liimata*-verbiä voidaan käyttää konventionaalisesti *kiinnittää*-verbin synonyymina, mutta varsinaista teon päätepistettä tai tulosta koodaavaa verbilekseemiä korvaamaan sitä voi käyttää lauseyhteyksissä varrioiden, esim. esim. *?liimata polkupyörän kumi* 'paikata kumi liiman avulla' mutta *liimata kulho* 'korjata kulho liimalla' (ero yhdistettävien osatarkoitteiden kuulumisessa samaan tai eri kokonaistarkoitteeseen), vrt. *?liimata pienoismalli* 'koota pienoismalli liiman avulla'.

tamista, peittoamista, nujertamista, latistamista, yliajamista, vrt. *jyrätä* 'tasoittaa'). Usean metaforisen konventionaalituman takana voidaankin nähdä yleisempi juurimetafora (tai kognitiivisten alueiden välinen yleinen käsitteistys-suhde), jollaisia käsittelen toisaalla (ks. lukua 6.3).

Välineen, funktion ja keinon, toiminnan ja tavan tai tuloksen viereisyys-suhteisiin kanonisuudessaan verrattava on toiminnan ja toimintapaikan viereisyys. Tällaiseen metonymiaan pohjaa konventionaalitunut laajennus *ankkuroitua* 'kiinnittyä ankkurilla' ja 'asettua ankkuriin, olla satamassa'. Samantyyppisiä suhteita ovat sijainnin ja olotilan viereisyys, esim. *olla saunassa*, tai välineen ulkosijaisen käytön tulkitseminen äärelläoloksi, *olla nuotalla* (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 57–58). I-verbeissä tämäntyyppinen laajennus ei yleensä ole konventionaalitunut esim. verbin omaksi semeemiksi, vaan tulkinnat liittyvät verbien käyttöihin eri rakenteissa ja semanttisissa kehyksissä. Vakiintuessaan tällaiset käytöt edustavat metonymista abstraktistumista, jossa "tilan merkit ovat laajentuneet edustamaan koko tilaa" (Onikki-Rantajääskö 2001: 65).

Merkityksen laajentuminen ja kielellinen konservatiivisuus

Goatly (1997: 98) nostaa D-verbien metaforisoitumisessa ja leksikaalistumisessa tendenssiksi kytköksen katkeamisen alkuperäiseen mielikuvaan tai korrelaattisanaan, esim. englannin *dial*-verbin leksikaalistuminen tarkoittamaan näppäinpuhelimestakin soittamista (samoin esim. *luurin korvaan lyöminen* kännykään puhuttaessa) tai *cloud*-verbin laajentuminen merkitykseltään yleensä himmentymistä, sumentumista tarkoittamaan.³³ Kyseessä lienee yleisemmin kielen konservatiivisuus: tarkoitemaailma muuttuu, mutta välineen nimen kautta koodataan kaikenlainen rinnakkaisvälineilläkin tapahtuva ja siihen perheyhtäläistyvä toiminta, esim. *purjehtia* 'liikkua + purje' > 'liikkua + laiva/vesi' > 'liikkua' (englannissa vastaavanlainen on verbi *to ship*, joka on laajentunut instrumenttikirjoltaan laivoista mihin tahansa kuljetusvälineeseen; Seto 1999: 114). Metaforisoitumisessa voidaan nähdä paralleeli kehitys, esim. *savustaa* 'karkottaa + savutuli' > 'karkottaa + savu' > 'karkottaa (metafora)' (osittain taustalla on metonymyminen siirto *savu*₂ = 'karkotustuli'; ks. CD-Ps). Samoin *neulominen* tapahtuu nykyisin puikoilla tai koneella (CD-Ps *neuloa*₁ 'valmistaa neuletta'), vaikkakin alkumerkitys on kannan motivoinnin mukainen 'ommella neulalla' (SSA s.v. *neula*) (= CD-Ps *neuloa*₂): semeemi *neuloa*₂ viittaa nykyisin neulan avulla ompelemiseen, *neuloa*₁-semeemi viittaa kutomiseen ja on menettänyt yhteytensä konkreettisen *neula*-lekseemin tarkoitteen käyttöön.³⁴ Tarkoi-

³³ Goatly (1997: 97) olettaa, että D-verbien metaforinen laajentuminen pois yhteydestään kantanominiin vaikeuttaa verbin metaforisuuden huomaamista. Lisäksi hän (mts. 98) katsoo, että denominaalilla konversioverbeillä on tyypillisesti leksikaalistunut kirjaimellinen ja metaforinen merkitys, joista jälkimmäinen on verbin yleisempi tulkinta. Näitä oletuksia en käsittele I-derivaation tai aineiston valossa, joskin juuri aineiston valikointi vaikuttanee yleisyys-suhteiden tulkintaan.

³⁴ Leena Sarvaksen mukaan (*Neulon ja ompelen*. Kieli-ikkuna. HS 4.6.2003) *neuloa*-verbin nyky-yleiskielisen käytön taustalla on sekä murteittaiset vaihtelut ja vaikutukset, tietoinen kielen ohjailu (käsityön opetusta suunnittelevan komitean mietintö 1883) sekä työskentelytapojen vaikutukset (*neulominen* oli motivoitua neulan sijaan puikoillakin

temaailman muuttuminen ja kielen jäädyttämät mielteet näkyvät myös tapalaa-
jennuksissa. Esim. *kirnuamisen* ja *sahaamisen* edestakaisen liikkeen motivaatio ei
ole salientti nykyisen teollisen tuotannon tai kampikirnun tai moottorisahan tai
sirkkelin käytössä. Silti se mielikuva, johon metaforat pohjaavat, on elävä.

I-verbien alkuperäisten merkitysrajausten vangitseminen voi olla hanka-
laa, koska useat korrelaattisubstantiivit ovat vanhoja ja merkitykseltään oletet-
tavasti muuttuneita, toisaalta tieto kunkinaikaisista stereotyyppisistä tarkoitela-
jeista ja niiden käytöstä ei synkronisessa tarkastelussa voi saada korosteista
osaa. Laajoihin etymologisiin ja kulttuurihistoriallisiin selvityksiin ei työssäni
mennä. Toisaalta merkityslaajennusten tulkinnat, esim. muutos vs. vaihtelu,
linkittyvät idiomaatistumiseen ja metaforien kivettyneisyyteen, konventionaa-
listumiseen ja elävyyteen (ks. Koski 1992, metaforan konventionaalisuuden jat-
kumosta ("dead > dead and buried > sleeping > tired > active") ks. Goatly 1997:
32). Työssäni idiomaatistuneiksi katsottuja I-verbejä käsittelen seuraavassa ala-
luvussa (6.2.2), metaforisuutta yleensä käsittelen lähinnä leksikoituneiden yksi-
köiden lähtökohdista.

Metaforisen ja muun semanttisen laajenemisen tarkka eronteko ei ole aina
selvää (esim. metonymian ja metaforan yhteyksistä ks. Onikki 1997, Goatly
1997: 57). Joitakin tapauksia ei-metaforisesta leksikoituneesta laajenemisesta
voidaan osoittaa (edellä mainitun viereisyyteen perustuvan koodauksen lisäk-
si). Merkityksen laajeneminen ei aina vaadi metaforista käsitteistystä. I-
verbeistä ilman metaforaa laajentuneita ovat verbit *nyrkkeillä* 'otella nyrkeillä tai
nyrkein' > 'käyttää nyrkkejä muutoin' (esim. *jalkapallomaalivahti nyrkkeilee pal-
lon*) ja *pariloida* 'valmistaa parilalla' > 'valmistaa samantyyppisellä menetelmäl-
lä', joka edustaa siirtymää välineestä keinoon. Samoin uusi semanttinen kehys
voi aiheuttaa muutoksen, kuten verbissä *ohjastaa* 'ajaa ravihevosta', kun vanhaa
sanaa on ruvettu käyttämään uudessa merkityksessä (ks. Tuomi 1989: 283). Me-
tonymiapohjaiseksi voi ajatella suhdetta *loukuttaa* 'käsitellä kehruukasveja lou-
kulla' ja 'hakkaamisen ääni; paukuttaa, lonkuttaa jne.', joihin metaforisoitunees-
sa suhteessa on konneksio *loukuttaa leukojaan* (ääni ja liike), samoin osin *jyrätä*-
verbin käyttö sellaisissa yhteyksissä kuin *Yöllä pikkuautot siirtyvät usein keskivii-
van tuntumaan; raskas kalusto jyrää pääsääntöisesti päivin öin uraan liimattujen laat-
tojen ylitse* (SKTP AL), johon tosin liittyy deskriptiivisen pesyeen leksikaalis-
konseptuaalista sekoittumista (vrt. *jyrrätä, jyräjää, jyristä* jne.). Tietenkin useille
laajenemistyyppin verbeille voidaan olettaa käyttö tai muutosvaihe, jossa laaje-
neminen ei vielä ole selkeä metafora. Toisaalta suhde katsotaan työssäni jatku-
moksi. Lisäksi osa I-verbeistä on leksikaalistunut tai idiomaatistunut siten, että
merkitys oletettuun I-derivaationmerkitykseen nähden voidaan katsoa laajen-
tuneeksi.

suoritettuna, koska toiminnan tulokset pysyivät samoina, kintaina, lapasina tai vant-
tuina. Tässä mielessä *neuloa*-verbi on esimerkillinen tapaus leksikaalistumisen moni-
syisyydestä.

Tapaus: Instrumentatiivin laajentuminen kausatiivis-resultatiiviseksi

Paikoin I-verbin voi ajatella laajenneen kausatiivis-resultatiiviseksi, tuloksen sisällyttäväksi (*entailment*). Toisaalta, konventionaalistuneisuuden rajat, konstruktiovaikutus ja pragmaattiset tulkinnat ovat oletusarvoisesti vaikeat yksiselitteisesti erottaa. Joitakin esimerkkitapauksia leksikoituneista I-verbeistä tällä merkityslaajentumisen dimensiolla voidaan kuitenkin ottaa tarkasteluun. Green (1972: 92) nostaa esiin sen, että tyypilliset I-verbit ovat niihin sulautuneen tuloksen suhteen monitulkintaisia (*ambiguos*). Tuloksen ilmikoodaus voi vaihdella samankin verbin ja asiointilan ilmaisemisessa. Esimerkissä (15a) *viilata*-verbin resultatiivisuutta korostetaan lisäyksellä *pois*, vaikkakin sama resultatiivisuuden ajatus (so. 'poistaa viilaamalla') voi sisältyä verbiin itsessään, kuten esimerkiksi (15b) (esimerkeissä ei siis ole fokuksessa se, johtaako toiminta aiottuun tulokseen vai ei):

(15a) Ne [= hylsy] on ammuttu samalla haulikolla kuin Kallas ampui itsensä. Iskurin jälki on yksilöllinen. Ja meillä on myös keinot saada selville riittävällä varmuudella sarjanumero, jonka te tai miehonne tai Kallas yritti **viilata pois**. (SKTP Kirstilä)

(15b) Haulikoita on paljon. Niiden jäljittäminen on vaikeaa, mutta ei se aina mahdollista ole. Vaikka sarjanumero olisikin **viilattu**. (SKTP Kirstilä)

D-verbeistä I-verbit eivät ole kantasanaa motivoituvan muodostinrakenteensa kannalta pakollisesti resultatiiveja, kuten esim. useat adjektiivikantaiset verbit ovat, leksikaalisten resultatiivien ohella (englannissa ks. Levin–Pinker 1992 ja Peterson 1985: 216–219, vrt. Goddard 1998: 282). Lause (16a), tunnusmerkittömässä kontekstissa, implikoi leksikaalisesti lattian puhtauden, lause (16b) sen sijaan implikoi sitä pragmaattisesti (vrt. lauseita 16a'–b'):

(16a) mies puhdisti lattian

(16b) mies moppasi/luuttusi/harjasi/luuti lattian

Toki resultatiiviset implikaatiot ovat sanakirjamääritelmässä usein oletusarvoistuneet, esim. *mopata* 'puhdistaa mopilla' tai *luututa* 'pestä luutulla' (jossa sisällytys *pestä* 'puhdistaa'), jolloin tällaiset I-verbit eivät käytännön kielenkäytössä eroa semantiikaltaan esim. *puhdistaa*-verbistä. I-verbien kausatiivisuustulkinta voidaan olettaa käyttö- ja lauseyhteyshajaiseksi. Instrumentatiivien kannalta pragmaattinen muutos (implikaatio) on oletusarvoista, joskin kausatiivisuuden tulkinnat vaihtelevat konstruktioittain ja osallistujittain. (Ks. Labelle 2000.)³⁵

³⁵ Goddard (1998: 267) rinnastaa denominaaliset verbit *mop*, *dust* ja *knife* kausatiiveiksi (*morphological causative verbs*). Tulkinta on korrekti, jos *mop* ja *knife* verbeille katsotaan englannissa primaariksi leksikaalistuneeksi merkitykseksi välineen käytön tulosta koodaava laajentuminen: **mop** 1. pyyhkiä (kuivata), 2. suorittaa loppuun, selvittää, 3. mopata, luututa, 4. pyyhkiä (kuivata) ~ *perspiration from one's forehead* pyyhkiä hikeä otsalta. (Netmot) **dust** (2) v, 1. pyyhkiä pölyt /pölyjä, pölyttää, tomuttaa, 2. sirotella (jauhetta jnk päälle), peittää (jkn kevyesti jauheella) *Dust your feet with talcum powder* Sirottele jaloillesi talkkia *dust down / off*, 1. pyyhkiä (pölyt jstk), kaivaa uudelleen esiin (esim. idea) *He dusted down / off his old idea and presented it to the new manager* Hän pyyhki vanhasta ideastaan pölyt ja esitteli sen uudelle johtajalle, 2. harjata, pyyhkiä (pölyt, jauhe, lika jstk) *dust oneself down / off* pyyhkiä menneisyyden pölyt itsestään

Esimerkiksi kausatiivisuutta implikoiva I-verbi vaihtelee transitiivi- ja resultaatiivikonstruktiossa siten, että aiheutettu tila kahdentuu (ks. Peterson 1985: 217), kuten esimerkeissä (17a ja 17b).

- (17a) Jussi moukaroi seinän
(aiheuttaa että seinälle tapahtuu jotakin)
(17b) Jussi moukaroi seinän rikki
(aiheuttaa että seinälle tapahtuu jotakin)
(aiheuttaa että seinä on rikki)

Samoin varustamisen sisältävät kiinnittämiserbit sisällyttävät vain pysyvän kontaktin, eivät toiminnan varsinaista tavoitetilaa (esimerkit 18a ja 18b).

- (18a) Jussi liimasi paperin
(aiheuttaa että paperissa on liimaa)
(18b) Jussi liimasi paperin vihkoon
(aiheuttaa että paperissa on liimaa)
(aiheuttaa että paperi on kiinni vihkossa)

Sen sijaan varustamisen sisältämissä merkitsemis- jms. verbeissä kontaktisuhdesisällytyksen voinee katsoa kattavan myös tavoitellun aiheutetun tilan, tavoitetilan, kuten leksikaalisissa kausatiiveissa yleensä (esimerkit 19a ja 19b).

- (19a) Jussi maalasi seinän
(aiheuttaa että seinässä on maalia)
(19b) Jussi maalasi seinän punaiseksi
(aiheuttaa että seinässä on punaista maalia)

I-verbeissä korrelaattisubstantiivin tarkoitteen ja aiheutetun tilan välinen käsitteellinen kontakti ei riitä kausatiivitulkintaan, kuten esim. varustamisverbeissä. Erotukseksi voitaneenkin puhua verbin kausatiivisuudesta ja lauseen kausatiivisuudesta (eli implikaatiosuhteista; ks. osin Siro 1996: 143). Resultatiivisten käyttöjen (ja yleisen agenttiivisen kausaation odotuksen) pohjalta kausatiivisuus (muutosverbisyys) saattaa vakiintua yhdeksi I-verbin merkitysvariantiksi; odotusarvoinen ja stereotyyppinen tekemisen tulos sisällyttyy (*entailment*) tai opaa-kisti sulautuu (*conflation, incorporation*) lekseemiin. Sulautumisen kulloisenkin vahvuuden ja ilmenemisen kuvauksen hankaluus on odotuksellista, jos sulautuminen katsotaan merkityksen koodaamisen prosessina emergentiksi (kuten McWhinney 1999).

Seuraava esimerkki (20) kielii sisältymistendenssistä. *Harjaaminen* on merkitykseltään kiteytynyt siten, että se sisältää harjan käytön ja tietynlaisen tarkoi-

(vastoinkäymisten jälkeen). (Netmot) **knife** 1. a) puukottaa, iskeä veitsellä b.) (kuv.) iskeä jotakin selkään 2. leikata, katkaista veitsellä 3. leikata, halkoa (ilmaa, vettä). (Hurme–Pesonen–Syväoja) Derivaatiomerkitykseltään *dust* ja *mop* eroavat kausatiivisuudessa implikaation ja sisällytyksen jatkumolla (ks. Labelle 2000 ja lukua 4.1), niin kuin *pyyhkimisen* tai *kuivoamisen* ja *moppaamisen* tai *harjaamisen* leksikaaliset merkitykset. (Lähteet: Hurme–Pesonen–Syväoja = Hurme, Raija–Pesonen, Maritta–Syväoja, Olli 1998. Englanti–suomi-suursanakirja. WSOY. Porvoo–Helsinki–Juva. Netmot = NetMot-sanakirjasto, suomi–englanti–suomi. Monikielinen digitaalinen sanakirjapaperhe. Osoite: <www.kielikone.fi>.)

tuksen, jonka identtisyys tulokseen nähden (transitiivikonstruktiossa) riippuu sitten siitä, kuinka toiminta on kulloinkin suoritettu.

(20) Sitten hain **harjat** ja aloin **harjaamaan** Goldia. Kun olin **harjannut** Goldin niin aloin ottamaan kavioita. (Goldin hoitopäivis. Hevostallin hevosenhoitopäiväkirja. Verkkodokumentti. <http://emmintalli.linja.net/goldinpaivis.html>)

I-verbin käyttökehukseksi usein riittää pelkkä transitiivirakenne, esim. *kampasin hiukset ja harjasin hampaat ja lähdin töihin*, jonka mukaista tulkintaa ('suurin hiukset ja puhdistin hampaat') sanakirja-artikkelin yleistämä merkitysmääritelmä (parafrasirakenteen verbi) pyrkii esiintuomaan: *harjata* 'käsitellä (puhdistaa, suorita, hangata, kiillottaa) harjalla'. I-verbi pyrkii siis usein koodaamaan välineellä tekemisen tulosta, vaikkakin sanakirjamääritelmä saattaa jättää tämän auki, esim. *höylätä* 'työstää höylällä'. CD-Ps:n merkintätavoissakin on eroa siten, että vaikka *porata* ja *tuurata* käyttäytyvät tulorakennevaatimuksiltaan samoin (ts. *porata reikä (seinään)*, *tuurata avanto (jäähän)*; **porata seinä*, **tuurata jää*), *porata*-verbin merkitysselite 'tehdä poralla reikä t. reikiä' implikoi kiteytyneempää kausatiivisuutta kuin *tuurata*-verbin selite 'hakata, jyystää tuuralla' (*poraamisen reikä-implikaatiokaan* ei ole pakollinen perifeerisissä kehyksissä, esim. *Tulen poraaminen puusta kivikaudella* NS:ssa).

Kohdeobjektin sijanvaihtelussa I-verbin laajentumispyrkimystä voi lähestyä myös siitä näkökulmasta, koodaako nominatiivin ja partitiivin vaihtelu toiminnan päättymistä vai myös sen tuloksellisuutta. Esim. *luututa*-verbi ei sanakirjamääritelmän mukaan 'pestä luutulla' koodaa konventionaalista toiminnan tavoitetilaa, sen sijaan *pommittaa*-verbille tällainen merkityslaajennus olisi vaikiintunutta 'pudottaa pommeja; tuhota pommeilla'. Tämä leksikaalistumiskehityksen perusteella akkusatiivimuotoinen kohdeobjekti ilmaisee *pommittaa*-verbin yhteydessä tekemisen päättymisen lisäksi toiminnan tuloksellisuutta leksikaalisesti (21a), *luututa*-verbin yhteydessä vain pragmaattisesti (21b):

(21a) kylä on pommitettu = tuhottu
kylää on pommitettu = pudotettu pommeja (ei tuhottu täysin)

(21b) lattia on luututtu = pesty luutulla (?puhdistettu)
lattiaa on luututtu = pesty luutulla (ei kokonaan / ?ei puhtaaksi)

Tekemisen tulosta leksikalisoivat esim. pyydystämisverbit. Ne ovat merkitysrakenteeltaan (sekä välineen ja manipuloitavan tarkoitteen kontaktisuhteen pysyvyyden kannalta) sellaisia, että akkusatiivi ilmaisee terminatiivisuuden lisäksi tuloksellisuutta, *poika haavi kalan, onki ahvenen, lassosi vasikan*.³⁶ Rajanveto on semanttis-pragmaattisesti hankalaa ja konstruktioiden esiinnostaminen tuo sii-

³⁶ *Onkia, naarata* -tyyppiset verbit eivät tuota ongelmaa esim. kontaktisuhteen ja resultatiivisuuden osalta, koska toiminnan (perimmäisen) tavoitteen saavuttamisen avoimuus (potentiaalisuus) kuuluu asiantilan luonteeseen (esim. etsiminen, koettaminen jne.). Tällainen oletusarvo ja avoimuus liittyy muihinkin ilmaisutyyppisiin, esim. *Olin kalassa, mutta en saanut sintin sinttiä*. Osassa verbejä resultatiivisen merkityshahmotuksen vaihtelu on selkeästi yhteydessä konstruktiivivaihteluun, esim. *lassota* 'heitteä lassoja, vangita lassolla' (CD-Ps).

hen oman näkökulmansa: kun *myrkyttää*-verbi esiintyy I-konstruktiossa (joka tässä käsittää argumenttirakenteen ja roolin tyyppin lisäksi adjunktin kvaliteetin), sen luenta on kausatiivinen ja instrumentatiivinen (22a) (tai toisin päin), jos muussa, luenta on esim. 'varustaa' (22b):

(22a) mies myrkytettiin = mies tapettiin myrkyllä

(22b) keitto myrkytettiin = keittoon laitettiin myrkkyä

*Myrkyttää*₁-seemeemi esiintyy tyypillisesti transitiivirakenteessa ja on varustamisverbi 'panna myrkkyä, tehdä myrkylliseksi', *myrkyttää*₂ koodaa myrkyntämistä ihmisille, hyönteisille jne, minkä vaikutus ilmaistaan resultatiivirakenteella, esim. *kuningas myrkytettiin kuoliaaksi*. Tämä käsitteellinen kehys on sulautunut verbilekseemin siten, että se voi koodata oletusarvoisesti tavoitetilaa transitiivirakenteessakin, *kuningas myrkytettiin 'kuningas tapettiin'* (vrt. *kuningas myrkytettiin huonovointiseksi*) (semeemit eroavat siis oikeastaan myrkyntävaikutusalueen ilmipanon ja kohteen laadun suhteen). Samoin käyttäytyy verbi *kaasuttaa*. Muita vahingoittamista, tappamista jne. koodaamaan pyrkiviä I-verbejä käsittelen johdosten ja parafrasien vertailun yhteydessä luvussa 6.4.

Välineen, keinon ja tavan jatkumon oletusarvoisuus: adverbiaalin ja I-verbien yhteys

Adverbiaalin ilmaisualan (tai oikeammin mahdollisuuden ja kyvyn ilmaista) linkittäminen I-verbiderivaatioon ja väline–teko-metonymiaan tuntuu oikeutetulta: siinä missä adessiivimuotoinen adverbiaali (liitinsanansa semantiikan mukaan) ilmaisee jatkumoa välineestä keinoon ja tapaan, I-verbeissä – joko diakronisen kehityksen tai synkronisen tarpeen vuoksi – voidaan nähdä samantasoista vaihtelua. Yhdistävä motivaatio voitaneen palauttaa yleisempiin soveltuvuuden ja funktionaalisuuden periaatteisiin: välineessä tärkeää on sen funktio, keino johonkin (funktionaalinen hahmo), toisaalta joidenkin välineiden käyttötapa on juuri leimallinen funktion toteutumiselle (perseptuaalinen hahmo). Adessiivissa tämä yhteisyys näkyy siinä, että samaa sijamuotoa voidaan käyttää vaihtelevasta jatkumosta, jota kuitenkin yhdistää perheyhtäläisesti tietty samaan kognitiiviseen alueeseen kuuluminen (vrt. esim. englannin *with*-lauseissa voidaan nähdä jatkumokäyttöä instrumentti–seuralainen–teema; ks. osin Levin–Rappaport 1988: 1072, ks. myös Schlesinger 1995). Välinekantaisiin verbeihin liittyvä metonyyminen, funktiopainotteinen suhde substantiivin ja verbin välillä (tarkemmin: juurimorfeeminen korrelaatio) ei korosta välineen itseisarvoa vaan välineen käyttöä, joka laajentaa tarkastelualueen välinettä laajemmaksi, välineeseen keinona ja joissakin tunnusmerkkisissä välineissä hahmona (tapa) (osin tämänsuuntaisesti ks. McCawley 1974: 218).

Sananmuodostuksen kahden eri funktion näkökulmasta I-verbien muodostuminen painottuu eri tavoin: Syntaktisessa derivaatiossa tavoitteena on puhetilanteen tasolla muokata jo esiintynyt substantiivin uudelleen verbikäyttöön, tällöin voidaan olettaa, että puhetilanteen tasolla kyse on jonkinlaisesta substantii-

vi(tarkoitteen) uudelleenkategorioidmisesta. Toisaalta metonymia ja väljyys lienee tässäkin jo oletusarvoista, ts. 'jonkinlainen'-elementti on potentiaalisesti läsnä substantiivin mielteen tulkinassa. Uuden käsitteen nimeämisen näkökulmasta (leksikaalinen derivaatio) verbi koodannee myötäsyttyisesti välineen käytön tavoitetta ja tapaa, koska tarkoituksena on nimetä (analogiapohjaisesti) jokin tavoitteellinen toiminta, joka prototyyppisesti liittyy korrelaattisubstantiivin tarkoitteeseen. Välineen ja sen käytön ja toisaalta muiden välineiden välillä on selkeitä analogioita, kun ajatellaan välineitä (siis: tarkoitteet) rakenteen ja funktion yleisen suhteen kautta: rakenne on funktion määräämä ja jos jokin entiteetti sopii täyttämään jonkin välineen funktion, on sen rakenteessakin nähtävissä yhteisiä piirteitä (*saha-veitsi*) ja siihen sopivat sovittimet 'jonkinlainen', 'eräänlainen', 'ikään kuin' jne. (sovittinsanoista *sort of* ja *kind of* ks. Kay 1997: 145–158). Keinotulkinta on kaikissa välinekantaisissa verbeissä ainakin potentiaalisesti läsnä eli päätepiste on itse välinettä korosteisempi vaihtelevasti sen mukaan, millainen on substantiivikorrelaatin tarkoite (vrt. esim. *saha-auto*). Tapatulkinta nousee joidenkin verbien korrelaattisubstantiivin tarkoitteen tai sen korosteisen käyttötavan pohjalta ja tapatulkintainen verbin käyttö lähenee metaforaa (esim. edestakainen liike sahaamisessa). Metaforan lähteenä tosin voi myös olla laajempi mielikuvaisuus ja eri mielikuva-alueiden sekoittuminen, esim. tulos ja tapa. Oma rajanvetonsa on, hahmotetaanko keino ja tulos samaksi "alueeksi".

Mielenkiintoinen *jarruttaa*-tyyppisten I-verbin merkityksen laajentumisessa, jossa koodataan kanonista tulosta kohden pääsemistä ('hidastaa, pysäyttää'), on suhde Givonin (1984) implikaatiohierarkiaan (ks. lukua 5.3.3). Merkitykseltään laajentunut I-verbi näet rinnastuu instrumentin ilmaisemisen kannalta perusverbeihin (vrt. troponymia), joissa toiminnan kannalta stereotyyppinen tai ennustettava instrumentti on inkorporoitunut usein opaakisti verbin merkitykseen, esim. *hiihtää*, tai se spesifioituu kontekstissa, esim. *leikata hiukset ~ leipää ~ sikari ~ taittovirhe silmästä*. *Jarruttaa*-verbi tosin laajentuneestikin käytettynä sisältää merkityshahmossaan troponymiaverbeistä *hidastaa* tai *pysäyttää* eroavia piirteitä, mikä motivoinee ja ruokkii laajennuksen produktiiviuutta.

Kootusti merkitysten laajenemisesta

Edellä hahmotellut luokitukset ovat siis tendenssejä ja osin päällekkäisiäkin. Moni verbi voi myös levittäytyä useaan laajennussuuntaan, esim. laajentumisjatkumoa toteuttava verbi *porata* on laajentunut myös tulosorientoituneesti 'kaivaa, kaivertaa reikiä, puhkaista'. Samoin verbi *sukia* hahmottuu NS:n kuvauksessa siten (CD-Ps:ssa *sukia* on yksisemeeminen), että semeemi *sukia₁* 'harjata sualla, kammata, ruokota' kattaa laajentumisjatkumon konkreettisen *suun* käytöstä muunlaisten suorimisvälineiden käyttöön ja tulokseen ('ruokota') ja motivoi liikkeen kautta yleisen sivelemistä tarkoittavan laajentuneen semeemin *sukia_{2b}* (*Reeta vaan suki siivellä rasvaa [lehmän] haavoihin*) ja toisaalta tuloksesta puhdistamisen metaforan konneksiossa *sui_{2a} suusi* (kielensä hillitseminen, sanojensa valitseminen), sen sijaan hutkimista tai pieksämistä (*Sukia_{2c} selkään* NS) ja nopeaa tekemistä (*Kiireesti suki_{2a} Jorma sukset jalkaansa* Aho NS) tarkoittavat metaforiset variantit ovat motivaatioltaan epäselvempiä. Tietyn verbileksemin kaikille laajentuneille

ja metaforisoituneille käytöille ei löytynekään yhtä selkeää motivoivaa piirrettä, vaan ne perheyhtäläistyvät erilaisten blendien kautta, esimerkiksi *pumpata*-verbi on perussemantiikaltaan selkeä, mutta sen erikehyksiset käytöt selittyvät blendeiksi, esim. *pumpata rautaa* 'bodata, nostaa painoja' (liike, tulos). Metaforan taustalla moniaalle haarova mielikuvaisuus voidaan siis kytkeä käsitteellisen yhdistymiseen (*conceptual integration*). Metaforisuutta ja sen motivaatiota käsittelen omana näkökulmana vielä seuraavassa luvussa (6.3).

Välinekantaiset verbijohdokset pyrkivät hahmottumaan (ja laajenemaan) merkitykseltään siten, että ne viittaavat koko tapahtumaan tai jopa sen lopputulokseen.³⁷ Eräänä motivaationa tendenssille voi olla ihmisen yleinen tapa nähdä asiat lopputulospainotteisina (ks. Lyons 1977: luku 12) tai se, että fyysiset piirteet vihjaavat funktionaalisia piirteitä, ja ne edelleen kokemuksellisia assosiaatioita (ks. Onikki 1997). Merkityksen laajenemiselle välineen koodaamisesta tulokoodausta kohti on paralleeli produktiivinen välineen ja tuotoksen bidirektionaalinen metonymia (ks. Radden–Kövecses 1999: 40). Siirtymä toiminnan koodaamisesta tuloksen koodaamiseen voidaan nähdä sarjallisen viereisyyden ja siten toiminnan ja tuloksen tai toiminnan ja tavoitteen metonymian kautta motivoituksi (*activity–result/aim*; ks. Blank 1999: 182), esim. verbit *kolkata* ja *seivästää* merkityksessä 'tappaa'. Metaforaan tai abstrahoitumiseen liittyneenä tuloksena on *teilata*-verbin nykymerkitykseen ('tyrmätä') johtava kehitys. Metonymiaa muutosta motivoivana mekanismina kuvaa kiteyttäen seuraava esimerkki kieliopillistumisesta (Onikki 1997: 108): "[-] metonymia on lähekkäisyyteen perustuva suhde, jossa yksi käsite voi edustaa siihen assosioituvaa toista käsitettä tai laajempaa kokonaisuutta. Assosiaatio perustuu kokemukselliseen kimputtumiseen: metonyyminen käsite edustaa siihen kokemuksessa yhdistyvää käsitettä. Suhde on indeksinen samaan tapaan kuin savu on tulen merkki, mutta sen ei tarvitse olla kausaalinen syy-seuraussuhde." Esim. *talviteloilla olo* ilmaisee veneen "spatiaalisen sijaintisuhteen muutosta, mutta samalla myös muutosta veneen funktionaalisessa tilassa". "Praktisessa kontekstissa" veneen talviteloilla olossa voikin olla kyse relevanttimmin tilanteen funktionaalisista puolista (esim. ei-vesilläkäytettävyys). Tämä funktionaalinen puoli toimii ilmauksen merkityksenmuutoksen motiivina. Tällöin ilmausta voi käyttää myös tilanteista, joissa ei esiinny spatiaalista muutosta, esim. *suhde on talviteloilla*. (Onikki 1997: 108–109, ks. myös Koch 1999: 155–157). D-verbin metonyymisen motivaatiosuhteen laajentuminen voidaan karkeistetusti ilmaista siten, että verbi sulattaa itseensä sen toiminnan merkitystä, joka tyypillisesti liittyy korrelaat-

³⁷ I-verbien semantiikan tulosimplikaatiosta kertovat myös adjektiivistuneet partisiipit: niissä korostuu mielikuva, mitä tarkoitteelle verbin kuvaamassa toiminnassa on tehty, esim. *karhittu pelto* (Helinä Koivisto 1987: 363). Koiviston aineistossa adjektiivistuneita I-verbejä ovat lisäksi liike- ja liikkumisverbeihin kuuluvat *keinua* ja *rullaava*, käsittelemisverbeihin kuuluvat *harjattu*, *kahlehtiva*, *kylmävalssattu*, *lukittava*, *lukittu*, *lääkitsevä* ja *prässätty*. Semanttisesti substantiivista I-verbin sijaan motivoitunevat muodot *karstaantunut* ja *patoutunut*. I-verbejä harvalukuisempia ovat lokatiiviset adjektiivit (*haudattava*), instruktiivisia adjektiiveja on hieman enemmän: *hammastettu*, *holvattu*, *kalkittu*, *kihlattu*, *kivetty*, *kloorattu*, *koteloitu*, *kullattu*, *köynnöstetty*, *lakattu*, *paneloitu*, *noettu*, *rasvattu*, *sinetöity*, *suolattu* ja *voideltu*. Usein tietyn semanttisen kentän I-verbien troponyymi on adjektiivistunut, esim. *leikattu* (vrt. *saksittu* jne.), *kuljettava* (*laivaava*) tai *lyöty* (*pamputettu*).

tisubstantiivin välinetarkoitteen funktioon, välineen käyttöön ja käyttötilanteeseen (osin paralleelisti ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 81).

Semanttisesta laajentumisesta johtuvaa synkronista merkitysvariaatiota ja polysemiaa (merkityksen muutoksen diakroninen aspekti ei edellisessä käsitellyssä ole painottunut) voidaan havainnollistaa merkitysverkkona, joka osoittaa käyttökiteymien motivaatio- ja skemaattisuussuhteet. Esimerkkinä tästä on verbi *sahata*, joka on prototyyppinen I-verbi. Sen tyypillisiä käyttövariantteja ja niiden semanttisia puolia luonnehtivia piirteitä on koottu taulukkoon 2.

Taulukossa 2 esitetyt käyttövariantit (1–9) ja niiden suhteet on koottu kuvioon 1. Kuviossa superskeema on merkitty suuraakkosin SAHATA, kirjaimin merkityt variantit ovat esiintymiä kattavia skeemoja, numerot viittaavat esiintymä-esimerkkiin, prototyyppiset noodit on lihavoitu, nuoli tarkoittaa elaborointia (spesifisyys–skemaattisuus-suhdetta) ja katkonuoli ekstensiota (laajennus tai poikkeama). Skeemat ja prototyyppit vastaavat *sahata*-verbin sanakirjakuvausta (CD-Ps) karkeasti seuraavasti: *sahata*₁ 'leikata sahalla' (kuv. *sahata omaa oksaansa*) [= *sahata*₁], *sahata*₂ 'jollakin sahamaisella välineellä tehtävästä edestakaisesta leikkaus- tai hankaamisliikkeestä' [= *sahata* A], kuv. a. edestakaisesta liikkeestä tai muutoksesta [= *sahata* B], kuv. b. *sahata jotakuta linssiin, silmään* 'petkuttaa, huijata'. Kuvio kattaa siis vain *sahata*-verbin tyypillisimmät käytöt (esim. argumenttien, adjunktien ja kehysten laadullista vaihtelua ei ole analysoitu). Kuvaustavasta ja periaatteista tarkemmin ks. Pentti Leino (1993: 130–166).

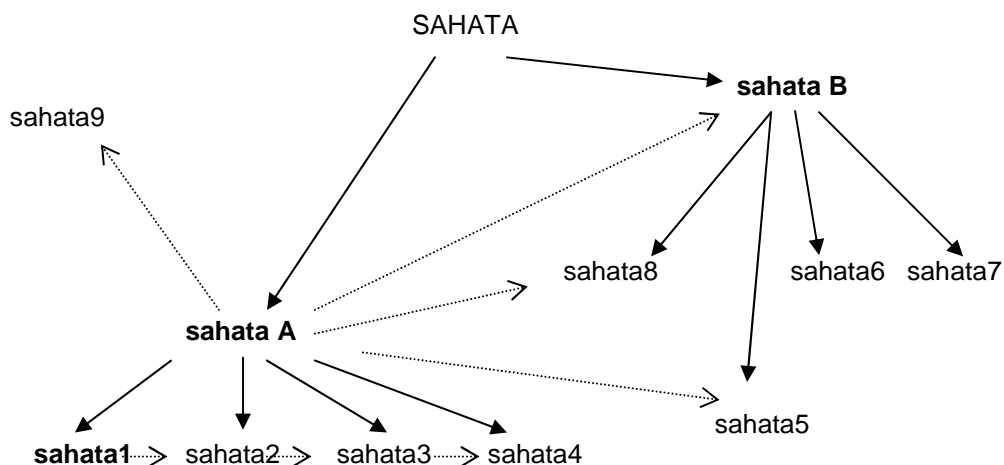
TAULUKKO 2 *Sahata*-verbin semanttisia piirteitä.

sahata-verbin esiintymiä:

- [1] Pekka sahaa puita tylsällä sahalla
- [2] Pekka sahaa leivästä viipaleen
- [3] Pekka sahaa viilalla kalterit poikki
- [4] Pekka sahaa nuoralla kylvöriivit porkkanapenkkiin
- [5] Linda sahaa elannokseen viulua
- [6] Linda sahaa helsingin ja Hollywoodin väliä
- [7] Korot sahasivat joukkolainamarkkinoilla
- [8] Vastustajan puolustus sahattiin auki [koripallossa]
- [9] Metsä sahaa itseään irti taivaanrannasta (Arto Melleri)

merkitysvariantteja luonnehtivia piirteitä:

- +saha, +leikata, +edestakainen liike
- +sahamainen esine, +leikata, +edestakainen liike
- +sahamainen esine, +leikata, +edestakainen liike
- +sahamainen esine, +leikata, +edestakainen liike
- +(sahamainen) esine, +edestakainen liike
- +edestakainen liike
- +edestakainen liike
- +edestakainen liike, +leikata (abstr.)
- (+sahalaitainen esine)

KUVIO 1 *Sahata*-verbin merkitysvariaation hierarkkis-skemaattista verkkoa.

6.2.2 Idiomaatistuminen

Idiomaatistumisen määrittelyä

Johdoksen idiomaatistuminen liittyy sen kompositionaalisuuden himmenemiseen, jonka taustalla on yleensä semanttinen muutos. Esimerkiksi verbiä *harkita* 'pohtia, punnita, puntaroida, miettiä; suunnitella' voidaan pitää idiomaatistuneena, koska se ei nykykielessä yhdisty *harkilla* eli *naaralla* tai *haralla* toimimiseen viittaavaan, johto-opillisesti motivoituun merkitykseen (NS:ssa on vielä samajuurinen *harkkia* 'harata, naarata'). Idiomaatistuminen ja sille läheinen leksikaalistuminen on määritelty ja rajattu leksikaalisen semantiikan ja johto-opin käsittelyssä useilla eri tavoilla, joten pyrin seuraavassa eksplikoimaan käsitteiden työnjaon I-verbien erittelyssä.

Kompleksin rakenteen, kuten yhdyssana tai verbijohdos, systeemimerkitys (muodostinrakenteen merkitys, kompositiomerkitys) on potentiaali, abstraktio, joka osoittaa kompositioitavan normimerkityksen eli käyttömerkityksen rajat. Vakiintuessaan käyttöön sana leksikoituu, vakiintuu leksikkoon eli saavuttaa yksikön aseman. Ilmaus konventionaalistuu ja siitä tulee kognitiivinen rutiini (ks. esim. Pentti Leino 1993). Tällöin sen merkitys on motivoitunut kompositiomerkityksestä, sen osat ovat semanttisesti opaakkeja kokonaisuuteen nähden. Koska kyseessä on synteettinen ilmaus ja konventionaalistuma, on oletusarvoista, että ilmauksen merkitys on jollain tapaa käsitteellistynyt ja ilmauksen käyttö jollain tapaa rajoittunut, esim. johonkin semanttiseen kehykseen tai kollokaatioon. I-verbeistä esim. *puukottaa* on käytöltään spesifioitunut ('iskeä puukolla', *'vuolla, heittää puukolla'), sen sijaan verbi *kitata* on käytöltään hyvinkin väljä tai joustava. (Korostettakoon, että motivaatiomerkitys ei tarkoita johdoksen syntymerkitystä, joka siis on usein kategoriamerkitystä spesifimpi derivaatiohetkellä.)³⁸ Käytössään ilmauksen merkitys saattaa vähitellen muuttua, saada tai menettää lisäpiirteitä, tai tarkoitemaailma saattaa muuttua, kuitenkin säilyttäen motivaation ilmaukseen. Tällöin voidaan puhua leksikaalistumisesta, diakronisesta prosessista, jossa ilmauksen merkitys ja motivaatio suhteessa osiinsa hämärtyy, sen semanttinen läpinäkyvyys himmentyy. Vähitellen ilmaus saattaa idiomaatistua, tulla semanttisesti tai morfologisesti opaakiksi ja synkronisesti analysoimattomaksi kokonaisuudeksi (viime kädessä ilmaus irtoaa etymologiastaan). Syynä voi olla juuri metaforisoituminen (idiomin ja

³⁸ Spontaanin uudismuodosteen merkitys oletetaan usein väljäksi tai liukuvaksi (esim. Clark–Clark 1979) tai tilanteittain vaihtelevaksi (Koski 1984: 35). Zimmer (1971; ks. Karius 1985: 34) on nostanut kuitenkin esiin sen, että esimerkiksi osa yhdyssanoista leksikaalistuu heti ensi käytössä, koska niiden muodostamisen funktiona on nimetä tietty käsite tai referentti. Ne eivät siis koskaan ole olleet viittausalaltaan väljiä (ts. muodostinrakennekategoria). Tässä mielessä ne rinnastuvat termimäisten oppisanojen muodostamiseen, suppeasti ajateltuun leksikaaliseen johtoon. Samoin jonkin johdoksen leikillinen tai muufunktiivinen uusiokäyttö voi olla tarkasti rajattu kompositiomerkityksestä, esim. *kannattaa etuilla* 'käyttää etuja hyväkseen' (mainoslause McDonald's-hampurilaisketjun etukuponkivihkossa, kesä 2003). Vastamuodostetuissa kin johdoksissa voi esiintyä idiosynkrasioita, mikä ei puolestaan automaattisesti merkitse johdostyyppiin liittymättömyyttä tai johdostyyppin hajoamista kielitajussa tai kielen kehityksessä (Laakso 1990: 15).

metaforan suhteesta ks. Häkkinen 2000: 11) tai esim. pragmaattisten implikaatioiden konventionaalistuminen (kieliopillistumisen yhteydessä ks. Lehtinen-Laitinen 1997: 13–14). Leksikaalistuminen on usein myös semanttista rajautumista (jatkoderivaatiossa esim. *kastaa* : *kastella*, *luistaa* : *luistella* ks. Uotila-Arcelli-Ojanen 1977: 248), ja D-verbien on katsottu olevan ”erittäin taipuvaisia leksikaalistumaan” (Kangasmaa-Minn 1981: 29) eli saamaan kiteytyneitä käyttöjä (leksikaalistumisen syistä kootusti ks. Suihkonen 1994: 37).

Muutosprosessin (mahdolliset) vaiheet voidaan karkeistaa (osin samantapaisesti derivaatiossa ks. Ryder 2000, Clark–Clark 1979, osin myös Laakso 1990: 14–15; yhdyssanoissa ks. Seppänen 1981, Watters 1996) seuraavasti: 1) muodostinrakenne, systeemimerkitys, 2) leksikoituminen, vakiintuminen konventionaaliseksi symboliseksi yksiköksi, normimerkitys, 3) leksikaalistuminen, vähittäinen muuttuminen muodostinrakenteeseen ja motivaatioon nähden, 4) idiomaatistuminen, vähittäinen kompositionaalisen motivaation väheneminen, kivettyminen. Vaiheiden karkeus on oleellista, koska rajanveto käytännössä niiden välillä on hankalaa. Sekä leksikaalistuminen ja idiomaatistuminen katso taankin perustellusti jatkumoilmiöiksi, joiden välinen siirtymä on liukumo (ks. esim. Kytömäki 1991; Bybee 1985). Eroavaisuuksia on sitten yksittäisten käsitteiden rajanvedossa.³⁹

Kantasanoistaan irtautuneiden johdosten (*ajatella*, *potkia*) katsominen idiomeiksi on tarpeetonta siksi, että kokonaisuuden johdettavuus osistaan ei erota komplekseja lekseemejä perussanoista siinä, ettei niitä kumpaisiakin voisi luetella leksikossa, ts. ne ovat leksikoituneita, olivatpa ne transparentteja tai opaakkeja. Lisäksi opaakkius on suhteellista. (Ks. Häkkinen 2000: 9, joka käyttää termiä *leksikaalistunut*.) Idiomaatistuneeksi katsominen on tarkoituksenmukaista silloin, kun tarkastellaan tiettyä johto-opillis-semanttista systeemiä siihen osallistuvien jäsenten ja niiden suhteiden kannalta.⁴⁰ Edellä niin idiomaatistumisessa kuin leksikaalistumisessa korostuu merkityksen muutos (ks. Koski 1981, Kytömäki 1991). Leksikoitumisen vaiheessa samankin derivaatioskeeman paralleelit johdokset voivat jo lähtökohdiltaan erota kompositionaalisen tai motivaatiomerkityksen oletusarvoisuudessa (periaatteesta ks. Langacker 1997),

³⁹ Leksikaalistuminen on terminä notationalinen (*notational term*, ks. Lipka 1990) siten, että se määrittyy eri tavoin erilaisissa viitekehyksissä ja lähestymistavoissa. Esimerkiksi Vesa Koivisto (1991: 102) asettaa vastakkain leksikaalistumisen ja johdoksen läpinäkyvyyden, jotka ovat hänen mielestään asteilmiö – selvästi opaakin johdoksen, leksikaalistuman ja säännönmukaisesti avautuvan johdoksen raja on tarkasti mahdoton määrittää. Osin erilaiset aste-erot leksikaalistuneen ja ei-leksikaalistuneen johdoksen määrittelyssä eri tutkimuksissa liittyvät sääntöpohjaisuuden kuvaukseen kussakin sananmuodostuksen viitekehyksessä. Eronteko leksikaalistumisen ja sääntöpöperäisyyden välillä on nostettu johto-opin perusongelmaksi, ks. Karlsson (1983b: 246).

⁴⁰ Idiomi on tässä idiomaatistumisen tulosta kiteytyneempi ilmaus; idiomi ei ole analysoitavissa, se on emergentti, epäproduktiivinen eikä toimi analogisena mallina (ks. Kelomäki 1997: 121), ainakaan järjestelmällisesti, esim. *sahata silmään*, *viilata linssiin*, mutta *viilata pilkkua*, **viilata pistettä*, **sahata pistettä*. Idiomaatistumisen ja analysoitavuuden jatkumoista ks. Gibbs (1994: 278–280), idiomeista ja läpinäkyvyydestä ks. Cruse (1986: 37–45).

esim. *pesula* verrattuna *katkolaan*, mikä ei edellytä toisen olevan toista leksikaalilistuneempi, vaan kyse on ennustettavuudesta (toisin ks. Karlsson 1983b: 263).

Idiomaatistuneita I-verbejä

Tyypillisesti idiomaatistuneelle I-verbille voidaan ajatella johto-opillisesti ja semanttisesti motivoitunut merkitys, alkuperäinen systeemi- tai normimerkitys, joka on johdettavissa ”morfologisesti kompleksisen lekseemin muodostumien perusteella” (Koponen 1998: 36), ja nykyinen konventionaalistunut leksikaalinen merkitys, jonka syynä on ”metaforinen siirtymä uuteen kehykseen” (mts.)⁴¹. Esimerkiksi verbi *käsittää* on idiomaatistunut merkityksestä ’pitää käsissään, tavoittaa, kyetä hallitsemaan käsissään tjs.’ nykyiseen merkitykseensä ’kyetä hallitsemaan mielessään; tarkoittaa’ (vrt. seuraavaan derivaatioaskeleeseen *käsitellä*, joka on säilyttänyt paremmin konkreettisen, käsiin liittyvän merkityksen, esim. *käsitellä varomattomasti asetta*; vrt. myös *käsittää*-verbin muutoksen heijastuminen mahdollisuuteen ottaa *että*-rakenne ja partisiippirakenne määritteekseen; ks. Pajunen 2001: 298). Nykyinen merkitys voi siis alkuaan olla konkreettinen ja instrumentatiivinen ja sitten metaforisoitumisen tai muun merkityksen muuttumisen, kannan ja verbijohdoksen etääntymisen tms. tulosta. Voi myös olla, että konkreettista instrumentatiivitulkintaa ei ole koskaan ollutkaan tai että mahdollinen kantasubstantiivi on sekundaari ja siten kenties ohjaa verbin tulkintaa (esim. *nirhata*-verbin korrelaatio *nirhaan* luvussa 3). Osassa verbeistä korrelaatio ja suuntaisuus substantiivin kanssa on historiallisesti epäselvä.

Seuraavia verbijohdoksia voidaan luonnehtia idiomaatistuneiksi siinä mielessä, että ne eivät ole tulkittavissa instrumentatiivisiksi, jollaisiksi ne alkuperäisiltä johtosuhteiltaan voidaan olettaa (nykymerkitys on kiteytys CD-Ps:n pohjalta ellei toisin mainita) (verbejä ei ole tarkasteltu I-derivaation semantiikan kannalta sen kummemmin, esim. merkitystyyppin näkökulmasta). (I-verbien luokitukseseen ottamistani verbeistä sellaisien kuin *käsitellä*, *sorkkia* tai *puntaroida* voinee katsoa osin idiomaatistuneen, tällaisia verbejä en käsittele seuraavassa.)

aikoa ’ajatella tehdä jtk t. ruveta jksik, olla aikeessa t. aikeissa tehdä jtk, tuumia, hankkia’

Aika-nominin johdokseksi ajatellun (ks. SSA) *aikoa*-verbin instrumentatiiviseksi nimeää Hakulinen (1979: 299; 345 alav. 614; Kettusen 1934 pohjalta) sillä perusteella, että *aika* on alun perin merkinnyt mittaa.

ansaita 1. ’hankkia työllä, liiketoiminnalla tms. tuloja’, 2. ’saada osakseen jtk oman työnsä t. toimintansa johdosta’

Mahdollisesti *ansa*-sanana johdos (SSA s.v. *ansaita*), denominaaliseksi katsoo Hakulinen (1979: 284) (vrt. NS harv. *ansastaa* ’pyydystää ansoilla’)

⁴¹ Koponen (1998: 36) käyttää terminologiassaan paria motivaatiomerkitys ja konventionaalistunut leksikaalinen merkitys. Motivaatiomerkitys tai systeemimerkitys rinnastuu kognitiivisen kieliopin (super)skeeman käsitteeseen, normimerkitys puolestaan skeeman toteutumaa (elaboraatio) eli konventionaalistuneeseen symboliseen yksikköön (näistä ks. Pentti Leino 1993). Normimerkitys vakiintuu (kognitiivisena ruutiinina) viime kädessä kielijärjestelmän ja yksikön muodostinrakenteen ulkopuolelta.

harkita 'pohtia, punnita, puntaroida, miettiä; suunnitella'

Harkki-substantiivin 'hara, naara; haarapäinen kuokka tai seiväs' johdos, merkitys instrumentatiivinen 'harata, naarata jotakin veden pohjasta' (rinn. *harkkia*) (SSA; *harkki, harkku, harkka* -pesyestä ks. myös Hahmo 1996: 73–76).

keksiä '(yrittää) löytää t. luoda, sepittää; huomata, havaita, saada selville; todeta ensimmäisenä jnk olemassaolo'

SSA:n mukaan verbi "näyttää olevan" *keksi*-substantiivin 'koukkupäinen työkalu, puoshaka' johdos (SSA).⁴²

kieltää 'sanoa t. määrätä, ettei jtk saa tehdä; olla myöntämättä todeksi'

Todennäköisesti johdos sanasta *kieli*, alkumerkitys ehkä 'puhua, ilmaista tms.' (SSA) (synkronisesta tulkinnasta ks. Koski 1989b: 74–76) (paralleeli hebreassa on *hilšin* 'tell on' ← *lašon* 'tongue', ks. Petruck 1995: 291).

kontata 'kulkea käsiensä ja polviensa varassa, kulkea nelin kontin'

Kontata-verbi (pesyeineen, esim. *kontia, kontustaa, olla kontallaan, nelin kontin* jne.) kuu-lunee SSA:n mukaan *kontti*₂ 'jalka, sääriluu, kinttu, koipi' -sanan yhteyteen. *Kontta* on korrelaatiiosuhteessa verbiin *kontata* sen juurimorfeemina, *konttaaminen* siis motivoituu *kontti, kontta* -sanan vanhan jalkaan viittaavan merkityksen kautta (Onikki-Rantajääskö 2001: 129).

käsittää 'ymmärtää, tajuta, älytä; tarkoittaa; sulkea, sisällyttää piiriinsä'

Johdettu sanasta *käsi*, merkityksen kehitys on 'ottaa käsin kiinni' > 'tarkastella käsissä olevaa' > 'havaita, älytä, ymmärtää', nyky-yleiskielinen merkitys on käänöslainaa, esim. ruotsin *begripa* (tosin voinut olla omapohjaistakin) (SSA; ks. myös Hakulinen 1979: 291).⁴³

lunastaa 1. 'hankkia haltuunsa maksamalla t. suorittamalla korvaus, ostaa, maksaa', 2. täyttää.

Johdettu nominista *lunnas* (< germ.) (SSA, ks. myös Pentti Leino 1989: 93 alav. 7) (tosin kirjakielessä *lunastaa* 1544 Agricola, *lunnas* 1601 Ljungo; ks. Jussila 1998: 145).

noukkia 'poimia, napsia'

Kantana *noukka* 'nokka', joka on *nokka, nokkia* -sanojen variantteja (SSA), Hakulinen (1979: 283) katsoo alun perin instrumentatiiviseksi (esim. 'iskeä tai siepata nokalla').

ponnistaa 'ponnauttaa tai työntää itseään jhk tukeutuen; jännittää, pinnistää'

Johdos sanasta *ponsi* '(työkalun tms.) varren pää, kädensija, varren paksunnos; tarmo, puhti; paino(kkuus)' (SSA), merkitys tulkittavissa konkreettisen instrumentatiivisuuden motivoimaksi (vrt. *ponnistaa*₁ 'jännitysvoimallaan painaa, puristaa jne.' NS).

potkaista 'heilauttaa jalkaansa (siten että jalka osuu jhk)', **potkia** 'potkaista toistuvasti, kohdistaa jhk potkuja'

⁴² Usein *harkitsemisen* ja *keksimisen* rinnalla mainitaan *pohtia*-verbin konkreettinen lähtökohta 'erotella roskea jyvistä pohtimella'. Rinnastus *harki* : *harkita* ja *keksi* : *keksiä* -pareihin voidaan tehdä vain semanttisesti; johto-opillisesti *pohtia*-verbiä ei voi pitää denominaalisena (vrt. *pohtaa, pohdata, pohtia* → *pohdin*; ks. SSA s.v. *pohtaa*).

⁴³ *Käsittää*-verbin merkityksen abstrahoitumisen voi katsoa pohjaavan metaforaan 'ymmärtäminen on tarttumista' (*grasp* → *understand*) ja sillä on paralleelleja useissa kielissä (ks. Haser 2000: 179). Taustalla on yleinen tendenssi, jossa fyysistä manipulointia ilmaisevat sanat saavat intellektuaalisia merkityksiä (*intellectual senses*).

Verbit *potkaista* ja *potkia* motivoituvat merkityksestä 'iskeä potkalla', *potka* 'teuraseläimen (vars. lehmän t. hevosen) takajalka' (SSA); ks. Tapani Lehtinen (1993: 176), ks. myös *potasman* yhteydessä Terho Itkonen (1957: 46). Denominaaliseksi (ja siten instrumentatiiviseksi) verbin katsoi myös von Becker vuonna 1824 (ks. Kytömäki 1992: 66).

punnita 'mitata jnk paino; arvioida jnk painoa'

Punnita-verbi motivoituu *punta*-nominista merkitykseltään ('vanha painomitta, naula: paino, veneen ankkuri; rahayksikkö') ja johtosuunnaltaan (*punta* → *punnita*; ks. SSA). Johdos on siis alun alkaen I-skeeman mukainen.

ryömiä 'liikkua (tav. hitaasti) ruumis hyvin lähellä jtk pintaa t. sitä koskettaen'

Hakulinen (1979: 283) katsoo *ryömiä*-verbin denominaaliseksi substantiivin *ryömiä* 'kämpälä' perusteella, SSA tyytyy vain luonnehtimaan pesyettä deskriptiiviseksi.

seilata 'purjehtia'

Merkitys motivoituu *seili* 'purje' -substantiivista, joskin molemmat ovat lainaa ruotsista (*segla* : *segeln*, ks. SSA, jossa *seili* sisältyy *seilata*-artikkeliin; vrt. Jussila (1998: 239), jonka mukaan sanat ovat ensiesiintyneet rinnan Jusleniuksella 1745).

telo 'kolhaista, satuttaa, loukata', **teloittaa** 'surmata kuolemaantuomittu'

Johtosuhteeksi voidaan olettaa *tela* 'teline, (mestaus)lava' → *teloittaa*, *telo*, *telata* (merkityksen puolesta vrt. myös *teilata*) (SSA); vrt. Hakulinen (1979: 299) 'loukata itseään, haavoittaa varsinkin teräaseella' < *tela* 'pyörivä aluspuu esim. veneen vetämiseksi maalla' (< skand., verbin merkityksenkehitys epäselvä). (*Tela*-konnektioiden kehityskulusta ks. Onikki 1997.)

tutkia '(yrittää) selvittää, minkälainen jk on; tarkastaa, tarkastella'

Tutkia on merkinnyt alkuaan ehkä 'koetella, tunnustella (piikillä)', vrt. *tutka*, *tutkain* 'kärki; piikki' (SSA). Tällöin arveltu alkuperäismerkitys 'pistellä tutkalla, koetella piikillä, kepillä tms.' on instrumentatiivinen.

yskiä 'yrittää poistaa voimakkain uloshengitysliikkein keuhkoista (ärsytystä aiheuttavaa) limaa tms. niin, että ääniraon avautuessa äkkiä ulos purkautuva ilma aiheuttaa hakaavan äänen; köhiä, rykiä'

Yskiiä-verbi voi motivoitua *yskä*-sanana merkityksestä 'rinta' (vrt. *yskätauti* 'rintatauti'; Lönnrotin sanakirjassa esiintyvä merkitys 'rinta' voi kuitenkin olla teorioitu; ks. SSA; vrt. Hakulinen 1979: 283, jossa *yskiä* on instrumentatiivinen verbijohdos).

Edellisiä verbejä epäselvempiä tapauksia johto- ja merkityso pillisilta suhteiltaan luettelen seuraavassa. Hakulinen (1979) ehdottaa verbejä denominaaliksi (ja instrumentatiiviksi) lähinnä murrepohjaisen substantiivin kannaksi olettamisen perusteella, SSA on näissä tapauksissa neutraali johdon suuntaisuuden kannalta tai varovaisempi selkeän merkityssuhdetulkinnan antamisessa:

harpata 'ottaa tavallista pitempi askel, loikata, hypätä', vrt. murt. *harppa* 'pitkä askel' (Hakulinen 1979: 289; vrt. SSA)

hosua 'huitoa, huiskia; hätiköidä, hätäillä', vrt. murt. *hosa* 'nuija: puun lehvä lyömäaseena' (Hakulinen 1979: 292; vrt. SSA)

kirjoa 'koristaa ompelukuvioilla tms. vars. kangasta', vrt. *kirja* 'täplä, koristeviiva' (Hakulinen 1979: 299; vrt. SSA)

kuurnita 'siivilöidä' (NS), vrt. *kuurna* 'kaukalo' (Hakulinen 1979: 284; vrt. SSA; vrt. myös Jussila (1998: 121), jossa *kuurna* 1609 Ljungo ja *kuurnita* 1544 Agricola, *kuurnitus* 1758 Biblia)

lietsoa 'puhaltaa palkeilla ilmaa palamisen kiihdyttämiseksi', vrt. murt. *lietsa* = *lietsot* 'palkeet' (Hakulinen 1979: 299; vrt. SSA)

nipistää 'puristaa jtk pieneltä alalta tiukasti kahden pinnan (vars. peukalon ja etusormen) väliin; irrottaa t. katkaista puristamalla', vrt. murt. *nippa* 'näppi' (Hakulinen 1979: 296; vrt. SSA)

näpistää 'varastaa jtk vähäarvoista, pihistää', vrt. *näppi* (Hakulinen 1979: 297; vrt. SSA)

suistaa 'työntää t. sysätä t. tyrkätä sivuun, kaataa kumoon', vrt. *suitset* (Hakulinen 1979: 289; vrt. SSA)

viiltää 'leikata jtk leikkaavan terän suuntaisella liikkeellä', vrt. murt. *viili* 'viillinterä' (Hakulinen 1979: 287; vrt. SSA, jossa kantana *viillä*-verbi)

Mahdollisesti denominaalisia ja sitä kautta alun perin instrumentatiivisia saataisivat olla seuraavat verbit:

jännittää 'vetää kireä(mmä)lle, kiristää, pingottaa', vrt. *jänne*, *jänsi* kantana *jännittää*, *jännettä*, *jännätä* -pesyeelle (SSA)

kiikastaa 'tuottaa hankaluutta, tehdä tenää', vrt. *kiikki* (*kiikka*) 'pula, ahdinko'; murt. *kiikki* 'puu, johon turkiseläin ripustetaan nylkemistä varten' (SSA)

pinnata 'pingottaa (eläimen nahka naulaamalla se levälleen), kiristää' (NS), vrt. *pinni* 'puunaula, neula; sahan pingotinlaite' (vrt. rts. *pinna* 'kiinnittää puunauloilla t. tapeilla, jne.', *pinne* 'pinna, puola, puunaula') (SSA)

Johtosuhteeltaan hämärä on verbi *veistää*. Hakulinen (1979: 289) luettelee sen denominaalien verbijohdosten joukossa, mainitsematta kantasanaa, SSA:n mukaan *veistää* ja *veitsi* ovat samaa alkuperää, joskaan johtosuhdetta ei tarkemmin kommentoida. Hakulinen (1979: 282) katsoo lisäksi nominikantaiseksi verbin *singota*, mutta ei mainitse kantaa eikä merkitystä (synkronisesti *singota*-verbi ei korreloidu denominaalisesti ja instrumentatiivisesti substantiivin *sinko* kanssa). (Verbiä *hangoitella* 'panna vastaan' (NS) ei ole CD-Ps:ssa, johto-opillinen suhde ilmeisesti *hankaan* (vrt. *vastahanka*) ja *hankoon* on olemassa, mutta SSA ei nosta *hangota*-verbiä esille (SSA.))

Oletetun semanttisen laajentumisen muutosprosessin vaiheita kohti idiomatistumista voidaan kootusti kuvata esimerkiksi seuraavasti ("konkreettinen" viittaa instrumentatiiviseen derivaation motivoivaan merkitykseen, "abstrakti" väljästi tähän nähden laajentuneeseen, metaforisoituneeseen tai idiomatistuneeseen merkitykseen, sulkumerkit viittaavat toissijaisuuteen, hakasulut potentiaalisuuteen):

1.	konkreettinen	[abstrakti]
2.	konkreettinen	(abstrakti)
3.	konkreettinen	abstrakti
4.	(konkreettinen)	abstrakti
5.	[konkreettinen]	abstrakti

CD-Ps:n pohjalta I-verbeistä tyyppiä 1 edustaa esim. johdos *pariloida*, jolla ei ole konventionaalistunutta laajentunutta tai metaforisoitunutta merkitystä, joskin tällainen voitaisiin I-derivaation semanttisen kehityskulkujen pohjalta motivoida (vrt. esim. *grillata*, *hiillostaa*). Tyyppiä 2 edustaa verbi *zoomata*, jota tapaa käytettävän I-konstruktioita laajemmissa kehyksissä. Tyyppiä 3 edustaa esimerkiksi verbi *sukia* ('kammata sualla; oikoa') ja tyyppiä 4 verbi *kannustaa*, jonka yhteys *kannuksilla* hallitsemiseen ei ole vahva (tietenkin hevosta yhä edelleen *kannustetaan*) vaan jäänyt frekventimmän abstraktin käytön sivuuttamaksi. Tyyppiä 5 edustaa esimerkiksi verbi *keksiä*, joka voidaan katsoa merkitykseltään idiomatisituneeksi suhteessa oletettuun instrumentatiiviseen merkitykseen. Muutoksen mekanismeista kootusti ks. Onikki (1997: 108–114), paralleelista idiomatisitumiskehityksestä englannin D-verbeissä ks. Clark ja Clark (1979: 804–805). Tietenkin tällainen kehityskulku on vain looginen, vaiheittainen esitys, sitä ei ole välttämättä tapahtunut historiallisesti (esim. NS:n ja CD-Ps:n sana-artikkelien vertailun pohjalta *haarukoida*-verbin merkitys 'syödä, keihästää haarukalla' on myöhäsyntyinen). Myös vaiheiden siirtymän luonne (liukumosta hyppäykseen) jää avoimeksi.

Esimerkiksi metaforien diakronisessa tarkastelussa fokus on merkityksenmuutoksessa ja sen leksikoitumisessa (Koski 1989a: 113). Edellä olen tarkastellut I-verbien merkitysvariaatiota synkronisesti lähtökohtana verbijohdoksen instrumentatiivisuus. Varsinaisten merkityksen muuttumisen ja merkitysvarianttien syntyminen vaiheiden selvitys vaatisi historiallisten dokumenttien tullen. Tällainen selvitystyö on kuitenkin työni tavoitteiden ulkopuolella. Joitakin esimerkkejä tarjoaa tarjoaa pinnallinen eriaikaisten sanakirjojen vertailu (jossa tosin vaikuttavat myös sanakirjojen toimitusperiaatteet ja hakusanojen ja semeemien sanakirjaanpääsyn kriteerit, joista ks. esim. Kytömäki 1993).

Kytömäen (1992: 147) mukaan nominikantaisten verbien merkitys on muuttunut esimerkiksi Lönnrotin sanakirjasta nykysuomeen enemmän kuin deverbaalisten verbien. NS:n ja CD-Ps:n I-verbien satunnaisessa vertailussa voidaan nostaa esille muutamia tapauksia, joissa NS:n merkityskuvaus eroaa CD-Ps:n vastaavasta (varauksen tuovat siis toimitusperiaatteet): *koukata*, *koukkia* 1. 'iskeä, tarttua koukulla', 2. 'tehdä koukkumainen liike', 3. 'merkitä koukku' (kruksata) (NS) > *koukata* 'tehdä käsillä tms. nopea koukkumainen liike; siepata; tehdä mutka' (*koukkia* puuttuu) (CD-Ps); *koukuta* 1. nostaa uistimella tms. pyydetty kala erityisellä, siihen iskettävällä koukulla vedestä', 2. 'eräänlainen virkkausta muistuttava neulontatapa' (NS) > *koukuta* 'eräänlainen virkkausta muistuttava neulontatapa' (CD-Ps) ja *telata*₁ 'koota tukkeja alus- tai poikkipuulle', *telata*₂ 'tekn. valssata' (NS) > *telata* 'maalata telalla' (CD-PS) (vrt. myös homonyminen *pinnoittaa* ark. 'varustaa pinnoilla (polkupyörä)' (NS) ja *pinnoittaa* 'tehdä pinta' (CD-Ps)).

Piikata ja *piikittää* NS:sta puuttuvat, *piikitellä*₁ mainitaan (harvinaisessa konkreettisessa merkityksessä 'pistellä', esim. *Muurahainen härnäsi ja piikitteli uhriansa joka puolelta*, semeemi *piikitellä*₂ 'puhua kiusoitellen' mainitaan ensisijaisena merkityksenä, mikä onkin CD-Ps:n mukaan verbin ainoa käyttö. Yleisestikin, osa harvinaisiksi käyneiden toimien nimistä on jäänyt CD-Ps:sta pois, esim.

*piiluta*₁ 'veistää piilulla, palhota', *piiluta*₂ 'leikata ojanreunaa ohjapiilulla' (NS) > *piiluta* 'veistää piilulla' (CD-Ps). NS:aan verrattuna CD-Ps:ssa johdosten muoto on paikoin vakiintunut ja homogeenistunut (toisaalta NS:n hakusanasto, varsinkin johdoksissa, on rikkaampi ja varioivampi, esim. johdoksista esitetään useita variantteja), mm. *helata* 'varustaa heloilla, heloittaa', *heloittaa* 'varustaa helalla tai heloilla' (NS) > *heloittaa* (CD-Ps); *vitsata*₂ 'piestä, kurittaa vitsalla, antaa vitsaa' (NS) > *vitsoa* (harv.) (CD-Ps); *pauloa* 'pauloittaa; sitoa, kytkeä' (vrt. *pauloa* 'pyydystää pauloilla'; Hakulinen 1979: 299), *pauloittaa*₁ 'varustaa pauloilla' ja *pauloittaa*₂ 'sita paulalla' (NS) > *pauloittaa* 'varustaa pauloilla' (CD-Ps). Muotovariantit yleisesti voivat NS:ssa erota CD-Ps:n esiintymästä, esim. NS *meloksia*, *meloskella*, *meloilla*, *melastaa*; NS *kourata*; NS *nyörätä* (harv.); NS *kelata*, rinn. *keloa* (sekä lisämerkitys 'valmistaa kelalle kiertämällä'); NS *piikkeillä*, *piikkailla* (harv.) 'piikitellä, pistellä'. Osin variaatiosta on murrepohjaista, esim. *nokata* 'iskeä nokalla' (ks. SSA) ja *vasartaa* 'vasaroida, takoa' (< *vasara*) (Hakulinen 1979: 300).

Kootusti NS:ssa on CD-Ps:aa laajempi johdoksisto, mikä kasvattanee myös I-verbien määrää (esimerkkeistä ks. liite 2); myös muista kuin instrumentatiiveista on laajempi hakusanasto, esim. instruktiiveista (*talita*, *pinnehtii*) tai kausatiiveista (*tabuoida* 'tehdä tabuksi'). Useat NS:n I-verbeistä on merkitty harvinaisiksi, tai sitten ne liittyvät nykyisin harvinaisiin toimiin (esim. maatalous), ja siten luontevasti jäävät CD-Ps:n ulkopuolelle (ks. myös Kytömäki 1993). Jotkin I-verbet ovat korvautuneet toisella I-johdoksella, toisella muodolla tai muuten mukautuneet ja vakiintuneet (esim. *voitaa* > *voidella*). Toisaalta osa NS:ssa käytöltään harvinaiseksi merkityistä johdoksista on CD-Ps:ssa neutraalistunut, esim. *tuurata* 'syteä tuuralla jäätä'.

6.2.3 Varjoargumenttivaihtelu

I-verbien merkitykseen sisältyy (korrelaattisubstantiiviin assosioituva) toiminan väline, esim. *puukottaa*-verbissä puukko, joka voi spesifioitua verbin adessiivimuotoisena adjunktina, *puukottaa ruosteisella puukolla* ~ *leipäveitsellä*. Argumenttirakenteen kannalta verbilekseemi koodaa itsessään väline-argumentin, jota voidaan kutsua varjoargumentiksi (ks. Pajunen 2001: 92, Pustejovksyn 1995 *shadow argument* -termin pohjalta, Starostalla 1978: 482 on termi "built-in roles" Cookin 1971 pohjalta). Konseptuaalisen semantiikan kehyksessä varjoargumenttia vastaa implisiittinen argumentti, esim. lauseessa *puukottaa mies veitsellä* implisiittisen teeman semanttinen sisältö fuusioituu adjunktin *veitsi* semanttisen sisällön kanssa (ks. Pörn 2001, Nikanne 1997).⁴⁴ *Puukottaa mies* ~ *puukottaa mies*

⁴⁴ Konseptuaalisessa semantiikassa "implisiittinen argumentti on sellainen, joka ei vaa-di syntaktista argumenttia", esim. lauseessa *Pekka ampui Maijaa*, implisiittinen on GO-funktion argumentti, teema (*luoti*). Täydennysadjunkti ilmaisee verbin jonkin implisiittisen argumentin, se "tunkeutuu verbin argumenttirakenteen sisälle", esim. suomen adessiivilla voidaan ilmaista implisiittinen teema. Voidella verbillä on implisiittinen teema voi tai rasva. Lauseessa *Pekka voiteli leivän kevytlevitteellä* substantiivi *kevytlevite* on adjunktikonstruktio, joka eksplikoi verbiin liittyvän GO-funktion implisiittisen teeman (jonka eksplikointi ei ole pakollista lauseen kieliopillisuuden kannalta). (Pörn 2001: 119–120, taustalla Nikanne 1997: 342–343.) Pörnin (2001: 120) mukaan

veitsellä-tyyppistä vaihtelua Pustejovsky (2000: 68) kutsuu leksikaaliseksi varjo-vaikutukseksi (*lexical shadowing*: "the relation between an argument and the underlying semantic expression, which blocks its syntactic projection in the syntax"). Käytän työni I-verbien analyysissä ilmiöstä nimityksiä varjoargumenttivaihtelu ja sulaumavaihtelu, jolloin leksikaalisen sulauma (*lexical conflation*) tarkoittaa leksikaalisen elementin juuren sisällymistä toiseen lekseemiin.⁴⁵ Derivaation näkökulmasta leksikaalisuus tarkoittaa sulauman transparenttiutta (välinedimensiosta esim. *porata* : *pora*) erotukseksi opaakista sulaumasta tai inkorporaatiosta⁴⁶ (esim. *kävellä* : *jalka*) (ks. Nilsen 1973: 155). Leksikologiselta kannalta transparentti ja opaakki sulauma tai inkorporaatio edustavat leksikaalisten struktuurien perustyyppinä, edellinen morfosemanttista relaatiota, jäl-

adjunkti ei ole *voidella*-verbin "syntaktinen argumentti, mutta se kytketään adjunkti-konstruktion avulla verbin argumenttirakenteen sisälle implisiittiseen teemaan. Toisin sanoen adjunktin (*kevytleivitteellä*) semanttinen sisältö fuusioidaan implisiittisen teeman sisällön, RASVA, kanssa." Pörn ei ota kantaa lekseemien johto-opillisiin tai semanttisiin suhteisiin (ks. myös Nikanne 1990). Myöskään esiin ei nosteta tarkemmin "fuusioitumisen" luonnetta tai ehtoja, oleellista tuntuisi olevan se, millaiseksi katsotaan implisiittisen argumentin "sisältö" tai sen rajat. Perusidea sen sijaan on samansuuntainen, mitä konseptuaalisen yhdistymisen (blendaus) viitekehyyksessä esitetään. Verbien neljänlaisista argumenttityypeistä ks. Pustejovsky (1995: 63–64).

⁴⁵ Sulauma on epäsuora leksikalisointistrategia, jossa verbiin koodataan (teko-asian lisäksi) lisäinformaatiota, esim. liikkeen lisäksi tapaa, ja joka muuttaa verbin paikkalukua (Pajunen 2001: 21, 224). Esimerkiksi Goddard (1998: 198) kutsuu leksikaaliseksi sulaumaksi (*lexical conflation*) prosessia, jossa verbin merkitykseen on sulautunut väylän spesifikaatio, esim. *enter*, *return* (vrt. *go in*, *go back*). Kirjallisuudessa on varioivasti käytetty erilaisia yläkäsitteitä kattamaan sekä morfosemanttiset että semanttiset relaatiot, esim. *lexical solidarities* (Coseriu), *implicit syntagma* (Bally), *incorporation* (Gruber) ja *encapsulation* (Lyons) (ks. Kastovsky 1990: 79), Talmylla (1985b: 60) vastaava käsite lienee *conflation*, jonka hän katsoo vastaavan Gruberin *incorporation*-käsitettä ja McCawleyn *lexicalization*-käsitettä, joskin painotus- ja konnotaatioerojakin on. Rad-den ja Kövecses (1999: 37–38) nostavat konversion yhteydessä esille inkorporaation käsitteen, joskin viittaavat sillä Talmyllä (1985b) sulautumiseen (*conflation*), joka ei ole hänen esimerkeissään metonymista (esim. *to swim into the cave* sisältää liikkeen ja taivan elementit), niin kuin konversio puolestaan on (kuvion ja taustan vaihtelu).

⁴⁶ Inkorporaatio-termiä käytetään hyvin laajasti. Esim. Boyd (1997: 265) kutsuu (leksikaalisen tason) inkorporaatioksi tapauksia, joissa omakielinen elementti (esim. ruotsi) yhdistyy kohdekielen (esim. suomi) rakenteeseen, esim. *minä oon jo kotona ku toiset templa* (vrt. rts. *stämpla*). Työssäni vastaava kattotermi on blendautuminen (*blending*). Tyypillisesti inkorporaatio tarkoittaa verbin nominipatientin fuusioitumista verbiin (ks. Bybee 1985: 105). Pajusen (1992: 157) määritelmän mukaan "[i]nkorporaatiolla tarkoitetaan esim. nominin yhdistämistä verbiin siten, että syntyy yhdyssananomainen uusi verbi, jonka syntaktinen vastine samalla säilyy". Pajunen (1999: 46 alav. 8) katsoo, että inkorporaatio-termien käyttö on syytä rajata pelkästään ns. aitoon inkorporaatioon, jossa nomini- ja verbivartalo tai -juuri yhdistyvät, esim. *koeporata*. Suomessa ei sinänsä tässä mielessä ole aitoa inkorporaatiota (= kaksi juurta yhdistyy), ks. kuitenkin sellaiset tapaukset kuin esim. *sydänleikata* (Pajunen 1992). Toisaalla on nostettu esiin, että tämäntyyppinen nomini + verbi- derivaatio on "täysin kielenvastaista", esim. **kieliopettaa*, **talorakentaa* (Ojanen-Uotila-Arcelli 1979: 7, yhdysnomineihin perustuva tyyppi *salaajittaa*, *apulannoittaa*, *tarkekirjoittaa* on heidän mielestään puolestaan vakiintumassa, joskin tyypillisesti verbit ovat luontevampia nominaali- kuin finiittimuodoissa, *salaajitettu* jne.). Inkorporaatio-termiä on esim. Alhoniemi (ks. Leino et al. 1990: 294) käyttänyt tapauksista, joissa objekti sisältyy verbin merkitykseen eli teema inkorporoituu verbiin, esim. *kana kakki lattialle*. Kootusti: suppeasti määritelty nomini-inkorporaatio (esim. Sapir) ja denominaalinen verbiderivaatio eroavat toisistaan siten, että nomini(elementi)n poiston jälkeen inkorporoidusta muodosta jää jäljelle verbi, derivoidusta pelkkä affiksi.

kimmäinen semanttista (*sense*) relaatiota (Kastovsky 1990: 76). Relatiotyypit voidaan nähdä jatkumon ääripäinä siten, että *kävellä* : *jalka* -tyyppiset korrelaatioparit edustavat puhdasta semanttista implikaatiota (tai sisällytysuhdetta) ja muodollista opaakkiutta. Toisessa ääripäässä ovat täysin transparentit tapaukset: semanttisesti ja muodoltaan motivoituvat lekseemit, jotka on muodostettu produktiiveilla sananmuodostussäännöillä (ks. Kastovsky 1990: 80, jossa on esimerkistöä ääripäiden väliin skalaarisesti sijoittuvista tapauksista englannissa; ks. myös Ljung 1977).

Varjoargumenttivaihtelun käsittely on työssäni oleellista, koska se on D-verbeissä ja varsinkin instrumentatiiveissa niin systemaattista: verbijohdos, jonka korrelaattisubstantiivi on perustason väline, saa oletusarvoisesti hyponyymeja, kohyponyymeja ja analogisia edustajia tarkentimikseen varjoargumentiksi (instrumentti-roolinen adjunkti). Vaihteluun liittyvät I-verbikohtaiset kvalitatiiviset erot ovat tuottaneet ongelmia ja aiheuttaneet paljon keskustelua D-derivaation kuvauksessa ja selittämisessä. Vaihtelu on myös yksi puoli kysymystä johdon suuntaisuudesta ja substantiivin ja verbin välisen suhteen luonteesta (osassa tutkimuksia varjoargumenttivaihtelu on esimerkiksi saanut luopumaan koko denominaalisuuden käsitteestä, ks. Green 1973, osin Kiparsky 1997). Käsittelen seuraavassa varjoargumenttivaihtelun luonnetta ja statusta I-derivaation systeemissä valikoiduista näkökulmista. Aluksi kuvaan tyypillisiä vaihtelutapauksia ja yleistän luokkia aineistoni esiintymistä. Sen jälkeen tarkastelen varjoargumenttivaihtelua kirjaimellisen merkityksen ja metaforisen merkityksen jatkumolla sekä nostan lyhyesti esiin vaihtelua selittäviä syitä sekä niiden luonnetta. Vaihtelun erilaisten selitysmallien, niihin liittyvän kirjallisuuden sekä laajempien leksikaalis-semanttisten yhteyksien (esim. inkorporaatio) esittelyn sen sijaan sivuutan. Yksityiskohtaisemman kuvauksen I-verbien varjoargumenttivaihtelusta sekä kriittisen katsauksen ilmiön selitysmalleihin esitän toisaalla (Jääskeläinen ms).

Varjoargumentin asemasta, muodosta ja luokista I-derivaatiossa

Varjoargumenttiin fuusioituva adjunkti voi kuulua korrelaattisubstantiivin normaaliin viittausalaan tai liittyä siihen löyhemmin vierekkäisyysuhteen kautta tai verbiin nähden metaforisesti. Muotokeinona on tyypillisesti attribuutisuhde (*puukottaa tylsällä puukolla*), leksikaalinen tai käsitteellinen hyponymisuhde tai kohyponymisuhde (*puukottaa metsästyspuukolla, puukottaa veitsellä*) tai muu kenttä- tai sanajoukkosuhde (*puukottaa ruuvimeisselillä*), joka ilmaistaan tyypillisimmin adessiivilla. Varjoargumenttien sulaumavaihtelun jatkumoisuus voidaan karkeistaa seuraavanlaiseksi skeemaksi (kun prototyypiseksi välineen ilmaisimen muotokeinoksi oletetaan adessiivimuotoinen instrumentaaliadverbiaali), jota toteuttaa esimerkin *puukottaa*-verbi:

Xverbi Xsubst₁[adess], Ysubst₂[adess] . . . Zsubst_n[adess]

puukottaa metsästyspuukolla, veitsellä...ruuvimeisselillä

Metaforinen varjoargumentin vaste ei välttämättä toteuta suoraan I-konstruktiota, vaan välineeseen vertautuva osallistuja nousee agenttiasemaan tai ainakin subjektiksi (esim. 23a). Instrumentti-tarkoitteinen subjekti (analogia varsinaisiin agentteihin) on sinänsä tyypillinen metafora (ks. Givon 1984: 106). Osin vaihtumista helpottaa metaforaan liittyvä odotusarvoiset suhteet sotkeva luonne, mitä esim. tuoreet metaforat konventionaalisempien ohella havainnollistavat (23b), taustalla voi olla konstruktiovaihtelukin (esim. 23c) (vrt. *liputtaa lipulla*). Edellä kuvattu vaihtomahdollisuus vähentää adessiivimuotoisten varjoargumenttien osuutta tekstikorpuksissa; kun verbin käyttö metaforisoituu, ovat kiinnikkeet peruskäytössä myös argumenttirakenteen osalta höllemmässä.⁴⁷ Sinänsä subjektiasemaisen välineen adjunktiasemaisuus metaforassa ei ole ongelma, esim. *venäläiset porasivat luotisuihkulla [- -]* (tällöin tosin lauseen alku tyypillisesti uudelleentulkitaan, esim. siten, että eloton subjekti tekee metaforisesta luennasta oletusarvoisen).

(23a) Pyörivä puu repi haalaria vyötäröltä ja olkapäiltä. Pää oli jäämässä litistykseen. Silmälasit ja kypärä singahtivat kauas notkoon. Äkkiä hirmuinen **runko** käännähti ja **mankeloi** miesparan jalat. (SKTP HS 3.6.1990)

(23b) Sinun kalvaat **kyntesi nokkivat** kuin tiirat lihaani. (SKTP Kyllönen)

(23c) Eihän meillä yleensä ole liputeltu mökkivieraille. Mitä joskus **paidan helma** on saattanut **liputtaa**. (SKTP AL)

Varjoargumenttiadjunkteja voidaan tyypitellä seuraaviin luokkiin suhteessa verbin korrelaattisubstantiiviin: Spesifiointiin johtavat 1a) korrelaattisubstantiivin tarkennus (attribuutti tai hyponyymi), 1b) korrelaattisubstantiivin käsitteellinen vierekkäisyys (metonymia, partonymia, meronymia) ja 1c) korrelaattisubstantiivin käyttöön liittyvä tapa (tai keino), laajennukseen johtavat 2a) korrelaattisubstantiivin kohyponyymi (synonyymi), 2b) korrelaattisubstantiivin hyperonyymi, 2c) korrelaattisubstantiivin blendi (tai metafora). Kyseessä on jatkumo (1a–2c), koska synonyymit edustavat oikeastaan samantasoisuutta, spesifisyys tai laajeneminen riippuu synonymian asteesta. Tätä jatkumoa ja yleisesti luokkia havainnollistan seuraavassa esimerkeillä. (Erilaisista semanttisista tarkennuspiirteistä ja hierarkkisista järjestelmistä ks. esim. Karihalme 1996: 254–, leksikaalisista suhteista ks. esim. Cruse 1986.)⁴⁸

⁴⁷ Muun kuin adverbialiasemaisen välineen ilmipanon esimerkit laajentuneista käytöistä saattavat joidenkin verbien kohdalla olla yksinomaisia, kuten seuraavat *siivilöidä*-verbin esimerkit NS:sta havainnollistavat. Samoin rajanvedossa konkreettisen, laajentuneen ja metaforisen käytön välillä on vaihtelua: NS katsoo *siivilöidä*-verbin perusmerkitykseksi siivilällä, siivilälaitteella tai niihin rinnastuvilla erottamisen, jota havainnollistavat esimerkit *Haavi, jolla plankton siivilöidään vedestä, Pölyä siivilöivä lehväkerros, Hiekkakerros siivilöi veden puhtaaksi, Keuhkoputkien värekarvat siivilöivät sisään hengitetyn ilman mahdollisimman pölyttömäksi*, esimerkkejä laajentuneesta tai kuvallisesta käytöstä ovat NS:n mukaan puolestaan lauseet *Nuotta olisi siivilöinyt lahden perukan lahnoista tyhjiksi, Uutimien, lasimaalausten siivilöimä valo ja Varjostin, joka siivilöi valon miellyttävään pehmeäksi*.

⁴⁸ Varjoargumentin toteutuminen pelkän korrelaattisubstantiivin kautta voi luoda I-verbissä myös redundanssia, esim. *Lisää seokseen voi pieninä paloina ja soseuta edelleen. Siivilöi kastike siivilän läpi*. (SKTP IL) (vrt. tyypillisemmin sisällönobjektiverbeissä, esim. *laulaa laulua, elää elämää, kuolemalla kuolla*). Usein redundanssi on kuitenkin kie-

Korrelaattisubstantiiviin nähden tarkennus voi koskea esim. laatua tai ominaisuutta, omistajuutta, alkuperää tai ikää, käyttötarkoitusta, määrää (kuten esimerkissä 24) tai vaikka tuotemerkkiä (25).

(24) Tutkittiin maata ja pienessä poukamassa näkyi savessa veneitten jälkiä. Sissit **kiikaroivat kolmella kiikarilla** vastarantaa. (SKTP Lehväslaiho).

(25) **Grillaa Tefal-sähkögrillillä** ulkona tai sisällä (IS 29.5.1997)

Tarkennuksen motivoiva korrelaattisubstantiivin käsitteellinen vierekkäisyys-suhde tarkoittaa verbin nimeävän välineen käyttämiseen läheisesti liittyvää toista välinettä. Adessiivimuotoinen spesifointi voi olla varsinaisen välineen ala- tai yläkäsite tai sitä teon suorittamisessa edeltävä, samanaikainen tai seuraava. Varjoargumentin spesifointi, varsinkin partonomiassa, voi liittyä lauseeseen, jossa ensimmäinen varsinainen väline luo kehyksen toisen varsinaisen instrumentin käytölle (esim. *ilmapistoolit, joilla lapset ampuvat toisiaan ja ohikulkijoita kovilla muovikuula-ammuksilla*, ks. Huumo 1997a: 131), esim. *pyydystää haavilla, pilkkiä kirkkaalla vieheellä*. Oma tyyppinsä on kulkuväline ja sen liikuttamiseen käytettävän välineen nimestä motivoituva verbi (*melo kanootilla*). Verbinjuuri voi viitata osaan isompaa välinettä, jota adjunktilla tarkennetaan (*kauhoa kaivinkoneella*). Verbinjuuri voi olla myös yläkäsite (ja samalla spesifioidun välineen osa; kuten esimerkin 26a pumppumekanismi). Samoin, jos väline on kompleksi tai sen käyttöön liittyy muita välineitä tai se on jotenkin vaiheinen (osa-kokonaisuussuhde tai muu vierekkäisyys), adjunkti voi tarkentaa tätä (26b) tai levittäytyä viereisyydestä kohti keinon koodaamista, kuten usein valmistamisverbeillä (26c). (Viereisyydellä on perustava rooli kielellisessä koodaamisessa ks. Taylor 1995: 139, viereisyyden käsitteen laajuus myös aiheuttaa määrittelyongelmia implisiittisen argumentin semanttisen sisällön rajaamisessa.)

(26a) Epäpuhdasta, autojen kojelautoihin käytettävää teollisuussilikonia **pumpataan** litroitain paksulla **injektoruiskulla** suoraan kudokseen – brasilialaisen kauneuskäsityksen mukaisesti ensisijaisesti pakaroihin ja vasta toissijaisesti rintoihin. (Yliopisto 12/1999)

(26b) Venäläiset ovat **pommittaneet** ja tulittaneet kylää **tykeillä** viikon verran. (SKTP IL)

(26c) **Avotulella grillatut** makkarat ovat erinomaisia, samoin sinappi. Lihapiirakat ovat vähän kuivia mutta syötäviä. (SKTP IL)

Korrelaattisubstantiivin kohyponyymi- ja hyperonyymiluokissa raja alakäsitteiden, vieruskäsitteiden, yläkäsitteiden ja synonyymien välillä ei ole selvärajainen, varsinkaan kun kaikki korrelaattisubstantiivit ja varjoargumenttisubstantiivit eivät ole merkityskategorialtaan tarkkarajaisia ja useat sanoista ovat

lenkäyttötilanteesta motivoitua tai esim. esteettisistä funktiosta selittyvää, esim. *Se yksinänsä eli / ja piikein piikitteli, / ja piikkikuoren alla / sitten itkeskeli*. (Tunteellinen siili, Kunnas 1996: 43). Tällaisia suhteita olen käsitellyt tarkemmin toisaalla (ks. Jääskeläinen 2003). Kontekstin vaikutuksesta aktantin ilmipanemattomuuteen adjektiiveissa ks. Helinä Koivisto (1987: 111).

polyseemisiä. Siten esim. kahden sanan keskinäinen vertailu tapauskohtaisesti on suuritöistä (periaatteista ks. esim. Geeraerts et al. 1994). Seuraavat esimerkit ovat siis karkeita tihentyymiä jatkumolta. Melko synonyymisena voidaan pitää lekseemiparia esimerkissä (27a), vieruskäsitteitä sen sijaan ovat esimerkin (27b) välineet, kompleksimpi on esimerkin (27c) välineiden suhde. Varjoargumentin hahmottaminen korrelaattisubstantiivin alakäsitteeksi (mielessä 'eräänlainen x') ei ole käyttöyhteydessä hankalaa (esim. *törppö*), toisaalta konneksion vakiintuneisuus (esim. *harjata hiuksia*) luonnollistaa varjoargumentin toteutumaa valintaa.

(27a) Konkreettinen merkitystausta on monilla muillakin nykykielessä abstraktisilla verbeillä, kuten keksiä, harkita, pohtia: keksiminen on ollut keksillä tavoittamista tai kiinni saamista, harkitseminen **harkilla** ts. **monikoukkuisella haralla naaraamista** ja pohtiminen jyvien erottelemista roskista pohtimella, eräänlaisella astialla. (SKTP Sana kiertää)

(27b) Hän oli istunut kirjoituspöydän eteen ja alkanut **harjata** hiuksiaan suoraan Anun **luisella kammalla**, jonka se oli jättänyt valmiiksi kylpyhuoneen hyllylle. (SKTP Jalonen)

(27c) Hän alkoi **kauhoa törpöllä** vettä veneestä. Vesi loiskui ja astia kolahteli veneen reunaan. Aulis käski lopettaa. (SKTP Skiftesvik)

Varjoargumentin täyte on luontaisesti spesifiointi, jolloin verbin juurimorfeemin substantiivitoteutumaa hyperonyymi lienee adjunktina harvinainen. Jos varjoargumentti hahmottaa korrelaattisubstantiivin yläkäsitteen, voi verbin tulkinta helposti metaforisoitua (28a) tai saada erityistulkinnan (esim. *?liisteröidä liimalla* -lauseke ohjanee *liima*-sanana tulkintaa joksikin liisteristä erottuvaan stereotyyppiin, esim. *paperi-* tai *puuliima*). Leksikaalistuneet ja kivettyneet tapaukset ovat sitten eri asia (esimerkki 28b).

(28a) Ei mitään brittimeininkiä, ei "humisevista harjuista" tuttuja kosteutta tihkuvia seiniä, ei ikkunoita, joita Skotlannin linnoissa joutuu **kiilaamaan kaikella käsillä saatavilla**, ettei tuuli tunge sisään. (SKTP SK87)

(28b) Vaasan piti rakentaa kiuruusti vesijohto Sundomiin ja sillä välin **kärrätä tankki-autoilla** juomavesi Sundomin talouksiin, sanoo Lamminmäki (SKTP Demari).

Löyhimmillään varjoargumentti ei ole kantasubstantiivin tai -juurikäsitteen varsinainen toteuma, vaan vaihtelu levittäytyy vierus- ja yläkäsitteitä laajemmalle (esimerkiksi eri semanttinen kehys tai eri semanttisen kentän väline). Seuraavien tekstiaineistosta (= SKTP) poimittujen esimerkkijatkumojen loppujäsenet havainnollistavat vaihtelua (29a–29d):

(29a) *harjata* mascaraharjalla ~ *luisella kammalla* ~ *sienellä* ~ *sormella* ja *saippualla*

(29b) *keihästää puukeihäällä* ~ *piikillä* ~ *sarvella* ~ *arinalla* ('ahrain') ~ *kainalosauvalla* ~ *katseella*

(29c) *pommittaa rypälepommeilla* ~ *ilotulitteilla* ~ *lumipalloilla* ~ *neutroneilla* ~ *mainoksilla*

(29d) *sahata rautasahalla* ~ *veitsellä* ~ *viilalla* ~ *nyörillä* ~ *kädensyrjällä* ~ *kädellä*

Laajentuneet I-verbien käytöt (esim. *sahata nyörillä*) ovat saaneet kirjallisuudessa eriäviä tulkintoja. Englannin nominiverbejä on jaettu mm. standardi- ja ei-standarditoimintaa-ilmaiseviin (McCawley 1976) tai johdoksiin ja ei-johdoksiin (Kiparsky 1997) sen mukaan, salliiko yksittäinen verbi laajan vai suppean varjoargumenttivaihtelun.⁴⁹ Toisaalta denominaalisuus-suhde on joissakin malleissa pyrity kieltämään tai kiertämään (Green 1972, 1974) tai määrittämään uudelleen (Ljung 1977) vaihteluvaihtelun vuoksi. Samoin denominaalisen verbin ja korrelaattisubstantiivin suhdetta ja siten vaihtelun mahdollisuutta on selitetty eri tavoin tulkitun inkorporaation käsitteen avulla (verbissä on välinettä modifioiva 'jonkinlainen'-lisäkomponentti) (kootusti ks. Nikunlassi 1986) sekä sijakieliopin kehityksessä roolisuhteiden muutosten avulla (esim. Nilsen 1973). Olen käsitellyt erilaisia selitysmalleja kriittisesti toisaalla (Jääskeläinen ms) ja pyrkinyt osoittamaan, että yksi malli itsenäään ei pysty selittämään ainakaan suomen I-derivaation varjoargumenttivaihtelua. Seuraavassa keskityn vain vaihtelun esittelyyn aineistoni pohjalta käsitteellisen yhdistymisen kehityksessä. Sen jälkeen esitän lyhyesti listaten näkökulmia varjoargumenttivaihtelun syihin sekä substantiivin ja verbin derivaatiosuhteen semanttiseen luonteeseen sulaumavaihtelun näkökulmasta.

Varjoargumentin täytyminen konseptuaalisena blendinä

Seuraavassa lähestyn varjoargumenttivaihtelua käsitteellisen yhdistymisen tai sekarakenteistumisen eli blendaamisen (*conceptual blending*) mallin avulla. Näkökulmaa puoltaa se, että vaihtelu liittyy metaforisoitumiseen, johon nähden rajan hahmottaminen on yksi I-verbien merkitysvariaation jaottelun dimensio. Lähtökohdaksi voidaan olettaa, että metaforan ja ei-metaforan välillä vallitsee liukumo tai että rajaa ei kenties olekaan (esim. Esa Itkonen 2001, Dowty 2000: 119, Dirven 2003: 107, Oakley–Coulson 1999). Lisäksi metaforisuuden ja sumeuden tai likiarvoisuuden kategoriat ovat osittain päällekkäiset (Lakoff 1972) ja toisaalta metafora ja alakategorisointi voidaan nähdä saman jatkumon päinä (Lakoff–Johnson 1980: 84–85): samoja epämääräistäviä ilmauksia (*hedges*) voidaan käyttää epämääräisyyden ilmaisemisen lisäksi ilmaisemaan myös metaforisuutta (*Siinä on taas yksi turhapuro*; engl. *another*; *Amerikka on modernin maailman Rooman valtakunta*; engl. *is the - - of*) tai ne ovat moniluentaisia metaforan ja likimääräisyyden välillä (engl. *sort of, kind of, as it were*; ks. myös Taylor 1995: 75–80 ja Koski 1992: 17–18). Samoin konneksiot kuten *sort of* tai *kind of* sopivat ilmaisemaan sekä luokkaperiferiaa että alakategorisointia. Metaforan ja läheisyyden sekä metaforan ja alakategorisoinnin välillä voidaan nähdä siis jonkinlaista ”psykologista sekaantumista”. (Ks. Goatly 1997: 20–21.)⁵⁰

⁴⁹ Kiparskyn (1997) esittämä ajatus, että varjovaihtelultaan suppeat D-verbit ovat varsinaisia denominaaleja ja laajaa varjovaihtelua sallivat D-verbit ns. pseudo-denominaaleja (diakronisen tai synkronis-syntaktisen johtosuhteen puuttuessa) ei saa tukea ainakaan aineistoni I-verbeistä (tarkemmin ks. Jääskeläinen ms).

⁵⁰ Tällaisesta termin operointitason sekaantumisesta (*psychological "confusion"*) Goatly (1997: 22) katsoo jäljiksi leksikossa esim. englannin *cow* ja *man*-sanat, jotka ovat sanajoukossaan sekä hyperonyymina että hyponyymina (*cow – bull, cow, bullock; man –*

I-verbissä nämä jatkumot ja päällekkäisyydet ilmenevät siten, että ns. kirjaimellinen merkitys sallii varjoargumentissa vain spesifionnin eli hyponyymien, esim. *sahata moottorisahalla*. Parissa *sahata-veitsi* varjoargumentti ei ole korrelaattisubstantiivin hyponyymi vaan kohyponyymi tai muu rinnakkaiskäsite (tässä siis on kyse nimeämisen, käsitekategorioiden ja yksilötarkoitteiden suhteista siten, että jokin veitsekseksi sanottava ja jokin sahasi sanottava saattavat olla tarkoitteina hyvinkin vaikeat erottaa, mutta jos asiointi kielenneetään lausekkeella *sahata veitsellä*, on toiminnan instrumentin oltava lähempänä veitsen kuin sahan prototyyppiä), minkä vuoksi verbin käyttöä tuskin katsotaan metaforiseksi (verbin kantasubstantiivin ja varjoargumenttisubstantiivin läheisyys kategorioina). *Sahata viilalla* -konneksiossa kohyponyymisyys säilyy, mutta korrelaattisubstantiivin kategorian ja varjoargumentintäytteen kategorian perheyhtäläisyys loittonee, samoin soveltuvuus- ja funktio-kriteerit himmenevät. Tällöin metaforisen käytön tulkinta on varteenotettava. Konneksioissa *sahata viulua*, *sahata kädellä (ilmaa)* ja *korot sahaavat* metaforinen tulkinta on jo selvää, esim. funktion (ja tuloksen) similariteetin puuttumisen vuoksi. Varjoargumenttiin yhdistyvän adjunktin kategoriakombinoitua korrelaattisubstantiiviin nähden voidaan edellisten *sahata*-verbin esimerkkien pohjalta karkeasti jatkumoittaa sovittain seuraavasti: (varjoargumentti) on x , eräänlainen x , jonkinlainen x , ikään kuin x ja jossain mielessä x :n kanssa analoginen. Jos voidaan päättää, missä menevät korrelaattisubstantiivikategorian rajat, missä verbin kirjaimellisen ja metaforisen merkityksen rajat, voidaan yleistää verbeille kolmiportaisen merkitysvariaatioluokitus: kirjaimellinen, laajentunut (käyttö) ja metaforinen (käyttö tai vakiintuma) (vrt. Kangasmaa-Minn 1982).⁵¹ Ongelmalliseksi rajanvedon tekee se, että korrelaattisubstantiivien kategoriat saattavat olla luonnostaan rajoittaan häilyviä tai tilannesidonnaisia artefaktisuutensa vuoksi (funktionaaliset kategoriat). Lisäksi pohjaaminen juurimorfeemiin kantasubstantiivin asemasta löyhentää kategorisuutta (denotaation hahmottomuus). Toisaalta myös korrelaattisubstantiiveilla voi olla laajentuneita tai metaforisia leksikaalistuneita

woman, man, child). Esimerkkejä ks. myös Geeraerts et al. (1994) ja Keller (1998: 81). Toisaalta Wierzbickan (1996: 63–64, 141–144) mukaan käsitteet *kind* (laji, eräänlaisuus, taksonomia) ja *like* (samankaltaisuus, vertaaminen) eroavat (universaalisti) toisistaan ja ilmaisevat kategorisaation ja similariteetin eroa (ts. kategorisointia ei voida redusoida "samuuden" tai "similariteetin" käsitteisiin eikä *kind*-käsitettä *like*-käsitteeseen tai hajottaa muutenkaan ja hän katsookin sen "universaaliksi semanttiseksi primitiiviksi"), kuten seuraava lause osoittaa: *This tree doesn't look like that other tree, but they are the same kind of tree*. *Like*- ja *kind*-käsitteiden sekaantumisen aiheuttamista vääristymistä sanojen merkitysmääritelmässä (ks. mts. 271). Luokittelun (eräänlainen) ja vertaamisen (ikäin kuin) eroista ks. myös Koski (1978a: 123 ja 1992).

⁵¹ Kangasmaa-Minn (1982: 49) puhuu denominaalisten verbijohdosten luokittelunsa yhteydessä muuntautumiserutiineista: "[k]un nominista kerran on tehty verbi, johdos alistuu yleiseen verbin muuntautumiserutiiniin" (samantapaisesti myös Hopper-Thompson 1985). Vaiheet ovat itseriittoinen verbi, *Liisa marjastaa*, *Pekka kalastaa*, siirtymäverbi, *Pekka kalastaa ahvenia*, ja verbin metaforinen käyttö, jossa johdos siirtyy "alkuperäisen kantasanan vaikutuskentän ulottumiin", *Pekka kalastaa ääniä*. Tällaisen määrittelyn mukaan kaikki I-verbet ovat leksikoituneesti vähintään siirtymäverbejä, sillä Kangasmaa-Minnillä esimerkit antavat kuvan vain kannan spesifioinnista. Siirtymäverbi-kategoria olisi siis seuraavassa esiteltävää Coulsonin välikategoriaa (*literal mapping*) kirjaimellisempi.

(esim. *tiehöylä*) tai vakiintumattomampia merkityksiä (esim. *partahöylä*). Ongelmattomaksi rajanvedon tekee – siis siinä mielessä että sitä ei tarvitse yrittää – se, että vaihtelu- ja joustomahdollisuus laajempaan suuntaan näyttää olevan (ainakin) I-verbien käyttökyvyllä alisteinen (ja siis funktionaalinen) piirre (vrt. mielikuvaisuus ja toissijaiset käsitteistykset). Tätä tukee laajemmalla tasolla se, että yleisestikin tarkan rajanvedon pyrkimys kirjaimellisen ja kuvallisen merkityksen välille on katsottu mahdottomaksi tai hedelmättömäksi (ks. esim. Rudzka-Ostyn 1985: 235; kirjaimellisen merkityksen määrittelemisestä ks. esim. Weigand 1992), vaikka käsitteitä perustellusti yleisesti käytetäänkin. Lisäksi, kuten alussa oletettiin, metaforan ja ei-metaforan absoluuttinen ja yleispätevä erottaminen ei ole mahdollista (vrt. kategoriapäätelmien osittaisuus, ks. Langacker 1987: 69, ja analogian näkökulma- ja kontekstisidonnaisuus, ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 38).

Edellä kuvattua jatkumonäkemyä tukee myös kirjaimellisten ja ei-kirjaimellisten ilmausten prosessoinnista saatu neurologinen evidenssi. Coulson ja Matlock (2001) ovat tutkineet kirjaimellisten ja metaforisen tulkinnan samantapaisuutta kuvantamalla aivojen sähkövirran vaihteluita. Metaforan ja yleensäkin käsitekombinoinnin he hahmottavat blending-teorian (*space structuring model*)⁵² mukaisesti (ks. lukua 1.4). Heidän mukaansa kirjaimelliset (*literal meanings*) ja metaforiset ilmaukset (*metaphors*) muodostavat jatkumon. Täysin kirjaimellisten ilmausten ja puhtaasti metaforisten käyttöjen väliin sijoittuvat ns. kirjaimelliset kuvaukset (*literal mappings*), joita kutsun tässä laajennuksiksi. Jatkumoa havainnollistavat seuraavat esimerkit (Coulson 2001, Coulson–Van Petten 2000):

kirjaimellinen:	ankkuri ankkurina, viski päihteenä
laajennus:	kivi ankkurina (stone as anchor), yskänlääke päihteenä (cough syrup as an intoxicant)
metafora:	aviopuoliso ankkurina, valta päihteenä

Laajentuneiden käyttöjen (*literal mappings*) lauseet ovat heidän määrittelyssään konteksteja, joissa jokin ilmiö tai tarkoite korvataan toisella oikein tai virheellisesti tai sitä käytetään edustamaan toista esim. leikeissä, näytelmissä tai petoksessä. I-verbeistä esimerkiksi *onkia*-verbillä on systemaattiseen kehyksenvaihtoon todellinen tilanne–leikki perustuva variantti *onkiminen* 'lastenjuhliissa järjestettävä leikki, jossa lapset saavat pieniä lahjaesineitä jonkin näköesteen takaa vapaan kiinnitetyn langan päässä olevaan koriin' (CD-Ps) ja sille läheinen *onkiminen* tivolissa. Tällaiset substituutiot johtavat tulkinnallisiin lauseisiin, koska kahdella oliolla on yhteisiä konkreettisia piirteitä. Lauseen ymmärtäminen pohjaa kahden samantapaisen käsitteen, kahden kognitiivisen mallin vertaamiseen, ja tässä prosessissa ovat kyseessä osin samat mekanismit kuin metaforassa.

⁵² Tekijät eivät metaforan mekanismista puhuessaan erottele CMT:n (Cognitive Metaphor Theory) kuvauksen tai BT:n (Blending Theory) kuvauksen mukaisia mekanismeja, vaan he puhuvat yleisesti metaforasta ja SSM:stä (space structuring model), mikä viittaisi käsitteellisen yhdistymisen (conceptual integration) ja blending-teorian mukaiseen mekanismiin.

(Coulson–Van Petten 2000, vrt. osin Kauppinen 1992: 202–203)⁵³. Samantapaista jatkumoa verbien kirjaimellisen ja metaforisen tulkinnan välillä hahmottelee toisessa yhteydessä Dowty (2000: 119), joka kutsuu laajentuneita lauseita hyperbolisiksi, esim. *Graceful couples danced on the floor* (= literal), *Fireflies danced in the garden* (= hyperbole), *Visions of success danced in his head* (= metaphor).

Metaforien muodostamisessa käsitekombinoinnin avulla Tourangeau ja Rips (1991; ks. Coulson–Matlock 2001) ovat osoittaneet, että metaforiseen käsitteeseen liitetään sellaisia piirteitä, joita sen komponentti- tai syötöskäsitteisiin ei irrallaan liitetä. Tällaiset emergentit piirteet ovat olleet ongelmana käsitteiden yhdistämisen kuvaukseen pyrkivissä malleissa (ks. Coulson 2000, Pyysiäinen 1997, Rips 1995). Blending-teoria selittää käsitteen emergentit piirteet syntyviksi blending-prosessissa lähinnä täydentämisen (*completion*) ja laajentamisen (*elaboration*) avulla. Metaforan ymmärtämisessä on siis kyse ennemminkin ominaisuuksien muuntamisesta (*transformation*) alueelta toiselle kuin siirtämisestä (*transfer of properties*) (vrt. esim. Lakoffin ja Johnsonin 1980 muotoilut CMT:n yhteydessä). Blending-mallin oletus kirjaimellisen ja kuvallisen merkityksen konstruoinnin jatkumosta saa tukea seuraavista havainnoista: 1. Kontekstuaalisilta tekijöiltään tasavertaistetut kirjaimelliset ja kuvalliset ilmaukset vaativat saman verran prosessointiaikaa. 2. Tuttuus ja kontekstin tuki vaikuttavat sekä kirjaimellisten että kuvallisten ilmausten ymmärtämisprosessiin. 3. Samat aivoalueet hoitavat sekä kirjaimellisten että kuvallisten ilmausten rakentumista. (Coulson–Matlock 2001.) Lisäksi kirjaimellinen–metaforinen merkitys-jatkumoa implikoi sekin, jos oletamme semantiikan teoriassa (kuten esim. Cruse 2000: 50) sanan eri merkitysten, käyttöjen ja varianttien vierovan tarkkoja rajoja toisiinsa nähden.

Käsitteellisen yhdistymisen jatkumot

Edellisiä hahmottelujen ja oletusten soveltaminen instrumentatiiveissa näkyy siten, että sulaumavaihtelu toteuttaa jatkumoa oletusarvoisesta (kirjaimellisesta) I-verbin ja varjoargumentin suhteen tulkinnasta soveltuvaan ja metaforiseen tulkintaan (ks. myös esimerkkejä luvuissa 7.2.1 ja 7.3). Laajentumistendenssistä ja osittaisesta varovaisuudesta ja liukumisesta kohti metaforaa kertonevat lainausmerkit seuraavissa verbien käytöissä, jotka kuuluvat kanonista käyttöhyteyttä laajempaan kehykseen (esimerkit 30a–30e):

(30a) **Nuoralla "sahataan"** suorat kylvö- ja istutusrivien kohdat. (Kodin Puutarha 1953: 95)

⁵³ Testiryhmille annettiin jokaisesta sanasta yksi kontekstiton esimerkki (esim. *anchor*) ja sitten kolme kontekstillistä, kirjaimellinen (*Last time he went sailing he almost forgot about the anchor*), laajentunut (*We were able to use barbell for an anchor*) ja metaforinen esimerkki (*Amidst all the trappings of success, his wife was his anchor*). Esimerkkien tulkinnan vaikutuksia mitattiin ERP:n (*event-related brain potential*) vaihteluina aivojen sähkökentässä (EEG), esim. N400-aktivaatiolla (jossa aivojen aktivaatio on huipussaan 400 millisekunnin kuluttua merkityksellisestä ärsykkeestä).

(30b) Harmaahaikara on hämähäkki aktiivinen laji, joka **"keihästää"** saaliskaloja **pitkällä nokallaan** järven matalissa rantavesissä auringonnousun tai -laskun aikaan. (SKTP AL)

(30c) Orvokille tuoksuva Fleur-suola kerätään veden pintaa **"höyläten"**. Sen tonnihinta on kerääjälle 300 euroa. [kuvateksti]. Pierre-Mariella on pitkävärtinen, pohjastaan reijitetty kihveli, jolla hän nypyttään, veden pintaa viistäen, **höylää** suolan talteen. (Suomen kuvalehti 28.3.2002)

(30d) Venäläinen lentäjä Kasakov ei käyttänyt ampuma-aseita lainkaan, vaan hän **"naarasi"** itävaltalaisien tiedustelukoneita vaijerissa roikkuvalla **teräskoukulla**, repien niiden rungon ja siipien kangasverhoilun sekä puisen runkorakenteen hajalle. (Kekkonen, P.T. 4.2.2000. <http://guns.connect.fi/gow/kapina.html>)

(30e) Nutrisal sitoo nestettä ja **"jarruttaa"** ravinnon läpikulkua suolistossa. (Hamsterin hoito-ohjeita. www.hamsteriyhdistys.net)

I-verbin merkityksen jatkumosta voidaan erottaa karkeat luokat motivaatiomerkitys, normaali alan spesifiointi, laajentuminen (jolloin argumentti voi olla spesifimpi, samanlaajuinen tai laajempi kuin kanta, mutta eri alueen käsite tai kaukainen vieruskäsite) ja metaforinen laajennus. Jatkumoa havainnollistavat seuraavat *vyöttää*-verbin käytöt (31a–31k). Verbi *vyöttää* tulkitaan tässä denominaaliksi (SSA s.v. *vyö*), joskin sen ensiesiintymä kirjakielessä (v. 1544) on *vyö*-substantiivina varhempi (v. 1548) (ks. Jussila 1998: 310). *Vyöttää*-verbin jatkumoitumiselle voidaan osoittaa kaksi päämotivaatiota: *vyöllä* sitominen, ympäröinti (31a) tai pelkkä varustaminen (31b), jotka pukemiskehyksessä laajenevat metonymisesti pukemiseen yleensä (31c–31d) (CD-PS:ssa lisäksi metaforis-metonyminen *vyöttää itsensä* 'sonnustautua matkaan') ja siitä edelleen *itsensä* pukemiseen helmillä (31e), varustamiseen voimalla (31f) tms. *Vyöllä* sitomisen merkitys toisaalta laajenee *vyömäisillä* esineillä sitomiseen, vannehtimiseen (= *vyöttää₂* CD-PS:ssa) (31g–j). *Vyöttämisen* perusmerkitys joustaa motivoimaan myös epäkanonisten *vöiden* erityiskäyttöjä (31k). (NS mainitsee harvinaisiksi *vyöttämisen₂* 'vyön tapaisella esineellä ympäröimisen' sekä *vyöttämisen₃* 'subjektina tai objektina *vyö* tai muu ympäröivä esine', ks. esimerkit 31h ja 31j.)

(31a) **Vyöttää** turkkinsa kiinni (NS)

(31b) Renkaan sivu on varsin joustava, mutta vahvasti **vyötetty** kulutuspuunnan alue on jäykkä. (SKTP TM)

(31c) Teuri astui juuri silloin tuvasta itseään **vyötäten**. - Mitä nyt, uhkaileeko Tuura sinua? hän huusi ja lähti juoksemaan naisia kohti koira kintereillään. (SKTP Tabet)

(31d) Valita niinkuin neitsyt, joka on **vyöttäytynyt** säkkiin nuoruutensa yljän tähden. (SKTP Mäkelä)

(31e) Olo oli kuin juhlakansalla, ei niin kuin Julialla. Oma minä oli puettu jakkupukuun ja **vyötetty** helmillä ja hajuvesillä, eikä siinä pihalla seisossa, kevyessä koivun- ja tupakantuoksussa, tarvinnut arvottaa itseään sukupuoliasteikolla [- -]. (SKTP Hasinen)

(31f) Jumala **vyöttää** minut voimalla, hän osoittaa minulle oikean tien. (Ps. 18: 33)

(31g) Tilanteesta selvittiin, kun äkättiin **vyöttää** kuusi rautalangalla ynnä tukea vaijeilla maahan. (SKTP AL)

(31h) Vaaleanpunainen hikipanta **vyötti** naisen kiukusta viheltävää kalloa kasaan ettei se olisi vihaansa puhki poksahdanut. (SKTP Kyllönen)

(31i) Nainen kuin jäätynyt samppanja, Jaskari ilmoitti ja kääriytyi pöytäliinaan, jonka **vyötti** baaritiskin takaa löytämällänsä kokin förkkelillä. (SKTP Raittila)

(31j) He olivat kaupungin kaunein paen yltä eläville valkattu ja Tuukan käsivarsi **vyötti** heidät markkinaraitilla yhteen, talutti näyteikkunoita myöten. (SKTP Kyllönen)

(31k) Se sanoi ettei se laita turvavyötä päälle koska jos tässä on kyseessä ihmiskaappaus eli kidnap niin se pääsee **vyöttämättömänä** paremmin heittäytymään autosta risteyksessä jossa vauhtia on pakko hidastaa. (SKTP Tervo)

Samantapainen jatkumo voidaan osoittaa *jyrätä*-verbistä (suhteessa *jyrään*), joskin pesyeen deskriptiivisyyden vuoksi vaihtelun taustalla ei välttämättä ole diakronisesti systemaattinen kehitys konkreettisen välineen käytöstä metaforaan. *Jyrätä*-verbin käytöt laajenevat konkreettisesta *jyrällä* tasoittamisesta (32a–32b) epäselvempään tasoittamiseen (32c–32d), josta käytöt metaforisoituvat abstraktimpia suhteita kuvattaessa (32e–32f), osittain käyttö motivoitunee myöskin äänivaikutelmasta (32g–32h) (vrt. *jyräjää*, *jury*), x jyrää (y:n) -rakenne on laajalle levinnyt mm. kukistamista, lannistamista, voittamista tai ylivoimaisena olemista ilmaisemassa (32i–32j).

(32a) Kiihotien pintaan **jyrättiin** kaikkiaan 105 000 tonnia asfalttia ja kaikki öisin, jolloin kentällä ei ollut lentoliikennettä. (SKTP AL)

(32b) Satakuntalaiset **jyräsivät** kylvöksiään piiloon. (SKTP Raittila)

(32c) Kuvat kertovat siitä, kuinka israelilaiset puskutraktorit tulivat Silwaniin ja **jyräsivät** matalaksi palestiinalaisten taloja. (SKTP AL)

(32d) Troolit **jyräävät** koralleja maan tasalle [otsikko] [- -] suuret ja painavat troolit hajottavat koralliriuttoja pyydystäessään niiden liepeillä parvina eläviä kaloja. (HS 20.2.1999)

(32e) Etelämanner kertoo, kuinka jääkausi **jyräsi** Suomessa [otsikko] (HS 21.11.1998)

(32f) Sitkeä toteemipaalumme esittää taas kerran tiukkaa toiminnan miestä, palkkionmetsästäjää, joka **jyrää** tällä kertaa lapsia ryöstävien huumenatsien koplan. (SKTP AL)

(32g) Yöllä pikkuautot siirtyvät usein keskiviivan tuntumaan; raskas kalusto **jyrää** pääsääntöisesti päivin öin uraan liimattujen laattojen ylitse. (SKTP AL)

(32h) Hän **jyrää** Maanjäristys-välisoitossa sellaista rokkia, että Kaapelitehtaan seinistä olisi rappaus irronnut, jos sitä olisi ollut. (SKTP AL)

(32i) Spice Girls **jyrää** leffateatterissa (IS 19.5.1998)

(32j) Kielenkäytössämme on lukuisia esimerkkejä siitä, miten tottumus ja yleinen käytäntö **jyräävät** semantiikan; kukaan ei pysähdy miettimään, mitä jokin ilmaus tarkoittaa todella. Me pysähdymme. (SKTP AL)

Havainnollistan varjoargumenttiin liittyvän jatkumon, verbin merkityksen laajentumisen ja metaforisoitumisen kuvaamista blendautumisena *keihästää*-verbin käyttöesimerkkien avulla (verbi on varsinainen denominaalinen johdos, *vyöttää*

ja *jyrätä* -verbien denominaalisuuden osittaisen häilyvyyden vastapainoksi, vrt. edellä Kiparsky 1997).

Oletuksena on, että I-verbi merkitsee alun perin konkreettista, stereotyyppisen korrelaattisubstantiivin tarkoitteen avulla toimimista, kuten verbi *keihästää* 'keihäällä lävistämistä tai tappamista'. Verbin laajentuneet käytöt voidaan motivoida *keihästämisen* kanonisen käyttötilanteen käsitteistyksen ja uuden käyttötilanteen käsitteistyksen vertailusta. CMT:n kehyksessä alkuperäinen käyttö voidaan ajatella lähtöalueeksi (*source*), jonka joitakin piirteitä siirretään uuden käytön kohdealueelle (*target*) (kuten metaforan semanttisessa kaavassa: kuvattava (kohde) on kuin kuva (lähde) suhteessa x (peruste), ks. Koski 1992: 13). Tyypillinen metafora on siis kuvaus käsitteeltä toiselle, siten että ainakin osa lähteen skeemasta kuvautuu (*projection mapping*) kohteen skeemaan (ks. Lakoff–Johnson 1980). Tulkinnan kirjaimellisuuden tai metaforisuuden asteen voidaan ajatella määräytyvän sen mukaan, kuinka etäisiä tai poikkeavia kohde ja lähde käsittealueina toisiinsa nähden ovat. CMT:n perusmekaniikka pystyy kuvaamaan suurimman osan esim. I-verbien laajentuneiden käyttöjen motivaatioista. Sovellan työssäni viitekehystenä blending-teorian (BT) kuvaustapaa, joka voidaan nähdä CMT:tä täydentäväksi malliksi. BT:n lisäarvona on, että kyse ei ole niinkään (mekaanisesta) piirteiden tai rakenteiden yksisuuntaisesta siirrosta vaan vuorovaikutteisesta eri lähdealueiden eli syötösten (*input*) puolien yhdistymisestä uudeksi rakenteeksi. Jos tulosrakenne on lähdealueisiinsa nähden emergentti (so. osin niihin palautumaton), voidaan se katsoa käsitteellisen yhdistymisen (*conceptual blending*) kautta syntyneeksi sekarakenteeksi, blendiksi, jollaisia CMT:n kehyksessä ei pystytä kuvaamaan. (Ks. esim. Grady–Oakley–Coulson 1999.) Lisäksi BT:ta voi soveltaa kaikkien kognitiivisten alueiden kombinointiin, esim. syntaktisten rakenteiden tasolla, kuten juuri konstruktioidissa (ks. Mandelblit 2000).

Tulkitsen varjoargumenttinvaihtelun prosessin siten, että *keihästää*-verbin ja adjunktin suhteessa adjunkti sulautuu varjoargumentin semanttiseen sisältöön (ks. Pörn 2001, Nikanne 1997), jolloin tämän sisällön raja (skemaattisuus) varsinkin juurta vastaavan korrelaattisubstantiivin denotaation näkökulmasta vaikuttaa siihen, mihin raja verbin merkityksen laajentumisessa ja metaforisoinnissa sijoittuu. Esim. *keihästää sukkapuikolla* -lausekkeessa adjunktin tarkoite ei kuulu *keihään* tarkoitealaan, mutta sulautuu sen semanttiseen piirteeseen 'manipuloitava, pitkulainen ja terävä', *keihästää mailalla* -lausekkeessa varjoargumentin semanttinen sisältö joudutaan supistamaan intensioltaan 'terävä'-piirteiden osalta ja *keihästää katseella* -lausekkeessa semanttinen sisältö vastaa adjunktia vain toissijaisen käsitteistyksen kautta. Tietenkin tässä varjoargumentin sisältö määräytyy verbin merkityksen, ei korrelaattisubstantiivin pohjalta, ainakin silloin, kun verbin merkitys on leksikoituneesti laajentunut (kuten *keihästää*-verbikin voidaan tulkita). BT:n kuvauksessa semanttisen sisällön rajanvedolta vältytään syötösalueiden projisoitumisen skemaattisuuden vuoksi. Esimerkkilauseessa (33a) kohdesyötöksen sulautuminen *keihästää*-syötökseen on lähes mekaanista vertailunalaisten välineiden ja teon samankaltaisuuden vuoksi. Lauseen käsitteistys voidaan tulkita siten, että cocktailin tekemisen tilasta (syö-

tösalue 1) peritään elementit, jotka ymmärretään osaksi kanonisen keihästämisen tilaa (syötösalue 2), jolloin *keihästää*-verbi tarjoaa tulorakenteeseen vain skemaattisen toiminnan hahmon. Tällainen perustapaus kuulunee *keihästää*-verbin kanoniseen käyttöön, josta verbille on laajentunut yleisempi lävistämisen merkitys. Esimerkit (33b–33f) havainnollistavat jatkumoa, jossa kohdealueiden kielentäminen *keihästää*-verbillä on motivoitua keihästämisen syötösalueen skeeman 'pyydystää lävistämällä keihäsmäisellä esineellä' kautta, joka voi siirtyä metaforisiin käsitteistykseen (33g). Lävistämisen puuttumisen suhteen skemaattisempi on esimerkin (33h) motivoiva skeema, kuten myös *keihästää*-verbin erikoiskäyttö jääkiekkokehyksessä koodaamassa vastustajan tuikkaamista mailalla (33i). Abstraktiin kohdealueeseen yhdistettynä *keihästää*-verbi tarjoaa toiminnan osallistujaroolit ja toiminnan tavan ja tuloksen metaforisen käsitteistytksen pohjaksi (33j), kiteytyneessä metaforassa *keihästää katseella* (33k) toimijaroolit voidaan ajatella agentin ja välineen osalta sulautuneeksi. Tällöin skemaattisena motivaationa on yleinen katseen terävyyden (juuri)metafora. CD-Ps:n mainitsema *keihästää*-verbin käyttö keihään heittämistä koodaamassa (urheilukielessä) eroaa keihäällä lävistämisestä, tappamisesta tai pyydystämisestä siinä, että se koodaa pakollisena piirteenä heittämisen (vrt. työntää, iskeä) mutta ei vaadi patienttikohdetta (vrt. keihästää joku). *Keihästää uusi ennätys* -lauseen taipaiset käyttöyhteydet koodaavat syntaktisesti kohdeargumenttia, joka ei kuitenkaan ole välitön (vrt. *keihästää vihollinen*) vaan abstraktimpaan syyseuraussuhteeseen perustuva; se ei toisin sanoen sijaitse samassa mentaalisisä tilassa (*mental space*) kuin lauseen kuvaama toiminta. Esimerkkilause (33l) voidaan ajatella käsitteelliseksi yhdistymiseksi, jossa konseptuaalisella tasolla kaksi (kausaalisesti ja temporaalisestikin toisiaan seuraavan tilanteen) käsitteistystä sekoittuvat blendiksi, mikä koodautuu myös lausekonstruktioiden yhdistymisenä, ts. 'heittää keihästä'–'saavuttaa kultaa'.

(33a) Kiivihedelmät, banaanit ja muut trooppiset hedelmät voidaan viipaloida ja kasata sitruunanmehuun, **keihästää** tikkuun ja tarjota cocktailin ohella. (Cocktail-ohje)

(33b) Myyjä silppusi kylmäsavukaslerista ohuita viipaleita ja nosti ne maistettaviksi lihaveitsen kärjessä. Irja otti ensin ja ilmehti silmillään, ja odotti kun myyjä **keihästi** uuden lihasuikaleen Juliaa varten. (SKTP Hassinen)

(33c) Harmaahaikara on hämähä, aktiivinen laji, joka "**keihästää**" saaliskaloja pitkällä nokallaan järven matalissa rantavesissä auringonnousun tai -laskun aikaan. (SKTP AL)

(33d) Mutta aukon kautta joutui kala saikaroista rakennettuun kavalaan karsinaan, pönnäriin, taikka rihmoista tai liisteristä punottuun petolliseen lanaan tai mertaan. Pönnäristä kalat **keihästettiin** arinalla [murt. 'ahrain, atrain' NS] ja merrasta ne muutten mukiloitiin. [- -] monen kutukuopalla käyneen kojaman ja marjaksen [matka?] päättyi arinan kamaliin piikkeihin. (Samuli Paulaharju. Kalavesillä. www.levinetti.fi/paulaharju)

(33e) Karavaani kulkee ja herra Smithin kamera kuvaa enimmäkseen herra Hardwickin puhuvaa päätä, joka selittää sekavia, **keihästää** välillä haarukallaan turkkilaisen lampaansilmän suuhunsa - pulps vaan, mutta nielaisiko hän sen todella - tai herkuttelee syntymättömillä kananpojilla. (HS 15.12.2996)

(33f) Rakchen vinkui kamalasti ja yritti **keihästää** hyökkääjät pitkillä eturaajoillaan [-]. (Kauhujen käytävät, turman tunnelit. <http://kuoletarkohtalo2.tripod.com/>)

(33g) [- -] hänet yritettiin **keihästää** salamoilla / sekä jääpuikoilla / mutta oli tarttunut hampailla elämään / siksi kesti aina tulen ja jään. (Pelle Miljoona. Gabriel-kappale)

(33h) Silloin tuuli tempaisee todistuksen, mutta kainalosauvoihin nojaava toinen asiakas onnistuu **keihästämään** sen kainalosauvansa alle. (HS 9.3.1999)

(33i) Ruutu **keihästi** ensin mailalla Huttusen ja ryntäsi sitten tämän päälle. (Jääkiekkouutinen. www.hockeysport.net/ottelut)

(33j) Etsin isää, kenties ymmärtääkseni, kenties **keihästääkseni** suruni johonkin sellaiseen paikkaan, missä hän oli ja tuli sellaiseksi, kuin hänet poikana näin. (SKTP AL)

(33k) Hennosta ja kapeasta miehestä säteilee raukeaa, arvaamatonta voimaa. Jäntevänvihreä katse **keihästää** kohteensa. (SKTP HS)

(33l) Tokion maailmanmestaruuskisoissa 1991 kultaa **keihästännyt** Kimmo Kinnunen ja hänen kihlattunsa Sari Raumala rakennuttavat talon Äänekosken Mämmentylään. (SKTP KSML)

Keihästää verbin valinnaisessa kiinnittämisen lauseskeemassa keihästämisen välineen suhde agenttitarkoitteeseen voi mukautua kanonisesta instrumenttikäsitteistyksestä (keihäällä manipulointi) päätepisteeksi (33m) (keihäeseen kiinnittäminen). Tällöin *keihästämisen* vertautuu argumenttirakenteeltaan verbiin *seivästää* (33n), johon liittyvä adjunkti voi olla illatiivi- tai allatiivimuotoinen (parafrasityyppinä *tappaa vihollinen seipääseen, laittaa heinät seipäälle*) ja siten vihjata kontaktisuhteen pysyvyyttä.

(33m) Lepinkäinen [päiväpetolintu] **keihästää** saaliinsa piikkilangan tai orapihlajaidan piikkeihin varastoon odottamaan myöhempää käyttöä. (Punkalaitumen metsänkävijät -kotisivu. <http://www.lpk.partio.fi/hp/pume/lepinkaiset.htm>)

(33n) Ranskan vanhimmalla juutalaisten hautausmaalla, Carpentrasissa Avignonin lähellä tuhottiin torstain vastaisena yönä 34 hautaa kaivamalla ruumiita ylös ja **seivästä** vain vähän aiemmin haudatun vanhuksen jäännökset teroitettuun paa-luun mitä kuvottavimmalla tavalla. (SKTP HS)

Cd-Ps esittää verbin *seivästää* kaksisemeemisenä siten, että *seivästää*₂ 'laittaa heiniä tms. seipäälle' liittyy heinänkorjuukehykseen ja semeemi *seivästää*₁ tarkoittaa lävistämistä seipäällä tai muulla välineellä (NS:ssä on mainittu ensimmäisenä semeeminä CD-Ps:ssä esiintymätön instruktiivinen semeemi *seivästää*₁ 'pysyttää johonkin seipäitä, varustaa seipäillä' semeemien *seivästää*₂ 'lävistää' ja *seivästää*₃ 'panna heinää seipäaseen' lisäksi). Jos jälkimmäinen käyttötapa katsotaan nykyisin korreloituvaksi skemaattiseen *seiväs*-semeemiin 'ohuehko (keppiä tukevampi) karsittu puunrunko tm. vastaava esine' (CD-Ps), on *seivästää*₁ -verbin luontainen varjoadjunktien vaihteluala *keihästää*-verbiä laajempi. NS:n määrittelyssä korostuu myös *seipään* tarkoitekirjo ja monifunktioisuus. Jos taas seipään prototyypinä tarkoitteena pidetään *aidanseivästä* tai *heinäseivästä*, motivoituu *seivästämisen* lävistämisen merkityksessä tällaisten tarkoitteiden väliaikaisesta tai toissijaisesta käyttötavasta (kiitän huomiosta Mauno Koskea). Kummassakin tulkinnassa *seivästää*-verbin nykyinen käyttö lävistämiseen viit-

taamassa kuitenkin leviää ja metaforisoituu *seipäiden* kategorian ulkopuolelle, esim. *seivästää pistimellä* (NS).

Verbit *keihästää*₁ ja *seivästää*₁ ovat nykykielessä lähes synonyymisia, vaikkakaan niiden kannat *keihäs* ja *seiväs* eivät ole täysin kohyponyymisia. Kantasubstantiivien tarkoitteiden perheyhtäläisyys sekä verbien skemaattinen lävistämisen merkitys sallii *keihään* ja *seipään* esiintymisen toistensa verbijohdoksen adjunktina, joskaan *seipään* katsominen keihästämisen välineeksi ei liene yhtä oletusarvoista kuin toisin päin, esim. *Kuolleelta viholliselta voi napata miekan tai hilparin, ja seivästää viholliset niillä. Ihmispolo seivästettynä keihääseen tuottaa mielihyvää* (Soul Reaver 2 -pelin arvostelu. fi.soneraplaza.net). Molemmilla verbeillä on kuitenkin varjoargumenttiin nähden laajentunutta ja metaforisoitunutta käyttöä, jollaista molempiin verbeihin liitetään myös CD-Ps:n merkitysselitteissä.

Seivästää-verbin lävistämiseen viittaava semeemi näyttää sallivan välineen teema/instrumentti- tai päätepieste-roolin vaihtelun toiminnassa, ts. *seivästämisen* väline voi olla aktiivinen eli agentin kädessä tai muutoin osa agenttia tai passiivinen, jolloin agentti työntää tai muuten siirtää tarkoitteen seipääseen. Manipuloitavalla (liikutettavalla) esineellä seivästämisen rinnastuu kanoniseen *keihästämiseen* (34a–34e). *Seivästää*-verbi eroaa *keihästämisestä* siten, että se voi koodata myös lävistämistä passiiviseen välineeseen (34f). Tällainen päätepieste-luenta voidaan tosin tulkita heinäkorjuuseen liittyvän *seivästää*₂ -semeemin laajentuneeksi käytöksi.

(34a) Ensimmäinen sotatalvi oli ankara pakkastalvi. Vihollinen ajaa naristi kiljuvassa kylmyydessä synkkää saloa ja talotonta taivalta **seivästäen** tai pilkkoen kirveellä jokaisen vastaantulijan. (SKTP Liksom)

(34b) Ruoka oli paremminkin alkupaloja. Pieniä lihapullia sai **seivästää** hammastikkuun. (Vuosi Wisconsinissa. Internet-kulttuuriserveri njet.net)

(34c) Sattumalta härkä juoksee juuri Kennyn kohdalta aidan läpi ja sarvi **seivästää** pojan pään. (Ohjelmaesittely. www.mtv3.fi/southpark)

(34d) Ja siili loukkaantui niin, että ampaisi paikalla pihalle, eikä se tietenkään huomannut mitä se **seivästi** mukaansa. Siinä meni hiiren paras ja ainoa hattu sekä melkein uudet uimahousut. (Liipola 1997: 20)

(34e) Pakoon pyrkivä auto voidaan takaa-ajon sijaan **seivästää** harppuunalla [Poliisiston keulaan kiinnitettävä harppuuna pysäyttää pakenevan auton ampumalla siihen seipään]. (HS 18.8.1996)

(34f) Lisätään vielä seteleitä **seivästelevä** Teuvo Tukiainen, ja koko Kepun nelihenkinen perhe on pelaajalla. Eikä tarvittu edes yhtään naista! (SKTP AL)

Prototyypisistä I-verbeistä laajentuneeksi tai metaforiseksi tulkittava varjovaihtelun toteuma esiintyy (SKTP:n aineistossa) seuraavassa luetelluilla I-verbeillä. Leksikoitunut laajentunut tai metaforinen käyttö on (a)-ryhmän verbeillä (N = 36) (näitä erittelen metaforan yhteydessä luvussa 6.3), leksikoituneisuus on päätelty CD-Ps:n sana-artikkelien pohjalta. Ryhmän (b) verbeissä (N = 24) varjovaihtelu ei ole leksikoitunutta, ryhmässä (c) on mainittu sellaisia tapauksia (N = 8), joiden tulkinta vaihtelee verbin merkityksen laajentumisen ja korrelaattisubstantiivin synonyymien tai kohyponyymien välillä.

Varjoargumenttjatkumoina aineiston I-verbissä:

(a) ankkuroida (naulalla, terästäpilla, kivillä), juntata (kurikan iskulla, kiiloilla), jyrätä (rekkalla), kahlita (käsiraudoilla, veroruuvilla), kangeta (kuulakärkikynällä), kauhoa (muovikauhalla, mittalusikalla, haavilla, lapiolla, kouralla, melalla, kyljellään), keihästää (piikillä, sarvella, haarukalla, arinalla, veitsellä, pinseteillä, kainalosauvalla, eturaajoillaan, mailalla, katseella, salamoilla), kelata (puikkarilla), kiilata (kaikella käsille saatavilla, koivuhalolla), kolkata (nuijalla, kivellä, astalolla, flindarilla [’pullo’], pisuaarilla), karrätä (tankki-autoilla, rullatuolilla, lumikolalla), köyttää (ketjuun, remmillä, kettingillä, vöillä, ketjuilla ja lukoilla, sähköjohdolla, kaulapannalla, pyöränlukolla, roudarinteipillä, turvavyöllä, kuormaliinoilla, sitomisvälineillä; saparosta), liimata (lankanauloin, syljellä), meloa (melalla, laudanpalalla, riu’ulla, käsillä), moukaroida (lekalla, nyrkeillä, kranaatinheittimillä ja tykistöillä, tykein ja raketein, raskailla aseilla), myrkyttää (viinalla, kahvilla, vihalla), naamioida (jäkälillä ja tuohenpalasilla, väkivaltaan), naulata (parilla linkkarilla, pistimin, pulteilla), nokkia (latvoilla), nuijia (nyrkillä, kämmensyrjällä, pajavasarella, isolla moukarilla, varstalla, äänilevyllä, Jussilla [= Jussi-patsas]), onkia (lusikalla, sormin, haravalla), piiskata (remmillä, hännällä, kangilla, siivillä, optio-ohjelmilla, sanoilla), pommittaa (ilotulitteilla, lumipalloilla, pulloilla ja kivillä, neutroneilla, ilmakuplilla, mädillä omenoilla, mainoksilla, kirjeillä), pumpata (injektoruiskulla, puhallusputkella, yhdellä jalalla [painoja], pumppuresiinalla), pyydystää (erikoishaavilla, jalkanarulla, verkoilla, lusikalla, suulla, seitillä), rummuttaa (kynsillä, takajaloilla, käsillään jokivettä), sahata (rautasahalla, sirkkelillä, viilalla, veitsellä, nuoralla, kädensyrjällä, kädellä (ilmaa), konepistoolitulitella), seivästää (kepillä, keihäällä, piikkehinsä (siili), sarviinsa, miekalla, hammastikkuihin, paa-luun, harppuunalla, katseella), seuloa (kiikareilla, sylkikokeella), sorkkia (näpeillä, ke-pakolla, kepillä, vanupuikolla, jollakin vehkeellä), sukia (kädellä, sormilla, kammalla, fööni-harjalla), sutia (pensselillä, letinpäällä), tahkota (kitarasoundilla), viilata (raspilla), veivata (polkupyörällä)

(b) haravoida (sormillansa), harjata (mascaraharjalla, luisella kammalla, sormella ja saipualla, sienellä, parrallaan), kepittää (kitaralla), kirnuta (nenällään), laastaroida (tuoreilla lehdillä), lanata (lahkeilla), lapioida (talikolla), lassota (siimalla, serpentiineihin, rintakarvalla, hiirellä), lipota (käsikourulla), liputtaa (paidanhelmalla), luututa (mopilla, dyykka-uksilla, päällä), miekkailla (näkyttömällä aseilla, kaulimella), mopata (Taistolla [= terrieri]), pariloida (paistinpannalla), piikittää (neulalla, teroitetuilla suikkapuikoilla, ompe-lukoneen neuloilla, lyijytäkynillä), porata (kynsillä, leuasta muodostuneella pistimel-lä), sauvoa₁ (kepillä, seipäällä), sauvoa₂ (seipäillä ja kangilla), siivilöidä (haavilla, käm-menissään, kanaverkon avulla), taltata (nokalla), tiirikoida (nauloilla ja tikuilla, henkaril-la, tikarilla, hiuspinnillä), vyöttää (köydenpätkällä, rautalangalla, förkkelillä, helmillä ja hajuvesillä, voimalla), zoomata (Zoom-komennolla, suurennuslasilla), äyskäröidä (kavi-oillaan)

(c) kairata (poralla), kammata (harjalla), naarata (haralla), nyörittää (nauhalla), puukottaa (leipäveitsellä), ruoskia (väkäpäisillä koukuilla), siilata (sihdillä), teipata (eristysnauhalla)

Laaja varjoargumenttivaihtelu on CD-Ps:n verbikuvausten pohjalta osassa I-verbistä leksikoitunutta, verbien käytölle tyypillistä ja vakiintunutta. Vaihtelu liittyy oletetusti verbin merkityksen laajentumiseen (osassa esimerkkejä leksi-koitumatonta laajentumista ei voida välttämättä päättää, esim. verbin *ruoskia* adjunkti *väkäpäisillä koukuilla* voidaan tulkita osa-kokonaisuussuhteeksi, ei verbin käytön laajentumiseksi: ruoskimisen välineenä voi asiaintilassa olla *ruoska*, josta leksikaalisesti koodataan vain metonymisesti sen aktiivinen vyöhyke eli koukut). Verbin metaforisen käytön leksikoituminen ei kuitenkaan selitä mekaanisesti adjunktivaihtelua. Esimerkiksi *viilata*-verbillä on metaforisoitunut leksikoitunut käyttö (*viilata tekstiä*; CD-Ps), mutta konkreettiseen viilaamiseen soveltuvien esineiden vähyys rajaa vaihtelua. Tällöin varjoargumentin kanoniset rajat viittaukseltaan ylittävä adjunkti aiheuttaa usein metaforisen tulkinnan. Viilaaminen koodaa juuri tietyn tapaista tuloksellista toimintaa eikä sitä usein-

kaan spesifioida parafrasirakenteella (*tasoittaa viilalla, teroittaa viilalla*). Metaforiset käytöt liittyvät abstrahoituun 'viimeistelyyn, tarkentamiseen tms.' (vrt. paralleelius sulaumaverbin *hioa* kanssa, *hioa tekstiä, tekniikkaa, tyyliä*). Tekstiaineistosta voidaan löytää esimerkkejä laajentumiksi katsottavista yksittäisistä käytöistä, esim. (35), jossa malli lienee *viulun sahaamisessa*:

(35) Esirippu kun viimein nousta saa, ja viulisti **jousta viilaa**, on aika Aamukotkan huudahtaa. (Speksihymni. www.tky.hut.fi/~speksi/speksi.html)

Ryhmän (a) verbien vaihtelun motivaatiossa voi siis perustellusti pohjata semanttiseen muutoksen, merkityksen laajenemiseen, katsottakoon se sitten polysemiaksi tai ei (vrt. Fellbaum 2000). Muutamilla idiomastuneilla I-verbillä (ks. luettelo luvussa 6.2.2) vaihtelu on lähes rajatonta, esim. verbissä *käsitellä*, josta konkreettinen käsien avulla toimimisen spesifiointi pyrkii mukautumaan keino-skeemaan, *käsitellä puhtain käsin*, adessiivinen spesifiointi viittaa usein käsillä käyttämistä laajempaan toimintaan, esim. *käsitellä ankaralla kädellä*. I-verbien metaforinen käyttö saattaa tarvita varjoargumenttia kielentävää adjunktijäsentä toimiakseen, ts. tulkkiintuakseen metaforisesti tai metaforan tarkoittamalla tavalla, esim. (36a) (vrt. - - *lanata irtosoraa asvaltilla*) ja (36b) (vrt. - - *seuloa jätevedenpuhdistamoja*).

(36a) Heilautan kättäni ja Scorcher kääntää selkensä, **lanaa lahkeillaan** irtosoraa asvaltilla, kelloa rannekkeesta heilutellen, kansakunnan huomina. (SKTP Tervo)

(36b) Atron johdolla me kiertelimme Helsingin ympäristön kaatopaikkoja, **seuloimme kiikareillamme** jätevedenpuhdistamoja ja pläkänä kiiltäviä tummanvihreitä lietteikköjä. (SKTP Kauranen)

Tällaiset I-verbien varjoargumenttiadjunktin sisältävät laajentuneet käyttöyhdytydet voinee katsoa "semanttiseksi vedenjakajiksi" (ks. Hakulinen 1983: 143), koska konneksiossa verbielementti on moni- tai sumeatulkintainen kirjaimellisen ja metaforisen merkityksen suhteen. Käytöt ruokkinevat myös verbien polyseemisyteen johtavia merkityksen muuttumisen prosesseja. Lisäksi vaihtelussa on vaikutusta spesifillä kehyksellä, esim. *nuijia*-verbien yksi vakiintunut semanttinen kehys on pihvin pehmittäminen, jonka kognitiivinen alue on koherentti ja luonnollistaa muokkaamisen laadun, volyymin jne. kuvailun *nuijia*-verbien spesifioinnilla (*nuijia nyrkillä, kämmensyrjällä*). Toisaalta I-verbien laajentunut käyttö voidaan tulkita varjoargumentin ilmiadjunktia ilmankin (implisiittinen laajennus), esimerkit (37 ja 38).

(37) Kotijoukkue sai toisen vuoroparin tasoittavalla pään auki, kun Mika Parén **pamputti** [pesäpallomailalla] kunnarin tyhjään kenttään. (Kouvolan Sanomat 1.9.2002)

(38) Michel vilkaisi minua ja sytytti uuden tupakan. Minä **ongin** [väline spesifioimaton] hitaasti jääpalan kulhosta, kilautin sen lasiini ja sanoin: - Mies on hävinnyt, menyt viidakoon niin kuin täällä on tapana sanoa. (SKTP Angel)

Ryhmän (b) verbit ovat vaihtelun syyn suhteen kaksitulkintaisia: Ne voivat toteuttaa (a)-ryhmän mallinmukaista laajentumisvaihtelua, vaikkakaan se ei olisi

vielä vakiintunutta. (Tässä rajana on CD-Ps, jossa esim. *taltata*-verbin merkityselite ei vihjaa laajentumista, sen sijaan NS:ssa on esimerkkinä *Varikset talttasivat perunat terävällä nokallaan rikki*. Samoin NS:ssa varjoargumentista motivoituva laajennus on b-ryhmän verbeillä *haravoida*, *kirnuta*, *porata* ja *äyskäröidä*.) Hankaluus ryhmän (c) verbien vaihtelun laajentumistulkinnassa johtuu korrelaattija adjunktikategorioiden suhteen tulkinnasta (esimerkiksi *kamman* ja *harjan* leksikaalinen relaatio).

Kootusti I-verbien vaihtelu jatkumoituu verbikohtaisesti metaforisia tendenssejä kohden. Vaikka verbin merkityksen laajentuneen käytön rajojen määrittely ja suhde metaforaan on varjoargumenttivaihtelussa ongelmallista, I-verbitasolla voidaan puhua karkeasta jatkumosta. Sulaumavaihtelun prosessin mekanismiksi edellä on kuvattu käsitetason integraatio, jossa verbin juuren ja argumentintäytteen vertailu perustuu blending-mallin periaatteisiin (ts. eri entiteettien näkeminen samoissa tilanteissa, funktioissa). Vertailu voi olla aktuaalista tai (verbin merkityslaajentumisen vakiintuneisuuden vuoksi) konventionaalisuuteen pohjaavaa.

Varjoargumenttivaihtelun syistä ja motivaatiosta

Mitkä seikat sitten rajaavat vaihtelua? Oletuksena on, että vertailuun voivat vaikuttaa verbikohtainen vakiintuminen ja verbin läpinäkyvyys (vrt. läpinäkyvätön *harkita*) sekä korrelaattisubstantiivi (kategorian luonne ja polysemia) ja sen tarkoitetyyppi sekä verbin leksikaalistuneen merkityksen rajat suhteessa kielenulkoisiin tilanteisiin, osin derivaatiomerkitystyyppikin. Tarkastelen eri vaikuttimia vain kooten seuraavassa aineiston esimerkkien valossa (yksityiskohtaisemmasta erittelystä ks. Jääskeläinen ms).

Metaforisoituneita käyttöjä lukuun ottamatta perusmotivaationa ja -rajana varjoargumentin vaihtelussa on soveltuvuus korrelaattisubstantiivin käsitteen ja verbin ilmaiseman toiminnan yhteiskategoriaan. Tämä pohjaa (kielenulkoiseen) funktionaaliseen samankaltaisuuteen. Tyypillisesti ilmaisutasolla soveltuvuusvaihtelu näkyy normaalina synonyymi- tai kohyponyymi-spesifointina. Soveltuvuuden ja innovatiivisen käytön paljastava yhteys on tilanteen väliaikaisuus, yllättävyys tai epätavallisuus: tilanne ikään kuin luo valmiin välineellä toimimisen käsitteellisen skeeman, jota I-verbi stereotyyppisesti koodaa. Tilanteessa ei kuitenkaan ole käytettävissä korrelaattisubstantiivin edustajaa, jolloin sen kanssa perheyhtäläinen tarkoite täyttää skeeman aukon. Tätä havainnollistavat seuraavat esimerkit (39a–39e):

(39a) Parin sadan metrin päässä saaresta sauvoimeni lakkaa pohjaamasta, ja joudun käyttämään **riukuani** kuin **melaa**. Jos vauhti ei ole päätä huimannut tähänkään asti, niin nyt se hidastuu vielä siitäkin. Vilkuilen tämän tästä taakseni, sillä minua inhottaa ajatus, että saaren takaa puikahtaisi näkyviin vene ja siinä joku jota en juuri nyt kaipaa. Hosun hikipäässä vuoroin toiselta, vuoroin toiselta puolen lauttaani, mutta vastarannan puut suurenevät tuskastuttavan hitaasti. Ei tuule paljonkaan, mutta sekini vähä vastaan. Lauttani kannessa oleva sydämenmuotoinen reikä alkaa tavattomasti ärsyttää minua. Rouva Sliorin irstas irstas saa minut lähes raivon partaalle ja kiskaisen koko ämmän irti ja heitän järveen, missä se keinahtelee kutsuvasti hymyillen. Survaisen seipääni avoimeen irtottavaan kitaan, ja madame jää roikkumaan veltona

sauvoimeni varteen. Kiukku antaa voimia ja **melon** pitkään katsomatta taakse. (SKTP Luoma)

(39b) Kierroksen tarjoiltuaan Jaskari kuulutti sisään näyttelijän, jonka monologinäytelmän piti olla laivan ensimmäinen vieraileva esitys. Nainen kuin jäätynyt samppanja, Jaskari ilmoitti ja kääriytyi pöytäliinaan, jonka **vyötti** baaritiskin takaa löytämälään kokin **förkkelillä**. (SKTP Raittila)

(39c) Myös pyyhe oli valkoinen. Hampaat **harjasin sormella** ja **saippualla**. (SKTP Tervo)

(39d) Lars otti vastan virkaa toimittavan **kaktuksen** oikeaan käteensä ja vedenheittokauhan vasempaan käteensä. Vesi lensi komeassa kaaressa uuniin, kivet kihaltivat, keittiö täyttyi vesihöyrystä. Lars alkoi **vastoa**. Kaktus pisteli hiukan aluksi. Kyllä tämä tästä iloksi muuttuu. (Tanskanen 1999)

(39e) Jack ja Jen puettiin esiliinoihin ja heille ojennettiin kaulimet. Kun vanha taloudenhoitaja oli kadonnut jonnekin hakemaan taikinaa, Jack avasi suunsa: "Haa, siitä saat ja tästä!" Jack alkoi **miekkaila kaulimella** osoitelleen sisartaan. Jen nosti kaulimensa pystyyn ja oli hetken liikkumatta, vakava ilme kasvoillaan. [- -] Sitten Jen äkkiä heilautti kättään, kumautti veljeään kevyesti päähän ja ennen kuin poika ehti suojautua muuten, Jen pisti Jackiä kylkiluiden väliin. (Joulusatu. www.expage.com/marinjoulustory)

Tässä mielessä soveltuvuus muodostaa jatkumon, jonka toisessa päässä funktionaalinen analogia on heikko, ja näin koko toiminnan mieli kyseenalaistuu (kuten leksikaalisella tasolla konneksion luontevuus) (40a–40b):

(40a) Kunnallisen ja valtiollisen taiteen piirissä yritykset näyttää kuinka se sitten menee ovat samaa kuin yrittäisi apteekissa myydä lautoja tai maitoa. Kuka niitä tulee apteekissa kysyneeksi tai mitä minä niitä rupean apteekista ostamaan? Se on kuin kahvelilla söisi keittoa tai **äyskäröisi talikolla**. (Turkka 1983: 170)

(40b) Tarkastelemme Pekka Tammea (ratapölkky) ja Finnegans Wakea (jälkijuna). Edellisen edustama strukturalistisbyrokraattinen mielivalta on jälkimmäisen suhteen yhtä vangitseva kuin yritys **pyydystää** tornadoa **hiusverkolla**, silkkaa Buster Keatonia, tosin ilman sen enempää akrobaattisia kuin verbaaliakrobaattisiakaan taitoja. (SKTP Eskelinen)

Soveltuuden arvioiminen herännee automaattisesti, kuten oletanevat seuraava mainoslause (40c) ja koululaisvitsi (40d) motivaatioltaan:

(40c) Runsas keitto, jota voit vaikka **haarukoida**. (Knorr-pussikeiton mainos. MTV3, 19.10.1999)

(40d) Mikä on punainen, istuu peilin ääressä ja pienenee? – Vauva, joka **kampaa** tukkaansa juustohöylällä.

Aina I-verbin valinta ei ole yksiselitteistä. Esim. seuraavassa lehtiartikkelikatkelmassa (41) keksintö on nimetty *höyläksi*, mutta sen käyttämistävän nimitystä ei ole ilmikoodattu, esim. *höyläämisen*, *kolaamisen* ja *lapioinnin* välillä. Uudet välineet voivat myös sekoittaa ja yhdistellä välineiden ja tekojen perussuhteita (42).

(41) Jyväskyläläisen eläkeläisen Matti Kososen kehittämän **kattolumihöylän** avulla voidaan poistaa lumet pientalon katolta ilman, että katolle tarvitsee kiivetä lainkaan.

Käyttjä seisoo räystäään alla ja työntää varren päässä olevalla **höylällä** lumet alas. Pitkävartisen **höylän** kanssa ei tarvitse kurkotella siten kuin lapion tai lumikolan kanssa. [- -] Hän sai keksinnölleen patenti- ja rekisterihallituksen myöntämän patentin. [- -] Metallivarsi on kiinnitetty **höylään** akselilla, joka mahdollistaa laitteen kääntelyn. Kosonen on tarjonnut **kattolumihöylää** eri valmistajille, mutta nämä eivät ole olleet kiinnostuneita, vaan ovat vedonneet mm. siihen, että nykyisin talvet ovat niin vähälumisia, ettei kukaan tarvitse tällaista laitetta. (SKTP KSML)

(42) Tällä monipuolisella 32 mm:n **kombiporavasarella** voit sekä **porata** että **taltata** kivi- ja betonirakenteita. Tämä monipuolinen työkalu muuntuu NOPEASTI **porakoneeksi** puun ja metallin käsittelyä varten. Voit **porata** maksimissaan 32 mm:n reikiä mekaanisille ankkuripulteille (kiila- ja lyöntiankkuripulteille sekä läpivienneille) ja kemiallisille ankkureille sekä reikiä betonirautoja varten. Helppokäyttöisen kytkimen avulla DW570K muuntuu ihanteelliseksi työkaluksi rappauksen poistamiseen, putki- tai kaapelikanavien läpivienteihin ja kevyisiin purkutöihin. (Armantti Oy:n mainos)

Mitä kiteytyneempi ja käsitteellistyneempi I-verbi on, sitä vahvempi on sen skeema. Esimerkiksi *saksia* voinee vain *saksilla₁*, ei muulla leikkaamisvälineellä. Kielellisen merkin joustavuus käytössä säilyy tiettyyn rajaan saakka. Jos joustovaatimus ylittyy (vrt. motivaatio), käytetään toista keinoa (muotorakennetta). Esim. suhteellisen elävät metaforat I-verbeissä toimivat reunatapauksina: jos käyttö on liian vastainen kanoniseen tapaukseen nähden, vaihdetaan verbiä ja käsitteistystä (esim. *meloä kepillä* → *sauvoa, liikuttaa, työntää tms. kepillä*, koska *melo*-juuri vihjaa liian voimakkaasti *melaan* ja sen käyttömielteeseen). Kyse on siitä, kuinka motivoitunut (intersubjektiivisesti) tilanteen uudelleenjäsenitys tai kuulijan asenteellinen suhtautuminen ja niiden ilmaiseminen ovat suhteessa ilmauksen kanoniseen käyttöön ja asiointilaan (ks. osin Kangasniemi 1997: 21). I-varjoargumentin sisältövaatimuksien rikkomista voidaan tästä syystä käyttää komplisoitujen ilmaisufunktioiden keinona, esim. koomisen efektin aikaansaamiseksi (43):

(43) Mä sanoin et kiva ku et oo jätkä vielä niin kohmeessa et tuntohermot olis herenny pelaamasta ja jatkoin et jos sä tykkäsit tosta tunteesta niin mä voin vielä vähä **sormeilla nyrkillä** tota sun nokan kohtalla olevaa läpykkää. (Papukaija G. Pula-ahon seikkailut. Spede Pasanen. <http://www.spede.fi/pulaaho>)

I-verbin varjoargumenttinvaihtelun tilanteinen motivaatio vertautuu komplisoituun kategorisointiin metaforassa, jossa puhuja käyttää y:stä nimitystä x, vaikka tietää että se ei ole x (Koski 1992: 13), tai puhuja saattaa viitata y:hyn x:nä (tai x:llä), jos hän käyttää sitä x:nä, jolloin kyseessä on sanan "mielteiden jatkumo" (Putnam 1997: 382).⁵⁴ Varianssissa voi tulkita olevan kyse erilaisten entiteettien

⁵⁴ Stekauer (1996: 121) esittää seuraavanlaisen esimerkin: Jos silityslautaa käyttää pöytänä ja siihen viittaa tilapäisesti sanalla *pöytä* (vaikka tiedetään, että se ei kuulu niiden objektien luokkaan, jotka täyttävät sellaiset ehdot, että niihin voidaan *pöytä*-merkillä viitata) ei voida sanoa, että merkin *pöytä* merkitysalaan kuuluu tuo referentti. Paremminkin merkkiä *pöytä* on käytetty metaforisesti viittaamassa entiteettiin, joka tuossa tilanteessa täyttää saman funktion. Stekauer katsoo siis tällaisen käytön olevan metaforista. Itsenäisen substantiivin ja siihen korreloituvan verbin juuriaineuksen kategoria ovat kuitenkin perusluonteeltaan erilaiset: substantiivi joustaa (metaforisesti) esimerkin kaltaisen tilapäisen soveltamisen sallivasti ja tällainen käyttö (tai kielenulkoisen maailman muuttuminen) voi johtaa substantiivin merkityksen muuttumiseen. Verbiille tuonkaltainen häilyvyys viitattavien entiteettien häilyvyyden suhteen on sen

näkemisestä samanlaisissa yhteyksissä ja samanlaisissa funktioissa⁵⁵ esim. *sahata rautasahalla, sahata viilalla, sahata nyörillä*, ts. se, että y:tä ja z:tä voi sanoa x:ksi perustuu samojen entiteettien väliseen samankaltaisuuteen, joka instrumentatiiveissa on funktionaalinen (soveltuvuus, joka voi heijastua myös deskriptiivisesti, vrt. muoto keinona, muodon ja käyttötavan yhteys). Tämän skeeman (yhteys ja funktio) rajaa I-verbi. Muodon ja funktion riippuvuus ratkeaa puolestaan itse toiminnassa ja asiantilassa (ks. Määttä 1994: 187): asiintila ja teko ratkaisee kuvauksen ja tapahtuman yhteenkuuluvuuden. Esim. *piiskata*-verbi luo tietyn kehyksen (odotusmalli, jonka mukaan artefaktin, työkalun funktio tiedetään ennen kuin se syntyy), jonka pohjalta sitä voidaan käyttää koodaamaan tiettyä asiintilaan ja jossa asiintilassa soveltuva entiteetti muiden komponenttien rinnalla täyttää skeeman. Rajojen vetäminen ilmauksen ja asiintilan yhteensopimattomuudeksi on sitten viime kädessä kieliyhteisön asia.⁵⁶

I-verbien varjoargumenttijoustavuudessa on kyseessä ennemminkin pragmaattinen soveltaminen kuin semanttinen polysemia (joista ks. Koski 2002: 223). Tietenkin, vaihtelun vakiintuessa ja esim. jonkin tarkoitetyyppiä viittauksen kiteytyessä päädytään leksikaaliseen polysemiaan.⁵⁷ Tätä tendenssiä heijastane-

sijaan oletusarvoista ja luontevaa. Esim. *vasara* ja *vasaroida* ovat implikoimiltaan välinekategorioilta eriävät (yleisellä tasolla ero liittyy sulautumiseen, joka on prosessina verrannollinen Talmyn (1988) *actionalizing*-ajatukseen, josta ks. myöhemmin).

⁵⁵ Varjoargumentin varianssin tulkinta on käänteinen Kosken (1991: 135) esittämästä mekanismista systemaattisessa polysemiassa, jossa kyseessä on "samojen entiteettien näkeminen erilaisissa yhteyksissä ja siten erilaisissa funktioissa" (esim. *hauki ui kaislikossa, aamulla pyydystetty hauki maistui hyvältä, hänellä oli vielä haukea lautasella*). Vaihtelussa on helppo havaita yhteyksiä myös sanojen semanttisten muutosten syihin, joita Söderholm (1992: 119) kokoaa seuraavasti: "Kun konteksti kielenpuhujan ympärillä muuttuu, hän vertaa sitä tuntemaansa maailmaan ja käyttää siitä primaaristi samoja sanoja kuin aikaisemminkin tuntemastaan todellisuudesta." Mekanismi on paljolti hahmopsykologian perusidean mukainen, ks. Määttä (1998: 10).

⁵⁶ Välineiden nimitysten referentiaalisen rajan päättäminen on jatkumon katkaisemista vakiintuneisuuden ja eri tavoin painottuneiden kriteerien mukana. Esim. Blank (2000: 17 alaviite 8) tulkitsee englannin *arm*-substantiivin polysemiaa siten, että robotin yhteydessä *arm*-sanaa käytetään konventionaalisen viittauksensa rajoissa ('käsivarsi'), koska puheenalainen robotin osaentiteetti toimii kuten ihmisen käsivarsi ja kenties ulkoisestikin muistuttaa sitä ("robotic arm [- -]is the *arm* of the robot"), mutta levysoittimen varsi ei taas ole "arm", vaan se havaitaan samankaltaiseksi ("perceived as an arm"). Tässä stereotyyppisen tai lähtökohtaisen kategoriarajauksen valinta päättää tulkinnan (so. *arm* 'ihmisen käsivarsi', *arm* 'pitkulainen esine'). Samoin sellaisten sanojen kuin *kiila*, *piiska*, *keppi* kohdalla lähtökohtainen kategorian rajausta (vrt. myös diakroninen aspekti) määrää referentiaalisen tai kontekstuaalisen vaihtelun (ks. Blank 2000: 16) ja (merkityksen muutokseen pohjaavan) polysemian rajan (ks. myös pragmaattinen soveltaminen, Koski 2002: 223).

⁵⁷ Substantiivien semanttisessa kehityksessä voidaan yleistää kaava, jossa toiminnan suorittamiseen tarvittavasta välineestä käytetään yleisnimitystä ja toimintaan käytettävät muut välineet voivat periä edeltäjänsä nimityksen, niin kuin esim. *kynä*-sanan merkityskehityksessä 'sulasta' 'kirjoitusvälineeksi' (ks. Koski 1989: 110–111). I-verbien varjoargumenttinvaihtelussa verbin kuvaamaa toimintaa suorittavat juuren ekstensioon kuulumattomat esineet eivät tyypillisesti peri kanonisen välineen nimeä. Yleisesti on kyse synkronisen tason joustavuudesta ja käyttömahdollisuudesta, joka ei nimitykseltään vakiintuneen tarkoitteiston leksikaaliseen koodaamiseen tartu. Tietenkin jonkin esineen tilanteinen, leikillinen tai muu toissijainen käyttö on mahdollista, esim. kun pitkällä metsäkävelyllä kannolle istahtava sanoo kantoa *tuoliksi* (esimerkki Karlssonilta 1994: 188) tai puukengällä naulaa seinään hakkaava tokaisee:

vat sanakirjassa I-verbin perusmerkityksen jälkeiset *laajemmin*-luonnehdinnat selitteineen. Vaihtelupotentiaalin ei tarvitse olla leksikoitunutta, sillä I-verbin sovellettavuus kumpuaa käyttötilanteesta. Esim. CD-Ps:n spesifi verbi *langata* 'puhdistaa hammasvälit hammaslangalla' saa motivaationsa ja nimensä spesifistä artefaktista *hammaslanka* ja sen käytöstä. Verbin perusmielle on hampaiden puhdistaminen langalla. *Lanka*-juuren modifiointi leksikaalisella tasolla on tilannekohtaisen sovellettavuuden ja sanasemanttisen rajanvedon yhteensovittamista verbin hahmottavan tilannekehyksen rajoissa, esim. *langata siimalla, nauhalla, ..., värkillä*. Välineen käytön ja sitä koodaavan ilmauksen variaatiotendenssit (ja niiden kiteytyminen) saavat molemmat motivaationsa Ravilan (1961: 102) lainauksessa, joka kiteyttää soveltamisen ja muuttumisen roolin kielinainesten ja työvälineiden analogiassa:

[Kielellisten ilmausten vertaaminen] työvälineisiin ei ole vain pelkkä osuva kielikuva. Kulttuurin kehittyessä ja tarpeiden kasvaessa on jouduttu useimpia työvälineitä käyttämään parempien puutteessa sellaisiinkin tarkoituksiin, joita varten niitä ei alun perin ollut luotu tai keksitty. Tämä tietää käytön muuttumista, mikä puolestaan saattaa aiheuttaa monenlaisia muutoksia itse työvälineisiin. [- -] Työvälineiden käytön muuttuminen on erittäin kuvaava analogia sanojen merkityksen kehittymiselle. [- -] Osittain pitää paikkansa sekin ilmiö, että mitä useammin työvälinettä käytetään, sitä monipuolisempi sen käyttö on. (Ravila 1961: 102.)

Verbin yleistä vaihtelua, laajentumista ja siten varjoargumentin vaihtelua edistää korrelaattisubstantiivin frekventtiys, nimen tuttuus ja käsitteen perustasoisuus. Esimerkiksi koreferentiaalisten ja synonyymisten substantiivien laajenemistendenssissä vaikuttanee tuttuus ja frekvenssi: *sikli* ja *raspi* (*raspata*-verbi puuttuu CD-Ps:sta) ovat semanttis-käsitteellisesti rinnastuvia esim. *viilaan*, mutta tuntemattomuutensa ja leksikaalisen asemansa (vrt. sanakenttä) vuoksi ne eivät ruoki uusien käsitteistykseen kielentämisiä. Frekventtiys liittyy usein konseptuaaliseen perustasoisuuteen (ks. Pentti Leino 1993: 37 Roschin pohjalta; ks. myös Geeraerts et al. 1994: 134–139), ja yleensä I-derivointi onkin perustasoisesta substantiivista verbiin, mikä on paralleeli sen periaatteen kanssa, että "[p]erussanasto korreloi tarkoitteiden perustyyppihin" (Koski 1978: 108).⁵⁸

"*Sattuipa vähän huono tämä vasara.*" (esimerkki Kangasniemellä 1997: 21; periaatteen oletusarvoisuudesta ks. Nieminen 1998). Tällainen sanan käyttö ei-kanonisesta objektista on järjestelmämerkityksen ulkopuolista, sekundaaria predikointia, eikä vaikuta muuttavasti vaikkapa kanto-entiteettien ilmaisemiseen tai sijaintiin kielen leksikaalisessa järjestelmässä (esim. siirtyminen istuinten tai huonekalujen leksikaalisen kenttään). Historialliselta kehitykseltään ovat mielenkiintoisia ei-artefaktiset esineet, jotka näyttävät saaneen nimityksensä juuri soveltuvuudesta tiettyyn tekoon, esim. *vipu* tai *kolikka*, tai I-verbitön *astalo*, jossa korosteista on juuri tilapäisyys 'tilapäinen lyömäsase, kepakko, kalikka' (SSA s.v. *astalo*). Tällöin leksikaalis-konseptuaalinen stereotyyppinen hahmotus teon ja välineen välillä luo rajat soveltuvuudelle ja substantiivilekseen kanoniselle tarkoitekirjolle. Salienteja ja muut, esim. materiaaliset piirteet peittäviä ovat tarkoitekäsitteen funktionaaliset piirteet.

⁵⁸ Usea I-verbin kantasubstantiivi on työkalujen kentässä (käsittelytapatyypin näkökulmasta) alaluokan motivoiva kattokäsite ja edustaa työkalujen kentän laajuudessa perustasoa. Tällaisia ovat *saha*, *pora* ja *viila*, työkalujen ulkopuolelta *televisio* ja *auto*, joiden erilaiset alaluokat nimetään perustasosta nähden (*moottorisaha*, *rautasaha*, *lehtisaha*; *käsi-pora*, *sähköpora*, *kivi-pora*; *kynsi-viila*, *askarteluviila*; *väritelevisio*, *matkatelevisio*; *henkilöauto*, *linja-auto*, *sähköauto*). Perustasoisuus ja frekventtiys heijastunee myös I-

Frekvenssiltään tai tunnettuudeltaan heikkoja, esim. mikroleksikkoon kuuluvuutensa vuoksi, ovat sellaiset I-verbit kuin *meistää*, *stanssata*, *kalanteroida* ja *pipetoida*, joista varjoargumenttivaihtelua harvoin tapaa. Verbien perifeerisyys (yleis)kielen käytön kannalta vaikuttanee siihen, että laajentumisvaihtelua ei pääse syntymään (vaikka kanoninen asiointi sinänsä saataisi olla potentiaalinen, esim. *mikroskopoinnin* tarkkuus tai *smirgelöinnin* pyörivä liike). Toisaalta useat korrelaattisubstantiivit ovat myös tarkoiteltaan ja sen käytöltä spesifejä, *äestää*, *karhita*, tai erikoisalan ilmauksia, esim. *sentrifugoida* (jolloin yleiskielisempi ja skemaattisempi *lingota*-verbi kattanee toissijaiset käytöt ja laajentumistarpeet). Vielä lisäksi, ehkä tärkeimpänä seikkana, tällaisiin substantiiveihin ja verbeihin liittyvät asiointitilat ovat kehyspesifejä ja rajattuja: esimerkiksi *radioiminen* muuten kuin *radioitse lähettämällä* (jos *radioksi* kutsutaan myös Internet-lähetystä) ei ole mahdollista. I-verbien varjoargumenttivaihtelun tarkastelussa lähtökohdaksi täytyy siis ottaa kielenulkoiset osallistujien ja tapahtumien väliset suhteet. Tämän nostaa esiin myös Ljung (1977: 171), jonka esimerkkinä ääripäistä ovat englannin verbit *kiss* (*with lips*) ja *hammer* (*with hammer, stone, shoe, fist...*). Esimerkiksi varsin spesifin *köysi*-substantiivin tarkoiteiston invarianssi ei vastaa *köyttää*-verbin merkitystä, joka voidaan katsoa laajentuneeksi, kuten myös CD-Ps:n merkityskuvaus 'kiinnittää, sitoa köydellä tm. siteellä' vihjaa. Verbin laajentunut merkitys saa funktionaalisen kuvauksen *köysi*-substantiivin tarkoiteiden kiinnittämistehtävästä: köyden funktioon sopiva. Se, että maailmassa on useita nimettyjä nauhamaisia esineluokkia, tekee vaihtelumahdollisuuden laajaksi (44a–44e), ts. *ketju*, *remmi*, *vyö*, *rautalanka*, *sähköjohto*, jotka eivät kuulu substantiivin *köysi* 'kiertämällä t. punomalla valmistettu paksu nuorainen punos' referenssin alaan. *Köyttää*-verbi luo toiminnalle rajatun tekotavan ja funktion (esim. kiertää ympäri ja kiinnittää), mikä motivoi sen käyttöä skemaattisiin *sitaa* ja *kiinnittää* -verbeihin nähden, esim. (44f). Kokonaan abstraktiin kehukseen siirtyessään *köyttäminen* metaforisoituu (44g).

verbin käyttöön juuri laajentumisen potentiaalina: uudet, vieraat tai harvinaiset entiteetit ja prosessit koodataan ja kielennetään vanhan, tutun ja frekventin kautta, ts. jokin hammasreunainen hahmottuu helposti (ikään kuin) sahaaksi ja sillä hankaaminen *sahaamiseksi*. Muutama I-verbi korreloituu myös hyperonyymisiin substantiiveihin (tai sellaisen yhteen semeemiin), esim. *pyydystää* ja *kepittää*, osin *kaasuttaa*, *myrkyttää* ja *pallottaa*. Kovin yleistä derivointi ei siis ole, esim. **alustaa* 'kulkea aluksella' (yhtenä syynä voi olla hyperonyymisen kategorian heterogeenisyys koherentin derivaatiokeeman tarjoamiseksi, vrt. esim. Kellyn 1998 luokkajakoa luvussa 2.2.1, lisäksi usein yksi perusverbi kattaa kokonaisen tekotyypin ja siten siihen liittyvien välineiden käytön, esim. *kiinnittää*). Vain harvalla edellisen kaltaisella I-verbihyperonyymillä on derivoituja käsitteellisiä (eri lekseemisiä) hyponyymejä (troponyymejä), *pyydystää*: *tuulastaa*, *nuotata*, *troomata*, *haavia* ja *onkia*, joka on edelleen hyperonyymi verbeille *perhostaa*, *virvelöidä*, *pilkkii* ja *kelastaa*. Useinkaan hyperonyymisen I-verbien korrelaatin alalekseemistö ei verbiinny, esim. erilaisten *myrkkujen* nimitykset tai *keppi*-substantiivin liittyvä sanajoukko (vrt. kuitenkin *kepakoida*). I-verbiderivaation sisällytysuhteet ovat siis harvakerroksisia, niiden hierarkkinen rakenne on lattea kuten yleisestikin teko- ja muutosverbeillä (ks. Pajunen 2001: 61). Osasy alatyypin derivaattomuuteen saattaa olla juuri varjoargumentin tarjoama spesifiointimahdollisuus, esim. *sormella etusormella*, vrt. **etusormella*. Poikkeus ovat erilaiset yhdysverbit, esim. *kuumaliimata*, *suruliputtaa*, jotka työssäni on jätetty analyysin ulkopuolelle (ks. liite 2).

(44a) Ei tässä mun synnyinmaassa ole ennen minulle tälläistä tehty sanoi Mylly-Kalle, Niittyniemen lattialla kun Sauna-Selman kanssa humalassa nukkui ja Simolan Sulo setolikka **remmillä** selät vastakkain **köytti** ne. Selma kun heräs ensin, ylös nousi, nousi Kalle siinä mukana. (Kyläsepän kuulemia - sanontoja putkilahdesta. www.putkilahhti.net)

(44b) Jonkin ajan kuluttua hän näki, kun mustapartainen kaappaaja otti hädin tuskin ylälokeroon mahtuvasta kassistaan tiiviisti pakattua reppua muistuttavan kantamuksen, jonka hän **köytti** selkäänsä monimutkaisilla nivusien ali kulkevilla **vöillä**. (Ilkka Remes. Ruttokellot. Katkelma markkinointimateriaalista. www.ilkkaremes.com)

(44c) **Köytti ketjuilla ja lukoilla** itsensä kettutyttömäisesti matkanjohtajan paikalle ja teippasi mikrofonin päähän kiinni kaikkien kanssa matkustajien riesaksi. (Pelimiehet - salibandy. www.student oulu.fi/~mtuomiko/joukkue2001.html)

(44d) Sullouduimme taksiin ja taksinkuljettaja **köytti** vielä ennen lähtöä puolilahon takaluukun takavalojen **sähköjohdolla** kiinni matkatavaroiden suojaksi. (Kesälomamatka Filippiineille -matkakuvaukset. www.kalliomaki.net)

(44e) Kas erämaajärven rannoilla, käy SS-miehet kannoilla ja **köyttää kaulapannoilla!** (Mussolini perusdiini -laulu. San. Juice Leskinen)

(44f) Hän otti kirveen traktorin nostolaitteen vierestä ja meni metsään ja kaatoi aika paksun kuusen ja **köytti** kuusen **kettingillä** kiinni takapyörään. (Simon Sanomat -verkkoyhteisö. Tarinoita Lielahdesta 6.9.2002. Rientolan erikoisleiri 1. www.kotiposti.net/aslehtonen)

(44g) Yleensä tuo huikea päätös **köyttää** itsensä kirjoituspöydän ääreen ajoittuu vuosiin, jolloin lapset (ja aika usein myös siippa) ovat lentämässä. (Hämeenlinnan kaupunki uutiset -verkkolehti 32/1999. www.kaupunki uutiset.com)

Tietyn teon suorittamismahdollisuudet ovat siis olennainen osa välinepotentiaalnin määrittymistä. Tietenkin on niin, että eronteko tapahtuu kielellisen kategorisoinnin tasolla, ts. mitkä entiteetit ja prosessit yhteenluokitetaan ja -nimetään (näkökulmasta yleisemmin Lakoff 1987 ja Taylor 1995). Voitaisiinhan esim. suutelemiseksi luokitella kaikki ihmisten välinen koskettelu, jolloin *jalalla, kädellä, nyrkillä* jne. *suuteleminen* olisi kielellisesti korrekti koodaus. Tämän vuoksi onkin mielenkiintoista juuri joidenkin verbien laajentuminen, joka mahdollistaa useammanlaisten tilanteiden koodauksen, niin kuin monilla I-verbillä on tapana.

Varjoargumentin tulkitseminen kategoriaan kuulumattomaksi on merkitykseltään laajentuneissa I-verbissä selvää. Vaikka substantiivi *pyydys* onkin tarkoiteistoltaan laaja 'pyydystämisväline, pyyntiväline, -laite' ja osin tulkinnallinenkin, ainakin kuvallisessa käytössä (esim. *turistipyädys*), ei sen voida katsoa kattavan referenssiinsä vaikkapa *lusikkaa* (45), jonka adjunktiasemaisuus tulkittaneen *pyydystää*-verbin laajentumisesta johtuvaksi.

(45) Sinä et tajua, Riki sanoi ja **pyydysti** jäätelönsä kirsikan **lusikalla**. (SKTP Lehtinen)

Useat I-verbien korrelaattifaktit ovat rajattavissa tyypillisiin ja eityypillisiin, esim. sahan ja viilan erottaminen sahana tai viilana käytetystä esineestä on selkeää. Osa kantasubstantiiveista taas viittaa kategoriaan, jonka tarkoitejoukko ei ole selvärajainen, esim. *kolkka* on tarkoitekirjoltaan sellainen, että rajaa varsinainen *kolkan* (artefakti) ja muun lyömiseen soveltuvan pötkylän vä-

lillä on vaikea hahmottaa. Tällainen rajanveto ei olekaan tarpeen, koska kannan tarkoitekirjo sekä verbin laajentunut käyttö (tainnuttaa tms. lyömällä; vrt. metafora 'tainnuttaa') ovat paralleelit ja funktiopohjaiset (lyöminen).

Funktiopohjaisia ja tarkoiteluokiltaan laajoja tässä mielessä ovat mm. sel-laiset I-verbien korrelaatit kuin *ankkuri, jarru, kanki, kiila, kippi, naamio, pato, pyydys, salpa, tiirikka, vipu*, osin myös *kolkka, lana, lasso, luuttu, nuija* ja *piiska* sekä abstrakti-olenteiset *arpa* ja *mainos* – ne määrittyvät soveltuvuuden mukaan ja kaihtavat tässä mielessä koherenttia tarkoitetyyppejä. Jos tyyppillisen artefaktin tunnusmerkitön käyttö ajatellaan ensisijaisena funktiona, esim. *lusikoida keittoa* ([function]), ja sille paralleeli toiminnan suorittaminen toisella välineellä sen toissijaisena käytönä, esim. *lusikoida keittoa kauhalla* ([function as]), voidaan edellisten substantiivien ajatella tunnusmerkittävästi lähtevän [function as] -kategorisointitasolta. Tällaisten verbien sulaumavaihtelu voidaan usein katsoa korrelaatin ja siten verbin konventionaaliseen käyttöalaan sisältyväksi, jolloin myös verbin laajentuneen merkityksen määrittely hankaloituu. Esimerkiksi *tiirikan* määrittäminen tilanteisen soveltuvuuden kautta (*tiirikka* 'lukkojen aukaisuun käytettävä metallilangasta tms. tehty (murto)väline'; CD-PS) kanonisoi *tiirikoida*-verbin adjunktivaihtelun (46a–46d).

(46a) Hänen täytyy rikkoa lamput rapussa ettei paljastu. Oveaan hän **tiirikoi** **nauloilla** ja tikuilla. (Turkka 1983: 80)

(46b) Miksi blondin auton takapenkillä on henkari? – Sillä voi **tiirikoida** lukon auki, jos hän lukitsee vahingossa avaimet auton sisään. (Blondivitsi)

(46c) Käytävän päässä on sivukäytävä vasemmalle ja lukittu ovi, jota yritän **tiirikoida tikarilla** auki. (Etelä-Suomen rooli- ja strategiapeliyhdistys. <http://association.wanderer.org/>)

(46d) Näillä mietteillä hän harppoi tämän jälkeen paraatiovista sisään, suuntasi kohti NetTeron toimistoa, **tiirikoi** lukon **hiuspinnillä** ja hyökkäsi. (Nti Etsivä. www.koululainen.net/ntinetsiva/nti44.html)

Korosteisesti soveltuvuutta koodaavien korrelaattisubstantiivien lisäksi tarkoitteja on tyyppillistä sellaisille välinettäkin koodaaville substantiiveille, joiden motivaationa on jonkinlainen hahmo, esim. *keppi, koukku, lautta, nauha, piikki, puikko, sauva* ja *seiväs*. Tällöin vaihtelun voidaan ajatella laajentuvan sitä mukaa kuin verbin merkitystä motivoivan korrelaattisubstantiivin stereotyyppisen tarkoitteen hahmo etääntyy (47a–47c).

(47a) Jussi Vares alkoi metsästä tatuointia. Ja kun nainen palasi jo ehkä kymmenettä kertaa ikkunan luota eteisen oviaukolle, Jussi Vares pystyi vihdoinkin erottamaan mitä tatuointitaiteilija oli Annette Talan nilkkaan **neulallaan piikittänyt**. (SKTP Mäki)

(47b) He joutuvat yöllisten kaappausten kohteeksi, teippisiivekkeisistä yösiteistä saa turvantukkeen, ob-tamponeista korvatulpat. Heitä **piikitetään** teroitetuilla **sukka-puikoilla**, ompelukoneen neuloilla. (SKTP SK95)

(47c) me tapellaan henryn kaa joka tunnilla... se uhkaa kärtsätä mut luntaamisesta vaikka itteksi sitä harrastaa.. ja sitte se aina **piikittää** mua selkään **lyijytäytäkynillä**..siks ei kannata istua tunneilla sen edessä. (Yksityinen kotisivu. <http://www.sunpoint.net/~Elinamaa/shit.htm>)

Leksikoitumatonta laajentunutta vaihtelua sisältävät (b)-ryhmän verbit selittyvät osin korrelaattikategorian luonteesta. Verbien *kepittää*, *liputtaa*, *luututa*, *piikittää* ja *sauvoa* korrelaattisubstantiivi on tarkoiteistoltaan heterogeeninen, osin polyseeminen. Tämän voi katsoa suosivan tilanteista varjovaihtelua, ts. useiden pitkulaisten entiteettien hahmottaminen ikään kuin kepiksi on tilanteisesti mahdollista. Tällaiseen käsitteelliseen yhdistymiseen perustuva käyttö ei vain ole (CD-Ps:n pohjalta) vakiintunut verbin merkitysalueeseen (esim. *kepittää viikarit mattopiiskalla*). Rajanveto verbin merkitysvaihtelun ja substantiivin viittausalan yhteneväisyyden välillä on sanakohtaisestikin hankalaa. Esimerkiksi funktionaalinen *tiirikka*-substantiivi kattanee *tiirikoida*-verbiin liittyvän välinekirjon, jolloin verbin ei tarvitse olettaa laajentuneen merkitykseltään. Ryhmän (c) verbit ovat rajakohdassa juuri tästä syystä (esim. *nauhalla nyörittämisen* suhteiden kohyponymia- tai hyponymia-tulkinta). Toisaalta vaihtelumahdollisuus sisältyy verbin koodaaman välineen taka-alaistumiseen: oleellista on funktionaalinen samuus, joka viereiskäsitteiden nimityksissä voi olla samatarkoitteisuuttakin (*työstää poralla ~ kairalla*).

Toisaalta tilanteista vaihtelua esiintyy leksikoitumattoilla laajentumatomilla verbeillä, joiden korrelaattikategoria voidaan tulkita tarkoiteistoltaan homogeeniseksi tai rajoiltaan tarkaksi, esim. *harjata*, *laastaroida*, *lanata*, *lapioida*, *lipota*, *miekkaila*, *mopata*, *pariloida* ja *vyöttää*. Osalla verbeistä vaihtelu on toki perifeeristä, *laastaroida*, osalla hyvinkin elävää, *vyöttää*. Substantiivin hahmotuksen määrittelytasokin vaihtelee. Esimerkiksi *lasso* viittaa prototyypin hahmotukseltaan vain heittoköyteen, mutta skemaattisemmin sen merkityshahmoksi rajautuu heitettävä pyydystyslenkki. Substantiivin suppeaan luentaan verrattuna *lassota*-verbin merkitys voidaan katsoa käyttöyhteyksissään laajentuneeksi, skemaattinen *lasso* puolestaan kattanee verbin käytöt, lukuun ottamatta metaforisia uusia käsitteistyksiä, esim. tietokoneen kuvankäsittelyohjelman ympyröi ja valitse -työvälineessä (48).

(48) Maalaaminen ja **lassoaminen hiirellä** tarkoittaa jonkin tietyn osan (esim. tekstin osa) valitsemista niin, että pidetään hiiren vasenta painiketta alhaalla, samalla kun hiirtä liikutetaan ko. kohdan yli niin, että ko. alue tulee valituksi. (Digitaalisen kuvankäsittelyn ohjeesta)

Vaihtelun yleisyyttä näyttäisi olevan yhtämitallisesti vaikea kuvata tai tarkkaan ennustaa. Osittain syyt ovat tulleet edellä esille. Laajentunut-metaforajatkumolla vaihtelulle otollisen kannan voi tyrehdyttää verbin merkityksen rajoittuneisuus tai suppeus. Tämäkin on vain leksikoituneen (tai datasta haettavan) käytön, ei potentiaalisuuden arvio. Esimerkiksi verbi *langata* on kannaltaan tuttu, frekventti ja soveltuva, mutta verbin käyttökehyyksen vuoksi vaihtelultaan vähäinen (*langata hampaat*). Tarkkarajaisista korrelaateista motivoituvat *kouria*, *nokkia*, *nyrkkeillä* ja *sorkkia* ovat metaforisoituneita, mutta vaihtelultaan rajautuneita. Esim. nyrkkeileminen muutoin kuin nyrkein, edes metaforisissa kehyksissä, vaatii uusia käsitteistyksiä. Samoin verbillä *puikkaroida* on spesifi kehys ja funktio, potentiaaliset tarkoitteet rajautuvat leksikaalisesti *puikkari*-sanain hyponymiaan (jokin erikoinen käyttötilanne tietenkin on mahdollinen, *joutui puikkaroimaan sormella, melan varrella*)

Derivaatiomerkitystyypeistä sulaumavaihtelun näkökulmasta

Kielenulkoisten tilanteiden (ja niiden käsitteistysten) rajoitteet ja tilanteiden kielellinen koodaus heijastuvat myös karkeana tendenssinä D-merkitystyyppeihin niiden eroavien derivointifunktioiden ja -motivaatioiden vuoksi. Yhdeksi näkökulmaksi D-verbien inherenttiin sulautuneen argumentin variointimahdollisuuden voidaan ajatella metonyyminen siirtymämekanismi, jossa erilaisissa assosiaatioissa voi itse konkreettinen viittauksen kohteena oleva käsite painottua laajemmin, eri puolilta (esim. Onikki 1997 tarkastelee kieliopillistumista, ja siten merkityksen muutoksia ja vaihteluita, metonyymisten siirtymien avulla, esim. spatiaalinen funktionaalisen sijaan, esim. *olla talviteloilla*). I-verbien ja niille läheisten D-tyyppien merkityksen laajentumistendenssit (siirtymät) voidaan skemaattisesti olettaa seuraavasti: Lokatiiveissa (*pullottaa*) ilmenee konkreettinen spatiaalisen muutoksen koodaus, jonka motivaatio on funktionaalinen, esim. panna pulloon säilyttämisen vuoksi > säilyttää pulloon > säilyttää (johonkin pullon funktiota toteuttavaan). Instruktiiveissa (*hopeoida*) ilmenee konkreettinen varustamisen tuloksen koodaus, esim. varustaa hopealla > saada kauniiksi hopealla > saada kauniiksi tms. (jollakin hopeaan rinnastuvalla tai kauniiksi niin kuin hopea on). Instrumentatiiveissa (*sahata*) ilmenee konkreettisen välineen käyttämisen tavoitteen tai tuloksen koodaus, tai vaihtoehtoisesti toimintatavan abstrahointi, esim. katkaista sahalla > leikata sahalla > leikata (jollakin sahan funktiota toteuttavalla, virkaa hoitavalla), katkaista sahalla > liikuttaa leikkainta edestakaisin > liikuttaa tai liikkua edestakaisin.

Varustamisverbit ovat vähiten vaihtelua sietäviä kannan kategorian itseisarvollisuuden vuoksi, ts. jos pelkästään laitetaan jokin johonkin (vrt. myös puhtaat lokatiivit, ilman johdettua funktiota tai motivaatiota), on jokin itseisarvollisesti johdoksen kantana. Jos samalla verbillä viitataan jollakin toisella asialla varustamiseen, täytyy assosiaation (sekä leksikaalisten rajoitusten) olla hyvin vahva, jotta esim. veneen voi *köysittää narulla* tai *ketjulla*.⁵⁹ Tässä(kin) on kyse verbin käsitteistymisen asteesta ja viitattavan tilanteen joustosta. Sama pätee puhtaisiin lokatiiveihin. Osassa varustaa-johdoksista vaihtelu on mahdollista, kuten korrelaattikategorialtaan laajalla ja soveltuvalla verbillä *pönkittää* (49).

(49) Tuhannet sotilaat ja vapaaehtoiset ovat **pönkittäneet** Tonavan penkereitä **hiekkasäkein** pitääkseen vedet poissa muun muassa pääkaupungin kaduilta. (Yle24-uutiset 19.8.2002)

Korrelaattikategorialtaan puolestaan suppeita tai rajattuja instruktiiveja ovat *köysittää*, *kivetä*, *pippuroida*, *satuloida* ja *paperoida*. Niiden käytössä vaihtelu yleensä pakottaa metaforiseen luentaan (50a), osin jo siksi, että kielenulkoisesti korre-

⁵⁹ Osassa substantiivi-verbisuhteita verbin väljyys substantiivikorrelaattiin nähden on oletusarvoisesti assosiatiiivinen, esim. muutosjohdos *puuroutua* 'tulla puuromaiseksi, saeta' (CD-Ps), vrt. *puuro₁* 'viljatuotteista ja nesteestä ym. keitetty (t. uunissa haudutettu) sakeahko suolainen t. marjoilla tms. maustettu makea lusikkaruoka' ja *puuro₂* tahdasmaisesta massasta (esim. *savi vetelöityy puuroksi*) (*puuro*-sanan alkuperäinen merkitys näyttäisi korostavan juuri ruoka-piirrettä koostumus-piirrettä enemmän, ks. SSA s.v. *puuro*).

laattisubstantiivin tarkoitteella varustamista ei voi korvata. Motivaatio voi tosin pohjata metonymiaankin (esim. materiaali – tulos tai esine) (50b).

(50a) Joe Dancer on länsirannikkolaisten perinteiden mukainen dekkarisankari - Philip Marlowen perillinen, joka raukein katsein kauhoo rikoksen synkillä vesillä ja tarinoi kuvien taustalle **sarkasmeilla pippuroituja** yksinpuheluitaan. (SKTP AL)

(50b) Samaan aikaan pankit, osuuskaupat ja vakuutusyhtiöt ostivat kaiken mahdollisen ikkunatilan keskustasta. Konttorit levisivät ja samalla elävyys katosi. Täytyi olla masokisti, jos nautti iltakävelystä. Ikkunat oli **paperoitu** pankin **julisteilla** tai sitten teipattu umpeen. Näyteikkunat! (SKTP KSMML)

I-verbeihin liittyvistä kiinnittämisverbeistä (n. 30), joissa varjoargumentin semanttinen sisältö on 'kiinnitysväline tai -aine', laajentunutta tai metaforisoitunutta (CD-Ps:ssakin osin esiintuotua) vaihtelua on verbeissä (N = 7) *ankkuroida*, *kahlehtia*, *köyttää*, *liimata*, *naulata*, *teipata* ja *vyöttää* (esim. 51–52), eileksikoitunutta vaihtelua edustaa *laastaroida*-verbin laajentunut (53) ja metaforinen käyttö (54):

(51) Iisakki sahasi seinään aukon, **liimasi** kuusituumaisin **lankanauloin** reiän pystyreunoihin vankat lankut karojen virkaa hoitamaan [- -] (Viita 1991: 228)

(52) Levitä allasmuovi kevyesti kuopan ylle, **ankkuroi** kulmat ja reunat **kivillä**. (Hozelock Aquatics -tuotekuvasto. www.nokia.fi/hozelock/muovit3.htm)

(53) Kasvin versoista on valmistettu haavapalsamia, jonka rohdosnimi on ollut "herba sanctae barbareae". Myös **tuoreilla lehdillä** voi **laastaroida** haavoja. (Yrttien viljelyn tietosivusto. www.yrttitarha.com/kanta/peltokanankaali)

(54) **Laastaroi** murheesi **sananlaskuilla!** (Shakespeare)

Vaihtelun produktiivius juuri näistä verbeistä selittynee ensinnäkin instrumentatiivisuuden vahvuuden sekä kantojen ja niitä vastaavien kiinnittämistyyppien ja tapojen suhteiden kautta: *naula* on tyypillisin lyötävä entiteetti, jolla yleisesti kiinnitetään, *liima* aineen tarttumisominaisuuteen perustuvista kiinnittämistävoista yleisin väline jne. Verbi *ankkuroida* erottuu alkuperäisen merikehyksensä suhteen, jolloin lähdealueeseen liittyy vahvoja metaforia ruokkivia elementtejä, toisaalta verbille on kehittynyt oma semeeminsä rakentamiskehyksessä (55a) ja metaforansa Internetin html-koodauksessa (55b).

(55a) Putkipontit, jotka tuketuvat kallioon 12–18 metrin syvyydessä, **ankkuroitiin** kahdella 120 mm:n **terästäpilla** kallioon. (Terramare Oy:n tiedotuslehti huhtikuu 2000, www.terramare.fi)

(55b) **Ankkureilla** mahdollistetaan sivun tietyn kohdan linkittäminen. [- -] Ankkurin sisällön tulisi olla pelkkää tekstiä - älä **ankkuroi** esimerkiksi korostuksia. (Teknillisen korkeakoulun tyyli WWW:ssä -ohjeisto. www.hut.fi/WWW/Tuottajat/tyyli.html#html)

Lähinnä vain metaforinen luenta on kiinnittämisverbeillä *niitata*₂, *niveltää* ja *valjastaa*. Samoin *ruuvata*₂-verbin kiinnittämissemeemissä ei niinkään vaihtelua esiinny, vaan käyttölaajuus pohjaa kierremäistä liikettä koodaavaan *ruuvata*₁-semeemiin, samoin *napittaa*- ja *tapittaa*-verbiin kiinnittämismerkitys ja metafori-

suus eivät kohtaa (*tapittaa₁* 'kiinnittää', *tapittaa₂* 'tuijottaa'). Kiinnittämisverbeistä *hihnoittaa*, *kitata*, *laakeroida*, *liisteröidä*, *nastata*, *nauhoittaa*, *neulata*, *nyörittää*, *pultata*, *saranoida*, *sinkilöidä*, *suutia*, *vaarnata*, *valjastaa* ja *vannehtia* vaihtelu ei ole aineiston (SKTP) pohjalta yleistä. Syynä esim. *hihnoittamisen* vaihtelemattomuuteen lienee spesifi käyttökehys sekä eroamattomuus muista, yleisimmistä kiinnittämisverbeistä hahmoltaan (esim. frekventisti metaforinen *niveltää* kattaneet useat abstraktimmat liittymäsuhteet). I-verbeistä liikkumisvälinekantaiset verbit eivät tyyppillisesti osallistu vaihteluun, koska korrelaattisubstantiivin nimeämä kategoria ja sen tarkoiteluokka on yleensä selkeä ja osa koherenttia semanttista kenttää, vrt. **autoilla junalla*. Liikkumis- ja liikuttamisverbeistä vaihtelua on verbissä *kärrätä* (*autolla*), jota tukee *kärry*-substantiivin laajentunut käyttö (*kärry* 'auto'), lisäksi verbeistä *purjehtia*, *seilata* ja osin *sompailla* laajentunut käyttö on leksikoitunut. Sen tyyppisissä perifeerisissä I-verbeissä kuin *postimerkkeillä* vaihtelua on tarkoitetaan vuoksi vaikea laajentaa, koska verbin derivaatiomerkityksen motivaation kannalta kantakäsitteen aktiivinen alue on käsite sinänsä, ei sen funktionaalinen tai muutoin toiminnallinen puoli. Tämä taas on korostetun prototyyppisissä I-verbeissä.

Kukin denominaalinen derivaatioskeema korosta tiettyjä puolia korrelaattisanasta, mikä selittää osin sitä, että eri merkitystyypeissä on erivoimakkuuksista vaihtelua varjoargumentin ja metaforisuuden suhteen. I-verbit korostavat välineen funktiota ja teon suorittamista. Tähän sopii sumeusperiaate, jos ajatellaan että funktio ja sen toteuttamisen tapa painottuu välinettä enemmän. Kielennimikantaisissa lingvatiiveissa puolestaan tarkkuus on olennaista, koska kielet käsitteistetään (arkisesti) tarkkarajaisiksi kategorioiksi tai niiden referentti ajatellaan rajatusti (suomi = nykysuomen kirjoitettu yleiskieli). Tämä molemmiin suuntainen vaikutus- ja riippuvuusyhteys näkyy parhaiten korrelaattisubstantiivien tarkkuus- ja laajuusjatkumona. Tietynlainen rooli konstruktiossa olettaa kannalta tiettyjä ominaisuuksia, jotta se tulisi valituksi. I-verbien funktionaalisuus hakee seurausilmiönä puoleensa ei-tarkkarajaisia kategorioita. Lingvatiiveissa asia on päinvastoin: kieleltä toiselle kääntäminen ei voi olla lopputulokseltaan sumeaa (vrt. *?suomenruotsintaa*; *?suomentaa huonoksi suomeksi*; *?ruotsintaa norjaksi*), kantasubstantiivit ovat kielten nimityksiä ja siten mielteeltään potentiaalisesti tarkkarajaisia: jos jokin *suomennetaan* siitä tulee suomea, ts. vaihtelumahdollisuutta tulosobjektin suhteen ei ole (paitsi joidenkin epätyypillisten tarkennusten osalta, *suomentaa kirjakielelle*, mutta **suomentaa savoksi*, **suomentaa itämerensuomalaiseksi kieleksi*, vrt. metaforinen leikillinen käyttö *Voisitko suomentaa?* 'selittää ymmärrettävästi tms.'). Tietenkin käytännössä voidaan arvioida, että tuo (esim. ulkomaalaisen) suomi on enemmän suomea kuin toinen, mutta tämä ei liity leksikaaliseen tasoon. Lingvatiivin kantana kielen nimen on tarkoitus osoittaa se kieli, joksi jokin tuotos käännetään. Toki voidaan osoittaa tapauksia, joissa jokin teksti on suomennettu paremmin kuin toinen tai paremmaksi suomeksi, sekakieleksi tms. (esim. lokalisoimattomat tuotepakkaukset). Verbin kannalta potentiaalinen funktio kuitenkin toteutuu eikä kielen systeemissä (kie-

lenulkoisen systeemin vuoksi) tätä tarvitse ottaa huomioon, tai se ei tuota ongelmia. Lingvatiivien⁶⁰ karkeustaso ilmaisusysteemin kannalta on tämä.

Lingvatiivit ovat nekin soveltuvuusperiaatteen alaisia, vaikkakin oman systeeminsä, sen komponenttien ja funktion sisällä. I-verbeissä soveltuvuus on oletusarvoisesti laveampi eikä niin hienorajainen. Esim. työkalun asemasta voi väliaikaisesti käyttää esinettä, johon ei viitata tuolla työkalun nimellä, mutta jonka sijaan se on soveltuva. Jos verbijohdos on vakiintunut tietyn tekotyypin koodaamiseen, on kokonaishahmon kannalta tehokkainta koodata tiettyä tekoa valmiin mallin skeeman mukaan. Voidaan ajatella, että verbijohdos avaa syntaksissa varjoargumenttipaikan sekä semanttis-konseptuaalisen aukon (*slot*), johon adjunkti sopii. Esim. *vivuta* verbi avaa tietyn funktionaalisen aukon, johon *kanki* soveltuu. Soveltumiskriteerit vaihtelevat verbeittäin, mutta mahdollista on, että ne vaihtelevat käyttökehyksittäinkin, esim. osa mikroleksikoiden ei-frekventeistä I-verbeistä, joiden kantakategoriakin usein on tarkkarajainen. Kannan tarkkarajaisuus voi vaihdella hyvin yhdenkin koherentin tyyppin välillä (esim. pyydystämisperbeissä eli kaptatiiveissa *metsästää*, *kalastaa*, *sienestää*, *lohesta* jne.).

Varjoargumenttivaihtelun yhteys ikonisuuteen ja metonymiseen malliin

Leksikaalista inkorporaatiota ja denominaalista verbiderivaatiota voidaan tarkastella paralleeleina sananmuodostuksen kannalta inkorporoituneen tai sulautuneen elementin semanttisen funktion muutoksen perusteella: inkorporoitunut nomini on viittaukseltaan nomini-lekseemiä yleisempi, samoin verbijohdoksen juuren voidaan katsoa eroavan vastaavasta korrelaattisubstantiivista.⁶¹ Koska varsinainen inkorporaatio ja denominaalinen derivaatio ovat eri prosessit, ei inkorporaatiota voida siirtää derivaation leksikaalis-semanttisten suhteiden selittäjäksi.⁶² Lisäksi, jos I-verbeissä on kyseessä inkorporaatiovaikutus, sen tulisi

⁶⁰ Johdoksen *suomentaa* ensiesiintymä on Rapolan mukaan vuodelta 1829 (Kytömäki 1992: 92), Lönnrotin sanakirjassa ovat lisäksi johdot *ranskantaa*, *ruotsintaa* (~ *ruotsittaa*), *saksantaa* (~ *saksottaa*) ja *latinoittaa* (Kytömäki 1992: 152). CD-Ps:n hakusanoina ovat lingvatiiveista *englannintaa*, *latinantaa*, *puolantaa*, *ranskantaa*, *ruotsintaa*, *saksantaa*, *suomentaa*, *tanskantaa*, *unkarintaa*, *venäjääntää* ja *virontaa*. Harvinaisempia käytöltään lienevät sellaiset johdot kuin esim. *karjalantaa* (Carelia 5/2001) ja *vepsäntää* (Carelia 10/1999).

⁶¹ Inkorporaation vaikutus nominiin on radikaali: "Inkorporaatio edellyttää nominin merkityksen geneeristymistä ja verbin ilmaiseman toiminnan institutionaalitumista. Nominasi menettää syntaktisen itsenäisyytensä ja referenssinsä: se kuvailee verbin ilmaisemaa toimintaa." (Pajunen 1992: 157.) Tällöin argumenttirakenne muuntuu ja inkorporaatio merkitsee nominille sen "statuksen 'laskua'" (Esa Ikonen 1997a: 216), tässä defokusoinnissa elementti tai argumentti siirretään ilmauksessa taustalle, jolloin inkorporaatio "hävittää kohteen itsenäisyyden ja referenssin kokonaan" (Pajunen 1992: 161–163). Haiman (1988: 304) pohjaa inkorporaation muutoksen ikonisuuteen (Behaghel's law): "Morphological closeness reflects conceptual closeness." Tällöin inkorporaatio – millainen tahansa – vähentää inkorporoitujen elementtien välistä morfologista etäisyyttä. Vilkuna (1992: 117) mainitsee, että verbijohdoksiin ja yhdysanoihin liittyvä substantiivilla ei voi olla erityistä referenssiä, vaan se vain nimeää kategorian.

⁶² Väljästi ymmärretyn leksikaalisen inkorporaation ja denominaalisen verbijohdon, varsinkin nolladerivaation välillä on nähty kuitenkin jonkinlaista yhtäläisyyttä, juuri inkorporoituneen elementin ja sen semanttisen funktion perusteella (ks. esim. Green

kattaa koko denominaalinen verbinjohto, mitä se ei tee: osa I-verbeistä vaihtelee (*sahata*), osa ei (*autoilla*), samoin esim. instruktiiveissa (*satuloida*) ja lingvatiiveissa (*suomentaa*) vaihtelu on vähäistä. Toisaalta jonkinlaista geneeristymistä derivaatiossa tapahtuu, niin kuin esim. Laakso (1997: 272–273) olettaa.⁶³ Jos D-derivaatiossa oletetaan vallitsevaksi inkorporaatiota vastaava vaikutus, voisi sitä selittää yleisemmän ikonisuuden periaatteen kautta. Tähän soveltuu Talmy (1988) *actionalizing*-käsite, jota kutsun taka-alaistumiseksi.⁶⁴

1972, Hopper–Thompson 1985). Nollajohdon (englannissa) ja suffiksaation (tokelaussa) puolestaan rinnastaa Vonen (1994: 165). Nominin ”statuksen laskua” on luonnehdittu sijakielioppeihin perustuvassa tarkastelussa siten, esim. lauseen *x hammered the table top with his shoe* on katsottu sisältävän kaksi Instrumentti-roolia, jolloin verbiin inkorporoitunut rooli on nähty ennemminkin tavan (*manner*) inkorporaationa (esim. Fillmore 1974; Nilsen 1973: 27). Samansuuntainen on Langendoen (1970: 82) muotoilu, jonka mukaan esim. *hammer*-verbin merkitys on ’hit in a hammerlike fashion’. Syvärakenteen roolistrukturissa *hammer*-predikaattiin sisältyvä tai liittyvä instrumentti ilmaistaan jotakuinkin ”an object which can be used as a hammer”. Asiaa on tulkittu niin, että ”[i]nkorporoidun substantiivin viittaus [- -] on epäsuorassa suhteessa kielen substantiivien hierarkkiseen leksikaalis-semanttiseen rakenteeseen”, ts. esim. *sahaimisessa* puhujalla on mielessään sahan hyponyymi ’jonkinlainen saha’ (Woodburyn ja Apresjanin pohjalta Nikunlassi 1986). Välineen sisällymistä I-verbeihin ovat pohtineet myös Starosta (1978: 482), Fillmore (1974: 379–381) ja McCawley (1974: 218), jonka ajatus vaihtelun mekanismista on läheinen työssäni omaksutun kanssa: I-verbien sisällytysuhteessa ei ole tärkeintä itse väline, vaan siihen liittyvä käyttö ja tapa.

⁶³ Laakson (1997: 272–273) mukaan nominin verbistäminen merkitsee inherentisti merkityksen relativisaatiota (*relativization of meaning*), mikä pohjaa osin verbin ja nominin funktionaaliseen eroon: nominit ovat referentiaalisia, verbit ilmaisevat suhdetta. Verbimorfologiaa käytetään usein piilottamaan tai alentamaan (*hide or demote*) informaatiota tilanteeseen osallistujista. Denominaalisissa verbeissä tilanteeseen osallistuvien entiteettien suhteen laatu jää implisiittiseksi ja dedusoitavaksi pragmatiikan, kontekstin ja yleisen tietämyksen pohjalta (ks. myös Mayo et al. 1995: 915). Laakson tarkoittama joustavuusperiaate liittyyneen enemmän esim. osallistujaroolisuhteisiin (parafraasissa, esim. onko kannan tarkoite tema vai kohde) kuin itse kantasubstantiivin semantiikan väljenemiseen. Merkityksen relativisaatiolla hän ei viittaa verbistetyt nominin referentiaalisuuteen tai varsinkaan denotaation luonteeseen (ts. korrelaattisubstantiivin ja verbijohdoksen juurielementin eroon). Roolitason sääntösuhteeseen viitannee myös Ljung (1977: 175–176), joka katsoo, että perussuhdetasolla (”underlying structure”) verbijohdokset ovat säännönmukaisia (*type-familiar*), yksikkötasolla (*item-familiar*) jokaisen johdoksen kohtalona on vähittäinen idiomaatistuminen.

⁶⁴ Talmylla *actionalizing*-käsitteen vastaparina on *reification* (esim. *to call > give a call*), jolloin kyse on rakenteellisesta skematisoinnista, joka on yksi neljästä skemaattisesta systeemistä (tai mielikuvasytemistä) Talmy (2000a: 40) kognitiivis-konseptuaalisessa mallissa. Tässä mielessä termi taka-alaistuminen ei vastaa Talmy käsitettä, mutta I-derivaation kehyksessä perustava ilmiö on sama. Hopper ja Thompson (1985) puhuvat dekategoriisoitumisesta ja de-individaatiosta yleisinä sananmuodostusprosessin semanttisina muuntoilmiöinä, esim. substantiiviyhdyssanoissa (*noun-into-noun compounding*) jäsensubstantiivi viittaa semanttiseen luokkaan, ei spesifiin referenttiin (mts. 161), samoin tapahtuu de-individaatiossa esim. erisnimikantaisessa johdoksessa *chomskylainen* (mts. 162). Verbien nominalisaatio nimeää tapahtuman, joka ikään kuin käsitellään entiteettinä, mutta verbistyminen ei nimeä entiteettiä prosessiksi käsitteistettynä (”entity taken as an event”), vaan yksinkertaisesti nimeää tapahtumat, jotka assosioidaan joihinkin entiteettiin (mts. 177). Tällä tavoin Hopperin ja Thompsonin oletus korostaa denominaalisen verbin väljyyssuhdetta motivoivaan substantiiviin nähden: ”denominal verb does not name an entity anymore at all, and thus has no nominal ’stains’ to prevent its being a bona fide verb” (mts. 177).

[- -] the physical referent is melded together with some of the activity in which it participates, with the semantic effect that much of the referent's tangible concrete character is backgrounded, subordinated to a conceptualization in terms of process of occurrence (Talmy 1988: 175)

Toisaalta substantiivin ja verbin suhdetta voidaan tarkastella tiukan määrityssuhteen sijaan väljänä motivaatiosuhteenä, jolloin laaja varjoargumenttivaihtelu on oletusarvoista. McCawleyn standarditoiminta–ei-standarditoiminta-jakoa kritisoidessaan Kariuksen (1977) mukaan spesifisyys-kriteeri (*naulata* voidaan vain *nauloilla*, mutta *vasaroida* esim. *kivellä*) voidaan kumota. Suora yhteys verbin *hammer* ja substantiivin *hammer* tai verbin *nail* ja substantiivin *nail* välillä on pelkkä rajatapaus. Kariuksen (1977) muotoilua voidaan tulkita siten, että kun verbi johdetaan substantiivista, substantiivi ikään kuin luo funktionaalisen kategorian rajat (esim. naulamainen esine) sekä prototyypin toiminnan (kiinnittäminen lyömällä) verbin käytölle. Tällaisen varjoargumentin semanttisen väljyyden kuvaajaksi esim. Apresjan ja Woodbury (ks. Nikunlassi 1986) ovat eri kehyksissä ehdottaneet väljentävää 'jonkinlainen'-komponenttia (so. *sahata* 'leikata jonkinlaisella sahalla').⁶⁵ Kootusti Kariuksen (1977) mukaan sulaumassa tai D-derivaatiossa ei ole tärkeää substantiivi ja sen tarkoite sinänsä, vaan siihen tyypillisesti liittyvä aktiviteetti, joka on riippumaton substantiivin denotoimasta esineestä (mts. 112). Kielenulkoisen tiedon sisältävä leksikaalinen informaatio on ratkaisevaa siinä, mikä on verbin ja substantiivin semanttinen suhde ja verbin merkitys (mts. 114) (osin paralleelisti ks. Nikunlassi 1986, yhdyssanojen semantiikasta samansuuntaisesti Kay ja Zimmer 1990: 246).

Kariuksen (1977) ajatusten ja *actionalizing*-käsitteeseen pohjaavan takaalaistumisen kanssa paralleeli vaihtelua selittävä tai motivoiva mekanismi I-verbien varjoargumentti-vaihtelussa on rooli–yksilö-vaihtelu mentaalisisäisissä tiloissa: Fauconnierin (1985) mukaan mentaalisten tilojen (*mental spaces*) ja niiden välisten konektorien yleinen ymmärtäminen sallii sen, että roolin nimi voi viitata sekä itseensä että roolin täyttävään yksilöön, ts. on olemassa yleinen funktio, joka yhdistää roolinimet arvoihinsa (*values*) sen kautta, että roolinimet voivat viitata roolitäytteisiin (ks. tarkemmin Sweetser 1997: 117). Spesifioimaton I-verbikonnektio edustaa näin oletusarvoista rooliluentaa, *x nuijii pihviä*, varjoargumentin spesifioiva konnektio puolestaan yksilöluentaa, *x nuijii pihviä nyrkillä*. Roolitäytteen soveltuvuudella on sitten omat rajoituksensa, samoin kuin roolinimellä (esim. *proprit*).⁶⁶ Tällainen ajattelu liittyy työssäni yleisesti käytettyyn

⁶⁵ Korrelaattisubstantiivin ja varjoargumentin vastaavuus motivoituu Kariuksen mukaan soveltumisen käsitteestä (viitatus Boettcheriin 1972 ja Katziin 1966) eli toisin sanoen *x* soveltuu tiettyyn funktioon (Karius 1977: 108). Kiitän Kariuksen (1977) artikkelin suomentamisavusta maisteri (M.A.) Heli Wengeriä.

⁶⁶ Sweetserin (1997) esimerkkinä on mm. lause *The President changes every four years*, joka voi viitata samaan tarkoitteeseen (yksilöluentaa) tai eri tarkoitteisiin (rooliluentaa) eri puhehetkinä. *George Bush changes every four years* ei voi roolin *proprimaisuuden* vuoksi saada rooliluentaa (paitsi esim. roolinimenä näytelmässä, jolloin yksilövaihtelu koskee näyttelijöitä). Samoin lause *The President became a Democrat* voi saada sekä rooli- että yksilöluennan, kun taas lause *The President became black* ei olisi sovelias, jos Jackson olisi valittu Bushin sijaan. Tätä rajoitusta Sweetser ei motivoi. (Mts. 117, 127 sekä alav. 1 ja 5.)

skeeman ja sen aukon (*slot*) toteutuman sopivuuden ideaan⁶⁷. Samoin skeema-pohjaisuus mahdollistaa metonyymiset suhteet.

I-verbin joustavuuden oletettu ikoninen perusta (Talmyn *actionalizing*-käsite) tekee ymmärrettäväksi sen, että johdoksen merkitys sekä toiminta- että osallistujadimensioilla on ennemminkin vihjaava kuin määrittelevä (tehdä x:llä). Samanlaista väljyyttä puoltaa juurimorfeemi- ja toimintaskemapohjainen konseptuaalisen tason substantiivi-verbi-suhde. Muodon ja merkityksen välinen vihjailusuhde konkretisoituu käyttötilanteissa, joista stereotyyppisissä osallistujina ovat leksikaalisten elementtien prototyyppitarkoitteet. Juurimorfeemin, substantiivin ja verbijohdoksen suhteessa johdoksen sisältämä juuri tulkitaan substantiivin kautta, koska molemmat ovat leksikaalisesti reaalisia ja siten salientteja. Puhutaanhan verbistyneestä substantiivista ja semanttisesta funktios- ta, joka väljentää luentaa ('jonkinlainen x'). Konseptuaalisessa toimintaskema- massa myös välineen mielle voitaisiin ajatella hahmomaisesti. Motivaation hahmomaisuutta tarkoittanevat myös Radden ja Kövecses (1999: 38), joiden mukaan *hammer*-tyyppisten verbien väljyys johtuu metonyymisen suhteen skemaattisuudesta: verbi sisältää kannastaan poikkeavia merkityselementtejä ("[- -] *hammering need not to be performed with a hammer* [- -]"), mutta silti sanojen morfologinen derivaatio voidaan tulkita metonymiaksi. Voitaneen ajatella niin, että juuren ilmaiseva varjoargumenttikehys on vihjaavuussuhteessa juureen liittyvään kognitiiviseen alueeseen sekä korrelaattisubstantiivia vastaavan väli- neen vieresyysuhteiden avautumisen kautta (välineeseen liittyvä tekoskeema) että välineen itsensä kaltaisuus- tai soveltavuusmotivaation kautta.

Lopuksi

I-verbeillä on taipumus, että niihin yhdistyy käytössä korrelaattisubstantiivin herättämää mielletä laajempi tarkoite- ja tilannekirjo. Tämä on oletusarvoista

⁶⁷ Varjoargumenttivaihtelun kuvaaminen joko skeemalla tai blendaamisena eivät ole ristiriidassa sikäli, että niiden idea on sama: ilmausten ja käsitteistysten semanttinen yhteensovittaminen. Jos ajattelemme *sahata*-skeemaan liittyvän välineroolin (I-konstruktion) määrittävän sen mukaan, mikä on tyyppilliseen sahalla katkaisemiseen liittyvä mielikuva (vrt. saksilla leikkaaminen), rajoittuvat varjoargumentiksi sopivat lekseemit tarkoitehajonnasta: mitkä kaikki esineet ovat sellaisia, että niillä voi katkaista kuin sahalla. Uusi asiointi ja siihen kuuluvia osallistujia koodaavat lekseemit sulautuvat skeemaan. Blendingissä tämä kuvataan vain siten, että *sahata*-verbin tyyppillinen konstruktion syötöksenä ja puheenalainen asiointi syötöksenä yhdistyvät tuottaen blandin, kuvauksen kohteena olevan lauseen. Ongelmallisuus blending-mallissa liittyy blandin luonteeseen: tarvitseeko sen aina olla emergentti ja täytyykö yhdistymistä varten luoda uusi mentaalinen tila, blendi (kritiikistä ks. Harder 2003). Sellaiset, varsin vähän laajentuneet käyttötavat kuin *sahata veitsellä leipää*, tuntuisivat kuvautuvan hyvin prototyyppiskeeman (leikata sahalla jotakin), skeeman (leikata edestakaisella liikkeellä jotakin) ja elaboraation (leikata sahamaisella esineellä x) avulla. Blendingin tarpeellisuus tuntuu sen sijaan kasvavan sitä mukaa, mitä pidemmälle kirjaimellinen, laajentunut, metaforinen merkitys -jatkumoa verbin käyttö sijoittuu tai mitä tilapäisempi se on. Vakiintuneiden laajentuneiden tai metaforisten merkitysvarianttien käyttö voidaan taas kuvata skeemaan mukautumisena, kun tarvittava skeema on leksikoitunut (esim. *sahata* 'hangata tai leikata edestakaisella liikkeellä'). Blendaamisen ongelmallisuuteen varjoargumenttivaihtelussa kiinnitti huomion Tero Kainlauri.

ennemmin kuin ongelmallista, sillä joustavuus lisää verbin käytettävyyttä, mikä puolestaan voimistaa ja laajentaa I-derivaation systeemiä. Toisaalta verbi avaa rajautuneen skeeman, jolla vangitaan tietynlainen merkityshahmo, toisaalta verbi sallii erilaisten asiointilojen koodauksen ja korostuksen oman mallinsa kautta, vaikka tarkoitetasolla osallistujat poikkeavat verbin koodaamasta stereotyypistä. Johdoksen merkitykseen ja käyttörajoihin kuuluvat I-konstruktion tyypilliset osallistujat ja kehusehdot, jotka sallivat vaihtelua, ja eistereotyypisesti käytettynä verbin tulkinnassa on mukana juuri prototyypin tilanteen ominaisuuspiirteitä: kun puutarhaoppaassa neuvotaan, että *kylvö-
rivit sahataan nyörillä*, verbivalinta (ja siihen liittyvä konstruktio) avaa toiminnan tavan ja tuloksen eri tavoin kuin analyttinen ilmaus (esimerkiksi *kylvö-
rivit uurretaan ~ painetaan nyörillä*). Varjoargumenttivaihtelussa on konstruktioiden ja käsitteellisen yhdistymisen näkökulmasta kyse siitä, että jokaisessa I-verbin käytössä I-konstruktio (tarkemmin yksittäiseen verbiin liittyvänä) blendautuu kulloisenkin osallistujajoukon ja sen leksikaalisen koodauksen kanssa. Mitä kauempana toiminnassa käytettävä väline tarkoitteena ja leksikaalisesti on verbin korrelaattisubstantiivista ja sen tarkoitteistosta, sitä metaforisemmin verbi tulkitaan (eroavat käsitekentät tai -alueet). Verbin täysin metaforisen käytön ja verbin instrumentatiivisen merkityksen denotaatiot ovat enää heikosti perheyhtäläiset.

Derivatiivisessa sulaumassa ikonisuusperiaatteen mukaan johdos vihjaa välineen ja sen käyttötavan sekä teon käsitteellistä läheisyyttä. I-verbeissä välinekategoria sinänsä sulautuu toiminnassa taustalle, motivoivaksi elementiksi (vrt. 'jonkinlainen saha' -tulkinta), olennaiseksi jää käyttötapa (idiosynkraattisine rajoituksineen) toiminnassa. Kompositionaalisesti ajateltuna myös toimintaa parhaiten kuvaava parafrasiverbi ilmennee johdoksen merkityksessä usein vain osalta merkityshahmoltaan verrattuna sen muihin käyttöihin kielen järjestelmässä. Toisaalta, yksi verbi harvoin pystyy vangitsemaan johdoksen käyttövariaatiota. Johdoksen merkityksen ensisijaisuus motivoiviin komponentteihin sa nähdessä taas näkyy sen merkityshahmossa ja käytön joustavuudessa hahmon rajoissa. Parafraasi tai analyttinen ilmaisu puolestaan rajautuu sekä verbin että substantiivin normaalista (referentiaalisesta) tulkinnasta. Muissa johdostyypeissä, esim. lingvatiiveissa, sulautuminen on eri tavoin painottunut kokonaismerkityksen ja motivoivien elementtien ilmaisutavoitteen mukaan (yleinen blendaamisen periaatteisto).⁶⁸

I-derivaatiossa on kyse yhdellä tapaa siitä, että verbiin sisältyy varjoargumentti, joka semanttis-pragmaattisesti voi saada ilmaisunsa kontekstissa. Mil-

⁶⁸ Varjoargumenttivaihtelun luonnollisuuden ja automaattisuuden motivaatioita voi hakea myös substantiivin ja verbin luontaisesta erosta (josta ks. esim. Langacker 1987: luvut 5 ja 7): Substantiivi refereroi konkreettisiin, usein tarkkarajaisiin olioihin (*thing*), substantiivin funktio korostaa nimeävyyttä ja siten objektia sinänsä. Verbi koodaa temporaalista suhdetta (*process*), jossa oleellista on toiminta ja objektien rooli ja suhteet siinä, jolloin korosteista on perushahmo ja funktionaalisten piirteiden (teko, tapa, tulos) toteutuminen. Tällöin yksittäisen osallistujan piirteet, kuten juuri varjoargumentin tarkentama väline, eivät profiloitu verbin käytön kannalta (*piiskata kepillä*) (profilointi (esim. *sormi* herättää taustakseen *käden*, josta se profiloi jonkin osan) on viittaavuutta juuri käsitteistyksen, ei maailman tasolla, ks. Langacker 1999: 7).

lainen täyte voi olla, riippuu kannan merkityksestä yleensä, jolloin täytettä vertaillaan kannan käsitteeseen, *pamputtaa kepillä* - ?*pamputtaa vitsalla*, verbin vakiintuneesta merkityksestä, jolloin kannan lisäksi vertailu tapahtuu verbin kietyntyneestä merkitystä vasten (tämä liittyy myös kantasana-yhteyteen⁶⁹) ja yleisesti ilmauksen rajojen ja mielikuvien vakiintuneisuutta vasten, jolloin arviointiin vaikuttavat kontekstuaalis-pragmaattiset tekijät sekä tarkoitetaso suhteet. Oma pohdittava asiansa on, millainen verbijuureen sisältyvä vihje riittää (vrt. osin Kastovskyn 1990 esittämään leksikaalisten rakenteiden perustyyppien jatkumoon). Verbin merkityksen kannalta ei näyttäisi olevan väliä, millä tavoin väline ilmaistaan, ts. nimeäkö toiminnan välineen verbin kantasubstantiivi, korrelaattisubstantiivi, edelleen johdos, rinnakkaislaina vai eri sanueen substantiivi: *lapioida* (*lapio*), *maalata* (*maali*), *vatkata* (*vatkain*), *vaskata* (*vaskooli*), *nilkuttaa* (*nilkka*), *kävellä* (*jalka*). Sisällytysuhde vaikuttaa saman tavoin koodaussuhteesta huolimatta, ?*mies potkaisi jalalla palloa*–? *mies lapioi lapiolla monttua*.

Merkityksen kirjaimellisuuden, laajentuneisuuden ja metaforisuuden näkökulmasta vaihtelutasot voidaan palauttaa karkeaan kategorisointiin: onko verbin käytön instrumentti korrelaattisubstantiivin kategoriaan y nähden eräänlainen y, jonkinlainen y vai ikään kuin y. Verbin juuren implikoiman välineen väljyys korrelaattisubstantiivikategoriaan nähden tuo mekaaniseen jaoteluun oman vaikutuksensa. Varjoargumenttinvaihtelussa jatkumoluonteisuus kirjaimellisen ja metaforisen käytön välillä on ymmärrettävä: varjoargumenttinvaihtelu perustuu analogiaan eikä analogian ja metaforan (yhdenlaisena analogiana) välinen raja ei ole tarkka (selvät tapaukset voidaan osoittaa). Varjoargumenttinvaihtelun kognitiivinen mekanismi on analogiapohjainen hahmon tunnistus (*pattern recognition*) ja transponointi – samoin kuin hahmon elaboroinnissa hierarkkisessa skeemamallissa ja merkityksellistämässä yleensäkin.

⁶⁹ Substantiiveille voi olla ominaista semanttinen joustavuus prototyyppiin nähden, ja tämä voi vakiintua semanttiseksi laajentumaksi. Vaihtelun jatkumoon kuuluu kontekstuaalinen modulaatio ja määrittelyn vajavuus (*underspecification*), jotka voivat johtaa systemaattiseen polysemiaan (jos se edellisistä erotetaan) ja semanttiseen muutokseen pohjaavan varsinaiseen polysemiaan (samanlaisuuden tai viereisyyden motivaatiosta). Substantiivien vaihtelua havainnollistavat yhdyssanat *leipälapio*, *lumilapio* ja *rikkalapio*, joista kaksi edellistä voidaan katsoa *lapio*-lekseemin ensisijaisen semeemin *lapio*₁ 'kaivutyökalu' hyponyymeiksi, *rikkalapiota* sen sijaan ei: sen tarkoite on perheyhtäläisessä suhteessa prototyyppiin *lapio*₁-semeemin tarkoitteisiin, mutta se ei kuulu *lapio*₁-semeemin viittausalaan. Perheyhtäläinen motivaatio suo kuitenkin sanan käytön uuden kompositumin pääsanana, vaikkakin sen suhde siinä *lapio*-lekseemiin nähden eroaa *leipälapio*sta ja *lumilapio*sta: ne ovat eräänlaisia *lapioita*₁, *rikkalapio* on sen sijaan ikään kuin *lapio*₁ ja edustaa *lapio*₂-semeemiä (CD-Ps:ssa *lapio*₂ = muita *lapio*₁:n kaltaisia välineitä). Sama motivaatioperusta on I-verbin korrelaattisubstantiivin ja varjoargumentin välillä: *turvaavyö* ei ole eräänlainen *köysi*, vaan ikään kuin *köysi* 'kiertämällä t. punomalla valmistettu paksu nuoramainen punos' (CD-Ps), kun sitä tarkastellaan *köyttää*-verbin mielteen mukaisen sitomisasiantilan välineenä, esim. *köyttää lapset penkkeihin turvaavyöllä*. Oma tulkinnallinen tapauksensa on sitten se, kun verbillä on laaja varjoargumenttinvaihtelu ja myös korrelaattisubstantiivi on polyseeminen. *Hääkakun lapioiminen kakkulapiolla* voi motivoitua sekä *lapioida*-verbin skeemaan liittyvän käsitteistyksen ja kakkulapion yhteensopivuudesta, mutta myös siitä, että kakun käsittelyyn tehtyä otinta on ruvettu sanomaan *lapioksi*₂, koska se muoto ja siirtämisfunktio perheyhtäläistävät sen *lapio*₁-semeemin tarkoitteisiin (samoin ruotissa on *kakspade*, mutta englannissa *cake server*). Substantiivien ja I-verbien semeemisuhteista ks. tarkemmin lukua 6.1.

6.3 Metaforiset variantit ja tendenssit

6.3.1 Metafora ja derivaatio

Goatlyn mukaan (1997: 92) yksi metaforan tehtävä on täyttää leksikaalisia aukkoja, nimetä uusia käsitteitä. Sama tehtävä on myös yhtenä derivaation motivaationa sananmuodostuksessa. Metaforiset prosessit ja derivaatioprosessit ovatkin osittain päällekkäisiä. Lisäksi toisiinsa yhdistymällä ne tuottavat leksikaalistuneita ja suhteellisen epäaktiivisia metaforia, koska ne ovat menestyviä (*successful*), ts. niillä on motivaatio ja ne ovat muistettavia. Metafora (samankaltaisuus) esiintyy Goatlyn (1997: 93–96) mukaan sananmuodostuksessa kahdella tasolla: motivaatiotekijänä itse derivaatioprosessia (*direct association*), esim. *apinoida* 'matkia ikään kuin apina tekee' (jolloin verbin semantiikan perusmekanismi on metaforinen) tai derivoidun yksikön edelleenkehityksissä (*indirect association*), esim. *grillata itseään auringossa* 'ottaa aurinkoa ikään kuin paistettaisiin grillissä', jotka siis kuuluvat tavallisiin merkityksenmuutosprosesseihin (sanan metaforinen käyttö ja merkityksen laajentuminen). Dirven (1988) tarjoaa esimerkkejä siitä, kuinka metaforisaatio voi tapahtua ennen konversioprosessia (a), sen kuluessa (b) tai sen jälkeen (c): a) Verbi *to board* 'syödä ulkona' (object-verbinä) perustuu *board*-substantiivin käyttöön ruuan metonymiana. b) Verbi *to bolt* kontekstissa 'tehdä asioita nopeasti' (rooli: essiivi, result) on tuskin johdettavissa *bolt*-verbin merkityksestä 'sulkea lukko salvalla tai pultilla tai ikään kuin pultilla'. Kirjallista ja metaforista *bolt*-verbiä yhdistävä käsite lienee 'to move (suddenly and quickly) like a bolt'. c) Verbi *to harbour* eroaa goal-verbistä *to board*: sillä ei ole kirjaimellista merkitystä 'laittaa ihmisiä aitaukseen, joka toimii myös suojana', vaan pelkästään metaforinen luenta 'antaa suoja jollekin', esim. *to harbour a criminal*. (Dirven 1988: 334–335.)

Metafora on siis yksi yleinen leksikaalisten muutosten aiheuttaja (ks. Dirven 1985; merkityksen muutostyypeistä ks. esim. Vilppula 1989, polysemian syistä ja luokista ks. Blank 2000), mutta se toimii myös synkronisesti (Määttä 1992: 159). Metaforisista toteutumista voidaan erotella konventionaalisuuden asteita (metaforisuuden jatkumoista ks. Goatly 1997: 31–40), ja niitä motivoi metaforan oleellinen funktio, abstraktin kuvaaminen konkreettistarkoitteisilla sanoilla (Koski 1992: 15). Metafora (kuten metonymiakin) on voimakas leksikkoo laajentava prosessi, jonka tuotos usein leksikoituu (tässä *lexicalise*): "The important point is that the metaphorical process has left its mark on the vocabulary of the language, by dint of the fact that various metaphorical extensions and transfers have been Lexicalised, that is to say have found their way into the dictionary with a second and separate conventional meaning" (Goatly 1997: 31).⁷⁰ Kai-

⁷⁰ Laajemmin metaforan ja metonymian leksikkoo laajentavista vaikutuksista ks. Dirven (1985: 102), joka erittelee englannin *cup*-sanan merkityskehitystä ja merkitysvariantteja (24 semeemiä), joiden motivaationa ovat metonymisesti esim. osakokonaisuussuhteet ja metaforisesti korosteisesti muoto sekä myös funktionaaliset piirteet, *cup*-lekseemin piirreanalyysistä leksikografisesta näkökulmasta ks. Ayto (1983: 93).

sa Häkkinen (1985) luonnehtii merkityksen muuttumista ja sen motivaatiota seuraavasti:

Merkityksen muuttumisen edellytyksinä voidaan pitää mitä tahansa havaittua samankaltaisuutta tai esiintymisyhteyttä. Sanojen metaforinen eli vertauskuvallinen käyttö on mahdollista, jos havaitaan jokin yhtäläisyys sanan alkuperäisen tarkoitteen ja jonkin muun referentin välillä. (Häkkinen 1985: 63.)

Esimerkkinä Häkkinen mainitsee I-verbin *keksiä*, jonka abstrakti merkitys on syntynyt konkreettisen toiminnan ilmauksesta 'manipuloida keksillä' (variansteista ks. SSA s.v. *keksiä*), juuri edellä luonnehditulla tavalla, niin kuin useiden abstraktien verbien. Äskeisessä fokus on tarkoitetasolla, mikä tietenkin on analogian edellytys, mutta käsitetason ja käsitteistyksen rooliakaan ei sovi unohtaa: uudessa tarkoitteessa tai toiminnassa voidaan havaita jotakin samankaltaista sanan edellisten käyttöjen tarkoitteiden kanssa, prototyyppisen tarkoitteen kanssa tai tarkoitteista käsitteistetyin mielikuvan kanssa.⁷¹ Tarkoitteiden välinen samankaltaisuus ei siis välttämättä vallitse tarkoitteiden tasolla, vaan tarkoitteista johdetun konstruoinnin tasolla (stereotypiat ja hahmo-ominaisuudet, esim. juuri eläinperäisissä metaforissa vaikkapa sian siivottomuus).

Vaikka samankaltaisuus tai yhtäläisyys voi olla Häkkisen sanoin "mitä tahansa", täytyy sen olla tilanteisesti ja yhteisöllisesti motivoitua (paitsi tietenkin kuolleissa metaforissa, synkronisesti tarkasteltuna). Lakoff (1987) katsoo, että kielellisen ilmauksen laajeneminen olemassaolevasta merkityksestä uuteen motivoituu sen suhteen avulla, jonka puhuja havaitsee vanhan ja uuden viittauksen välillä. Hän (mts. 105) kuitenkin painottaa, että semanttiset ekstensiot eivät ole täysin mielivaltaisia; jos ekstensio on tapahtunut, sen yleensä voidaan havaita olevan järkevä ("*it makes sense*"). Semanttisten ekstensioiden motivoituneisuus heijastuu eri kielissä tapahtuvina toisistaan riippumattomina samanlaisina muutostendensseinä (Lichtenberk 1991: 478). Toisaalta, jos motivaatiota ei olettaisi, puollettaisiin autonomista, ihmisestä riippumatonta kielisysteemiä, ts. motivoituneisuus implikoituu jo oletuksesta, että esim. suomen kieli on ihmisen kieli ja käyttöväline, jota sovelletaan (metaforisuuden ja analogisuuden ilmentymisestä kootusti lapsen kielen näkökulmasta ks. Kauppinen 1992: 212–213). Niinpä esimerkiksi Dirven (1985: 87, 115) katsoo, että metaforisaatio merkityksen muutosten prosessina on systemaattinen ja perustava osa kielen ja leksikon säännöstöä. Hänen mukaansa kulloisenkin spesifin metaforisaatioprosessin valikoituminen johtuu kulloisenkin lekseemin piirteistä (mts. 104), joskin tarvitaan vielä jatkotutkimusta, jotta metaforisten leksikaalisten prosessien luonteesta voidaan tehdä yleistyksiä (mts. 115). Metaforien tulkinnassa puolestaan oma kysymyksensä on, onko löydettävissä kriteereitä, joiden perusteella voi seuloa oikeat motivaatiot vääristä (selittämään metaforan) (ks. Onikki 1992: 51). Yhtä

⁷¹ Erittely on oleellista ilmausten motivaation selvittämisen vuoksi sekä suhteessa tarkoitemaailmaan ja käsitejärjestelmiin, mutta myös suhteessa kielen järjestelmään. Leksikaalinen käsitespesifisyys (Karihalme 1996: 140) fokusoi tarkoitteen piirteisiin, joista ilmaus motivoituu, vaikkakin piirteet tarkoitteen kannalta sinänsä olisivat epäoleellisia, esim. blondi 'nainen, jolla on vaaleat hiukset'.

kaikki, metafora mukautumisen tyyppinä (*accommodation*) on yhden kielellisen käyttäytymisen jatkumon pää (Langackerin 1987 ja Rumelhartin 1979 pohjalta Ryder 1994: 142). Dirvenin (1986: 323 alav. 10) mukaan englannin denominaalisten verbien kuvallinen käyttö on hyvin frekventti ilmiö, mikä tuskin on sattumaa vaan vaatii tarkastelua.

6.3.2 Metaforan kuvaamisesta

I-verbijohdoksen leksikoitunut tyyppillistä välineen käyttöä ilmaiseva merkitys voidaan katsoa kirjaimelliseksi merkitykseksi, josta metaforiset käytöt saavat motivaationsa. Oletuksena tässä siis on, että I-johdostyyppin verbin yhtä käyttötapaa pidetään ensijaisempana tai perustavanlaatuisempana kuin muita käyttötapoja (ks. Vesa Koivisto 1992: 102). Metaforisoitumisessa I-verbin merkitys muuttuu konkreettisesta abstraktimpaan, mikä toteuttaa metaforisen muutoksen yleistä suuntaa (Koski 1992: 16). Samalla I-verbin motivaatio muodostinrakenteeseen ja sen leksikaalisiin suhteisiin nähden muuttuu. Metaforisen käytön parafraasi eroaa I-verbin parafrasista, mikä näkyy karkeasti I-verbin erilaisten käyttöjen sellaisissa vertausparafraseissa (ks. Koski 1992: 20) tai vaihtoehtoisissa ilmauksissa, jotka pyrkivät osoittamaan I-verbin merkityksen motivaation. Esimerkiksi *lapioida*-verbin käyttö *mies lapioi monttua* ja sen parafraasi *mies kaivoi lapiolla monttua* ovat samapropositioidet, sen sijaan lauseiden *mies lapioi puuroa suuhunsa* tai *mies lapioi itsensä muistojen tunkiosta* parafraseissa muodostinrakenteen elementit vaativat modifikaatiota, kompleksisempaa kategorisointia, jotta metaforisesti käytetyn *lapioida*-verbin merkitys voidaan motivoida (vrt. *?mies siirtää lapiolla puuroa suuhunsa, ?mies kaivaa itselleen tien ulos muistojen tunkiosta lapiolla*).

Jos metaforisen ja ei-metaforisen merkityksen erottamista I-verbeissä lähestytään karkeasti parafrasien vertailun tai substituotavuuden näkökulmasta, kertoo se vain verbin käytön ja muodostinrakenteen motivaatiosta. Ongelmallista parafrasierottelussa käytännön kannalta on myös se, että verbijohdokseen konventionaalisestikin liittyvät parafrasit voivat olla keskenään valinnaisia ja leksikaalisesti monitulkintaisia. Lisäksi ongelmallisia ovat varjoargumenttivaihteluun (ks. lukua 6.2.3) liittyvät tapaukset, joissa ilmauksen sanasanainen luenta ja (oletettu) asiointi ovat vastaamattomia vain välineen leksikaalisessa koodaamisessa (esim. *lapioida lusikalla puuroa suuhunsa*). Vaikka karkea parafrasien vertailu paljastaa I-verbiskeeman mukaisen merkityksen ja metaforisen merkityksen eripropositioisuuden, esim. *mies sahaa Ruotsista Suomeen* - **mies leikkaa sahalla Ruotsista Suomeen*, se ei tavoita kirjaimellisen ja kuvallisen ilmauksen välistä jatkumoluonnetta (metaforisten ilmausten, vertausten ja parafrasien tulkinnasta ks. Varis 1998: 102–104).

Kognitiivisessa metaforakuvauksessa⁷² suhteita ei tarkastella lekseemien

⁷² Lichtenberk (1991: 478–479) erottaa metafora-näkemyksissä kaksi päälinjaa: Toisen mukaan metafora on ensisijaisesti lingvistinen instrumentti (*linguistic instrument*), jossa ”yhden konseptuaalisen alan elementtiin designoivaa kielellistä muotoa käytetään (figuraatiivisesti) puhuttaessa toisen konseptuaalisen alan elementistä”. Toisen mukaan metafora on ensisijaisesti kognitiivinen instrumentti (*cognitive instrument*), jonka avulla ”yhden kokemusalueen käsitteitä käytetään käsitteistämään (conceptu-

tasolla (vrt. leksikaalinen vertailu) vaan konseptuaalisella tasolla. CMT:n ideana on, että metaforaa motivoiva käsite (*source*) projisoi kohdekäsitteeseen (*target*) joitakin ominaisuuksia, mikä aiheuttaa muutoksen. Ongelmallista tässä on siirron mekaanisuus. Käsitteellisen integraation ja blending-mallin kehyksessä tällaisen kuvauksen ongelmat ohittuvat. I-verbien metaforisten prosessien luonteen käsittelyn taustalle ja pohjaksi blending-pohjaiselle analyysille sopii seuraava esimerkki: Dirvenin (1986: 325) mukaan D-verbien yksi produktiivi luokka ovat ns. tapaverbit (*manner verbs*, jossa *manner* 'the way event takes place'), esim. (move with a career >) *career*.⁷³ Osa tapaverbeistä perustuu vertailuun (*comparison*), esim. *balloon* 'swell in the way a balloon swells', joka puolestaan liittyy metaforisuuteen. Tapaverbien taustalle voidaan olettaa yleinen semanttinen kaava: tehdä samaan tapaan kuin x tekee ("do in the way x does, vs. do so that something is like x"). Kaavaa voidaan selittää seuraavan esimerkin avulla: *rocketing prices* eivät ole hintoja, jotka nousevat niin, että ovat kuin raketteja, vaan hinnat nousevat nopeasti ja korkealla niin kuin raketitkin tekevät (Dirven 1986: 326). Vertailussa eivät siis ole hintojen ja rakettien yhteiset ominaisuudet, vaan suhde on yleisempi: hinnoilla on jonkinlainen suhde nousemisen prosessiin ja tämä suhde on samanlainen kuin rakettien suhde nousemisen prosessiin (mts. 326 alav. 12). Tällainen rakenteellinen samankaltaisuus (analogia) ja metaforisen suhteen joustavuus on myös blending-kuvauksen perusta: *rocketing prices* -esimerkissä generisenä tilana on nouseminen, syötöstiloina ovat hintaan ja rakettiin liittyvät alueet ja blendattuna tilana on metaforinen rakenne.

Toisaalla Dirven (1999: 281) katsoo, että esim. kalastamisen tapa voi siirtyä muille vedestä pyydystämisen alueille ja siten laajentaa ilmauksen käyttöä. Esimerkiksi konneksiossa *kalastaa helmiä* (*to fish pearls*) ei ole kyse kalastamisesta sinänsä (vrt. *kalastaa* ← *kala*), vaan kalastamisen tapa tai muut siihen liittyvät olosuhteet, esim. kärsivällinen odottelu, saaliin kiinniottaminen ja vedestä siirtäminen, motivoivat *kalastaa*-verbin käytön sekä kalojen että helmien pyydystämässä. Tarpeeksi abstrakteilla alueilla käytettynä verbi katsotaan metafori-

alize) toista kokemusaluetta". Hänen mukaansa näkökulmat eivät ole ristiriidassa tai yhteensovittamattomia. Esim. osa Lakoffin ja Johnsonin (1980) konseptuaalisista metaforista on kulttuuri- tai kielikohtaisia, jolloin ongelmaksi jää, kuinka konseptuaaliset metaforat syntyvät alun perin (ts. jotta konseptuaalinen metafora voi syntyä, täytyy eri käsitteellisiin alueisiin liittyvien ilmiöiden samankaltaisuuden havaitsemiseksi olla jokin havaitsemispohja (prior perception of commonality). Langackerin (1987; myös Jackendoff 1983) ehdottamassa mallissa ongelma ohittuu: kun toinen käsitteellinen alue organisoidaan toisen käsitteellisen alueen ehdoilla, emme käsitteistä toista ensimmäisen ehdoilla, vaan havaitsemme molempien käsitteellisten alueiden omaavan samanlaisen yleisemmän rakenteen (vrt. meta-analogia). Tämä ei tosin selitä metaforan yksisuuntaisuutta, esim. spatiaalisesta ei-spatiaaliseen (vrt. kuitenkin Lakoffin (1987) esittelemät kokemuseräisyys ja kognitiiviset periaatteet, esim. konkreettisesti abstraktiin). Nähdäkseni blending-mallin joustavuus poistaa ongelman.

⁷³ Substantiivin *career* 'laukka' > 'uraputki' -merkitysmuutoksen yhteydessä Dirven (1986: 325 alav. 11) toteaa: "[E]tymological meanings can play a role in the actual interpretation of some items and [-] word-formation processes must be seen as a combination of diachronic and synchronic forces operating in the language system." Suomen refleksiivijohdosten metaforisuuden yhteydessä samoin ks. Vesa Koivisto (1992: 103).

soituneeksi, esim. *kalastaa ääniä, kalastaa informaatiota*.⁷⁴ Esimerkiksi *onkia*-verbin laajentunut käyttö (56) voidaan motivoida ja kuvata käsitteellisen integraation avulla seuraavasti.

(56) Se [= Einsteinin aivonpala] on parasta **onkia** sieltä [= lasipurkista] **lusikalla**. (TV2 Einsteinin aivot, dokumentti, 16.12.1998).

Prototyypin *onkimisen* ja kuvattavan tilanteen yhdistävä rakenne on skemaattisesti identtinen, kuten myös osallistujaroolit (agentti, patientti, tavoite, väline, tässä myös kehyslementtinä vesi). Asiantilan käsitteistäminen onkimi-seksi on siis motivoitu, vaikka roolisuhteissa patienttitarkoite (kala - aivonpala) ja väline (onki - lusikka) eroavat. Niiden keskinäisen kuvautumisen motivoi vahva analoginen yhteys rakenneskeemassa, esim. adjunktin *lusikka* sulautuminen varjoargumentin *onki*-juureen funktionaalisesti. Näiden lisäksi kohderakenteesta puuttuva syötti-elementti kauentaa luentaa *pyydystää ongella* -rakenteesta, tilanteeseen liittyvä yrittämisen piirre taas lähentää rakenteita. Tilanne siis hahmotetaan stereotyyppisen *onkia*-verbin rakenteen kautta, se ikään kuin konseptuaalisesti sulautuu hahmoon, käsitteistyy ja kielentyy verbin hahmon kautta (CMT:n kehyksessä osa lähdealueen (yrittää pyydystää kala ongella) elementteistä kuvautuu (*mapping*) tai siirtyy kohderakenteeseen (yrittää nostaa pala lasista lusikalla). Mitä enemmän kuvattava tila motivoivasta rakenteesta eroaa, sitä metaforisemmaksi koodaavan ilmauksen käyttö voidaan oletusarvoisesti katsoa (*onkia totuus selville*).

Semasiologisesti ajatellen esim. *onkia*-verbi liittyy ongen käyttöön, sen avulla kalastamiseen, jolloin verbin merkityslaajennus on jo tiedetyn käytön, merkityksen ja mielikuvan vertaamista perheyhtäläisiin tapauksiin ja siten verbin käytön transponointia uusiin käyttöihin. Korosteista on, että verbi ei stereotyyppisessäkään käytössä koodaa pelkkää abstrahoitua toimintaa tai tekoa, vaan muitakin osallistujia (esim. agentti) ja yleensä myös tyypillistä käsitteellis-pragmaattista kehystä ja mielikuvaa. Tällöin analogia on useamman samankaltaisuuden kuin pelkän 'pyydystää ongella' -proposition varassa (verbistä sanaluokkana tähän liittyen ks. Esa Itkonen 1997a: luku II). Seuraava kuvitteellinen *onkia*-verbin käytön jatkumo (57a–57f) havainnollistaa asiaa:

- (57)
- (a) mies onkii kaloja mato-ongella
 - (b) palokunta onkii hukkuneen järvestä (jollakin onkimaisella)
 - (c) mies onkii lusikalla karpästä keitosta
 - (d) hän onkii ääniä valheellisilla puheillaan
 - (e) vakooja onkii tietoja (välineellä)
 - (f) idea on ongittu elokuvaan kirjasta

Muista pyydystämisperbeistä I-verbeissä leksikoituneesti ovat metaforisoituneita *pyydystää* ja *naarata*, puhekielessä osin *pilkkiä* (NS:ssa myös *haavia, kuv-*

⁷⁴ Englannin *fish*-verbissä ei vain abstraktimpi alue vaan myös erilainen syntaksi (*for*-prepositio) eriyttää metaforista merkitystä, *fish for information, fish for a rich man*, ja yhdentää tätä muihin abstraktimpaan toimintaan viittaaviin ilmauksiin, esim. *to look for* (vrt. ikonisestikin läheisyyttä heijastava *to fish pearls*) (Dirven 1999: 281–282).

merkittyjä ovat esimerkit *Palloseura haavi tililleen kaksi pistettä* ja *Valas haavii miljoonittain pikkueläimiä ravinnokseen*). Jokaisen metaforisessa merkityksessä korostuu erilainen karakteristinen puoli konkreettisen verbin käytön koodaamasta asiaintilasta, *onkimisessa* etsiminen, poiminen, nostaminen (58a), *naaraamisessa* epätoivo, summittaisuus, näkymättömyys, pinnan alla oleminen (58b), *pyydystämässä* lopputulos (58c), *pilkkimisessä* liike ('nuokkua') (58d) ja eileksikoituneessa *puikkaroida*-verbin metaforisessa käytössä (58e) kokoaminen. Toisaalta verbit voivat viitata samaankin asiaintilaan (metaforisen käsitteistykseen kautta).

(58a) En tiedä kenen tiliin menee Alfred Hitchcockin Linnuista **ongittu** painajaisparafraasi, mutta joka tapauksessa sen teho on hätkähdyttävä ihanteellisen tajunnanvirran rajuna keskeyttäjänä. (SKTP Demari)

(58b) Mielipiteitä **naarattiin** mm. paperitehtaiden pääluottamusmiehiltä ja koneenhoitajilta. (www.kaupunkiuutiset.com. 8/1999)

(58c) Suomen ammattiliittojen keskusjärjestön SAK:n puheenjohtaja Lauri Ihalainen karsastaa ulkomaisen pääoman **pyydystämistä** ja uskoo että vain suomalaiset ovat kiinnostuneita toisten suomalaisten hyvinvoinnista. (SKTP AL)

(58d) Puolen tunnin luennoimisen jälkeen yksi poliiseista nukahtaa. Vieruskaveri tökkää häntä viivottimella kylkeen. "Saa **pilkkiä**, mutta koe on torstaina", Hyyti tokaisee. (Ylioppilaslehti 2.11.2001)

(58e) Suomessa "valmentaja" nimike irtoaa aika helpolla. Satsataan edellisen kommentin allekirjoittaneeseen, Kimmoon ja Rippeen + johonkin Ouluun sijoitettavaan ammattilaiseen, niin siinä on kasvukeskukset **puikkaroitu**. (Viesti keskustelupalstalla SML Fencing Forum. <http://www.rbgroups.net/Snitz/topic.asp>)

Esimerkiksi lauseen *Aurinko siivilöityy ikkunasta matolle* (Apu 36/2002) motiivoinnissa *siivilöidä*-verbin skeeman avulla on kyseessä on metafora, jossa argumenttipaikat täyttyvät epäprototyypeillä. Verbin *-utu*-muoto ei edellytä abstraktissa suhteessa elollisen agentin koodaamista (esim. *jauhot siivilöityvät kattilaan*, jonka käsitteistyksessä tilanteen aiheuttaja, agentti on taka-alastettu: [[[AG] →] [[JAUHO → TULOS]]]). *Siivilöidä*-verbin käyttöyhteyksissä patientin koostumuksen muutos usein implikoidaan (*siivilöidä* > 'pienetä') ja teema-rooli korostuu, ts. siirtämisen päätepieste eksplikoidaan (*siivilöidä* > 'siirtää siivilällä manipuloimalla'). *Siivilöidä*-verbi toteuttaa erotteluskeemaa osan ja kokonaisuuden suhteen koodaamiseksi AG → PATIENTTI → TULOS tai PATIENTTI_A → PATIENTTI_{A1}, PATIENTTI_{A2} jne. ja yhdistää sen siirtämiskeemaan, jolloin siivilöintiskeema on usein seuraava: AG → PATIENTTI_A → PATIENTTI_{A1}, PATIENTTI_{A2} jne. [→ LOKAATIO/PÄÄTEPIESTE]. Esimerkkilauseen lähdetilan ja kuvattavan tilan korreloivat osallistajat ovat jauho – aurinko, siivilä – ikkuna ja kulho – lattia (lauseen *aurinko*-elementti motivoituu viereisyysuhteesta aurinko – auringon valo). Lauseen kuvaaman asiaintilan profilointia koodauksessa voitaisiin myös muuttaa, esim. *ikkuna siivilöi auringon matolle*.

I-verbien metaforiseen käyttöön voi liittyä myös rakennetason blendaaminen, jossa verbi ikään kuin sulautuu rakennnekehyyksessä, vrt. esim. lause *siskoni leijui huoneen läpi*, jossa yhdistyvät esim. rakenteet *lehti leijui puusta alas* ja *siskoni*

käveli huoneen poikki (niitä yhdistävä yleisenä alueena on liikkua). Kyse siis metaforasta (siskoni liikkuminen on kuin leijumista suhteessa X), mutta yhdistyminen ottaa huomioon koko kehyksen (ja ehkä käyttötilanteen), ks. osin Talmy (2000b: 329). Tässä metaforisuus, (lause)konstruktiot ja blendaaminen yhtyvät.

Verbin laajentunutta käyttöä voi siis perustella siirtoon pohjautuvalla metaforisoitumisella tai konstruktiopohjaisella blendautumisella. Esim. lauseessa *mies kauhoo venettä ylävirtaan* voidaan ajatella liikkeen samankaltaisuudesta motivoituvaa predikaattileksemin valinta (vrt. meloa tms.) tai sitten konseptuaalinen blendi, jossa kauhomisen aiheuttama liike kohdistuu tekijään, ts. intransitiivi-konstruktio *mies kauhoo* blendautuu aiheutettu lokomotionaalinen itseagenttiivinen liike -konstruktion *x tekee ja x liikkuu* (caused motion construction, ks. Goldberg 1995: 152–). Taustalla on siis yleinen (lauseke)rakenteita yhdistävä periaate: syntaktiset konstruktiot ilmaisevat uusia tilanteita siten, että ne blendaavat tilanteen elementtejä ja yksinkertaisen lauserakenteen abstraktia semantiikkaa (Mandelblit 2000; Mandelblit–Fauconnier 2000). Esimerkkinä konstruktiopohjaisesta blendautumisesta on verbin *jarruttaa* käyttö merkityksessä 'liikkua jarruttamalla', jossa verbin rektio ja semantiikka yhdistyvät liikkumiskonstruktion (59a). Samoin *kolkata*-verbi 'iskeä nuijalla, kalikalla tms., lyödä tainnoksiin t. kuoliaaksi' (vrt. myös *kolkata*₂ 'rytmikkäästi kolahdella' tulkintamahdollisuus) yhdistyy väylä-skeemaan aiheutettu liike -konstruktiossa (59b). Konstruktioihin sulautumista verbin joustamisena käsittelin toisessa yhteydessä luvussa 6.1.

(59a) Nevalainen **jarrutti** kärkimiehen ohi renkaat savuten pääsuoran lopussa ykköskurvassa ja suomalainen venytti heti parin sekunnin kaulan. (UtisJulkaisin, Formulaposti. www14.brinkster.com/vendu/forposti/)

(59b) Hän **kolkkasi** Ferrarille siirtyneen ranskalaisen ajokin ulos heti ensimmäisessä mutkassa (HS 30.10.1998)

6.3.3 Metaforan käyttömotivaatioita ja attraktiivisia alueita

Metaforan käytölle voidaan olettaa ainakin informatiivisia ja esteettisiä funktioita, molemmista voidaan esittää esimerkkejä I-verbeistä. Informaation välitysfunktiossa metaforan käyttöä motivoi, että sen avulla pystytään puhumaan abstrakteista tai uusista asioista konkreettisten tai tuttujen asioiden kautta. Esimerkki teknisen innovoinnin kielentämisestä (ja siten ymmärtämisestä) tutun avulla on tietotekniikka ja -verkot, joihin I-verbeistä *imurointi* sijoittuu. Konkretisoinnin kautta tulevaan havainnollisuuteen ja tehoon voi perustaa sellaisten I-verbien kuin *seivästää*, *keihästää*, *viilata*, *haravoida* ja *kammata* yleistä (leksikoitunutta) metaforista käyttöä.

I-verbin metaforinen käyttö saattaa vihjata kielteisyyttä puheenalaista tekemistä kohtaan, esim. *sorvata* 'vääntää väkisin' ja *tahkota* 'tehdä jotain pitkään, yksitoikkoisesti', käyttöyhteyden mukaan kenties myös *viilata*, *kangeta*, *kammata*, *vivuta*, *kiilata*, *veivata* (helppous) (analyysistä ks. lukua 6.2). Kielteisyyttä liittyy osin yleisempään humoristisuuden ilmaisemiseen, jossa tarkoituksessa liioittelun keinona käytetään sellaisia I-verbejä kuin *sorkkia* ja *käpälöidä* (vs. ihmiskäsi,

taitavuus, hallittuus), *kauhoa* ja *melo*a (liioiteltu liike ja väline), *onkia* (vaivalloinen etsintä) tai *sukia* (liiallisuus) tai *kärrätä* (*autolla*) (status). Eräs metaforisen merkityksen synnyttävä prosessi on oletusarvoisen ilmauksen korvaaminen ironian tai muun efektin aikaansaamiseksi. Esim. jos korostetaan välinettä tekemisen konventionaalisen tavoitteen ja tekemistavan oletusarvoisen ilmaisemisen sijasta, laukaistaan ironiaa, väheksymistä, epämääräisyyttä tms. vihjaava tulkinta (ks. esim. frekventatiivijohdosten lisämerkitykset, joita listaa Kytömäki 1992: 222). Tällä tavoin käytettävä on *sorkkia*-verbin rinnalla verbi *sormeilla*. Esimerkiksi *sutia*-verbin käyttö oletusarvoisen maalaamisen, piirtämisen tms. sijaan korostaa välinettä ja tiettyä huolimattomuutta ja näin vihjaa väheksyvää suhtautumista tai ironiaa (60).

(60) Pysähdyin betonisillalle saaren keskikannaksella. Koululaiset olivat **sutineet** piirroksiaan valkoisiksi rapattuihin kaidelevyihin. (SKTP Mikkonen)

Yleisten toimintojen koodaaminen I-verbeillä johtaa usein vähättelyyn ja siitä ironiaan. Tällainen synonyymisen, kvasi-synonyymisen tai muun assosioituvan ilmauksen (esim. eri rekisteristä) käyttö huumorin tai ironian keinona on yleistä (ks. esim. Kittay 1987: 291–294 ja Varis 1998: 129–131).

Metaforan attraktiivisia ja ekspansiivisia alueita

I-verbien metaforisista attraktiivisista alueista tai käsitekentistä (attraktiokeskukset) voidaan nostaa esiin ainakin sukupuolielämä, kognitiiviset toiminnat ja muu yleinen työskentely, ekspansiivinen alue on esimerkiksi ruumiintoiminnat.

Henkisten toimintojen käsitteistäminen konkreettisten välinettä vaativien toimintojen avulla on paralleeli ruumiin osien kautta tapahtuvalle metaforisatiolle. Tässäkin siis heijastuu ruumiinosien ja työkalujen samahahmotteisuus. Se, että fyysistä manipulointia ilmaisevat sanat saavat intellektuaalisia merkityksiä, on yleinen tendenssi (Haser 2000: 179). Esimerkiksi katsetta ja katsomista konventionaalisen metaforan kautta voivat ilmaista I-verbeistä *porata*, *seivästää*, *keihästää*, *liimautua*, *naulita*, *napittaa* ja *tapittaa*. Taustalla vaikuttaa yleinen katseen terävyyden ja pistävyyden metafora, joka liittyy välineen ja sillä tekemisen karakteristiseen puoleen (vrt. myös *ankara katse*, *jäinen* tai *jäätävä katse*, *jääkylmä katse*, *teräksenkylmä*, *murhaava katse*; samoin *salamoivat* tai *säkenöivät silmät*). (Periaatteista ks. myös Blutner 1998: 142.)

Ruumis ja välineet toimivat paralleeleina ekspansiokeskuksina ihmisen työskentelyn ja henkisen toiminnan metaforisessa ilmaisemisessa.⁷⁵ Oppikirja-esimerkki ruumiinjäsenten kentässä on verbi *käsittää*. Välineellistä tekoa tyypillisesti koodaavista I-verbeistä konventionaalisesti metaforisoituneita tässä kehyk-

⁷⁵ Verbien ilmaisemien prosessien laadun vaikutuksesta metaforisoitumishierarkiaan ks. Goatly (1997: 87); ts. materiaallinen, mentaalinen, verbaalinen ja eksistentiaalirelationaalinen -prosessityypeistä (Halliday) esim. mentaaliset ja verbaaliset prosessit metaforisoidaan tyypillisesti materiaalisia prosesseja nimeävien verbien kautta jne. (esim. vain kolmasosa rikoksista selvitetään; mieti kuinka asetat sanasi). Esimerkiksi käsittelemisverbien metaforinen käyttö abstraktin toiminnan kuvaamisessa on katsottu yleiseksi (Helinä Koivisto 1987: 363).

sessä ovat esimerkiksi *viilata*, *sorvata* ja *tahkota*, mallivaikutuksesta vihjannevat leviävät metaforiset käytöt, esim. *mankeloida*-verbin käyttö nujertamisen merkityksessä: *Mutta että tiedon epävarmuus ja lopullisen tiedon puute masentaisi ja manke-loisi. Ja että insinöörien tieto olisi varmaa mutta maisterien ei. Jokin tässä nyt klikkaa.* (SKTP Tiede) Vakiintuneita henkisten toimintojen ilmaisemisessa ovat myös verbit (ja konneksiot) *seuloa*, *punnita*, *puntaroida* ja *haarukoida*, *nuijia* (päätös), *piiskata* (itseään) tai *ruoskia* (itsensä eteenpäin) sekä *rummuttaa* (asiaa kuuluville).

Seksuaalisuus ja esim. yhdyntä on yksi metaforia ja muita kiertoilmauksia vetävä attraktiokeskus (eufemismeista ns. pragmaattisena kielikuvana ks. Varis 1998: 116–119). Jussilan (1986: 317) mukaan yhdyntää tarkoittavat kuvailmaukset ”ilmentävät yhdynnän ääntä, liikkeitä, nopeutta tai muuta toiminnallista piirrettä. Pohjana voi olla myös vertailu penistä muistuttavaan esineeseen”. Esim. *kepittää*-verbissä motivaatio on Jussilan (1986: 318) mukaan ’hakata kepillä’ tai *kepin* ’penis’-merkitys (vrt. myös murt. *häntiä* < *häntä* ’penis’). Kansanmurteissa esimerkkejä yhdyntää tarkoittavista I-verbeistä ovat esim. *kairata*, *kepittää* ja *kirnuta* (Jussila 1986: 318) (61a–61c):

(61a) On se ajana Annillai, on se **kaerana** Kaosojae (Juva)

(61b) Ukk-oli mennyj ja **kepittänyv** vierasta naista (Nurmo)

(61c) Voi viellähän se nyt Ville **kirnuvoa** kaiket yöt (Säkkijärvi)

Slangissa (Kaarina Karttusen Nykyslangin sanakirjan pohjalta ks. Jussila 1986: 321) vastaavia verbejä ovat mm. *borstata* (alk. ’harjata’), *höylätä*, *jyrätä*, *piikittää*, *pumpata* ja *sutia*. Lisäksi yhdyntään viittaavasti on käytetty seuraavia I-verbejä (verbit on poimittu Jussilan ja Länsimäen 1994: 686–689 aineistosta): *juntata*, *keihästää*, *kiilata*, *kuokkia*, *lingota*, *mankeloida*, *melo*, *naulata*, *niitata*, *onkia*, *pamputtaa*, *pensselöidä*, *piiskata*, *pilkkiä*, *porata*, *puikottaa*, *purata*, *puukottaa*, *pyssyttää*, *pönkittää*, *rassata*, *ruuvoata*, *sahata*, *sauvata* ~ *sauvoa*, *seivästä*, *sutia*, *tahkota*, *tapittaa*, *tikata*, *tinata*, *tulittaa* ja *veivata*. Samoja toiminnallisia piirteitä ilmausten motiivina ilmentävät myös ei-välinetarkoitteisesta kannasta derivoidut kuvailmaukset niin murteissa, esim. *hamaroida*, *heivata*, *hemputtaa*, *huiskuttaa* (Jussila 1986: 318), kuin slangissa, esim. *painaa*, *pökkiä*, *takoa* (mts. 321). I-verbin kanta- tai korrelaattisubstantiivin tai muun välinetarkoitteisen substantiivin metaforinen käyttö sukupuolielimen nimityksenä (ns. sekundaarinen käyttö) on esim. seuraavilla sanoilla: penistä merkitseviä ovat mm. *airo*, *aisa*, *ase*, *häntä*, *kalikka*, *kanki*, *keppi*, *kolkka*, *käpä*, *piikki*, *piippu*, *putki*, *sukunuija*, *tappi*, *tykki* (Sivula 1986: 284–290; Jussila–Länsimäki 1994: 677–679), vulvaa merkitseviä ovat mm. *haavi*, *kirnu* ja *kuilu* (Länsimäki 1986: 296; Jussila–Länsimäki 1994: 679–681).

Verbin sukupuolilyhteyteen liittyvä käyttö ei välttämättä pohjaa suoraan kantasubstantiivin välinetulkinnan metaforaan, vaan voi liittyä laajemmin sen mielikuvakehykseen. Esimerkin (62a) *kirnuta*-verbin käyttö motivoituu konkreettisesti käytetyn verbin semanttisesta valenssista (esim. *kirnuta voita*, *kirnuta männällä*), ja kirnuamisen ja yhdynnän osallistujarooleista voidaan etsiä vastavuussuhteita (esim. kirnu–vulva, mäntä–siitin), osin laajemmastakin semanttisesta kentästä (piimä–siemenneste). Esimerkki (62b) havainnollistaa konventio-

naalistuneen metaforan käyttöä innovatiivisessa metaforassa, jossa yhdistyy kaksi eri lähtöaluetta (kirnuaminen ja suun alue). Esimerkin (62c) metafora yhdistää myös kaksi eri lähtöaluetta (*kirnuta* 'yhtyä' ja *kanki* 'penis'), esimerkin (62d) yhdyntää tarkoittavat verbit ovat puolestaan osa laajempaa semanttista kenttää (työstäminen tms.), joka on vahva ekspansiokeskus (ks. Jussilan ja Länsimäen verbilistaa edellä).

(62a) Toki ja joutuun tommoisen helmoihin, siksi mehevä oot! Ei tointaisi kauaa **kirnuta** kun jo piimät sinkoisi, Suikki hörähti. (SKTP Kyllönen)

(62b) Aamuyöstä, kellonpirinän partaalla Tuukka astui minuun selkäpuolta kuin rottaan ja **kirnusi** lanteensa pontevalla kielellä pakaroitteni huulet rohtumille. (SKTP Kyllönen)

(62c) [- -] ampui poika panoksellaan, **kirnusi kangella** kovalla. (Vitsipalstan Uusi-Kalevala. <http://users.utu.fi/~japesu/jokes/kalevalaa-II.joke.txt>)

(62d) **Fiilaan** ja **höylään** ja rakastan vain / fiilaten ja höyläten mä uin aamuun asti vain. (Fiilaten ja höyläten. San. Jarkko Laine)

6.3.4 Substantiivin ja I-verbin metaforiset korrelaatiot

Kognitiivisen kieliopin oletuksena on, että pesyeen jäsenet voivat tukea toistensa merkitystä (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 171). Tämä toteutuu tietenkin substantiivi-verbi-perusderivaatiosuhteessa, mutta osin myös metaforisissa motivaatioissa ja vaikutusyhteyksissä (esimerkkejä ruumiinosien nimitysten ja niistä johdettujen verbien suhteista unkarissa ks. Labádi-Bertényi 1993: 88). Seuraavassa esitän substantiivin ja I-verbin (konventionaalistuneen) metaforisuuden vastaavuudet CD-Ps:ssa. Substantiivin(n) semeemi ja verbi(n) semeemi korreloivat metaforisesti seuraavissa pareissa (N = 23):

*ankkuroida*₃ (Ankkuroida tutkimukset vankasti havaintoihin), *ankkuri*₁ (Toivon ankkuri)
*haarukoida*₂ 'määrittää jnk arvo suurimman ja pienimmän mahdollisen arvon väliltä, asettaa haarukkaan', *haarukka*₄ 'ääriarvojen väli, ääriarvot'
haravoida 'etsiä järjestelmällisesti', *harava* (Karkurit jäivät poliisin haravaan)
jarruttaa 'hidastaa', *jarru* 'hidaste'
jyrätä 'kukistaa, peitota', *jyrä* (olla jyrän alla, hän on varsinainen jyrä)
kahlehtia (Jään kahlehtima järvi), *kahleet* (Talven kahleet)
kiilata 'tunkeutua', (osin) *kiila* (iskeä kiilaa)
kouria (Sydäntä kouriva tuska), *koura* (kuoleman, taudin kourissa)
*liputtaa*₃ 'ilmaista tukensa', *lippu*₁ 'aatteen tms. merkki'
loukuttaa (jatkuvan hakkaamisen äänestä), *loukku*₃ (Lyödä loukkua)
myllyyttää 'käsitellä, mullistaa, muokata jtk kovakouraisesti, höykyttää', *mylly*₄ (Moisessa myllyssä [= rääkissä] en ole ennen ollut)
*myrkyttää*₁ 'turmella, saastuttaa moraalisesti; katkeroittaa', *myrkky* (Kateuden myrkky)
*niitata*₂ 'lyödä, iskeä', *niitti*₂ 'isku, tälli'
peilata 'kuvastaa, heijastaa, ilmentää', *peili* 'Järvi tyyntyi peiliksi'
*prässätä*₃ 'painostaa, ahdistaa, pitää tiukalla, pitää kuria tms.', *prässä*₂ 'puristus, paine'
puntaroida 'harkita, miettiä, pohtia, arvioida' (jolla ei CD-Ps:ssa I-merkitystä; vrt. NS *puntaroida*₁ 'punnita puntarilla'), *puntari* (joutua puntariin 'arvioitavaksi')
pyydystää 'tavoitella, havitella, haalia, kalastaa, metsästää', *pyydys* (Turistipyydys)
*rummuttaa*₁ 'toitottaa; tuoda esille', *rumpu*₁ (lyödä rumpua jonkin puolesta)
ruoskia 'arvostella', *ruoska* (sanan ruoska)

*seuloa*₂ 'eritellä, erotella, valikoida', *seula* (Edustusjoukkue valittiin tiheää seulaa käyttämällä tiukoin valintaperustein)
*sumputtaa*₁ 'puolustaa maalia ruuhkan avulla', *sumppu*₂ 'ruuhka, suma'
*tapittaa*₂ 'katsoa silmät tapillaan, tuijottaa, töllöttää; möllöttää', *tappi*₃ (Katsella jtk silmät tapillaan)

Substantiivin ja verbin kuulumista samaan metaforaan voi testata yksinkertaisen substituution avulla. Osassa pareja korrelaatio on selkeä, *poika tapitti tyttöä—poika katseli tyttöä silmät tapillaan*, osassa mekaaninen substituutio ei ole kaikissa yhteyksissä luonteva, mutta kertoo jäsenten metaforisesta yhteydestä, esim. *sade jarrutti työn valmistumista—sade oli työn valmistumisen jarruna*. Rajoitteet ovat osin kiteytyneiden käyttöyhteyksien heijastusta. Niitä voi ohittaa sovitinsanojen avulla, jolloin tosin rajanveto leksikoituneen substantiivimetaphoran ja mielletason motivaatiokuvauksen (ks. alempana) välillä hämärtyy (esim. *poika tuijotti tyttöä siten että silmät olivat kuin tapit*).⁷⁶

Vaikutussuuntaa (aktivaation leviämistä mielleverkossa) on hankalaa ilman historiallisten lähteiden analyysia olettaa. Samoin motivaatio voi paikoin olla monensyinen. Yleissubstantiivin ja toisaalta toimintaan liittyvän esineen hahmon (luistimen terän) kautta motivoituvaksi voidaan katsoa seuraava *höylätä*-verbin (leksikoitumaton) metaforinen käyttö (63a, vrt. 63b):

(63a) Vierailija väsyi päätöserässä pahanlaisesti suomalaisten höylättyä jäätä uudella innolla. (SKTP Demari)

(63b) Pakki, mutta siltikin kaukalon kaikkiin kulmiin ehtivä ja empimättä menevä jokapaikanhöylä. (SKTP IL).

Substantiivin semeemit voivat saada jatkuvasti metaforisia variantteja, joiden verbiintymisenkin on mahdollista. Esimerkiksi metaforinen *sumppu* 'pidätysselelli' ei liene vielä johtanut verbikorrelaatin metaforaan (**poliisi sumputti epäillyn ~ epäiltyä 2 päivää*; vrt. urheilukielessä *sumputtaa*₁ 'puolustaa maalia järjestämällä ruuhka sen eteen'). Sen sijaan *kirnuamisen* liikkeeseen perustuva metaforisuus on motivaationa seuraavassa *kirnun* ei-konventionaalisessa metaforisessa käytössä (vrt. esim. *sääskiparoen kirnuava lento* (CD-Ps):

(63c) Suojaa tarvitsevien merieläinten ensisijainen puolustautumiskeino on pakeneminen. Sen tehokkuutta rajoittaa saalistajien nopeus. Tietyt parvissa kulkevat pikkukalat eivät vaaran uhatessa uikaan karkuun vaan kerääntyvät tiiviiksi nopeasti pyöriväksi "**kirnuksi**". Voitaisiin ajatella, että parvi siten vapaaehtoisesti hyväksyy muutamien jäsentensä menettämisen saalistajalle enemmistön säilymisen vuoksi. (SKTP SK87)

I-verbi ei korreloitu substantiivin leksikoituneen metaforan kanssa seuraavissa substantiiveissa (N = 22) (ks. lisää tapauksia metaforisoituneiden verbien yhteydessä). Metaforat voidaan jakaa karkeasti kiteymiin, kollokaatiotason meta-

⁷⁶ Substantiivin ja verbin metaforisessa vuorovaikutuksessa jokin leksikaalinen yksikkö voi kivettyä. Tällainen on esim. substantiivi *ongelma*, jos se ajatellaan metaforisen *onkia*-verbin motivoimaksi (mikä on yksi mahdollisuus, sanan alkuperä on epäselvä, SSA), jolloin se ei kuitenkaan laajene takaisin konkreettiseen käyttöön, esim. *?ahven on parempi ongelma kuin särki*.

foriin (A) ja kontekstiltaan vapaampiin metaforisesti käytettäviin substantiiveihin (B). (*:llä merkitty lauseke on I-verbin sellainen kuvitteellinen käyttö, joka vastaisi korrelaattisubstantiivin metaforista käyttöä. Esimerkit ovat siten epäluontevuudessaan varsin triviaaleja.)

(A) pitää ohjokset käsissään (*ohjastaa, vrt. kuitenkin ohjata); oli kuin seipään niellyt (*oli kuin seivästetty); olla samassa veneessä (*veneillä yhdessä); olla kolmantena pyöränä (*pyöräillä kolmantena); olla seilissä (*seilata 'olla humalassa', joskin mielteissä on perheyhtäläisyyttä); lyödä nyrkkiä pöytään (*nyrkkeillä pöytää); panna nyrkit heilumaan, antaa nyrkkien puhua, sopia kuin nyrkki silmään (*nyrkkeillä); olla liisterissä (*olla liisteröitynyt); pitää kukkaron nyörit tiukalla (*nyörittää kukkaro tiukasti); koettaa kepillä jäätä (*kepittää jäätä); panna kamppoihin vastustajalle (*kammata vastustajaa (vastaan)); joutua vasaran alle (*tulla vasaroiduksi); luuta heilui johdossa (*johdossa luudittiin)

(B) koukkuliike (vrt. kuitenkin *koukata* 'tehdä mutka', sot. 'tehdä saarrostushyökkäys vihollisen selustaan'); joutua nuottaan (*poliisi nuottasi takaa-ajetun); saada haaviin (*poliisi haavi takaa-ajetun); olla kaasussa₃ 'humalassa' (*olla kaasutettu); pyöritellä peukaloita, pitää peukalon alla (*peukaloida); olla budjettiriihessä (*riihittää budjetti); vihan loimu silmissä (*loimuttaa vihalla); lisätä höyryä, päästää liiat höyryt ulos (*höyryttää); olla kiikarissa, saada kiikariin ('tietoonsa, tavoittaa') (*kiikaroida)

Listaus ei ole kattava. Esimerkiksi *nokkaan* liittyvistä useista kiteymistä (*ottaa nokkiinsa, olla nokkava, työntää nokka toisten asioihin, ottaa nokkiinsa, ei ole noka koputtamista, siinä ei kauan nokka tuhissut* jne.) ei mikään korreloitu suoraan *nokkia*-verbin moittimista tarkoittavaan metaforaan (*olla jonkun nokittavana*), sen sijaan NS:ssa esiintyy *noka* ylpeys-piirteeseen korreloitava verbi *nokkailla* 'esiintyä ylimielisesti'.

Korrelaattisubstantiivilla ei ole I-verbin leksikoituneeseen metaforaan samastuvaa konventionaalistunutta käyttöä seuraavissa I-verbeissä (N = 31):

hirttää 'juuttua'; imuroida 'houkutella; kopioida'; juntata (*Juntata tietoja lasten päähän*); kammata 'tutkia, etsiä'; kammata (*Hänet yritettiin kammata [= syrjäyttää] virastaan*); kauhoa 'uida; liikkua'; kelata₃ 'muistella, palauttaa mieleen'; kirnuta 'valmistaa; liikkua edestakaisin'; kuokkia 'olla kutsumattomana vieraana'; lietsoa 'yrittää luoda t. saada aikaan, levittää'; liimata 'kiinnittää' (esim. *hiki on kuin liimaa); liipata (*liipattu seuramies*); luodata (*Syvältä, syvälle luotaava keskustelu*); moukaroida (*Tykistö moukaroit vihollisen asemia*); naulata tavoitteensa (naulan kuvalliset käytöt liittyvät eri seikkoihin); niveltää (*Jatkokoulutuksen niveltäminen muuhun koulutukseen*); nokkia 'moittia'; nuijia (*Joutua arvostelijoiden nuijimaksi*) (vrt. nuija 'tyhmä'); onkia 'nostaa, pyydystää'; pallotella (*Viranomaiset pallottelivat asiaa paikasta toiseen*); pommittaa (*Pommittaa jkta kysymyksillä*) (vrt. uutispommi, seksipommi; mennä pommiin, nukkua pommiin); porata 'kaivaa' (*Porata katseellaan joku*); sahata (edestakainen liike); savustaa 'karkottaa painostuskeinoin'; sorvata 'laatia, muotoilla; sepittää' (vrt. *olla sorvin ääressä eli työn teossa*); tahkota (yksitoikkoisesta, toistuvasta tekemisestä); teilata 'arvostella murhaavasti, tyrmäten'; torpedoida 'kariuttaa, sabotoida, tehdä tyhjäksi'; veivata (*Veivata [= jauhaa] samaa juttua*); viilata (*viilata tekstiään julkaisukuntoon*); vitsoa 'arvostella purevasti'

Edellä käsitellyt substantiivi-verbi-suhteet liittyvät konventionaalistuneeseen leksikaalisen tason metaforisuuden korrelaatioon. Yhteys voi olla välillisempi-kin siten, että jokin muu jäsen pesyeestä korreloi verbin metaforan mielikuvan kanssa, esim. *hiillostaa* 'painostaa, piinata', vrt. *olla tulisilla hiilillä* (vs. **laittaa hiillokseen, kypsyä hiilloksessa* tms.). Syytä on korostaa, että vaikka I-verbin korre-

laattisubstantiiville ei olisikaan leksikoitunut paralleelia metaforista käyttöä (= CD-Ps:ssa), on korrelaattisubstantiivin stereotyyppisen tarkoitteen ja sen käyttämiseen liittyvän hahmon osuus usein oleellinen I-verbin metaforisessa kehityksessä.⁷⁷ Esimerkiksi *kammata*-verbin etsimistä tarkoittavan metaforisen käytön rinnalla voidaan käyttää myös *kampa*-substantiivin sisältämää parafrasaa, vaikkakaan *kampa*-substantiivilla ei ole leksikoinutta metaforista merkitystä 'etsin' (64a). Samoin *lingota*₁-verbin leksikoitunut laajentunut merkitys 'heittää' on saanut urheilukehyksessä rinnalleen ihmistarkoitteisen *lingon* (64b):

(64a) Tehdyt virheet on **saatava esiin** tiuhalla **kammalla** ja otettava niistä opiksi. Uuden hallituksen asia on sopia jatkaako nykyinen taiteellinen johto Juhlaviikoilla, sanottiin tilaisuudessa. (SKTP ÄL)

(64b) Mainittakoon, että kolmen pisteen heittojen tarkkuudessa Detlef on tehnyt muihin **linkoihin** selvän hajuraon. Kakkosena kun on Chicagon Steve Kerr, 50,7%, ja kolmantena Philadelphian Dana Barros, 48,3%. (SKTP Demari)

Parin *grilli*–*grillata*-jäsenillä ei ole CD-Ps:ssa konventionaalistunutta metaforista käyttöä, substantiivi ja verbi voivat kuitenkin toteuttaa saman käsitteistyksen (esimerkeissä on myös sama kirjoittaja) motivoivaa metaforaa (vrt. konventionaalinen *hiillostaa*) (65a–65b).

(65a) Päätin siirtyä norkoilemaan jonon loppupäähän, ja silloin tärppäsi. Näin henkilön, jota en haastattelisi vaan panisin puhumaan kuin gestapon **grillissä**. (SKTP Vuorio)

(65b) Rannikko [sukunimi] oli **grillannut** minua yksin, koska kissalan pojat eivät saaneet toimia enää pareittain. Toisen oli ollut pakko istua ulkona kyttäämässä, josko Timppa sattuisi näyttäytymään. (SKTP Vuorio)

Verbien metaforisoitumisesta Goatly (1997: 86–90) kokoo, että metaforisesti käytetyn verbin epäsuorasti herättämä mielikuva on kytköksissä sen konventionaalisiin kollokaattijäseniin, samoin kuin esimerkiksi emme voi kuvitella potkimista ilman jalan käsitettä. I-verbien metaforissa tämä pätee silloin, kun metaforinen semeemi on laajentumisjatkumolla konkreettisesta korrelaattisubstantiivin käytöstä kohti muita samatavoitteisia toimintoja, esim. lausekkeet *keihästää kepillä* ~ *kynällä* ~ *sarvella* ~ *salamalla* ~ *katseella* sisältävät yhteisen lävistämisen hahmon. Metaforisen ja kirjaimellisen merkityksen suhdetta voi lähestyä ns. primaarin kognitiivisen alueen (*primary domain*) kautta, joka pakollisesti aktivoituu aina, kun leksikaalista yksikköä käytetään (Rudzka-Ostyn 1985: 238 alav. 16). I-verbeille yleiseksi primaariksi alueeksi voidaan olettaa konkreettinen (stereotyyppinen) välineenkäyttökehys. Käytännössä se skematisoituu

⁷⁷ Pysyttäytyminen CD-Ps:n kuvauksessa ja esimerkeissä on tietenkin kompromissi. Esimerkiksi *lapioida*-verbillä ja *lapi*-substantiivilla ei CD-Ps:ssa ole erillistä metaforista kuvausta, sen sijaan NS on erottanut kuvallisen käytön *lapioida rahaa*, johon korreloituvat kielen käytössä sellaiset substantiiviset ilmaukset kuin *antaa tai jakaa lapiolla* (esim. rahaa), *saada lapiointain tai lapiokaupalla*. Joskus ei-leksikoitunut metaforakorrelaatio, esim. kirnuava liike – hiidenkirnu, voi tosin yhdistyä tulkinnaltaan avoimesti, esim. *Mutta nyt olemme yhtäkkiä huomion keskipisteenä. Suomen vanhimmat ja suurimmat hiidenkirnut on löydetty Pihlajamäestä! Lähiössä siis kirnuttiin kalliota jo 50 000 vuotta sitten, kun Kaivopuistosta ei kukaan ollut vielä kuullutkaan.* (SKTP Demari)

käyttöyhteyksissä tyypillisten konstruktioiden ja osallistujaroolien sekä semanttisten kehysten pohjalta. Esimerkiksi primaarinen alue, joka aktivoituu aina *naulata*-verbiä käytettäessä, voidaan skematisoida jotakuinkin seuraavaksi: ihmistoimija, yhdistämisteko, yhdistettävät entiteetit, yhdistämiskeino. Alue kattaa sekä metaforisen (*naulata tavoitteensa*) että konkreettisen käytön (*naulata lauta kattoon*), jota tosin voidaan spesifioida naulan ja lyöntivälineen osallistujaroleilla ja rakentamisen semanttisella kehyksellä. Toisaalta jo leksikaalistuneen metaforan pohjalta voinee metaforistaa uuden dimension, johon korrelaatisubstantiivin taustamielle tai I-skeemaa toteuttava verbijohdos eivät kuulu.

I-verbien laajenneitten ja metaforisten käyttöjen pohjalta ei voine vedota sellaiseen aktivoituvaan primaarialueeseen, joka implikoi saati spesifioi välineen. Olennaista on verbijuuren denotoiman välineen käyttötavasta ja tuloksesta skematisoitava toiminnan motivaatio. Esimerkiksi *juntata*-verbin merkityslaajentumat (ks. kuitenkin *juntta*, *juntata* -pesyeen mahdollinen deskriptiivisyys; SSA s.v. *juntta*) viittaavat toiminnan yleiseen kokonaistapaan ilman välineoleutusta (66a) tai ilman tulosoletustakaan (66b), jonkinlainen (juuren denotaation kanssa perheyhtäläinen) väline voidaan eksplikoida (66c) tai sen tulkinta verbi-ilmaisusta voi jäädä avoimeksi (66d).

(66a) Puun molempiin päihin kiinnitin vielä rungon läpileikkausta vähän suuremmat vanerikiekot ja **junttasin** puun lattian ja katon väliin **kiiloilla**. (HS 29.8.1999)

(66b) **Junttasin** perseeni voittajien pöytään kuulemaan päivän tärkeimmät analyysit elämästä. (Juoppohullun päiväkirja-otteita osasta 1. (www.diktaattori.fi/kirjat/juoppis_otteita_1_17.html))

(66c) Edelleen samana yönä tapahtui myös eräässä ravintolassa pahoinpitely. Nuori mies nyrkkeineen **junttasi** kasvoihin toista nuorta miestä. (Jukka Rusin fanisivu. www.cc.jyu.fi/~jarpelt/rusi.html)

(66d) Ensimmäisen nikkasi luukulle Markku Ähman, josta Jussi Rätty **junttasi** 3–1 kaivonnuksen. Toisenkin maalin viimeisteli Rätty, vaihteeksi pukaten etutolpalta. (Kiuruveden Palloilijat ry:n kotisivu. www.kolumbus.fi/kiupa/uutiset9.htm)

Samaan tapaan primaarisen alueen välinepiirteen osalta tulkinnallinen on verbin *nuijia* laajentunut käyttö (vrt. nyrkit), joka liittyy myös laajentuneeseen rakenteeseen (67a). Toisaalta motivaatiomerkitykseltään kalventunut metafora voi olla ristiriitainenkin konkreettiseen luentaan nähden, kuten verbissä *kannustaa* (67b).

(67a) Tyson **nuiji** miljoonan sekunnissa [otsikko] (SKTP AL)

(67b) Hyvin istuvat kengät **kannustavat** lasta liikkumaan. [otsikko] (Nuori Suomi 3/2002)

Verbisemeemien *kannustaa*₁ 'hallita hevosta' > *kannustaa*₂ 'yllyttää' laajentumisessa ei välinenäkökulmasta muodostu perheyhtäläistä jatkumoa, vaan siirtyminen eri abstraktiotasolle, esim. *osaamisen kehittämistä voidaan kannustaa rahalla*. Metaforisaatio etenee abstraktistumisen jatkumolla, mikä näkyy patienttitarkoitteista: *kannustaa hevosta* ~ *ihmistä* ~ *yhteisöä* ~ *aatetta/asiana* (taustalla lienee aina ihmisestä

motivoituvaa konseptuaalinen metonymia). Substantiivin *kannus* kalventuminen metaforisen *kannustaa*₂-verbin yhteydessä korostuu jatkoderivaatiosuhteissa: *kannus* 'jalkineen kantaan kiinnitettävä metallihaarukka' → *kannustaa*₁ > *kannustaa*₂ → *kannustin*, *kannuste* 'kiihoke, yllyke'. Metaforisen *kannustaa*-verbin motivaatiossa voidaan nähdä taustalla juurimetafora tai -ajatuskuvio "ideat tai asiat ovat manipuloitavia olioita" (tässä siis juurimetafora on se superskeemataso hahmo, joka motivoi konkreettisen prototyypin ja laajentuneet metaforat; vrt. *'ihmisten, asioiden ylyttäminen on hevosella ratsastamista' tms.).

6.3.5 Metaforisten tendenssien ja I-verbien semanttisten luokkien yhteyksistä

Seuraavassa tarkastelen sitä, onko tietyillä semanttisilla tyypeillä yhteisiä metaforisia tendenssejä. Tarkastelun tasona ovat I-verbien semanttiset luokat (prototyyppiset I-verbit, ks. lukua 4.2.1), joista käsittelen muutamia ryhmiä. Tarkastelussa ovat lähinnä vain leksikoituneet metaforiset käytöt.

Kiinnittämisverbit

Kiinnittämisverbeissä kiinnittämiskäytännön ei tee perheyhtäläiseksi tyyppin metaforia ja laajennuksia, vaan merkitykset loittonevat korrelaattisubstantiivin tarkoitteen tyyppillisen käyttötavan motivoimana. Keskenään perheyhtäläisten kantakategorioiden verbiintymisjatkumoa voi eriyttää seuraavasti: Kiinnittämisverbeistä (N = 29) leksikoitunut metaforinen tai laajentunut variantti on seuraavilla I-verbeillä (N = 12): *ankkuroida*, *kahlehtia*, *kiilata*, *liimata*, *napittaa*, *naulata*, *niitata*, *niveltää*, *ruuvata*, *tapittaa*, *valjastaa*, *vyöttää*. Yhtäläinen, kiinnittämiseen liittyvä metaforinen kehitys on edellisistä vain verbeillä *ankkuroida*, *kahlehtia*, *liimata*, *naulata*, *niveltää*, *valjastaa*, *vyöttää* (N = 7). Verbejä yhdistää se, että korrelaattisubstantiivien tarkoitteet ovat yksifunktionaisia, stereotyyppisiä kiinnitysvälineitä ja siten ikään kuin kiinnittämisvälineiden kirjoja jäsentäviä avainkäsitteitä (esim. perusmateriaali, käyttökehys ja -tapa).

Metaforisoituneiden kiinnittämisverbien *kiilata*, *niitata* ja *ruuvata* korrelaattisubstantiivi on monihahmotteinen, jolloin metaforisoituminen motivoituu muulla perusteella sen mielteestä, samoin *napittaa* ja *tapittaa*. Samoin on laita metaforisoitumattomien kiinnittämisverbien *hihnoittaa*, *nastata* ja *neulata* kantojen. Verbit *sinkilöidä*, *suutia*, *vaarnata* ja *vannehtia* ovat kantoineen kielenkäytössä perifeerisiä tai spesifejä eivätkä siten tarjoa tuttua lähtökohtaa perheyhtäläisten asiointilojen käsitteistämiseen ja kielentämiseen, esim. *?hän vaarnasi päätöksensä*. Yleistendenssiä kiinnittämiverbeistä ei noudata verbi *köyttää*, jolla ei ole leksikoitunutta metaforaa köyden ja sen käyttämisen koherenssista huolimatta, samoin *liisteröidä*, *nyörittää*, *pultata* ja *teipata*. Osa metaforisoitumattomuudesta voi johtua frekventimmän tai hyperonyymisen kategorian estämis- tai tukkimisvaikutuksesta (*blocking*), esim. *liimata* – *liisteröidä*; *vyöttää* – *köyttää*, *vannehtia*; *niveltää* – *saranoida*. Lisäksi esim. *saranoida* ja *laakeroida* -verbeissä kiinnittämisenä motivoituvaa metaforisoitumista ehkäisee se, että kiinnittämiskäytännön jää korrelaattisubstantiivin stereotyyppisen tai korosteisen piirteeseen alle, esim. kääntäytyä

tai pyörivä liike. Verbissä *ruuvata* kierre- tai kiertoliike-piirre voi olla ensisijainen ja siten metaforisen käytön motivaationa ymmärrettävä, verbin kiinnittämismerkitys (suhteessa esim. kiinnitysruuviin) ei ole vielä NS:ssa korostainen (vrt. CD-Ps *ruuvata*₂ 'kiinnittää ruuveilla'). Paralleelia kiinnittämisestä ja estämisestä motivoituvaa metaforista käyttöä on I-verbisyyden kannalta perifeerisemmällä verbeillä *lukita*, *salvata* ja *teljetä*.

Siivilöimisverbit

Lähes synonyymisistä siivilöimistä tarkoittavista verbeistä leksikoitunut metafora on verbeillä *seuloa* ja *siivilöidä*, verbeiltä *sihdata*, *siilata* ja *välpätä* se puuttuu. Vaikka *seulomisen* ja *siivilöimisen* kanoninen asiointi ja semanttinen tyyppi ovat paralleelit, verbien metaforinen käyttö motivoituu eriävästi: *seulomisessa* korostuu erottelu- ja valikointipiirre, *siivilöinnissä* puheenalaisen asian lävitsepääsy ja kokonaisuuden osittainen muuttuminen (samoin verbissä *suodattaa*). Keskipakovoiman avulla erottelemista tarkoittava *lingota*₂ ja synonyyminen *sentrifugoida* eivät ole metaforisoituneet. *Lingota*₁ 'heittää, singota, viskata ym.' frekventti metafora osin estänee ja rajannee *lingota*₂-verbin metaforista käyttöä yksittäistapauksiin.

Kypsentämisverbit

Kypsentämistä tarkoittavista verbeistä konventionaalinen metafora (CD-Ps) puuttuu verbeistä *pariloida*, *halstaroida*, *höyryttää*, *liekittää* ja *savustaa*₁, metaforinen variantti on vain verbeillä *hiillostaa* ja *grillata*, joista jälkimmäisen metaforaa ei tosin mainita CD-Ps:ssa (*savustaa*₂ 'karkottaa' ei liity kypsentämiskehykseen). Yleinen motivaatio metaforisessa käytössä liittyy kuumentamiseen, kärventämiseen, joka puolestaan on konventionaalinen metaforinen kehys ahdistelun, kiusaamisen ja painostamisen ilmaisemisessa (vrt. kuumuus aiheuttaa tukalan olon jne.). I-verbit koodaavat kuitenkin eri metaforista aluetta, innovatiivinen *liekittää* koodaa ensimmäisen tason toissijaista käyttöä 'kuumentaa' (esim. 68a), kuten *grillata*-verbikin, jossa voi funktionaalisesti korostua ruskettuminen (68b), pelkkä kuumuus (68c) tai toiminnan tapa ja tulos (68d). Verbi *hiillostaa* koodaa toisen tason toisisijaisuutta 'painostaa' (samoin *savustaa*₂ 'karkottaa painostamalla'), johon myös *grillata*-verbin metaforiikka voi assosioitua (68e).

(68a) Tiedon hedelmä! älähtää Don Quijote saaden kappaleen matkaa edempänä matkaavan seurueen vilkuilemaan huolestuneena taakseen; kesäyön hämyhuntuja jo hiipiessä niittyjen ylle ei ole kovinkaan rohkaisevaa saada noin outoa parivaljakkoa kannoilleen. Ymmärryksen puusta! jatkaa laskevan **auringon liekittämä** haarniskamies ulvahteluaan. (SKTP Viinikainen)

(68b) Auringossa **grillaaminen** ei kuulunut heidän harrastuksiinsa, tumma iho oli ulkopyöläisen poltinmerkki. (SKTP Angel)

(68c) Eilen Gabriel joutui suomalaisen savusaunaan **grillattavaksi**, Marja Mattlar paljasti yleisölle. (SKTP KSML)

(68d) Juna toimi kaasulla, sillä sähkö olisi voinut **grillata** mukana heiluvat näyttelijät, ja sehän ei olisi ollut ollenkaan kivaa. (SKTP IL)

(68e) Minä en ole tämän perheen ainoa kävelevä kauppakassi. Kirsti selasi sunnuntaisivut esiin nähdäkseen, ketä Hytönen tällä kertaa **grillasi**. (SKTP Pakkanen)

Elävissä metaforissa kypsentämiskehyksen I-verbit varioivat näiden motivaatioiden välillä (69a–69c):

(69a) Se meteli puristi pään rusinaksi ja imi värisevien sierainten kautta aivot telojen väliin, se vinttasi veret suonista ja **halstrasi** lihat luitten ympärillä, se oli niin ylivoimainen että minä muserruin keltaiseksi läntiksi sen alle enkä muuta ympärilläni tajunnut kuin ainaisen jyskeen ja jyrinän. (SKTP Aho)

(69b) Kevätehtoon kalsa valo **loimutti** kahviota kuin tuli perkatun siian sisälmiä. Olja tankkasi teetä nappoon, maksoi särpimen kolmella markalla ja napilla ja polki paka-ransa sohvaan vinosti sivuakkunaa. (SKTP Kyllönen)

(69c) Häätyyhän mun ettei siun omin sormin tarvihte onnees ronkkia, siippa kurni korvaani ja kumosi minut lappeelleen, haukkoi niskaani kiinni ja siemaisi solisluitteri mättäistä mustikat esiin. Kananperseeni hyytyi horteeseen eikä roudastaan sulinut, vaikka Tuukka sitä vartaassaan **pariloi** ja kivesnuotiossaan yltäpäältä **loimutti**. (SKTP Kyllönen)

Leikkaamis- ja teroittamisverbit

Aineiston prototyyppisistä I-verbeistä, joiden merkitykseen liittyy leikkaaminen, leksikoitunut metafora (CD-Ps:ssa) puuttuu verbeiltä *kairata*, *meistää*, *piiluta*, *saksia*, *stanssata*, *taltata*, *siklata*, *valssata* ja *smirgelöidä*. Metaforisesti käytetyistä leikkaamisverbeistä liikkeestä motivoituu verbi *sahata*, tuloksesta ja tavasta verbi *porata*, tekemisen tavasta ja prosessista verbi *sorvata*. Teroittamisverbeistä tuloksesta ja tavasta motivoituvat verbit *viilata* ja *liipata*, tekemisen tavasta ja prosessista verbi *tahkota*. Leikkaamispiirre ei siis tee verbien metaforisesta käytöstä paralleelia.⁷⁸ Verbit *tahkota*, *viilata* ja *liipata* voivat kaikki viitata teroittamisen tekoon, kuitenkin jokaisen toiminta- ja tekotapa on toisistaan eroava ja soveltuva tarkoitteisto (nimitystasolla) suppea (varjoargumenttivaihtelu ilman selkeää metaforaa ei ole potentiaalisestikaan yleistä, vrt. *tahko* 'hiontakiekko', *viila* 'tasoitus- tai teroitustanko', *liippa* 'hiomakovasin'). Verbien korvaaminen samassa metaforisessa yhteydessä muuttaa käsitteistyksen motivaatiota: esimerkiksi lause *Hän tahkosi käsikirjoitusta kaksi vuotta, aloitti alusta kaksi kertaa* (SKTP HS 14.6.1990) korostaa pitkää, hankalaakin prosessia, *Hän viilasi käsikirjoitusta kaksi vuotta, aloitti alusta kaksi kertaa*, tarkkaa, hienopiirteistä viimeistelyä (minkä vuoksi *kaksi vuotta* ja *kaksi kertaa alusta aloittaminen* tekevät metaforasta epäuskottavan) ja *?Hän liippasi käsikirjoitusta kaksi vuotta, aloitti alusta kaksi kertaa* vaikuttaa metaforana epäonnistuneelta kohteen elottomuuden vuoksi.

⁷⁸ Vrt. kuitenkin *kairata*-verbin metaforisten käyttöjen paralleelisuus synonyymiseen *porata*-verbiin, esim. *Lähes neljäkymmentä vuotta myöhemmin Helsingin Kaupunginteatterin esitys syväkairaa saman raivon ja rakkauten ihmisten tajuntaan*. SKTP IL).

Kampaamis- ja puhdistamisverbit

Kampaamisverbien suhteissa heijastuvat kielen ja maailman sekä korrelaati-
substantiivin tarkoitteen vuorovaikutus. Substantiivit *harja*, *kampa* ja *suka* ovat
funktionaalis-semanttisesti viereisiä eli ne kuuluvat samaan semanttiseen kent-
tään. Tarkoitteiden stereotypiassa harjan monipiikkisyys estää assosiaation
esim. *sormiin* ja *käteen*, joiden voisi katsoa sopivan laajentuneeksi varjoargumen-
tiksi, kuten *kammata*-verbissä on kamman ulkoisen hahmon vuoksi (vrt. myös
haroa-verbin metaforiikka). *Sukiminen* on tässä mielessä *harjaamisen* paralleeli.
Sillä on kuitenkin laajentunutta käyttöä, *sukia sormilla hiuksiaan* jne., minkä voi-
nee katsoa *suka*-assosiaation himmenemisen⁷⁹ ja yleisen metaforisoitumisen
syyksi (*sukia viiksiään, sulkiaan; suittu ulkonäkö*).

Kuitenkin viereiset semanttiset kentät voivat perushahmotukseltaan koo-
dautua vastavuoroisesti, jolloin verbit *harjata* ja *kammata* ovat käytöltään osin
synonyymiset, mitä esim. varjoargumenttispesifioinnin paikoittainen komple-
menttaarisuus vihjaa (esim. 70a–70b).

(70a) Hän **kampasi** hiuksensa **harjalla** ja päätti pestä kasvonsa ja sitten meikata ne
välttävään kuntoon. (Kirjeystävä-nimisestä novellista. koti.mbnet.fi/~tombruid/
Tekstit/Kirjeystava.htm)

(70b) Hän oli istunut kirjoituspöydän eteen ja alkanut **harjata** hiuksiaan suoraan
Anun luisella **kammalla**, jonka se oli jättänyt valmiiksi kylpyhuoneen hyllylle. (SKTP
Jalonen)

Metaforisia konventionaalisesti ovat verbit *kammata*₁ 'etsiä, haravoida' ja *sukia*
'suoria', joiden metaforinen motivaatio painottuu eri tavoin: *kampaamisen* läh-
dealueena on suoriin liittyvä erittely, etsiminen (71a), jota voidaan koodata
substantiivin metaforisella käytöllä (71b), *sukimisen* laajentunut käyttö motivoi-
tuu sen sijaan yleisestä suorisesta, sivelemisestä ja hoitamisesta (71c) tai sen
(metonyymis-metaforisesti koodatusta) lopputuloksesta (71d). Konventionaali-
nen metaforisuus puuttuu verbiltä *harjata*, jonka metaforisen tilanteisen käytön
(71e) voi tosin motivoida esim. puhdistamiskehyksestä (vrt. *pestä* 'voittaa').

(71a) Työvoimatoimistot yrittävät erityiskampanjoilla **kammata** nuoret esille. (SKTP
AL)

(71b) Tehdyt virheet on saatava esiin tiuhalla **kammalla** ja otettava niistä opiksi. Uu-
den hallituksen asia on sopia jatkaako nykyinen taiteellinen johto Juhlaviikoilla, sa-
nottiin tilaisuudessa. (SKTP AL)

(71c) Kuka tiesikään miltä itsensä **sukiminen** linnuista tuntui, ehkä sulkasatomuutta-
jien sukimiskeskukset olivatkin itse asiassa suuria orgioita? (SKTP Kauranen)

(71d) Kovin **suitun** [= ylisiistin, "sliipatun"] näköinen mies. (CD-Ps)

⁷⁹ *Suka-sukia*-korrelaation himmenemisen taustalla lienee tarkoitelajin harvinaisuus
nykyisin sekä kenties lainasanan *kampa* aiheuttamaksi arveltu statuksen lasku (ks.
Lauri Hakulinen artikkelissaan Koulujemme kielihistorian opettamisen etymologises-
ta puolesta Virittäjässä 1972).

(71e) Ride The Night [= kilpahevonen] **harjasi** lähes kaikki muut suurkilpailut paitsi Kriteriumin, jossa se sai tunnustaa Monster Of Speedin paremmakseen. (SKTP IL)

Muista puhdistamisverbeistä (prototyypin e-luokka, luku 4.2.1) metaforisia ovat verbit *rassata* 'puhdistaa rassilla; näpelöidä; vaivata' ja *imuroida* 'imeä', CD-Ps:ssa ilman mainintaa metaforasta ovat verbit *luututa*, *mopata*, *luutia*, *kummata*, *langata* ja *karstata*. (NS:ssa kuvallinen merkitys lienee CD-Ps:aa helpommin leksikoitettu eli katsottu vakiintuneeksi tai ainakin mainittu sana-artikkelin esimerkistössä, esim. *luutia* (kuv.) [- -] *kotimatalla luuti pohjoinen lunta niskaamme* (Heporauta).) *Luututa*-verbin käyttö esimerkissä (72a) yhdistää konkreettisen puhdistamisen ja poistamisen metaforisen tulkinnan mahdollisuuteen. Kertakäyttöiset metaforat sinänsä voivat motivoitua konkreettisen verbin käytön (mielikuvan) ja ilmaisun funktion (tavoitemielikuvan) välillä yhtä selkeää piirrettä monipuolisemminkin (72b).

(72a) Huomenna naiset myhäilisivät, ryyppisivät viiksisillä ylähuulillaan mustaa kahvia ja **luuttuaisivat** vaarin olemassaolon talosta näkymättömiin. Röykkiö pukuja oli jo poltettu. (SKTP Mikkonen)

(72b) Hei mari Juana, voisin **luututa päälläsi** katuja. Mitään mietoja huumeita ei ole olemassakaan, pässi. (www.trendinetti.com/foorumit)

Monihahmotteisempi on ryhmään liittyvä *aurata*-verbi, jonka puhdistamis- tai kyntämissemeemit eivät metaforisoidu, vaan antavat merkityshahmostaan visuaalisen motivaation urheilukehykseen leksikoituneelle semeemille *laskea mäki auraamalla*₃ 'sukset aurakulmassa'.

Koontia

Saman merkitystyyppin semanttisesti paralleelit verbit eivät useinkaan metaforisoidu samaan suuntaan tai sitten saman ryhmän verbeistä vain osalla on konventionaalistunutta metaforista käyttöä. I-verbit noudattavat tässä mielessä Helinä Koiviston (1987: 362–363) esittämää tendenssiä, että jos saman sanakentän useaa verbiä käytetään metaforisesti, ei kenttään kuuluvia uudempia, sävyiltään arkisempia lainasanoja käytetä metaforisesti (esim. *nikkaroida*, vrt. *rakentaa*, *veistää*, *sorvata*, *maalata*). Paralleelit muutossuunnat motivoituvatkin usein semanttista funktiopiirrettä skemaattisemmasta analogiasta. Tällainen salientti piirre on esim. välineen käyttötapaan liittyvä (visuaalis-spatiaalinen) liikehahmo, kuten verbeissä *lipota*, *kauhoa* ja *äyskäröidä*. Vahva synonyyminen yhteys ja mielikuvaisuuden paralleelisuus voi tietenkin yhtenäistää samankin semanttisen ryhmän verbejä, usein pareittain kuten verbit *seivoästää* ja *keihästää* (ks. esimerkkejä luvussa 6.2.3). Pelkkä kantataroitteiden funktion samanlaisuus ei yleensä riitä yhtenäistämään jonkin I-verbiryppään merkityshahmoa. Kiinnittämisverbien kantakategoriat *neula*, *naula*, *pultti* ja *ruuvi* ovat keskenään funktionaalisesti perheyhtäläiset, mutta esim. verbien *naulata* ja *ruuvata* perusmielikuvat kuitenkin painottuvat eri tavoin: *naulaamisessa* korostuva tulos ja sen toteutus (*naulata tavoitteensa*, vrt. varsinkin *naulita*) ovat taustalla tekemistapaa ja keinoa korostavassa *ruuvaamisessa* (kiertää, vääntää). Sen sijaan samasta funktionaalis-

perseptuaalisesti hahmosta motivoituvat *piiskaamisen*, *vitsomisen*, *raippomisen* ja *ruoskimisen* konventionaalistuneet ja elävät metaforat.

Goatly (1997) olettaa, että mitä spesifimpiä verbin kollokaatit ovat, sitä helpommin (mieli)kuva herää; hyponymiaketjun alakäsitteet ovat yläkäsitteitä mielikuvitettavampia ("more imaginable"). Hän katsoo (mts. 89–90; Hudsonin ja Lakoffin pohjalta), että ilman erityisen kontekstista saatavan avun tukea mielikuvan heräämiseen tarvitaan vähintään puolispesifisiä käsitteitä, perustason termejä (*basic-level terms*; ks. Geeraerts et al. 1994: 134–135). I-verbeissä oletus pätee siten, että korrelaatti-instrumentin nimitykset ovat yleensä vähintään perustasoja, esim. *laiva* (vrt. *alus*). Hyvin spesifeistä välineennimityksistä derivoituille verbeille ei näyttäisi kovin helposti leksikaalistuvan metaforia; jos on tarpeen ja mahdollista, käytetään yläkäsitettä. Esim. kalastamisvälineiden nimityksistä metaforinen on hyperonyyminen *onkia*, eivät muut verbit, ts. *virvelöidä* ja *perhostaa* (vrt. kuitenkin *pilkkiä* 'nuokkaa'). Samoin verbi *pyydystää* tyhjentää muiden pyydystämistä verbeiden leksikoituneet metaforat, *lassota*, *naarata*, *harppunoida* jne. (vrt. kuitenkin *torpedoida*, jossa vaikuttanee harkittu suunta sekä ideat tai instituutit ovat aluksia -juurimetafora). Myös kiinnittämisverbit toteuttavat tätä tendenssiä. Toisaalta hyponyymi saattaa käyttäytyä metaforisesti yläkäsitteensä konventionaalisen metaforan mukaan, esim. *pilkkiä* < *onkia* (joka puolestaan voi olla yksi toteutuma laajemmassa periytyvässä metaforassa, *onkia* < *pyydystää* < *saada*) (73):

(73) Kuitenkin myös me tavalliset pulliaiset voimme tutkailla, millaisia synesteettisiä kokemuksia musiikki meistä irrottaa. Ohjelmani on tarkoitus **pilkkiä** katsojan päästä esiin mm. muistoja, Kajo paljastaa. (Turun Sanomat 1998)

Abstraktitarkoitteisiin substantiivikantoihin korreloivien verbien merkitys on on metaforisessa tarkastelussa (esim. *aistia*) abstraktin ja metaforisen suhdetta on hankalampi eritellä. Verbi saattaa myös jo alun perin perustua metaforalle (ks. Goatlyn kahtiajako). Toisaalta I-verbi voi seurata yläkäsitteensä metaforista polkua, esim. *jarruttaa* (*hidastaa*), joskin troponyymien konventionaalisen metaforisuuden periytymistä on vaikea systematisoida (vrt. esim. *hän pyyhki* ~ **luuttusi* ~ **moppasi* ~ **harjasi ajatukset pois mielestään*).

6.3.6 Metaforat ja I-verbit: erityistapauksia ja oletuksia

Semanttisen motivaation ja korrelaation monilähtöisyys ja vaikutussuhteet

Langacker (1987: 384–386) suhtautuu spekuloiden esittämäänsä ajatukseen "aktivaation leviämisestä skemaattisessa verkossa", joka Pentti Leinon (1993: 158) mielestä on kiehtova idea (eikä ristiriidassa metaforasta tiedetyn kanssa): "tietty ilmaus ei [- -] aktivoi vain yhtä skemaattisen verkon solmua, vaan aktivaatio voi levitä solmuja yhdistävien linkkien – luokitussuhteiden – välityksellä solmusta

toiseen. Näin aktivoituneet solmut tuovat oman lisänsä ilmauksen semanttiseen arvoon ja rikastuttavat sen tulkintaa.”⁸⁰

Esimerkiksi verbin *lingota* polysemiassa korostuvat välinestereotyyppeihin korreloituvat ydinmerkitykset 'heittää, siirtää' (esim. *kivoilinko*) ja 'erottaa nestettä' (esim. *kuivoauslinko*), jotka voidaan nähdä perheyhtäläisiksi skemaattisen siirtävän ja kaarevan liikkeen suhteen. Spesifit lingot, kuten *lumilinko* 'laite jonka pyörivät siivet linkoavat lumen syrjään' (CD-PS), motivoivat verbivastinettaan molempien semeemien ja skemaattisen merkityksen osista, esim. toisaalta heittämällä siirtäminen, toisaalta lingon siipien pyörivä liike (74).

(74) Myös isi alkaa vapaapäivinä ja iltaisin käydä entistä useammin kalassa, jopa puolukassa ja sienessä, palaa ilman haperon haperoa ja kiiskeäkään; talvisin hän rynnäköi **linkoamaan** kylänpuolikkaansa lumia kun pari lumenhöntyvää leijaa alas, ja viipyy kauan, on huolellinen. (SKTP Mikkonen)

Aina I-verbin metaforisen käytön motivaatio ei avaudu selvästi, varsinkaan rajatussa kontekstissa, kuten esimerkissä (75), jossa verbien *harjailee*, *höyläilee*, *poraa* ja *kampaa* motivaation voi arvioida pohjaavan liikkeen tavan ja kädenmuodon samankaltaisuuteen välineenkäytön kanssa:

(75) Kun ämmä Kareinen hieroo, se ei ole vain hierontaa. Hän siippailee, pyyhkielee, naputtelee, koputtelee, töykkäilee, kouraisee, jysäyttää, vetelee, takoo, lypsää, jytyyttää, vatkaa, hivuttelee, viruttelee, hetkuttaa, hivertelee, nutuuttaa, **harjailee**, huojuttelee, ujuttautuu, hyssyttää, vierittää, vatkuttaa, **höyläilee**, lätkyttelee, hypistelee, nyhtäilee, löyhentelee, huljuttelee, hivertää, tassuttelee, tärisyttelee, hytisyttää, **poraa**, näykkää, nyhtää, koputtaa, painaltaa, viruttelee, viimailee, tikittelee, **kampaa**, siippaa, kuoputtelee. (SKTP SK95)

Esimerkki kertonee metaforisen käytön mahdollisuudesta ja luovuudesta. Toisaalta esimerkki rinnastaa I-verbit ja perusverbit metaforisuudessaan siten, että esim. kannan rooli parafrasissa ei eriytä eri verbityyppejä. Taustalla voi olla yleinen analogiavaikutus: muutaman verbin metaforisoituminen leviää muiden verbien käyttöön, jolloin selkeä motivaatio ja merkityksen puuttuminen ei haittaa (vrt. deskriptiivisanasto). Toisaalta metaforassakin on korostettu systemaattisuutta, esimerkiksi konstruktoiden polyseemisuuden ja konstruktoiden rajoitusten etsimisessä (Goldberg 1995: 226). Samoin Lipka (1988; ks. Karihalme 1996:180) katsoo, että metafora ja semanttiset siirtymät tuottavat kielijärjestelmään yleistettäviä ja produktiiveja säännönmukaisuuksia. Karihalme (1996: 184) nostaa esille kysymyksen, josko "tietyt metaforiset vertausmallit" voisivat generoida lisää analogisia käsitteitä ja ilmauksia.⁸¹ I-verbikategorian tasolla

⁸⁰ Käsitteellisen integraation mallissa tämä ajatus voidaan nähdäkseni katsoa hyödynnetyksi, sillä se sisältää oletusarvona laajan taustatiedon, johon edellä luonnehdittu "skemaattinen verkkokin" voitaneen katsoa kuuluvaksi. Semanttisen laajentuman (ekstensio) lähtökohtana voi olla samalla kertaa useampia semanttisen verkon predikaatteja, ts. semanttinen laajentuma voi motivoitua yhtä useammasta predikaatista (esim. polyseemisen sanan uusi käyttö) (Pentti Leino 1993: 169 alav. 15).

⁸¹ Semanttisen muuttumisen vaikutuksesta yksikköä laajemmalla koherentilla alueella on mainintoja kieliopillistumisessa. Esimerkiksi ihmisen yläraajan osatarkoitteiden alueesta *käsi*, *koura*, *sormet*, *näpit*, *hyppyset* ja *kynnet* voivat sisäpaikallissijaisina ilmais-

säännönmukaisuutta tuottaa välineen, keinon ja tavan laajentumisketju. Usea leksikoitumaton I-verbi voi toteuttaa I-verbeille yleistä metaforisoitumistendenssiä, kuten verbi *höylätä*, josta CD-Ps ei esitä laajentuneita tai metaforisoituneita konventionaalistuneita käyttöjä (vrt. kuitenkin NS:ssa *kuv.*-merkitty semeemi *höylätä*₂ 'kuluttaa, hangata, poistaa, muovaila'). Tekstiesimerkkien pohjalta verbillä on laajaa metaforista käyttöä, joka motivaatioiltaan noudattaa muiden työkalu-verbien metaforiikkaa (leikata höylällä – leikata höylämäisesti – manipuloida, leikata; verbi on mukautunut myös *leikata*-verbin abstraktiin käyttöön, jonka kuvakielisyys on lainaa englannin *cut*-verbistä, ks. Terho Itkonen 1985: 555), kuten seuraavat esimerkit havainnollistavat (76a–76f):

(76a) Orvokille tuoksuva Fleur-suola kerätään veden pintaa "**höyläten**". Sen tonnihinta on kerääjälle 300 euroa. [kuvateksti]. Pierre-Mariella on pitkävirtainen, pohjastaan reijitetty kihveli, jolla hän nypyttään, veden pintaa viistäen, **höylää** suolan talteen. (SK 28.3.2002)

(76b) Myös kiusalliset epätarkkuudet riesaavat muuten mainiota ohjelmaa: Salpauselät eivät ole harjuja, vaan jään reunaan syntyneitä muodostumia, joissa on myös pitkiä moreenijaksoja; eikä jääkausi **höylää**, kuljeta ja kasaa mitään, vaan jää. (SKTP HS 4.9.1990)

(76c) Rännistä purskahti ämpärillinen vettä lyhyimmän päälle, se kikatti. Suolainen tuuli **höyläsi** rappausta seinistä. (Jari Järvelä. Cadiz-romaanin katkelma. www.wsoy.fi)

(76d) Nykyisin käytetyt levyt ovat yleensä todella hyväkuntoisia, koska levyjä on niin mieleton määrä, että kukaan ei pysty kuuntelemaan kymmeniä kertoja samaa levyä. Kuuntelu-aika jakautuu usealle levyille, jolloin yksikään ei ehdi **höylääntyä** puhki. Sitä paitsi nykyiset soittimet alkavat olla sillä tasolla, että ne säästävät vinyyliä, Huttunen muistuttaa. (SKTP HS 29.7.1990)

(76e) Kunnissa **höylätään** hiljaisuudessa [otsikko kolumnista, joka käsittelee kuntien päihdehuollon supistuksia] (HS 9.6.1999)

(76f) Vaikka kaikki muuttuisi, yksi pysyy: petetty nainen on aina traaginen, petetty mies on aina koominen. Vanha nainen ja nuori mies on aina traagista. Kauneus ja rakkaus loppuu ja se on surullista loppumista, traagista, nuori mies **höylää** kuolemaa, se on traagista. Mutta vanha mies ja nuori nainen, se huutaa vain yhtä kysymystä: koska? Ja siinä kaikki on koomista! (SKTP Turkka)

Höylätä-verbin ja *höylä*-substantiivin metaforisten varianttien vaikutusta toisiinsa on hankalaa arvioida, kuten substantiivi–verbi-parien metaforisissa korrelaatioissa useinkin (ks. lukua 6.3.4). CD-Ps:ssa substantiivien laajennukset ja metaforat edustavat omaa semeemiä *höylä*₂, esim. *pärehöylä*, *juustohöylä*, *tiehöylä*, niiden käyttöön korreloi *höylätä*-verbin erikoiskäyttö 'vuolla höylämäisellä laitteella'. *Partahöylää* ja sillä *höyläämistä* CD-Ps ei mainitse. Sekä verbi että substantiivi profiloituvat samasta koherentista toimintaskemasta ja kognitiivisesta alueesta (metonymiaperiaatteen mukaisesti), joten niiden keskinäisen motivaatiosuhteen suuntaa ei voi päätellä (76g–76i). Sen sijaan *luottokortilla höylääminen* motivoitu-

ta hallussapitoa tai omistusta, esim. *raha ei pysy näpeissä, raha valuu käsistä* (ks. Ojukangas 2001: 35; aluesynonyymeissa ks. Nirvi 1982).

nee ensisijaisesti verbivariantin mielteestä, vaikkakin luottokortinlukukojen voinee käsitteistää jonkinlaiseksi *höyläksi* (76j).

(76g) Moni **höylää** partansa yhä **giletellä**. King Camp Gillette patentoi 1904 oman partakoneenteränsä, siitä nimi. (SKTP Kauppa-lehti)

(76h) Parturoinnin suoritti itseoikeutetusti maailmanmestari Mika Myllylä, joka **paljasti** Leppävuoren ylähuulen karpaasitoveri Jari Isometsän **partahöylällä**. (HS 4.3.1997)

(76i) Nyppyyntyneistä vaatteista saa uuden veroisia, kun **höylää** nyypti irti kertakäyttöisellä perästäviedettävällä **partahöylällä**. (Nicehouse-portaalin keskustelupalsta. www.nicehouse.fi/verstas/vinkit/arkisto/varkist3.htm)

(76j) Jos näiden jälkeen Visa-kortissa on vielä **höylättävää**, keskiluokka hemmottelee itseään savikylyvyillä, itsehoito-oppailla, Hectorin musiikilla. (SKTP Hotakainen)

Verbi *höylätä* onkin merkitykseltään sillä tavoin holistinen, että se rajaa tietynlaisen tekemisen tavan, tuloksen ja välineen, jotka spesifioituvat lauseyhteydestä. Tällöin rajanveto varsinaista puuhöylän käyttämistä tarkoittavan *höyläämisen* ja muunlaisten höyliä käyttämisen välillä ei ole relevantti eikä ehkä tilanteestakaan tarkasti pääteltävissä (76k). Metaforisoituminen (ja etäisyys höylistä) lähentää verbiä tapaa tai tulosta koodaavaksi (76l).

(76k) Syksyn uhkeasta sadosta parhaat: rapea salaatti, porkkana, juuri- ja varsiselleri, purjo, retiisit ja kesäkurpitsa suikaloidaan ohuiksi suikaleiksi. Kutakin tarvitaan suunnilleen yhtä paljon. Reilusti käytetään punasipulia, joka **höylätään** melkein läpi-kuultaviksi renkaiksi. (SKTP HS 9.8.1990)

(76l) Aiemmin lakimme tasoitti yli 70-prosenttisesti invalidisoituneiden ihmisten tietä ammattiin poistamalla alv-velvollisuuden. Vuoden vaihteessa lakia kuitenkin **höylättiin** direktiivin muotoiseksi, ja veroa oli määrä periä kaikilta muilta paitsi sokeilta. (SKTP AL)

Substantiivi-verbi-korrelaatio on koherentti varjoargumettivaihtelun mukaan laajenneissa verbeissä ja substantiiveissa, joilla on funktionaalisperseptuaalinen laajentunut semeemi, esim. *kampa₁* 'karvojen suoriin', *kammata₁* 'suoria kammalla', *kampa₂* 'kampamaiset esineet', *kammata₂* 'erotella kammalla₂'.

Juurimetaforista I-derivaatiossa

I-verbien metaforinen (konventionaalistunutkin) käyttö voidaan paikoin motiivoida perustavampiin juurimetaforiin. Ne ovat käsitteellisen tason hahmotuskeemoja, jotka motivoivat useita kielellisiä ilmauksia, esim. ihmisen säiliöys - juurimetafora motivoi tunteiden ilmaisuja (*olen kurkkua myöten täynnä*).⁸² Esi-

⁸² Goatly (1997: 46–81) esittelee englannin leksikon metaforisten muutosten malleja (*metaphorical patterns*), jotka hän motivoi skemaattisiin analogioihin (*root analogies*). Malleja ovat mm. abstraktien asioiden käsitteistäminen konkreettisten objektien, niiden manipulointikeinojen, muodon ja muiden ominaisuuksien avulla. Laajemmin ajateltuna juurimetaforat liittyvät Lakoffin (1987) sekä Lakoffin ja Johnsonin (1980) spatiaalisuus-oletuksiin (esittelyä ja kritiikistä ks. Nikanne 1992). Lakoffin ja Johnsonin (1980) juurimetafora-ajatuksia (jotka ongelmallisilta osiltaan ovat muuttuneetkin,

merkiksi verbin *torpedoida* metaforisuus motivoituu tähtäyksen, hallittuuden, osuvuuden ja tuhon mielikuvista ja sen käyttö varsinkin henkisten kamppailujen ja urheilun kehyksissä motivoituneen laajemmasta väittely/urheilu on taistelua/sotaa -juurimetaforasta (vrt. myös ideat ovat laivoja):

(77a) Tutkimusapurahapäätöksissä asiantuntijoilla on paljon valtaa joko tukea tai **torpedoida** hankkeita. (TJ 5/1999)

(77b) Voitostaan huolimatta Venäjä ei vakuuttanut. Varsinkin nopean avausmaalin jälkeen peli meni täysin tukkoon. Hyökkäysyritykset olivat hentoisia ja liian upeiden syöttökuvioiden tavoittelu **torpedoi** tekopaikat. (SKTP KSML)

Samoin keskustelu on taistelua -metaforaa heijastavat I-verbimetaforat *tulittaa kysymyksillä* ja *pommittaa kysymyksillä*, urheilu on taistelua -metaforasta motivoituu *keihästää mailalla* -termi. *Ankkuroida*-verbin metaforat liittyvät osin laajempaan elämä on purjehtimista -metaforaan, *jarruttaminen* 'hidastaa, estää' puolestaan yleisempään kehittyminen, parantuminen on liikkumista eteenpäin -skeemaan. Ihmisen säiliöksi ja tunteen nesteiksi hahmottaviin metaforiin voi motivoida verbien *hiillostaa* 'painostaa' (tukala olo on lämmön nousemista) ja *pumpata rohkeutta* (rohkeus on ihmissäiliössä määrältään vaihteleva neste, vrt. *olla täynnä rohkeutta*) metaforat. Ihminen tai mieli on kone -metaforaan rinnastuu metaforinen *kelata* 'miettiä, muistella' (muisti on kuin nauha keloilla):

(78) Hän on menettänyt kaksi läheistään. Sekä hänen nuoruuden rakastettunsa että hänen suojeluksessaan elävä veljenpoikansa tekivät itsemurhan. Muistot raastavat Gabriellaa. Hän **kelaa** niitä puheessaan ja laulussaan. (SKTP AL)

Juurimetafora näkökulmana ei vaadi työni teemojen kannalta tarkempaa tai syvempää käsittelyä. Mielenkiintoista olisi tarkastella juurimetaforien kattavuuden tai skemaattisuusasteen ongelmia I-derivaatiossa, esim. liittykö *kan-nustaa*-verbin metaforaan ratsastamisen käsite (implikoituna tai välittävänä tasona). Toisaalta (osittain juurimetaforilla ja perusskeemoilla operoiva) blendaaminen ei pakota CMT:n kaltaisiin mekaanisiin redusointeihin (juurimetaforista ja niihin liittyvästä keskustelusta ks. Nikanne 1992, Pentti Leino 1993, osin myös Onikki 1994 ja Koski 1992). I-verbin käyttö voi motivoitua myös taustalla olevasta laajemmasta metaforiikasta, johon verbi blendautuu (vrt. *soppa* (kuv.) 'sekasotku', *Panna, pistää lusikkansa jhk t. jkn soppaan* (kuv.) 'puuttua, sekaantua, sotkeutua jhk t. jkn asiaan' (CD-Ps) ja työntekijöiden, ammattiliiton, lakon ja (herne)rokan assosiaatiot), joskaan tällainen kehys ei leksikoidu verbiin (79):

(79) Lakkosopasta tulikin sopimusrokkaa. Paperiväki **Iusikoi** lakon loppumista suhteellisen hyvällä ruokahalulla. (Kouvolan Sanomat 21.4.2000)

suullisesti Tim Rohrer) en sovelta tässä radikaalisti, ainakaan redusoinnin mielessä. Metaforissa abstraktia ei ajatella konkreettiseksi (X = Y käsitteellisellä tasolla) vaan konkreettisen tarjoamien keinojen avulla (X on kuin Y tietyissä mielissä), jolloin korosteista on yhtäläisyyksien keksiminen ja käsitteistystavat (kuten esim. käsitteellisen integraation mallissa). Käsitteistysalue voi puolestaan vaihdella (ilman lakoffilaisia oletuksia) näkökulman mukaan, esim. säkeessä *meri vaahotosi kuin olut kuohuaa* (Paratiisi. Sanat Rauli Somerjoki) lähdealue olut on kaupunkilaisnäkökulmasta merta primäärimpi ja ominaisuuksiltaan analogiaan sopiva.

Metaforan ensisijaisuus?

Goatlyn mukaan (1997: 98) englannin denominaalisilla konversioverbeillä on tendenssinä leksikaalistua kahden merkityksen kanssa: kirjaimellisen ja metaforisen. Metaforinen tulkinta on hänen mukaansa usein tyypillisempi. CD-Ps:n I-verbit ja keräämäni korpusesimerkistö eivät tue tätä oletusta suomen osalta: I-verbi viittaa yleensä konkreettisen välineen käyttämiseen. Tietenkin tekstilajilla on vaikutuksensa, esim. talousuutisissa *sahaavat* pörssikurssit, nikkarointiohjeissa *sahaavat* puuta käsittelevät ihmiset. CD-Ps:n pohjalta pelkästään metaforista käyttöä (ks. Dirvenin 1986: 333 esimerkki **the trees were stormed away—they stormed the Bastille*) on esimerkiksi verbeillä *puntaroida* ja *teilata*. Metaforinen merkitys saattaa olla instrumentatiivista käyttöä frekventimpi tai yleinen verbeissä *haravoida*, *niveltää*, *rassata*, *jyrätä*, *viilata* ja *jarruttaa* ('hidastaa jnk nopeutta vars. jarrun avulla'; CD-Ps) (*jarruttaa*-verbin metaforinen yleisyys tukenee *jarru*-substantiivin takaperoisuuden oletusta, josta ks. SSA). Edellisessä ei ole otettu huomioon verbejä, joissa metaforinen tai laajentunut merkitys on CD-Ps:ssa erotettu selkeästi omaksi semeemikseen, esim. *melo₂* 'kauhoa vedessä' tai *piis-kata₂* 'pakottaa'. Tarkkojen suhteiden selvittämiseen en ole ryhtynyt juuri tekstilajidependenttiyden vuoksi. SKTP:n aineisto sisältää tekstejä sekä sanoma- ja aikakauslehdistä että kaunokirjallisia tekstejä, mikä tekisi mahdolliseksi esim. verbin merkitysfrekvenssien vertailun tekstilajeittain. Prototyypipisten I-verbeistä tällainen selvitys olisi oma osatutkimuksensa. Pidänkin tässä yhteydessä riittävänä osoituksena I-verbien konkreettisen merkityksen ensisijaisuudesta (tekstilajittomana) CD-Ps:n sana-artikkelin esitystapaa (so. I-merkitys ensin, metaforiset merkitykset erillisenä semeeminä tai muutoin (*kuo.*, *laaj.* -merkinnät) ydinmerkityksestä eroteltuna). Joka tapauksessa oletus metaforisointuneesta I-verbistä implikoi konkreettisen välineen käyttöä koodaavan lähtömerkityksen: "[t]he golden path of metaphoric movement leads from the concrete to the abstract" (Nerlich–Clark 1992: 133).

Metafora ja syntaksi

Pajunen (2001: 23) katsoo, että kun verbin abstrakti merkitys on johdettu, verbin syntaktista käyttäytymistä voidaan ymmärtää konkreettisen merkityksen kautta, ts. abstraktin verbin käyttö on perinyt esim. rektiömääritteensä konkreettista yhteyksistä (esim. *tarttua käteen–tarttua toimeen*). I-verbien metaforisessa käytössä tästä voidaan esittää seuraava esimerkki (79):

(79) Etsin isää, kenties ymmärtääkseni, kenties **keihästääkseni** suruni johonkin sellaiseen paikkaan, missä hän oli ja tuli sellaiseksi, kuin hänet poikana näin. Seurasin hänen, herkän tukkijätjän, nuoruuden jälkiään Kankaanpähän. (SKTP AL)

Toisaalta, metaforisen I-verbien rektio voi olla konkreettisesta muuttunut, mihin vaikuttaa se, mistä tai miltä tasolta metaforisuus motivoituu (vrt. analogisen yhtäläisyyden holistinen aktiivinen vyöhyke, toiminnan tapa, liike, välineluokka jne.). Esimerkiksi *jarruttaa*-verbin laaja käyttö on johtanut argumenttiraken-

teen variointiin siten, että I-konstruktiota (80a) tai sen varjoargumentillista toteutumaa (80b), jossa agentin jarrun käyttö vaikuttaa agentin itsensä liikkeeseen kulkuvälineen kautta, yleisemmältä vaikuttaa laajentuneen käytön 'joku jarruttaa jotakin' -rakenne, jossa subjektiasemainen agentti estää patientti- tai teematarkoitteen liikkeen jollakin välineellä (80c) tai agenttiin rinnastuvasti metaforan kautta käsitteistetty entiteetti jarruttaa itsellään (tai metonyymisen koodauksen kautta jollakin viereisyysuhteessa olevalla) jonkin etenemistä (80d).

(80a) Jotkut autoilijat ajavat läheltä avutonta vihollistaan niin että melkein hipaisevat, jotkut ovat tarjoavinaan kyytiä, **jarruttavat**, ja kun toinen pidentää askeltaan toivokkaana, he kaasuttavat ja vilkuttavat (Turkka 1983: 106).

(80b) Kelkkaan voi kiinnittää liinan, jolla takana laskeva avustaja/ohjaaja voi laskijan apuna **jarruttaa** kelkan vauhtia. (SIU:n talvilajiopas 2000)

(80c) Uudistuksen myötä aktiivisesti säädettävän jarrutehostuksen avulla pyöriä voidaan **jarruttaa** entistä nopeammin. (Kevyt kuljetuskalusto -lehti, 12/2000)

(80d) Luottokortin käytön pelko **jarruttaa** Internet-shoppailua (Verkkouutiset 15.9.2000. www.verkkouutiset.fi)

Rakenteet (80c) ja (80d) voivat tietenkin koodata samaa asiaintilaa, joskin varsinkin tiedotus- ja lehtikielessä esimerkin (80d) rakenne on yleinen otsikonkaltaisissa tiivistyksissä, jollaisia havainnollistavat seuraavat poimimani esimerkit (80e):

(80e) Ydinvoima **jarruttaa** päästöjen vähentämistä. Suomi **jarruttaa** ilmastopöytäsovitusta. Kalsium **jarruttaa** vaihdevuosisien luukatoa. SAK **jarruttaa** korotusvaihtoehtoja pohtivan laskelman tekoa. Helsinki **jarruttaa** koulujen välistä kilpailua. Chungchwan tulosestus **jarruttaa** yksityistämistä. Tasa-arvon puute **jarruttaa** kehitystä. Valvonnan resurssipula **jarruttaa** luomutuotannon kehitystä. Puhemies **jarruttaa** tahallaan kulukorvausuudistusta. Kapasiteettipula alkaa jo **jarruttaa** lisäystä. Muutosta voi **jarruttaa** myös taloudellisten resurssien niukkuus. Hallitus **jarruttaa** tuponeuvottelujen alkua. Lämmin sää **jarruttaa** sähkön käytön. Aasian kriisi **jarruttaa** maailmantalouden kasvua. Sähkön alhainen hinta **jarruttaa** maakaasuhankkeen etenemistä. Märkyys **jarruttaa** kylvöitä.

Jarruttaa-verbin agenttiasemainen tarkoite voi siis vaihdella hyvinkin paljon metonyymien ja metaforisten linkkien avulla, esim. auto / itsetoimintajarru. Konkreettinen oman liikkeen pysäyttäminen jarrulla eroaa ulkoisen toimijan sisältävistä tapauksista siten, että agenttiin sulautunutta kulkuvälinettä ei oletusarvoisesti koodata patienttina, *?hän jarrutti autoa ennen mutkaa, ?hän jarrutti pulkkaa jalallaan*, vrt. kuitenkin *Monet ratsastajat lisäävät vauhtia liian nopeasti ja alkavat jarruttaa hevosta ennen pysähtymistä* (Carita's Western Corral, artikkelit. www.kolumbus.fi/carata.akerlund). Adessiiviin liittyvä välineen ja sitä kautta intentionaalisuuden implikaatio vaikuttanee siihen, että hallitsemattomat tai ulkopuoliset jarruttavat tekijät koodautuvat juuri agenttiasemaisena, esim. *Hieman syvempi köli ehkä auttaa venettä nousemaan hivenen ylemmäksi, mutta jarruttaa varsinkin heikolla tuulella*. (Harro Koskisen kotisivut. www.wakkanet.fi/~harro/). Yleisestikin *jarruttaa*-verbin käyttökehyksissä adessiivimuotoinen varjoargumentti esiintyy harvakseltaan. *Jarruttaa*-verbiin voi liittyä myös suuntainen liikeskeema liikkumis-

konstruktion sulautuneena, esim. *Toisen oikean kaarteon alussa Schumacher yrittää jarruttaa Montoyan ohitse ulkoreunalla.* (Honda Sport -sivusto 13.5.2001. www2.publicistbyran.se/honda/fi/sport/).

Metaforinen merkitys voi olla verbille myös primaari (*apinoida*) tai korre-laattisubstantiivista peräisin, ilman selkeää yhteyttä samanmuotoiseen ver-bisemeemiin. Substantiivin kautta, ikään kuin omana semeeminään ilman yhteyttä I-verbiin, motivoituvat esim. verbit *napittaa*₂ 'tuijottaa' (vrt. *katsella silmät napilla, napillaan*), vrt. *napittaa*₁ 'sulkea napit', sekä *haarukoida*₂ sot. 'suorittaa ha-kuammuntaa merkkihavaintojen perusteella, ampua haarukkaan'; *haarukoida* 'syödä t. keihästää haarukalla' on NS:n kuvauksen pohjalta myöhäsyntyinen, NS:ssa *haarukoida*₁ harv. 'astella pitkin askelin'. Substantiivista *niitti*₂ 'lyönti' motivoitunee myös verbi *niitata*₂ 'lyödä, iskeä; voittaa', ilman selkeää yhteyttä *niitata*₁ 'liittää niiteillä' -verbiin, verbi *mankeloida*₂ (*mankeloida maksutosite*) saanee motivaationsa myös substantiivin *mankeli*₂ 'maksukortin jäljennin' muodon ja käyttötavan perusteella (jotka tosin ovat yhteydessä myös semeemiin *mankeloi-da*₁ 'silittää mankelissa').

Metaforan kehityksessä voi olla myös vaikutteena kielenulkoinen muutos. Esimerkiksi *verkko* 'tietoverkko' -metaforaan perustuva verbi *verkottaa* 'liittää verkkoon, verkoksi' on esimerkki ilmaisupotentiaalin käyttöönotosta sopivan tarpeen tai aukon ilmaannuttua (vrt. ennen **verkottaa kaloja*). Verbi *imuroida* 'kopioida tietoa netistä' ei ole motivoinut *imuri*-substantiiville merkityslajennusta, koska sopivaa tarkoitetta ei ole (erityisten imurointiohjelmien lisäksi). *Imuroida*-verbin metafora atk-kehityksessä on taustametaforansa muovaama blendi: pölynimurilla imetään roskia säiliöön ja tietokoneen käyttöliittymän visuaalinen havainnollistus motivoi metaforaa, jossa jotakin ikään kuin siirretään paikasta toiseen, vaikka imemistä totuudenmukaisempi hahmotus olisi esim. kloonaaminen. CD-PS:sta puuttuva substantiivi-verbi-metafora on urheilukehyyksen *imuri* 'maalivahti'–*imuroida* 'päästää maali', esim. (81a ja 81b).

(81a) Vierasjoukkueen maalivahti **imuroi** Jani Hohenthalin keskityksen omiin ja Huiman selkäranka alkoi natista. (Vetelin Urheilijat ry:n kotisivu. www.sunpoint.net/~vetu/1999.htm).

(81b) Hetkeä myöhemmin Nissinen "**imuroi**" voittomaaliksi jääneen Hermes-puolustaja Kimmo Salmelan löysän vedon. (Kalpa-Hermes-peliraportti.www.jatkoaika.com, 26.10.2001)

I-verbi tässä käytössä lienee ensisijaisen *imuri*-substantiivin motivoima; maali-vahti joka (ikään kuin) imee (pallot tai kiekot maaliin) on *imuri*, vakiintumatto-muudesta kertonee lainausmerkkien käyttö. (Maalivahdin nimityksenä käytet-tävä *seula* ei sen sijaan vedä verbikorrelaattiaan pelikehyyksen metaforan erilai-sen motivaation vuoksi (**maalivahti seuloa*, po. *vuotaa (kuin seula)*.) Samoin *mopa-ta*-verbin innovatiivinen käyttö 'heiluttaa päätä edestakaisin, tukka hulmuten, esim. rock-konsertissa' -metaforassa *jengi moppaa päätä ja heiluttaa nyrkkiä* (Pale-face-artisti MoonTV:ssä 19.8.2001) (ks. liite 1) motivoituu mopin ulkonäöstä ja liikkeestä: (pitkähiuksisen) pään ulkonäkö ja edestakainen liike. Sen sijaan mer-kityksen transitiivisuus, varsinkin siirtämisskeema, ei innovatiivissa vastaa *mo-*

pata-verbin leksikoitunutta käyttöä, mikä viitanee merkitysmotivaation derivoinnin lähtevän substantiivista *moppi* (pitkähiuksisesta: *moppitukka*, *-pää*), joskin liike on sukua *moppi*-välineen käytölle (*mopata lattiaa*).

6.3.7 Kootusti I-verbien metaforisuudesta

I-verbien metaforisen käytön motivaatioiksi voidaan karkeasti luokitella esim. liike, tulos, kokonaishahmo, välineen piirteet ja substantiivin metafora. Motivaatiokirjo voi osua yhdenkin verbin metaforisuuden taustalle, varsinkin kun konventionaalistuneita metaforisia käyttöjä on useita. I-verbeille tyypillisiä metaforisia laajentumistendenssejä karkeasti ovat funktio tai välinemotivaatio sekä välineen käytön tapa. Näitä on osin vaikea erottaa yleisesti abstrahoitumistendenssistä, joka lienee tyypillinen kaikille D-verbeille ja leksikaalisille elementeille yleensä. I-verbien metaforisista leksikoituneista merkityksistä voi koota motivaatioita esim. seuraavasti (parafraasiverbien luokkina):

- kiinnittää: *ankkuroida, liimata, kahlehtia, napittaa, naulata, niveittää, valjastaa*
- rankaista, kurittaa: *ruoskia, tukistaa, vitsoa*
- yllyttää: *kannustaa, lietsoa*
- vetää puoleensa, imeä: *imuroida, onkia, pyydystää,*
- hidastaa, estää: *jarruttaa, sumputtaa*
- voittaa, päihittää: *kepittää*
- siirtää, liikkuu: *lingota, kammata, pallotella, pumpata, suksia*
- erotella: *seuloa, siivilöidä,*
- painostaa, lannistaa: *hiillostaa, jyrätä, myrkyttää, nuijia, nokkia, prässätä³, torpedoida*

Sinänsä frekventtien, perustasoisten ja keskeisiä toimintoja koodaavien I-verbien alttius metaforisoitua on paralleeli yleistä konkreettista toimintaa ilmaisevien verbien kanssa. Esim. Pajusen (1982) aineistossa käsittelemisverbit (kylvää, hangata, leikata, lyödä, korjata, pestä, kutoa, keittää, syödä ja tappaa -kentät) sisältävät vain muutaman spesifiä vuodenaiksidonnaista työtä tarkoittavan verbin, jota ei käytetä metaforisesti abstraktia toimintaa kuvattaessa. Metaforisoitumattomia ovat esim. vuodenaiksidonnaiseen työhön liittyvät verbit (*aurata, häkilöidä*), kotitaloustöihin liittyvät verbit (*neuloa, vispata*) ja ilmaisemansa tekemisen luonteelta merkityksettömät verbit (*tahria, liimata*) (ks. Helinä Koivisto 1987: 362–363).

6.4 Merkityksen rajoittuneisuus

Seuraavassa tarkastelen I-verbijä semanttisen ja käyttöyhteyssidonnaisen rajoittuneisuuden näkökulmista. Aluksi käsittelemän rajoittuneisuutta I-verbien ja synonyymisten analyyttisten ilmausten, parafraasien vertailun avulla. Toiseksi, semanttinen rajoittuneisuus liittyy verbin kompositionaalisesta merkityspotentialista rajaamaan ytimeen, joka näyttäytyy mielletason, semanttisleksikaalisen kehysten ja käyttöyhteyden rajoituksina. Lopuksi kokoan rajoittuneisuutta konventionaalisuuden ja kiteytymisen jatkumoiksi.

6.4.1 I-verbien ja parafrasien vastaavuussuhteet

Puhujan ekonomia -periaate reaalistuu leksikaalis-semanticalla tasolla pyrki- myksenä välttää synonymiaa: suhteellisesti leksikaalistuneemmat muodot estä- vät vähemmän leksikaalistuneen synonyymisen muodon synnyn tai ohjaavat sen merkityksen ei-synonyymiseksi (ks. Horn 1993: 35, 42, 46). Esim. McCawley (1978) olettaa leksikaalisessa pragmatiikassaan, että spesiaalistuneempi (usein lyhyempi ja leksikaalistuneempi) muoto vakiintuu tunnusmerkittäväksi, ste- reotyypiksi käytöltään, jolloin perifrastisempi ja leksikaalistumattomampi ilmaisu viittaa stereotyypin ulkopuolisiin merkityksiin: esimerkiksi englannin johdinpolysemiassa *driller*-lekseemin merkitys on 'poraaja' eikä 'pora', koska *drill* on 'pora', substantiivi *cooker* viittaa instrumenttiin eikä agenttiin, koska *cook* viittaa agenttiin (ks. Horn 1993: 40–41). Ideana siis on, että valitessaan komplek- sin tai leksikaalistumattoman ilmauksen helpomman vaihtoehdon sijaan puhu- jan valinnan taustalla on jokin syy, joka Hornin (1993: 43) mukaan ei ole aina sama. Tässä mielessä I-verbien ja parafrasien käyttösuhteisiin ei voida suhtau- tua mekaanisesti. Vaikka joitakin syitä voidaan eritellä, kuten seuraavassa, ei johdoksen tai parafrasien valintaa voida yksisyisesti ennustaa. Tähän vaikutta- vat useat seikat: I-verbi voi olla synonyyminen tai vastaavuussuhteessa usean parafrasien kanssa, johdokset ovat enemmän tai vähemmän leksikaalistuneita, osin polyseemisiäkin, lisäksi I-derivaatio ei ole semanttisesti automaattista tai koherenttia (niin kuin esim. teettoderivaatio, jonka McCawleykin nostaa esi- merkiksi, esim. *kill – cause to die*, ks. myös Blutner 1998: 152–153).⁸³

Esimerkiksi Clark ja Clark (1979: 801) ehdottavat, että englannin no- miniverbien produktiivisuuden syynä on yhteistyön periaate: puhujat suosivat lyhyitä muotoja (so. johdoksia) pidempien kustannuksella (so. parafrasit). Dir- ven (1986: 334 alaviite 19) nostaa pragmaattisia periaatteita tärkeämmäksi (tai ainakin niitä heikentämään) kielen systeemin rakenteelliset mahdollisuudet (esim. suomen deverbaalisen verbiderivaation rajoituksista ks. Ojanen–Uotila- Arcelli 1979). Samaa mekaanisen periaatteen (etsimisen) hylkäämistä puoltavat Plagin (1999) tutkimukset osin synonyymisten suffiksien valikoitumisesta ver- bijohdoksiin. Esim. tukkimisperiaate ei toimi johdin- ja johdosparadigmoissa tyyppien tasolla (*type-blocking*), vaan pelkästään läheisten analogioiden vaiku- tusalueella, esiintymien tasolla (*token-blocking*). Johdoksen ja parafrasien se- manttista eroa voidaan kuitenkin pyrkiä hakemaan. Vaikka kielen rakenteita ei voida ennustaa merkityksestä, voidaan niitä motivoida merkitystä välittävän

⁸³ Jackendoff (1991: 151) kokoo (McCawleyn 1978) pohjalta kolme syytä, joiden perus- teella leksikaalisen ja analyttisen (perifrastisen) kausatiivin voi olettaa eroavan mer- kitykseltään: stereotyypivaikutus, jonka mukaan, jos lekseemin ja parafrasien välillä on päällekkäisyyttä, lekseemiä käytetään käsitteen keskeisimmistä tapauksista, modi- fioijat liittyvät analyttisen kausatiivin kaksitulkitaisesti, esim. temporaalinen ad- verbiaali *Bill killed Harry on Monday* ja *Bill caused Harry to die on Monday* (ks. myös Goddard 1998: 278–), sekä leksikaaliseen kausatiiviin usein sisältyvä idiosynkraatti- nen informaatio, joka yleensä kaventaa sen merkitystä suhteessa parafrasiin. Comri- en (1989: 333) mukaan analyttinen, morfologinen ja leksikaalinen kausatiivisuus on jatkumo: mitä läheisempiä aiheutus- ja tulos-morfeemit ovat, sitä suurempi on kau- saatio.

tehtävän näkökulmasta (kognitiivisessa kieliopissa ks. Langacker 1991: 517). Ja jos kielessä esiintyy (lähes) synonyymisia analyyttisiä ja synteettisiä ilmauksia, ei pelkkä rakenteellisiin seikkoihin rajautuva tarkastelu riitä niiden erottelussa.

I-johdoksen rajoittuneen käytön hakemista analyyttisiin rakenteisiin vertailemalla voi kuitenkin pitää näkökulmana paljastavana: koska I-verbi motivoituu substantiivista, vertailussa voidaan nähdä, millaisia substantiivin käyttötapoja ja kollokaatioita I-verbi vastaa. Toki voi olla jokin skemaattisempi rakenne tai kielennystapa, joka kattaa sekä I-verbin sisältävät että substantiivin sisältävät käytöt. I-verbin merkityshaarukkaa etsitään siis erosta suhteessa läheisiin ilmaisutyyppeihin (periaatteesta ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 241).

I-verbien ja parafrasien suhteesta ja sen luonteesta

Johdos ja parafraasi eroavat hypoteettisesta lähtökohdasta taloudellisuusperiaatteen (ei-synonymiaa) ja ikonisuusperiaatteen vuoksi (muoto-merkitysriippuvuus). Tällainen eronteko voi kuitenkin olla käytöstä irrotettujen, produktiivisten yksiköiden vertailussa hienosyisyytensä vuoksi hankalaa todentaa. Niin kuin synonymiassa yleensä, eronteko käytännössä on usein hienojakoista, kuten seuraavissa esimerkkipareissa (82a–85b):

(82a) mies osti **ison** talon
(82b) mies osti **suuren** talon

(82c) hän on **iso** mies (vrt. isoisä)
(82d) hän on **suuri** mies (vrt. suurmies)

(83a) **laineet** lyövät rantaan
(83b) **aallot** lyövät rantaan

(84a) mies **harjaa** hampaansa (**puhtaaksi**)
(84b) mies **puhdistaa** hampaansa **harjalla**

(85a) mies **viilaa** pinnan **tasaiseksi**
(85b) mies **tasoittaa** pinnan **viilalla**

Esimerkkien paralleeleja voidaan ajatella siten, että synonyymisilla sanoilla (82a ja 82b) voi olla vakiintuneita kollokaatio- ja lekseemipohjaisia (82c ja 82d) käytöjä. I-verbien (84a ja 85a) ja niiden parafraseiksi katsottavien syntaktisten ilmausten (84b ja 85b) eronteot juontunevatkin yleisperiaatteita (vrt. kuitenkin esim. väline-elementin fokusointi analyyttisessä rakenteessa) mieluummin yksiköiden konventionaaliseen käyttöön ja siitä kumpuaviin tai sitä edeltäneisiin kiteytymiin (esim. jokin tietty kehys tai muunlainen yksikköön tarttunut taustatieto)⁸⁴. Virkakielen sanaliittokiteymien yhteydessä Pirjo Hiidenmaa (Heikkinen

⁸⁴ Vaikka CD-Ps esittää *sahata*-verbin merkityksen määritelmäksi parafrasia 'leikata sahalla', tällaista rakennetta tapaa kielenkäytöstä vain harvoin. Poikkeuksena on vaikkapa sellaisen asiointilan koodaus, jossa saha on vaihtoehtoinen toiminnan suorittamisen väline, *Leikkaa aukko harkkoon kulmahiomakoneella tai kovametalliteräisellä sahalla - - . Leikkaa lyhyet sivut sahalla ja pitkät sivut mattopuukolla.* (rakennusohjeista), tai sitä käytetään jollain tapaa spesifisti, *Mini-Kugihiki: Pieni saha, ei haritettuja hampaita, joten sahalla voidaan leikata pintaa vasten ilman, että siihen jää jälkiä.* (Japanilaisen sahan

et al. 2000: 60) tuo esiin sanan käytön ja kiteytymisen suhteen, joka pätee myös johdosten ja parafraasien suhteessa: ”Sanojen merkitys syntyy kuitenkin siitä, mihin kaikkeen ne liitetään, eikä kieliyhteisössä ole välttämättä yhteistä määritelmää tai parafraasia sanalle.” Johdoksen ja sen käyttöparafraasin vertailussa kannattaakin keskittyä siihen, milloin perusparafraasi ja johdos eivät ole vaihdettavissa, mitkä parafraasit eivät (milloinkin) käy sekä milloin ja millaista eroa voidaan johdoksen ja parafraasin käytöstä yleistää. Näitä erittelen seuraavassa.

Johdoksen ja parafraasin suhdetta ei ajatella työssäni derivatiiviseksi leksikaalisella tasolla. Verrannolliseksi voidaan katsoa yhdyssanan ja sanaliiton suhde, jonka leksikaalisen tason prosessimaisuutta ei puolla esim. Koski (1983: 271): *kultainen raha–kultaraha*-korrelaatio on propositionaalinen. Kognitiivisen kielitieteen kehityksessä tätä vastannee konseptuaalinen korrelaatio (I-derivaatiossa metonymiapohjainen malli). Johdokset ja parafraasit ovat molemmat osa kielen ilmaisujärjestelmää, jolloin ne ovat vaikutussuhteessa. Johdos on muodollis-semanttisesti kiteytyneempi, leksikaalisempi kuin rakenteeltaan väljempi parafraasi (jonka sisältö on puolestaan johdosta tarkempi; ks. Kytömäki 1992: 242). Tämä ei kuitenkaan takaa sen ensisijaisuutta (esimerkiksi juuri kiteytyneisyydestä johtuvan käyttörajoituksisuuden vuoksi). Parafraasin ja verbijohdoksen paremmuudesta voidaan suomen johtopintutkimuksista esittää kaksi päinvastaista tendenssiä:

Viron denominaalisia muutosjohdoksia ja niitä vastaavia analyttisiä ilmauksia käsitellessään Ojutkankaan (1997: 373) tuntuma suomen paralleeleista on, että johdostyyppien joukon laajuus ja rinnakkaisjohdosten suuri määrä tekee analyttisten ilmausten tarpeen vähäisemmäksi (*asia kävi selväksi - asia selvisi*). Käytön tai semantiikan eroa hän ei analyttisesti käsittele (mts. 374). Myös oletus, että johdostyyppi syö analyttisyyttä, on melko yksisilmäinen; ainakin synonymian välttämisperiaatteen valossa ja denominaalisuuden produktiivisuuden valossa. Toisaalla Ojutkangas (1997: 375) korostaa, että produktiivisen johdostyyppin (-U- ja -ne-johdin) ”olemassaolo ei kuitenkaan sulje pois vakiintunutta ja kirjallisessakin tyyliässä melko yleistä analyttistä ilmaisutapaa”. Kytömäki (1992: 242) puolestaan katsoo, että rakennerajoitukseton ja semanttisesti melko produktiivinen kuratiividerivaatiotyyppi (*teetättää*) on käytöltään vähäinen rakenteeltaan väljempien ja sisällöltään tarkempien parafraasien vuoksi, esimerkiksi *antaa tehdä, houkutella tekemään ja pakottaa tekemään*. Osin parafraasien käyttöä tukevaksi hän katsoo indoeurooppalaisten kielten mallin (myös Laakso 1990: 29 nostaa typologiset ja kielen kehitystendenssit yhdeksi mahdolliseksi vaikuttimeksi translatiiviverbien ja analyttisten rakenteiden keskinäisessä kilpailussa).⁸⁵

käyttöohjeesta. www.sorvisoppi.com). Tässä mielessä NS:n määritelmä ’leikata (katkaista, halkaista tms.) sahalla’ on monipuolisempi, koska se osoittaa semeemin skemaattisen eli metakielisen parafrasiverbin (leikata) sekä käyttöparafraaseja (katkaista, halkaista).

⁸⁵ Laakson (1990: 28–30) mainitsemia ”arveluita” translatiivisen verbijohdoksen ja parafrasirakenteen työnjakoon ja suosittuuteen vaikuttaviksi tekijöiksi ovat kootusti kantasanan rakenteellinen tai semanttinen epäotollisuus derivoitavaksi, leksikoituneiden johdosten blocking-efekti, typologiset näkökohdat, merkityksen hajauttamisen luon-

Kootusti I-verbien ja parafrasien erontekoa ohjaa se havainto, että konventionaalistuneet skenaariot voidaan pakata kognitiivisesti siten, että niiden sisäistä rakennetta ei noudateta (Goldberg 1995: 169), samoin institutionaalistuneiden merkitysten ei tarvitse koodautua kieliopilliseen rakenteeseen (Dirven 1986: 332–333).⁸⁶ I-verbien kiteytyneisyys on näiden periaatteiden pohjalta oletusarvoista, varsinkin merkityksen muuttumisen kautta. Johdos on siis luonnostaan merkitykseltään emergentimpi kuin parafraasi (joka on sekoin emergentti, ks. Määttä 2000). Sweetser (1997: 129) esittää, että näennäisen synonyymisissa kausatiiviverbeissä synteettinen ilmaisu korostaa muutosprosessia (*to fall, to red*) ja analyttinen muutoksen tulosta (*go down, turn red*) (*oras vihertää–oras on vihreää*-tyyppisten parien ei-synonyymisyydestä suomessa ks. Koski 1983: 281.) Motivaationa on ikonisuus siten, että yksittäisen lekseemin ja leksi-kaalisesti kompleksin muodon ero on yksittäisen, koherentin tapahtuman ja löyhemmän, sekvenssikoosteisen tapahtuman eron hyvin motivoitu ikoni (Haimanin pohjalta Sweetser 1997: 125). Ikonisuus vaatii kontrastin toteutuakseen, ja vaikka kontrastin syntymistä ei voi ennustaa, sen ilmaantuessa eronteen suunta voidaan ennustaa. Esim. *x gets longer* ja *x lenghtens* ovat kontrastissa (edellinen voi viitata sekä saman että eri entiteetin muutokseen saman roolin alla, jälkimmäinen vain saman entiteetin muutokseen), *x changes* sen sijaan on kaksiluentainen (vastoin kuin monolekseemiparikit yleensä, vrt. *lenghten*), koska sille ei ole sopivaa analyttistä parikkia. (Sweetser 1997: 125–126, 131.) Tässä mielessä I-verbien ja parafrasien rinnanesiintymisen voi motivoida ilmaisutarpeesta. Yleistä I-verbijä ja parafraaseja erottavaa (korostus)funktiota ei Sweetserin tapaan sen sijaan ole helppo osoittaa (paitsi välineen korostuminen parafrasissa verbijuuriasemaan nähden).

D-verbit koodaavat yleensä kausatiivista ja intentionaalista toimintaa (ks. Kiparsky 1997: 476). Toiminnan intention toteutumattomuutta voidaan korostaa johdos–parafraasi-eronteolla, joka siis liittyyneen ikoniseen motivaation (esimerkki 86a). Esimerkissä (86b) parafrasien valintaa saattaa puoltaa *ruoskia*-verbiin liittyvä intentionaalisuuden, yleisesti rankaisun oletus (aikasemantiikka parafrasissa ja *ruoskia*-verbissä on sama).

(86a) Niin Saul koetti **keihästää** Daavidin seinään; mutta hän väisti Saulia, ja tämä **is-ki keihään** seinään. (I Samuelin kirja 19)

(86b) ”Ruht!” sanoo eversti ja kävelee pihalla, **sivaltelee ruoskalla** saappaanvartaan, syljeksii, pysähtyy äkkiä ja äyskähtää: ”Atreten!” (Hašek 2002: 71)

tevuus kulloisellakin rakenteella ja siihen liittyvät diskurssinäkökohdat, kuten jonkin elementin fokusoimisen tarve.

⁸⁶ Lauseen rakenteen (osien) ja asiointilan vastaamattomuus liittyy sanojen vihjaavan funktioon ja esim. metonymiaperiaatteeseen, toisaalta myös informaation pakkaamisen mahdollisuuteen. Eräs tyyppi vastaamattomuudesta ovat konventionaalistuneet skenaariot. Esim. lausetta *Missä leikkasit hiuksesi?* käytetään konventionaalisesti tarkemman *Missä olet leikkauttanut hiuksesi?* -lauseen sijasta siksi, että on konventionaalista mennä parturiin kun haluaa, että hiukset leikataan. Tällaisia yksinkertaisia kausatiiveja voidaan käyttää ilmaisemaan konventionaalistunutta (*conventionalized*) kausatiiota, joka voi todellisuudessa sisältää välittävän tekijän (*intermediate cause*). (Goldberg 1995: 169.)

Parafraasin ja verbin eroja voi periaatteellisesti eritellä yleistäen siten, että parafrasi on (tai sillä on mahdollisuus olla) merkitykseltään johdosta tarkempi, johdos puolestaan on kiteytyneempi. Analyyttisyytensä vuoksi parafrasi tarjoaa yhden näkökulman merkityshahmotukseen, johdos taas sallii väljemmän tulkinnan (kiteytyneisyytensä ja käsitteellistyneisyytensä vuoksi, mihin liittyvät myös tulkintaa rajaavat idiosynkraattiset piirteet). Parafraasi mahdollistaa puolestaan abstraktiotason vaihtelun (*iske vasaralla ~ hakkaa vasaralla ~ naputtele vasaralla ~ napauta vasaralla ~ riko vasaralla ~ lohkaise vasaralla*), verbijohdos on rajoittunut käytöltään (*?vasaroi ikkuna hätätilassa*). Edellyttämyshierarkiaksi voidaan olettaa, että korrelaattisubstantiivin sisältävillä parafraaseilla voi korvata (idiomeja lukuun ottamatta, esim. *viilata linssiin*) kaikki verbijohdoksen käytöt, mutta ei päinvastoin. Näitä suhteita havainnollistan seuraavassa.

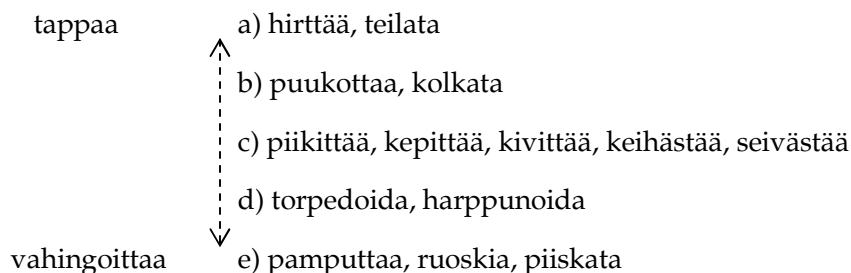
I-verbien kiteytyneisyys joustona: vahingoittamistekojen verbintämisestä instrumentatiiveilla

Muodon ja sisällön ikonisuuden periaatteen pohjalta informaation pakkautuminen ja käsitteellinen tiiviys tekevät johdokselta parafrasia (synteettinen vs. analyttinen ilmaus) joustavamman ja näin muutosalttiimman. Analyttinen ilmaus (analyttiset idiomit pois luettuina) on sekä verbinsä että substantiivinsa puolesta kiinni pääkategorioissa. Johdoksessa molemmat (analyttista ilmausta vastaavat käsitteelliset osatekijät) ovat sulautuneet (ks. "actionalizing" Talmylla 2000a ja "relativization" Laaksolla 1997), käsitteellisesti integroituneet. Joustoa ja muutosalttiutta havainnollistavat esim. vahingoittamisen tai manipuloinnin koodaamisesta surmaamista koodaamaan laajentuneet verbit (esim. *puukottaa*), joita käsittelen seuraavassa (vahingoittamisverbien luokista englannissa ks. Lemmens 1998).

Johdoksen joustavuus parafrasiin nähden liittyy ainakin parafrasin verbin valintaan. Agentiivisen tilanteen kielentämisessä verbin valintaan (tekemisen tuloksen kannalta) vaikuttaa viime kädessä se, mitä objektin tarkoitteelle tapahtuu, mitä se tekee, ennemminkin kuin mitä agenttitarkoite tekee (ks. Talmy 2000a: 509). Lauseessa *Minä tapoin käärmeen* verbin yhtäpitävyys referoimansa tilanteen kanssa riippuu siitä, mitä käärme tekee, eli että se kuolee, minun tekemiseni, esim. kepillä lyöminen, on tässä mielessä vain ennakkoehto. I-verbien näkökulmasta *kepittää*-verbiä voidaan käyttää tilanteen resultatiivisuudesta piittaamatta, mutta *keppi*-substantiivin sisältävän parafrasin käytössä resultatiivisuus ilmaistaan verbin valinnalla (*lyödä, vahingoittaa, tappaa*) ja siitä mahdollisesti seuraavilla kieliopillisilla ja leksikaalisilla tarkennuksilla (*lyödä kuoliaaksi*).

Eräänä I-verbien prototyypipiirteenä tai ainakin kontekstittomana oletusarvona on leksikaalinen ei-kausatiivisuus (ks. lukua 4.1), kuitenkin osa I-verbeistä on laajentunut ja vakiintunut koodaamaan surmaamista. Surmaamisen ja vahingoittamisen ilmaisemisen suhteen I-verbistä voidaan asettaa jatkumolle seuraavasti (ks. myös *kaasuttaa, myrkyttää* -verbit luvussa 6.2):⁸⁷

⁸⁷ Verbit voidaan ajatella implikaatio-jatkumolle (josta ks. Frawley 1992: 43) vahingoittamisen konseptuaalisella alueen eräessä jatkumoketjussa: koskettaminen > vahin-

Tyypin (a) verbit leksikalisoivat sen, että manipuloitava kohde kuolee välineen käytön seurauksena, lauserakenteesta riippumatta: *mies hirtettiin, miestä teilattiin*. Tyypin (b) verbeissä välineellä manipuloitavan kohteen ilmaisevan objektisanan sijavalinta ratkaisee tulkinnan tappamisen ja vahingoittamisen välillä (*kolkata* tosin 'tainnuttaa' tai 'tappaa'):

- b1) mies puukotettiin, miestä puukotettiin
 b2) mies kolkattiin, miestä kolkattiin

Tyypissä (c) verbien tulkinta riippuu niihin liittyvän käsitekompleksin rajautumisesta. *Kepittää₂*-verbi lyömistä koodaavana (vrt. *kepittää₁* 'varustaa, tukea kepillä') voi käyttäytyä kuten b-verbit. Viime kädessä tulkinnan ratkaisee tilannekehys tai tiettyyn kognitiiviseen alueeseen kuuluminen. *Kepittäminen* on usein vain vahingoittamista (esim. rankaisumielessä), jolloin tappamisluenta lienee harvinaisempi (c1). Samoin on *kivittämisen* laita (c2–c3).

- c1) poikaa kepitettiin, käärme kepitettiin
 c2) mies kivitettiin, miestä kivitettiin
 c3) Nuorten sävellahjaa kuunneltiin sormi radionauhurin äänitysnapilla. "Olisi ollut itsemurha puhua levyjen päälle. Sut olis **kivitetty** Radiotalon portaille." (SKTP AL)

Keihästämisen ja *seivästämisen* saavat surmaamistulkinnan akkusatiivimuotoisen elollistarkoitteisen kohdeobjektin kanssa (c4–c5).

- c4) mies keihästettiin, hänet seivästettiin
 c5) Ajomiehillä oli susikeihäät, joilla susi **keihästettiin**, kun se oli ajettu verkkoon. Kerran oli saatu ajettua kolme sutta ja yksi oli päässyt haavoittuneena pakenemaan. (www.tunturisusi.com)

Partitiivimuotoisen objektin yhteydessä luentaan vaikuttaa kohdeobjektin tarkoite ja semanttinen kehys, mikä erottaa ne *puukottaa*-tyypistä. Jos keihästettävä on pyydystettävä, sekä akkusatiivi- että partitiivimuotoinen objekti implikoi tarkoitteen kuolemisen, *keihästää hylje, keihästää kalaa*. Jos keihästettävä on esim. ihminen, akkusatiiviobjekti merkitsee tappamista, mutta partitiiviobjekti ei ope-roi toiminnan rajattuuden suhteen (*miestä keihästettiin*, vrt. kuitenkin *keihästää₂* jääkiekkoterminä, esim. *Erän lopussa Ässien lohdutusraamattomien tehnyt Tomas Kapusta*

goittaminen > tainnuttamisen > tappaminen. Perustapauksia sisällytyksestä konversationaaliseen implikatuuriin havainnollistavat seuraavat esimerkit: **mies tapettiin, mutta hän ei kuollut* - ?*mies puukotettiin, mutta hän ei kuollut* - *mies ruuskittiin, mutta hän ei kuollut*. Konversationaalisen implikatuurin ja leksikaalisen semantiikan suhteista ks. myös Blutner (1998: 158–).

keihästi mailallaan Kari Harilaa ottelurangaistuksen arvoisesti (Urheilu-uutisesta. www.niksula.cs.hut.fi). Samoin on laita *seivästää*-verbin. *Piikittää*-verbiä ei tulkitane tyyppin (b) verbien tapaan eläinlääkäri ja lemmikki -kehyksessä (vrt. *saa-da piikki* 'saada tappava ruiske'), vaan ruiske tulkitaan rokotteeksi, nukutusaineeksi tms. (c6–c7):⁸⁸

c6) lääkäri piikitti Fifin (vrt. narkomaani piikitti itsensä)

c7) Vähitellen siirryimme käytävälle ja käsi siirtyi kaulalle, kunnes sain "**piikittää**" hevostani ilman että se juoksi karkuun. Aikaa tähän kului 1 viikko. Tästä onnistumisesta huolimatta eläinlääkäri kieltäytyi "kunniasta" ja hevonen jouduttiin rokottamaan itse...mikä sujui ilman suurempia ongelmia. (Kirsin naksukoulu. <http://ctc.laikanet.com/artikkelit/kirsin.html>)

Tyyppin (d) verbien ilmaisema toiminta johtaa usein kohteeseen liittyvien olioiden kuolemiseen, mikä kuitenkin koodataan usein johdoksen ulkopuolisin keinoin. *Torpedoimisen* objektisana on usein alus tms. tarkoiteltaan (surmaamisen merkitys perustuu siis metonymiaan laiva–miehistö, joka ei kuitenkaan ole tarpeeksi kivettynyt: *?koko laiva kuoli*, vrt. *koko kaupunki kuoli*), *harppunoinnissa* sijavaihtelu yleensä koodaa vain pyydystämisen resultatiivisuutta (ks. ed. *keihästää*) (d1–d3):

d1) alus torpedoitiin, alusta torpedoitiin

d2) valas harppunoitiin, valasta harppunoitiin

d3) Greenpeacen aktivistit yrittivät maanantaina estää **harppunoitujen** lahtivalaiden siirron valaanpyytäjien tehdaslaivaan Nisshin-Maruun teurastettavaksi. (SKTP HS)

Tyyppin (e) verbit tarvitsevat yleensä surmaamismerkityksessä ilmikoodauksen (tässä mielessä verbien tarkkaa joukkoa ei voida nimetä) (e1–e4) :

e1) mies ruuskittiin (= rankaistiin tms.), mies ruuskittiin hengiltä

e2) ?mies pamputettiin, mies pamputettiin kuoliaaksi

Yleensä (e)-tyypin verbin käytön tulos spesifioidaan resultatiivirakenteella, jonka puuttuessa toiminnan tulos (laadultaan) jää avoimeksi (mies ruuskittiin: kipu, jäljet jne.) (e3). Toisaalta käyttökehys voi herättää pragmaattisesti surmaamisen tulkinnan, kuten *nuijittu* 'tapettu' (e4):

e3) Kuningas Kustaa III:n vuonna 1792 murhannut Johan Ankarstöm **ruuskittiin** ennen teloittamista. (Korhonen 2000: 48)

e4) Silloin Töröpään pitkä navetta on tyhjä. Puolenkymmentä nautaa kiekkuu siellä kytkyvissään ynähdellen surunvoittoisesti. Neljäkymmentä on niitä **nuijittu** ja lihatu. (Haanpää 1982: 11)

⁸⁸ Innovatiivinen käyttö voi toimia (b)-tyypin verbien analogian mukaan, esim. *Nyt riitti! pimahti opettajatar, haki talikon ja uhkasi piikittää Rainen makuupussiinsa* (ks. liite 1).

Edellä esitetyt verbit (tyypit a–e)⁸⁹ toteuttavat yleistä objektin sijanvaihtelun ja toiminnan rajattuuden työnjakoa: akkusatiivimuoto ja sen mahdollinen tarkennin tuovat ilmi tilanteen rajan olemassaolon, toiminnan päätepisteen, jonka tulostulokinnan peruste on pragmaattinen (pelkkä akkusatiivi: *mies hirtettiin, mies ruoskittiin*) tai ilmituotu (adverbiaali: *mies hirtettiin hengiltä, mies ruoskittiin henkiveveriin*) (ks. Askonen 2001: 45–46 ja siinä mainitut lähteet). Tyyppien (b ja c) verbien kahtalainen merkityshahmotus ja toiminnan semanttinen sisällytys näkyy parafrasitason vaihtelussa. Tappaminen liittyy asiointilaan, jossa elollisessa objektitarkoitteessa tapahtuu resultatiivinen muutos, mutta esim. *lyödä*-verbi (myös *iskeä, pistää*) ei puolestaan voi itsenäään tätä koodata (vrt. kuitenkin merkitykseltään laajempi *lyödä vastustaja* jne.):⁹⁰

*lyödä + elollinen olio [obj.][akkusat.]
esim. **Mies löi hevosen*

lyödä + esine [obj.] [akkusat.] + [väylä]
esim. *Mies löi pallon verkon yli*

Puukottaa ja kivittää -verbien parafrasivastaavuuksissa eroavuus heijastuu seuraavasti:

mies tapettiin puukolla	= mies puukotettiin (kuoliaaksi)
(*mies lyötiin puukolla)	(vrt. sairaalakuntoon)
miestä lyötiin/haavoitettiin jne. puukolla	= miestä puukotettiin
mies tapettiin kivillä	= mies kivitettiin (kuoliaaksi)
miestä heitettiin kivillä	= miestä kivitettiin

Verbijohdos joustaa lauserakenteen mukaan. Leksikaalistuneet vahingoittamisverbit voivat sisältää (*entailment*) tuloksen, jonka laatu spesifioidaan rakenteessa. Yksi parafrasiverbi puolestaan ei pysty vangitsemaan verbijohdoksen konventionaalistakaan käyttöä (*puukottaa* : *lyödä, iskeä, tappaa, vahingoittaa puukolla*). Tällaista joustoa voisi ajatella I-verbien produktiivisen käytön yhdeksi syyksi. Lisäksi yksittäinen verbi voi olla idiosynkraattisesti konventionaalistunut, kuten verbi *puukottaa* (ks. lukua 5.2.1). Parafraseihinsa nähden se voidaan ajatella konseptuaalisesti (ja esim. juridisesti) kiteytyneeksi siten, että se voidaan tulkita

⁸⁹ CD-PS:n merkityksenselitteiden perusteella tässä luetelluista verbeistä surmaamista leksikalisoivat *hirttää* ja *teilata* -verbien lisäksi verbit *kolkata, keihästää₁* ja *seivästää₁*, sen sijaan *puukottaa* ja *kivittää* tarvitsevat resultatiivia, esim. *puukottaa kuoliaaksi, kivittää-verbissä on resultatiivistimen vaihtoehtoisuus: Stefanus kivitettiin (kuoliaaksi)*.

⁹⁰ *Lyödä* on monisyinen verbi (NS:ssa on 13 alakohtaa ja tekstiä yksi aukeama) vaikka stereotyyppisesti kysymykseen Mitä on lyöminen? herännee suht stabiili perusmielikuva (lyödä kuten nyrkkeilyssä tai sitten pään taitse kuten kirveellä tai vasaralla ja aiheuttaa jotakin). Lyömisen väline voi koodautua muutenkin kuin adessiivin kautta. NS mainitsee *lyödä*-verbin erikoistuneena transitiivisena käyttönä 'välineen käyttämisen lyömällä', esim. a) erilaisten soittimien soittaminen, *lyödä rumpua, akordi pianosta*, kuv. *lyödä rumpua jonkun puolesta, lyödä hätärumpua* (jotka ovat myös rummuttaa-verbien semeemejä), tai b) kirjoituskoneesta: *lyödä kirje, puhtaaksi, arkin yläkulmaan*. Englannin *hit*-verbin määrittelystä ja rajoituksista ks. Talmy (2000b: 326), *hit-break*-vaihtelusta englannissa ks. Dowty (1991: 596).

resultatiivin (87a) tavoin pelkän akkusatiiviobjektin perusteella (87b, vrt. 87c).⁹¹ Myös analyyttisten rakenteiden voidaan ajatella korostavan samaa asiaintilaa eri tavoin niin kuin seuraavat uutisotsikot kertovat (87d–87e).

(87a) Vaimonsa kuoliaaksi **puukottanut** tunnusti (IS 16.11.1998).

(87b) Poika **puukotettiin** jalkapallo-ottelun jälkeen Glasgowissa (HS 31.5.1999)

(87c) 15-vuotiasta poikaa **puukotettiin** konsertissa (IS 16.11.1998)

(87d) Ryöstäjä **löi** myyjää **veitsellä** (HS 14.10.1999)

(87e) Mies **surmattiin** Espoossa **veitsellä** (HS 24.3.1999)

Olen edellä hakenut johdoksen ja parafrasasin eroa kiteytyneisyydestä (jonka taustalla saattaa nähdä muodon ja sisällön ikonisuuden periaatteen). Josefsson (1993: 297–298) olettaa ruotsin nomini-verbi-inkorporaatiotapauksissa (esim. *hjärtoperera*), että lekseemin merkitys on jollain tapaa synergeettinen, se ei ole läpinäkyvänäkään redusoitavissa osiinsa, jotka tosin useimmiten motivoivat merkityksen. Syntaktinen ilmaisu (kollokaatiot ja idiomit pois luettuna) on tähän nähden kompositionalisempi eikä altistu semanttiselle muutokselle, kuten lekseemi ("lexical entry always is available for 'semantic drift'"). Analyyttisen ja synteettisen ilmauksen erosta huolimatta ne Josefssonin sanoin ovat yhteydessä jonkinlaisen kokonaismielikuvan avulla (*total image*; Åkermalm 1954 pohjalta) (Josefsson tosin katsoo syntaktisen inkorporaatio-oletuksen mukaisesti, että synteettinen ilmaisu on yhteydessä analyyttiseen, josta se on derivoitu, ts. *opere-ra hjärtan* > *hjärtoperera*).

Verbijohdoksen voi katsoa sisältävän parafrasaa enemmän joustoa. Tällöin se puolestaan sopeutuu hyvin konstruktiovaihteluihin. Se lisää myös muutosalttiutta (esim. merkityksen laajentuminen kausatiivisuuteen). Samoin konventionaalisen symbolisen yksikkönä johdos mukautuu luonnollisiin lekseemin käytöstapoihin (esim. Kangasmaa-Minn 1982 puhuu "verbin elämästä"), ts. esim. kiteytyy käytössä, kerää käyttötilanteista ja -taustoista informaatiota itseensä ja näin muuttuu. Parafraasi-ilmaus sen sijaan pysyy muuttumattomana (vrt. kuitenkin kiteytyminen, konstruktioistuminen ja idiomaatistuminen konneksioksi), juuri koska on kompositionalisuudessaan läpinäkyvämpi ja siten alisteinen osinaan olevien toteutumien pääkategorioille, esim. *leikata* ja *sakset*.⁹² Johdoksen kiteytyminen, käyttöyhteyksien rajautuminen ja muuttuminen voivat puolestaan ruveta rajaamaan sen käyttöä, mitä käsittelen seuraavaksi. Oma

⁹¹ Pajusen (2001: 158) mukaan tappamisverbien objekti on yleensä totaalinen ja verbeille on tyypillistä resultatiivinen default-argumentti, joka yleensä kuvailee, esim. vahven-taa, lopputulosta.

⁹² Toinen asia on se, kuinka pääkategorioiden muutokset vaikuttavat parafrasasin tulkintaan. Esim. NS:n perusteella *hiirellä klikkaaminen* avautuisi toisin kuin nykypäivänä, koska sanat ovat saaneet uuden merkitysvariantin teknologisessa kehityksessä: NS:ssa *klikata*-verbi viittaa vain asean laukeamattomuuteen tai yleensä epäonnistumiseen, nykyisin myös napsauttamiseen 'näpäyttää hiiren painiketta', *hiiri* puolestaan on NS:ssa vain jyrtsijäläinten nimitys, CD-PS:ssa sen rinnalla on metaforinen semee-mi 'näyttölaitteeseen kytketty paikannus- ja ohjauslaite'.

näkökulmansa, joka edellä on sivuutettu, on sitten diskurssitason motivaatio, esim. fokusoinnin ero itseriittoisen toiminnan (*tapetoida seinä*) ja itsenäisen osallistujan välillä (*laittaa seinään tapetti*) (ks. Taylor 1995: 216; inkorporaatiosta osin luvussa 6.2.3).

I-verbin kiteytyneisyys rajoittuneisuutena

Oletusarvoisesti I-verbiä käytetään sen kanonisissa predikointitilanteissa parafrasiasa ennemmin (esim. varausperiaatteesta ks. lukua 5.3). Tämä johtuu verbin kiteytyneisyydestä, jolloin se on ensisijainen merkki vihjaamaan tiettyä (siihen konventionaalisesti liittyvää) asiointilaa. Parafraasin käyttö saa siis tunnusmerkkisen tulkinnan. Verbin kiteytyneisyys, varsinkin purkamattomuus ja käyttöpohjaiset rajoitukset, saattavat kuitenkin estää johdoksen käyttöä ja näin nostaa parafrasian tunnusmerkittömäksi. Seuraavassa esitän joitakin syitä parafrasian valinnalle. Johdosten konseptuaalista, leksikaalista ja pragmaattista rajoittuneisuutta käsittelem sen jälkeen erikseen luvussa 6.4.2.

Yleinen parafrasian käytön syy on parafrasian funktio tarkentimena: se spesifioi asiointilaa merkitykseltään joustavaan johdokseen verrattuna, jos esim. tulkinnan tarkentamisen kannalta tarpeelliset kontekstuaaliset vihjeet puuttuvat. Esimerkiksi verbi *höyryttää* on merkitysrajaukseltaan väljä, *höyryttää* 'käsitellä (hautoa, pehmittää, kypsentää) vesihöyryssä' (CD-Ps), tällöin itse teon voi spesifioida parafrasiverbissä ja välineen adverbialissa (88).

(88) Poraamisen jälkeen on mahdollista pumpata tankeista öljyä pois **lämmittämällä** sitä **höyryllä**, jolloin öljy saadaan juoksevaan muotoon. (Ympäristöhallinto. Ympäristövahinkojen torjunta -sivu. www.vyh.fi/vahinko/torjunta/)

Samapropositioinen I-verbin sisältävä tulosrakenne *höyryttää lämpimäksi* olisi edellisessä virkkeessä (88) synonyyminen ja yhtä kevyt, toisinaan synonyyminen I-verbi-rakenne voi olla hankala tai monimutkainen (esimerkit 89 ja 90) (vrt. *teipata* 'kiinnittää, sitoa, sulkea, peittää t. koristaa teipillä; CD-Ps).

(89) Purista hyllykön päätylaudat pitkien lautojen väliin niin, että voit porata reiät poratapeille. Varo puristimen painaumuksia, voit käyttää suojana vaikka apukalikoita tai paksuja kankaan palasia. **Merkkää** liitoskohdat esimerkiksi **maalariinteippipalasioilla** (1-1, 2-2 jne.). Laita liima liitospintoihin ja tapinreikiin. Purista palaset **OMILLE** paikoilleen uudestaan ja lyö puutapit reikiin. (Liimapuulevyn käyttöohjeet. www.k-rauta.com)

(90) **Puserra** paistolien sipulit ja porkkanat **siivilän** läpi kastikkeeseen, kiehauta ja suurusta tarvittaessa ohrakkaalla tai maizenalla. (SKPT Optio)

Usein tällaisissa parafrasian käytöissä saatetaan olla lähellä verbijohdoksen konventionaalisen merkityshaarukan rajoja (esim. *höyryttää*, *teipata*, *siivilöidä*). Parafraasia voidaankin käyttää tarkennuksen rinnalla johdoksen perushahmon rajoitusten vuoksi. Esimerkiksi erikoiskäyttöisellä kauhalla voidaan sekoittaa ja kääntää, mutta näiden toimintojen spesifi luonne ja tapa eivät vastaa *kauhoa*-verbiin liittyvää perusmielikuvaa, mikä puoltaa tarkemman parafrasian käyttöä (91):

(91) Kompostoitavan lietteen seulonta ja seostaminen sekä kompostiauman valmistus ja ilmastus. Perinteinen menetelmä: Seosaine "**sekoitetaan**" lietteeseen tavallisella **kauhalla**. "Seos" **siirretään** kompostiaumaan tavallisella **kauhalla**. Kompostiauma "ilmastetaan" ja "käännetään" ajoittain tavallisella **kauhalla**. ALLU-menetelmä: Liette ja seosaine sekoitetaan ja seulotaan suoraan kompostiaumaan samalla ilmastaen. Kompostiauma ilmastetaan säännöllisesti ALLU-seulamurskaimella. (Allu-seulamurskaimen esite)

Edellistä parafrasoin tehtävää lähellä oleva funktio on johdoksen käyttöalaa vastaamattoman merkityksen ilmaiseminen, jolloin synonyymisyys on skemaattista. Valinnat yksittäisissä konteksteissa (ns. korvaustesti) eivät ole aina yksiselitteisiä. Esim. verbi *kivittää* 'heitellä kivillä' (CD-PS) vihjaa tarkoitteiden monikkoutta ja siitä johtuvaa heittojen useutta. Tältä pohjalta seuraavan asiaintilan (esimerkkilause 92) koodaaminen I-verbillä ei olisi mahdollista; jos kiviä olisi useampi, tilanne olisi hankalampi (vrt. esim. heittämiseen vaadittava etäisyys, ihmisen toiminta ja liikkeet, heitettävän koko, liikerata ja vauhti):

(92) Varkaat **iskivät** isolla **kivellä** rahankuljetusauton ikkunan rikki ja kaappasivat autosta useita rahasäkkejä mukaansa ja pakenivat paikalta. (SKTP IL)

Samoin *maan kääntäminen lapiolla* on verbijohdoksen *lapioida* merkityksen rajojen ulottumattomissa: *lapiointiin* liittyy siirtämisskeema, joka maan kääntämisessä ei ole mahdollinen tai ainakaan relevantti, toisaalta *kääntäminen* lienee tässä kehyksessä vakiintunut, termimäinen ja siten tunnusmerkitön ilmaisu (93):

(93) Ongelman ratkominen alkoi perinteisesti: soitin äidille. Huvittuneesti hän selitti, että ensin maa **käännetään lapiolla** ja sitten hienonnetaan kuokalla. Laadimme puhelimesta ostoslistan: lapio, kuokka, hara, kastelukannu, puutarhakäsineitä, harsoa, pieniä kuoputtimia - niitä sieviä, joita olen hypistellyt kaupoissa jo vuosia - ja tietysti siemeniä. Aviomies tarttui lapioomme toukokuun toiseksi viimeisenä sunnuntaina aamuseitsemältä ja ryhtyi ensimmäistä kertaa elämässään kääntämään maata. (HS 12.6.2000)

Analyyttistä rakennetta saattaa puoltaa myös I-verbien potentiaalinen laajentunut merkitys. Esimerkissä (94) *vasaroida*-verbien käyttö voisi sallia lyömisen välineeksi minkä tahansa nuijamaisen esineen, jolla voi takoa (vrt. *moukaroida*-verbien laajentuneet käytöt):

(94) Oikeudessa kuullun rikospaikkatutkijan mukaan asunnosta löydetyt jäljet tukiivat miehen kertomusta siitä, että uhri oli surmattu **vasaralla lyömällä**. (SKTP IL)

Kahden tai useamman välineen yhdistyminen asiaintilan koodaamisessa saattaa aiheuttaa sen, että I-verbi joudutaan ikään kuin purkamaan, ja toiminta ilmaistamaan kaikkien asiaintilassa olevien välineiden käytön kattavalla verbillä (vrt. troponymia eli verbien hyponymiasuhde). Seuraavissa esimerkeissä (95a–95d) I-verbien käyttäminen olisi mahdollista (esim. *kivittivät toisiaan ja heittelivät toisiaan pulloilla*), joskaan se ei loisi koherenssia:

(95a) Joukko vasemmistolaisia vastamielienosoittajia yritti estää marssijoita, mikä johti yhteenottoon ryhmien välillä. Mielenosoittajat heittelivät toisiaan kivillä ja pulloilla. (SKTP AL)

(95b) Poliisin mukaan 16-vuotias nuorukainen oli ensin surmannut kotonaan kolme perheenjäsentään hakkaamalla heidät kuoliaaksi vasaralla ja pesäpallomailalla Solles-Pontissa, joka sijaitsee parinkymmenen kilometrin päässä Toulonista. (SKTP AL)

(95c) Muotoile pihveiksi. Kypsennä uunissa, pannulla tai grillissä. (SKTP HS 5.7.1990)

(95d) Peruna keitetään suolattomassa vedessä tai höyryssä, tilsitään haarukalla ja lisätään tissimaitoa tai äidinmaidonvastiketta. (SKTP KSML)

Jos välineen käyttöä koodaava verbijohdos on vakiintunut tiettyihin semanttisiin kehyksiin ja välineen käyttämiseen liittyy viereisyysuhteeseen perustuvia muita toimintaan osallistujia, verbijohdos sallii varjoargumenttivaihtelun ja on parafrasikoodauksen kanssa vaihtoehtoinen, kuten esimerkissä (96a) (ts. *harjasi lapsen mäntysaippualla ja juuriharjalla*, vrt. *?saippuoi lapsen mäntysaippualla ja juuriharjalla*).

(96a) Tuntematta sääliä, tuntematta kiintymystä, tuntematta yhtään mitään Ristiina puraisi napanuoran poikki, söi istukan ja **pesi** lapsen **mäntysaippualla** ja **juuriharjalla**, otti käsivarsilleen ja tukki nauriinpalasen sen suuhun. (SKTP Liksom)

Parafraasin tarpeellisuudessa lienee kyse taas jatkumosta, jonka selkeät tapaukset on helppo osoittaa semanttisin rajauksin ja rajatapaukset jäävät kielitajuväriaation punnintaan. I-verbin käyttöä saattaa vieroä myöskin niihin tyypillisesti sisältyvän tekemisen intentionaalisuuden odotus (vrt. - - *höyrytin käteni*) (96b):

(96b) Mä **poltin** yläasteella käteni **höyryssä**, Hille sanoi. Se vaivasi pitkän aikaa. Sautassa se tuli aina kipeäksi, sitten kylmällä ilmalla siniseksi. (SKTP Hännikäinen)

I-verbin ja sen parafrasikirjon ensisijaisten ja vaihtoehtoisten käyttöyhteyksien ja -jakaumien selvittäminen yksityiskohtaisesti on työlästä, ei yksin monitulkintaisuuden ja aineiston määrän vuoksi. Spesifinä esimerkkinä verbin ja parafrasien käyttöiheydestä olen hakenut Internet-aineistoista (Google-hakukoneella 19.2.2002) *pensselöidä*-verbin ja sen mekaanisten parafrasien käskymuotoesintymiä (y.2.p.). Esiintymät (N = 101) jakautuvat seuraavasti:

pensselöidä (<i>pensselöi</i>)	11
levittää pensselillä (<i>levitä pensselillä</i>)	52
maalata pensselillä (<i>maalaa pensselillä</i>)	30
sivellä pensselillä (<i>sivele pensselillä</i>)	7
sutia pensselillä (<i>sudi pensselillä</i>)	1

Yleisin tekstilaji, jossa verbi esiintyy, on haun sanamuodon vuoksi ohje (*pensselöi*-muodoista kaksi oli yksikön kolmannen persoonan indikatiiveja). Tämä saattaa vaikuttaa analyttisten ilmausten korostumiseen. Parafraasin ja johdoksen synonyymisyyden määrittäminen varsinkin käyttökonneksiossa ei ole yksitulkintaista. Ongelmallista on juuri tekemistävän, välineen ja levitettävän aineen ja sen tarkennuksen (esim. väri) valikointi opaakkien ja transparenttien keinojen välillä. Esimerkiksi *seinän maalaaminen* tunnusmerkittömässä kontekstissa (ainakin pragmaattisesti) implikoi *sivelemisen* ja *pensselin*. CD-Perussanakirja antaa *pensselöidä*-verbin merkityksenselitteeksi 'sutia, sivellä'. Arkiseksi leimattu se-

meemi *sutia*₁ tarkoittaa 'maalata; pyyhkiä, sivellä (sudilla)', *sivellä*₂ 'maalata, voidella, pyyhkiä kevyesti (sivellintä tms. välinettä käyttämällä)' ja *maalata*₁ 'peittää (pinta) maalilla'. *Pensselöidä*-verbin status ei näyttäisi tehdyn haun mukaan olevan missään yhteydessä ensisijainen. *Pensselöidä*-verbi ei ole korvattavissa *maalata*-verbillä siirtämisfunktiossa, esim. *pensselöidä liima puuhun*, jonka voi koodata *sivellä, levittää pensselillä* -konneksioilla. *Maalaamisen* synonyyminä *pensselöinti* puolestaan saanee arkisen, humoristisen tms. sävyn, kuten *sutia*-verbikin, esim. *pensselöidä seinä punaiseksi* (vrt. maalaamiskehyksessä neutraali välineverbi *telata seinä punaiseksi*). Lääkärikehyksessä terminomaiseksi on puolestaan vakiintunut *pensselin* implikoiva *penslata* 'sivellä pensselillä, pumpulitukolla tms. lääketta jhk.' *Pensselöidä*-verbin argumenttirakenne (kompleksitransitiivi) ei eroa sen lähisyronyymeista eikä sinänsä vaikuttane rajoittavasti verbin mahdollisuuteen esiintyä vaihtoehtoisena ilmauksena, esim. *pensselöidä seinä punaiseksi* ~ *maalata seinä punaiseksi*, *pensselöidä rasvaa ihoon* ~ *sivellä rasvaa ihoon* (ns. asettamisverbien rakenteesta ja rektiosta ks. Pajunen 2001: 231–238).

Teot ja välineet

Edellä olen tarkastellut I-verbin eroa sen juurta vastaavan substantiivin sisältämään parafrasirakenteeseen. Oma tarkastelutasonsa, joka vaikuttanee I-verbin valikoitumiseen lauseessa, on välineitä opaakisti ilmaisevien, I-verbeihin nähden troponymisten verbien systeemi. Esimerkiksi kontekstuaalisen rajauksen pohjalta lauseet *tyttö saksii paperinuken lehdestä* ja *tyttö leikkasi paperinuken lehdestä* tulkitaan viitaaviksi samaan asiointilaan, samoin merkitykseltään laajentunut I-verbi voi olla troponyminsa kanssa synonyyminen, esim. *vesisade jarrutti* ~ *hidasti matkantekoa*.

Nilsen (1973: 163–175) on luokitellut englannin verbejä, joihin instrumentti (*Instrumental*) tyypillisesti liittyy joko opaakisti ja transparentisti. Tällaisia ovat lokaationaiheutusverbit (*button, nail; bottle; fill*), liikeverbit (*cycle, arrive*), kontaktiverbit (*attack, touch*), joihin läheisesti liittyvistä yleisistä muutosverbeistä transparentti instrumenttisulauma on kuudessa alaluokassa "carpentry verbs" (*chisel, plane*), "sports and music verbs" (*bat, play*), "cultivation verbs" (*mow, plow*), "clothing verbs" (*belt, saddle*), "hunting verbs" (*club, knife, net*), "primping verbs" (*iron, mop*) ja "miscellaneous verbs" (*rope, spoon, sail*), tilanmuutosverbit, joista hän erottaa luomisverbit ("verbs of creation") (*whip, paint*) ja tuhoamisverbit ("verbs of destruction") (*cut, bomb*), sekä aiheutusverbit ("verbs of cause") (*shorten, blacken*), jotka hän jaottelee edelleen viiteen semanttiseen ryhmään (esim. auttaminen ja pakottaminen) (yhtenä yleisryhmänä ovat yksipaikkaiset äänentuottamisverbit, esim. *bang, jingaling*, joissa instrumentti on subjektina, ts. esim. *kulkunen kilisee*). Opaakisti välineen ilmaiseva verbi voi olla I-verbin kanssa paradigmaattisessa suhteessa useissa lauseyhteyksissä. Troponyymi voi siis valikoitua I-verbin sijaan, varsinkin kun instrumentin päättely (*instrument interference drawing*) verbistä ja lauseyhteydestä (jos se on lauseen ymmärtämisen kannalta tarpeen) on kognitiivisen psykologian tutkimuksissa todettu vahvaksi ja kanonisissa tapauksissa lähelle automaattista päättelyä (esim. *to stab > knife*). Lauseiden tulkintaan liittyvien päätelmien teon automaattisuudesta ja luonteesta on vastakkaisia oletuksia

(so. minimalistinen vs. konstruktionaalinen hypoteesi), joskin päätelmän tekoon on katsottu ainakin vaikuttavan lukijan intentioiden ja tavoitteiden (koottu kat-saus teemaan on Eysenck–Keane 1999: 306–312).

Erilaisten tekojen ja toimintojen ja niihin liittyvien välineiden suhteet niin tarkoitetasolla, käsitteellisellä tasolla ja kielen ilmaisutasolla ovat monimuotoi-set, liukuvat ja vaihtelevat. Esim. Kear ja Wilson⁹³ ovat tutkineet sitä, millaisia välineitä erilaisiin verbeihin liitetään (implikoidut välineet) sekä mihin pohjaten ja kuinka nopeasti tulkinnat tehdään. He päätyvät testiensä pohjalta mm. sii-hen, että lauseen verbin lukeminen aktivoi tiettyjä odotusarvoisia instrumentte-ja, esim. *he stirred the coffee (> with the spoon)*, ja että välinevalinnat ja -vaihtelut johtuvat ennemminkin itse verbistä kuin tilanteesta, johon verbi viittaa.

Vaihtelua on esim. siinä, milloin välineen ilmipano on pakollista, vaihto-ehtoista tai kiellettyä, samoin vaihtelua on muotokeinoissa. Esimerkiksi Fra-meNet-projekti selittää vaihtoehtoisuuden johtuvan siitä, kuinka paljon verbi inkorporoi informaatiota semanttisesta kehyksestään, esim. englannissa sekä *she blinked* että *she blinked her eyes* ovat käyviä ilmauksia. Tekemisen ja välineen konseptuaalinen läheisyys vaikuttaa myös konneksoiden luontevuuteen, esim. tyypillisessä I-konstruktiossa samaa kognitiivista toimintaa koodaavien verbien ja toiminnan välineistön ilmipano jatkumoituu verbin profiloiman leksikaalis-semanttisen kehyksen ja hahmon mukaan (a ja b).

- a) lukea suurennuslasilla, silmälasilla, piilolinseillä
katsoa suurennuslasilla, ?silmläseilla, ?piilolinseillä
nähdä silmläseilla, suurennuslaseilla, kaukoputkella, kiikarilla
- b) imeä pillillä, *lasilla, *lusikalla, suulla, huulilla
juoda pillillä, *lasilla, ?lusikalla, ?suulla, ?huulilla
syödä haarukalla, lusikalla, veitsellä, kauhalla, *lautasella, puikoilla, *hampaila

Edellisenkaltaiset jatkumot kertonevat kielen kiteymäluonteesta, ja toisaalta semantiikan rajoittuneisuudesta. Talmy (2000a: 338) katsoo, että prototyyppi-simmillään käsitetty instrumentti on aiheuttavan tapahtuman kuvio (*figure*). Englannissa tätä heijastaa esimerkiksi *Bobby eats his stew with a spoon* -lauseen *with*-preposition ja lusikan liikkeenaiheuttamisen yhteys verrattuna esim. lau-seen *Bobby drinks his milk through/with a straw* ilmaisukeinon ja käsitteistyksen (pilli ei aiheuta maidon liikkumista) suhteeseen. Talmyn eronteko ei ole oleelli-nen siinä mielessä, että sekä lusikka että pilli ovat avustavia välineitä, joiden avulla (välineisiin voimaa kohdistamalla: ammentamalla ja imemällä) ulkopuo-

⁹³ Tiedot perustuvat seuraaviin verkkodokumentteihin: Suzanne Kear & Garry Wilson. The On-Line Generation of Instrument Inferences. Paper presented at the 9th Annual Meeting of the Society for Text and Discourse's Conference held August 15th–17th, 1999; Suzanne Kear & Garry Wilson. Lexical Knowledge and Instrument Inferences. Paper presented at the BPS Cognitive Section conference in the Summer of 2000. (Abstraktit osoitteessa: <http://www.lincoln.ac.uk/psychology/garry.htm>.) Suzanne Kear & Garry Wilson. Familiarity Breeds Contempt (and it also explains long reading times for references to strongly implied instruments). Abstract. Paper presented at Architectures and mechanisms of language processing, 20–23 september 2000, Leiden. (Abstrakti osoitteessa: http://ruls01.fsw.leidenuniv.nl/www/w3_func/amlap/talks.htm.)

linen agentti suorittaa toiminnan: siirtää ja syödä, siirtää ja juoda. Oma kysymyksensä on, vaikuttaako ero siihen, että juomistekoa ei koodata pillin avulla, **lapsi pillitti mehua lasista* (derivointirajoituksista ks. lukua 5.3).

Ikonisuuden ja synonymian välttämisen periaatteiden pohjalta I-verbien merkityksen eriytymiseen vaikuttavat siis samaa kognitiivista aluetta koodaavat troponymiset verbit. D-verbien ja perusverbien välisten vaikutusyhteyksien ja käyttöerojen systematisoiminen on oma kiinnostava teemansa, johon tässä en voi puuttua kuin maininnoin. Toistensa parafraseina pidettävien ilmausten täyden synonymisuuden kieltäminen perustuu kognitiivisessa kieliopissa siihen, että eri ilmaisuvaihtelujen oletetaan esittävän tilanteen erilaisten mielikuvien avulla (Pentti Leino 1993: 51; Onikki-Rantajääskö 2001: 228). Mahdollisuus konstruoida sama tilanne eri tavoin heijastuu näin kielellisissä valinnoissa, sillä kielellinen predikaatio sisältää propositionaalisen sisällön lisäksi sen konstruoinnin (modaalisuuden tai muun puhetilanteen vaikutuksen, asenteen jne. ilmaisemista unohtamatta). Lauseen tasolla konstruointi näkyy siinä, kuinka merkitys on hajautettu muodostinrakenteeseen. Aina verbijohdoksen ja sen parafrasien vaihtelulle ei löytyne selkeää motivaatiota mielikuvaisuuden tasolta, kuten esimerkiksi seuraavassa viljelykehyksessä (97):

(97) Muokkasimme maan kylvökunthoon. Soon helposti sanottu, mutta oli se kova homma. Alotimme **auroila**, mutta niitten rungot väännyt ja vanheet murrut. Emmä antahneet periksi vaan **käänsimä** maan **lapiopelilä**. Käänetyyn maan met sitte **äestimmä** usehaan kerthaan, **muokkasimme jousiäkkeilä**, **karhima** perustheelisesti ja lopuksi **tasotimme** maan raskaala **jyrälä**. (SKTP Liksom)

Voikin olla, että johdoksen ja parafrasien käytön taustalla saattaa vaikuttaa vain konventionaalisuus, joka on kielenkäytölle tyypillistä⁹⁴. Konventionaalistumisen alkusyy onkin sitten vaikeampi eriteltävä:

Rather than exploiting the full range of grammatical possibilities, we have certain standardized or conventionalized ways of saying things, not just for specific contexts, such as telling time, where we say *it's twenty to/til six* rather than *it's six less twenty*, but in almost every context or almost every utterance we produce. (Bybee 1999.)

⁹⁴ Nunberg–Zaenen (1992: 393–394) esittävät, että usein potentiaalin toteutumisessa tai toteutumattomuudessa kyse voi olla eräänlaisesta leksikaalisesta vapaudesta (*lexical licenses*), joka on sallittu toisissa tyypeissä ja toisissa taas ei. Heidän käsittelemissään tapauksissa (systemaattinen polysemia, inkorporaatio, derivaatio) selityksenä ei useinkaan voi olla suora pragmaattinen rajoitus eikä toisaalta kieliopillinen sääntökään, vaan kyseessä on käytön konventio (*conventions of use*), tieto siitä, mikä on sopivaa kulloisessakin kielellisessä toiminnassa. Tällaisia eroja voidaan sitten osoittaa kielten kesken (esim. juuri semanttiset skeemat derivaatiossa tai systemaattisen polysemian toteutuminen). Konvention syntyminen syihin eivät Nunberg ja Zaenen (1992) sitten varsinaisesti puutu. Myös Clark (1993: 69–73) esittää tutkimustensa pohjalta, että vaikka kielessä olisi useita lähisynonyymeja, puhujat pyrkivät käyttämään vain yhtä sanoista (ikonisesti motivoituvan kontrastin periaatteen mukaan, siis siksi, että erilaisilla sanoilla on erilainen merkitys).

6.4.2 Konseptuaalisia, leksikaalisia ja pragmaattisia rajoituksia

I-verbin merkityksen ja asiaintilan kielennyksen suhdetta voidaan lähestyä referentin nimeämisen näkökulmasta. Nimityksen valinta referentille määräytyy semasiologisen ja onomasiologisen salienttiuden vuorovaikutuksessa. Semasiologisen salienttiuden määrää mielteen tai referentin prototyyppisyyden aste kategoriassa. Onomasiologisen salienttiuden määrää se, kuinka vakiintunut (*entrenched*) nimi on kategorialle (vakiintuminen on tässä juurtumista, konventionaalistumista, ks. Langacker 1987: 59). Semasiologinen salienttiutus vihjaa siis sitä, että jokin asia nimetään automaattisemmin lekseemillä, jos tämä asia edustaa hyvää esimerkkiä lekseemin edustamasta kategoriasta. Onomasiologinen salienttiutus voidaan määritellä seuraavasti: referentti nimetään mieluummin a:ksi kuin b:ksi, jos a edustaa vakiintuneempaa kategoriata kuin b. (Dirven-Verspoor 1998: 45; ks. myös Geeraerts et al. 1994: 10, 190 ja Stekauer 1996; näkökulmien erilaisista tulkinnoista ks. Geeraerts et al. 1994: 4–8). Semasiologisesti tarkasteltavana on se, mitä toimintoja ja merkityksiä I-verbit ilmaisevat. Onomasiologisesti tarkasteltavana on se, mitä toimintoja ja välineitä tietyillä konseptuaalisilla alueilla on, mitkä niistä kattaa I-verbi ja mitkä muut muotokeinot. Osin näihin vastaavuussuhteisiin pureudun seuraavassa.

Yksi työni näkökulma on tarkastella verbijohdosten merkityksen tai käytön rajoittuneisuutta, kiteytyneisyyttä tai leksikaalistuneisuutta. Esim. Clark ja Clark (1979: 781) katsovat, että yleisimmät D-verbit ovat osittaisia tai täysiä idiomeja: niiden merkitys on kokonaan tai osittain spesiaalistunut ja ne eivät ole täysin ennustettavia, ne sisältävät semanttisia idiosynkrasioita.⁹⁵ Tällainen ”idiomaattisuus” ja ”epäennustettavuus” ei liene odotuksenvastaista; kielellisenä merkinä sana rajautuu ja muuttuu käytössä. Tällä tavoin täysi semanttinen ennustettavuus, kuinka tarkasti se nyt oletetaan, ei ole kaikissa morfologisissa tai leksikaalisissa prosesseissa mahdollista. Toisaalta tiuha käyttö saattaa laajentaa sanan merkitystä ja käyttöyhteyttä, lisätä joustavuutta, mikä taas lisää sen käyttömahdollisuuksia. Leksikaalistuminen ja idiomaatistuminen on siis kaikkien sanojen potentiaalinen kohtalo, leksikaalistuminen vaikuttaa koko leksikaalisessa systeemissä (Stekauer 1996: 99). Lisäksi voidaan olettaa, että kaikkea merkitysrakennetta tai kognitiivista rakennetta ei tarvitse koodata grammatikaalisessa rakenteessa (Dirven 1988: 332).

⁹⁵ Stekauer (1996: 98–99) pitää Clarkien (1979) idiomaattisuuden oletusta liian jyrkkänä (kun idiomaatistumisella tarkoitetaan motivoivan ja motivoitun yksikön välisten semanttisten yhteyksien katkeamista). Loitontumista englannissa hänen mukaansa tietysti on, mutta se on monentasoista. Esimerkiksi erisnimistä motivoituvat verbit idiomaatistuvat nopeimmin, koska nimen kohde tai siihen liittyvä motivoiva ominaisuus saattaa kadota (suomessa ainoat vakiintuneet propreihin assosioituvat D-verbit lienevät *elvistellä* ja *jeesustella*; tilapäismuodosteita luettelee Kytömäki 1992: 263–264). Toisaalta idiomaattisuutta tuottavat myös metonymiset ja metaforiset merkityssiirtymät (semanttinen sananmuodostus). Kuitenkin enemmistö englannin sanakirjojen nomini-verbipareista on säilyttänyt läheisen keskinäisen semanttisen yhteyden (esim. *hammer, father, milk*). Idiomaatistumista ei voida siis pitää konversiolle tyypillisenä piirteenä. (Stekauer 1996: 99.) Sama voidaan havaita suomen denominaalista I-verbeistä oman aineistoni pohjalta.

Johto-opin ja semantiikan erontekoa I-derivaatiossa voidaan lähestyä rakennemerkityksen ja käyttömerkityksen prototyyppien kautta. Esim. Leech (1981: 225–227) puhuu leksikaalisen merkityksen kivettymisestä (*petrification*), kun lekseemin käyttömerkitys (*institutional lexical meaning*) eroaa sen kategoriamerkityksestä (*“theoretical” meaning*; vrt. leksikaalinen sääntö). D-verbeistä esimerkkinä kivettymisestä hän mainitsee verbit *bag*, jonka lisä sääntöön ‘to put X into bag’ on ‘x being game or writing’ (vrt. *catch*), ja *corner*, joka on saanut ‘to put X into a corner’ -sääntöön lisän ‘so that X cannot escape’. Näistä historiallisista muutoksista (laajentuminen ja metaforinen laajennus) huolimatta verbit toteuttavat samaa konversiosääntöä “to put X into” (eli lokatiiviskeemaa). Tämantapaiseen työnjakoon johto-opin semanttisen luokittelun ja leksikaalisen semantiikan välillä pohjannee Kytömäki, jonka mukaan eronteon ongelma esim. *myrkyttää*-verbin instruktiivisen ja instrumentatiivisen merkitystulkinnan välillä on semanttinen, ei johto-opillinen (1992: 271), ja denominaalisen verbin merkityksen tarkentuminen on viime kädessä pragmaattista (mts. 161). Käyttö-pohjaisessa johto-opin kuvauksessa johdosten kategoriamerkitys vastaa työssäni I-konstruktiota ja sen semanttisia alaskeemoja (esim. kiinnittämisverbit). Tästä tasosta hienojakoisempia merkitys- ja käyttörajoituksia tarkastelen seuraavassa.

Johto-opillis-käsitteelliseksi voidaan katsoa rajoitus, jossa I-verbijohdos ei koodaa korrelaattisubstantiivin (prototyyppisen edustajan) kaikkia salientteja funktioita. Tällaisia ovat esim. *puukottaa* ‘*vuolla puukolla’ ja instrumenttimetonymiaa toteuttamattomat verbit (ks. lukua 3.3). Samoin esim. verbi *taltata* ‘työstää taltalla’ ei ulotu koodaamaan esim. *ruuvoitaltan* oletusarvoista käyttöä (*taltata*-verbin löyhä sanakirjamääritelmä korreloi sinänsä *taltta*-substantiivin tarkoitekirjon kanssa, ks. varsinkin NS s.v. *taltta*). Verbistymätöntä välineenkäyttöä semeemitasolla analysoituna havainnollistaa esim. *nauhoittaa*-verbi. *Nauhoittaa*₁ ei koodaa staattista nauhan avulla toimimista (esim. *?käsivarsinauhalla heijastaa*) tai nauhalla koristamista (*?nauhoittaa joulukuusi*), varustaminenkin lienee rajoittunut tiettyihin *nauha*-tyyppeihin, esim. *nauhoittaa sankarit* (nauha arvon tai järjestön merkinä, NS). Samoin *nauha* viittaamassa (kuljetin)hihnaan ei verbisty (*?nauhoittaa tuotteita pakattavaksi*). Osin rajoitus liittyy siis semanttiseen kehykseen tai kognitiiviseen alueeseen. Jos substantiivisemeemi on hyvin skemaattinen, sen useat tarkoitetyypit funktioineen voivat jäädä verbiintymättä, esim. *sauva*₁ ‘tankomainen tai puikkomainen kappale’ > *sauvoa*₁ ‘kuljettaa venettä sauvalla työntämällä’, *sauvoa*₂ ‘antaa sauvoilla vauhtia hiihdettäessä’, vrt. ‘*vatkata sauvasekoittimella’, ‘*kuntoilla kävelysauvoilla’, ‘*käyttää hieromasauvaa’, ‘*taikoa taikasauvalla’, ‘*ohjata sauvaohjaimella’, ‘*kulkea kainalosauvoilla’, ‘*murskata huumaren sauvalla’ jne. (ks. innovatiivi *sauvoa* ‘lyödä sauvalla’; liite 1). Toisaalta jonkin välineen käyttöön liittyvä vaihe itsessään ei saata verbiintyä, esim. *kangeta* ‘*iskeä, hakata, tehdä reikä kangella’ seuraavassa esimerkissä (98a), jolloin verbin kannalta *kangessa* on salienttia vain vipufunktio. Välineen tilanteisten, ei-kanonisten käyttöjen verbiintymättömyys on sen sijaan oletusarvoista (vrt. **puikkaroida* ‘tappaa puikkarilla’) (98b).

(98a) Käytännön keino varmistaa purkulujuus on **lyödä** betonia **kangella**. Jos kanki ei mene sisään vaan kimmahtaa, on lujuuutta riittävästi. (Finnsementti Oy:n kotisivu rakennusohjeistosta. www.finnsementti.fi/tietoabe/pienrak3.htm)

(98b) Muistan miten se [ahven] sätki veneen pohjalla, ja kun **tapoin** sitä verkon **puikkarilla** S käänsi katseensa pois. (Serena-pienoisromaani Kimin kotisivulla. members.tripod.com/kimikinky/serena.htm)

Tarkoitelaji ja semanttinen kehys ovat yhteydessä *hanko*-substantiivin verbiintymisessä siten, että *hangota*-verbi liittyy vain heinäntekokehykseen ja koodaa vain 'hangolla nostelemista', vrt. *hangota* '*kohentaa, parannella, katkaista tms. hangolla' (99).

(99) En jaksaa odottaa hiilloksen hiipumista mustaksi asti, vaan päätän jättää pellin auki, kun olen **katkonut hangolla** viimeisetkin läpipalaneet halonrangot kekäleiksi kekäleiden sekaan. (SKTP Närhi)

Useanlaisessa toiminnossa käytettävä välinetyyppi voi olla verbiintymättä josakin erikoiskehyksessä, esim. *?suntio haavi kolehdin*, tai päinvastoin verbiintyä vain tietyssä erikoiskehyksessä: esimerkiksi *liekittää*-verbi kuuluu ruokakehykseen (vrt. **sotilas liekitti vihollisen liekinheittimellä*), josta poikkeavat käytöt ovat esiintymiseltään harvinaisia, esim. 'desinfioida tulella' (100a), ja osin tyylliteltyjä kuten 'syyttää' (100b), tai innovatiivisia käyttöjä yksittäiskehyksessä (100c).

(100a) Vuoden kuluttua tällaisia asioita on tosi vaikea muistaa, oikeastaan kaipaen ystävääni, joka **liekitti** silmäneulan ennen kuin puhkaisi rakkulan. Tapahtumasta tuli yhdenlainen aperitiivi, on ollut vaikea aloittaa lounasta ilman sitä. (SKTP SK87)

(100b) En tiedä missä välissä savuke oli ilmestynyt naisen punakynsien sormien väliin, luultavasti se oli ollut siinä jo valmiina. Poimin sytkärin takkini taskusta ja **liekitin**. (SKTP Luoma)

(100c) Kylähullu ukkeli sotki pyörällään leikkikenttää poikin, naukuva tyllerö nökötti takaritulalla nuora käätnä kaulallaan valmiina ampaisemaan taivaan kahtia, ja äiji **liekitti** tulitikulla satulansa alustaa ja kotiäitien sydämiä. Rikinräpäystä vaille räjähdystä ukko horjahti kumoon,[- -]. (SKTP Kyllönen)

Samoin verbit *langata* 'puhdistaa hampaat hammaslangalla' tai *koukuta* 'virkata nostaen silmukat pitkälle tasapaksulle virkkuukoukulle' kuuluvat CD-Ps:n selitteen pohjalta spesifiin kehykseen ja koodaavat substantiivikorrelaatin yhtä tarkoitelajia tai sen yhtä käyttötapaa. Joidenkin välineiden käyttö on rajautunut tiettyyn semanttis-kulttuuriseen kehykseen, jolloin verbin ja substantiivin korrelaatio on vahva ja sulkeinen, esim. *äestää* (ellei verbi ole merkitykseltään laajentunut, esim. *keksiä*) (samoin *puikkaroida*, *pipetoida* tai *sentrifugoida*). I-verbi ei myöskään automaattisesti koodaa korrelaattisubstantiivin prototyyppisen tarkoitteen käyttöä, esim. vaikka jalalla (potkaistessa) voi metaforisesti *tykittää* tai kitaralla (soittaessa) voi *tykittää*, ei *tykillä* (ase) kanonisesti *tykitetä* eikä *videotykillä* *tykitetä* kuvaa tai valkokangasta, sen sijaan *lumitykillä* *tykitetään* lumi rinteeseen (*tykkilumi*). Tällainen semanttisen kehyksen tai käyttöyhteyden rajoittuneisuus edustaa osaltaan "hakeutumista määräyhteyteen", mikä on puolestaan usein leksikaalistumisen syynä (ks. Kytömäki 1991: 23).

Rajoittuneisuutta esiintyy vahvasti myös semeemitason korrelaatiossa. Syyt voivat olla leksikosta johtuvia tai yleisesti käsitteistyksen salienttiuden ja kielenuskynnyksen suhteista johtuvia. Esimerkiksi verbi *lusikoida* 'ammentaa' korreloituu vain semeemiin *lusikka₁* 'ruokailuväline', ei muidenlaisten *lusikoiden* käyttöön (CD-Ps:ssa *lusikka₂* muista *lusikan₁* kaltaisista esineistä). Leksikoitumaton on esimerkiksi käyttö *?lusikoida kengät jalkaan (kenkälusikalla)*. *Lusikoimiseen* sisältyy korosteinen liikeväylä (siirtämisskeema), jota *lusikka* jalkineen pukemisessa jollain tavoin toteuttaakin, joskaan ei kanonisesti, ammentamiseen vertautuvasti. Tekona kenkälusikan käyttö ei liene niin salientti, että siitä derivoitaisiin oma verbisemeemi.⁹⁶ Samoin *haarukoida*-verbi koodaa vain (stereotyyppisen) *haarukan* 'ruokailuväline' avulla syömistä tai keihästämistä, ei esim. *puuhaarukan* eli haarukkavatkaimen avulla sekoittamista tai trukin *haarukan* avulla nostamista.⁹⁷ Tarkemmin semeemitason korrelaatiota esittelen kantojen ja verbien semeemivariaation yhteydessä (luku 6.1).

Jonkin välineen peruskäyttöön liittyvät toiminnot voidaan ajatella välineen käyttöä koodaavaan I-verbiin sisältyviksi, mutta spesifiä toimintaa itsessään verbillä ei välttämättä voida koodata. Esim. lauseessa *mies meloo järvellä* toiminta avautuu melan kanonisen käytön mielikuvan kautta, so. liikuttaa kannoottia työntöliikkeillä vedestä tukien, ja sisältää liikuttamiseen liittyvää muunlaista käyttöä, kuten ohjaamista. Vaikka virkkeessä *He lähtivät samalla veneellä, Pekka sousi ja Pirkko meloi*, melan käyttäminen selkeästi viittaa myös ohjaamiseen, peränpitoon, ei tätä toimintaa yksinään voida koodata *meloa*-verbillä, ts. *meloa* '*pitää perää melalla'. Tällaista perusmielikuvaan liittyvää rajoittuneisuutta käsittelem tarkemmin jäljempänä. Variaatiota ja myös käyttörajoja aiheuttaa metaforisoituminen. Esimerkiksi *pumpata*-verbi on merkitykseltään kiteytynyt useissa käyttökehyksissä siten, että (konkreettinen) viittaus *pumppuun* on heikentynyt, jolloin myöskään *pumppu*-substantiivin sisältävän parafrasoin käyttö ei ole mahdollista, esim. *pumpata silikonia pakaroihin, pumpata rautaa kuntosalilla ja pumpata itseensä lääkkeitä*.

Oletan, että I-verbeihin liittyvät erilaiset rajoitukset ovat enemmän verbiin kuin derivaatiotyypiperustaisia.⁹⁸ Ensiksikin rajoitukset liittyvät usein leksi-

⁹⁶ Verbiintymättömyyteen voi liittyä yksi muoto, yksi merkitys -periaate siten, että salienttein tarkoittelaji tai käyttötapa verbiintyessään ja konventionaalistuessaan samalla estää muut samaan muotoon mahdollisesti liittyvät semeemit. Esim. juuri *lusikoimisen* ammentamismerkityksen visuaalinen hahmo ja ruokailukehys leimaavat verbin siten, että esim. *kengän jalkaan lusikoiminen* ei voine tulkkiintua neutraalisti kengän jalkaan laittamiseksi (ts. **lusikoida₂* 'laittaa jalkinetta erityistä kenkälusikkaa käyttäen tms.').

⁹⁷ Semeemijaon tulkinnan ongelmallisuus sanakirja-artikkeleista havainnollistuu *lusikka-* ja *haarukka-*artikkelien vertailussa: *haarukka₁* viittaa kaksi- t. useampihaaraiseen esineeseen ja kattaa ruokailuvälineen (*haarukka₂* viittaa haaraan, haaraumaan), ruokailuvälineeseen viittaava *lusikka₁* on sen sijaan erotettu omaksi semeemikseen ja *lusikka₂* viittaa muihin muodoltaan samankaltaisiin esineisiin.

⁹⁸ Yleisiäkin tendenssejä voidaan olettaa. I-verbin derivoimattomuutta substantiivista tai derivoitun verbin merkitystä esimerkiksi ohjaa Kiparskyn (1997: 476) ehdottama periaate, jonka mukaan denominaaliset kausatiiviset verbit viittaavat yleisiin intentionaalsiin toimintoihin. Periaate siis rajaa esim. *maalata*-verbin merkityksen suppeammaksi kuin pelkkä muodostinrakenteen kategoria 'maali on suhteessa tekemiseen' tai maailmantiedollis-funktionaalinen 'peittää jokin maalilla', ts. räjähdyksestä seinälle roiskunut maali ei konventionaalisesti ole 'maalattu'.

kaalis-semanttiseen tasoon ja leksikaalisen yksikön vakiintumiseen liittyviin piirteisiin. Lisäksi I-verbiryypään verbisemanttinen kategoria ei ole syvästi hierarkkinen eikä luokkaa sisäisesti periyttävä. Pajunen (1998: 332) nostaa verbien semanttisessa luokittelussa esille teko-, muutos- ja tapahtumaverbien hierarkkoisten pensastavuuden. Tällöin hierarkkiatasoja on vain muutama ja rinnakkaisia ryhmiä on yhdellä tasolla vain myös muutama. Tämän vuoksi yhtä ja samaa tekoa ilmaisevia lähimerkityksisiä verbejä ei ole useita. Esimerkkinä Pajunen mainitsee harjaamisverbit, joita on noin kymmenkunta (NS:n aineistossa), mutta joista vain muutamalla voi viitata lattian harjaamiseen. I-verbeissä synonymiaa saattaa esiintyä jollakin spesifillä alueella, esim. siivilöimisverbit (ks. lukua 4.2.2), mutta yleensä I-verbit eivät keskenään muodosta koherentteja hierarkkisia sarjoja (ks. esim. pyydystämisen kognitiivisen alueen hierarkkoita luvussa 5.3). Tekemisen tapaan perustuvat troponymiset yleisluokat ovat eri asia (esim. leikata > sahata, höylätä, porata jne.). Osin koherentiuden puuttuminen tai verbien rinnastumattomuus korreloi semanttis-konseptuaalisten rajoitusten ja käyttöyhteyksistä tarttuneiden ja kiteytyneiden merkitysrajoitusten kanssa. Näitä käsitellen seuraavassa.

Perushahmot ja verbin koodaamat osa-alueet

Aistittu välitön kokemus ja käsitteet voidaan nähdä jatkumona, jonka puoliväliin mielikuvat (*mental images, images*) sijoittuvat, mielikuvaisuus (*imagery*) on siis välittömän kokemuksen ja käsitteellistämisen (*conceptualization*) välinen välittävä kategoria. Mielikuvat ovat käsitteitä subjektiivisempia, ne sisältävät enemmän idiosynkraattisia piirteitä ja ovat lähempänä koettuja yksiköitä kuin abstrakteja luokkia, ne ovat kontekstisidonnaisempia ja konkreettisempia. Lisäksi käsitteet pohjaavat mielikuvia enemmän semanttiseen muistiin ja sanojen merkityksiin, kun taas mielikuvat liittyvät episodiseen, tilanteisiin liittyvään muistiin. (Goatly 1997: 83–84, mielikuvaisuudesta ks. myös Langacker 1987: 110–.) I-verbien taustalla voidaan useinkin nähdä perusmielikuva. Se voi olla stereotyyppisesti painottunut, karkean hahmomainen tai joitain hahmon puolia korostava. Mielikuvan perusta on usein verbiin (ja sen korrelaattisubstantiiviin) stereotyyppisesti liittyvässä asiointilassa, ei niinkään käyttöyhteydestään irrotetussa verbilekseemissä tai substantiivissa. Näin ajateltu mielikuva on visuaalis-propositionaalinen ja osin kokemuksellinen (ks. Lakoff 1987). Esim. Peterson (1985: 223) katsoo (Putnamin pohjalta), että stereotyyppi on ensisijaisesti nominin tai verbin merkitykseen liittyvä kuva (ennemminkin kuin käsite, mielle tai komponentti). Tässä esiteltävä mielikuva- tai hahmorajoitus usein heijastuu myös verbin semanttiseen käyttäytymiseen.

Verbit *kauhoa*, *lapioida* ja *lusikoida* sisältävät kaikki samanlaisen toiminnan hahmon, skemaattisen koukkumaisen liikkeen, mikä rajaa yksittäisten verbien käyttöä: ?*Mies kauhoillapioillusikoi palloa kepillä lammesta*. Toisaalta se yhdistää verbien edelleenkäyttöä, esim. metaforisissa laajentumisissa ja mukautumisissa konstruktioihin: esimerkikilauseissa (101a–c) verbit ovat perushahmonsa takia

vaihdettavissa, joskin teon tavan hienopiirteet muuttuvat vaihdossa (esim. voilymik kontrasti *lusikoimisen* ja *kauhomisen* välillä):

(101a) Esitys lukee tekstiä tarkkaan, **kauhoo** esiin piilomerkityksiä. Se, mikä näytelään komiikan kautta, onkin itkettävää ja traagista. Permiläiset ovat herkän tasapainottelun mestareita. (SKTP HS 16.8.1990) (vrt. lapioida, lusikoida)

(101b) Osasin minäkin sen leikin ja **lusikoin** Ukin suuhun kakkua paloauton piipaap-äänillä. Me saimme kaikki nauramaan ja Uki oli tyytyväinen. (SKPT Hietamies) (vrt. lapioida, kauhoa)

(101c) Järvi **lapioi** lähes ahnaasti vetelää perunamuhennosta suuhunsa, Kontio katseli häntä vaivihkaa silmäkulmastaan ja oli mielissään; mielissään siksi että oli uskaltanut ottaa härkää sarvista. (SKTP Joensuu) (vrt. kauhoa, lusikoida)

Samantapaisen koukkaavan liikehahmon prototyyppisistä I-verbeistä sisältävät johdokset *koukuta*, *hangota*, *puikkaroida*, *äyskäröidä*, osin *haavia* ja *lipota* (*haarukoida*-verbin kahdesta hahmosta ammentaminen kuuluu tähän yhteyteen, toinen hahmo on keihästäminen). Sivalentamisen hahmon rajaamia ovat puolestaan verbit *kepittää₂*, *piiskata*, *ruoskia*, *vastoa*, *vihtoa* ja *vitsoa*. Keskenään samankaltaisen hahmon jakavat verbit *keihästäää* ja *seivästäää*, samoin osin *piikittää*, *haarukoida* ja *puukottaa*. Tämä heijastuu metaforissa ja varjoargumenttivaihtelujatkumossa (ks. lukuja 6.2 ja 6.3). *Haarukoida*-verbin vakiintuneet käytöt (samasta korrelaattisubstantiivin tarkoitetyypistä 'ruokailuväline') viittaavat ammentamiseen tai siirtämiseen (verbi voi ruokailukehyksessä laajentuneesti koodata haarukalla syömistä) sekä keihästämiseen. Muut haarukan käyttötavat (esim. pistellä, tilsiä, survoa ja sekoittaa) eivät ole (vakiintuneesti) verbistyneet (esim. 102a–102d):

(102a) Voitele piirakka munalla ja **pistele haarukalla**. (SKTP AL)

(102b) Puolen vuoden iässä lapselle voi antaa keitettyä perunaa. Peruna keitetään suolattomassa vedessä tai höyryssä, **tilsitään haarukalla** ja lisätään tissimaitoa tai äidinmaidonvastiketta. (SKTP KSML)

(102c) Soseuta marjat tehosekoittimessa tai monitoimikoneessa. Jos käytät sähkövatkainta, **survo** mansikat ensin **haarukalla**. (SKTP HS)

(102d) **Sekoita** tomusokeri valkuaiseen **haarukalla** ja lopuksi käsin. Seoksen on oltava kovan tuntuista, muuten marenki jää kiinteäksi ja litteäksi. (SKTP HS)

Tapauskohtaisesti jää päätettäväksi, kuinka spesifi on *haarukoimiseen* sisältyvä mielikuva tekemisestä (liikeradat ja tyyli) ja millaisia ammentamista tarkentavia analyyttisiä rakenteita korvaavaksi verbi *haarukoida* sopii. Tietenkin sellaisten asiaintilojen koodaamista, jotka *haarukoida*-verbin käyttö kattaa, voidaan spesifioida parafrasirakenteella, kuten esim. haarukalla syömistä (102e–102g):

(102e) Hänen kätensä tärisivät kun hän **noukki** pienellä muovisella **haarukalla** ranskalaisia perunoita rasiasta jota pitelin hänen edessään. (SKTP Kauranen)

(102f) Nainen söi jotenkin tottumattomasti. Hän **nyppi haarukalla** hitaasti savustetun kalan lihapaloja ruodoista irti ja pani ne halukkaasti suuhun. (SKTP Lappalainen)

(102g) Olli näykki muovihaarukalla muusiaan, joka näytti velliltä. (SKTP Malkamäki)

Metaforinen leksikoitunut variantti 'etsiä' perustuu funktionaaliseen alueeseen, korrelaattisubstantiivin tarkoitteen muoto ei metaforaa konventionaalisesti motivoi, tilanteisia luovia käyttöjä lukuun ottamatta (esim. 102h):

(102h) Oljan lonkka naarmaisi avomiehen reittä kun hän sivusi tämän ohi alkoviin. Tuukka karahti pötynä toisaanne luutauuman tieltä, jäljitti silti Oljaa kynnykselle saakka. Tiitu haarukoi siellä raajoillaan kattoon kuin nurin kumottu kuoriainen ja talasi ilmaan ikiomat kujanteet vanukasläskiä rönsyävillä säärillään. Kahvelihyppysset nyrkkeilivät pinnojen lomi ja pieluksen sälepohja kurnutti. (SKTP Kyllönen)

Välineen käyttöön liittyvä toimintahahmo voi vaihdella samannimisilläkin välineillä. Esimerkiksi käy *kuokan* tarkoitekirjo Kustaa Vilkunan kuvailemana: maakuokalla "työskentely oli enemmän maan tikkaamista kuin suurten pinta-levyjen irrottamista, kuten nykyinen kuokkiminen, johon noin 1850-luvulla käytäntöön tullut pitkäkurkkuinen kuokka [- -] viistoine terineen on hyvin sovelias" (Janne Vilkuna 1989: 34). Olennaista tarkoitteiltaan heterogeenisessä substantiivissa on siis stereotyyppisyys (vrt. Lakoffin 1987: 68–76 idealisoitu kognitiivinen malli), joka voi motivoitua alkuperäisestä tarkoitetyypistä, jos tarkoiteluokka on heterogeenistynyt teknisen innovoinnin kautta (esim. *sahaamisen* edestakaisuus verrattuna moottorisahaan ja sirkkeliin). Vaikkakin *kuokkia-*verbin metaforisessa käytössä korostuu verbin funktionaalinen puoli (esimerkki 103a), motivoi osaa metaforista myös verbin mielteen perushahmoon kuuluva koukkaava ja toistuva iskuliikehahmo (esim. 103b). Tietenkin käytön motivaatio voi olla laajempi, kuten esimerkissä (103c) lauserakenteen semanttinen yhdistyminen ja metonymiaan pohjaava laaja metafora, jossa kuokkiminen edustaa uudisraivauksen ja viljelyn stereotyyppinä koko uudisraivausaikaa tms. (vrt. *suo, kuokka ja Jussi*).

(103a) Viides Lahden runomaratoni alkaa tänään perjantaina Mikkulan kartanossa pidettävällä harrastajakirjoittajien runoilijaseminaarilla. Runoilijat Kari Levola ja Heikki Reivilä **kuokkivat** sielun pohjamutia aiheellaan Onko runoudella merkitystä. (SKTP HS 6.7.1990)

(103b) Ilmassa vihelsi, kun kuudella putkella ammuttiin. Mutta selvästi nähtiin, että kranut **kuokkivat** suota ennen mäkeä, sillä siellä lensi vettä ja mutaa ilmaan. (SKTP Lehväslaiho)

(103c) Alussa oli humiseva metsä ja kirkuvat kurjet männikkökankaan syrjään ylta-
neellä nevalle. Sitten tulivat rintamamiehet ja **kuokkivat** Viirteen perukoille uudisti-
loja. (Keskipohjanmaa.net 18.10.2002)

Eräs näkökulma varsinkin polyseemisissä verbeissä on, minkä verran toiminta-prosessista (asiointi) verbi koodaa tai voi koodata, esim. puun höylämisessä irrotetaan lastu puun pinnasta, tätä voidaan toistaa, fokus voi olla lastun siirtämisessä, itse höylän käytössä, puussa tapahtuvassa muutoksessa, aikaansaata-
vassa tuloksessa tai puunkäsittelyssä geneerisesti. Usein verbin "perusmerki-
tys" pyrkii kattamaan (metonymisesti) muut merkitykset (vrt. *höylätä* 'poistaa
aineista, tasoittaa, tehdä sileäksi, tehdä joksikin jne.'). Vaihtelun voi osittain kat-

soa liittyvän osallistuviin entiteetteihin (esim. 104a, vrt. [- -] *puuta höylätään*) ja konstruktioihin (esimerkki 104b).

(104a) Tehtaassa tein ensin suksensauvoja bambusta ja rottingista, kunnes pääsin taitavan Paavo Kosken oppipojaksi ja hän näytti, miten keihäitä **höylätään**. (Rautavaara 1986: 97)

(104b) Jouko on kolmannen polven Paananen, jonka peukalo on lipsahtanut kämmenkeskuksen syrjäalueille. Hänen isänsä on tehnyt kymmeniä veneitä ja suksia. Paanasen isä **höyläsi** suksia aina Kanadaan saakka. (SKPT KSML)

Oleellista erittelyssä on, minkä osan toiminnasta verbi koodaa, mikä on verbin merkityksessä pakollista ja mikä mahdollista. Esimerkiksi *lapioida*-verbin tyypillisiä rakenteita ovat agentti *lapioi*, agentti *lapioi* tuloksen, agentti *lapioi* teeman lähtökohdasta päätepisteeseen, mutta ei sen sijaan *lapiolla* tai *lapion* pistämistä, hakkaamista tai nostamista koodaavat rakenteet. *Lapioida*-verbin mielteen perushahmo yhdistää toiminnan kokonaisfunktion, tyypillisen toimintatavan ja -liikkeen sekä siirtämisskeeman holistisesti ja toisaalta verbin käyttöä rajoittaen. Tämä luonnollistaa muiden kuin varsinaisten *lapioiden* käytön varjoargumenttina ja toisaalta motivoi metaforiset käytöt. *Lapioimisen* stereotyyppiseen asiantilaan liittyvä arkisuus, voimankäyttö tai ronskius ohjaa verbin varjoargumenttikäytön motivaatiota, esim. *poika lapioi keittoa suuhunsa (lusikalla)*. Samoin *rahan lapioiminen* 'ansaita (paljon) rahaa' tulkitaan paljoudeksi *lapion* kanonisen käytön suuruus- tai paljouspiirteiden ja metaforan kohdealueen piirteiden (raha) ristiriidan vuoksi. Tarkoitteen käyttötavan liiallinen eroaminen *lapioida*-verbin perusmielikuvasta saattaa myös aiheuttaa ironisen tulkinnan, *sulhanen lapioi hääkakkua lautaselleen*. Samoin seuraavissa esimerkeissä tarkoitteen käyttötavan erilaisuus (ja osin erisemeemisyyskin, esimerkkien *lapiot* eivät edusta *lapioida* -semeemiä 'kaivutyökalu', vaan siihen kaltaisuussuhteessa olevaa semeemiä *lapioida*) voi myös estää verbin käytön, esim. *?lapioida pizza(t) uuniin (pizzalapiolla)*, josta puuttuu liikkeen toistuvuus ja hahmo, tai *?siivooja lapioi roskat rikkalapioon*, joka ei toteuta kuvio-tausta-jakoa (*lapioida* on tyypillisesti kuvio), tai epäprototyyppinen *?siivooja lapioi roskat säkkiin rikkalapiolla*.⁹⁹ Siirtämisen ja tekemisen tavan voi ajatella olevan *lapioimiselle* salienttia (esimerkiksi *(lumi)lapion* käyttö vain lumentyöntimenä ei koodautune *lapioida*-verbillä, esim. *kolata luistinnrataa*

⁹⁹ Tulkinnat voivat sitten olla monisyiset: *Päättähtenä on Shell-ikoni, aikansa supermalli Seija Tyni, joka lapioida lantaa ja ampuu kauraa bensapistoolilla!* (Nyt 3/2002) -virkkeessä *lapioida*-verbin käyttö on tunnusmerkistä, jos lannan luonnin ajatellaan tapahtuvan kanonisesti talikolla. Jos kyseessä on tietoinen talikon käytön verbalisointi, motivoituu *lapioida*-verbin valinta sen sisältämästä heiluvan tavan mielikuvasta, joka esim. konneksioissa *luoda lantaa* ja *siirtää lantaa* ei ole korostainen. Toisaalta kuvatussa asiointilassa välineenä on voinut ollakin *lapioida*. Tai sitten toimittaja ei tunne agraarivälineistöä. Myös virkkeen yleistyyliin sopiva alkusointu-rakenne voidaan ajatella *lapioida*-verbin valinnan syyksi. Samoin lainausmerkkien käyttö seuraavassa voi vihjata I-verbiin leksikoituneen kanonisen skeeman ja semanttisen kehyksen toteutumattomuutta erikoiskehyksessä, toisaalta lainausmerkit voivat motivoitua vakiintumattomasta muodosta (po. *pyöräillä*): *Pellehyppyn SM-kisat olivat järjestyksessään toiset. [- -] Tänä vuonna miesten mestariksi hyppäsi turkulainen "jättiläinen" alias Sami Silgren, hallitseva kerroshyppymestari, toiseksi selviytyi joensuulainen Tohtori Kaapo eli Jesperi Vara, kolmanneksi "polkupyöräili" Matti Myllymäki, Tampereen Matti Jokinen oli neljäs.* (SKPT AL)

lapiolla) ja motivoivan metaforiset käytöt, samoin esim. verbissä *haravoida*, jossa kiteytyy 'kasaan siirtäminen, kokoaminen', toisaalta siitä motivoituu laajennus 'etsiminen'. Samaan metaforiseen jatkofunktioon on laajennut verbi *kammata*, joka ei kuitenkaan koodaa pakollisesti siirtämistä (esim. *Ensi töikseen Tapion uusi johtaja aikoo kammata esiin organisaatiostaan kaiken luontoa koskevan erikoisasiantuntemuksen*. SKTP KSML). *Haarukoida*-verbin siirtämismerkitys ei puolestaan vaikuta verbin metaforisiin variantteihin 'määrittää arvo, asettaa haarukkaan'.

Siirtämisen oleellisuus osana toimintaprosessia voi vaihdella eri verbeissä. Esim. *lapioidmisessa* fokus on siirtämisessä ja *kuokkimisessa* lopputuloksessa, vaikka muuten verbit käyttäytyvät paralleelista perustoimintojen ja konstruktoiden osalta (105a–c):

(105a) Mies lapioi montun umpeen ja kuokkii pellon kuohkeaksi.

(105b) Mies lapioi hiekkaa myllyyn ja kuokkii mullan pientareelle.

(105c) ?Mies lapioi perunoita. ?Mies kuokkii perunoita. (CD-Ps: *nostaa perunoita kuokkimalla*)

Verbien erot ja yhtäläisyydet kertovat siitä, kuinka samantyyppisten perustoimintojen ja perusvälineiden käyttöjen käsitteistyksessä voivat profiloitua vastakkaisetkin puolet. Nämä profiloituneet aktiiviset vyöhykkeet painottavat verbin käyttöä ja siitä kiteytyvää merkityshahmoa eri suuntiin.

Liike ja suunta

Samantyyppisiä asiantiloja koodaavat verbit voivat korostaa merkityshahmosaan eri seikkoja. Verbi voi olla merkitykseltään rajautunut esim. tietynlaiseen liikkeeseen (joka motivoituu korrelaattikategorian tarkoitteen kanonisesta käytöstä), kuten seuraavat siirtämistä koodaavat verbit:

haravoida: toistuva ylhäältä pintaan suuntautuva raapaisuliike
kangeta: vääntävä siirtoliike
lapioida: koukkaava ja toistuvat siirtoliike
pumpata: edestakainen tekoliike, siirtoliike neutraali
viouta: vääntävä siirtoliike

Välineen käyttöön ja teon suorittamiseen liittyvät kokonaishahmon karakteristiset piirteet assosioituvat verbiin sen toissijaista käyttöä motivoiden, mikä näkyy juuri metaforissa (ks. lukua 6.3). Välttämättä jonkin välineen käytössä ei ole mitään karakterisoidusti korosteista ja metaforisen leksikoinnin motivoivaa, esim. *vinssata* 'nostaa t. vetää kiertyvän vaijerin avulla'. Vaikkapa sellaisen siirtämisen piirteiden sisältävän asiointilan koodaaminen, jossa kiveä pyritään siirtämään montusta kepillä, valikoituu edellisistä verbeistä määräytyvän karakteristisen käyttötavan mukaan, esim. käyttää keppiä kuin lapiota (- - *yrittää lapioida kiveä montusta kepillä*). Verbin sisältämiä hahmomaisia merkityselementtejä voidaan tarkastella sisällytyksen (*entailment*) tai sulauman (*conflation*) kautta Talmyn (2000a, 2000b) esittelemien ajatusten pohjalta. Esimerkki sulaumasta on englannin *butter*-verbi, joka sekoittaa (*fuse*) sekä teeman semanttisen roolin että

levittämisen liikkeen (ks. Frawley 1992: 173). Esimerkiksi *syöksyminen* hahmotehtaan kehyyksen tai näkökulman mukaan alhaalta ylös, esim. *lintu syöksyi alas*. Tällöin *syöksyä* liikeverbin merkitykseen sulautuu alaspäin-väyläskeema. Skeema voi toisen tilanteen mukaan olla yhtä prototyyppisesti vertikaali, esim. *mies syöksyi pallon kimppuun*, tai alhaalta ylös, esim. *näin lentäjän syöksyvään ylöspäin* (Lentäjän poika -kappale. San. Edu Kettunen). *Syöksyä*-verbin taustatietoon (*frame*) siis kuuluu väylä-skeema, josta pakollisesti koodautuu aina itse väylä ja sen suunta sekä usein myös päätepiste (*ohjus syöksyi seinään*) sekä alkukin (*syöksyä ovesta ulos pihalle*).

Suunnaltaan vapaita ovat lyömis- tai pistämisverbit *keihästää*, *seivästää*, *piikittää* ja *puukottaa*. Liikeskeema on niihin kaikkiin pakollisena sulautunut, mutta sen suuntaorientaatio on vapaa (lineaarinen vertikaali tai horisontaalinen pistoliike esim. *puukottaa seisovaa selkään* ~ *makaavaa peiton läpi* ~ *teltan kattoon reikiä*). Kuvio-tausta-jaoltaan verbien korrelaattitarkoite on lähes ainoastaan kuvioroolissa, joskin *seiväs* voi olla sekä kuvio- että taustaroolissa *seivästää₁* 'lävistää seipäällä' -verbin yhteydessä (*seivästää mies keihäällä* – *vainolaiset seivästivät lapsia aidanseipäisiin* (NS), heinätyökehyyksessä vain taustaroolissa, *seivästää₂* *heinät*. Ylhäältä alaspäin suuntautuva liikeskeema on verbeissä *tuurata*, *juntata* ja *piikata*, ainakin kanonisissa asiointiloissa. Laajentuneissa käytöissä myös suuntaorientaatio saattaa kalveta, esim. *Edelleen samana yönä tapahtui myös eräässä ravintolassa pahoinpitely. Nuori mies nyrkkeineen **junttasi** kasvoihin toista nuorta miestä*. (SJL 15.7.1998.) Edestakaisen toistuvan liikkeen vaatimus on verbeissä *sahata*, *pumpata* ja *kirnuta* selkeästi, osin myös verbissä *höylätä*, sen sijaan verbin *viilata* käytössä edestakaisuus ei korostu. Asiointiloissa liikkeen edestakaisuus voi vaihdella, esim. *harjata hiuksia-harjata hampaita*, tosin *harjaamisen* hankaamismerkityksen liikehahmo ei motivoi metaforisia käyttöjä.

Liike kuuluu osassa verbejä kuvio-tausta-jakoon. Esimerkiksi *pommittaa*-verbin merkityshahmossa *pommi* profiloituu dynaamiseksi kuvioksi, jolloin *pommittaminen* ei koodaa staattista pommin avulla toimimista (*?pommittaa auto autopommilla*, *?pommittaa miinoilla*).¹⁰⁰ Säilömisverbeihin *säkittää*, *tynnyroidä*, *pullottaa* jne. sen sijaan liittyy tyypillisesti korrelaattisubstantiivin tarkoitteen eli säiliön liikkumattomuus ja teeman siirtäminen, *pullottaa mehu* (esim. lappoletkun avulla), kun taas keräämisverbit tyypillisesti koodaavat välineen dynaamisuutta ja (osittaista) teeman eli kerättävän staattisuutta, vrt. *puikkaroida verkko*. Konseptuaalisesti vaihtelu toteuttaa tausta-kuvio-jakoa (teema/päätepiste), joskaan se ei ole ehdoton, esim. *pullottaa mehu* (painamalla pullo suuta myöten mehusaaviin). Liikkeen koodauksen valinnaisuus voi ilmetä semanttisessa vaihtelussa, jossa aktiivinen vyöhyke voi varioida, esimerkiksi (instrumentatiivisesti perifeerisen) verbin *kiikkua* semeemi *kiikkua₁* korostaa edestakaista liiket-

¹⁰⁰ Uutiskielessä näkyy tosin käytettävän *pommittaa*-verbin tekijäjohtosta myös pommin asettajaan viittaamassa, esim. *Kuuban pommittaja tunnusti*. [- -] *Mies on tunnustanut asettaneensa eri hotelleissa ja yhdessä ravintolassa räjähtäneet pommit*. (MTV3 Internet - uutisarkisto 11.9.1997) tai *Tavallinen vantaalainen opiskelijapoika [Myyrmanin ostoskeskukseen pommia asettanut] on oikeastaan pelottavampi pommittaja kuin tuntematon terroristi*. (Kouvola Sanomat 27.10.2002).

tä (*kiikkua keinutuolissa*), *semeemi kiikkua₂* roikkumista samahahmoisissa toiminnoissa (*kiikkua katossa*).

Teonlaatu

Pajunen (1999: 37) erittelee verbejä perustaltaan sen mukaan, ilmenevätkö ne olosija- vai suuntasijamuotoisten obliikvien kanssa. Pajunen mukaan verbin luontaisen merkityksen lisäksi verbin teonlaatu ja tietty johdinkin voivat rajata obliikvin sijanvalintaa, esim. momentaani järjestyy suuntasijan kanssa: *ponnahtaa pystyyn, ponnahtaa esiin*. I-verbeissä teonlaatu on mielenkiintoinen verbiin liittyvän stereotyyppisen perusmielikuvan ja siitä aiheutuvan käyttörajoituksen kautta (ks. myös johdinten yhteydessä luvussa 5.3.1). Esimerkiksi puukottaminen hahmottaa kanonisesti yhden lyönnin yhteen tai useampaan kohteeseen, *hän puukotti naisen ja 2 miestä*. Useamman samaan kohteeseen suunnatun puukonlyönnin koodaaminen ei spesifioinnin rinnalla tunnu luontevalta, jos iskut eritellään, *?hän puukotti miehen viidellä iskulla*, vrt. *hän puukotti miestä viidesti, viisi kertaa*, tai yleisempi parafraasi-ilmaus *hän iski miestä puukolla viisi kertaa ~ viidesti puukolla*. *Puukottaa*-verbiä voidaan käyttää geneerisesti tietyn tyyppiseen vahingoittamistapahtuman koodaamiseen, jolloin sen koodaustarkkuus ei ole yhden tai usean iskun erottamisessa (ts. *puukotettu mies* on voinut saada yhden tai useamman puukoniskun). Frekventatiivi-muotokeinoon käyttäminen lienee rajautunut käytettäväksi vain vähättelyn tms. funktiossa, esim. (106), sekä metaforisessa käytössä (esim. *selkään puukottelu*):

(106) He ovat vappuna Turussa kymmentä ihmistä puukottaneiden kavereita. Heille kuolemasta on tullut tuttu juttu. Vapun tapahtumat eivät hätkäytä. "Kaverit ny vähä **puukotteli**", sanoo Epa ensin. "Ei siihä mitään syytä ollu, se oli sellanen vappuraivo, meni vähä överiks." (HS 9.5.1999)

Vasaroida-verbi ei luontevasti koodaa kaikkea vasaralla lyömistä, esim. *Hätätilanteessa riko lasi oheisella vasaralla* (julkisen kulkuvälineen ikkunassa), vrt. *?hätätilanteessa vasaroi lasi (rikki)*. *Vasaroida*-verbi koodaa vasaran iskemisfunktion ja sen geneerisen kuvauksen, joka on kuitenkin käytöltään rajoitettu: verbi koodaa duratiivista tekemislaatua ja korostaa takomista (vrt. esimerkiksi rikkominen). *Vasaroida*-verbin duratiivista tulkintaa ohjaa osittain johdoksen muoto, murteisessa ja myös NS:ssä on variantti *vasartaa* 'vasaroida, takoa' (< *vasara*; ks. Hakulinen 1979: 300; myös metafora 'tyrkyttää neuvoja' ks. Vuorela 1981: 503), osittain kielenulkoinen motivaatio (esim. naulaaminen). Muodoltaan *vasaroida* ja *moukaroida* ovat paralleelit, mutta asiaintilassa eli tekotasolla voi olla eroja:

vasaroida₁ 'lyödä useita kertoja tai pitkä aika vasaralla johonkin'
moukaroida₁ 'lyödä useita kertoja tai pitkä aika moukarilla johonkin'
moukaroida₂ 'heittää moukari(a) (yksikin kerta)' (ks. liite 1)

Rajoitus on osittain paradigmaattista siten, että muut verbin käyttökollokaatiot rajoittavat ja ohjaavat oletusarvoisia käyttökehyksiä. Toisaalta parafraasi on tavoitetilatulkinnaltaan verbijohdosta tarkempi (vrt. *hätätilanteessa vasaroi lasi rikki*). Parafraaseihin nähden yhden iskun ilmaiseminen ei ole luontevaa *vasa-*

roida-verbillä (esim. 107a), samoin johdos lienee sen verran korostunut hakkaamisen ja takomisen mielikuvaltaan välineen kustannuksella (esim. 107b), että epäkonventionaalisissa kehyksissä (vrt. rakentaminen, esim. 107c) parafrasi-ilmaus varmistaa välineen spesifioinnin ilman redundanssia (esimerkki 107d ja 107e).

(107a) Taisto toi käteeni ison pajavasaran, löin sillä muutaman kerran sauman viereen kokeeksi niin, että kassakaappi helähti kuin tapulin kello: **iskin** sitten **vasaralla** sauman viertä ylhäältä alas niin että koko oven reuna irtosi yhtenä palana. (SKTP Tuuri)

(107b) Tilapäinen hammasharja valmistettiin tuoreesta puunoksasta, jonka pää **vasaroi**in pehmeäksi niin, että syyt erkanivat toisistaan. Hammasharjasta oli ohessa pieni piirroskuva. (SKTP Oksanen)

(107c) Kirvesmies ei **vasaroi**, jos ei löydy lautoja. (SKTP HS 15.7.1990)

(107d) ”Päätimme hankkia kranaatteja ja purkaa niitä, tutkiaksemme ja saadaksemme selville, mitä niiden sisällä on. [- -] Lähdimme noin 60 kilometrin päähän metsään, jossa päätimme purkaa kranaatit. Hoksasin sentään suostutella muut pojat menemään sadan metrin päähän: kävin polvilleni ja **hakkasin vasaralla** kranaattia, jonka olin asettanut kivelle. Mutta sytyttimen olin unohtanut poistaa, en tiennyt. Räjähdyks – sormet poissa.” (HS 24.5.1998)

(107e) Junnu Vainio näitä mainostemppeja keräsi oikein pötköksi: miten manageri kihlasi tähtösen, pakotti tämän kirkkoon läpinäkyvissä housuissa ja **murjaisi** sitten tätä kapakassa **vasaralla otsaan**, miten joku rikkoi baarin sisustuksen, [- -] (SKTP AL)

Vasaroida-verbi on myös muutoin merkitykseltään kiteytynyt siten, että se esiintyy tietyissä semanttisissa, vasaran käytön oletusarvoisissa kehyksissä ja takomisesta ja sen seurauksesta motivoituvissa metaforissa. Muunlaisten vasaroiden käytöt (esim. 107f) tai erityiskontekstit (esim. 107g) vaativat yleistyylisesti parafrasia.

(107f) Metalliputkeen käännetty mutka oli hyvä vastinrauta, kun Kauko **naputti pyöränkoetusvasaralla** valkean koron kiinni muuhun kenkään. (SKTP Raittila)

(107g) Oikeudessa kuullun rikospaikkatutkijan mukaan asunnosta löydetty jäljet tukivat miehen kertomusta siitä, että uhri oli surmattu **vasaralla lyömällä**. (SKTP IL)

Vasaroida-verbi lienee ensisijaisesti tarkoittanut sellaista vasaralla takomista, jossa muokataan tai työstetään jotakin kohdetta (esim. *vasaroida terästä*). Esimerkiksi NS ei mainitse yhtään esimerkkiä *vasaroida*-verbin sellaisesta käytöstä, jossa jotakin kiinnitetään tai jokin isketään johonkin vasaralla lyömällä. Samanlainen painotus on myös ruotsin *hamra* ja osin englanninkin *hammer* 'vasaroida, takoa, moukaroida' paralleleilla. CD-Ps:n merkitysselite on lyhyt 'takoa vasaralla', mutta *takoa*-verbin polysemia (synonyymeina esim. *lyödä, hakata, rummuttaa*) jättää mahdolliseksi myös kiinnittämistulkinnan. Toki ensisijainen *takoa*-verbin semeemi viittaa esim. metallin muokkaamiseen vasaralla tai koneellisella laitteella hakaten tai puristaen (ks. CD-Ps).

Verbiä tapaa käytettävän myös kiinnittämisen ja johonkin iskemisen merkityksissä (108a ja 108b), jollaisesta esimerkin (108c) niin suomen kuin englan-

ninkin osalta tarjoaa NetMot-sanakirjasto (s.v. *vasaroida*). Takomista ja voimakkuutta *vasaroida*-verbin merkityksessä korostavat sen metaforiset käytöt (108d ja 108e), joskin motivaatio voi osin laajentua myös kiinnittämiseen (108f):

(108a) Lapset käyvät vanhempiensa kanssa 9 rastilla ja suorittavat siellä annettuja tehtäviä. Jokaisesta tehtävästä saa leiman koulupassiin. Tarvittaessa kummioppilaat ovat apuna rasteilla: PUUTYÖ: **Vasaroi** naula sisukissa-tauluun. (MLL:n Paltamon yhdistyksen iltapäiväkerhon koulunalkujuhlan raportti.)

(108b) Heimopäällikkö ei halunnut, että länsimaiset näkevät, kun kilpikonna lahda-taan rantahiekalla. [- -] Kauppila on uhannut rakentaa saarelle saunan, jonka ulkoseinään hän aikoo **vasaroida** hain luurangon. (City-lehti, 5/2004)

(108c) *Vasaroin* naulan (*paikalleen*) I hammered the nail in (NetMot-sanakirjasto.)

(108d) Viikko sitten West Ham **vasaroi** niukan 1-0-voiton kotikentällään. (SKTP TS99)

(108e) Hän teki hyökkäyksen **vasaroiden** Halmeen sarjoillaan jälleen kanveesille. (SKTP Demari99)

(108f) Tällä kertaa naulat Jokeri-arkkuun **vasarointiin** hyvissä ajoin. (SKTP TS98)

Merkityksen kiteytyneisyys heijastuu myös *vasara-* ja *kolkka-*juuristen derivaatioparien keskinäisissä käyttörajoituksissa. Kolkka on yleensä puuvasara, mutta matikkaa pyydystettäessä ei tyypillisesti *vasaroida*, edes siten että kalamies *vasaroi* matikkaa jään läpi päähän (esimerkit 108g ja 108h); samoin millä tahansa *vasaralla* iskeminen ei ole *kolkkaamista* (tai missä kehyksessä tahansa: yleisessä tainnuttamisen merkityksessä *kolkkaamisen* välineellä ei lie ehtoja) (*kolkka-*pesyeestä ks. Koski 2002a ja 2002b).

(108g) Monenlaisia elinkeinoja sitä on. Vaikkahäntä matikan **kolkkaus**, esimerkiksi. Kun minä olin pieni, syksyllä aina odotettiin, että lampi (joka oikeastaan on yksi Pielisen lahti) jäätyisi ohueen jäähän. Sitten mentiin **puuvasaran** ja kairan kanssa sinne jälle matikoita etsimään. Kun nähtiin jään läpi rantamatalikossa lymyävä matikka-eläin, niin eikun **puuvasaralla** isku jäähän ja tajuton matikka kairalla tehdystä reiästä talteen. (SKTP Kajo)

(108h) Helsingin Ilmatorjuntarykmentin ampumaleirillä huhtikuussa 2001 varusmiehet tekivät eriskummallisen löydön: kuutti oli eksynyt mereltä maalle ja vaeltanut useita kilometrejä kuivalla alustalla. Sen verran eläinystävällisiä me olemme, että emme viitsineet kuuttia **vasaralla kolkata**. (Ruotuväki 9/2001)

Erottelu ilmentänee kehysidonnaisuutta ja toisaalta siitä sanaan imeytynyttä reunatietoa: *kolkata* on muutakin, siis enemmän ja vähemmän kuin vain 'lyödä kolkalla'. Verbissä on korosteisinta stereotyyppinen tekemisen mielikuva ja funktionaalinen kehys, tietynlainen välineellä toimiminen. Ne luovat myös rajat varjoargumenttivaihtelulle (välineeksi soveltuvat tarkoitteet). Oma vaikutuksensa on lisäksi verbien oletusarvoisilla teonlaaduilla (esim. usea vs. yksi lyönti).

Tyyli ja sävy

I-verbien käyttöä saattavat rajoittaa tyylin vaatimukset. Jotkin I-verbeistä on CD-Ps:ssa katsottu arkisiksi, mikä rajoittaa esiintymistä erilaisissa teksteissä ja suosinee parafrasirakennetta (toisaalta neutraaliksi synonyymiksi saatetaan suosittaa toista johdosta). Tyyliiltään arkisia (merkintä *ark.*) ovat mm. verbit *halstaroida* 'kypsentää halstarissa', *kummata* 'pyyhkiä pyyhekumilla', *mopata* 'puhdistaa mopilla' ja *rassata* 'puhdistaa rassilla; peukaloida'. Muutoksia on jonkin verran verrattuna NS:aan, jossa esim. arkiseksi (*ark.*, *kans.*) leimatut verbit *luututa*, *pumpata* ja *sihdata* 'seuloa (sihdillä)' ovat CD-Ps:ssa neutraaleita. Sanakirjan rekisteri- tai tyylikuvaus ei välttämättä vastaa kielen käyttäjien käsitystä sanan käytettävyyksirajoista, esim. *halstaroiminen* lienee yleiskäytössä nykyisin melko neutraali verbi.

I-verbien metaforinen käyttö voi tuottaa leikillisen, ronskiutta korostavan tai muutoin poikkeavan sävyn (109a). Tällöin on usein kyse tilannekehityksen ja poikkeavasti käytetyn I-verbien perusmielikuvan yhdistymisestä johtuva ristiriita (109b)

(109a) Niinpä puolilta päivin, jolloin tiesin Irinan pistäytyvän Hakaniemen Elannon yläkerrassa **lusikoimassa** lautasellisen pinaattikeittoa tai tempaisemassa kinkkusämpylän ja kahvin, marssin muina miehinä kuppilan kasalle, ostin kurat, maksoin ja käännyin. (SKTP Vuorio)

(109b) Pahinta on, kun liian vähäisen työvoiman vuoksi kenelläkään ei ole enää aikaa **lusikoida** ruokaa vanhuksen suuhun [- -]. (SKTP AL)

Suurimmassa osassa SKTP:n aineistosta poimimistani esimerkeissä *lusikoida*-verbiä on ei-metaforisessa merkityksessään käytetty arkisesti tai humoristisesti (sävy), varsinkin syömiskehityksessä. Siirtämiskehityksessä luenta on neutraali, esim. *pursottamalla tai lusikoimalla taikinankareita pellille loihditaan monenmoisia hattusia pienistä cocktail-tuulihatusta mahtavaan tuulihattukakkuun*. Osasyynä lienee syömisasiintilaan verbistä siirtyvä kontinuaatiivisuus ja sitä kautta mekaanisuus, jota osin tukenee mallina *lapioida*-verbi. *Lapioida*-verbien mahdollinen vaikutus ei pohjautune primaarisuuteen, vaan on synkroninen assosiaatio: *lusikoida*-verbi on *lapioida*-verbiä varhempi kirjallisissa yhteyksissä (*lusikoida* 1745 Juslenius, *lapioida* 1770 Porthan; ks. Jussila 1998: 132, 146), *lapioida*-verbi on puolestaan *lusikoida*-verbiä frekventimpi (esimerkiksi Internet-aineistossa suomi24.fi-sanamittarilla haettuna esiintymät olivat kesällä 2003: *lapioida* 93 (*lapioida* 1527), *lusikoida* 58 (*lusikka* 2046)), Suomen kielen taajuussanastosta verbit puuttuvat). Leksikoituneita, CD-Ps:ssa arkiseksi tai leikilliseksi leimattuja tällaisia käyttöjä ovat mm. *mankeloida*₂ (*mankeloida maksutosite*) ja *kauhoa* urheilukehityksessä (*kauhoi 100 m loistoajassa, kakkospesällä varmasti kauhonut pelaaja*).

6.4.3 Verbien kiteytyneet käytöt ja konventionaalisuuden jatkumot

Konventionaalisuus voidaan I-verbeissä nähdä jatkumona, jossa toista ääripäätä edustavat leksikoitumattomat, innovatiiviset johdokset tai uusiokäytössä syn-

tyneet semeemit, toista ääripäätä kivettyneet, läpinäkyvyytensä menettäneet johdokset ja käyttöyhteyshiteymät. Seuraavassa luon katsauksen I-verbien alaryhmien sekä yksittäisten verbien kiteytyneisiin käyttöihin. Eronteko ns. produktiiviseen käyttöön ei ole aina tarkkarajaista tai mahdollista. Kiteytyneisyyden jatkumoa kielessä voidaan kuvata sellaisten käsitteiden avulla kuin idiomit, kivettyneet metaforat, vakiintuneet sanonnat, kollokaatiot ja konstruktio (metaforisuuteen liittyvistä jatkumoista ks. Goatly 1997: 32, idiomien määrittelmistä ks. Häkkinen 2000, idiomatistumisen jatkumosta ks. Ryder 2000, kiteytyneisyydestä ja vakiintuneisuudesta ks. Pentti Leino 1993: 61–68). Termit ja käsitteet voivat olla osin päällekkäisiä eri viitekehyksissä. Idiomaattisuus on joustava käsite I-verbienkin analyysissä, esim. *nuijia*-verbin metonyymiseen laajennukseen pohjaava kehysidonnainen vakiintunut käyttö *nuijia päätös pöytään* 'tehdä päätös' (samoin *heilutella puheenjohtajan nuijaa* 'johtaa puhetta kokouksessa') on Karin (1993: 122) idiomisanakirjassa (*nuijia*-verbistä on CD-PS:ssa erotettu erikoismerkitys: päätöksen vahvistamisesta (*nuijanlyönnillä*) kokouksessa tms.). Samoin idiomisanakirjan hakusanoihin kuuluu selkeästi idiomaattisempi *suksia helvettiin ~ kuuseen ~ kuuhun ~ sementtiin* (mts. 181). Kiteytyneisyyden jatkumoisuutta havainnollistaa CD-PS:n *porata*-artikkelista nousevat esimerkit *porata öljyä* 'saada öljy poraamalla nousemaan esiin; etsiä poraamalla öljyä', jonka voi katsoa konstruktion ja ilmauksen kiteymäksi tietyssä semanttisessa kehyksessä (vrt. *?porata vettä* 'etsiä vettä, tehdä kaivo'), tai kuvalliseksi merkitty *porata katsellaan*, joka on verbin metaforisista käytöistä tyypillinen kollokaatio.

Metafora ja konneksiot

Goatlyn (1997: 94) mukaan D-verbien (konversioiden) herkkyydestä metaforisoitua kertoo niiden taipumus esiintyä metaforisissa kiteymissä (*metaphorical clichés*), rajoittuneissa kollokaatioissa (esim. engl. *catabult to fame, hammer home the point/argument, plagued with phone calls, coin a phrase, piped music, fish for compliments*). I-verbien kiteytyneistä käytöistä idiominkaltaisia, rajallisiin kollokaatioihin rajoittuvia mainintoja ovat CD-PS:ssa seuraavat – selkeät, eikompositionaaliset idiomit (a) olen pyrkinyt erottamaan kiteytyneistä kollokaatioista (b):

a) idiomi: *keihästää katsellaan, harata vastaan, liipata läheltä, porata katsellaan, sahata omaa oksaansa, sahata silmään, sahata linssiin, viilata jotakin linssiin, viilata pilkkua, vyöttää kupeensa*

b) kiteytynyt kollokaatio: *kahlita koski (tai joki), kammata rahaa (leik. rahoituksen järjestämisestä, voiton keräämisestä tm.), kammata virasta tai paikalta (syrjäyttää), keskustelu luotaa syvältä, kolkata kalaa, naulata tavoitteensa, onkia tietoonsa, piiskata itsensä, pumpata rohkeutta tai tietoja, purjehtia avioliiton satamaan, solmia avioliitto, suitun näköinen, suksia kuuseen tai suolle, valjastaa vesivoima tai koski*

Jotkin I-verbien kiteymäkäytöt esiintyvät sananlaskuissa, kuten vaikkapa *Niin renki kuokkii kuin isäntä ruokkii*, tai, *Niin kuakitahan, kuinka ruakitahan* (Elore 2/2001). Tällaisia en ole kuitenkaan lähtenyt CD-PS:n ulkopuolelta hakemaan.

Ilmauksen kiteymäluonteesta kieliin käytön mahdollinen kaksitulkintaisuus, esimerkiksi *selkään puukottamisessa* (ei mainita CD-Ps:ssa) (110):

(110) Seppänen **puukotti** puheenjohtajaansa Claes Anderssonia **selkään** ensimmäisen kerran neuvotteluiden alkaessa ollessaan lupaavinaan tukea. (SKTP Demari)

Osa mainituista kiteymistä on pragmaattisesti määräytyviä, erikoiskäyttöön vakiintuneita, esim. *kolkata kalaa*, tai semanttiseen kehykseen stereotyyppisesti hahmottuvia kollokaatioita, esim. *kirnuta voita*. Metonymisesti motivoituu verbin *vyöttää* 'kiinnittää, ympäröidä kupeensa' laajentuminen lausekkeessa *vyöttää kupeensa* 'lähteä matkaan'. *Vyöttää*-verbillä ei ole leksikoituneita (CD-Ps:ssa) laajentuneita käyttöjä, ks. kuitenkin esim. *Oma minä oli puettu jakkupukuun ja vyötetty helmillä ja hajuvesillä, eikä siinä pihalla seisoessa, kevyessä koivun- ja tupakantuoksussa, tarvinnut arvottaa itseään sukupuoliasteikolla, eikä voiman suhteen, eikä edes tieteellisen etevämmyyden*. (SKTP Hassinen). Tietty kollokaatio voi olla yhteydessä johonkin laajempaan metaforaan, kenties vahvistaakin sitä, esim. *kahlita vesivoima* (vrt. *valjastaa vesivoima*).

6.5 Luvun koonti

Olen käsitellyt luvussa 6 runsaan aineiston esittelyn kautta variaatiota I-verbien semantiikassa ja käytössä. I-verbien semeemitasoisten korrelaatioiden tarkastelu osoittaa, että vaikka instrumentatiivisuus voidaan johto-opillisesta näkökulmasta kiteyttää skeemaksi 'väline' → 'tehdä välineellä', on yksittäisen verbin instrumentatiivisuudessa kyse yhdestä korrelaatiosuhteesta leksikaalis-konseptuaalisella tasolla ja eri tavoin hahmottuvissa verkostoissa: instrumentatiivisuuden ydintä ympäröivät polysemia, eri tavoin painottuneet käsitteistykset ja semanttiset kehykset, merkityksen laajentumis- ja metaforisoitumiskehitykset sekä semanttis-pragmaattinen eriytyminen.

Korostainen instrumentatiivisuudessa on kantasubstantiivin rooli. Sen vaikutus verbien merkitysvariaatiassa onkin monisyinen. Verbinnyksessä osa välinetarkoitteen funktioista jää koodaamatta, osin substantiivin ja verbin leksikaalis-käsitteelliset suhteet voivat monimutkaistua polysemian ja esim. metaforisten käsitteistyksien kautta. Variaatiota havainnollistaa skemaattinen *keppi* 'kädessä pidettäväksi sopivan mittainen ohuehko (määrätarkoitukseen käytettävä) sauva' (CD-Ps), jonka vakiintuneita tarkoitetyyppejä ovat CD-Ps:ssa kuritin, kävelykeppi, keihäs (urheilussa) sekä auton vaihdekeppi. Näistä verbi *kepittää*₁ korreloituu skemaattiseen keppiin, jolla jotain varustetaan tai tuetaan, *kepittää*₂ korreloituu kepin kuritinfunktioon ja motivoinee verbin kuvallisen käytön, niin leksikoituneena voittamiseen ja päihittämiseen viittaamassa (111a) kuin vertauskuvallisesti (111b) ja innovatiivisessa käytössä (111c). *Kävelykepin* (**Jalkapuoli kepittelee puistossa*), *biljardikepin* (**Vesku kepitti kasin pussiin*) tai *kartta-kepin* (**Opettaja kepitti kaupungin kartalta*) käyttöä *kepittää*-verbi ei leksikoituneena koodaa, kitaran soittamiseen viittaavana *keppi* : *kepittää* -pari sen sijaan lienee

arkikielessä melko vakiintunut (111d), vaihdekepin käyttöön viittaamassa verbi lienee päiväperho (111e), vaikkakin sillä viitataan yleisesti autolla ajamiseen:

(111a) Valentin Kononen ei kumarra itsestäänselvyyksiä. Kova pitää olla kaverin, joka hänet Göteborgin MM-kisojen 50 kilometrillä **kepittää**. (SKTP Demari)

(111b) Viréniä pidetään yhteiskuntatutkijoiden piirissä kovan linjan markkinatalousmiehenä, joka **kepittää** hyvinvointivaltiota rajujakaan kärjistyksiä kaihtamatta. (SKTP SK95)

(111c) Hyvä vapaalaskusuksi toimii niin jäällä kuin puuterissa, rinteellä ja sen ulkopuolella. Kumpareitakin sillä voi **kepittää**. (Skimbaaja 5/1999)

(111d) Andy McCoy **kepittää** liveinä **kitaraa** seuraavan kerran Tammerfest- kaupunkifestivaaleilla 10. heinäkuuta. (Iltalehti 5.6.1999)

(111e) Auto oli tämänkin lastin kanssa kovilla ensimmäisessä ylämäessä, jonka jälkeen tuli isompi. Lasse otti vauhtia ja **kepitti** lopuksi ykköselle. (SKTP AL)

Pelkkä korrelaattisubstantiivien välinetarkoitteiden ulkoinen tai funktionaalinen samankaltaisuus ei riitä I-verbin merkityshahmon motivoitiperusteeksi. Seuraavien myös välineeseen viittaavien substantiivien merkityksen liittyä yleinen pitkulaisuuden hahmoskeema ja lisäksi kussakin korostuu oma (funktiolle alisteinen) puoleensa, mikä näkyy esim. sanojen polysemiassa ja osin verbistämisessäkin: *kanki*, *keihäs*, *keppi*, *piikki*, *sauvo* ja *seiväs*. Välineyden ja siten funktion näkökulmasta perseptuaalisesti samaa hahmoa toteuttavat stereotyyppiset tarkoitteet eivät muodosta koherenttia joukkoa. Tämä heijastuu eroina niiden instrumentatiivisten merkitysten motivaatioissa ja sitä kautta merkitystyypeissä – *kangeta* 'vääntää', *kepittää* 'tukea', *piikittää* 'pistää', *sauvoa* 'työntää', *seivästää* 'lävistää' – ja laajemmin merkityshahmoissa, mikä näkyy esim. laajentuneiden merkitysten motivaatiossa. Samahahmoisuus on lopulta karkeus- ja näkökulmakysymys ja I-verbien samankaltaisuussuhteiden tarkastelussa täytyy löytää omat mielikuvaisuuden tasot. Semanttiselta kannalta olen käsitellyt tällaisia rajauksia kiteytymiseen, idiomaatistumiseen ja metaforisuuteen sekä erilaisiin epäkorreloivuuksiin nähden.

Luvussa on tarkasteltu yhden johto-opillis-semanttisen systeemin ja sen toteutumien välistä vuorovaikutusta leksikaalisesti ja semanttisesti painottuneesta näkökulmasta. Näin työssäni käsiteltävästä johto-opillisesta tyyppistä on muodostunut monipuolisempi kuva. Tavoitteena on ollut myös yhdistää verbi-derivaation johto-opillista ja semanttista käsittelyä ja samalla tarkastella näiden näkökulmien yhteyksiä ja suhteita.

Instrumentatiivisuus ei systemaattisesti vaikuta verbin käyttäytymiseen ja kehityskulkuihin, mikä ei ole odotuksen vastaista. Toisaalta tendenssejäkin voidaan nostaa esiin. Yksi tällainen on I-verbien varjoargumenttivaihtelu, joka on mielenkiintoinen ja lisätutkimuksen arvoinen ilmiö esim. muiden semanttisten tyyppien ja teoreettisen tarkastelun näkökulmasta.

7 PÄÄTÄNTÖ

Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu I-verbiderivaatiota johto-opillisista, semanttisista ja syntaktisista näkökulmista. Tällä tavoin on luotu kuvaa I-verbien derivaation ja semantiikan systeemistä. I-verbisyys on osoittautunut yhdeksi johto-opillis-semanttiseksi suhteeksi leksikaalis-käsitteellisessä verkostossa ja usean kriteerisidonnaisen dimension risteämäksi. Tiukan johto-opillis-semanttisen kriteeristön rajoissa CD-Perussanakirjassa on noin sata I-verbiä.

Olen määritellyt työssäni instrumentatiivisuuden kolmesta dimensiosta, jotka vaativat instrumentin funktionaalista ja tarkoitetasoista karakterisointia, leksikaalista analysointia sekä instrumentin semanttis-syntaktista määrittelyä. Lisäksi olen tarkastellut I-johdoksia ja niiden korrelaattisubstantiiveja semeemitasolla (leksikaalinen yksikkö) ja kontekstuaalis-pragmaattisissa kehyksissä. Asteittaiseksi ja monitasoiseksi hahmottunutta I-verbien kategoriaa ja sen toteutumia olen analysoinut I-konstruktion ja prototyypillisyyden avulla.

Erotin työssäni I-verbit jatkumoilla suhteessa läheisiin merkitystyyppeihin: lokatiivisiin ja instruktiivisiin johdoksiin sekä perifeerisempiin tyyppeihin, kuten sisällönobjektiverbeihin. Työni analyysit osoittivat, että luokituksissa yleisesti käytetyt semanttiset invariantit ovat liukuvia ja päällekkäisiäkin. Esimerkiksi välineen käyttämistä ja jollakin varustamista merkitsevät kategoriat ovat ytimeltään perustellut, mutta käytännön verbien luokituksessa niillä ei ole tarpeeksi kuvausvoimaa. I-verbijä kattavien perustason skeemojen (esim. liikua kulkuvälineellä) ja semanttisia roolisuhteita suppeampien hahmojen eritteilytehoa olen kuvannut I-verbiaineiston semanttisten derivaatiotyyppien erotte-lussa (luvussa 4.2). D-verbien luokitteluksi tarkempiin tai ”semanttisempiin” tyyppeihin olen linkittänyt johto-opillis-semanttisia luokkia yleisiin verbisemanttisiin luokituksiin. Lisäksi olen eritellyt verbijohdosten merkitysryhmiä ja jaottelun koherenttiutta suhteessa verbien käyttäytymiseen osin merkitysvariaation kuvauksen yhteydessä (esim. leikkaamisverbit, lyömisverbit ja keräämisskeema) (luku 6) ja potentiaalisiin vaikutusyhteyksiin, osin myös produktiivisuuden yhteydessä (luku 5). Tämä on sopusoinnussa viitekehysten käyttöpohjaisuuden kanssa. Toisaalta tällainen kriteeri tuo lisänsä derivaatiossa

oleellisen produktiivisuuden kysymyksiin, varsinkin semanttis-käsitteellisellä tasolla.

Työssäni olen pohtinut myös D-verbien semanttisia yhtymäkohtia verbien yleiseen semanttiseen luokitukseen. Sitä vasten I-verbisyyden erottamiselle on perusteita. Johto-opillis-semanttinen tyyppi vaikuttaa verbin merkityksenmuutokseen sen kautta, että kantasubstantiivi sulautuneena instrumentaalisen argumenttina ilmaisee oman osuutensa tekemisessä. I-verbit korostavat näin eri aspekteja verbin kielentämästä asiaintilasta kuin erijuuriset lähisyronymiset verbit: adjektiivikantaisen *lattian puhdistaminen* -konnektion suhde proposition 'lattia on puhdas' on sisällytys, I-verbien sisältävän *lattian luuttuaminen* -konnektion suhde on enemminkin implikaatio, samoin kuin derivoimattoman konnektion *lattian pyyhkiminen*. Oletusarvoisesti I-verbien resultatiivisuus on ilmaistava syntaktisin keinoin tai se päätellään pragmaattisesti. Tässä mielessä morfologinen sulauma ja semanttinen sulauma on erotettava (vrt. Jämsä 1987, joka katsoo verbeihin liittyvän välineen kategorian hyvin sekavaksi ja rinnastaa derivaatiomerkityksen muuhun verbin semantiikkaan). I-verbitkin tosin vaihtelevat resultatiivisuuden implikaatioissaan, missä taustalla vaikuttaa leksikoitunut semanttinen mukautuminen tai synonyymistymisen rinnakkaisverbeihin merkityksen muutoksen kautta, esimerkiksi verbi *jarruttaa* on lähes *hidastaa*-verbin pragmaattinen synonyymi.

Metaforisella ja konkreettisella käytöllä on I-verbeissä osoitettavissa selkeä ero, toisaalta merkityksen laajenemistendenssit on työssäni katsottu jatkumoksi. Toisilla I-verbeillä, kuten *seivästä* ja *sahata*, metaforinen ja laajentunut käyttö on yleistä, silti niillä on myös konkreettinen I-verbiskeeman mukainen merkitys, esim. *seivästä vihollinen* ja *sahata puita*. Ne ovat siis osa I-verbien systeemiä. Oma joukkonsa ovat sitten idiomatistuneet johdokset, kuten *keksiä* ja myös *kannustaa*, jossa konkreettinen I-verbiskeeman mukainen merkitys on harvinaisempi. En ole systemaattisesti eritellyt instrumentatiivien, lokatiivien ja instruktiivien semanttista laajentumista eronteon näkökulmasta. Systemaattinen verbi-tyyppien vertailu ja vaihtelun selvittäminen vaatisi oman laaja-aineistaisen tutkimuksensa.

D-verbien tarkastelussa ei sovi unohtaa ympäröivien johdosten, leksikon ja laajemmin kielen rakenteen vaikutusta ainakin johdosten morfosemanttisen hahmon motivoitumisessa. Produktiivi malli on läpinäkyvä merkitys ja rakenne, toisaalta mallin leviämistä voi ruokkia myös outo metafora. Tiettyjen merkitystyyppien ympärille muodostuu selviä ja vakiintuneita morfosemanttisia ryppäitä, jotka paradigman ytiminä vetävät selvää skeeman toteutumaa vailla olevia verbejä puoleensa ja toisaalta vetävät morfosemanttiseen kaavaansa uudismuodosteita. Tällainen vahventava malli on esimerkiksi produktiivi *autoilla*-tyyppi, jonka mukainen on esimerkiksi uudismuodoste *pulkkaila* 'laskea pulkalla'. Samankaltaiseen tarkoitetyyppiin viittaaviin substantiiveihin korreloituvien verbijohdosten semanttisissa skeemoissa, merkitysvariaatioissa sekä merkityslaajentumisissa voidaan nähdä osin samoja motiiveja, osin järjestymätöntä käyttäytymistä. Paradigmojen sisäiset ja väliset vaikutusyhteydet voivat siten tukea semanttista käyttäytymistä. Muodon ja funktion selkeä perheyhtäläisyys voi

heijastua välineiden stereotyyppiseen käyttöön, mikä puolestaan voi samankaltaistaa verbijohdosten merkityksen perushahmon. Välineiden muodollis-funktionaalinen samuus, varsinkin tarkoitetyypeiltään varioivissa sanoissa, ei kuitenkaan takaa verbijohdosten semanttisen perushahmon yhtenäisyyttä. Esimerkiksi verbi *langata* 'puhdistaa hammasvälit langalla' (CD-*Ps*) ei koodaa korrelaattitarkoitteensa luonteesta huolimatta sitomista niin kuin kannoiltaan perheyhtäläiset verbit *köyttää*, *kahlita* ja *nyörittää* (verbi *ketjuttaa* ei herätä korrelaattisubstantiivinsa konkreettista tulkintaa).

Sinänsä merkitystyypittely on perusteltua, koska leksikko ei ole mielivaltaisesti jäsentynyt joukko, vaan leksikon sisällä vallitsee hierarkkisia ja assosiaatio-suhteita, jotka muodostavat verkkoja ja vaikuttavat toisiinsa (ks. Miller–Fellbaum 1992). Luokittaminen luo kuvaa myös siitä, mitkä substantiivit ovat verbistyneet ja millaisista kognitiivisista alueista ja suhteista merkitystyyppejä syntyy. Tutkimuksessa on sivuttu myös I-verbijohdosten derivoinnin syitä. Substantiivin verbistäminen avaa mahdollisuuden suurelle uusien yhdyssanojen ja edelleenjohdosten perheelle, ja siksi verbijohdos on taloudellinen tapa nimetä käsitteitä tai käsiteperheitä, joihin muutoin jouduttaisiin viittaamaan analyyttisten ilmausten avulla. I-verbit ovat merkityksiltään käsitteistyneitä, ja johdos usein leksikaalistuu jo synnyssään ja näin tarjoaa mahdollisuuden perussanaston laajenemiselle (ks. myös Kytömäki 1993). Siksi johdoksen ja parafrasirakenteen rinnan esiintyminen ja vaihtelu erottelee merkityksiä, ainakin kielen käytössä, pragmaattisena ei-synonyymisyytenä.

I-verbisysteemi on sillä tavoin vahva, että alkuperäiseen substantiivikanta → verbijohdos -skeemaan mukautuvat lainaperäiset sanajuuretkin. I-derivaation perussysteemin elävyydestä kertovat kotoperäiset innovatiivit ja syntaktinen johto, esim. *kitara* > *kitaroida*. I-systeemin vahvuudesta kertovat tapaukset, joissa korrelaation ymmärtäminen on myöhäsyntyistä esim. pareissa *tassu–tassuttaa* ja *hanska–hanskata*, tai monihahmotteisuuden yksi vaihtoehto, esim. pareissa *juntta–juntata* ja *kolkka–kolkata*. Samoin diakronisesti I-verbijohdos, kuten *teilata* suhteessa *teiliin*, voi hahmottua synkronisemanttisesti epäselvemmin kuin I-verbien skeemaan mukautunut monijäsenisen sanueen korrelaatiopari, esim. *ruisku* : *ruiskuttaa*. Tässä mielessä synkronisessa johdossa korostuu semanttisen johdon voimallisuus. Suuntaisuuden synkronisesta redundanttiudesta kertoo takaperoteitse syntyneiden substantiivien semanttinen paralleelisuus varsinaisiin kantasubstantiiveihin nähden. Esimerkiksi *fööni* ← *föönata* -suhde toteuttaa I-derivaation systeemiä, vaikka onkin historiallisesti suunnaltaan päinvastainen.

Johtosuhteen tyypillisuus ja suuntaisuus kuvattiin työssäni perheyhtäläisyyden asteina: aidosta johdosparista toisaalta takaperoon, toisaalta lainapariin. Kanta–johdos-suhteet ovat asteittaisia selvästä opaakkiin, mitä pidin yhtenä I-verbien prototyyppikriteerinä (vrt. *luuttu* : *luututa* vs. *kampi* : *kammeta*). Synkronisesti denominaalisuus on ymmärretty työssäni korrelaatioksi, jos lainasanojen ja takaperojohdosten semanttis-muodollinen rakenne pesyessä on paralleeli aitoihin denominaalisiin. Esimerkiksi korrelaatioltaan selvä on pari *moppi* : *mopata*, yksi korrelaatio monihahmotteisessa sanueessa on pari *jyrä* : *jyrätä*.

Työssäni oletin, että sanueen substantiivit ja verbit motivoituvat käsitteellisen tason viereisyydestä eli metonymisesta suhteesta. Metonymia perustuu kannan tarkoitteen käsitteistyksen salienttiin piirteeseen, jonka oletusarvoksi I-verbissä voidaan muotoilla kannan tarkoitteen funktio. I-verbin semanttisena skeemana on siten tuon funktion toteuttava prosessi kulloisenkin asiantilan käsitteistyksen näkökulmasta. Jos derivaation suuntaisuus sivuutetaan ja keskitytään vain muodollis-semanttiseen korrelaatioon, voidaan kuvausta ja yhteistä ydintä tai merkitystä hakea juurimorfeemin (leksikaalis-semanttinen representaatio) käsitteestä (ks. lukua 3). Toisaalta suhde voidaan ajatella suuntaiseksi substantiivi → verbi -derivaatioksi, jolloin substantiivin verbistämisen semanttinen motivaatio on asiointilan (käsitteistyksen) viereisyysuhteessa eli metonymiassa.

Suuri osa välinekantaisista verbeistä on instrumentatiiveja, minkä konseptuaalinen metonymia vihjaa. Toisaalta, jos kanta ei ole välinetarkoitteinen, mutta verbi on instrumentatiivinen, merkitys voidaan motivoida perheyhtäläisyyden ja analogisen hahmottamisen kautta kanonisista I-verbeistä ja I-konstruktioista. Tapaukset, joissa kanta on välinetarkoitteinen, mutta verbi ei ole instrumentatiivinen, selittyvät syistä, jotka voidaan palauttaa kognitiivisiin, leksikaalisiin ja kommunikatiivisiin ilmiöihin. Vaikka työssäni on sivuttu sitä, mitkä välinetarkoitteiset substantiivit ovat verbistyneet ja mitkä eivät, ja mitä mahdollisesti ovat syyt, vaatii produktiivisuuden ja toteutumattomien johdosuhteiden tarkastelu työni käsittelyä systemaattisempaa otetta.

Välinetarkoitteisen substantiivin verbistys on metonymiaperiaatteen valossa selvästi hahmottuva motivoitunut prosessi. Joustavuutensa - tai väljyytensä - vuoksi metonymia-ajattelu sopii myös I-derivaatioon liittyvän varjoargumenttivaihtelun oletusarvoisuuteen: *kahlita käsiraudoilla* -tyyppiset lausekkeet kun esim. joissakin leksikaalisen semantiikan malleissa saattoivat vesittää verbin denominaaliseksi tulkittamisen (ks. lukua 2 ja 6.2.3). Prosessin tulos, verbijohdos, on kuitenkin käytöltään joustava ja merkitykseltään varioiva. Pelkän välineen käytön osoittaminen voi verbin merkityksessä laajentua ja jatkumoitua esim. keinon, tavan tai lopputuloksen ilmaisemiseen. Synkronisen kuvauksen ja tulkinnan ongelmana on johdosten leksikaalistuminen ja idiomatistuminen, joiden rajojen määrittely vaatii jonkinlaista diakronista aspektia. Variaatiota esiintyy myös derivaatiomerkitystyyppien välillä ja niiden tulkinta on kriteerisidonnaista. Merkitystyypeistä kuitenkin voidaan erottaa jonkinlainen instrumentatiivin skeema tai prototyyppi, jota työssäni on luonnehdittu.

Instrumentatiivisuus hahmottui työssäni kahdella tasolla, jotka kanonisessa tapauksessa ovat paralleelit: johto-opillinen instrumentatiivisuus on historiallisesti suuntaista verbin muodostamista substantiivista, käsitteellinen instrumentatiivisuus on viereisyyttä konseptuaalisessa toimintaskuussa, josta profiloituminen koodautuu sanaluokkatasoisena substantiivi-verbi-erona. Leksikaalisella, synkronis-semanttisella tasolla näiden kahden tason yhdistymistä kuvasi juurimorfeemipohjainen korrelaatio, suuntasuhteen menettänyt analogia. Karkeasti ajatellen instrumentatiivisuuden johto-opillinen tarkastelu korostaa prosessia, jonka toistuvuus on johtanut synkronisen tason korrelaatiotys-

teemiin. Konseptuaalisen metonymian malli kuvaa noiden prosessien ja niiden lopputuloksen, I-verbien systeemin motivaatioita. Jatkotutkimuksen tehtävänä on jäntevöittää metonymiapohjaista kuvausta, sillä diakronisen ja synkronisen johdon näkökulmista tai varjoargumenttivaihtelua selittävien periaatteiden näkökulmasta se ei I-verbeihin sovellettuna ole täysin ongelmaton.

Syntaktinen johto vastaa selvää I-skeemaa 'väline → käyttää välinettä'. Leksikon näkökulmasta johdokset ja skeemat ovat leksikko-kielioppiin kuuluvaa tietoa, jolloin ne ovat korrelaatioissa. Leksikaalinen johtaminen painottaa sitä, että kielenkäyttäjä poimii valmiin johdoksen käyttötarpeitaan varten. Vaikka leksikoituneet yksiköt ovat usein mukautuneet käyttötarpeiden mukaisesti, voidaan ajatella tapauksia, joissa karkea I-skeema ja I-johdos vastaavat jotakuinkin toisiaan. Toisaalta ei tiedetä, onko jokin tuotos johtamisen tulos vai leksikossa oleva yksikkö.

Työssäni analogia kattaa I-verbien johto-opillis-semanttisen regulaarisuuden kuvauksen. Analogiapohjaisesti voidaan selvittää myös tendenssejä ja todennäköisyyttä, niin pitkälle kuin se leksikaalisessa semantiikassa on mahdollista. Valmiin systeemin ja mallisanojen sekä niiden taustalla olevien periaatteiden pohjalta voidaan muodosteet motivoida ja jossain määrin myös ennakoida. Kyse on ensisijaisesti oletusten ja rajoitusten yleistämisestä. Voidaan tehdä oletus, että kun kielenkäyttäjä hallitsee I-verbin systeemin, hänellä on hallussaan työkalu, jolla tuottaa ja tulkita johdoksia ja varioida niiden käyttöä. Työssäni eritellyt hienojakoisetkin systeemisisäiset eronteot tuskin vastaavat sitä tasoa, josta kielen käytössä analogia motivoituu - piirteet ja jatkumot eivät ehkä ole niitä, joita kielenkäyttäjät tulkinnessa ja muodostamisessa käyttävät, ne ovat käytöstä löytyvän systeemin kuvaus. Yksi salientti taso kuitenkin ovat semanttisesti motivoidut I-skeeman toteutumukset eli merkitystyyppit, joiden oletaminen myös kognitiivisesti motivoituiksi ja siten kielen käyttäjien tärkeiksi kokemiksi tuntuu intuitiivisesti perustellulta. Toisaalta, analogian hahmottaminen on kontekstisidonnaista, ja johto-opillisten suhteiden hahmotuksessa on vaihtelua kielenkäyttäjittäin. Produktiivisuuden ja semanttisen mukautumisen kuvausta hankaloittaa myös se, että johdosten systeemiä ohjaa kielen käyttö ja tarve, jota ei voi ennakoida.

Korosteista työni viitekehyksessä on, että substantiivin ja I-verbin motivaatio ja johtoprosessi selittyy asiaintilasta motivoituvaksi käsitteelliseksi viereisyysuhteeksi riippumatta siitä, miten se teoreettisesti kuvataan (ks. Farrell 1998b). Denominaalinen derivaatio voidaan nähdä semanttiselta motivaatioltaan staattisesti metonymiaan perustuvana vihjaussuhteena. Dynaamisesti, varsinkin uusien verbien luomisessa, derivaatio voidaan nähdä konstruktoiden yhdistymisenä: kausatiivi- tai transitiivikonstruktioon upotetaan kulloinenkin välineen käsite ja sen taustatieto, esim. manipulointikonstruktio tai -kehys ja *pora* korostuneine alueineen ja piirteineen. Toisaalta yksittäisten verbijohdosten tyypillinen ja vakiintunut merkitys voidaan olettaakin jollain tapaa "idiosynkraattiseksi" (skeeman tai prototyypin elaboraatio), tiettyä kognitiivista kehystä vasten tyypillisesti vakiintuneeksi. Synkronisten suhteiden kuvauksen kannalta periaatteistoa rikkovat erilaiset diakroniset kehitykset ja muutokset sekä leksi-

kon sisäisten periaatteiden vaikutus sekä yksilöiden jatkuvat ja varioivat uudelleenahmotukset.

Käsittelynäkökulma työssä on funktionaalinen ja käyttöpohjainen, koska ryhmän kriteerit ovat semanttiset ja ryhmä rajataan esiintymien pohjalta. Tavoitteena on ollut tarkastella yhtä johto-opillis-semanttista napaa systeeminä. Instrumentatiivisuuden ja perimmältään tekemisen ja siihen liittyvän välineen suhteet kietoutuvat toisiinsa. Kun pyritään tarkastelemaan sitä, millaisista välinetarkoitteisista substantiivista on johdettu I-verbijohdos, joudutaan välttämättä laajentamaan näkökulmaa muun sananmuodostuksen, syntaktisten ilmausten ja asiantilain käsitteistykseen ja kielentämisen tasolle. Näistä syistä tutkimuksessa on käsitelty johto-opillisen I-verbien ryhmän rinnalla myös muita sellaisia substantiivin ja verbin pareja, jotka semanttisesti toteuttavat välineen ja sen käyttämisen skeemaa. Kaikki tällaiset tapaukset, muodollisista ja sananmuodostuksellisistakin syistä huolimatta, liittyvät monisäikeiseen semanttis-käsitteelliseen verkostoon ja välinettä vaativan tai implikoivan kausaalisen prosessin kielentämiseen.

Olen hahmottanut I-verbien prototyypin usean tason risteymäkohdassa. Kriteerien erittely tulee kuitenkin eksplikoita ja ankkuroita johonkin tavoitteeseen. Johto-opillis-semanttisen merkitystyyppin kannalta erilaisten välineiksi katsottavien tarkoitteiden avulla toimimista kielentävä verbijohdosjoukko on ytimeltään koherentti. Tätä puoltaa myös konseptuaalisen tason motivaatiosuhteen selkeys. Toisaalta johdosten semantiikka leksikossa ja käytössä levittäytyy yksilöllisiä teitä, jotka ovat perussystematiikan ulkopuolella. Olen esitellyt työssäni myös derivaation semantiikan tätä puolta, mikä suomen derivaatiojärjestelmästä on ollut vähäistä. Lisäksi sanaston idiomaattisemman alueen systematisoimisesta on pulaa (esim. S2-opetuksen tarpeita varten, ks. Siitonen 1999: 61). Työni käsittelyn pohjalta I-verbijohdokset näyttävät joustavina mutta rajallisina muodon ja merkityksen sulaumina.

I-verbisyys osoittautui jäsenyneysyhdeltään katkelmalliseksi johdinvaihtelun, verbistymisen semanttisen alueen, metaforisten tendenssien ja semanttisten paralleelien suhteissa. Taustalla vaikuttaa toisaalta systeemin luonne, toisaalta kulloinenkin tarve. Katkelmallisuus on oletettavaa analogisen hahmottamisen valikoivuuden vuoksi: toiset yhteydet nähdään tai ne toteutuvat, toiset samantyyppiset eivät. Toteutumattomuus ei aiheuta ristiriitaa systeemissä eikä kielen käyttäjässä, vaan aukkoisuutta tai epäsuhtaa voidaan käyttää vaikka huumorin keinona. Samanlainen tiedostettu tai tiedostamaton valikoivuus näkyy myös – kauempaa tai jälkikäteen katsottuna – ihmisen arkielämässä yleensäkin, erilaisissa valinnoissa ja niihin liittyvissä rajanvedoissa, esimerkiksi kasvatuksessa tai mielipiteen argumentoinnissa. Tällä analyysin tasolla näyttävät myös suomen kielen I-verbisysteemin kognitiiviset siteet.

SUMMARY

Instrumentality and verb derivation in Finnish. A semantic study

This study is a corpus-based investigation of instrumentality and instrumental verbs in contemporary Finnish. The main goal is to describe and analyze the notion of instrumentality and its manifestation in the system of denominal verb derivation. Also under examination are the productivity of the type, semantic changes, i.e. metaphorical extensions, meaning restriction and the role of conceptualization and context in the meaning of the verb. The objective is also to consider proposals for resolving puzzles in the description and explanation of denominal verb formation and its process (i.e. directionality, semantic motivation, regularity vs. idiomatic nature).

The study is strongly corpus-based. The basic data analyzed consist of 225 instrumental verbs and nominal counterparts listed in the CD-ROM Basic Dictionary of the Finnish Language (1997) ("Suomen kielen perussanakirja"). The quantitative and qualitative context examples were collected from the computer-based corpus the Textbank of Finnish ("Suomen kielen tekstipankki").¹ On addition some incidental nonce-formations and specialized verbs were collected.

The main perspective of analysis is synchronic, but some diachronic viewpoints are presented as well. Both morpho-semantic and syntactic analyses were applied. One background principle drawn from the framework of cognitive-functional linguistics in the study is that verb derivation must be analyzed and explained as a usage-based phenomenon: the semantic criteria and the analogical nature of the system are constructed on the basis of occurrences. The starting point for the category of instrumentality and its prototype was formulated on the basis of the extant literature on denominal verbs and semantic role theory in Finnish and English.

The concept of instrumentality must be defined at different levels and from various viewpoints: Derivational and morphological criteria are needed to decide whether a verb is denominal. Lexical, semantic and syntactic criteria are needed to characterize the notion of instrumentality and its manifestation in verb and clause semantics. Moreover, the criteria governing different semantic verb types are not unambiguous, and the default value for a verb is semantic flexibility. In the end, instrumentality is a question of construal and linguistic coding.

Instrumentality denotes a semantic class of denominal verbs. An instrumental verb (I-verb) has a base noun that refers to the instrument in question, e.g. *puukko* 'a knife' : *puukottaa* 'to stab with a knife' – Thus in their

¹ The Basic Lexicon of Finnish (CD-ROM 1997) has around 100 000 entries. The Textbank of Finnish consists of extracts from Finnish newspapers, journals, novels and special and professional texts (the Finnish data contains over 180 000 000 word-tokens).

meaning I-verbs lexically conflate the instrument used. Morphologically, the suffix (-*tta*-) attaches to the noun stem (*puukko*), and, semantically the verb and the noun are correlated via a common pre-lexical root (*puuk(k)o-*). The morphological types of I-verbs and their suffixes in Finnish are exemplified by *keihästää* 'to spear' (-*tA-*), *savustaa* 'to smoke' (-*stA-*), *viilata* 'to file' (-*A-*), *puukottaa* 'to stab' (-*ttA-*), *veneillä* 'to boat' (-*ile-*), *onkia* 'to fish with hook and line' (-*i-*), *sauvoa* (-*O-*) ja *siivilöidä* 'to strain' (-*Oi-*).

On the conceptual level Finnish noun-verb pairs are similar to the English noun-to-verb conversion: the verb suffix functions as a verbalizer, thereby forming a verb from a noun (category-changing suffixation). In this study the I-verb was seen as a morphologically coded re-categorization occupying the same conceptual space as the cognate noun (noun/thing – verb/process conceptualization). The semantic motivation between lexical units (noun and verb derivatives) is seen as conceptual metonymy, i.e. AN INSTRUMENT FOR THE ACTION INVOLVING THAT INSTRUMENT. The root *saha-* (as *saw* without word class features) denotes schematically conceptual gestalt which is associated with the referent *saw* and the canonical actions it is involved with. The predominant feature of instruments like *saw* is their function. Hence the schematic gestalt associated with the root *saha-* is an action scheme which contains the instrument *saw*, the canonical action *to saw*, the canonical end state of that action, the object (e.g. wood) which is manipulated and the agent who is carrying out the action. Each derivative codes its own referent from the action scheme. The motivation between one referent and the whole scheme is based on conceptual contiguity, so the noun *saha* and the verb *sahata* are related by metonymy (in the sense of cognitive linguistics).

From historical point of view I-verbs have different derivational relationships: The canonical type (over 50 % of the basic data) is true denominal derivation from noun to verb, e.g. *saha* 'saw' → *sahata* 'to cut with a saw'. Many verbs and their cognate nouns are loan-based, e.g. *grilli* 'a grill' : *grillata* 'to grill'. Among these pairs some are formed derivationally like the real derivatives, but in some pairs, when the derivational relationship between them is only one of correlation, both the noun and the verb may have been borrowed separately. The third group of verbs involves fuzzy relationships. Some nouns are back-derivations, e.g. *fööni* 'a blow-drier' ← *föönata* 'to blow-dry', but they can still be seen synchronically as the base nouns of real derivatives. Synchronically, some noun-verb pairs represent one morpho-syntactic correlation in a heterogeneous lexical set, although historically their relationships may be different, e.g. *jyrä* 'a roller' : *jyrätä* 'to flatten with a roller' (*jyr-* 'to make a loud noise etc.').

In sum, in a synchronic examination all the different types of formation can be seen as instantiations of the same analogical network: root, noun and verb. The denominal instrumental scheme 'instrument → to use the instrument' offers a model of interpretation for the non-prototypical derivational relationships. Synchronically, the relationship is only a correlation, but the historical system as a model directs the denominal interpretation. In this model, which I call the I-verb system, semantic, lexical and conceptual correlations

cohere and can best be understood as semantic motivation and conceptual contiguity. The analogy that characterizes the I-system and the metonymic INSTRUMENT FOR ACTION scheme is a plausible approach to explicating the regularity of I-verbs.

One aim of the study was to describe the prototypical instrumental verb and its morpho-semantic scheme. The prototypical I-verb has the following characteristics. Base noun: the referent is a concrete instrument, tool or artefact which functions as an intermediate in a causal chain between agent and patient and has the semantic role INSTRUMENT. Verb morphology: the verb is historically denominal or analogous in synchronic interpretation. Semantics: the verb's meaning is an instance of the scheme 'to manipulate with the instrument denoted by the base or correlate noun', and is motivated by the metonymic principle INSTRUMENT FOR THE ACTION INVOLVING THAT INSTRUMENT. Crucial to the instrumental interpretation is the Instrumental Construction (I-construction), which can be summarized as follows:

INSTRUMENTAL CONSTRUCTION:

VERB:	<i>puukottaa</i> 'iskeä puukolla' (to knife 'to stab with a knife')
EXAMPLE:	<i>Pekka puukotti Jussia meisselillä</i>
ARGUMENTS/ROLES	AGENT INSTRUMENT PATIENT
MORPHOLOGY:	Pekka puuko+tt+i Jussi+a meisseli+llä Pekka knife+CAU+PAST 3SG Jussi+PAR meisseli+ADE
SEMANTICS:	'Pekka stabbed Jussi with a screwdriver'

Instrumentality and instrumental verbs have family resembles with other semantic causative types in denominal verb derivation. I propose that the differences can be seen as continuums as follows:

Denominal goal-verbs or locative-causatives ("lokatiivit") highlight the endpoint where the manipulated object is moved: the base noun (GOAL) denotes a place or location, e.g. *haudata* 'to put in a grave (bury)' < *hautaa* 'a grave'. Some verbs can instantiate both the locative and instrumental semantic scheme, e.g. *grillata* 'to cook on a grill'. The denominal verbs *sahata* 'to saw', *naarata* 'to look for with a dragline', *grillata* 'to grill', *pullottaa* 'to bottle' and *haudata* 'to bury' illustrate the continuum from instrumentality to locative verbs which includes different semantic types. Denominal locatum verbs ("instruktiivit") highlight the result of the action expressed by the verb in which the contribution of the base noun (THEME) is crucial: putting the referent of the base noun in some location, e.g. *satuloida* 'to saddle (up)' < *satula* 'a saddle'. Some verbs can instantiate both the locatum and instrumental semantic scheme, e.g. *naulata* 'to fasten with nails'. The denominal verbs *puukottaa* 'to stab', *naulata* 'to nail', *teipata* 'to fasten with tape', *tulpata* 'to close with a plug', *maalata* 'to paint' and *satuloida* 'to saddle' illustrate the continuum from instrumentality to locatum verbs which include different semantic types. Some other peripheral semantic types also have common semantic traits with instrumental verbs. These cases were described in the study and compared with the I-verb prototype.

Other semantic types and peripheral verbs were described as extensions of the prototypical I-verb and the I-construction. In this hierarchical and schematic network family relationships of varying strength can be seen. Also the self-organised map (SOM) analysis and description was applied to the data to compare the influence of the differentiated traits with the relevance of the relationships between different types.

In the study the core of instrumental verbs was divided into different semantic types motivated by the function of an instrument or the general semantic verb type, e.g. verbs of hitting and verbs of cutting. This is due the usage-base assumptions: the verb type should be described optimally from the stand point of structural and semantic analogies. This was discussed along with the analysis of the verb types and with the theoretical assumptions about the rule-like descriptions of denominal verb formation and its productivity.

The study also investigated the semantic variation found among instrumental verbs and their cognate nouns. The crucial point here is that the derivation is a sememe-based correlation in a lexical-conceptual network (formation of lexical units).

More than 20 % of instrumental verb are polysemous, e.g. verb *seivästää* (< *seiväs* 'a pole') has two meanings: 'to pierce with a pole' and 'to put on a hay pole'. The instrumental meaning of a verb can also be motivated by the correlation with one sememe of a polysemous noun or may code only one way of using the instrument (e.g. *puukottaa* *'to carve with a knife' (< *puukko* 'a knife')). Lexicalized meaning extensions frequently cause polysemy. The correlation between the variations is sememe-based, e.g. *sahata₁* 'leikata sahalla' ('to cut with a saw') and *sahata₂* 'hangata sahamaisella välineellä; liikkua edestakaisin' ('to rub with a saw-like instrument; to move in a saw-like fashion'). Frequent and well-motivated semantic variation can lead to semantic changes (from flexible meaning to polysemy). Some historically instrumental verbs represent morphologically idiomatized cases, e.g. *keksiä* 'invent, find out' (< 'manipulate with a log floating hook' ← *keksi* 'log floating hook').

Meaning extension and metaphorical use are quite common among I-verbs: around 40 % of the analyzed verbs also have a lexicalized semantic variant apart from the instrumental scheme. Meaning extensions are usually motivated by the result, means or the manner of the verbs instrumental meaning, e.g. *piiskata* 'lyödä piiskalla' ('to hit with a whip') > 'rangaista' ('to punish') > 'pakottaa' (to force someone to do something'). The instrumental meaning can also be lexicalized within a specific semantic frame, e.g. *nuijia* 'vahvistaa päätös (*nuijalla* 'a club; a gavel') kokouksessa' ('to approve a decision in a meeting with a gavel). Although the schematic core of the I-verb is usually clear in its correlation with the base noun, as a part of lexicon these denominal verbs typically have lexical, conceptual and pragmatic constraints in their use or in their semantics.

One type of semantic extension is shadow argument variation: an I-verb has a shadow argument as an implicit argument, one which does not need to be overtly expressed in the default context. The instrument of the activity, which is

associated with the base or cognate noun, can be expressed as the verb's adjunct in the adessive case in Finnish, e.g. *sahata veitsellä* (saw+INF knife+ADE) 'to saw with a knife'. In these cases the semantic content of the shadow argument (the saw) is fused with the semantic content of the adjunct nominal phrase (the knife). The fusion between verb's cognate noun (*the saw* in *to saw*) and adjunct noun (*with the knife*) can vary from hyponymy and synonymy to co-hyponymy and hyperonymy or between different semantic domains, as in the following example: *keihästää* ('to spear')...*puukeihäällä* 'with a wooden spear', *seipäällä* 'with a pole', *piikillä* 'with a thorn', *sarvella* 'with a horn', *haarukalla* 'with a fork', *mailalla* 'with a stick', *kainalosauvalla* 'with a crutch', *eturaaajoilla* 'with a foreleg', *katseella* 'with a look; eye'. In the broad variation the semantic content of the adjunct nominal phrase is not in the extension of the base or cognate noun (e.g. a crutch is not a spear). 67 verbs from the data (225 I-verbs) (approximately 30 %) show broad variation of the instrumental adjunct (= co-hyponymy, hyperonymy, different semantic domains). On the basis of this study, it can be assumed, that the process of argument fusion, seen as conceptual integration (blending), positions a verb's different uses on a continuum from literal to non-literal meaning (literal meaning - literal mapping - metaphor). The motivation to individual variation is based on the verb's flexibility potential, which is motivated by the canonical tool use scheme (I-construction), by the functional category of the instrument nouns (analogical applicability), the lexicalization process, and by the nature of the activity referred to. From the stand point of the general theory of word formation and lexical semantics the variation and description proposed here is an interesting one and merits further study.

Instrumental verbs are not a very frequent derivational type. Notwithstanding, the type is potentially productive, e.g. innovative verbs have been coined according to the scheme 'to move with a vehicle', such as *potkukelkkailla* 'to move with a kick sled' and *pulkkaillla* 'to glide with a sled'. The constraints on productivity are morpho-phonological, lexical, semantic or pragmatic, or quite simply the convention. Comprehensive hypotheses are difficult to formalise, and the phenomenon needs further exploration.

In summary it can be said that the description of instrumentality requires grammatical, lexical and syntactic investigation. This is due to the phenomenon itself: denominal verb derivation is a process that works in discourse and, at the same time, the product of the process – instrumental verbs – are susceptible to all manner of lexical and pragmatic forces. It appears that instrumentality is one derivational correlation in the network of lexical and conceptual relationships belonging to one lexical set. The analysis shows that instrumental verbs can be seen on different continuums, which embrace to various semantic verb types and derivational relationships. However, the prototypical case of the I-verb is clear and the scheme of instrumentality can transparently be isolated and described.

LÄHTEET JA LYHENTEET

Aineslähteet

Kaunokirjallisuus:

- Aho, Juha 1994 [1911]. *Juha*. Sks. Kirjapaino Oy Westpoint, Rauma.
- Haanpää, Pentti 1982. *Kolmen Töröpään tarina*. Otava, Helsinki.
- Haanpää, Pentti 1985. *Juttuja*. Erno Paasilinna (toim.). Otava, Helsinki.
- Hašek, Jaroslav 1979 [1920-23]. *Kunnon sotamies Švejk maailmansodassa I–II*. Suom. Marja Helin–Tuure Lehén. Kansankulttuuri Oy, Helsinki.
- Hašek, Jaroslav 2002 [1920-23]. *Kunnon sotamies Švejk maailmansodassa*. Suom. Eero Balk. Tammi, Helsinki.
- Kunnas, Kirsi 1996. *Tunteellinen siili ja muita suomalaisia eläinrunoja*. Sanna Jaatinen (toim.). WSOY, Porvoo.
- Liipola, Vappu 1997. *Tiina Talitintti*. WSOY, Porvoo.
- Meri, Veijo 1967. *Yhden yön tarkinat*. Keuruu.
- Parkkinen, Jukka 1999. *Kalevi Korpin seikkailut*. WSOY, Juva.
- Rautavaara, Tapio 1986 [1978]. *En päivääkään vaihtaisi pois*. Juha Numminen (toim.). Tammen isotekstiset. Tammi, Helsinki.
- Röyhkä, Kauko 1996. *Kaksi aurinkoa*. Like, Helsinki.
- Tanskanen, Kari 1999. *Löylyä, Lars, löylyä*. Verkkonovelli. (Julkaistu: www.unikankare.net 25.10.1999)
- Tervo, Jari 1994. *Siat ja naudat*. WSOY, Juva.
- Turkka, Jouko 1983. *Aiheita*. Otava, Keuruu.
- Turkka, Jouko 1984. *Selvitys oikeuskanslerille*. Otava, Helsinki.
- Turkka, Jouko 1996. *Nyt alkoi elämä*. Otava, Keuruu.
- Viita, Lauri 1991 [1950]. *Moreeni*. WSOY, Juva.

Joukkoviestimet:

- Apu. Helsinki; Ase & erä -lehti. Karprint Ky, Huhmari.
- City = City-lehti. Ilmaisjakelulehti. Helsinki.
- Elektroloristi (nyk. Elore). Suomen Kansantietouden Tutkijain Seuran julkaisu. Joensuu.
- Etelä-Saimaa. Lappeenranta.
- HS = Helsingin Sanomat
- HSKL = Helsingin sanomien kuukausiliite
- IL = Iltalehti
- IS = Ilta-Sanomat
- Karjalan-Sanomat.
- Kodin Puutarha 1953. Salonen–Jaatinen (toim.). WSOY, Porvoo.
- Koillis-Sanomat. Kuusamo.
- Koillis-Savo. Kaavi.
- Korhonen, Teppo 2000. Raippa ja vitsa rangaistusvälineinä. - Hiidenkivi 2000 (5).
- Kouvolan Sanomat.
- KSML = Keski-suomalainen. Jyväskylä.
- K&K= Kirkko ja Kaupunki. Helsingin seurakuntayhtymän lehti. Helsinki.
- Kultaraha. Osuuspankin asiakaslehti.
- Me Kaks -lehti. (verkkoversio <http://mekaks.matrix.fi/>)
- Nuori Suomi. Nuori Suomi ry:n jäsenlehti Liikkuva lapsi.
- Nyt. Helsingin sanomien viikkoliite.

Opettaja. Opettajain ammattiliiton jäsenlehti. Helsinki.
 Ruotuväki. Puolustusvoimien uutislehti. Helsinki.
 SJL = Suur-Jyväskylän lehti. Jyväskylä.
 Skimbaaja. Laskettelulehti. Egmont-kustannus Oy.
 SK = Suomen Kuvalehti.
 SS = Savon Sanomat. Kuopio.
 Sähköviesti. Kuopion Energian asiakaslehti.
 Tammerfest 1996. Tammerfest-festivaalin esite. Tampere.
 TJ = Tiedonjyvä. Jyväskylän yliopiston tiedotuslehti.
 Trendi = Trendi-lehti.
 Turun Sanomat. Turku.
 TS = Taloussanomat. Helsinki.
 Uutislehti 100. Ilmaisjakelulehti. Helsinki.
 Yliopisto = Yliopisto-lehti. Helsingin yliopisto, Yliopistopaino.
 Ylioppilaslehti. Helsinki.

Suomen kielen tekstipankin aineisto:

Suomen kielen tekstipankki, versio A. Suomen 1990-luvun kirjoitetun yleiskielen sähköinen tutkimusaineisto. EU:n LE-PAROLE-hankkeessa koostaneet Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1996–1998. Käyttöaika: 20.5.1999. Saanti: Kielipankki-palvelin, CSC – Tieteellinen laskenta Oy.

Tekstissä viitatus suomen kielen tekstipankin versio A:n a- ja b-tekstit ja niiden lyhenteet, jotka ovat tekstiesimerkeissä muotoa SKTP + sukunimi tai lyhenne:

a-tekstit

Aho, Hannu 1996. *Kello 4.17*. WSOY; Aitoaho, Pirkko 1995. *Kolmekymmentä senttiä on pitkä aika*. Otava; Angel, Anja 1996. *Joka tiikerillä ratsastaa*. WSOY; Annala, Orvokki 1997. *Donnennan lähde*. WSOY; Anttila, Elsa 1997. *Helmiä Mallorcalt*. Otava; Eskelinen, Markku 1997. *Digitaalinen avaruus*. WSOY; Hassinen, Pirkko 1996. *Voimanaiset*. Otava; Hietamies, Laila 1996. *Myrskypilvet*. Otava; Hotakainen, Kari 1997. *Klassikko*. WSOY; Hännikäinen, Liisa 1997. *Onneksi*. Otava; Jalonen, Olli 1996. *Kenen kuvasta kerrot*. Otava; Joensuu, Matti Yrjänä 1994. *Harjunpää ja rakkauden nälkä*. Otava; Kajo, Markus 1996. *Kettusen kootut*. WSOY; Kauranen, Anja 1997. *Arabian Lauri*. WSOY; Kirstilä, Pentti 1997. *Jäähyoäiset menneisyydelle*. WSOY; Kyllönen, Marja 1997. *Lyijyuuma*. WSOY; Lander, Leena 1997. *Iloisen kotiinpaluun asuinsijat*. WSOY; Lappalainen, Seppo 1997. *Nuottamiehet*. WSOY; Lardot, Raisa 1997. *Andy ja Vera*. WSOY; Lehtinen, Tuija 1997. *Samppanjataivoas*. Otava; Lehväslaiho, Reino 1997. *Kuoleman suo*. WSOY; Liksi, Rosa 1996. *Kreisland*. WSOY; Luoma, Heikki 1997. *Kuka viereesi jää*. WSOY; Malkamäki, Sari 1995. *Yöpäivystäjä*. Otava; Mikkonen, Sari 1997. *Pakkasyön odottaja*. WSOY; Mäkelä, Hannu 1996. *Katso se päivä on tuleva*. Otava; Mäki, Reijo 1997. *Pimeyden tango*. Otava; Närhi, Harri 1997. *Palava pensas*. WSOY; Oksanen, Aulikki 1996. *Järjen varjo*. WSOY; Pakkanen, Outi 1997. *Kuolema käy jatkoilla*. Otava; Raittila, Hannu 1997. *Pohjoinen puhuu*. WSOY; Skiftesvik, Joni 1997. *Yli tuulen ja sään*. WSOY; Susi, Heimo 1996. *Virkamatka*. Otava; Tabet, Sirpa 1997. *Hämärän lapset*. Otava; Tervo, Jari 1997. *Tuulikaappimaa*. WSOY; Tolonen, Vuokko 1997. *Tampereen ilmasto*. Otava; Turkka, Jouko 1994. *Häpeä*. Otava; Tuuri, Antti 1997. *Lakeuden kutsu*. Otava; Viinikainen, Antero 1996. *Aleksis Kivi ja Serbian prinsessa*. WSOY; Vuorio, Hannu 1997. *Friman*. WSOY; HS = Helsingin Sanomat 1990 (joka toinen numero).

b-tekstit

AL = Aamulehti. 1.7.–31.12.1995 artikkelit joka toiselta viikolta paitsi marraskuulta kaikki artikkelit.

Demari. 1995 julkaistuja artikkeleita satunnaisesti.

IL = Iltalehti. 1.1.–30.6.1996 artikkelit joka neljänneltä viikolta.

Kauppalehti 1991–1995 kaikki pääkirjoitukset.

KSML = Keski-suomalainen. 1.1.–30.4.1994 kaikki julkaistut artikkelit.

Optio. 1995 julkaistuja artikkeleita, valittu satunnaisesti.

Sana kiertää = Länsimäki, Maija (toim.) 1995. *Sana kiertää*. Painatuskeskus.

SK = Suomen Kuvalehti. 1987, 1994 ja 1995 joka neljäs numero kustakin vuosikerrasta.

Tiede = Leikola, Anto 1993. *Tiede on ihmisten tekoa: Kirjoitelmia ja kolumneja*. Yliopistopaino.

TS = Turun Sanomat. Artikkeleita vuosilta 1998 ja 1999.

TM = Tekniikan Maailma 1996 julkaistuja artikkeleita, valittu satunnaisesti.

Viro = Hyytiä, Osmo 1992. *Viron kohtalontie 1933 ... 1939 ... 1940*. Yliopistopaino.

Kirjallisuus

Achard, Michel 1996. Causation/perception constructions in French. – *Cognitive Linguistics* 7-4.

Aitchison, Jean 1987. *Words in the mind. An introduction to the Mental Lexicon*. Basil Blackwell, Oxford.

Anderson, John M. 1982 [1977]. *On Case Grammar. Prolegomena to a theory of grammatical relations*. Groom Helm London, Humanities Press.

Andrews, Avery 1985. The major functions of the noun phrase. – *Language typology and syntactic description. Volume I: Clause structure*. Shopen, Timothy (ed.). Cambridge University Press.

Anttila, Arto 1990. Three approaches to describing conversion. – *Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja 1990*. Jokinen-Östman (toim.). Helsinki.

Anttila, Raimo 1974. *Allomorfiin semiotiikkaa*. – Virittäjä.

Anttila, Raimo 1977. *Analogy*. Mouton Publishers, The Hague.

Anttila, Veikko 1968. Äes Suomessa. *Kansatieteellinen tutkimus*. Suomi 114:1. SKS, Helsinki.

Apresjan, Ju. D. 1974. Regular polysemy. – *Linguistics* 142.

Aronoff, Mark 1980. Contextuals. – *Language* 56 (4).

Aronoff, Mark 1984. Word formation and lexical semantics. – *Quaderni di semantica* 5 (1).

Askonen, Ebba 2001. Objektin aspektuaalinen sijanvalinta. Osa 1. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 19, Oulu.

Ayto, J. R. 1983. On specifying meaning. – *Lexicography: Principles and Practice*. Hartmann, R. R. K. (ed.). Academic Press Inc. London.

Barcelona, Antonio (ed.) 2000. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A cognitive perspective*. Mouton de Gruyter, Berlin.

Barkema, Hank 1997. The grammatical freedom of lexicalised noun phrases. – *Corpus-based studies in English. Papers from the 17th International Conference on English language research on Computerized Corpora (ICAME 17)*, Stockholm 1996. Ljung, Magnus (ed.). Rodopi, Amsterdam.

Bauer, Laurie 1983. *English word-formation*. Cambridge University Press.

Bauer, Laurie 1994 [1988]. *Introducing linguistic morphology*. Edinburgh University Press.

Beck, Benjamin B. 1980. *Animal tool behavior: The use and manufacture of tools by animals*. Garland STPM Press, New York.

Becker, Thomas 1990. *Analogie und Morphologische Theorie*. Wilhelm Wink, München.

Blake, Barry J. 1994. *Case*. Cambridge University Press.

- Blank, Andreas 1999. Co-presence and succession. A cognitive typology of metonymy. – *Metonymy in Language and Thought*. Panther, Klaus-Uwe–Radden, Günther (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Blank, Andreas 2000. Polysemy in the Lexicon. – *Meaning Change – Meaning Variation*. Workshop held at Konstanz, Feb. 1999, Vol. I. Arbeitspapier 106. Eckardt, Regine – Von Heusinger, Klaus (eds.). (verkkodokumentti saatavilla osoitteesta: <http://ling.uni-konstanz.de/pages/publ/abstracts/ap106.html>, luettu 12.6.2002)
- Blutner, Reinhard 1998. Lexical underspecification and pragmatics. – *Lexikalische Semantik aus kognitiver Sicht*. Ludewig, Petra–Geurts, Bart (eds.). Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Boyd, Sally 1997. Patterns of Incorporation of Lexemes in Language contact: language typology or sociolinguistics? – *Towards a social science of language*. Vol II. Social interaction and discourse structures. Guy, G.–Feagin, C.–Schiffrin, D.–Baugh, J. (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Brown, Cecil H. 1990. A survey of category types in natural languages. – *Meanings and prototypes*. Studies in linguistic categorization. Tsahatzidis, S. L. (ed.). Routledge, London–New York.
- Bybee, Joan L. 1985. *Morphology. A study of the relation between meaning and form*. Typological Studies in Language vol. 9. John Benjamins, Amsterdam.
- Bybee, Joan L. 1999. The Emergent Lexicon. Käsikirjoitus. Ilmestyy teoksessa *Proceedings of the Chicago Linguistic Society*, vol. 34. Part 1. Papers from the Main Session. Ed. By M. Catherine Gruber. CLS 34. (verkkodokumentti saatavilla osoitteesta: www.unm.edu/~jbybee/emergent.htm, luettu 1.6.2001)
- Cannelin, Knut 1930. Havaintoja suomenkielen denominaalisten johdannaisverbien alalta. Vähäisiä kirjelmiä LXII (eripainos Suomi V, 10:stä). SKS, Helsinki.
- Carlson, Lauri 1993. Dialogue games with Finnish clitics. – *Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja 1993*. Shore, Susanna–Vilkuna, Maria (eds.). Helsinki.
- Carston, Robyn 1985. Lexical concepts. – *Meaning and the Lexicon*. Hoppenbrouwers, G.–Seuren, P.–Weijters, A. (eds.). Foris Publications, Dordrecht.
- CD-Ps = CD-Perussanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Oy Edita Ab, Helsinki. 1997.
- Chafe, Wallace 1970. *Meaning and the structure of language*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Chan, Marjorie K.M.–Tai, James H-Y. 1994. From noun to verbs: verbalization in Chinese dialects and East Asian languages. – *Sixth North American Conference on Chinese Linguistics*. NACCL-6. Camacho, Jose–Choueiri, Lina (eds.). Graduate Students in Linguistics, USC, Volume II. Los Angeles.
- Clark, Eve V. 1993. *The Lexicon in acquisition*. Cambridge University Press.
- Clark, Eve V. 2001. Emergent categories in first language acquisition. – *Language acquisition and conceptual development*. Bowermann, Melissa–Levinson, Stephen C. (eds.). Cambridge University Press.
- Clark, Eve V.–Clark, Herbert H. 1979. When nouns surface as verbs. – *Language* 55 (4).
- Clausner, Timothy C.–Croft, William 1999. Domains and image schemas. – *Cognitive Linguistics* 10 (1).
- Comrie, Bernard 1989. *Language universals and linguistic typology*. Oxford University Press.
- Cook, Walter A. 1989. *Case Grammar Theory*. Georgetown University Press, Washington.
- Corrigan, R.–Eckman F.–Noonan, M. 1989 (eds.). *Linguistic categorization. Current issues in linguistic theory*. Volume 61. John Benjamins, Amsterdam.
- Coulson, Seanna 2000. *Semantic Leaps: Frame-shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge University Press.

- Coulson, Seanna 2001. Literal and nonliteral meanings in the space structuring model. Lecture 28.6.2001. Summerschool of International Graduate School in Language and Communication. University of Southern Denmark, Odense.
- Coulson, Seanna–Matlock, Teenie 2001. Metaphor and the space structuring model. - *Metaphor & Symbol* 16 (3).
- Coulson, Seanna–Van Petten, Cyma. 2000. käsikirjoitus. Conceptual Integration and Metaphor: An ERP Study. (luettavissa osoitteessa <http://cogsci.ucsd.edu/~coulson/reblend.htm>, luettu 13.5.2001)
- Crocco Galèas, Grazia 1998. Scalar Categorization. – *Web Journal of Modern Language Linguistics*. Issue 3. (luettavissa osoitteessa <http://wjml.ncl.ac.uk/issue03/crocco.htm>)
- Croft, William 1990. Possible verbs and the structure of events. – *Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorization*. Tsohatzidis, S. L. (ed.). Routledge, London–New York.
- Croft, William 1991. *Syntactic categories and Grammatical Relations. The cognitive organization of information*. The University of Chicago Press.
- Croft, William 1999. Some contributions of typology to cognitive linguistics, and vice versa. – *Cognitive linguistics: Foundations, Scope, and Methodology*. Janssen, Theo–Redeker, Gisela (eds.). Mouton de Gruyter, Berlin.
- Cruse, D. A. 1986. *Lexical semantics*. Cambridge University Press.
- Cruse, D. A. 1990. Prototype theory and lexical semantics. – *Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorization*. Tsohatzidis, S. L. (ed.). Routledge, London–New York.
- Cruse D. A. 2000. Aspects of the Micro-structure of Word Meanings. – *Polysemy. Theoretical and Computational Approaches*. Ravin, Yael–Leacock, Claudia (eds.). Oxford University Press.
- Dahl, Östen 1987. Case Grammar and Prototypes. – *Concepts of Case*. Dirven, René–Radden, Günter (eds.). *Studien zur englischen Grammatik, Band 4*. Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Davis, Anthony D. 1996. *Lexical semantics and linking in the hierarchical lexicon*. Stanford University Press.
- DeLancey, Scott 1985. Agentivity and Syntax. – *Papers from the Parasession on Causatives and Agentivity. CLS 21, part 2*. Eilfort, William–Kroeber, Paul–Peterson, Karen (eds.). Chicago, Illinois.
- Dik, Simon C. 1989. *The theory of functional grammar. Part 1: The structure of the clause*. Foris Publications, Dordrecht.
- Dirven, René 1978. Defining semantic roles in derived adjectives. – *Valence, Semantic Case and Grammatical relations*. Abraham, Werner (ed.). John Benjamins, Amsterdam.
- Dirven, René 1985. Metaphor as a basic means for extending the lexicon. – *The Ubiquity of Metaphor. Metaphor in Language and Thought*. Paprotté, Wolf–Dirven, René (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Dirven, René 1986. Can case grammar cope with conversion? – *Annales. Sectio Linguistica. Tomus XVII*. Budapest.
- Dirven, René 1988. A cognitive approach to conversion. – *Understanding the lexicon*. Hüllen, Werner–Schulze, Rainer (eds.). Niemeyer, Tübingen.
- Dirven, René (ed.) 1989. *A User's grammar of English: Word, sentence, text, interaction. Duisburg papers on research in language and culture 4*. Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Dirven, René 1999. Conversion as a Conceptual Metonymy of Event Schemata. – *Metonymy in Language and Thought*. Panther, Klaus-Uwe – Radden, Günther (eds.). John Benjamins, Amsterdam.

- Dirven, René–Radden, Günter (eds.) 1987. *Concepts of Case. Studien zur englischen Grammatik, Band 4.* Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Dirven, René–Verspoor, Marjolijn 1998. *Cognitive Exploration of Language and Linguistics.* John Benjamins, Amsterdam.
- Dirven, René 2003. *Metonymy and metaphor: Different mental strategies of conceptualisation.* - Dirven, René–Pörings, Ralf (eds.). *Metaphor and metonymy in comparison and contrast.* Mouton de Gruyter, Berlin.
- Dixon, R. M. W. 1991. *A new approach to English grammar, on semantic principles.* Clarendon Press, Oxford.
- Downing, Pamela 1977. *On the creation and use of English compound nouns.* - *Language* 53 (4).
- Dowty, David 1991. *Thematic proto-roles and argument selection.* - *Language* 67 (3).
- Dowty, David 2000. *'The Garden Swarms with Bees' and the the Fallacy of 'Argument Alternation'.* - *Polysemy: theoretical and computational approaches.* Ravin, Yael–Leacock, Claudia (eds.). Oxford University Press.
- Dunbar, George 2001. *Towards a cognitive analysis of polysemy, ambiguity, and vagueness.* - *Cognitive Linguistics* 12 (1).
- Duszak, Anna 1980. *A semantic description of English verbs with semantically and formally related nominal counterparts in Present-day English.* - *Kwartalnik Neofilologiczny* 27 (1). Polska Akademia Nauk, Komitet Neofilologiczny. Warszawa.
- Edmonds, Philip–Hirst, Graeme 2002. *Near-synonymy and lexical choice.* - *Computational Linguistics* 28 (2).
- Eliot, C. N. E. 1890. *A Finnish Grammar.* Oxford.
- Ellis, Nick 2001. *Frequency effects in morphosyntax.* Esitelmä 5.6.2001 kesäkoulussa *Language, Cognition, Awareness.* 21st Jyväskylä Summer School of Applied Language Studies, University of Jyväskylä, 4.–8.6.2001.
- Eschenlohr, Stefanie 1996. *Derivational morphology and the system of word classes in German.* - *Acta Linguistica Hungarica* 40 (1–2).
- Eysenck, Michael W.–Keane, Mark T. 1999. *Cognitive psychology. A student's handbook.* Psychology Press. East Essex, UK.
- Farrell, Patrick 1995. *Lexical binding.* - *Linguistics* 33 (5).
- Farrell, Patrick 1998a. *Noun/Verb functional shift: a cognitive analysis.* - *Papers from the 16th Scandinavian conference of linguistics.* Haukioja, Timo (ed.). TYSYKLJ 60. Turku.
- Farrell, Patrick 1998b. *Comments on the Paper by Lieber. Käsikirjoitus. Ilmestyy teoksessa Morphology and Its Relation to Phonology and Syntax.* Lapointe, Steven G.–Brentari, Diane K.–Farrell, Patrick (ed.). CSLI Publications, Stanford.
- Fauconnier, Gilles 1985. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language.* Bradford Books. The MIT Press. Cambridge.
- Fauconnier, Gilles 1997. *Mappings in thought and language.* Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles 1999. *Methods and generalizations.* - *Cognitive linguistics: Foundations, Scope, and Methodology.* Janssen, Theo–Redeker, Gisela (eds.). Mouton de Gruyter, Berlin.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 1998. *Conceptual Integration Networks.* - *Cognitive Science* 22 (2).
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 1999. *Metonymy and Conceptual Integration.* - *Metonymy in Language and Thought.* Panther, Klaus-Uwe–Radden, Günther (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Fellbaum, Christiane 1992. *A new approach to English grammar, on semantic principles.* - *Language* 68 (3).
- Fellbaum, Christiane 2000. *Autotroponymy.* - *Polysemy. Theoretical and Computational Approaches.* Ravin, Yael–Leacock, Claudia (eds.). Oxford University Press.

- Fillmore, Charles J. 1974 [1971] Types of lexical information. – *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. Steinberg, Danny D.–Jakobovits Leon A. (eds.). Cambridge University Press.
- Fillmore, Charles 1978. On the organization of semantic information in the lexicon. – *Papers from the parasession on the lexicon* (April 14.–15., 1978). Chicago Linguistic Society. University of Chicago.
- Fillmore, Charles J. 1982. Frame semantics. – *Linguistics in the Morning Calm*. The Linguistic Society of Korea (ed.). Hanshin Publishing, Seoul.
- Fischer, Klaus 1997. *German-English Verb Valency. A contrastive analysis*. Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Fodor, Jerry A. 1981. *The present status of the innateness controversy. – Representations*. MIT Press, Cambridge.
- Frawley, William 1992. *Linguistic semantics*. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale, New Jersey.
- Geeraerts, Dirk 1987. On necessary and sufficient conditions. – *Journal of Semantics* vol. 5. Foris publications, Dordrecht.
- Geeraerts, Dirk 1988. Where does prototypicality come from? – *Topics in cognitive linguistics*. Rudzka-Ostyn, Brygida (ed.). *Current issues in linguistic theory*. Volume 50. John Benjamins publishing company, Amsterdam.
- Geeraerts, Dirk 1992. The return of hermeneutics. – *Thirty years of linguistic evolution. Studies in Honour of René Dirven on the Occasion of his Sixtieth Birthday*. Putz, Martin (ed.). John Benjamins, Amsterdam.
- Geeraerts, Dirk 1993. Vagueness's puzzles, polysemy's vagaries. – *Cognitive Linguistics* 4-3.
- Geeraerts, Dirk–Grondelaers, Stefan–Bakema, Peter 1994. *The Structure of Lexical Variation: Meaning, naming, and context*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Gentner, Dedre 1981. Some interesting differences between verbs and nouns. – *Cognition and Brain theory* 4 (2).
- Gibbs, Raymond, W. Jr. 1994. *The Poetics of Mind. Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond, W. Jr. 1999. Speaking and thinking with metonymy. – *Metonymy in Language and Thought*. Panther, Klaus-Uwe–Radden, Günther (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Givón, Talmy 1984. *Syntax. A Functional-typological introduction*. Volume I. John Benjamins, Amsterdam.
- Goatly, Andrew 1997. *The language of metaphors*. Routledge, London–New York.
- Goddard, Cliff 1998. *Semantic Analysis. A Practical Introduction*. Oxford University Press.
- Goddard, Cliff 2000. Polysemy: A Problem of Definition. – *Polysemy. Theoretical and Computational Approaches*. Ravin, Yael–Leacock, Claudia (eds.). Oxford University Press.
- Goldberg, Adele 1995. *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. The University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele E. 1997. Relationships between verbs and constructions. – *Lexical and syntactical constructions and the construction of meaning*. Verspoor, M.–Dong Lee, K.–Sweetser, E. (eds.). *Current issues in linguistic theory*. Volume 150. John Benjamins, Amsterdam.
- Goldberg, Adele E. 1999. The Emergence of the Semantics of Argument Structure Constructions. – *The Emergence of Language*. MacWhinney, Brian (ed.). Lawrence Erlbaum Associates, London.
- Goossens, Louis 1990. Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. – *Cognitive Linguistics* 1 (3).

- Grady, Joseph 1999. A typology of motivation for conceptual metaphor. Correlation vs. resemblance. – *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Gibbs, Raymond W.–Steen, Gerard J. (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Grady, Joseph–Oakley, Tedd–Coulson, Seanna 1999. Blending and metaphor. – *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Gibbs, Raymond W.–Steen, Gerard J. (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Grandy, Richard E. 1992. Semantic fields, prototypes, and the lexicon. – *Frames, fields and contrasts. New essays in semantic and lexical organization*. Lehrer, Adrienne–Kittay, Eve Feder (eds.). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, New Jersey.
- Green, Georgia M. 1972. Some observations on the syntax and semantics of instrumental verbs. – *Papers from the eight regional meeting*. Chicago Linguistic Society.
- Green, Georgia M. 1974. *Semantics and syntactic regularity*. Indiana University Press, Bloomington.
- Gruber, Jeffrey S. 1976. *Lexical structures in syntax and semantics*. North-Holland, Amsterdam.
- Grimshaw, Jane–Vikner, Sten 1993. Obligatory adjuncts and the structure of events. – *Knowledge and language. Volume II. Lexical and conceptual structure*. Reuland, Eric–Abraham, Werner (eds.). Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Grönros, Eija–Riitta 2002. Uudissanojen seulonta sanakirjatyössä. – *Terminfo 1/2002*.
- Györi, Gábor 1996. Historical aspects of categorization. – *Cognitive Linguistics in the Redwoods. The Expansion of a New Paradigm in Linguistics*. Casad, Eugene H. (ed.). Mouton de Gruyter, Berlin.
- Haarala, Risto 1997. Vem är de finska ordböckerna gjorda för? – Konferensen om lexikografi i Norden (1997): Rapport från Konferensen om lexikografi i Norden, Esbo 21-24 maj 1997. Nordiska föreningen för lexikografi, 1999, Helsingfors.
- Haarala, Risto–Nissinen, Irma 1994. Perussanakirjan uudissanat. – *Kielikello 3/1994*.
- Hahmo, Sirkka–Liisa 1996. Etsivä löytää. Etymologin työsaralta: karun ja karkean jäljillä. – *Vieraan ymmärtäminen. Kirjoituksia kielestä ja kulttuurista*. Hahmo, Sirkka–Liisa–Nikkilä, Osmo (toim.). SKST 656, Helsinki.
- Haiman, John 1985. *Natural syntax. Iconicity and erosion*. Cambridge University Press.
- Haiman, John 1988. Incorporation, parallelism, and focus. – *Studies in syntactic typology*. Hammond, Michael–Moravcsik, Edith–Wirth, Jessica (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Haipus, Marjatta–Pääkkönen, Helvi 1980. Nykysuomen denominaalisista verbijohdoksista. *Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 19*, Oulu.
- Hakanen, Aimo 1973. Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä. SKST 311, Helsinki.
- Hakulinen, Auli–Karlsson, Fred 1988. *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350, Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1979. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1983. Polysemiasta. – *Nykysuomen rakenne ja kehitys 1*. Hakulinen, Auli–Leino, Pentti (toim.). SKS, Helsinki.
- Hale, Ken–Keyser, Jay 1997. On the complex nature of simple predicators. – *Complex predicates*. Alsina, Alex – Bresnan, Joan – Sells, Peter (eds.). CSLI Publications, Stanford California.
- Harder, Peter 1996. *Functional semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Harder, Peter 1999. Function, Cognition, and Layered Clause Structure. – *Cognitive semantics. Meaning and Cognition*. Allwood, Jens–Gärdenfors, Peter (ed.). *Pragmatics & Beyond 55*. John Benjamins, Amsterdam.
- Harder, Peter 2003. Mental spaces: Exactly when do we need them? – *Cognitive linguistics 14–1*.

- Hartmann, R. R. K. 1983. On theory and practice. Theory and practice in dictionary-making. - *Lexicography: Principles and Practice*. Hartmann, R. R. K. (ed). Academic Press Inc., London.
- Harvilahti, Lauri–Kalliokoski, Jyrki–Nikanne, Urpo–Onikki, Tiina (toim.) 1992. *Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin*. Suomi 162. SKS, Helsinki.
- Haser, Verena 2000. *Metaphor in semantic change. – Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Barcelona, Antonio (ed.). Mouton de Gruyter, Berlin.
- Heikkinen, Vesa–Hiidenmaa, Pirjo–Tiililä, Ulla 2000. *Teksti työnä, virka kielenä*. Gaudeamus, Helsinki.
- Herlin, Ilona 1998. *Suomen kun*. SKST 712, Helsinki.
- Hintikka, Jaakko 1982. *Kieli ja mieli*. Otava, Helsinki.
- Hopper, Paul J. 1995. The Category 'Event' in Natural Discourse and Logic. – *Discourse grammar and typology*. Abraham, Werner–Givón, Talmy–Thompson, Sandra. SLCS 27. John Benjamins, Amsterdam.
- Hopper, Paul–Thompson, Sandra 1980. Transitivity in Grammar and Discourse. – *Language* 56.
- Hopper, Paul–Thompson, Sandra 1984. The discourse basis for lexical categories in universal grammar. – *Language* 60 (4).
- Hopper, Paul–Thompson, Sandra 1985. The iconicity of the universal categories noun and verbs. – *Iconicity in syntax*. Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Standford, June 1983. TSL 6. Haiman, John (ed.). John Benjamins, Amsterdam.
- Horn, Laurence R. 1978. Lexical incorporation, implicature, and the least effort hypothesis. – *Papers from the parasession on the lexicon (April 14.–15., 1978)*. Chicago Linguistic Society, University of Chicago.
- Horn, Laurence R. 1993. Economy and redundancy in a dualistic model of natural language – *Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja 1993*. Shore, Susanna–Vilkuna, Maria (eds.). Helsinki.
- Huumo, Tuomas 1997a. Lokatiivit lauseen semanttisessa tulkinnassa. Ajan, omistajan, paikan ja tilan adverbialien keskinäiset suhteet suomen kielessä. *Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja* 55, Turku.
- Huumo, Tuomas 1997b. Partitiivisubjektin tilajatkumot. – *Sananjalka* 39.
- Häkkinen, Kaisa 1981. Johtaminen ja leksikaalistuminen – lingvistin vai tavallisen kielenkäyttäjän ongelmia? – *Sananmuodostuksen ongelmia*. Seminaari Seilissä 3.– 4.9.1981. SKYJ 7, Turku.
- Häkkinen, Kaisa 1985. Suomen kielen sanaston historiallista taustaa. *Fennistica* 7. Åbo Akademi, Finska institutionen. Turku.
- Häkkinen, Kaisa 1987. Suomen kielen vanhoista ja uusista yhdysverbeistä. – *Sananjalka* 29.
- Häkkinen, Kaisa 1994. *Agricolasta nykykieleen*. Suomen kirjakielen historia. WSOY, Porvoo.
- Häkkinen, Kaisa 2000. *Idiomin määritelmiä*. – *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii*. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000. Lähdemäki, Eeva–Bertills, Yvonne (toim.). Åbo Academis tryckeri, Turku.
- Ikola, Osmo 1974. *Lauseenvastikeoppia*. Tietolipas 76. SKS, Helsinki.
- Ikola, Osmo 1977. *Nykysuomen käsikirja*. Weilin+Göös, Espoo.
- Ikola, Osmo 2000. *Pieni nykysuomen opas*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turku.
- Itkonen, Erkki 1966. *Kieli ja sen tutkimus*. WSOY, Helsinki.
- Itkonen, Esa 1969. *Semantiikan ja syntaksin suhteesta*. – *Virittäjä*.
- Itkonen, Esa 1983. *Causality in Linguistic Theory*. Croom Helm, Indiana University Press, Bloomington.

- Itkonen, Esa 1997a. Maailman kielten erilaisuus ja samuus. Gaudeamus. Libella painopalvelu Oy.
- Itkonen, Esa 1997b. The Social Ontology of Linguistic Meaning. – Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja, Helsinki.
- Itkonen, Esa 1998. Mitä on 'kieliopillistuminen'? – Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta. Pajunen, Anneli (toim.). Suomi 185. SKS, Helsinki.
- Itkonen, Esa 2000. Analogia tieteenteorian analyysivälineenä. Luentosarja. 2.–4.10.2000. Jyväskylän yliopiston filosofian laitos.
- Itkonen, Esa–Haukioja, Jussi 1997. A Rehabilitation of Analogy in Syntax (and Elsewhere). – Metalinguistik im Wandel. Die 'kognitive Wende' in Wissenschaftstheorie und Linguistik. Kertész, András (ed.). Peter Lang. Frankfurt am Main.
- Itkonen, Terho 1957. Suomen kielen suksisanastoa. SKST 254, Helsinki.
- Itkonen, Terho 1983. Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä.
- Itkonen, Terho 1985. Uudenlaisen leikkaamisen vyöry. – Virittäjä.
- Itkonen, Terho 1990. Toimivia välineitä. Paavo Tikkanen suomen kielen kehittäjänä. – Kielikello 4/1990.
- Jackendoff, Ray 1975. Morphological and semantic regularities in the lexicon. – Language (3) 51.
- Jackendoff, Ray 1983. Semantics and Cognition. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts.
- Jackendoff, Ray 1990. Semantic Structures. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts.
- Janda, Laura A. 1993. A Geography of Case Semantics. The Czech Dative and the Russian Instrumental. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Jantunen, Mika 1997. *Havaita, hillitä* -tyyppisten verbien produktiiviuudesta. – Virittäjä.
- Jantunen, Mika 1998. Kausatiivisuuden kerrostumisesta – suomen kielen *tTA*-johdokset prototyypiteorian valossa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Jarva, Vesa 2003. Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa. Jyväskylä Studies in Humanities 5. Jyväskylä.
- Johnson-Laird, P. N. 1983. Mental models. Towards a cognitive science of language, inference, and consciousness. Cambridge University Press.
- Johnson-Laird, P. N. 1988. The Computer and the Mind. An introduction to cognitive science. Fontana Press. Glasgow.
- Josefsson, Gunlög 1993. Noun incorporating verbs in Swedish. – The Nordlex Project. Lexical studies in the Scandinavian languages, nr. 18. Herslund, Michael–Sorensen (ed.). Institute for Datalogy, Handelshøjskolen i København.
- Josefsson, Gunlög 1998. Minimal Words in a Minimal Syntax. Word formation in Swedish. Linguistik Aktuell volumw 19. John Benjamins, Amsterdam.
- Jussila, Raimo 1986. Taijolla taijolla vanha pannoo. Yhdynnän nimityksiä. – Sanalla sanoen. Pakinoita suomen kielestä. Länsimäki, Maija (toim.). WSOY, Porvoo.
- Jussila, Raimo 1998. Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. SKST 696, KKTKJ 101, Helsinki.
- Jussila, Raimo–Länsimäki, Maija 1994. Se siitä. Suomen kielen seksisanakirja. WSOY, Porvoo.
- Jämsä, Tuomo 1986. Suomen kielen yleisimpien verbien semantiikkaa. Acta Universitatis Ouluensis, Series B, Humaniora No. 12, Philologica No. 5. Oulun yliopisto, Oulu.
- Jämsä, Tuomo 1987. Kriittinen katsaus verbisemantiikan tutkimusperinteeseen. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 28. Oulu.
- Jääskeläinen, Petri ms. Varjoargumenttivaihtelusta suomen kielen instrumentatiivisten verbijohdosten valossa. Käsikirjoitus.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1982. Derivaatiokielioppia I: verbijohdokset. – Sananjalka 24.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1985. Suomen verbi-ilmausten kvantiteetista ja kvaliteetista. – Virittäjä.

- Kangasmaa-Minn, Eeva 1993. Aspektista ja sen sukulaisilmiöistä suomalais-ugrilaisissa kielissä. – Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta. Valma Yli-Vakkuri (toim.). SCLOMB 1. TYSJYKLJ 43. Turku.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1994. Derivaatio kielellisenä prosessina. – Sananjalka 36.
- Karihalme, Oili 1996. Muotoilun teorianaston termistymisen. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- Karius, Ilse 1977. Instrumentalität und denominale Nullsuffigierte Verben des Englischen. – Perspektiven der Wortbildungsforschung. Brekle, Herbert –Kastovsky, Dieter (eds.). Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn.
- Karius, Ilse 1985. Die Ableitung der denominalen Verben mit Nullsuffigierung im Englischen. Niemeyer, Tübingen.
- Karius, Ilse 1988. Aspects of lexical categorization. – Understanding the lexicon. Hüllen, Werner– Schulze, Rainer. (eds.). Niemeyer, Tübingen.
- Karlsson, Fred 1983a. Prototypes as models for linguistic structure. – Papers from the Seventh Scandinavian Conference of Linguistics II. Karlsson, Fred (ed.). Publications of the Department of General Linguistics, University of Helsinki 10. Helsinki.
- Karlsson, Fred 1983b. Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. WSOY, Helsinki.
- Karlsson, Fred 1998. Yleinen kielitiede. Uudistettu laitos. Yliopistopaino, Helsinki.
- Karlsson, Göran 1995. Suomen kielen tavan adessiivi. Suomi 178. SKS, Helsinki.
- Karvonen, Pirjo 1995. Oppikirjateksti toimintana. SKS, Helsinki.
- Kasik, Reet 1989. Eestin ja suomen verbinjohto. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen pientöitä 53. (Eripainos: Sananjalka 31.) Turku.
- Kasik, Reet 1997. Typology of Estonian and Finnish word-formation. The verb. – Estonian: Typological studies II. Erelt, Mati (ed.). Tartu ülikooli Eesti keele õppetooli toimetised 8. Tartu.
- Kasik, Reet 1999. Johdatus viron kielen tutkimukseen. Castrenianumin toimitteita 55. Yliopistopaino, Helsinki.
- Kastovsky, Dieter 1988. Structural semantics or prototype semantics? The evidence of word-formation. – Understanding the lexicon. Hüllen, Werner–Schulze, Rainer (eds.). Niemeyer, Tübingen.
- Kastovsky, Dieter 1990. The interaction of semantic and formal structures in the lexicon. – Meaning and lexicography. Tomaszczyk, J.–Lewandowska-Tomaszczyk B. (ed.). Linguistic and literary studies in Eastern Europe vol. 28. John Benjamins, Amsterdam.
- Kastovsky, Dieter 1992. The formats change – the problems remain: Word-formation theory between 1960 and 1990. – Thirty Years of Linguistic Evolution. Bütz, Martin (ed.). John Benjamins, Amsterdam.
- Kastovsky, Dieter 1996. Verbal Derivation in English: A Historical Survey Or Much Ado About Nothing. – English Historical Linguistics 1994. Papers from the 8th International Conference on English Historical Linguistics. Britton, Derek (ed.). CIILT 135. John Benjamins, Amsterdam.
- Kauppinen, Anneli 1992. Kaksivuotias analogioiden maailmassa. – Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Harvilahti, Lauri–Kalliokoski, Jyrki – Nikanne, Urpo – Onikki, Tiina (toim.). Suomi 162. SKS. Helsinki.
- Kauppinen, Anneli 1998. Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista. SKST 713, Helsinki.
- Kay, Paul 1997. Words and the Grammar of Context. CSLI Publications. Stanford.
- Kay, Paul–Zimmer, Karl 1990. On the semantics of compounds and genitives in English. – Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorization. Tsohatzidis, S. L. (ed.). Routledge, London–New York.
- Keller, Rudi 1998. A Theory of Linguistic Signs. Oxford University Press.
- Kelly, M. H. 1998. Rule and idiosyncratically derived denominal verbs: Effects on language production and comprehension. – Memory and Cognition 26. (luettavissa osoitteessa <http://www.sas.upenn.edu/~kellym/denominalVerbs.html>)

- Kelomäki, Tapani 1997. Ekvatiivilause. SKST 691, Helsinki.
- Kiefer, Ferenc 1995. Lexical information and the temporal interpretation of discourse. – Essays in semantics and pragmatics. In Honor of Charles J. Fillmore. Shibatani, Masayoshi - Thompson, Sandra (eds.). Pragmatics & Beyond 32. John Benjamins, Amsterdam.
- King, Robert T. 1988. Spatial metaphor in German Causative Constructions. – Topics in cognitive linguistics. Rudzka-Ostyn, Brygida (ed.). Current issues in linguistic theory. Volume 50. John Benjamins, Amsterdam.
- Kiparsky, Paul 1997. Remarks on Denominal verbs. – Complex predicates. Alsina, Alex – Bresnan, Joan – Sells, Peter (eds.). CSLI Publications, Stanford California.
- Kittay, Eva Feder 1987. Metaphor. Its cognitive force and linguistic structure. Clarendon Press, Oxford.
- Kiviniemi, Eero 1987. Voidaanko nimeämisperusteita luokitella? – Kieli 2. Kiviniemi, Eero–Pitkänen, Ritva Liisa (toim.). Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.
- Koch, Peter 1999. Frame and contiguity: On the Cognitive basis of metonymy and certain types of word-formation. – Metonymy in Language and Thought. Panther, Klaus-Uwe – Radden, Günther (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Koivisto, Helinä 1998. Partisiippien adjektiivistuminen suomen kielessä. SKST 474, Helsinki.
- Koivisto, Vesa 1991. Suomen verbikantaisten *UtU*-verbijohdosten semantiikkaa. Suomi 161. SKS, Helsinki.
- Koivisto, Vesa 1992. Metafora verbijohdosten käyttö- ja muutosvoimana. – Metafora – ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Harvilahti, Lauri–Kalliokoski, Jyrki–Nikanne, Urpo–Onikki, Tiina (toim.). Suomi 162. SKS, Helsinki.
- Koivisto, Vesa 1995. Itämerensuomen refleksiivit. SKST 622. SKS, Helsinki.
- Koponen, Eino 1998. Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. SUST 230. Helsinki.
- Kornai, András 1988. Compositionality, *of*, word-formation. – Acta Linguistica 38.
- Koski, Mauno ms. Johto-oppia II. Nominijohtimia. Opetusmoniste.
- Koski, Mauno 1978a. Oliotarkoitteisten substantiivien semantiikkaa. – Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.
- Koski, Mauno 1978b. Suomen sananjohdon perustyyppit. – Papers from the Conference on General Linguistics. Seili 24. – 25.8.1978. SKYJ2, Turku.
- Koski, Mauno 1979. Nykysuomen assibilaatio. – Virittäjä.
- Koski, Mauno 1981. Mitä leksikaalistuminen on? – Sananmuodostuksen ongelmia. Seminaari Seilissä 3.–4.9.1981. SKYJ 7. Turku.
- Koski, Mauno 1982. Suomen johto-opin morfologiaa. Fennistica 4. Åbo Akademi. Finska institutionen. Turku.
- Koski, Mauno 1983. Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä. SKST 391, Helsinki.
- Koski, Mauno 1984. Sanan analysoiminen ja sanan muodostaminen. – Kielitieteellisiä lastuja 5. SKYJ, Turku.
- Koski, Mauno 1985. Proposition käsite kielentutkimuksessa. – Lauseita ja ajatuksia. Koski, Mauno (toim.). Fennistica 5. Åbo Akademi. Finska institutionen. Turku.
- Koski, Mauno 1987a. Ihmisen ruumiinosien nimitykset suomessa ja ruotsissa (1). – Kontrastiivista kielentutkimusta I. Koski, Mauno (toim.) Fennistica 8. Åbo Akademi, Finska institutionen. Turku.
- Koski, Mauno 1987b. Leksikaalinen ekvivalenssi ja vastaamattomuus. - Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson septuagenarii. Fennistica 9. Åbo Akademi, Finska institutionen. Turku.
- Koski, Mauno 1989a. Mitä se merkitsee? – Kielestä kiinni. Aalto, Seija–Hakulinen, Auli–Laalo, Klaus–Leino, Pentti–Lieko, Anneli (toim.). Tietolipas 113. SKS, Helsinki.

- Koski, Mauno 1989b. Suomen johto-opin morfologiaa. (Osittain korjattu versio *Fennistica* 4:stä, 1982). Moniste.
- Koski, Mauno 1991. Polysemiaa vai ei? – Erikoiskielet ja käännösteoria. VAKKI-seminaari XI. Vöyri 9.–10.2.1991. Vaasan yliopiston kielten laitos. Vaasa.
- Koski, Mauno 1992. Erilaisia metaforia. – Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Harvilahti, Lauri–Kalliokoski, Jyrki–Nikanne, Urpo–Onikki, Tiina (toim.). Suomi 162. SKS, Helsinki.
- Koski, Mauno 2000. Ruumis raamatussa. – Pipliakielestä kirjakieleksi. Puntila, Matti–Jussila, Raimo–Suni, Helena (toim.). KKTKJ 105. Helsinki.
- Koski, Mauno 2002a. Kolkka. – Nime murre. Pühendusteos Valdek Palli 75. sünnipäevaks 30. juunil 2002. Eesti keele instituudi toimetised 11. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn.
- Koski, Mauno 2002b. Semanttinen tyhjiö. – Tähendusepüüdja – Catcher of the Meaning. Pajusalu, Renate–Hennoste, Tiit (eds.). Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3. Tartu.
- Koukkunen, Kalevi 1999. Ensimmäiset sanat. Agricola paljastumassa jo kilpaurheilun ja nyrkkeilynkin uranuurtajaksi. Arvostelu. – Virittäjä.
- Kreidler, Charles W. 1999. *Introducing English Semantics*. Routledge, London–New York.
- Krott, A.–Baayen, R. H.–Schreuder, R. 2001. Analogy in morphology: modeling the choice of linking morphemes in Dutch. – *Linguistics* 39 (1).
- Kulonen, Ulla-Maija 1996. Sanojen alkuperä ja sen selittäminen. Etymologista leksikografiaa. Suomi 181. SKS, Helsinki.
- Kuusi, Matti 1997. Sananlaskut ja sananparsikokoelmat. Johdanto teoksessa *Sananlaskut*. 15 904 sananlaskua kansanrunousarkistosta. SKST 346, Helsinki.
- Kytömäki, Leena 1977. Suomen verbijohdosten generointia. Lisensiaatintyö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Kytömäki, Leena 1978. Kuratiivikausatiivit. – Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.
- Kytömäki, Leena 1990. Nominikantaisten verbijohdosten rakennemalleja. – *Sananjalka* 32.
- Kytömäki, Leena 1991. Mikä on johdosten paikka? SYKLI 58 (eripainos *Sananjalka* 33:sta). TYSJYKL, Turku.
- Kytömäki, Leena 1992. Suomen verbiderivaation kuvaaminen 1600-luvulta nykypäiviin. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 40. Turku.
- Kytömäki, Leena 1993. Verbijohdosten typologia, sanakirjamerkitys ja käyttö. – *Systeemi ja poikkeama*. Juhlakirja Alho Alhoniemen 60-vuotispäiväksi 14.5.1993. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 42. Turku.
- Kövecses, Zoltán 1993. Minimal and full definitions of meaning. – *Conceptualizations and Mental processing in Language*. Geiger, Richard–Rudzka-Ostyn, Brygida (eds.). Mouton de Gruyter, Berlin–New York.
- Kövecses, Zoltán–Radden, Günter 1998. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. – *Cognitive linguistics* 9 (1).
- Laakso, Johanna 1989. Muodon ja funktion suhteesta itämerensuomen verbinjohtimistossa. – *Virittäjä*.
- Laakso, Johanna 1990. Translatiivinen verbinjohdin *NE* itämerensuomalaisissa kielissä. *SUST* 204. Helsinki.
- Laakso, Johanna 1997. On verbalizing nouns in Uralic. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 3/54.
- Laalo, Klaus 1989. Homonymiasta ja polysemiasta. – *Virittäjä*.
- Laalo, Klaus 1991. Riittääkö analogia yksin – eikö sääntöjä tarvita? – *Virittäjä*.
- Labádi-Bertényi, Gizella 1993. Verbijohdokset ruumiinosien nimistä. – *Systeemi ja poikkeama*. Juhlakirja Alho Alhoniemen 60-vuotispäiväksi 14.5.1993. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 42. Turku.

- Labelle, Marie 2000. The Semantic Representation of Denominal Verbs. – Lexical specification and insertion. Coopmans, Peter–Everaert, Martin–Grimshav, Jane (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Laitinen, Lea 1992. Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia. SKST 569, Helsinki.
- Lakoff, George 1987. Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind. The University of Chicago Press. Chicago and London.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980. Metaphors we live by. The University of Chicago Press. Chicago.
- Langacker, Ronald W. 1987. Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisite. Stanford University Press. Stanford, California.
- Langacker, Ronald W. 1990a. Settings, participants and grammatical relations. – Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorization. Tsohatzidis, S. L. (ed.). Routledge, London–New York.
- Langacker, Ronald W. 1990b. Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar. Cognitive Linguistic Research 1. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Langacker, Ronald W. 1991. Foundations of Cognitive Grammar. Volume II. Descriptive Application. Stanford University Press. Stanford, California.
- Langacker, Ronald 1993: Reference-point constructions. – Cognitive Linguistics 4.
- Langacker, Ronald 1995. Raising and transparency. – Language 71.
- Langacker, Ronald 1997. The contextual basis of Cognitive semantics. – Language and conceptualization. Nuyts, Jan–Pederson, Eric (eds). Cambridge University Press.
- Langacker, Ronald 1999. Grammar and Conceptualization. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Langendoen, D. Terence 1970. Essentials of English Grammar. Holt, Rinehart and Winston Inc., New York.
- Larson, Richard–Segal, Gabriel 1995. Knowledge of meaning. An introduction to semantic theory. MIT Press, Massachusetts. Cambridge.
- Lauerma, Petri 1990. Spatiaalinen kenttä. – Suomen kielen paikallissijat konseptuaalisessa semantiikassa. Leino, Pentti–Helasvuo, Marja–Liisa–Lauerma, Petri–Nikanne, Urpo–Onikki, Tiina 1990 (toim.). KIELI 5. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja, Helsinki.
- Lauranto, Yrjö 1997. Ensi askeleita paikallissijojen käyttöön. Espanjankielisten suomenoppijoiden sisä- ja ulkopaikallissijat konseptuaalisen semantiikan näkökulmasta. Kakkoskieli. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.
- Lee, Keedong 1996. Getting at the meaning of *make*. – Cognitive Linguistics in the Redwoods. The Expansion of a New Paradigm in Linguistics. Casad, Eugene H. (ed.). Mouton de Gruyter, Berlin.
- Leech, Geoffrey 1981. Semantics. The study of meaning. Second edition. Penguin Books, Harmondsworth.
- Lehrer, Adrienne 1985. The influence of semantic fields on semantic change. – Historical semantics and historical word-formation. Fisiak, Jacek (ed.). Trends in Linguistics. Studies and Monographs 29. Mouton Publishers, Berlin.
- Lehrer, Adrienne 1990. Polysemy, conventionality, and the structure of the lexicon. – Cognitive linguistics 1-2.
- Lehrer, Adrienne 1992. Names and Naming: Why we need fields and frames. – Frames, fields and contrasts. New essays in semantic and lexical organization. Lehrer, Adrienne–Kittay, Eve Feder (eds.). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, New Jersey.
- Lehtinen, Raija 1976. Nykysuomen 2-tavuisten i-vartaloisten verbien semanttista ryhmittelyä. – Kielitieteellisiä lehtiä. Lehtinen, R.–Lehtinen, T. ym. (toim.). Suomi 120:4, Helsinki.

- Lehtinen, Tapani 1976. Synkronisia ja diakronisia näkökohtia johto-opillisesta produktiivisuudesta. –Kielitieteellisiä lehtiä. Lehtinen, R. – Lehtinen, T. ym. (toim.). Suomi 120:4, Helsinki.
- Lehtinen, Tapani 1979. Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia. Suomen *avajaa, karkajaa* -tyyppiset verbit ja niiden vastineet lähisukukielissä. SUST 169. Helsinki.
- Lehtinen, Tapani 1984. Itämerensuomen passiivin alkuperästä. Suomi 129. SKS, Helsinki.
- Lehtinen, Tapani 1993. Korrelaatio sananmuodostustekijänä. – Virittäjä.
- Lehtinen, Tapani–Laitinen, Lea 1997. Johdanto. –. Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta. Lehtinen, Tapani–Laitinen, Lea (toim.). KIELI 12. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja, Helsinki.
- Leino, Pentti 1983. Mielikuvat kielikuvien takana. Arvostelu. – Virittäjä.
- Leino, Pentti 1989a. Paikallissijat ja suhdesäätö: kognitiivisen kieliopin näkökulma. – Virittäjä.
- Leino, Pentti 1989b. Kielen rakenne. – Kielestä kiinni. Aalto, Seija–Hakulinen, Auli–Laalo, Klaus–Leino, Pentti–Lieko, Anneli (toim.). Tietolipas 113. SKS, Helsinki. (Julkaistu ensimmäisen kerran ÄOL:n vuosikirjassa 1983.)
- Leino, Pentti 1991. Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia. Suomi 160. SKS, Helsinki.
- Leino, Pentti 1993. Polysemia – kielen moniselitteisyys. KIELI 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja. Helsinki.
- Leino, Pentti–Onikki, Tiina 1992. Comments on Cognitive Grammar. – SKY 1992. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja. Vilkuna, Maria (ed.). Suomen kielitieteellinen yhdistys. Helsinki.
- Leino, Pentti–Onikki, Tiina 1994 (toim.). Näkökulmia polysemiaan. KIELI 8. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja. Helsinki.
- Leino, Pentti–Herlin, Ilona–Honkanen, Suvi–Kotilainen, Lari–Leino, Jaakko–Vilkkumaa, Maija 2001. Roolit ja rakenteet. Henkilöviitteinen allatiivi Biblian verbikonstruktioidsa. SKST 813, Helsinki.
- Lemmens, Maarten 1998. Lexical perspectives on transitivity and ergativity. Causative constructions in English. John Benjamins, Amsterdam.
- Lepäsmä, Anna–Liisa–Lieko, Anneli–Silfverberg, Leena 1996. Miten sanoja johdetaan. Suomen kielen johto-oppia. Finn Lectura, Helsinki.
- Levin, Beth 1993. English verb classes and alternations: a preliminary investigation. University of Chicago Press, Chicago.
- Levin, Beth–Pinker, Steven (eds.) 1992. Lexical and conceptual semantics. Blackwell, Cambridge.
- Levin, Beth–Rappaport, Malka 1988. Nonevent *-er* nominals: a probe into argument structure. - Linguistics 26.
- Levin, Beth–Rappaport Hovav, Malka 1992. Wiping the slate clean: A lexical semantic exploration. – Lexical and conceptual semantics. Levin, Beth–Pinker, Steven (eds.). Blackwell, Cambridge.
- Levin, Beth–Rappaport Hovav, Malka 1995. Unaccusativity. At the Syntax–Lexical Semantics Interface. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts.
- Levin, Beth–Rappaport Hovav, Malka 1998. Morphology and Lexical Semantics. – The Handbook of Morphology. Spencer, Andrew–Zwicky, Arnold, M. (eds.). Blackwell Publishers, Oxford.
- Levinson, Stephen C. 1997. From outer to inner space: linguistic categories and non-linguistic thinking. – Language and conceptualization. Nuyts, Jan–Pederson, Eric (eds). Cambridge University Press.
- Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara 1990. Meaning, synonymy, and dictionary. – Meaning and lexicography. Tomaszczyk, J.–Lewandowska-Tomaszczyk B. (eds.). Linguistic and literary studies in Eastern Europe vol. 28. John Benjamin, Amsterdam.

- Lichtenberk, Frantisek 1991. Semantic change and heterosemy in grammaticalization. – *Language* 67 (3).
- Lieber, Rochelle 1981. On the organization of the lexicon. Ph.d. thesis, University of New Hampshire. Reproduced by the Indiana University Linguistics Club, Bloomington.
- Lieko, Anneli 1998. Lapsen kielen uudissanat. – Virittäjä.
- Lipka, Leonhard 1980. Methodology and representation in the study of lexical fields. – *Perspektiven der lexikalische Semantik*. Kastovsky, Dieter (eds.). Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn.
- Lipka, Leonhard 1990. An outline of English lexicology. Lexical structure, word semantics, and word-formation. Niemeyer, Tübingen.
- Ljung, Magnus 1977. Problems in the derivation of instrumental verbs. – *Perspektiven der Wortbildungsforschung*. Gesamthochschule Wuppertal Schriftenreihe Linguistik, Band 1. Herausgegeben–Kastovsky (ed.). Bonn.
- Longrace, Robert E. 1983. *The Grammar of Discourse*. Plenum Press, New York - London.
- Longrace, Ronald 1976. *An Anatomy of Speech Notions*. Peter de Ridder Press, Lisse.
- Luraghi, Silvia 1995. Prototypicality and agenthood in Indo-European. – *Historical Linguistics 1993*. Selected Papers from the 11th International Conference on Historical Linguistics, Los Angeles, 16–20 August 1993. Andersen, Henning (ed.). John Benjamins, Amsterdam.
- Lyons, John 1977. *Semantics 1–2*. Cambridge University Press.
- Lyons, John 1995. *Linguistic semantics. An Introduction*. Cambridge University Press.
- Lähteenmäki, Mika 2000. Dialogisuus ja emergenssi: merkityksen emergentistä luonteesta. – *Emergenssin kielelliset kasvot*. Määttä, Urho–Nieminen, Tommi–Pälli, Pekka (toim.). *Folia Fennistica & Linguistica* 24. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- Länsimäki, Maija 1986. Hempeä paikka helman alla. – *Sanalla sanoen*. Pakinoita suomen kielestä. Länsimäki, Maija (toim.). WSOY, Porvoo.
- Länsimäki, Maija 1987. Suomen verbikantaiset *in* : *ime* -johdokset. SKST 469. SKS, Helsinki.
- Länsimäki, Maija (toim.) 1995. *Sana kiertää*. Kirjoituksia suomen kielestä. KTKJ 80, Helsinki.
- MacWhinney, Brian 1999. The Emergence of Language from embodiment. – *The Emergence of Language*. MacWhinney, Brian (ed.). Lawrence Erlbaum Associates, London.
- MacWhinney, Brian (ed.) 1999. *The Emergence of Language*. Lawrence Erlbaum Associates, London.
- Mandelblit, Nili 2000. The grammatical marking of conceptual integration: From syntax to morphology. – *Cognitive linguistics* 11–3 / 4.
- Mandelblit, Nili–Fauconnier, Gilles 2000. How I got myself arrested. Underspecificity in Grammatical Blends as a source for Constructional Ambiguity. – *Constructions in Cognitive Linguistics*. Foolen, Ad–Van der Leek, Frederike (eds.). *Current issues in Linguistic Theory* 178. John Benjamins, Amsterdam.
- Mandler, Jean Matter 1984. *Stories, scripts, and scenes: Aspects of schema theory*. Lawrence Erlbaum, London.
- Marantz, Alec 1985. Lexical decomposition vs. affixes as syntactic constituents. – *Papers from the Parasession on Causatives and Agentivity*. CLS 21, part 2. Eilfort, William–Kroeger, Paul–Peterson, Karen (eds.). Chicago, Illinois.
- Marchand, Hans 1969. *The categories and types of present-day English word-formation*. C.H. Beck, München.
- Markman, Ellen M. 1989. *Categorization and Naming in Children*. Problems of induction. The MIT Press. Cambridge, Massachusetts.
- Martin, Willy 2001. A frame-based approach to polysemy. – *Polysemy in Cognitive Linguistics*. Cuyckens, Hubert–Zawada, Britta (eds.). John Benjamins, Amsterdam.

- Mathews, P.H. 1997. *Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford University Press.
- Mayo, Bruce–Schepping, Marie–Theres - Schwarze, Christoph–Zaffanella, Angela 1995. Semantics in the derivational morphology of Italian: implications for the structure of the lexicon. – *Linguistics* 33-5.
- McCawley, James 1974. Where do noun phrases com from? – *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. Steinberg, Danny D.–Jakobovits Leon A. (eds.). Cambridge University Press.
- McCawley, James 1976. *Grammar and meaning. Papers on syntactic and semantic topics*. Academic Press, Tokyo.
- Miller, George A. 1978. Semantic relations among words. – *Linguistic theory and psychological reality*. Halle, Morris–Bresnan, Joan–Miller, George A. (eds.). The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Miller, George A. 1999. On knowing a word. – *Annual Review of Psychology*, vol. 50 (1).
- Miller, George A.–Fellbaum, Christiane 1992. Semantic networks of English. – *Lexical and conceptual semantics*. Levin, Beth–Pinker, Steven (eds.). Blackwell, Cambridge.
- Miller, George A.–Johnson-Laird, Philip N. 1976. *Language and perception*. Cambridge University Press.
- Mustajoki, Arto 1993. *Mielestä kieleen. Kontrastiivisen funktionaalisen lauseopin teoriaa*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Mustajoki, Arto 1986. *Sijakielioppeja ja niiden ongelmia. – Sijakieliopin kysymyksiä*. Mustajoki, Arto (toim.). Helsingin yliopiston slaavilaisten kielten laitoksen raportteja 6. Yliopistopaino, Helsinki.
- Mäkisalo, Jukka 2000. *Grammar and Experimental Evidence in Finnish Compounds*. *Studies in Language* 35. University of Joensuu, Faculty of Humanities. Joensuun yliopistopaino, Joensuu.
- Määttä, Urho 1994. *Funktionaalinen selittäminen morfologiassa. Metateoriaa ja huomioita suomen ja sen sukukielten tutkimusperinteestä*. *Opera fennistica & linguistica* 7. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.
- Määttä, Urho 1998. *Suomalaisesta kenttämorfologiasta. – Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista*. Määttä, Urho–Laalo, Klaus (toim.). *Folia fennistica & linguistica* 21. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.
- Määttä, Urho 1999. *Kielen sosiaalinen perusta ja sääntöjen emergoituminen. – Kirjoituksia sosiolingvistiikasta*. Määttä, Urho–Pälli, Pekka–Suojanen, Matti K. (toim.). *Folia Fennistica & Linguistica* 22. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.
- Määttä, Urho 2000. *Mistä on pienet säännöt tehty? – Virittäjä*.
- Määttä, Urho–Nieminen, Tommi–Pälli, Pekka (toim.) 2000. *Emergenssin kielelliset kasvot*. *Folia Fennistica & Linguistica* 24. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.
- Nahkola, Kari 1999. *Nykyslangin sananmuodostusoppia. – Virittäjä*.
- Nerlich, Brigitte–Clark, David D. 1992. *Outline of model for semantic change. – Diachrony within synchrony: language history and cognition*. *Duispurg papers on research in language and culture* 14. Kellerman, G.–Morrisey, M. (eds.). Peter Lang, Germany.
- Nida, Eugene 1975. *Componential analysis of meaning. An introduction to semantic structures*. Ghent.
- Niemi, Jussi–Niemi, Sinikka 1985. *Suomenkielisen lapsen morfosyntaksin ja sanaston kehityksestä. Tapaustutkimus. – Virittäjä*.
- Nieminen, Tommi 1998. *Merkityksen evoluutiomallista. – Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista*. Määttä, Urho–Laalo, Klaus (toim.). *Folia Fennistica & Linguistica* 21. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.

- Nieminen, Tommi 2000. Sanovat sitä emergenssiksi. – Emergenssin kielelliset kasvot. Määttä, Urho–Nieminen, Tommi–Pälli, Pekka (toim.) *Folia Fennistica & Linguistica* 24. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.
- Nikanne, Urpo 1990. Zones and Tiers. A study of thematic structure. *Studia Fennica* 35. *Linguistica*. SKS, Helsinki.
- Nikanne, Urpo 1991. Käsiterakenteen ja kielen tutkimuksesta. – Virittäjä.
- Nikanne, Urpo 1992. Metaforien mukana. – Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Harvilahti, Lauri–Kalliokoski, Jyrki–Nikanne, Urpo–Onikki, Tiina (toim.). *Suomi* 162. SKS, Helsinki.
- Nikanne, Urpo 1997. Suomen infinitiivisten adjunktien temporaalinen tulkinta. – Virittäjä.
- Nikkilä, Osmo 1998. *nop-ea* → *nop-sa*, *sel-keä* → *sel-vä*: suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologiointi. – Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista. Määttä, Urho–Laalo, Klaus (toim.). *Folia fennistica & linguistica* 21. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.
- Nikunlassi, Ahti 1986. Inkorporaatiosta. – Sijakieliopin kysymyksiä. Mustajoki, Arto (toim.). Helsingin yliopiston slaavilaisten kielten laitoksen raportteja 6. Yliopistopaino, Helsinki.
- Nilsen, Don L. F. 1973. The Instrumental Case in English. Syntactic and semantic considerations. *Janua Linguarum, Series Minor* 156. Mouton, Belgium.
- Nirvi, R. E. 1982. Petojen nimitykset kosinta- ja hääsänastossa. *Suomi* 123:3. SKS, Helsinki.
- Nishamura, Yoshiki 1993. Agentivity in cognitive grammar. – Conceptualizations and Mental processing in Language. Geiger, Richard–Rudzka-Ostyn, Brygida (toim.). Mouton de Gruyter, Berlin.
- Norrick, Neal R. 1981. Semiotic Principles in Semantic Theory. *CIILT* 20. John Benjamins, Amsterdam.
- NS = Nykysuomen sanakirja I–VI. WSOY, Porvoo. 1951–1961.
- Nummenmaa, Tapio 1985. Mental representation of events. Tampereen yliopiston psykologian laitoksen tutkimuksia 137. Tampere.
- Nunberg, Geoffrey–Zaenen, Annie 1992. Systematic polysemy in lexicology and lexicography. – *Euralex '92 Proceedings I–II. Papers submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland. Part II.* Tommola, Hannu et al. (eds.). *Studia Translatologia ser. A, vol. 2.* Tampere.
- Nuyts, Jan 1992. Aspects of a cognitive-pragmatic theory of language. On cognition, functionalism, and grammar. John Benjamins, Amsterdam.
- Ojanen, Jussi–Uotila-Arcelli, Eeva 1979. Suomen kielen verbien derivaatiomekanismeista. – Virittäjä.
- Ojutkangas, Krista 1997. Suomen ja viron *U-* ja *ne-*verbijohdosten käytön vertailua. – Virittäjä.
- Olkinuora, Katri 1992. Onko *aalto* suurempi kuin *laine*? Synonymian ongelmia. – Variaatioita. *Opera Fennistica & Linguistica* 4. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.
- Onamor, A. P. 1978. Case Grammar and viability. – Valence, Semantic Case ad Grammatical relations. Abraham, Werner (ed.). John Benjamins, Amsterdam.
- Onikki, Tiina 1990. Sirkumstantiaalinen kenttä. – Suomen kielen paikallissijat konseptuaalissa semantiikassa. Leino, Pentti–Helasvuo, Marja-Liisa–Lauerma, Petri–Nikanne, Urpo–Onikki, Tiina 1990 (toim.). *KIELI* 5. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja, Helsinki.
- Onikki, Tiina 1992. Paljon pystyssä. – Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Harvilahti, Lauri–Kalliokoski, Jyrki–Nikanne, Urpo–Onikki, Tiina (toim.). *Suomi* 162. SKS, Helsinki.

- Onikki, Tiina 1994. Skeema merkitysrakenteen ja taustatiedon kuvauksessa. – Näkökulmia polysemiaan. Leino, Pentti–Onikki, Tiina 1994 (toim.). KIELI 8. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja, Helsinki.
- Onikki, Tiina 1997. Kieliopin ja leksikon rajalla. Paikallissijaiset olotilanilmaukset. – Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta. Lehtinen, Tapani–Laitinen, Lea (toim.). KIELI 12. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja, Helsinki.
- Onikki, Tiina 2000. Mistä mieli merkityksen tutkimukseen? Kognitiivisen kielentutkimuksen merkitysnäkemyksestä. – Merkillinen merkitys. Airola, Anu–Koskinen, Heikki J.–Mustonen, Veera (toim.). Gaudeamus, Helsinki.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2001. Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä. SKST 817, Helsinki.
- Orpana, Terttu 1988. Kuvaus vai kommentti. Tutkimus suomen kielen adjektiivadiverbien semanttisesta tulkinnasta. Opera Fennistica & Linguistica 2. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.
- Orpana, Terttu 1992. Adverbien asema lauseen semantiikassa. – Variaatioita. Opera Fennistica & Linguistica 4. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- Paducheva, Elena V. 1998. Thematic Relations and the Quest for Semantic Invariants or Lexical Derivations. – Folia Linguistica 32 (3 - 4).
- Pajunen, Anneli 1983. Verbien luokittelusta ja aineiston valinnan ongelmasta. – The Status of Corpus-based Study in Syntax. SKYJ 11. Turku.
- Pajunen, Anneli 1988. Verbien leksikaalinen kuvaus. Publications of the Department of General Linguistics, University of Helsinki, No. 18. Helsinki.
- Pajunen, Anneli 1991. Leksikalistinen hypoteesi ja agglutinatiiviset kielet. – Virittäjä.
- Pajunen, Anneli 1992. Absoluuttinen vai implikaatiivinen universaali? – Kielitieteen kentän kartoitusta. Itkonen, Esa–Pajunen, Anneli–Haukioja, Timo (eds.). TYSJYLJ 39. Turku.
- Pajunen, Anneli 1996. Lausesemantiikan käsikirja. Kirja-arvostelu. – Virittäjä.
- Pajunen, Anneli 1998a. Partiaalis-refleksiiviset asennon muutosta ilmaisevat verbit suomen kielessä. – Virittäjä.
- Pajunen, Anneli 1998b. Pääsanaluokkien eriytymättömyydestä uralilaiskielissä. – Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta. Pajunen, Anneli (toim.). Suomi 185. SKS, Helsinki.
- Pajunen, Anneli 1999. Suomen verbirektiosta. Verbin argumenttirakenteen jäsenten valinnasta. Yleisen kielitieteen julkaisuja 1. Turun yliopisto. Turku.
- Pajunen, Anneli 2001. Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä. Suomi 187. SKS, Helsinki.
- Palancar, Enrique 1999. What do we give in Spanish when we hit? A constructionist account of hitting expressions. - Cognitive Linguistics 10 (1).
- Palmer, F. R. 1994. Grammatical roles and relations. Cambridge University Press.
- Partee, Barbara H. 1993. Semantic structures and semantic properties. – Knowledge and language. Volume II. Lexical and conceptual structure. Reuland, Eric–Werner, Abraham (eds.). Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Panther, Klaus-Uwe–Radden, Günther 1999. Introduction. – Metonymy in Language and Thought. Panther, Klaus-Uwe–Radden, Günther (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Paunonen, Heikki 1976. Allomorfiin dynamiikkaa. – Virittäjä.
- Penttilä, Aarni 1963. Suomen kielioppi. Toinen, tarkistettu painos. Porvoo.
- Peterson, Philip L. 1985. Causation, agency, and natural actions. – Papers from the Parasession on Causatives and Agentivity. CLS 21, part 2. Eilfort, William–Kroeber, Paul–Peterson, Karen (eds.). Chicago, Illinois.
- Petruck, Miriam L. M. 1995. Frame semantics and the lexicon: Nouns and verbs in the body frame. – Essays in semantics and pragmatics. In Honor of Charles J. Fillmore. Shi-

- batani, Masayoshi–Thompson, Sandra (eds.). *Pragmatics & Beyond* 32. John Benjamins, Amsterdam.
- Plag, Ingo 1999. Morphological productivity. *Structural constraints in English Derivation*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Post, Michael 1986. A prototype approach to denominal adjectives. – *Linguistics across Historical and Geographical Boundaries*. Vol. 2. Descriptive, contrastive and applied linguistics. Kastovsky, Dieter–Szwedek, Alexander (eds.). *Trends in Linguistics. Studies and Monographs* 32. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Posti, Lauri 1970. Reen *kausta*. – Virittäjä.
- Preston, Beth 1998. Cognition and tool use. – *Mind and language* 13 (4).
- Pulkkinen, Paavo 1984. Lokarista sponsoriin. Englantilaisia lainoja suomen kielessä. Otava, Helsinki.
- Pustejovsky, James 1995. *The Generative Lexicon*. MIT Press, Cambridge–Massachusetts.
- Pustejovsky, James 2000. Lexical Shadowing and Argument Closure. – Polysemy. *Theoretical and Computational Approaches*. Ravin, Yael–Leacock, Claudia (eds.). Oxford University Press.
- Putnam, Hilary 1997. "Merkityksen" merkitys. – Ajattelu, kieli, merkitys. Analyttisen filosofian avainkirjoituksia. Raatikainen, Panu (toim.). Gaudeamus, Helsinki.
- Pyysiäinen, Ilkka 1997. Jumalan selitys. 'Jumala' kognitiivisena kategoriana. Otava, Helsinki.
- Pörn, Michaela 2001. Valinnaiset ja pakolliset kausatiiviset tunnekausatiivit ja niiden argumenttirakenne. – *Puhe ja kieli* 3/2002.
- Quirk, Randolph–Greenbaum, Sidney–Leech, Geoffrey–Svartvik, Jan 1972. *A Grammar on contemporary English*. Longman, London.
- Radden, Günter 1985. Spatial metaphors underlying prepositions of causality. – *The Ubiquity of Metaphor. Metaphor in Language and Thought*. Paprotté, Wolf–Dirven, René (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Radden, Günter 2000. How metonymic are metaphors? – *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A cognitive perspective*. Barcelona, Antonio (eds.). Mouton de Gruyter, Berlin.
- Radden Günther–Kövecses, Zoltán 1999. Towards a Theory of Metonymy. – *Metonymy in Language and Thought*. Panther, Klaus-Uwe–Radden, Günther (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Rapola, Martti 1942. Lisiä kirjasuomen sanaston historiaan. – Virittäjä.
- Rapola, Martti 1945. Kirjakielemme sanarakenteiden tiivistymisen historia. – Virittäjä.
- Rapoport, T. R. 1993. Verbs in depictives and resultatives. – *Semantics and the lexicon*. Pustejovsky, James (ed.). Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Rappaport, Roy A. 1979. *Ecology, meaning and religion*. North Atlantic Books, Richmond, California.
- Raukko, Jarno 1994. Polysemia: merkitysten verkosto – merkityksen verkko. – *Näkökulmia polysemiaan*. Leino, Pentti–Onikki, Tiina 1994 (toim.). *KIELI* 8. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja, Helsinki.
- Raukko, Jarno 1999. Do relevant semantic divisions in polysemy match syntactic divisions? – *Esitelmäabstraktit. The Relationship between Syntax and Semantics in the Analysis of Linguistic Structure*. SKY Symposium, 2.-4.9.1999, Helsinki.
- Ravila, Paavo 1961. *Johdatusta kielihistoriaan*. 2., uusittu painos. Tietolipas 3. SKS, Helsinki.
- Ravila, Paavo 1967. *Totuus ja metodi*. WSOY, Porvoo.
- Ravin, Yael 1990. *Lexical semantics without Thematic Roles*. Clarendon Press, Oxford.
- Ravin, Yael–Leacock, Claudia 2000. Polysemy: An Overview. – *Polysemy. Theoretical and Computational Approaches*. Ravin, Yael–Leacock, Claudia (eds.). Oxford University Press.

- Ravin, Yael–Leacock, Claudia (eds.) 2000. Polysemy. Theoretical and Computational Approaches. Oxford University Press.
- Reid, Wallis 1991. Verb and noun number in English: a functional explanation. Longman, Singapore.
- Rintala, Päivi 1978. Sananjohdon produktiivisuudesta ja sen rajoituksista nykysuomessa. – Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.
- Rintala, Päivi 1980. Adjektiivisten *llinen*-johdosten semantiikkaa ja syntaksia. – Virittäjä
- Rintala, Päivi 1985. Eräät deverbaaliset substantiivityypit suomessa ja virossa. – Lähivertailuja. Suomalais-virolainen virheanalyysi-seminaari Mekrijärvellä 2.–3.5.1985. Remes, Hans (toim.). TYSYKLJ 24. Turku.
- Rips, Lance J. 1989. Similarity, typicality, and categorization. – Similarity and analogical reasoning. Vosniadou, Stella–Ortony, Andrew (eds.). Cambridge University Press.
- Rips, Lance J. 1995. The Current Status of Research on Concept Combination. – Mind and Language 10 (1–2).
- Rips, Lance J.–Estin, Paul A. 1998. Components of Objects and Events. – Journal of Memory and Language 39.
- Rosch, Eleanor 1975. Cognitive representations of semantic categories. – Journal of Experimental Psychology: General, 104.
- Rosen, James H. 1973. Principled limitations on productivity in denominal verbs. – Foundations of language 10 (1).
- Rozwadowska, Bozena 1988. Thematic restrictions on derived nominals. – Thematic relations. Wilkins, Wendy (ed.). Syntax and semantics vol. 21. Academic Press, California.
- Rozwadowska, Bozena 1989. Are thematic relations discrete? – Linguistic categorization. Corrigan, R.–Eckman F.–Noonan, M. (ed.). Current issues in linguistic theory. Volume 61. John Benjamins Publishing company, Amsterdam.
- Rudzka-Ostyn, Brygida 1985. Metaphoric processes in word formation. The case of prefixed verbs. – The Ubiquity of Metaphor. Metaphor in Language and Thought. Paprotté, Wolf–Dirven, René (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Rudzka-Ostyn, Brygida 1988. Topics in Cognitive Linguistics. CIILT 50. John Benjamins, Amsterdam.
- Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco José 2000. The role of mappings and domains in understanding metonymy. – Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective. Barcelona, Antonio (ed.). Mouton de Gruyter. Berlin.
- Ryder, Mary Ellen 1994. Ordered Chaos. The Interpretation of English Noun-Noun Compounds. University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Ryder, Mary-Ellen 2000. Complex *-er* Nominals. Where Grammaticalization and Lexicalization meet? – Between grammar and lexicon. Contini-Morava, Ellen–Tobin, Yishai (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Räisänen, Alpo 1975. Lapsen kielen kehityksestä. – Virittäjä.
- Räisänen, Alpo 1978. Kantasanan ja johdoksen suhteesta. – Virittäjä.
- Räisänen, Alpo 1979. Segmentaation ongelmasta suomen kielen johto-opissa. – Virittäjä.
- Räisänen, Alpo 1985. Suomen kielen *ne-* ja *ntu-*, *nty-*johtimiset translatiiviverbit. – Virittäjä.
- Räisänen, Alpo 1987. Miten uudet *aa*, *ää* -loppuiset supistumaverbit tulevat nykysuomeen? – Virittäjä.
- Räisänen, Alpo 1988. Suomen kielen *u*-johtimiset verbit. Suomi 141. SKS, Helsinki.
- Räisänen, Alpo 1997. Pätemätön selityskö? – Virittäjä.
- Saariluoma, Pertti 1995. Taitavan ajattelun psykologiaa. Otava, Helsinki.
- Saariluoma, Pertti 2002. Käsitteiden sisältö ja analyysi. Esitelmä Ficlan Kieli keskellä kognitiota II -seminaarissa Helsingissä 2.5.2002.

- Saarinen, Sirkka–Labádi, Gizella 1991. Suomen ja unkarin denomaalisesta verbinjohdosta. – Suomi ja Unkari rinnakkain. Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkielmia. Alhoniemi, Alho–Nyiokos, István–Paunonen, Heikki (toim.). TYSJYKLJ 38. Turku.
- Saeed, John I. 1997. Semantics. Blackwell, Oxford.
- Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku.
- Sanders, Gerald 1988. Zero derivation and the overt analogue criterion. – Theoretical morphology: approaches in modern linguistics. Hammond, Michael–Noonan, Michael (eds.). Academic Press, London.
- Sapir, Edward 1911. The problem of noun incorporation in American languages. – American Anthropologist 13.
- Saukkonen, Pauli 2001. Maailman hahmottaminen teksteinä. Tekstirakenteen ja tekstilajien teoriaa ja analyysia. Yliopistopaino, Helsinki.
- Saukkonen, Pauli–Haipus, Marjatta–Niemi, Antero–Sulkala, Helena 1979. Suomen kielen taajuussanasto. WSOY, Porvoo.
- Schlesinger, I. M. 1989. Instruments as agents: on the nature of semantic relations. – Journal of Linguistics (1) 25. Cambridge University Press.
- Schlesinger, Izchmak M. 1995. Cognitive space and linguistic case. Semantic and syntactic categories in English. Cambridge University Press.
- Seppänen, Lauri 1981. Nominaalikompositumien semantiikkaa. – Sananmuodostuksen ongelmia. Seminaari Seilissä 3.–4.9.1981. SKYJ 7. Turku.
- Seto, Ken-ichi 1999. Distinguishing metonymy from synecdoche. Metonymy in Language and Thought. Panther, Klaus-Uwe–Radden, Günther (eds.) John Benjamins, Amsterdam.
- Shibatani, Masayoshi 1976. The Grammar of Causative Constructions: A Conspectus. – Syntax and Semantics 6. The Grammar of Causative constructions. Shibatani, Masayoshi (ed.). Academic Press. New York – London.
- Siitonen, Kirsti 1999. Agenttia etsimässä. *U*-verbijohdokset edistyneen suomenoppijan ongelmana. TYSJYKLJ 63, Turku.
- Siro, Paavo 1996. Lauseopin periaatteita. Toimittanut Pentti Leino. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.
- Sivula, Jaakko 1986. Yks nilikki, toinen nalakki... – Sanalla sanoen. Pakinoita suomen kielestä. Länsimäki, Maija (toim.). WSOY, Porvoo.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki. 1955–1978.
- Skousen, Royal 1989. Analogical modelling of language. Kluwer Academic Publishers.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SKYJ = Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja.
- Slobin, D. I. 1985. Crosslinguistic evidence for the Language-Making Capacity. – The crosslinguistic study of language acquisition: Vol 2. Theoretical issues. Slobin, D. I. (ed.). Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. Osat 1–6. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Edita, Helsinki. 1985–1999.
- Somers, H. L. 1987. Valency and case in computational linguistics. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Song, Jae Jung 1996. Causatives and causation. A Universal-Typological perspective. Longman, London–New York.
- Sowa, John F. 2000. Knowledge representation. Logical, Philosophical, and Computational Foundations. Brooks/Cole.
- Spencer, Andrew 1991. Morphological theory. Basil Blackwell, Oxford.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Osat 1–3. SKST 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62, Helsinki. 1992–2000.

- Starosta, Stanley 1978. The one per sent solution. – Valence, Semantic Case and Grammatical relations. Abraham, Werner (ed.). John Benjamins, Amsterdam.
- Stekauer 1996 = Štekauer, Pavol 1996. A Theory of Conversion in English. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Stenius, Erik 1970. The Sentence as a Function of its Constituents in Frege and in the Tractatus. – Essays on Wittgenstein in honour of G.H. von Wright. Hintikka, Jaakko (eds.). Acta Philosophica Fennica vol. 28 (1-3). Societas Philosophica Fennica, North-Holland publishing company, Amsterdam.
- Stowell, Tim–Wehrli, Eric (eds.) 1992. Syntax and the lexicon. Syntax and semantics vol. 26. Academic Press, California.
- Suhonen, Seppo 1980. Balttilaisten lainasanojen levikistä ja merkityspiirteistä. – Virittäjä.
- Suihkonen, Pentti 1994. Frekventatiividerivaatio suomen murteissa. Morfologis-fonologista tarkastelua. SKST 613, Helsinki.
- Sweetser, Eve 1997. Role and individual interpretations of change predicates. – Language and conceptualization. Nuyts, Jan–Pederson, Eric (eds). Cambridge University Press.
- Sweetser, Eve 1999. Compositionality and blending: semantic composition in a cognitively realistic framework. – Cognitive linguistics: Foundations, Scope, and Methodology. Janssen, Theo–Redeker, Gisela (eds.). Mouton de Gruyter, Berlin.
- Söderholm, Eira 1992. Lainastrategioita ja sanasemanttisia suhteita. Lapin vaikutus suomen pohjoismurteiden topografisiin appellatiiveihin. – Kontrastiivista kielentutkimusta II. Koski, Mauno (toim.). Fennistica 10. Åbo Akademi, Finska institutionen. Turku.
- Talmy, Leonard 1976. Semantic Causative Types. –The Grammar of Causative Constructions. Shibatani, Masayoshi (ed.). Syntax and Semantics 6. Academic Press, New York.
- Talmy, Leonard 1985a. Force Dynamics in Language and Thought. – Papers from the Parasession on Causatives and Agentivity. CLS 21, part 2. Eilfort, William–Kroeber, Paul–Peterson, Karen (eds.). Chicago, Illinois.
- Talmy, Leonard 1985b: Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. – Language typology and Syntactic Description III. Shopen, Timothy (ed.). Cambridge University Press.
- Talmy, Leonard 1988. The relation of grammar to cognition. – Topics in cognitive linguistics. Rudzka-Ostyn, Brygida (toim.). Current issues in linguistic theory. Volume 50. John Benjamins, Amsterdam.
- Talmy, Leonard 2000a. Toward a cognitive semantics. Volume I: Concept structuring systems. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts.
- Talmy, Leonard 2000b. Toward a cognitive semantics. Volume II: Typology and process in concept structuring. The MIT Press, Cambridge–Massachusetts.
- Taylor, John R. 1995 [1991]. Linguistic categorization. Prototypes in Linguistic Theory. Second edition. Clarendon Press, Oxford.
- Thepkanjana, Kingkarn 2000. Lexical Causatives in Thai. – Constructions in Cognitive Linguistics. Foolen, Ad–Van der Leek, Frederike (eds.). John Benjamins, Amsterdam.
- Tobin, Yishai 1993. Aspect in the English Verb: Process and Result in Language. Longman, London and New York.
- Tsohatzidis, S. L. (ed.) 1990. Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorization. Routledge, London–New York.
- Tucker, Gordon H. 1998. The Lexicogrammar of Adjectives. A Systemic Functional Approach to Lexis. Cassell, London–New York.
- Tuggy, David 1988. Náhuatl Causative/Applicatives in Cognitive Grammar. – Topics in cognitive linguistics. Rudzka-Ostyn, Brygida (ed.). Current issues in linguistic theory. Volume 50. John Benjamins, Amsterdam.

- Tuomi, Tuomo 1989. Viime vuosikymmenten uudissanoja. – Kielestä kiinni. Aalto, Seija–Hakulinen, Auli–Laalo, Klaus–Leino, Pentti–Lieko, Anneli (toim.). Tietolipas 113. SKS, Helsinki. (Alun perin julkaistu teoksessa Mitä Missä Milloin 1978.)
- Turner, Mark–Fauconnier, Gilles 1998. Metaphor, Metonymy, and Binding. Käsikirjoitus. (luettavissa osoitteessa www.wam.umd.edu/~mturn/WWW/metmet.html)
- Tversky, Barbara 1990. Where partonomies and taxonomies meet. – Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorization. Tsohatzidis, S. L. (ed.). Routledge, London–New York.
- Ungerer, Friedrich–Schmid, Hans–Jörg 1996. An Introduction to Cognitive Linguistics. Longman.
- Uotila-Arcelli, Eeva–Ojanen, Jussi 1977. Suomen kielen frekventatiivi- ja momentaaniverbien derivaatio. – Virittäjä.
- Vandeloise, Claude 1996. Touching: A minimal transmission of energy. – Cognitive Linguistics in the Redwoods. The expansion of a New Paradigm in Linguistics. Casad, Eugene H. (ed.). Mouton de Gruyter, New York.
- Van der Leek, Frederike 2000. Caused-Motion and the 'Bottom-Up' role of grammar. – Constructions in Cognitive Linguistics. Foolen, Ad–Van der Leek, Frederike (ed.). Current issues in Linguistic Theory 178. John Benjamins, Amsterdam.
- Van Valin, Robert D.–Wilkins, David P. 1996. The Case for "Effector": Case roles, Agents, and Agency Revisited. – Grammatical constructions. Their form and meaning. Shibatani, Masayoshi–Thompson, Sandra A. (ed.). Clarendon Press, Oxford.
- Van Valin, Robert D.–Lapolla, Randy J. 1997. Syntax: Structure, meaning and function. Cambridge University Press.
- Vare, Silvi 1993. Konversioonist eesti keele sõnamoodustuses. – Virittäjä.
- Varis, Markku 1998. Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa. SKST 717, Helsinki.
- Verfaillie, Karl–Daems, Anja 1996. The priority of the agent in visual event perception: On the cognitive basis of grammatical agent-patient asymmetries. – Cognitive Linguistics 7-2.
- Verspoor, Maria 1997. Contextually Dependent Lexical Semantics. Phd thesis. University of Edinburgh. (verkkodokumentti osoitteessa http://www.cogsci.ed.ac.uk/~kversp/ftp_html/thesis.html)
- Vesikansa, Jouko 1977. Johdokset. Nykysuomen oppaita 2. WSOY, Porvoo.
- Viberg, Åke 1999. Polysemy and Differentiation in the Lexicon. – Cognitive semantics. Meaning and Cognition. Allwood, Jens–Gärdenfors, Peter (eds.). Pragmatics & Beyond 55. John Benjamins, Amsterdam.
- Vilkuna, Janne (toim.) 1989. Kansatieteilijän työpöydältä. Kokoelma Kustaa Vilkunan tutkimuksia ja kirjoituksia. Suomi 147. SKS, Helsinki.
- Vilkuna, Maria 1976. Kirjoitettuun kielimuotoon kasvamisesta: miten 8–12-vuotiaiden kouluisten lauserakenteet kehittyvät. – Virittäjä.
- Vilkuna, Maria 1979. Lokalistisia sijakielioppeja. Arvostelu. – Virittäjä.
- Vilkuna, Maria 1992. Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnessa. SKS, Helsinki.
- Vilkuna, Maria 1996. Suomen lauseopin perusteet. Edita, Helsinki.
- Vilppula, Matti 1986/1987. Sanan käänteismerkityksistä. – Virittäjä.
- Vilppula, Matti 1987. Selitinkö oikein? Ajatuksia ja esimerkkejä sanakirjamäärittämisestä. KTKJ 46. Helsinki.
- Vilppula, Matti 1989. Merkitykset muutoksen kourissa. – Kielen käyttö ja käyttäjä. Kauppienen, Anneli–Keravuori, Kyllikki (toim.). Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXVI. Helsinki.
- Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.

- Vonen, Arnfinn M. 1994. Multifunctionality and Morphology in Tokelau and English. – *Nordic Journal of Linguistics* 17 (2).
- Vosniadou, Stella–Ortony, Andrew (eds.) 1989. *Similarity and analogical reasoning*. Cambridge University Press.
- Vuorela, Toivo 1981 [1979]. *Kansanperinteen sanakirja*. WSOY, Porvoo.
- Waltereit, Richard 1999. Grammatical Constraints on Metonymy: On the role of the Direct Object. – *Metonymy in Language and Thought*. Panther, Klaus-Uwe–Radden, Günther (eds.) John Benjamins, Amsterdam.
- Watters, James K. 1996. The interpretation of deverbal nominals in Tepehua. – *Grammatical constructions. Their form and meaning*. Shibatani, Masayoshi–Thompson, Sandra A. (eds.) Clarendon Press, Oxford.
- Weigand, Edda 1992. The problem of literal meaning. – *Current advances in semantic theory*. Stamenov, Maxim (ed.). CIILT 73. John Benjamins, Amsterdam.
- Werth, Paul 1999. *Text worlds: Representing conceptual space in discourse*. Longman, Singapore.
- Wierzbicka, Anna 1980. The Case for Surface case. *Linguistica extranea, Studia* 9. Karoma Publishers, Ann Arbor.
- Wierzbicka, Anna 1985. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Karoma Publishers, Ann Arbor.
- Wierzbicka, Anna 1990. “Prototypes save”: On the uses and abuses of the notion of “Prototype”. – *Meanings and prototypes. Studies in linguistic categorization*. Tsohatzidis, S. L. (ed.). Routledge, London–New York.
- Wierzbicka, Anna 1996. *Semantics. Primes and universals*. Oxford University Press.
- Wildgen, Wolfgang 1994. *Process, Image, and Meaning. A realistic model of the meanings of sentences and narrative texts*. John Benjamins, Amsterdam.
- Wilkins, Wendy (ed.) 1988. *Thematic relations. Syntax and semantics vol. 21*. Academic Press, California.
- Wright, Larry 1998. *Funktioit. – Biologian filosofian näkökulmia*. Sintonen, Matti (toim.) Gaudeamus, Helsinki.

LIITE 1.

A Innovatiiviset I-verbit

Seuraavassa listaan satunnaisesti eri lähteistä poimimiani uudismuodosteiksi katsottavia I-skeemaa toteuttavia verbijohdoksia (N = 90). Innovatiivisuus tarkoittaa tässä sitä, että sanat eivät ole CD-Ps:ssa tai aiemmissakaan sanakirjoissa hakusanoina. Käytännössä niiden vakiintuneisuutta yleiskielen tai yksittäisten kielenkäyttäjien kannalta ei voida selvin kriteerein osoittaa. Osa verbeistä on puhekielessä ja laajemminkin kielenkäytössä yleisiä, esim. *kolata* 'puhdistaa lumi kolalla' ja *pulkkailla* 'laskea pulkalla', osa selvästi kertaluonteisia muodosteita (neologismeja ja päiväperhoja)¹. Seuraavat tyypit (a) ja (b) pyrkivät edustamaan kahta tihentymää leksikaalisen yksikön statuksen jatkumolla, jossa raja vakiintuneen yksikön ja epäyksikön välillä on liukuva (periaatteesta ks. Pentti Leino 1993: 65, 96). Tarkempi pohdinta kunkin verbin vakiintuneisuudesta vaatisi laajemmat aineistot ja seurantaa (esim. Kytömäen (1992) uudismuodosteiksi listaamat verbit *instrumentoida* (vuodelta 1984) ja *kirjelmöidä* (vuodelta 1989) ovat jo CD-Ps:ssa hakusanoina). Tämän puutteen vuoksi jälkimmäinen ryhmä (b) painottuu tulkinnassa. Omanaan on erotettu lasten sanat (c). Kustakin verbistä esitetään yksi käyttöesimerkki.

(a) Puh kielessä yleiset tai vakiintuneet I-verbit

faksata (CD-Ps:ssa on substantiivi *faksi* 'telekopio', vrt. puhekielessä myös *faksi* 'telekopiokone')

Miksi valitsisit pelkän **faksin**, kun saat Canon Fax-B215C:llä paljon enemmän. Tällä tavallisen paperin faksilla ja väritulostimella parannat huomattavasti asiakirjosi ulkonäköä, sillä voit **faksauksen** lisäksi myös kopioida ja tulostaa, vieläpä väreissä. (Canon-tuote-esite)

¹ Innovatiivisuus on tulkinnallista siten, että yksittäinen verbijohdos voi olla toiselle I-skeeman mukainen satunnaisuus, toiselle vakiintunut yksikkö (ks. Pentti Leino 1993: 65, Räisänen 1988: 18). Listasta puuttuu esim. tietyn erikoiskielen innovatiivisia muotoja, kuten verbit *suksitella* ja *seipäillä*, joita tapaa paikoin lumilautailijoiden kielessä, esim. *onko se [snow boarding] skimbausta, laskettelua, pujottelua, suksittelua, alamäkihihintoa, seipäilyä vai?* (Keskustelupalsta. www.klak.com/zalk/rakka/zalk01/1762). *Suksitella*-verbille on taustansa, sillä *suksi*-sanana verbijohdoksia (murteissa) ovat *suksia, suksistaa, suksittaa* (harv.), *suksitella, sukseta* (häm.), *sukseilla*, *suksata* (Terho Itkonen 1957 mukaan "[j]ohtosuhde on erikoinen", nähtävästi esikuvana ovat ruotsalaisperäisten lainasanojen rinnakkaisuudet, esim. *sorvi* : *sorvata*, *maali* : *maalata*, mts. 127), sekä harvinaiset *suksestaa, suksettaa, suksetella, suksuta* (Terho Itkonen 1957: 125–127). Hiihtämiseen liittyviä verbejä, jotka motivoituvat hiihtimen nimestä, ovat *suksi*-juurimorfeemin lisäksi *sivakoida* ("verbi luultavasti satunnainen") (Terho Itkonen 1957: 130) sekä *kalhuttaa* ja *kalhuta* (mts. 128) (vrt. *kalhu* 'suksi, nevasuksi, potkusuksi jne.' mts. 37–43) ja nykyinen englantilaisperäinen *skimbata*. *Murtsikoimisesta* ei kukaan kuitenkaan puhune. *Suksitella*-muodon käyttöä *suksia*-verbin rinnalla (*suksikantaisena*) suksilla liikkumista merkitsevänä puoltaa esim. Jussi Kallio kielikolumnissaan (Ladulla ja ladun sivussa, HS 19.2.2002).

kahvata

Katsomosta katsottuna Järvelältä jäi viheltämättä ainakin se, kun Juha Vuorivirta oli läpi-ajotilanteessa ja Vesa Ruotsalainen **kahvasi** hänet nurin niin, että maila kävi Vuorivirran pään korkeudella. (HS 2.11.1997)

kolata (CD-Ps:ssa *kola* 'suuriperäinen työnnettävä lumensiirtoväline'; vrt. *kolata* 'kolistella, kolistella, koluta')

Holla **kolasi** sisäpihan käytävät puhtaaksi parissa tunnissa, väläytti vähän lapiotakin ja viskoi kamaran peitteeksi karkeaa hiekkaa. (HS 14.1.1999)

kolvata 'juottaa' (ks. (Sähkömiesten ammattislangia 2002, www.sahkoliitto.fi/slangi.htm)
kolvi₁ 'juotin, juottovasara' (vrt. kolvi₂ kem. 'pyöreäpohjainen lasiastia')

Mukana tulee kaikki tarvittavat osat piirilevystä komponentteihin, joita on noin 70 kappaletta. Piirilevyyn on valmiiksi porattu reiät, joten pelkkä **kolvaus** riittää tuotoksen valmiiksi saamiseen (Nollapiste-tietokoneharrastajien sivusto. Käyttäjän kirjoitus 27.11.2001. <http://www.nollapiste.com/artikkelit/speedlimit>).

lapota 'siirtää lapolla eli letkulla tai putkella nestettä' (vrt. NS *lappoa* (harv.) = *lappaa* 'vetää t. syöttää köyttä; ammentaa, mättää, työntää'; vrt SSA, *lappaa* 'vetää, suoltaa jne.', jonka yhteydessä *lappo* ilman selitettä).

Kun viini on sopivaa makeudeltaan, **lapo** viini puhtaaseen astiaan ja heitä marja- ja hedelmäsakka pois. Palauta viini käymisastiaan. [- -] Aseta käymisastia paikkaan, josta viini on helppo **lapota** toiseen astiaan myöhemmässä vaiheessa. [- -] Kun viini on kirkasta, siirrä se **lappoa** käyttäen toiseen astiaan (hyvin desinfioituun). (Kotiviinin valmistusohjeet, Miki's Home Page. www.vuori.pp.fi)

laseroida 'operoida (esim. kirurgiassa) laserin avulla'

Läppä käännetään syrjään **laseroinnin** ajaksi, minkä jälkeen se käännetään takaisin paikalleen. Läppä kiinnittyy itsestään osmoottisen paineen avulla muutamassa minuutissa. **Laserointi** tehdään sarveiskalvon keskikerrokseen ja yleensä molemmat silmät voidaan leikata samana päivänä. (Leikkausoperaation kuvauksesta. www.laseri.fi)

Kyseessä voi olla ns. koholuomi, joka mahdollisesti voidaan **laseroida** hyvän kosmeettisen tuloksen aikaansaamiseksi. Toimenpide maksaa n. 900 mk. (Lääkäripalsta. www.psori.fi/kysylaakarilta)

lumikenkäillä

Yhä useampi **lumikenkäilee** Lapin tuntureilla ja metsissä [otsikko]. Tänä talvena **lumikenkäily** on lyönyt itsensä läpi koko Suomessa. (HS 31.3.2003)

potkukelkkailla

Tykkään pyöräilystä, poniratsastuksesta, piirtämisestä, lukemisesta ja sängyn petaamisesta. Talvella tykkään **potkukelkkailla**. (Anniina Pekkasen kotisivu. webmail.nic.fi/~pectus/ansku/anniina.htm. luettu 29.8.2001)

Rata tulee käsitellä mahdollisimman nopeaksi **potkukelkkailla**. [- -] Potkukelkkailuseura Ketkupolikka. (Potkukelkkailuopas. <http://www.hut.fi/~akuusist/kepo>)

potkulautaila

Potkulautailu on uusi mukava tapa liikkua. **Potkulautailu** vahvistaa lihaksia. (Esla-potkulaudan mainos. www.esla.fi)

puikottaa₁ (vrt. CD-Ps: kuv. *Olla puikoissa* ohjata jtk kulkuneuvoa, laitetta, toimintaa)

puikottaa 'ajaa reippaasti', vrt. puikot 'hallintalaitteet, käytetään myös kahvojen tai ohjastangon yleisnimenä' (Motoristin slangisanakirjasta) (www.bajahill.net/mpslangi.html)

puikottaa₂ 'lyödä puikkomaisella esineellä; lyödä'

Jerot alkoi torjua Vintagilin iskuja. Jerotin joutuessa torjumaan, Rodmar kiersi tämän kyljen puolelle, ja **puikotti** tätä niin syvälle keuhkoon, että piruparka ei ehtinyt koskaan tietää mikä häneen iski. (Kerval Kampaigin kotisivu. www.students.tut.fi/~passo/glorantha/kervalkampaign/logs/log18.htm)

Kai Kauramäki lähti otteluunsa varovasti. Irlannin mies pääsi alussa jo 2-0-johtoon, kunnes porilainen tajusi, ettei MM-kehässä mitään saa ilmaiseksi. Kauramäki **puikotti pitkillä oikeilla suorilla** 3-2-johtoon. (SKTP Demari)

pulkkaila 'laskea pulkalla'

Talvisin Mikkolassa on mahdollisuus hiihdellä valmiilla laduilla, **pulkkaila**, lenkkeillä sekä luistella ja pelailla jäällä 1,5 km päässä sijaitsevalla jääkentällä. (Mikkolan lomamökin esite. yritys.soon.fi/lomamokitmikkola/vapaa-aika.htm).

rälläköidä 'leikata rälläkällä'

Armottoman ahelityksen jälkeen moottori roikkui kahden pukin varassa, ylä-alatukivarret oli irroitettu ja myös itse etupalkki irtosi. Urakka oli tietysti äärettömän hankala lukuisten ruosteisten pulttien ja mutterien ansiosta. Toinen ylätukivarsi piti **rälläköidä** irti etupalkista. (Oped Kadetin korjauksesta kertovat kotisivut, Matti Rintala, <http://koti.mbnet.fi/mrin/kadetti.html>, luettu 19.6.2001)

talikoida 'siirtää talikolla', talikko 'pitkäpiikkinen lapiomainen työväline'

Elokuulla kylvöpelto lannoitettiin karjan lannalla ja maa karhittiin kuohkeaksi. Karjan lanta **talikoitiin** käsivoimin hevostärryyn ja levitettiin talikolla pellolle. Työ oli raskasta. (Petäjaskoski-lehti, Kyläläisten kynästä -palsta, <http://www.oulunetelainen.net/petajaskoski/lehdet/uusi/his4.html>, luettu 19.6.2001)

tunkata 'nostaa tunkkilla'

Rannassa oli katoton, puoliksi sortunut rantavaja, jonka ensi töikseni **tunkkasin** vaateeriin, vedin taljalla seinät suoriksi, rakensin uudet kattotuolit (Harro Koskinen: kirjallista tuotantoa -kolumnit. felix.taide.turkuamk.fi/~hkoskine/kolumnit.htm, luettu 19.6.2001)

vesuroida 'hakata vesurilla'

Elokuussa niitetään Keminmaassa ja **vesuroidaan** Keminsaarilla. Keminmaan tapahtuma on yksipäiväinen, Keminsaarilla ollaan yötä teltoissa (Lapin luonnonsuojelupiirin ilmoitus suomen luonnonsuojeluliiton sivuilla. www.sll.fi/yleista/kalenteri.html)

(b) Kertaluonteiset ja vakiintumattomat I-verbit

Kytömäki (1992: 272) on poiminut kielenkäytöstä seuraavat I-verbeiksi tulkitsemansa innovatiiviset verbijohdokset: *asuntovaunuilla* (-92), *kitaroida* (-90), *basotella* (-90), *bongotella* (-89), *sammota* 'käyttää sampona' (-92), *reppuilla* (-90), *hattuilla* (-91), *jojoilla* (-91), *jojottaa/jojotella*, *kirjeillä* (-90), *liukuhihnaila* (-91), *mikroilla* 'käyttää mikrouunia' (-90), *turpailla* (-91), *varpuilla* (-89), *verkkoilla* (-90), *vesitasoilla* (-91), *älyillä* (-90), *käsilaukutella* (-90), *instrumentoida* (-84) [on CD-Ps:ssa],

kameroida (-84), *kavioida* (-91), *kirjelmöidä* (-89) [on CD-Ps:ssa], *saumuroida* (-91). Statusjohdosten ryhmässä Kytömäki (1992: 263) mainitsee johdoksen *leluilla*, tosin ilman merkitysmääritelmää tai kontekstiesimerkkiä, kuten muutkin edelliset verbit. Tulkinta on siis työni näkökulmasta osin avoin.

barrikoida

Joka ei tanssi Greenpeacen pillin mukaan, niin sitten vedetään puunrunkoja ja **barrikoidaan** kadut ja pihat ja sahataan moottorisahoilla. Kyllä tämä aika hurjaa touhua on, Serlachius sanoo. (SKTP KSML)

bassotella (on Kytömäellä 1992)

Perjantaina mentiin ja silloin illalla jo reenattiinki. Minä koitin **bassotella** minkä osasin. (Päiväkirjasta. <http://www.angelfire.com/rock/TahtisadeMaailma/diary3.html>)

bunkkeroida

Venäläisillä oli tarkoitus tuhota nämä suuret tykit pommittamalla, mutta ne olivat niin vahvasti **bunkkeroitu** sinne ja betoniin rakennettuja, ettei tuhoaminen onnistunut valtavasta pommittamisesta huolimatta. (Salon seudun sotaveteraanit ry. www.netti.fi/sssvet/tahkapaa_ve.htm)

Mitähän kentän suunnittelija on ajatellut, kun muutama muutoinkin vaikea metsäväylä on vielä **bunkkeroitu** ylivaikkeaksi? (Suomen Golflehti 2001, www.suomengolflehti.fi)

bussillaan

Bussillaan [otsikko]. Kesän bussimatkat. (Matka-Vekka-matkatoimiston mainos 12.5.2002)

dynota

dynota, **dynoilla** ajaa moottoripyörällä tehoja ja arvoja mittaavassa testipenkissä (tunnettu valmistaja on "Dynojet"). (Motoristin slangisanakirja. www.bajahill.net/mpslangi.html)

filtteroida (vrt. filtrata CD-Ps ja NS)

Toinen opittava asia Leitolan "joka opettajan NLP:ssä" olisivat erottelutyylit. Ne kertovat millä tavalla ihminen jäsentää ja suodattaa eli **filtteroi** ympäristöstä tulevia ärsykeitä ja miten hän prosessoi asioita mielessään. (Opettaja 25–26/1998)

haitaroida

Isto Hiltunen **haitaroi** surutta (KSML 6.2.1997)

helikopteroida

Mene naapuriosastolle ja selvitä yhteiset tavoitteet sekä se, miten voitte hoitaa asiat tehokkaammin. **Helikopteroi** työsi eli pysähdy miettimään koko tehtäväkenttääsi ja pane asiat uuteen arvo- ja tärkeysjärjestykseen. Pitäkää ideapalaveri innostavassa paikassa. Järjestä vanhat kunnon talkoot. (Karl-Magnus Spiik. Joulukirje 1992. www.kolumbus.fi/spiik/)

hilparoida (hilpari 'tapparakeihäs')

Rugnar kävi päälle laatunsa kaartilaisten määrän korvaten. Kaartilaiset **hilparioivat** Rugnaria heikkotuloksisesti ja toisiaan kuoliaaksi. (Gunnarin tarina. <http://personal.inet.fi/taide/retard/dgdf11.html>)

hokkaroida

[- -] jäinen lumi tai aivan peilijäässä olevat polut, joilla voisi vaikka **hokkaroida**. Nämä ovat maastofriikin unelmakelejä. (Fillari-lehden kotisivu. www.fillarilehti.fi/perus/jutut/markku10.asp)

huiluttaa

[- -] hienosti **huilutettu** [Bart sanoo huilua soittavalle Lisalle] (Simpsons-animaatio, MTV3)

[18:52] <BlizWar> Huilu-proge-ambient teos jatkuu kolmatta tuntiaan. [18:52] <wtw> Hmmjoo eli kaikilel nyt ilta [18:52] <wtw> Bliz **huiluttaa** [18:52] <Zarhan> Paljonko matkaa viel? [18:52] <wtw> Ei sinänsä, että Blizillä olisi mitään taitoa sen soittamisessa, mutta sekin jää soittimen täydellisen epäviisyyden varjoon. (Roolipelin keskustelusta. <http://www.saunalahti.fi/~wtw/b5rope/peli66log.htm>)

huuliharputtaa

[John Lee Lewisin] jumalaista **huuliharputusta** suoraan telineeltä. (Blues-ilta, Ulvovat sudet, Radiomafia 4.6.2001)

jankkuroida (jankkuri 'jankkoaura; syväaura, jolla kuohkeutetaan jankon pinta'; jankko 'peltoaan multakerroksen alainen yl. kova pinta'; CD-Ps)

Pahimpia [viljelymaan] lohkoja yritetään auttaa elpymään nurmen avulla. Äijälän ajatukseen on lisäksi **jankkuroida** maat kevyesti nurmen vakiintumisen jälkeen, jotta nurmen juuristo pystyisi paremmin tunkeutumaan tiivistymään. (Maatilan Pirkka -verkkolehti 1/2001, www.maatilan.pirkka.fi)

jeeppeillä

[- -] mestari **jeeppeili** paikkaille (Tervo 1994: 75)

kaivuroida (kaivuri 'kaivinkone')

Viesti 16 / 23, Asko-johannes Harkko (JOHKA) lauantaina 17. maaliskuuta 2001, klo 12:42 Oli tämäkin täältä pakko **kaivuroida**!! (Demi.fi, Keskustelusivu <http://members.vip.fi/~muurinen/demi/demi-runo.htm>)

keuloa

Stavangerin satamasta lähtevät troolarit **keulovat** edelleen Pohjanmeren peltojen vesivaakoja, mutta myös raskaat helikopterit jyskyävät porauslauttojen ja mantereen väliä. (SKTP SK87) [vrt. puhemielessä *keulia* 'nostaa etupäätä pyörällä ajettaessa; ajaa etupää irti maasta', esim. *keulia, keulottaa* 'ajaa takapyörällä'. Motoristin slangisanakirjasta.]

kirvestellä

kirvestely 'kirveenheitto (kilpailussa)' (MTV3, 10- uutiset 22.9.1996)

kitaroida (on Kytömaellä 1992)

Oikeassa elämässä Dregen **kitaroi** Hellacoptersin lisäksi Backyard Babiesissa (HS 12.12.1997)

Tasa-arvo on kyllä tosi siisti! (hyppäävät Tomin kanssa pöydälle ja alkavat **ilmakitaroida** "Smack My Bitch Upin" tahdissa). (Kettupojat-näytelmästä. <http://www.kulma.net/mkevat/kettupoj.html>)

kopteroida

Kopterointi [= yleisön lennättäminen helikopterilla ilmailupäivillä] kiinnosti, lennonjohdon jonotettiin. [Otsikko] (KSML 23.5.1999) [jutussa: Myös yleisölennätykset matkustajakoneella ja helikopterilla näyttivät kiinnostavan varsinkin poikalapsia isineen]

kännyköidä, kännyköitsee

Nuoret käyttävät kännykkää aikuisia rennommin, heille vapaamuotoinen seurustelu puhelimessa on tärkeää. [- -] Nuorten mielestä **kännyköinti** on myös tärkeää suhteiden hoitoa, kontakteista kun voi hyötyä tulevaisuudessa. [- -] **Kännyköitsijä** kasvattaa omaa reiviiriään muiden kustannuksella, mutta on myös samalla poissaoleva. [- -] **Kännyköinti** muuttaa kaupunkeja yhä enemmän ihmisten yhteisiksi olohuoneiksi. (HS 21.3.1998)

kärryillä

– Kyllä tuota tulee käytyä aina **kärryilemässä** [= työntelemässä vauvaa vaunuissa] (Leena Kelloniemi 13.2.2002)

leijalautaila

Nämä kaikki elementit yhdistyvät leijasurffailussa, josta pääsääntöisesti käytetään nimeä **leijalautailu**, tietää jyvaskyläläinen nuorimies Kaale Nieminen (SjL 21.8.2002)

lölytellä

Saunassa ilman happipitoisuus laskee aina, kun löylyä heitetään. Jos vettä heitetään kiuksalle yhtä mittaa, se ei ole mitään **lölyyttelyä**, vaan ilman höyrystymistä. (saunaprofessori Erkki Helasmaa, IS 30.7.2001).

mikroautoilla

Areenassa **mikroautoillaan** myös ensi vuonna [otsikko]. (HS 8.12.1997)

motskaroida

Superbikessa **motskaroi** ilmeisesti joku Hanson-niminen ajaja. En muista minkäkuutioidissa (Keskustelupalstalta. www.netppl.fi/~avuoltee/TTTj3.html)

moukaroida

Olli-Pekka Karjalainen **moukaroi** mestariksi. (HS 6.8.1999)

mörssäröidä

Antti Tokkari tiputettiin kakkoselle, Juurakko **mörssäröi** Anan kolmoselle ja Kiteen harhaheitolla pääsi kaveri kotiin (Pesäpallouutisesta Jyvaskylän Kirin kotisivulla. personal.inet.fi/urheilu/jyvaskylan.kiri/Kiri/Sivuaja/otteluraportit/kitee-kraport.html, luettu 28.8.2001)

Mutalisk oli ilmeisesti kyllästynyt katselemaan kuinka Siege Tankit **mörssäröivät** maa-joukot punaiseksi matoksi ja ilmassa alkoi lentelemään Zergien [- -] (Peliportaali. www.asenne.net/clan/pulttibois/html/supply/breport/mutalisk_vs_suckbacca_03.shtml)

neulottaa₁ 'laittaa akupunktioneula potilaaseen' (fysioterapeutti rentoutusharjoituksessa, lokakuu 1999)

neulottaa₂ 'ommella (neulalla)'

10.2. Haalarit: Ovat tulossa. KOP-IN on päättänyt sittenkin **neulottaa** logonsa haalareihin. (Tietokilta-opiskelijayhdistyksen hallituksen kokouspöytäkirja 20.11.1989. <http://tik.cs.hut.fi/Arkisto/1989/pk/pkh31-89>)

nuppineulata 'laittaa tai merkitä nuppineuloilla' (vaatesuunnittelija Anne Korkala 20.4.1999)

Meistä oli jäljellä vain muutama seinään **nuppineulattu** lehtileike, postikortti joka oli jäänyt lähettämättä, muistilappuja ja albumeista ja kansioista diskattuja mustavalkokuvia. Noukimme valokuvat yksitellen irti. (SKTP Kauranen)

nyrkittää

H. aina **nyrkitti** minua ja jos ei, niin pyysin että **nyrkittäisi** [= lyödä nyrkillä käsivarteen tai reiteen niin että aiheutuu ns. puukäsi tai -jalka]. (N. Toivanen kesäkuu 2000)

peukutella

Tässä kuullaan herkullista **peukuttelua** [= peukalolla lyömällä soitettu bassokitara]. (Radiomafia 16.2.2002)

piiputella

Silmälasipäinen **piiputtelija** oli pannut piipun taskuun ja imeskeli nyt puolestaan silmälasien sankoja. (Parkkinen 1999: 78).

potkuroida 'liikkua potkurilla' (potkuri₂ ark. 'potkukelkka'; CD-Ps)

Hyrähtääkö moottori lähikaupan pikamatkalle? Moneen menoonsa lapsi tarvitsee saattajan turvakseen, mutta saattaja on aina ihminen, ei auto. Äidin, isän tai isonsisaruksen kanssa voi pyöräillä, **potkuroida** tai patikoida perille. (Helena Kokkonen 2000. Liiku lapsen kanssa -artikkeli. Mannerheimin Lastensuojeluliiton kotisivut, www.mll.fi, luettu 28.8.2001)

Loppujen lopuksi luistimilla oli vain meikäläinen, Vesa ja Soikkelin Jouni kameroineen. Tämä siksi, etteivät Kai ja Mikko osaa kumpikaan luistella. Kai asui Göteborgissa niin vanhaksi, ettei enää suomessa oppinut ja Mikko taas on niin lihava, ettei hän voi luistella. He sitten **potkuroivat**. (Jukka Takalon raju tilitys videoista. Poko Recordsin Aknestik-kotisivu. <http://www.poko.fi/aknestik/videot.html>, luettu 29.8.2001)

puimuroida

Kun tavallisesti kaikki rakennusmateriaalit saa melko nopealla toimitusajalla, Lehtonen **puimuroi** viljaa, mistä keräsi olkipaaleja. (Loimaan Lehti -kotisivun uutinen. www.loimaanlehti.fi/savitalo_on_totta.html)

Ross Brown **puimuroi** [otsikko]. Jälkipuinnit onkin jo pitkälti käyty liite-osuuksissa, mutta tässä vielä omat näkemykset kisan kulusta. (Fn GP 2000 Le Mans'e kisaraportti. kotisivu. mtv3.fi/oma/pipo/kisarapo.html)

pyllyä (vrt. NS *pyllyillä* 'kieriskellä jne.')

[- -] hylly / renki ja piika ne nurkassa **pyllyi**. (Kulkuripoika-laulu, san. trad., es. Tapio Rautavaara)

raiteilla

raiteilu 'interrailmatkailu' (Länsimäki 1995: 254) (vrt. interreilata, reilata; CD-Ps)

Sarin varsinainen pääaine on junassa matkustaminen (oikeakielisyyden nimissä **raiteilu**). (Opiskelijajärjestö Praxiksen kotisivun henkilöesittely. <http://cc.joensuu.fi/~praxis/hallitus/esittely.html>)

reimaroida 'varustaa, merkitä reimareilla'

Vain kolmeen Hailuodon venesatamista, joissa on rakenteita, johtaa **reimaroitu** väylä. (Hailuodosta kertova sivusto. www.netppl.fi/~eikka/nyky/palvelu1.htm)

Koulu purjehtii koulutuksen merellä valtakunnallisesti asetettuihin yleisiin päämääriin. Entinen, hyvinkin tarkasti **reimaroitu** väylä on nyt käytännöllisesti katsoen ilman valtakunnallisia merimerkkejä. (Itsearviointi. Perusteita ja pohdintaa, Matti Kangasoja. Paikallisen arvioinnin perusteet, kevät 2001. Länsi-Suomen lääninhallituksen raportti. <http://www.intermin.fi/suom/laanit/lslh/suomi/koulutuskalenteri/itsearvper.htm>)

räpylöidä

Johtaja kääntää selälleen koko miehen ja istuu rinnalle hymyillen tupakka suussa tietäen kuinka paha on olla alla. Uhri **räpylöi** ja johtaja puhalttaa savuketta pitkin tuhkaa silmiin. (Turkka 1984: 65.) [muodoltaan korreloituu *räpylä*-substantiiviin, mutta merkitys korkeintaan metaforisesti motivoitu; vrt. myös *räpiköidä*]

saumuroida (on myös Kytömäellä 1992)

Näppärimmin ompeleminen tapahtuu koneella, oli se sitten vanha kunnan surrurrur-singer tai uutuuden upea saumuri. [- -] Reunat kannattaa siksakata tai **saumuroida**, sillä kangas lähtee helpolla purkautumaan kovassa käytössä, ellei näin ole tehty. (Tasangon Talvikit. Seinäjokelainen tyttölippukunta. www.lpk.partio.fi/epp/tt/kesakuu.html)

sellottaa

Mielikuva neljästä mustiin vaatteisiin ja aurkinkolaseihin sonnustautuneesta suomalaisesta **sellojaan** sahaamassa iski täysillä ulkomaalaismedioiden eksoottisuushermoon [- -]. Coverkappaleita valittiin useammilta yhtyeiltä: Metallica lisäksi Inquisition Symphonyllä [= Abocalyptica-yhtyeen uusi albumi] **sellotetuksi** joutuvat myös Faith No Moren, AC/DC:n, Panteran ja Sepulturan sävelaarteet. (City 4/1998)

siimata

Jes, kiitos. Mäkin oon jo! Oon siis saanut ajella klipolla ruohoa ja **siimata** [vrt. siimaleikkuri] pitkää heinää. Autuasta kesää ja höyryävää asfalttia! (Freebok-sähköinen vieraskirja. www.freebok.net/books/vilma/view.html) [vrt. murt. *siimoa* 'onkia' (Hakulinen 1979: 299)]

sikaroida₁ 'polttaa sikaria'

Radiojohtaja Olli Alho ja dosentti Jari Ehrnrooth ovat tallentaneet kokemuksensa sikareista teokseksi Sikari aamusta yöhön (WSOY). Kirja kertoo niin sikarin kulttuurihistoriasta, valmistamisesta, tärkeimmistä merkeistä kuin polttamisestakin. Alho ja Ehrnrooth ovat kuitenkin jättäneet hienostuneesta teoksestaan pois joitain **sikaroin** lieveilmiöitä tai ohittaneet ne lyhyesti. (Nyt 37/1998) [vrt. **sikaroida**₂ 'laittaa sikarin muotoiseksi': 2. Testaa onko geeniperimäsi kunnossa; koita saatko kielesi `sikarille`. 3. **Sikaroi** ja suorista kielesi rytmisesti mahdollisimman nopeasti 10x (Logopedian opiskelijoiden ohjeita Communica-järjestön kotisivulla. <http://www.student oulu.fi/~communic/ohjeita.htm>)]

silppuroida

Se [perpallidus-jyrsijä] tykkää puuhailla paljon ja gerbiilin tavoin kaivella tunneleita ja **silppuroida** wc-paperirullia. Perusluonteeseen kuuluu pieni vilkkaus käsitellessä. (Gerbiilien hoito-ohjeet. <http://www.gerbil.net/taysikuun/perpallidukset.html>. luettu 29.8.2001)

sulkeistaa (suluttaa) (vrt. suluttaa CD-Ps)

Tällainen konstituenttirakenne on esitettävissä myös graafisesti usealla yhtäpitävällä tavalla. Tavallisimpia ovat **sulutus**, dependenssiverkko, jäsenyyspuu. [- -] Lausekkeet voi rajata **sulkeistamalla** (tai muuten laatikoimalla) yhteenkuuluvat osat. (Lauri Carlson. Yleisen kielitieteen peruskurssin luennot. <http://www.rosetta.helsinki.fi/ikk.htm>)

suppiloida

Tsau on Iltalehden matkailupalvelu netissä. Löydät yhdestä osoitteesta kutakuinkin kaiken mahdollisen matkailuun liittyvän. **Suppiloi** sieltä tarvittava hupi ja hyöty ennen, jälkeen ja matkan ajaksi. [kuvateksti: Lei kaulaan ja Lumumba huuleen.] (Tsau-palvelun mainos, IL 19.7.2001).

warpata 'käyttää warp-ohjelmaa' (Warp-tietokoneohjelman mainos)

Esimerkiksi MicroStationissa kartta voidaan halutessa myös asemoida (**warpata**) siten, että määritellään halutut pisteet. (Uudenmaan ympäristökeskuksen monisteita 98, Helsinki 2001)

(vesi)skootteroida

Mutta ehkäpä hauskinta huvia oli Haiduksen vesillä **skootterointi**. Vauhdin hurman isettyä ei vesiskootterista olisi halunnut erota (Miljoonasade-yhtyeen kotisivut. www.sci.fi/~handycap/miljoonasade/haidus99.htm)

Vesiskootterointi vaatii luvan vesialueen omistajalta ja viranomaisilta [otsikko]. Vesiskootterilla ajaminen ei kuulu vesilain tarkoittamaan vesien yleiskäyttöön eli ns. jokamiehenoikeuteen. (Tampereen kaupungin kotisivujen keskustelupalsta, mielipide 10.8.1999. www.tampere.fi)

veturoida 'toimia ikään kuin veturina' (vrt. veturi₃)

Vasta aloittaneelle yrittäjällekin näyttää olevan tärkeää, että alueella on oma keskus, joka **veturoi** yhteistä menestystä. (Koillis-Sanomat-verkkolehti. www.koillissanomat/arkisto)

vintturoida

Kankkunen rikkoi heti päivän ensimmäisen ek:n lopussa autonsa toisen takapyörän, kun perä heitti liian laajaa kaarta. Pyörä siirtyi törmäyksen voimasta viitisen senttiä paikaltaan, eikä sitä voitu huoltokiellon takia heti korjata. Kankkunen **vintturoi** vinoon vetävällä autollaan ek 2:n läpi ennen kuin huolto pääsi vaihtamaan lähes kaiken minkä säännöt sallivat. (HS 20.1.1998)

wokata

wokattuja vihanneksia (kaikilla mausteilla, MTV3 22.10.1998)

Kuumennetaan wok-pannu ja sitten **wokataan** vihannekset (ruokaohjelma televisiossa). Valloita **wokkaamalla!** (Apetit Kesäpöytä-pakasteiden mainos, toukokuu 2002)

zalteroida

Ensimmäinen **zaltterointi** vihjasi palleron painon pyörivän melko kriittisellä alueella, jossa kaivataan tarkkoja mittaustuloksia. VÄHÄN ALLE 19 KILOA! Eli **Zalter-vaaka** venyi tarkaanottaen 9.9 kiloon. Nyt ei auttanut joogaaminen ja Tuomas painoi rivakasti patterit Bonzon uumeniin. Digivaa'an näytölle vakiintui lukema 9.85. Koe toistettiin ja tulos pysyi samana. Siihen oli tyytyminen. (Mikko Palonkorven kotisivut. <http://www.helsinki.fi/~palonkor/kalastus.htm>)

ämpäröidä

Eilen taas paistoi koko päivä kuumasti ja kun tuulta ei ole, ei luonnollinen tuuletus veneen sisällä toimi. Hiki on siis ulkona sekä sisällä ja ainoa tapa vilvoitella on **ämpäröidä** merivettä niskaan tai pulahtaa veteen. (S/y Renatan lokikirjat toukokuu 1998. <http://www.renata.edu.hel.fi/loki/ltouko.htm>. luettu 23.8.2001)

Lapsi sateessa **ämpäröi**. Halusi nähdä hiekkakakun kasteltuna. [runon säkeet] (Yksityishenkilön kotisivu. <http://koti.mbnet.fi/arkhan/sanapeli.txt>)

(c) Lasten kieli

Kielen kehitystä ja omaksumista käsittelevissä tutkimuksissa on mainittu mm. seuraavia I-verbeiksi tulkittavia sanoja:

jekuttaa 'tehdä jekkua' (lapsi nimeltä J) (Niemi–Niemi 1985: 155)
kameroida 'kuvata kameralla' (lapsi nimeltä J) (Niemi–Niemi 1985: 155)
trukata 'kuljettaa trukilla' (lapsi nimeltä J) (Niemi–Niemi 1985: 155)
veitsitä 'leikkaa' (Lieko 1998: 554, 557)

Lähinnä kausatiivisia ovat lisäksi sellaiset verbit kuin *rusettoida* (*rusettoimaan* 'solmimaan rusetille'; Lieko 1998: 554, 557) ja *ruohotella* (*isi rupee ruohottelemaan* [= leikkaamaan nurmikkoa ruohonleikkurilla]; Sanni 3;1, kesäkuussa 2001. (Lasten innovatiivisista D-verbeistä englannissa ks. Clark ja Clark 1979: 805–806; laajemmin Clark 1993.)

B Innovatiiviset semeemit ja metaforiset ei-konventionaaliset käytöt

Seuraavassa listaan innovatiivisia muodosteita, jotka liittyvät I-verbeihin tai niiden korrelaatteihin, mutta eroavat näistä semeemisuhteiltaan.

ankkuroida 'hoitaa ankkuriosuus' (*ankkuris* 'ankkuriosuuden hoitava urheilija')

Anse piti nopeinta vauhtia ankkuriosuudella ja **ankkuroidi** Iisu:n hopealle. (Urheilu-uutisesta 29.3.2001. www.koillissanomat.fi)

kapuloida 'liikuttaa (vääntämällä) kapulalla' (vrt. CD-Ps *kapuloida* 'sulkea')

Kapulalossia hoiti vuorotellen opisto ja kyläläiset aamukuudesta iltakuuteen. Sen jälkeen jokainen **kapuloi** itse lossin salmen yli. Jos lossi oli toisella rannalla, oli se ensin haettava veneellä. (Kansanopisto-verkkolehti. www.kansanopistot.fi/kansanopistolehti/arkisto/2001_05/2001_05_laatokan.pdf)

kapuloida 'soittaa rumpuja kapuloilla' (vrt. CD-Ps *kapuloida* 'sulkea')

Kaikki tarvittavat instrumentit ovat paikannettavissa: rumpuja **kapuloi** Jari Isohellä, bassossa vaikuttaa Mikko Paikkala, Jarno Rannanpää soittaa kitaraa. (Vaasan yhteislukion Nettilehti Jubice. www.edu.vaasa.fi/jubise/progress.htm)

kämmentää 'ammentaa' (vrt. CD-PS *kämmentää* 'kouria')

[- -] saa mettä **kämmentää** (Disneyn viidakkokirjan karhu laulaa tv-mainoksessa)

linkittää 'yhdistää linkin₂ avulla; yleensä yhdistää' (vrt. *linkki*₂ (atk) 'ohjelmoitu mahdollisuus siirtyä tekstissä suoraan toiseen tekstinkohtaan, kuvaan tms.' ja *linkki*₃ 'yhdysside') (vrt. CD-Ps

teletekniikan *linkittää* 'välittää linkkiyhteyden (= *linkki*₁) avulla')

Linkitä. [- -] Voit halutessasi laittaa omille sivuillesi linkin varainhankinta.net sivustolle. (Verkkomainos. www.varainhankinta.net)

loukuttaa 'pyydystää' (*loukku*₁ 'pyydys') (vrt. CD-Ps *loukuttaa* 'käsitellä')

Mikäli et saa kissaa kiinni, voit yrittää **loukuttaa** sitä. **Loukku** [= laudoista rakennettu pyydys] ei vahingoita kissaa mitenkään: houkuttimena on ruokaa, ja eläimen mennessä sisään **loukku** sulkeutuu. (Kissakoti Kattilan ohjeita. <http://www.htk.fi/public/kattila>)

luutia '?lentää' (vrt. CD-Ps *luutia* 'lakaista')

[- -] taivas on koukuton, muutama puhdas pilvi lentää, yksi on lastenkirjan väkäleukaisen ja yötaivasta **luutivan** noita-akan näköinen, syylä nenässä, mutta onko akan leuka kyllin väkä, että siihen saa piru häntänsä perkeleellisten työturvallisuusmääräysten mukaisesti kiinnitettyä niin ettei piiritarkastaja oksenna pumaskatulvaa [- -] (SKTP Tervo)

mopata 'heiluttaa tukkaa' (vrt. CD-Ps *mopata* 'puhdistaa')

Jengi **moppaa** päätä ja heiluttaa nyrkkiä (Paleface-artisti MoonTV:ssä 19.8.2001)

moukaroida 'heittää moukaria₂' (*moukari*₂ 'urheiluväline') (vrt. CD-Ps *moukaroida* 'takoa')

Olli-Pekka Karjalainen **moukaroi** mestariksi. (HS 6.8.1999)

piikata 'kiinnittää' (vrt. CD-Ps *piikata* 'murtaa')

Yötä kohti kiristyy kylmä nollan tuntumiin ja alkaa tuulla koillisesta, ison selän ylitse. Veneen peite paukuttaa ja on lähdeittävä **piikkaamaan** se kiinni. (SKTP Närhi)

piikittää varioivia käyttöjä '?laittaa; tatuoida; pistää, tappaa'' (vrt. CD-Ps *piikittää* 'antaa ruiske')

Ko heinäpyyikki leihuaa valkosena narula kuivumassa niin Setä kallitsee viikatheen ja mie **piikitän** haravan. (SKTP Liksom)

Jussi Vares alkoi metsästää tatuointia. Ja kun nainen palasi jo ehkä kymmenettä kertaa ikkunan luota eteisen oviaukolle, Jussi Vares pystyi vihdoon erottamaan mitä tatuointitaitelija oli Annette Talan nilkkaan **neulallaan piikittänyt**. (SKTP Mäki)

– Nyt riitti! pimahti opettajatar, haki talikon ja uhkasi **piikittää** Rainen makuupussiinsa. (Story from hell. Kertomus. <http://www.geocities.com/kaitzschu/sfh.html>)

sauvoa 'lyödä, kukistaa sauvalla' (vrt. CD-Ps *sauvoa*₁ 'kuljettaa venettä tms. sauvoimella veden pohjasta työnnellen', *sauvoa*₂ 'antaa sauvalla vauhtia hiihdettäessä')

Puukot heiluvat, pyssyt paukkuvat, **seipäät** mätkähtelevät ja **kanget** kalahtelevat. Hurjasti riehuu, veripäissään ja vaatteet riekaleina jätkät **sauvovat** maajusseja tantereeseen [- -]. (SKTP Liksom)

vispilöidä 'soittaa' (*vispilä*₂ 'rumpupalikka') (vrt. CD-Ps *vispilöidä* 'vatkata')

Bo Kaspers Orkester **vispilöi** hienot kotikieliset iskelmänsä suvereenisti klubijatsin loungehissuttelun muotoon. [- -] Fredrik Dahlin [rumpali] vakaa **vispilöinti** veljeilee sydämelisistä akustisen coolin, hartaiden konetahditusten ja latinorytmien tenhon kanssa. (Soundi-lehti, levyarviot 11, 1999-9. http://www.soundi.fi/arkisto/cds_1199_9.html)

vitsoa 'hätyyttää' (vrt. CD-Ps *vitsoa* 'piestä; arvostella')

Tuukka **vitsoi** hyttyspölkkiä pänsä pielistä hajalleen. (SKTP Kyllönen)

LIITE 2.

Perusaineiston ulkopuolisia verbejä

Tässä mainittuja verbejä en ole sisällyttänyt tutkimukseeni varsinaiseen aineistoon. Seuraavassa listaan sellaisia verbijohdoksia, joita CD-Ps:ssa ei esiinny, mutta jotka ovat tulleet mainituiksi muissa dokumenteissa, lähinnä sanakirjoissa ja sanastoissa (kohdat 1 ja 2). Lisäksi luettelen joitakin sellaisia verbejä, joille CD-Ps ei esitä substantiivikorrelaattia (kohta 3). Lopuksi listaan CD-Ps:n yhdysverbit, jotka liittyvät I-verbeihin, mutta jotka on jätetty aineiston ulkopuolelle.

1. NS:n I-verbejä

CD-Ps:sta puuttuvat mm. seuraavat NS:ssa esiintyvät, I-verbeiksi katsottavat johdokset (johdon suuntaa tai historiallista suhdetta yleensäkin en ole selvittänyt). Verbinetinen kirjain viittaa luvun 4.2.1 lopussa esitettyyn prototyypin I-verbien semanttiseen luokkaan, johon verbi lähimmin kuuluisi (perifeeristen verbien semanttiseen luokkaan viittaa sen luvun numero, jossa niitä on käsitelty):

(j) *airoilla* harv. 'hiljakseen soudella' (Jooseppi siinä veltosti airoilee pitkin aavan hohtavaa järvenselkää; Kianto, NS); (m) *aivoitella* harv. 'pohtia, ajatella' (*aivo* 1544 Agricola, *aivoitella* 1702 Florinus, *aivoitus* 1544 Agricola, *aiivot* 1786 Ganander; Jussila 1998: 27) (*Istuu ja aivoittelee omia aikojaan.* NS); (h) *ansastaa* mets. harv. 'pyydystä ansoilla'; (k) *haata* harv. 'sulkea haalla' (ks. myös Räisänen 1988: 83); (m) *haiventaa*₂ harv. 'tukistaa' (*haiven*₁ 'karva, hius') (ks. myös Hakulinen 1979: 288); (k) *halssata* mer. 'kiinnittää halssikulmasta tai halssiköydellä, halssilla'; (f) *hankmota* maat. 'äestää hankmolla' (*hankmo* 'lapiöesmalli'); (e) *häkilöidä* 'puhdistaa häkilällä t. häkiläkoneella' (ks. myös Cannelin 1930: 15) (ks. myös NS:ssa murt. *häklä* 'häkilä', *häklätä* 'häkilöidä') (*Liotuksen ja kiuvaoksen jälkeen kuituaines loukutetaan ja lihdataan koneellisesti. Lopuksi pellava häkilöidään ja ajetaan kehräyskelpoiseksi nauhaksi kehräämöille toimitettavaksi; SKTP HS 29.5.1990*); (luku 4.2.4) *jamo* 'ommella yhteen kaksi haapaan reunaa' (*jama*₁ 'liitos, yhtymäkohta') (NS:ssa myös harv. *jamata*) (vrt. *jamo* 'liittää yhteen (esim. nuotan verkot), jonka kantasubstantiivina on *jama* 'sauma, liitos' (SSA; Hakulinen 1979: 299); (e) *kartata* kans. 'karstata' (*2kartta* kans. 'karsta'); (g) *kartuta* 'hakata pyykkivaatteita kartulla' (*karttu* erik a. 'puuväline, jolla piestään pyykkivaatteita'); (g) *kassaroida* 'hakata kassaralla, kassaraa käyttäen raivata vesat ja pensaat' (*kassa, kassari* 'veitsenkaltainen lyömä- t. viiltoase, havukirves, vesuri'); (g) *kepakoida* 'piestä, hakata kepakolla' (Riitta Heikkilä *kepakoi ruista keppakoportin päällä vuorotahtiin Ilmo Korhosen kanssa Soininmäen riihen luuvassa* [kuvateksti]; KSML 12.9.2000); (luku 4.2.3) *kokastaa* 'vetää veneen kokka rantaan'; (l) *kolpakoida* vars. leik 'ryypätä olutta (kolpakosta), käydä juomassa olutta'; (g) *kurikoida* 'hakata kurikalla, nuijia' (*kurikka* 'lyöntipuu (erik. pyykin), karttu, kapula, nuija') (ks. myös Cannelin 1930: 15); (m) *kämmentää* leik. 'kätellä'; (f) *lihdata* 'erottaa lihdalla päistäret loukutetuista pellavista t. hampuista' (*lihta* 'koje, jolle loukutetuista pellavista erotetaan päistäret') (vrt. rts. *klihta*) (*Hän istahtaa pellavan lihtauksessa ja loukutuksessa tarvittavien työkalujen selkään ja ratsu on valmis vauhtiin; SKTP AL*); (luku 4.2.3) *nenästä* 'vetää veneen kokka maihin' (*nenä*₄ 'yl. kärki, huippu, nokka jne.); (k) *nuorita, nuorittaa* 'sita nuorilla, panna nuoriin'; (b) *palhota* 'veistää (*palho* 'piilukirveen terän teräosa'); (g) *palikoida* 'takoa palikoilla' (esim. rumpua); (g) *patukoida* 'lyödä patukalla, pamputtaa'; (k) *pilkittä* 'kiinnittää pilkeillä'; (k) *pinnehtii* 'kiinnittää tai liittää pinteillä' (*pinne* 'puristava yhteenliittämisväline, esim. klemmari'); (h) *pivota* kans. 'koota, sitoa' (vrt. *pivo*₁ 'koura',

*pivo*₂ 'kouran täysi, pivollinen' (verbin tulkinta riippuu siitä, hahmotetaanko kannaksi *pivo* viittaamassa kouraan vai kouraukseen, pivolliseen, ks. SSA); (f) *porkata*₁ 'survoa, tarpoa porkalla', (j) *porkata*₂ 'sauvoa venettä', *porkata*₃ kuv. rämpiä (*porkkia, porkkailla*) (*porkka*₁ 'salko tai sauva, jolla vettä polskuttamalla pelotetaan kaloja pyydykseen', *porkka*₂ 'suksi-sauva'); (f) *pulkita* 'kuohita' (*pulka*₁ 'puupuikko, pulikka'); (c) *purastaa* 'kaivertaa' (*puras* 1. 'terävä puikko, naskali, piikki', 2. 'talta; tuura' (vrt. *purata; pura, purasin*); (g) *raippoa* harv. 'lyödä raipalla t. raipoilla, piiskata, ruoskia' (Gananderilla 1787, ks. Jussila 1998: 215) (vrt. *raipata* 'lyödä, iskeä', ks. SSA s.v. *raippa*); (c) *raspata* 'viilata tai hangata raspilla' (*raspi* 'karkea viila', CD-Ps); (m) *reisiä, reittää* kans. 'kiivetä puuhun tms. reisien varassa'; *risuttaa* 'peittää, tuettaa tms. risuilla'; (f) *2ryskätä* kans. 'puida' (*ryskä* kans. 'puimakone'); (b) *telsota* 'kovertaa telsolla' (*telso, talso* 'kovero-, kourukirves') (vrt. SSA, jossa *telso* > *telsota* 'veistää kourukirveellä t. tylsällä kirveellä; veistää huonosti tai huolimattomasti'; *telsosota* ks. myös Vuorela 1981: 462); (l) *tuohustaa*₁ 'tuulastaa', *tuohustaa*₂ 'syyttää soihdulla' (*tuohus*₁ 'tuohi- ja päresoihtu'); (luku 4.2.2) *tunkioida* maat. 'koota tai ajaa tunkio(i)ksi'; (luku 4.2.2) *tynnyroidä* 'panna (säilöä, pakata tms.) tynnyriin t. tynnyreihin' (*Valmiiksi pullo-tettua ja tynnyroityä olutta on myyty vanhoille asiakkaille ja muutamille uusillekin ostajille, mutta panimon tankeissa ollut valmis olut menee haaskioon*; HS 26.6.1996) (vrt. murteinen *tynnätä* 'panna (olut, kalja) tynnyriin', joka on sekundääri; *tynnyri* on r-ainesta myöten ruotsalaislainaa (*tunna* : *tunnor*; Hakulinen 1979: 304), samoin murteissa *tynnyroidä* 'panna tynnyriin (kaljaa)' (mts. 283)); (l) *valtikoida* (< *valtikka*; Hakulinen 1979: 283) 'vallita, hallita, isännöidä' (*Itsesensuuri valtikoi myös Yleisradiossa. Ulkoministeri Ahti Karjalainen esitti 1973 Yleisradion toimilupaan lisättäväksi määräyksen, joka velvoittaisi ohjelmapolitiikassa noudattamaan virallista ulkopolitiikkaa*; Ekholm, Kai 1997. Kielletyt kirjat. Verkkodokumentti, Jyväskylän yliopiston kirjasto); (b) *varvata* kans. 'sorvata' (*varvi* 'sorvi'); (luku 4.2.3) *voittaa* kans. 'voidella' (*voi*), (ks. myös Hakulinen 1979: 287, *voittaa* 'rasvata'); (k) *vitsastaa* 'sitaovitsaksella'.

2. Muiden lähteiden I-verbejä

Lisäksi CD-Ps:sta puuttuvat seuraavat Kytömäen (1977: 240–241) instrumentatiivisiksi katsomat NS:n verbit: *hankmota, klihdata, lihdata, lullata, pihditä, porstata, vannata, varvastaa, lumittaa, maidittaa, nupittaa, säpittää, tulettaa, veivittää, hamaroida, häkilöidä, kaaviloida, kahmaloida* (vrt. *kahmalo* 'yhdessä olevat kourat'), *katajoida, pauloa, rusikoida, räpylöidä, separoida* [!], *sestoa, tallukoida*.

Lönnrotin sanakirjassa esiintyy mm. seuraavia CD-Ps:sta puuttuvia I-verbeihin rinnastuvia, kenties osin oppitekoisia verbejä: *astioita, haulittaa, hinkaloita, kihvelöidä, koriloita, kynästellä, liesiä, patukoita, saunotella, tadikoita* (ks. Kytömäki 1992: 115, 137–169).

Kytömäki (1992: 39) mainitsee instrumentatiiviksi seuraavat Jusleniuksen (1745) sanakirjan johdokset, jotka puuttuvat CD-Ps:sta. Niillä on vastineensa NS:ssa yhtä tapausta lukuunottamatta: *carttaan* (vrt. *kartata*), *curicoitzen* (vrt. *kurikoida*), *sirkilöitzen* (?), *hammastan* 'bijten' (vrt. *hammastaa*₂), *häkylöitzen* (vrt. *häkilöidä*), *piwoilen* (vrt. *pivota*), *purastan* (vrt. *purastaa*), *rusikoitsen* (vrt. *rusikoida*, myös CD-Ps:ssa).

Muita CD-Ps:sta puuttuvia I-verbeihin yhtäläisyydessä olevia verbejä ovat esim. *plokata* 'torjua', *plokki* 'torjuntamuuri' (lentopallossa) (engl. *block*) (Räisänen 1987: 495), *poolata, poolittaa* 'juntata paaluja' (*poola* '(kiinnitys)paalu, -tolppa') (SSA) (verbi hahmottuu perifeerisesti instrumentatiivisen *keilata*-verbin tapaan teeman manipulointi -skeeman mukaisesti), *taanata* (*taana* 'kuivauslauta, jonka päälle turkiseläimen nahka vedetään' (rts. *tana*) (Räisänen 1987: 491) tai esim. *var(s)tata, varstoa* 'puida varstalla' (*varsta* 'puinen puintiväline') ja myös

vartta 'tuura'–*vartata* 'kulkea veneellä jäätä särkien' (SSA s.v. *varsta*) (vrt. NS *varttaa* 'kiinnittää varteen; jalostaa'):

(1) **Varstat** kopsahtelivat rytmikkäästi riihen lattiaan. Kun oli **varstottu** lyhteet kertaalleen, ne käännettiin ja taas **varstottiin**, kunnes jyvät olivat irronneet. (Aini Vääräniemi, Metsäkylän riihenpuinti, lukijoiden kirjeet. Koillissanomat, lokakuu 1999)

Murteista tai kansankielestä voidaan esimerkkeinä mainita *korata* 'niittää vedessä kasvavaa kortetta' (*kora* 'järven rannoilta kaislan ja kortteen niittämiseen käytetty kaksiteräinen viikate; koraviikate'; Vuorela 1981: 190; molemmat puuttuvat NS:sta ja SSA:sta), *kampittaa* 'heinäsirpillä [= kamppi, kampi] hakata heinää maahan' (Mäntyharju) (Nirvi 1982: 33), *siimoa* murt. 'onkia' (Hakulinen 1979: 299) (vrt. innovatiivinen *siimata*-verbi, liite 1) ja *tuohoa* murt. 'sytyttää tuohella; liikkua tuohisoitu kädessä') (Hakulinen 1979: 299; SSA s.v. *tuohoa* mainitsee *tuohi*-substantiivin johdoksiksi verbit *tuohota*, *tuohoa* 'sytyttää (erityisesti kaski) tuohella'). Erikoisleksikosta esimerkkinä voidaan mainita korrelaatiopari *freesata* 'jyrsiä pyörösteriopainolevyjä' ja *freesi* 'pyöröjyrsinkone' (Lehti- ja kirjapainoalan sanasto. Keski-suomalaisen museo -sivuston sanasto. www.keski-suomalainen.fi. Päivitetty 23.10.2003), slangista *metski* 'onki' ja *metskaa* 'onkia' (Stadin slangi -sanakirja. Saatavilla osoitteesta <http://koti.mbnet.fi/joyhan/ve12s.htm>. Päivitetty 13.2.2000) sekä *fekta* 'miekka' (*mä väsään täst kuusest fektan*), *fektailla* ~ *fektata* 'miekkailla' (*aina joulun jälkee duunattii kuusesta fektat ja sit fektailtii*) (Palander 2000. Katujen kieli. Helsingin 1940–60-lukujen puhekielen sanakirja. Verkkodokumentti. Luettu 6.5.2002. Saatavilla osoitteesta <http://kotisivu.mtv3.fi/oma/suku/slangia.html>).

3. Substantiivikorrelaattittomia verbejä

CD-Perussanakirjassa esiintyy muutamia I-verbityyppisiä verbijohdoksia, joiden korrelaatti ei ole CD-Ps:n hakusanana tai väline-merkityksessä. CD-Ps:ssa on verbi *sesto*a (tukkilaiskisojen taitolajina: 'liikkua (melo) uivalla tukilla seisten ja keksiä melana käyttäen'), mutta ei kantaa *sesta* (*kans.* 'sauvoin, seiväs'; NS), jonka pohjalta Kytömäki (1977: 241) katsoo *sesto*a-verbin instrumentatiiviksi. Samoin CD-Ps:ssa on verbi *kaaviloida* 'kaulita', joskaan ei kantaa *kaavila* 'kaulin' (NS). Korrelaattittomia CD-Ps:ssa ovat myös verbit *föönata*, (*inter*)*reilata*, ((*inter*)*reili* puuttuu) ja *surf(f)ata* (*surf(f)ilauta* ei sovi kannaksi), sekä *nirhata* ja *rusikoida*, joilla NS:ssa on substantiivikorrelaatti (*nirha* 'viila', *rusikka* 'nyrkki').

Korrelaattittomuus voi vihjata substantiivin sekundaarisuutta (*nirha*, ks. luvussa 3.1) tai verbin merkityksen väljenneisyyttä, mitä seuraavat *rusikoida*-verbin nykykieliset käyttöesimerkit (2–4) havainnollistavat (verbi *rusikoida* 'iskeä nyrkeillä, mukiloida, pidellä pahoin, piestä' (CD-Ps) on esiintynyt kirjakielissä rinnan substantiivi *rusikan* 'nyrkki' (NS) kanssa Agricolalla vuonna 1544 (Jussila 1998: 229), Hakulinen (1979: 283) pitää verbiä denominaalisena, eikä SSA katso sen deskriptiivisyyttä todennäköiseksi):

(2) Julkisuudessa on näyttänyt usein siltä kuin McDonald's **rusikoisi isolla pihvinuijalla** pikkuruista ranskanperunaa. (SKTP SK95)

(3) Pahoinpitelyn nähnyt liikuntavammaisen kaveri riensi ystävänsä avuksi, jolloin hakkaaja hyökkäsi auttajan päälle ja **rusikoi häntäkin nyrkeillä** päähän. (SKTP IL)

(4) Jallu vihasi sitä edessä olevaa vihamiestä verisesti, kiroili, ettei se ollut sellainen kuin hän sen sisässään näki: mahdoton möhkäle, jonka voisi ampua seulaksi, **rusikoida pysin perällä**, söhäistä pistimellä, että veri ruiskahtaisi (Haanpää 1982: 66).

4. Yhdysverbit

Seuraavassa luetellaan CD-PS:n ei-monolekseemisiä verbejä, jotka liittyvät I-verbeihin. Hakusanoja ei ole sisällytetty tutkimusaineistoon, eikä niitä käsitellä tätä mainintaa enempää (yhdysverbeistä ks. esim. Häkkinen 1987) (poikkeuksena ovat tässä mainitsemattomat kulkuvälineverbit *polkupyöräillä, lumi-, purje-, laine-, rullalautailu* sekä epäprototyypinen *postimerkkeillä*).

hienosahata, ilmakeivata, ilmakeivata, kuumaniitata, -saumata, -savustaa, -sinkitä, -valssata, kylmähitsata, -niitata, -savustaa, -valssata, -varastoida, mikrofilmata, moottori-pyöräillä, moottoriveneillä, muovipinnoittaa, paikkamaalata, peruskartoittaa, pohjamaalata, polttolakata, -maalata, pöytäkirjata, riimisuolata, ruiskusuolata, -lakata, -maalata, sokerisuolata, suruliputtaa, syväkairata, tekolumettaa, tuoresuolata, turvamerkitä, tyhjiöpakata, ulosliputtaa, ulosmitata, valokopioita, valokuvata, varmuusvarastoida, kuvanauhoittaa, välivarastoida, ydinaseistaa, yhteisverottaa, ylikuormittaa, -valottaa, viivata, öljysorastaa.

LIITE 3.

I-verbikorrelaatiopariin liittyvät substantiivit ja verbit Suomen kielen taajuusanaston (Saukkonen et al. 1979) aineistossa.

Tapaukset ovat aakkosjärjestyksessä. Mainintajärjestys on seuraava: substantiivin järjestysnumero, substantiivi, verbin järjestysnumero, verbi. Muut merkinnot: s.p. = substantiivikorrelaatti puuttuu taajuusanastosta, v.p. = verbikorrelaatti puuttuu taajuusanastosta, [x] = prototyypin ulkopuolinen verbi.

5842 aura – aurata v.p.	7844 nuotta – nuotata v.p.
202 auto – autoilla v.p. (2672 autoilija)	3495 nyrkki – 9466 nyrkkeillä
hara s.p. – 11536 harata	7844 ohjas – ohjastaa v.p.
harava s.p. – 11536. haravoida	9466 onki – 4701 onkia
3740 harja – harjata v.p.	1419 pallo – pallottaa v.p.
4701 jarru – 5204 jarruttaa	11536 pamppu – pamputtaa v.p.
2348 kaasu – kaasuttaa v.p.	1798 peili – peilata v.p.
5204 kahle – 6684 kahlita	6684 peukalo – peukaloida v.p.
7844 keihäs – keihästää v.p.	4701 piikki – piikata, piikittää v.p.
6684 kelkka – kelkata, kelkkailla v.p.	5204 polkupyörä – (polku)pyörällä v.p.
6684 keppi – kepittää v.p.	1513 polvi – 11536 polvistua [x]
4701 ketju – ketjuttaa v.p.	5842 pommi – 7844 pommittaa
5842 kiila – 11536 kiilautua	pora s.p. – 4701 porata
556 kivi – kivittää v.p. (11536 kivetä)	3740 posti – 11536 postittaa
6684 kolkka – kolkata v.p.	5842 pultti – pultata, pultittaa v.p.
5842 kumi – kummata, kumittaa v.p.	4005 pumppu – 9466 pumpata
2672 kynsi – kynsiä v.p.	puntari s.p. – 6684 puntaroida
5204 kärry – kärrätä v.p.	6684 purje – 4315 purjehtia
168 käsi – 449 käsittää [x]	7844 pyydys – 4701 pyydystä
2802 köysi – köyttää v.p.	raappa s.p. – 11536 raapata
849 laiva – laivata v.p.	835 radio – 7844 radioida
3740 lapio – lapioida v. p.	7844 rumpu – 9466 rummuttaa
3100 lautta – lautata v.p.	4315 ruuvi – 9466 ruuvata
3740 liima – 3495 liimata (11536 liimailla)	3495 saapas – saapastella v.p.
2802 lukko – 6684 lukita	4315 saha – 4005 sahata
4701 lusikka – lusikoida v.p.	7844 sakset – saksia v.p.
2672 maali – 1513 maalata [x]	7844 sauma – saumata v.p. [x]
3495 mainos – 5204 mainostaa	4005 savu – 11 536 savustaa
9466 mela – 11536 meloa	7844 seiväs – seivästää v.p.
508 merkki – 180 merkitä [x]	7844 seula – 9466 seuloa
4005 miekka – miekkailla v.p.	304 silmä – silmätä v.p.
1014 mitta – 633 mitata	3282 solmu – 1849 solmia [x]
6684 moukari – moukaroida v.p.	11536 suitset – suitsia v.p.
6684 mylly – myllyttää v.p.	2672 suksi – suksia v.p.
5842 myrkky – 9466 myrkyttää	768 suu – 4701 suudella
3740 nappi – napittaa v.p.	7844 tahko – tahkota v.p.
6684 nasta – nastata v.p.	11536 teippi – teipata v.p.
1911 nauha – 9466 nauhoittaa	6684 tela – telata v.p.
3282 naula – 3100 naulata [x]	1557 televisio – televisioida v.p.
5204 neula – 9466 neuloa	633 tuuli – 9466 tuulettaa
5204 nivel – 11536 niveltää	3495 vasara – vasaroida v.p.
4701 nokka – 9466 nokkia	712 vene – veneillä v.p.
9466 nuija – nuijia v.p.	4315 vyö – vyöttää

LIITE 4.

Aineiston kuvaaminen itseorganisoituvan kartan avulla

Esittelen seuraavassa aineistoni I-verbien alaluokkien ja niille läheisten muiden D-verbiluokkien kuvautumista itseorganisoituvassa kartassa. Itseorganisoituvan kartan avulla voidaan "muuntaa moniulotteinen data siten, että se voidaan esittää tasossa karttamaisena visualisointina": menetelmässä pyritään säilyttämään aineiston sijaintisuhteet niin, että "data-avaruudessa toistensa lähellä olevat elementit sijaitsisivat lähekkäin myös kuvauksessa" (ks. Himberg 1997).² Kartta on opetettu ns. SOM-algoritmillä (*self-organizing map*), joka projisoi kuusiulotteiseksi analysoimani datan kaksikulotteiselle pinnalle siten, että yksiköt, jotka 6-ulotteisessa avaruudessa ovat lähellä toisiaan, ovat sitä myös 2-ulotteisessa avaruudessa. Tässä esiteltävä SOM-opetus ja -kuvaus on vain kokeilu, joka ei koordinaattipohjaisena luokastona ole havainnollinen, mutta kuvaa kuitenkin aineiston luokkien keskinäisiä suhteita.³

Olen jaotellut opetusdatana käytetyn aineiston verbit kuuden prototyyppisyysdimension mukaan kuusiarvoisille jatkumoille siten, että dimension täysin toteuttava verbiluokka saa arvon 100, seuraavat 80, 60, 40 ja 20 ja vähiten tai ei yhtään toteuttava arvon 0. Dimensiojatkumo on siis katkottu karkeasti kuuteen luokkaan, vaikka oikeammin kukin verbi voi saada minkä tahansa arvon väliltä 1–0 (tässä 100–0). Tällainen tarkkuustaso olisi työni aineiston kokeilukuvauksessa hankala todentaa. Analysoidut dimensiot olen esitellyt työni luvussa 5, niistä tiivistetyt karkeat luokat ja niiden kuvaus on taulukossa 1. Kuvaukseen otetut verbiluokat ovat luvussa 4.2.1 esitellyt prototyyppisten I-verbien semanttiset tyypit sekä luvuissa 4.2.2–4.2.4 esiteltyjen luokkien perustapaukset. Verbi-
luokat koodeineen ja esimerkkeineen esitetään taulukossa 2, jossa kirjaimet a–m viittaavat luvun 4.2.1 I-verbien luokkiin ja kirjaimet n–p kattavat lokatiivisten, instruktiivisten ja perifeeristen verbien ryhmistä valikoidut luokat. Kirjaimen jälkeinen alanumero viittaa kirjaimen ilmaiseman pääluokan alaluokkaan, jonka kuusidimensioinen erittely on osoittanut. Taulukossa 3 on luokiteltu verbit pää- ja alaluokkiin luokkatunnuksen ja esimerkkiverbin avulla sekä listattu luokan saama karkea arvo kustakin piirrejätkumosta.

² Himberg, Johan 1997. Itseorganisoituvaa karttaa perustuva työkalu ja sen soveltaminen puheludatan analyysiin. Diplomityö. Teknillinen korkeakoulu. Teknillisen fyysiikan ja matematiikan osasto. Luettavissa osoitteessa <http://www.cis.hut.fi/~jhimberg/dippa/>.

³ SOM-analyysin on tehnyt FM Osmo Kervinen, jota kiitän kaikesta saamastani avusta ja keskusteluista SOM-kuvaukseen liittyen. Aineistosta on tehty myöhemmin myös toisenlainen, tarkempi kuvaus ja graafinen visualisointi, jonka esittely ja analysointi ei tässä vaiheessa ehtinyt eikä mahtunutkaan mukaan vaan jää odottamaan julkaisuun mahdollisten jatkotutkimusten yhteydessä. Analyysin on tehnyt FT Anssi Lensu Jyväskylän yliopiston Data-analyysin laboratoriossa, joka on Informaatioteknologian tiedekunnan ja Matemaattis-luonnontieteellisen tiedekunnan alainen tutkimusyksikkö. Kiitän häntä kaikesta saamastani avusta ja asiantuntemuksesta.

Kartan (kuvio 1) tarkastelussa on ensinnäkin muistettava luokkien, niihin kuuluvien erilaisten verbien sekä piirredimensioiden käsittelyn karkeus. Samoin kartan spatiaaliset suhteet eivät ole suoraan tulkittavissa kategoriaetäisyydeksi. Esimerkiksi prototyyppiset leikkaamis- (a1 *sahata*), veistämis- (b1 *piiluta*), hiomis- (c1 *siklata*) ja erottamisverbit (d1 *välptä*) sijoittuvat kartassa kohtaan (x, y) 8,1. Kartan alareuna on jännitteisempi, eli siellä kartalla lähekkäin olevien vektoreiden etäisyydet alkuperäisessä avaruudessa ovat suuremmat kuin yläreunassa. Alareunassa jotkin luokat taas muodostavat yhdessä isomman rypään, joka erottuu selvästi lähiympäristöstään. Näin tekevät esim. luokat i4 (*televisioida*), n1 (*pullottaa*), n2 (*sumputtaa*) ja l6 (*puntaroida*). Tällainen jännittyneisyys johtunee alareunan luokkien suuremmasta varioinnista; kahden naapurin useampi komponentti (piirredimensiot) poikkeaa toisistaan ja enemmän kuin yläreunassa. Yläpuoliskossa komponenttien arvot muuttuvat hitaasti mentäessä suuntaan tai toiseen. Alueella, jota rajaavat rivit 1–8 ja sarakkeet 7–20, muutokset ovat varsin pieniä, eli siellä on paljon luokkia, jotka muuttuvat sulavasti toisikseen. Ainoa huomattavampi kuilu tällä alueella on mentäessä luokasta j5 (*meloa*) oikealle ja ylöspäin luokkiin h2 (*nuotata*), j4 (*ohjastaa*) ja i9 (*truutata*). Tällöin ensimmäinen, neljäs ja kuudes komponentti muuttuvat äkkiä, varsinkin ensimmäinen.

Ilman visualisointia kartan tulkinta kategorioiden läheisyydestä ei ole havainnollista. Lisäksi kuusidimensioisesti määräytyvän prototyyppisyyden korostamisen kannalta tässä tehty ei ole havainnollinen. Huomattava on sekin, että kunkin dimension täysi toteutusarvo tai sen vajoisuus on kartan komponenttien laadinnassa katsottu tasaveroiseksi prototyyppisyyden kannalta. Arkikäsitteistyksessä esim. korrelaattisubstantiivin välineisyys dimensio lienee sen sidottuutta tai kontrolloitavuutta painavampi prototyyppikriteeri. Kartta on kuitenkin yksi näkökulma ja kokeilu komplisoidun, monidimensioisen kategorian ja sen juonteiden kuvaukseen.

TAULUKKO 1 Verbikategoriakartan piirredimensiot.

- 1) välineen prototyyppisyys: 100 työkalu, ase, artefakti, 80 kone, liikkumisväline, mekanismi, 60 luonnonesine tai esine 40 materiaali, aine, 20 ruumis, paikka 0 luonnonvoima, abstrakti
- 2) sidottuus toiminnan jälkeen: 100 vapaa, 80 väliaikainen sidottuus, 60 manipulointipaikka, 40 kuluva, 20 päätepistesuhde, 0 syntyvä
- 3) suhde agenttiin: 100 kädenjatke, 80 kulkuneuvo, 60 välillinen hallinta, 40 materiaali, 20 toiminnan kohteen kontrollointi, 0 kontrolloimaton
- 4) kausatiivisuus: 100 patientin muutos, 80 patientin muunto, 60 teeman siirto tai refleksiivinen siirto, 40 väline on lokaatio, 20 kontakti, 0 ei vaikutusta
- 5) agentin kontrolli: 100 täysi kontrolli, 80 väline jää paikalleen, 60 heitettävät jms., 40 välillinen kontrolli, 20 kokija-instrumentit, 0 ei kontrollia
- 6) argumenttirakenne: 100 resultatiivi, 80 monotransitiivi, 60 aiheutettu liike, 40 kompleksitransitiivi, 20 intransitiivinen liike, 0 intransitiivi

TAULUKKO 2 Verbikategoriakartan jäsenyydet.

Luokat a–m (luku 4.2.1):

(a) leikkaamisverbit, (b) sille läheistä muunlaista patientin manipulointia, esim. veistämistä ja (c) hiomista merkitsevät verbit, (d) samoin abstraktin erottelu-komponentin sisällyttävät erottelusta, (e) poistamista ja puhdistamista ja niille läheistä (f) muunlaista muokkausta ja käsitteilyä (esim. valmistamista) tarkoittavat verbit, (g) lyömisen, pistämisen tms. merkityspiirteen sisältävät verbit, (h) liikuttamisen piirteen sisältävät pyydystämistä ja muunlaista haltuun saattamista merkitsevät verbit, (i) yleisesti siirtämistä tai sen sisältävää käsittelyä merkitsevät verbit, (j) kulkemis- ja kuljettamisverbit, (k) kiinnittämisperbit, (l) epäprototyypiset verbit (kausaaliketjun näkökulmasta, toimija-suhteiltaan tai korrelaattisubstantiivin tarkoituksen välinehahmotuksen osalta), (m) (tai niille viereisten artefaktien nimityksiin) korreloivat verbit (m).

Luokat n–p (luvut 4.2.2–4.2.4):

n1) pääteperbit (luku 4.2.2), n2) pääteperbit tai säilöperbit (4.2.2), o1) varustamisperbit (4.2.3), o2) käsittelemisperbit (4.2.3), o3) päällystämisperbit, peittämisperbit, merkitsemisperbit (4.2.3), o4) sulkemisperbit (4.2.3), p1) efektiivikausatiivit (4.2.4), p2) instrumentatiiviset instruktiiviset efektiivit luku (4.2.4), p3) instrumentti-kokijaverbit (4.2.4), p4) kannan tarkoituksen nauttimisperbit (4.2.4)

TAULUKKO 3 Verbikategoriakartan jäsenyydet ja piirredimensioiden arvot.

verbi/luokat	1)	2)	3)	4)	5)	6)
a1) sahata, saksia, meistä, stanssaata, porata, kairata b1) piiluta, taltata, höylätä, c1) siklata, viilata, smirgelöidä, liipata, d1) välpätä, siivilöidä, sihdata, seuloa, siilata, f1) aurata, äestää, karhita, harata, lanata, ladata, jyrätä, vispilöidä, ?loukuttaa, kuokkia, ?kaavata, neuloa, g1) puukottaa, seivästää, piikata, piikittää, vasaroida, nuijia, moukaroita, kolkata, tuurata,	100	100	100	100	100	100
b2) valssata, sorvata, c2) tahkota, f2) prässätä	80	100	60	100	100	100
d2) sentrifugoida, lingota	80	60	60	100	100	100
e1) mopata, luutia, harjata, sukia, kammata, aurata, rassata, karstata, raapata, i2) telata, sutia, pensselöidä, tamponoida, f8) tiirikoida	100	100	100	80	100	100
e2) luututa, kummata, langata	40	100	100	80	100	100
e3) tuultaa, tuulettaa	0	40	20	80	0	100
f2) myllyttää, mankeloida, ?kalanteroida,	80	60	60	100	100	100
f3) kirtuta, dreijata, pariloida, halsataroida, grillata,	100	60	60	100	100	100
f4) höyryttää, liekittää, savustaa, hiillostaa, tulistaa	60	40	20	100	40	100
f5) kellaroida, kompostoida, riihitää, tarhata,	20	60	20	40	40	80

f6) teilata, hirttää	20	60	60	100	40	100
f7) kaasuttaa, myrkyttää	40	40	60	100	80	100
g2) keihästää	100	80	100	100	60	100
g3) kepittää, vihtoa, vastoa, vitsoa, ruoskia, piiskata, pamputtaa, (virpoa), i6) haravoida	100	100	100	80	100	100
g4) juntata, i1) kangeta, kammeta, vivuta	100	100	100	60	100	100
g5) pallottaa, kivittää	60	100	100	100	60	100
g6) kannustaa	60	100	60	80	100	80
g7) keihästää2	60	100	100	0	60	0
g8) miekkailla	100	100	100	20	100	0
g9) torpedoida, pommittaa	60	40	60	100	60	100
g10) rummuttaa	60	100	60	0	20	0
h1) onkia, perhostaa, harppunoida, virvelöidä, pilkkiä, naarata, lipota, pyydystää, tuulastaa, haavia, koukuta, puikkaroida, kelastaa, i7) lapioida, lusikoida, äyskäröidä, kauhoa, hangota, haarukoida, pipe-toida, lingota,	100	80	100	80	100	100
h2) lassota, nuotata, troolata	40	80	100	80	100	80
h3) kellottaa	60	80	100	0	100	80
i3) katetroida, kanyloida	100	80	100	60	100	100
i4) televisioida, radioida, i6) kipata, pumpata, vinssata, vintata	80	80	60	60	100	80
i5) linkittää, postittaa	0	80	60	60	100	80
i8) hissata, varpata	80	80	60	60	100	80
i9) truoata, pursottaa, ruiskuttaa	60	100	100	80	100	80
i10) kiilata	60	80	60	80	80	100
i11) veivata	80	80	100	80	80	100
j1) autoilla, mopoilla, purjelautaila, lumiautoilla, lautaila, lainelautaila, rullalautaila, kelkkailla, fillaroida, veneillä, kanotoida, pyöräillä, suksia, skimbata, sivakoida, skeitata	80	80	80	60	100	20
j2) purjehtia, seilata, sompailla, kantata	60	100	60	60	100	20
j3) laivata, lautata, kärrätä	80	80	80	60	100	60
j4) ohjastaa	60	80	100	60	100	60
j5) meloa, sauvoa	100	100	100	60	100	60
j6) kiikkua, keinua	80	60	60	60	100	0
k1) ankkuroida, kahlehtia, napittaa, nastata, naulata, neulata, niitata, pultata, ruuvata, sinkilöidä, suutia, tapittaa, vaarnata, valjastaa, vannehtia, vyöttää, laakeroida, saronoida, niveltää	100	20	60	80	80	100
k2) hihnoittaa, köyttää, liimata, liisteröidä, nauhoittaa, teipata, nyörittää, nuorittaa, laastraroida, kitata	40	20	40	80	80	100
l1) kiikaroida, mikroskopoida	100	100	100	0	100	80

l2) monitoroida, tutkata, peilata, zoomata,	80	100	100	0	100	80
l3) liputtaa, arpoa	60	100	60	0	100	80
l4) mainostaa	60	0	60	0	60	80
l5) jarruttaa	80	100	100	80	100	80
l6) puntaroida,	100	60	20	20	100	80
l7) kynäillä	100	100	100	100	100	80
l8) postimerkkeillä	60	80	20	0	20	0
l9) tekstata	80	0	60	100	80	80
l10) jäljittää	0	100	0	80	80	80
l11) luodata	80	80	100	80	80	80
m1) käsitellä, peukaloida, kynsiä, nokkaista, monottaa	20	100	100	80	100	80
m2) sormeilla, sorkkia, käpälöidä, kouria, suudella, kätellä, (silmätä)	20	100	100	20	100	80
m3) nyrkkeillä	20	100	100	20	100	0
m4) kouraista, noukkia	20	80	100	60	100	60
m5) jaloitella, saapastella, tassuttaa	20	100	100	60	100	20
n1) pullottaa, mapittaa	100	20	20	40	80	80
n2) sumputtaa	100	60	20	40	80	80
o1) satuloida	100	20	100	20	20	80
o2) pippuroida, o3) hopeoida	40	20	40	80	80	80
o4) teljetä	60	20	60	80	80	80
p1) munia	60	0	20	100	20	80
p2) silmukoida, tikata	40	0	60	80	80	80
p3) keilata	60	100	0	80	20	0
p4) tupakoida	40	40	40	0	20	0

